

THEOLOGIAI SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

ALAPÍTVÁ 1925

A TARTALOMBÓL

Jézus Krisztus az Út, az Igazság és az Élet
(meditáció)

Sámuel próféta életművének kortörténeti
és vallástörténeti összefüggései

A református teológiai gondolkodás
aktualitása a XXI. században

Egyházépítés egykor és ma: reformáció
és misszió
(díszdoktori székfoglaló beszédek)

A vizitátorok tanítása
a szász választófejedelemség
lelkészei számára, 1528

Új kilátások az evangélikus-református
párbeszédben

Mit tanultam a misszióról misszió könyvem
megjelenése óta?

„Menj és nézd meg, hogy jól vannak-e
testvéreid?”
(A 2005. évi Országos Protestáns Napok
főelőadása)

Előadások a Theologiai Szemle 80 éves
jubileumi ünnepségén

Rend és szabadság a mindenségben
(könyvismertetés)

Ökumenikus Szemle

ÚJ FOLYAM (XLIX)

2006

1

THEOLOGIAI SZEMLÉ

2006. 1. szám

Felelős kiadó:

Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség:

Ökumenikus Tanács Irodája
1117 Budapest,
Magyar tudósok körútja 3.
Telefon: 371-2690
Fax: 371-2691

Kiadóhivatal: A Magyarországi

Református Egyház
Kálvin János Kiadója
1113 Budapest, Bocskai út 35.
Telefon: 386-8267, 386-8277

Index: 26 842

ISSN 0133 7599

Felelős szerkesztő:

dr. Bóna Zoltán

Szerkesztőségi bizottság

elnöke: dr. Kádár Zsolt
tagjai: dr. Bodó Sára
dr. Cserháti Sándor
ifj. dr. Fekete Károly
Háló Gyula
Kalota József
Karsay Eszter
dr. Reuss András
Szuhánszky Gábor

Olvasószerkesztő:

Tóth Lajos

Nyomás: ETO-Print Kft.

Felelős vezető: Balogh Mihály

Szedés, tördelés: Kúlalak Bt.

Előfizethető a kiadóhivatalban, posztaltalványon, vagy átutalással a Református Kálvin Kiadó 11711034-20856731 számlájára.

Előfizetési díj egy évre: 5100,- Ft

Egyes szám ára: 1275,- Ft

Előfizetési díja nyugati terjesztésben befizethető a fenti forintszámára.

Megjelenik negyedévenként

A szerkesztő jegyzete

Deus Caritas Est

A keresztyén hit központi üzenetével állt elő XVI. Benedek pápa első enciklikájában. „Első enciklikámban arról a szeretetről kívánok beszélni, amellyel Isten megtölt bennünket, és amelyet tovább kell adnunk másoknak” – hangsúlyozza a pápa.

Mondhatnánk kritikus élel, hogy ennél többet vártunk. Programot vártunk a legnagyobb keresztyén egyház változásairól, a külső és belső kihívásokra adandó válaszokról, a római egyházat, a keresztyén missziót és az emberiséget egyetemesen érintő égető problémák megoldásának legalább a kísérletéről...

De szólhatnánk megkönnyebbülten, mondván, hogy jobb így. Jobb, hogy a pápa – a Dominus Jesus dokumentum teológusa – nem a római egyház erejéről, az üdvösséget, sőt gondviselést illetően minősített szerepéről szól – provokálva ezzel a többi keresztyént, a másvallásút, vagy a humanista szabadgondolkodót –, hanem az Evangélium központi üzenetéről, a szeretetről. Jobb így, mert ebben legalább alapvetően egyetértünk, s talán még az ebből fakadó kötelességekről, szociális feladatokról, közéleti felelősségről is hasonló nézeteket vallanak az egyébként egymástól megkülönböztetett egyházak.

Ennél a – bár sok keserű tapasztalatra épülő, de konkrétan mégis csak előítéletektől terhes – megkönnyebbülésnél azonban sokkal több pozitívumot, jelentőséget tulajdoníthatunk a pápa első megnyilatkozásának. Méghozzá azért, mert egy olyan világban szólal meg ez az egyébként egyszerű üzenet, ahol az Istent, mint személyt, mint eszmét és a hozzá fűződő hívő kötődést is – széles társadalmi támogatás mellett gátlástalanul lehet gúnyolni, negatíve interpretálni. Filmek, kiállítások, könyvek születnek, amelyeknek egyetlen célja van: Krisztus gyalázása. Egy olyan világban hangzik el az, hogy „Isten szeretet”, ahol a terrorizmus gyökerét, az autonómiája tekintélyét féltő ember a vallásban véli felismerni. Ahol gúnyrajzokkal lehet embereket vallási jóérzésükben úgy megsérteni, hogy abból nemcsak diplomáciai bonyodalmak, hanem tüzes/véres demonstrációk is következnek. Ahol nemcsak politikai pártok egyike-másika vágyik a maga „országának” (úrságának, uralmának) az eljövételére, hanem sokan mások is. Ahol társadalmilag elfogadott „eszmeiként” él az a szellemi manipuláció, hogy az istenhit előbb-utóbb gyűlölethez, konfliktushoz és erőszakhoz vezet. Ebben a világban központi és aktuális üzenet az, ha a keresztyének több mint felét kitevő Római Katolikus Egyház főpásztora az Evangéliummal áll elő, és azt mondja: „Az Isten szeretet”.

Igaz, hogy már régen mondják, régen mondjuk ezt, de mintha nem elég jól mondanánk, vagy élnénk. Van mit újra mondanunk, újra hallanunk, újra megélnünk, mert Deus Caritas Est.

A Theológiai Szemle egyes számainak megjelenési ideje:

1. szám február 28.

2. szám május 31.

3. szám augusztus 31.

4. szám november 30.

KÉZIRAT NYOMDÁBA ADÁSÁNAK IDEJE: 2006. 01. 31.

A szerkesztőség közleménye

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy kéziratukat egy példányban, írógép betűkkel (erre minden szövegszerkesztő átállítható; oldalként 30 sor, soronként 60 leütés) a Magyar tudósok körútja címre küldjék. Megnyílt annak a lehetősége, hogy a szerzők írásait ezentúl E-mail-ben, vagy floppyn is elküldhessék a szerkesztőségbe. E-mail címünk: okumenikus@lutheran.hu. Internet: <http://okumenikus.lutheran.hu>. Ha a dokumentum tartalmaz görög vagy héber írást is, úgy csatolják ezeket a betűtípus file-okat is az anyaghoz. Kérünk mindenkit, akinek lehetősége van erre, ezzel is könnyítse meg a szerkesztőség munkáját.

Az írás közzlése nem jelenti azt, hogy a szerkesztőség a szerzővel mindenben egyetért. Az aláírt kéziratok tartalmáért minden szerző maga vállalja a felelősséget. Kéziratok megőrzését, visszaküldését mi sem tudjuk vállalni.

SZÓLJ, URAM!

Jézus Krisztus az Út, az Igazság és az Élet!

Isten kegyelméből ismét egy új esztendő áll előttünk. Még nem tudjuk, hogy milyen események, hatások, szellemi kihívások várnak ránk ebben az évben. Rohamosan változó világunkban, ahol kiszámíthatatlan folyamatok és fordulatok, reményesség és kétség, átmeneti nyugalom, időnként pedig megrázó események és keserű családások kísérik életünket, szükségünk van egy olyan biztos pontra, amihez igazodhatunk, és hitünk horgonyával belekapaszkodhatunk.

Miben lehetünk biztosak, mi az, ami sohasem fog változni? Pál apostol meg volt győződve arról, hogy csak egyetlen dolog nem változik, csak egyetlen dolog biztos! A Rómában élő keresztyéneket így biztatta az apostol: „*Ki választana el minket a Krisztus szeretetétől? Nyomorúság, vagy szorongatás, vagy üldözés, vagy éhezés, vagy mezítelenség, vagy veszedelem, vagy fegyver?*” – majd így folytatja –: „*Meg vagyok győződve, hogy sem halál, sem élet, sem angyalok, sem fejedelmek... nem választhatnak el minket az Isten szeretetétől, amely megjelent Jézus Krisztusban, a mi Urunkban*” (Róm 8,35-39). Tegyük fel a kérdést: Miért volt olyan biztos az apostol afelől, hogy semmi sem változtatja meg Isten szeretetét irántunk?

Először is: kicsoda ez a Pál? Kiváló képességekkel rendelkezett; az első században élt törvénytudó. Farizeus volt, aki ismerete, és ereje szerint gyakorolta is a törvényt. A Római Birodalom legnevesebb zsidó rabbija, Gamáliel oktatta, aki egyébként Heródes jogi tanácsadója volt. Pálnak a Rómaiakhoz írt levele viszatükrözi rendszeres teológiáját – az egész levél Isten irántunk való, Krisztusban megnyilvánuló szeretetének misztériumáról szól. Így ez az ígerész is annak bizonyítékát tárja eléünk, hogy miért volt annyira bizonyos abban, hogy Isten szeretete nem változik irántunk. Nézzük röviden a nagy törvénytudó bizonyítékát.

Az első bizonyíték a 31. versben található. „*Ha Isten velünk, ki lehet ellenünk?*” Más szavakkal kifejezve, ha Isten, aki a világmindenséget alkotta, a mi oldalunkon van, ki fenyegethet bennünket? Ő bizonyosan hatalmasabb, minden bennünket fenyegető veszéllynél és ellenségnél! A második kérdését úgy teszi fel Pál a 32. versben, mint egy ügyész a bíróságon. „*De hogyan tudjuk meg, hogy Isten a mi oldalunkon áll?*” Ahogyan a szülőknél is, akik szeretetüket akarják bizonyítani gyermekeik felé, kézzelfogható módon kell ezt kifejezésre juttatni.

Isten egyetlen Fiát adta értünk. Semmit sem tartott meg magának. Bizonyítékát adta szeretetének. Így mondhatja Pál azt, hogy Isten a mi oldalunkon áll, s ezt be is bizonyította. A 33. versben a törvénytudó Pál folytatja a kérdésfeltevést. Ki hozhat fel vádat ellenünk, és ki állíthatja meg Isten szeretetét? Isten maga? Nem, Ő megigazított minket, és nem tart többé bűnösnek bennünket.

A 34. versben ugyancsak a törvénytudó kérdezi: „*És Krisztus vajon nem vádol bennünket?*” Nem, Ő a szószólónk és védőügyvédünk. Nem ítélt el minket, ha Ő az ügyvéd. A 35-38. versekben is hasonlóképpen folytatja Pál. Ki vagy mi más választhat el minket Isten szeretetétől? Napi gondok? Pénzügyi nehézségek? Házasságon, családon belüli problémák? Konfliktusok a gyermeknevelésben? Az ország kormányzása körüli nehézségek? Egyik sem választhat el minket Isten szeretetétől! És az éhezés vagy a szegénység kihívásai? Azok sem. A háború vagy terrorcselekmények? Nem – semmi sem választhat el Isten szeretetétől.

Hogyan tud segíteni nekünk ma a 2000 évvel ezelőtt keletkezett Szentírás? Mire való az Isten változatlan szeretetében való bizonyosság? Úgy gondolom, hogy három fontos dologra tanít bennünket:

Először is, ez a bizonyosság erőt ad a mindennapok öröklődéséhez és gondjainak megoldásához. Amikor úgy érezzük, hogy a problémák és kihívások hullámai összecsapnak a fejünk felett, a 37. vers megérint és felemel bennünket. Isten változatlan szeretetének megtapasztalása nyomán a Szentlélek ereje jár át bennünket. Még ha háború dúl is körülöttünk, és ellenséges erők szorongatnak is, úgy, hogy életünk felől is kétségek vennének körül, szívünk mélyén akkor is Isten békessége és nyugalma honol.

Másodszor, ez a bizonyosság ad reményt a bizonytalan jövőhöz. Megint csak mint szülő gyakran elgondolodom, hogy vajon milyen világot hagyunk hátra gyermekeinknek, unokáinknak? Milyen lesz Európa és benne Magyarország, egy-két évtized múlva? Nagyon nehéz problémákkal kell szembenéznie a következő generációnak: világokat megosztó vallási fanatizmus és annak torzszülöttje: a civilizációkat fenyegető terrorizmus, új, ismeretlen betegségek, túlnépesedés, és így tovább. De függetlenül attól, hogy mit tartogat a jövő, mi tudhatjuk azt, hogy Isten szeretete mindig velünk van.

Végül pedig ez a bizonyosság adja az örökkévalósághoz a legnagyobb reményt. Még a halál sem választhat el Isten szeretetétől Jézus Krisztusban. Amikor meghalok, a mennyországban leszek Istennel, Krisztus szeretetében örökké! Mivel Isten gyermeke vagyok, Pálhoz hasonlóan én is bizonyos vagyok abban, hogy semmi sem választhat el Isten szeretetétől – még a halál sem.

Kedves Testvéreim, ti hogy vagytok ezzel a kérdéssel? Milyen kapcsolat fűz benneteket Istenhez? Erre a bizonyosságra mindannyiunknak szüksége van. Ennek azonban van egy feltétele, mégpedig hogy Krisztus hívását elfogadva egyedüli Megváltónkként tegyünk vallást Róla! Minden élethelyzetben emlékezzünk Jézus örökérvényű kijelentésére: „*Én vagyok az Út, az Igazság és az Élet!*” (Ján 14,6). Világunk sebesen változik. Csak egyetlen reménység van, amely változatlan: az, hogy bármi is történik, nem választhat el Isten szeretetétől, mely Jézus Krisztusban jelent meg.

Befejezésül hadd bátorítsalak benneteket, testvéreim, arra, hogy legyetek bátor hírnökei ennek a reményteljes üzenetnek ott, ahol éltek. Magyar népünknek szüksége van azokra az elkötelezett hívó emberekre, akik nem torpannak meg a leküzdhetetlennek látszó akadályok láttán feladatuk teljesítésében, hanem Isten szeretetében bízva készek követségében járni mindvégig hűségesen.

Hiszem, hogy ebben a közös küldetésben erősít majd meg bennünket az a közös seregszemle, amelyet hat év után újra szeretnénk megrendezni ez esztendőben. A Magyar Baptisták Világtalálkozóját, Debrecen városában tartjuk meg, 2006. augusztus 4-6. között. A világtalálkozó jelmondata a címben olvasható kijelentés: „*Jézus Krisztus az Út, az Igazság és az Élet!*”. Szeretnénk, ha a Kárpát-medencében, a tengerentúl és a nagyvilágban szétszóródott magyar baptisták összetartozását segítené elő az imádságos készülődés erre az ígéretesen szép alkalomra és egy Istentől megáldott világtalálkozón ünnepelehetnénk és adhatnánk halát együtt a változatlan reménységért. Az a vágyunk, hogy lélekben összeforrva egy szívvel és egy akarattal magasztaljuk és dicsőítsük Alkotónkat, Megváltónkat és Vigasztalónkat! – Legyen Isten áldása mindannyiunkkal!

Dr. Mészáros Kálmán

TANÍTS MINKET, URUNK!

Sámuel próféta életművének kortörténeti és vallástörténeti összefüggései

1. rész

Az I. Sámuel könyv szövegének kialakulása, szerkezete

1.1.1. A prófétai könyv pozíciója a bibliai kánonban

Az I. Sámuel könyv – mely témánk szempontjából döntő fontosságú –, a bibliai könyvek kánonában eredetileg nem alkotott külön irodalmi egységet. Önálló létének kiváltó oka egy igen gyakorlati szempont volt, mely a tekercsre történő kézírásos másolás iratsokszorosítási eljárásával függött össze. Ez a gyakorlati szempont valószínűsíthető módon a zsinagógai lektciók felolvasására szánt időnek a különböző bibliai könyvek közti, viszonylag egyenlő arányú beosztását célozta, illetve a tekercstartók átlagos méretét kívánta figyelembe venni.

Ennek a szétválasztásnak az első, dokumentált anyagaival már a qumráni leletegyüttes is szolgál. A LXX megjelenése tovább módosította ezt a képet, amikor is a Sámuel I-II. könyveit összekapcsolta a Királyok I-II. könyveivel, egységes egészként kezelve a teljes szöveget. Ezt a beosztást követi a Vulgata is. Véglegesen leltisztult, általános érvényű formája azonban csupán a XV. századtól számítható.

Rózsa Huba ezt a fejlődési vonalat a következőképpen írja le: „I-II. Sámuel könyve eredetileg egy egység volt. Két részre való szétválasztása a héber szöveg görög fordításáig megy vissza, amikor a szöveget két, egyenlő hosszúságú tekercsre írták. A héber nyelvű Sámuel könyvét végérvényesen a Kr.u. XV. századtól kezdve választották ketté. A Septuaginta (LXX) görög fordítás ezen túlmenően egy nagyobb egységbe sorolta a könyvet. Királyságok címen összekapcsolta a Sámuel és a Királyok könyvét, majd négy könyvre osztotta fel, amelyből az első kettő megfelel I-II. Sámuel, a másik kettő pedig a I-II. Királyok könyvének. Ezért a LXX-ban az 1-2-3-4 Királyságok könyve beosztást találjuk, amelyet a Vulgata az 1-2-3-4 Királyok könyve címmel átvett.”¹

1.1.2. A prófétai könyv szerkesztésének szempontjai

Természetesen az I Sám szövegének kialakulására nem csupán annak hossza, illetve más, hasonló jellegű bibliai könyvekhez fűződő viszonya volt döntő hatással. A bibliakutatók arra a kérdésre is választ kerestek, hogy műve elkészítése során vajon milyen rendező elv alapján járt el a redaktor.

A széles folyamú vita igazán Martin Noth tézisei kapcsán lángolt fel. Szerinte a Sámuel könyvek valójában az un. Deuteronomista Történelmi Mű részei. Noth három történelmi forrásművet különböztet meg, melyek közül a deuteronomiumi csupán az egyik lenne. Noth ezt az állítását azzal is alátámasztotta, hogy feltételezett egy olyan egységes történetekből álló hagyományt, mely elsősorban Saul és Dávid személye köré csoportosul. Ennek a hagyományanyagnak a meglétét az a megfigyelés is valószínűsíti számára, mely szerint ezekben a textusokban egészen marginális jelentőségű redaktori beavatkozást

vél felfedezni. Überlieferungsgeschichtliche Studien című könyvében megfigyeléseit a következőképpen összegzi (1. o.): „Az Ószövetség teljes történelmi jellegű hagyományanyaga kis számú, terjedelmes gyűjteményes munkákban áll előttünk [...] Ezek a terjedelmes gyűjteményes munkák a Pentateuch, a deuteronomista és a krónikai történeti művekből állnak [...] (2. o.): A deuteronomista művet a krónikai forrásként használta, és azon túlmenően példaképpül is szolgált számára [...] (4. o.): Dtr a legegyértelműbben – még ha esetről esetre különböző mértékben is – a Józs-Kir könyveiben jelenik meg [...] Közben ajánlatos ennek a hagyományanyagnak az egyes könyvekre történő felosztásától egyelőre eltekinteni [...] A már megnevezett könyvekből a deuteronomista réteg kiválasztására nyelvi jellegzetességek alapján került sor, és ez a nyelvi bizonyítás marad az egyes hagyományelemek Dtr-hoz való sorolásakor a legbiztosabb alapvetés. Dtr nyelvezete nagyon egyszerű és minden stiláris finomságot nélkülöző, az Ószövetség „legkönnyebb” héber nyelvezete. A kifejezések szűk variációs készlete ugyanazon egyszerű szófordulatoknak gyakori ismétlését eredményezte, melyek által a deuteronomista stílusát könnyen föl lehet ismerni [...] (5. o.): Dtr-nál a történetek fontos csomópontjain a meghatározó cselekedeteket végrehajtó főszereplők olyan kisebb vagy nagyobb beszédekkel lépnek színre, melyek hátra-, és előretételek az események üzenetét kívánják megfejtetni, és az abból az emberi tettek gyakorlatára alkalmazandó tanulságokat fogalmazzák meg [...] (6. o.): Ehhez járul még az, hogy a vizsgált anyagok [...] tartalmilag erősen kötődnek egymáshoz [...] Ilyen az engedelmesség hangsúlyozása [...] A kultusz iránti, pozitív előjelű érdeklődés hiánya [...] A nép történetének ábrázolása és értékelése az isteni igazságosság fényében.”²

Peter Mommer így foglalja össze Noth téziseinek lényegét: „Noth ezt az elméletet az 1943-ban megjelent Überlieferungsgeschichtliche Studien című könyvében dolgozta ki, amelyben Izráel történelmi hagyományanyagát három nagy gyűjteményes munkában összefoglalva látatja, a Pentateuchban, a Krt-ben, és a Dtrt-ben.”³

Ugyanakkor jelentős azoknak a tábora is, akik Noth téziseit elutasítva a Deuteronomista Történelmi Mű meglétét is legfeljebb a klasszikus három réteg-modell egyfajta kombinációjából tudják, kívánják levezetni. Ez a fölfogás összefoglaló módon az un. Smendiskola nevet viseli. Törekvésük fő mozgatórugója egy olyan harmonizációs törekvés, mely a sámueli iratokban kétségkívül megjelenő feszültségeket, ellentétes helyzetértékeléseket oly módon kívánja megmagyarázni, hogy azokat különböző szerzői körökhöz kapcsolja. Ezt a forráskritikai irányzatot Nagy Antal Mihály így jellemzi: „A Biblia kritikai vizsgálata során a Sámuel könyvek anyaga eredetét illetően is számos elmélet látott napvilágot. Vanak, akik a Pentateuch és a Hexateuch, valamint a Bírák könyvéhez hasonlóan két forrást feltételeznek, a Jahvistát és az Elohistát (Thenius, Ewald, Löhr,

Wellhausen, Cornill, Budde, Kittel, Sellin, Hölscher, Mowinckel). Smend és Eissfeldt három forrásra gondol: Jahvista, Elohisták és L-forrás.”⁴

A vitahelyzet összefoglalása, szemléltetése kapcsán ismét Rózsa Hubát idézem: „Sámuel könyvének kialakulásával és hagyományainak feldolgozásával kapcsolatban a magyarázatok két típusa állapítható meg a kutatók körében. Az egyik M. Noth álláspontját követi az egységes Deuteronomista Történeti Mű létezéséről. M. Noth úgy véli, hogy Saul és Dávid történetének megírásához a Saul-Dávid hagyomány már a szerkesztés előtt terjedelmes összefüggésben állt a deuteronomisztikus redaktor rendelkezésére. Ez az összefüggés különböző elemekből, az ősi Saul-hagyományon kívül főként Dávid felemelkedésének és trónutódlásának történetéből nőtt egybe. Ez mentesítette a redaktort attól, hogy nagyobb átcsoportosítást vagy rendezést hajtsen végre a hagyományon. Kétségtelen megfigyelhető, hogy a deuteronomisztikus redakció jele kevésbé feltűnő, mint a Józsué vagy Bírák könyvében [...] A másik irány a Smend-iskola kutatói körében alakult ki, akik a Deuteronomisztikus Történeti Mű kialakulását, s benne Sámuel könyvét is a három-réteg modell (DtrG = H, DtrP és DtrN) alapján magyarázzák (R. Smend, W. Dietrich, T. Veijola) [...] A deuteronomista redakció egymást követő három rétege megfelelő magyarázatokat ad az ellentmondásokra, feszültségekre, szembeütő irodalmi kiegészítésekre. Feleletet ad a Saul és Dávid ábrázolásában mutatkozó ellentétes vonásokra.”⁵

1.1.3.: A prófétai könyv szövegének forrásanyaga

Az tehát valóban nyilvánvaló, hogy a könyv derekát adó történeti egység a Saul-Dávid kettős köré csoportosítható. Ugyanakkor fontos kitérünk arra a kérdésre is, hogy vajon a Dávid felemelkedéséről – aki először Saul árnyékában, majd rajta túllépve szerepel – szóló forrásanyagokon kívül milyen más, jól elkülöníthető szöveganyagokkal számolhatunk? Ezt a kérdést már csupán azért is alaposan meg kell vizsgálni, mivel Sámuel próféta szerepének vizsgálatakor a róla szóló források szerkesztésének, belső koherenciájának megállapítása kikerülhetetlen szükségszerűség.

A feltett kérdésre Peter Mommer a következőképpen válaszol: „Amennyiben Dávid felemelkedésének történetét az I. Sámuel könyvből kiemeljük, akkor eltekintve az I. Sám 5k és esetleg I. Sám 13k-tól, olyan történetek maradnak meg, melyek mind Sámuelhez, és a királyság létrejöttéhez kötődnek [...] Eredetileg több egyéni elbeszélésről van szó, melyeknek terjedelme alig haladja meg egy átlagos bibliai fejezetét. Ezek az egyedi hagyományanyagok különféle korokból származnak, és különféle összetételű csoportokhoz kötődtek, illetve általuk hagyományozódtak.”⁶

Martin Noth az előzőekben már részletesen idézett művében a prófétai könyv feltételezett forrásanyagairól a következő, igen alapos jellemzést adja: 10. o.: „Bizonyítható módon Dtr előtt csak rövidebb egységekben létezett az egyes hagyományanyagok összefoglalása, így a honfoglalásról szóló, Józsué 2kk-ben összegyűjtött népi hagyomány, vagy a Saulról és Dávidról szóló művek összekapcsolása [...] 97.o.: Egy számunkra ismeretlen összefüggésből származó hagyománytöredék a csupán Dtr-nál megjelenő, az izráeli törzsek által a básáni Og fölött kivívott győzelemről szóló történet, melyet ő mindig a 4Möz

21-ből ismert hesboni királynak, Szihónnak a legyőzésével párhuzamosan szerepeltet. Egy számunkra már ismeretlen összefüggésből ered a Józsué 12,13b-24a-ban található kánaáni királyi városok listája is. Mindenek előtt azonban úgy tűnik, hogy Dtr egy már nem föllelhető Sámuel-Saul-hagyományanyagot dolgozott föl az 1Sám 7,2-8,22; és 10,17-27a szakaszaiban. Ebből származnak az 1Sám 7,16k-ben szereplő adatok Sámuel tevékenységi körének helyszíneiről, az 1Sám 8,2-ben leírt micpai emlékközlítésről, és Saul királlyá választásáról az 1Sám 10,21b-27a-ban. Ezek az adatok azt a benyomást keltik, mintha valamennyien a dél-arám szentélyekhez köthető helyi hagyományanyagból származnának [...] Ebből következően nem zárható ki az a következtetés, mely szerint Dtr is ezen a környéken lakott, illetve itt alkotta meg művét [...] Úgy tűnik tehát, hogy Dtr számára ismertek voltak a különböző helyi hagyományanyagok, különösen azok, melyek az egymáshoz földrajzilag is közeli bétheli és micpai szentélyekhez kötődtek. 110.o.: Az a tény, hogy a Dtr számára hozzáférhető irodalmi forrásanyag ilyen sokrétű volt, alátámasztani látszik azt a feltételezést, hogy őt inkább az óhazában visszamaradtak, semmint a fogságba hurcoltak között kell keresni. Ezeknek a forrásanyagoknak a megléte mindenképpen azt bizonyítja, hogy a nagy katasztrófák közepette is sikerült megmenteni őket, vagyis leginkább még az óhazában maradhatott meg belőlük valamennyi. Az, hogy Dtr néhány, Béthelben és Micpában honos helyi hagyományanyagot ismert, leginkább azzal magyarázható, ha lakóhelyeként Palesztinát, azon belül pedig éppen ezt a környéket tételezzük föl. Végezetül pedig a jövőbe vetett reménység hiánya is leginkább az óhazában visszamaradtakra utal.”⁷

John Taylor ezt az elemzést a következőkkel egészíti még ki: „A történetíró forrásanyagként valószínűleg Sámuel saját írásait (1Sám 10,25), valamint a későbbi prófétákét (1Krón 29,29) használta, és bizonyosan ismert némelyeket Dávid énekeiből is (2Sám 1,19-27; 22,2-51; 23,1-7).”⁸

Kustár Zoltán a föntiekén kívül még egyéb hagyományanyagokat is feltételez, amikor a következőket írja: „Önálló hősi monda lehetett a királyságot találó (1Sám 9,1-10,16), az ammóniakkal (1Sám 11) vagy a filiszteusokkal harcoló Dávid története (1Sám 13-14), ahogyan a királylány kezét kiérdemlő Dávid elbeszélése is (2Sám 11-12). Nyilvánvalóan utólag dolgozták össze egymással a Sámuel gyermekkoráról (1Sám 1;2,11.18-21.26;3), valamint a sílói papság sorsáról szóló hagyományanyagot (1Sám 2,12-17.22-25).”⁹

1.1.4.: A prófétai könyv szövegének belső feszültségei

Már az 1.1.2-es anyagrészen utaltam arra a belső feszültségre, mely az egyazon bibliai könyvben szereplő különböző, egymással némely helyen igencsak szembeesülő nézetek szerepeltetésében ölt alakot. Ezek a különbözőségek sok bibliamagyarázó számára az egységes hagyományforrás, sőt történeti hitelesség kizáró okaként értelmezhetők.

Ez a következtetés csupán a modern forráskritikai szempontok kontextusában szükségszerű, de véleményem szerint ugyanakkor történelmietlen megközelítési mód. Történelmietlen azért, mert elfeledkezik arról, hogy a Sámuel-tradíció megfogalmazásakor ezek, a felvilágosodás korszaka óta elterjedt, a *ratio* abszolutizálásában gyökerező forráskritikai szempontok nem léteztek.

Ugyanakkor eltekint attól is, hogy az 1Sám rendező elve egy spirituális jellegű vezérgondolat volt, – melynek kifejtésére, leírására majd a későbbiekben kerül sor. Ebben az összefüggésben jelzésértékű Paul Volz megfogalmazása, aki erről a problémáról a következőket mondja:

„Számunkra, mai bibliaolvasók számára valóban nagy nehézséget jelent, és csodálkozunk azon, hogy a történetek gyűjtője vagy elmondója ilyen különböző jellegű elbeszéléseket állít egymás mellé, és mindenek előtt azon, hogy a legellentétebb nézeteket tudta Sámuel személyével összekötni. Általában hát azt feltételezik, hogy az idősebb, tulajdonképpen történelmi fölfogás a királyság pozitív megítélése, és Sámuel támogató hozzáállása lett volna. Csak később, a Salamonnal és utódaival szerzett tapasztalatok nyomán ébredt volna föl a prófétai és népi körökben a királysággal szembeni ellenérzés, és ezt a beállítódást vezették volna vissza Sámuel korába, illetve kapcsolták volna Sámuel személyéhez. A bibliai történetek egymasmellettisége eredetileg tehát egymásutániség lenne [...] Pedig a királyság két ellentétes megítélése valójában egymás mellett is létezett, hiszen a királyságról szóló vélemények kettőssége, vagy sokszínűsége Izraelben valóban tény volt. Nem szabad az akkori Izraelt önmagában zárt egységként kezelünk...“¹⁰

2. rész Korrajz

2.1.1.: A kronológiai szerkezet

A Sámuel korabeli viszonyok leírásakor egy olyan sajátossággal kell kezdenem, mely egyedülálló a Biblia könyvei között. Ez az unikum abból adódik, hogy Dtr a Sámuel-történetek univerzális üdvtörténeti jellegét, illetve beágyazottságát nem az ezt a vonást kiemelő prófétai utalások, vagy tanítói beszédek révén, hanem a teljes összetartozás harmóniáját sugalló kronológiai szerkesztés által fejezi ki. Ez az összetartozás egy olyan egyedülálló kronológiai egyezés, pontosabban duplum meglétét előfeltételezi, mely kulcsévszámként 480 esztendő szerepelt. Ez a 2x480 esztendő 1Móz 15,13; 2Móz 2,23; 7,7; ApCsel 7,23.30; 5Móz 1,34kk; Józs 14,10; 5Móz 2,14kk; 5Móz 1,3 és 1Kir 6,1 igeverseiben követhető leginkább nyomon. A pontosabb értelmezés kedvéért kell hozzátennünk két megállapítást:

1. Mózes menekülése, illetve a Midján földjén eltöltött 40 esztendeje már az új korszak kezdetét jelöli (2Móz 2,23kk), mely éppen ezért már nem a szolgaság 400 esztendejének része, hanem a szabadulás új korszakába való átmenetnek a dátum-foglalata.
2. A Józs 14,10-ben szereplő 45 esztendőből 5 már átfedés, mellyel Dtr a honfoglalás előtti, és utáni Izrael korszakainak összetartozását, egymásba forrását szemlélteti.

Ezt az összefüggést Martin Noth is aláhúzza, akit éppen ezért újból részleteibe menően idézek: 18.o.: „Az átfogó összefüggést a kronológiai rendszer által teremtette meg, mely a két királyi lista folyamatosan közölt királyi uralkodási éveinek egymásutániségára, valamint a két királyi listát egymással összekötő szinkronizmusokra alapoz [...] 26-27.o.: Dtr műve egy tudatosan lezárt egység, melyet a szerző nyilvánvaló módon egy történelmi alapvetésből, és egy kronológiai vázból állított össze, mielőtt a részletek kidolgozásába fogott volna [...] A Józs 14,10-ben szereplő évszámok révén 5Móz és Józs összetartozá-

sa egyértelművé válik, a 1Kir 6,1-ben végezetül szereplő 480 év pedig az összes könyv szerves egységét biztosítja [...] 21-25.o.: A nép első elbukásától, és az arra válaszul bekövetkező, idegen ellenség általi elnyomatás kezdetétől ennek az ellenségnek a legyőzésén keresztül egészen az azt követő nyugalmi korszak végéig a Bír 3,8.11 szerint összesen 8+40=48 év telt el; a közvetlenül utána következő korszak hosszát Bír 3,14 18 +80 (Bír 3,30)=98 évben adja meg; ezt követi újabb 20 (Bír 4,3) +40 (Bír 5,31) = 60 esztendő, majd további 7 (Bír 6,1) + 40 (Bír 8,28) = 47 esztendő. Bír 8,28bkk; 9,1kk szerint Abimélek uralkodásának rövid 3 évre (Bír 9,22) közvetlenül Gedeon halála után került sor. Ezután következik Bír 10,1kk szerint közvetlenül az első két kisbírnak a korszaka, összesen 45 esztendővel. Ezt követi a Bír 10,8-ban leírt, 18 évig tartó idegen uralom, majd Jefta győzelme után a Bír 12,7-15-ben föllistázott 4 kisbíra összesen 31 éve. Ezzel az első elbukástól az utolsó kisbíra haláláig pontosan 350 évről szóló végeredmény áll [...] 1Sám 7,2 szerint a filiszteusokkal szembeni szerencsétlen, a szövetség ladjájának elvesztését eredményező csata, – melyről Dtr a régi ládatörténetek alapján számol be – a Bír 13,1-ben leírt filiszteus uralom előtt 20 évvel történt. Ha tehát Éli 1Sám 4,18 szerint éppen 40 éve bíraskodott Izrael fölött akkor, amikor a szerencsétlen csata miatti rettenet kioltotta életét, akkor Éli hivatali ideje a filiszteusok uralmának első felét, Sámson bíraskodásának idejét, sőt a Bír 12,8-15-ben leírt három utolsó kisbíra idejét is érintette. Ez a több bíra esetében megfigyelhető időszakos együttes ténykedés bizonyosan nem belátható [...]”¹¹ Mindenesetre egyértelmű a Bír 13,1 és 1Sám 7,7kk közötti közvetlen összefüggés. Ezzel Dtr szerint az első elbukástól Sámuelnek a filiszteusok fölött aratott győzelméig tartó időszak 390 évet ölel föl [...] A nyugatjordániai országrész elfoglalására Dtr 5 évet számol, ami Józs 14,10-ből következik, mely szerint 45 év telt el azóta, hogy kiküldték Kádesből a kémekeket a kánaáni kultúrföldre, illetve befejezésül a meghódított földterületet szétosztották az izraeli törzsek között [...] Dávid uralkodásának idejét 1Kir 2,11-ben 40 esztendőben adja meg. Ezzel a Saul királlyá választása és Salamon első 4 uralkodási éve között eltelt időszakra összesen 46 esztendő jut. Ezzel Dtr minden fontos dátumát megbeszéltük, és ha mindent összefoglalunk, akkor Salamon uralkodásának 4 esztendeje, és az Egyiptomból való kivonulás közötti időszakra 481 esztendő jut [...], mivel Salamon 1Kir 1,1kk szerint már Dávid életében királlyá kenték, ezért Salamon uralkodásának első, és Dávid uralkodásának utolsó évét hallgatólagosan összevonta, hogy számára a templomépítés kezdetétől áthagyományozott, a kivonulás utáni 480. évvel összhangba kerüljön [...] 12.o.: Ha Dtr egészen a végén, 2Kir 25,27-30-ban Jojakim királynak Amel-Marduk király általi szabadon bocsátásáról tudósít, akkor ez a rövid megjegyzés nyilvánvalóan arra szolgál, hogy a pusztulás nagyívű leírását, – melynek Dtr művét kényszerű módon szentelte – egy kien-gesztelő befejezéssel zárja, nem pedig arra való, hogy az izraeli-júdeai királyság valós összeomlását elkendőzze, vagy lebegtesse. Ugyanakkor ez a záró megjegyzés, – mely egy Kr.e. 562-béli eseményre vonatkozik – egy szilárd kezdőpont Dtr személyének időbeni elhelyezéséhez [...] Dtr történelmi művét tehát a 6. sz. közepe körül fogalmazta meg, vagyis akkor, amikor az izraeli nép történelme a szó tulajdonképpen értelmében már lezártnak tekinthető.”¹²

A tulajdonképpeni gondot Saul országlásának időtartama okozza. Míg Dávid és Salamon regnálásának hossza meglehetősen pontosan meghatározható, addig Saul esetében csupán egy igen rejtélyesnek tűnő, illetve első látásra jelentős szövegromlásról tanúskodó bibliai utalásra szorítkozhatunk. A fejtörést okozó passzus, illetve problémakör leírásához szólaljon meg ismét a korábban már idézett szerzőpáros:

„Már az sem könnyű feladat, hogy Sault akár csak körülbelül megpróbáljuk időben elhelyezni. Az I-II Királyokban található kronológiai adatok, amelyeket később tárgyalunk majd a hetedik fejezetben, Salamon halálát kb. Kr.e. 925-re (vagy ettől számított egy évtizeden belülre) teszik. Azt is megtudjuk, hogy Salamon és Dávid negyven-negyven évig uralkodtak (1Kir 2,11; 11,42). A „negyven év” ugyanakkor bizonyára szimbolikus vagy kerekített számnak fogható fel mindkét esetben, amit a Genesis-2Királyok szerkesztői esetleg a pontos adatok helyett adtak meg azok hiányában. Ha Dávid és Salamon uralkodására is kellően hosszú időt számolunk, Saul halála és Dávid királyságának kezdete nem sokkal Kr.e. 1000 után következett be. Az egyetlen vers, amely magáról Saulról a legcsekélyebb kronológiai információval szolgálhat, valószínűleg hibás, vagy a továbbadás folyamán szándékos torzításnak esett áldozatul. Az 1Sám 13,1 szó szerint így áll: „Saul egy éves volt, amikor királlyá lett, és két esztendő át uralkodott Izráelen.”¹³

Martin Holland már egyenesen megcsonkított adatokról beszél, amikor a következőképpen fogalmaz: „1Sám 13,1-ben egy olyan megcsonkított adatot találunk, mely Saul életkorát jelzi. Mivel itt az „évek” kifejezés szerepel, ezért itt eredetileg egy 2 és 10 közötti számnak kellett állnia. A feltételezések szerint Saul uralkodásának ideje 7 vagy 9 esztendő volt, melyből következően Saul uralkodásának kezdete az 1010-es, vagy 1012-es esztendő volt. Ebből következően Dávid 1009/1008 tájékán került Saul udvarába. Kevesebb uralkodási évet az uralkodói tettek sokasága láttán nem tételezhetünk föl [...] A LXX elhagyja az első verset. Valószínűleg nem ismerte. A héber szöveg töredékes, eredetijét csak találgatni lehet. A héberben a kettő (nőnemű) évek (hímnemű) nyelvtanilag helytelen. A görög minuszkelek (kisbetűkkel íródott kéziratok) 30 évről beszélnek, a szír fordítás 21 esztendőről szól. Jézus korában Saul uralkodásának 40 éves időtartamából indultak ki (így fogalmaz Josephus, és az ApCsel 13,21 is).”¹⁴

A probléma feloldására Walter Dietrich megjegyzése alapján teszünk kísérletet, aki fölhívja a figyelmet arra, hogy: „Egyébként pedig Izráel visszanyeri a filiszteusoktól elhódított területeket, és *ameddig Sámuel él*, veszélys nyugati szomszédja felől nem éri támadás.”¹⁵ A cezúra tehát Sámuel halála, mely nem csupán a filiszteusokkal való, végül Saul és fiai halálát eredményező háborúság kezdetét jelzi, hanem az eddig Sámuel tekintélyének alávetett Saul önálló uralkodásának kezdetét is! Az 1Sám 13,1-ben található időszámítási adat tehát véleményem szerint indirekt módon utal Sámuel halálának évére, és az „egy éves lett” fordítás helyett inkább az „egy éve” kifejezést feltételezi. (Egyébként az UFO is ezt a szövegértelmezést részesíti előnyben.) Ezek szerint Saul tehát nem két évig uralkodott Izráelen, hanem csupán egyeduralgolóként uralkodott két évet, – Sámuel halálától saját haláláig. Ugyanezzel a technikával lehet az Éli bíraskodásának látszólagos kronológiai ellentmondá-

sait is megnyugtató módon feloldani, – utalás a 11. számú lábjegyzetre. Úgy tűnik, hogy a papi-prófétai, illetve közjogi-katonai vezetés párhuzamosan volt jelen Izráelben, – amit a Debóra-Bárak duplum is meggyőzően bizonyít. (Bír 4,4-10)

2.1.2.: Izráel politikai és vallástörténeti létformája

Az izráeli törzsi társadalom, – mely Sámuel élete során jelentős, mondhatni sorsdöntő változáson ment át –, szerkezetét sokféle analógia mentén próbálták már vizsgálni, értelmezni. Voltak olyanok, akik az Afrikában megfigyelhető, úgynevezett „szegmentális társadalmak” berendezkedésében vélték fölfedezni a kínálkozó történelmi párhuzamot. Az afrikai törzsi társadalmakban megfigyelhető, közösségi normarendszert igen, de annak végrehajtásán örökődő államszervezetet nem feltételező, vallási hivatkozásokkal is át meg átszótt társadalmi képződmények azonban nem voltak alkalmasak arra, hogy a „választott nép-egy élő Isten” fogalompárját abba adekvát módon be lehessen helyettesíteni. Márpedig ez a fogalompár az izráeli nép politikai, és vallástörténeti történéseinek értelmezésére nézve sorsdöntő jelentőségű.

A máig meghatározó történelmi analógia Martin Noth javaslata alapján vált általánossá. Ő a görög városállamokban megfigyelhető amfikcióniak modelljét alkalmazta az izráeli törzsi társadalom leírására. Ezek a görög amfikcióniak azért is bizonyultak szerencsésebb, bár természetesen nem teljes mértékben alkalmazható történelmi párhuzamnak, mivel az egyébként önálló görög poliszok egy-egy nagy tekintélyű szentély köré szerveződő szövetségét értették alatta. (A legismertebb ilyen görög amfikciónia a delfoi volt, mely a világhírű szentélyhez éjszákhoz kötődött.)

Peter Mommer így foglalja össze Noth gondolatát, illetve jellemzi annak hatását: „Noth hipotézise, mely szerint az izráeli államalapítást megelőző korszakra a görög és itáliai törzsi szövetségek amfikcióniáihoz hasonló szerveződés a jellemző, messzemenő helyeslést váltott ki, és más kutatók által kidolgozva az ószövetségi történelmi kutatás irányát egy hosszabb időszakon át egyértelműen meghatározta.”¹⁶

Ennek az amfikciónikus törzsi szövetségnek Izráel életében a fő mozgatórugója egy olyan jelenség, mely az ihletett vezető, és az ihletet adományozó JHWH teljes körű, az egész népet magával ragadó egységét előfeltételezi. Ez a Lélektől megragadott állapot segíti át a népet azokon a holtponthoz, ahol saját lélektelenségük okán az Úr népéből tőle eltávolodott, vereségre ítélt csapattá váltak. Ilyenkor jelennek meg azoktól a Lélektől vezetett szent emberek, akik a választott népet visszavezetik az ősi gyökerekhez, és akiknek személye önmagában garancia a fölülről való ihlet megértésére és megélésére, – legalábbis addig, amíg élnek. Ők az úgynevezett bírák, akiknek a föntiekben leírt sajátos szerepét Martin Buber a következőképpen írja le:

„A Mózes és Sámuel között eltelt időszakot vallástörténeti szempontból lényegében az jellemzi, hogy JHWH nemcsak a csatában vonult az élen, „fejedelmként” a palládiumon trónolva, hanem adott esetben ő választja a hadvezért, és ő adja neki a hatalmat is: viharos lehelete, a *rúah*, a választott emberre száll, megragadja őt, beléhatol, „beléburkolózik” (Bír 6:34), és ennek az embernek a kardja attól fogva JHWH saját kardja is. (Ezt jelenti

Gideon seregének harci kiáltása (Bir 7:20) „Fegyverre JHWH-ért és Gideonért !”, azaz kettejüknek egy kardjuk van.”¹⁷

2.1.3.: A silói amfikciónia

Ugyanakkor az izráeli társadalomban, – innen a nothi amfikciónia-párhuzam –, is megjelentek a centralizáció vallási-kultikus formái, – mégpedig igen korán. Az izráeli törzsi társadalom központi szentélye Silóban volt. Ennek a szentélynek a jelentőségéről Herbert Haag a következőképpen ír: „A legrégebbi szövegekben úgy szerepel, mint ahol a ládát őrizték egy templomban Éli családjának felügyeletével (1Sám 1,3,9,24). A Bír 21,19-24 szerint volt „az Úrnak egy ünnepe, amelyet minden esztendőben Silóban szokás megülni”; az ünnephez hozzátartozik a lányok kórtánca [...] A későbbi szövegekben (Józs 18,1,8-10; 19,51; 21,2; 22,9-12) az olvasható, hogy itt állt Józsué idejében a szent sátor (18,1), és itt volt Izráel fiainak az utolsó közös tábora, ahol az eddig még el nem foglalt területeket felosztották a 7 törzs között (Józs 18), kijelölték a menedékvárosokat és a papi városokat (20), és határozatokat hoztak a Jordántól keletre letelepült törzsek ellen (22,9-12).”¹⁸

Bár ezek az utalások nem részletesen kifejtettek, mégis arra engednek következtetni, hogy az idők folyamán a silói papság, jelesül a silói főpap kezében igen jelentős vallási-politikai hatalom összpontosult. A fenti következtetések alátámasztásaként szolgáljon két idézet, melyek közül az első a Miller-Hayes szerzőpárostól származik:

„Józsué könyve szerint Izráel népe Silóban gyűlt össze nem sokkal azután, hogy bevonultak az országba, és attól kezdve Siló a törzsek legfőbb politikai és kultuszi központjaként működött. A gyülekezés sátrát Silóban állították föl, és itt helyezték el a frigyládát is. Eleázár, Áron fia szolgált benne papként, majd fia, Pinhász követte e tisztségben (Józs 14:1; 17:4; 19:51; 22:13,31-32; 24:33).”¹⁹

A másik idézet Walter Dietrichtól származik, aki a főpap kezében összpontosuló politikai és kultuszi hatalmat egy kifejezésből vezeti le, mégpedig a következőképpen: „Éli, ezt tudatja velünk a történetíró, negyven évig volt Izráel sofétje (I.Sám 4,18). A *sofét* fogalma a bíraskodást, és uralkodást is magába foglaló kifejezés.”²⁰

De van még egy, indirekt bizonyíték is Siló rendkívüli politikai, kultuszi jelentőségére, mégpedig az a dühödt reakció, melyet Jeremiás ítéletes próféciája vált ki a jeruzsálemi kultuszhely papjaiból, és előjáróiból. (Jer 7:12-14; 26:6-9) Ha Siló egy jelentéktelen helyi szentély lett volna, akkor a Jeremiás által használt analógia legfeljebb egy karikatúra viszonyítási pontjaként felelt volna meg. Itt azonban sokkal többről van szó: a jeruzsálemi kortársak szemében nyilvánvaló előképről, melynek sorsa számukra minden, csak éppen nem kívánatos. (Egyébként ugyanezt, a Jeremiás által megfogalmazott ítéletet mondja ki a Zsoltár írója is, amikor így szól: „Elvetette silói lakhelyét, sátrát, amelyben emberek között lakott. Fogásba juttatta hatalma jelét, ékességét ellenség kezébe. Népét fegyver martalékává tette, mert megharagudott örökségére.” (Zsoltár 78,60kk)

A fentiekben már idézett szerzőpáros is fölhívja erre az összefüggésre a figyelmet: „Jeremiás életét majdnem kioltotta a feldühödött jeruzsálemi tömeg, amikor a próféta figyelmeztette őket, hogy Isten Jeruzsálemet is elvetheti ugyanúgy, ahogy Silót elvetette.”²¹

A silói hatalom-centralizáció természete ugyanakkor nagyon sajátos volt. Nem látjuk nyomát annak, hogy célkitűzései között valamiféle theokratikus államrend kialakítására szerepelt volna. Sokkal inkább a kész tényként kezelt isteni szentség-jelenlét magától értetődő kisajátításáról volt szó. A silói papság a palládiumban materializálódó *kabod* JHWH őrének, és gondviselőjének tartotta magát, mely fölött éppen ezért szabadon rendelkezhet. Így fordulhatott elő az, hogy eladdig példa nélküli cselekedetre szánják el magukat: a filiszteusok fölötti győzelmet bebiztosítandó a táborba viszik a frigyládát. (1Sám 4,3-7) Ez a gyakorlat, – a materializált JHWH-jelenlét fétisszerű értelmezése –, teljesen idegen az izráeli vallási fölfogástól, és éppen ezért szükségszerűen bukásra ítéltetett, – azzal a kultuszi központtal együtt, mely ezt a gondolatot képviselte.

Martin Buber a következő módon írja le mindezt: „Siló papsága, amely addig tisztán kultikus, központi intézmény volt, megkísérli (látszólag a régi hivatali forma megőrzésével) erősebb harci egységbe fogni a törzseket, – mégpedig azáltal, hogy az isteni uralom rúahkarizmáján kívül materiálissá teszi Isten uralmát mint hierokráciát, és kihasználja az elismert orákulum és a láda autoritását, hogy így vezesse őket csatába a filiszteusok ellen. [...] A frigyláda elvesztésével véget ér az egész papi próbálkozás és megszűnik a papi politika mindennemű alapja: a *kabod*, – tulajdonképpen nem a „tisztelet”, hanem a frigyládát körülvevő „isteni kisugárzás” –, száműzetett (I.Sám 4:21).”²²

2.1.4.: A politikai és vallási válság

Izráel életében most először történt meg az eddig elképzelhetetlen: a frigyláda, – vagyis JHWH földi trónjának –, az elrablása. Megsemmisítő vereségeket, idegen hódítókat már korábban is megsemmenedett Izráel népe, de ez a mostani, a filiszteusoktól elszenvedett megaláztatás alapjaiban rengette meg az eddigi vallási-társadalmi rendszert. A régi megoldási javaslatok, bevált konfliktus-megoldási módok többé már nem működtek: nyilvánvalóvá vált, hogy nem lehet ott folytatni, ahol korábban a szál megszakadt, valódi paradigmaváltásra van szükség.

Ennek a tanácstalanságnak és elbizonytalanodásnak látható jele a frigyláda további sorsa is. Hiába érkezik az csodás körülmények között vissza Izráel földjére, mégis gyakorlatilag gazdátlan marad, és korábbi, központi szerepét egészen a Dávid által véghezvitt, Jeruzsálembe való átszállításáig nem nyeri többé vissza. (I.Sám 6,13-7,2; II.Sám 6,1-19)

A látélet tehát nagyon sivár képet mutat: Az izráeli hadra megsemmisítő vereséget mérő filiszteus haderő a silói szentélyt is lerombolja (Jer 7:12-14; 26:6-9), és a legigázott népek sorába taszítja a választott népet, mely megalázottságában azzal is kénytelen szembesülni, hogy gyengeségét, kiszolgáltatottságát kihasználva a régen legyőzöttnek hitt ellenségei is ellene támadnak. Az igazi probléma azonban az volt, hogy a nép regenerációs képessége is megroppant: hiányzott az a szilárd kultuszhitéleti közösségi alap, mely egy ilyen fajta megújulásnak a kiindulópontja lehetett volna.

Ezt a helyzetértékelést két ószövetségi kutató mondanivalójával szemléltetem. Először Martin Noth szavait idézem, aki a következőképpen fogalmaz: „Ha Jeremiás próféta négy évszázaddal később arról beszél, hogy a lá-

dának otthont adó silói templomot egyszer elpusztították, és hogy még az ő idejében láthatóak voltak annak romjai (Jer 7,12.14; 26,6.9), akkor minden valószínűség szerint a filiszteusok által elkövetett pusztításról van szó, hiszen eben-eseri győzelmük minden probléma nélkül megnyitotta számukra az utat Siló felé. [...] A régészeti leletek is erre az időre teszik Siló elpusztítását. [...] Miután kezükbe került a láda, elpusztították a templomot is, és ezáltal teljesen fölszámolták azt a központi szentélyt, mely az izráeli törzsi szövetséget összetartotta. [...] Új fegyverek készítését azzal kívánták lehetetlenné tenni, hogy megtiltották az izráeliek számára a kovácsmesterség gyakorlását, úgyhogy a földműveléshez, és más, békes célú tevékenységhez szükséges szerszámokat is a filiszteusoknál kellett kovácsoltatniuk. (I.Sám 13,19-22) [...] Könnyen belátható, hogy Izráelnek ez a helyzete Izráel más szomszédait is arra bátorította, hogy területüket Izráel rovására növeljék meg, és ily módon elégtételt ki ilyen irányú régi vágyukat. Az ammoniták fölújították azt a próbálkozásukat, mely annak idején Jefte győzelme által meghíúsult. Akkoriban nyilvánvalóan a Jabboktól délre elterülő Gileád régi országát szállták meg, és azon túl a Jabboktól északra fekvő területre is átcaptak. Mindenesetre ebben az időben Jábes városának ostromával foglalatostkodnak, mely valószínűleg manasséi alapítású [...] a wadi jabis körzetében fekvő várostól van szó, melynek nevében továbbél annak régi neve.”²³

Az előbbi gondolatokra rímel Paul Volz helyzetértékelése is, aki a következőképpen fogalmaz: „A politikai ellehetetlenülés, és a katonai védtelenség időszaka volt ez, a filiszteus megszálló hatalom az ország szívében fészkelte be magát, a vezető papi nemzetség megsemmisült, a szövetség ládáját elvitték, az ország legfőbb szentélyét lerombolták; a JAHWE-gondolat és szolgálat a kánaáni Baál-kultusszal való összeolvadás miatt hamis irányt vett, illetve az animista babonáság elterjedése miatt háttérbe szorult, az egykor, Mózes idejében a nép és istene között oly szoros közösség teljesen meglazult. (I.Sám 3,1)”²⁴

3. rész

A királyság kialakulását előmozdító tényezők

3.1.1.: A környező népek államrendszere

Az előzőekben leírt általános, vallási, katonai és társadalmi válság leírása során tehát egy megállapítás bizonyítást nyert, mégpedig az, hogy Izráel népének az eddigi megoldási módok helyett egy újabbat, eleddig ki nem próbáltat kellett alkalmaznia annak érdekében, hogy krízishelyzete következtében saját léte ne kerüljön veszélybe. Ugyanakkor az is megállapítást nyert, hogy ezt az addig nem alkalmazott, Izráel számára új utat saját regenerációs képességeinek megroppanása okán nem önmagából, nem valamiféle új közösségi látás mentén tudja előhozni. Ennek a koordinátarendszernek adottságai tehát egyetlen megoldási módozatot valószínűsítene: egy máshol, más népek esetében már bevált irányítási, vezetési modell átvételét.

De létezett-e ilyen modell, és ha igen, akkor milyen volt az? Erre a kérdésre választ keresve először I.Sám 8,5 megfogalmazása szembeötlő, ahol a Sámueltól királyt kérő törzsi vezetők a következőkkel indokolják kérésüket: „Tégy valakit királyunkká, hogy ő bírászkodjék fölöttünk, ahogyan az minden népnél szokás!” A meg-

fogalmazás tehát egy, Izráel szomszéd népei között általánosan elterjedt, Izráel számára modellértékű államszervezetet sejtet, mégpedig a királyságét. Ezt a feltételezést az ószövetségi kutató, jelesül Martin Noth szavai is alátámasztják, aki a következőket írja:

„A Szíria-Palesztinabeli városok ősidők óta városkirályok, és a hűbéresi kötelezettségű feudális uralkodói réteg vezetése alatt álltak. A filiszteusok, – és valószínűleg az ország más tengerinép-csoportjai is –, ugyanúgy a városi központokban székelő fejedelmek, a kíséretükben lévő nehézfegyverzetű egyéni harcosok, valamint egyes zsoldosvezérek uralma alatt állottak, – utóbbiak hűbéruralmat kaptak, és hadaikkal kötelesek voltak az uralkodó hadjárataiban részt venni. Ezek a népek tehát egy jól megszervezett katonai hatalmat jelentettek. A kelet-jordániai területek déli részén élő szomszéd népek, melyek körülbelül az izráeli törzsekkel egy időben telepedtek le, már a honfoglalásuk után minden jel szerint nagyon hamar egyszerűbb királysági formákban éltek meg állami-ságukat, sőt még a keletjordaniai területek északi peremén éppen csak hogy letelepedő arameus csoportok is azon voltak, hogy királyaik vezetése alatt egyelőre még igen labilis államalakulatokat hozzanak létre.”²⁵

3.2.1.: Az izráeli társadalom értékítéletének előzménye

De vajon mennyire nevezhetőek ezek a törekvések az izráeli kulturális-vallási identitástól teljesen idegennek, illetve az izráeliták számára lényegét tekintve ismeretlennek? Hiszen át lehet venni, le lehet „másolni” egy máshol, más kontextusban működőképes rendszert anélkül, hogy annak lényegi mozgatórugóit az azt alkalmazni kívánó megértené. Ilyen esetben az adaptációs törekvés eleve bukásra van ítélve, mert nincs olyan saját élmény-, illetve tudásanyag, amelyhez az átveendő köthetné.

Izráel esetében viszont megvolt ez, a királyság államszervezeti modelljének sikeres átvételét garantáló saját élmény-, illetve tudásanyag. A Sámuel próféta által megfogalmazott ún. királytörvény (I.Sám 8,10-17) tudniillik egy ősi hagyományra nyúlik vissza, arra az első törvénykönyvre, mely még a mózesi hagyományanyagban gyökerezik. Ez a szövegrész világosan megfogalmazza a királyválasztás legfontosabb szempontjait, illetve a mindenkori királyi tevékenység legsarkalatosabb követelményeit. Walter Dietrich így ír erről:

„Deut 17,14-20-ban egy önálló királyság-törvény található, amelyben a nagy törvényalkotó prófétai módon előre látja a jövő fejlődési irányát, és azt megelőgezve létrehozza a szükséges szabályzókat.”²⁶

3.2.2.: Az izráeli társadalom értékítéletének gyökere

Ilyen előzmények után logikusnak tűnik az a föltevés, hogy Izráel népe számára a királyság intézménye, gondolata eredetileg valamiféle tabu-témaként jelent meg. Hiszen mi indokolná egyébként azt az egészen a sámueli időkhöz tartó elzárkózást, mely a királyság gondolatisága kapcsán Izráel mértékadó köreiből megfigyelhető? Erdemesnek látszik tehát az ide vonatkozó bibliai iratokat, különösen a Bírák könyvét ebből a szempontból megvizsgálnunk. Különösen azokat a történeteket kellene szemügyre vennünk, melyekben egyfajta királyságot vagy fejedelemséget, egyszóval központosított világi államhatalmat kiépíteni igyekvő szereplőket találunk.

Ebből a szempontból az adomaszerű csattanóval végződő, – tehát formakritikai szempontból is valamiféle ősi, mindenki számára hamar memorizálható tanulságelemet tartalmazó –, Gedeon szájából hangzó hagyomány tűnik a leghasználhatóbbnak. Itt Gedeon a néki dinasztikus uralkodási gyakorlat bevezetését javasló törzsi vezetőknek a következő választ adja: „Én nem uralkodom rajtatok, és nem fog uralkodni rajtatok a fiam sem. Az Úr uralkodjék rajtatok !” (Bír 8,23)

Martin Noth ugyanezt a következtetést a következőképpen fogalmazza meg: „Nyilvánvaló módon Izráelben valamiféle gátlás volt jelen, mely megakadályozta az ebbe az irányba való továbbfejlődést. A Bírák 8,22-23 béli, anekdotisztikus történet számol be róla [...]”²⁷

3.2.3.: Az izráeli társadalom értékítéletének tartalma

A fentiekben jelzett gátlást azonban érdemes tartalmi szempontból közelebről is megvizsgálni. Mindez azért is fontos, hogy nyilvánvalóvá váljon: nem valamiféle lelki görcsről, hanem Izráel létrejöttének, megalakulásának történelmi tanulságáról, kollektív őstapasztalatáról van szó.

A kérdés tudniillik kézenfekvő: miért lenne az emberi és isteni uralom egymást kölcsönösen kizáró, egymással össze nem egyeztethető fogalompár? Hiszen Gedeon válasza indirekt módon éppen erre utal! A válasz véleményem szerint Izráel népének ősgenezisében keresendő, vagyis az egyiptomi rabszolgasággal, illetve kivonulással szoros összefüggésben van. Egyiptom királya, – az istenkirályként tisztelt fáraó –, tudniillik éppen az általa feltételezett isteni tekintélyének és eredetének teljes súlyával helyezi magát szembe JHWH akaratával, és áll ellent az ő szabadítást munkáló parancsának. Véleményem szerint ez az az „őscsalódás”, mely Izráel számára a királyság intézményét gyanússá, az Élő Isten uralkodását meghíúsító előjelűvé teszi. (Az Izráel környezetében élő népeknél tudniillik a királyság intézményéhez hol erősebb, hol gyengébb formában ugyan, de mindenképpen hozzátartozott az isteni, vagyis megfellebbezhetetlen-megkérdőjelezhetetlen legitimitáció.) Izráel kollektív tudatában azonban antagonisztikus ellentét feszül mind ezek prototípusa, az Egy Igaz Istent elismerni, előtte meghajolni nem akaró fáraó szellemisége, és a kizárólag néki engedelmeskedni akaró mózesi lelkület között. Izráel számára nyilvánvaló, sőt, vitán felül álló volt, hogy melyik lelkiséget tekinti a követendő mintának. Annál is inkább így volt ez, mert a fáraó által képviselt istenkirály-képpel együtt élni, kiegyezni éppen annak totalitárius jellege miatt eleve lehetetlen volt. Ezt a döntési helyzetet Hansjörg Bräumer a következőképpen írja le: „A fáraó, aki egyiptomi tradíció szerint önmagát istennek tartja, lekicsinylő hangnemben így válaszol: „Kicsoda az a JAHWE ? Én nem ismerem JAHWE-t”. Ez nem azt jelenti, hogy a fáraó még sohasem hallotta volna JAHWE nevét, hanem azt, hogy számára JAHWE neve tartalmatlan volt. A fáraó ezzel azt mondja: én nem ismerem el JAHWE istenségét, nem hiszek az Ő hatalmában [...] Az istenkirályként föllépő fáraó JAHWE előtt semmivé zsugorodik, miközben JAHWE-t „istenkének” csúfolja, Aki azt képzeli magáról, hogy beleavatkozhat Egyiptom belügyeibe. Mózes az, aki JAHWE-val közvetlen kapcsolatban áll, ő az, aki Istent képviseli.”²⁸

Paul Volz hasonlóan fogalmaz akkor, amikor a következőket mondja: „Máshol, az egyiptomiaknál vagy a ba-

bilóniaiaknál a király isten helytartója, istennek fia volt, és nem ritkán elismerték istenségét, illetve őt magát is istenként tisztelték. Izráelben, és csak itt, a királyt Isten vetélytársának látták.”²⁹

3.2.4.: Az izráeli társadalom értékítéletének kettőssége

Ez a fentiekben vázolt tartalom azonban sajátos kettősséggel is terhes, melyet semmiképpen sem szabad figyelmen kívül hagyni. Ez a kettősség abból adódik, hogy Izráel számára a kiválasztottság egyben azt is jelentette, hogy mint nép, nem pedig a népen belüli kihívottak közösségeként kellett (volna) gyülekezetként, azaz a „szentek közösségeként” működnie. Isten királyságát kellett volna megtestesítenie, – ugyanakkor ez az elhivatása szüntelenül beleütközött, sőt, határozottan megerőtlenedett azok által a környezeti hatások által, melyek Izráel önértelemezését, hitét és társadalmi berendezkedését folyamatosan befolyásolták. Ezek a külső hatások nem ritkán oly erősek voltak, hogy üzenetük jóval meghatározóbbnak bizonyult, mint a JHWH-hit paradigmái. Ugyanakkor az is igaz, hogy minden, ilyen jellegű elhajlás rögtön kiváltotta a nép lelkiismeretként föllépő „Isten emberei”-nek figyelmeztető szavát, – és az azzal párhuzamosan megjelenő társadalmi-természeti katasztrófák szorítása pedig igen gyakran a nép kollektív bűnbánatát is. Ennek a kettősségnek egyfajta ingamozgása végig kíséri Izráel egész történelmét.

Martin Noth ugyanezt az összefüggést a következőképpen fogalmazza meg: „Izráel ugyanolyan nép volt, mint a többi, ugyanazokkal az életszükségletekkel rendelkezett, vagyis a háborúk, politikai szövetségkötések, kulturális-gazdasági életformák kialakításának szükségleteivel, és ennek az Izráelnek kellett volna népként (nem gyülekezetként!) szent néppé válnia, olyanná, mely alapvetően különbözik minden többi néptől, lemondva a látható, polgári világ ezen életszükségleteiről, Istennek királyságát kiábrázolva. A kétfajta szükségszerűség párharca végigkíséri Izráel egész történelmét, és különösen a döntő fontosságú életszakaszokban, mint itt Dávid királyságánál, vagy később népszámlálása esetében (2Sám 24). Izráel történelmét nem tudja helyesen ábrázolni az, aki ezt a kétarcúságot, ezt az újból és újból föltörő feszültséget nem látja.”³⁰

3.3.1.: A változást indukáló katonapolitikai hatások

Izráel a bírák korában is több katonai jellegű közös akcióban vett részt. A fenyegető külső ellenségek láttán, illetve a teljhatalommal fellépő „Isten embereinek” mozgósító szavára Sámuel kora előtt is sikerült a törzsszövetséget az egységes cselekvésre ösztökélni. Ugyanakkor az is igaz, hogy ez a közös fellépés a bibliai beszámoló alapján soha nem volt teljes körű: mindig voltak olyan törzsek, melyek kihátráltak a törzsszövetségben tőlük joggal elvárt kötelezettségek teljesítése alól. Ehelyütt csak két, ilyen jellegű utalás fölemlítésére szorítkozom: Az egyik idézet Debóra győzelmi énekéből való, (Bír 5,15kk) mely név szerint megemlíti Rúben, Gileád, Dán és Áser törzseit, akik nem voltak hajlandóak a Bírák vezette sereggel Sisera hadai ellen felvonulni. A másik ilyen jellegű szemléletes leírás a Gedeon parancsnoksága alatt a midiániták ellen vonuló kicsiny izráeli seregről szól, (Bír 7,1-8), melyet már az első válogatáskor, – amikor is a félénkek hazamehettek – huszonkétezer ember elhagyott. Mind a két utalás eléggé egyértelműen sejtet-

ni engedi, hogy Izraelben a közös katonai föllépés kapcsán oly létfontosságú elkötelezettség több esetben igen csak töredékes volt.

Ez a közösségi elkötelezettség azonban nem csupán a törzsközösség egyes résztvevőinek alulmotiváltságának okán volt töredékes, hanem azért is, mert a filiszteus nép honfoglalásáig Izrael szomszédságában a bírák korában nem jelent meg olyan idegen hódító akarat, mely tervszerűen, és teljességre törekvő módon kívánta leigázni, bekebelezni egész Izráelt. Ebből következően a különböző törzsek saját szálláshelyeiknek földrajzi fekvése, vagyis a támadóan föllépő, rabolni, fosztogatni, vagy tartósan hadisarcot kivetni és behajtani kívánó külső népcsoportok közelsége vagy távolsága arányában reagáltak a törzsszövetséget érő veszélyre.

Azok a törzsek, melyeknek területe a külső hódítói szándékok közvetlen célpontja, vagy felvonulási területe volt, saját fönmaradásának jól felfogott érdekében mozgósították hadra fogható férfiaikat, – míg a háborús övezettől távolabb eső törzsek erre nem mindig voltak készek.

Egy ősi szöveg szerint még olyan eset is előfordult, amikor egy törzs, – jelesül Issakár törzse, a számára eredetileg kijelölt törzsi szálláshelynél kedvezőbb fekvésű terület elnyerése reményében önként alávetette magát az idegen uralomnak, – jelesül a kánaániták hűbérese lett. 1Móz 49,14k ír erről, melynek szövegét Gerhard von Rad a következőképpen magyarázza:

„Ez a törzs is Bír 10,11 szerint eredetileg az ország belső részében, a hegységben telepedett le; később azonban a nyugati síkságra telepedett át. Ez az áttelepülés persze igen rossz következményekkel járt, mivel közben politikai önállóságát elvesztette, és a kánaániták, –akiknek felségterületére került –, hűbéresévé lett. Az itt található mondás a szabadoknak gúnyos megjegyzése, mellyel azt illetik, aki hagyta magát a termékeny síkságra elcsábítani, és közben a teherhordó számára állapotába süllyedt.”³¹

A filiszteusok föllépése azonban más, az eddigi hódítóktól gyökeresen különböző taktikát követett. Ők nem csupán megsarcolni, kirabolni akarták Izráelt, nem csupán haditechnikailag voltak fölényben Izráellel szemben, hanem az általuk meghódított területeket az odatelepített katonai ellenőrző pontok révén kívánták folyamatosan felügyelni, hogy aztán onnan indítsák további offenzívákat. (Ennek a taktikai megfontolásnak indirekt bizonyítéka a Bír 14,1-15-ig tartó szakasza is, ahol valószínűsíthető módon Jónatan és fegyverhordozója egy ilyen, már izráeli területen létesített katonai ellenőrzőpóztot támadott meg.)

Ebből következően a fenyegetettség érzése ezúttal az egész izráeli törzsszövetség számára közös, és közvetlenül megtapasztalható, átélhető volt. Ez a közvetlen előzménye annak, hogy Izrael törzsei eleddig soha nem tapasztalt egységben lépnek föl a közös ellenséggel szemben. Miután azonban éppen így, ebben az egységben élik át a megsemmisítő vereséget, kikerülhetetlenné válik a fölismerés: az egység megteremtésén túl az eddigi katonai struktúra, és hadállítási mód gyökeres megreformálása is kikerülhetetlen szükségszerűség.

Martin Noth mindezekről az összefüggésekről többek között az alábbiakat írja: „Egy régi, Dávid időszakából datálható elbeszélésben, mely 1Sám 4,1b-7,1 és 2Sám 6,1-16a.17-19 verseiben található, hallunk a filiszteusok és Izrael közötti első nagy összeütközésről. Ez körülbelül Kr.e. 1000-ben történt. A filiszteusok a haderőiket

Afekben (ma valószínűleg tell el-muchmar, rasel-én mellett) összpontosították, a Jafatól északra a Földközi-tengerbe torkolló folyó felső folyásánál, mely ma a Nahr El-odscha nevet viseli. Afek a filiszteusok által uralt területek északi szélén feküdt. Kitűnő támaszpontként szolgált az Afekhez közel fekvő Középpalesztíniai Hegységet megcélzó terjeszkedéshez, melyet a legfontosabb izráeli törzsek birtokoltak. [...] Az írásos szövegelemlek alapján most először fordult elő, hogy Izrael külső önállóságának megőrzése érdekében a teljes törzsi szövetség föllépett.”³²

Hecker Róbert

IRODALOMJEGYZÉK:

- ALEXANDER, David & Patt: Handbuch zur Bibel (R. Brockhaus Verlag Wuppertal, 1976)
BALTZER, Klaus: Die Biographie der Propheten (Neukirchener Verlag Neukirchen-Vluyn, 1975)
BIBLIA, Hebraica Stuttgartensia (Deutsche Bibelgesellschaft Stuttgart, 1977)
BRÄUMER, Hansjörg: Das zweite Buch Mose (Brockhaus Verlag Wuppertal, 2002)
BRIGHT, John: Izrael története (Kálvin János Kiadó Budapest, 1993)
BUBER, Martin: A próféták hite (Atlantia Kiadó 1991):
DIETRICH, Walter: David, Saul und die Propheten (Kohlhammer Verlag Stuttgart, 1992)
DIETRICH, Walter: Die frühe Königszeit in Israel (Kohlhammer Verlag Stuttgart, 1997)
GESENTUS, Wilhelm: Hebräisches und aramäisches Wörterbuch (Springer-Verlag Berlin, 1954)
HAAG, Herbert: Bibliai Lexikon (Apostoli Szentszék Könyvkiadója Budapest, 1989)
HOLLAND, Martin: Das erste Buch Samuel (Brockhaus Verlag Wuppertal, 2002)
KAISER, Otto: Einleitung in das Alte Testament (Evangelische Verlagsanstalt Berlin, 1982)
KERESZTYÉN Bibliai Lexikon (Kálvin János Kiadó Budapest, 1993)
KUHLE, Curt: Israels Propheten (Francke Verlag Bern, 1956)
KUSTÁR, Péter: Az Ószövetség megértése (Debreceni Református Teológiai Akadémia tanulmányi füzetek Debrecen, 1988)
KUSTÁR, Zoltán: Sámuel könyvei (Bibliaismereti kézikönyv, Kálvin János Kiadó Budapest, 2004)
LÜTHI, Walter: Das erste Buch Samuel (Friedrich Reinhardt Verlag Basel, 1964)
MARTI, Paul: Propheten von Samuel bis Jeremia (Albis Verlag Zürich, 1935)
MILLER, Maxwell-HAYES, John: Az ókori Izrael és Juda története (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Piliscsaba, 2003):
MOMMER, Peter: Samuel (Neukirchener Verlag 1991)
MUNTAG, Andor: Ószövetségi alapismertek (Fébé BT Piliscsaba, 1995)
NAGY, Antal Mihály: Sámuel első könyvének magyarázata (Jubileumi Kommentár I. kötet, Kálvin János Kiadó Budapest, 1995)
NOTH, Martin: Geschichte Israels (Evangelische Verlagsanstalt Berlin, 1968)
NOTH, Martin: Überlieferungsgeschichtliche Studien (Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, 1957)
POLLÁK, Kaim: Héber-magyar teljes szótár (Löwy és Alkalay Pozsony, 1881)
RAD, Gerhard von: Das erste Buch Mose (Vandenhoeck & Ruprecht Verlag Göttingen, 1967)
REALENZIKLOPÁDIE, Theologische (Band XXX, Walter de Gruyter Verlag Berlin, 1999)

- RÓZSA, Huba: Az ószövetség keletkezése I. (Szent István Társulat 1999)
- SCHNEIDER, Wolfgang: Grammatik des biblischen Hebräisch (Claudius Verlag München, 1982)
- TAYLOR, John: Die historischen Bücher (Handbuch zur Bibel, Brockhaus Verlag Wuppertal, 1976)
- THEOLOGISCHES Wörterbuch zum Alten Testament (Kohlhammer Verlag Stuttgart, 1970)
- VOLZ, Paul: Prophetengestalten des Alten Testaments (Calver Verlag Stuttgart, 1949)
- WELKER, Michael: Gottes Geist (Neukirchener Verlag Neukirchen-Vluyn, 1993)

JEGYZETEK:

- ¹ Rózsa Huba: 329. oldal
- ² Martin Noth: Überlieferungsgeschichtliche Studien (oldalszámokat lásd a szövegben)
- ³ Peter Mommer: 189. oldal
- ⁴ Nagy Antal Mihály: 321.o.
- ⁵ Rózsa Huba: 334. oldal
- ⁶ Peter Mommer: 189. oldal
- ⁷ Martin Noth: Überlieferungsgeschichtliche Studien (oldalszámokat lásd a szövegben)
- ⁸ John Taylor: 231. o.
- ⁹ Kustár Zoltán: 127. o.
- ¹⁰ Paul Volz: 76-77. oldal

- ¹¹ De igen, ha ez egy papi-prófétai, illetve közjogi szerepkört betölti vezetői funkció párhuzamosságában jelenik meg, akkor az ! A probléma feloldására a szakasz végén tesztek kísérletet a Saul-Sámuel duplum példáján levezetve azt.
- ¹² Martin Noth: Überlieferungsgeschichtliche Studien (oldalszámokat lásd a szövegben)
- ¹³ Miller-Hayes: 124. oldal
- ¹⁴ Martin Holland: 18. oldal
- ¹⁵ Walter Dietrich: 23; 143. oldal
- ¹⁶ Peter Mommer: 208. oldal
- ¹⁷ Martin Buber: 80. oldal
- ¹⁸ Herbert Haag: 1576-1577. oldal
- ¹⁹ Miller-Hayes: 126. oldal
- ²⁰ Walter Dietrich: 22. oldal
- ²¹ Miller-Hayes: 128. oldal
- ²² Martin Buber: 80-81. oldal
- ²³ Martin Noth: 155. oldal
- ²⁴ Paul Volz: 75. oldal
- ²⁵ Martin Noth: Geschichte Israels 152. oldal
- ²⁶ Walter Dietrich: 25. oldal
- ²⁷ Martin Noth: Geschichte Israels 152. oldal
- ²⁸ Hansjörg Bräumer: 118;136. oldal
- ²⁹ Paul Volz: 79. oldal
- ³⁰ Martin Noth: Geschichte Israels 78-79. oldal
- ³¹ Gerhard von Rad: 373. oldal
- ³² Martin Noth: Geschichte Israels 153.154. oldal

DÍSZDOKTORAVATÁS AZ EVANGÉLIKUS TEOLÓGIÁN

A magyar tudomány ünnepe alkalmából Az Evangélikus Hittudományi Egyetem 2005. november 8-án díszdoktorává avatta Dr. Bölcskei Gusztáv református püspököt és Keveházi László ny. evangélikus lelkészt. Az egyetem zsűfólásig megtelt díszterme a tudomány és a tudósok ünneplésén túl helyt adott a magyarországi evangélikus és református sors- és küldetés-közösség több évszázados hagyománya újabb jeles megélése számára is. A tisztelgő közönség a felemelő ünnepélyes pillanatokban, a figyelemreméltó előadásokban, s azokon túl is újra ráérezhetett a XVI. századi reformáció nagy felismeréseiben való egységünket. Az alábbiakban örömmel tesszük közkinccsé a díszdoktori székfoglalókat. (A szerk.)

A reformátori teológiai gondolkodás aktualitása a XXI. században

Apologia, avagy mentségemre szóljon

Ha a gubernatio egyházi elefantiázissá válik, elvész annak reformátori jellege. A személyes megtiszteltetés mellett hálás vagyok azért a „kizökkentésért”, amit ez a tiszteletbeli doktori cím adományozása jelent számomra. Hiszen a székfoglaló előadás elkészítése szükségszerűen ösztönzött arra, hogy azzal foglalkozzam, amire az elmúlt esztendőkből igen kevés időm jutott, nevezetesen teológiai gondolkodásra és elmélyülésre. (A „kizökkentés” egyébként genuin teológiai fogalom. Friedrich Schleiermacher, a modern protestáns teológia atyja így nevezte az istentiszteletet [*Unterbrechung*].)

A fragmentatio veszedelme mindig kísérti az egyház-kormányzat szolgálatát végző embert, ezért kell néha a felületi kezelések világában (egyházi világában is!) a teológiai mélység dimenzióját látni és láttatni. (Köztudott, hogy a mélység kategóriáját a XX. század egyik

meghatározó protestáns teológusa, Paul Tillich idézi újra emlékezetünkbe.

Tudatában vagyok annak, hogy ez a székfoglaló értekezés nem lesz katedrális-hoz hasonló teológiai építmény (ebben az esetben talán csak a befejezetlenség lehet a *tertium comparationis*). De igyekszem néhány olyan részletére rávilágítani a reformátori teológiai gondolkodásmódnak, amelyikről úgy vélem, szemernyit sem vesztett érvényéből, s ma is segíti az egyházban az evangélium napfényre jövetelét (ezt a kifejezést használták szívesen a reformátorok annak az eseménynek a megjelölésére, amit mi reformációnak szoktunk nevezni).

Az apologia végül is nem csupán a bizonyítvány magyarázása, hanem véleményem szerint ma is legitim teológiai műfaj. Teológiai hallgató koromban divatja múlt, használhatatlan kategóriaként létezett csupán, mint ami nem illik a modern teológia eszköztárába. Pedig, ha jól belegondolunk, valóban ez volt a keresztyénség történe-

tében az egyik legelső teológiai műfaj, hiszen az apologeták egzisztenciális bátorsággal és intellektuális nyíltsággal szembesítették a keresztyén üzenetet koruk kontextusában a legkülönfélébb filozófiai és ideológiai áramlatokkal. A hit igazságának védelmezése és az érte vállalt kiállítás vagy éppenséggel vita ma sem nélkülözhető. Erre is érvényes *Török István* megszívlelendő megjegyzése: „*Nem az a baj, hogy vitatkozunk, hanem az, ahogy tesszük.*”

Argumentatio, avagy a témaválasztás indoklása

A székfoglaló előadás témaválasztását általában két kísértés fenyegeti. Ha ismerjük az előadó személyét és valamelyest korábbi munkásságát, akkor a cím hallatán vagy rezignáltan felsóhajtunk, mondván: hát persze, mi másról is tudna beszélni, hiszen mindig ugyanazt mondja (reformátori teológia – ebben, ugye, nem lehet túl nagyot tévedni), vagy óemberünk cinizmusával horkanunk föl: már megint eredetieskedni akar (aktualizálás, modernkedés, a szituáció felülkerekedése a normán stb.). A teológust is fenyegeti az átlagos rossz keresztyén mentalitás, amelyik azzal dicsekszik, hogy ő aztán mindennek ellen tud állni, csak a kísértésnek nem. Vagy gondoljunk a Miatyánk „Ne vigy minket a kísértésbe” kérésének arra a gyakori adaptációjára, hogy „Vigyél egy kicsit a kísértésbe, de aztán gyorsan hozz ki belőle”. A tapasztalat azt mutatja, hogy az utóbbi kérés hatástalan, s erről nem Isten tehet.

Meg vagyok győződve, hogy a reformátori teológiai gondolkodásmód hatalmas kincsébánya ma is. Hűségek azonban nem akkor vagyunk hozzá, ha imitáljuk. A keresztyén élet és gondolkodás csupán egyetlen *imitatio*-t ismerhet. Az *imitatio Christi* nem helyettesíthető az *imitatio Lutheri, Calvini* etc. formulájával és gyakorlatával. Az aktualitás pedig semmiképpen nem jelenthet az egyre rövidebb távú korszellemmel való kokettálást. Az aktualitás a mai tömegtájékoztató globálisan gyarmatosító hatalmának alapvető követelése. (*Weöres Sándor* hasonlata a húslevesről – a tegnapi maradék már csak kosz.) A teológiai gondolkodásnak az ilyen fajta aktualitásgényt sem elfogadnia nem szabad, sem arra törekednie. A teológiának olyan lélekjelenlétre van szüksége, amelyik végső soron a Szentlélek ajándéka. Ez adhatja csak az igazi aktualitást. Hogy e tekintetben sincs igazán új a nap alatt, ahhoz elég legyen csak *Kierkegaard* szellemes figyelmeztetésére utalnunk: „*Aki a korszellemmel házasodik, hamar megözvegyül.*”

In principio est Verbum, avagy a reformátori teológiai gondolkodás alapszöveve

A klasszikus görög nyelvben a *theologia* az istenség és az isteni dolgok kutatását jelentette általánosságban. Az Újszövetség nem használja ezt a kifejezést. Helyette a hit ismeretét, a keresztyén gondolkodás, beszéd, cselekvés, élet dolgaiban való eligazodást a *kharizma* szóval jelöli, amelynek megjelenési formái a bölcsesség ígéje, az ismeret ígéje, a lelkek megkülönböztetése. Azt mondhatjuk, hogy kezdettől fogva nyomon követhető a keresztyén teológiai gondolkodás kritikai jellege. Ez a kritika elsősorban önvizsgálatot jelent, azaz azt vizsgálja, hogy mennyiben felel meg a keresztyén gyülekezet

élete az eljövendő Isten uralmának. De kritikusan vizsgálja a tradíciót, az intézmények rendszerét, a vallásos és ideológiai jelenségeket, valamint azokat a szubjektív elemeket is, mint például a lélek, az értelem, stb., amelyek végső abszolútummá szeretnének válni. Mindez azt jelenti, hogy mindig mozgásban kell lennie, készen kell állnia a további indulásra. Teológiai sajátossága az a belső érintettség, amelynek a neve hit, követés. (*Credo ut intelligam.*) A hit a teológiai gondolkodás *conditio sine qua non*-ja, amelyik soha nem lezárt adottság. Ennek a hitnek a primátusa nélkülözhetetlen és elengedhetetlen. Ahogy *Luther* mondja: „*Fides est in intellectu... Fides dictat et dirigit intellectum... Est igitur fides doctrina seu notitia... Fides habet obiectum veritatem... Fides igitur est Dialectica, quae concipit ideam omnium credendum*” (*Galata 5,5*-höz írt magyarázat).

De mit jelent ez esetben az „*intelligere*”? Az ismeret nem önmagáért van. Szükség van rá, mert nélküle a hit csak alakatlan, felelősséget nem hordozó és nem vállaló *fides informis* (és *infirmitas*) marad. Az értelem megfeszítésére azért van szükség, hogy szembesülni tudjon Isten eljövendő uralmának valóságával. Ez tartja kordában, s ez nem engedi a tetszőlegesség, a minden megengedett (*anything goes*) tartományába. Minden funkciójában csupán magyarázat, azaz a szó eredeti értelmében *exegézis*, kivezetés. Halljuk újra ezen a ponton *Luther*t, aki nagyon egyértelműen és velősen fogalmaz: „*Origo omnis tentationis, de verbo sine verbo cogitare!*”

Illustrationes, avagy csak a klasszikusak igazán aktuálisak

Kálvin teológiai munkássága két részre osztható. Az egyik a nagy terjedelmű írásmagyarázat-sorozat, kommentárok az Ó- és Újszövetség könyveire, a másik a dogmatikai főmű, az *Institutio*. (*Kálvin* saját kifejezésével: „*in Scripturae expositione*” és „*in Dogmatibus*”.) A két műfaj olyan szorosan kapcsolódik egymáshoz, hogy megfigyelhető, milyen nagymértékben bővíti, változtatja a dogmatikai művet az írásmagyarázat útján nyert felismerések sorozata. Ennek köszönhető, hogy az 1536-os első kiadáshoz képest az 1559-es végső forma szinte teljesen átalakul. Ebből következik az a máig érvényes tény, hogy a reformátori gondolkodás nem volt és ma sem lehet más, mint – *Karl Barth* kifejezésével élve – a bibliai gondolkodási forma érvényesítése az evangélium summájában, a dogmatikában. Azt hiszem, ma sem haszontalan emlékeztetni erre az összefüggésre, hiszen a modern és posztmodern teológiai gondolkodást is állandóan kísérti az, amit *Kálvin* „*nugatoria philosophia*”-nak, „*fecsegő világi bölcselkedés*”-nek és „*speculatores, quibus nihil placet nis novum*”-nak („*ama hiú szemlélők, kiknek csak az új tetszik*”) nevezett. Ugyanakkor hatalmas tévedés lenne azt gondolni, hogy *Kálvin* azokat a saját korában, majd a későbbiekben fellépő fundamentalistákat igazolja, akik a bibliát egyszerűen „*dicta probantia*”-nak, bizonyító helyek gyűjteményének tekintik. Nem az a cél, hogy az írásmagyarázat „*a Szentírás szövegéből legyen összetoldozva*”. Ez csak bizonytalanságot és az önálló gondolkodás hiányát jelezné, márpedig *Kálvin* maga mondja: „*Non ignorantia, sed in cognitione sita est fides*” (*Inst III,2,2*). Ez az ismeret pedig nem elmélet, hanem az Isten akarata szerinti élet gyakorlata a Belé vetett bizalom alapján. Innen érthető az *Institutio*

gyakran idézett mondata: „*Omnis recta Dei cognitio ab oboedientia nascitur*” (Inst I,6,2). Ezért a teológia gyakorlati tudomány, amelynek hármasság célja van: *aedificatio, fructus, utilitas*. Építi a gyülekezetet, gyümölcsöt terem a hívők életében és hasznos a hit igazságának védelmére. Kálvin írásmagyarázati módszerét találóan nevezi „*Sola Scriptura civitate interpretata*”-nak Heiko Oberman, a reformátori életművek kiváló ismerője. A kifejezés magában rejtje annak a dilemmának a megoldását, amit a norma és a szituáció egymáshoz való viszonyulásának nem kis fejtörést jelentő problémája okoz. Az írásmagyarázat soha nem steril, a valóságtól elkülönülő térben történik, hanem a konkrét valóságra tekintettel. Ebben éppúgy benne van a Genfben befogadott menekültek sorsával való törődés, mint a társadalmi és gazdasági, valamint politikai élet számos jelenségének figyelembe vétele. Hogy ez a tradíció mennyire élő lehet ma is, arra nézve hadd utaljak Révész Imre: *Igehirdetés és politika* című tanulmányára, amelyik egyrészt megdöbbentő egyszerűséggel vezeti le a politikai igehirdetés felelősségének kérdését egy bibliai fejezet (ApCsel 27) alapján, s szembesít bennünket ma is azzal a ténnyel, hogy a *civitas*-hoz való keresztyén viszonyulás alapelemeit nem kell sem rendszerváltozások, sem négyévenkénti választások apropóján revideálni. (A szóban forgó tanulmány ma is olvasható a *reformatus.hu* weboldalon).

Mai szóhasználatnál élve az *Institutio* nem más, mint a felnőtt katechézis kézikönyve. Ha valaki veszi magának a fáradságot, és elkezd olvasni, rá fog jönni arra, hogy ez nem szakteológusoknak szóló mű. Összehasonlítva a középkori skolasztika csúcsteljesítményeivel, pl. *Aquinoi* Tamás *Summa*-jával, nemcsak a terjedelembeli különbség a szembeötlő, hanem a „célközönség” is. Kálvin a gyülekezet tagjait tartja szem előtt, őket akarja az előbb körülírt ismeretre elvezetni. Öntudatos és „nagykorú” keresztyéneket akar nevelni. Olyan igény ez, amelyik ma is nekünk szegeződik. Egy olyan világban, amelynek „képimádata” és információzuhata elszorvasztja az önálló gondolkodásra, elmélyülésre, véleményformálásra való készséget és képességet. A reformátori teológia korszakos feladata ma és az elkövetkező évtizedekben, hogy egyfajta elementarizációval a protestáns gondolkodás- és döntéskultúra alapjait újra erősítse meg. Véleményem szerint ez lehet a sokat emlegetett és sokat hiányolt erőteljesebb és egységesebb protestáns hang a ma és a holnap Európájában.

Az alábbiakban az *Institutio* két olyan rövid fejezetére szeretnék utalni, amelyikről úgy gondolom, alkalmazsak arra, hogy előítéleteket és fenntartásokat is oldjanak Kálvin személyével és gondolkodásmódjával kapcsolatosan. (A keresztyén szabadságról, III,19, valamint „Mimódon kell élnünk a jelen étellel és ennek segédeszközeivel” III,10.)

„...mihelyt csak valamelyes említés történik is a keresztyén szabadságról, rögtön vagy a szenvedélyek jönnek forrongásba, vagy balgatag indulatok támadnak fel...” – ezzel a realista bevezetéssel kezd mondanivalóját. Első pillantásra meghökkenítő kifejezéssel írja körül a keresztyén szabadság lényegét: „vidám engedelmeség” (alacri promptitudine in oboedientia) Inst. III,19,5; (alacri = frissesség, élénkség, öröm, vidámság, serényység, fűrgesség). Hogyan lehet vidáman engedelmeskedni? A válasz: „...a lelkiismeret ne mintegy a törvény kényszerítő szüksége miatt engedelmeskedjék... Mivel ugyan-

is állandó rettegésben van, amíg csak a törvény uralma alatt áll, az Isten iránt való vidám engedelmessegre csak akkor lesz hajlandó, ha előbb ilyen szabadsággal ajándékozta meg.” „Hogy fogjon hát akkor az a szerencsétlen lélek jó kedvvel a munkához, amikor tudja, hogy ezért csak átokban részesülhet?” A szolgák és a fiak közti különbséget hozza fel példának Kálvin, s így biztat: „teljes bizalommal legyünk az iránt, hogy a legkegyesebb atya szívesen fogja venni a mi szolgálatainkat, bármily kicsinyek és bármily gyarlók és tökéletlenek legyenek is azok.” A vidám engedelmesseget az ajándékba kapott szabadság tudata teszi lehetővé. Így igaz, hogy *omnis recta cognitio ab oboedientia nascitur!*

Feltűnő, hogy a legnagyobb figyelmet az ún. közömbös dolgokban való keresztyén szabadságnak szenteli. Miért? Mert „ennek a szabadságnak az ismerete is szerfelett szükséges ránk nézve, mert e nélkül lelkiismeretünknek semmi nyugalma nem lesz, s a babonának sohasem lesz vége.”

A szabadsággal való élés kulcsszava a mértéktartás, amelyik mindkét irányban érvényes. Kálvin nem igazolja sem az aggodalmaskodó önsanyargatást, sem a mértéktelen dobzódást. Halljunk csak egy talán nem tipikusan kálvininak vélt idézetet: „Sokan manapság balgáknak tartanak bennünket, mivel vitát indítunk a húsneműek szabad evéséről, az ünnepeknek szabad megülnéséről, a ruházat szabad használatáról s más effélékről, amik szerintük nem egyebek, mint merő ostobaságok. Pedig hát sokkal nagyobb fontosságú dolgok ezek, mint ahogy azt általában hiszik. Mert ha a lelkiismeret egyszer ilyen törbe esett, hosszú és kacskaringós útvesztőbe téved, amiből aztán nem könnyű dolog meglelni a kivezető utat. Ha valaki elkezdi azon tűnődni, hogy szabad-e neki lenni a kendőtől való kendőt, ruhát, zsebkendőt, vagy törülközőt használni, utóbb a kender használhatóságát is kétségesnek találja és végül még a kócon is gondolkodóba esik. Az ilyen ugyanis azon tűnődik, vajon nem étközhetné-e kendők nélkül és nem nélkülözhetné-e a zsebkendőt? Ha valaki a kissé ízletesebb ételt meg nem engedett dolognak tartja, az végre a mindennapi kenyeret és a közönséges ételeket sem eszi meg nyugodtan az Úr előtt, amennyiben észébe jut az, hogy még egyszerűbb eledellekkel is fenntarthatja testét. Ha bizonytalanságban van a felől, hogy szabad-e jó bort innia, végül még a rossz bort sem fogja nyugodt lelkiismerettel meginni s utóljára még jobb és tisztább vízhez se mer nyúlni. És végre annyira jut az ilyen ember, hogy bűnnek tartja még azt is, ha – amint mondják – az útjában fekvő gerendára lép. Mert nem valami könnyű dologról van itt szó, hanem a körül forog a harc, vajon az Isten, akinek akaratát minden gondolatunkban és cselekedetünkben szem előtt kell tartani, akarja-e, hogy mi ezt vagy azt használjuk? Ennélfogva némelyeket szükségképpen zavaros örvénybe taszít a kétségbeesés, mások pedig Istennel nem törődve és tiszteletét megvetve saját romlásukkal nyitnak maguknak utat, amelyen azonban biztosan nem járhatnak. Mert mindazok, akik ilyen bizonytalanságba merültek, bárhová forduljanak is, mindenütt olyasmit látnak, ami sérti a lelkiismeretet.” Vagy a következőt: „Ha tehát meggondoljuk, hogy minő célra teremtette Isten a táplálékokat, azt találjuk, hogy nemcsak szükségünkről, hanem gyönyörűségünkről és vidámságünkről is akart gondoskodni. Így a ruházatban a szükségén kívül célja volt még a díszesség és az illendőség is; a fűvekben, fákbán és gyümölcsökben a különbö-

ző használaton kívül célja volt neki a szép szín és a kellemes illat. Ha ez nem volna igaz, akkor nem sorolná fel a próféta Isten jótéteményei között azt, hogy 'borral megvidámítja az embernek szívét és orcáját megfényesíti olajjal' (Zsolt 104,15). S az ő jóságának kedvelté tétele céljából nem emlegetné a Szentírás lépten-nyomon azt, hogy az ilyenfajta dolgokat mind ő adta az embereknek. Maguk ezek a természeti adományok is eléggé megmutatják, hogy mily célra és mennyiben szabad azokat használni. Hiszen oly nagy szépséggel ruházta fel az Úr a virágokat, hogy az önként szemünkbe ötlük; és oly kellemes illatot adott nekik, hogy az észrevétlenül is belopózik szaglásunkba, vajon hát bűn az, ha szemeink a virágok szépségében s szaglásunk azok illatában gyönyörűséget talál? Aztán nem különítette-e el a színeket úgy, hogy egyik virág kedvesebb legyen a másikkal? S vajon az aranynak és ezüstnek, az elefántcsontnak és márványnak nem adott-e olyan szépséget, mely ezeket más érceknél és köveknél értékesebbé teszi? Továbbá a használatra szűk-ségeken kívül nem adott-e nekünk sok kellemetes dolgot?"

„Embertelen bölcselkedésnek” (*inhumana philosophia*) nevezi Kálvin azt a nézetet, amelyik a teremtett dolgok közül csak annak a használatát engedi meg, ami nélkülözhetetlenül szükséges, mert az megfosztja az embert „Isten jótékonyágának megengedett élvezetétől”, s csak úgy volna megtartható, „ha az embert minden érzéktől megfosztva, érzéketlen tuskóvá változtatná”. Az „inhumana philosophia”-val szemben azonban ott van a másik véglet is, amelyik éppúgy kerülendő: „De hol van a hálaadás, ha az evésbe és ivásba annyira belemertül az ember, hogy vagy elbódul, vagy pedig hasznavehetetlené lesz a jámborság és az emberi hivatás kötelességeire?” Nem más ez, mint a „consumo, ergo sum” mai sugallatának józan kordában tartása. Kálvin végkövetkeztetése: a keresztyén ember feladata, hogy elkerülje a két végletet, azaz hogy „a segédeszközökből akadályokat ne csináljanak”. A kétféletes harcban egyik oldalon állnak a hitben erőtlének, akiket nem szabad megbotránkoztatni. Ők a gyengébb testvérek, akiknek megbotránkoztatására nem kell fitogtatni keresztyén szabadságunkat. Ugyanakkor az is fontos, hogy néha emberek előtt is tudjuk kimutatni a szabadságunkat. „Ezt is elismerem, de a legnagyobb elővigyázattal meg kell tartanunk ebben a mértéket, hogy a gyengékről való gondoskodást, akiket pedig az Úr annyira a figyelmünkbe ajánlott, el ne vesszük magunktól.” A hitben erőtlentől megkülönbözteti Kálvin a „farizeusokat”, akik a szabadságot nem állítják a felebarát szolgálatába. Pedig „az istenfélő embernek ... kötelessége meggondolni, hogy a külső dolgokban azért adatott neki ez a szabad hatalom, hogy így készségesebben teljesítse a szeretet kötelességét.” Vannak azonban helyzetek, amikor „...azokat a dolgokat, amiket meg kell tennünk, semmiféle botránkozástól való félelem miatt sem szabad elhagynunk.” Kálvin nem híve a hebehurgya, meggondolatlan akcióknak: „Nem helyeslehető azoknak szertelensége, akik mindent csak nagy zajjal végeznek, és inkább keresztültörnek mindenben, mintsem az akadályokat lassan elhárítanák.” Ez azonban nem jelenthet cselekvésképtelenséget, a problémák állandó emlegetését. Ismeretes, hogy Bonhoeffer szerint az a jó tanács, hogy „Maradj a problémánál és mentes leszel a megoldástól!” – az ördögtől származik. Az emberi intézmények is a közömbös dolgok kategóriájába tartoznak

Kálvin szerint, s ezért változtathatók. Nem egyszerű ez a változtatás, hiszen „mihelyt az emberi intézmények megszüntetéséről van szó, részint a lázongók, részint pedig a rágalmozók azonnal iszonyú zajt csapnak, mintha egyszerre az egész emberi engedelmség megsemmisítenék és felforgatnák.”

Illustratio Tiguriensis, avagy az isteni és az emberi igazságosság – Huldrych Zwingli

A reformátorok közül Zwingli életművét és teológiai munkásságát talán Arthur Rich zürichi szociáletikus dolgozta fel legalaposabban. Zwingliről vallott felfogása saját teológiai életművét is jellemzi: „Zwingli számára az univerzális megigazításhit lehetővé tette, hogy korának társadalmi és politikai kérdéseire közvetlenül utat találjon. Célja az volt, hogy Isten Igéjének hatóerejével közvetlen változásokot idézzon elő az állam politikájában és a társadalom szociális rendjében.” Az isteni és emberi igazságosság kategóriájának megkülönböztetését és egymásra vonatkoztatását Rich a maga gondolkodásában közvetkeztesen érvényesíti, ez adja politikai teológiájának, s egész gondolkodásának valóságsszerűségét.

Rich két olyan általánosan elterjedt nézetet tesz vizsgálat tárgyává, amelyek messzemenően meghatározták a Zwingliről kialakult képet. Az egyik szerint Zwingli inkább humanista volt, mint reformátor. s tulajdonképpen megmaradt Erasmus rajongójának, kritikátlanul átvéve Erasmus humanista gondolkodását. A másik vélemény szerint Zwingli – ha egyáltalán teológusnak nevezhető – minden teológiai gondolatát Luthertől vette át, nincsen benne semmi eredetiség. Az elsővel kapcsolatban Rich kimutatja, hogy Zwingli gondolkodásának középpontjában valóban egy olyan kifejezés áll, amelyik kimutathatóan Erasmustól ered. Ez a „Christianismus renascens”, azaz az újjászülető, megújuló keresztyénség gondolata. Ha azt kérdezzük, hogyan újul meg a keresztyénség, erre még mindig egyformán hangzik a válasz Erasmusnál is, Zwinglinél is: a keresztyénség megújulása azt jelenti, hogy újra érvényre jut az egyházban és a világban Krisztus és az evangélium. De ha tovább kérdezzük: Milyen Krisztus? Milyen evangélium? – akkor már gyökeresen különböznek a válaszok. Erasmus esetében ugyanis egyértelműen a humanista műveltséghez foglalt Krisztusról, és a humanista módon felfogott evangéliumról van szó! A humanitás Erasmus számára nem egyszerűen antropológiai adottság, hanem az emberhez méltó magatartás, amelynek jellemzője a kölcsönös jóakarat (*mutua benevolentia*). Erre szolgáló nevelőeszköz az evangélium. Erasmus számára tehát Krisztus mint etikai személyiség, etikai példakép fontos, az evangélium pedig nem egyéb, mint Krisztus etikai tanítása. Ha ez teljes mértékben érvényesül a nevelésben, az egyház és a világ életében, akkor éri el célját a „christianismus renascens”. Az erasmusi gondolkodás joggal nevezhető krisztocentrikusnak, s ez a krisztocentrizmus nagyon nagy hatással van Zwingli gondolkodására. Azonban itt is a felszín mögé kell tekinteni. Erasmus számára a *solus Christus* azt jelenti, hogy „*sola doctrina Christi*”. Igaz, hogy Krisztus „*unicus humanae salutis auctor*”, de nem mint az Isten és ember közötti engesztelés szerzője, hanem mint „*a caelo profectus doctor*”. A humanista fejedelmek teológiai műveiben gyakran találjuk a „*sola via Christi*” kifejezést is, de sohasem a „*sola misericordia*

Christi” vagy a „*sola gratia Dei*” kifejezéseket – hangsúlyozza Rich. Az evangélium foglalatosa a Hegyi Beszéd a szeretet parancsával együtt. Mindkettő mindenkire érvényes és kötelező. Erasmus is jól tudja, hogy a Hegyi Beszéd követelményeinek az ember nem tud megfelelni. Ezért úgy tartja, hogy Krisztus és az Ő tanítása az archetípus, ehhez kell viszonyítani az emberi törvényeket, anélkül, hogy ezeknek az emberi törvényeknek el kellene érni az isteni törvény szintjét. Rich rámutat, hogy itt kell keresni Zwingli későbbi tanának, az isteni és az emberi igazságosság egymáshoz való kapcsolatáról szóló tanak a dogmatörténeti gyökereit.

Erasmus krisztocentrikus alapjában véve racionális és antropocentrikus alapra épülő etikai-intellektuális jellegű marad. Egész gondolkodásának ugyanis a „*liberum arbitrium*”, az ember szabad akaratának hangsúlyozása marad az alapja. Ez a krisztocentrikus tehát csupán normatív etikai jellegű, de nem egzisztenciális-szoteriológiai. A humanista műveltség nem tud befogadni mást. Ez a műveltség olyan nagy hatással van Zwingli-re, hogy teológiai gondolkodását kezdetben valóban szinte teljes mértékben Erasmus határozza meg. Ennek az optimista humanista eszménynek a számára a „*sola scriptura*” és a „*solus Christus*” mint formai és tartalmi princípium csak kisegítő funkciója, mert az emberből kiindulva ragaszkodik a szabad akarat alapvető jelentőségéhez. Zwingli reformátorrá válásában ezért Luther valóban döntő szerepet játszik.

Zwingli nem tekinti mesterének, tanítójának Luther. Ez nem jelenti azt, hogy ne becsülte volna, de inkább úgy tekintett rá, mint a reformáció hőisére, s nem úgy, mint a reformáció egyedüli és kizárólagos szellemi atyjára. Rich a források alapos elemzése után mondja ki e kérdésben véleményét: „A svájci reformátor nem a wittenbergi doctor tanítványa, s ennek tanai egyáltalán nem hatottak döntően Zwingli teológiai fejlődésére.” Erasmus és Luther között az volt a különbség, hogy Zwingli Lutherban azt látta meg, aki a legnagyobbat cselekedte meg, mert másként nem tehetett. Erasmus ezzel szemben – a szabad akarat hőse –, aki mindig tudott „másként” is cselekedni, s ezért nem hajtotta végre a legnagyobbat. Nála minden csak gondolat maradt, filozófia és megvalósítatlan program. Valószínű, hogy a Lutherrel való szellemi foglalkozás döbentette rá Zwinglit arra, hogy Erasmus programja a reformáció számára elégtelen, kevés. Luther törésvonalat jelöl ki Zwingli számára, ahol világossá válik, hogy Erasmuson túl kell lépnie. Nem Luther tanítása hatott tehát Zwingli-re, hanem a „Luther-esemény” váltott ki benne őszerejű hatást.

Összefoglalva azt állapítja meg Rich, hogy Erasmus és Zwingli gondolkodásában a kapcsolópont, a „*Christianismus renascens*” egyben a döntő különbséget is felmutatja. Mindkét esetben szintézisről van ugyan szó, de ellenkező előjelű szintézisről. Erasmus számára a keresztyénség és a humanizmus szintézise úgy jön létre, hogy a humanizmus magába olvasztja a keresztyénséget, az evangélium eszköz az eredeti „*humanitas*” megtalálásában és kifejlesztésében. A reformátor Zwingli azonban éppen ellenkezőleg gondolkodik. Ő nem köti Krisztus ügyét a kultúra és a tudományok reneszánszának ügyéhez, nem a törvényhez kapcsolja az evangéliumot, nem az etikához a hitet, hanem éppen fordítva: a kultúra kerül be Isten Igéje hatósugarába, a törvény támaszkodik az evangéliumra, az etika a hitre, s az ember egész egzisz-

tenciája az Isten szabad és szuverén kegyelmére. Erasmust és Zwinglit összeköti az univerzalista látásmód, de élesen elválasztja az a reformatori felismerés, hogy ennek egyetlen és kizárólagos alapja Isten Igéjének hatalma.

Ez az univerzalista látásmód különbözteti meg Zwinglit Luthertól. S ez a különbség nem periférikus természetű, hanem a két nagy reformátor alapkérdésének különbözőségéből ered. Luther ismert alapkérdése (Hogyan nyerem el a kegyelmes Istent?) elsősorban az Isten-ember kapcsolat új értelmezésére irányult. A Lutherhez hasonlóan nagy személyes lelki krízisen átmert Zwingli alapkérdése így hangzott: Hogyan mehet győzelemre a keresztyénség megújulása egy olyan világban, mely démoni ellenségként támad ellene? A válasz ugyanott van az ő számára is, mint Luther számára. Zwingli szerint azonban Isten bűnösöket megigazító kegyelme nem csupán az ember bensejében hoz változást, hanem ugyanez a megigazító kegyelem „teszi rendbe” a világ dolgát is. Az egyén megigazítása és a világ megigazítása Zwingli teológiájában egymástól elválaszthatatlan marad, mint két egyközpontú koncentrikus kör. Ezért van az, hogy a svájci reformátor – ennek az univerzális megigazításhitnek a következtében – közvetlen kapcsolatot tudott teremteni teológiai gondolkodása és kora politikai és szociális kérdései között, amire Luther teológiája alapján csak indirekt módon volt lehetőség. Zwingli sajátos helye úgy határozható meg Erasmushoz és Lutherhez fűződő kapcsolatában, hogy reformatori fejlődése kezdetétől az erasmusi evangélium-értelmezés univerzalizmusát akarta megvalósítani az Erasmusszal szembenálló reformáció talaján.

Zwingli eredetisége különösképpen azért ragadta meg Richet, mert benne látja a reformatori szociáletika megteremtőjét. Véleménye szerint Zwingli – Luthertól és a szélsőséges „rajongó” radikálisoktól eltérően – arra a szociáletikai felelősségre mutat rá és ad példát, amelynek radikalitása komolyabb és hatásosabb, használhatóbb, mint a „radikálisok” radikalizmusa. Milyen úton jut erre a végkövetkeztetésre?

Rich szerint Zwingli politikai érdeklődésének gyökere nem politikus természetében rejlik, hanem abban a teológiai meggyőződésében, hogy Isten Igéje olyan eleven és hatalmas („*so lebendig so krefftig*”), hogy ennek a hatásnak tükröződnie kell a külső viszonyokban is. Isten országa ugyanis nem csupán belső hatalom, hanem külső is. Bár Zwingli is világosan látja, hogy a jelen körülmények között nem Isten abszolút, végső akarata valósul meg a világban, de vallja: Isten országa eljövendő igazságának köze van a világ külső körülményeihez, azaz az állam, a társadalom, a politika dolgaihoz. Isten országának hatalma már most beleszól a világ életébe, s azt megváltoztatja. Ez a meggyőződése tette lehetetlenné számára, hogy azonosuljon Luther felfogásával.

Az Isten igazságosságáról hasonlóan vélekedik, mint Luther, azonban a törvénytől való szabadság értelmezésében újra eltérő álláspontot képvisel. Míg Luther számára a keresztyén ember szabaddá vált Isten törvényének követelésétől, addig Zwingli azt vallja, hogy „a törvénytől abban az értelemben nem vagyunk szabadok, hogy azt, amit a törvény követel, ne lenne szükséges megtennünk; mert a törvény Isten változhatatlan akarata (...), abban az értelemben vagyunk tőle szabadok, hogy aki szeret, mindent önként tesz, még a legnehezebbet is”.

Zwingli tehát egyértelműen kiáll a *tertius usus legis* érvénye mellett. Az abszolút isteni igazságosság követelése az emberrel szemben a szeretet parancsa. Ahogyan Isten igazsága a szeretet igazsága, úgy kell az embereknek, pontosabban a keresztyéneknek is e szerint a követelés szerint élni. Ha viszont a mérce, amelyen mindent le kell mérni, az Isten igazságossága, akkor nyilvánvaló, hogy ez a mérce radikális társadalomkritikához vezet. Ennek alapján kérdőjelezi meg Zwingli az olyan alapvető társadalmi intézmények jogosságát, mint pl. a tized, a magántulajdon korabeli értelmezése. Másfelől azonban eltér Zwingli gondolatmenete az ún. „radikálisok” felfogásától, mert – bár hasonló alapállásból –, de egészen más konzekvenciákat von le, mint azok. Ennek oka egyrészt az, hogy másként értékeli a társadalmi valóságot, másrészt indoka teológiai természetű. Ez a teológiai természetű indok az isteni és emberi igazságosság differenciája és egymásra vonatkoztatása. Igaz ugyan, hogy a reformáció eseményében Zwingli is Isten országának ebbe a világba való betörését látta, azaz az „Úr napjának” tekintette. Ezt azonban nem azonosította az utolsó ítélet napjával, amikor Isten igazsága az egész világot beragyogja. Ezt semmiféle emberi erőfeszítéssel nem lehet kikényszeríteni és megvalósítani az emberi társadalomban. A „radikálisok” éppen ezt értik félre, amikor át akarják ugrani azt a különbséget, amelyik a már megigazult, de még be nem teljesedett állapot között van. A „radikálisok” számára már most csak és kizárólag az isteni igazságosságnak van érvénye, amelyik feleslegessé teszi és eltörli az emberi igazságosságot. Ez azonban Zwingli szerint gyakorlatilag a jelenlegi világból száműzné az igazságosságot. Ez pedig ahhoz vezetne, hogy a „lázadók” társadalmát nem lehetne kordában tartani. Amikor Zwingli „lázadókról” beszél, nem ugyanarra gondol, mint Luther (a lázadó parasztok) vagy a nonkonformista újrakeresztelők (az egész társadalom). Az „igazi lázadók” Zwingli szerint azok, akik a hatalmat birtokolják, hatalmukat azonban saját egyéni vagy csoportérdekeik érvényesítésére használják, s így másokat elnyomnak, kihasználják és céljaik szolgálatába állítanak. Ennek ellenére nem igazolható az „igazi lázadók” elleni erőszak alkalmazása. A zsarnoki vagy zsarnokellenes erőszakot egyedül a jog, azaz az emberi igazságosság képes kordában tartani, mert enélkül csak az erősebb joga érvényesülne az emberi együttélésben. A „radikálisok” hamis alternatívájával (isteni vagy emberi igazságosság) szemben Zwingli az isteni és emberi igazságosság képletét és gyakorlatát tartja érvényesnek. Az emberi igazságosságra tehát azért van szükség, hogy a relatíve jobb igazság és jog érvényesülhessen a relatív világban, amelyik nem azonos Isten országával. Az emberi igazságosság a szeretet parancsának funkcionális pótléka. Mielőtt bárki azt gondolná, hogy Zwingli kritikája egyoldalúan csak a „radikálisok” ellen irányul, le kell szögezni, hogy ugyanolyan hevesen bírálja azokat is, akik tapsolnak örömmel az érvényes polgári törvények ilyen magasra értékelése láttán. Zwingli ugyanis elítéli azokat, akik nem hajlandók tudomásul venni, hogy a polgári törvényekkel szemben Isten igazsága támaszt igényt. Ha a „radikálisokat” azért ostromozza, mert az isteni igazságosságot az emberi igazságosság nélkül akarják érvényesíteni, akkor a hatalmon lévőköt azért, mert ők csak az emberi igazságosságot akarják az isteni igazságosság nélkül. Isten ugyanis összehasonlíthatatlanul többet követel az ember-

től, mint a polgári tisztességet és erkölcsöt. Az Isten kegyelmére szoruló ember bűnösségét igen plasztikusan fejezi ki Zwingli: „Isten előtt mind gazemberek vagyunk.”

Az isteni és emberi igazságosság kapcsolata tehát az abszolútum és a relatívum kapcsolata. A „radikálisok” számára tulajdonképpen csak két lehetőség adódik a gyakorlati megvalósítás során: 1. a teokrácia forradalmi megvalósítása (Münzer); 2. a társadalomból való kivonulás (újrakeresztelők). Mindkét lehetőség egyenlő az abszolút kritikái magatartással. Zwingli szociálpolitikailag a relatívum világában marad. Luther felfogásától e tekintetben az különbözteti meg, hogy szerinte Isten abszolút igazságosságának követelése nemcsak az egyénnek szól, hanem a társadalom közösségének is. Ebben a közösségben az emberi igazságosság megvalósításának normája Isten Igéje marad. A relatívum abszolút kritikája helyébe tehát a relatív kritika lép. Ha a társadalmi tények és körülmények relatívak, akkor ez azt jelenti, hogy a) *soha nem léphetnek fel abszolút igényekkel*, b) *variálhatók és megváltoztathatók*. Zwingli három konkrét példán mutatja be, hogy mit jelent ez: 1. A világi felsőbbtség – ha nem hajlandó alávetni magát a felülről, azaz Isten Igéjétől, és az alulról jövő kritikának – leváltható és leváltandó. 2. A magántulajdonnak megvan a relatív jogosultsága, de ha nem felel meg a szeretet igényének, azaz nem jár együtt szociális kötelességek gyakorlásával, akkor a tulajdon jogtalanává válik, s a magántulajdonosok csoportja közösleges „rablóbandává”. 3. A kamatnak megvan a jogos mértéke (5 %), mert teljes eltörlése megbénítaná a társadalmi együttműködést a parasztok és a városi polgárság között, ennél nagyobb mérték alkalmazása azonban ellenkezik az isteni igazságossággal.

Unitas ecclesiae semper reformanda et conservanda

Az egyház egysége kompromisszumok árán is megőrzendő drága kincs – Kálvin nem értett egyet mindenben Zwingli teológiai nézeteivel, 1549-ben mégis aláírta a *Consensus Tigurinus*-t. Ugyanílyan okból írta alá 1539-ben az Augsburgi Hitvallást. Röviddel Luther halála előtt terjedelmes levelet írt Luthernek, s Melanchtont kéri annak kézbesítésére. Nagy csalódással olvassa Melanchton válaszát, amelyben Melanchton Luthert makacs ökörnek titulálja (*ein störrischer, schnaubender Ochse*), s rendretűtásítja a következő szavakkal: „Luther mindnyájunk mélyen tisztelt atyja és szeretett tanítója”. A római egyházzal való párbeszédet sem utasította el, úgy vélte a párbeszéd közös alapja Augustinus tanai lehetnek.

Kálvin ezt a merész mondatot írja – ami az egyház történetének a reformáció előtt is felismerése volt – az *Institutio IV.* könyve 1. fejezetének 1. §-ában: „Az egyház azoknak az anyja, akiknek Isten az atyja.” Kálvinnal ellentétben mi ma az egyházat – mint Isten teremtését és ajándékát – egyáltalában nem így látjuk, hanem úgy, mint az individuumok, a hívők önkéntes egyesülését. Mi mindig szívesen beszélünk az egyházzal, de csak azután, miután már szóltunk üdvösségről, megigazulásról, megszentelődésről, újjászületésről, és az egyház mindig csak azután jön. A református individualizmus saját tapasztalatára építve határozza meg a saját egyházzal való viszonyát, és ez nagyon messze van attól, hogy „az egyház azoknak az anyja, akiknek az Isten az atyja”. Azt gondolom, veszedelmesen hasonlít ez a magatartás arra a kate-

góriára, amelyet vallásszociológusok és különböző felméréseket végzők úgy neveznek, hogy azok a „maguk módján vallásos emberek”, akik az idézett felmérések tanúsága szerint saját meggyőződésüket, saját hitüket, saját tapasztalataikat szívesen abszolutizálják, és teszik abszolút mércévé az egyház közösségével szemben.

Másfelől *Kálvin* nem hajlandó a látható és a láthatatlan egyház egymás elleni kijátszására. A mai korban a református hívő ember sokkal kritikusabb az intézményes egyházzal szemben, mondván, hogy a személyes hit a döntő, az intézmény másodlagos. Természetesen nincs és nem lehet intézményes garanciája Isten jelenlétének, az üdvösségnek – ezt a reformátorok nagyon jól tudták –, de a hit látható közössége elengedhetetlen számukra. Újra csak hadd idézzem *Kálvint*: „Az egyház egységének erénye – az eredetiben: virtusa – hogy megtart az Istennel való közösségben.” Vajon merünk-e és tudunk-e mi úgy tekinteni az egyház egyház voltára, mint ami megtart az Istennel való közösségben?

A harmadik, ami hangsúlyos a reformátori, különösen a kálvini gondolkodásban, a különböző tisztségviselők közössége az egyházi szolgálatban. Ismerjük azt a XX. századi szólás-mondást, hogy „kell egy csapat”. A kollektivitásra, a munkamegosztásra azért is szükség van újra és újra, mert a lelkipásztor domináló szerepe a gyülekezetben és az egyházban egyszerre lehet áldás és átok. Ha az Ige szolgálata alázatos végzésének a helye, akkor nagyon nagy áldás. Ha személyes ambíciók kiélésének a tere, akkor nagyon nagy átok. A gyülekezeti, egyházme-

gyei, egyházkerületi, zsinati feszültségek 90 %-a személyi ambíciókra vezethető vissza. Nem biztos, hogy ez jól van így.

Végül azzal az egyházfegyelemmel szemben, amelyik különösen a kálvini reformációban hangsúlyos, amit mi úgy is nevezhetünk, hogy közösségi kontroll, az egyén szabadsága és önmegvalósítása került és kerül újra meg újra előtérbe. Pedig a kölcsönös figyelmeztetés és korrekció lehetősége és szükségessége az a közösségi kontroll, amelynek hiányában sem egyházi, sem nem egyházi közösségek nem tudnak megmaradni, és nem tudnak létezni.

Teológiai hallgató koromban különös kincset jelentett, ha valakinek volt *Walther Lüthi* kommentárja. Gépelt fordítások voltak ezek, nehezen olvashatók, de nagyon értékesek. Sokáig nem értettem, miért éppen ő volt a népszerű írásmagyarázó, akit fordítani és olvasni nem szűntek meg akkor sem Magyarországon, amikor nehéz idők jártak. Néhány héttel ezelőtt valaki felhívta a figyelmemet arra, hogy a bázeli prédikátor 1956. november 6-án tartott igehirdetését 1957-ben bejuttatták Magyarországra, s sok lelkipásztor elolvashatta azt. Nem tartom kizártnak, hogy a szolidaritásnak ez a megnyilvánulása vezetett oda, hogy ilyen népszerűvé vált *Lüthi* írásmagyarázata. Benne kifejezésre jutott a reformátori örökségnek az a szempontja, amelyik az univerzalizálás igényét összekötötte a szükséglet szenvedő felebarát ügyének felkarolásával. Úgy gondolom, ez is maradandó aktualitás.

Dr. Bölcskei Gusztáv

Egyházépítés egykor és ma: reformáció és misszió

Visszatekintve teológiai, azon belül egyháztörténeti munkámra, két területen próbáltam mélyebbre ásni. Első könyvem az *egyetemes egyháztörténethez* kapcsolódik. A *misszió történetét* igyekszem abban végigvinni kezdettől a múlt század vége tájáig.¹ 1948-ban, amikor nem kerülhettem be a Teológiai Akadémiára, két évig az akkor még létező nagytarcsai Külmissziói Intézet hallgatója voltam, s lettem a „misszió jegyese”. Aztán a 90-es években, amikor már itt adtam elő az egyháztörténetet, igyekeztem abba „belopni” a misszió történetét is. Ennek a kutatásnak eredménye a nyugdíjas éveimben megjelent *egyetemes missziótörténet*. Van, aki szerint kompendiumnak nevezhető, mások szerint az első magyar nyelven megjelent teljességre törekvő *egyetemes missziótörténet*. A könyvvel „adósságot” szerettem volna leróni, mert évekig megfeledeztünk a misszióról.

A másik könyvem a *reformáció* jegyében született. Pontosabban a *hazai egyháztörténet* szelete: *Sztárai Mihály* élete és szolgálata.² Reformátorunk és írónk élete teológus koromban megragadott. A kutatást a 70-es években kezdtem *Sólyom Jenő* professzor útmutatásával. Az összegyűjtött anyagot *Fabiny Tibor* ösztönzésére állítottam össze ugyancsak nyugdíjas éveimben. *Sztárai* „ismeretlen” alakja fogott meg. Már a könyv megjelenése után olvastam róla a siklósi várkapolna *Perényi* családról szóló freskójával kapcsolatban: „*Perényi Péter* mögött ott áll abban a zöld prémmel bélelt papi köntösben, szerzetesi kámzsával, tonzúrásan,

szakállasan *Sztárai Mihály* iskolamester, *Perényi Ferenc* nevelője.” A szerző hozzáteszi: „*Sztárai Mihály* alakja véleményem szerint csak itt látható”.³ Hozzá kell tennem, van még egy mellszobra a nagyharsányi református templomkertben göndör hajjal, szakállal (a kortárs *Skaricza Máté* szerint kopasz volt⁴) De nem reformátorunk külső alakja ragadott meg, hanem gazdag, gyümölcsöző, és mégis tragikus sorsa. Ezen túl pedig a hazai reformáció máig is kibogozatlan története.

Erre az alkalomra készülve a két látszólag különálló téma „összeállt”: *reformáció és misszió*. S megerősödött bennem a meggyőződés: az egyházépítésnek éppen ez a kettő az útja és együtt. Így született szerény székfoglaló beszédem címe: *Egyházépítés egykor és ma: reformáció és misszió*.

A reformáció egyházépítés. A mondat után kérdő-és felkiáltójelet is tehettem volna. Tudom, hogy ma is sokan az egyház rombolásának tekintik a reformációt. Azt mondják, ez volt az egyház szakadásának oka. S tény: a 16. századi reformációval „színesedett” meg Európa addig egyszínűnek vélt vallási térképe. Mégis állítom: a reformáció nem rombolás, hanem építés.

Erre tanít az egyház egész története. A második századtól kialakult remeteség, a „*Krisztus atlétái*” nem kor reformációját akarták szolgálni? Meggyőződésem: valamennyi később kezdődött szerzetesi mozgalom ennek jegyében született – más kérdés, mi lett belőlük később. Az úgynevezett „elő reformátorok” nem az egész

egyház megújulását akarták? Vagy: nem szoktunk „reformzinatokról”, „reformpápakról” beszélni? VI. *Hadrianus* (1522-1523) szerint: „az egyházat főben és tagjaiban meg kell reformálni”.⁵ Kétségtelen, hogy a katolikus egyházon belül is régtől központi téma lett a reformok ügye. De lépünk tovább az időben, tegyük félre pozitív vagy negatív előfeltevéseinket. A későbbi angol puritán és német pietista mozgalmak alapjában nem az egyház megújulását akarták szolgálni? A példákat sorolhatnánk egészen az ismert *Douglas* könyvig. Az egyház története arra tanít, hogy a reformáció a „levegőben” volt, csak a reformátoraink kimondták, megfogalmazták: „az egyházat mindig reformálni kell.” Szólhatnak az Ágostai Hitvallás 475. éves jubileuma alkalmából arról, amit az előszóban olvasunk: „amiképpen egy Krisztus uralma alatt vagyunk és küzdünk, ugyanúgy egy keresztyén egyházban élhessünk egységben, egyetértésben.” A történelem adta a későbbi fájó szakadást. De a reformáció egyházépítés volt mindig.

Erre példa a magyarországi reformáció is. Zoványi Jenő írja: „A keresztyénség történetében Jézus Krisztusnak az ígihirdetésén és munkálkodásán kívül a legfontosabb és legmesszebbre ható momentuma a reformáció volt.”⁶ Sőt Zoványi negatív értelemben „előkészített talajról” beszél, amikor a reformáció okait sorolja. *Sólyom Jenő* disszertációjában még ezt a kérdést is felveti: mikor érintette népünket mélyebben az evangélium: az állam- és egyházalapítás idején, vagy a reformáció korában? „A keresztyénség tehát már deformáltan, az eredetitől eltérő alakban került Magyarországra. Ez a megállapítás annál is inkább jelentős, mivel a nyugati keresztyénség éppen akkor ment át egy reformáción, s a magyar térítés munkásai ennek a *clunyi* reformmozgalomnak voltak az emberei.”⁷

Különös példa erre Sztárai Mihály szolgálata. Az eddig ismert sárospataki és szerzetesi múltját maga írja át a *Téglássy Imre* által Vatikánban megtalált levelében, amikor ezt írta: „amikor én *siklói rektor* voltam.”⁸ (*Istvánffy Miklós* egyébként 1605-ben *Pázmány* kérésére szakvéleményt adott arról, hogy Perényi támogatásával Kopácsi és „*Rotarius*” kezdték a reformáció munkáját. S ha ez vitatható is, kétségtelenül Sztárait gondolt, s arra utalhat, hogy a Sztárai név Drávasztárából való származását jelenthette, eredeti neve „Kerekes”, vagy „Kerékgyártó” lett volna?) Eredetileg tehát nem egyházi ember volt, hanem „deák értelmiségi”. Szerintem *Siklói Mihály* győzte meg az evangélium igazságáról. A rektorból nevelő lett a Perényi családban. Neveltjével látogatták a páduai egyetemet is 1543-ban, amikor már ezt írta: ha „az általam magyar nyelvre fordított vasárnapi evangéliumok és levelek ki lesznek nyomtatva, elviszem ezeket a szegény magyarok földjére, akiket, jaj, már teljesen leigáztak a törökök, hogy a Krisztushívők saját nyelvükön olvashassák, nehogy elfelejtsék a keresztyén hitet, s legyen nekik valami, ami a végveszélyben vigaszukra szolgál”⁹ – 1551-ben egy barátjának már így ír: „Hét éve múlt már, hogy én Isten akaratából... a keresztségét hirdetni kezdtem, és már innen és túl a Dunán és Drávan ... 120 egyházat építettem amelyek közül mindegyikben egy értelemmel hirdettetik és vétetik azt Úr igéje...”¹⁰ Sztárai kerülete az akkor összeomló katolikus pécsi püspökséget fedte le, bővülve a Dráva túlpárti, akkori horvát-szlávon gyülekezetekkel, majd észak felé is terjedt. De ideküld-

tek fiatalokat tanulni és ordinációra a Királyi-Magyarország területéről, amint egy somorjai 1562-es jegyzőkönyv tanúsítja, hogy a papot „Tolna mezővárosában valamilyen eretnek szentelt fel.”¹¹ Egyházépítés, sőt nemzetmentés volt egyben Sztárai szolgálata. Hogy lutheránus, vagy kálvinista volt, ma már nem vitás azok között, akik ismerik őt. Hiszen éppen a reformáció második, helvét hulláma sodorta el őt „Baranyájából”.

A példák közül elég ennyi is. A magyarországi reformáció sem szakadást akart, hanem a meglévő egyházat megreformálni. Ahogy *Sólyom Jenő* előbb idézett könyvében írja: a szent beszédekből ígihirdetések lettek. Sztárai kifejezése talán a legkifejezőbb: „a keresztségét hirdetni kezdtem.” Őt, aki Lutherrel soha nem találkozott, megragadta *teologia crucis*, így lett a rektorból lelkes, sőt püspök. S minden talentumát, minden művét ezért írta, így lett belőle lírikus, epikus, sőt drámaíró is. – A reformáció egyházépítő munka. S annyira „prioritás”, hogy nem is tudom, szabad-e másról is beszélni. Pedig az egyház „kétütemű” életében kell egy második ütem is.

Az egyházépítés második „üteme” a misszió. A parancs mindnyájunk által ismert: „Menjete, tegyete tanítvánnyá minden népet...” (Mt. 28, 20.) .

„A keresztyénség olyan vallás, amely az egész világot ért van” – írja egy missziótörténész.¹² Talán úgy fogalmaznánk: a keresztyénségnek *világraszóló üzenete* van. S ha hitben és engedelmisségben él, akkor *világraszóló felelősségben* is. Egy régebbi missziótörténész még a „Keresztyénség terjedésének története” címmel írta könyvét.¹³ Mi tudjuk, hogy a terjedés „mögött” és „fölött” ott van az egyház Ura. S az ő perspektívája: minden ember üdvössége. S ez nem utópia, hanem a „missio Dei” alapja. Néhány gondolatot és példát erről is, de ha előbb az egyháztörténetben kezdettől léptem napjainkig, most hadd tegyem meg az utat visszafelé.

A misszió a másik ember megismerése, megértése és elfogadása -írtam egy kisebb könyvemben.¹⁴ „Tanulva a kínai nyelvet másfél éven át ettük pálcikával a kínai ételleket, kínai ruhát hordtunk, ismerkedtünk a kínai embeerekkel, kultúrával. Elkezdtünk egy kicsit kínaiul gondolkozni. Mivel Kínában akartunk lakni és dolgozni, meg kellett barátkoznunk a kínai nép életfilozófiájával. Nem mondhato, hogy meg lehetett szokni ezt az életet, sok mindent megtanultam, mégsem mondhato el, hogy nyolc éve alatt kínai lettem...” – írja az említett *Kunos Jenő*. A mindenkori misszió alapproblémája: mennyire kell azonosulni azokkal, akiknek az evangéliumot hirdetjük? Ezen a téren is „keskeny az út”, amelyen járni kell. Úgy szolgálni *Krisztust*, hogy „zsidónak zsidóvá, pogányok *pogánnyá* lenni”. Nehéz kérdés ez. De amíg a misszionárius – ígihirdető! – „felsőbbrendű”, addig ez nem fog menni. Sőt, amíg „színes” területen „fehér” egyházat akarunk építeni, azon sem lesz áldás. Idetartozik az ott lakók tanítása. Közülük tanítók, papok képzése. A lényeg megismerni és elfogadni, ahogy ezt Urunktól tanulhatjuk.

A misszió: Krisztus hirdetése. Most a protestáns misszió kezdeteinél álljunk meg. Minden vád ellenében a protestáns misszió már a 16. században elindult, erre több példa van.¹⁵ Amire hivatkozni szeretnék, meggyőződésem szerint *fordulópont* a misszió történetében. 1740 táján a *herrnhuti misszió* munkásai jelentést küldtek haza Indiából. Ebben olvassuk: „A módszerek, amiket a misz-

szionáriusok általában használták, elsősorban abban álltak, hogy a misszionáriusok *Isten* egzisztenciájáról, tökéletességéről szoltak, arról az Istenről, aki mindenek felett való. Ez a módszer érdekes, de nálunk használhatatlannak bizonyult. Ezért misszionáriusaink elhatározták, hogy *Krisztust, a megfeszítettet* fogják prédikálni, s ez elérte a hallgatók szívét, meglepő gyümölcsöt mutatott. Az újonnan megtértek ezen a módon határozottabban elfordultak a bűntől, morális köteletségeiket is komolyabban veszik.¹⁶ Ne feledjük, hogy „kívül valóktól” a „*christianos*” nevet kaptuk, ami azt jelenti, Krisztust valló, követő, hordozó emberek. Igen, Krisztus nélkül üres a teológia, az egyház, a misszió, a keresztény élet is.

A misszió mindenki felé kötelez. Legyen szabad újra Sztáira utalnom. Tudom, hogy a misszió más népekhez küldetést jelent. De Sztáirairól tudjuk, hogy szláv nyelven is prédikált. „Horvát történetírók is elismerik, hogy a szlávok között nagy munkásságot fejtett ki” – írja *Payr Sándor*.¹⁷ Munkája a mai Bulgária és Szerbia területén is folyt. De az alap gondolat ez volt: hátha az evangélium Konstantinápolyig eljut! „Nem csekély annak reménye, hogy a törökök hitünkre térnek” – írta *Gyalui Torda Zsigmond* órá is gondolva. Ebből a gondolatból született meg később *Hans Ungnad* báró „iratmissziói munkája” ezen a területen. Európát a töröktől úgy lehetne megmenteni, hogy a törököt is megmentjük az evangéliumnak! Misszió volt ez a javából, mert a misszió mindenki, az elenség felé is kötelez!

A misszió minden tanítvány ügye. A következő példám a legrégebbi. Nem is keresztény körökből, hanem a keresztények egyik második századi ellenségétől, *Kelsoستól* származik, ha mi *Origenestől* tudjuk is.¹⁸ Emeltett ellenfelünk 178 táján az „Igaz beszéd” című írásában írja: „A takácsok, vargák, ványolók magánházaikban a legnagyobb ostobasággal rendelkező és minden műveltség híján lévő embereket lesik meg. Ha tanítók, tapasztalt és ítélőképese emberek vannak jelen, óvakodnak attól, hogy kinyissák előttük szájukat. De ha a házbeli gyermekekkel, vagy asszonnal találkoznak, akik éppen olyan ostobák, mint ők, elhadarják csodálatos dolgukat.” Vonjuk ki ebből a lenézést és gúnyt. S marad: a neves evangélistákon túl *egyszerű és névtelen* emberek hirdették az ígét, s az evangélium háztól házig, szívtől szívig terjedt. Kis túlzással: *mindenki misszionárius* volt. – Igen, a misszió történetét sokféle aspektusból lehet nézni, annak fázisairól szólva. Beszélhetünk az „ige missziójáról”, a „kard misszióról”, a „diplomata misszióról”, a „társaságok missziójáról”. De el kellene oda jutni, hogy *az egyház legyen misszióivá*. A parancs nemcsak kivételeknek szól, hanem mindenkinek a maga helyén. S el kellene oda is jutni: menni nem mindenkinek kell, de az ügy hordozása mindenkié!

Soraimmal szerettem volna megmutatni: az egyház építésében a reformáció és misszió együtt jártak. Nem gondolom, hogy ma másként állna a dolog. Az ige szavaival: „*Jőjjetek énhozzám...*” és „*Menjete, tegyetek tanítványá...*” egy, és összetartoznak. Ez a keresztény élet „két üteme”, mint a belégzés és kilégzés, bármelyik leáll, beállhat a fulladás! Nincs egyház reformáció és misszió nélkül. Tudom, hogy a megújulás, ébredés Isten műve, ahol a Lélek dolgozik! De elgondolkoztattott, amikor azt olvastam nemrég a 475. éves Ágostai Hitvallással kapcsolatban, hogy a hitvallások „mögött” ott van

*Luther toronyszoba élménye!*¹⁹ Az ti., hogy felfedezte az evangéliumot személyesen. Valahol itt kezdődhet a mai reformáció is. A „belső szobában”, ahol újra felfedezzük Isten magához ölelő szeretetét. *Széchenyi* Naplójában olvastam: „Mi nem születünk reformernek, először magunkat kell megreformálni”. Ez egyházi vonatkozásban is áll. S ha az egyház élete megújul, akkor mozgásba lendül, ahogy *Löhe* vallotta: „a misszió az egyház mozgásban.” Róla pedig *Loewenich* vallja: „A belmisszió története világos bizonyítéka az egyház életerejének, de a misszió és diakónia komolyan vételének is”²⁰ – Egy nemrég megjelent könyvben²¹ olvastam ehhez, hogy ne feledjük: a reformáció a „gyóntatószékben” született, vagyis a lelkipásztori szolgálatban, a szolgálatban, a ránk bízottakért való harcban. Igen: *belső szoba és mozgás*. Valahol itt a titok. Meggyőződésem, hogy egyházunknak is erre van szüksége *mindenekelőtt*.

Mindez csak néhány egyszerű szó az egyháztörténet tanításából. S a történelem az élet tanítómestere. Azonban hozzátartozik még: „*Ha az Úr nem építi a házat, hiába fáradoznak az építők*”. S mi tudunk Arról az Úrról, aki „három nap alatt” megépítette templomát. De az *egyház Ura előtt leboruló* – olykor kételkedő – tanítványnak *el kell indulni* a rábízott üzenettel. A reformációt és missziót átélő egyház tapasztalhatja az ígétet áldását: „*En veletek vagyok minden nap a világ végezetéig*.”

Végül engedtessek meg a köszönet szava. Hálás vagyok Istennek, hogy egyházi utam Nagytarcsán, Békéscsabán, Gerendáson, Pilisen, a Pestmegyei Egyházmegyén vezetett keresztül. Jó iskolák voltak. Hálás vagyok a nyugdíjas koromban tapasztaltakért is: Kőszegen, Nemescsóban és Társgyülekezeteiben, a kőszegi Evangélikus Technikumban. Sokat kaptam és gyűjtögethettem ebben a környezetben is.

Hálás vagyok azért, amit a Teológiai Akadémián tanulhattam és azért is, hogy helyettesítő előadóként a Hittudományi Egyetemen szolgálhattam. Mindig tapasztalhattam az Egyetem és Tanári Kara szeretetét.

Köszönöm, hogy a Kar, Rektor Úr, a Doktori Tanács befogadtak, s a megtisztelő címmel megjutalmaztak. Vallom: érdemtelenül, mert életem nagy részét gyülekezeti szolgálatban töltöttem, s esperesi szolgálatomnak – ez nem védekezés, hanem beismerés, ahogy azt már megtettem – volt vitatható szakasza is.

Külön köszönöm Feleségem segítő türelmét és azt, hogy mindebben Segítőtársam volt. Hogy egyházépítő volt-e szolgálatom, ezt Urunk dönti majd el! De köszönöm a Hittudományi Egyetem megtisztelő és kitüntető címét.

Keveházi László

JEGYZETEK

- ¹ Keveházi László: „Tegyetek tanítvánnyá minden népet.” Egyetemes missziótörténeti vázlat. Evang. Sajtóosztály, Bp. 2001.
- ² Keveházi László: „A kereszt ígétét hirdetni kezdtem.” – Sztárai Mihály élete és szolgálata. Luther Kiadó, Bp. 2005.
- ³ Perics Péter: Siklói arcképcsarnok. Magyar Millenium, 2000, Siklói Önkormányzat kiadásában. Siklós, 91. l.
- ⁴ Skaricza Máté: Stephani Szegedi vita... Kassa, 1582.
- ⁵ Dr. Szántó Konrád: a katolikus egyház története. Ecclesia. Bp. 1988. 121. l.
- ⁶ Zoványi Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig. Genius kiadás, Bp. 1921. 5. l.

- 7 Solyom János: Luther és Magyarország. Luther Társaság, Bp. 1933. 11. l.
- 8 Sztárai Mihály: Historia Perényi Rerenc kiszabadulásáról. Magyar Ritkaságok. Válogta. összeállította Téglássy Imre. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1985. 50. l.
- 9 Sztárai Mihály: Historia i.m. Jelzete: Biblioteca Nazionale Marciana Cod. Marc. Lat. XIV. 192/4636. In: Keveházi i.m. 83. l.
- 10 ETE.V. 543-544- IN: Keveházi i.m. 88. l. 151. jegyzet.
- 11 Bucko, Voitech: Reformtörékvések az esztergomi érsekségben 1564-ig. EsztrPrimEgyhLt – Arch.Eccl.Vetus, nr. 2121. In Botta: Melius Juhász Péter ifjúsága. Bp – 1978. 190. l.
- 12 Neill, Sphan: Geschichte der christlichen Mission“. Erlangen, 1974. 13. l.
- 13 Latourette, Kenneth Scott: Geschichte der Ausbreitung des Christentums“, Göttingen, 1956.
- 14 Keveházi László: Kit küldjek el? Kunos Jenő élete és szolgálata. Külmissziói Kiskönyvtár, Fébé, 2001. 92-97. lpk.
- 15 Keveházi i.m. 80-84. lpk.
- 16 Keveházi i.m. 87-88. lpk.
- 17 Payr Sándor: A Dunántúli Egyhátkerület Története, .Sopron, 1924. 895. l.
- 18 Origenes: Contra Celsos. III.55. in: Hamann: Így éltek az első kereeztények-Szent István Társulat, Bp. 1987. 31. l.
- 19 Klaus Grünwaldt – Udo Hahn: Profil – Bekenntnis – Identität Hannover, 2003. 17-19. lpk.
- 20 Walther von Loewenich: Die Geschichte der Kirche.Witten. 1938. 453. l.
- 21 Was heisst, hier lutherisch! Aktuelle Perspektiven aus Theologie und Kirche. Herausgegeben von Reinhard Rittner. Hannover 2004. 268 – 275. lpk.

A vizitátorok tanítása a szász választófejedelemség lelkészei számára, 1528¹

„*Unterricht der visitatoren an die pfarrherrn im kurfürstenthum zu Sachsen, 1528.*”

Az alábbiakban e Melanchthon Fülöp által írt egyházrend néhány ekkleziológiai sajátosságát szeretnénk ismertetni, a mű utalásai és belső összefüggései alapján.

Az egyházrend a reformációban

A 16. századi egyházrendek a reformáció egyházaiiban a római katolikus egyházi jogi iratok (kanonikus jogi iratok, néhány esetben ágendák) megfelelőinek és helyettesítőinek tekinthetők. Egyfajta egyházalkotmányként figuráltak. A reformáció elindulásával újra megfogalmazódott több kérdés: az egyház lényegével, annak felépítésével, irányításával, a tannak megfelelő egyházi étellel, az egyházi életben jelen levő szokások értékével, a kultusz elemeinek újraértékelésével (igehirdetés, sákramentumok, ünnepek, egyházi év, stb.), a szolgák szerepének, feladatainak, kompetenciájának, hatalmának kérdésével, az egyház tanításának módjával (igehirdetés, katechézis, lelkigondozás) kapcsolatban. Szükség volt olyan normatív iratokra, amely az egyházak számára a működésükkel kapcsolatos alapokat lefektette, előírta az egyházi gyakorlatot néhány kiválasztott kérdéskörben, az írás idevonatkozó kijelentései alapján. A reformáció alapfogalmainak alapján kellett megfogalmazni az egyházra vonatkozó tudnivalókat. Az egyházrend arra ad alapot, hogy, „ minden illendően és rendben történjék (I. Kor 14, 40). Ez több a konfliktusmentességnél, zökkenésmentességnél, hiszen a rend az egyházrendek értelmezésében egy felsőbb, Isteni rend földi érvényesítését jelenti.

Tematikailag rendkívül sokszínűek. Foglalkoznak többek között a tannal (ill. tévtanokkal), a rend teológiai értelmezésével, az istentiszteletekkel, az igehirdetéssel, sákramentumokkal, kazuáliákkal, az egyház szerkezeti felépítésével, a konzisztóriumokkal, presbitériumokkal, a zsinatokkal, az egyházi vezetőkkel, szolgákkal (különösen képpen a lelkészek elhívása, megválasztásuk folyamata, a lelkészi vizsga, a velük szemben támasztott követelmények), a liturgiával, liturgikus formulákkal, imádságokkal, az ünnepekkel, az egyházfegyelemmel, a világi felbbséghez való viszonytal, a gyülekezet jogaival, köte-

lességeivel, az egyház ellenőrző szerveivel, a vizitációkkal, iskolai rendtrításokkal (tananyag, iskolai hit-nevelés), a leendő lelkészekkel (teológusok nevelése), a diakóniával, az egyházi vagyonnal, a bevett szokásokkal, hagyományokkal, az egyházi élet elemeivel (pl. a törvény betartása, gyónás, imádság, stb.), tartalmaznak imagyűjteményeket, kitérnek a prédikáció módjára, stb. A 16. században nem találunk olyan egyházrendet, amely felvállalta volna azt, hogy minden kérdésre kitérjen. Mindegyiknek megvan a maga hangsúlya, amit az adott helyen és helyzetben sürgősnek és aktuálisnak tartott megtárgyalni. Vannak speciális hangsúlyok, amelyeket az egyes rendek részletesen tárgyalnak.

Az egyházrendek írásos próbálkozások arra, hogy a lelki dolgokat egy szűkösnek bizoyuló jogi keretbe, előírások rendszerébe foglalják össze, Isten országát jogi, illetve joginak minősülő előírásokkal igyekezzenek megvalósítani, amennyire ez emberi lehetőségek határán belül van. Teszik ezt azzal az igyekezettel, hogy a lelki lényeg ne vesszen el. Az egyház törvényalkotási jogát megtartva a szerzők messzemenően igyekeztek arra, hogy a munkák teológiai, s nem jogi profilúak legyenek. Annál is inkább, mivel tudatosították, hogy a rendalkotásban Isten rendjéhez igazodnak. A ius humanum alárendeltetett a ius divinumnak.

Bevezetés

Az „Unterricht” a német reformáció első jelentősebb, egyúttal mindmáig legnagyobb hatású evangélikus egyházrendjének számít. Sok további, jelentős egyházrend alapul ezen, néhány szó szerint idézi egyes fejezeteit, hosszabb-rövidebb részeit, mások az egész szöveget átveszik.² Nikolaus Hausmann 1524-ben kezdeményezi a vizitációk bevezetését és egy zsinat összehívását. Ezt Luther Márton ellenzi, ám 1525-ben és 1526-ban már ő maga két levélben fordul Állhatatos Jánoshoz, hogy rendelje el a közös világi és egyházi vizitációt, mint a gyülekezeteknek szeretetszolgálatként nyújtandó külső segítséget.³ A reformáció tanait átvevő területi egység gyülekezeteinek működését segíteni, irányítani kellett. A

közösségeket elsősorban lelki, hitbéli területen kellett jó karban tartani, elejét kellett venni a romlásnak, deformációknak, ellenőrizni kellett a lelkészek munkáját (elsősorban a tanra vonatkozóan), továbbá a lelkészek személyét, a nép, az ifjúság nevelését, meg kellett határozni az istentiszteletek rendjét, stb. Az evangéliumi igazságok fényében láthatóvá vált az egyház nyomorúsága, amin a vizitátorok segítségével változtatni szándékoztak.

Az eredetileg püspökök hatáskörébe tartozó vizitáció, amely idővel deformálódott, sőt, korrumpálódott, megújult formájában alkalmas módjává vált a gyülekezet ellenőrzésének, egyúttal a nevelésének, az ott folyó munka koordinálásának. A vizitáció, mint az egyház önkontrollja, kritikusan, de segítő szándékkal folyamatosan korrigálta az egyház életét. Emellett a reformáció tanai terjesztésének is egyik fontos eszközévé vált.

Az uralkodó 1527-ben négy személyt nevezett ki e feladatra, Hansot, plaunitzi nemest, Hieronimus Schurfot, Asmus von Haubitzot és Melanchton Fülöpöt. A küldetés befejezése után a vizitátorokkal konzultálva ez utóbbi írta meg, tapasztalataik alapján – mintegy összefoglalást készítve a látogatásokról – ezt a munkát. Luther és Bugenhagen lektorálása után a választófejedelem 1528-ban adatta ki. A rend a vizitációk során felmerült kérdésekkel foglalkozik, (ezért is lehetők fel benne olyan problémák, amelyek az adott időben, a gyülekezetben aktuálisak voltak. Ezek között vannak olyanok is, amelyeknek egyébként egy normatív egyházrendben nincs helyük, pl. a törökkérdés, a kismamák szülés utáni hathetes pihenés joga stb.). Ezeket a reformátor rendszerezte, és az akkor mintegy tíz éve elkezdett reformáció teológiai-ekkléziológiai rendszerébe ültetve tárgyalta.

Kettős céllal készült a mű. Egyrészt a későbbi vizitátorok számára akart irányadó lenni, gyülekezetvezetési és gyülekezetépítési útmutatással, a reformáció tanrendszerébe való egyfajta bevezetéssel egybekötve, másrészt a gyülekezetek számára egyházrendként kellett szerepelnie. Ilyen értelemben határozza meg az egyházban folyó munkák, szokások, ceremóniák értékét, illetve normatív módon előírja azokat. Egyúttal próbálkozás a mű arra, hogy egy új helyzetben, a püspöki struktúra elutasítása nyomán keletkezett ekkléziológiai vákuumot betöltsse.

Tartalom

A tanról. A tízparancsolatról. Az igazi keresztyén imádságról. A nyomorúságról. A keresztség szentségéről. Az Úr testének és vérének szentségéről. Az igazi keresztyén megtérésről⁴. Az igazi bűnért való keresztyén elégtételről. Az emberi egyházrendről. A házassági kérdésekről. A szabad akaratról. A keresztyén szabadságról. A törökökről. A naponkénti templomi összejövetelekről. Az igazi keresztyén kiközösítésről.⁵ A szuperintendensekről⁶ szóló rendelkezések. Az iskolákról (az első, második és harmadik évfolyamról).

A rend e témák keretében a keresztyén élet néhány kulcsfontosságú elemét magyarázza, nevezetesen a bűnbánatot/megtérést, a hitet, a jó cselekedeteket. A mű egyfajta dogmatikai bevezetőül is szolgált, amely megismerteti a lelkészeket a reformáció tanával, azzal a rendszerrel, gondolatmenettel, amellyel a reformátorok értelmezik a Szentírást, emellett útmutatást ad a gyülekezeteknek, hogyan lehet érvényesíteni Isten Szavát a gyülekezetben, hogyan lehet „végbevinni” a gyakorlatban a reformációt.⁷ Ez a kérdés ugyanis nem volt világos az

egy-egy gyülekezeteknek. Evangélikus lelkészek szolgáltak ugyan a gyülekezetekben, de előfordult, hogy a reformáció tanait nem tisztán hirdették. Adott volt egy újonnan felépített teológiai rendszer, mégis, a gyakorlatban még a régi, római forma szerint zajlott néhány egyházi szertartás (pl. az úrvacsorát továbbra is egy szín alatt szolgáltatták ki néhány gyülekezetben). Liturgiai útmutatásul szolgáltak ugyan Luther iratai⁸, de ez a liturgikai újításokat tartalmazó „csomag” még nem jelentette a gyülekezet reformálását. Az Unterrichtsben ennél többről van szó. A rend írásos próbálkozás arra, hogy a gyülekezeteket ösztönözze a reformálás konkrét lépéseinek megtételére. S éppen e törekvésének leírásában rajzolódik ki a sajátos, reformációs egyházszemlélete, amely egyúttal meghatározta az egyházfogalom és az egyházrend általánosan elfogadott evangélikus értelmezését is.

Egyházkép

Arra a kérdésre, hogy a reformáció tanrendszere mi módon valósul meg az egyházi életben, az Unterrichts a következő választ adja: a prédikációban közölt gondolati rendszernek a személyek életében, majd gyülekezeti szinten való megvalósulása által. A tan, az evangélium maga az egyházalkotó, egyházformáló, rendteremtő erő. Természetesen nem maga a tan hat, hanem az, ahogyan a gyülekezet megéli az isteni igazságokat, s vállalja azok következményeit. A dogmatikai igazságok akkor alakítják az egyházat, s reformálják azt, ha az egyházi élet központjává válnak, mégpedig azáltal, hogy a hívők gondolkodását, életét, magatartását gyökerestül meghatározzák. Az egyének életében le kell játszódnia egy bizonyos lelki folyamatnak. Azok a hívek, akik egymáshoz hasonló módon élik át az isteni üzenetet, gyülekezetet alkotnak. A hívek egyéni életében végbement változás, a lelki irányuk, és a közösségben megélt hitük határozza meg és előlegezi meg az egyház változását. A gyülekezet változása tehát nem egy kiadott felső autoritás parancsára, utasítására, rendszabályok alapján történik, hanem a gyülekezetben belül jelentkezett, hitelileg irányított igényből indul ki. Az egyház a hívek gyülekezete, az egyház reformációja, a tantételek valósággá válása, realizálódása a hívek, s ez által a gyülekezet megtérésének következménye. Ennek érdekében Melanchthon az egyházrendbe, mint alapvető elemet, beépíti a nevelést – jórészt a rendszabályok helyett. A nevelés lényege az, hogy az igehallgató végigjárja az igehirdetés által kijelölt lelki utat, rádöbbenjen a bűnösségére, s ilyen érzésekben, ilyen lelki folyamatban, ismeretek, lelki tapasztalatok (bánkódás, kétségbeesés, összetöretés) megélése nyomán megismerje a kegyelmet, s ezáltal váljon szabadabbá az istent dicsőítő jó cselekedetekre. Ezen életjelek nélkül a közösség nem nevezhető keresztyén gyülekezetnek. Ez az oka annak, hogy az Unterrichtsben az igehirdetés és a szentségek helyes kiszolgáltatása mellett erősen, szinte kritériumszerűen hangsúlyozott a megtérés és az a folyamat, amely az egyén életében lejátszódik.⁹

A rend az egyházat, mint kegyelmi ajándékokkal megajándékozott közösséget értelmezi, s koncentráltan üdvtörténeti szempontból érzékeli. Az egyház elsősorban nem szervezet, hiszen a korábbi intézményi jellegét a reformált egyház éppen, hogy levetkőzte magáról, hanem a hit ajándékai köré csoportosuló gyülekezet, amely a prédikáció hatására bűnbánatra jut, igyekezetet mutat a megtérésben, s amely életének a kegyelemből

kapott üdvösség a végcélja. A gyülekezet, mint ennek várományosa a keresztyén hitet gyakorolja, ezt az úrvacsora kiszolgáltatásával és vételével mintegy kiábrázolja. Az egyház „nem intézmény, hierarchikus struktúra, hanem az emberek konkrét összejövedele... amelyet az jellemez, ami a gyülekezetben történik...”¹⁰

Az egyház kihagyhatatlan a hívek lelki életéből. Bár a kívülről kritizálók¹¹ kétségbe vonnák az egyház szerepét, mondván, úgyis Isten végzi el a bűnbánatot a szívben, ezért emberi intés nem is szükséges, mégis, az egyháznak éppen az a szerepe, hogy a prédikációban Isten igéjét közvetítse, mivel Ő az igén és a prédikáción keresztül munkálja a bűnbánatot, s szerzi a hitet.¹²

Míg pl. Kálvin a Genfi, 1541-es és 1561-es egyházrendben egy, az újszövetségben fellelhető, feltételezett egyházmodellből indul ki, amelyben a lelki ajándékok és a betöltendő feladatkörök jelentik a kiindulópontot, s ezt a modellt teszi az egyházértelmezés egyik kulcsává, addig ez a rend az embernek Istennel való kapcsolatából indul ki.¹³ A gyülekezet nem a funkciók által épül, a közösség sokkal inkább az Istennel való kapcsolatában válik igazi gyülekezetté. Melancton nem a működőképesre tette a hangsúlyt, hanem azt a kérdést teszi fel, mitől válik egy közösség keresztyén gyülekezetté.

Míg a genfi reformátor a maga egyházrendi víziójában inkább a minden területre kiterjedő működésén, Isten dicsőítésére tett szolgálatain, a város érdekében tett szolgálatain keresztül látta az egyházat, addig az Unterricht az üdvösség útján járók közösségeként szemléli a gyülekezeteket.

A rend fogalma

Az evangélium mindent meghatározó, átható ereje, amit, ha az ember elfogad és megéli a Melancton által leírt lelki folyamatban, azaz az öntudatos keresztyén hitben és életben, mozgató, alakító, reformáló, rendalkotó erővé válik, s ez több kérdésre is választ ad az egyházi életben, mégpedig olyan természetes módon, hogy olyan érzésünk támad, szinte nincs is szükség további kisebb léptékű, kisebb horderejű rendeletekre, hacsak nem szervezeti kérdésekben, illetve azokban, amelyek az evangélium tanításának módszerére vonatkoznak. Az Unterricht nem olyan rendelkezések szintjén ad utasításokat, s nem úgy tilt, mint teszi azt sok, 16. századi rend, az egyházszervezetre, a köteleességekre, vagy az egyházfegyelmre vonatkozólag. Sőt, néha teljesen szabad kezdet ad a gyülekezeteknek. Több esetben a gyülekezetekre bízta, hogy elfogadják-e az ajánlatot, vagy elutasítják azt, a helyi szokás szerint folytatva a gyakorlatot. Ezt a nagyfokú szabadságot megadja az Unterricht a gyülekezeteknek. Teszi ezt abban a meggyőződésben, hogy a rendet maga az öntudatos, gyülekezetbe tömörülő keresztyének élete alakítja, alkotja. A rend magas fokú keresztyén öntudatot feltételez, illetve vár el. Am nem elitalakulatként szemléli az egyházat, hiszen az egyházba beletartoznak azok is, akik csak a keresztség által, s nem a hitük által lettek egyháztagokká. A rend számol az ecclesia vera és az ecclesia universalis feszültségének problémájával. „Az egyház kevert nép, beletartoznak azok, akik Krisztus országába tartoznak ahogyan azok is, akik a sátán birodalmába tartoznak”.¹⁴

Mi módon lehet a gyülekezeti nagykorúságot elérni? Az Unterricht sajátos ekkleziológiai megoldása egyértelmű: az igehirdetés által. Az igehirdetés, az egyház egyik jele az a központi szolgálat, az az eszköz, amely alakítja

a gyülekezetet, azáltal, hogy közvetíti az Istentől jövő üzenetet. A gyülekezet az Ige köré gyűlő közösség, amely az Ige által folyamatosan alakul, mégpedig egy központi üzenet alapján. A központi üzenetet Melancton igeszerűen a Lk 24,47-ben találta meg: „és hirdetni kell az ő (ti. Jézus) nevében a megtérést és a bűnbocsánatot minden nép között...”. A rend ezt az ígét egyenesen az igehirdetés tartalmára vonatkoztatja. Az igehirdetés feladata az, hogy tudatosítsa a hallgató bűneit, bűnbánatot ébresszen ezáltal, bűnbánatra szólítson fel és végétől késztesse a bűnbocsánat elfogadására.

Az igehirdetés akkor éri el a hatását, ha 1, a bűnösség tudatosítására vezet. Ezt rendszeresen kell tennie, erre szolgál a Tízparancsolat magyarázata, amelyből (a törvény ismeretéből) adódik a bűn felismerése (Róm 3,20), 2, megismerteti a hallgatót Isten követelményeivel, s azal a ténnyel, hogy az ember ezeket nem képes teljesíteni, 3, konfrontálja a hallgatót a saját nyomorúságával, belső összetöretést, a saját maga semmivoltának tudatosítását idéz elő, ennél fogva Isten büntetésétől való valószínűség félelmet kelt. Mindezek a bűnbánatra, a megtéréshez vezetnek. 4, az igehirdetés következő célja a kegyelem, bűnbocsánat hirdetése. A bűnbocsánat bizonyosságára csak a bűnbánat lelki útján juthat el a hallgató. E nélkül a megigazulás titka nem tárulhat fel. Ezen lelki út végigjárása nélkül nem hit születik, csupán az üdvösség hamis bizonyossága. A bűnbánat és a belőle fakadó hit elválaszthatatlanok.¹⁵ A bűnbánat nélkül a bűnbocsánat biztossá, istenfélelem nélkülivé teszi az embert.

A bűn és a kegyelem tudatosítása, ennek a keresztyén életérzésnek a kialakítása tehát elsősorban a prédikáció a lelkész és a gyülekezet közötti kommunikáció első számú eszközének a feladata, e mű ezért koncentrált olyan intenzíven a prédikáció tartalmára.

A rend szerint a gyülekezetek megreformálása nem az egyházstruktúra megváltozásával jön létre, nem a szolgák (hivatalok) munkaterületeinek meghatározásával, hanem a reformáció tanának megismerésével, s az ezzel járó lelki változással. Ez az egyéni, ugyanakkor egész gyülekezet szintjén történő változás elősegítése a legfontosabb, legsürgetőbb feladat. Minden más változtatás csak ezután következhet, mint ennek a hitbeli alapállásnak a gyümölcse, akár egyházszervezeti, akár erkölcsi szinten. Mivel az egyház reformálása nem az előírásoktól függ, ezért a szerző a lényegig hatol, az egyházi élet gyökeréhez, a hithez, amelyben eldőlnék a kérdések, a hithez, amely, mint vezérlő elv, irányít, hiszen a hitbeli meggyőződés következtetéseit alakítják az egyházi életet, az egyház rendjét. Az Unterrichtet ennek a gondolatnak a szabadsága hatja át. Egyúttal ez az oka a rend páratlan bátorságának is. Ott akarja tisztába tenni a dolgokat, ahol minden eldőlt, a hitnél. Ha ez az egyház rendező, rendteremtő elve, akkor nem a külsőségekkel kell első rendben foglalkozni, nem külső életre vonatkozó szabályokat kell megalkotni, mivel azok az egyházi életet csupán külsőleg, csak látszólag, felszínesen, nem gyökerében, lényegileg teszik rendbe. Ilyen nagyvonalúságot a többi egyházrend nem enged meg magának.

Az Unterricht rendező elv alatt tehát nem rendszabályokat ért, hanem a reformáció eszméjét magát, illetve a gyülekezetnek azt a lelki útját, amelyet a reformáció igazságainak gyakorlati alkalmazásában megfelelően talált. Ez az első generációs egyházrend nem ragad le a más rendekben gyakran érzékelhető farizeusi hangvétel-

nél, szabálycentrikusságnál, hanem átítatja a hit bátorsága. A mű keletkezésének idején a reformáció nem torpant meg a kezdeti lendületében. Nem találkozunk itt a második generáció aggodalmaival, pesszimizmusával, helyenkénti kisszerűségével, törvényesedésével. Melancthon hisz az igehirdetésen keresztül a gyülekezethez eljuttatott evangéliumi tan reformáló erejében.

Tehát: míg a legtöbb reformáció századában született evangélikus rend a meglévő, kialakult egyházi életet szabályozza, feltételezve a meglévő hitbeli meggyőződést, addig az Unterricht azt fejtegeti, hogyan juthat a gyülekezet hitre, mivel a hitre jutás a maga következményeivel maga után vonja az egyház reformálását, az etikai alapállást (jó cselekedetek), az Isten dicsőségére szolgáló egyházi életet.

Jó cselekedetek

E kérdés tárgyalásakor a rendnek korrigáló funkciója van. Az egyházban dominánssá vált az ingyen kegyelemből való megigazulás tanának egyoldalú, csak a bűnbocsánatot hangsúlyozó értelmezése. Háttérbe szorult a bűnbánat és a jó cselekedetek kérdése. Ezért szentel jelentős teret e két témának. A gyülekezet életét meghatározó elem a bűnbánat és a bűnbocsánat mellett az Isten dicsőítése és a Neki való engedelmisség a jó cselekedetek által. A jó cselekedetek nem emberi belátás, megítélés, rendszer, besorolás által válnak jókká. A gyülekezet minden esetben Isten értékrendjéhez igazodik. A közösség élete és munkája által nem érdemeket szerez. A gyülekezet minden esetben elfogadóként, megajándékozottként áll Urával szemben, kegyelemből él, kegyelemből üdvözül, ám a közösség el van kötelezve a jó cselekedetekre, s ha ezt elutasítja, büntetést von magára.

Itt nemcsak a tettekről van szó. Ide tartozik az imádság, mint isteni parancs által meghatározott gyülekezeti szolgálata. Az imádság az Istennel való kapcsolat egyik módja is egyben, ez a gyülekezeti „funkció”, elem, nem elszigetelt a többitől, hanem ezekkel egy egységet alkot. A mű kétirányú kommunikációról beszél. A gyülekezet magát imádságban Istenre hagyó, bízó, ugyanakkor Isten döntésének teret és időt hagyó közösség. Istentől várja a jót, így is tiszteli Őt, s a rosszat is Tőle fogadja.

Az imádság mellett a jó cselekedetek kategóriájába tartozik a nyomorúság elhordozása is. A gyülekezet minden élethelyzetében Istenre utalt, a rosszat, a megpróbáltatást is az Ő kezéből veszi. A nehéz sors célja az, hogy Isten megintsen és bűnbánatra buzdítson.

A jó cselekedetek – a hit gyakorlata – által a gyülekezet tudatosan veszi fel a harcot a sátán ellen, s teszi le a voksát Isten mellett.

Istentiszteletek, ünnepek

A rend a prédikáció tartalmára nézve is ad útmutatást, miközben az istentiszteleti keret is előíranyozza. Napon-ta van összejövétel, meghatározott, latin és német nyelvű énekekkel. Vasárnapon kívül heti két alkalommal van igehirdetés, hasznos és könnyen érthető textusokra. A reggeli összejövétel elemei: lekcioolvasás, akkor, ha nincs prédikáció (Mt, Mk, Lk, 1 Jn, 1Pt, 2 Pt, Jk, néhány Pálnak tulajdonított levél, [Tim, Tit, Ef, Kol]), miatyánk, imádság, adakozás. Délelőtti és délutáni ünnepi istentisztelet: tízparancsolat az intés végett, a miatyánk magyarázata, az imádságra való buzdítással, a Credo artikulusainak magyarázata, a teremtésről, az Isten általi megtartásról, a

gondviselésről, a Krisztusban történt megváltásról, a megszentelődésről, a Szentlélek működéséről, az Istenre utaltságról. Külön figyelemztetésként szól az, hogy az úrvacsoravételkor a sákramentumról tanítani kell a népet.

Bár elismeri a kialakult szokások jogosságát, a kialakult spiritualitásból eredő sajátosságokat, mégis, az evangélium kedvéért, azért, hogy a lényeges üzenetnek megfelelő legyen az istentisztelet (nem a közös forma, hanem a tartalomnak megfelelő istentiszteleti forma kedvéért), közös liturgiát javasol. Rendelkezik a mise nyelvéről (ajánlva az anyanyelvet, az érthetőség, a lelki haszon kedvéért), a nép számára érthetetlen nyelven mondott mise öncélú, mint az 1Kor-ban a nyelveken szólás, amit senki nem magyarázott meg. A szentekhez való imádságot, mivel Krisztus az egyedüli közbenjáró, elveti, ám a szentek tiszteletben tartását javasolja, hiszen azok az „isteni kegyelem és könyörület tükröként állíttanak elénk”¹⁶, követendő például állnak a hívek számára.

Ami az ünnepeket illeti, a szerző megjegyzi, hogy „nem külső szokásokként rendelte Isten az ünnepet, hanem avégre, hogy Isten igéjét hallgassák, tanulják, a gyülekezet tagjai együtt legyenek”¹⁷. Erre többször visszatér a rend. A prédikáció meghallgatása közösségekben történik, az ennek nyomán kialakuló közös spiritualitás, közös lelki élmény, a közös cél, feladatok teszik testvérekké a gyülekezet tagjait. Az ünnep központjában itt is az ige hirdetése és hallgatása áll. Az ünnepek elrendelésében a filtrációt az evangélium képezi. Amely ünnepnek nincs köze a központi üzenethez, azt nem javasolja megtartani.

Az egyházi év ünnepeit a rendre jellemző módon írja elő, ismét szabadságot adva a helyi gyülekezeteknek. (Meglépő az, milyen nagy kompetenciát enged a gyülekezeteknek, mennyire nem akar erőszakosan, mintegy felülről beleszólni a gyakorlatba, mennyire akceptálja a gyülekezet önrendelkezési jogát. Úgy a gyülekezetet, mint a gyülekezeti tagot nagykorúnak tartja, a szabadságát, jogait meghagyja, nem feltétlenül ragaszkodik a diktatórikus egyházi irányításhoz.)

Emellett feltűnő az is, hogy bár a reformáció a szokásjogot egyébként felülértékeli, az emberi tényezőt az istennek, az írás autoritásának teljes mértékben alárendeli, az Unterricht a gyülekezeti szokásokat mégis respektálja. Annak ellenére, hogy az üdvörténet tudatosításában fontos szerepet játszik – csupán javasolja, melyik ünnepet tartsák meg. E tekintetben figyelembe kell venni a helyi szokást, mindaddig, „amíg ez nem lesz változtatva a későbbiek során”¹⁸. Ugyanakkor kiköti, melyeket nem szabadna megünnepelni. Elhagyatja a halottakért mondott, továbbá a vásári misét, a vigíliát, mint érdemszerző cselekedetet, mondván, hogy a mise az élőkért van, s Jézus Krisztus halálára emlékezni, az Ő testét, vérért magukhoz venni a holtak nem, csakis az élők képesek.

Szentségek

A Melancthon által felvázolt séma keretében foglalja a rend a keresztséggel is. Ez a szentség is a megtérésre, bűnbánatra buzdít. A keresztség mellett a hitet ébreszti. A bűnbánó ember bűnei meg vannak bocsátva, „ez a hit a tökéletes keresztség”¹⁹. A gyermekkeresztség szertartásának is egyházépítő jellege van.

A keresztség kiszolgáltatásakor tanítás, nevelés folyik, anyanyelven, amelyben az igehirdető a keresztségben kapott javakról szól, s arról, hogy ezek az emberre, mint elfogadóra, megajándékozottra nézve milyen egész

életre szóló kötelezettségekkel járnak. Az úrvacsora esetében rendkívüli módon, szinte önnön elveit feladva, antirendként viselkedve engedékeny az Unterricht. Több helyen még mindig egy szín alatt szolgáltatták ki e sákramentumot. Miközben kifejti a két szín alatti úrvacsoravétel helyességét, megengedi, hogy ott, ahol nem keményakúságból, hanem gyengeségből, tudatlanságból, lelkiismereti félelemből, együgyűségből egy szín alatt veszik, azt ideig hagyni kell a régi szokás gyakorlását. A gyülekezet fegyelmezése, irányítása nem egyenlő a szabványozással, uniformizálással. A szabályok bevezetése – amit szolgálai módon követnének a gyülekezetek – helyett tanítani, meggyőzni akar, s inkább helyesebbnek tartja kivárni azt az időt, amikor a gyülekezetek önként, meggyőződésből térnek rá a helyes gyakorlatra.

Sajátos a szentség megbecstelenítésének (unehren) kérdésére adott válasza is. A tízparancsolatból véve a példát, megállapítja, hogy aki az Úr nevét nem tiszteli, becstelenti, azt Isten bünteti, betegséggel, sőt akár halállal is. Ugyanígy jár az is, aki Krisztus testével és vérével teszi ugyanezt. Ezért a prédikátornak a szentséggel kapcsolatban félelemre, megtérésre, javulásra kell ösztönöznie. Sok esetben előforduló téma az úrvacsorázó gyülekezet kvalitásának kérdése. Az Unterricht szerint aki Krisztus testét és vérért becstelenti, nem vehetné, illetve önnön ítéletére veszi az úrvacsorát, ezért kell ügyekeznie megjavulni.

A rend kizárja azokat az úrvacsorai közösségből, akik nyilvános bűnökben találtak. Logikusnak tűnik, hogy azért, mert nem akarja igazolni a nyilvánvalóan istentelen életmódot azzal, hogy bárkit feltétel nélkül az úrvacsorához enged. Teszi ezt azért, mert: egyrészt a nyilvános bűnben levő Istennel nem törődik, kirekeszti életéből az Ő rendeleteit. Másrészt az úrvacsoravétel nem egy automatikusan, hit nélkül véghezvihető cselekedet, hanem Isten kegyelmének a tudatosítása, hiszen „nem a sákramentum vétele, hanem az igében ígért folyamat által nyerjük el a bűneink bocsánatát. Ezt megelőzi a bűnösség tudatosítása, valódi rémület a bűnök és a várható büntetés miatt és a bűnbánat. Emiatt tehát logikus, hogy az úrvacsorában nem részesülhet. Hiszen aki nyilvános bűnben van, az ezt a lelki utat nem járta végig, ezért az úrvacsorában kapott krisztusi ajándékot nem értékelheti, életével egyenesen elveti azt, ennél fogva Isten jóságát, Krisztus testét és vérért becstelenti. Ezért von ítéletet magára.

Az úrvacsorához járulás feltétele egyébként a kellő, szentségre vonatkozó ismeret, amit ellenőrizni kell.

A gyülekezet szervezete, gyülekezeti tagok

A rend – eltérően a legtöbb protestáns 16. századi evangélikus és református egyházrendtől – nem veti fel ezt a kérdést. Szól a lelkészekről, akiket tisztelni kell, az 5. parancsolatból eredően, mivel ők közvetítik az Igét, de gyülekezeteket vezető, irányító testületet nem ír elő. Az Unterricht specifikuma itt is a gyülekezet nagyfokú szabadságának biztosítása. Több kérdésben engedi azt, hogy a közösségen belül kialakult, az embereknek kedvére való, bevett szokás legyen a mérvadó, döntő. Azaz, ezzel jelzi azt is, hogy a gyülekezet irányítása nemcsak emberekben, testületen keresztül történhet, hanem emellett (nyilvánvalóan nem ennek kárára) a hosszú idő óta kialakult gyülekezet szellemisége által is.

Am nem hagyja segítség és ellenőrzés nélkül a gyülekezeteket. Itt még nincs szó egy felülrendelt, a fontosabb, a gyülekezet képességét meghaladó döntések

meghozatalára összehívott zsinatról, viszont a rend elrendeli a szuperintendenseket.

A szuperintendensek, mint a lelkészek fölé helyezettek, ellenőrzik őket, vizitálnak, ügyelnek arra, hogy az egyházban a lelki munka haladjon, kiküszöböljék az esetleges visszasságokat, orvosolják azokat, figyelnek arra, hogy a lelkészek elvégezzék a rájuk bízott feladatokat, a tiszta evangéliumot hirdessék, a sákramentumokat helyesen szolgáltassák ki, helyes életvitelt folytassanak, óvnak a botrányoztatástól, hogy a lelkész ne Isten szava ellenére tegyen, a felsőbbsséggel rendezett legyen a viszonya, stb. Ezenkívül a feladatkörükbe tartozik a leendő lelkészek vizsgáztatása is. Ez annál is inkább fontos, mivel a lelkész munkája a leglényegesebb az egyházban. Az Unterricht a genfi rendhez hasonló erényeket követel meg a lelkészek-től. Vizsgálat tárgyává teszik a lelkész tanbeli jártasságát, ügyességét, készségét, a néppel, Istennel való kapcsolatát (mivel arra tanítja a népet is majdan), a szorgalmát, stb. Ennek indoklása is hasonló a genfi rendhez: hogy Isten neve és szava a szolgálókban ne gyaláztassék.

A szuperintendensek szükség esetén jelzik a választófejedelemnek a problémákat, aki ennek alapján megteszi a szükséges lépéseket. Tehát a rend egy olyan hivatalt állít fel, amely hidat képez a világi vezetés és az egyház között. A szuperintendensek részben gyakorolják a korábbi püspökök jogkörét, a világi felsőbbsséggel együtt. A korábbi püspöki kompetenciák egy része átment a világi urak kezébe, nem szakrális, kultikus, hanem organizációs szinten.

A szabad akaratról

Az egyháztagról kialakított képben külön fejezetet alkot a szabad akarat kérdése. A rend ezt nem kerülheti ki, mivel ez a kérdés a köztudatba került, s le kellett reagálni az egyházban is. A hívő saját erejéből tehet jót, mégpedig külső (ausserlich) jót, világi kegyes cselekedeteket. Szabad döntéséből elutasíthatja a rosszat. Viszont az üdvösség szempontjából fontos kérdések, a bűn, vagy a jó cselekedetek nem a tettek szintjén történnek, hanem a szívben, amelyet az embernek nincs módja megváltoztatni. Itt teljességgel Istenre van utalva. A rend átviszi a szabad akaratot a lelki síkra, ahol Istené a prioritás és a cselekvés lehetősége. Az ember ebben a helyzetében Istenhez fordulhat segítségért.

Melanchton a szabad akarat kérdését nemcsak egyéni, de közösségi szinten is vizsgálja, ugyanis sok visszaélést tapasztaltak e téren. A szabadságot azonosították a felsőbbsségnek való engedetlenséggel, illetve az egyházi rendeletek (böjt, gyónás) semmibe vételének a jogával. A keresztyén ember a szabadságát Krisztusban nyeri el, a bűnei bocsánatában, emberi közreműködés, érdem nélkül. Ez Isten követésére kötelez és nem feloldoz a kötelezettségek alól. A szabadság Isten nélkül az emberi faj bürtönévé válik, azáltal, hogy a sátán veszi hatalmába az embert. A keresztyén szabadság tulajdonképpen Krisztus védelme és vezetése a sátánnal szemben. Ezért hangsúlyozza a rend az egyházi nevelés, intés szükségességét a prédikációban. A prédikáció tudatosítja: a hívő Istenhez tartozik, az Ő védelme alatt áll, s ezért a szabadsága nem a Tőle való függetlenségben teljesedik ki.

Egyház és a világi felsőbbsség

Az Unterricht feltűnően, szokatlanul, de a német reformáció terjedését ismerve indokoltan hosszasan tárgyalja a felsőbbsséghez való viszonyulás kérdését. A ké-

sóbbi Németországban egyesült tartományok reformációja területi egységként ment végbe. A területi egység uralkodója határozta meg a vallást, a cuius regio eius religio elv alapján. Az uralkodó az egyház irányításában az élen jár. Vezeti, fenntartja, támogatja (anyagilag is), védelmezi az egyházat. A felsőbbtséget feltétlenül tisztelni kell. Kötelező a vele szembeni engedelmisség. Kivételt képez az, ha a rendelkezése Isten igéjének ellentmondana. A törökökkel szembeni viszony kérdésénél viszont odáig megy a rend, hogy a felsőbbtség utasításait akkor is követni kell, ha bizonyos parancsa egyébként egyéni szinten nem megengedett, (pl. a törökök elleni bosszú esetében). A rend a keresztyén etika szellemében a két birodalom tan értelmében értékeli ezt a kérdést. A lázadókat Isten bünteti. A rend számos példát hoz fel ennek alátámasztására, ahol a jó, Isten által rendelt vezető elleni lázadók büntetésben részesültek (Dátán, Abihú stb). Idekapcsolódik a Mt 26 magyarázata is: aki a felsőbbtség utasítása nélkül kardot ragad, büntetetik. A felsőbbtségnek való alávettség nem függ a felsőbbtség, az uralkodó személyétől, negatív habitusától, hiszen neki Isten parancsa szerint érvényes a mandátuma.

A felsőbbtséget tehát tisztelni kell, mivel Istentől rendeltetett és általa tartatik fenn ez a rendszer (a felsőbbtség Isten teremtése), annak ellenére, hogy Isten rendjével esetleg vissza is lehet élni. A világi vezetésről kritikátlanul dicséret hangnemben szól. A dicséret azonban nem annyira a személynek, mint inkább a posztjának szól. Ezen keresztül ad jót az Úr, általa tart rendet, vigyáz a jog betartására. Ezért, mint Isten akaratát és törvényét, kell félünk a világi törvényt és rendet²⁰. Rajta keresztül bünteti Isten a rosszat, biztosítja a békét, biztonságot. A családi életnek, az istenfélelemben való gyermeknevelésnek háttérrel biztosít. Érte imádkozni kell. E kérdésben a bibliai hivatkozási alap a Róm 13. Azonban a felsőbbtség nem érinthetetlen, lelki értelemben legalábbis nem az, hiszen a világi vezetőket is inteni kell, hogy Istentől rendelt kötelességüket jól teljesítsék. A rend bibliai igénnyel lép fel velük szemben. (Jer 7, Kol 3), figyelmeztetve őket, hogy ők is Istennek vannak alávetve, aki a hatalmával rosszul élőket bünteti (pl. Roboám esete), sőt, előfordulhat, hogy a nép – joggal – elfordulhat tőle. Ez azonban nem jogosítja fel a népet erre a lépésre.

Az Unterricht gondolatára itt összecseng Kálvinéval, aki az egyházrendjében manifestálja, hogy a felsőbbtség azon felül, hogy támogatja az egyházat a munkájában, egyet is ért vele. Az Unterricht ugyan nem az egyházon, az egyház munkáján keresztül tárgyal a felsőbbtségről (mint ahogyan ezt a Genfi egyházrend teszi), mindenesetre Isten uralma alá helyezi azt.

Bármennyire elismeri a rend a felsőbbtség jogos vezetését, az az egyház belügyeibe, lelkiismereti dolgaiba, hitébe nem szólhat bele. A vizitációt magát sem a felsőbbtség végzi, ő csak elrendeli azt. A vizitátor a kiküldőtől nem a legitimitációját kapja, hanem csak a jogi megbízatását.²¹

Egyházfegyelem

Nem hiányzik az egyházfegyelmi rész, ám meglepően szűkszavú. Mivel egy gyülekezetben adott egy bizonyos kialakult életforma, egyfajta lelki szint, ami meglátszik az életvitelen is, ezért ebből automatikusan a gyülekezet önfiltrációja következik. Mivel vannak olyanok, akik a kritériumoknak nem felelnek meg, ezért nem tartozhatnak a közösségbe, ezért szükséges a fegyelem, amely so-

rán a kiközösítéssel kizárják a nyilvános bűnöket elkövetőket. A rend természetesen nem a tökéletesek alakulatát akarja létrehozni az egyházban, hanem a bűnösökre, azok felépülésére koncentrál. A fegyelem nem az ecclesia vera-ra vonatkozik, hanem az elesettek, gyengékre.²²

Az egyházfegyelem fő eszköze a prédikáció. Az egyházfegyelmi rendszabályok csak kísérőjelenség. Nincs éreztetve, hogy a fegyelem felesleges lenne, de jelzi, hogy azt más úton, lehetőleg az istentisztelete keretében, az igehirdetés által kell gyakorolni. A rend tehát a nota ecclesiae egyik elemére hagyatkozik a fegyelmezés terén. Az ige hirdetésének folyamata nem ártalmatlan jelenség, ismétlődő gyakorlat, hanem olyan tevékenység, amely a fegyelmezést valóságosan realizálja. Az Unterricht nem nagyon lép tovább ennél. Mivel a hívek lelki fejlődése az igehirdetéshez kapcsolódik, ezért a fegyelmezésben is első rendben az igehirdetésnek jut szerep. Persze, azért itt is megtalálhatók a különböző fegyelmezések, egyházfegyelmi eljárások. A fegyelmezést nem egy választott testületnek, képviselőnek kell gyakorolni, hanem a lelkésznek. A prédikátornak a bűnöket büntetnie kell, ám az nincs kifejtve, hogyan kell eljárnia. Az Unterricht egyházfegyelmi sajátossága, hogy az elkövetett bűnök adekvát büntetés keresése helyett a vétkest azon a lelki úton vezeti, amely a felépüléséhez vezet. Ez a lelki út ugyanaz, mint amelyen a gyülekezet is folyamatosan halad. A vétkesnek át kell éreznie a bűneit, azok büntetését, s ez vezeti az üdvösség, a kegyelem felismerésére. Itt találkozunk a rendek között a legintenzívebben kegyelemközpontú egyházfegyelmelemmel. Emellett a rend azt javasolja, hogy amennyiben a megintés nem hozza meg a kívánt eredményt, a javulást, az igazi keresztyén kiközösítést érvényben kell hagyni (a Mt 18-ban leírtak alapján). Azonban a kiközösítettek nem záratnak ki az istentiszteletekről, továbbra is látogathatják azokat.

A büntetés azért szükséges, hogy „ezzel megmutassa, hogy ez élet után kétségkívül sokkal keményebben büntettedik meg, ha itt nem javul meg”.²³ Tehát a büntetés a javulásra, felépülésre vonatkozik. Az emberi büntetés a lehetséges, jövőbeni isteni büntetésnek mintegy előképe. Nevelő hatása abban van, hogy a földi, a majdani büntetésnél kisebb emberi fenytés elszenvédekora a fenytett tudatosítsa Isten büntetését, ítéletét. A rend nem tér ki részletesen az egyes bűnök megnevezésére, ehelyett a bűnösségről, mint állapotról beszél. Ez az egyetlen általunk ismert 16. századi protestáns rend, amely a fegyelmezés két eleménél, a tanításnál és a helyreigazításnál kitér arra, hogy tekintettel kell lenni a fegyelmezendő habitusára, estleges hiányosságaira. Melancthon úgy véli, a fegyelmezendő személyét, képességeit figyelembe véve szükséges – szigorral, vagy éppen elnézően, türelemmel – feddni. A többi renddel egybehangzóan azonban az Unterricht sem toleráns a keménynyakúakkal szemben, ez tűrhetetlen, ingerlő, büntetendő magatartás.

Az emberi egyházrendről

A munka három fajta emberi egyházrendet különböztet meg:

1. rendelkezések, amelyeket nem kötelező megtartani, mivel „Istennek kell inkább engedelmeskednünk, mint az embereknek” (Apcsel 5,29)

2. azok az előírt cselekedetek, amelyeket a bűnért való elégtételért kellene tennie a római egyház szerint az embernek.

3. azok a rendelkezések, amelyek ugyan nem az üd-össégre vonatkoznak, ám ajánlatos megtartani (pl. vasárnap, ünnepek)

Mivel az Unterricht a lényeges dolgokon akar változtatni, az emberi rendelkezések kötelező érvényét minimálisra csökkenti. Az emberi rendelkezések, pl. az egyes ételektől való tartózkodás, alá vannak rendelve a lényegeseknek, ezért egyházi szempontból nem fontosak, elhagyhatók, annál is inkább, mivel a megváltást nem érintik, nincs Istent kiengesztelő hatásuk. Ezáltal a rend részben negálja a katolikus kanonikus egyházrendeket, tulajdonképpen így egy anti-egyházrenddé válik – legalábbis katolikus szempontból. A rend ezt tudatosan vállalja. Azonban mégis foglalkozik kisebb horderejű, a hitéletben kevésbé lényeges kérdésekkel is, szükségyszerűen, egyrészt, mivel mindennek rendben kell folynia, másrészt, mivel felmerültek a gyülekezetekben pl. olyan kérdések is, hogy mit szabad átvenni, megőrizni a korábbi gyakorlatból, s mit kell elvetni. Az Unterricht itt azokat szólítja meg, akik a reformáció gondolati rendszeréből nem voltak képesek minden esetben helyes következtetéseket levonni (beleértve a lelkészeket is).

A szabadság (a keresztyén ember szabadsága) feloldoz az emberi egyházrend által kirótt kötelezettségek alól. Rendszabályozásra azért van szükség, hogy ezáltal emberileg a gyülekezetet késszé tegyék arra, hogy az Istentől jövő üzenetet meghallja, befogadja. Természetesen, emberi rendszabályok formájában íródik ez a rend, ám maga is igyekszik távol tartani magát a hamis hatalomvágytól, az uralkodó, mindent meghatározni akaró magatartástól. Az autoritást teljes mértékben az igének és a sákramentumnak hagyja.

Katechetikai nevelés

Az Unterricht az iskolarendszerre vonatkozó szakaszában tér ki a vallásos nevelésre, illetve újfent szól a prédikáció nevelői küldetéséről. A prédikáció kíséri, vezeti a hallgatót a lelki fejlődésében, hatva a szellemre és az érzésekre egyaránt. Emellett a szülők kötelessége, hogy istenfélelemre tanítsák és taníttassák a gyermekeiket. Ösztönzi a szülőket arra, hogy járassák iskolába a gyermekeiket, az egyház és világ hasznára. Az iskolában csak felelős, gyakorlattal és készséggel rendelkező személy oktathat. A tanulás a gyerekeket csoportokba osztva latinul folyik. Kitér a rend az egyes csoportok tanrendjére, amelyből témánkat a keresztyén tanítás érinti. A tantételek vezérfonalául nem katechizmust, vagy hitvallást jelöl meg. (Luther Kis Kátéja csak 1529-ben íródott, az Ágostai hitvallás 1530-ban jelent meg.) A 2. évfolyamban, heti egy napon át keresztyén tanítás folyik, hiszen a gyermeket keresztyén, istenfélő, jámbor, istenes életre kell nevelni, istenfélelemben, hitben, jó cselekedetekben. Ez lényegében bevezetője a későbbi egyházi nevelésnek. Ennek keretében a kötött szövegeket, kellő magyarázat mellett memorizálnak (Credo, miatyánk, tízparancsolat). Emellett zsolttárolat tanulnak (pl. 112, 34, 128, 125, 127, 133), olyanokat, amelyek pedagógiai célzattal vannak kiválasztva, s amelyekben az istenfélelemről, keresztyén életéről, jó cselekedetéről, hitről van szó. E csoport bibliai tananyaga: Mt, 1,2 Tim, 1 Jn, Példabeszédek.

Görözdí Zsolt

- 1 Unterricht der visitatoren an die pfarrherrn im kurfürstenthum zu Sachsen, 1528, in SEHLING, Emil. *Evangelische Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts*, Leipzig: O.R. Riesland. Band 1. 149-174 o.
- 2 Lásd RICHTER, Aemilius Ludwig (szerk.). *Die evangelische Kirchenordnungen des 16- Jahrhunderts*, 1. kiad., 2. kötet. Weimar, 1846 Eszerint az Unterricht közvetlenül, vagy közvetve mintegy 70 evangélikus egyházrendet érint. Ezek közül talán a legjelentősebbek: Brandenburg-Nürnberg, 1533, Braunschweig, 1528, Mecklenburg 1552. Mellettük számos további idézi ezt a szász rendet s tartja alapvetőnek, úgy koncepciójában, tartalmában, mint lelkületében.
- 3 SCHWANHÄUSSER, Gertrud. *Das Gesetzgebungsrecht der evangelischen Kirche unter dem Einfluss des Landesherrlichen Kirchenregiments im 16. Jahrhundert*. 1. kiad. München: Claudius Verlag, 1967. Jus ecclesiasticum, Band 5. 84 – 86. o.
- 4 busse
- 5 bann
- 6 az eredeti szövegben: Superattendent
- 7 itt természetesen nem arról van szó, mintha a reformátorok művi úton reformálni akarnának, úgy, mintha a reformáció egy ideológiai program, jelszó lenne, amelyet mindenáron, tervszerűen el kell érni, sokkal inkább arról, hogy az egyház-újítók magától értetődőnek tartották, hogy az újonnan felismert evangéliumi igazság tükröződjön és rendez elvvé váljon a gyülekezetek életében.,)
- 8 pl: von ordnung gottis dienst ynn der gemeyne, Formula missae et communionis pro eccl. Vuittemb., das Tauf Buchlin,1523, Deudsche Messe und ordnung Gottis dienst, 1526, stb.
- 9 Ezzel szemben a Genfi egyházrend affelé hajlik, hogy az egyházra mint szociális közösségre, működő intézményre tekintsen.
- 10 FILIPI, Pavel: Křesťanstvo: Historie, statistika, charakteristika křesťanských církví. Keresztyénség: a keresztyén egyházak története, statisztikája, jellemzői. 1. kiad. Brünn, Centrum pro studium demokracie a kultury, 1996. 119. o.
- 11 Valószínűleg a reformáció bal szárnya, akik a Szentlélek közvetlen működését hangsúlyozták.
- 12 Unterricht der visitatoren an die pfarrherrn im kurfürstenthum zu Sachsen. 162.o.
- 13 Les Ordonnances Ecclesiastiques de l'Eglise de Geneve. In: NIESEL, Wilhelm. *Bekanntnisschriften und Kirchenordnungen der nach Gottes Wort reformierten Kirche*. 3. kiad. Zürich: Evangelischer Verlag A.G. Zollikon. 136- 218. o.
- 14 FILIPI, Pavel: Křesťanstvo. 120. o.
- 15 „reu on glauben ist Judas und Sauls reue, das ist verzweiflung. Gleich wie glaube on reue vermessenheit und fleischliche sicherheit ist...” Unterricht der visitatoren an die pfarrherrn im kurfürstenthum zu Sachsen. 1528. 162.o.
- 16 Unterricht der visitatoren an die pfarrherrn im kurfürstenthum zu Sachsen.165. o.
- 17 Unterricht der visitatoren an die pfarrherrn im kurfürstenthum zu Sachsen. 154.o.
- 18 Unterricht der visitatoren an die pfarrherrn im kurfürstenthum zu Sachsen. 164.o.
- 19 Unterricht der visitatoren an die pfarrherrn im kurfürstenthum zu Sachsen. s. 158.
- 20 a felsőbbiség „eine sonderliche ordnung und gescheft gottes sei. Unterricht der visitatoren an die pfarrherrn im kurfürstenthum zu Sachsen. 157.o.
- 21 SCHWANHÄUSSER, Gertrud. *Das Gesetzgebungsrecht der evangelischen Kirche*. 91.o.
- 22 SCHWANHÄUSSER, Gertrud. *Das Gesetzgebungsrecht der evangelischen Kirche*. 108.o.
- 23 Unterricht der visitatoren an die pfarrherrn im kurfürstenthum zu Sachsen. 152.o.

ÚJ KILÁTÁSOK AZ EVANGÉLIKUS-REFORMÁTUS PÁRBESZÉDBEN¹

Nagygeresd, Leuenberg – Elértünk-e valamit, várhatunk-e valamit?

Az európai evangélikus és református egyházak 1972-ben Leuenbergben egy kondkordátumot írtak alá, amellyel kifejezésre juttatták a XVI. századi reformációban való közös gyökerezettségüket és a XX. századi szekularizációban való közös felelősségüket. Ehhez a közösséghez később csatlakoztak az európai metodista egyházak is, és a munkában kezdetektől részt vesznek a magyarországi teológusok is. Ez az Európai Protestáns Egyházak Közössége néven ismertté lett szervezet 2006. szeptemberében Budapesten tartja következő nagygyűlését Erősödő közösség – a protestantizmus arculata Európában címmel. Az alábbi írás így különösen is figyelemre méltó e jelentős európai és hazai protestáns egyházi eseményre való felkészülés során. (A szerk.)

Azt a kérést kaptam, hogy elsősorban az úrvacsorával kapcsolatos evangélikus-református párbeszédéről, illetve gyakorlatról tartsak előadást, s mivel erre igent mondtam, tisztában kell lennem azzal, hogy a legeslegnehezebb teológiai feladatot vállaltam magamra. Ugyanis, pontosan ott van a választóvonal az egyes keresztyén felekezetek között, ahol össze kellene kapcsolódnuk egy közösséggé, a Krisztus testévé. Ez pedig az úrvacsora, azaz egy olyan asztalközösség, amely a legerőteljesebben fejezte és fejezi ki az összetartozást. Ma a keresztyének közötti különbség, vita, elkülönülés legmélyebb szakadékát éppen az úrvacsora értelmezése okozza. Ezért nagyon is jogos annak a kérdésnek a fölvetése, hogy Nagygeresd és Leuenberg hozott-e eredményt, ha igen, akkor milyen, s várhatunk-e valamit. Szeretném előre bejelenteni, hogy én erre a megdöbbentő kérdésre – lehetséges, hogy evangélikus lelkészhallgatóim csodálkozására – mégis igennel fogok felelni, illetve erre a megbotránkozató helyzetre igenis biztató megoldást fogok fölvezetni.

Kezdem a dolog nehezebb részével. Vissza fogunk menni a 16. századba és megpróbálunk szót váltani Lutherrel, Zwinglivel és Kálvinnal. Előbb azonban nagy vonalakban húzzuk meg a történelmi szálakat a Reformációtól mindmáig, hogy lássuk, mi értelme van vizsgálódásunknak. Súlyosabb kifejezéseket használva, s komolyan véve reformátor atyáink hit-örökségét, együtt vallhatjuk: a történelmi emlékezetünk soha nem hagyhat ki! Ezért kérdezzük őket is: vajon látták-e előre, hogy az a tanítás, amelyet az úrvacsorával kapcsolatban megfogalmaztak, annak az lesz az eredménye, hogy utódaikat évszázadokon keresztül ennyire stabilan megosztja, amint azt ma tapasztaljuk? Szerintem nem. Őket ugyan fölöttébb nyugtalanította az a kérdés, hogy pontosan az úrvacsora dögében nincs egyetértés, éppen abban a dologban, amely miatt tagadták a transzszubsztanciációt, s amely miatt valamennyien különváltak a római egyháztól, mégis ők ezt valamilyen akadémikus vitának foghatták föl, s nem gondolták, hogy ez annyira mélyen átmegy az egyház teológiai köztudatába. A nagy reformátorok – szerintem – meg sem álmodták, hogy a tanításbeli különbségekből később jól kontúrozott, elválasztó vonal lesz a reformáció népe körében, s azt pedig pláne nem, hogy a közöttük folyó vita a jelenlegi megosztottsággá merevedik. Aztán jöttek a következő nemzedékek, s a szakadék egyre mélyült. Ott maradt azonban egy belső vágy sokakban: az egybetartozás érzése, mivel közös

gyökérből sarjadzott mindegyik. Sokak szinte tudattalanul, mások pedig hittel érzeték át Pál apostol igéit: „Ha a gyökér szent, az ágak is azok!” (Rm 11,16) Megkezdődött egymás keresése. Tudjuk, mi lett ennek az eredménye Németországban a Reformáció 300 éves évfordulóján, de ennek lett a gyümölcse hazánkban az „ágostai és helvét hitvallásúak” Nagy-Geresdi Egysége is 1833-ban.² Ott még vagy már nem voltak teológiai érvek, csupán a testvérek egymásra találása történt meg. De a 20. század keresztyénsége az egész világon még erőteljesebben kiáltott a távolra került testvér után, s ennek lett az eredménye az a sok-sok felekezeti dialógus, amelynek szellemi hullámai még ma sem nyugodtak le életünkben.³ Hogy ez tényleg így volt, illetve így van, azt misem jelzi jobban, mint a németországi helyzet. Tudjuk, hogy – a rendkívül nehéz helyzetük ellenére – már a Hitvalló Egyház tagjai is kezdeményeztek egyfajta dialógust az úrvacsora kérdésében. Aztán a Második Világháború után ez kiszélesedett az egész kontinensre és egész sor párbeszédet eredményezett. Ennek a szellemi mozgásnak lettek a kiemelkedő eseményei „Az úrvacsoráról szóló Arnoldshaini Tézisek” 1957-ben, majd e tézisek „Tisztázásai” 1962-ben és maga a „Leuenbergi Konkordia” 1973-ban.⁴ Ennek megfogalmazásában már a mi hazai evangélikus és református teológusaink is részt vettek. Magyarországi folytatásként elsősorban az Evangélikus Országos Presbitérium határozata említendő, amelyben világos állásfoglalás történik arról, miként látják a saját helyzetüket a magyar ökumenén belül. Ez az 1974-ben kiadott „nyilatkozat” nem említi Nagygeresdet, de világosan utal annak történelmi jelentőségére: „Az Országos Presbitérium megállapítja, hogy a Magyarországi Evangélikus Egyház sok nemzedékre visszamenő történelmi hagyomány alapján ténylegesen úrvacsorai és szószéki közösségben él a Magyarországi Református Egyházzal és ugyanilyen nyíltsággal tartott kapcsolatot a külföldi reformátori egyházakkal eddig is, ezért a Leuenbergi Konkordia szövegezése nem alkalmazható szó szerint a magyarországi egyházi helyzetre.”⁵ Ezt követően az Országos Presbitérium elfogadja a Konkordiában megfogalmazott „egyházközösséget, mely magába foglalja az úrvacsorai és szószéki közösséget, valamint az ordináció kölcsönös elismerését és az intercelebráció lehetővé tételét”.⁶ A következő szakaszban azonban már megjelenik egyfajta óvatosság, szerintem jogosan: „Az Országos Presbitérium a reformátori egy-

házak közötti egyházközösséghez elegendőnek tartja az egyetértést az evangélium és a szentségek értelmezésében, ahogyan azt a Leuenbergi Konkordia első része megfogalmazza a 6-16. pontokban, viszont az úrvacsora, a krisztológia és a predestináció értelmezésére nézve, ahogyan azt a Leuenbergi Konkordia második része tartalmazza a 17-34. pontokban, szükségesnek tartja a további teológiai eszmecsérét, hogy a formális tételekben kifejezett egyezés valóságos egyetértéssé mélyüljön.”⁷

Mármost Önök, Evangélikus Lelkipásztor Testvéreim, pontosan erre kérdeznek rá: vajon valóságos egyetértéssé mélyültek-e az egyházaink teológiai tételeiben megfogalmazottak? Különösen is kérdezzük ezt most az úrvacsorával kapcsolatban. Bizony, itt azt kell mondanunk, hogy nem. Nem azért, mert nem akarjuk, hanem azért, mert nem tettünk érte eleget. A Konkordia négy nagyobb fejezetben foglalja össze az atyák szándékát. A harmadik fejezetben valóban említi az úrvacsorát, a krisztológiát és a predestinációt, mint amelyek központi jelentőséggel bírtak és bírnak abban, hogy az ezekben mutatkozó nagyfokú nézetkülönbségek akadályozták meg a létrejöhethető egyházközösséget az evangélikusok és a reformátusok között. Megítélésem szerint ehhez nem kellett volna ökumenikus közvetítés a Magyar Ökumenikus Tanács részéről. A Tanács elsősorban egyházpolitikusoktól függő fórum, teológiai munka szempontjából egy csendesen szendergő testület. Az Önök Országos Presbitériuma „teológiai eszmecsérét” kívánt, s ez nagyon gyér formában valósult meg, ha egyáltalán volt ilyen a felsorolt három kérdésről. (A Magyarországi Református Egyháznak van egy tudományos fóruma, az un. Doktorok Kollégiuma. A Rendszeres Teológiai Szekció elnökeként szeretném följajánlani, hogy ezeket a kérdéseket vizsgáljuk meg közösen és nézzük meg, hogyan tudnánk közelebb kerülni egymáshoz, ezzel is segítve a Leuenbergi Konkordia szándékának megvalósítását.)

Most három kérdést tegyünk föl. Mi okozta a gondot az úrvacsorával kapcsolatban? Hogyan látjuk mai helyzetünket? Merre kereshetünk kiutat? Mind a három kérdést föl kell tennünk ahhoz, hogy majdan megnyugtatót mondhassunk mind az identitásunk, mind pedig a testvéri közösség megtalálása dolgában. Igazából amit ma mondhatunk ezekről a kérdésekről, éppen a Leuenbergi Konkordia által kiváltott nemzetközi párbeszéd eredményeként jött létre, amely párbeszédből csak nagyon kevés jött át a magyar teológiai életbe. Tehát éppen az egymás megértésének a vágya vezetett oda, hogy nemzetközi szinten, jobban mondva a nemzetközi tudományos teológiai életben igenis vannak biztató és ígéretes jelek. Erre érdemes figyelniük.

A múlt öröksége

Már a kezdet kezdetén lényeges eltérés mutatkozott az úrvacsora értelmezésében. Lényegében elegendő Luther, Zwingli és Kálvin vitájára gondolni. Kálvin mint aki egy nemzedékkel fiatalabb volt, már a meglévő vitába kapcsolódott bele. Kemény ítéletek, sőt vádak hangzottak el egymás ellen, az utódok részéről is, s ennek hullámaint érezzük még ma is. Mi azonban ne úgy próbáljunk előre menni, hogy attól függjünk, kit melyik szél ereje kapott hátba. Próbáljunk most egy kicsit független gondolkodók lenni, amint Pál apostol is az volt.

Én matematikus, fizikus és teológus vagyok, szerzett tudásomat igyekszem Isten igéjének jobb és gazdagabb megértése érdekében használni. Eszköznek tekintem mindazt, amit ajándékba kaptam, mint azt a reformátorok is vallották. Ott kezdődik ez a probléma, hogy a reformátorok korának is volt egy bizonyos kultúrája, szellemisége, ismeretanyaga. Ők mind nagy műveltségű emberek voltak, koruknak kiváló gondolkodói. Ezért akár Luthert, akár Zwinglit, akár Kálvint nézem, mindegyikükben azt a közös indítékot látom, amely vezette őket, hogy az önmagát valóságosan közlő Úr Krisztus áldozatára kívántak rámutatni. Ez Isten és ember előtti alázatra indította őket. Egyrészt elismerték Isten igéjének kimeríthetetlen gazdagságát, másrészt nyilvánvaló volt előttük, hogy teológiájuk magán hordozza az emberi hitismeret jegyeit és a hitbeli engedelmség fogyatékoságait. Ezért ajánlották minden kor emberének, hogy a Szentírás mércéjével mérje le tanításukat. Ezt később a *Sola Scriptura* reformatori elvben tömörítették, ami a *Scriptura valde prima* szemléletet jelentette számukra, azaz mindenek előtt a Szentírás. És most már elérkezettünk ahhoz a ponthoz, hogy őket is megkérdezzük, miért úgy gondolták végig a Krisztusról szóló tanításukat, ahogyan azt tették.

Volt a görög tudománynak egy nagyon nehéz gondja. Nehezen tudta értelmezni a teret, az időt és a valóságosan bennünket körülvevő anyagi világot. Platón nagyon előkelő helyre tette a teret, át akarta hidalni vele az ideák világát és a természet világát, de végül is nem tudott vele mit kezdeni, valamilyen „köztes” ideának fogta föl. Nem mozog, mozdulatlan tartály. Arisztotelész azt mondta a térről, hogy az a testeket körülvevő valami, ami mennyiségileg mérhető és hatást gyakorol a testekre. Tartály, de nem mozdulatlan. A sztoikusok viszont úgy képzeltek el a teret, mint amit a test hoz létre magának a létezéséhez. A test kiterjed, ezért mozog a kozmosz, egyébként nyugalomban lenne. Mindezek alapján a görögök valamennyien eljutottak az istenségig. Isten vagy a Jó ideája, vagy az első mozdulatlan mozgató, vagy a mindenben jelenlévő erő. Ezt találta a keresztyénység, s ilyen körülmények között kellett megfogalmaznia Krisztus inkarnációját. A semmiből való teremtés tanítása alapján világosan látták, hogy Istent magát nem lehet a görögök mintájára fölfogni, azaz nem lehet olyan létezőnek tekinteni, aki téri és idői viszonyban van az univerzummal. Hagyományos görög fogalmakkal kifejezve, Istent nem tartalmazza semmi, hanem inkább ő tartalmazza az egész mindenséget, de nem a testi értelemben való tartalmazás szerint, hanem az ő ereje, hatalma által. (Kol 3,3) A niceai teológusok számára – elegendő csupán Athanaszioszra gondolnunk – a görögök térfogalma nem volt használható, mert Jézus Krisztusban Isten úgy öltött testet, hogy belépett emberi terünkbe, azaz ember lett anélkül, hogy elhagyta volna Isteni „helyét”, azaz megmaradt annak, aki mindig is volt: végtelen, mindenható és örökkévaló, akit nem lehet tökéletesen befogni a véges lét korlátai közé. Ő minden téren és időn felül álló Teremtő hatalom, az ember pedig a maga teremtmény voltában alá van vetve a térnek és az időnek. Nem lehet tehát a görögök tartályképzetét használni Isten testetöltésének titkára.⁸

Mármost innen ágaznak el az utak. A niceai teológiában az arisztotelianus gondolatok nem kaptak helyet,

ugyanakkor pedig azt látjuk, hogy egyszer csak fölbukkannak és Aquinóiánál már meg is jelennek az úrvacsora szubsztanciai és akcidenciai fogalmaiban. Mivel szét kellett választani a kettőt, azonnal gondként merült föl a *realis praesentia* kérdése.⁹ Amint tudjuk, ezt Tamás úgy oldotta meg, hogy megkülönböztetett egy speciális prezenciát Krisztusra vonatkoztatva, miszerint Ő testileg jelen van a kenyérben és a borban. De mivel ez nem metrikus és nem kvantitatív jelenlét, csak úgy lehetett értelmezni, mint egy kiterjedés nélküli valamit, éppúgy mint egy matematikai pontot.¹⁰ Ez a látásmód gyakran megtalálható volt a 15. század végén és a 16. század elején, és ezt bizonyosan Luther Márton is ismerhette.¹¹ Viszont ő határozottan ellenezte a transzszubsztanciáció tanítását. Arisztotelész első mozdulatlan mozgatója nagyon nem tetszett neki. Választás elé kerülhetett. Az a kérdés merülhetett föl benne, miként lehet Krisztus emberségének és istenségének egységét megőrizni. Ekkor dönthetett amellett, hogy ennek az egységnek a garanciáját az „Ember-Krisztusban” találta meg, azaz a betlehemi csecsemőben. Végső következtetésként eljutott odáig, hogy bár ellenezte az átlényegülés tanát, de félt a Zwingli-féle szélsőséges szimbolizmustól is, továbbra is fenntartotta, hogy Krisztus testileg van jelen az úrvacsorában: „Ehhez mi ragaszkodunk, és mi azt is hisszük és tanítjuk, hogy az úrvacsorában esszük és magunkhoz vesszük Krisztus testét valóságosan és fizikai módon.”¹² Tudjuk, hogy ezt Krisztus omnipraesentiájával magyarázta.¹³ Nem a skolasztikus abszolút nyugalmi pont magyarázó elvét vette kölcsön, hanem *Istennek az abszolút hatalma és cselekvése felől értelmezte* a dolgot és fejtette ki teológiai álláspontját. Ez egybecsengett a mennybement Krisztus értelmezésével is, amit ő az Atyával való tökéletes együttlétként fogott föl, amikor és ahol már nincs tér és idő, s maga Krisztus sem téridői-testi formában van Isten előtt.

Mármost a katolikusok, evangélikusok és reformátusok egyaránt hangsúlyozzák, hogy az úrvacsorában a teljes Krisztussal való egyesülésről van szó. Valamennyien Krisztus valóságos jelenlétét vallják.¹⁴ A római egyház konzekrálással jeleníti meg, az evangélikusok az omnipraesentiával magyarázzák, a reformátusok pedig Kálvinnal kezdődően következetesen vallják, hogy az úrvacsorában a teljes Krisztussal való közösség garanciája a Szentlélek. Ez utóbbinak a magyarázatával vagyunk még adósok, hiszen az evangélikus és református úrvacsoratan kérdése van terítéken. Ha visszagondolunk a Leuenbergi Konkordiára, amely említi az úrvacsora, a krisztológia és a predestináció problémáját, akkor azt kell mondanunk, hogy mindhárom egyben krisztológiai kérdés is. Még inkább igaz ez az első kettőre, mert szorosan összefüggenek. Úgyhogy a lutheri és kálvini teológia közötti különbség lényeges kérdései most ebbe a három kifejezésbe tömöríthetők: az un. *extra-calvinisticum* tétele, Krisztus mennyben való „helye” és az eucharisztikus *parousia* problematikája. Ezek mind összefüggésben vannak a fent említett úrvacsora kérdésével is, sőt az úrvacsora-vita van a háttérükben. Kálvin ugyanis másképpen gondolta végig a dolgot. Biblikus logikával szedte rendszerbe teológiai gondolatait. A lutheri elgondolásról az volt a véleménye, hogy mind az inkarnációban, mind pedig az úrvacsorában egy térbelileg korlátozott, helyileg behatárolt Krisztust értelmez. A filozófia nyelvén itt tar-

tályképzetet említhetnénk. Kálvin azonban úgy gondolkodott, hogy az inkarnációban ugyan maga Isten öltött testet Krisztusban, aki valóságos Isten és valóságos ember volt, de istenségére nézve nem hagyta el mennyei trónját. Ebből lett az *extra-calvinisticum* kifejezés, mivel a lutheri teológia képviselői itt Krisztus istenségének és emberségének az egységét látták veszélyben. Az úrvacsorában pedig Kálvin szerint nem lehet Krisztust testileg a kenyérbe rejteni, mert testileg a mennyben van.¹⁵ Ezen a ponton a lutheri teológia hívei „mennybe zárt” Krisztust láttak, s ebből pedig a híres *localis inclusio* problematikája, illetve vitája alakult ki. Kálvin és későbbi követői úgy értelmezték az inkarnációt, hogy Isten Fia a térbe és időbe lépett be anélkül, hogy elvesztette volna Istennek a transzcendenciáját a tér és idő fölött. Ugyanígy a mennybemenetel a Fiú transzcendenciáját jelentette a tér és idő fölött anélkül, hogy Ő elveszítette volna a térben és az időben való inkarnációs részvételét.¹⁶ Az úrvacsorában tehát maga Krisztus emel minket magához a Szentlélek által, s így van jelen valóságosan az övéi között. Az úrvacsora egyben azt is jelenti, hogy Krisztus vissza fog jönni az utolsó napon, amint azt a szereztetési ígék is mondják. Kálvin igyekszik mindenben szigorúan biblikusán érvelni.

Előttünk van tehát két különböző megközelítése ugyanannak a hittételnek, amit a kalcedoni atyák már korábban megfogalmaztak. Azért választottuk a vizsgálódásnak ezt az útját-módját, mert Leuenbergben ezt emelték ki: Jézus istenségének és emberségének kérdését, valamint személyének egységét. Láthatjuk, hogy valóban igaza van a Konkordiának, amikor a reformátor atyák szándékának újmódon való érvényesítését tűzi ki feladatul. Ez csak úgy lehetséges, ha megpróbáljuk jobban megérteni egymás teológiáját, s fölfedezzük benne mindazt a közös vonást, amelynek fölmutatása a reformátorok közös célja volt.

Jelenbeli helyzetünk

Két nézőpontból érdemes erre néhány percet szánni. Egyrészt a gyülekezeti élet felől, másrészt a teológiai kapcsolatok vagy szándék felől. Ha a gyülekezeteinket nézzük, ott sok szépet és jót mondhatunk el a reformátusok és evangélikusok kapcsolatáról. Talán a múltban intenzívebb volt ez a kapcsolat az ifjúsági szervezetek révén is, s voltak közös úrvacsorázások.¹⁷ Most erről alig hallunk valamit. Az 1960-es és 70-es években Mátészalkán édesapám, Gaál Miklós gyakran segítette a helyi evangélikusok kicsiny közösségét azzal, hogy távol lévő lelkészüket helyett bibliórát tartott nekik. Debrecenben a nők világimanapját együtt ünneplik, volt egy-két közös úrvacsorázás, de – úgy tűnik – semmilyen lényegi közeledés nem történt a Leuenbergi Konkordia szellemében. A híveink erről alig tudnak valamit. Olyasféle csendes, békés egymásmellettségben élünk. Röviden összefoglalva: én elégedetlen vagyok. Ha a teológiai közeledést nézzük és kérdezzük, elértünk-e valamit, akkor egy igenlő és egy nemmel tudnék válaszolni. A teológiánk közötti kapcsolat baráti, sőt testvéri. Belépve az Evangélikus Hittudományi Egyetemre, én egyáltalán nem érzem, hogy más felekezet épületében lennék. Vagy amikor habilitáltatunk evangélikus doktort, nem igen jut eszembe, hogy ő más felekezethez tartozik. Ugyanakkor pedig ér-

zem magam is, hogy mégis csak hiányzik valamilyen párbeszéd a körünkbelől, amely közelebb hozhatná a két felekezetet egymáshoz.

Ha a mai helyzetet elemezzük, fölmerülhetnek egyéb kérdések is mind evangélikus részről, mind református részről. Úgy tűnik, van valamilyen egymás iránti idegenkedés az úrvacsorai közösség tekintetében, aminek bizonyára valami rossz beidegződés vagy tudatalatti oka lehet. Ők mások, tehát nem vehetünk részt az asztalközösségükben – gondolják sokan. Megítélésem szerint a legnagyobb elmaradás abban van, hogy híveink igazából nincsenek teljesen tisztában az úrvacsora lényegével. Mit jelentenek például a szerzetesi igék egyes kijelentései: *az Úr Jézus hálákat adott, ez az én testem, megtöretetett éretetek, ez az én vérem, kiontatott értetek, e pohár ama újszövetség, az én emlékezetemre, az Úrnak hálát hirdessétek, amíg eljön.* Ha a gyülekezeti közösség életében hozhatunk valami változást, akkor mindenképp előtt az úrvacsorának ezeket a tételeit kell tudatosítanunk, tanítanunk közösen. Ezt azért hangsúlyozom, mert mindaddig, amíg a rész felől közelítjük meg az egészet, és csak össze akarjuk kapcsolni, ragasztani valamiképpen az evangélikus és református felekezeteiket, nem jutunk messzebbre, mint egy társadalmi egyesület. Ha viszont abból indulunk ki, hogy eredetileg a reformátoraink egyet akartak, mégpedig azt, hogy a hívő emberi léleknek közvetlen kapcsolata legyen Istennel és nincs más közbenjáróra szükség, mint Jézus Krisztusra, aki által Isten előtt igaznak nyilvánítottunk, akkor nem szabad a különbözőségeket előtérbe helyezni és válaszfalnak tekinteni. *A teológiai nézetkülönbségek nem lehetnek, nem válhatnak törésvonallá a két felekezet kapcsolatában.* – Viszont egy bizonyos hívősen tárgyilagos távolságból szemlélve a két felekezet kapcsolatát, én azt a következtetést vonom le, hogy a gyakorlati gyülekezeti élet szempontjából a helyzet rendkívül bonyolult, illetve összetett. Ezt a bonyolultságot éppen az úrvacsora értelmezése okozhatja. Az egyszerű hívő ember csak annyit lát ebből, hogy vannak gondok, de érteni alig tudja, aligha fogja. Ezen a helyzeten segítenünk szükséges, egyszerűsíteniünk kell. Nem tehetjük meg azt, hogy dogmatikailag majd mi felülről megállapítjuk az igazságot, nekik pedig csak el kell fogadniuk. Ez szellemi kiskorúságból való tartása a híveinknek.

A jövő kilátásai

Merre kereshetünk kiutat? Ez a kérdés a jövő felé fordítja figyelmünket. A 20. század utolsó harmada párbeszédekkel, ökumenikus közeledésekkel telt el. Végre szót kaptak a teológusok. Nagyon sok haszonnal járt, mert napvilágra kerültek olyan dolgok, tények, fölfogások, amelyek segíthetnek megoldani, vagy legalább jobbitani a jövőt. Három nagyon lényeges dologra szeretnék rámutatni, s ez lenne igazából a válaszom a címben föltett kérdésekre: elértünk-e valamit, várhatunk-e valamit?

1. A 20. század utolsó harmadának ökumenikus párbeszédei az úrvacsora kérdésében elég biztató irányba terelték a nagy egyházközösségek figyelmét. Először azt tapasztalták, hogy meglehetősen sok a merev álláspontból eredő akadály az egymáshoz való közeledéskor. Ennek azonban volt pozitív hozadéka is, mégpedig az, hogy

sok-sok kérdést a maga teológiai mélységében kellett megvizsgálni, s ez a teológusokat arra indította, hogy jobban mélyedjenek el a saját felekezetük teológiájában, ugyanakkor pedig ismerjék meg a másik fél álláspontját is. Ennek során derült fény sok olyan kérdésre, amely végül is közösen vallott hitismeret az úrvacsorában, de eddig ezt nem ismerték föl egymás teológiájában. Másrésztől plasztikusabban napfényre jöttek a különbözőségek is. Amikor azonban számbavették az eredményt, arra a megállapításra jutottak, hogy a kapcsolat lehetőségét biztosító *közös vonások* sokkal dominánsabbak, mint a különbözőségek.¹⁸ Ez viszont azt az új szemléletet eredményezte, hogy a közös vonások meghatározó jellege miatt mindent ebből a nézőpontból kell újra értékelni a felekezetek közötti kapcsolatokban. A különbözőségeknek is meg kell hagyni a relatív érvényességét, de alá kell rendelni azokat a közös vonásokat biztosító tényeknek. Ez szerintem jogos és biztató. Miért? Mert természetes dolog, hogy az erőteljesebben meghatározó dolgok fényénél kell a kevésbé domináns dolgokat megítélni.

2. Mindezek egyfajta új szemléletet, hangulatot, szellemiséget vittek bele az ökumenikus kapcsolatokba, párbeszédbe, találkozásokba. De akárhogy is nézzük a dolgot, ez még nem tűnik eléggé meggyőzőnek a jövőbeli eredmények tekintetében. Ezek ugyanis kétségtelenül „ökumenikus békességet”¹⁹ eredményeztek, de hát ez még nem elegendő egy komolyabb egyházközösség megvalósításához. Mi ezt nagyon jól tudjuk, mert nálunk ez a fajta „ökumenikus békesség” már Nagygeresd óta, tehát 140 évvel korábban megvolt, mint azt a Leuenerbergi Konkordia megfogalmazta. Viszont van egy még biztatóbb eredménye a dialógusoknak, amelyet csak utólag lehetett észrevenni, amely csak rejtett valóságában volt jelen a párbeszédalkalmain. Ezt pedig az, hogy megindult egy határozott törekvés a *bibliikus szemlélet* érvényesítésére a párbeszédekben. Másképpen fogalmazva, egy olyan tendencia látszik kibontakozni, mely a spekulatív és teoretikus föltárásokkal, értelmezésekkel szemben visszamegy az eredeti forráshoz, a Szentíráshoz és azt kérdezi: Valójában mi történik az úrvacsorában? Arra is fény derült, hogy bibliikus nézőpontból megannyi járulékos, oda nem tartozó, lényegtelen, sőt eltorzító elem rakódott rá az úrvacsorára mind a hozzá kötődő gyakorlatban, mind pedig az elvi értelmezésben. A különböző népek, szokások, pontatlan tanítások és helyi jellegzetességek olyan értelmet kölcsönöztek az úrvacsorának, amelyet az eredetileg nem is hordozott. Ez tényleg tarthatatlan állapot, ezért helyes, ha konszenzusos alapon éppen a Szentírásban keressük az eligazodási pontot. Érdekes, hogy ezt nemcsak a reformáció egyházai, hanem az un. prereformációs és „ellenreformációs egyházak” is igényként fogalmazták meg.²⁰ Azt a megjegyzést tehetjük, hogy egyetlen „rendező elv” e rendkívül bonyolult kérdésben csakis a Szentírás tanítása lehet. A mi esetünkben ez azért biztató, mert végül is Luther és Kálvin is teológiai magyarázatot szeretett volna találni, de mindketten koruk emberei lévén, éppen a különböző műveltségük folytán akasztották össze szellemi-lelki agancsaiikat. Idestova négyszázötven éve nem született megnyugtató megoldás.

3. Harmadik ígéretes dologként sorolom ide a tudományos megítélés kérdését. Az nagyon nyugtalanító, talán még bosszantó is, hogy a reformátorok nyitott gon-

dolkodása végtére is merev tanrendszert eredményezett. A Második Helvét Hitvallás bevezetője azt mondja, hogy „azoknak, akik Isten igéjéből jobbra tanítanak, köszönetünk nyilvánításával engedni és hozzájuk igazodni az Úrban ... készek vagyunk.” Azért hozom ide a lelkésztestvérek elé ezt a kérdést, mert Önök mindnyájan vették azt az alázatot, hogy évekig tanulták a teológiát és így váltak egyegy gyülekezet felelős őrálójává gyakorlati és szellemi-lelki szempontból egyaránt. Van tehát ennek a kérdésnek egy olyan oldala is, amit a dolog természeténél fogva nem bízhatunk a gyülekezetünk tagjaira, mert első renden a mi felelősségünk: ez pedig az, hogy bizonyos teológiai kérdéseket tudományosan is meg kell vizsgálni és meg kell ítélni. Az én határozott véleményem az, hogy sem a lutheri, sem a kálvini talajon álló egyházak sok tekintetben nem Luther Márton és nem Kálvin János szellemét követték, s ennek lett az eredménye a mai szétagoltságunk, merev különállásunk. Reformátoraink előre mentek, mi pedig mindig csak hozzájuk akartunk visszamenni válaszáért. Sarkítom a dolgot nagyon: nem hozzájuk kell visszamenni, hanem előre menni, mint ők!!! Ugyanis, azt látjuk magunk előtt, hogy mindkét egyházban van egy statikusnak tűnő, mozdulatlan teológiai rendszer, vagy hagyomány, amelynek leginkább szembeálló példája az úrvacsora értelmezése. Mindkettő egy mozdíthatatlannak látszó tanítás, dogmává merevedett szellemiség, amelyre épül az egész szétválasztatásunk. Ha még keményebben akarnám véleményemet megfogalmazni, azt mondhatnám, hogy mindkettő „ideológiává merevedett” tanrendszerré vált, s ez a legfőbb akadály a két egyház közeledésének. – De hát gondoljuk ezt is végig. Minden egyes szellemi rendszernek vannak alapértélei, amelyeken az nyugszik. Funkciójukat tekintve, ezek az alapfogadatok olyanok, mint a matematikában és természettudományban az axiómák. Éppen a matematika példája, különösen is Bolyai János esete mutatja, hogy a zárt rendszereket föl lehet nyitni és abból nagyon komoly fejlődés támadhat. Általában szólva, ha egy tudományterületnek van axiómarendszere, az nagyon jó, mert annak alapján ki lehet építeni azt a területet. Ilyen például az euklideszi geometria, amelyet a középiskolában is megismerhetünk. Tudjuk azonban, hogy egy bizonyos axiómarendszerre épített tudományos ismeret zárt világot eredményez, azaz csak egy bizonyos területet enged megismerni, s csak akkor van továbblépés, illetve akkor léphetünk magasabb szintre az ismeretben, ha fölnyitjuk azt a zárt világot. Ez pedig úgy lehetséges, ha megkeressük azt a tételt, amely azt zárttá teszi. Bolyai János zsenialitása éppen abban volt, hogy megkereste, illetve megtalálta az euklideszi geometriában azt a pontot, amely azt zárttá tette, amely nem engedte, hogy kilépjenek abból a zárt világból. Rájött, hogy a párhuzamosok axiómája okozta ezt. Kicsérélte úgy, hogy a régít nem érvénytelenítette, de mégis feljebb lehetett lépni az ismeretben. Ekkor írta az édesapjának, pontosan 1823. november 3-án: „a semmiből egy új más világot teremtettem!” Ezt mi is használhatjuk analógia gyanánt. A mi igazi ökumenikus, mondhatnám legszebb feladatunk az lenne, hogy megkeresnénk közösen egyházaink teológiájának azokat a pontjait, amelyek zárt gondolati rendszerré teszik azokat, s bibliai alapon olyan új szemléletet helyettesítenénk a régít, amely a Krisztusban nyert

végtelen szabadság felé vezetné ki mindkét felekezet teológiáját. Megítélésem szerint a lutheri teológiának az úrvacsora értelmezésében lesz több tennivalója, a kálvini teológiának pedig a predestináció értelmezését kell világosabbá tennie. Ha a modern kor tudományos szemléletével akarom megítélni ezt a helyzetet, azt mondhatom, erre igenis van lehetőség, mert maguk a reformátor atyáink is ezt a szellemiséget hagyták ránk.

Dr. Gaál Botond

JEGYZETEK

- ¹ Előadásként elhangzott 2005. november 9-én, Révfülöpön, az evangélikus lelkészek országos konferenciáján.
- ² Pontos címe: „A NAGY-GERESDI EGYESSÉG. a dunántúli ágost. és helv. hitvallású egyházkerületek között 1833. évben.” Megjelent a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1864. január 10-i, 24-i és 31-i számában három részletben. Ugyanígy három részletben jelent meg 1846-ban is a P.E.I.L.-ban.
- ³ A legszélesebb körben megvalósult felekezetközi dialógusokra gondolunk. Ezek között csak egy volt a „lutheránus-református” párbeszéd.
- ⁴ V.ö. Eckhard Lessing: Abendmahl. Bensheimer Ökumenische Studienhefte 1., Göttingen, Vandenhoeck, 1993. 19-41. In: Michael Welker: What Happens in Holy Communion? Eerdmans, Grand Rapids, MI., 2000. 22.
- ⁵ A Leuenbergi Konkordia elfogadása, Theologiai Szemle, XVII. évf. 1975. 5-6. sz. 180.
- ⁶ A Leuenbergi Konkordia elfogadása, Theologiai Szemle, XVII. évf. 1975. 5-6. sz. 180.
- ⁷ A Leuenbergi Konkordia elfogadása, Theologiai Szemle, XVII. évf. 1975. 5-6. sz. 180.
- ⁸ Ezt a kérdést részletesen tárgyalja Thomas F. Torrance: Space, Time and Incarnation című művében. Oxford, U.P. 1969. 1-21.
- ⁹ Újabbban egyszerűen *reálprezenciának* mondják és írják.
- ¹⁰ Euklidész híres Elemek című könyvében a pontról ezt olvasuk: A pont az, aminek semmi része. Nem tudjuk, hogy ez Luther Márton korában mennyire volt ismert. Az biztos, hogy latinul 1482-ben egy Erhardus Ratdolt nevű német nyomdász kiadta Velencében, majd 1486-ban megjelentették Ulmban is. Mindkettő az un. Campanus-féle átdolgozást vette alapul. Luther Márton ismerhette, érdekelte is a matematika.
- ¹¹ V.ö. Thomas F. Torrance: Space, Time and Incarnation. Oxford, U.P. 1969. 22-51. A térnek e tartályképzetére vonatkozó gondolatokat Torrance tárta föl, s ez a nemzetközi tudományos életben elfogadottá vált.
- ¹² M. Eugene Osterhaven: Az egyház hite. Kálvin Kiadó, Budapest, 1995. 162. Idézet: LW, XXXVII. 29.
- ¹³ V.ö. Botta István: Méliusz Péter ifjúsága, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 142-149.
- ¹⁴ V.ö. Hans Schwarz: Divine Communication – Word and Sacrament in Biblical, Historical, and Contemporary Perspective. Fortress Press, Philadelphia, 1985. 122-129.
- ¹⁵ V.ö. Kálvin: Institutio, IV. 17.
- ¹⁶ V.ö. Thomas F. Torrance: Space, Time and Incarnation. Oxford, U.P. 1969. 31-32.
- ¹⁷ Ezt Pásztor János beszámolójából hallhattuk 2005. októberében.
- ¹⁸ V.ö. Michael Welker: What Happens in Holy Communion? i.m. 22-25.
- ¹⁹ Michael Welker: What Happens in Holy Communion? i.m. 23.
- ²⁰ V.ö. Michael Welker: What Happens in Holy Communion? i.m. 21.

Mit tanultam a misszióról

misszió könyvem megjelenése – 2000 – óta?

*Tempora mutantur ad nos mutamur cum illis
Verbum autem Domini manet in aeternum*
(1Pt 1,15)

1. **Mindig tanulni kell.** Sem az orvos, sem az építész mérnök nem képes feladatát jól ellátni szakmájában való állandó tanulás nélkül. Én még a régi magyar faluban nőtem fel azok között a régi, nagyszerű parasztgazdák között, akik közül származom is. Nekik mindig nyitva volt a szemük a világra. A föld és annak művelése iránti szeretetükhöz is mindig hozzá kapcsolódott az új eredményekre való odafigyelés, a tanulás. A régi latin közmondás tulajdonképpen ugyanerről beszél: Változnak az idők és azokkal együtt a mi helyzetünk. Azonban egészen más ez a változás, ha odafigyelés nélkül sodortatunk – mint az Indiai Óceán környékén a tsunami alkalmával, vagy ha odafigyelünk, ahogy egy kis iskolásleány odafigyelt az iskolában, ahol tanították a szókódról, hogy az visszatér, és ennek tudatában megmentette családját és mintegy száz embert maga körül.. Ez a példa arra is utal, hogy a nem odafigyelés igazi krízishelyzetben halálosan veszedelmes lehet. A régi magyar mondást, – a jó pap holtig tanul – is ebben az összefüggésben kell érteni: a papnak is mint minden felelős embernek oda kell figyelni az eseményekre mindhalálig. Még a lelkészeknek is oda kell figyelni mi történik.

Nem szabad neki – nekem sem – engedni, hogy sodortassunk az eseményekkel. Nem kívánok most a media pusztító, sorvasztó hatásairól beszélni, amennyiben engedjük magunkat annak hatásaitól vezetetni. (A kívülről vezérelt ember; Davies). Nem az a megoldás, hogy nem figyelünk az eseményekre. Tudnunk kell azonban, hogy az eseményekről való híradást is manipulálják. Ezért is fontos a másik régi latin mondás odafigyelni. *Audiatur et altera pars.* Nem szabad engedni, hogy egyféle vélekedés vezessen bennünket. Elengedhetetlenül fontos a különböző véleményekre odafigyelni.

Ami azonban megment bennünket a sodortatástól a mi *altera pars*-unk, Istentől nyert drága örökségünk (*optima pars*) az Ige, aki Krisztus, akinek és a róla szóló tanúskodásnak, az írott-kijelentett igének szolgálatára odaszánunk az életünket.

Isten írott Igéjének a lényegéhez tartozik az a kontextus, összefüggés, amiben elhangzott és megíratott. E nélkül, ennek alapos vizsgálata nélkül nem lehet az ígét megérteni. A Zsolt 14,1 kijelentése: „Nincs Isten” abszolúte félrevezető a kontextus nélkül. Éppen a kontextusnak az alapos vizsgálata mutatja meg azt, hogy a világ, ami változik, bizonyos alapvető dolgokban változatlan: A változatlanok elemei a bűn és a gonoszság. „Tudjuk, hogy a jelenvaló világ a gonoszságban vesztegel” (1Jn 5,19). Pár hete egy ref. lelkész a tv műsorban azt mondta, hogy Nyugat-Európa (az EU) keresztyénellenes. Aki a Bibliát figyelve olvassa és nem a maga gondolatait erőlteti a szövegbe, hanem a Lélek vezetését kérve az Igére figyel, tudja, hogy a világ keresztyénellenes, mindig gonoszságban van: lázadásban Isten ellen (Gal 1,4; Fil 2,15). A változás nem abban van, hogy gonoszság lett az emberség, hanem abban, hogy saját gondolatai gyümölcsét önmaga ellen fordítva¹ képes tökéletes pusztításra, és a modern kommunikáció szétviszi ennek képet a világba, még a gyermekszobákba is.

Mindez az jelenti, hogy minél alaposabban vizsgálom a szöveget annál több analógiát fedezek fel a textus kontextusa és a saját kontextusunk között². Lehet azonban úgy lelkésznek lenni, hogy erre nem figyelünk. Mikor a Teológiára mentem 1943-ban még általános volt a kép a lelkésznevelés között a méhzigásos parókia csendjéről. Ugyanebben az évben ment végbe Sztalingrád drámai pusztulása, ami nyilvánvalóvá tette, hogy jönnek a szovjetek. Jöttek is. A történelem betört a méhzigásos parókiákba is. Azóta 60 esztendő telt el, s minden változás ellenére némely lelkész gondolkodásában mintha ma is méhzigásos parókia csendjének varázsa lenne az eszmény, ahol várjuk, hogy jöjjenek az emberek, jöjjön az állam, jöjjenek a hollandok, hogy segítsenek bennünket. Ide várjuk az embereket azért is, hogy kérjék okos tanácsainkat, hogy mi eligazítjuk őket.

2. **Az apokaliptikára való új odafigyelés fontossága.** Napjaink megrendítő eseményei a Szentírásra a Lélek vezetésével vágyakozva tanulni kész lelképásztor felismeri a Jelenések Könyvének hatalmas jelentőségét napjaink számára. Ez a könyv krízis idején íratott. Ma az emberiség életének az egész világot átfogó hatalmas krízise idején olvassuk. A könyv jelentősége ma kimondhatatlanul fontos. Arra tanít, hogy a történelemben két jelentős erő van: A Krisztus, aki győzött, és az Őt imádó istentisztelet. A másik: a dühöngő fenevad, aki azonban *már legyőzött* azzal, hogy a 12. fejelet szerint a napba öltözött Asszony beleszülte és újból és újból beleszül a gonosz világba a Megváltót, ami az Isten népének állandó feladata. Ez a misszió egyik legfontosabb textusa a Bibliában.³

Könyvem írása idején 2000-ben is érzékelhető világkrízis jelei azóta félelmetesen megszorodtak.⁴ Ezért szükséges a két kontextus – a régi *condition humaine* és a mai – összetartozásának fontosságát tanulásunkban minden eddiginél alaposabban figyelembe venni. Az események figyelemmel kísérésével együtt még külön is rá voltam kényszerítve a könyvemben írottak továbbgondolására. Még ki sem jött az a nyomdából, amikor egy féléven át az USA-beli Columbia Seminary különleges missziói programjában vettem részt. Nyolc teológus hat kontinensről vizsgálta, kutatta és tanította a 21. sz.-i misszió dolgait.⁵ Két évvel később Bütösi János hívott el, hogy az amerikai magyar lelkészek Szent Bőjt konferenciáján beszéljek a magyarságról, az egyházzal és a misszióról. Erre készülve tőlük is sokat tanultam. Bütösi hangsúly: az Egyháznak állandóan az önvizsgálat és a bűnbánat készségével kell misszióját végezni. Különösen a mai rendkívüli válság helyzetben.

3. **Tovább kell mélyülnünk a Szentháromságban való életben és az így kapható ismeretben** (Jn 17,3), Nem kellett tehát látásaimat megváltoztatni, de szükségessé vált azok elmélyítése. Először 1980-ban Debrecen-

ben adtam ki „A Misszió Theológiája” c. jegyzetemet. Már akkor eljutott a teológia – különösen, de nem kizárólag Barth indítására – annak felismerésére, hogy a misszió Isten missziója.⁶ Nem azzal kezdődik a misszió, hogy evangélizációkat tartunk⁷, hanem azzal, hogy a világot Teremtő Szentháromság Isten eldöntötte a világ megváltását, és hogy maga lesz a Megváltó: az Atya, Fiú, Szentlélek Egy igaz Isten, aki nem három álarcban, de három sajátos vonásokkal rendelkező személy, hanem az egymással tökéletes egységet alkotó személyek Egysége nemcsak a „munkamegosztásba”, hanem lényének teljes mélységében.

Más szavakkal a Szentháromság nem csupán egy praktikus munka megosztás. Nem csak arról van szó, hogy Isten úgy jelentette, ki magát, mint Atya, Fiú és Szentlélek. Isten Három-Egy volta lényének mélységéhez tartozik. Amiképpen az Atya egy a Fiúval és a Szentlélekkel, munkájuk is összetartozik. Minden isteni alkotásban benne van a Teljes Szentháromság. Teremtés és a Megváltás művében is teljes az egység. A Teremtő Isten a Megváltó Isten⁸. Nem arról van szó, hogy a drága Fiú kiengeszteli a haragvó Atyát, hanem az, hogy a Szentháromság Örök Tanácsában eldöntötte a világ üdvösségét. A Fiú vállalta az engedelmességet közös döntésük iránt. A Fiú is részt vett ebben a döntésben és annak végrehajtásában. Nem szabad tehát a megváltás művét sem fölébe helyezni a teremtésnek, sem elválasztani attól.

Istennek ez a Krisztusban megvalósult önmaga küldése a misszió alapja, példája és erőforrása. A misszió mindörökké Krisztus missziója. Az Atyától küldve állítja önmagát a nép elé (Jn 8,50-58). A Küldetés (misszió) tartalma Krisztus hirdetése, Aki jelen van a társadalomban, a világban, abban a népben, mely az Ő szabadító munkásságában részesedik úgy is, mint annak elfogadója, és Krisztussal együtt munkálója. Ez ábrázolódik ki az egyház istentiszteletében, ahol „...ez egyszerű vendég-ségben Krisztussal egyesülünk...” (440. dics. 9). Az Úrvacsorában, a prédikáció és a tett együtt hirdetik Krisztust. Ehhez a hirdetéshez tartozik az arra adott válasz: a Krisztus teste és vére felé kinyújtott kéz, azok elfogadása és a kívül valók számára felajánlásban. Az úrvacsorát tehát nem a lelkész „osztja”, hanem a gyülekezet együtt ünnepli. Ugyanakkor az Úrvacsora „szociális és politikai tett” is. Erről erőteljesen tesz vallást a Limai Dokumentum⁹, mely azonban megszabja e politikai tett minőségét és sajátosságait. Az úrvacsorázó nép e jelenvaló világban van, de nem e világból való. (Jn 17,15). A hétköznapiokban Krisztus hirdetésének kell kiáradni a társadalomba. (Ezék 47). Teremtő és Megváltó Szentháromság Isten tevékenységében való részesedés misszióink, azaz egyházi életünk alapja: „Azért hívnak keresztyének, mert *Krisztusnak...részesze vagyok*” (Heidelbergi Káté 32). Ez a részesedés teszi levetővé a misszió végzését. Mondhatná valaki: ez lustaságra buzdít: majd az Isten végzi, ha akarja. Pontosan ellenkezőleg: a misszióban való aktív részvételünk eredménye is, és ugyanakkor mércéje is Krisztusban való részesedésünk valóságának. Aki Krisztusban részesedett annak tagjaiban ott van az égő tűz (Jer 20,9).¹⁰

4. A könyvem is részletesen foglalkozik a keresztyén spiritualitás fővonásaival. *Kegyességünk, spiritualitásunk trinitárius hangsúlya elmélyítésére szorul*. A teremtés és a megváltása munkájában való egység hozza magával a bibliai spiritualitás sajátosságait. Az új spirituali-

tás, nem új, hanem a régi újra felfedezése és helyreállítása, a hellenizmus-platonizmus torzításai után. Számtalan bibliai hely közül az 1Kor 10,1-4 adja ezt elénk különösen világosan. Izrael a vörös-tengeri „halál (élmény) keresztségével” jutott ki Egyiptomból új életre, melyben Isten a manna és a víz *lelki eledelével és italával* táplálja népét. Szent, és „lelki” a manna és a víz, mert a Szentlélek használja őket. A Bibliában a lelki nem azt jelenti, hogy nem anyagi, immateriális, mint a hellénizmusban. Ugyanezt hirdeti az egész OT: az a lelki, aki, vagy ami a Szentlélek vezetése alatt van. Benne van ebben a folyamatban a teljes Szentháromság a Teremtő, a Megváltó és a Megszentelő Isten.

Lelki dolog tehát a társadalom életkérdéseiben való részvétel is.¹¹ Ez is benne van az ApCsel 2,37-47 az egyház számára a parúziáig érvényes struktúrájában. Együtt maradtak háromezren, akik a keresztségben Krisztussal együtt meghaltak, feltámadtak, és benne (ἐν Χριστῷ) élnek (Rm 6,3-6; Gal 2,20). Ez az új közösség (κοινωνία). Nem egy új vallás, nem egy új klub, hanem ontológiailag más, *genus tertium*, mert bennük – bennünk – lakozik az Úr (Ef 3,3-6). Ez a közösség gazdag tevékenységet folytat. Tevékenysége prédikálás, eucharisztia-úrvacsora, imádság és diakónia szerves egységet alkotnak. Ez a misszió tartalma. Mindezzel Krisztust hirdetjük a beszéd és a tett egységében. A beszédben el kell mondani, mit kíván és mit ad Isten, és ezeknek tetteinkben a gyülekezet népének egymáshoz és a kívül valókhoz való viszonyában meg kell mutatkozni. Nem az a legfőbb ügye az egyháznak, mennyi pénzt kapunk másoktól, hanem az, hogy a Tőle üdvösséget nyert életünkkel az Ő szabadítását hirdesse. Az egyház társadalmi felelőssége nem valami ráadás a hívő életre, hanem a misszió – azon belül a diakónia – elengedhetetlen része. Accrában tavaly nyáron a latin-amerikaiakkal volt vita arról, hogy mi a misszió célja Krisztus hirdetése, vagy az elesetteken való segítés. A bibliai spiritualitás szerit ez a kettő elválaszthatatlan egymástól: a Küldetés tartalma Krisztus hirdetése, Aki jelen van a társadalomban, a világban, abban a népben, mely az Ő szabadító munkásságában részesedik úgy is, mint annak elfogadója, és Krisztussal együtt munkálója. A személyes keresztyénségemhez is hozzátartozik a Szentháromság imádása: Jézus imádása úgy, hogy Ő egy az Atyával és a Szentlélekkel.

Ebben a trinitárius spiritualításban a globalizáció kihívásaira való felelet adása éppen úgy benne van, mint a magános napi csendes áhítat. Túl sokáig állították sokan egymással szembe ezt a két oldalt a személyes kegyességet és a társadalmi felelősség gyakorlását. E látásban és gyakorlatban a trinitárius krisztocentricitás egybefoglalja a Teremtést és a Megváltást; valamint a teremtés elcsúszásával való felelős foglalkozást.

5. Mindebben talán még inkább kihangsúlyozódik, hogy *liturgia és misszió összetartoznak*. A Dunakanyarban az ötvenes-hatvanas években az évente általában hat vagy hét alkalommal tartott egyhetes esti – evangélizációs vagy néha tanító jellegű – istentiszteleti sorozatokon prédikáltunk egymás templomaiban. Volt eset, amikor a busszal már akkor hazaértem Szentendrére, amikor még folyt a templomban az istentisztelet. A templom felé a patak völgyön át közeledve hallottam a templomból kiáradó éneket, ami bezengett a kis utcákban és udvarokban. Ez is evangélizált éppen úgy, mint a templomkertben szépen nyírott fű.

Öt éven belül három megjelent könyvem közül egy missziói, kettő liturgiai jellegű. Ez is a két terület szoros összetartozásáról beszél. Ami a templomban igazán az Ige és a Lélek hatalma alatt történik, kizendül a templomból (1Thess 1,8. Károli vagy Kecskeméthy).

Az eddig mondottak magukban foglalják azt is, hogy az istentisztelet nem az azt vezető lelkész műve, hanem annak mozgásában az egész gyülekezet részes. Amíg a jelenlegi szuperklerikális szokásainkat nem adjuk fel, akadályozzuk a missziót. Vannak már szép példák, olyan gyülekezetekre, ahol valóban az egész gyülekezet együtt ünnepel.

6. Itt azonban még egy nagyon súlyos hiányosságunkra kell rámutatni. Sok lelkész megtagadva a bibliai református elveket képes istentiszteletet tartani bűnvallás nélkül, és azt csak az Úrvacsorára korlátozza. Mintha már nem is lennének bűnösök. *Elfelejtettük azt, hogy valahányszor az Úr színe elé állunk bűneinket meg kell valáni.* A Heidelbergi Káté is a boldog élet és boldog halál három előfeltétele közül az elsőnek nevezi bűneink ismeretét (2. kérdés-felelet) Elfeledkezünk az önvizsgálat és bűnvallás elengedhetetlen voltáról.

A pártállam összeomlása után elmaradt az igazi önvizsgálat, bűnbánat és bűnvallás, ellentétben az ébredési évekkal a háború végén. El voltunk foglalva magunk igazolásával, vagy bűneink rejtegetésével. Döbbenetes szimbolikus kifejezése volt ennek az a tény, hogy az első szabadon választott Zsinat megalakuló istentiszteletén nem volt bűnvallás. Egyházunk közvéleményében ritka volt a Török Istvánéhoz hasonló hang. Ő, a régi rendszer egyik tekintélyes áldozata hívott valamennyiünket bűnbánatra¹². Javaslatát lesöpörték azzal, hogy nem szabad az áldozatok és azok kínzó magatartását összemenni. A bűnbánat és bűnvallás helyét sokkal inkább a helyezkedés, és magunk előnyének keresése foglalta el.

Általában jellemző a ma elhangzó egyházon belüli beszédekre, hogy hiányzik belőlük a saját bűneink komolyan vétele és megvallása. Dávid még a gyalázkodó ellenség támadásában is Isten figyelmeztetését kapta (2Sám 16,10).

Mínderre nézve a gyógyulás az Úrtól van. Ő hívott bennünket magához, hogy megbocsásson és szolgálatra küldjön. Mindez jelen van a Szentírás szerint felépített istentiszteleten, mely a misszióval összetartozik. Hogyan vehetné a világ komolyan a ránk bízott evangéliumot, ha mi magunk sem vesszük komolyan. Szabó Imre méltán írta a pártállami időkre vonatkozóan: „Sírjanak a papok.” Ma is van okunk az önvizsgálatra, a magunk bűnei miatt való sírásra, de ez nemcsak a papokra vonatkozik, hanem presbiterekre is és minden gyülekezeti tagra. Az Úr azért szólított meg, hogy magához hívjon, megbocsásson, megvizsgáljon, és ránk bízva az örök evangéliumot.

Azt tanultam tehát, nekem is komolyabban kell vennem azt, hogy Krisztusban élek, és Krisztusban élünk együtt. Ezt a lehetőséget kell megélni, és úgy hitelesen hirdetni.

Dr. Pásztor János

JEGYZETEK

¹ Jer 6,19; v.ö. Vörösmarty, Az emberek: „...midőn azt hinnék, hogy tanul, nagyobb bünt forral álnokul. Az emberfaj sárkányfog vetemény. Nincsen remény. Nincsen remény...”

² Pásztor János, 'A textus kontextusának és a gyülekezeti élet

kontextusának jelentősége a prédikátor számára.” Limuru Kenya 2003. Magyarul: *RE LV/12.* 2003. december. 274-277

³ Pásztor János, „A keresztyén misszió esélyei az egyesülő Európában” in: Gaál Sándor (szerk.), *EN CHRISTO Tanulmányok a 85. éves Dr. Bütösi János tiszteletére*, (Debrecen: DRHE, 2004) 38-74

⁴ Ebben a tanévben a komáromi Selye János Egyetem Hittudományi Karán homiletikai gyakorlatokon Jelenések prédikációkat készítettünk. Bátorító és lelkesítő, ahogy fiatal lelkészelöltek vezetést nyerne predikációik megírásában.

⁵ Munkánk eredménye: Walter Brueggemann (ed.), *Hope for the World Mission in a Global Context*. Remény a világ számára. Misszió globális kontextusban. (Louisville Kentucky: Westminster John Knox Press, 2001)

⁶ Barth: Brandenburgi Missziói Konferencia 1932!; Willingeni Missziói Konferencia 1952. Nálunk 1980-ban az akkori, a pártállam kontextusában kellett hirdetni, hogy a misszió nem a mi kezdeményezésünk, hanem mindenestől Isten missziója. Az 1985-ös ISTENTISZTELETI RENDTARTÁS elvi részében, amit sajnós a 2004-es, új kiadásból kihagytak – az istentiszteletet nem racionalista módon a kultuszra építi, mint az előző magyar ref. ágendák, hanem a Jn 20,19-23 Isten missziójára: Amiképpen az Atya küldött engem...”. Ugyanakkor hangsúlyozza az istentisztelet missziói jellegét. Bartha Tibor (szerk.) *Istentiszteleti Rendtartás a Magyarországi Református Egyház számára* (Budapest: Ref. Sajtóosztály, 1985) 15kk

⁷ Félreértés ne essék! Ez mindig fontos marad. Azonban annak együtt kell járni a gyülekezet egész egzisztenciális jó hír hirdetésével.

⁸ Ellentétben a gnózissal, ahol a teremtés egy alacsonyabb rendű demiourgos műve akinek hatalmából, tehát az anyagi világból, kiment a Jézus Krisztus Atyja.

⁹ William H. Lazareth & Nikos Nissiotis, *Baptism, Eucharist and Ministry* (Genéve: WCC Faith and Order Paper No. 111, 1982). C. 19-22. Magyar fordításban *Református Egyház*, 1985. március 53-81)

¹⁰ Könyvemről írott recenziójában így foglalja ezt össze Hafenscher Károly: „Isten magához hívja a népét, hogy aztán elküldje...” *MISSZIÓ EVANGÉLIKUS MAGAZIN* 2001/1

¹¹ A könyvben ezt az ApCel 2,37-47 részletes kifejtésével illusztrálom 307-323.

¹² Török István, „A megújulás teológiai feltételei” *CONFESSIO* 1990/1. 122-124

Telefon-lelkipogozás Budapest

06-1 201-0011

Lelki válság esetén, emberi, családi, lelkiismereti,
hitbéli kérdések megbeszélésére

mindennap 17–21 óráig

ORSZÁGOS PROTESTÁNS NAPOK

Október második hetében immáron hagyományosnak mondható hazánkban az Országos Protestáns Napok rendezvénysorozata. Örömmel nyugtázzuk, hogy több százra tehető azoknak a jeles eseményeknek a száma, amelyek ebben az időszakban, és az Országos Szervezőbizottság által javasolt témához kapcsolódva kerültek megrendezésre. A szervező Ökumenikus Tanács ezévben hét központi rendezvényt gondozott a missziói, a női, a teológiai, a zenei, a kulturális és az istentiszteleti szolgálatok mentén. Az 1925-ben alapított Theologiai Szemle 80 éves születésnapjának a megünneplésére is az OPN keretében került sor. Az alábbiakban a Kulturális Est Kongresszusi Központban elhangzott föelőadását és a Theologiai Szemle debreceni tudományos ülésének négy előadását olvashatjuk. (A szerk.)

„Menj és nézd meg, hogy jól vannak-e testvéreid”

Tisztelt ünneplő közönség, hölgyeim és uraim!

„Menj és nézd meg, hogy jól vannak-e testvéreid” – mondja az öreg Jákób, elkényeztetett fiának Józsefnek, s ezzel kezdetét veszi a Szentírás egyik legszövevényesebb, számtalan értelmezési lehetőséget magában rejtő története, mely nem véletlenül ihletett meg oly sok tudóst, művészt az elmúlt évszázadokban. Jákób elküldi Józsefet, ezt az addig még a széltől is óvott, otthonülő, drága, színes ruhákba öltöztetett ficsúrt, hogy ellenőrizze testvéreit, akiről – mint tudjuk – korábban általában „rossz híreket vitt apjának”, és akiket álmólátásaival bosszantott, melyek mind az ő rendkívüliségét voltak hívatva illusztrálni.

Menj és nézz körül a világban, hagyd el megszokott környezetet, szerezz tapasztalatokat, próbáld ki magad! – Jákób nem sejtette, hogy kedves fiának elküldésével ilyen kalandorozatot indít el, melyben Isten kegyelmének megtapasztalása, a hit cselekedeteinek megnyilvánulása az elkényeztetett ficsúrt komoly államférfivé, népének megmentőjévé teszi.

Nem szándékom részletesen felidézni József történetét, ennyi teológus között pedig különösen nem szándékom valamiféle bibliamagyarázattal előállni. Tudjuk, hogy József története nem csak a zsidóság, hanem a keresztény írásmagyarázat számára is kulcsfontosságú, a motivikus analógiák okán a Megváltó egyik legfontosabb előképét láthatjuk benne, ugyanakkor viszont Józsefet az iszlám is – Ábrahámhoz hasonlóan – prófétaként tiszteli. József bibliai alakját vizsgálva azonban könnyű dolga van a világi embernek: a 4000 éves história főszereplője fontos személyisége az ókor történetének. Államszervezési, gazdaságpolitikai meglátásai ma is korszerűek: a gazdasági ciklusok – a hét szűk és hét bő esztendő – felismerése a gazdaságelméleti szakirodalom máig fontos alapvetése. Az átalányadózás – a termés 20 százalékának az egyiptomiak számára kötelezővé tett leadása – napjaink gazdaságpolitikájának egyik slágertémája. A közraktározás kérdése is aktuális probléma – gondoljunk csak a hazánkban felhalmozódott búza viszontagságos sorsára, vagy az Európai Unió országaiban megtermelt, de el nem adott vajkészletekre. A korszerű államvezetésnek pedig máig alfája és omegája, hogy a közös célok érdekében tevékenykedő polgár a hatalom szempontjából is értékesebb, mint a leigázott, megfélemlített pária.

Engedjétek hát meg, hogy az öregedő Jákób tanácsát és a legnemesebb protestáns hagyományokat követve mi is kilépjünk gyülekezeteink, testvéri, keresztény környezetünk megszokott kereteiből és nézzük meg, hogy jól vannak-e testvéreink, polgár-, honfi- és embertársaink.

Ha az ember öt éven át külföldön él, megtanulja egy kicsit kívülről szemlélni saját hazáját. Hazatérve aztán csodálkozik, próbál visszaszokni, és igyekszik úgy alakítani az igényeit, hogy észlelje ugyan a hazai visszásságokat, de mégse rontsa el folyamatosan a kedélyállapotát. Németországból és Svájcából jöve a visszaszokás gondjai elsősorban a rend fogalma köré csoportosulnak. Mi magyarok hajlamosak vagyunk a rend fontosságát elnagyolni, a hagyományos pannon derű és egy totálisan félreértett modern lazaság jegyében olykor még becsmérően is nyilatkozni a németes precizitásról és a helvét rendszerettről. Van persze valami rokonszenves is ebben a hazai rendetlenségben, a hetvenes, nyolcvanas években pedig kifejezetten jól jött, hogy ez a mentalitás kezdte áthatni a kommunista rendszert is: ebből lett a németek által azóta is emlegetett gulyáskommunizmus. Na de manapság? Ha hazajövünk és megnézzük, hogy jól élnek-e együtt testvéreink a saját hazánkban, akkor azért csak elsodálkozunk azon, hogy életveszélyes tempóban lehet motorozni útjainkon, hogy egy fiatal rendőr életét kioltó popénekes a börtön helyett különböző showmúsorokban ül, hogy soha sem fog pontosan kiderülni, ki és mennyi pénzt lopott a KandH botrányban, vagy hogy büntetlenül lehet hatalmas villákat építeni természetvédelmi területen. Ezek csak apró, kiragadott példák, de mint cseppben a tenger, bennük van mindaz, ami az együttélést megnehezíti. A rengeteg kéregető, hullámpapíron az aluljáróban alvó ember látványa is azt mutatja, hogy 15 évvel a rendszerváltozás után sincs rendben a szociális, egészségügyi ellátás – és tudjuk, hogy ez csak a jéghegy csúcsa. Azt sem érteni pontosan, hogy makroszinten az államháztartási hiány előrejelzése miért nincs közszönőviszonyban sem a valósággal. Mi ez, ha nem rendetlenség? Gazdasági állapotainkat mindenki a saját tapasztalatai alapján tudja a legjobban értékelni, egy kérdést azonban valószínűleg közfelkiáltással is feltehetünk: Hol vagy József? Megkérdezhetnénk tőle, hogy most épp a hét szűk, vagy a hét bő esztendő időszakát éljük-e? Lendületben, avagy válságban van-e épp az ország, mert ez bizony még a tapasztalt új-

ságotlós számára sem derül ki mostanság világosan. Vannak-e még tartalékaink a nagy mennyiségű bűzán kívül? Az állami intézményekben elrendelt úgynevezett maradványképzési kötelezettség az ésszerű takarékoság jegyében a jövő záloga-e, vagy csupán szorult helyzetünk kényszerű, pillanatnyi megoldása? Megtudakolhatnánk azt is, hogy az egyházi intézményeket érintő költségvetési megvonások hogy viszonyulnak az államvezetési bölcsességhez. És ne felejtjük el a legfőbb kérdést: mit kellene tennünk annak érdekében, hogy a jelenleginél sokkal szélesebb körben világossá váljék: a hit dolga és a tettek minősége szorosan összefüggenek egymással. Legnemezebb protestáns hagyományaink egyike az a lutheri gondolat, hogy a mindennapi munka mindenkinek a maga személyes hitvallása. József tetteinek forrása az isteni kegyelembe vetett hite volt, idegenként csak úgy lehetett sikeres, hogy tettei minősítették a hitét. Nem várhatjuk, csupán remélhetjük, hogy hit és tett összefüggését mindenki a maga számára is felismeri. Nem állíthatjuk persze, hogy hit nélkül kizárt a nemes cselekedet. De azt igenis bátran elmondhatjuk, hogy a hit által inspirált tett általában azok javára is szolgál, akik maguk esetleg nem hisznek. Ilyen értelemben tehát az ideológiai semleges állam is érdekelt abban, hogy a hit cselekedetei javítsanak a közjó állapotán. Nem kell messzire mennünk, hogy az összefüggést a mai Magyarországon is felfedezzük. Elég megnéznünk, hogy az egyházi iskolákban mennyivel kevesebb gyerek lesz kábítószerfüggő, vagy hogy a felvételi statisztikákban hol állnak az egyházi középiskolák. Nem ideológiai, hanem gyakorlati érveink vannak tehát minden olyan elképzeléssel szemben, melyek az egyházi intézmények térnyerését szándékoznak akadályozni.

Egyik legfontosabb németországi tapasztalatom, hogy az európai szociáldemokrácia és liberalizmus már réges rég tudomásul vette és meg is becsüli, hogy a keresztyén egyházak a közjó gyarapításának fontos szereplői. Üdvös lenne, ha ez a felismerés itthon is megérne. Nemrég a Külügyminisztérium egyik igen felelősségteljes beosztásban dolgozó adminisztratív munkatársa, aki evangélikus egyháztag is, mondta el nekem, hogy egyik felettese megkérdezte tőle: hogy lehetséges az, hogy ilyen nagy figyelemmel, hiba nélkül, ugyanakkor derűvel képes évtizedek óta mindenki megelégedésére dolgozni? Szerény protestáns testvérünk csak mosolygott és hallgatott. Hálát adott hitéért, mely képessé tette őt a kiváló munkára. Lehet azonban, hogy – tekintettel a körülményekre – a jövőben nem elég a mosoly és a hallgatás. Nem hivalkodóan, csak szerényen és tárgyyszerűen a világi hatalmak és a szélesebb, ha tetszik pogány közvélemény számára is érdemes megvilágítani hit és tett összefüggését. Szerényen, tárgyyszerűen, halkan, de határozottan. Nem felsőbbrendűséget sugallva, nem hivalkodóan, de öntudatosan.

De nézzünk egy kicsit a határainkon túlra. Nézzük meg, jól vannak-e ott testvéreink, elsősorban a magyarok. Mindnyájan tudjuk, hogy a reformáció meghatározó szerepet játszott nemzetté válásunkban. Protestáns egyházainknak tehát fokozott felelőssége is van a nemzeti összetartozás érzésének erősítésében. Legyünk reálisak: nem könnyű manapság ezt a felelősséget komolyan venni. Közvélemény-kutatások bizonyítják, hogy a nemzeti összetartozás eszméje – egyébként csakúgy, mint a keresztyénység – a megkérdezetteknek legfeljebb 50 százaléka számára vonzó, vagy legalábbis nem taszító értékek.

Szomorú tapasztalata volt a határon túli magyarok állampolgárságáról tartott népszavazásnak, hogy a szavazásra jogosultak többsége nem is tartotta fontosnak a feltett kérdést, a szavazók között pedig csupán kis többsége volt a támogatóknak. Ilyen körülmények között nem meglepő, csak szomorú, hogy a magukat felelősnek tekintő politikusok között is voltak, akik a NEM-re buzdítottak. Az eredmény közismert: a határon túli magyarság csalódottsága, haragja érthető. Érthető ott, ahol a közelgő Európai Unió tagság okán a magyar állampolgárságnak inkább gesztus értéke lett volna, de még inkább érthető ott, ahol az egzisztenciális kiszolgáltatottság mindennapos atrocitásokban is megnyilvánul: a délvidéken. Pörölhetünk és háboroghatunk mi is, de azért – nem mentségeket keresve – halkan meg kell kérdezzük: vajon nem vétkesek-e azok is, akik kikényszerítették a népszavazás kiírását? Kezdeményezésük nem ahhoz hasonlatos-e, mintha egy lázas beteg gyerektől kérdeznék meg november végén, hogy szeretne-e a Balatonban fürödni, ahelyett, hogy július közepén kérdeznék meg ugyanezt egy egészségestől? Németországban és Svájcban is meglepett a tapasztalat, hogy a magyar egyesületek döntő többségének vezetősége erdélyi, felvidéki, délvidéki magyarokból áll. Leginkább olyanokból, akik 1990 óta hagyták el szülőföldjüket. Szomorú, de a történelem nyomán érthető, hogy ha a szülőföldön maradás kilátástalanra válik, akkor az anyaországon átlépve keresik boldogulásukat tehetséges, jól képzett honfitársaink. A tények rögzítése fontos, de a kesergéssel nem jutunk semmire. Svájcban, a német, francia, olasz és retoromán tagoltság okán és a sok bevándorló miatt is akaratnemzetről beszélnek, melyet a sorsközösség tudata és a közös érdekek tartanak össze. A mi nemzet tudatunknak talán nagyobb az érzelmi töltése, a sorsközösség tudata és a gyakorlati érdekek iránti fogékonyságunk sajnos mintha gyengébb lenne. Pedig a mai modern világban – ezt tudomásul kell vennünk – a gyakorlati haszon fontos, gyakran túl fontos szempont. A magyar-magyar viszonylatban kialakuló gazdasági kapcsolatok, kölcsönös befektetések nem pótolhatják ugyan a klasszikus értelemben vett nemzeti szolidaritást, de segíthetnek határon túli testvéreinknek bekapcsolódni a közös gazdasági vérkeringésbe, ami távlatokat ad a szülőföldön maradásnak is. A sorsközösség pedig a közös történelem tudatosításával erősíthető: nem a sérelmi politikán alapuló árvalányhajás magyarokodással, mert ez csak arra jó, hogy könnyes szemmel nézzük a Budapesten terítőket áruló széki asszonyokat. A közös múlt tudatában és a közös jövő reményében egyenrangú partnerként kezelve egymást jutunk csak előbbre. Budapestről nem kegyet gyakorolva, Kolozsvárról pedig nem – az évtizedes elszakíttottság okán – többletjogokat követelve. Egyházaink komolyan veszik nemzetpolitikai felelősségüket, sokszor olyan feladatokat is magukra vállalva, amelyek inkább az állam hatáskörébe tartoznának. Az előbb feltett kérdést ebben az összefüggésben újra megfogalmazhatnánk: Hol vagy József? A zsidó-magyar sorsközösség közismert motívuma a magyar eszmetörténetnek. Óvatosan kell bánni a párhuzammal, de a népet kisebbségi helyzetben is intakt állapotban megőrizni tudó államférfinek biztosan lennének javaslatai mai helyzetünkben.

Tovább tágítva testvéreink körét ismét szomorú kötelességünk felidézni az elmúlt év decemberét. A határon túli magyarság iránti szolidaritás érzését egy csapásra

háttérbe szorította a dél-kelet ázsiai szökőár borzalma. Mit kezdünk e végzetes természeti jelenségekkel, az af-ganisztáni földrengéssel, felhőszakadásokkal, árvizekkel – akár a tengeren túl, akár a Székelyföldön, vagy a Tisza mentén? Az augusztusi esőzések nyomán 3 napig áram-és vízellátás nélkül maradt az egyik legelegánsabb svájci üdülőhely, ami mindennél jobban mutatja, hogy milyen kiszolgáltatottá válhat a magát mindenre képesnek tartó felvilágosult, civilizált ember. Vajon nem ezekben a helyzetekben derül ki igazán, hogy a tett ereje véges a hit ereje, vagy legalábbis vígasza nélkül? Baptista testvéreink segítség-szervezete és főleg az Ökumenikus Segély-szervezet emberfeletti munkája láttán tudatosulhat bennünk az embertársaink iránt viselendő egyetemes felelősség. Legutóbb, pakisztáni bevetésük kapcsán láthatuk, hogy a bajban miképpen veszíti el jelentőségét a „kulturák harca”, hogy segíti a keresztyén orvos és ápoló a földrengéstől sújtott muzulmánokat. A bibliai József, a mohamedánok által is tisztelt próféta ilyenkor minden bizonnyal ott van közöttük. A világpolitika hírei hallatán – szóljanak azok akár az iráni fegyverkezéstről, akár a palesztin menekülttáborokat ért támadásokról, vagy Törökország esetleges Európai Unió tagságáról – csak reménykedni tudunk, hogy muzulmánok, zsidók és keresztyének, ha nem is testvéri szeretetben, de legalább

egymást tolerálva együtt tudnak élni egymással. Még akkor is, ha József sírját Nabluszban, a bibliai Sekhemben 2000-ben radikális palesztinok lerombolták.

József története tele van cselszövással, kísértéssel, emberi gyarlósággal. A történet szereplői olyanok, mint mi: hiúak, esendők, kevélyek és intrikusok, többé vagy kevésbé tehetségesek, ravaszak, vagy épp kegyesek. Együttélésre vannak ítélve, el kell viselniük egymást. El kell fogadniuk egymást olyannak, amilyenek, mert közös a felelősségük Jákob nemzetségének fennmaradásáért, ami által egymásért is felelősséget viselnek. Ezt a közös felelősséget tudatosítva érdemes nekünk is alakítanunk a magunk és testvéreink sorsát, egymáshoz való viszonyunkat országon belül, a nemzeti közösségben és világszerte. A közösen viselt felelősség a közjó, a közrend alapja, a gazdasági felemelkedés záloga, a természeti csapások, a globális kihívások leküzdésének egyetlen lehetséges módja. „Ti rosszat tervezetek ellenem, de Isten terve jóra fordította azt, hogy úgy cselekedjék, ahogy az ma van és sok nép életét megtartsa.” Józsefnek ez a mondata biztosságot és egyben könnyedséget adhat lépteinknek. Bizonyosságot abban, hogy sosem vagyunk egyedül!

Dr. Pröhle Gergely

A Theologiai Szemle szerepe a magyar teológiai gondolkodás történetében – református szemmel

A legendás kezdet, és ami mögötte van

A Theologiai Szemle megindítását az Országos Református Lelkészegyesület (ORLE) 1924. évi pápai közgyűlésének lelkesültsége hívta életre. Nagyon rövid idő alatt, minden külön propaganda nélkül, több mint 200-an jelentkeztek előfizetőül, akik rögtön két évfolyam előfizetését vállalták.

Általánosan ismert tény, hogy az Országos Református Lelkészegyesület tagságának lelkesedése mellett, az igazi mozgatórugó Csikesz Sándor¹ szervező ereje volt. E kettő összeadódása nélkül nem jött volna létre a lap.

A Theologiai Szemle elindítása nyilvánvalóan példázza Csikesz Sándor megfogalmazását a közös szellemi munkálkodás három alaptörvényéről: „Az egyik az, hogy nemcsak a maga számára kell dolgozni, hanem mindig a jövő részére is. A másik az, hogy mielőbb munkatársak után kell nézni. A harmadik pedig az, hogy gondolni kell a nemszeretem-napokra. Mikor majd dolgozni nem lehet, csak a készből kell élni.”²

A legendás kezdet, a szinte spontán ötlet mögött nagyon is kimunkált és átgondolt terv volt. A debreceni Kollégium Nagykönyvtárának kéziratára őrzi azt a – Csikesz Sándortól származó – gépiratot, amely egy gondosan kiérlelt, nyolc pontból álló határozati javaslattervezet. A fogalmazvány „egy tudós szakfolyóirat megindításának a sürgős szükségét” állapítja meg. Az elgondolás, amely aztán a közgyűlési események hevében később módosult, és így ebben a formában már debreceni teológiai tanári kar elé sem került, a következő volt. A debreceni Református Hittudományi Kar „hivatottnak ítéli magát arra, hogy a szakfolyóirat meg-

teremtését s kiadásának feladatát magára vállalja. E munkájánál számít azonban a hazai protestáns teológiai főiskolák tanárainak a közreműködésére is és erre az érdekelteket külön is felkéri. A szakfolyóiratot a magyar protestáns teológiai tudomány és a vele rokon tudományok (ókori keleti nyelvészet, bölcsészet, paedagógia) beszámoló orgánumának kívánja tekinteni s elsősorban a külföldet óhajtja vele és általa szellemi törekvéseink mértékéről és értékéről tájékoztatni. Éppen ezért a folyóiratba szánt tudós közlemények nyelvűl a magyar, német, angol, francia, holland és latin nyelveket határozza meg, mint amelyeken értekezések és tanulmányok írhatók és közreadhatók. Hittudományi Kar azon nagy fontosságú érdekekre tekintettel, melyeket e szakfolyóirat megindításával kielégíteni óhajt, hogy az tudniillik egy magas színvonalú nemzetközi s mégis minden részben magyar célú és szellemű tudós kiadvány legyen s egyúttal a ma hozzá nem férhető külföldi közleményekért is megfelelő csere eszközül szolgáljon s nemzeti kultúr-birtokállományunkat ezáltal is súlyosan gyarapítsa.”

Ennek megvalósításához kedvezményes papírrért fordul a tervezet a Vallás és Közoktatásügyi miniszterhez, anyagi támogatást remélt az Egyetemes Konventől, a Tiszántúli Egyházkerulettől, s az ORLE könyvkiadó alapjától, de kikötötte a tervezet azt is, hogy az anyagi vagy erkölcsi támogatás nem érintheti a vállalkozás függetlenségét, „a folyóirat irányáért, függetlenségéért, tudós jellegéért a szerkesztőség, a tanulmányírók és végső fokon a Kar felelős.”³

Ebből a grandiózus tervből a nemzetköziség hátrébb szorult⁴, s az anyagi támogatás is másként alakult⁵, de

alapjában véve a fenti elgondolás komponensei köszönnek vissza Csikesz 1925-ben, az első számban közölt be-
köszöntőjében.

Az első korszak: 1925-1940 Tudományszervezés egy markáns teológus-egyeniség vezetésével

A Theologiai Szemle Csikesz-korszakának⁶ jelentősége az, hogy Csikesz Sándor professzor, mint a tudományszervezés és a református tudománypolitika erős egyénisége létrehozott és összefogott egy teológiai műhelyt a Theologiai Szemle körül. Mindezt egy olyan időszakban tette, amikor a teológiai karok szinte mindegyikében generációváltás zajlott és egy igen intenzív teológiai irányváltás ment végbe egyházunkban. Erről az utánpótlás-nevelésről az első tizenhat évfolyamot méltatva Vasady Béla azt írta, hogy „hű tükre csaknem két évtized magyar protestáns teológiai szellemének” – „Nemcsak az idős, de a fiatalabb és egészen fiatal teológus nemzedék is szóhoz jutott e tizenhat évfolyam hasábjain s ma már teológiai profeszorok, vallástanárok és más felelősségteljes állásban lévők mindazok, akiknek első zsenyéje, doktori disszertációja, teológiai akadémiái magántanári értekezése, próbaelőadása vagy más kisebb-nagyobb tanulmánya, könyvismertetése elsőnek a Theologiai Szemle hasábjain látott napvilágot.”⁷

A Tiszántúlon sokak meggyőződése volt, hogy a Theologiai Szemlének „Debrecenben kell szerkeszteni és megjelennie, mert itt van a magyar reformátusság történelmi gócpontja, itt van az egyetemi fokú református hittudományi kara a tiszántúli egyházkerület lelkészkepzőintézetével együtt s ennek az egyházkerületnek a kebelében él a magyar református egyház abszolút többsége s ez az egyházkerület bír nyomdávalalattal, mely a megjelentetés terén segédkezet nyújthatna s ezen egyházkerület kollégiumi nagykönyvtára a folyóiratnak recenzióra küldött könyvpéldányai útján évente nagy összegre rugó értékű könyvmennyiséghez juthatna.”⁸

Van még egy fontos tényezője annak, hogy Debrecenben született meg a Theologiai Szemle. Itt nem a csoportérdekeket, nem a kegyességi érdekeket tartotta Csikesz szem előtt, hanem önálló és új utat kívánt járni tudományos elkötelezettséggel és függetlenséggel. A Theologiai Szemle ezzel az irányultsággal nem akarta szaporítani a szakértáborok számát, de lefedett egy hiányterületet, amellyel mint tudományos orgánum, kegyességi körök és teológiai irányok fölötti, független módon kívánta szolgálni a teológiai tudományosság ügyét.

Ezt az álláspontot akkoriban voltak akik nem értették meg. Már 1927 tavaszán a *Kálvinista Szemle* ill. Sebestyén Jenő kérdőre vonta a Theologiai Szemlét nyitottságáért, kifogásolta az általános protestáns elvek szem előtt tartását, amelyet szemben állónak vélt a református hitvallásokkal és a református teológiai munka érdekeivel. Sérelmezte azt, hogy „hogyan lehetne tehát egy állami professzor által szerkesztett általános protestáns theol. folyóirat egy ref. egyházkerület szellemi táplálója és vezetője?”

A Debreceni Protestáns Lapban Révész Imre, mint egyházkerületi főjegyző vette védelmébe a lapot. Nem csoda, hogy éppen ő vette fel az odadobott kesztyűt, hiszen a legvilágosabban ő fogalmazta meg Debrecenben

mint alapelveket az általa indított *Hit és élet* c. lapban:⁹ „...vajjon gyöngeségnek és a belső tisztázatlanságnak a jele-e az, hogyha mi a legkülönbözőbb szellemeket engedjük föllépni lapunk színterére? Nem jelentheti ez talán épen ellenkezőleg azt, hogy mi a magunk dolgában biztosak vagyunk? ... hiszünk az igazság hatalmában, amely nem szorul istápokra, és munkatársaink szívesen fogadott munkájára csak egyetlen egy teológiai mértéket alkalmazunk: a tárgyilagosságot. Ez a tárgyilagosság reánk magunkra nézve is nem egyszer igen kényelmetlen lehet, de épen ezért nem térünk ki az útjából. E mellett maradunk hát. Csak az a lomhaság és az az álság legyen számúzva hasábjainkról, amely kérkedik ugyan a régi örökséggel, de nem gyümölcösözteti azt; de mindazt szívesen látjuk, aki és ami velünk együtt törekszik az evangélium örök alapjaiból kiindulva előre egy jobb, tisztább, szentebb jövő felé.”

Mások is voltak, akik ezt nem értették és szóvá is tették. A Kálvinista Szemle 1927-es cikkváltása után 1929-ben a *Protestáns Tanügyi Szemle* kifogásait kellett helyre tennie Csikesznek egy szerkesztői közleményben. A válasz az irányelvekhez utalta az általános protestáns elveket kifogásolókat:

„A 'Theol. Szemle' az Országos Református Lelkész-Egyesület tulajdona. Az ORLE pedig nem szegezheti magát egyik teológiai irányhoz sem. Szigorú tudományos módszerrel és eszközökkel, de még szigorúbb tudományos lelkiismerettel igyekszik a pozitív értékek feltárására. Tudományos ellenfeleit nem megvetni, de megérteni, nem lekicsinyelni, de meggyőzni törekszik. Szóhoz enged minden olyan tudományosan képzett s a teológiai tudományok művelésére módszeresen képes szakembert, akiben ezenfelül nemcsak a vallásos érzék van meg, mint pszichológiai alapfeltétel, hanem aki benső életét a keresztyén vallás legmagasabb életformái: a kálvinizmus, vagy lutherizmus értékei áthasonításával és elfogadásával igyekszik evangéliumi keresztyén személyiséggé növelni.”¹⁰

Az irányelvekből kitűnik továbbá a határozott tudományfelfogás: vallják a teológiai tudomány egységét és egyháziasságát, átgondolt lelkészkep és egyházkep volt előttük. „A teológiai tudomány minden disciplinája tartozik tekintettel lenni az empirikus egyházra és tartozik ezt az empirikus egyházat ideális egyházzá fejlődésében elősegíteni.”¹¹ „Kiterjeszkedünk minden teológiai tudományágra, sőt a filozófia és paedagogia határkérdésére is, hiszen lelkési státusunkból minden disciplina részére szép számú érdeklődő csoportosul. ... A bibliai tudományok s a gyakorlati teologia tudománya a teológiai tudományok oltárának két kiemelkedő szarva, melyeknek megragadása, el nem bocsátása minden hűséges lelképásztori életet meggazdagíthat s eredményesebbé tehet.”¹² A Csikesz ösztönzésére indított Theologiai Tanulmányok sorozat, mint a Theologiai Szemle gyümölcse szinte egy kis szakkönyvtárnyi irodalommal szolgált a kor lelképásztorait.

A lap számaiból nyomon követhető a teológiai tudományszakok témaváltásai és belső átrendeződései. Török István a *Korunk teológiai kérdései* című előadásában ennek lényegét így fogalmazta meg tömören: „A két világháború közt a teológiai érdeklődés az ember vallásos élményéről az élménykiváltó kijelentés felé fordult; az okozat helyett tudakolta az okot. ... Ebben nemcsak az az érdekes, hogy az átrendezés sorban, minden theolo-

giai tudományozakon végigmegy s a rendezkedéssel sok divatos kirakatsikk eltűnik a szemünk elől, sok poros lomtári holmi meg előkerül, hanem hogy ezek a régi darabok új elrendezésben érdekes fényt, új értelmet nyernek. Nemcsak új oldalukról mutatkoznak meg, hanem új összefüggésben is: ahol eddig csak sokféleséget láttunk, ma ismét az egység körvonalai rajzolódnak elénk. A kirakati cikkeknek egy célzatuk, egy mondanivalójuk van: az igazságos Isten könyörülő Atyánk a Krisztusban.”¹³

A nagy átrendeződések közül a Theologiai Szemle különösen is rálátást adott arra, hogy

a) hogyan lett a korábban uralkodó szerepet betöltő vallástörténeti nézőpontból bibliai teológiai érdeklődés, amely nem a szinoptikus, a páli és a jánosi tankörök szembeállítására törekedett, hanem az újszövetségi üzenet egységének felmutatására;

b) ugyancsak dokumentálják a Theologiai Szemle számai a barthi-fordulat hazai lezajlását, amelynek során teológiatörténetileg is izgalmasak a kritikai megfontolásokat és az ellenvéleményeket rögzítő írások;

c) Csikesz Sándor saját tudományterülete miatt is több írás foglalkozik a valláspedagógia változásaival, amelyben fellelhetők a kor modern pedagógiai elméletei, irányzatai és az új didaktikai és metodikai szemléletmódok;

d) a lapban tükröződik az interkonfesszionális melletti kiállás, és tudatos erőfeszítéseket tettek a szerkesztők, hogy az 1920-as 30-as években felhívják a figyelmet a protestáns egymásrautaltság gondolatára. A Theologiai Szemle tudományos összefogással küzdött a reverzálsharcot kielező, erősödő katolicizmus ellensúlyozására;

e) Angol, francia és német szaklapszemléivel és a kor legjelentősebb külföldi teológiai irodalmának bőséges bemutatásával segítette a magyar olvasók tájékozódását a „Külföldi Szemle” rovatban.

A második korszak: 1941-1948

Tudományos iránymutatás a Coetus Theologorum vezetésével

„A Theologiai Szemle új korszakába lépése előtt gazdát cserélt. Eddigi tulajdonosa, az Országos Református Lelkészei egyesület úgy határozott az 1940. évi komáromi közgyűlésén, hogy a folyóiratot, annak minden vagyonával és terhével együtt átruházza a Coetus Theologorumra – a Református Theologusok Munkaközösségére. ... Az átruházás, illetve átvétel 1941 elején meg is történt.”¹⁴

A szerkesztőség élére Vasady Béla főszerkesztőkérvült, aki mellett felelős szerkesztő lett Czeglédy Sándor, társszerkesztő pedig Módis László. A lap főmunkatársainak megválasztásánál irányadó szempont volt, hogy Coetus Theologorum intézőbizottsága által delegált három debreceni tag mellett, minden teológiai kar lehetőleg 2-2 professzorával képviseltesse magát, és minden egyházkerületből kértek 1-1 lelkész-küldöttet. Ezzel a nagyobb bizottsági létszámmal elérték azt, hogy minden teológiai szakcsoportot reprezentálta legalább egy szerkesztőbizottsági tag.¹⁵

Vasadyék célkitűzése újra megerősíti: „A Theologiai Szemle, mint református teológiai tudományos folyóirat, egyetlen teológiai irány egyoldalú szolgálatába sem szegődik oda, hanem azok tárgyilagos szóhozjutását lapjain megengedve, a szabad lelkiismereti kritika érvényrejuttatásával és biztosításával egyetlen célul azt tű-

zi ki, hogy a teljesen tiszta és a tisztán teljes Ige kutatásának, valamint a tisztán teljes és a teljesen tiszta Ige szolgálatának, az igehirdetésnek a rendelkezésre álló tudományos eszközökkel a magyar református egyház keretében hathatós előmozdítója legyen.”¹⁶

A lap második korszaka az egészséges teológiai tudományért való küzdelemtől volt lázas. A tudományos teológiának megnőtt az aktualitása, ahogy azt Czeglédy Sándor társszerkesztő megállapította: „Egy beláthatatlan arányú világnézeti forradalom vihara zúg el fölöttünk. A második világháború mindenekelőtt ideológiai háború. ... Ha a tudományos teológia hallgat, csak megnövekedik az a veszély, hogy kijelentés-ellenes eszmeáramlatok özönvize borítja el az egyház és a társadalom egész életét.”¹⁷

A Theologiai Szemle ebből az elkötelezettségből már 1932-34-től figyelemmel követte és ismertette a német egyházi harc folyamatait és megfogalmazza a teológiai útmutatást a hazai helyzetben. Két közlemény különösen kiemelkedik ebben a témakörben:

a) Pákozdy László Márton részletesen bemutatta K. Barth: *Theologische Existenz heute* füzeteit, ill. jelentős még *A németországi Egyház nagy kérdései egy nemzeti szocialista író könyve tükrében*¹⁸ című tanulmány-terjedelmű ismertetése. A Barth-füzetek ismertetése után óvó szavakkal fordult az olvasókhoz a recenzens: „Németországban nagy tüzzel folyik a keresztyéniség germanizációja. Vigyázzunk, hogy nálunk mint turanizálás vagy 'magyar vallás' föl ne üsse a fejét ugyanaz a betegség és hogy az egyházi és nemzeti küzdelemben meg ne feledkezzünk arról, hogy 'először az Isten Országát kell keresnünk’.”¹⁹

b) Czeglédy Sándor: *Az Ószövetség és igehirdetésünk* című tanulmánya. Csupán a záró mondatokat elevenítsük most fel: „A keresztyén egyházat megalapító pünkösdi prédikáció ótestamentumi prédikáció volt. Ahol az Isten Lelke működik, ott nincs akadály. Ott az emberi elbizakodottságnak, elfogultságnak, előítéleteknek, hazugságoknak bástyái összeomlanak és a romok fölött feltündöklő Isten dicsősége. Ne féltsük az Ótestamentumot! Amikor társadalommegváltó elméletek ködként szétfoszlanak és megsemmisülnek, amikor az Ótestamentum mai ellenségeinek a nevét még a történeti kutatás sem tudja fellelni többé, Krisztus anyaszentegyháza akkor is boldog örömmel fogja vallani, hogy 'a teljes írás (tehát a teljes Ótestamentum) Istentől ihletett és hasznos a tanításra, feddésre, a megjobbításra, az igazságban való nevelésre, hogy tökéletes legyen az Isten embere, minden jó cselekedetre felkészített.’”²⁰

A hagyományos rovatok mellett megjelent „A kijelentés feltétele alatt” című rovat, amelyben az egyházi és nemzeti élet jelenségeinek, eseményeinek, reformtörekvéseinek, egyoldalúságainak a korrek teológiai bírálatát adták. Az itt megjelent írások egy világnézeti és ideológiai kuszált korszakban egyértelműen elősegítették a teológiai tájékozódást. Számos alkalommal ma is figyelemre méltók és támpontokat adók az ebben a rovatban megjelent teológiai reflexiók. A lap problémaérzékenységére jellemző, hogy reflektál a nemzeti és nemzetközi teológiai kérdésekre, a szociális problémákra, a faj- és állampolitikára, a háború okozta krízisre, az Ószövetség és az igehirdetés problematikájára, a mitológiánálantással kapcsolatos Bultmann-gondolatok kritikájára.²¹

A két világháború közötti felekezeti harcok korszakában kijelölte az irányt a Theologiai Szemle: „Ha a protestáns theologiai megújulás felekezeti közti jelentőségét egészen röviden akarnók kifejezni, azt ebben a parancsban lehetne összefoglalni: állítsuk ismét első helyre a kijelentés-igazság kérdését! ... Rendíthetetlen szilárdsággal ragaszkodunk a reformáció tanításához, de ugyanakkor kívánjuk a felekezetek közötti eszmecsere nagyobb szakszerűségét, tárgyilagosságát, türemszerűségét, és mindenekfelett azt, hogy az eszmecsere feltétele az igazság-kérdés primátusának közös elismerése legyen. ... Mindehhez azonban tudományos teológiára van szükségünk.”²² Az 1947-ben Princeton-ban tartózkodó Vasady Béla Amerikából hazaküldött írásában, amely „*A reménység teológiája*” címmel jelent meg, még tovább megy: „tanuljuk meg végre azt, hogy Istennek határozott célja volt avval, hogy a magyar kereszténységet, mégpedig a ’római kereszténységet’ és a ’protestáns kereszténységet’ egyaránt a Duna-Tisza völgyében helyezte el és hívta életre! ... az az Istenről rendelt, ökuménikus áttekintésű feladatunk, hogy a Nyugat protestantizmusa és a Kelet orthodoxiája között az összekötő híd szerepét töltsük be.”²³

Két emlékeztető, tárgy- és szakszerű vita zajlott a Coetus Theologorum debreceni tagozatán és a Theologiai Szemle hasábjain, amelyek – a mai napig példát adva –, mentesek voltak a „furor theologorum” vérmességtől.

1941-ben Victor János és Makkai Sándor között folyt *vita a misszió fogalmáról*. Makkai a missziói munka célját abban látta, hogy az egyénekből valódi egyháztagekat, a látható gyülekezetből pedig a hívő szeretet élet- és munkaközösségét alakítsa ki. Ha az egyház az, amire rendeltetett, akkor nem lehet mellette, nélküle még egy misszió nevű külön kezdeményezés. Az egyház missziója fel kell, hogy ölelje a Jézus Krisztustól rábízott összes munka elvégzésének körét. Victor János szűkebbre vonta a misszió fogalmi körét, mint Makkai és ő úgy értelmezte a missziói munkát, mint ami mindig az egyházon kívül történik, mert kifelé irányul, csak átmeneti jellegű és addig tart csupán, amíg a misszió indoka fennáll.

Bár elég messze esett ez a két álláspont, azért az egyházi tevékenységek csoportosításában mégis meg tudtak egyezni, ezért Victor János kimondta: „külön utakon járva is Makkai Sándor rendszerezése, meg az enyém, az egyház tevékenységeiben nagyjában ugyanazt az organizmust tapogatta ki.”²⁴

A másik vita 1942. április 21-én volt Debrecenben „*Az ekkleziasztika a theologiai tudományban és a lelkészképzésben*” címen. Imre Lajos Ekkleziasztikájának megjelenése kapcsán hangzott el a bevezető (Makkai S-tól), amelyre többen reflektáltak. László Dezső, Nagy Barna, Filep Gusztáv, Illyés Endre, Vasady Béla.

Konszenzus jött létre az ekkleziasztika lényege tekintetében, megállapítva, hogy az ekkleziasztika az egyház szolgálatának összességét mutatja meg Isten Igéje diadalának érdekében; de más-más vélemény alakult ki a tárgynak a gyakorlati teológia egészen belüli helyét illetően. Makkai és László Dezső az ekkleziasztikát alapozó, bevezető tantárgynak látta, míg Imre Lajos a gyakorlati teológiát betetőző stúdiumnak.

Az őszerejű, változatos kínálatot biztosító, de mégiscsak egyszemélyes vezetésű Csikesz-korszak után nem volt könnyű átvenni a lapot. Az anyagi gondok megoldá-

sa mellett a szellemi örökség megőrzése sem volt kisebb kihívás Vasadyéknak. A Coetus Theologorum tudós közösségének szellemi potenciálja azonban tovább emelte a Theologiai Szemle színvonalát. A tudományos testület valóban magáénak érezte a lapot és nélkülözhetetlensége nem változott. A II. világháború után még néhány összevont szám napvilágot látott nagyon fontos tanulmányokkal, amelyeket körlevél formában szerkesztett Czeglédy Sándor és Pákozdy László Márton. Anyagi és politikai nehézségek miatt 1948 és 1958 között tíz évre kényszer-szünet állt be a lap megjelenésében.

A harmadik korszak: 1958–1991 Együttműködő teológiai hozzáállással, politikailag tematizálva és egyházpolitikai kontroll alatt

A debreceni teológiai tanárok és a Református Egyház Egyetemes Konventjének kérésére 1957-ben engedélyezte az Állami Egyházügyi Hivatal a Theologiai Szemle újra indítását, amely az egész magyarországi evangéliumi protestantizmus közös tudományos theologiai fórumaként jelent meg. A lap főszerkesztője az a Pákozdy László Márton professzor lett, aki 1948-ban, a megszünetkor is jegyezte a lapot.

Pákozdy László Márton részletes helyzetelemzést adott 1957-ben „*A Theologiai Szemle új folyama elé*” címmel. Pákozdy professzor programirata külön tanulmányt érdemelne, amire most nem vállalkozhatunk. Tíz év kimaradás után sok mindent meg kellett magyaráznia, ezért ez a beköszöntő írás igen terjedelmes és szerteágazó. Az új korszak új egyházvezetésének teológiai orientációs pontjait is felvázolja. Ahogyan ezt Bogárdi Szabó István írja: „Pákozdy – szemben a korábbi, később is sokáig megfigyelhető történet-dualista fölvezetéssel – egyetemesebb szempontot keres, és a század harmincas éveit meghatározó krizeológiai szempontot érvényesíti dolgozata indító pontjaként. Ez a szempont-keresés teljességgel szokatlan és egyedülálló az akkor teológiai megnyilatkozásokban, hiszen akkoriban a Bereczky által behozott történet-dualista szempont uralkodott. Éppen ezért is tartom Pákozdy tanulmányát rendkívüli jelentőségűnek – mondja Bogárdi Szabó –, mert teológiai erudíciója mélyebb és alaposabb. A Toynbee történelemfilozófiájára utalva mondja Pákozdy: ’az emberiség történetének korszakos változásai mindig krízis-t: válságot és ítéletet hoztak magukkal az Egyház számára ... A Biblia Istene föladatak elé szokta állítani, megbízatásokkal szokta elküldeni népét ebben a világban; mindig újabb viszonyok között megszólítja Igéjével és feleletre vár, mégpedig nemcsak úgynevezett ’teologiai’, elvont, elméleti, hanem az egész élet bizonyágtételével történő feleletre.’”²⁵

Toynbee kulcsszavai, a „kihívás” és „válasz”, a krízis és az ítélet abban oldódnak fel Pákozdynál, hogy „a kereszt útját járva, hitben keresni az Egyház krízis-én át az utat s az engedelmisség útján jóindulatú theologiai kritikával, hitből fakadó engedelmisséggel együttműködni minden jóban és hasznosban népünk és az emberiség javára.”

Ezért lett számomra ennek az időszaknak (1958-1991) az a vezérmondata, hogy a *Theologiai Szemle számainak meghatározta az együttműködő teológiai hozzáállás és politikai tematizáltság, amit évtizedekig kontroll alatt tartott a felekezetek aktuális egyházvezetése.*

Nem feledhetjük e ponton tanulságként idézni Eberhard Jüngel megállapítását és óvását: „egy tisztességes teológiát éppen az különböztet meg az egyházkormányzattól, hogy nem hajlandó kompromisszumokra.”²⁶

Természetesen ezen a hosszú, 33 éves korszakon belül még további árnyalás szükséges a belső korszakhatároknak, mert a szerkesztőség tagjainak változásával²⁷ és az egyre inkább puhuló diktatúra idején változtak bizonyos teológiai hangsúlyok, és a politikai tematizáltság görcse is oldódott.

A legfeszesebb időszak kísérő jelensége volt a Kádár Imre felelős szerkesztő által írt, számonkénti eligazító cikk, amely mintegy olvasási kulcsot kívánt adni az olvasóknak, hogyan is kell érteni irányított olvasatban a tanulmányok lényegét és mi is azokban az aktuális tanítás. Kádár Imre halála után, az 1973. évfolyammal, máris egy új belső korszakhatár indul útjára, amit még 1990-91-ig több lazulás követett. Jellemző és a korszakhatár feszült jobbra várását érzékeltető 1990-ből Zay László krónikájának sóhaj-címe: *Micsoda esztendő!*²⁸

Mindenképpen le kell azonban szögeznünk, hogy ennek az időszaknak a különböző mértékű, limitált szabadság-fokán is számos olyan nagy ívű és mértékadó tanulmány született, amely igen figyelemre méltó ismeretanyagot halmozott fel. Az évi 12 számban, majd később az évi 6 lapszámban megjelentek olyan szerzőktől is írások, akik a saját egyházuk sajtóorgánumaiban szinte szilenciumra voltak ítélve. Református egyházunkból példaként elég Gyökössy Endrét, Vályi Nagy Ervint és Hegedűs Lorándot említenem.

Kitágította a szerzők körét és serkentette a színvonalas tanulmányok mennyiségét a Doktorok Kollégiuma tevékenységének beindulása. Ettől az időszaktól kezdve új szint jelentett az egyház-közeli vagy egyenesen világi tudományos pályán mozgó tudósok egy-egy írásának a megjelenítése (pl. Bán Imre, Benda Kálmán, Bitskey István, Dankó Imre, Glatz Ferenc, Ritoók Zsigmond és mások).

(A Theologiai Szemle ebben a korszakban lett ökumenikus lappá. Ennek a változásnak a jelentőségéről és értékeléséről a jubileumi konferencián az Ökumenikus Tanács tagegyházaiból felkért előadók fejtették ki gondolataikat.)

A negyedik korszak: 1992-től napjainkig Teológiai tudományművelés ökumenikus érzékenységgel²⁹

Az 1992-es évfolyammal gyökeresen megváltozik a szerkesztőbizottság összetétele. Ettől kezdve nem az egyházi vezetők alkotják hivatalból a szerkesztőbizottságot, hanem az Ökumenikus Tanács tagegyházaik delegálnak teológiai tudománnyal foglalkozó szakembereket a testületbe.

Mint a jelenlegi szerkesztőbizottság tagja mondhatom, hogy az 1992-ben megfogalmazott célkitűzés ma is meghatározó: „A Theologiai Szemle profilja nevéből adódik. Címében mindkét szó hangsúlyos: Theologiai, vagyis első renden célunk, hogy magas szintű, de érthető magyar nyelven írott teológiai anyagot adjunk olvasóink kezébe. ... szinkronban az európai és Európán túli teológiai problémák tanulmányi eredmények és nyitott kérdések ismertetésével. Szemle, amely elsősorban nem irányítani, befolyásolni akar, hanem látóköreinket kívánja szélesíteni, hogy azután az Olvasó alakíthassa ki saját véleményét.”³⁰

Kiváló példája e célkitűzés megvalósulásának az 1994-95-ben zajlott, az ökumenikus véleményeket is felmutató vita a keresztségről, ami 20 tanulmányt indukált összesen a Theologiai Szemle mellett a Református Egyház és a Református Szemle hasábjain megjelent írásokkal együtt.³¹

A Theologiai Szemle – bár a 2001. évfolyamtól negyedévenként jelentkezik – a hagyományos feladatai mellett a jelen korszakban fokozottan és tudatosan figyel a tehetséggondozásra, és segíti a tudományos teológiaművelésben frissen induló nemzedéket, publikálási lehetőséget adva a doktori iskolával is rendelkező három hazai protestáns teológia PhD hallgatóinak.³²

Mit tanulhatunk a Theologiai Szemle eddig korszakaiból?

1. Meg kell őriznünk a teológiában is az átértékelni tudás készségét, amely nem rest arra, hogy az alapfogalmakat folyamatosan felülvizsgálja és fáradhatatlanul korrigálja. A kívánatos átértékelés nem más, mint az Igében egyetemes igénnyel elmélyedő ember lépéstartása a jelenkorban is élő és ható, munkálkodó és velünk vándorló Istennel.

2. A Kijelentés feltétele alá állás megóv a beszűküléstől és a szűkkeblű, öncélú teologizálástól. Ez a „felülről” irányítottság óvhat meg attól is, hogy egyéb, nem kívánatos külső politikai és belső egyházkormányzati-egyházpolitikai kontrollok nyomorítsák meg a teológiai tudomány kritikai funkcióját.

3. Az ökumenikus nyitottság és a jobbra taníttatás készsége gátat szabhat a fondorlatos bigottságnak.

4. A tudomány szabadságával az Örök Igazság szolgálatában kell maradnunk (2Tim 4,3-5). Amikor ez valósult meg, akkor volt küldetése csúcspontján a Theologiai Szemle is, s amikor ez csorbát szenvedett, azokat a lapokat szívesen kihagynánk az adott évfolyamokból.

Az Élő Isten adjon világosságot és bölcsességet a Theologiai Szemle felelős őrállóinak minden időben, hogy ezek a szempontok érvényesüljenek a szerkesztői-kiadói szándékban.

Ifj. dr. Fekete Károly

JEGYZETEK

¹ Csikesz Sándor (Drávafok 1886. január 8. – Debrecen 1940. február 18.) szintén legendás alakja a magyar teológiatörténetnek. 1921-től tanított Debrecenben, előbb a Lelkészképző Intézetben, majd a Tisza István Tudományegyetem Hittudományi Karán.

² Csikesz Sándor: *Theologiai és egyházi feladatok, melyek megoldása az új lelkésznevezésekre vár*. Elhangzott 1936. június 20-án az Országos Theológus Szövetség konferenciáján Debrecenben. In: Csikesz Emlékkönyvek 3. Debrecen. 1941. 157.

³ TiREK DRK kéziratári jelzet: R 4109

⁴ A Theologiai Szemle kezdetben német, angol és francia nyelvű összefoglalással jelent meg.

⁵ Anyagi szempontból is fel lehet korszakokra osztani a Theologiai Szemle történetét: az ORLE és Csikesz Sándor anyagi terhe volt a lap 1925-26-ban; a Tiszántúli Egyházkerület 1926. november 24-26-i közgyűlésén a 287. tárgysorozati pont alatt határozatot hozott a Theologiai Szemle anyagi megerősítésére és intézkedéseket tett: az egyházkerület az

- anyagi terhek felét vállalta 1927-től és a gyülekezeteket, intézményeket kötelezte a lap megrendelésére. A többi egyházkerület ebben nem követte a Tiszántúlt; 1940-ben az ORLE engedélyével átveszi a lap szerkesztését, fenntartását és terjesztését a Coetus Theologorum.
- 6 Csikesz Sándor mellett főmunkatárs volt Varga Zsigmond debreceni református és Deák János soproni evangélikus teológiai tanár. A III. évfolyam 5-6. számától Varga Zsigmond helyét Révész Imre vette át.
- 7 Vasady Béla: *Új korszak küszöbén*. Theologiai Szemle 1941/1. 9.
- 8 „A Theologiai Szemle anyagi megerősítése.” Theologiai Szemle 1926/1-2. 996-997.
- 9 1923 (márc.)-ban írt erről Rade német teológus gondolatait is felhasználva.
- 10 Csikesz Sándor: *Beköszöntő*. Theologiai Szemle 1925/1. 3.
- 11 Theologiai Szemle 1929/1-3. 190.
- 12 Csikesz Sándor: *Beköszöntő*. Theologiai Szemle 1925/1. 4.
- 13 Török István: *Korunk teológiai kérdései*. Theologiai Szemle 1943/3. 151., pl.: a korszak kezdetének tudományos öröksége volt a bibliai tudományoknál az Ószövetség és az ókori Kelet, az Újszövetség és a hellenizmus, majd az Újszövetség és a rabbinizmus főtéma, amely átfordult az Ó- és Újszövetség mint Szentírás, a Szentírás mint Kijelentés kutatásába. Míg a Theologiai Szemle alakulása táján a történeti és filológiai kérdések sorára bomlott a Szentírás, mint pl.: Mózes és Hamurabbi, a Pentateuchos forrásai, hány Ézsaiás volt, addig az 1930-as 40-es évtized nagy műve Wilhelm Vischer nagy műve az Ószövetség Krisztus bizonyágtételét kutatja: az emberi-történeti sokféleségen át az egy, isteni mondanivalót. Ugyanezt figyelhetjük meg újszövetségi téren...
- 14 Vasady Béla: *Új korszak küszöbén*. Theologiai Szemle 1941/1. 9.
- 15 A kiadóhivatal munkáját először Farkas Ignác, majd Szilágyi József, 1944-től pedig Boros Dezső vezette. A főmunkatársi gárda tagjai voltak: Budai Gergely, Dávid Gyula, Farkas Pál, Illyés Endre, Imre Lajos, Ince Gábor, Kovács J. István, Makkai Sándor, Márkus Jenő, Mátyás Ernő, Nagy Sándor Béla, Révész Imre, Szenes László, Tavasz Sándor, Tóth Endre, Török István, Újszász Kálmán.
- 16 Vasady Béla: *Új korszak küszöbén*. Theologiai Szemle 1941/1. 10-11.
- 17 Czeglédy Sándor: *A Tudományos teologia megnövekedett aktualitása*. Theologiai Szemle 1941/1. 44-45.
- 18 Theologiai Szemle 1933-1934/348-352.
- 19 Pákozdy László: *Barth, Karl: Theologische Existenz heute. Heft 1-6. Barth Károly és a német egyház belső küzdelme*. Theologiai Szemle. 1933-34/233.
- 20 Czeglédy: *Az Ószövetség és igehirdetésünk*, 1943/3. 176. 21 Ld. Török István írását: Theologiai Szemle 1943/154-156.
- 22 Czeglédy Sándor: *A Tudományos teologia megnövekedett aktualitása*. Theologiai Szemle 1941/45-46.
- 23 Vasady Béla: „A reménység teológiája”. Theologiai Szemle 1947. évi füzet 10.
- 24 Theologiai Szemle 1941/2. 99.
- 25 B. Szabó István: *A magyar reformátusság*. Protestáns Szemle 1994/1. 31., ld. még Bogárdi Szabó István: *Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között*. Debrecen 1995. 27-28.
- 26 E. Jünger: *Der königliche Mensch*. In: Barth-Studien. Zürich-Köln-Gütersloh. 1982. 233.
- 27 A szerkesztőségben bekövetkezett változásokat dokumentálja Ladányi Sándor: *Theologiai Szemle* címmel közölt sajtótörténeti tanulmánya, amely a *Theologiai Szemle repertóriumának* I. kötetét vezeti be. Összeállította: L. Kozma Borbála két kötetben (1925-1944; 1947-1948; 1958-1990.) Kálvin János Kiadó. Budapest 1992. XIII-XIV. oldal.
- 28 Theologiai Szemle 1990/370-371.
- 29 Mivel ennek a korszaknak egyik szerkesztőbizottsági tagja vagyok, vagyis érintett a jelen megítélésében, ezért erről a korszakról az előzőkhez képest rövidebben adok számot.
- 30 Hafenscher Károly: *Beköszöntő*. Theologiai Szemle 1992/2. 65.
- 31 Ifj. Fekete Károly: *A keresztséggel kapcsolatos tanulmányok kritikai összefoglalása*. Theologiai Szemle 1995/6. 363-371.
- 32 A Theologiai Szemle fennállásának 80. évfordulójára elkészült az 1991-2004 között megjelent évfolyamok repertórium. Összeállította: L. Kozma Borbála és Ladányi Boglárka. (Bp. 2005.) Interneten elérhető a www.oikumene.meot.hu honlapon.

A Theologiai Szemle mint lehetőség és forrás a teológiai oktatásban

Nem könnyű, sőt talán egyenesen lehetetlen vállalkozás tárgyszerűen megítélni, hogy egy teológiai folyóirat milyen szerepet tölthetett és tölthet be ma a teológiai oktatásban? A korabeli dokumentumok jelenségeket írnak le, tanulmányokat és üzeneteket közölnek, de, hogy ezek valójában milyen hatással bírtak az oktatás folyamatára nézve, az nehezen megfogható. Jó lenne legalább utólag ráérezni, hogy egy ilyen „kalandos” körülmények között megszületett, s még „kalandosabb” sorsot megélt folyóiratot vajon milyen lelkesedéssel olvastak a korabeli olvasók, pl. a teológus hallgatók? Meddig hatott az újdonság varázsával, s mikor fordult elő, hogy már szinte előre tudták a tartalmát?

Ahogy újságot, úgy egy szakmai folyóiratot is valójában az olvasók tartanak életben. Hiába minden másfajta áldozathozatal, szerkesztői küzdelem vagy írói eltökéltség, hiába van biztosítva esetleg a megjelenés anyagi háttere, ha nincsenek olvasói, akkor is életképtelen az. A Theologiai Szemlének sem volt, és nem is lehetett olyan

száma, amit eleve az asztalfióknak vagy a szemétkosárnak szántak volna. Nagyon is számítottak az olvasókra, akkor is, ha magas teológiai szinten informálni akarták, de akkor is, ha világnézetében szerették volna befolyásolni.

Nyolcvan év még tíz év kihagyással is nagyon nagy idő. Közben megváltozott, majd újra és újra megváltozott az egész világ. Mégis, kézbe véve az első számot, az első évfolyamokat, a sorok mögött szinte tapintható az a különleges elszánás, amellyel 1925. hűsvétjén útjára indul a Theologiai Szemle. Csikesz Sándor, a nagy hatású szerkesztő a *Beköszöntőben* lelkesen és buzdítással közli, hogy az 1924-ik évi pápai ORLE-konferencián több felszólalás is sürgette egy tudományos teológiai folyóirat megindítását, s az egyértelmű elhatározáshoz néhány óra alatt 63-an, majd később még 54-en csatlakoztak, vállalva a két éves előfizetés anyagi áldozatát.¹ Ezzel egyidőben megindul a küzdelem az olvasóért, hiszen szinte az első pillanattól kezdve újabb és újabb szerkesz-

tői üzenetek fogalmazódnak meg, kérve az elmaradt előfizetési díjak pótlását, újabb előfizetők toborzását. Tizenkét év múlva pedig maga a szerkesztő jelenti be, hogy 1937-től saját kiadásába kívánja átvenni a Theológiai Szemlét, amelynek terhe addig is legfőképpen az ő vállát nyomta. Ekkor így fakad ki: „szeretnők, ha a Th. Sz.-nek *utófizetők és soha nem fizetők* helyett tudománszerető valóságos *előfizetői* lennének”.² Talán jelentéktelen adat, mégis árulkodik arról, hogy az olvasók mennyire is tartanak életben egy lapot... Kommentár nélküli megjegyzés, hogy az 1958-as 2. számban már azt írja az akkori szerkesztő, hogy két héten belül több mint ötszáz lelkipásztor küldte be az előfizetési díjat,³ a 6-7. szám pedig már arról ad hírt, hogy a protestáns lelkészi kar zöme az előfizetők sorába tartozik.⁴ Az olvasóért való küzdelemnek sokféle útja lehetséges...

Kétségtelen, hogy a teológus hallgatók, mint olvasók mindig is fontos „célközönség” voltak a folyóirat számára. Hiszen ők voltak, és ők azok, akiknek nagyon is fontos, hogy formálódjon teológiai szemléletük, bővüljön tájékozottságuk, és mind jobban eligazodjanak a teológia, az egyház és a társadalom világában. A teológus hallgatók, mint olvasók azonban mára egészen mások lettek, mint voltak 80 évvel ezelőtt. S nem csak azért, mert mára több nemzedéknyi idő telt el, mert jobb vagy rosszabb képességeik lennének, hanem azért, mert az információ-robbanás korában élünk. Ma nem kell keresni az információt, még a teológiáit sem. Az elektronikus, internetes világtágulás nem azt a kérdést veti fel, hogy miképpen jussunk információhoz, hanem azt, hogy miképpen szelektáljunk abban? Könyvek, folyóiratok sokasága jelenik meg, miközben egyre újabb vélemények és statisztikák jelzik, hogy megváltozott az olvasáshoz való viszonyunk. Így tekintve lehet-e a jövőre nézve bármilyen hatást és forrást kutatni egy teológiai folyóirat múltjából és jelenéből?

S ez több mint az információhoz való viszony kérdése. Lehet, hogy egyszer a Theológiai Szemle is csak internetes úton lesz elérhető, de reméljük, hogy a teológiai képzésben még nagyon sokáig szükség lesz szövegek olvasására. És nem csak azért, mert teológiai munkáknak biztos alapja a Könyv, a Szentírás, amelyik vezet és tanít (*Scriptura duce et magistra*), hanem azért is, mert a gondolat közlésének továbbra is legfelelősségteljesebb formája a leírt szó, az olvasható szöveg. A gondolat nyelvhez kötött, a nyelv szöveghez kötött, a szöveg betűhöz kötött, a betű pedig olvasást kíván.

Hallgatóinknak továbbra is könyveket, írott szövegeket ajánlunk, és tőlük is elvárjuk a leírás megfogalmazásának felelősségét. Könyveket, tanulmányokat kell olvasniuk, dolgozatokat kell írniuk, mert azt reméljük, hogy ez által megméri saját gondolkodásukat, és be tudnak kapcsolódni egy olyan szellemi vérkeringésbe, amire talán még azt is mondhatjuk, hogy ez a „mi teológiai-ánk”. Reméljük, hogy a teológiai gondolkodás szellemi vérkeringésébe történő bekapcsolódás eszközének még sokáig megmaradhat a nyomtatott szöveg, amit kézbe lehet venni, aminek még van nyomdai illata, aminél még át lehet élni a kinyitás és a szemlélődő olvasás varázsát.⁵

S hogy miként járulhat ehhez hozzá – ráadásul épp a teológiai hallgatók esetében, és a teológiai képzésre vonatkoztatva – egy teológiai folyóirat? Ha csak az előadás címére gondolunk, kimondhatjuk nyugodtan: legfőképpen azáltal, hogy *lehetőséggé és forrássá válik*.

A nyolcvan év anyaga – mint dokumentum – adottan gazdag kutatási lehetőséget kínál ebben. Ezen túl azonban, az oktatás és hallgatók oldaláról nézve hadd fogalmazódjon meg legalább háromféle elvárás, aminek teljesülése valóban hatékonyan segítheti a teológiai képzés teljes folyamatát. A Theológiai Szemle mint folyóirat tudjon *inspirálni*, magas teológiai szinten tudjon *informálni*, és a továbbgondolásból eredő új gondolatokat tudja *integrálni*.

Vagyis: *tudjon ösztönözni először is az olvasásra*, az olvasott anyag továbbgondolására, feldolgozására, a tudományok egy-egy területének alaposabb feltérképezésére, mások eredeti gondolatainak a megértésére, ösztönözni, inspirálni a kíváncsiságra és felfedezésre. Legyen vonzó a megjelenése, olvasásra csábító a szerkesztése, érdeklődést felkeltő a tartalma!

Tudjon úgy informálni, hogy abban ne csak a teológiai gondolkodás, vélemények egy-egy szűkre szabott keretét érinti, hanem minél átfogóbban, kitekintőbben, valóban dialektikusan mutatja be egy-egy tudományág felismeréseit. Nem mindegy, hogy milyen tanulmányokat közöl, jóllehet minden mondata dokumentum valamiről. Egy folyóirat azonban mégiscsak azzal győzheti meg legjobban olvasóját, hogy olyasmiről ír magas színvonalon, ami az olvasót is foglalkoztatja.

És *tudjon befogadni, integrálni*. Tudományosan és gyakorlatilag is – s ez az egyik legnagyobb teher, ami egy folyóiratra nehezedhet. Ráadásul ennek több szinten is meg kell történnie. A folyóirat eredetileg református bázisról indul, de már az első lépéstől kezdve bekapcsolódnak az evangélikus teológusok, ami jelzi az integráció szándékát. Csikesz Sándor már az első számban kiáll a tudományos nyitottság mellett, ami érvelése szerint nem kritikátlan befogadást, hanem egy biztos önértelmezésen alapuló párbeszédet jelent. Mára a folyóirat elhatározottan ökumenikus szemléletűnek tartja magát, ami nem merülhet ki abban, hogy egy-egy számban többféle felekezeti írást jelennek meg. Érdemes lenne több disputának, teológiai párbeszédnek helyet adni, amelyek nem csak igazolhatnák az integratív szemléletet, hanem fel is pezdítenék az egymásra utalt teológiai gondolkodást.

S jó, ha egy folyóirat az új nemzedéket kezdeti szárnypróbálgatásaival együtt is be tudja fogadni. Hiszen, ha egy folyóirat gondolatokat ébreszt, a legeredetibben többnyire épp a szárnypróbálgató nemzedék tudja azt továbbgondolni. A fiatalok számára nem csak igazi elismerés egy szakmai folyóiratban való publikációs lehetőség, hanem további ösztönzést is jelent a teológiai munkára. Ezzel egy olyan szellemi körforgás indulhat meg, amelynek a teológiai képzés, a tanár és a hallgató is egyaránt nyertese lehet.

A folyóirat több korszakot élt meg, s az egyes korszakok teológiai, egyházi és történelmi kontextusa nyilvánvalóan többféle módon határozta meg e hármastasszint minőségét. Hadd ne legyen most tisztánk a különböző korszakok általános értékelése, inkább csak megmaradnánk néhány mozzanat felvillantásánál, amelyek valamilyen módon a teológiai képzéshez is kapcsolódtak.

A folyóirat megindulása máris egy teológiai intézményhez kapcsolódott, még akkor is, ha az ORLE pápai konferenciáján született meg a végső elhatározás a megjelenésről. A lap szerkesztője a debreceni hittudományi

kar egyetemi tanára, a főmunkatárs szintén, az első nagy tanulmányokat egyetemi és teológiai tanárok írják (Tankó Béla, Varga Zsigmond, Erdős Károly, Révész Imre, Pröhle Károly és sokan mások). Már a Beköszöntő megfogalmazza azt az inspirációs szándékot, amellyel hívja a teológiailag képzett, tudományosan művelt szakembereket a munkára: „Szóhoz enged minden olyan tudományosan képzett s a teológiai tudományok művelésére módszeresen képes szakembert, ... aki benső életét a keresztyén vallás legmagasabb életformái: a kálvinizmus, vagy lutherizmus értékei áthasonosításával és elfogadásával igyekszik evangéliomi keresztyén személyiséggé növelni”.⁶

A tudományosan képzett írói tanár-testület mellett sajátosan figyelt a Szemle a teológus diákokra is. Már az első évben Baltázár Dezső ORLE elnök jóváhagyásával pályátételt írt ki a budapesti, debreceni, kolozsvári, pápai és sárospataki református teológus ifjúság részére „A magyar református gyülekezeti énekgyűjtemények és énekes könyvek részletes bibliographiája, genetikus története és bírálatos ismertetése a reformációtól napjainkig” címmel. A jutalmat egy szaktanárokból összeállított bizottság javaslatára az ORLE ítélte oda, ami a következő volt: a Szemle két évfolyamának kötete, egymillió korona készpénz, továbbá a jog, hogy az ifjú öt évig féláron fizethet elő a folyóiratra. Ugyanebben a számban fogalmazódott meg az a szándék is, hogy a teológiai tanári konferencia által meghatározott módon az összes teológiai növendékei számára „theológiai versenyvizsgálatot” tartson, mindegyik teológiai tudományterületből. A díj itt is egy bekötött évfolyam, egy külföldi szakmunka, és 10 (valószínűleg ezer) aranykorona.⁷ A versenyvizsgálat egyébként megtörtént Sárospatakon, amiről a Szemle természetesen hírt adott.⁸

S ha már az előfizetéseknél tartunk, a Szerkesztő(k)-nek erre is volt ötletük az induláskor: a segédlelkészek, nem állandósított hitoktatók mellett a *teológus növendékek* is csökkentett árat fizethettek (30 aranykorona helyett 20 aranykorona), „ha előfizetési jelentkezéseiket az illető intézet seniora, vagy az erre felkért teológiai Professor útján jelentik be”.⁹ Ez a lehetőség az újra induló sorozatban már nem jelent meg, elgondolkodni mégis érdemes rajta.

Az információ terén feltűnik ebben az első korszakban, hogy milyen nagy érdeklődéssel követi a folyóirat a tudományos élet eseményeit, pl. a doktorálásoknak, habilitálásoknak a folyamatát, a tudományos műhelyek, pl. Coetus Theologorum megalakulását, vitaestjeit, a teológiai tanárok konferenciát. De nagyon szerteágazó az az érdeklődés is, amivel a külföldi szakmunkákat és folyóiratokat ismerteti.

Ebből a nagy csokorból is kiemelkedik a doktori dolgozatok közlése. Igaz, hogy 1937-ben már maga Csikesz Sándor panaszkodik arról, hogy a hosszú tanulmányok nehézkessé tették a folyóiratot, s nem egyszer hozzájárultak a késedelmes megjelenéshez, ezért ezeket ettől az évtől pótfüzetekként jelentetik meg. Annál nagyobb szerepet szánunk viszont a kisebb tanulmányoknak, amelyek továbbra is felölelik a teológiai tudományok minden ágát.¹⁰ Ezzel együtt is hatalmas volt az a vállalkozás, amely már ebben az első időszakban elindította a *Theológiai Tanulmányok* sorozatot, és amelyben komoly disszertációk és szakmunkák kerültek kiadásra, pl. Patay Lajos: Kálvin valláspedagógiája, Bodonhelyi József: A

superintendensi intézmény a skót református egyházban, Kiss Tihamér László: A magyar református kátétanítás módszertana, és sok más tudományos munka.

A dolgozatok, *írárok befogadása, integrálása* még nagy áldozatok árán is biztosítva volt. Pedig Csikesz Sándor szerkesztő 1936-ban már azt üzeni, hogy saját kiadásába óhajtja átvenni a Theológiai Szemlét¹¹, gyaníthatóan az amúgy is ránehezülő anyagi terhek miatt, 1937-ben pedig „a magyar protestáns életben elharpódzó, tudomány iránti közönyről”¹² beszél.

Csikesz Sándor halála után, 1941-től 1948-ig Dr. Vasady Béla volt a főszerkesztő és Dr. Czeglédy Sándor a felelős szerkesztő. A korszak tudományos inspirációját egyre jelentősebben meghatározta a világtörténelem alakulása, a háború fellángolása, és az azt követő évek társadalmi változása. A folyóirat tulajdonosa a Coetus Theologorum lett. Vasady Béla az „Új korszak küszöbén” című írásában¹³ épp a megalakult Coetus Theologorum irányelveinek megfelelően azt hangsúlyozta, hogy a folyóirat főmunkatársainak közösségében minden teológiai kar vegyen részt két-két professzorával, még hitte, hogy alapvetően semmit nem változtak a folyóirat célkitűzései, a háború és az azt követő események mégis mindent megváltoztattak. Mai szemmel nézve az ekkor megjelenő folyóirat-számok leginkább arról tanúskodnak, hogy milyen kétségbeesett küzdelem folyhatott ezekben az években a fenn-, és megmaradásért. Czeglédy Sándor 1941-ben „A kijelentés feltétele alatt” című rovatban megrázó cikket ír a világháború kiszélesedéséről, a háborús karácsonyról.¹⁴ Ugyanebben a számban – mintegy a reményteli jövőben bizakodva –, részletesen olvasható a debreceni Lelkészképző Intézet és a Hittudományi Kar hallgatóiból alakult teológus-gyülekezet új alapszabálya, amelyről a felelős szerkesztő azt írja, hogy „ez a tudományos képzés fellendülését fogja eredményezni”.¹⁵ A folyóirat végül nem tudott már beszámolni e „fellendülés” alakulásáról, hiszen 1948-tól tíz évet kellett várni, hogy újra megjelenhessen a Theológiai Szemle.

Az újraindítást újra csak a Debreceni Teológián vetették fel, amikor az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke meglátogatta az Akadémiát. s aki „kedvező elítélésben” részesítette ezt a szándékot. Az ekkorra megszűnt Coetus Theologorum helyett a magyarországi evangéliumi protestantizmus lett a Theológiai Szemle új megnevezett gazdája. Ekkor alaposan megváltozott a folyóirat struktúrája. Jó néhány évig szinte tematikus számok jelentek meg, amelyekkel kapcsolatban azonban a szerkesztők többé már nem bíztak az olvasók önállóságában. Feltűnő, hogy már az első számtól kezdve a hátsó borító belső oldalán k.i. aláírással szerkesztői jegyzeteket¹⁶ olvashatunk többnyire arról, hogy mit hogyan kell értenünk a tanulmányokban és írásokban. Ez a kényszerítő szemléletformálás aligha lehetett inspiráló hatású különösen az ifjabb teológusnemzedék önálló tudományos fejlődésére nézve.

A korszak második felét teológiai hallgatóként megélve, gyakran vettük kezünkbe a Theológiai Szemlét, aminek legalább két oka volt. Az egyik, hogy professzoraink szívesen jelölték ki belőle vizsgaanyagokat, kötelező olvasmányokat. Azonban, ha már kézbe vettük – s ez a másik ok –, akkor részben megpróbáltunk a sorok között olvasni, részben pedig felfedezhettük, hogy egyre több értékes tanulmány jelenik meg a folyóiratban. Nem éles

határként említve, de 1973-tól nemcsak egy új Szerkesztőbizottságot kap a folyóirat, hanem egyre több szakmai tanulmány olvasható a hasábocon.

A korszakot az inspiráció-információ és integráció hármasságában vizsgálva, annyit talán meg lehet állapítani, hogy ha a kezdeti szándékok el is halványultak, ha a folyóirat nem is vállalta fel az oktatás folyamatának tisztán tudományos teológiai befolyásolását, dokumentációs értéke mégis figyelemre méltó. Kiválóan tükrözi a kort, a teológiai gondolkodásnak szánt korlátokat, s a csendes átmeneteket. Az 50-es évek erőteljesen béke-mozgalmakra irányuló tematikus számai után egyrészt egyre inkább megjelentek olyan tanulmányok, amelyek ma is megállják a helyüket, másrészt ez az időszak a kor bélyegét is magán hordozza, aminek mostani elemzése legalább annyira tanulságos.

Az utolsó bő évtized elemzése maradjon az utánunk jövőkre. A folyóirat szándékai olvashatók az 1992-ben kinevezett új Szerkesztőbizottság elnökeként Beköszöntőt író dr. Hafenscher Károly dolgozatában.¹⁷ Ebből egy mozzanatra hadd utaljak: a folyóirat rovatai között megjelenik a „Holnapra való”, amely a várható trendekre, tendenciákra, a fiatal nemzedék speciális hangjára, a jövő egyházi tervezésére teszi a hangsúlyt.

A Theológiai Szemle ma is jelen van a teológiai oktatásban, az egyes szakterületeknek megfelelően tanulmányai beépülnek a tananyagba, ma is jelölünk ki olvasmányokat a folyóiratból. A doktori képzésben ma is követelmény a publikációs megjelenés. A várható trendek egyhamar talán nem teszik még feleslegessé a nyomtatásban, papíron megjelenő szövegek olvasását és írását. A kor kihívásai azonban nagyon nagyok a tudományos információ-áramlásban is. A Theológiai Szemle 80 évét tekintve egy sok szempontból értékes és egyedülálló dokumentumgyűjtemény áll rendelkezésünkre, amit nem elég csak visszatekintve tisztelnünk, hanem azok továbbgondolásával új utakat is kell keresnünk.

Dr. Bodó Sára

A Theológiai Szemle 80 évének evangélikus egyházi értékelése

Az első világháborút követő kommün, majd a trianoni békediktátum okozta fájdalmas trauma ráébresztette a magyar protestantizmust arra, hogy számban megfogyatkozva, de hitben megerősödve szembenézzen múltjával, értelmezze a jelen feladatait és víziót adjon jövőjének.

Így szólalt meg 1924-ben *Ravasz László* püspök a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság lelkész elnökeként a Protestáns Szemle új folyamának Beköszöntőjében, kérdezve, hogy „a nagy omladék után átszökken-e a szakadékon a magyar génusz?” Így akart új ugart szántani a korábban egy pozsonyi Theológiai Szaklapot szerkesztő evangélikus püspök, *Raffay Sándor*, kifejezésre juttatva, hogy „amikor végre elérkezett a hosszú éjszaka után a virradat, magyar nemzeti érdekből a történelmi egyházaknak össze kell fogniuk népünk szellemi színvonalának és erkölcsi tisztulásának előmozdítására”.

És így, ezzel a közös felismeréssel hirdette meg az Országos Református Lelkészegyesület 1924 évi pápai konferenciáján *Csikesz Sándor* debreceni professzor, az

¹ Theológiai Szemle. Szerk: Csikesz Sándor, 1925. I.évf. 1. sz. 2.

² Th. Szemle, 1936. XII. évf. 1-6.sz. 329. 1937. XIII. évf. 1-2.sz. 3-4.

³ Th. Szemle, 1958. 2-3. sz. szerkesztői oldala.

⁴ Th. Szemle, 1958. 6-7. sz. szerkesztői oldala.

⁵ Hogy valami mégis megváltozott, vagy megváltozóban van, arra épp a Theológiai Szemle olvasása közben derült fény: az előadásra készülve mégiscsak át kellett nézni a 10 év kihagyás miatt 70 évfolyam anyagát. Ez meglehetősen nagy anyag, ezért a teológiai hallgatók segítségét kértem, akik jöttek, és velem olvastak. Már az első évfolyam első számában szemünkbe ötlött a „Publikáció” rovatban Keresztesi József naplójegyzete akadémiai útjáról. A bevezető szöveg azonban csak S.Hoffer József nagykőrösi professzor régebbi kiadásához fűz néhány magyarázó megjegyzést, arról nem szól, hogy miért is jelenik meg éppen ez a dokumentum? Olvasóként – őszintén szólva – föl sem tűnt volna az egész, ha az 1935-ös évfolyamban még mindig nem találkoztunk volna Keresztesi József akadémiai utazásainak emlékeivel. (Egyébként ez az utolsó naplójegyzet, a végén mégis olvasható a „folytatása következik” megjegyzés, amire azonban már nem került sor.). Úgy 8 év után a nagy olvasási lázban elhangzott a kérdés: végül is mit kell tudnunk Keresztesi Józsefről? Egy hallgató felugrott, elindult a könyvtár – és az Internet felé... Majd néhány perc múlva hozta az információt.

⁶ Th. Szemle, 1925, 3.

⁷ Th. Szemle, 1925. 558.

⁸ Th. Szemle, 1926, 742.

⁹ Th. Szemle, 1925. 3.

¹⁰ Th. Szemle, 1937. XIII. sz. 1-2.sz. 3-4.

¹¹ Th. Szemle, 1936. 1-6. Sz. 329.

¹² Th. Szemle, 1937. 1-2. Sz. 3-4.

¹³ Th. Szemle, 1941. XVII. évf. 1.sz. 8-12.

¹⁴ Th. Szemle, 1941. 238-239.

¹⁵ U.o.

¹⁶ Th. Szemle, 1958. 1. Számtól kezdve 1972, 8. sz-ig.

¹⁷ Th. Szemle, 1992/2. Sz. 65.

egyesület főtítkára, egy közös protestáns folyóirat beindítását, azzal a céllal, hogy az „tudományos ellenfeleit nem megvetni, de megérteni, nem lekicsinyelni, de meggyőzni törekedjék”.

Az új folyóirat megszületését örömmel üdvözölte a Protestáns Irodalmi Társaság, és közgyűlésén kimondta, hogy nincs égetőbb és sürgősebb feladat, mint a magyar protestáns világirodalmi tudományos és művészeti erőinek a szervezése és egységes terv szerint munkába állítása.

Nem késett a Trianonban megtizedelt magyarországi evangélikusság vezetőinek az örömteli reagálása sem. Egy korabeli újsághírből idézek: „A Magyarhoni Evangélikus Lelkész Egyesület konferenciája 1925 április 28-29.napjain folyt le Budapesten az Üllői úti Luther Otthonban. Az ORLE képviselőiben részt vett *Csikesz Sándor* főtítkár, ki a „Theológiai Szemle” megindulását ismertette. A tárgysorozat gyakorlati előadásain kívül különös figyelmet érdemel *Raffay* püspöknek a luthera-

nizmus világhelyzetét és *Geduly* püspöknek az elszakított részekkel való kapcsolatot tárgyaló felolvasása. Elméleti megalapozottságával és gyakorlati impulzív erejével mély hatást gyakorolt *Deák János* soproni egyetemi tanár „Pásztort keres a nyáj” és *Kapi Béla* püspök „Keresztyén személyiségről” szóló előadása is. A Theológiai Szemlélté a konferencia alkalmából 37-en rendelték meg. Az evangélikus testvéreinkkel való szellemi kapcsolat erősítése jeléül dr. Deák János egyetemi tanár, mint evangélikus főmunkatárs, szerkesztőségünk belső tagja lett”.

A közös munka tehát megindult. Ha most, nyolc évtized után visszatekintünk erre az együttműködésre, megállapíthatjuk, hogy ezalatt nem kevesebb, mint 72 evangélikus szerző írt a folyóiratba, köztük 20 professzor és 8 püspök. Feltűnő és érthető, hogy az intenzívebb együttműködés leginkább az első évtized idején mutatható ki, ami összefügg azzal, hogy Sopronban 1934-ben indult meg az evangélikus fakultás tanári kara által kezdeményezett „Keresztyén Igazság” című ugyancsak rangos folyóirat.

Rövid referátumomban két szempont alatt igyekszem vizsgálni egyházunk teológiai hozzájárulását, közelebről azt, hogy az evangélikus egyházi írók részéről hogyan történt a hazai és külföldi *teológiai fejlődés* elemzése, valamint a két világháború közötti, majd az un. szocialista társadalom *egyházpolitikai helyzetének* értékelése.

A Theológiai Szemle első évtizedében csaknem kizárólag a soproni teológiai professzorok alapos és testes (olykor 30-40 oldalas) tanulmányai olvashatók. Ezek közül, két, nemcsak értékelő, hanem előremutató elemzést említek. Az egyiknek az a sajátja, hogy Barth Károly teológiájának 1930-ban történő értékelését nem egy soproni professzornak, hanem az evangélikus lelki ébredés egyik vezető személyiségének, *Gáncs Aladár* budapesti hitoktató lelkésznek a tollából olvashatjuk. (Bartiánus és nem-bartiánus teológusok egyaránt sokat tanulhatnak belőle). A másik, új szempontokat képviselő írás 1938-ban *Kiss Jenő* teológiai tanárnak az eszkatológia jelenkori fő irányait elemző tanulmánya volt. Érdemes ma is felfigyelni rá. „A reformáció gazdag szellemi öröksége a méltatlan utódok kezén elsorvadt és a felvilágosodás emberei jórészt csak önámításként hangoztatták az Istenlélek-halhatatlanság triászát, hogy sivár életfelfogásuknak valamiféle vallási megalapozást adjanak. Az egyes részletekben egymástól eltérő irányok legtöbbször meg-egyeznek egymással abban, hogy az eszkatológiára való tekintet nélkül építi fel rendszerét, és azután egy záró fejezetben foglalja össze az eszkatológiára vonatkozó részeket, mint amelyek nem illenek bele rendszerébe, de azért mégis valamiképpen meg kell róluk emlékezni. A háború utáni idők egyik legmarkánsabb teológiai irányzatának a feje, Barth Károly érezhető gúnnyal szól erről a fejezetről, mint „das harmlose eschatologische Kapitelchen”-ről, még erősebb szarkazmussal szól Schleiermacher rendszerének bírálatánál az eszkatológiai úrról, das eschatologische Loch-ról... Szerény véleményem szerint az Újszövetség mutat rá a helyes, követendő útra. „Az pedig az örök élet, hogy megismerjenek téged, az egyedül igaz Istent, és akit elküldtél, Jézus Krisztust”. Ezért nem kell a végtörténeti várakozásokkal szemben a feltétlen székszis álláspontjára helyezkednünk, hiszen a halálig terjedő kegyelmi idő gyorsan elkövetkező halálmomént által hamarosan eljutok a paruzia közelébe. Így a

paruzia haszontalan kérdegetése helyett Jézus figyelemzetetésére kell figyelniünk: Vigyázzatok, mert nem tudjátok, hogy mely órában jön el a ti Uratok...”

Ennyit a két világháború közötti evangélikus teológiai hozzájárulások sajátos fejezetéből. De vajon találunk-e e korszakból a mi részünkről markáns egyházpolitikai állásfoglalást is? Érdekes módon aligha, ez inkább a soproni szerkesztésű Keresztyén Igazság hasábjain volna nyomon követhető. A Theologia Szemlében *Deák János* professzor, főmunkatárs 1940-ben mintegy öszövétségi lepelbe burkoltan, „Ésaiás és a háború” címen ír győztesekről és legyőzöttekről „Az Úr ad diadalt népeknek és más népeknek is, de ugyancsak ő hozza a vereséget, még saját népére is. S a háború is addig tart, ameddig ő akarja. Az győz, akinek ő adja a diadalt... Ésaiás próféta világosan látta, hogy a háború sorsát nem az emberi erők, a látható eszközök döntenek el. Amikor mindenki arról beszélt, és azt ajánlgatta, hogy minél jobb és hatalmasabb szövetségest kell keresni a kicsi ország számára, a próféta megmondta, hogy Egyiptomban haszontalan reménykednek, mert Egyiptom csak test, és így mulandó, esékény, és nem szellem...” A sorok között 1940-ben kiolvasható volt a szövetséges, hatalma csúcspontján álló német birodalomra való jelképes utalás.

A világháborút követő súlyos időszak évtizedes kényszerűsünete után, csak az 1956-os forradalmunkat követő, sajnálatos visszarendeződés során, a lap Uj folyamában Pákozdy László főszerkesztése és az evangélikus Pálffy Miklós társszerkesztése nyitott új kaput a lutheránus részvétel előtt. Valljuk be, nem válik dicsőségünkre az a hang, amelyet az Ordass-fóbiában szenvedő, reakciót és evangélizációt kigúnyoló öszövétséges professzor gyakori írásaiban képviselt.

Jellemző e hangvételre Pálffy Miklós 1958-ban közölt nagy lélegzetű írása: „Merre tart a Magyarországi Evangélikus Egyház. A 12 hasábos tanulmányt az akkor újonnan életre hívott Állami Egyházügyi Hivatal nyilvánvaló szócsovéként lehet ugyan értékelniünk, de megállapításai mégis egy öntudatos, meggyőződéses baloldali egyházpolitikus arcélét mutatják. Pálffy rámutat az evangélikus társadalometika szerinte megoldatlan kérdéseire, részletesen elemzi a két világháború közötti, majd az azt következő évek evangélikusságának egyházi és teológiai helyzetét. Hosszasan időzik annál a kérdésnél, hogyan állt egyháza 1956-ban a politikai ellenforradalom oldalán, és végül hogyan váltotta ki Ordass Lajos püspök állandó mevertsége az államhatalom kényszerű, szerinte következetes és szükségyszerű beavatkozását az evangélikus egyház további életébe.

Folyóiratunk társszerkesztői tisztét Pálffy Miklós viszonylag korai halála után előbb Pröhle Károly, majd *Ottlyk Erő* professzor vette át. A hetvenes évek folyamán a *Káldy Zoltán* püspök által oly céltudatos meggyőződéssel és határozottsággal képviselt diakóniai teológia szellemében született több evangélikus egyházpolitikai indítási írás, de többnyire mentesek voltak ez alól a teológiai elemzésű és egyháztörténeti jellegű tanulmányok. Így például 1974-ben, amikor a protestáns egyházak közötti un. Leuenbergi Konkordia aláírására kerülhetett sor, több szerzőnk elemezte ennek a szerződésnek az elvi és gyakorlati jelentőségét. *Ottlyk Ernő* „A református-evangélikus testvériség” című írásában kifejtette, hogy ez az egyezés, mint egyházközi konszenzus, érintetlenül hagyja a részt vevő egyházakban a hitvallások köte-

lező érvényét. A szószéki és úrvacsorai közösség kinyilvánítása, valamint az ordináció kölcsönös elismerése nem érinti ugyanis azokat az előírásokat, amelyek a lelkészi tisztségre való alkalmazást és a lelkészi szolgálat gyakorlását szabályozzák a részt vevő egyházakban.

Ugyanez a szerzőnk nem fukarkodott különböző tanulmányaiban a diakóniai teológia jelentőségének dicséretével. Bár igyekezett nem ideológiai, hanem teológiai megalapozást adni kialakulása körülményeinek és szükségességének, mai szemmel mégis minden sorában érezhető az egyház feletti kontrollt képviselő Állami Egyházi Hivatal elvadásainak való megfelelés akár önkéntes, akár szolgai kényszere. Az általa közös teológiai látásnak minősített, és főként *Pröhle Károly* teológiai gondolatmenetére épülő diakóniai teológia lényegét a következőkben foglalta össze. „Egyházunkat jellemzi a kitárulkozás a világ felé és a megnövekedett felelősségérzet a világért. A világ pozitív teológiai értékelését érvényesítjük, amely szerint hisszük, hogy Isten teremtette ezt a világot és szeretettel fordulunk feléje. Ebből a hitünkből következik, hogy nemcsak élünk ebben a világban, hanem embertársainkkal együtt fel is vesszük a harcot ennek a világnak a haladásáért, kérdéseinek megoldásáért, a háború visszazorításáért, a jobb és emberibb életért.

A Jézus Krisztusra néző, krisztocentrikus teológiából mindenképpen emberséges, humánus etika következik. Krisztus egyháza az emberiséggel és az emberiségért élő egyház. Ennek az egyháznak a küldetése igeszolgálatra és szeretetszolgálatra szól. A kettő elválaszthatatlan. A diakónia fogalma kitágult és új értelmet kapott. Kitágult az egyház szeretetszolgálatára a világtávlatra. Nem individuális kérdés ez többé, hanem szorosan összefügg az igazságosabb társadalmi rend felépítésével, a népek békes együttélésének megszilárdításával.

A szolgáló egyház nem tehet mást, mint hogy funkcióiban él, vagyis végzi szolgálatát. Ezért az egész egyházi szervezetet a Jézus Krisztustól kapott szolgálat elvégzésére kell beállítani. Itt mutatkozik meg, hogy mi az egyház feladata és funkciója, és hogy ezt a mi egyházunk hogyan értelmezi és végzi”.

A viszonylag mérsékelt hangú, megfontoltan fogalmazott, bár olykor kenetesnek tűnő teológiai okfejtés akkoriban sokak által elfogadott igazságait ma, 30 év távlatából joggal megkérdőjelezi az a felismerés, hogy az a szocialistának mondott posztkommunista kádári társadalom, amelyre igent mondott a diakóniai teológia, bizony osztályharcos és egyházellenes diktatúrát képviselt.

A felelős szerkesztő *Pröhle Károly* a nyolcvanas évek elején, mintegy új megfogalmazásban, részletes elemzést adott a keresztyén-marxista dialógus új szakaszáról. Az „Együttműködés és együttgondolkodás” című 1981-ben megjelent nagyobb tanulmánya a kölcsönös bizalom, a sorsközösség és a közös munka hívószavával emlékeztet arra, hogy az evangélikus egyház már 1966-ban, zsinati törvényeinek ünnepélyes nyilatkozatában megfogalmazta, hogy a történelem és az egyház Úra a fasiszta embertelenségéből, a nagytőkés-nagybirtokos rendszer igazságtalanságából és a felekezeti elnyomásból felszabadult hazában új lehetőséget adott az egyháznak. Azóta a szolgálat teológiája, a lutheri reformáció öröksége, a hit és értelem felelős döntései a közös alapok tisztázásához vezettek, amit teológusok és filozófusok elméleti szinten folyó dialógusai tettek lehetővé. A dialógusok egyik újszerű sajátosságát *Pröhle Károly* abban látta, hogy mind-

egyik fél fenntartotta és képviselte meggyőződését, egyik fél sem mondott le saját álláspontjának terjesztéséről: a keresztyén misszióról, illetve a marxizmus propagálásáról. A több éven át tartó párbeszéd summázásaként *Pröhle* e tanulmányában részletesen kifejtette a világnézet alkotás kérdéseit, a keresztyén valláskritika és a tudomány kapcsolatát, a humánus értelmezését, és a nyílt párbeszéd szükségességét.

Pröhle Károly mellett a nyolcvanas évek során a rendszeres teológia tanszékének akkori vezetője, *Nagy Gyula* professzor jelentkezett több ízben lapunk hasábjain dogmatikai vagy etikai tárgyú tanulmányaival. Amikor a nemzet és a nemzetköziség protestáns teológiánkban érvényesülő gondolatát elemzi, egy 1986-os írásában annak jelentését a következőkben foglalja össze. Úgy látja, hogy etikai küzdelem szükséges egyfelől az önző nacionalizmus, a sovinizmus, a nemzeti gőg és a faji diszkrimináció minden fajtája ellen, – másfelől a nép, a nemzet sorsával nem törődő individualista, nihilista és kozmopolita egoizmus minden megjelenési formájával szemben. Ugyanakkor a hazai diakóniai teológia irányvonalán haladva szükséges egy belső, etikai elkötelezettség az ország sorsa, az anyagi, szellemi és erkölcsi-lelki értékek iránt. S végül a hívők és a világnézeti alapon állók között a további dialógusra és a közös cselekvés készségére figyelmeztet. A hitbeli és világnézeti különbségeket ugyanis csak a közös etikai jó és a humánus sok közös értéke tudja áthidalni. Ma is érvényesek szerinte a rab-szolgátság elleni közös emberi küzdelem nagy személyiségének, *David Livingston*nak a sírkövére vésetett szavai: „Az Ég gazdag áldása szálljon alá mindazokra, amerikaiakra, angolokra vagy törökökre, akik segítenek abban, hogy a világnak ez a nyílt sebe meggyógyuljon”.

Az utolsó másfél évtized evangélikus hozzájárulása magán viseli a rendszerváltást követő teológiai gondolkodás kiegyensúlyozott, hol kritikus, hol önkritikus jegyét. Példa erre *Reuss András* professzor „Ökumenizmus és felekezeti identitás” című alapos elemzése 1992-ből. Öt sarkalatos megállapítása ma is helytálló. Kifejti 1. hogy az ökumené hullámvölgyben van, 2. hogy a konfesszionális érvei kikerülhetetlenek, mert a feladat-hatatlanság igazságra hivatkoznak, 3. megállapítja, hogy az ökumenizmus kihívása is kikerülhetetlen, mert maga Krisztus akarja tanítványainak egységét, 4. leszögezi, hogy a két fenti alapállás nem szétválasztandó, vagy elmenthető, hanem összekapcsolandó, s végül felhívja a figyelmet arra, hogy többet kellene és lehetne szolgálatunkról vitázni, tudományosan és testvérien egymással beszélgetni, és mindenképp előt: együtt imádkozni.

Ugyancsak eszméltető *Cserhádi Sándor* professzor 1993-ban írt *Ezékiel*-tanulmánya. Felhívja a figyelmünket arra, hogy bár a kőszív helyett hús-szívet ígérő prófécia az Újszövetségben sehol nem szerepel írásbizonyítékként, ám ugyanott számos elbeszélés és kijelentés tanúskodik a próféta ígéret beteljesedéséről. Aktuális teológiai üzenetként (egy új társadalmi rend hajnalán) megállapítja, hogy a külső körülmények változásai nem járnak automatikusan együtt az emberek megváltozásával. Azt is mai üzenetként tolmácsolja, hogy az ezékieli prófécia keményen leszámol minden triumfalizmussal, és gyökeres erkölcsi megújulást követel, aminek azonban előfeltétele Isten jobb és igazabb megismerése.

Végül az új évezredünk evangélikus szerzői közül két kiemelkedő tanulmányt szeretnék megemlíteni. Az egyik

Pröhle Gergely korábbi nagykövetnek 2000-ben megjelent „Protestáns örökségünk” című előadásának szerkesztett változata. Egyik megszívlelendő alaptétele, hogy a magyar protestantizmus legfontosabb, nem kellően méltányolt hagyományainak egyike a szolgálat alázata, a képesség, hogy magasabb célokra tekintve, akár önmagunk, intézményeink szándékait is megzabolázva, javára legyünk egy nagyobb közösségnek, országnak, nemzetnek. Ez Bonhoeffer alap gondolata is: a „másokért élő egyház”. Pröhle Gergely másik megállapítása a protestáns etikáról szól. Arról, hogy annak fontossága nemcsak a gazdasági életben, hanem a politikában is nyilvánvaló. Akkor cselekszünk keresztyénien, ha ki-ki a maga helyén mindent megtesz az ország és a nemzet felemelkedéséért. Nem nagy szavakra és fogadkozásokra van szükség, hanem csendes, szívós munkára, intézményeink megerősítésére és az elveszett presztízs visszaszerzésére. A szerző tanulmánya a sajtót is érinti: „Lapjainknak, szellemi fórumainknak legyen kellő autoritása. Ne egymást győzködve hitvitázzunk, hanem a külvilágot próbáljuk meggyőzni igazságunkról”.

A másik – last but not least – említendő írás *Hafenschner Károly* professzor tudományos reflexiója az öku-

menikus feszültséget gerjesztett Dominus Jesus kezdetű római katolikus hittani nyilatkozatról. Elismeri, hogy a dokumentum hangsúlyosan akar Jézus Krisztushoz ragaszkodni, páratlan személyéhez, szolgálatához, életéhez, halálához és feltámadásához, tehát a központra koncentrálna. Ez szerinte előrehaladás az I. Vatikáni zsinat szelleméhez és kifejezéseihez képest. Elismeri, hogy a kritikus írás a ránk is leselkedő veszélyekre, így a teológiai szabaddosságra és a tanfegyelemre is figyelmeztet. A bátor reflexió azonban határozottan elutasítja a Nyilatkozatnak azt a fejezetét, amely kizárólagos igénnyel a testvéregyházként megjelölt orthodoxia mellett harmadik osztályba sorolja a protestánsokat és anglikánokat, akik eszerint csak az „egyházi közösség” névre tarthatnak igényt.

Ezzel, tisztelt Hallgatóim, az „evangélikus lapszemlé” befejezném, de még hadd reflektáljak arra a tényre, hogy mivel jelen évüinktől kezdődően dr. Bóna Zoltán felelős szerkesztő vette kezébe a Theologiai Szemle irányítását, ehhez az ő felelősségteljes munkájához szeretném kívánni a múlt, jelen és jövő evangélikus társ-szerzőinek a nevében a lap további 80 évére is az egyház Urának gazdag áldását!

Dr. Fabiny Tibor

A Theologiai Szemle 80 éves

Hozzászólás a Debrecenben tartandó kerekasztal beszélgetéshez

Tisztelt Résztevők!

1925 Húsvétján megjelent Debrecenben a Theologiai Szemle első évfolyamának első száma. A rövid igemagyarázat után Csikesz Sándor szerkesztő a következő magyarázatot adja: 1. „A Theologiai Szemle az országos Református Lelkészegyesület tulajdona. Az ORLE nem szegezheti magát egyik teológiai irányhoz sem, szigorú tudományos módszerrel és eszközökkel, de még szigorúbb tudományos lelkiismerettel igyekszik a pozitív értékek feltárására. Szóhoz enged minden tudományosan képzett... és képes szakembert... akiben ezen felül nemcsak vallásos érzék van, hanem benső életét a kálvinizmus vagy lutherizmus értékei elfogadásával igyekszik evangéliomi keresztyén személyiségként élni... 2. Továbbá felelős íróink és olvasóink táborának nagy része a református és evangélikus országos lelkészegyesületek tagjai közül toborzódik... 3. Kiterjeszkedünk továbbá minden teológiai tudományágra, sőt a filozófia és pedagógia határkérdéseire is.”

Tudnunk kell, hogy a Theologiai Szemle háromszor indult a 20. században. Először 1925-ben, azután 1947-ben, majd 1958-ban. Mindhárom indulás sok külső-belső nehézség között történt és mindháromat a protestantizmus életjelének tarthatjuk. Kezembem van a Theologiai Szemle első száma, valamint az első két évfolyam valamennyi száma, és az 1947-es újraindulás jele, a kézirat gyanánt kiadott tudományos tájékoztató körlevélként megjelent új folyam azonos névvel: Theologiai Szemle.

Az 1925-ös Theologiai Szemle borítóján két név szerepel: Csikesz Sándor szerkesztő, Varga Zsigmond főmunkatárs. A második számtól kezdve már három név áll a borítón, a harmadik Deák János evangélikus professzor. A lap kéthavonta jelenik meg. Valamennyi szám

igemagyarázattal kezdődik, majd tanulmányokkal, közleményekkel, külföldi szemlével, határainkon túl megjelenő folyóiratok szemléjével (német, angol, francia), hazai irodalmi beszámolóval folytatódik, és szerkesztői üzenetekkel zárul. Jelentős, hogy rendszeresen közöl nekrológokat is, pl. mindjárt a második számban Gyurátz Ferenc evangélikus püspök (1841-1925) életéről ad számot.

A lap református és evangélikus jelentős teológusokat szólaltat meg: Vass Vince, Muraközy Gula, Varga Zsigmond, Révész Imre, Pröhle Károly, Budai Gergely, Tavaszai Sándor, Makkai Sándor, Ravasz László, később Mátyás Ernő, Podmaniczky Pál, Szelényi Ödön, Karner Károly, Kapi Béla, Raffay Sándor, Geduly Henrik stb.

1947-ben, amikor a lap újraindul, nyári körlevélként, Debrecenből, az igehirdetést Czeglédy Sándor írja. Szerintem a legjelentősebb cikket Vasady Béla (Princetonból): A reménység teológiája címen. Ez a cikk később is gyakran idézett írás: „a kétségbeesés filozófiájával szemben a reménység teológiáját kell képviselnünk. Hogy is mondták a reformátorok? Desperatio fiducialis. Ha magamra nézek, így kiálthatok fel: Óh, én nyomorult ember; ha azonban Pállal együtt Krisztusra tekintek, a reménység ébred bennem és így szólok: Hálát adok Istennek a mi Urunk, Jézus Krisztus által.” A reménység teológiája tehát egyszerre a bűnbánatnak és a hálaadásnak a teológiája. Ez a két szó a következőkben gyakran szerepel, de addig egy újabb szünet következik.

Az 1948-as kommunista hatalomátvételt szomorú „fordulatot” jelentett a Szemle számára is, hiszen 10 év hallgatásra ítéltetett. 1958-ban indul újra a lap immáron a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának gondozásában. Változnak a szerkesztők, változnak a

cikkírók, változik az érdeklődési kör, de a lap a mai napig él a MEÖT keretében. Néhány jellemző vonást meg kell említenem:

1. Nagy kincs a Theologiai Szemle. Ez a kincs nagyrészt kihasználatlan. Érdemes lehetne teológiai fakultásainkon kutatás tárgyává tenni, dolgozatoknál intenzívebben felhasználni: szemináriumi, szigorlati, doktori disszertációinknál vagy kutatási forrásként. Teológus hallgatóink és lelkészeink nagy része nem is tudja, milyen kincs birtokában van.

2. Érdekes jelenség, hogy mindhárom indulás katasztrófák után történt. Traumák egész sora nyomán az élet, élni akarás jeleként indul a Theologiai Szemle 1925-ben, 1947-ben és 1958-ban is. Az élet élni akar – írta Ady. A protestáns teológiai élet is.

3. Jellemző, hogy a Kárpát-medencében a környező országok protestáns egyházaiban csak nálunk jelentkezett ez a fajta teológiai magazin, európai szintű újsággként. Mind az I. Világháború, mind a II. Világháború után Európa közép-keleti részén unikumnak számít. Genfben, Princetonban, Uppsalában, Berlinben számon tartották. Ezért volt hasznos, hogy, ha nem is az első, de már a második számtól kezdve három nyelven, németül, angolul és franciául megjelenhetett a summázás, a tartalmi kivonat.

4. Nem egyszerűen magyar egyházaink körlevele, belső ismertetése a lap tartalma, hanem német és angol teológusok, később francia és holland nyelvű teológiai iratok is ismertetésre kerülnek, egy időben az orosz ortodox egyház tanulmányai is. Így a lapot olvasva messze túl láthattunk egyházi és magyar teológiai kerítéseinken.

5. A Theologiai Szemle az ökumenikus és felekezeti világszervezetek életére, mozgására kezdettől fogva figyelt, így az 1948-ban megalakult Egyházak Világtanácsa vajúadására, majd a Lutheránus Világszövetség, a Református Világszövetség, a Leuenbergi Mozgalom stb. éppen úgy szóhoz jutott, mint a Limai Dokumentum, később a dialógusok egész sora, az EEK és más felekezeti és nemzetközi egyházi szervezetek életjele.

6. Sajnálatosnak tartom, hogy a két magyar klasszikus protestáns egyház közül kevesebben használták fel evangélikus részről ezt a nyitott publikációs lehetőséget, sőt még a neoprotestáns teológus testvéreink is megelőztek ebben (metodisták, baptisták, sőt ádventista szerzők is). Ugyanez elmondható a szerkesztőbizottság arányosan választott tagjai között az evangélikus tényleges részvételről is. Noha evangélikus főszerkesztő vagy főmunkatárs is volt (Deák János, Pröhle Károly, Ottlyk Ernő, Görög Tibor, néhány hónapig Hafenscher Károly), a kép ugyanaz.

7. Terjedelemben egy-egy felekezeti publikáció csak ebben a sajtószerzvényben jelenhetett meg. Mert sem a Lelkipásztor, sem a Református Egyház nem adhatta ki a néha 30-40 oldalas tanulmányi anyagot (pl. Podmaniczky Pál teljes missziológiája vagy Pröhle Károly A Teológia létértelméről, Varga Zsigmond Vallástörténeti tanulmányai stb. anyagát). De ugyanez elmondható a Limai Dokumentumról, a Máltai jelentésről, a Leuenbergi Egyezmény szövegéről, a Debreceni Református-Ortodox Párbeszéd anyagáról, az EVT világgyűlések előkészítő anyagairól stb. Nem is beszélünk most az egzegetikai vagy kortörténeti tanulmányok kis létszámú olvasótáborát megcélzó iratairól.

8. Az új folyam részben régi síneken indult, de más szerzőkkel, szerkesztőkkel. Jellemző a reménység hangja, pl. Vasady így ír: „Német katonától hallom: Alles ka-

put! Orosz katonától hallom: Kultúra kaput! Mi ezt más-hogy mondjuk: Új reménység született!” Ugyancsak Ő írja, hogy nekünk nem nyugat felé, nem is kelet felé, hanem fölfelé kell tekinteni. Az új kezdeményezésre jellemző, hogy a legjobb református erők sorakoztak fel: Makkay, Török, Pákozdy, Czeglédy, Mátyás, Koncz, és megszólalnak a svájci és német teológusok: Thurneysen, Lüthi, Cullmann, evangélikus részről Karner Károly, ifj. Pröhle Károly és még sokan mások. Magyar református sajátosság, hogy holland teológusok is szóhoz jutnak.

Ha a Theologiai Szemle tartalmát nézzük, tulajdonképpen a régi profil nem változik, mert a biblikum, az egyháztörténet, a rendszeres teológia, a gyakorlati teológia mind szóhoz juthat, a külföldi szemle sem változik, sőt az amerikai anyag bővül, talán a vallástörténeti egykor gazdag részletezés az utolsó évtizedekben hiányzik. Az első sorozatban a buddhizmusról, egyiptomi vallásról, görög és római mitológiáról, császárkultuszról, germán ősvallásról, hinduizmusról, hettitákról, okkultizmusról többet olvashattunk, mint az utolsó évtizedekben, amikor egyházpolitikai, társadalmi, globális etikai és nemzetközi kérdések több helyet foglaltak el. Ha az első szakaszt nézzük, filozófiai anyagot is találunk: Platonról, Kantról, Marxról éppen úgy olvashatunk, mint pedagógiai kérdésekről, orvosi etikáról és nekrológokról.

A Reformáció népe a 16. századtól kezdve mindig becsülte és eszköznek tekintette az evangélium szolgálatában a betűt, az írást, az újságot, a könyveket. Ebben a kontextusban kell látnunk a Theologiai Szemle szolgálatát is. Megítélésem szerint nélkülözhetetlen egy ilyen, alapjában protestáns hangot képviselő ökumenikus publikáció a jövőben is. Az Evangélikus Élet 70. éves jubileumát nemrég ünnepeltük. Most a 80. évét betöltő Theologiai Szemle jubileuma talán felhívja a figyelmet kiadványunkra, sort kerít kritikára éppen úgy, mint ötletbörzére, és esetleg még lelkészeink és teológiai tanáraink aktívabb részvételét is elősegíti. Ezt remélem ettől az ünnepi kerekasztal beszélgetéstől is.

Hafenscher Károly

E SZÁM SZERZŐI

Dr. Bodó Sára, egyetemi docens, Debrecen
Dr. Bóna Zoltán, ökumenikus főtítkárs, Budapest
Dr. Bölcskei Gusztáv, református püspök, Debrecen
Dr. Fabiny Tibor, teológiai tanár, Budapest
Ifj. Dr. Fekete Károly, egyetemi tanár, Debrecen
Dr. Gaál Botond, egyetemi tanár, Debrecen
Görözdí Zsolt, lelkész, Dunaszerdahely-Komárom
Dr. Hafenscher Károly, ny. teológiai tanár, Budapest
Hecker Róbert, lelkész, Budapest
Kelman, Naamah, rabbi, Jeruzsálem
Keveházi László, ny. evangélikus lelkész, Budapest
Dr. Mészáros Kálmán, baptista egyházelnök, Budapest
Németh Tamás, lelképásztor, Celldömölk
Dr. Pásztor János, ny. teológiai tanár, Budapest
Dr. Pröhle Gergely, volt berlini és berni nagykövet, a Külügyminisztérium munkatársa, Budapest
D. Szabik Imre, evangélikus elnök-püspök, Budapest

Rend és szabadság a mindenségben

Tudomány és teológia sorozat, A Debreceni Református Hittudományi Egyetem és a Hatvani István Teológiai Kutatóközpont közös kiadása; 2005. Debrecen; szerk.: Gaál Botond és Végh László

A könyv a Hatvani István Teológiai Kutatóközpont által 2003-ban szervezett 6. Tudomány és Teológia Konferencia elhangzott előadásait tartalmazza. Mivel ezek a konferenciák a Debreceni Egyetem és a Református Hittudományi Egyetem tudományos kapcsolatát erősítik, s az universitas jegyében születtek, a két intézmény rektorának megnyitói előadása vezeti be témáját.

Imre László professzor, a Debreceni Egyetem rektora megnyitójában szól a tudománynak és a vallásnak a szellemi és erkölcsi felemelkedésért megtett útról, a vallás és tudomány két évszázad óta tartó szembenállásáról, leszögezve, hogy a Biblia tényeinek tudományos cáfolata értelmét veszítette, „hit és tudás, vallás és tudomány viszonya új alapokra helyeződik”. Összemberi érdek az, hogy a tudomány és a vallás közösen gondolkodjék, és az emberiséget a szellemi és erkölcsi felemelkedés felé segítse.

A következő előadásban ifj. Fekete Károly teológiai tanár, a Debreceni Hittudományi Egyetem rektora emlékezik meg a Hatvani István Teológiai Kutatóközpont tíz éves munkájáról. Előszámlálja a korábban tartott konferenciákat, ahol neves tudósok bevonásával olyan témákat dolgoztak fel, amelyek mind a teológia, mind pedig a természettudomány problémái, igyekezve az egymástól talán messze eső nézeteket, kutatásokat megismertetni, és az eredményeiket együtt láttatni. Ezek sorrendben a következők: A természettudomány és a keresztyén gondolkodás; Kicsoda az Ember?: Az emberi értelem világa; Az antropikus kozmológiai elv tudományos és teológiai értelmezése; A természettudományok és a teológia jövőképe.

2003-ban a konferencia témája „A rend és szabadság a mindenségben” volt. Az előadások a mikrovilágtól indulnak el és a makrovilággal folytatódva, az evolúció taglalása után egészen az agy kifejlődéséig vezetnek, majd olyan magasabb struktúra következik, mint a zene rendje, végül pedig a rend és szabadság teológiai értelmezése.

Az első előadás Lovas István akadémikusé, aki Debrecenben egyetemi tanár és az ATOMKI vezető elméleti fizikusa. Lovas a makrokozmosz rendjével és rendetlenségével foglalkozik. A makrokozmosz rend, vagyis a „hőhalál” réme nem fenyeget, de a rendetlenségé sem, bár a kozmosz 97%-ról alig tudunk valamit. Egy dolog bizonyos, hogy a makrokozmosz, jóllehet a zárt rendszerek fizikai törvényszerűségei is alkalmazhatók rá, mégis nyitott rendszer. A mikrokozmoszban ugyanígy nyitottság és zárt rend váltakozva fordulnak elő.

Varga Zoltán biológus, egyetemi tanár a rendezettség és véletlenek relációjában az evolúció kérdését taglalja. A klasszikus evolúciós elmélettől már jócskán eltért a tudomány, hiszen a genetika egészen más kutatási lehetőségeket nyitott meg a fajok eredetét megismerni vágyók előtt. A *genom* egy alaprend, amit, mint mintát követ

minden sejt legyártása. De hogyan jön létre az élet önszerveződése, mi értelme van annak, hogy az ember mindezeket kutatja? Ezek a kérdésfeltevések új rend felé nyitnak, az erkölcsi rend magasabb rendű értékei felé, illetőleg felvetik a kutató erkölcsi felelősségét.

Székely György akadémikus, orvosprofesszor kapcsolódó előadása, az agy evolúciójától eljut addig, hogy a racionális gondolkodás mellé odatesz egy másik rendező, de nyitott elvet, a spiritualitást, amely már túlmutat az agy működési mechanizmusán, de mégis erre az alapra felépülő új rend.

A természettudósok egyöntetűen oda jutnak el, hogy minden makro- és mikrorendszer bizonyos mértékig nyitott, tehát egy magasabb rendű új rendszer megjelenése felé tekint, de természettudósok lévén, erről az új struktúráról saját tudományuk eszközeivel és fogalmaival már nem tudnak szólni.

Ezután ifj. Karasszon Dezső zenetudós a zene rendjéről és a zenében megjelenő rendetlenség rendjéről szól nagyon érdekes előadásban. A zene mindig a rend művészet volt, sőt hozzátehetjük azt is, hogy az isteni Rend jelenlétét próbálták érzékeltetni évszázadokon át a zene hangjaival. A zenei rend védelmében még a pápa is felémelte hangját. Ez a rend azonban a XVIII. századra, a barokk zene hanyatlásával megváltozott. Felütötte a fejét a „rendetlenség”, de ez a rendetlenség azért jelenik meg, hogy a rend helyreállításának vágyát ébressze fel. L. van Beethoven „Pastorale” szimfóniájának példáján mutatja meg, hogy a rendetlenségből katartikus élményt nyújtva helyreáll a „Rend”.

Gaál Botond teológus professzor pedig beszél a magasabb értékű nyitott rendről, amely a makro- és mikrovilág, valamint az élet működési rendjei fölé emelkedik, teológiai kifejtését adva a rendnek és a szabadságnak. A keresztyénség – szemben a hellén filozófiai gondolkodással – új értelmet ad a rendnek. Az Isten által teremtett világnak saját teremtett rendje van, amely kontingens rend, a maga szabadságával. Ez a rend megnyilvánul a történelemben, a természetben és magában az emberben. Keresztyén szemmel a történelem nem esetleges történések sora, hanem Izráel népének kiválasztottságától a Krisztus jelenlétén át a világban az egyház küldetésének megértéséig ott látható az isteni tervezés, amely a jövő felől nézve közelíti meg a jelent, mert a jelen mintegy visszasugárzása a jövőnek. Ebben érthető a „szabadság tökéletes törvénye”. A teremtett világnak, természetnek van rendje, amely nyitottságánál fogva kimeríthetetlen szabadsági fokokkal rendelkezik – mondja –, s az embernek jutott az a megiszteltetés, hogy ezt fölfoghatja és megismerheti. Az ember viszonylatában a szabadság és a rend úgy érthető meg, hogy az embert a szabadság rendjére alkotta Isten. Aho-

gyan József Attila a költő érzékenységgel leírja: „Szabadság, te szülj nekem rendet”.

Az utolsó egység Végh László fizikus összefoglalása, aki gondolatait így fejezi be: A törvények nem szorítják meg teljesen a világot. A világban lévő szabadság teheti lehetővé az önszerveződés működését. Azt, hogy az önszerveződés, például az élő világ vagy az emberi tudat evolúciója mögött vannak-e még mélyebben fekvő, szintén alapvetőnek tekinthető törvények, egyelőre nem tudjuk. Így a világ szabadságának fokáról sem mondhatunk többet és pontosabban.

A kötetet, mintegy keretet adva neki, a Hatvani István Teológiai Kutatóközpont (HITEK) Alapító okirata zár-

ja. Jó dolog ismét látni a tíz éve működő HITEK alapelveit és célját, melyet létrejötté óta töretlenül követ.

Az olvasó nem csupán együtt gondolkodhat Debrecen kiváló tudósaival, akik tudományterületük pillanatnyi állását pontosan ismerik és egymással megosztják, hanem olyan nyitott gondolkodású tudósok előadásait veheti kezébe, akik nem esnek a mindentudás göggyébe, de együtt gondolkodva nyitják ki szemünket világunk struktúráinak megismerhető rendje, valamint szabadsága felé, ezzel is oldva azokat a jéghegyeket, melyek a tudomány és teológia, vallás és természet közé épültek.

Németh Tamás

ÖKUMENIKUS SZEMLE

Elnöki jelentés az Ökumenikus Tanács 2005. november 29-i közgyűlésén

Az Egyház Urának mondott hálaszó szívből jövő kedves kötelezettségünk. Ő engedte, hogy az Ökumenikus Tanács a különböző tágelyházak szolgálatával terjessze az evangéliumot, bíztassa a kétségkedőket, bátorítsa az elcsüggedőket, vigasztalja a megkeseredett szívűeket.

Az Ökumenikus Tanács elnökeként úgy értelmezem megbízatásom tartalmát, hogy impulzusokat artikuláljak a tágelyházak szolgálattevői, mindnyájunk számára, míg az Ökumenikus Tanács részletes tevékenységéről dr. Bóna Zoltán főtitkár ad áttekintést. Ezért ebben az esztendőben három kifejezés köré csoportosítom gondolataimat.

1. **Ökumené** – Nem elvont fejtegetésbe kívánok feledkezni, csupán utalok arra, hogy 12-szer fordul elő az Újszövetségben, és a lakott föld, az egész világ, az emberiség a leggyakoribb jelentése.

Elért eredményeink között tartjuk számon az ökumenikus esküvői rend és a Carta Oecumenica együttes elfogadását. Bizonyára a Carta Oecumenica tartalmi megvalósítása még várat magára.

Egyesek ma az ökumené jégkorszakáról, mások a párázs hamu alatt izzó képéről szólnak. Érdemes Dr. Keith Clements, az Európai Egyházak Konferenciája távozó főtitkárának szavait idézni: „Az ökumenizmus nehezebb lett. Minden fontos egyházi tradíció vezető személyiségei sokkal óvatosabbak, mint akár egy évtizeddel ezelőtt, és sokkal inkább törődnek identitásuk megőrzésével. Hiányzik egy vízió, amely azt, ami elválaszt, le tudja győzni, és minket közös jövőre tud felhívni. Egyidejűleg sok nemakarás jelentkezik ezekkel a problémákkal és kérdésekkel kapcsolatban, nem utolsósorban a laikusok, a gyülekezetek szintjén a lelkesek, valamint a fiatalok részéről. Ökumenikus grémiumként fel kell ismerünk, hol van élénk érdeklődés és élő elkötelezettség, és meg kell próbálnunk ezeket bátorítani ahelyett, hogy megsemmisítő pesszimizmusnak engednénk át magunkat. Ez az, ami az olyan eseményt, mint a Nagyszombenben 2007-ben megrendezendő Harmadik Európai Nagygyűlés, olyan fontossá tesz.”

Meglepő, amit az Európai Unióról mond: „A legnagyobb kihívás Európa egyházai számára az, hogy „alkalmas legyen saját közös életében a béke, szolidaritás és önzetlenség példáját adni, ami magában tanúságot tesz Európa reménységéről. Az integráció európai projektje krízisben van, miután jelen pillanatban nincs tényleges egyetértés a politikai vezetésben Európában arról, hogy erre melyik projektet és milyen értékben kellene felépíteni. Ez egyidejűleg alkalom és kihívás az egyházak számára. Az Európai Egyházak Konferenciája, amely az egyházak közötti párbeszéd és a társadalmi kérdések iránti elkötelezettség munkáját egymással összeköti, a legfontosabb eszköz, amely az európai egyházak rendelkezésére áll.”

Itthoni eseményeink közé tartozott, hogy a Károli Gáspár Egyetemen id. dr. Hafenscher Károlyt díszdoktorrá avatták, dr. Bölcskei Gusztáv református püspök úr pedig az Evangélikus Hittudományi Egyetemen vehette át díszdoktorátusát.

A szekuláris ökumené jeleként dr. Bölcskei Gusztávval meglátogattuk dr. Sólyom László köztársasági elnök urat, valamint dr. Szili Katalint az Országgyűlés elnök asszonyát.

2. **Az úrvacsora sakramentuma, illetve az oltáriszentség kérdése** – Napjaink kölcsönhatásának jele, hogy a Római Katolikus Egyházban megnőtt az ígehirdetés fontosságának gyakorlata, míg a protestáns egyházak felfedezték az úrvacsora jelentőségét. Ezért egyre gyakrabban – de nem elégséges módon – felkínálják az úrvacsora ünneplésének lehetőségét híveiknek.

Nem rendeződött még mindig az úrvacsorai közösség (intercommunio) a római katolikus és protestáns hívek és egyházak között. Különös esetként tartják számon II. János Pál pápa temetésén Roger Schütz taize-i rendfőnök áldozását, aki a mostani pápa kezéből vette az ostyát, Krisztus testét magához. Az eset fellángoló vitához vezetett: egyesek reménykedtek, hogy ezt követően általánossá válik a „gastfreundschaftliche Communio” a két egyház között. Mások pedig teológiai és

egyházi megfontolások alapján a megtörtént esetet helytelenítik, folytatását pedig kizárják.

Ugyanakkor progresszív teológusok felvetik a kérdést, hogyan lehetséges az, hogy az orthodoxokkal vállalja a római egyház az interkommuniót, pedig az orthodoxok sem hangsúlyozzák a transzsubstanciát, és a mise áldozati jellege sem központi fogalom az orthodox istentisztelet teológiájában, míg a hasonlóan gondolkodó protestánsoktól fentiekre hivatkozva elutasítják az úrvacsora közös ünneplését.

Az ige-központú protestáns egyházaknak bizonytalannak kell fontolniuk, nem volna-e időszzerű a nonverbális közösség, az úrvacsora szentsége megélésének gyakoribb felkínálása, az úrvacsora Krisztussal való találkozásának hangsúlyozása a kenyér és bor jegyében, a gyülekezet tanítása a presbitériummal való egyeztetés, alapos előkészület után.

Azt már részletkérdésnek tartjuk, hogy a kiskelyhes gyakorlat vagy az intinctio, a bemártásos gyakorlat áll-e egy-egy felekezet tradíciójához közelebb, vagy a hagyományos két szín alatti ünneplése az úrvacsorának közös kehellyel.

3. **Istentisztelet** – Napjaink leglátogatottabb közösségi alkalmá gyülekezeteinkben az istentisztelet.

Korábbi betegségem, szabadságom ideje alatt többféle felekezet istentiszteletén vettem részt. Nem volt ritka

a felkészületlen lelkész, a hányaveti istentiszteleti rend, a késés, és személyemet látván – a szószékről a nyilvános – bocsánatkérés még református templomban is. Ez azonban azt mutatja, hogy míg fájlaljuk az istentiszteletek látogatottságának csökkenését, addig mi magunk sem készülünk fel kellőképpen lelkiileg-szellemileg az istentiszteletre. Olykor a médiában közvetített istentiszteletek is hagynak kívánnivalót maguk után. Felelősségünk közös, a kívülállók nem a felekezetet, az eseményt nézik, értékelik vagy kritizálják.

Ne feledjük, mindnyájunkat ugyanaz az Úr állít maga elé azon a napon, de már most egy kézlegyintéssel intéznek el bennünket, ha készültségünk, rendtelenségünk tanúi a kívülállók. Nekik ugyan nem tetszeni akarunk, inkább megnyerni őket a Krisztus ügyének.

Gondoljunk az okos és hű szolgára, aki kincsesládából őt és újat hoz elő, csak hogy tisztességet szerezzen a Krisztus ügyének és tanítványokat Ura követésére.

A keresztyének egész élete istentisztelet. Énekünk, imádságunk, de tetteink is Őt dicsérhetik vagy beárnyékolják. Legyünk a Lélek eszközei a felebarát hitre jutásában! Mert az istentisztelet tanúságtétel hitünkéről.

Megköszönve megtisztelő figyelmüket, ökumenikus együttműködésünkre és közös szolgálatunkra Urunk gazdag áldásáért imádkozva kérem elnöki beszámolómlóm szíves elfogadását.

D. Szabik Imre

Főtitkári jelentés az Ökumenikus Tanács 2005. november 29-i közgyűlésén

„...nem azé, aki akarja, és nem is azé, aki fut,
hanem a könyörülő Istené.”
(Róm 9,16)

Főtiszteletű Közgyűlés!
Kedves Testvéreim!

I.

A „*non volentis neque currentis sed miserentis Dei*” apostoli tanítás egyik sokat idézett bibliai alapvetése a *sola gratia* reformátori princípiumnak. Miközben valljuk az Igének szoteriológiai és ekkleziológiai üzenetét, azt is remélhetjük, hogy az Isten könyörülete, kegyelme e földi pályán áldást hozhat a *akarókra és futásukra* is. Ennek a reményteljes hitnek a jegyében kezdtem (ismét) meg mind *igyekezetemet*, mind *futásomat* a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa főtitkáráként ez év januárjában. Tizenegy hónap elteltével igyekezetem és (pálya) futásom beszámolóját a *könyörülő Isten* színe előtt ajánlom a főtiszteletű Közgyűlés szíves figyelmébe.

Az események kronológiai és taxatív felsorolása helyett tematikusan próbálok az Ökumenikus Tanács tevékenységéről képet alkotni. Ezzel vállalom azt a nehézséget, hogy a képet alkotó témákban átfedések vannak, fények és árnyak egymásra vetülnek, kontúrok elmosódnak. Ugyanakkor azt is remélem, hogy a kép éppen ezért lesz egységes, harmonikus, valóságos és hiteles.

Az ökumené széles ölelésű, egyházközi és hívek közötti olyan mozgalom, amelyben az elméleti és a gyakorlati elemek – jó esetben – egyensúlyban vannak. Hiszem, hogy

II.

A témakörök a következők: teológiai munka, nemzetközi munka, missziói munka, operatív munka.

1. Teológiai munka

A teológiát, a hitgazságok rendszeres és módszeres kutatását, felismerését és artikulálását a tagesegházaink felekezetenként művelik. Ugyanakkor egyházi és társadalmi szempontból egyaránt szükséges, hogy az egyetemes krisztusi igazság, értékrend és ethosz is kifejeződjön nyerjen akár konkrét individuál- és szociál-etikai kérdésekben, akár általánosságban.

– Ez a hang szólalt meg Pünkösdkor az Ökumenikus Tanács önértelmezésében, amelynek címe: *Krisztusban egybefoglal mindeneket* volt. S még inkább ez a hang szólalt meg abban az ünnepi körlevélben, amely első ízben jelent meg az Ökumenikus Tanács és a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Ökumenikus Bizottságának közös üzeneteként. Ez utóbbi nyilatkozat a *hit, a magyarság és Európa megszentelt egységének* lehetőségéről és feladatáról tett bizonyosságot (I. tagesegházaink hetilapjainak pünkösdi száma).

– A Teológiai és Keresztyén Egység Bizottságunk az elmúlt évek ökumenikus imahetei tapasztalatainak és az

ezektől motivált következtetéseknek/kérdésfelvetéseknek adott hangot egy közérthetően fogalmazott iratban. Ez a tanulmány részét fogja képezni a 2006-os imaheti füzetnek – amely szintén az Ökumenikus Tanács fordításában, szerkesztésében és kiadásában jelenik meg – és reménység szerint megjelenik tagegyházaink hetilapjainak imaheti számában is. A bizottság napirendjén van továbbá a használatos hittankönyvek más felekezetekről szóló, vagy hallgató tanításainak elemzése. Továbbá a nemzeti/kulturális ünnepeink liturgikus ünneplésének bibliai és rendszeres teológiai vizsgálata, valamint a Charta Oecumenica tanulmányozása.

– Az egyház társadalmi szerepvállalásának, az állam és egyház kapcsolatának inkább, vagy kevésbé barátságos nyilvános diskurzusa végigkísérte egész esztendőnk hivatalos- és közbeszédét; e téma teológiai, politikai és pénzügyi aspektusaival együtt. A főkérdések nyilván ökumenikus jellegűek, mert ha nem is egyforma hangsúllyal és konnotációval, de egyetemesen érintik az ökumené egyházait. Ez az egyháztársadalmi jelenség is motiválja a Szociáletikai Bizottságunk azon igyekezetét, hogy készüljön egy aktualitásoktól mentes tanulmány az egyház és állam kapcsolatáról, amely háttéranyagul, alapvetésül szolgálhat minden érdeklődő, vagy az ezzel a kérdéssel szembesülő számára. A tanulmány végső formája a jövő év elején kerülhet az Elnökség elé.

– A teológia szemléi és szemléltet. Számunkra ennek az éppen 80 éves Theologiai Szemle az eszköze, amelynek az Ökumenikus Tanács a tulajdonosa, a szerkesztője és a kiadója. E folyóirat arculatában enyhe változásként jelent meg ez évtől a.) a főszerkesztő rövid állandó rovata, amely egy-egy aktuális eseményre reflektál: pápaválasztás, európai integráció/G8-ak tanácskozása, 80 éves évforduló; b.) a könyv- és ökumenikus szemle rovatok erősítése, illetve újra bevezetése; c.) a kitekintés rovat tudatosabb felkínálása olyan igényes munkák számára, amelyek – Paul Tillich szóhasználatára szerint – a határvonalon, a vallás és kultúra, a teológia és filozófia, az egyház és társadalom, a szellemtudomány és a természettudomány határán van. A Szerkesztőbizottság ünnepi ülése, az ott elhangzott előadások és hozzászólások megerősítették mind a folyóirat iránti elkötelezettséget, mind pedig az imént említett enyhe módosításokat, új akcentusokat. Az alapítás évfordulójára elkészült az 1991-2004 közötti időszak Repertórium, amely az Ökumenikus Tanács honlapján megtalálható.

2. Nemzetközi ökumenikus munka

A nemzetközi ökumenikus munkánk kulcsszava: *Európa*. Az európai integráció és az ehhez kapcsolódó események. 1994 óta veszek részt a brüsszeli és strassburgi európai intézményekkel szoros összefüggésben dolgozó Egyház és Társadalom Európai Bizottság munkájában, amely ma az Európai Egyházak Konferenciájának Egyház és Társadalom Bizottságaként működik. E bizottság tagjaként, s azon belül az európai integrációs munkacsoport tagjaként az alábbi kérdéskörökkel foglalkoztam az elmúlt esztendőben.

– Az Európai Unió Alkotmányos Szerződésének elutasítása nyilvánvalóan kérdéseket vetett föl egyházi körökben általában és a nevezett ökumenikus bizottságban konkrétan. Az egyházak, köztük az Ökumenikus Tanács tagegyházai is többször hangot adtak annak a véleménynek, hogy helytelennek és méltatlannak érzik, hogy az Európai Unió Alkotmányos Szerződésének preambu-

lumában nem történt direkt utalás Európa keresztyén gyökereire. A nemzetközi egyházi körök is többé-kevésbé sajnálatukat fejezték ki emiatt, de sokszor hangsúlyozták azt, hogy ennél a hiánynál fontosabb az 52. §-ban szereplő két articulus, amely egyrészt az állam és az egyház kapcsolatát a nemzeti törvényhozás és megegyezés hatáskörében hagyja, ezzel a szubszidiaritás elvét gyakorolja, másrészt pedig nyílt, áttekinthető és rendszeres párbeszédre hívja az egyházakat. Az Európai Egyházak Konferenciájának bizottsága újra és újra azzal a kérdéssel való szembesülésre buzdítja tagegyházait, hogy „*milyen Európát szeretnénk*”? Az Alkotmányos Szerződés franciaországi és hollandiai elutasítása után ez a kérdés még inkább aktuális, hiszen nevezett szerződésnek a további sorsa meglehetősen bizonytalan. Az viszont biztos, hogy változatlan formában sosem lesz az Európai Unió alkotmányává. A Bizottság skóciai éves gyűlésének is ez volt a központi témája, amelyről mind a Reformátusok lapja, mind pedig az Evangélikus Élet hasábjain júniusban hírt adtunk. Ugyanez a civil szférát és így az egyházakat is buzdító hang jelent meg egy olyan jelentős politikus szájából, mint Margot Walström, aki az Európai Bizottság alelnöke. Felhívja a figyelmet az Európai Bizottságnak az úgynevezett *D tervére*, amely mögött a *demokrácia, a dialógus és a diszkusszió* fogalmak állnak. Ebbe a diszkusszióba – függetlenül az alkotmányos Szerződés Preambulumától és függetlenül az Alkotmányos Szerződés tervezetének elutasításától – az egyházak is meghívást kaptak. *Beszéljünk többet Európáról* – buzdítja egész Európát a brüsszeli politikus. (Magyar Nemzet, október 14.) Nyilvánvalóan ez a nemzetközi elvárás/felhívás is motiválta azt, hogy a Teológiai Bizottságunk napirendjére tűzte a Charta Oecumenica módszeres vizsgálatát.

– Ugyanehhez a skóciai gyűléshez kötődött a G8-ak éppen Skóciában tartandó találkozására küldött Európai Egyházak Konferenciája nyilatkozatának megfogalmazása. Tagja voltam a fogalmazó bizottságnak is. A beadvány bibliai alapon hívta fel a figyelmet mind az aktuális társadalmi/gazdasági igazságtalanságokra, mind pedig a klímaváltozással kapcsolatos természeti sérelmekre. E nyilatkozat lényege szintén olvasható volt az említett hetilapokban.

– Épp a napokban jelent meg az Európai Egyházak Konferenciája Egyház és Társadalom Bizottságának *Állásfoglalása a globalizációval kapcsolatban*. Ez az Állásfoglalás egyben az EEK hozzájárulása az Egyházak Világtanácsa következő, Porto Alegrei Nagygyűléséhez. E dokumentum egy több éves munka eredménye, amely munka egyes fázisaiban személyesen részt vehettem.

– Az Európai Integrációs Munkacsoport fontos és visszatérő kérdése Törökország integrációja. A EEK Bizottság ezzel kapcsolatban is kiadott egy állásfoglalást, amelyet még tavalyi év novemberében ismertettem hetilapjainkban, s amelyet más, világi folyóirat is átvett. Azóta az események felgyorsultak. A tárgyalások megkezdődtek. Ugyanakkor hazai és nemzetközi, egyházi és nem egyházi közösségek számos problémát vetnek fel. Ezek sorából számunkra nyilván kettő kiemelkedik. Az egyik az iszlámmal való párbeszéd kérdése, a másik pedig – részben ezzel összefüggésben, részben ettől függetlenül – az emberi jogok sérelmének kérdései. A EEK igyekszik minél több európai egyházat mobilizálni e társadalmi diszkusszió folytatásába, s bizonyára nem csak azokra az országokra számít, ahol a milliós nagyságrend-

ben jelenlévő törökök napi szinten okoznak kulturális és politikai feszültséget, hanem olyanokra is, akiknek történelmi távlatból van személyes élményük a törökökkel való egy ttel s r l.

– Az Európai Egyházak Konferenciája – a Püspöki Konferenciák Európai Tanácsával közösen – készül a Harmadik Európai  kumenikus Nagygyűlésre, amelyre 2007. szeptemberében kerül sor Nagyszebenben. Az előkészületek szervez bizotts g ba meghívást kaptam. Egy 2006-os római és egy 2007-es wittenbergi találkozón keresztül vezet a zarándoklat Nagyszebenbe. A szervezők kérése az, hogy minden ország rendezze meg a maga nemzeti  kumenikus eseményét, mint e zarándoklat fontos részét. Nagyszebenben nyolc helyszínen, decentralizáltan zajlanak majd az események. Az egyik helyszín kifejezetten az európai integráció témájával foglalkozik, s ennek a helyszínnek a programfelel se az EEK Integrációs Munkacsoportja. Személyesen is az a rem nyess gem, hogy az  kumenikus Tanács tagegyh z i a Magyar Katolikus Egyházzal közösen egy nagyszabású és tartalmaz hazai  kumenikus esem nyvel részt vesznek az úgynevezett zar ndoklatban, például 2007. tavaszán.

– Az Európai Egyházak konferenciája munkájához közvetetten, de témájában mégis szervesen kötődött az az ünnepi konferencia, amelyet a Francia Protestáns Szövetség, alapításának 100 éves évfordulóján rendezett. Mint egyfajta testv rszervezet k pviseleje egy tanulm nyal és részvétellel csatlakoztam az ünnepséghez, amelyet személyes jelenlétével tisztelt meg Villepin miniszterelnök és Sárközy belügyminiszter is. Az  nnepi tanácskozás nyilatkozata – b r a francia hagyományoknak megfelelően, a Kálvini teokrácia elvét szinte ignoráló módon hangsúlyozta az állami hatalom autonómiáját – elutasította azt a felfogást, hogy az egyház tevékenysége a privát szférába sz m zhet . Ezen a tanácskozáson is nyilvánvalóvá lett, hogy az állam és egyház, egyház és társadalom kapcsolatának kezelése egész Európában, minden generációnak folyamatos feladata. Ezért is helyénvaló, hogy ezzel  kumenikus bizottsági szinten is foglalkozunk.

– Az európai protestantizmus nyilvánvalóan keresi a maga sajátos profilját és helyét a változó európai társadalomban. Ennek az önmeghatározási és önkifejezési szándéknak a valóságát ismerhetjük fel az Európai Protestáns Egyházak Közössége következő nagygyűlésének témájában, amely a *közösség* erősödésének szükségességét sugallja. E konferenciára 2006. szeptember 12-18. között Budapesten, a Ráday Kollégiumban kerül sor. Nevezett szervezet végrehajtó bizottsága – a megbeszélésen résztvevő magyarors gi k pvisele k javaslatára – elfogadta, hogy Sólyom László köztársasági elnökünk nyerjen felkérést a társadalmi aspektusból elhangzó f el d s megtartására. Azóta a felkérés a magyarors gi tagegyházak: a református, az evangélikus és a metodista egyház elnöksége részéről meg is történt, s pozitív fogadtatást nyert. E nagygyűlés az  kumenikus Tanácsnak mind a teológiai, mind pedig az operatív tevékenységére hatással lesz az el kvetkezend  hónapokban.

– Az Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem is az európai integráció és a nemzeti identitás esetleges feszültségét vagy lehetőség szerinti komplementaritását tűzte az id n napirendjére. A szervezők szívesen fogadták a Magyarors gi Egyházak  kumenikus Tanácsa k pvisele j nek részvételét az évi gyűlésükön, ami

különösen jó alkalmat kínált a kárpát-medencei magyar egyházi közélet szerepl i vel való találkozásra.

– M g egy területet értek szükségesnek megjegyezni, s ez a vallásközi párbeszéd ügye. Nehéz kérdés ez a magyar társadalomban, de elkerülhetetlen. Nyilvánvaló, hogy a vallásszabadság tiszteletben tartása, s a missziói küldetésünk imperat vusa miatt nem könnyű a feszültséget föloldani. Ugyanakkor az is nyilvánvaló a nyugati országok példáján, hogy e feladatot elkerülni, vagy sokáig od zni nem tudjuk. A magyarors gi egyházak mind felekezetenként, mind pedig  kumenikus közösségben egyre s r bbben találkozunk e kérdéssel.  gy tűnik, hogy elérkezett a tudatos felkészülés ideje. Annak érdekében, hogy ez minél kevesebb helyi egyháztársadalmi feszültséget és konfliktust generáljon, helyénvalónak tűnik, hogy az ezzel foglalkozó klasszikus nemzetközi szervezetek tevékenységével mélyebben megismerkedjünk.

Ezek a területek azok, amelyek tematikus súllyal az elmúlt esztendőben a nemzetközi  kumenikus munkánkat jelentették. A témáknak  rezz k a hazai aspektusait. A fények és árnyak nemzetközi átfedései is mutatják az  kumenikus mozgalom komplexitását.

3. A missziói munka

A tagegyh zakra vonatkozó missziói parancs bizonyára vonatkozik a tagegyházak szövetségére is, az  kumenikus Tanácsra.

– Ennek tudatában működik primer módon a Missziói  s Evangelizációs Bizottság, amelynek rendszeres körlevelei és három programja jelentette a konkrét tevékenységet. Az elméleti, tanulmányi és tervező munkába immáron bekapcsolódott az Európai Egyházak Konferenciájának – Darel Jackson által vezetett – missziói kutatómunkája is.

A már évek óta  ld sasosan működő balatonszárszói  kumenikus lelkeszi csendesnapok az idén is nagy érdeklődés mellett  p letesen lezajlottak. E helyről is köszönetet mondok azoknak a tagegyh zaknak, amelyek lelkeszeik részvételét anyagi támogatással is elősegítették. Az Országos Protestáns Napok keretében rendeztünk evangelizációs és missziói napot M ron, amely egy hosszú delutáni program keretében adott helyt a személyes megsz lítés ra törekvő klasszikus evangelizációnak, a gyülekezeti és területi szinten végzendő felekezet és  kumenikus missziói munka megbeszélésének, valamint egy szeretetvend gs gbe torkolló kulturális élménynek. Köszönet illesse a m ri házigazdák és minden f radox  gyekezett t.

– A női munkáknak is hagyománya van. E területen is három pill rr l beszélhetünk. Leford tjuk, kiadjuk és terjesztjük a Nők Vil gimanapj nak f zetett t, s erőnk szerint buzdítjuk a helyi közösségeket az imanap megtartására. K t területi találkozót rendeztünk, az egyiket a székházban, júniusban, Jókai Anna el d s val, a m siket pedig Keszthelyen a protestáns napok egyik központi rendezvényeként. Mindkét program tartalmas és látogatott volt. A női munkának is van nemzetközi aspektusa. Erőnk szerint veszünk részt a Keresztyén Nők Európai Fórumának  let ben.

– Az ifjúsági munka talán a legnyilvánvalóbb ez épületben, hiszen a két egyetemi lelkeszs g és az azokhoz is kötődő ifjúsági szervezetek rendszeresen tartják itt programj kat... Maga az Ifjúsági Bizottságunk az ifjúsági

munka programegyeztetését, összehangolását tartja feladatának. Immáron hagyománnyá vált, hogy az Ökumenikus Imahét záró istentiszteletét ez a bizottság szervezi, felváltva kápolnáinkban és a szomszédos templomban. E hét végén kerül sor a Keresztyén Ifjúsági Kerekasztal rendezvényre, amelynek célja, hogy egy együttműködési folyamatot indítson el a keresztyén és a civil ifjúsági szervezetek között szakmai és szakmapolitikai téren. A bizottság ágendájára tűzte a márciusi Pro Christ evangelizációban való aktív részvételt.

– Társadalmilag leglátványosabb eseményeink az Ortodox és a Protestáns Napok rendezvényei, amelyeknek legkevésbé liturgikus, illetve spirituális elemeiről is valljuk, hogy missziós funkciót tölthetnek be. Az Ortodox Napokat a Konstantinápolyi Exarchátussal rendeztük közösen ez év májusában. A 200 főre berendezett, majd pedig pótszékekkel túlszűfolt terem alig bírta befogadni az érdeklődők és ünneplők széles körét. Az ünnepséget követően Mihail metropolita adott ünnepi vacsorát a magyarországi protestáns, ortodox és római katolikus egyház főpásztorainak. Másnap a beloianniszi templomban volt ünnepi liturgia majd társadalmi és kulturális ünnepelés a főtéren. Az ezévi Országos Protestáns Napoknak több száz rendezvénye közül több mint százat regisztráltunk egy programfüzetbe. Hat eseményt az Ökumenikus Tanács rendezett. A már fent említetteket, továbbá egy koncertet a Kálvin téri templomban, a Kongresszusi Központbeli Kulturális Estet és a Metodista Egyházközpontban megélt ünnepi Reformációi Istentiszteletet. Nyilvánvalóan a jelenlévőknek személyes élményük és véleményük van az események egyikéről, másikáról. Számomra is sok tanulságot jelentett a rendezvénysorozat, de a legfontosabb üzenet az, hogy számos elismerő szó mellett regisztrálandó negatív visszajelzés hozzám nem jutott el.

– Természetesen hosszan sorolhatnám azokat a feladatokat, amelyek keretében gyülekezetekben, társalmi szervezetekben, egyházi/világi intézményekben, közösségekben volt lehetőségem az ökumenéről és az Ökumenikus Tanácsról beszélnem. Ezek sorából csak hármat emelek ki, nevezetesen a Nemzeti Fórum kaposvári gyűlését, ahol előadó voltam, a Metodista Egyház áprilisban megtartott pécsi ünnepségét és az Evangéliumi Szabadegyházak Szövetségének 10 éves évfordulóját, amely eseményeken köszöntéssel szolgálhattam. Ezek az utóbbi alkalmak igaz evangéliumi élményt jelentettek. Nem

tudom továbbá nem említeni amiatti sajnálatomat, hogy – korábban tett egyházi elkötelezettségem miatt – nem tudtam részt venni sem a baptista, sem a metodista egyház októberi rendezvényein.

4. Operatív tevékenység

Nyilvánvaló, hogy a szó szoros értelmében ez a terület igazán a főtitkár területe, de csak azért, hogy a fenti és egyéb tematikus munkát elősegítse. Ennek jegyében készítjük elő és dokumentáljuk a Közgyűlésnek, Elnökségnek, bizottságoknak és az ezekhez kötődő, közvetlenül az irodához tartozó programoknak a tevékenységét.

Az irodába ellátogatók, információt, segítséget, néha lehetetlenségeket kérőkkel, vagy a szellemi és fizikai portékájukat árulókkal való foglalkozás is nagyon időigényes. A napi e-mail és hagyományos postánk feldolgozása, megválaszolása, kiegészülve az említett körlevelekkel, fordítási munkákkal, nyomdai előkészítésekkel, nem beszélve a Theológiai Szemle szerkesztéséről szintén intenzív.

A Lágymányosi Ökumenikus Központ működtetésével kapcsolatos feladatok az irodaigazgató vezetésével nyernek megoldást. A szép, impozáns és sok programnak helyt adó épület megnövekedett közüzemi költségének fedezete olykor megoldhatatlannak tűnő feladatként jelentkezik.

E helyen is köszönetet mondok azoknak, akik a tartalmi munkát az Ökumenikus Tanács Elnökségében, Közgyűlésében és Bizottságaiban önkéntesként, magas színvonalon végzik. Ehhez a munkához megtiszteltetés főtitkárként csatlakozni és ezt operatív, praktikus munkával szolgálni. Ennek jegyében mondok köszönetet az Ökumenikus Tanács munkatársainak ez utóbbi szolgálatban való részvételükért.

III.

Főtisztelői Közgyűlés!

Fő vonalakban a fentiek jelentették a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa 2005-ös esztendejének munkáját. Ezek jelentették a főtitkári „akarásokat”, „futasásokat”, és ezek körében történtek a főtitkári megtorpanások és botladozások is. Éves vezérigém alapján a fenti jelentést helyezem a főtisztelői Közgyűlés megtisztelő mérlegelésébe.

Dr. Bóna Zoltán

A protestantizmus szociális és intézményes helyzete Európában

Bár történelmileg Európa a protestáns reformok földje és földrajzilag a protestáns keresztyénség mélyen rányomta bélyegét több európai országra (különösen Észak- és Közép-Európában), mégis téves korunk protestantizmusát Európával azonosítani, ahogyan a nyugati társadalmakkal is téves azonosítani (különösen Észak-Amerikával). Most, a XXI. század elején, a protestantizmus világjelenség, amelyet éppúgy¹ megtalálunk Ázsiában (Dél-Korea népességének több mint 25%-a), Latin-Amerikában (10%) és Afrikában (17%) is. 2000-ben 100 protestáns közül 31 jut Afrikára, 25 Európára, 17 Észak-Amerikára, 12 Ázsiára, 12 Latin-Amerikára és 3 Óceá-

niára (ahol ez a lakosság 42%-át jelenti, ami a legnagyobb az összes kontinensek közt). A protestantizmusnak ez a világgjellegűvé válása jelen van Európában is, ahol több országban vannak afrikai, ázsiai vagy más megjelenésű protestáns egyházak.

A protestantizmus nem elhanyagolható jelenléte Európában, az ortodoxia és a római katolicizmus mellett, emlékeztet arra, hogy a keresztyénség felekezeti megnyilvánulásának változatosságában többes számban ragozódik, és ez mindig hasznos emlékeztető minden olyan ország számára, ahol ezek közül a felekezetek közül egyik vagy másik túlnyomó többségben van. A pro-

testantizmus, amely Európában született, és amely töredéke még a nyugati kereszténységnek is, nem felejtkezhet meg arról, hogy Európa a vallásháborúk és a kereszténység egyházszakadásainak földje. Európa a földje annak is, hogy ezeken a konfliktusokon úgy léptek túl, hogy függetlenítették az államot a vallásoktól és előtérbe helyezték a jogot. A protestáns kisebbségek különösen tudatában vannak ennek. Az európai integráció szükségessé teszi Európa különböző vallási emlékeinek összebékítését (nemcsak a katolikus, protestáns és ortodox emlékeket, hanem a zsidó és muzulmán európai emlékeket is). A keresztény ökümenizmusnak világpolitikai jelentősége van európai vonatkozásban éppúgy, mint világméretben. Angolszász, lutheri, dél európai kisebbségi megnyilvánulásaiiban a protestantizmus az európai sokféleséget testesíti meg, és a protestánsok közötti ökümenizmus több fontos európai kulturális területet érint.

A protestantizmus, amely szorosan kötődik minden ország történelméhez és nemzeti felépítéséhez, mélyesen megtestesül a különböző európai népek politikai struktúrájában, nyelvében és kultúrájában. A protestáns egyházak nemzeti vagy regionális egyházak: Dán Evangélikus Egyház, Francia Református Egyház, Német Protestáns Egyház (EKD), Skót Presbiteriánus Egyház, Olasz Valdens Egyház, Holland Egyesült Protestáns Egyház... Ehhez a nemzeti különbözőséghez járul a hitvallások különbözősége: a református-presbiteriánus, lutheri, baptista, metodista, pünkösdi, evangéliumi... Dél-Európa protestáns kisebbségei és Észak-Európa és Németország „tömeg” protestantizmusa között ma is jelentékeny az eltérés. Ha Európában nem is fejlődik olyan nagy mértékben az evangéliumi és a pünkösdi protestantizmus, mint a többi földrészben (különösen Latin-Amerikában), Sébastien Fath Franciaországra vonatkozó megállapítása² mégis érvényes egész Európára: az evangéliumi protestantizmus súlya a történelmi lutheri-református egyházakhoz képest Európa legtöbb országában nőtt.

A protestáns egyházak viszonya az államhoz különböző: a nemzeti egyházaktól (pl. Dániában vagy Skóciában), azokon a protestáns egyházakon át, amelyek mint elismert vallások különböző jogi helyzetet élveznek (Ausztria, Belgium, Spanyolország...), azokig a protestáns egyházakig, amelyeknek nincs semmiféle intézményes kapcsolata az állammal (pl. Franciaországban). Dánia példáját idézve, Philippe Portier így ír: "itt a politikának nem kellett szétválnia az egyháztól ahhoz, hogy megszerezze függetlenségét"³. Az egyház és az állam között a konfliktusok nagyobbak voltak a katolikus országokban, mint a protestáns országokban; az utóbbiakban gyakrabban fejlődött párhuzamosan a társadalom, az egyházak és a közélet. Így, a skandináv országokban az állam, a vallás és a társadalom ugyanabban az ütemben fejlődött, jelentős konfliktusok nélkül. Például Svédországban a presbiteri tanácsok és a törvényhatósági tanácsok demokratizálása ugyanabban a korszakban történt, a nőket 1961-től fogadták el lelképásztori szolgálatban, tehát akkor, amikor a nők szerepe a társadalomban megszilárdult. A lutheri egyház és az állam szétválását a „laikusok bársony-forradalmának” nevezik. Ahogy René Rémond megjegyezte, az antiklerikalizmus sokkal jellemzőbb a katolikus országokban, mint a protestánsokban, és egyes szerzők szembeállítják a világiságot, ami a katolikus országokra jellemző a szekularizációval, ami a

protestáns országok sajátja. Az bizonyos, hogy a politikai hatalom és az egyházi hatalom akaratának összeütközései nem voltak olyan elkeseredettek a protestáns országokban, mint a katolikus országokban. Mivel a protestantizmus sok szempontból a kereszténység belső, teológiai vállalt és kivívt szekularizációjának megnyilvánulása, kevésbé konfliktusos szálakkal szövődik a modern korba sok területen: gazdaságilag, politikailag, erkölcsileg, és a nevelésügyben.

Paradox módon, a protestantizmus pozitív kapcsolatai a modern korral hátránnyá válhatnak, ha a protestánsok nem tudatosítják magukban világosan azokat a mélyreható változásokat, amelyek korunkban zajlanak. Ha a modernizálódó társadalmakban megbecsülték a protestantizmust, mint a kereszténység olyan megnyilvánulását, amely pozitívan követ bizonyos változásokat (a politikai, nevelésügyi, szexuális és család-erkölcsi területen...), egészen más a helyzet azokban a társadalmakban, amelyeket ultramodernnek nevezünk, hogy aláhúzzuk azt, hogy a modernség radikalizálódásának ebben a fázisában (Anthony Giddens) a modern társadalmak megtagadták saját rendjüket a munka, a család, a nevelés és a politika terén is. Ha a modernség a modern bizonyosságok (a haladás ideológiai) által létrehozott változás volt, az ultramodernség a változás és a bizonytalanság. Így, a szekularizációhoz képest, ami áttérés a vallás tiszteletéről a tevékenység világi szféráira (közgazdaság, politika, nevelés, erkölcs), – ez az áttérés felel meg speciálisan a modernség szekularizáló fázisának – az ultramodernség olyan szekularizált modernség, ahol a szekularizáció magukra a szekularizáló erőkre hat: ez a kiábrándító kiábrándítása (Ulrich Beck).

Ezzel az új felállással szemben az volna a hiba a protestantizmus részéről, ha elmulasztaná találkozását a szekularizált ultramodernséggel, nyugodtan pihenve a szekularizáló modernséggel (modernizáció, mint elszakadás a vallástól és individualizálódás a keresztény kultúrájú társadalmakban) kialakult történelmi kapcsolatán. Már nem arról van szó, hogy felszabadítsuk az egyént és a társadalmat az egyházi hatalmak gyámsága alól, ez megtörtént: az egyének, még a katolikusok is, kivívták önrendelkezési jogukat, és követelik is hangosan és erőteljesen. Most újra meg kell találnunk a kereszténység kifejezését egy kiábrándult modernségben, amely megkérdőjelezi saját antropológiáját és azokat az intézményeket, amelyeket maga hozott létre (például a család és a nevelés). Már nem arról van szó, hogy megszólaltassuk a protestáns sajátosságokat egy kultúrájában keresztény társadalomban, hanem, hogy megszólaltassuk a kereszténységet egy kulturálisan posztkeresztény társadalomban.

Ma az egyháznak posztkeresztény helyzetben kell megtalálnia a helyét, azaz olyan helyzetben, ahol a kereszténységet már nem hordozzák a társadalmat összefogó politikai és kulturális keretek. Ebben a helyzetben a kereszténynek tényleg kisebbségben vannak, még ha egyházuk azzal dicsekedhetik is, egyes országokban, hogy a népesség nagy része tartozik hozzá. Ez az örökletes kereszténység végét jelenti az önként választott kereszténység javára. Ez olyan választás, ami lehetővé teszi férfiak és nők számára, hogy autonóm alanyokként és felelős szereplőkként helyezkedjenek el a szekularizált és pluralista társadalmakban, amik sok elbizonytalanodást (nincs irány) és magányt (nincs kapcsolat) is létrehozhatnak.

A protestáns egyházaknak, amelyek pozitívan követik a szekularizáció folyamatát, sürgősen meg kell érteniük, hogy a szekularizáló modernségből ténylegesen szekularizált modernségbe jutottunk, amely arra törekszik, hogy elszakítsa azokat a kötelekeket, amelyek a keresztyén vonatkoztatási rendszerhez csatolják. Most nem az aggiornamento idejét éljük, hogy csatlakozunk a szekularizáló és diadalmas társadalmakhoz, most, éppen ellenkezőleg, annak az ideje jött el, hogy kiplakátoljuk, világosan és nagy ütőerővel a keresztyénség üzenetét az ultramodern társadalmakban, amelyek demitologizálták a saját utópiájukat is, és önmagukban is kételkednek.

Ami a hitvallási különbségeket illeti, ha ezek törvényen kívülinek és elavultnak tűntek egy diadalmas modernségben, az ultramodernségben egyre inkább visszanyerik kulturális legitimitásukat. Az ultramodernségben elegáns határozottan megfogalmazni a különbözőségünket és nyilvánvalóvá tenni kilétünket. A hitvallási viszonylatok sem kivételek a szabály alól. De ez nem azt jelenti, hogy visszatérünk egy régi helyzethez. Valójában a hitvallási különbségeket már nem úgy tekintik, hogy az egyik hitvallás kizárná a másikat, nem jelentenek korlátal körülvett területet, ahova az ember bezárkózik. Ezért valamennyien szabadabbnak érzik magukat arra, hogy a hitvallásokat átfogalmazzák és hogy megerősítsék a viszonylag megbékélt különbözőség keretében. A hitvallások pólusok az egyének önazonosságának meghatározásában, akik mindenképpen felszabadultak már az egyházi gyámság alól, és ahol a vallási intézményeknek ténylegesen már nincs nagy hatalmuk a társadalomban és a társadalom fölött. Ezt a társadalmi-vallási helyzetet ábrázolja egy új helyzet, amelyet a megélt vallás ökumenikussága és az önmeghatározás megélnkülése jellemez. Ebben az értelemben mondjuk, hogy az ultramodernség egy bizonyos ökumenikusság végét jelenti. Vallási területen éppúgy, mint más területeken, újra felfedezzük a különbségeket, és értékeljük békés egymás mellett élésüket.

Ha a modernség arra hívta az egyházakat, hogy csinálják meg aggiornamento-jukat, hogy csatlakozzanak „a világhoz”, az ultramodernség arra hívja őket, hogy erősödjenek meg sajátosságukban a szekularizált és pluralista társadalmakban. Ez a vallás visszatérése mint szimbolikus és közösségi erőforrás az ultramodernség bizonytalanságában és magányosságában. Az ultramodernség a pluralista szekularizáció kora, azaz egy olyan szekularizációé, ahol a vallás, anélkül, hogy befolyást gyakorolna a társadalmi életre, betölti a szerepét „mint szellemi, erkölcsi, kulturális, sőt, nagyon tág értelemben, politikai forrás, az egyéni függetlenség és a demokratikus pluralizmus tiszteletben tartásával” (Yves Lambert).

A körülmények ilyen alakulásának nem kellene-e arra indítania a protestantizmust, hogy:

1. átlépje egyházi provincializmusát, ami megnehezíti azt, hogy nemzetközi szinten határozzák meg magukat (akár európai, akár világ méreteken).

2. mérjék fel egy paradox protestáns önértelmezés veszélyeit, ami hozzájárulna ahhoz, hogy egy specifikusan protestáns identitás közzététele bizonytalanná váljék. Viszonylagossá téve saját felekezeti kifejezéseiket, és az egyéni megtérést és elkötelezettséget értékelve a protestantizmus nem sokat törődik egyházi struktúrái és intézményei tartósságával. Nagylelkű nyitása a világi modernség felé az alig látható elrejtőzés stratégiáját jelen-

tette. Társadalmilag a protestantizmusnak társadalmi deficitje van önmaga kijelentésében. Ez még bizonytalanabbá teszi önmaga közlését.

3. Hogy még inkább tudomásul vegye a szimbólumdeficitjét. Azáltal, hogy a beszédre és a belső kegyességre összpontosít, a protestantizmus, inkább a hallás, mint a látás keresztyénsége, a szimbólumok, különösen az esztétikus szimbólumok hiányában szenved egy olyan korban, amikor a látható és érzékelhető rendkívül fontos a társadalmi kommunikációban.

De mit lehet mondani a protestantizmus lényegéről a keresztyénség mélyreható átrendeződésének társadalmi-kulturális viszonyai között a nyugati társadalmakban? Ennek az átrendeződésnek két lényeges vonása van: egyrészt az individualizáció, amelynek során az öröklött vallás választott vallássá fejlődik, másrészt a vallások sajátos szubkulturákká válása a szekularizált és pluralista társadalmakban.

1. Amikor viszonylagossá vált a hagyomány, akkor a protestantizmus bevezette az állandó átalakulás elvét. Ez lehetővé tette számára, hogy pozitívan kövesse a modernséget és alkalmazkodjék. A protestáns bizonytalanság bizonyos plasztikusság is, ami előnyös a változás szempontjából és kedvez az újításnak. A vallási legitimitás Bibliához kötöttsége, a Szentírás megújított olvasata által lehetővé tette a lelkipásztori hivatás megnyílását a nők előtt. Ez a bizonytalanság tette a reformáció egyházait viszonylag befogadóvá a társadalmi és kulturális változásokkal szemben: az ebből származó társadalmi gyengülés szintén egyszerűvé tette a társadalommal összhangban levő fejlődést. A reformáció egyházai követték a fejlődést, nem minden konfliktus nélkül és időnként nagyon kritikusan, de mégis anélkül, hogy elzárkóztak volna az általános társadalmi-kulturális változás elől. A protestáns egyházak, társadalmi-kulturális nyitottságuk folytán, gyakran a globális társadalom ütemében fejlődtek, még ha fundamentalista csoportok vadul elleneztek is a fejlődés egyik vagy másik lépését.

2. A protestantizmus kétségtelenül erkölcsileg is modern. Ha, amint Eric Fuchs írja „a protestantizmus nem egy terület, ahol az irracionális misztériumokat és a tekintély elven alapuló erkölcsöt védjük a gonosz, kritikus elme támadásaival szemben” hanem „egy lelkiállapot, amit az a meggyőződés jellemez, hogy Istennek Jézus Krisztusban kijelentett bölcsessége belülről világítja meg az emberi elmét és megőrzi a fenyegető romlottságtól”⁴, a protestantizmus igenlően iratkozhat be egy szekularizált és pluralista társadalomba. Azonban ez a liberális látás nem az egyetlen etikai kérdés, amellyel szemben áll a protestantizmus fundamentális szárnya.

3. Ami a vallásos individualizmust illet, a protestantizmusnak ebben a vonatkozásban is vannak ütközései egy olyan korban, amikor a vallásos lelkiismeret követeli önállóságát és visszautasítja a klerikalizmust. Ha olyan helyzetben vagyunk, amelyben „nem az egyház teszi a híveket olyanná, amilyenek, hanem a hívek teszik az egyházat olyanná, amilyen” (Ernst Troeltsch), akkor a keresztyénségnek a hívő egyén által történő hitelesítése a lényeg. A személyes megtérést hangsúlyozó protestáns szemlélet megfelel ennek a helyzetnek, amikor az öröklött vallás a megtért emberek vallásává alakul. Ha a szekularizált társadalmakban a vallás már nem a társadalom objektív dimenziója, hanem az egyéniség szubjektív dimenziója, akkor a protestáns vallásos individualizmus-

nak van polgárjoga. Valóban, ha Isten az egyén szívében van, akkor nemcsak valamilyen vallásos intézményben nincs jelen, hanem ugyanúgy nincs jelen sem a társadalomban, sem a kultúrában. Ezért a környező társadalom gyökeresen profánnak minősül. A vallásos individualizmus nemcsak a keresztyénség és a politikai struktúrák közötti kapcsolat kimerüléséről tanúskodik, hanem a keresztyénség és a globális kultúra közötti kapcsolat kimerüléséről is. Amikor az evangéliumi protestantizmus azt a tényt hangsúlyozza, hogy az egyház sem nem földrajzi hely, sem a hagyomány által ránk örökített származék, hanem a megtért személyek helyi és periódikus összehívott gyülekezete, akkor nagymértékben bizonyítja, hogy a keresztyénség, mint egyesítő kultúra a jelenben és mint nemzedékről nemzedékre öröklődő kultúra a múlt időben, felbomlott.

4. Ha ez az individualizmus ügyel arra, hogy ne diszkvalifikálja és ne bomlassza fel a kollektív élethez elengedhetetlen közvetítéseket (intézményes és jelképes közvetítéseket), ha ez az individualizmus nem szünteti meg a közösségi érzéket, amely magában foglalja a személyiség bizonyos fokú relatív vizualizálását, akkor ennek az individualizmusnak pozitív hatása lehet. A vallás újrafelfedezése az ultramodern társadalomban valóban harcosok hívő csoportjain és szervezetein keresztül történik, akik feszült viszonyban vannak a globális társadalommal, mert ők a társadalomhoz való viszonyukat egy szubkultúra rendező hatása alapján élik meg. Azokban a társadalmakban, ahol a keresztyénségnek már nincs meg sem az a kulturális jelenléte, sem annak a társadalmi beágyazottságának az ereje, ami korábban megvolt, kisebbségi és harcos formákban jelenik újra meg, amely formák a nyugalmasabb tömegkeresztyénségben szokásos vallási intézményeket megkérdőjelezzik, és beleütköznek azokba, a protestantizmusban éppen úgy, mint a katolicizmusban.

5. A protestáns vallási individualizmus biztosan megállhatja a helyét, mint közösségi individualizmus és mint

rendező szubkultúra. De a kihívás kulturális jellegű is a protestantizmussal, ezzel az intellektualizált és kissé de-ritualizált vallással szemben. A vizualitás és a kép, az érzékelhető fontosságának korában a protestantizmusnak fontos esztétikai kihívása, amellyel szembe kell nézni. A beszéd és a hallás vallása képes lesz-e erőforrásokat találni önmagában ahhoz, hogy jobban beépítse eszköztárába a kifejezés és közlés más regisztereit is?

6. A különböző vallások (és itt nemcsak az iszlámról van szó) közötti találkozás és viszony a XXI. század egyik nagy kihívása. A keresztyénség hirdetésének és megélésének protestáns módja még jobban kellene, hogy szembesüljön ezzel a nagy kihívással. A protestantizmus találkozása az iszlámmal, ezzel a sokféle és policentrikus vallási világgal, amelynek nincs papsága, különösen tanulságos. Vannak bizonyos hasonlóságok az iszlámmal kapcsolatos félreértésekben és a protestantizmussal kapcsolatos félreértésekben.

7. Intellektuálisan gazdag és társadalmilag szegény teológiai és etikai gondolkodásbeli modernsége, és társadalmilag hatékony és intellektuálisan szegény érzelmi hatása között a protestantizmus jövője azon is múlik, hogy képes lesz-e szimbolikus eszközöket találni a lelki tapasztalat, a társadalmi stabilizáció és a teológiai érvelés számára.

Jean-Paul Willaime

JEGYZETEK

¹ Ezeket a becsléseket a *The Encyclopedia of Protestantism* (4 kötet, Hans J. Hildebrand kiadása, New York-London, Routledge, 2004. Az anglikánok protestánsnak számítanak.

² Sébastien FATH, *A gettótól a szervezethez. Az evangéliumi protestantizmus Franciaországban. 1800-2005*, Genf, Labor et Fides, 2005.

³ Philippe PORTIER, *idézett cikk*, 307. old.

⁴ Eric Fuchs, *A protestáns etika. Történelem és tét*, Genf, Labor et Fides, 1990 : 86.

A Francia Protestáns Szövetség centenáriumi ünnepe

1905 októberében született a Francia Protestáns Szövetség, amelynek első számú feladata az volt és ma is az, hogy az állam és az egyház radikális szétválasztottságának közepette megtalálja az evangéliumi bizonyágtétel helyét és módozatait a szekularizált társadalomban. A százéves évfordulóról országos ünneplés és nemzetközi tanácskozás keretében emlékeztek meg 2005. október 21-23. között. Az esemény jelentőségét jelzi, hogy azon megjelent Dominique de Villepin miniszterelnök és a kormány több tagja is. A protestáns testvéregházak képviselőinek sorában a magyar résztvevőt, mint az Európai Unió legkeletibb országának polgárát tartották számon többször utalva egyrészt az európai összetartozásra, másrészt az összetartozás további bővülésének lehetőségére. Az alábbiakban az ott született nyilatkozatot és az egyik főelőadást közöljük. (A szerk.)

A közös bizonyágtételért Európában

A Francia Protestáns Szövetség, attól a vágytól vezetve, hogy elmélyítse kapcsolatait a különböző európai protestáns egyházakkal, és meg lévén győződve arról, hogy az egyetemes európai felelősség- és érdekközösségben kell élnie, fennállásának száz éves évfordulóját használta fel arra, hogy egy eszmecsere szervezeten Párizsban, egybegyűjtve több protestáns egyház

vagy szövetség képviselőit Európa különböző országaiból. Azért, hogy megosszuk egymással az evangélium közös üzenetét és bizonyágtételre serkentsünk minden egyházat, a tanácskozás a következő három témát ölelte fel: a protestáns egyházak szerepe a közéletben, a protestantizmus sokfélesége, a vallások közötti párbeszéd tétjei.

Tiszteletben tartva a politikai hatalom függetlenségét az egyházaktól, elutasítjuk azt, hogy az egyházak csak a

magánszféra szorítkozzanak; továbbra is biztosítani akarjuk magunknak az eszközöket ahhoz, hogy éppúgy jogunk legyen figyelmeztetni hazánk és az európai intézmények felelős politikusait, társadalmi személyiségeit, közigazdszait, mint saját tagjainkat az emberiség számára elsődleges erkölcsi értékekkel, az igazsággal, a méltósággal, a szabadsággal, a lelkiismerettel, a vallással és mindenfajta diszkriminációval kapcsolatban.

Megállapítjuk, hogy gyakran kisebbségi helyzetünk és sokféleségünk jó lehetőséget kínál a többi egyházzal és vallásfelekezettel folytatott párbeszédben, amelyek a miénkkel azonos helyzetben vannak. Az európai ökumenikus kapcsolatok fejlesztésével egy békés, szabad, szolidáris sokvallású és sokkultúrájú európai térség kialakulásához kívánunk hozzájárulni.

Elkötelezzük magunkat arra, hogy imádsággal, kölcsönös látogatásokkal, különböző formájú csereprogramokkal, információcserével, vitákkal, vélemények és gyakorlatok ütköztetésével támogatjuk az egyházak biztonyságtételét a különbözőségek tiszteletben tartása, de a közös megoldások keresése mellett. Elkötelezzük ma-

gunkat arra, hogy éberek maradunk a szektás elhajlásokkal szemben, amelyek ránk éppúgy leleselkednek, mint az egész emberiségre.

Ismerve a nem keresztyén vallások jelenlétét az európai demokratikus térségben, és figyelve arra, hogy nekik is legyen elismert helyük, csatlakozunk a meggyőződéseket szembesítő vallásközi párbeszédnek bátorításához, gyakorlásához és elmélyítéséhez anélkül, hogy lebecsül-nénk az ezzel kapcsolatos nehézségeket. Az egyház küldetése a kialakuló társadalomban továbbra is a szabadító evangélium hirdetése és szolgálata marad. Az evangéliumé, amelynek ma az a hivatása, hogy leleplezze az individualista bálványimádást, ugyanakkor létrehozza a felelős személyiséget.

Egyetértve abban, hogy közösen törekszünk ezeknek a célokknak a megvalósítására a már meglévő európai ökumenikus szervezetekkel együtt, úgy látjuk, hogy ez a találkozás egy fontos állomása az együttműködésnek, amelynek folytatódnia kell, létrehozva a dialógus alkalmait, találkozásait, amelyek elősegítik az európai protestantizmus markánsabb megjelenését.

Levél az európai keresztyénekhez „Krisztus világossága ragyog mindannyiunkra”

Megkezdődött a 3. Európai Ökumenikus Nagygyűlés zárandoklata

Az európai integráció régi és újkori folyamatában egyaránt fontos szerepet töltek be a keresztyén egyházak és az általuk képviselt értékek. A tény, hogy Európa kultúrája, jogrendje, társadalmi normája, gazdasági etikája elválaszthatatlan a bibliai hagyománytól, – minden nehézség ellenére – megerősíti az európai keresztyén egyházakat abban, hogy Krisztusról kapott ökumenikus megbízatásukat kifejezetten az európai integráció összefüggésében és annak folyamatához kötöten is meg kell élniük. Ennek az indíttatásnak és meggyőződésnek lett az eredménye a bázeli (1989), a grázi (1997) úgynevezett I. és II. Európai Ökumenikus Nagygyűlés, valamint a Charta Oecumenica címet viselő európai ökumenikus vezérfonal, amelyet Strassbourgan, 2001-ben írtak alá.

Ennek a folyamatnak újabb nagy állomása vette kezdetét január 24-27. között Rómában, ahol az Európai Egyházak Konferenciája tagegyházainak, valamint a Püspöki Konferenciák Európai Tanácsának képviselői megtartották a III. Európai Ökumenikus Nagygyűlés első állomását. A római találkozó résztvevői az alábbi levéllel fordulnak az európai keresztyénekhez. (A szerk.)

Kedves Testvérek a Krisztusban szerte Európában!
Kegyelem és békesség Mindannyiótoknak!

Európai egyházaknak, püspöki konferenciáknak, mozgalmaknak és ökumenikus szervezeteknek képviselőiként 44 országból gyűltünk össze 2006. január 24-27. között Rómában. A 2006-os krisztushívők egységéért folytatott Imahét utolsó napjaiban találkoztunk, hogy közös imádságban és együttes gondolkodásban vegyük kezdetét a III. Európai Ökumenikus Nagygyűlés folyamatának.

Elkötelezvéen magunkat e közös ökumenikus „zárandoklatra”, a bizalomnak és az egymás jobb megértésének növekedésén fáradoztunk, és ezért imádkoztunk. Arra törekedtünk, hogy azt a lelkiséget erősítsük magunkban és egymás között is, amely az Isten Igéjében gyökerezik. Hisszük, hogy imádság és cselekedetek által megelevenedhet az ökumenikus mozgalom iránti lelkesedés. Felbátorítva érezzük magunkat, hogy az

egy Istenhez forduljunk, aki Atya, Fiú, Szentlélek, s aki a közösségnek és a szeretetnek forrása.

Minden keresztyén testvérünket szeretettel hívunk, hogy a reménységnek e zárandok útjához csatlakozzanak. Tegyük közösen bizonyosságot az által, hogy Krisztussal járjuk életünk útját, és ezzel Európa számára egy új elhivatást mutatunk meg. Kontinensünkön, ahol bár nagy lépéseket tettünk előre politikai és kulturális értelemben, még mindig a kizsákmányolás, a kizárólagosság, az elnyomás és az erőszak állják utunkat. Ebben a környezetben lelkesítést várunk és fogadunk témánktól: *Krisztus világossága ragyog mindannyiunkra – reménység Európa megújulása és egysége iránt.* Hűségeseink kívánunk maradni abban az új európai környezetben is, ahol a hit gyakran a perifériára szorul. Feladatunkat Krisztus szeretetének fénye világítja meg és a Szentlélek ereje hatja át, Aki meggyógyítja az emberiség sebeit.

Arra bátorítjuk keresztyén testvéreinket, hogy fordítsanak figyelmet az Európai Intézményeknek (Európai Unió, Európa Tanács stb.) azokra a programjaira, amelyek igazságosságot és reménységet ígérnek a kontinensnek. Krisztus világossága segíteni fog nekünk, hogy a megbékélésért és egységért dolgozzunk megosztott világunkban.

Sokféleképpen vehetünk részt a III. Európai Ökumenikus Nagygyűlés folyamatában. A második fázis immáron megkezdődött. Szeretettel várunk mindenkit a csatlakozásra azért, hogy

- imádságban hordozzák ezt az ökumenikus megmozdulást;
- sokfelé Európában találkozókat és ünnepeket szerveznek közös témánk vezetése mellett;
- rendszeresen látogatják honlapunkat (www.eea3.org), amelyből naprakész információkat szereznek az eseményekről, javaslatokról és dokumentumokról;
- javaslataikkal támogatják a folyamatot, és másikat is erre buzdítanak;
- rendszeresen tájékoztatást nyújtnak saját idevonatkozó programjaikról;

E térben és időben decentralizált ökumenikus programsorozat harmadik nagy állomására Luther Márton vá-

rosában, Wittenbergben 2007. februárjában kerül sor. Ez a találkozó, hisszük, hogy számos nemzeti és területi találkozóhoz gyümölcseit összegezheti és adhatja tovább a 2007. szeptemberében Nagyszebenben megrendezésre kerülő záró Nagygyűlésnek.

A III. Európai Ökumenikus Nagygyűlés a két megelőzőre épül, amelyek 1989-ben Bazelban és 1997-ben Grázban kerültek megrendezésre, valamint a Charta Oecumenica-ra, amelyet 2001-ben írtak alá Strasbourban (www.ccee.ch és www.cec-kek.org). A III. Nagygyűlésünk sem öncél, hanem egy újabb fontos állomás az európai keresztyének életében, amellyel Krisztus imádságára válaszolnak: „...hogy mindnyájan egyek legyenek...” (Jn 17,21). A keresztyének egységéért folyó Imahét ünnepélyes záró istentiszteletén XVI. Benedek pápa elismerte és megerősítette, hogy „...hosszú út van még előttünk! De ne bátortalanodjunk el, sokkal inkább induljunk újra még nagyobb elszántsággal. Számolhatunk Krisztus töretlen jelenlétével. Alázatosan és fáradhatatlanul imádkozunk hozzá a békének és egységnek drága ajándékáért.” Menjünk tovább együtt ezen az úton!

Dr. Bóna Zoltán

A vallási nevelés fontos az európai értékek fejlesztése érdekében

Az Európai Egyházak Konferenciájának (EEK) küldöttsége találkozott Barroso-val, az EU Bizottság elnökével

„Az európai egyházak fontos partnerek abban a párbeszédben, amely arról folyik, hogy melyek az Európai Unió (EU) igazi értékei” – mondta nagytiszteletű Jean-Arnold de Clermont, az Európai Egyházak Konferenciájának elnöke a José Manuel Barroso-val, az EU Bizottság elnökével hétfőn, november 7-én Brüsszelben folytatott tanácskozása során. Antje Heider-Rottwilm, a Németország Protestáns Egyház (EKD) Európa Osztályának vezetője és az EEK Egyház és Társadalom Bizottságának társelnöke kifejtette, hogy a jelenlegi helyzet, az EU alkotmány elutasítása után nagyon kiábrándító. Az EEK küldöttségének tagja volt Georges Ryabykh társelnök, és Rüdiger Noll, az Egyház és Társadalom Bizottság igazgatója is. A küldöttség hangsúlyozta, hogy nem szabad elfelejteni a vallásos nevelés jelentőségét, amely az értékek megőrzésének és továbbadásának fontos tényezője.

„Az EU Bizottság elnöke kifejezte nagyrabecsülését az egyházaknak a gyöngék, a menekültek és a kisebbségek pártfogójaként betöltött szerepe miatt” – mondta Heider-Rottwilm a tanácskozás után. Barroso kinyilvánította meggyőződését, hogy az EEK továbbra is elkötelezi magát a kirekesztés és az idegengyűlölet megnyilvánulásai ellen. Arról is meg van győződve, hogy a régóta fennálló párbeszédnek folytatódnia kell szakértői szinten éppúgy, mint a megfelelő EU Elnökségek és az EEK, valamint a COMECE között. Ezen túlmenően, a különböző vallások közötti párbeszédet folyamatosabbá kell tenni.”

Az európai integráció lehetőségeire és korlátaira nézve az EEK képviselői megemlézték a Törökország csatlakozásáról folyó vitát, és világossá tették, hogy az emberi jogok és a vallásszabadság megvalósítása abszolút feltétele kell, hogy legyen a csatlakozás lehetőségének. Jelentés készült a keresztyén egyházak és más, nem iszlám vallási közösségek elfogadhatatlan helyzetéről, amelyek korlátozások és fenyegetettségek között élnek.

Az európai egyházak nagyban hozzájárulhatnak egy olyan Európa kialakulásához, amely elősegíti az igazságosságot, a szolidaritást és az emberi jogok érvényesülését. Az EEK, amelynek 125 tag egyháza van egész Európában, elősegítheti a megbékélés feltételeit. „Az EEK maga is egy megbékélési szerveződés”, mondta Heider-Rottwilm. „Amikor létrehozták, több, mint negyven évvel ezelőtt, az EEK a vasfüggöny mindkét oldaláról egyesített embereket.” Az egyházak az EEK-ban megtanulták tiszteletben tartani különbözőségeiket és megérteni egymás tapasztalatait, célkitűzéseit. Az EEK sikeres példája az egységnek a különbözőségben, ami az európai integrációs folyamat számára is nagy kihívás. „Ezek a tapasztalatok jelentős tényezővé teszik az egyházakat az európai integrációs folyamatban”, mondta Heider-Rottwilm.

Az EEK küldöttsége meghívta az EU Bizottság elnökét a III. Európai Ökumenikus Nagygyűlésre (EEA3), amely 2007 szeptemberében lesz a romániai Nagyszebenben.

Isten kegyelmének útjai

„Isten, kegyelmed szerint formáld át a világot” imádságos főtémával ülésezett február 14-23. között az Egyházak Világtanácsa a braziliai Porto Alegreben. A mintegy háromezer tagegyházi küldött és ökumenikai szakértő olyan kérdésekkel foglalkozott e gyűlésen, mint az ökumenikus mozgalom jövője, a gazdaság és társadalmi igazságosság, az erőszak legyőzése, a hiteles bizonyásgtétel, az egyház önértelmezése és a vallási pluralizmus. A Magyarországi Református és Evangélikus Egyház delegátusai, Tarr Zoltán, Balog Margit Gáncs Péter, Gáncs Péterné beszámolóit és az általuk fontosnak ítélt anyagokat a következő számban közöljük. Az alábbiakban Naamah Kelman jeruzsálemi rabbinő a zsidó hagyomány szempontjából elmélkedik az EVT Nagygyűlés témájáról. Ő az első felszentelt nő rabbi Izraelben, oktatási igazgató a jeruzsálemi Egyesült Héber Egyetemen, valamint A Rabbik az Emberi Jogokért szervezet elnökségének tagja, tevékenyen részt vesz a vallási pluralizmus, zsidó feminizmus, béke és vallásközi területeken folyó munkában. Tekintettel arra, hogy a XXI. században a vallásközi dialógus szükségessége nyilvánvalóan erősödik, szívesen adunk helyt ez írásnak. (A szerk.)

Istenre tekintünk erőért, bölcsességért és bátorságért, hogy megváltoztassuk a világot. Istenhez imádkozunk, hogy újítsa meg reménységünket és táplálja lelkünket, hogy képesek legyünk arra, hogy partnerek legyünk a világ megváltoztatásában. Istenhez nyújtjuk ki kezünket szeretetért és vigasztalásért, hogy amikor kudarcot vallunk a világ átforgalmazásában, képesek legyünk ezt újra és újra megpróbálni.

Nekünk, a három monoteista vallásnak – a judaizmusnak, a keresztyénségnek és az iszlámnak – közös Istenünk van, Aki együtt érző és igazságos. És ennek a két tulajdonságnak együtt kell járnia. Az együttérzés igazság nélkül gyógyíthat ugyan, de nem javít, és nem indít arra, amerre szükséges mennünk. Az igazság együttérzés nélkül megmutathatja, hogy mi helytelen, de nem tesz minket képessé arra, hogy számíthassunk egymásra. Olyan Istent szolgálunk, Aki képes arra, hogy indítson, gyógyítson, ösztönözzön és kényszerítsen minket.

A zsidó hagyományban két pillérhez ragaszkodunk, amelyek fenntartanak bennünket. Ez a két pillér a teremtés és a szabadítás. A Teremtés a világ teremtésének eredeti tette éppúgy, mint a megújítás folyamatosan működő ereje; a lélek megújítása és a világ megújítása. Szabadítás a rabszolgaságból történő exodus eredeti műve, és egy megszabadított világ folyamatosan élő reménysége.

Mivel Isten a forrása ezeknek az átalakító erőknak, nekünk Isten partnereivé kell válnunk, hogy biztosítsuk a megújítás és a szabadítás folyamatosan működő erőit a világban.

A hetenkénti sabbaton ez a két erő van egyesítve. Nekünk az a parancsolatunk, hogy (meg)nyugodjunk – nem az, hogy pihenjünk –, azért, hogy megszerezzük a szükséges energiát, amellyel visszatérünk az új héthez és a világhoz a teremtés és a szabadítás erejével. Lehet, hogy ezen a héten meggyógyíthatjuk a családjunkat, közösségünket és szomszédságunkat. Sőt, lehet, hogy túl tudunk nyúlni szokott kereteinken, és keresni tudjuk a másikat.

Volt az emberiség történetében valaha is olyan időszak, amikor nem áhítoztunk Isten kegyelmére? Most is olyan nagy szükségünk van rá, mint mindig? Igen!

Ma az események léptéke riasztó. A globális kapcsolatok világfaluvá tettek minket. A technika olyan gyógyító erőket és olyan pusztító erőket szabadított fel, mint még soha. Nem tudunk lépést tartani az emberiségre zá-

duló katasztrófák áradatával. Megbénít minket a félelem. De tehetetlennek érezzük magunkat a szegénységgel, betegséggel, erőszakkal és korrupcióval szemben is. Isten kegyelme azonban harcol a kétségbeeséssel!

Vakmerő szolgálat Isten oldalán

Az Egyházak Világtanácsa 9. Nagygyűlésének témája engem arra a csodálatos zsidó példázatra emlékeztet, amely arról szól, hogy hogyan cselekedjünk úgy, mint Isten. Természetesen, amint a rabbik ezt kimondják, a legzetűk is eláll saját vakmerőségük miatt. Hogyan lehetünk mi emberi lények olyanok, mint Isten?

Tehát ezt válaszolják. Ahogyan Isten meglátogatja a betegeket, nekünk is meg kell látogatnunk a betegeket. Ezt onnan tudjuk, hogy a Genesis 18-ban Isten „megjelenik Ábrahámnak” nem sokkal azután, hogy megtörtént a körülméltékedése. Tehát a rabbik arra következtetnek, hogy Ábrahám lábadozása közben Isten meglátogatja és magának elhívja.

A rabbik bibliai textusokat keresnek bizonyítékul arra, hogy Isten táplálja az éhezöket, felruhazza a mezíteleneket, vizsgálja a gyászolókat, és így tovább. Következésképpen nekünk Isten útjain kell járnunk. Ezek Isten kegyelmének útjai.

Természetesen a legerőteljesebb bibliai bizonyíték a Genesis 1:27. E textus nagyon világossá teszi, hogy mi Isten képére teremtettünk, valamennyien. Nekem úgy kell bánnom embertársammal, mint aki Isten képét képviseli a földön. De senkinek nincs joga kisajátítani a szenvedést, mint ahogy senkinek sincs nincs joga kisajátítani a szentséget sem. Mi összefogunk egymással, mint Isten képviselői ezen a dicsőséges földön.

Tehát kezdjük azokkal, akik a közelünkben fájdalmas és szenvedések között élnek, azután terjesszük ki munkánkat. Profétáink szerint az igazság is a mi küldetésünk. Gondoskodás az árváról, özvegyről, azokról, akik a leggyámoltalanabbak társadalmainkban. Igazságos világot építünk.

Istenhez fordulunk imádságban és tettben, hogy betöltsük a világot Isten kegyelmével. Újítsuk meg a teremtést minden nap. Hozzuk közelebb a szabadítást minden módon.

Naamah Kelman

TARTALOM

SZÓLJ, URAM!

MÉSZÁROS KÁLMÁN:

Jézus Krisztus az Út, az Igazság és az Élet 3

TANÍTS MINKET, URUNK!

HECKER RÓBERT:

Sámuel próféta életművének kortörténeti
és vallástörténeti összefüggései 4

BÖLCSKEI GUSZTÁV:

A reformátori teológiai gondolkodás aktualitása
a XXI. században
(*díszdoktori székfoglaló beszéd*) 12

KEVEHÁZI LÁSZLÓ:

Egyházépítés egykor és ma: reformáció
és misszió (*díszdoktori székfoglaló beszéd*) . . . 18

GÖRÖZDI ZSOLT:

A vizitátorok tanítása a százsz
választófejedelemség lelkészei számára, 1528 . . 21

GAÁL BOTOND:

Új kilátások az evangélikus-református
párbeszédben (*Nagygeresd, Leuenberg –
Elértünk-e valamit, várhatunk-e valamit?*) . . . 28

PÁSZTOR JÁNOS:

Mit tanultam a misszióról misszió könyvem
megjelenése – 2000 – óta? 33

KITEKINTÉS

PRŐHLE GERGELY:

„Menj és nézd meg, hogy jól vannak-e
testvéreid?” (*a 2005. évi Országos
Protestáns Napok főelőadása*) 36

FEKETE KÁROLY:

A Theologiai Szemle szerepe
a magyar teológiai gondolkodás történetében
– református szemmel 38

BODÓ SÁRA:

A Theologiai Szemle – mint lehetőség
és forrás a teológiai oktatásban 43

FABINY TIBOR.

A Theologiai Szemle 80 évének
evangélikus egyházi értékelése 46

HAFENSCHER KÁROLY:

A Theologiai Szemle 80 éves
(*Hozzászólás a Debrecenben tartandó
kerekasztal beszélgetéshez*) 49

KÖNYVSZEMLE

NÉMETH TAMÁS:

Rend és szabadság a mindenségben 51

ÖKUMENIKUS SZEMLE

D.SZEBIK IMRE:

Elnöki jelentés az Ökumenikus Tanács
2005. november 29-i közgyűlésén 52

BÓNA ZOLTÁN:

Főtitkári jelentés az Ökumenikus Tanács
2005. november 29-i közgyűlésén 53

JEAN-PAUL WILLAIME:

A protestantizmus szociális és intézményes
helyzete Európában 56
A Francia Protestáns Szövetség centenáriumi
ünnepsége 59

BÓNA ZOLTÁN:

Levél az európai keresztyénekhez
(*megkezdődött a 3. Európai Ökumenikus
Nagygyűlés zárándoklata*) 60

A vallási nevelés fontos az európai értékek
fejlesztése érdekében 61

NAAMAH KELMAN:

Isten kegyelmének útjai 62

Ára: 1275,- Ft

A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója KÖNYVAJÁNLATA

ÚJ FORDÍTÁSÚ BIBLIA (Revideált, 1990)

Immár 30 esztendeje (1975-ben) jelent meg az új protestáns fordítású Szentírás a héber és görög eredeti szövegek alapján, és 1990-ben készült el a revideált változat.

Nagyméretű

A/5 méret; műbőrkötés Ára: 2400 Ft

Középméretű

B/6 méret; műbőrkötés Ára: 1750 Ft

ZSEBMÉRETŰ KÁROLI BIBLIA

Sokévi szünet után ismét kapható, ezúttal puhakötésben, ez a közkedvelt bibliatípus.

140x100 mm méret; puhakötés Ára: 1600 Ft

ÚJ FORDÍTÁSÚ ÚJSZÖVETSÉG ÉS ZSOLTÁROK KÖNYVE

A/5 méret; kartonkötés Ára: 920 Ft

B/6 méret; kartonkötés Ára: 680 Ft

DEUTEROKANONIKUS BIBLIAI KÖNYVEK

A Septuaginta szövege alapján

B/5; 182 oldal; vászonkötés Ára: 1500 Ft

Jan de Waard – Eugene A. Nida

EGYIK NYELVRŐL A MÁSIKRA

Funkcionális ekvivalencia a bibliafordításban

Fordította: Pecsuk Ottó

A modern fordítási munkákban szerzett sok évtizedes tapasztalatait foglalta össze a két világhírű bibliatudós ebben a könyvben.

A/5 méret, 308 oldal, kartonkötés Ára: 2450 Ft

Fabian Vogt

ISTEN HOZOTT A BIBLIÁBAN

Útikalauz a Szentíráshoz

Szakemberek, és egyszerű bibliaolvasók számára egyaránt jó útítárs lehet a Szentírás mélyebb megismeréséhez, üzenetének hatékonyabb, egyszerűbb és érthetőbb módon történő továbbadásához ez a kötet.

A/5 méret; 264 oldal; kartonkötés Ára: 1500 Ft

Dr. Tóth Kálmán

BIBLIAFORDÍTÁS – BIBLIAMAGYARÁZAT

A/5; 180 oldal; kartonkötés Ára: 650 Ft

Hans Ruedi Weber

ENGEM OLVAS A KÖNYV

Bibliaiskolai vezetők kézikönyve

Az egyéni és csoportos bibliatanulmányozás útjai, gyakorlati tanácsokkal kiegészítve.

Ft/5 méret; 98 oldal; kartonkötés Ára: 460 Ft

Else Natalie Warns – Heinrich Fallner

JERIKÓ RÓZSÁJA

A bibliodráma kézikönyve

A bibliodráma kevés szóval adja vissza a csönd ölelte valóság eredeti jelentését, jelentőségét. A teljes embert látja, és a testnyelv, a mozdulatok kifejező erejét használja. A játék az alap-eleme...

B/5; 247 oldal; kartonkötés Ára: 2100 Ft

Dr. Kustár Péter

A KRÓNIKÁK ELSŐ ÉS MÁSODIK KÖNYVÉNEK MAGYARÁZATA

A kéziratot sajtó alá rendezte és lektorálta: Dr. Kustár Zoltán
A eredeti héber kánon utolsó könyve azt a korszakot tekinti át,

amelyről a Királyok két könyve is tudósít. Ám ez a babiloni fogság után újjászerveződő gyülekezet körében keletkezett. Tanúsága szerint, az új történelmi helyzetben a régi idők tanítanak megérteni a jelent.

A/5; 172 oldal; kartonkötés Ára: 790 Ft

Ladányi Sándor szerk.

ADALÉKOK

A Magyarországi Református Egyházban az 1956-1957-es esztendőben történtekhez

DOKUMENTUMOK

a Református Megújulási Mozgalom és az Országos Intézöbizonottság tevékenysége, valamint a megtorlások történetéből
Az 1956-os forradalom 50. évfordulója alkalmából megjelent, nyílt és őszinte hangú, ámde tényszerű és tárgyilagos dokumentum-összeállítás.

B/5 méret; 524 oldal; keményítáblás Ára: 3200 Ft

Fazakas Sándor

EMLÉKEZÉS ÉS MEGBÉKÉLÉS

A múlttal való szembesülés egyházi és teológiai kritériumai
Az elmúlt század súlyos bűneire csakis az emlékezés, a megbékélés és kiengesztelődés hozhat gyógyulást, ahogyan azt az Úri imádság ötödik kérésében is mindig elmondjuk...

B/5 méret; 180 oldal; kartonkötés Ára: 1350 Ft

Christoph Klein

BOSSZÚ HELYETT MEGBOCSÁTÁS

A megbékélés teológiájának elméleti alapvetése

Kevés aktuálisabb kérdés merül fel országunkban, egyházainkban, mint a „békéltetés szolgálata” és a „megbékélés ünneplése”, mely fogalmak a hiteles keresztyén bizonyosságtétel alappillérei ma is. Erről tesz bizonyosságot az erdélyi szász püspök.

B/5 méret; 288 oldal; kartonkötés Ára: 1500 Ft

Margot Käßmann szerk.

HIT A TERRORON TÚL

Isten halhatatlanságáról, mindenhatóságáról és erőtlenségéről
A „Hogyan engedheti meg Isten?” kérdését járják körül többek között olyan neves teológusok, mint: Manfred Kock, Jürgen Moltmann, Dorothee Sölle, Eugen Drewermann, Wolfgang Huber, Maria Jepsen, Jörg Zink, Walter Klaiber

A/5 méret; 184 oldal; kartonkötés Ára: 1200 Ft

Colin Chapman

KIÉ AZ ÍGÉRET FÖLDJE?

Elhúzódó válság Izraelben és Palesztinában

Feloldható lesz-e valaha is ez a Közel-Kelet mindennapjait ötven éve meghatározó konfliktus? S valóban kit illet az a kicsiny földdarab? Erre keresi a választ e dokumentumkötet.

A/5 méret; 360 oldal; kartonkötés Ára: 2200 Ft

KORLÁTOZOTT SZÁMBAN MÉG KAPHATÓ!

PRESBITERI OKLEVÉL

120x74cm, hajtogatott (A/5) méret Ára: 180 Ft

GONDNOKI OKLEVÉL

120x74cm, hajtogatott (A/5) méret Ára: 180 Ft

TISZTELETBELI PRESBITERI EMLÉKLAP

120x74cm, hajtogatott (A/5) méret Ára: 180 Ft

KÉPES KÁLVIN KALENDÁRIUM A 2006. ÉVRE

A Magyarországi Református Egyház évkönyve

A/5 méret; 280 oldal; kartonkötés Ára: 350 Ft

A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ KÁLVIN JÁNOS KIADÓJA

1113 Budapest, Bocskai út 35. Telefon: 386-8267, 386-8277; telefax: 466-9392

E-mail: kalvin.kiado@kalvinkiado.hu; honlap: www.kalvinkiado.hu

THEOLOGIAI SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

ALAPÍTVÁ 1925

A TARTALOMBÓL

Néhány megjegyzés

Albrecht Alt munkamódszereiről

Az ember „fölfelé nyitott” világa

A szcientizmus alkonya

A kálvini állameszme rövid bemutatása

A második bécsi döntés

és a kolozsvári református egyház
viszonya

A 19. század embereszménye

a gyászbeszédek alapján

450 éves a Tiszántúli Református

Egyházkerület

Kálmáncsehi Sánta Márton

A metodizmus magyarországi

megjelenésének vallástörténeti
kontextusa

A limai eukarisztiai liturgia

Egyház és állam kapcsolata

A bizalom építéséért

Az ÖTK 15. közgyűlése

Könyvszemle

Ökumenikus Szemle

ÚJ FOLYAM (XLIX)

2006

2

THEOLOGIAI SZEMLE

2006. 2. szám

Felelős kiadó:

Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség:

Ökumenikus Tanács Irodája
1117 Budapest,
Magyar tudósok körútja 3.
Telefon: 371-2690
Fax: 371-2691

Kiadóhivatal: A Magyarországi

Református Egyház
Kálvin János Kiadója
1113 Budapest, Bocskai út 35.
Telefon: 386-8267, 386-8277

Index: 26 842

ISSN 0133 7599

Felelős szerkesztő:

dr. Bóna Zoltán

Szerkesztőségi bizottság

elnöke: dr. Kádár Zsolt

tagjai: dr. Bodó Sára

dr. Cserháti Sándor

ifj. dr. Fekete Károly

Háló Gyula

Kalota József

Karsay Eszter

dr. Reuss András

Szuhánszky Gábor

Olvasószerkesztő:

Tóth Lajos

Nyomás: ETO-Print Kft.

Felelős vezető: Balogh Mihály

Szedés, tördelés: Külalak Bt.

Előfizethető a kiadóhivatalban, posztalványon, vagy átutalással a Református Kálvin Kiadó 11711034-20856731 számlájára.

Előfizetési díj egy évre: 5100,- Ft

Egyes szám ára: 1275,- Ft

Előfizetési díja nyugati terjesztésben befizethető a fenti forintszámlára.

Megjelenik negyedévenként

A főszerkesztő jegyzete

A protestáns egyházak európai közösségének nagygyűlése elé

A protestáns egyházak európai közössége néhány hónap múlva Budapesten tartandó nagygyűlésének tematikus munkáját két kulcsfogalom határozza meg. Az egyik a *közösség*, a másik a *protestáns arculat*.

A látványra, vizuális élményre épülő modern információ és kommunikáció világában az arculat, a profil meghatározóvá lett. A felszín kifejező ereje utáni vágy maga mögé parancsolja a mélység titokmegőrző fontosságát.

Bár ez tömegigény, tömegkommunikációs cél, mégis dialektikusan feltételezi az egyén, a partikuláris, a konkrét jelentőségét, hiszen csak annak van világosan kirajzolódó arculata, profilja.

Mi az a protestáns arculat, amelyben a Krisztus misztériuma/evangéliuma sajátosságosan közölhető ma Európában? A történelem folyamán volt sikeres példa ennek az arculatnak a meghatározására, még hozzá tömegeket megragadóan és közösségeket erősítően. *Ez a marokán, protestáns profil mindig az aktuális bálványimádás megfelelő formájával való konfliktusban nyert kifejeződést. Az úgynevezett protestáns princípium* (P. Tillich), mint kollektív szellemi erő és hatalom végezte a munkáját évszázadokon át. A XVI. századi reformációban a „pápiizmus”, a pietizmusban a racionalizmus, a neoortodoxiában és dialektikus teológiában pedig a mindháromban megjelenő bálványimádó tendenciák ellen. Erős, radikális tagadásokkal és bölcs, alázatos állításokkal tudta ezt megtenni.

A *protestáns princípium* új és új arculatban/profilban hordozta a mélység titkát. Meg tudta tenni ezt az abszolút igénnyel fellépő személyekkel, értékekkel, jelenségekkel szemben. Vajon meg tudja-e ugyan ezt tenni a XXI. század minden értéket, jelenséget, igazságot végtelenen relativizáló erőivel szemben? A radikális tagadás és a bölcs állítás ezekkel szemben nem tűnik hathatósnak. Most mintha egy radikális állításban és bölcs, alázatos tagadásban tudná a protestantizmus önmaga arculatát megfogalmazni s ezzel egy sajátos közösséget erősíteni.

Nem kétséges, ha szeptemberben ezt az európai protestáns teológusok meg tudják tenni, azzal nagy szolgálatot tesznek az európai közösség erősödésének is.

Bóna Zoltán

A Theológiai Szemle egyes számainak megjelenési ideje:

1. szám február 28.

2. szám május 31.

3. szám augusztus 31.

4. szám november 30.

KÉZIRAT NYOMDÁBA ADÁSÁNAK IDEJE: 2006. 05. 10.

A szerkesztőség közleménye

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy kéziratukat egy példányban, írógép betűkkel (erre minden szövegszerkesztő átállítható; oldalanként 30 sor, soronként 60 leütés) a Magyar tudósok körútja címre küldjék. Megnyílt annak a lehetősége, hogy a szerzők írásait ezentúl E-mail-ben, vagy floppy-n is elküldhessék a szerkesztőségbe. E-mail címünk: okumenikus@lutheran.hu. Internet: <http://okumenikus.lutheran.hu>. Ha a dokumentum tartalmaz görög vagy héber írást is, úgy csatolják ezeket a betűtípus file-okat is az anyaghoz. Kérünk mindenkit, akinek lehetősége van erre, ezzel is könnyítse meg a szerkesztőség munkáját.

Az írás közzlése nem jelenti azt, hogy a szerkesztőség a szerzővel mindenben egyetért. Az aláírt kéziratok tartalmáért minden szerző maga vállalja a felelősséget. Kéziratok megőrzését, visszaküldését mi sem tudjuk vállalni.

Odaszánás, elkötelezett követés

Régi hagyomány, hogy a Magyarországi Metodista Egyház évenként választ egy mottó-Igét, aminek értelmében, figyelembevételével mellett az adott évben szolgálatáról gondolkodik, fontosabb rendezvényeit szervezi és az egyházat érintő kérdéseket vizsgálja. Ebben az évben is hosszú gondolkodás, vívódás, imádságok, kérdések feltevése után lelkészek és laikusok együtt kértük el Urunktól a mottó-Igét, s határoztuk el magunkat a Jn 10,27 verse mellett: *Az én juhaim hallgatnak hangomra, és én ismerem őket, ők pedig követnek engem.* E vers alapján szeretnék néhány gondolatot megosztani az olvasóval.

A kommunikáció különleges, sokoldalú, minősített lehetőségének egyszerű, képi magyarázata elevenedik meg többek között a fenti Igében. Az Istennel való kapcsolatnak egy világosan megfogalmazott kommunikációs tétele áll előttünk. Van lehetőségünk, hogy hallgassuk Urunkat, elfogadjuk szavát annak, aki ismer bennünket, tudja, mire van szükségünk. Jeligenk arra bátorít minket, hogy

1. odaszánjuk magunkat újra a Szentháromság Istennek.

Jézus, amikor az „én juhaimról” beszél, akkor egyúttal magáról, mint jó pásztorról szól. Ez a szereposztás képi eszközökkel utal a kapcsolatra, ami a juhok és az előttük menő pásztor között fennáll. A juh görög kifejezésének (*προβατου*) szó szerinti jelentése: aki előtt lépnek. Világos, ebben az öntudatos, „nagykorú” világban is pásztorra van szükségünk. Vigyázat! Nem ő jön utánunk! Mi sokszor azt szeretnénk, ha ő követne minket, azt tenné, amit mi előre megtervezünk, és alkalmazkodna hozzánk; sőt úgy gondoljuk, ha valahol nem tetszik valami, akkor elindulunk, elmegyünk máshová, és majd ő követ minket, és ha új elveink születnek, akkor majd szép lassan elfogadja elveinket. Egy ilyen nyájban valaki előbb-utóbb átveszi a vezetést. A többiek észre sem veszik, hogy már Jézus úgy leszakadt tőlük, hogy nem is látják. Tehát nem ő jön utánunk, hanem mi követjük őt.

Jézus azzal, hogy előttünk megy, célokat ad nekünk. Az örökélet végső célját, amiben benne van a felebarát örökélete is. Ez azt jelenti: van értelme az életnek, van értelme a szolgálatnak, Jézussal a dolgok előre haladnak. Ma, amikor sok helyen próbáljuk átgondolni a gyülekezeteink szolgálatát és életét, és imádságaink, valamint közös beszélgetéseink közben missziós gondolatok világosodnak meg bennünk, ne feledjük el, hogy van értelme ezeknek, hiszen Jézus valahová el akar vezetni minket. Nem akar a régi kiszáradt réteken, a pocsolyáknál hagyni. Így van benne az örökélet céljában az Isten dicsőítése, a szolgálat és a közösség építése.

Jézus világos hangon beszél hozzánk. Isten szavát közvetíti felénk az ő Igéje, ami Jézus személyében testet öltött közöttünk, közel jött hozzánk. Nagyon fontos tehát nekünk a Biblia, az ő Igéje. Ezért kötelezzük el magunkat arra, hogy

2. *Igéje alapján akarunk gondolkodni és élni.* Legyen Isten Igéje zsinórmértéke az életünknek. Kötelezzük el magunkat, hogy lelkiismeretesen olvassuk, hallgatjuk és kutatjuk a Szentírást, hogy minél világosabban értsük a szavát. Tanuljuk őt hallgatni, mert világos, érthető, felfogható szava van. Ma, amikor manipulált, eltorzított, hamis szavak és hangzatos szövegek között élünk, ne hagyjuk, hogy elbizonytalanítson, eltávoljon a világot. Fontos, hogy ebben a hangzavarban megis-

merjük Jézus tiszta hangját. A Szentírással való foglalkozás, a Szentírás tanulása legyen fontos része a szolgálatunknak. Tanítsuk Isten szavát a gyülekezetekben. Ugyanakkor gyakoroljuk az Istenre való odafigyelést, az imádságos hallgatást.

Olyan időben választottuk a fenti Igét, amikor az ember és ember közötti kommunikációs lehetőség sohasem volt ilyen méretű és ilyen modern, s ugyanakkor sohasem volt ilyen problematikus. Éppen akkor, amikor egymással is nehéz kommunikálni, akkor nyílt meg egy kapu az Isten felé Jézus Krisztusban, hogy a vele való kapcsolatban tanuljunk az egymással való kapcsolatból. Istennek különös adománya, hogy azt a területet engedje leginkább fejlődni az emberiség számára, ahol a legnagyobb hiányok vannak. Bizonyítható, hogy az ember az eszközellátottság fejlődése mellett sem képes a kapcsolataiban fejlődni. Kifejezi a bibliai kép, hogy a közösség tagjai egymásra is rá vannak utalva, egymással is kapcsolatban kell lenniük. Ezért

3. kötelezzük el magunkat az egymás iránti hűségben a közösség szolgálatára.

Ismer minket az Úr, ismeri a szívünket, gondolatainkat, hogy mit milyen indulatból teszünk, mondunk. Tudja, hogy kik vagyunk. Milyen erővel, tehetséggel bírunk. Annyi terhet helyez ránk, amennyi erőt is ad. Így szeretnénk tekinteni azokat a szolgálatainkat, amikben ráfordításaink vannak. De ezek a ráfordítások nyereséget termelnek. Nem olyan nyereséget, ami a pénzügyi bizottság jelentésében ölt majd testet (olyat is!), hanem legfőképpen, amelyek lelkünket, közösségi tudatunkat, szeretetünket előbbre mozdítják. Ezek maguktól működnek, de nem emberi ráfordítások nélkül. Maguktól, mint a vetőmagból kikelő növény, mert mögötte az isteni erő hozza elő a termést, de az ember gondozó, ápoló, hűséges munkája is teret kap. Ezért kötelezzük el magunkat

4. Jézus Krisztus követésében hűséges, áldozatkész, odaadó szolgálatra.

Jeligenk zárógondolata alapján („ők pedig követnek engem”) csatlakozzunk Jézushoz.

5. Kötelezzük el magunkat az engedelmes követésre. Az általa kitaposott ösvényen haladjunk vele.

Mindannyian kísérők vagyunk, nem makulátlan vezetők. Vizsgáljuk meg újra és újra, hogyan követhetjük Jézust, hogyan tanulhatunk vele járni. Tanuljuk tőle az evangéliumot, hogy istentiszteleteink gazdagsága, biblikus üzenete, komolysága és örömtelisége tükrözze az első keresztyének lelkiességét és protestáns elődeink megtérésre, szentségre biztató üzenetét. Ugyanakkor a közösségépítésről, a közösségerősítő programokról se feledkezzünk el. Ezen az úton menjünk nyitott szemmel, hogy észrevegyük a társadalom égető kérdéseit, segítsük a rászorulókat. Ezek általában olyan tevékenységek, amelyek komoly idő és anyagi ráfordítással járnak, de annyit vállaljunk, amit jó szívvel tudunk végezni, és amire erőnkben is telik. A gondoskodó Isten mellettünk lesz.

A képek nem tudják a teljes valóságot kifejezni, de tanítani akarnak bennünket. Jelen Igénk is eligazító szó lehet Jézus követésére nézve a mai egyházi és társadalmi környezetünkben.

Csernák István

TANÍTS MINKET, URUNK!

Néhány megjegyzés Albrecht Alt munkamódszereiről

Szemináriumi foglalkozásokon már ismertettem A. Alt néhány híresebb dolgozatát. Akkoriban magam sem tudtam végigolvasni összegyűjtött tanulmányait; erre csak nyugdíjas koromban jutott idő. Ezek a dolgozatok *Kleine Schriften zur Geschichte des Volkes Israel* címen három kötetben jelentek meg. Az első két kötetet még maga a szerző rendezte sajtó alá. Első kiadásuk 1953-ban jelent meg. A harmadik kötetet A. Alt halála után (1956) hűséges tanítványa, M. Noth válogatta és adta ki 1959-ben. Mindhárom kötet későbbi kiadásokban is megjelent.

Megfigyelhetjük, hogy Alt fényképe nem az első kötetben található, hanem a harmadik kötetben. Ebből már is arra lehet következtetni, hogy a szerző nem tartotta nagyon fontosnak arcképe megjelenését. Pedig érdemes szemügyre venni ezt az arcképet. Könnyű észrevenni, hogy puhagalléros ing van rajta, amely kényelmes ugyan, de sohasem áll szépen a gallérja. A gallér eleje mindkét oldalán felfelé görbül. Pedig biztos, hogy volt Altnak olyan inge is, amelyiknek szebben állt a gallérja. A nyakkendő is egy kicsit ferdén áll, a felső inggomb széle is kilátszik. A. Alt haja rendesen meg van fésülve, de nem olyan szépen, mintha borbély fésülte volna; elég, hogy nem borzas. Nyilvánvaló, hogy ilyesmikre nem túlságosan sokat adott. Hanem a tekintete! Hallatlanul eleven, érdeklődő tekintet; mintha azt mondaná: Ez már csakugyan nagyon érdekes és fontos, ennek érdemes utánanézni. Olyan ember tekintete ez, aki nem ismeri az unatkozást, és akinek még sok terve, feladata van. A fénykép három évvel A. Alt halála előtt készült.

Mi az a fontos és érdekes dolog, ami Alt tekintetét ilyen elevenné teszi? Megmutatják összegyűjtött dolgozatai, amelyek azonban nem foglalják magukba összes munkáit. Sok-sok dolgozata jelent meg különböző folyóiratokban, amelyeket nagyon tanulságos lenne elolvasni. De ami ebben a három kötetben (357, 455 és 472 oldalon, plusz a regiszterek 44 oldalon) olvasható, az valóban kivétel nélkül nagyon érdekes. Nincs közöttük egy sem, amely egyszerűen csak ismertetné az addig elért tudományos eredményeket. Félreértés ne essék: semmiképpen sem szabad lebecsülni azokat a könyveket és tanulmányokat, amelyek egy-egy tudományág történetéről számolnak be. Kár lenne harcolni A. Harnack dogmatörténete ellen, H. J. Krausnak a történet-kritikai kutatás eredményeiről írt műve ellen, A. Schweitzernek a Jézus élet-történetével foglalkozó kutatás összefoglaló ismertetése ellen, vagy akár valamelyik tudományág hosszabb-rövidebb ideje alatt keletkezett művek ismertetése ellen. Ilyen J. J. Stamm-nak a zsolnártúlat negyedszázados történetéről írt dolgozata. Hiszen az ilyen művek nemcsak a tájékozódásban adnak segítséget, hanem sokszor kritikai megjegyzéseket is tartalmaznak, sőt a jövőre nézve is utat mutatnak: mi az, amivel még érdemes és szükséges lenne foglalkozni? Azonban Alt már fiatalkorában is olyan dolgozatokat írt, amelyek túlmutatnak az addig elért eredményeken. Alt észrevette, ha egyes kommentátorok véleménye téves, észrevette, ha valamelyik igeszakasz mögött nem az annak megfelelő történelmi

hátteret tételezték fel és megkereste azt a történelmi, társadalmi, gazdasági és politikai (!) összefüggést, amelyben az adott igeszakasz világosabban megérthető, amelyben annak helye, üzenete van. Emellett nagyon alázatosan adja elő azt, amit meglátott, kikutatott, aminek az összefüggéseit és valódi jelentését felismerte. Nagyon sokszor hangsúlyozza, hogy neki nem sikerült valamennyi problémát megoldania, csak egy kis részletet, amely azonban segít abban, hogy valamelyik Igéről, a mögötte álló társadalmi helyzetről helyesebb képet alkothassunk. Valóban érdekes, valóban fontos minden egyes dolgozata. Nem ok nélkül történt, hogy ezek a dolgozatok immár a tankönyvek, szakkönyvek részeivé váltak. A. Alt olyan kutatásokat végzett, amelyek nagy lépésekkel vitték előre a 20. század bibliai ismereteit.

Mik voltak A. Alt módszerei? A legjobb szakkönyveket és a legjobb folyóiratokat olvasta. A Palesztinában és az ókori Kelet országában végzett kutatások eredményeit a kezdetektől fogva a legújabb ásatások eredményeiig igen alaposan ismerte. Természetesen nem jelentett számára nehézséget az, hogy ezek a tudósítások milyen nyelven jelentek meg. Sőt alaposan ismerte azokat az ókori keleti nyelveket is, amelyekben a régi szövegeket írták. Sok évtizedre visszamenőleg ismerte ezeket a szövegeket, és azonnal felismerte, ha az újabb ásatások folyamán olyan szövegrészlet került napvilágra, amely valami új adattal gazdagította a az addig elért ismereteket. Egyiptomi, asszír-babiloni, ugarit vagy görög forrásokban képes volt a sérült szövegeket kiegészíteni, vagy akár a bennük levő hibákat felismerni. Hiszen ha korábban már jónéhány hasonló szöveg került napvilágra, akkor azoknak az ismeretében egy-egy szerződést vagy híradást ki lehet egészíteni, feltéve, ha valaki az adott műfaj szabályait és az illető nyelvet alaposan ismeri. Ha A. Alt ilyen szövegjavítást vagy kiegészítést végzett, mindig nagyon alázatosan megjegyezte, hogy ez csak óvatos kísérlet.

Külön kell szólnom A. Alt latin és görög nyelvismertéről is. Kezdjük a görög nyelvvel. Magától értetődik, hogy a Biblia héber szövege mellett mindig megvizsgálta a Septuaginta szövegét is. Ezt külön nem is említi. Olykor-olykor ismerteti a Septuaginta szövegváltozatát. Ilyenkor az olvasó arra gondol, hogy ezt a variáns kár lett volna figyelmen kívül hagyni; ez valóban szükséges a helyzet teljesebb és helyesebb megértéséhez. Vagy vegyünk egy példát: amikor az atyák Istenéről szóló híres tanulmányát írta, megvizsgálta az Izrael szomszédságában élő népek vallását is. Igen ám, de ezek között a népcsoportok között nomádok is voltak, amelyeknek nem volt saját irodalmuk, nem maradt róluk írásos emlék. Írtak viszont a görög történetírók. Bizonyos, hogy nem minden adat megbízható, amit írtak. A. Alt ilyenkor igen józan kritikát alkalmaz. De észreveszi a használható adatokat is. Így pl. megállapítja, hogy a *theos patroos* kifejezés csak nomád törzseknél volt használatban, letelepedett népeknél, városlakóknál nem. Sem a főnóciai népek, sem a filiszteusok nem ilyen isteneket tiszteltek. Ez csak

a nomád népek vallására jellemző. Az ő isteneik nem helyhez kötöttek, nem állandó lakóhelyükön keresendők, hanem együtt vándorolnak egy-egy embercsoporttal, ezt vezetik, segítik, oltalmazzák. De nemcsak a vallás volt A. Alt vizsgálatának a tárgya, hanem a földrajzi, gazdasági és a politikai helyzet is. Behatóan vizsgálta az izráeli honfoglalás előtti állapotokat. Megállapítja, hogy a Biblia nem is említi Egyiptom több évszázados uralmát Kánaánban. Pedig a Krisztus előtti II. évezred nagyobbik részében a kánaáni városkirályságok egyiptomi fennhatóság alatt éltek, királyaik a fáraó vazallusai voltak. Persze A. Alt alaposan ismerte az egyiptomi irodalmat, a fáraók hadi jelentéseit, a Tell-el Amarna-i leveleket, amelyekben arról is szó van, hogy az egymással villongó kánaáni kiskirályok a fáraótól kértek segítséget. Meg kell gondolni azt is, hogy ezeket a kánaáni népeket Bir I. szerint nem irtotta ki gyökerestül Izráel. Ezek ott maradtak az országban, és nem változtattak vallásukon, társadalmi rendjükön, hagyományos törvényeiken. Nagyobb részük városlakó volt. Éppen az erős falakkal körülvett városokat nem tudták a honfoglaló izráeli törzsek mindjárt elfoglalni. A földművelő és állattenyésztő izráeliek nagyon sokszor hátrányos helyzetbe kerültek. Hiszen ha kedvezőtlen volt az időjárás, vagy természeti csapás (pl. szárazság) miatt rossz volt a termés, kölcsönt kellett kérniük a városlakóktól. De ezt és az ókori Keleten szokásos igen magas kamatot nem mindig tudták idejében visszafizetni. Ilyenkor a kánaáni törvények merev, kíméletlen alkalmazása miatt a földművesek sokszor rabszolgasorsra jutottak. Ez ellen harcoltak a próféták, még akkor is, ha maga a király cselekedett az idegen törvényeknek megfelelően (Nábót szőlője). – Vagy: A. Alt észrevette, hogy a görög történetírók más szót használnak a városkirályságok megjelölésére, mint azoknak a népcsoportoknak vagy területeknek a megjelölésére, ahol nem volt király és államrend. Ezeket csak így nevezik: *ethné*, népek. Ilyen népek laktak pl. Kánaán északi részén, az Orontes és a Leontes folyók vidékén és attól keletre. Ez a két folyó nem olyan bővizű, hogy biztosítani tudná az állandó termést. Ráadásul ezt a vidéket észak-déli irányban hegyek szelik át. Ez nem kedvez annak, hogy nagyobb népcsoportok államot alkossanak. Az itt lakó törzsek elzárta élnek a völgyekben. Itt csak akkor van állami élet, ha valamelyik nagyhatalom meghódítja az egész vidéket. Ebből a példából is látjuk, hogy A. Alt a földrajzi, a gazdasági és a politikai helyzetet is ismeri, fontosnak tartja. A nagypolitikában, az uralkodó népek módszereinek az ismeretében is jártas. Megállapítja, hogy Egyiptom, amely maga is sokat hadakozott az un. tengeri népek hajóhadával, végül is azért engedte át ezeknek a népeknek (a filiszteusoknak) Kánaán délnyugati partvidékét, hogy az egyiptomi felségterületre már behatolt izráeli törzseket sakkban tartsák, gyengítsék – mint Egyiptom vazallusai.

Hasonlóképpen csodálkozva láttam, hogy A. Alt milyen bőszégen használ latin nyelvű forrásmunkákat, főleg történetírókat, de egyházi írókat is. Válogatott dolgozatai között olyanok is vannak, amelyek a Kr. u. 7. század eseményeivel, a mohamedán hódítás kezdeteivel foglalkoznak. Természetesen ismeri és használja a kánaáni városok latin és arab neveit is. Ezeket mind meg kell tanulnia az olvasónak, ha érteni akarja A. Alt dolgozatait. Külön nehézséget okoz az, hogy a lelkészeknek általában csak bibliai atlaszai vannak, és ezek bizony a ké-

sőbbi latin és arab városneveket csak kis részben tartalmazzák. Nem kevés időt kell eltölteni a keresgéléssel. Külön is foglalkozik Alt a keresztyén egyház korai történetével, jól ismeri a keresztyén tanítás különböző ágait, az egyes zsinatokon kimondott tanításokat. Meg tudja állapítani, hogy egy-egy püspökségnek hol volt a székhelye, és mekkora terület tartozott hozzá. Pontosan felsorolja, hogy az országba a dél-keleti határvonalon betörő mohamedánok milyen erődöket, milyen kastélyokat és püspökségeket foglaltak el.

Alt történésznek tartotta magát. Összegyűjtött dolgozataiból azonban kiderül, hogy van valami, ami őt a történelemnél is jobban érdekli, és ez a Biblia. A történelemnek azok a részei, azok az adatai érdeklik, amelyeknek a segítségével egy-egy bibliai szakasz jobban, világosabban megérthető. A. Altnak a Biblia olyan helyeken is sokat mond, ahol mi magunktól kevésbé érdekesnek tartanánk a szöveget. Így pl. teológus-korunkban, amikor bibliaismeretből készültünk vizsgára, többnyire átugrottuk a honfoglalás alkalmával meghódított városok jegyzékét. Ki tud megjegyezni ennyi városnevet! Igen ám, de a városnevek jegyzékei A. Altnak beszélni kezdenek! Így pl. ma már tankönyvekben olvasható A. Alt felismerése: a Józsué 15-ben levő judai városnevek jegyzéke nem Józsué korában keletkezett, hanem a Kr. e. VII. században, Jósias király idején. Alt felismerte, hogy a honfoglalás idején még nem is volt ennyi város Júdában. Persze Alt minden egyes város történetét pontosan ismeri; tudja, mikor épült fel, kik és mikor pusztították el, mikor épült újjá, ugyanott épült-e újjá, ahol a régi város volt, kapott-e új nevet stb. Így észrevette, hogy Józsué 15-ben olyan városok nevei is szerepelnek, amelyek Józsué korában még fel sem épültek. A később felépült városok is belekerültek a listába. Hasonlóképpen sokat mondó Alt számára egy névjegyzék is. Dehogyan tanultuk meg bibliaismeret-vizsgára, hogy ki volt Salamon király tizenkét körzetében a tizenkét helytartó! De Alt megfigyelte, hogy az 1Kir 4,7-20-ban levő névlista nem egységes. Szerepelnek benne olyanok, akiknek a szöveg nem is említi a saját nevét, csak az apját, és vannak benne olyanok, akiket a saját nevükön említ. Mi ennek az oka? Az, hogy egyes udvari tisztségek öröklődtek. Voltak olyanok, akiknek már az apjuk is vezetőember volt. Ezeket az apjuk nevével említi a szöveg. De voltak *homo novus*-ok is. Ezek a saját nevükön szerepelnek. Alt behatóan tanulmányozta a dávidi-salamoni birodalom belső rendjét is. Felismerte, hogy ez a birodalom mozaikszerű volt, sokféle királyság lett perszonálunióvá Dávid vezetése alatt: 1. Ciklágban Dávid Ákis filiszteus király vazallusa volt, 2. Júdában felkenetésben részesült, 3. az északi törzsek vénei felismerték Dávidban a *charismát*, a Lélek működését, és a bírákhoz hasonló vezetővé választották, 4. Jeruzsálemet meghódította Dávid, és így lett az Dávid városa, végül 5. különböző módon és mértékben hódította meg a környező államokat; némelyiket leigázta, másokat csak adófizetővé tett, és így lettek Dávid vazallusai. Dávid politikai képességeinek a felismerésében Alt nagy szerepet játszott.

Tudnánk-e mi ilyen kutatásokat végezni? Aligha. Németországban (még Lipcsében is, ahol Alt professzor volt, és amely a Német Demokratikus Köztársasághoz tartozott) jól el vannak látva az egyetemek a szükséges szakirodalommal. Ezt mi nem mondhatjuk el. Nagyon kevés pénz áll rendelkezésünkre, amelyet erre a célra

fordíthatunk. A legújabb felfedezésekről alig, vagy csak jóval később értesülünk. Az is biztos, hogy ha meg is kapnánk a szükséges szakkönyveket és folyóiratokat, nagyon kevés olvasójuk lenne. Mégis – szerény lehetőségeinkhez képest – követhetjük A. Altot az önképzésben. Hiszen biztos, hogy A. Alt nem minden nyelvet külön egyetemen, tanár segítségével sajátított el. Hány évig kellett volna egyetemre járnia! De amelyik nyelvre szüksége volt, azt igen pontosan, magas szinten megta-

nulta. Így tudott hatalmas anyagot áttanulmányozni, és ami abból bibliai szempontból fontos, jó ítélőképességgel kiválasztani. Aki pedig a hitéhez tudományt is ragaszt, tartalmasabban és jobban fog prédikálni. W. F. Albright, az egyik legnagyobb amerikai kutató, aki a jeruzsálemi Erlöserkerchében hallgatta A. Alt prédikációját, azt mondta, hogy senkit sem hallott még olyan jól prédikálni, mint őt.

Dr. Karasszon Dezső

Az ember „fölfelé nyitott” világa

Az ember és világa

1976-ban kerültem ki az Egyházak Világtanácsának ösztöndíjával az Edinburgh-i Egyetem Teológiai Fakultására. Professzorom, Thomas F. Torrance azonnal fölhívta a figyelmemet a magyar származású Polányi Mihály munkásságára, akivel ő maga is munkakapcsolatban volt. Éppen abban az évben halt meg Manchesterben. Világosan emlékszem: Torrance először azt hangsúlyozta, hogy Polányi Mihály eredetileg orvos volt, s mint orvos mélyen elgondolkozott azon, kicsoda az ember. Ekkor hallottam először arról, hogy az orvostudomány olyan szemléletváltáson megy keresztül, amely az embert, mint egészséget, mint testi-lelki-szellemi integritású lényt próbálja gyógyítani. Ekkor találkoztam először ezzel a kifejezéssel: Az ember „fölfelé nyitott”! Annak a megmagyarázásában, hogy miként értették ezt akkor, jelentős szerepe volt Polányi Mihálynak, akit a világ legjelentősebb tudományelméleti szakembereként tartottak számon. Idehaza – sajnos – elhallgatták, könyvei nem jelenhettek meg. Ő az 1948-ban tartott Hixon Szimpózium kapcsán, különösen is K. S. Lashley biológus véleményének egyöntetű kinyilvánítása után mélyen megdöbben azon, hogy a biológusok az élet minden megnyilvánulását a fizikai és kémiai folyamatok leírásával megmagyarázottnak gondolták. Polányi ezt „nyilvánvaló badarságnak”¹ minősítette. Ekkor fogalmazódott meg benne, hogy az ember szellemileg és lelkileg több annál, mint amit a korabeli tudomány róla állít. Az embert egy nyitott gondolkodású, mindig fölfelé irányuló szellemiséggel rendelkező lénynek mutatta be, s ez a fölfogása, végiggondolt elmélete komoly nyomot hagyott a 20. századi keresztyén gondolkodáson is. Következétesen állította, hogy az emberi lét velejárója az önmagán túlmutató értelem, mégpedig úgy, hogy ez a nyitottság hozzátartozik az ember teremtett mivoltához. Polányinak ezért lett mindmáig érvő hatása a nyugati tudományos életben.

Szabad legyen Önök előtt egy másik, de különös esetet említenem. A világhírű fizikus, a Nobel-díjas Schrödinger 1944-ben Dublinban egy előadásorozatot tartott az életről. Ő ugyan beszélt az élet fizikai-kémiai folyamatairól, a világban meglévő rendezettségéről, de amikor az élet eredetéről akart mondani valamit, szinte megtorpant. Az életet „példa nélkül” álló rendezettségnek mondotta. Az étellel kapcsolatban egyenesen „nem-fizikai”, vagy „fizika-fölötti törvényekről” beszélt². Végül arra a megállapításra jutott, hogy az élet elgondolását nem lehet leegyszerűsíteni egy olyan folyamatra, amely a „rendezetlenségből állít elő rendet”, hanem olyanra, amely a

„rendből állít elő rendet”³. Egy fizikus nagyszerű megnyilatkozása ez. – Hadd tegyek említést még egy valakiről. Debrecenben még jól emlékszünk rá, hogy Teller Ede, a világhírű atomfizikus, a Debreceni Akadémiai Bizottság tudósaai előtt 1996-ban tartott előadásában ezt mondta: „Értsük meg, a modern tudomány azt jelenti, hogy a világ nyílt!”⁴ Mindkét tudós gondolata tulajdonképpen egy fölhívás arra, hogy tovább gondoljuk a dolgot és ne elégedjünk meg azzal, hogy az emberi értelem által valamilyen formában megragadott törvények „hogyan” írják le a tapasztalható, érzékelhető világot. Azaz, nem szabad a természettudományt úgy tekinteni, mint amelynek a fölfogása csupán az értelmi határokon belüli zárt ismeret, hanem úgy, mint amely igenis rendelkezik egyfajta önmagán túlra mutató nyitottsággal. Erre utal Schrödinger rejtélyes „rendje”, amely rendet állít elő. Ez az a probléma, amelyet Einstein a híres „miért” kérdéssel érzékeltetett. Azt látta ugyanis, hogy a természet történései sohasem teljesen véletlenszerűek, és sohasem tisztán szükségszerűek. Nem lehet ugyanis azt mondani, hogy azok csak úgy a vak véletlen szerint mennek végbe, de azt sem, hogy determinisztikusak. Azaz az ész által fölismert szigorú szabályoknak szükségképpen kötelesek „engedelmeskedni”. Az előbbivel kapcsolatban jegyezte meg a nagy tudós, hogy „Isten nem kockajátékos!” Az utóbbira nézve pedig eljutott addig a gondolatig, hogy a természet „legnagyobb mélységeiben elérhetetlen az ember számára”.⁶ Ezt egy másik híres mondásával így fejezte ki: „Isten nem játszik nyílt lapokkal!”⁷ Már őt megelőzően Max Planck is utalt arra, hogy a természeti törvények a „működésükhöz” az erőt valamilyen külső hatalomtól nyerték.⁸ Einstein pedig többször úgy nyilatkozott, hogy a természet legmélyebb titkait lenyűgözőnek találja.⁹ Ezért gondolkozott el a miért kérdésen oly gyakran. Miért olyan ez a világ, amilyen és miért nem más? Nyilvánvalóan tudjuk, hogy erre a miért kérdésre sem Einstein, sem pedig más tudós nem adhatta meg a feleletet, de a jövőben sem kaphatunk erre a kérdésre kielégítően végérvényes választ. A válasz pontosan akkor lesz kielégítő, ha az nem akar végérvényes lenni. Ez a dolog természetéből következik, amit maga Einstein is és Planck is¹⁰, és mások is jól tudtak.

A világot fölfogó értelem

A keresztyén gondolkodás a világ valóságát és annak rendjét részben a zsidó-keresztyén monoteizmusból, részben pedig Krisztus testetöltése szemszögéből tudja értelmezni, ugyanis a teremtés valósága éppen az inkar-

náció ténye által erősítették meg, s így a keresztyén ember számára a világ alapját, magyarázatát – úgyszólván – csak azon „kívül” lehet keresni. Másképpen szólva, a világ létének értelme nem önmagában rejlik, mégis az azt fölfogó emberi értelem az immanens világ része. A kérdés az, milyen szabályok szerint történik ez az értelmi munka. – A görögöknek igaza volt, amikor a világot „külső” tárgyilagossággal, az ész segítségével szinte annak „fölebe emelkedve” vizsgálták, ott azonban elhibázták a dolgot, hogy az ember szellemi tevékenységét, a világról alkotott gondolatát isteni jellegűnek hitték. De az sem lehetséges, hogy az ember mindenestől beleolvadjon a természetbe, ahogyan ezt a keleti vallások tudatvilága képzelte, vagy az sem vezet megoldáshoz, ha az istenséget oldjuk föl a természetben, amint ezt a sztoikusok és általában a panteisták tették. Nem járható út az apriorisztikus szemlélet semmilyen formája sem. Ezekkel szemben a keresztyénség kezdettől mindmáig azt hangsúlyozta, hogy a mindenség a maga rendjét – mint az egységes szemlélet alapját – a Teremtőtől kapta, s ennek a teremtett rendnek az emberi értelem egy megkülönböztethető, de attól el nem választható része, amely ezt a rendet kuaratja, fölfogja, leírja és értelmezi. A felvilágosodás racionalista korszaka ezt nem így látta, ezért szakadék keletkezett a tudományos gondolkodás és a természet világa között. Ebből a nehéz helyzetből csak a 20. század természettudományos szemlélete mutatott kiutat, amikor fölfedezte a „tér-időbeli tárgyat”. Ezzel egyidőben a keresztyén gondolkodás a református Karl Barth révén pedig azt hangsúlyozta, hogy Isten kijelentett Igéje magával Istennel, az emberi értelem pedig a teremtett valósággal azonos. Az emberi értelem tehát, amellyel fölfogjuk a mindenséget, az immanens világ része. A továbbgondolás szempontjából számunkra most ennek az értelmi munkának, illetve tudományos gondolkodásnak a törvényszerűségei lehetnek relevánsak, ha a „fölfelé nyitott világu” emberről akarunk megtudni valamit.

A világnak ez az egységes értelmi fölfogása, amely a keresztyén gondolkodásban eredetileg is benne volt, minden bizonnyal korunkban is hatással lesz és változásokat fog eredményezni szinte valamennyi tudományterületen. Hogy mennyi erőfeszítést igényel ennek az érvényesítése az egyes területeken, azt még nem látjuk. Fejlődést hozhat, ha helyesen fogjuk föl. Csupán néhány példát említünk meg. – Mindenek előtt gondoljunk itt a Georg Cantor által fölvetett, még mindig meglévő problémára, mely szerint a matematikai gondolkodás olyan, hogy az mindig a véges és az Abszolútum között működik, de úgy, hogy a közben lévő transzfinit végtelenek is mindig egy Abszolútum valóságát föltételezik. Kurt Gödel, a híres logikus, is az axiómarendszerekre vonatkozó eldönthetlenségi tételével lényegében azt fogalmazta meg a gondolkodás törvényszerűségéről, hogy az nyitott fölfelé egy magasabb szintű igazság irányába. Ugyanezt jelzi az is, hogy a termodinamika II. főtétele szerint a rendezetlenségnek nőnie kell, mégis azt tapasztaljuk, hogy makroszkopikus méretekben éppen a rendezettség nő. Az entrópia növekedése ugyanis csak zárt rendszerekre vonatkozik, a világ hatalmas tartományai azonban, így bolygónk is, nyílt rendszert képeznek. Az ember tehát nem tehet mást, minthogy a zárt rendszerek rendezettségének növekedése ellenében föltárja a nyitott rendszerek rendezettségének magasabb szintű törv-

nyeit. – A biológia is valószínűleg sok problémát megoldhat majd egy olyan új szemlélettel, mely azt tükrözi, hogy az ember, mint élő szervezet, a maga teljességében a természetnek szerves része. Nyílt rendszer lévén, az élő szervezetet, mint funkcionálisan egészet úgy kell beágyazni az őt körülvevő világba, hogy azt gondolatilag ne „különálló” részként kezeljék. Az ember és környezete egymást meghatározó tényezőként összetartoznak. Hogy kivé lesz/válik egy ember, azt a környezetek sok részben meghatározza. De fordítva is igaz ez. Hogy milyen lesz, vagy mivé válik a környezet, az ember valósággal megszabhatja a technikai tevékenysége által. Az ember tehát nemcsak egyedi organizmus a világban, hanem mind testiségében, mind pedig értelmével organikus lényegi része a világnak. Ennek nyilvánvalóan szemléletet változtató hatása lesz az orvostudományban is, így számos orvosi problémára választ, megoldást lehet remélni. Az emberi test ugyanis ugyanannak a nyitott struktúrájú világnak a része, és maga is ilyen természetű törvényeknek engedelmeskedik, mint az azt fölfogó értelem is, a maga nyitott természetével, amely kizárólagosan az ember sajátja. Az orvos Polányi Mihály az értelemnek erre a „miért” irányú törekvésére meggyőző feleletet adott a személyes tudás és a valóság viszonyának tisztázásakor,¹¹ amikor is rámutatott arra, hogy az ember értelmi tevékenységének mindig van egy tökéletesebb igazság felé mutató dimenziója, amely egyrészt „fölfelé” nyitottságot biztosít, másrészt pedig „lefelé”, vagy „visszafelé” az alacsonyabb szintek irányába szabályozó elvként hat az értelmünk számára.

De más területről is említhetünk példákat. Várhatóan hatással lesz ez a szemlélet a történettudomány fejlődésére is. A felvilágosodás élesen különválasztotta a természetet és az ember szellemi tevékenységét, ezáltal az emberiség, mint valami „más”, mint valami „idegen test” tevékenykedett a történelemben. Az embernek megvoltak a maga szükségszerű észigazságai, és ugyanakkor a történelemnek, mint a természet részének az „esetleges történeti igazságai”. Lessing fogalmazta ezt meg világosan, mint kora gondolkodóinak legnagyobb problémáját: „Az esetleges történeti igazságok sohasem szolgálhatnak a szükségszerű észigazságok bizonyítékaiul.”¹² Nem lehetett tehát sem a történelmet, sem pedig a keresztyénséget, mint történeti vallást úgy kezelni, hogy abba az emberi értelem szerves részként illeszkedjék bele. A felvilágosodás korának felfogása szerint az ész igazságai elkülönültek a történelem, a társadalom, a hitélet folyásától. Amikor erre Lessing rádöbbsent, így kiáltott föl: „Ez, ez az a csúnya, széles árok, amelyen hiába próbálok átjutni. Ha valaki át tudna segíteni rajta, azt az Istenre kérem, jöjjön és segítsen rajtam.”¹³ A 18. századnak ez a gondolkodója azzal még nem számolhatott, hogy nemcsak a történeti események mutatnak nyitott szerkezetet, hanem maga az ész által megalkotott tudományos igazságok is. A keresztyén gondolkodás szerint egyik sem abszolút, amint azt a felvilágosodás embere gondolta az észről, hanem mindkettőnek van egy végső, közös alapja a Teremtő Istenben. A „csúnya, széles árkot” tehát nem a természet, hanem az ész hozta létre mesterségesen és fölöslegesen. – Ha viszont az embert valóban a természet rendjébe helyezük bele, mint annak szerves részét, akkor ez tovább visz bennünket azon az úton, melyen észre kell vennünk, hogy a társadalomtudományok egyes területei, mint például a jogtudomány, vagy az

etika¹⁴ éppen úgy beépülnek a nyitott természetű mindenségbe, mint az ember a maga nyitott rendszerű fizikai, biológiai, szellemi adottságaival.

Nem maradhat ki ebből a szemléleti fejlődésből a *keresztyén teológia* sem. Ha meg akarja őrizni eredeti nyitottságát, akkor nem követheti ő sem a „szükségszerűség” és „véletlenszerűség” kategóriáiban való gondolkodást. A teológiai tudományművelésnek is figyelnie kell arra, nem került-e bele valamilyen zárt gondolati rendszerbe, amikor is „felülről” írják elő számára, hogy miképpen kell gondolkodnia és milyen határok között. De a véletlenszerűség sem megoldás számára, amikor – úgy mond – a lélek belső szabadságára hivatkozva, fegyelmet tudományművelés nélkül akar keresztyén teológia lenni. Az előbbi elzárja saját magát a fejlődés lehetőségétől, az utóbbi pedig széteséshez vezet.

Az emberi lélek nyitottsága

Bizonyára észrevettük, hogy eddig csak az ember testi-lelki-szellemi mivoltának az értelmi-szellemi oldaláról szóltam és most következnie kellene a lelki szempontú megfontolásnak. Be kell vallanom, mesterségesen választottam szét az egyes tényezőket, hogy világosabban tudjam megfogalmazni mondandómat. Most szeretnék rátérni arra a nagyon nehéz kérdésre, mit jelent az, hogy az ember élő lélek. Ezért előbb keresni fogom a teljes Szentírás összefüggésében, hogyan értelmezi a keresztyén hittudomány az embert.

Hogy mi és ki az ember, arról könyvtárakat írtak. Mégis létének lényege szinte megfejthetetlen. Sokat tudunk az emberről, és ez így van jól, mégis az értelem próbálkozása nem hozhatott végső eredményt, mert mindig meg kell hajolnia egy örök titok előtt: az ember egyszerre teremtmény és egyszerre személy is. Ez feloldhatatlan titok. Teremtménynek lenni ugyanis azt jelenti, hogy abszolút függésben lenni Istentől. Más szavakkal: testestől-lelkestől e világ törvényei alá tartozni, a fizikai-kémiai törvényeknek megfelelni. A személyvontunk viszont egyfajta relatív függetlenséget jelent, mely szerint döntéseket hozhatunk, célokat tűzhetünk magunk elé, formálhatjuk a jövőnket, vagy bizonyos szabadságot élvezünk saját választásunk megvalósítására. A dolognak ez a kettőssége paradox módon végighúzódik a Szentírásban is. Egyazon emberben komplementer párként fedezhetők föl a teremtmény és a személyi mivolt. Ezért tehetjük föl jogosan mindkét kérdést: mi az ember és ki az ember? Ez röviden így foglalható össze: tetszett Istennek, hogy egy teremtményi mivoltú, teljességgel e világ valóságához tartozó lényt olyan adottságokkal ruházzon föl, hogy egyben személy is legyen. Az embernek éppen ez a személyvonta fejeződik ki az istenképűségében, s ez teszi őt alkalmassá az Istennel és embertársaival való közösség megélésére.

Az ember személyvonta a tudatos értelmi-érzelmi tevékenységében nyilvánul meg. Az értelmi oldaláról már beszéltünk, de érdekelne bennünket a lelki oldal is. Ez a legnehezebb, mert hogy mi a lélek, arra egzakt feleletet, vagy legalább közelítőleg elfogadható meghatározást mindmáig nem sikerült adni. Valószínűleg azért, mert szét akarjuk választani azt, amit nem szabad. Az ember testi-lelki-szellemi komponensei megkülönböztethetők, de egymástól el nem választhatók. Bármelyiket is vizsgáljuk, csak a másik kettő kölcsönös összefüggésében

engedik magukat megismerni. Nem véletlen, hogy Viktor Frankl a lélekgyógyászatnak az orvostudományba való „hazahozataláról” beszél, mert Freud-dal együtt maga a lélek is különvont, a lélekgyógyászat pedig „emigrált” is.¹⁵ Örömmel tapasztaltam, hogy a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen a hallgatók gyakran forgatják Csabai Márta és Molnár Péter professzorok *Egészség, betegség, gyógyítás* című orvosi-pszichológiai tankönyvét, amely komolyan hangsúlyozza a biomedikális gyógymód felőli elmozdulást a pszichoszomatikus szemléletű gyógyítás irányába.¹⁶ Hogy ez mennyire üdvös dolog, azt misem jelzi jobban, mint amilyenek Székely György debreceni anatómus professzor bemutatta az emberi agyat. A legutóbbi, 2003. évi debreceni Tudomány és Teológia Konferenciánkon – a *Rend és szabadság a mindenségben* kérdését tárgyalva – Székely György akadémikus a *Rend a koponyában* című előadásában arról tájékoztatott bennünket, hogy amíg a fizikai és kémiai törvényszerűségekkel magyarázható racionális agyunk az önszerveződés révén fejlődhetett, addig az agyunk egy spirituálisnak mondható jellemzővel is rendelkezik és jelenleg azt keresik, hogyan történik ennek a spirituális résznek is a szerveződése. Bizonytal komplementer párok ezek a koponyában.¹⁷ A fizikai és kémiai törvényszerűségek által meghatározott racionalitás mint ha a teremtményi mivoltunkra utalna, az agyunk spirituális jellege viszont a személyvontunkra. Szinte más szavakkal fejezzük ki ugyanazt. A keresztyén gondolkodók is hasonló helyen tapogatóznak, amikor az 1990-es évek elejétől fölvetették azt a fontos kérdést, hogy amiként a természeti világnak vannak törvényszerűségei, a lelki életnek is bizonyára vannak szabályai, törvényei, amelyek fölismerhetők, amelyek szerint az ember, mint személy, jobban megismerhető és amelyek aztán alkalmazhatók is az ember lelki gyakorlatában.¹⁸

De kérdezzünk tovább a Biblia nyelvén: mégis mi ez a képmás? Az Isten eredeti teremtmői szándékát és az emberrel kapcsolatos akaratát szeretnénk tudni, ezért bátran mondhatjuk, hogy Isten képmása igazából tükröző képmás. Ez lenne az igazi ember, s ilyen mivoltában lenne ő a teremtés koronája. Ez lett volna az eredeti cél. Ezért teremtette őt Isten az ő képére és hasonlatosságára. Ilyen ember azonban többé nincs! A Biblia annyit mond, hogy az ember bűnössé vált. Ezt a leírást ismerjük. De mi magunk pedig itt a jelenben tudjuk, hogy mi sem vagyunk tökéletesek, nem tükrözzük a Teremtőnket. Mi akkor a megoldás? Az, amit Jézus Krisztusról mond a Zsidókhoz írt levél. Ugyanis világossá teszi előttünk, kiben és ki által láthatja meg az ember azt, akivé válhatna, s ez Krisztus, aki az Atyának tökéletesen engedelmeskedett: „*aki az Ő dicsőségének visszatükröződése, és az Ő valóságának képmása!*” (Zsid 1,3). Ezért fogalmazhattunk úgy, hogy az ember tükröző képmás, és ezért tekinti a keresztyénség valóságosnak a Krisztusban megújult ember állapotát: ilyen van és ezzel a dinamikus helyzettel számolni kell, amikor kérdezzük: kicsoda az ember. S itt már egészen közel kerültünk ahhoz, hogy az ember élő lélek. Olyan valaki, aki számára nyitott a megújulás, a tudatos fordulat, a *metanoia*, a megtérés lehetősége, s erre ezer és ezer példát hozhatunk. Talán a legismertebb és legszebb Pál apostol megtérése, amikor az értelme szinte determináltan viszi egészen másfelé, a Krisztushoz való lelki fordulata viszont ellenkező irányba fordítja az életét.

Végül még egyszer gondoljuk végig, mit tanít a Szentírás a teremtett ember ki-voltáról, illetve az embernek a mindenségben betöltött szerepéről. Az agyunk is azt tükrözi, amilyen környezetben az ember él és azt próbálja fölfogni, alkotó módon használni, amibe beleteremtett. De Isten teremtő munkájában nemcsak arról van szó, hogy Ő létrehívja a mindenséget, benne utolsó aktusként pedig az embert, akit aztán különös tulajdonságokkal megajándékozva a teremtés koronájának nyilvánít. Ez így csupán valami önmagáért való cselekvésnek tűnne. Az isteni teremtés az ember megalkotásával valóban a tetőfokára érkezik, de ezzel még nem fejeződött be a teremtettségi rend kialakítása. Van még valami többlet, amit a bibliai bizonyágtétel el akar mondani. Ugyanis az ember kapja azt a feladatot, hogy legyen „ura” a mindenségnek és, hogy „művelje és őrizze az” (1Móz 2,15). Itt mindenképpen arról van szó, hogy az ember teremtsen kultúrát, műveljen tudományt, fejlessze ki az orvoslást, fáradozzon a magas technikai színvonal elérésén. Miért? Mert ez az ember javára van! Másképpen: vegye birtokba a világot, de mivel az egész mindenség Isten tulajdona, ezért az ember önmagáért és az őt körülvevő világért egyaránt felelősséggel tartozik Isten előtt. Ezért lett élő lélek! Így válaszolna helyesen a Teremtő Istennek. Ezzel a megbízatással éri el végső célját a teremtés, s ennek sokkal nagyobb jelentősége van, mint gondolnánk. Az embernek az Isten teremtői munkájában és céljában kiütemezett szerep jut, ugyanis léte nemcsak ontológiai hangsúlyt kap, hanem ennél sokkal komolyabban, mégpedig funkcionális jelentőséget.

A keresztyén tanítás szerint tehát Istennek a teremtett világa az ő dicsőségét visszatükröző képmással, az emberrel együtt az, ami. Léte Isten örök tervében van, amely az Ő titka. Az ember titka pedig az, amit a Teremtőtől kapott mind a teremtményi, mind pedig a személyi szabadságában. De ennek a paradox kettőségnél korántsem az lesz az eredménye, hogy az embert felsőbbrendűnek nyilvánítjuk, vagy valami isteni szférába emeljük, hogy ekként mutassuk meg a teremtés koronájának a mindenképp fölötte szellemi magasságát. Mert vajon mit jelent az, hogy az ember génszerkezete csak egy százalékban tér el a csimpánzokétól? Szerényebbnek kell lennünk, és tanulnunk kell a tudományoktól. Lehetséges ugyanis, hogy az istenképesség nem is annyira a teremtett mindenség fölé emelt értelmi vagy szellemi magasságot jelent, hanem azt, hogy az ember egészen másként fejlődött, sokféle dologban hozzá nem hasonlíthatóak más élőlények, azaz: Isten egészen mássá alkotta őt. Mégpedig élő lélek! Olyanná, aki válaszolhat a Teremtője szavára, akinek ő maga nyitotta meg a „fölfelé” mutató dimenziót. Kifejezhetnénk úgy is, hogy az ember más szubsztanciával, más szisztémával és más struktúrával kitüntetett és „fölfelé” nyitottsággal megajándékozott teremtmény. Ez a titok talán éppen abban a lelki-szellemi-testi szabadságrendben van, amelyet az ember Istentől kapott sáfárságra és felelősségre. Mivel pedig a teremtett mindenségnek, s benne az emberi életnek van saját rendje, s ez olyan, hogy a testiség is nyitott természetű, az értelem is nyitott szerkezetű, a lelki élet pedig „fölfelé” nyitott lehetőségű, engednünk és szolgálnunk kell, hogy az emberben mindezek harmonikusan egymáshoz igazodjanak.

Szívből kívánom, hogy ne csak az ember testét gyógyítsák, hanem a lelkét is és az elméjét is, azaz az embert a maga teljességében.

Dr. Gaál Botond

JEGYZETEK:

- ¹ Polányi Mihály: Tudomány és ember. Argumentum kiadó. Budapest. 1997. 195.
- ² Erwin Schrödinger: Mi az élet? In: Válogatott tanulmányok, Gondolat, Budapest, 1970. 206.
- ³ Erwin Schrödinger, i.m. 205.
- ⁴ Gaál Botond: Teller Ede Debrecenben. Debreceni Szemle, 1997/3-4. 540.
- ⁵ Idegen nyelvű fordításban a „God does not play dice” angol fordítást szokták használni. Eredeti német nyelven így hangzott Einsteinól: „Der Alte würfelt nicht!”, aminek angol nyelven ez felelne meg jobban: „The Old Guy does not throw dice!” – Michael Welker: Springing Cultural Traps. Theology Today. Vol. 58. No. 2, July 2001. 168.
- ⁶ Einstein: Ideas and Opinions. Crown Publishing. New York. 1954. 49.
- ⁷ Thomas F. Torrance: Einstein and God. In: Reflections. Princeton. NJ: Center of Theological Inquiry. Public Lecture Series of 1997. Vol. 1. 1998. 14-16.
- ⁸ V.ö. Max Planck: „Az egzakt tudomány értelme és határai.” In: Válogatott tanulmányok. Gondolat. Budapest. 1965. 301-304.
- ⁹ V.ö. Albert Einstein: Hogyan látom a világot? Gladiátor Kiadó. Budapest. 1994. 16. Ez csak egyetlen példa a sok ilyen természetű einsteini megnyilatkozások közül.
- ¹⁰ A nagy tudósok között talán Max Planck fejtette ezt ki a legvilágosabban. V.ö. Max Planck: Az egzakt tudomány értelme és határai. i.m. 302.
- ¹¹ V.ö. Polányi Mihály: Personal Knowledge. Routledge and Kegan Paul, London, 1983. VII-VIII.
- ¹² Lessings Werke. Deutsche Verlags-Anstalt. Stuttgart. Über den Beweis des Geistes und der Kraft, 790. Czeglédy Sándor: Hit és történet. Sylvester, Budapest, 1936. 62.
- ¹³ V.ö. Czeglédy Sándor: Hit és történet. i.m. 66.
- ¹⁴ Ezekkel a tudományterületekkel kapcsolatban fölmerülhetnek olyan nehéz kérdések, amelyek részletesebb tanulmányozást igényelnek. Például a renddel összefüggésben érdemes tárgyalni a rendezetlenség kérdését, s megvizsgálni a társadalmi morális rendezetlenségnek és a természet entrópiájának viszonyát. Mindez még tovább vihet bennünket az ökológiai és orvosi etikai kérdések irányába. A kontingenciára épülő kutatás sok kérdésben döntő feleletet hozhat. Erre itt nem térhettünk ki.
- ¹⁵ V.ö. Viktor E. Frankl: Orvosi lélekgondozás. UR 1997. 13-14.
- ¹⁶ V.ö. Csabai-Molnár: Egészség, betegség, gyógyítás. Springer. Budapest. Berlin. New York, 1999. 29-35.
- ¹⁷ Székely György: Rend a koponyában. In: Rend és szabadság mindenségben. DRHE-Hatvani István Teológiai Kutatóközpont. Debrecen. 2005. 89-101.
- ¹⁸ Ez volt a Templeton Foundation által meghirdetett Humiliation Theology pályázat célja.

IRODALOM:

1. P.E. Hughes: The True Image. Eerdmans. Grand Rapids, MI. USA. 1989 – 2. A. A. Hoekema: Created in God's Image. Eerdmans, Grand Rapids, MI. USA. 1986 – 3. Bolyki János: Az ember teljessége a keresztyén antropológia értelmezésében. Confessio, 1996/1. – 4. Farkas Gyula: Az ember megjelenése a világban, Confessio. 1996/1. – 5. Hámori József: Az emberi értelem és az agy. Confessio, 1998/1. – 6. Rend és sza-

badság a mindenségben. Debreceni Református Hittudományi Egyetem – Hatvani István Teológiai Kutatóközpont. Debrecen, 2005. – 7. Székely György: Rend a koponyában. In: Rend és szabadság a mindenségben i.m. – 8. Gaál Botond és Végh László: A Szentírás és az antropikus kozmológiai elv. Theologiai Szemle. 1991/4. – 9. Ervin Schrödinger: Válogatott tanulmányok. Gondolat, Budapest, 1970. – 10. Viktor E. Frankl: Orvosi lélekgondozás. ÚR 1997. – 11. Csabai-Molnár: Egészség, betegség, gyógyítás. Springer, Budapest. Berlin.

1999. – 12. Gaál Botond: Az ész igazsága és a világ valósága. DRHE-Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen. 2003. – 13. Polányi Mihály: Tudomány és ember. Argumentum Kiadó. Budapest. 1997.

A fenti előadás elhangzott Debreceni Református Hittudományi Egyetem 5. Romhányi Orvostalálkozó Konferenciáján, 2005. szeptember 3-án

A szcientizmus alkonya

avagy a tudomány határaitól

1. A szcientizmus

Az *Idegen szavak és kifejezések kéziszótárában*¹ a következő címszót találjuk: „**szcientizmus** *lat el., fil* 1. természettudományos világnézet. 2. a természettudományok módszerének túlzott és egyoldalú kiterjesztése a társadalomtudományi kutatásra.” (A szótár még egy harmadik magyar megfelelőt is közöl, ez azonban szempontunkból érdektelen.) A következőkben ezt a szót a fentiekől lényegében nem különböző, azonban értékítéletet nem tartalmazó értelemben fogjuk használni. Eszerint a **szcientizmus** a természettudományos világnézetnek, a természettudomány módszerének a világ minden jelenségére való kiterjesztése.

Ha körülnézünk napjaink intellektuális világában, meg kell állapítanunk, hogy a szcientizmus uralkodó világnézetté vált. Napjaink átlagértelmiségije a szcientizmus büvkörében él. Ez két általánosan elterjedt nézetben nyilvánul meg. 1. Igazi tudásnak csak a természettudományos módszerrel megszerzett tudás tekinthető. Az az ismeret, amelyet nem ezzel a módszerrel szereztünk meg, lehet szubjektív vélekedés, hit stb., de semmiképpen sem igazi tudás. 2. A természettudományos módszer elvileg végtelen horderejű, vagyis segítségével előbb-utóbb minden kérdésre választ kaphatunk.

A következőkben a szcientizmus jogosságát kívánjuk megvizsgálni. Előljáróban tájékoztatjuk az olvasót arról, hogy vizsgálódásaink eredménye az lesz, hogy *a szcientizmus az alaposabb vizsgálat próbáját nem állja ki, és a természettudományos módszer alkalmazása csak a maga szűk területén jogos: a természettudományos módszer segítségével az e szűk területen kívül eső kérdésekre nem lehet választ adni.*

2. Az érzékelési élmény

Megdöbbenő, de a tudomány határával először nem valamilyen a mindennapi élethez képest marginális területen találkozunk, hanem életünk egyik legalapvetőbb jelensége kapcsán – csak hogy erre nem szoktunk felfigyelni.

Egy konferencián egy vita fültanúja lehettem. A vita címe ez volt: *Van-e lélek? Mi a lélek?* A vita után kérdést intéztem a materialista álláspont képviselőjéhez – aki egyébként a pszichológia professzora, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Kérdésemet a következőképpen foglalhatnám össze: „Látok egy piros tárgyat. Hogyan is látom? Jól tudom,

hogy az anyagok a rájuk eső fehér (vagyis a teljes spektrumot tartalmazó) fény hatására anyagi szubsztanciájuktól függően bizonyos rezgésszámú fotonokat bocsátanak ki. Ezek a fotonok terjednek a térben, eljutnak a szememben, ott bizonyos kémiai változásokat idéznek elő, ennek hatására az agyamban elektromos áramok indulnak meg. A »piros« színt közvetítő foton és a hatására keletkező agyi áramok között szigorú megfelelés van. *Elvileg* az agyi áramokat mérő megfelelő műszer segítségével meg lehetne állapítani, hogy nekem »pirosat« kell látnom. Csakhogy miért látok pirosat? Hol és hogyan történik meg az átlépés az agyi áram és az érzékelési élményem között?” Válaszában a professzor elismerte a kérdés jogos voltát, azonban kijelentette, hogy ez nem tudományos, hanem filozófiai kérdés. *Megválaszolás nem a tudomány feladata, arra a tudomány nem is képes.*

Elgondolkoztam ezen a válaszon. Tehát az arra legilletékesebb személy, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, a pszichológia egyetemi tanára kijelenti, hogy vannak olyan jogos, a kutatás folyamatában kikérülhetetlenül fellépő kérdések, amelyekre a tudomány nem tud válaszolni, sőt ezek a kérdések nem is a tudomány, hanem valamilyen más szellemi tevékenység illetékességi körébe tartoznak. Ezután joggal kezdtem el azon gondolkodni, hogy vajon ismerek-e más hasonló kérdést?

3. Az elemi részek sajátos viselkedése

Egyetemi tanulmányaim során (fizikus vagyok) az egyik legizgalmasabb probléma, amellyel találkoztam, a *fény kettős természete* volt. Ez a kifejezés azt takarja, hogy a fény bizonyos körülmények között hullámtermészetűnek, más körülmények között viszont részecske-természetűnek mutatkozik.

Már középiskolai tanulmányaink során megismerkedtünk az interferencia jelenségével. Ennek lényege az, hogy ha egy fénynyalábot résre bocsátunk, a rés mögött jellegzetes interferenciajelenségeket figyelhetünk meg: a fényerősség nem egyenletes lesz, hanem fényerősség-maximumok és -minimumok alakulnak ki. Ez a viselkedés a hullámokra jellemző, tehát az említett jelenség alapján kimondhatjuk, hogy a fény hullámtermészetű. A fénynyaláb egésze hullámszerűen terjed. De tudunk a fény korpuszkuláris természetéről is. Ezt először a fényelektromos jelenség vizsgálata igazolta. Lényege az, hogy a fény korpuszkulárból áll. A fény kettős termé-

szetét a kvantummechanika magyarázza meg. Eszerint az interferenciakép úgy alakul ki, hogy a fénynyaláb hullámként terjed, viszont a fénynyalábot alkotó fotonok a kettős résen átlépve különböző helyekre jutnak el, majd egy fotólemezre becsapódva korpuszukulaként pontszerű képet hoznak létre. Megtehetjük azt is, hogy csak egyetlen foton bocsátunk át a kettős résen. Hol fog becsapódni? Nos, a kvantummechanika itt érdekes választ ad. Nem tudjuk. Bárhol. *A fizikai világban nincs olyan tényező, amelynek alapján megjósolhatnánk az egyes fotonok viselkedését.* Ez nemcsak a fotonra, hanem minden elemi részre igaz: ugyanilyen joggal beszélhetünk az elektron vagy a neutron kettős természetéről. A kvantummechanikának szempontunkból az a legfontosabb megállapítása, hogy az elemi részek nagyobb csoportjának viselkedése statisztikusan leírható, de az egyedi elemi részek viselkedése nem írható le: *meghatározhatatlan, nem determinált.*

Ez a felismerés annakidején természetesen nagy meglepetést okozott. Sokáig sokan „reménykedtek” abban, hogy mégiscsak van valami, ami meghatározza az egyes elemi részek viselkedését; ezt a valamit „rejtett paramétereknek” nevezték el. Azonban nagyon hamar, már az 1920-as évek végén Neumann János bebizonyította a rejtett paraméterek lehetetlenségét. Bizonyításának az a lényege, hogy ha rejtett paraméterek léteznének, akkor mindazokat a jelenségeket, amelyeknek interpretálására a kvantummechanika létrejött – vagyis éppen az elemi részek kettős természetét – ismét nem lehetne magyarázni.

A kvantummechanikai indeterminizmussal nemcsak az átlagember, hanem sok zseniális elme sem tudott megbirkózni. Nem kisebb személyiségek tartoztak közéjük, mint Albert *Einstein* és Louis *de Broglie*, akiknek orozslánrészük volt a kvantummechanika megalapozásában. Einstein élete végéig nem tudott belenyugodni a kvantummechanikai indeterminizmusba, sikertelen és eleve kudarcra ítélt kísérletekbe fogott a probléma megkerülése végett; de Broglie pedig még az 1950-es években is próbálkozott – természetesen ugyancsak sikertelenül – a rejtett paraméterek bevezetésével.

Mi tehát a helyzet? Felvetődik egy teljesen jogos és a kutatás során szükségképpen felbukkanó kérdés, amelyre a tudomány nem tud választ adni. Mi határozza meg az egyes elemi részek individuális viselkedését? Erre tudományos válasz nem adható. Másféle válasz természetesen adható. Mondhatjuk azt, hogy nem a természethez tartozó, szellemi lények nem természeti eszközökkel befolyásolni képesek a természetet, és ők avatkoznak közbe. Ezek a szellemi lények lehetnek angyalok, lehetnek manók, de szó lehet az egyetlen isten, a *monotheosz*: a júdaista Elohim, a keresztény Atya, a muszlim Allah közvetlen beavatkozásáról is. Ez a válasz természetesen már nem „tudományos” válasz.

4. Az „ősrobbanás”

A manapság legáltalánosabban elfogadott, az általános relativitáselméleten alapuló kozmológiai elképzelés szerint az egész általunk ismert anyagi világ sokmilliárd évvel ezelőtt egyetlen szinguláris tér-időpontban robbanásszerűen jött létre. Ezt a robbanást „ősrobbanásnak”, a kozmológusok zsargonjában pedig „nagy bummnak”

(angolul: *big bang*) is szokták nevezni. Most nem térek ki arra (rövidesen kitérek rá), hogy álláspontom szerint a „nagy bumm” feltételezése képtelenség. De most átmenetileg elfogadom, hogy ez az esemény bekövetkezett. Ekkor azonban azonnal felvetődik a kérdés, hogy „mi volt a »nagy bumm« előtt?”. Erre a kérdésre sincs, és elvileg nem is lehet tudományos válasz. Természetesen mondhatunk olyasmit, hogy ezen a ponton a teremtő *monotheosz* lép be, azonban ez az állítás nem tudományos állítás: a tudomány módszereivel nem igazolható, de nem is cáfolható.

5. Az „őselőugrás”

A fizika egyik legalapvetőbb törvénye a termodinamika második főtétele. Számos megfogalmazása ismeretes, most csak az egyik legszemléletesebbet adjuk meg: a természetben a folyamatok mindig a valószínűtlenebb állapot felől a valószínűbb állapot felé tartanak. A valószínűtlen állapotot általában a rendezettség, a valószínűtlen rendezetlenség jellemzi.

Természetesen lokálisan bekövetkezik a valószínű állapotból a valószínűtlen felé való változás is. Ha ez nem így volna, mi sem volnánk (mármint nem alakulhatna ki az emberi testnek nevezett anyagi struktúra). Ennek a lokális eseménynek szükséges, de nem elégséges feltétele, hogy a rendszer nyílt legyen (kívülről energiát kapjon); viszont szükséges és elégséges feltétele, hogy a nyílt rendszerben legyen egy olyan irányító mechanizmus, amely ezt az energiát megfelelő módon csatornázza. Közismert példa erre a növények élete. Abban az értelemben a Föld nyílt rendszer, hogy állandóan energiát kap a Naptól, azonban ahhoz, hogy a Földön az élet fennmaradjon, szükség van a növényi klorofil révén végbemenő fotoszintézisre. (És ha körületekintünk a világban, csak azt láthatjuk, hogy a klorofilt tartalmazó növényvilág saját magát újítja meg, nem látjuk a klorofilt hordozó növénynek nem klorofil növényt hordozó struktúrából való létrejöttét.) Tehát létrejöhet a valószínűtlenebb állapot, de csak bizonyos körülmények fennállása esetén. Ezen alapelv nyilvánul meg abban a többszörösen megerősített tényben, hogy élő csak élőből keletkezhet, élettelenből soha. (A már létező „élő” biztosítja a szükséges mechanizmust.)

Ezért tekintünk szájalmasnak minden olyan próbálkozást, amely azt igyekszik bizonygatni, hogy a földi élet abiogenezis (régies, de szép magyar kifejezéssel: ősnemzés) révén jött létre. Az abiogenezis azt tételezi fel, hogy az élő az élettelen anyagból, pusztán az élettelen anyagban működő törvényekre támaszkodva, spontán módon jött létre. A termodinamikuskok azt mondanák, hogy valamilyen rejtett módon itt egy másodfajú *perpetuum mobile* működne, ezt viszont a termodinamika második főtétele éppúgy kizárja, mint az első főtétel az elsőfajú, közönségesen annak nevezett *perpetuum mobilét*. (A másodfajú *perpetuum mobile* egy olyan eszköz lenne, amely spontán, külső hatások és megfelelő irányító mechanizmusok nélkül egy struktúrát valószínűtlenebbé tenné, mint amilyen. Az élő anyag pedig az élettelenhez képest valószínűtlenebb.)

(Egy személyes emlék. Egy alkalommal meghívtak egy baráti körbe, hogy beszéljek az evolúció vagy teremtés kérdéséről. A házigazda – szakmájára nézve mérnök

– többek között ezt mondta: érdekes dolog, hogy a termodinamika második főtétele a műszaki gyakorlatban megkerülhetetlen, azonban a kozmosz vonatkozásában nem az, hiszen világunk kialakulása – és itt ő a világ kialakulásának manapság általánosan vallott elképzelésére gondolt – a második főtétel érvénytelenségét igazolja. Erre csak azt válaszoltam, hogy talán a második főtétel mégiscsak igaz, és a világ kialakulására vonatkozó általánosan vallott elképzelés téves.)

Ezért ha a jelenleg érvényes legáltalánosabb természettörvényeket vesszük figyelembe, kizárhatunk minden olyan világképet, miszerint a világ kezdetben kaotikus lett volna, és benne a bonyolultabb struktúrák fokozatosan „fejlődtek volna ki”. A káosz a legvalószínűbb állapot, tehát csak a világfolyamat végén jelenhet meg. A világfolyamat kezdetén a világnak a legvalószínűtlenebb állapotban – tehát a szó klasszikus, görög értelmében *koszmosznak* – kellett lennie. Hogy egy görög mitológiából vett hasonlattal éljünk: az idők kezdetén a világnak úgy kellett előugrania, mint ahogyan Pallasz Athéné teljes fegyverzetében ugrott elő Zeusz fejéből. Ezért beszélünk az „öselőugrásról” (angolul: *popping out*). De arra a kérdésre, hogy ez hogyan történt, nincs és nyilvánvalóan nem is lehet tudományos válasz.

6. A tudomány határai

A tudományelméletnek azokkal az általános elvekkel kell foglalkoznia, amelyeket akkor kapunk meg, ha a legkülönbözőbb tudományok művelése során alkalmazott szabályokat összegezzük és általánosítjuk.

Vizsgáljuk meg, hogy az eddigiekből milyen tudományelméleti elvek vonhatók le. Az első a következő: amikor tudományt kezdünk művelni, a naturalizmus alapfeltevéséből indulunk ki, nevezetesen abból, hogy csak természeti jelenségek vannak, és minden természeti jelenségre a természet törvényeinek alkalmazásával kaphatunk magyarázatot. Szoktak egy sokunk fülében csúnyán hangzó kifejezést is alkalmazni, nevezetesen a „módszertani ateizmust”, miszerint a természetet úgy kell vizsgálnunk, mintha Isten nem létezne, hanem az önmagából megmagyarázható volna. Bármennyire csúnya is ez a kifejezés, a módszer alkalmazása feltétlenül indokolt, még akkor is, ha valaki meg van győződve az isteni teremtésről. Ha ugyanis nem ezt a módszert alkalmaznánk, a visszatérő események összekeverednének a rendkívüli eseményekkel, a „csodákkal”. (A kifejezés csúnyaságát bizonyos mértékig enyhíti, hogy megfogalmazója, Nicolaus Cusanus, a római katolikus egyház bíborosa volt.) Ez az elv bizonyos ideig sikerrel alkalmazható, azonban a tapasztalat azt mutatja, hogy eljutunk bizonyos pontokig, amikor az elv csődöt mond: bizonyos pontokon túl értelmetlenül, jogosan, kutatásaink útját követve eljutunk olyan kérdésekig, amelyekre a tudomány módszereivel nem tudunk választ adni. Az előzőekben három ilyen pontra is rámutattunk.

Ezek a kérdések és rá adott esetleges válaszok immár nem tartoznak a tudomány területére. Nevezhetjük őket filozófiai vagy metafizikai kérdéseknek, és hangsúlyozzuk, hogy ezek nem olyan kérdések, amelyekre a tudomány *ma* nem tud választ adni, hanem olyanok, amelyekről *magá a tudomány állapította meg, hogy nem tartoznak az illetékességi körébe*. Mivel a „filozófiai” és a

„metafizikai” bizonytalan értelmű szavak, a jövőben inkább a „*metatudományos*” (angolul: *metascientific*) kifejezést fogjuk használni; az emberi tudásnak azt a területét pedig, amely a metatudományos kérdésekkel és rá adható válaszokkal foglalkozik, „*metatudománynak*” (angolul: *metascience*) nevezzük. A metatudományos kérdésekre számos válasz adható. Ezek nem tudományos, hanem ideológiai, világnézeti, filozófiai, vallási stb. válaszok. Hogy ezek közül melyiket fogadjuk el, ez meghaladja a tudomány illetékességét, ezért ezzel a kérdéssel nem is kívánunk foglalkozni.

Mindebből az is következik, hogy a tudomány feladatának szokásos megfogalmazását ki kell tágítanunk, és ki kell mondanunk egy második tudományelméleti elvet. Továbbra is a tudomány feladatának tekintjük, hogy a „módszertani ateizmus” elveit szem előtt tartva törekedjen a természeti jelenségek megismerésére és magából a természetből való megmagyarázásukra, azonban azt is feladatának tekintjük, hogy *mindig éberrel figyeljen arra, hogy mikor ütközik bele azokba a határokatba, amelyeken túl már véget ér az illetékessége*. Ha ezt nem teszi meg, a metatudomány területére téved. Ha pedig a tudomány metatudományos kijelentéseket tesz, határsértést követ el, és elveszíti tudományos jellegét.

7. Antievolucionizmus – értelmes tervezés

Az evolúcióelmélet (amelynek előzményei már nagyon régen megjelentek, azonban csak Darwin fellépésétől kezdve szokás tudományos elméletnek tekinteni) kezdetől fogva különbözött az egyéb tudományos elméletektől. A tudományos elméletek ugyanis általában arra törekcsenek, hogy tapasztalati tényeket valamilyen egységes rendszerbe foglaljanak, és a további esetleges tapasztalati lehetőségekre hívják fel a figyelmet. Nagyon szép példája az ilyen típusú elméleteknek az elektromágnesség Maxwell-féle elmélete. Maxwell az addig felismert elektromágneses jelenségeket egyetlen egyenletrendszerbe foglalta össze; ezekből az egyenletekből valamennyi akkor ismert elektromos jelenség levezethető volt. A Maxwell-egyenletek azonban ennél többet is adtak: magukban foglalták az úgynevezett elektromágneses hullámok lehetőségét. Hét évvel Maxwell halála után ezeket a hullámokat Hertz kísérletileg kimutatta. (Az elektromágneses hullámok gyakorlati fontosságáról aligha kell szólnunk; a 20. század egész technikája rajtuk nyugszik.)

Az evolúcióelmélet esetében egészen másról volt szó. Nem a tapasztalati tények összegzése tette szükségessé, hanem megszületését egy metatudományos elképzelés kielégítésére való törekvésnek köszönhető. Szemben azzal az elgondolással, amelyet mi az „öselőugrásnak” neveztünk, a 19. században a „fokozatos felépülés” elképzelése volt az uralkodó (sőt még ma is az). Ennek alap gondolata az volt, hogy az idők kezdetén a világ kaotikus állapotban levő anyagból állt, és a komplex rendszerek valamilyen módon (az idők folyamán) ebből épültek fel.

A tudomány szembesült egyrészt az élő szervezetek bonyolultságának, másrészt az élő szervezetek hasonlóság szerinti rendezhetőségének a kérdésével. Egyik oldalról a fokozatos felépülés metatudományos elméletének, másik oldalról annak a törekvésnek, amely az élő

szervezetek sokféleségét (mai szóval: a biodiverzitást) kívánta megmagyarázni, az összeházasításából született meg az evolúcióelmélet.

Világosan kell látnunk, hogy a többi tudományos elmélettől eltérően az evolúcióelmélet nem jelzett előre semmit. Hogyan is jelezhetett volna bármit is, amikor az evolúció legfontosabb elemeit – nevezetesen az élő anyagnak élettelenből való spontán keletkezését, továbbá az élet egyes formáinak egymásba való átalakulását – soha senki sem figyelte meg? (Az egy életformán belüli változatok kialakulását nem tekinthetjük ilyen átalakulásnak.) Az evolúcióelmélet akkor lett volna valóban tudományos elméletnek tekinthető, ha tapasztalt átalakulásokat magyarázott volna meg, és előrejelzéseket adott volna jövőbeni átalakulásokra. Ilyesmire szó sem volt. Sőt, ki kell mondanunk, hogy az evolúcióelmélet megszületése pillanatában, 1859-ben már elavult volt, hiszen a termodinamikának az „öselőugrás” alapjául szolgáló második főtételét Clausius 1854-ben mondta ki. Ha elfogadjuk az „öselőugrást”, mint a tudományos megismerés határfogalmát, akkor az élet kialakulásának és a biodiverzitás létrejöttének magyarázatára semmiféle elméletre nincs szükség – sőt minden olyan törekvés, amely egy ilyen elméletet létre kívánna hozni, értelmetlen, és eleve kudarcra van ítélve.

Nem csoda, hogy ilyen körülmények között az evolúcióelmélet fogadtatása és története egyáltalán nem olyan volt, mint amilyen általában a tudományos elméletek szokott lenni. Egyrészt nagy lelkesedéssel fogadták, mivel kielégíteni látszott bizonyos metatudományos igényeket, másrészt viszont az első pillanattól kezdve megjelentek a kritikai hangok. Ezek a hangok hol gyengébbek, hol erősebbek, azonban mindig hallhatóak voltak.

Ezek a kritikai hangok két irányból jöttek. Egyrészt voltak tisztán immanens, az elmélet hiányosságaira (főként az átalakulásokat magyarázó mechanizmus hiányosságaira, illetve nemlétére) rámutató kritikák, másrészt voltak metatudományos kifogások. Ezek nem mindig voltak teljesen következetesek, azonban a mélyükön ott volt annak intuitív felismerése, hogy az evolúcióelmélettel valamilyen baj van: hogy valamilyen határsértést követ el.

Az utóbbi kritikákból született meg a „tudományos kreacionizmus”. A tudományos kreacionizmussal szemben azt a kifogást szokták emelni, hogy keveri a vallási és a tudományos elemeket. Ez kétségtelenül igaz, azonban súlyos hiba a vallási elemek meglétére hivatkozva félretolni a tudományos kritikai elemeket, és nem észrevenni, hogy a kreacionizmus szinte valamennyi kritikai érve megállja a helyét, és voltaképpen azt a munkát végzi el, amelyet a hivatalos tudomány elmulasztott – nevezetesen elsősorban a biológia területén feltárja, hogy hol vannak a tudomány határai.

Ha valaki áttanulmányozza a tudományos kreacionizmus tudományos érveit, nagyon kevéssé fogja magát képesnek érezni az evolúcióelmélet fenntartására. Különösen jelentősek az evolúcióelméletnek még a lehetőségét is megsemmisítő információelméleti megfontolások.² A hivatalos tudomány 150 év erőfeszítése után sem jutott el oda, hogy olyan meggyőzően igazolni tudja az evolúcióelméletet, mint ahogyan például a fizika igazolja az elektromágnesség Maxwell-féle elméletét. El kellene gondolkodni azon, hogy ez miért is van így. Nem kellene-e felvetni azt a kérdést, hogy talán azért, mert az elmélet nem igaz?

Az utóbbi évtizedben azonban ezen a területen jelentős fordulat következett be. Az evolúcióelméletnek megjelent egy újabb riválisa, nevezetesen az értelmes tervezés (angolul: *intelligent design*, röviden: *ID*) elmélete. Itt szó sincs a bibliai vagy egyéb teremtéstörténetre való hivatkozásról, hanem egyrészt annak világos igazolásáról van szó, hogy az evolúcióelmélet alapfeltevése – nevezetesen hogy az élet és az életformák kialakulása naturalista módon, a világban ható természettörvények működése alapján megmagyarázható – nem igazolható, és ezzel ezen a területen is megkezdődött a tudomány határainak kijelölése. Kétségtelen, hogy az *ID* tesz egy metatudományos kijelentést is – nevezetesen hogy az élet és a biodiverzitás értelmes tervezés eredménye – azonban ennek alapján azt állítani, hogy nem tudományos, hanem vallásos elképzelés, enyhén szólva nevésséges. Ezen az alapon a kvantummechanikát is ki lehetne rekeszteni a természettudományok köréből, mivel olyan jelenségekre hívja fel a figyelmet, amelyek kívül esnek a természettudomány értelmezési lehetőségein, és nemcsak megengedi, hanem egyenesen megköveteli a metatudományos magyarázatot. Ha elfogadjuk (és el kell fogadnunk), hogy az individuális elemi részek viselkedését Isten, vagy angyalok, vagy manók determinálják, akkor semmi jogunk sincs az ellen tiltakozni, ha egyes kutatók kutatásaik határfogalmaként azt állítják, hogy az élet különböző formái értelmes tervezés eredményei.

(Vannak, akik lekicsinylik a kvantummechanikai indeterminizmus jelentőségét. Valóban történtek tévedések is ezzel kapcsolatban, például amikor az ember akarat szabadságának kérdését ezzel akarták megmagyarázni. Ennek a problémakörnek a részletes vizsgálatára most nem térhetünk ki. Kétségtelen, hogy a makrovilágban a kvantummechanikai indeterminizmus következményei statisztikusan kiegyenlítik egymást, és így itt a determinizmus érvényesül. De semmi akadálya sem volna annak, hogy az indeterminizmus hatását felnagyítsuk. Lehetne például szerencsejátékot alapozni rá, és akkor mondhatnánk azt, hogy valaki metatudományos tényezőkhöz hatására nyert egy óriási összeget, tehát azt a *monotheos*znak, az angyaloknak vagy a manóknak köszönheti.)

Visszatérve a hivatalos, evolucionista biológiára, úgy tűnik, hogy a hivatalosnak tekinthető naturalista álláspontot képviselő biológusok nem csupán arra képtelenek, hogy felismerjék tudományuk határait, hanem még arra is, hogy egyáltalán elismerjék azt, hogy ilyen határ lehetséges.

Az evolúcióelmélet és az *ID* közötti vita mára már nagy társadalmi érdeklődésre tart számot. Különösen az Egyesült Államokban éleződött ki a kérdés, mivel ott az állami iskolákban semmiféle vallási tanítás nincs megengedve. A kérdés tehát az, hogy mit szabad és/vagy mit kell oktatni az állami iskolákban: hogy az *ID* ismertetésének a biológiaóra vagy a hittanóra tematikájában kelle-e helyet foglalnia. A fentiek alapján a válasz nyilvánvaló: a biológiaórájában. Azt ugyanis már előző fejtegetéseink során be kellett látnunk, hogy egy tudomány határainak megállapítását magának a kérdéses tudománynak kell elvégeznie. Számunkra úgy tűnik, hogy ez egyértelműen megtörtént, és ezért az *ID* kizárólagos oktatását preferálnánk; azonban tisztában vagyunk azzal a tuda-

mányszociológiai ténnyel, hogy egy elavult elméletnek a tudománytörténet számára való végleges átadása időigényes folyamat. Tudjuk, hogy a biológusok többsége még nem képes arra, hogy leszámoljon a belénevelt evolúció-elmélettel. Ne legyünk velük szemben türelmetlenek: ne felejtjük el, hogy a tudománynak olyan óriásai, mint Einstein és de Broglie életük végéig nem voltak képesek leszámolni a determinisztikus fizika ideáljával. (Nem olyan nagy szégyen, ha valaki megismétli Einstein vagy de Broglie hibáját. Igaz, hogy ők még nem ismerték a tudomány határait és a metatudomány létjogosultságára vonatkozó elgondolásokat.) Nem lenne helyesebb tanulnia a hibájukból? Ezért elfogadhatónak, a világnézeti semlegességet nem sértőnek tekintenénk, ha a két elméletet párhuzamosan, mindkettő érvrendszerét bemutatva oktatnánk. Szerény véleményünk szerint ez egyáltalán nem jelentené azt, hogy vallási oktatást csempésznénk az állami iskolák tantervébe.

Egy klubesten, amely az evolúció és/vagy kreáció kérdésével foglalkozott, egy egyetemi tanár élesen kikelt az *ID* elképzelésével szemben, és kijelentette, hogy az, aki az evolúciót tagadja, tudományellenes. Nem vitatom az álláspontját. Az *ID* hirdetői valóban tudományellenesek – ha a tudományt úgy képzeljük el, mint az idézett professzor. Nevezetesen ha azt hisszük, hogy a tudománynak nincsenek határai, ha tagadjuk, hogy a tudomány feladata saját határainak meghatározása, ha nem ismerjük el metatudományos kérdések létjogosultságát, és azt hisszük, hogy a tudomány alkalmas minden kérdés megválaszolására. Röviden: ha szcientisták vagyunk. De ha a tudomány nem olyan, mint ahogyan ő véli, ha a szcientizmus nem igaz, akkor nem mi vagyunk tudományellenesek, hanem ő, a tudományos imperializmus képviselője az, aki a tudomány birtokába akar venni olyan területeket, amelyek nem a tudományra tartoznak, és így végső soron tudományellenes álláspontot képvisel.

„A nép szava Isten szava” – szokták mondani. Ebben az esetben is ez a mondás látszik igazolódni, amikor az egyszerű emberek jobban ráéreznek a helyes megoldásra, mint a tudományos megismerés illetékességi körét abszolutizáló, a metatudomány területére illetéktelenül betörő elvakult tudósok.

Még két megjegyzés.

Az első. Az *ID*-vel kapcsolatos vitákban gyakran szoktam azzal az ellenvetéssel találkozni, hogy az *ID* azért elfogadhatatlan, mert egyrészt ha elfogadjuk, hogy van értelmes tervezés, akkor nem lehet mit tovább kutatni. Ez valóban így van. De mi indokolná a további kutatást? További tudományos kutatást nem lehet folytatni, ugyanis ami kérdés még felvethető, az metatudományos kérdés. A kvantummechanikában sem lehet a rejtett paramétereket kutatni. Azt is szoktam hallani, hogy az *ID* elfogadása azt jelentené, hogy be kellene szüntetni az evolúciós kutatásokat, és ezzel kizárnánk annak a lehetőségét, hogy mégiscsak megtaláljuk a problémák tudományos megoldását. Az előző mondatban mondtak erre is vonatkoznak. Milyen alapon tételezzük fel, hogy megtaláljuk azt, amiről már igazoltuk, hogy megtalálhatatlan? Nem szeretnénk udvariatlan lenni, de az leszek (és ezzel követem annak a szcientista professzornak a példáját, aki egy alkalommal az *ID* képviselőit a laposföld-modell képviselőivel helyezte egy szintre), és a következőket

mondom: Az energiamegmaradás elvének elfogadása magával hozta azt a következményt, hogy nem lehet *perpetuum mobilét* készíteni. A *perpetuummobile*-készítők joggal kifogásolhatják, hogy az energiamegmaradás elvének kimondása tudományellenes, mert megakadályozza ennek a rendkívül hasznos gépnek az előállítását célzó további kísérleteket.

A második. Szokták azt mondani, hogy az evolúció vagy kreáció közötti választás hit kérdése. Van ebben a megállapításban valami igazság, hiszen a kreacionista hisz: hiszi, hogy a világot Isten teremtette; az evolucionista is hisz: hiszi, hogy a világ naturalista módon magyarázható. De a dolog mégsem ilyen egyszerű. Ugyanis a kreacionista egy metatudományos tételben hisz, az evolucionista viszont nem ismeri fel tudományának határait, és ezért olyasmiben hisz, ami nem hit kérdése, hanem a tudományos megismerés területére tartozik. Tehát a kreacionista hite jogos hit, az evolucionistáé viszont egyáltalán nem az. Természetesen a materialista, ateista „hitnek” is megvan a maga létjogosultsága – erre a következő pontban röviden kitérek – azonban ez a hit nem keverhető össze a tudománnyal, ahogyan ez ma sajnos általánosan megtörténik. Azt is mondhatnánk: annak van joga hinni, aki meg tudja határozni, hogy mi tartozik a hit, és mi a tudás területére; azonban annak, aki a tudás illetékességi területén és a tudás palástját felöltve hisz, nincs rá joga.

8. Egy kis metatudományos kitérő

Ami most következik, az *nem* tudományos gondolatmenet, hanem már a metatudomány területére tartozik. Mégis kell vele foglalkoznunk, mert célszerű rámutatunk arra, hogy a materializmushoz való konok ragaszkodás milyen furcsa gondolatokra vezet el kutatókat. Ami a kvantummechanikai indeterminizmust illeti, ennek interpretálására egy kvázi-materialista, kvázi-naturalista metatudományos válasz is felmerülhet. Ez tömören úgy hangzik, hogy az elemi résznek, a fotonnak, az elektronnak, a neutronnak stb. „szabad akarata” van, vagyis van benne valami belső, semmiféleképpen fel nem tárható esszencia, amely döntéseket hozhat. Meg kell mondanom, hogy személyes véleményem szerint ez a legkevésbé elképzelhető lehetőség. Könnyebben képzelem el, hogy az elemi részeket manók irányítják, mint azt, hogy a fizikailag rendkívül egyszerű elemi részeknek valamiféle belső élete van.

Hasonlóképpen a „nagy bummal” kapcsolatban is szoktuk hallani azt a kvázi-materialista választ, hogy az anyag tulajdonságai olyanok, hogy egyszer minden ok nélkül bekövetkezett a nagy robbanás. Elég furcsa válasz. Hasonlóképpen furcsa válasz az, amely bizonyos statisztikai mechanikai megfontolásokra épül, miszerint igaz, hogy a mi világunk nagyon valószínűtlen, azonban végtelenül sok világ van, és ezek között előfordulhat egy olyan is, mint a miénk. Ez nemcsak önmagában ellenőrizhetetlen állítás, hanem a valószínűtlen és a lehetetlen összekeverésén alapul.

Az „öselőugrás” tekintetében is elképzelhető egy kvázi-materialista válasz, nevezetesen hogy az anyagi világ olyan, hogy egyszerre kiugrik a semmiből. Ez mindenestre jobb elképzelés, de az előző bekezdésben kifejtett ellenvetés ezt is igen valószínűtlenné teszi.

Ami az érzékelési élményt illeti: mondhatjuk azt, hogy az agyi áramokat a „lélek” kódnak tekinti, és belőle minőségüktől függően különböző érzékelési élményeket váltanak ki; de itt is adhatunk egy kvázi-materialista magyarázatot. Ez a magyarázat szokásos volt a dialektikus materializmus, explicit formájában már elfelejtett, de implicit ma is ható tankönyveiben, nevezetesen hogy az érzékelési élmény az agyi folyamatok „belső oldala”. Ehhez csak azt a személyes megjegyzést fűzöm, hogy számomra egy ilyen „belső oldal” létezése sokkal misztikusabb, mint a lélek feltételezése.

9. Első metatudományos eszmefuttatás: filozófia

Nem szeretném, ha valaki azt hinné, hogy fejtegetéseink elvezettek bennünket a filozófia alapkérdésére adható végső válaszhoz, amely nyilvánvalóan a metatudomány területére tartozik. De azt remélem, hogy közelebb vittek hozzá. Mint közismert, a filozófia alapkérdése az, hogy az anyag és a tudat közül melyik az elsődleges. Aki az anyagot tekinti elsődlegesnek, az materialista, aki a tudatot, az idealista.

Ami engem illet, rendkívül nehezen tudnám elképzelni, hogy az anyagból valamiképpen létrejöhetne a tőle teljesen idegen tudat. Azt azonban könnyen el tudom képzelni, hogy a tudatból létrejöjjön az anyag, mint tudat rendkívül intenzív gondolata. Ezért számomra a szellem elsőlegessége a kézenfekvő, és magamat filozófiai idealistának tekintem.

Ami a részleteket illeti, eddigi fejtegetéseinkkel az a metatudományos világkép van leginkább összhangban, amely szerint a világ egy teremtő tudat (közkeletű elnevezése szerint: Isten) gondolata. Az isteni tudat a teremtés során számos (emberi vagy állati, esetleg megismerési körünkön kívüli) tudatot hozott létre. Ezek közül azokat, amelyekkel találkozunk, az általa teremtett tér-időrendszer egyes pontjaihoz vagy szakaszaihoz van kötve. Az individuális tudatok át képesek venni a teremtő tudat gondolatait, mégpedig bizonyos kódok leolvasása révén. Visszatérve fejtegetéseink kezdeti gondolataihoz, a teremtő tudatban van egy piros tárgy gondolata. Ezt a gondolatot a teremtő tudat bizonyos kód segítségével (amely a fotontól az agyi áramokig tart és közvetítetik) átadja az észlelő tudatnak, és így jelenik meg számomra az érzékelési élmény. [Egyébként a fenti elképzeléshez a filozófiatörténetben George Berkeley (1685-1753) filozófiaja áll a legközelebb, ami azért nem meglepő, mert Berkeley filozófiaja a tiszta empirizmus filozófiaja, a természettudomány pedig – amelyből kiindultunk – szintén az empiriára épül fel.]

Sajnálatos módon napjainkban teljesen kiment a divatból a filozófia művelése és figyelembe vétele. A tudományok művelői az úgynevezett „naiv realista” álláspontot foglalják el, és ebből a téves filozófiai álláspontból kiindulva szeretnének „ítélkezni élők és holtak felett”. Ideje felhagyni ezzel a filozófiai szempontból elfogadhatatlan állásponttal.

10. Második metatudományos eszmefuttatás: teológia

Az értelmes tervezés eljut odáig, hogy megállapítja, hol van a tudomány határa. A filozófiai gondolkodás egy

lépéssel tovább megy: eljut a teremtés gondolatáig. Azt az eszmekört, amelyet így kapunk *filozófiai kreacionizmus*nak nevezhetjük. A filozófiai kreacionizmus létjogosultságát, sőt nélkülözhetetlen és elkerülhetetlen voltát a Biblia, pontosabban Pál apostol következő kijelentése támasztja alá. „Mert ami megismerhető az Istenből, az nyilvánvaló előttük, mivel Isten nyilvánvalóvá tette számukra. Ami ugyanis nem látható belőle: az ő örök hatalma és istensége, az a világ teremtésétől fogva alkotásainak értelmes vizsgálata révén meglátható...” (Róma 1,19-20). Egy lépéssel tovább juthatunk, ha figyelembe vesszük azokat a kinyilatkoztatásokat, amelyek a természet vizsgálata és a természetről való gondolkodás révén nem szerezhetők meg, és amelyek csak a Szentírásban találhatóak meg. Ekkor jutunk el a *bibliai kreacionizmus*hoz. De még itt is két gondolkört különböztethetünk meg. A bibliai kinyilatkoztatások között is vannak olyanok, amelyek a természet vagy a történelem vizsgálata segítségével megközelíthetők, és vannak olyanok, amelyekről semmi más úton nem nyerhetünk tudomást. Példaképpen: a bibliai információ ismerete nélkül meglehetősen nehezen juthatnánk fel arra a felismerésre, hogy volt egy özönvíz. De ha vizsgáljuk a természetet és a történelmet, beláthatjuk az özönvíztörténet hitelességét, sőt az özönvíztörténet figyelembevételével tudunk sok mindent értelmezni. Ahhoz azonban az emberi értelem a maga erejéből sohasem juthat el, hogy az özönvíz Isten büntetése volt. Ezt csak az isteni kinyilatkoztatásból tudhatjuk. Egy másik példa: Láttuk, hogy a természet vizsgálata során eljuthatunk az „öselőugrás” fogalmáig. Az, hogy pontosan meddig juthatunk vissza, vita tárgya lehet. Talán a hetedik napig, amikor „elkészült Isten a maga munkájával, amelyet alkotott” (1Mózes 2,2), avagy a bűnbeesés utáni büntetés időpontjáig. Az azonban kétségtelen, hogy az első időpontnál régebbi időpontnál sem a tudomány, sem a filozófiai nem juthat vissza, tehát az úgynevezett hatnapos teremtéstörténetről csak a kinyilatkoztatásból értesülhetünk.

A kezdetek kérdésében akkor járunk el helyesen, ha nem keverjük a dolgokat, és határozottan megkülönböztetjük az értelmes tervezést, a filozófiai kreacionizmust és a bibliai kreacionizmust. Hiszen nem közömbös, hogy meddig juthat el a tudomány, meddig az emberi értelem, és mely ponton túl nem juthatunk tovább isteni kinyilatkoztatás nélkül. Másrészt viszont – és éppen ezért – nem érthetünk egyet azokkal, akik az értelmes tervezés vagy a filozófiai kreacionizmus képviselőin a bibliai kreacionizmust kérik számon. (Itt nem térünk ki a bibliai kreacionizmuson belül az öregföld-teremtés (angolul: *old earth creation*, rövidítve: *OEC*) és a fiatalföld-teremtés (angolul: *young earth creation*, rövidítve: *YEC*) képviselői közötti vitára. Csak annyit jegyzünk meg, hogy mivel szemléletünk alapvető eleme az „öselőugrás”, elképzelhetetlenek és elfogadhatatlannak tartunk minden olyan elképzelést, amely a természeti világnak hosszabb életkort tulajdonít, mint az embernek. (Ugyanis a világnak a kezdeti állapotában a legvalószínűtlenebbnek kellett lennie; tehát az embernek, mint legvalószínűtlenebb struktúrájának jelen kellett lennie. Az ember nem „épülhetett fel” valószínűbb elemekből, tehát nem létezhetett „ember előtti” és „ember nélküli” világ.) A mi szemünkben a világ és az ember egykorú, tehát a probléma megoldása az ember korára redukálható.) Három külön terü-

letről van szó, amelyek határait tiszteletben kell tartanunk. Egyébként ez a felosztás határozza meg azt is, hogy egy elkötelezett keresztény melyik területen kívül működhet együtt: az értelmes tervezés területén minden tisztességes tudóssal, a filozófiai kreacionizmus területén minden istenhívővel, a bibliai kreacionizmus területén viszont csak keresztényekkel (és bizonyos mértékig zsidókkal).

Természetesen – félreértések elkerülése végett –le kell szögeznünk, hogy sem az értelmes tervezés, sem a filozófiai kreacionizmus elfogadása nem jelentené egy olyan világkép elfogadását, amely feltételez egy Istentől független anyagi, természeti világot, és ehhez függetlenként csatolja Istent. Mindazon megkülönböztetéseknek, ame-

lyeket az előzőkben megtettünk, nem *ontológiai* (lételméleti), hanem csupán *episztemológiai* (ismeretelméleti) jelentőséget tulajdonítunk, vagyis abban látjuk a különbséget, hogy az egyes területek számunkra milyen módszerekkel közelíthetők meg – hogy Isten akarata szerint az ő teremtésének egyes elemeit milyen módszerek segítségével ismerhetjük meg.

Jeszenszky Ferenc

JEGYZETEK:

¹ BAKOS FERENC, *Idegen szavak és kifejezések kéziszótára*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1994

² Lásd például WERNER GITT, *Kezdetben volt az információ*, 2., Evangéliumi Kiadó, Budapest, 2002

A kálvini állameszme rövid bemutatása

Manapság gyakran feltett kérdés – mind a politika, mind a társadalom bizonyos rétegeinek részéről – az egyház és az állam teljes szétválasztása, szétválaszthatósága, és szétválasztandósága. Református keresztyénként nekünk is felteszik ezeket a kérdéseket, mi pedig szeretnénk biblikus, reformátor őseinkhez méltó választ adni. Nem politikai szempontból, hanem a Szentírás alapján kell, hogy megközelítsünk minden kérdést, ezt a közeleli - társadalmi kérdést is.

Ezért nem az állam és egyház szétválasztásáról kell beszélnünk, hanem arról, hogy a Mindenható Isten milyen feladatokat, lehetőségeket és kötelességeket bízott az állammal, s a felsőbbség alá vetett polgárokkal. Témánknak természetesen a 2006-os választások is aktualitást adnak. Azonban éppen azért választottuk mintául Kálvin államszervezetét, mert szeretnénk bemutatni azt az állameszmet, amely az Írás alapján áll, ezért nincs kiszolgáltatva választási kampányoknak, nincs időhöz kötve, hanem örökérvényű.

Kálvin 1559-es *Institutio*-jának legutolsó fejezeteként írta meg a Polgári Kormányzatról szóló részt. Mégsem szabad erre úgy tekintenünk, mint valami „appendixre”. Hiszen – mint később látni fogjuk - nem minden célzatosság nélkül írta a szerző éppen a szentségtan után e gyakorlati szempontból oly fontos fejezetet.

Természetesen nem gondolhatjuk azt, hogy Genf reformátora olyan utópisztikus gondolatoktól vezérelve hagyta műve végére a világi hatalmat, amely Isten országának evilágon való megvalósulásának eszköze lenne.

Kálvin látása szerint az állam eleve Krisztus Királyságának szolgálatában áll. Isten gyermeke jövevényként ebben a világban, mindig Krisztusra és az Ő országára kell, hogy tekintsen, s míg a Mennybe vivő útját e földön járja szüksége van olyan gyámolokra, mint az állam.

A bevezetésben feltett kérdésre Kálvin válasza egyértelmű. Állam és egyház elvi elválasztása nem lehetséges, mert mindkettő Krisztus királyi uralma alatt áll! Ezért írja fő műve első kiadásában a világi felsőbbiségről szóló fejezet címeiként a következőket: „Az állami rendre szüksége van az egyháznak.”¹

A világi kormányzat mind eredetét, mind tekintélyét Istentől veszi. Mint az Úr helytartói semmi önállósággal

nem bírnak, hanem teljességgel az Ő szolgálói! „Semmi hatalmad sem volna rajtam, ha felülről nem adatott volna néked” (Ján 19,11). Kálvin tehát azt mondja, hogy e világ birodalmi Krisztusra vannak alapozva, és Ő tartja fenn azokat. Ezért az összes uralkodónak kötelessége alávetnie magát Krisztus Királyságának.

A felsőbbiségre feladatként Kálvin elsőként azt bízta, hogy az istentiszteletet és az egyházat ápolja, oltalmazza minden tévnytással, gonosz erkölccsel szemben. Tehát nemcsak az emberek testi jólétéről kell, hogy gondoskodjék az állam, hanem lelki épülésüket, nyugalmaikat is biztosítani kell. Isten Lelke kiadásának legyenek meg a külső feltételei. A rendezett emberi viszonyokból tevődik össze az a talaj, amelyen a keresztyén gyülekezet békében élhet.

Hiszen az állam, az ország és annak lakosságának jóléte, épsége forog kockán, ha nem veszik komolyan Isten rendelését, és nem ahhoz tartják magukat – érvel Kálvin. Semmi kétséget nem hagy a felől, hogy a világi kormányzat legfőbb feladata, hogy az Isten igaz tiszteletéről gondoskodjék.

A felsőbbiség elsődleges feladat Isten tiszta Igéjének védelmezése, érvényre juttatása. Mindenfajta bálványimádással és tévnytással való harc, ezeknek minél szigorúbb visszafogása. Az evangéliumot tisztán és igazán hirdető egyházzal is gondoskodnia kell a polgári kormányzatnak. Nemcsak, hogy eltűri az egyházat, hanem elő is kell segítenie annak munkáját. A mai magyar helyzetet szemlélve, érzékeljük azokat az alapvető ellentéteket, amelyek a jelenkori állam, egyházzal való hozzáállása, és Kálvin gondolatai között feszülnek.

„A lelkipásztoroknak és az Ige szolgálóinak megadják mindazt, ami a megélhetéshez és az istentisztelethez szükséges...”² Érezzük, milyen disszonáns a hangzása ennek az idézetnek, amikor naponta azt harsogja a média, hogy a hívek tartsák el papjaikat. Ezután Kálvin azal folytatja, hogy különös figyelmet kell fordítaniuk az egyetemeken uralkodó szellemre, hogy az egyház jövőd pillérei, nemcsak tanítás tekintetében, hanem erkölcsökre nézve is biblikus nevelést kapjanak! A forrás tisztasága mindennél fontosabb.

A világi felsőbbiség feladatai és kötelességei után Kálvin a polgári kormányzat iránti engedelmisségre tér át.

Az emberek kötelesek engedelmeskedni azoknak, akik Isten helytartói a földön. Isten gondviselését és atyai gondoskodását kell meglátnunk abban, hogy állít fölénk világi felsőbbiséget, mert nélküle zűrzavar uralkodna ezen a világon.

Azonban a felsőbbiség iránti engedelmisség nem szolgátság. A kormányzatok hatalma nem szólhat arról, hogy kihasználják alattvalóikat. A nép vezetői nem önmagukért vannak, hanem a köz javára rendelte őket Isten. A felsőbbiségnek a nép fölötti uralma, nem egyéb, mint szolgálat. Itt juthat eszünkbe az angol „minister” szó, ami a mai politikai köznyelvben teljesen elveszítette „szolgáló” jelentését. Kálvin itt igazi demokráciáról beszél és nem a „plebs” uralmáról. Egy mai politikai gondolkodó *daemocratia* helyett tudatosan írta cikkében, hogy *daemonokratia*, utalva ezzel a rendszer mára elfajult voltára. Azt kell mondanunk, hogy nem minden alap nélkül... Kálvin azt írja, hogy a nép alá van rendelve a felsőbbiségnek, a felsőbbiség alá van vetve a népnek. Mindkettő, pedig a Mindenható Istennek. Ezért világhormányszás tekintetében nem is beszélhetünk demokráciáról, de még monarchiáról sem, hanem csakis és kizárólag *teokráciáról*.

Az eddig tárgyaltak, a ma emberének, talán kissé utópisztikusnak tűnnek. Hiszen a mai világi kormányzatok nemhogy nem támogatják az igaz egyházat, hanem éppen csak megtűrik, hátráltatják munkáját, vagy egyenesen üldözik. Lehet, hogy Kálvin XVI. századi Genfjében a fentiek érvényesültek, vagy legalább törekedtek rá, de mit tehetünk mi XXI. századi keresztyének a minket egyelőre „csak” szellemileg üldöző, istentelen kormányzat uralma alatt? Hogyan viszonyulhat a mindenkor keresztyén ember biblikusan a nem biblikus világi felsőbbiséghez?

Kálvin az olyan felsőbbiségnek való engedelmisségről beszélt az eddigiekben, amely törvényes, azaz, amely megmarad az Istentől eléje szabott határok között. Az ilyen felsőbbiség tehát elismeri, hogy hatalmát Istentől kapta, s ezért a polgárokat nem kormányozhatja önkényesen. Szinte a deista világfelfogás és kormányzás elvei jelennek meg korát megelőzve azokban a gondolatokban, amelyeket Kálvin maga is elítél. „Isten létezését nem tagadják, azonban bezárják Őt az égbe, és azt vélik, Isten... nem avatkozik bele az emberek ügyeibe.”³

Kihallatszanak ezek a gondolatok a mai szíréhangok közül is, amelyek hasonlókat mondanak: „a vallás magánügy, tartsák el a hívek az egyházaikat, Ő már levette a kezét az országról...”

Kálvin szerint az ilyen, Isten főségét elvető, önmagukat Isten helyébe ültető vezetők, már nem törvényes előljárói a népnek. Mégis azt írja a genfi reformátor, hogy ha Istentől mégoly elrugaszkodott is a felsőbbiség, hogy már-már zsarnokság, az is jobb az anarchiánál...

Népünk jelenlegi helyzetére nézve is van aktuális üzenete Kálvinnak. Ha gonosz felsőbbiség kerül a nép fölé, előbb mindig meg kell gondolniuk a polgároknak, hogy talán nem az ő bűneik miatt vonta meg tőlük Isten a jó – jobb – kormányzat áldásait? „Haj, de bűneink miatt gyúlt harag kebledben...” – visszhangozhatnak bennünk a Himnusz sorai. Először tehát mindig saját házunk táján kell rendet tennünk, a magunk életét megvizsgálni az Ige alapján. Aztán az egyéni bűnvalláson át el kell jutnunk a közösségi bűnbánatig. Mert csak a Jé-

zushoz való őszinte odafordulás hozhat felemelkedést nemzetünk számára is!

A keresztyén ember kezében az istentelen felsőbbiséggel szemben egyetlen fegyver hatható: ez, pedig az imádság. „Könyörögni kell Istenhez, hogy a gonoszokat jókká tegye.”⁴

Azonban amíg Isten közbe nem lép, addig a zsarnoki felsőbbiség iránt is engedelmisséget kell tanúsítani... Isten közbelépése Kálvin szerint kétféleképpen lehetséges. Egyrészt, szolgálói közül bíz meg valakit, hogy torolja meg az igazságtalanságot, és szabadítsa meg az elnyomott népet.

Másrészt, erre nem is gondoló, egészen más terveket szövögető embereket használ fel a zsarnok eltávolítására. Mivel az előbbiek Istentől nyertek elhívást, nem sértik a felsőbbiségi rend tekintélyét, az utóbbiak viszont lázadást követnek el a föléjük rendelt felsőbbiséggel szemben.

Itt Kálvin természetesen nem azt akarja igazolni, hogy az emberek bizonyos szélsőséges esetekben kezükbe vehetik sorsuk irányítását, hanem azokról a kivételes esetekről ír, amikor *Deus ex machina*, *media extraordinaria* történik.

Mindenestre az istentelen felsőbbiséggel szemben tanúsított alattvalói engedelmisségnek is van egy abszolút határa. Ha a fejedelmek Isten tiszteletét, imádatát tiltják, és bálványimádásra akarnának rávenni minket, akkor nem méltók arra, hogy tekintélyt tulajdonítsunk nekik – és ezért arra sem méltók, hogy engedelmeskedjünk parancsaiknak! Miért? Mert hatalmuk alapját – Istentől való rendelésüket – rúgják ki ezzel önmaguk lába alól. Az engedelmisség fundamentuma Isten tisztelete, ha ez csorbát szenvedne, akkor ellent kell állnunk! Az a vezető, amelyik Isten tekintélye ellen lázad, megszűnt vezető lenni, s nem egyéb, mint közönséges ember. Eszünkbe juthatnak Péter szavai, aki a nagytanács előtt ezt mondta: „Istennek kell inkább engedni, hogynem az embereknek” (ApCsel 5,29).

Hadd álljon itt egy idézet a nagy reformátortól, amely híven tükrözi a Jézust igazán, mindenképp felett tisztelni akaró ember szándékát: „Ha lehetséges olyan helyen lakunk, ahol Istent tisztán tisztelik és imádják, akkor sokkalta jobb ott számkivetésben élnünk, semmint hazánkban maradnunk, ahonnan Krisztust, az ég és föld Királyát száműzték.”⁵

Míndezt, hazánkat szerető, és nemzetünk testi-lelki felemelkedéséért tenni akaró reformátusokként, azzal egészíthetjük ki, hogy nekünk imádságainkkal és hiteles életünkkel hozzá kell járulnunk ahhoz, hogy Jézus igaz imádata hazánkban is megvalósuljon.

Kiss Gyula

FELHASZNÁLT IRODALOM

Wilhelm Niesel: Kálvin teológiája. Kálvin kiadó Budapest, 1998 – a lábjegyzetek rövidítése is ebből származik
Kálvin János: A Keresztyén Vallás Rendszere. Kálvin kiadó Budapest, 1995.

JEGYZETEK:

¹ Opera Selecta Calvini 1, 383. – Victor ford. 329.o.

² Corpus Reformatorum 37, 211.

³ CR 40, 682

⁴ OS 5, 500,1 (IV. 20, 29).

⁵ CR 14, 742.

A második bécsi döntés és a kolozsvári református egyház viszonya

Az a bécsi döntés, mely 1940-ben Erdély északi részét visszajuttatta Magyarországnak, etikai szempontból nézve máig vitatott. A második világháború egyik momentumában kialakult helyzet hozta magával, diktátorok döntőbíráskodásának eredménye volt, de ugyanakkor senki sem tagadhatja, hogy nagy létszámú magyar anyanyelvű lakosság került az anyaországba vissza. Míg Románia többségi lakossága körében általános volt a le-törttség – ezt mind emlékiratok, mind levéltári anyagok bizonyítják –, addig Magyarországon és Erdély magyar lakosságának körében általános volt az öröm, a magyar diplomácia sikerként elkönnyvelt eredmény fölött.

A román lakosság körében a döntés fölött érzett általános düh és szomorúság komoly zavargások kitöréséhez vezetett. Augusztus 30-án a Kolozsváron a román tömeg többek között a következő érzellemmel telített hazafias jelszavakat skandálta: „Nici o brazdă!” (Egy ekenyomot sem!) „Vrem război!” (Harcolni akarunk!) és „Murim! Luptăm! Ardealul apărăm!” (Harcolunk! Meghalunk! Erdélyt megvédjük!)¹ A máramarosi csendőrség jelentése szerint általános volt az elkeseredés a katonák között, sok tiszt mindenki szeme láttára sírt.² Magyar levéltári források szerint a visszacsatolásra ítélt területeken a román lakosság hevesen tüntetett a bécsi döntés és a román kormány ellen, több helységben pedig tettlegességig fajult a védtelen magyar lakosság bántalmazása, a katonaság helyenként tisztjei engedélyével fosztogatta őket.³ Ugyanitt olyan információkat találunk, melyek szerint a brassói, temesvári, szebeni tüntetések során a német zászlót és Hitler portréját meggyalázták, valamint a katonaság és a Vasgárda tagjai szisztematikusan rekviráltak és raboltak.⁴ A dühhullám átterjedt a román uralom alatt maradt erdélyi területekre és az Ókirályságra is, így például Brassóban és Konstancában a feldühödött tömeg több intézmény épületét is elfoglalta. Bukarestben a tüntetések a királyi palota előtt zajlottak, melynek során a tömeg egyöntetűen követelte a király lemondását.⁵ A bécsi döntés által jelentett diplomáciai kudarc – melyhez egyes román politikusok személyes ambíciói is hozzájárultak – vezette II. Károly uralmának bukásához.

Teljesen más volt azonban a döntés hírének fogadtatása a magyar nemzetiségűek körében. Horthy Miklós kormányzó a döntést követő beszédében hangsúlyozta, hogy a magyar katonák szabadságot visznek testvéreiknek és békét „a hozzánk hű nemzetiségeknek.”⁶ Tilkovszky Loránt könyvében román forrásokra hivatkozik, mikor arról beszél, hogy a Székelyföldre bevonuló csapatoknak a székely asszonyok örömeiben még az autógumiyaikat is csókolgatták.⁷ „Hogy mit jelentett a magyar katonák bevonulása? Felszabadulást jelentett. Mertél beszélni, nem jutott eszedbe bosszúnak lenni, vagy valakire haragudni, hanem érezted azt, hogy szabad vagy és bennem ez maradt meg” – foglalja össze találatlan egy, a bevonulást megélt kolozsvári lakos.⁸

A kolozsvári református egyház, élén Vásárhelyi János püspökkel, szintén nagy örömmel fogadta a bevonulás híreit. Az öröm kétdimenziós volt, hisz úgy a nemzetiségi, mint a vallási téren megnyilvánult. A református egyház ugyanis, mint kisebbségi felekezet – habár létezéshez való jogát a román állam soha sem vonta kétség-

be – harmadik kategóriájú felekezettként volt kezelve, mivel az 1923-as román alkotmány 22. paragrafusa kimondta, hogy: az ortodox egyház domináns a román államban és a görög katolikus egyház is elsőbbséget élvez a többi felekezettel szemben. Hátrányosan érintette az egyházat többek között az 1921-es földreform és az oktatás románosítását megcélzó több intézkedés is. Habár a királyi Románia nem vont kétségbe a magyar etnikumnak területén kisebbségként való létezését sem, a román uralom több megnyilvánulása okozott sok magyar embernek keserűséget, ennek következtében a Magyarország fennhatósága alá kerülés fölött érzett eufória nagyon is érthető. Meg lehet állapítani, hogy a református egyház előljárói által tartott beszédekben kifejezésre jutó öröm is szívből fakadt.

Mint a magyar lakosság egy jelentős részének képviselői, természetesen a református előljárók is részt vettek a bevonulási ünnepeken. Vásárhelyi János püspök szeptember 11-én üdvözlő beszédet mond a bevonuló honvédek érkezésekor, majd a Kormányzó fogadásakor rendezett nagy ünnepségen, szeptember 15-én is.¹⁰ Szeptember 10-én jelenik meg a Református Szemlében Vásárhelyi János pásztorlevele, melyben többek között ez áll: „Érhetett-e nagyobb öröm, mint minket ért az az öröm, hogy újra egyesülhettünk testvéreinkkel és a közös magyar haza gyermekeivé lehettünk.”¹¹ A szeptember 11-én, a bevonuló honvédek fogadása alkalmával mondott beszéd utolsó szavai pedig: „Isten hozott, Isten áldjon meg benneteket!”¹² Ugyanaz a hozzáállása a változásokhoz Tavasz Sándor püspökhelyettesnek is, aki nek ugyanabban a számban jelenik meg „A bécsi döntés után” c. írás. Tavasz is kifejti örömét, azonban esetében már árnyaltabb a kép, és mivel cikke nem hivatalos álláspontra képviselő dokumentum, megteheti, hogy szót ejtsen azoknak a magyaroknak a sorsáról is, melyek továbbra is Romániában maradtak. „Sokkal jobban tele van a szívünk szomorúsággal nekünk, erdélyi magyaroknak, tőlünk elszakított erdélyi magyar testvéreink miatt, hogyszem zavartalanul beszélni tudnánk erről a nagy tényről...Mi ma vérezve és könnyezve örvendünk” – írja.¹³

Mint minden más intézménynek, a református egyháznak is meg kellett szerveznie saját maga átállítását, adaptálódását a megváltozott körülményekhez. Ez alkalommal kimondottan három problémát kell megtárgyalni: a Kolozsvár központú református erdélyi egyházmege kapcsolata az anyaországi egyházmegeekkel, illetve az ezen viszonyokba beállt látványos pozitív változások, az egyházmege viszonya a román hatóságokhoz, illetve gondoskodása a továbbra is román fennhatóság alatt maradó dél-erdélyi hívekről, valamint viszonya az új hatóságokhoz.

Rendkívül megható a magyarországi református egyházmegek és gyülekezetek, valamint ezek vezetőinek szeretetteljes, azonnali reagálása a Magyarországhoz visszatérő testvérközösség irányába. Ravasz László püspök, a magyarországi református egyház vezető egyénisége a visszatérés alkalmából rádió üzenetben köszönti Kolozsvár városát: „Légy üdvözölve kincses Kolozsvár, legkedvesebb hazatért testvérünk!”¹⁴ Ugyancsak Ravasz

László – református püspöki minőségében – táviratban is üdvözlí erdélyi hittestvéreit.¹⁵ Szeptember 26-án üdvözlí Alsözemplén egyházmegyéje Sárospatakról Erdélyt, dr. gróf Bethlen Pál egyházmegyei gondnok megnyitóbeszédé révén, melyből a következőt érdemes idézni: „Az Örökkévaló Isten áldja meg ezt az újraegyesülést s drága magyar hazánk és szeretett református anyaszentegyházunk ölelje boldogan keblére sokat szenvedett gyermekeit.”¹⁶ Október 10-én tartott közgyűlést a beregi egyházmegye Beregszászban, ennek jegyzőkönyvéből az alábbiakat tartom fontosnak kiemelni: „Egyházmegyei közgyűlésünk testvéri szeretetének és boldog együtt örvendezésének jeleként ezt a határozatot megküldi az Erdélyi és Királyhágó melléki egyházkerület közgyűlésének.”¹⁷ Október 14-én távirat érkezett Mezőtúrról, melyben Marjai Károly helyi lelkész a következőket írja: „Húsz éves szenvedésből kiszabadult református testvéreinket boldog örömmel öleljük magunkhoz és együtt áldjuk a szabadulást szerző igaz Istent, az erdélyi egyházkerületet imádságunkba foglaljuk a mezőtúri református egyházközösség nevében.”¹⁸ A komáromi egyházmegye üdvözléte november 7-én jut el Kolozsvárra.¹⁹ A Kecskeméti Egyházmegye november 25-ei közgyűlésének jegyzőkönyvében a következő baráti üdvözlét jegyzik be: A kecskeméti közgyűlés „szeretettel köszönti és külön is főrdő üdvözlét küldi hazai történelemben és a református magyar egyházi életben egyaránt oly nagyfontosságú szerepet játszott erdélyi hittestvéreknek.”²⁰ El lehet mondani azt, hogy az erdélyi egyházat az anyaországi hittestvérek a legteljesebb szeretettel üdvözlötték.

A hatalomváltás nem változtatta meg az egyház belső működési struktúráját, fontosabb szerepcserék sem történtek benne. A megváltozott helyzetben azonban fontossá vált a viszony áttekintése és rendezése mind a román, melyek uralma alá tartozott még sok hívő, mind az újonnan érkezett magyar hatóságokkal egyaránt.

A változásokat és ezek következményeit is megtárgyaló augusztus 31-én Kolozsváron tartott értekezlet során az egyház vezetősége teljes erkölcsi és anyagi felelősséget vállalt a kebeléről elszakított területeken maradt közösségekért.²¹ Ahogy Tavasz Sándor is megfogalmazta, a Kolozsvár alá tartozó egyházközösségeknek nem mindegyike tért vissza Magyarországhoz. Az egyház eddigi viszonya a román államhoz meglehetősen komplex volt és távolról sem nevezhető megoldalúnak. Megvoltak szép számmal azok a tapasztalatok, melyek keserű szájízt hagytak a román állam szerveivel és törvénykezésével szemben a református hívők lelkében, és tényleg igen sokszor szenvedett az egyház diszkriminációt, de azért létezéshez és működéshez való jogát nem vonta kétségbe az állam. Érték az egyházat olyan károk is, melyekért nem feltétlenül tehető intézményi szinten felelőssé a román állam, kollektív mentalitás szintjén azonban a románság egy részének bűneként szokás elkönnyvelni. Egy ilyen kárról tanúskodik egy, az ebben az időszakban kiadott nyilatkozat, mely az egyház levéltárainak helyzetét tárgyalja, és kijelenti, hogy a román hatóságok a román fennhatóság éve alatt nem bántották az egyházkerület levéltárát, egyetlen egy kivételes eset történt, még a zavaros időkben: 1918 decemberében és 1919 januárjában a Református Püspöki Levéltár anyagát a Püspökség épületébe beszállásolt katonák nagyrészt felégették, a jelentés sajnos nem tartalmazza azt, hogy mi okból.²² A nyilatkozatot Tavasz Sándor püspökhelyettes írja alá.

A püspökség és a román állam kapcsolata azonban nem állhatott meg a múltban. Ehhez túl értékes kötelék volt a Romániában maradt sok százezer magyar etnikumú, református vallású, román állampolgár. Ezek érdekeinek minél hatékonyabb érvényesítéséhez szükséges volt a kommunikáció és az együttműködés. Romániában a fellángoló magyarellenes indulatok sok atrocitást eredményeztek, de nem sodorták végveszélybe az ott élő összmagyarságot; és az Antonescu nevével fémjelzett elkövetkező évek román vezetését, ha nem is lehetett egy pillanatig sem magyarbarátsággal vádolni, nem kísérelte meg intézményesített keretek között felszámolni a magyar kisebbséget és ennek kulturális különállását biztosító intézményeket, mint a templom és az iskola. A bécsi döntést megelőzően 369 iskola és 5 óvoda volt az egyházkerület birtokában, majd a változások következtében ezek nagy része átkerült magyar fennhatóság alá, Romániában maradt viszont még így is 130 erdélyi és 7 regáti iskola, melyekről nem lehetett lemondani. A román vezetőség, ha nehezen is, de hajlandó volt tárgyalni. Ennek következtében az Igazgatótanács a román kormánynál közbenjárt új elemi iskolák megnyitása céljából, és engedélyt is kapott 19 iskola megnyitására.²³

Nem volt teljesen problémamentes az új magyar hatóságokkal való együttműködés sem, de ugyanakkor felelőtlenség, sőt hazugság és hamisítás lenne néhány kisebb félreértéssel – amelyek hosszú távon kis vagy semmi jelentőséggel sem bírtak – felépíteni egy magyarországi-erdélyi konfliktus mítoszát.

Tény viszont az, hogy az új hatalom első adminisztrációi – mind a katonai, mind a civil – elsősorban anyaországi származású emberanyagra támaszkodtak, olyan személyekre, akik nem ismerték feltétlenül az erdélyi helyzetet, és gyakran hoztak olyan intézkedéseket, melyeket a helybeliek meglehetősen sérelmeztek. Sok esetben pedig egyáltalán nem a személyi rosszindulat vagy meg nem értés, hanem az átmeneti helyzet lehetett felelős a felmerült problémákért.

Ilyen jellegű volt több, az egyház szolgálatában álló személyt ért kellemetlenség, ugyanis a katonai hatóságok a lelkészek és tanítók előlegét csak akkor voltak hajlandók kifizetni, ha azok letették már a fogadalmat, az egyház pedig kénytelen volt intézkedni, hogy ez minél hamarabb megtörténjen.²⁴ Több jelentés érkezik be helyi szintről a központhoz, melyekben azt panaszoalják a jelentéstevők, hogy az iskolai helyzetet illetően az új magyar hatóságok nem ismerik a helyi viszonyokat.²⁵ Az egyházon belüli helyzetjelentéseknél nagyobb súlyú az a panaszlevél, melyet Tőkés esperes fogalmaz meg október 12-én, és amely többek között azt tartalmazza, meglehetősen kemény hangnemben, hogy a megyei katonai parancsnokság mellé beosztott Tanügyi Hatóság az állami tanítók ki nevezésekor nem hallgatta meg az egyházakat, teljesen önkényesen döntött és ennek következtében sok megbízhatatlan ember került be a tanügybe.²⁶ A felelős magyar hatóságok jóindulatát illetően azonban ugyanakkor nagyszerű példák Jányi altábornagy levelei, melyekben a fővárosi katonai közigazgatást kéri fel a felekezeti iskolák támogatására. Levelében a tábornok megemlíti, hogy „...a rom. kat., ág. ev. és ev. ref. felekezeti iskolák a román megszállás alatt a magyar nemzeti érzés ápolói, fejlesztői és terjesztői voltak.” Valamint „Ez az iskolai nevelés biztosítaná a magyarság szupremáciáját, segítélyezését idegen elemek gyermekei is ezekben nevelődnének”.²⁷

Ugyanakkor fennállt az a helyzet is, hogy az erdélyi magyarság bizonyos intézményei, jelen esetben az egyháziak, megpróbálták érdekeiket az új, megváltozott körülmények között kiterjeszteni. Így szeptember 20-án a kolozsvári Teológia igazgatója arra kéri az Igazgatótanácsot, hogy védje meg érdekeiket az egyetemes magyar református egyház képviselőivel folytatott tárgyalások során, különösen a következő négy kérdésre koncentrálván:

- a fakultás tanterve változatlan formájában, román órákkal együtt maradjon meg
- az itt szerzett képzést ismerjék el az egész magyar református egyházban
- a Romániában maradt erdélyi részek és a jugoszláviai egyház lelkészeinek képzése erre a fakultásra helyeztessenek
- azok a királyhágó-melléki hallgatók, akik itt kezdtek meg tanulmányaikat, itt is fejezhessék be és ezeknek végeztével az elhelyezkedéskor egyenlő eséllyel pályázhassanak a többiekkel.²⁸

A református egyház Erdélyben nagy örömmel fogadta az 1940-es év őszén bekövetkező változásokat, és az átmeneti időszakokkal együtt fellépő nehézségek között is sikeresen folytatta érdekeinek érvényesítését úgy az egyetemes magyar református egyház, mint a magyar és a román állami hatóságokkal folytatott párbeszéd során. 1940-el egy új, meglehetősen rövid, de eseménydús szakasz kezdődik az erdélyi református egyház életében is.

Lakatos Artúr

JEGYZETEK:

¹ Herédi Zsolt, Személyes közlés

² Grad, Cornel: *Al doilea arbitraj de la Viena*. Institutul European de la Tasi, 1998, 87 o.

³ Budapesti Hadtörténeti Levéltár: HL. VKF. számnélküli/el.n.2.-1940

⁴ BHL. HL. Ibid. 1940. szeptember 5.

⁵ Scurtu, Ioan; Buzatu, Gheorghe: *Istoria românilor în secolul XX*. Editura Paideia, 1999. 360 o.

⁶ Kelet felé. Magyar háborús dokumentumfilm, 1940.

⁷ Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938-1941)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, 18 o.

⁸ Balló Áron: A bevonuló második világháborús katona képe a kolozsvári lakosság szemében. Történelmi tudat- és emlékezet-vizsgálat. Kiadatlan forrás Universitatea Babeş-Bolyai. Facultatea de Litere, lucrare de diplomă, 1993, Cluj, 142 o.

⁹ Vogel Sándor: Európai kisebbségvédelem, erdélyi nemzetiségpolitikák. Pro-Print kiadó, Csíkszereda, 2001. 170-171 o.

¹⁰ Református Szemle, 1940. szeptember 20. 408 o.

¹¹ Református Szemle, 1940. szeptember 10. 381 o.

¹² Ellenzék. 1940. szeptember 12. 3 o.

¹³ Református Szemle, u. o. 384 o.

¹⁴ Református Szemle 1940. szeptember 20. 408 o.

¹⁵ Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsvári Gyűjtőlevéltára. (a továbbiakban: EREKGY), Kolozsvár. I 9/1940-es fond: Magyar Impériumváltással kapcsolatos intézkedések. 10559.

¹⁶ EREKGY: I 9/1940. 11312

¹⁷ EREKGY: I 9/1940. 11473.

¹⁸ EREKGY: 19/ 1940. 10605.

¹⁹ EREKGY: I 9/1940. 11232.

²⁰ EREKGY: I 9/1940. 12072.

²¹ Református Szemle 1940. szeptember 10. 387 o.

²² EREKGY: I 9/1940. 10735.

²³ EREKGY: I 9/1940. 10921

²⁴ EREKGY: I 9/1940. 11115

²⁵ EREKGY: I 9/1940. 10433

²⁶ EREKGY: I 9/1940. 10362.

²⁷ EREKGY: I 9/1940. 10206.

²⁸ EREKGY: I 9/1940 10043.

A 19. sz. embereszménye a gyászbeszéd alapján

Bevezetés

Arra a kérdésre, hogy milyen a mai kor embere, sokféle megközelítésből lehet választ adni. Az utókornak azonban már csak a manapság napvilágot látó írásos dokumentumok fognak rendelkezésre állni, hogy ezt megítéljék. Nemcsak a szépirodalmi művek, hanem minden, ami nyomtatásba kerül, a bankkártyától a prospektusig, a képeslaptól a választási szórólapig, számtalan írás fog jellemezni minket.

De milyen volt a múlt embere? Minél kevesebb irat van a birtokukban, annál nehezebb reális képet alkotni a társadalomról, nem beszélve a társadalmi normákról. Arra a kérdésre, hogy melyek voltak a normatív emberi vonások, mi az, amit respektáltak vagy megvetettek még nehezebb választ találni. Létezik azonban egy műfaj, ami mindig az éppen ideális emberképet tárja elénk, ez pedig nem más, mint a gyászbeszéd.

A Révai Lexikon így definiálja a gyászbeszédet: „A különböző keresztény felekezetek lelkészei s a zsidó rabbik tartják e beszédek, mindegyik a maga szokása vagy szertartása szerint a ravatal mellett, a halottas házban, templomban, vagy a temetőben. Tárgyai: az elhunyt

élete, a halott hátrahagyottainak vigasztalása, az élet mulandóságában az örökéletre rámutatás, a feltámadás reményének és hitének táplálása”.

Így hát egy-egy temetés olyan alkalom, amikor a szónoki beszéd hagyományos hármass célkitűzéséből (*docere, movere, delectare*) a prédikátor a tanításnak és a gyönyörködtetésnek szentelheti csaknem minden figyelmét.

A halotti beszéd műfajának irodalmi és művelődéstörténeti jelentőségére Németországban figyelt fel először a kutatás a hatvanas évek elején. Feltárásával és elemzésével mindeztideig főként a történeti tudományok foglalkoztak. A felgyűjthető adatok tömeges volta miatt a forráscsoport orvostörténeti, történeti demográfiai, statisztikai, szociológiai vizsgálatok tárgya volt. Foglalkoztak a halotti beszédekben található életmód-, mentalitás-, nevelés-, olvasmány, zene-, vallásszociológia- és teológiatörténeti vonatkozásokkal (Kecske-méti 1988.).

Az alábbi dolgozat célja a nyelvészeti módszerek és eszközök segítségével hívásával analizálni a gyászbeszédet, és a megrajzolni a kor női és férfi embereszményét.

Módszer

A gyászbeszédetek közül csak a felnőtt férfiak és nők temetésére írottakat dolgoztam fel.

Az elolvasott gyászbeszédekben megjelenő az ideális nőt és az ideális férfit jellemző tulajdonságok, a felhasznált nyelvi eszközök alapján kerültek csoportosításra. A jellemzők használt melléneveket a mai helyesírási szabályoknak megfelelően átírtam, de a mai szóhasználatnak megfelelően meg nem változtattam.

Eredmények

1. A gyászbeszédetek

A magyar nyelvben – mind a köznyelvben, mind pedig az egyházi szaknyelvben – a gyászbeszédnek két másik terminológiájával is találkozhatunk; az egyik a temetési beszéd, a másik a halotti beszéd. Teológiai vonatkozásban elenyésző a különbség a három között, talán leginkább a beszélő személyiségétől függ a szóválasztás. A gyászszertartás koronként változik, de mindegyiknek elengedhetetlen része a gyászbeszéd.¹

A gyászbeszéd részben személyes műfaj, részben nagyobb közönséghez szólás is, hiszen a temetésen résztvevők száma viszonylag magas szokott lenni, összetételük pedig vegyes. A lelkésznek úgy kell felkészülnie, hogy egyfelől a halott legközelebbi hozzátartozói vannak jelen, akiket a legmélyebben érint a búcsúzás fájdalma, de ott vannak a munkatársak, utcabeliek is. Ezért mindenkire kell szólnia, prédikációjának üzenetet kell hordoznia az elsődleges, de a harmadrendű címzetteknek is (Wacha 66.o.).

A gyászbeszéd tartalmának egyházi megítélése egyházként és időszakonként változik. A katolikus egyházban sokáig nem mondtak a gyászbeszédet, hivatkozva annak protestáns jellegére. A református egyházban ma rövid temetési beszédnek vannak gyakorlatban, amelyek inkább az igehirdetésre emlékeztetnek.² Kevés szó esik az elhunyt-ról, sokkal inkább a vigasztalás, az evangelizálás, a cél. Ezzel szemben a 19. században a református gyászbeszédetek meglehetősen hosszúak voltak. Jobbára két nagy részre tagolhatóak, az egyik az igei rész, ahol igemagyarázat folyt, a másik a halott magasztalása, érdemeinek kidomborítása. Az első rész kommunikációs funkciója a címzettek vigasztalása, bátorítása, Isten dicsőítése, és az isteni gondviselés hangsúlyozása volt. A halott érdemeinek kidomborításával a fájdalmak feloldása, illetve a halott és a rokonság közti esetleges konfliktus elsimítása volt a cél.

1.2 Az előre elkészített gyászbeszédetek

A 19. században is ismeretes volt teológusképzésben az a módszer, amely szerint a teológushallgatóknak nem kell prédikációkat írni, hanem egy, a tanáruk által megírtat bemagolni.³ Ezért csak kevés önállóságra volt szükség a feladatuk teljesítéséhez, tanáraik már akkor is gyakran kész prédikációk megírásával nyújtottak segítséget nekik. Emiatt az önálló prédikációkészítésben gyakorlatlanok maradtak a későbbiekben is.

Ezt a prédikációkészítési módszertant, amelyhez iskolai tanulmányaik során szoktak hozzá, későbbi működésük során is változatlanul alkalmazták: tehetséges prédikátor hírében álló lelkésztársaik prédikációit kérték el lemásolásra, vagy publikált prédikációgyűjteményeket aknáztak ki. A különböző műveltségű, felkészültségű lel-

készek *akadémiták* és *domidoctus* prédikátorok között lényegében csupán a forrásul szolgáló prédikációk megválasztása volt a különbség. Mások prédikációinak ily módon történő felhasználását az egyházi szónoklat elméleti irodalma sem helytelenítette, sőt gyakran ajánlotta is (Kecskeméti 1988.).

Számtalan „fiktív” gyászbeszéd áll rendelkezésünkre, amelyekben válogatni lehetett a halott személyétől függetlenül. Ezek számos igehirdetést tartalmaznak, amelyeket el lehetett mondani „ifjú felett”, „özvegyasszony felett”, „fiatal családanya felett”, „tanító felett”, „családapa és hivatalnok felett”, „idős ember felett”, „79 éves ember felett” stb. A rész, ahol az életét kellett méltatni, külön jelölésre került. Így semmi más dolga nem volt a lelkésznek, mint az elhunyt életútját megtanulni.

Halotti prédikáció templomi szentbeszédéből is készült lehetett. Sőt, annak a munkának, amelynek szoros szöveg-szerű követése kész prédikációhoz vezethette el a prédikátort, nem kellett szükségképpen magának is prédikációnak lennie: forrásul bármely más egyházi műfajban írott mű alkalmas lehetett (*scripta didactica, polemica, catechetica, casuistica* stb.).

2. Az ideál

Az alábbiakban a feldolgozott gyászbeszédetek alapján a normatív jellemvonásokat kívánom ismertetni

2.1. Az ideális női jellem:

Mellénevek: jámbor, szelíd, nyájas, szerény, egyenes lelkű, erkölcsös, béketűrő, vidám, okos, értelmes, erős, életerős, jótékony

Szókapcsolatok: jó lelkű, jó szívű, egyszerű életű, derült kedvű, társaságban magakedveltető, hiúság nélkül beszédes, szóváltó gúny nélkül, udvarias, lealacsonyulás nélkül nyájas, kevélység nélkül leereszkedő, csevegés nélkül beszédes, magas gondolkodású, mélyen gondolkodó, mindent az utolsó szálakig boncoló elme, határozott jellem, szeretetre tiszteletre méltó,

Egyszerű mondatok: vigyázott a társasági illedelemre; jellemezte a folytonos haladás; messzelátó nagyság; feladata volt szeretni és növelni; másokat is intett és tanított, lelkesített a kellő erények ösvényén megmaradni; felemelte az esendőket, fáradtakat megerősítette, nem ette a restség ételét.

Ideális anya:

Mellénevek: gondos, okos.

Igék: táplált, dajkált, vezetgetett, tanácsolt.

Szókapcsolatok: bölcs nevelő.

Mondatok: mélységet hegygyé törekedett emelni, csak-hogy ti messze lássatok; a kopárt a sivatagot virágos és gyümölcsös édenre akarta varázsolni; gyermekei jövőjéért magát feláldozta.

Ideális feleség:

Mellénevek: melegkeblű, takaros, kímélő, gyors, szerény, gyöngéd

Birtokos szerkezetek: férjének hú útítársa, örömeinek és keserveinek osztályosa, gyámola, oltalma, társának az élet fergetegei – betegség, nyomorúság, szenvedés keserű órái – közt is fáradhatatlan gyámola és vigasztalója.

Szókapcsolatok: jó házi anya jó gazdaasszony, takarékosan gazdálkodó, kedve kereső társ. *Mondatok:* rendet tartott a háznál; gondossággal és csüggedetlen állhatatossággal vitte házának reá néző terhét; bámulatos rendet tartott; szerette férjét.

Ideális rokon:

Melléknevek: rokonkeblű

Mondatok: tisztelte ipát

Ideális keresztyén:

Melléknevek: kegyes

Szókapcsolatok: jó keresztyén

Mondatok: hű volt Isten könyve szavaihoz; szívében volt az örökzöld remény; örök élet reménye volt benne.

2.2. Az ideális férfi jellem:

Melléknevek: okos, tudós, buzgó, kitartó, hálás, hűséges, gondos

Szókapcsolatok: nagy tudományú, magasra törő szellem, szembetűnő előmenetelű nemes lelkű, fáradhatatlan buzgóságú, munkás életű, példás életű, melegen érző szívű, tiszta, nemes jellemű.

Mondatok: bátran szembenézett a halállal; kész szívvel halt meg.

Ideális apa:

Mondatok: a gyermekei boldogságát szívében hordozta; számos éjszakát töltött betegágyuknál; lemondott az élet legártatlanabb örömeiről is kedvükért.

Ideális rokon:

Mondatok: rokonainak, örömeiben, mind bánatában érzékenyen résztvevett.

Ideális lelkész:

Melléknevek: gondos

Szókapcsolatok: hathatós ékesen szólású; szívre-hatósan ékesen szólású; csupa érzés, jó tanító, szeplőtlen igazságú

2.3. Képek

A gyászbeszéd, mind a helyszín, az esemény, és a résztvevők miatt különösen sok érzelm kifejező nyelvi eszközt kell, hogy tartalmazzanak. A rengeteg nem verbális eszköz mellett verbálisan is kifejezésre kerülnek a fájdalom, a szeretet, a hiány érzelmei. Az érzelm kifejezésének számos eszköze van:

1. érzelmfogalmakat jelölő szavak (gyűlölet, harag, félt, remél...)
2. metonímia, metafora,
3. értékelő, minősítő szavak
4. morféimák (pl. a kicsinyítő képző, amelynek funkciója nyelvtől és szituációtól függően változik. A magyar nyelvben egyaránt hordozhat pozitív, de negatív többletet is.)
5. szófajváltás (pl. a tulajdonnév köznévként való használata: „Ma már nincsenek Hofi Gézák”.)
6. melléknévfokozás
7. fokozó genitívus (kínok kínjai, szépek szépe)
8. szókapcsolatok
9. frazeológiai egységek (csont és bőr)
10. mondatok („az gyerek úgy sikított, hogy az ember füle fáj”; Péter, 1991.)

A fenti felsorolásokban több olyan nyelvi kifejező eszköz került leírásra, ami az érzelm kifejezésére alkalmas. Az alábbiakban a metaforákat, képeket kívánom részletezni.

A képszerű gondolkodás hozzátartozik az emberi nyelvhez. Már Arisztotelész is megfogalmazta, hogy mindenki metaforákkal társalog. Amikor a retorika és ezzel a nyelv retorikai szemlélete a 18-19. század fordulójától kezd háttérbe szorulni, mindinkább erőre kap az az elgondolás, hogy a nyelvi képek nemcsak hogy nem sza-

bálytalanságok, hanem a nyelvnek legősibb, „leggyökeresebb” részét alkotják. Jean Paul a szerzője annak a gyakran idézett mondatnak, hogy „minden nyelv elhalványult metaforák szótára” (1804). A képes beszéd egyaránt jellemző tulajdonsága az ősi nyelvnek, a gyermeknyelvnek, a költészetnek és a mitológiának.

A kiteljesedett romantika képviselői már magának a nyelvnek, a nyelv egészének metaforikus voltát hangsúlyozzák. Például: Shelley azt vallotta, hogy a nyelv „életbevigó metaforikus”. Később Nietzsche is azt állította, hogy az egész nyelv metaforikus. Ennek következtében sem valóságos kifejezés, sem valóságos megismerés nem lehetséges metafora nélkül. Az ember nem más, mint metaforaalkotó lény.

Németh László már 1932-ben észrevette: a tudomány nyelve sem mentes a képektől, sőt a modern természettudományok kevésbé tudják nélkülözni a képeket, mint a költők. Zalabai (1986.) könyve alapján: „Azt képzeljük, hogy a metafora a költészet virága, pedig a költészet előbb elvan metaforák nélkül, mint a tudomány. A tudományos igazság olyan messze van érzékeinktől, hogy kép nélkül meg sem tudja magyarázni magát; a metafora itt szorosabban tapad az igazságra, s ami még veszedelmesebb, azonosnak látszik magával az igazsággal, úgyhogy a tudományban sokszor nem is állítások, hanem metaforák vitatkoznak egymással, s a vita azért mérgesedik el, mert a tudósok nem tudják oly könnyen cserélni a metaforákat, mint a költők” (Kemény 1993.).

Láthatjuk tehát, hogy a kép áthatja egész életünket, bármelyik területre nézünk is, nem találunk kép nélküli szöveget. Ahogy fentebb is említésre került a 19. században ismét helyet kapott a metafora. Talán ennek hatására jelentek meg a metaforák nagy számban a gyászbeszédekben is.

Ami a kommunikációs funkciójukat illeti, képek segítségével még könnyebben lehetett magasztalni az elhunyt jellemét, még inkább lehetett hatni az érzelmekre.

2.3.1. Nőkre használt képek:

Főnevek: fény, drágakő, állócsillag, patak, sas, mérték, világítótorony

Jelzős szerkezetek: illatos virág, mosolygó gyümölcs, kellemes virág, szép és termékeny szőlőtő, tiszta tükörlap, kedves virág, szorgalmas méh.

Mondatok: élete kulcs volt, mely szerint kellett volna igazítani és hangolni sokakét; terebélyes élőfa volt ő, melynek minden levele egy gondolat, minden gyümölcse egy tett volt.

Birtokos szerkezetek: madárfiak anyja

2.3.2. Férfiakra használt képek:

Főnevek: fáklya

Jelzős szerkezetek: hatalmas oszlop

Birtokos szerkezetek: nyáj vezére, virágbokor koronája, ékes gyűrű drágaköve.

3. Szemantikai mezőn való eltolás

A gyászbeszéd az a műfaj, ahol a legnagyobb őszinteség és a legnagyobb hazugság egyaránt helyet kaphat, sőt kívánatos is.

A gyászoló család elvárja a lelkésztől, hogy osztozzon a fájdalmában, részvéte valóban őszinte legyen, ugyanakkor kívánatos az is, hogy a negatívabb jellemű embert is

pozitívan állítsa be. A méltatás következtében az elhunyt gyakran új életre születik, tettei, magatartása más megvilágítást kap. A pozitív tulajdonságai felértékelődnek, a negatívok feledésbe merülnek. Sokszor azonban a lelkész nem sok jót tud elmondani a halotról. Ilyenkor vagy negligálja a magasztalását, vagy a szemantikai mezőn való eltolás – csúsztatás – módszeréhez folyamodik. Megpróbálja megmagyarázni, azt, amivel az elhunyt fájdalmat okozott másoknak. Ezzel elkerülve azt, hogy felhőborítsa a gyülekezet többi, a kívánalmaknak megfelelő életet élő tagját, lazítsa az erkölceiket és saját hitelét aláássa.

3.1. Az elhunyt jellemére vonatkozó „csúsztatások”

Az elemzett gyászbeszédék alapján azt lehet elmondani, hogy a magas beosztásban lévő halottakat illet magasztalni. Érdemes megvizsgálni azokat a nyelvi eszközöket, amelyek például – egy valószínűleg kiállhatatlan – főesperesnél temetésén hangzottak el. Ezek a nyelvi eszközök mind a halott pozitív színben való feltüntetésének kommunikációs funkcióját töltötték be.

Bibliai igeszakasz citálása: „Fedjen meg engem az igaz, és én kedvesen veszem”; „lesekedjünk az igaz után, mert szemünkre hányja a bűnököt, tekintete is nehéz, mert élete különbözik egyebektől”; „női élet-bölcsességének elve volt: 'legjobb az egyenes út' – annyira elve volt, hogy inkább e tekintetben hibázott az erényért, mint vétett volna az erény ellen. S hibázott kétségkívül, sőt vétkezett – én mondom – gyakran, hogy beteljék rajta is a szent könyv szava: Nincs olyan igaz, ki ne vétkezék.”

Bibliai történet felidézése: „Ő is kezébe tudta venni Jézus jeruzsálemi korbácsát, szent haragtól kigyúlt arccal ragadta meg, hogy utat mutasson a gonoszságnak, mely Isten országa ellen pártoskodik.”

Istenhez való hasonlítás: „Isten az általános jó; de azért ügye dörög, villámlik fellegeiben? Megráz, lever, ostoroz, de azért mégis jó... Ama dicsőült nő keble vilámos volt, de nem azért, hogy megsemmisítse a szívéhez járulókat, az esdeklőt, hanem, hogy felismertesse vele életének útját, és hogy erősítse esdeklő térdeit. Ő elborult ilyenkor, de kiderült csakhamar...”

Magyarzkodás: „Ki erényes, de a bűnt másokban szereti, azt csak a hiúság szélvészé hajtja. Ki munkás, takarékos, erélyes, de sír, ha más is az, azt a sötét irigység körme tépi, az csak azért siet a jobblét szirtfokára, hogy érezze ott a keveltség ama szívtelen örömét, hogy mások lenn a völgyben alatta állnak.”

Általános bölcsesség megfogalmazása: „Minden erény csak akkor válik közhasznúvá, ha nemcsak benn marad, hanem kiterjedő hatása is van.”

Összegzés

A gyászbeszéd írás a lelkészek egyik legnehezebb feladata volt a 19. században. Hiszen a legmélyebb fájdalommal lévőkhöz kellett hosszan, hitelesen és őszintén beszélnie. Még nehezebb volt a helyzetük, ha egyik kollégájukat, vagy annak hozzátartozóját kellett búcsúztatniuk, hiszen akkor az elhunytat még inkább illet magasztalni, jó színben feltüntetni. Mára annyiban változott a helyzet, hogy – ugyan helytől és lelkésztől függően – a gyászbeszéd nem, vagy csak nyomokban tartalmaz gondolatokat az elhunyttról. A feldolgozott gyászbeszédék alapján az is megállapítható, hogy a nőket, főleg a fiatal

anyákat, és a magas beosztásban lévőket, sokkal részletesebben jellemezték, sokkal több érzelm kifejező nyelvi eszközt használtak, mint a férfiakkal, vagy a társadalmi hierarchiában alacsonyabban helyet foglalókkal kapcsolatban.

Molnárné László Andrea

JEGYZETEK:

¹ Manapság a rövid szertartások vannak szokásban, rövid gyászbeszéddel. A 19.sz.-i gyászbeszédék sokkal hosszabbra nyúltak a maiaknál. A 17. században a szertartás több napig is eltarthatott. Egy-egy jelentősebb temetésen több halotti beszéd is elhangzott, több nyelven és több helyen. Károlyi Zsuzsanna, Bethlen Gábor első felesége temetése napján egyszerre prédikáltak Kassán, Nagybányán, Zilahon és Gyulafehérvárt. (Jankovics-Monok – Nyerges, 1998. 787.).

² Legújabbban temetői igehirdetésnek is nevezik a gyászbeszédet.

³ Így volt ez már a 17.században is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Fekete Károly: *A temetési igehirdetések kérdései*. Debrecen, Debreceni Ref. Theológiai Akadémia, 1993.

Fördös Lajos (szerk.) *Papi dolgozatok gyászbeszédre*. Kecskemét, 1854.

Illyés Bálint: *Egyházi beszédek*. Debrecen, 1878.

Kecskeméti Gábor: *A Magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században* In: *Prédikációk, Retorika, Irodalomtörténet*. Budapest, 1998.

Kemény Gábor: *A kép mint szabályszerűség*. In: *Magyar Nyelvőr* 1999./3.

Kibédi Varga Áron: *A halotti beszéd pragmatikája Verestői György úrúgyén*. In: Jankovics, Monok, Nyerges (szerk.): *A magyar művelődés és kereszténység*. Budapest-Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, 1998.

Péter Mihály: *A nyelvi érzelmkifejezés eszközei és módjai*. Budapest, Tankönyvkiadó. 1991. Székely Gábor: *Az érzelmkifejezés és a fokozó értelem kifejezése diplomáciai szövegekben*.

Zalabai Zsigmond *Tűnődés a trópusokon*. Budapest Szépirodalmi Könyvkiadó. 1986.

Wacha Imre : *A korszerű retorika alapjai. I-II*. Budapest, Szemintex Kiadó

E SZÁM SZERZŐI

Czagány Gábor, ref. lelkész, Leeuven
 Csernák István, methodista lelkész, Budapest
 Dr. Csohány János, ny. teol. tanár, Debrecen
 Dr. Gaál Botond, egyetemi tanár, Debrecen
 Jeszenszky Ferenc, fizikus, Budapest
 Dr. Karasszon Dezső, ny. teol. Tanár, Debrecen
 Khaleda László, methodista lelkész, Budapest
 Keveházi László, ev. lelkész, Budapest
 Kiss Gyula, ref. lelkész, Budapest
 Lakatos Artúr, ref. lelkész, Kolozsvár
 Molnárné László Andrea, ref. lelkész, Nagyacsád
 Rideg István, irodalomtörténész, Karcag
 Dr. Tóth Károly, az ÖTK elnöke, Budapest

Négyszázötven éves a Tiszántúli Református Egyházkerület

KÁLMÁNCSEHI SÁNTA MÁRTON (1500 k. – 1557)

A dunántúli Kálmáncsán, vagy Kálmáncseh-ben született a Tiszántúli Református Egyházkerület megszervezője és első püspöke (szuperintendese) Zoványi Jenő kiváló egyháztörténész szerint a 15. század végén, mai elfogadott nézet szerint 1500 körül. Ez utóbbi kormeghatározásba még a Zoványi által megadott laza időmeghatározásba belefért, bár kétségtelenül korunk felé jelent szűkítést. Birtoikos nemesek voltak Kálmáncsehi Sánta Márton szülei Kálmáncsán, ezért nevét nem csupán a korszak tanult embreinek szokása szerint választotta szülőhelyéről. Ez neki nemesi családneve volt. A család máig létezik noha nevét többféleképpen írja (Kálmánchehy, Kálmánchey, Kálmánchelyi)- A mai ejtésben a név két utolsó változatát a mai olvasat szerint ejtik, pedig a ch a mai cs hangot jelöli a név eredeti formájában, mert Kálmáncsát írták régen Kálmáncha, vagy Kálmáncheh-nek. A tudományos használat Kálmáncsehi Sánta Márton nevét a mai helyesírás szerint írja, ami egyben az ejtési formával is megegyezik.

1523 őszén iratkozott be a krakkói egyetemre Kálmáncsehi Márton, ahol 1525 tavaszától az ottani magyar diákok egyesületének, a bursának a széniora (választott vezetője). Magisteri fokozattal tért haza ismeretlen időben. 1538-ból gyulafehérvári római katolikus kanonok és iskolaigazgatóként van róla a következő adatunk. Abban az évben Enyedi Adorján kanonoktársával hivatalos döntőbíróként vesz részt a segesvári hitvitán. Szapolyai János király rendezte a vitát Szegedi Gergely nagyváradi ferences szerzetes és Szántai István kassai reformátor, később abaújszántói lutheránus prédikátor között. Szegedi Gergely híres hitvitázója volt saját korának, aki a párizsi egyetemen teológiai doktori címet szerzett és Dévai Bíró Mátyás ellen két vitairatot adott ki.

A hitvitára azért kerül sor, mert Fráter György nagyváradi és Statileo János erdélyi katolikus püspök elfogatta és Gyulafehérváron tartotta fogva Szántai István kassai reformátort azzal a szándékkal, hogy eretnekként megégettesse. Szapolyai János király ezt nem engedte, hanem módot adott Szántainak, hogy hitvitán bizonyítsa hitének igaz voltát. Ellenfelül Szegedi Gergelyt rendelték ki. A hitvitára Segesváron került sor, ezért nevezik segesvári kollokviumnak is. Az erdélyi reformáció történetének szempontjából fordulópontnak bizonyult ez a vita, amelynek során a király udvari orvosa nyíltan Szántai pártjára állt. A jelen volt öt kanonok, köztük a két döntőbíró, titokban szintén igaznak ítélte Szántai keresztyén hitét. Később valamilyen szóban forgó kanonok a reformáció táborába állt. A király is Szántainak adott igazat magában, ezért hozzásegítette Szántait a szökéshez. A hitvitán résztvevő kanonokok közül kettőből püspök lett a reformáció egyházaiban. Az egyiket Károlyi Boldi Sebestyénnek hívták és az 1554-ben alakult szatmárvidéki evangélikus egyházkerületnek lett 1555-től püspöke, a másik Kálmáncsehi Márton volt, akiből 1556-tól szintén püspök lett, de a szerveződő Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke.

Az 1540-es évek nagyobb részében Kálmáncsehi Márton Mezőtúr reformált lelkipásztora volt, az évtized végén pedig Sátoraljaújhelyé. 1551. február 27 óta volt debreceni lelkipásztor. 1552 nyarán azt jelentette a bécsi udvari kancelláriának Draskovics György nagyváradi kanonok,

aradi prépost, a későbbi győri püspök, hogy a nagyváradi egyházmegyében napról napra terjed a lutheranizmus mellett a szakramentárius tévtanítás. Fő terjesztője Márton debreceni városi plébános. Az ő tanítása szerint az úrvacsora alatt Krisztus vére és teste sem a transzszubsztanciáció által, sem más módon nincs jelen valóságosan és reálisan, hanem csupán azok jegye és szimboluma. Ennek következtében semmiféle tiszteletet nem tanúsít e szentség iránt. Nem díszíti az oltárt semmiféle díszsel, ezzel szemben azt vallja, hogy az oltár fölösleges és elegendőnek tart egy közöséges faasztalt. A papi öltözetet is megveti és elegendőnek tartja az istentiszteleten a hétköznapi öltözetet. E jellemzés alapján azt hihetnénk, hogy zwingliánus volt Kálmáncsehi, de a későbbi években a kolozsvári hitvitán megfogalmazott tételei szerint inkább Bullinger és kisebb részben Kálvin nézeteit vallotta.

Nem maradt következmények nélkül Kálmáncsehinek a lutheránizmustól eltérő teológiai felfogása. Az 1552 év elején megtartott körösladányi zsinaton konzervatív lutheránus lelkésztársai kiátkozták őt, ő viszont a zsinatot átkozta ki. A politikai helyzet változása miatt azonban még abban az évben sietve el kellett hagynia Debrecen neki és ottani lelkésztársának, Radán Balázsnak is. A politikai változás az volt, hogy még az előző évben, 1551-ben Izabella királyné és fia, II. János választott király Fráter György unszolására megegyezett I. Ferdinánd magyar királlyal, hogy a török kiverésének előmozdítása céljából átadják Erdélyt és Kelet-Magyarországot Ferdinándnak, ők pedig kártérítés fejében kiköltöznek az országból. A szerződés teljesedésbe ment, legalábbis az országész Ferdinándnak történt átadását illetően.

A katolicizmus megerősödött a visszacsatolt ország részben, bár a lutheránus egyháznak 1550-ben adott vallásszabadságot 1551-ben Ferdinánd uralma alatt is megerősítette az erdélyi országgyűlés. Az országgyűlési végzésben azonban a helvét reformáció, későbbi népies, mai hivatalos nevén a református egyház szabadsága akkor még nem szerepelt. A Magyar Királyság országgyűlése viszont 1548-tól tiltotta szakramentárius eretnekségnek nevezett helvét reformációt. Ezért megindult egy folyamat az egyházban, a visszalutheránizálás folyamata. Vagyis azok az eklézsiák is visszaléptek az evangélikus tanok talajára, amelyek már a református irányhoz tartoztak. Ezért kellett Kálmáncsehinek és Radánnak Debrecen sietve elhagyniuk. Ők akkor a Kárpátalján találtak menedéket Petrovics Péter (1480 k.-1557) nagyhatalmú főúr, II. János rokona és egyik gyámja, a református egyház korai pártfogója birtokán és uralmi területén, mivel annak a területnek ő volt az egyházi patrónusa, így védelmet tudott nyújtani a református prédikátoroknak.

1552-ben Kálmáncsehi munkácsi, Radán Balázs beregszászi lelkész állást kapott Petrovics patrónusi segítségével. Még abban az évben két zsinatot tartottak Beregszászon. A második beregszászi zsinatot 1552. december 1-én. Ezeket türelmes, de helvét szellemű határozatok hozták. Kálmáncsehivel és Radán Balázssal az élen kimondták, hogy nem kell újra felállítani az oltárokat, ahol már eltávolították azokat, de ha valahol még megvannak és a hívek makacsul ragaszkodnak hozzájuk,

ott a lelkészek nyugodtan használják őket úrvacsorai asztal gyanánt. Az a fő, hogy a lelkészek állhatatosan helyesebb tudományt csepegtessenek a hívekbe az úrvacsoráról. Radán Balázs azonban nem maradt meg ezen a türelmesebb állásponton. 1553. május 8-án a beregszászi templomban lelte halálát. A szentképek eltávolítása miatt egy katolikus agyonlőtte. Kálmáncsehi Márton is valamikor ekkortájt sebesült meg ugyancsak Beregszászon. Egy szerzetes lábán lőtte. A seb begyógyult, de szánta maradt egész hátralévő életére. Ekkor ragadt rá a Sánta név és így lett Kálmáncsehi Sánta Márton.

1553-ban Fráter György utóda Zabardy Mátyás lett a nagyváradi püspöki stallumban. Ez a katonafőpap erőteljes lépéseket tett a katolicizmus visszaállítása érdekében. Petrovics egyik hívét, Kis Toldy Miklóst saját várában fejeztette le várnagyával együtt, mert ők is az új hit követői voltak azon kívül, hogy Petrovicsot támogatták. Zabardy katonasága Ferdinánd csapataival megerősítve visszaszorították Petrovics egységeit. Erdély és a Tiszától nyugatra eső tiszántúli terület Zabardy és a király zavartalan ellenőrzése alá került. Kálmáncsehi mégis hirdette hitelveit a Ferdinánd uralmi területén. Erdélyben is járt. Mozgalom támadt az úrvacsora tanáinak helyét értelmezése és a szertartások egyszerűsítése érdekében. Állítólag azt is hirdette 1554-ben Kálmáncsehi, hogy hiábavaló az imádkozás, mert úgysem hallgatja meg Isten. Amennyiben valóban tanította ezt, azért tette, mert az Isten mindenhatóságát és az eleve elrendelést értelmezte mereven. Ha Isten mindenható és eleve elrendelt mindenkiről mindent, akkor hiábavaló az imádkozás, nem másíthatja meg döntését. Somlyai Báthori András országbíró ezért halálra kerestette Kálmáncsehit, de neki sikerült elrejtőznie és kicsúsznia Báthori embereinek a látóköréből. Petrovics területén talált újra menedéket.

Közben az erdélyi római katolikus püspökség és az egykori püspökség szatmári és szomszédos területeinek hét régi archidiakonátusa reformált egyházainak lelkészeit, 1554. március 13-án a Szatmár vármegyei Óváriban zsinatot tartottak. Megállapították, hogy hét egyházmegyébe szerveződve, espereseik vezetésével igazgatják magukat és a hét egyházmegye együtt reformált egyházkerületet alkot élén püspökkel. Püspöknek Tordai Demeter óvári lelkészt választották. Az egyházmegye mai fogalmaink szerint protestánsnak tekinthető, de ők azt akarták, hogy lutheránusnak látszódjék, viszont nem a tisztán lutheri állásfoglalást tették magukévá az úrvacsoratanról, hanem a Luther és Bucer között 1536-ban létrejött megegyezésben foglaltat. Úgy tették mindezt, hogy a helvét irányhoz nagyon nem illő kifejezéseket kicserélték. Elhatározta a zsinat, hogy az úrvacsorában kenyér helyett ostyát használnak. Visszaállítják a gyónást, a házassági esketést, az egyházkeletést és a keresztszülők intézményét, a katolikus ünnepek megülését. Kimondták, hogy az oltárok eltávolítását a világi hatóság jogának tekintik. Mindezek alapján kimondhatjuk, hogy nem tiszta lutheránus elveket vallottak, de helvét irányhoz való vonzódásukat igyekeztek elrejtetni, magukat igazi jó lutheránusoknak, a katolikusok felé is engedelményeket tevőknek akarták láttatni, nehogy a hatóság üldözze őket vallásuk miatt. A szakramentáriusság gyanúját akarták elhárítani magukról.

Maga Tordai Demeter püspök sem tartotta meg az oltárok eltávolítására vonatkozó zsinati tilalmat, ezért a következő évben, 1555 elején a második erdélyi zsinaton hivatalából letették és az egykori gyulafehérvári kanono-

kot, Károlyi Boldi Sebestyént választották helyette lutheránus püspökké. Az új püspök 1557. szeptemberéig maradt hivatalában, akkor egyházkerülete elhagyta. Egyesült a nagyváradi katolikus egyházmegye református hitelvek alapján 1556-ban szerveződött egyházkerületével és megalkották együtt a Tiszántúli Református Egyházkerületet Kálmáncsehi Sánta Márton püspöksége alatt. Ehhez azonban alapvető változásokra volt szükség. Mindenek előtt az, hogy 1556-ban Zabardy Mátyás püspök halála következtében a nagyváradi püspökség megüressedjék. Továbbá a politikai helyzet gyökeres fordulata, ami lehetővé tette, hogy Kálmáncsehi Sánta Márton visszatérhessen Debreceni lelkészségébe és onnan bejárva a vidéket bátorságot öntsön lelkészekbe, patrónusokba, egyháztagokba és megalakítsa a nagyváradi püspökség területén a helvét hitvallású egyházkerületet, amelynek első püspökévé Kálmáncsehit választották.

A török kiverése érdekében 1551-ben végrehajtott országgyűlés nem hozta meg a kívánt eredményt. Nem bizonyult járható útnak. I. Ferdinánd nem tudta felszabadítani a török hódoltságba került országrészeket, sőt ezekben az években újabb hatalmas területek kerültek a hódoltságba. Erdélyt sem tudta megvédeni a török bosszúhadjáraitól. Az erdélyi országgyűlés végül is kénytelen volt elfogadni II. Szulejmán szultán parancsát, hogy hívja vissza trónjára II. János választott királyt. A szultánnak járó adót I. Ferdinánd is elküldte Konstantinápolyba, de a szultán II. Jánost akarta Erdély és Magyarország legalább egy részének trónján látni. 1556-ban II. János király visszatért és az erdélyiek, valamint Petrovics és más hozzájuk csatlakozottak fegyveres erejével Ferdinánd csapatait kiszorították Erdély és Magyarország keleti vármegyéiből, a Tiszántúl teljesen II. János igazgatása alá került. Zabardy nagyváradi püspök halála is elősegítette II. János király és hívei katonai térnyerését, de nem kellett tartani többé a helvét reformáció terjedése miatt sem politikai, sem vallási üldözéstől azon a területen.

Kálmáncsehi 1556-ban sokat tett az erdélyi területeken is a református hit terjesztéséért. 1556-ban Kolozsváron eltávolították az oltárt, képeket, szobrokat a templomokból. Kálmáncsehi javasolta, hogy a lutheránus maradjon meg német vallásnak, a református pedig legyen magyar vallás. Ettől kezdve terjedt el hosszú időszakra a reformátusnak magyar vallás elnevezése. Meggyőzte Dávid Ferencet a református tanítások igazáról. Igaz, hogy ez után Dávid Ferencből hamarosan Erdély második magyar lutheránus püspöke lett, de ő nagyon „fegyelmезetten” tudta titkolni valódi meggyőződését, amivel mindig előrébb járt egy lépéssel a felekezeti váltás területén, mint amit hivatalosan, még hozzá püspökként képviselt.

1557. szeptemberében aztán, amint írtuk már, a szatmárvidéki evangélikusnak mondott egyházkerület nyíltan reformátussá lett és a debreceni zsinaton egyesült a nagyváradi katolikus egyházmegyéből alakult egyházkerülettel és ezzel megszületett a Tiszántúli Református Egyházkerület Kálmáncsehi Sánta Márton püspöksége alatt. A püspök azonban akkor már súlyos beteg volt. Kolozsvárra szóbeli hitvitára már hónapokkal előbb sem tudott elmenni. 1557. december 21-én Kálmáncsehit eltemették Debrecenben. Halálának pontos dátumát nem ismerjük, de legfeljebb néhány nappal előzte meg temetését. Az akkori átlagos életkort tekintve idős korban ragadta el a halál és eredményes munkát tudhatott maga mögött.

Régen is ismert volt, hogy Kálmáncsehi legalább egy énekeskönyvet szerzett. Példány azonban nem maradt belőle. 1975-ben Borsa Gedeon felfedezte Stuttgartban az egykori királyi könyvtárban Huszár Gálnak 1560-61-ben kiadott énekeskönyve egy teljesen új példányát. Ezt az énekeskönyvet Mosonmagyaróváron kezdte nyomtatni Huszár, aztán folytatta még abban az évben Kasán, ahová elkésznek vitték, majd 1560 végén onnan hite miatt szökni kényszerülve az utána menekített nyomdájával Debrecenben fejezte be. Debrecenben, hogy a debrecenieknél kedvezzen énekeskönyve végére külön címlappal kinyomatta Kálmáncsehi: *A keresztyeni gyülekezetben való regveli éneklesec* című graduálját. Ötvenhat ének van a graduálban. Egyéb énekek mellett Kálmáncsehi 12 zsoltárfordítása is megtalálható énekeskönyvében. A tizenkét zsoltárfordításból korábban ismertek névtelenül tízet. Kérdés, hogy milyen énekeskönyv-példányból dolgozott Huszár Gál, kéziratából, vagy nyomtatottból? Eddig a legrégebbi Magyarországon készült nyomtatott, magyar nyelvű, protestáns énekeskönyv Huszár Gál: *A keresztyeni gyülekezetben való isteni dicheretec* című 1560-61. évi énekeskönyve volt, ha a Kálmáncsehié nyomtatott volt, akkor az megelőzi a Huszár Gálét.

Csohány János

FELHASZNÁLT IRODALOM

Kálmáncsehi Sánta Márton: *A keresztyeni gyülekezetben való regveli éneklesec*, in: Huszár Gál: *A keresztyeni gyülekezetben való isteni dicheretec* (1560-61). Repr. Kísérőtanulmány Borsa Gedeon. Bp. 1983.

- Papp Gusztáv: *Kálmáncsehi Sánta Márton*. Bp. 1935.
 Révész Imre: *Magyar református egyháztörténet*, I. köt. Debrecen, 1938.
 Bucsay Mihály: *A reformáció százada 1520-1608*, in: Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: *A magyar református egyház története*. Bp. 1949. Kossuth Kiad. 63-66. p.
 Horváth János: *A reformáció jegyében*. Bp. 1953, 2. kiad. 1957.
 Esze Tamás: *Kálmáncsehi Sánta Márton Sátoraljaújrhelyen. Irodalomtörténeti Közlemények* 1970.
 Schulek Tibor: *Kálmáncsehi Márton*” Reggeli éneklések könyve. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1970.
 Bucsay Mihály: *Istentiszteleti megújulás a magyar reformációban*. *Theologiai szemle* 1974. évf. 11-12. sz. 322-331. p.
 Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. 3. jav. bőv. kiad. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp. 1977. *A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya* kiad.
 Bucsay, Mihály, *Der Protestantismus in Ungarn 1521-1978*. *Ungarns Reformkirchen in Geschichte und Gegenwart*. Teil 1. Wien-Köln-Graz, 1977. Vlg. Hermann Böhlhaus Nachf. S. 104-107.
 Kálmánchey Endre: *Akikről Debrecen utcáit elnevezték*. A Kálmánchey család. *Hajdú-bihari Napló* 1977. február 27.
 Molnár Ambrus: *„Országunkból ki-űztek, nyomorultakká tettek”* (Beregszász a XVI. Század második felében) *Hatodik síp*, 1997.
 Új Magyar Életrajzi Lexikon. 3. köt. Főszerk.: Markó László. Bp. 2002. Magyar Könyvklub.
 Zoványi Jenő: *a magyarországi protestantizmus története 1895-ig*. 1. köt. Máriabesnyő – Gödöllő, 2004. Attraktor Kiad. (Historia Incognita I. Sorozat 9.) 22-35. p.
 A Debreceni Református Kollégium története. Szerk.: Barcza József. Bp. 1988. 13-14., 38. p.

A metodizmus magyarországi megjelenésének vallástörténeti kontextusa

1. 1830–1900

– A SZEKULARIZÁCIÓ HETVEN ÉVE

A Magyarországi Metodista Egyház budapesti gyülekezete 2005-ben ünnepelte megalapításának 100. évfordulóját.¹ A trianoni Magyarország legnagyobb múltra visszatekintő metodista missziója az 1898-as bácskai kezdetek után indult útjára. Dél-Magyarországra önszerveződő kékkeresztes, antialkoholista csoportok hívtak először metodista lelkészt a monarchia császárvárosából, Bécsből. A házi közösségekben összegyűlő hívő „mértékletességi egyletek” ismert tagjai a kisvárosi polgárságból kerültek ki – kereskedő, tanár, iparos –, alkalmakon közösen énekeltek, keresztyén irodalmat forgattak.² A fővárosi misszióindítás ezzel szemben egyházi kezdeményezésre indult meg: Otto Melle, a harminc éves drezdai lelkész meghívás nélkül, egyedül látott neki a gyülekezetalapításnak. Munkáját meglepően gyorsan nagy áldás kísérte: a metodista egyház már 1906-ban tagfelvételt tarthatott Budapesten.³ Különös idők voltak ezek. Ebben a korban úgy látszik nem tűnt képtelenségnek, hogy az ifjú, néhány éves magyar munka, az alig néhány lelkész, a nagy távolság és a szűkös anyagi lehetőségek ellenére egy ember „idegenben” lásson neki a gyülekezetépítésnek. Valószínűleg hőskor ez. A nagy egyéniségek kora. Azoké, akiknek a jézusi keskeny útról szóló gondolatai tömegek életét volt képes meghatározni. A metodista szá-

badegyház azonban nem légiures térbe, és nem is egyedül érkezett a 19. századi Magyarországra. Az alábbi tanulmányban azt szeretném megvizsgálni, hogy milyen „alanyok” alkották, s milyen folyamatok határozták meg azt a vallástörténeti környezetet, amelybe a szabadegyházi „belépések” történtek. A nagyobb kontextusba való beillesztést kulcsfontosságúnak tekintem. A 19. századi Magyarország vallásosságának történetében ugyanis a szabadegyházi közösségek megjelenésénél egy jóval nagyobb horderejű változásról, a szekularizációról is be kell számolnunk. A bemutatás jelentőségét az adja, hogy végkövetkeztetésként elvezet a szekularizáció fogalmának újradefiniálásához, új értelemben láttatva azokat a tendenciákat, amelyek korunk vallási életét is jellemzik.

A különleges század titkát persze többféle úton is megkísérelhetnénk leleplezni. Politikátörténetbe foghatnánk, s az abszolutizmustól a dualizmus koráig vájkálhatnánk egyházzjogi kérdésekben, társadalmelemzést kezdhethetnénk a jobbagység meglehetősen változékony és esetenként lelket nyomorító történetéről, esetleg a század gazdasági csodái kapcsán a világban elidegenedő emberrel tarthatnánk beszámolót. Egyiket se teszem, és egy kicsit mégis mindegyiket megpróbálom. Húszegynéhány évvel ezelőtt Csohány János egyháztörténelmi írása mindenetre a nagy eszmeáramlatok felsorolásába kezd, a korszak főbb világi irányzatai közt a romantikát, a libera-

lizmust, a nacionalizmust, és a tudományos szocializmust megemlítve.⁴ Szigeti Jenő, a szabadegyházi közösségek keletkezésével foglalkozó – és gyakorlatilag a téma leg-
alapvetőbb összefüggéseit megfogalmazó – nagyszerű tanulmányában ennél jóval tömörebben oldja meg a kérdést, amikor egyszerűen a szekularizációt említi korszalként.⁵ Munkámban én is e nyomon haladok.

A kor szellemiségének vizsgálatakor a leginkább az zavarba ejtő, hogy nem láthatjuk azt a tömeget – a dolgozni járó parasztot, zsellért, vagy munkást, a kereskedő, hivatalnok polgárt, nemest, politikust –, aki a szekularizációnak „aktív résztvevője”. A szekularizáló tömeg láthatatlansága folytán válnak különösen értékes információkká azok az események, amelyek arra derítenek fényt, hogy a 19. századi egyházak konkrétan miként dolgoz-
ták fel a valláshoz való viszony negatív irányú megváltozását, azaz milyen lépéseket tesznek a szekularizációs probléma megoldása érdekében.

A vallástól való eltávolodás csomópontjaként Bucsay Mihály egyháztörténete két évtizeddel ezelőtt a francia forradalmat emelte ki.⁶ A szekularizációs folyamat természetesen nem az 1789-es eseményekből indult ki: a forradalom jelentősége, annak extrém jelenségeivel, kétségtelenül a rohamos kibontakoztatásban fogalmazható meg. Nem volt azonban töretlen az út. Az egyházakkal való szakítás, sőt szembenállás ekkor még leküzdhetőnek bizonyult – tudósít Bucsay. A napóleoni háború utáni Magyarországon, a romantika „másfél évtizedében” az egyház buzgó tevékenységének köszönhetően a vallásos élet rövid reneszánszával kell számolnunk.⁷ A katolikus egyház a hitélet élénkítésére többek között a Káldi-féle Biblia új kiadását, a szerzetesi élet megszigorítását, az egyházi iskolai képzésben az egységes tankönyvek használatát tűzte ki céljául (ám ezen intézkedései a bécsi egyházpolitikai irányvonalak mentén nem valósulhattak meg), s templomépítésbe kezdett. A protestáns egyházak a katekizációt indították el: ekkor kezdték meg Luther Márton Kis Kátéjának és a Heidelbergi Kátének a terjesztését. A kollégiumok virágkorukat élték, s meghonosodott a konfirmáció.⁸ E néhány adat értéke abban áll, hogy általuk érzékelhetővé válnak az 1820-as évtized mindennapjainak emberei, s láthatóvá lesz, ahogyan az egyház egy pillanatra „meg tudja fogni” gyülekezetét, ismét életet lehelve a templomi tér hűvösébe.

Ekkor azonban mintha történe valami. Meglepő módon Bucsay a „romantika másfél évtizedét” szó szerint értelmezve arról számol be, hogy 1830-tól ismét gyorsan előrehalad a szekularizáció, amely 1918-ig marad „uralgó irányzat.”⁹ Rajta kívül mindössze egyetlen összefoglaló munkában találkoztam az 1830-as határszámmal: Karácsonyi János nagyváradi kanonok 1929-ben írott egyháztörténetében jelenti ki – kissé kurtán-furcsán –, hogy Magyarországon „1830 táján és ezután újra bekövetkezett a vallási élet lanygulása.”¹⁰ Sajnos azt ő sem árulja el, hogy miért éppen ehhez a dátumhoz köti a kiindulópontot. Az egyszerűség kedvéért azonban – mivel a tanulmány keretei nem engedek meg ennek részletes felderítését – most fogadjuk el azt a magyarázatot, hogy a napóleoni háború kora után eddig tartott az egyházi élet látványos felpezsdülése. Az 1830-as évek azonban más szempontból is korszakhatárként értékelhetők: a fentebb említett első szabadegyházi „belépést” ugyanis – meglátásom szerint nem véletlenül – ugyanehhez az évtizedhez kell kötnünk. Ellentmondásosan hangzik, de így van: mi-

közben a szakirodalom egy része a szekularizáció korának kibontakozásáról beszél, hazánkban szabadegyházi közösségek jelennek meg. Mi is történik tehát pontosan? A korrekt válaszadás érdekében a következőkben mikro-történeti eseményekkel kell megismerkednünk, melyek által olyan következtetéseket tudunk megfogalmazni, amelyek a társadalom egészét, azaz a makrotörténelmi folyamatokat jellemzik. Elemzésünk a századforduló évével záródik. Az addig eltelt hetven év során – véleményem szerint – kibontakoznak azok a tendenciák, amelyek alapvetően a 20. század vallástörténetét is meghatározzák.

2. HETVEN ÉV – NÉGY ALANY

Az 1830 és 1900 közötti hetven esztendőben négy csoportot kívánok „alanyként” elemezni. Az elemzés során nem a korszak átfogó bemutatására törekszem. A kiválasztott „alanyokra” fókuszálva bizonyos tények nagy hangsúlyt kapnak, míg előfordulhat, hogy egyesek meg sem lesznek említve. Nem egyháztörténetet foglalok össze, s alapvetően nem is az évek, évtizedek útján haladok előre. Áttekintésemben – mint már említettem – a „nagybetűs” Történelem apróbb, talán olykor kevésbé ismert szeleteinek „megízlelésére” törekszem, s az azok közt felfedezhető kapcsolatokról igyekszem a kor mélyebb összefüggéseit kiolvasni.

2. 1. A KLÉRUS

Első „alanyként” említessék meg a *klérus*: a papok és lelkészek csoportja. Hetven éves időszakunknak valószínűleg ők alkotják a legsokoldalúbb csoportját. Legrövidebben talán a római katolikus papságról beszélhetünk, tekintve, hogy tagjai a korszakban lényeges változásoktól mentesen egy korábbi irányvonalat képviselnek. A felsőpapság továbbra is ápolja hagyományos kapcsolatait az államhatalommal, miközben a társadalom szélesebb rétegeinek irányában – néhány kivételtől eltekintve – alig tanúsít érdeklődést. A szociális érzékenység kibontakozása helyett a római katolikus egyház sokkal jellegzetesebb folyamata az, ahogyan az államhatalommal való folyamatos érdekellentéte érik. E politikai eltolódás nyitányát a tíz éves jozefinizmus jelenti, mely korlátozó rendeleteinek hatalmas áradatával „pusztító orkán volt” az egyházra nézve¹¹, s amelynek tetőpontját az 1890-es évek közepén megvalósuló liberális egyházpolitikai reform képezi. A katolikus egyház személyes kudarcnak, vereségnek ítéli meg az így előállt helyzetet, amely majd motorja lesz a „korszerű” megújulásnak. Az alsópapság tekintetében a legkonkrétabb megállapítást Gergely Jenőnél leljük meg, amely szerint körükben fásultságot, a vallásos buzgóság és a hitélet leépülését kell megállapítanunk.¹²

Hogyha a katolikus hetven esztendőt tekintjük át, bár a korszakhatáron kissé túlnyúlik tevékenysége, nem szabad megfeledkeznünk arról a személyről, akit legegyszerűbben a „megújulás apostolaként” jellemezhetünk. Prohászka Ottokárról van szó. Prohászka 1907-ben megjelent írása – a „Modern katolicizmus” – olyan elveket fogalmaz meg, amelyek a legmarkánsabban jelzik a katolikus teológia irányváltását, vagy ha úgy tetszik „felzárkózását”. Az öntudatos vallásosságot, az apostoli egyház testvériségét hangsúlyozó műve ugyanis azt az evangéliumot hordozza, amellyel a hetven év során kibontakozó szabadegyházi ébredési mozgalmak bírnak. Meg kell jegyeznünk, hogy a szociálisan érzékeny katoliciz-

mus elméleti megalapozójának e munkája a hit és a tudomány összeegyeztetésének kísérlete miatt sajnálatos módon 1911-ben indexre került. A modern gondolkodó célkitűzései még nem kerülhettek megvalósításra.¹³

A fentebb emlegetett „korszerű” katolikus megújulás – Prohászka működésének kezdetével egy időben – a századfordulóra kezd kibontakozni. A szerzetespapság bekapcsolódása a hívek lelkipigozozásába, a fővárosi templomépítések és felújítások, a népmisziók és lelki-gyakorlatok megindulása, a papnevelés spirituális megújítása, mind-mind egy reformra törekvő katolicizmus első lépései. Nem hagyhatjuk ki a sorból a templomon kívüli hitmélvítés életre kelését sem. A nagy számban keletkező egyesületek, a harmadrendek, a Katolikus Nagygyűlések megalakítása, a katolikus sajtó, az iskolázás és tudományosság fellendülése, s nem utolsósorban a Katolikus Néppárt megalakulása, arról győznek meg, hogy a századvégre egy társadalomra figyelő, annak problémáira érzékeny, új, evangéliumi alapú katolikus egyház jelenik meg.¹⁴

A protestáns lelkészek vizsgálatát egészen más szempontok határozzák meg. Bár a kiegyezéssel bevetté váló egyházakban ugyancsak számolnunk kell a vezetők politikai irányultságával – amelynek során egyesek itt is eljutnak odáig, hogy az alsóbb néprétegekkel való kapcsolatuk érdektelenné válik¹⁵ –, mégis azt kell mondanunk, hogy a hetven év protestantizmusát alapvetően nem a politika, hanem a különböző teológiai irányok sokszínűsége határozza meg. Ennek a „képnek” a racionalizmus, a liberalizmus, az ortodoxia és az ébresztő teológia lesznek az alapszínei.

A racionalizmus a század közepéig határozza meg a prédikációk tartalmát – tudjuk meg Csohány Jánostól.¹⁶ A felvilágosodásból kiindul, s egészen az 1850-es évek végéig meghatározó felfogás lelkipásztorai az értelemhez kívánják szólni, a felfoghatatlant elutasítják, azt nem kívánják magyarázni. Sokkal szívesebben szólnak hasznos kérdésekről, gyakorlati feladatokról, amelyek mellett a bibliai textus csak „kitűzött cégér”. A racionálisan gondolkodó lelkész a bűn helyett a babona ellen harcol. Az értelem mindenhatóságára alapító teológia kifutásakor Jézus újszövetségi üzenete lealacsonyul az erkölcsösségre nevelés példájává, egyszerű, hideg morálizálássá, s kiveszik a vallásos érzés. A Bibliát ezzel az értelemzessé feleslegessé téve, a protestáns egyházak – elmentmondásos módon – maguk ellen dolgoznak. hiszen a reformáció alapjait kérdőjelezzik meg. Iskoláik vallásoktatása tudatosan vallástörténeti tanítássá válik, s a Heidelbergi Káté helyett megvalósul egy könnyebb, egyszerűbb és taníthatóbb hitvallás alkalmazása, amivel ismét csak az alapjaik felszámolásához kezdenek neki.¹⁷

A liberális gondolkodást, a korszakot elemző egyháztörténeti írások a teológiára nézve csak jelzőként értelmezik. Csohány tanulmánya szerint ugyanis a vallási liberalizmus – a racionalizmussal szemben – nem vált önálló teológiai rendszeré. Ez az eszmerendszer újabb ellentmondásokat eredményez az egyházra nézve. Az 1860-as évek egyes liberális teológusai szerint például fel kell adni az állam javára a felekezeti iskolák egyházi mivoltát, így megvalósítva a nemzeti egységet, a nemzet előrehaladását.¹⁸ E meglepő célkitűzést az magyarázza, hogy magyarországi története során a szabadságért, a szabad vallásgyakorlatért küzdő protestánsok azonosulni tudtak a kiegyezéskor bekövetkező liberális politikai változások-

kal. A protestantizmusnak tulajdonképpen egy torzulása ez. A reformációval kibontakozó újfajta vallásosság hitben fogadó kritikai szabadsága ugyanis – amely gyakorlatilag a mozgalom megindulásának egyik alapfeltételként értékelhető – nem emberi szabadelvűség. Valószínűleg nem áll messze az igazságtól az a feltételezés, hogy a szabadságnak e torzult értelmezésében kaphatott teret a racionalizmus teológiája is. A református Pásztor János szerint a racionalizmus és a liberalizmus az Istenről való gondolkodást antropocentrikus irányba terelte, ezért a teológia szekularizációjával volt egyenlő.¹⁹

A liberalizmus szellemében a kiütkeresés a tudomány és a vallás összeegyeztetésének kísérletéhez vezetett. A tudományos igazságot hirdető eszmék csúcsát az 1871-ben megalapított Protestáns Egylet jelzi, amely a Biblia és a hitvallások kritikai vizsgálata révén, tudományos keretben igyekezett elérni a megújulást. Az Egylet négy évig tartó aktív munkája adta meg keretét az ortodox teológia és a liberalizmus harcának. A küzdelem azonban egy kis létszámú művelt réteg elszigetelt teológiai csatározása maradt csupán. A megújulás késett, a templomok fokozatos kiürülését nem voltak képesek megakadályozni. Az „eredeti tan” hordozó ortodoxia sem volt képes erre.²⁰ A konzervatív irányzat erejéből csupán az egyház hagyományos intézményrendszerének és infrastruktúrájának fenntartására, azaz a váz megőrzésére futotta. Mindez azonban nem volt elég: a protestáns egyházak az évtizedek során leépülő tendenciát mutattak. Hogy az ortodoxia prédikátorainak hagyományos munkamódszerei elégtelenné váltak, azt a negyedik teológiai irányzat kibontakozása bizonyítja.

A protestáns megújulás letéteményese az ébresztő-teológia lett. Az 1860-as évek elején Révész Imre, a zsidók közötti evangélikációt végző pesti skót misszió hatására – mely később szoros kapcsolatot tartott fenn az elhivatott protestáns lelkészekkel –, Kálvin János életéről meghatározó jelentőségű könyvet írt. Révész emellett prédikációkat fordított, és saját gyülekezetében újfajta, Jézus Krisztusban való megújulásra, megtérésre hívó igehirdetésekbe kezdett. Hatására Balogh Ferenc teológus, majd professzor debreceni tanítványai között lett az ébredés eszköze. Debrecenben változások kezdődtek, a kegyességi élet pozitív irányba lendült. A magyar belmisszió meghatározó személye az a Szabó Aladár lett, aki éppen Révész könyvének hatására kötelezte el magát a lelkész szolgálat mellett.²¹ Szabó és bővülő munkatársainak a munkája azonban kezdetben csak személyes ügynek tekinthető, kis méreteket öltött. Az 1880-as évektől megkezdett vasárnapi iskola-mozgalom, a fővárosban indított országos hatású evangélikáció-sorozat, az asszonyok és az ifjúság számára megalakított egyesületek, mind-mind az egyértelműen bekövetkező változásokat jelzik. A magyar református egyház hivatalosan a századforduló után, 1903-tól kötelezte el magát a belmisszió ügye mellett. Összességében tehát megállapítható, hogy a katolikus egyházhoz hasonlóan a század végére a protestáns felekezeteknek is sikerült „megtalálnia” az embert.

2. 2. A SZABADEGYHÁZ

A második „alanyunk” a sokféle névvel illetett *szabad-egyház*. A hét évtizedes periódus új felekezeteit jelöli a „kisegyház” szó is, de a külföldi szakirodalomban előforduló „új protestáns felekezetek” megnevezés ugyancsak

rájuk vonatkozik.²² Az alábbi összefoglalásban a négy belépő – a nazarénus, a baptista, az adventista és a metodista közösség – 19. századi történetének leglényegesebb eseményeit szeretném felvázolni, amelyek nem kevés vonatkozásban mutatnak erős hasonlóságot. Vizsgálódásunkat segítő elöljáróban nem árt tisztáznunk, hogy a megjelenés ideje, illetve a hetven év alatt bejárt „életút” alapján a négy kiségyház két jellegzetes csoportra osztható fel. Az első csoportba a nazarénus és a baptista felekezetek tartoznak, amelyek az 1830-as, 1840-es években érkeztek hazánkba. A második csoportot az 1890-es évtized érkezői, az adventisták és a metodisták alkotják. A két csoport közti vízvonalat a liberális politikai változások képezik: a század végére érkeztek, enyhe túlzással. kikövezt út fogadja a monarchiában, hiszen elődjeikkel szemben ők – legalábbis elviekben – törvényileg szabályozott keretek között, szabadon gyakorolhatták vallásukat. De ne szaladjunk ennyire előre!

Az első magyarországi szabadegyház megjelenésének dátuma: 1839. A svájci gyökerű nazarénus hitet Denkel János és Kropacsik János, a két iparoslegény ekkor hozta el hazánkba.²³ Az Angliából kiinduló baptizmus – a másodikként jegyezhető hazai kiségyház – ugyancsak a forradalom előtt, 1846-ban jelenik meg, a szintén iparos Rottmayer János révén. S bár a változások szele ekkor még csak keveseket érint – egyelőre csak Pest-Budán, az ő környezetük tagjaiból élédnek kis gyülekezetek –, azokat elkendőzni nem lehet. A hosszú kilométereket megjárt utazók életében olyan változás történt, amely a nagy távolságot „túlélve”, az egyszerű iparosok szájából is hiteseles maradt, s így nyomukban gyülekezeti élet bontakozhatott ki. A közösségekkel újfajta – leginkább a későbbi protestáns ébresztő teológiához hasonlítható – lelkeség színesítette Magyarország vallási életét. A vándorló iparoslegények tanítása a Jézus Krisztus által történő Istenhez való megtérés hangsúlyával, az új élet megkezdésének igényével újdonságnak számít ekkor.

A szabadságharcot követő feszült politikai helyzetben a minden fajta közösséget és csoportot gyanakvón figyelő s néha üldöző korszak következett. Az új felekezetek munkájának kibontakozása meglepő módon azonban ekkor következett be. A nazarénus Kalmár István és a baptista Meyer Henrik, Novák Antal, Kornya Mihály és Tóth Mihály igehirdetéseinek hatására, e kiségyházi közösségek az egész Alföldön elterjedtek.

Különös jelentőséggel bírt az egyházak teológiájának sajátos vonása, a felnőttkeresztségi. A gyermekkeresztségi elutasításával ugyanis, az egyre több közösséget maguk mögött felsorakoztató szabadegyházak – akiket gyakran még korszakunkon túl is csak a „szektások” névvel illették²⁴ – a bevett egyházak belső ügyeinek szintjéről állami kérdéssé fejlődtek. Nem véletlenül. A középkori magyar állam megalapítása és kialakulása során az egyház, hitéleti tevékenységének végzése mellett az állammal szorosan összekapcsolódó, meghatározó apparátussá, államapparátussá is vált. Az egyház volt ugyanis az az intézmény, amely a gyermekek megkeresztelésével tulajdonképpen állami anyakönyvezést vezetett. Az új vallási közösségekben születők meg nem keresztelése – azaz lényegében anyakönyvezetlensége – a gyerekek törvénytelenységét jelentette, aminek az öröklés törvényes aktusára nézve voltak súlyos következményei. A felnőttkeresztségi gyakorlása tehát fontos jogi kérdéseket vetett fel, így az egyetlen hivatalos „regisztráció” elutasításával a nazarénus és a

baptista kérdés államüggévé vált. (A térférsük ellen tehetetlenül küzdő „nagyegyházak” az állami érdekeltséget igyekeztek is kihasználni. A kérdés azonban egyáltalán nem volt egyszerű: az állam és az egyház között furcsa egymásra mutogatásnak, a problémamegoldás másik féltől való elvárásának lehetünk tanúi.) Kizárólag ezért lehetséges, hogy az 1869-ben is csak 2880 főt kitevő „egyéb” vallású ügye – akik között minden bizonnyal a kiségyházakat kell meglátnunk – a 13 és fél millió fős Magyarországon (Horvátország és a Határőrvidék nélküli területen) már szerepel a „Tisztelt Ház” előtt.

E 0,0002 százalék – amely 1890-re 0,0005%-ra, 1910-re pedig 0,0009%-ra növekszik – nagyobb nyilvánosságának története a nazarénus-kérdéssel kezdődik. Ennek oka az, hogy a liberális változásokat sürgetők csoportja kitűnő példatárakra leltek ebben a felekezetben. Sajátos tanításuk, illetve az őket súlytó üldözés kapcsán nem csak a vallásszabadság, az állami anyakönyvezés, de a polgári házasság és a temetők köztulajdonba vételének programját is megfogalmazhatták a szabadelvű szellemiségű átalakulásra vágyó politikusok. (Irányi Dániel csak a polgári házasság gondolatát 23 alkalommal terjeszti be az országgyűlésnek.) A pap előtt kötendő házasságot és az ő irányításával levezetett temetést elutasító – s ezért azokat saját körben, papság nélkül megtartó – nazarénusok azonban, két hasonlóan oszlopos tanításuk miatt a politika fókuszából való kiszakadásra kényszerültek. Az eskütétel és a fegyverviselés tilalma a kezdetektől fogva legérzékenyebb pontja az államhoz való viszonyuknak. A szakítás 1879-ben következett be: a Balkánon kialakuló háborús helyzet mellett már lehetetlen volt a katonai szolgálatot megtagadó nazarénus hívókra apellálni. A liberális politika tőlük végleg elfordulva ekkor a kevésbé radikális eszméket hirdető baptista felekezet problémáihoz talált.

Az 1894. évi XXXI. tc.-ben megfogalmazott kötelező polgári házasság, a XXXII. tc.-ben rendezett vegyes házasságban születő gyermekek kérdése, s a XXXIII. tc.-ben előírt anyakönyvezés a szabadegyházi ügy rendezésének alapvető lépései voltak. A „nagyegyház” ezek eredményeként gyakorlatilag „kilépett” az államból: megszűnt az ezek koordinálásában betöltött főszerepe. Az 1895. évi XLIII. – a szabad vallásgyakorlásról szóló – törvénycikk pedig az itt tárgyalt hét évtized végére megteremtette a megtelepedő kiségyházak törvényes kereteit. Közismert, hogy a törvény által lehetővé vált az egyházaknak a „bevett”, az „elismert”, és az „el nem ismert” vagy „megtúrt” kategóriák szerinti meghatározása. Az elnevezésből is kiderül, hogy a törvény előtti egyenlőség e szabályozással korántsem valósult meg. A bevett felekezetek különböző kiváltságokban részesültek, állami támogatással bírtak, az elismertek számára csak az önkormányzat lett biztosítva, a megtúrtaknak pedig be kellett érniük a gyülekezési jog szabályai alatti működés engedélyével, amely általában közösségi alkalmaik rendőri felügyeletét jelentette.

A kiségyházi cél ezek után természetesen az elismert kategória megszerzése volt. Az előbb említettek ismeretében talán nem véletlen, hogy azt elsőként a baptista egyház kapta meg korszakunk végén, 1905-ben, s nem a nálánál néhány évvel korábban megjelenő első hazai kiségyház, a nazarénus felekezet. Ők, a már ismerttetett okoknál fogva, a későbbiekben sem kaphatták meg az elismerést. A dualista monarchia, majd a két világháború közötti király nélküli királyság nem ismerhette el az ér-

dekeivel ily radikálisan szembehelyezkedő vallási csoport tevékenységét. Pölöskei Ferenc azonban rosszul tudja „A dualizmus válságperiódusa” című írásában, hogy elismerést, a kategória 1949-es fennállásáig csak a mohamedán egyház kapja meg, 1916-ban.²⁵ 1947. október 31-én, a 120000/1947.II. számú vallás és közoktatásügyi minisztériumi rendelet ugyanis elismerte a metodista egyház működését.²⁶

A 19. és 20. század fordulója előtt, az éppen kialakult új valláspolitikai keretek között indult meg az amerikai gyökerű adventista munka és a bécsi közvetítéssel érkező metodista misszió. A két új kisegyház a társaik által kitaposott ösvényen haladva már nem küzdötte végig azok elindulásának valamennyi nehéz pillanatát. Az első adventista keresztelés 1895-ben történt Kolozsváron. Az első állandó lelkész, az amerikai John Friederick Huenergardt jelenlétét, és az első adventista közösség megalakulását 1898-hoz köthetjük. (Különös epizódja a hazai egyháztörténetnek, hogy az első magyarországi adventista gyülekezet tagjai között ott volt a már említett első magyar baptista, Rottmayer János is.)²⁷ A bécsi metodista lelkész, Robert Möller 1898-tól járt rendszeresen hazánkban. A metodista lelkészt hívó bácskai közösségek 1899-ben Franz Havranek, majd 1900-ban Otto Melle személyében kapták meg az első állandó igehirdetőiket. Az első metodista próbatagfelvételt 1900-ban került sor.

Az 1890-es évtizedben megjelenő, korszakot lezáró páros ugyanazzal az evangéliumi küldetésstudattal érkezik, mint a nazarénus és baptista felekezetek. Munkájuk természetesen csak lassan kezdett el kiteljesedni. A szabadegyházi közösségek kisebb-nagyobb gyülekezetekből építkező tevékenysége azonban egységesnek tekinthető: hasonlóan az eddigre már a „nagyegyházakban” is megindult változásokhoz, megtérésre hívó szóval, egyre személyesebb módon, kiscsoportokat képezve, és egyéb, eddig kevésbé gyakorolt formában – pl. sajtó tevékenység, evangélizációk, stb. – kezdik meg magyarországi történetüket.

2. 3. A PURITÁN PARASZTI KÖZÖSSÉGEK

Az elkövetkező két szereplő bemutatása azért kaphat szűkebb keretet, mert elválaszthatatlanul kapcsolódnak az eddig részletesen tárgyaltakhoz. Ugyanis a *puritán paraszti közösségek és az ébredők* „alánya”, a klérus szószékével szemközt ülő, vagy éppen a szabadegyházi padsorokban helyet foglaló potenciális gyülekezettel egyenlő.

A 19. századi puritán paraszti közösségek fogalma minden bizonnyal az elsők között Szigeti Jenő: A békési paraszt-ecclesiolák című kéziratában fordult elő, 1971-ben. Nyomatásban Csohány János lép be e fogalommal a magyar egyháztörténeti köztudatba az 1974-ben írott és a Theologiai Szemlében megjelenő tanulmányával, amely a kapitalizmus korai szakaszában e csoportok válságáról számol be.²⁸ Csohány természetesen megemlékezik róluk az 1983-ban megírt és már idézett „rövid egyháztörténelmében” is. Mindezek ellenére egyéb összefoglaló jellegű egyháztörténeti munkában a fogalommal nem találkoztam. A korszakkal foglalkozó egyháztörténészek elmarasztalását tovább indokolja, hogy 1976-ban Szigeti is nyilvánosságra lép a Theologiai Szemlében, ahol a 19. századi közösségek – az általa „paraszt-ecclesioláknak” nevezett csoportosulások – életének tárja fel eddig ismeretlen oldalait. A dolgozat 1981-ben könyvben is megjelent²⁹, de a későbbi „A ki-

sebb magyarországi egyházak” című összefoglaló tanulmányában is részletesen kifejti e témáról meglátásait.³⁰ Mindezek után meglehetősen különös, hogy sem a két évvel későbbi Bucsay-féle protestantizmus-történet, sem az 1997-es Gergely – Kardos – Rottler-féle magyar egyháztörténet nem szól e közösségekről.³¹

A kutatástörténet után – melyet kizárólag a fogalom ismeretlensége folytán tárgyaltunk oly bőven – most már lássuk mit is jelent a puritán paraszti közösség. Az Angliában keletkező, és ott a 17. században kiteljesedő puritanizmus, a kontinensen Hollandiában, Magyarországon, illetve Erdélyben terjedt el. Hazánkban a reformáció időszaka óta ekkor következett be az első lelki ébredés, melynek jelei a hit aktív megélésében mutatkoztak. A kis protestáns alapú közösségekben az elmélyült hitet, közös bibliaolvasást gyakorló, közös éneklést és imádkozást végző hívek, laikus igemagyarázók vezetésével házi istentiszteleteket is tartottak.

Az igen mély gyökerekkel rendelkező, főleg az Alföldet behálózó csoportok 19. századi életében különös tényt állapíthatunk meg: miközben egyházukban súlyos hitéleti válság következett be, ők hitük megélését a korábbi formákban gyakorolták. Életüket, illetve korszakunk protestáns egyházainak gondolkozását, valamint kettejük viszonyát jól illusztrálja egy magát meg nem nevező falusi pap 1896-ban tett kijelentése. „Micsoda haszna van abból az én egyházamnak, ha a falu csizmadiája, szücsmestere, kertésze (tekintet nélkül arra, hogy kálvinista-e vagy sem!) maga köré gyűjt egy csomó embert. kezébe veszi a Bibliát és kezdi magyarázni? S midőn azt elvégzi, szépen leborulnak és imádkoznak nekik? Vagy épül-e abból az én hívem, ha Albu Péter pékmester uram lejön a szomszéd mezővárosból és énekelteni amaz énekeket, amelyet az énekeskönyvben hiába keresek?”³² De rendkívül jó például szolgál azon szalontai hívő reformátusok esete is, akik az 1870-es évek legelején alapítják meg „saját” gyülekezetüket. Itt a református lelkész, miközben az ecclesiola tagjai egyelőre hűségesekek voltak egyházuk felé is – hiszen „vasárnap délelőtt és délután egyenesen a templomból mentek ünneplő fekete ruhájukban csoportosan” külön közösségükbe –, kifejezetten felszólította őket, hogy hagyják abba kezdeményezésüket. A válasz határozott: „a gyülekezetről semmi szín alatt sem mondanak le, mert az nekik pótolhatatlan lelki épülésül szolgál”.³³

Az ébresztő-teológia kibontakozásával a puritán paraszti közösségeknek ellentmondásos helyzettel kellett szembenéznük: miközben a hivatalos egyházak idegennek érezték kegyességüket, egy idő után ugyanezen egyházak belmissziói munkásai a velük való kapcsolat megerősítésére törekedtek, mivel felismerték e közösségekben a lehetséges egyházi megújulás alapját. A kialakuló helyzet szabadegyházak általi megoldása szinte szükségszerű. A hivatalos klérussal való szembekerülés, illetve a késve induló közeledés döntő okai lehetnek annak, hogy az egyházon kívül is aktív hívő csoportosulások nem kis részben a szabadegyházakban leltek otthonra.³⁴

2. 4. AZ ÉBREDŐK

Negyedik „alanyunkra” – az *ébredőkre* – nézve csak igen rövid megállapításokat tudunk tenni. A kevésbé feltárt, szinte ismeretlen csoport azért különösen figyelemre méltó, mert személyükben azokat láthatjuk, akik a már hívő paraszti közösségekkel ellentétben csak most „ébredve” kezdtek új életet. A kisegyházak keretei között lét-

rejövő gyülekezetekben az ecclesiolák hívő csoportjai tulajdonképpen „bázisul”³⁵ szolgáltak, míg a gyülekezet másik részét az újonnan ébredők alkották. A valódi misziós munka, az ébresztő-teológia gyakorlati tevékenysége tehát egy külső célcsoportban folyt. A csoport összetételét vizsgálva azt mondhatjuk, hogy az ébredőknek talán meghatározó részét alkották a társadalmi változásokban igen súlyosan érintett mezőgazdasági munkások.³⁶ Talán. Hiszen az oly csekély számú, az ecclesiolákon kívüli gyülekezeti tagokra tett megállapítás csak rájuk vonatkozik. Mindenesetre annyi kiderül, hogy a nehéz körülmények, a különböző sorskatasztrófák (éhínségek, aszályok), és az üldözések nyomán a szabadegyházi munka sikerrel működött.³⁷ Az ok? Sajnálatos módon nincs túlságosan kifejtve: Csohány János világosan kijelenti, hogy a paraszti élet hajótörőit az egzisztenciális veszély lelkiileg minden megoldást kínáló irányzat számára fogékonnyá tette.³⁸ Szigeti Jenő egyfelől szűkszavúan ugyancsak a megoldáskeresést említi, másrészt a sorsközösség vállalását tekinti az eredmény alapjának.³⁹ A református egyház történetéről író Bíró Sándor a szegény rétegeknek nyújtott igei vigaszról, szociális üzenetről beszél.⁴⁰ Minden bizonnyal a téma nehézsége, érzékenysége okozza a kifejtetlenséget, hiszen ezzel a kérdéssel tulajdonképpen a kereszténység egyik alapkérdésével kerülünk szembe. Nemcsak vizsgált korszakunknak, de az egész kereszténység számára is kulcskérdés a Szentháromság Istenben való hitnek, a „Krisztus-vallásnak” a világiassággal való viszonya, a világban való terjedése. Az elemző választástól tehát nem fordulhatunk el.

Miféle dinamika határozta meg azt a viszonylag rövid, egy emberöltőnyi időt, amely során Magyarország vallási palettáján egyszerre négy új keresztény felekezet is megjelent? Mi volt az oka térnyerésüknek? Az eddig felvázoltak alapján meglehetősen tisztán kivehetők látszik a folyamat lényege. Úgy tűnik, hogy a felbukkanó szabadegyházi munka a bevett „történelmi” egyházak tevékenységében keletkező vákuumot töltötte ki.⁴¹ A klérus szolgálata, úgy láttuk, nem volt képes teljes mértékben betölteni azokat a szükségleteket, amelyek a másik oldalon, a szószékkel szemközt jelen voltak, aminek következtében az egyház gyakorlatilag eltávolodott a gyülekezet emberétől, a társadalomtól. E problematika átható voltát jelzi az az egyházi értetlenség, amely az egyházhoz hű, a hitüket legmélyebben megélő puritán paraszti közösségek életét kísérte.

A helyzetet kétségtelenül alapvetően befolyásolta az a tény, hogy az ország gazdaságának kapitalizálódása – amelynek eredményeként egy gyors ipari fejlődéssel, rohamos urbanizációval, jelentős életmódváltással kell számolnunk – a hagyományos vallási kultúra, a tradicionális vallási formák felbomlásához vezetett.⁴² Véleményem szerint ez azonban nem közvetlen oka a vallási átrendeződésnek. Horváth Pál tanulmányával szemben a szekularizáció folyamatára nézve a gazdasági változások nyomán kibontakozó szociális problémákat, illetőleg a „jelentős életmódváltást” nem gondolom többnek súlyosbító tényezőknél. Horváth persze nem véletlenül jut következtetésére. Ő a folyamat tüneteit úgy említi meg, mint amelyek a „múlt század [a 19. század] utolsó harmada óta egyre határozottabban váltak megfigyelhetővé”⁴³. Elemzésem szerint azonban ezt a határszámot legalább harminc évvel korábbra, a század második harmadának kezdetére is elhelyezhetjük. Az eltérésnek valószínűleg felfo-

gásbeli okai vannak. Horváth szekularizációs felfogása alapvetően talán a „templomlátogató makrotársadalom” oldaláról közelít, míg saját értelmezésem a „templomműködtető mikrotársadalom” szempontjából fordul a témához. Makrotársadalmi szinten a népesség vallási aktivitásának és érdeklődésének csökkenése, a templomlátogatók számának zuhanása, és az élet minden területén zsugorodó egyházi befolyás látványosan csakugyan a század utolsó harmadában volt érzékelhető. Talán ezzel magyarázható az is, hogy a nagy keresztény egyházak vallásosságbeli felfogása csak a századvégre értékelődött át teljesen. Az a tény azonban, hogy a kisegyházak üzenete a megtérésre hívó, személyesebb kereszténységről – nazarénus és baptista oldalról – már jóval korábban térnyerésre volt képes, azt jelzi, hogy az ugyanezzel az „örömhírrrel” meginduló korszakunkat lezáró megújulási törekvések – „nagyegyházi”, illetve adventista és metodista részről – egy nagyobb kiterjedésű folyamat elemei. Ezt mellesleg a klérus átfutó elemzése is jelzi számunkra: az egyház belső problémáinak nyomai nemcsak a század utolsó harmadában, de már kétharmadában is világosan felfedezhetőek. Az összefüggések meglátásom szerint nem véletlenszerűek: a makrotársadalom állapotáért, adott esetben szekularizációs helyzetéért elsősorban ő, a „templomműködtető mikrotársadalom” a felelős.⁴⁴ Ha tanítása öncélú tudománnyá válik, ha „embertelen” lesz, azaz a túlzottan racionális, liberális vagy ortodox teológiájával eltávolodik az embertől, akkor a társadalom is eltávolodik tőle. Hasonló következtetésre jut Makkai Sándor erdélyi református püspök (1926–1936) is 1944-ben befejezett önéletrajzi írásában: „A protestantizmus azért veszítette el hajtóerejét a magyar társadalomra, mert a világnézeti harcban nem tudta tudományos erővel belevinni a maga sajátos tartalmát. (...) Jusson eszünkbe, hogy a protestantizmus valamikor életformáló nemzeti erő volt nálunk, mert a prédikátor-ösök a maguk magyar lelken átszűrve, egyenesen a nép lelkét és életét gazdagították meg vele, népkultúrává tudták tenni világnézeti és erkölcsi értékeit.”⁴⁵

Továbbra is lényeges pont marad azonban annak tisztázása, hogy a hetven éves periódusban a „nagyegyházi” környezet konkrétan milyen tartalomban szenvedett hiányt, illetve a szabadegyházi gondolkodás mit hozott magával. Mi az a sajátos tanítás, megfelelő mondanivaló, melyeknek nyomán a nazarénus, a baptista, az adventista és metodista egyházak is életre keltek? A vallási átrendeződés közvetlen oka tehát nem a gazdasági-társadalmi átalakulás. A határszámok legalábbis nem ezt tükrözik. A szabadegyházi munka kezdetei nem estek egybe a társadalmi konfliktusok és problémák szélesebb kiterjedésével. Így a fentebb emlegetett személyes sorsközösségre törekvés, a vigasz, a szociális üzenet önmagában nem lehet kielégítő válasz kérdéseinkre. Kétségtelen persze, hogy az ébredők csoportjának hányatott sorsú társadalmi rétegei testvérre leltek az evangéliumi alapokon bárkit befogadó, mindenkit megsegítő kisegyházakban. De vigasznyújtásnál többnek kellett történnie. E vallásosság terjedésének nem a „vigasz-teológia” a kulcsa. Bár az egzisztenciálissá váló kérdések motorizálhatják, „segíthetik” is tevékenységét, de annak alapját valószínűleg a kereszténység tanításának mélyebb összefüggése, az ébresztés, vagy megtérés teológiája képezi. A valódi fordulatnak az életfelfogás megváltozását kell tekintenünk, amelyben a „felébredő” részese kíván lenni egy

mindenfajta földi meghatározottságtól független, új életnek, új perspektívákkal.⁴⁶ Nem pusztán vigasz ez egy válságos élethelyzetre, hanem teljes szemléletváltás, amely az emberi léthelyzetet értékeli újra. Ebben a léthelyzetben az ember Isten szeretetében, kegyelmében létező teremtmény, amely szeretetet a „felébredt” a Jézus Krisztusban megkezdett új életben élhet át. Ebből a szempontból gyakorlatilag lényegtelen az „ébredő” korábbi gazdasági állapota, társadalmi helyzete.⁴⁷ (Érdeemes felidézni, hogy a nazarénus misszió megindító vándoriparosok, míg a metodista munka kezdeményezői kisvárosi polgárok voltak. Egyikük sem a klasszikus értelemben vett mezőgazdaságból élő szegénység soraiból került ki.) A hiányzó üzenet tehát a Krisztus-esemény hirdetése volt, azaz az ébredés lényegének az evangélium újrafelfedezése tekinthető. Összességében azt mondhatjuk, hogy a megújulás teológiai fordulat alapult. Úgy tűnik nem véletlenül. A 19. századi szekularizációról író Pásztor János szerint a krisztológia meggyengülésének közvetlen szerepe volt az egyház tanításának meggyengülésében.⁴⁸ Az elmélyült vallásosság gyakorlatát a puritán paraszti közösségekben megismert közösségi bibliaolvasás, imádkozás és éneklés jelentette, kiegészítve az új típusú koroszályos, vagy tematikus csoportokkal (pl. vasárnapi iskolai gyermek csoport, ifjúsági csoport, zenei csoport, stb.). Az ébresztő teológia nyomán beszélhetünk arról az ébredésről, amely Magyarországon a kisegyházak révén vette kezdetét, illetve a korszak végére a „nagyegyházi” fordulattal teljesedett ki.⁴⁹

3. A SZEKULARIZÁCIÓ-FOGALOM ÚJRADEFINIÁLÁSA

A sornak, négy alanyunknak a végére értünk. Látszólag hiányos azonban az áttekintés. Hiszen továbbra sem látszik a szekularizálók tömege. Miért nincs itt az elvilágiasodó alany? Miért nincs itt a főszereplő, a központi fogalom? A világias gondolkodású, a vallástól elforduló ember hol van? Miért nem beszéltünk róla?

A megfoghatatlan alakot képtelenek vagyunk bemutatni, ezért nem is szándékoztam ezt megtenni. A szakirodalomban tapasztalható megragadási kísérletek véleményem szerint kivétel nélkül töredékesnek, hiányosnak bizonyulnak. A szekularizáló társadalom emberi hitét ugyanis komplexitása miatt a maga teljességében gyakorlatilag lehetetlen leírni. Az alábbi tanulmányban a szekularizációt csakis abban az értelemben tudtuk bemutatni, amely szerint e folyamat az egyes életszférák egyházi kontroll alól való kiszabadulását jelenti.⁵⁰ Az életszférák változásait – miként azt Pásztor János is teszi – a kereszténység történetét vizsgálva kiválóan meg lehet ragadni például a filozófia, a művészetek, a tudományok, vagy éppen a politika területén.⁵¹ Az emberi hit azonban nem tárgyalható felszabaduló életszféra témaként. Az ember keresztény hite ugyanis az őszinte Isten-kapcsolat átélésében alapvetően soha nem lehetett hatalmi kérdés, még akkor sem, ha az egyházi intézmény olykor valóban meghatározó hatalmi pozícióval rendelkezett a társadalom felett. Krisztus üzenetét „nem lehet összeegyeztetni a kereszténység kötelezővé tételével” – fogalmaz Pásztor.⁵² A hit az intézményi hatalomnak nem függvénye, hiszen nem a kontrollálás dimenziójába tartozik. Nem egyszerűsíthető tehát le a szekularizáció folyamata arra a magyarázatra – s ezzel ismét csak a fentebbi össze-

függéseket támasztjuk alá –, hogy a társadalom vallásossága azért módosult negatív irányban, mert az egyház hatalmi, kontrolláló szava megroppant.

A probléma árnyaltabb megértéséhez érdemes megvizsgálnunk a szekularizáció szó kialakulásának történetét. A kifejezés a latin *saeculum* szóból és származékaiából ered, melynek jelentése „korszak”, „hosszú idő”. Augustinus az első, aki ezt az értelmet, megkülönböztetve a menyneitől, az eljövendő országtól, kizárólag a jelenvaló világra vonatkoztatta.⁵³ Ez a jelentésszűkítés vezethetett ahhoz az ellentmondásos helyzethez, hogy a szekuláris szó a világra vonatkozóan azt jelenti ki, hogy világi. A világra nézve ez a megállapítás voltaképpen teljesen felesleges. A világ mindig is csak világi tudott maradni, még akkor is, ha nagykonstantini története során az egyház a „trón és az oltár” egységében élve erről mintha megfeledkezett volna. Gyakorlatilag a 4. században meginduló folyamatoknak köszönhető, hogy manapság még mindig előfordul: a világi világ vallásossága helyett, tévesen a vallásos világ világiasságában gondolkodunk. A szekularizáció tényéről – evangéliumi szempontból – nem érdemes beszélnünk, vagy amiként Dietrich Bonhoeffer mondja, a társadalom és a kultúra szekularizációját tudomásul kell venni, mert teológiai szükségszerűség.⁵⁴

Az általam felvázolt folyamat szereplői között tehát a megfoghatatlan szekuláris tömeg nem szerepel. Ha továbbra is a színház fogalmaival élek: ő nem szereplő, hanem ő maga a darab. S mint a történelemben mindig, úgy ennek a hetven esztendőnek is ő adja meg kereteit. A 19. századi, tényként elkönyvelt elvilágiasodás fogalom ezzel az értelmezéssel új jelentést kap. De mi is történik valójában? Ha a világiasság „örök” létező, akkor miként értelmezzük a szekularizáció-fogalmat? Az újfajta megközelítésben a vallásosság kérdését kell tisztáznunk. A fordulatot vizsgálódásunkban az eredményezi, hogy a „vallásos világ elvilágiasodása” helyett, a „világi világ elvallástalanodásáról” beszélünk. Ezzel a paradox „világi” szó helyett, a valóságosan értelmezhető „vallásosság” szó kerül a középpontba.

A vallásosság kérdésében a makrotársadalomról szóló általánosító kijelentések helyett a „templomműködtető mikrotársadalomra” kell fókuszálnunk. A vallásosság helyzetéért meglátásom szerint döntően ő a felelős. A kegyességi jellemzőket alapvetően az ő bizonyágtételének – mint láttuk – krisztológiai minősége, érthetősége, aktualitása adja meg. Kis túlzással azt mondhatnánk, hogy a 19. század negatív irányú vallási eseményeit valójában nem is annyira a világnak az egyháztól, mint inkább az egyháznak a világtól történt elfordulásaként kellene kommentálnunk. A vallásosság ügyét ugyanis – mint arra fentebb más kontextusban már fény derült – nem a gazdasági-társadalmi konfliktusok, vagy az egyház hatalmi megrendülésének koordinátarendszere határozta meg. Ezt bizonyította be az, hogy a korszak végére a megváltozott gazdasági, társadalmi és politikai körülmények között egy tartalmi és formai kommunikációváltással a katolikus és protestáns egyházak képesek voltak a megújulásra. A krisztusi üzenethez visszataláló, s ezáltal a világhoz visszaforduló egyház így lehetett részese az egyházi élet pozitív irányú változásainak.

A vallásosság meghatározó mértékű képviselője a 19. század során tehát a „nagyegyház” és a kisegyház. A felvázolt folyamatokból az derült ki, hogy az előbbi bizonyágtétele – a vizsgált időszakban – megroppant, míg az

utóbbi szavai nyomán élet termett. A következmények logikusak. Mivel a „nagyegyházak” maguk mondták el a vallás értelmetlenségét, éppen saját prédikációik eredményeként maradtak egyre inkább magukra. A szabadegyházi munka apostolainak lelkülete azt példázta, hogy „egészséges gyökereken jó gyümölcs érhet be”. A század elvilágiasodásának folyamata helyett, ebben az értelemben kell inkább a vallásosság beszűküléséről, de egyúttal elmélyüléséről, kiterjedéséről is beszélünk.

A szekularizáció tehát pozitív irányú megújulási tendencia is, amelynek során az egyház szakít – vagy szakításra kényszerül – a nagykonstantini korszak gondolkodásával, eszközeivel.⁵⁵

A szekularizáció-fogalom újradefiniálása nemcsak a 19. századi folyamatok mentén kezdhető el. A vallásszociológus Horváth Pál az 1970-es évektől megfigyelhető vallási változások kapcsán számol be a klasszikus szekularizáció fogalom tarthatatlanságáról. A vallás hanyatlását egyirányú folyamatként értelmező elméletet ugyanis az ekkor kezdődő vallásos megújulás cáfolja. Tomka Miklós megfogalmazása szerint ezért a szekularizációfogalom alatt egy olyan rendszert kell értenünk, amelyet a hívő magatartás leépülésével ellentétes irányú újraépülési folyamat ellensúlyoz.⁵⁶ Horváth árnyaltabb újradefiniálási kísérlete jobban kifejezi az általunk tárgyaltakat. Eszerint a szekularizáción olyan „formaváltozást értünk, amely egyszerre jelenti a tradicionális vallási kultúra dezintegrációját és egy új vallási kultúra integrációját, a vallásosság tartalmának és struktúrájának alapvető átépülését és leépülését (...). E változás jelenti továbbá a vallásos hit fokozott etizálódását és individualizálódását, a rituális szféra fokozatos kiüresedését...”⁵⁷

Talán nem véletlen, hogy a szerző által is idézett protestáns és katolikus teológusok (Friedrich Gogarten, Dietrich Boenhoefer, Karl Rahner) mindezek fényében – és e munka végkövetkeztetéséhez hasonlóan – a szekularizációs tendenciában végső soron „a hagyományos vallásosság letisztulási és elmélyülési”⁵⁸ folyamatát látják, amely súlyos nehézségek árán születhet meg, de a személyes döntések és választások által a formalítások egyházi helyett megelevenedő, felelős hitet eredményez.

Khaleda László

JEGYZETEK:

- 1 Az évforduló alkalmából az egyház 2005-ben hiánypótló kötetet adott ki „Keskeny utak – Tanulmányok a Magyarországi Metodista Egyház történetéről” címmel, Lakatos Judit szerkesztésével Budapesten.
- 2 A csoportokról bővebben lásd Khaled A. László: A metodizmus története Magyarországon a kezdetektől 1900-ig. 39-51., 66. In: Lakatos Judit (Szerk.): Keskeny utak.
- 3 A budapesti kezdetekről bővebben lásd Khaled A. László: A metodizmus története Magyarországon 1901 és 1911 között. 75-82. In: Lakatos Judit (Szerk.): Keskeny utak.
- 4 Csohány János: Rövid egyháztörténelem a felvilágosodás korától napjainkig. 20-23. Kézirat. A Debreceni Református Theológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének tanulmányi füzetek VIII., Debrecen, 1983.
- 5 Szigeti Jenő: A magyarországi szabadegyházi közösségek keletkezése és a protestáns egyházak. 15. In: Uő.: „És emlékezzél meg az útról...” Tanulmányok a magyarországi szabadegyházak történetéből. Budapest, 1981.
- 6 Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon. 173. Budapest, 1985.

- 7 Uo. 173., 194.
- 8 Gergely Jenő: A posztjozefinizmus kora (1790-1848). 122., 124. In: Gergely Jenő – Kardos József – Rottler Ferenc: Az egyházak Magyarországon Szent István korától napjainkig. Budapest, 1997.
- 9 Bucsay. 173.
- 10 Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete 970-től 1900-ig. 263. Budapest, 1985. (1929-es reprintnyomás.) A katolikus egyház ezeréves történetét megíró Török József és Legeza László: A magyar egyház évezrede (Budapest, 2000) című munkájukban a 19. század közepén kibontakozó szekularizációval kapcsolatosan tömören a következőképpen fogalmazzák: „A felvilágosodás, a liberalizmus, a jozefinizmus a XIX. század középső harmadában együtt élt a reformkor eszméivel s mindez a hitéletben bizonyos ellanygulást eredményezett.” 134.
- 11 Karácsonyi. 249.
- 12 Gergely Jenő: Az egyházak a dualizmus korában (1867-1918). 154. In: Gergely Jenő – Kardos József – Rottler Ferenc.
- 13 Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon 1903-1923. Budapest, 1977.
- 14 Gergely Jenő: Az egyházak a dualizmus korában (1867-1918). 157-159.
- 15 Lendvai Ferenc: Bevezetés c. tanulmánya. 11. In: Uő. (Szerk.): A magyar protestantizmus 1918-1948 Tanulmányok. Budapest, 1987.
- 16 Csohány. 23.
- 17 Bíró Sándor: A szabadságharctól az első világháborúig (1849-1914). 368. In: Bíró Sándor – Szilágyi István (Szerk.): A magyar református egyház története. Budapest, 1949.
- 18 Bucsay. 210.
- 19 Pásztor János: Misszió a XXI. században. 103. Velence, 2000.
- 20 Uő. 219-221., Bíró. 370., 377-378.
- 21 Csohány. 34.
- 22 Szigeti Jenő: A kisebb magyarországi egyházak. 188. In: Lendvai L. Ferenc (Szerk.).
- 23 A nazarénus és a baptista kisegyházak történetének áttekintése a következő munkák alapján készült: Szigeti: A nazarénusok tegnap. In: Kardos László – Szigeti Jenő: Boldog emberek közössége – A magyarországi nazarénusok. Budapest, 1988. és Az újkori baptizmus In: A Magyarországi Baptista Egyház hitvallása és szervezeti szabályzata. Kézirat, Budapest, 1967. A holland Anne-Marie Kool kutatásai ugyanakkor arról tudósítanak, hogy a 18. századi Erdélyben a herrnhuti mozgalom lényegében szabadegyházként működött. Zinzendorf követői azonban – a Habsburg-kormányzat, illetve az evangélikus egyház üldöztetéseinek köszönhetően – a század végére eltűntek. Az evangélikus egyház keretein belül működő „felvidéki herrnhuti mozgalom” egészen az 1840-es évekig életben maradt. Anne-Marie Kool: Az Úr csodásan működik. I. Köt. 71-73. Budapest, 1995.
- 24 Lásd pl. Nyisztor Zoltán ismertetőit a metodista és az adventista kérdésről. In: Uő.: Szekták Magyarországon. Szent István Társulat, 1926.
- 25 Pölöskei Ferenc: A dualizmus válságperiódusa (1890-1918). 424. In: Gergely András (Szerk.): 19. századi magyar történelem. Budapest, 1998.
- 26 Balogh Margit – Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790-1992. 267. Budapest, 1993.
- 27 Rajki Zoltán: Egy amerikai lelkész magyarországi missziója. 34-36. Budapest, 2004., Szigeti Jenő: A H. N. Adventista Egyház története Magyarországon. Kézirat. (1973-tól folytatásokban jelenik meg a Heted Napos Adventista Egyház lelkész-tájékoztatóján.) Az első rendszeres külföldi misszionárius, Benecke már 1893-tól hazánkban dolgozik. Az első adventista szombati istentiszteletet 1894-ben tartja Ludwig Richard Conradi Kolozsváron. Rajki. 35.

- ²⁸ Csohány János: A puritán parasztközösségek válsága Magyarországon a kapitalizmus kialakulásának korában. In: Theologiai Szemle, 1974./1-2.
- ²⁹ A Theologiai Szemle 1976./3-4. számában jelent meg „A magyarországi szabadegyházi közösségek keletkezése és a protestáns egyházak” c. írása. A dolgozat változatlan címmel lett része az „És emlékezzél meg az útról...” Tanulmányok a magyarországi szabadegyházak történetéből. c. könyvnek.
- ³⁰ Lásd fentebb!
- ³¹ Az egyháztörténészek mulasztásait nem menti az a tény, hogy a kérdés feldolgozása rövid múltra tekint vissza, s a régi nagy áttekintő feldolgozások sem tájékoztattak a témáról (például Karácsony János 1929-ben írott munkája, vagy a Bíró Sándor – Szilágyi István szerkesztette 1949-es egyháztörténet sem). Nem lehetünk elnézők már azért sem, mert a muzeológus Fehér Ágnes tanulmánya – az 1991-ben kiadott „Egyházak és vallások a mai Magyarországon” címmel megjelent összefoglaló műben (Fehér Ágnes: A szabadegyházak In: Gesztelyi Tamás (Szerk.): Egyházak és vallások a mai Magyarországon. 121-122. Budapest, 1991.) –, ha röviden is, de megemlíti a „kis hívő közösségek” problematikáját.
- ³² Szigeti Jenő hivatkozása a Prot. Közl. 1896. 245-re. In: Uő.: A magyarországi szabadegyházi közösségek keletkezése és a protestáns egyházak. 28.
- ³³ Az idézetek helye: Kiss Ferenc: Magyar paraszt-próféták. 7-8. Evangéliumi Könyvkereskedés, é.n. [Valószínűleg 1942. – K.A.L.]
- ³⁴ Ebbe a folyamatba illeszkedik a Verbászon és Szenttamáson megalakuló metodista csoportok születése is a magyarországi metodizmus történetének kezdetén: a 1890-es években megalakuló önkéntes kétkeresztes közösségek gyakorlatilag önszerveződő, protestáns gyökerű, puritán paraszti csoportosulásoknak tekinthetők, melyek a gyökerüktől elszakadva egy szabadegyházban találták meg lelki előrejutásuknak biztosítékát.
- ³⁵ Csohány: Magyar protestáns egyháztörténet 1849-1918. 72. Kézirat. A Debreceni Református Theológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének tanulmányi füzetek VI., Debrecen, 1973.
- ³⁶ Uo., Szigeti: A kisebb magyarországi egyházak. 191-192.
- ³⁷ Szigeti: A nazarénusok tegnap. 172-190.
- ³⁸ Csohány: Magyar protestáns egyháztörténet 1849-1918. 72.
- ³⁹ Szigeti: A kisebb magyarországi egyházak. 192., Bíró. 378-379.
- ⁴⁰ Bíró. 379.
- ⁴¹ Részletesen itt nem tárgyaltuk, de erre a korszakra esik egyeb vallási csoportok felbukkanása is. Például a századfordulós években keletkezett a balmazújvárosi tolsztojánus Testvéri Közösség, és az Ibrányi felekezetenkívüliek gyülekezete.
- Ezek a csoportok vagyonszövésen alapuló szeretet-vallást igyekeztek megvalósítani. (Csohány: Magyar protestáns egyháztörténet 1849-1918. 74-76.) A buddhizmus kezdetei, illetve a Jehova tanúinak első megjelenése ugyancsak a századforduló környékén – 1893-ban, illetve 1898-ban – történt. (Kalmár Csaba (Szerk.): Lángra lobbant a szikra – Emlékkönyv a buddhizmus magyarországi meghonosításáról. 22-24. Budapest, 2004., Lothar Gassman: Jehova Tanúi – Történetük, vallásuk, értékelésük. Budapest, 1998.) Ezen vallások felbukkanása véleményem szerint egyértelműen beilleszthető a tanulmányban említett „kitöltési” folyamatba.
- ⁴² Horváth Pál: A szekularizáció elmélet zavarai és a vallási változás Magyarországon. 322. In: Lovik Sándor – Horváth Pál (Szerk.): Hívők, egyházak ma Magyarországon. Budapest, 1990.
- ⁴³ Uo. 319.
- ⁴⁴ Anne-Marie Kool szerint ugyancsak súlyos felelősség terheli az egyházat a hívek eltávolodásában. Látása szerint azonban az elszakadás közvetlen oka az, hogy az egyház feudális maradt, miközben a társadalom egyre demokratikusabbá alakult át. Kool. 51.
- ⁴⁵ Makkai Sándor: Szolgálatom. 63. Budapest, 1990. Makkai e témával először 1916-ban „Az Út” c. folyóiratban, a „Magyar theologia és magyar lelképásztori munka” c. cikkében foglalkozott.
- ⁴⁶ A kereszténység történetében valószínűleg alapvető jellegzetesség e kettősség. A korai kereszténység történetére nézve a római társadalomtörténetet író Alföldy Géza is – bár meglehetősen tömören – megkülönböztet a vallásban egy vizsgot nyújtó és egy komplexebb rendszerbe foglalt elméleti sikot. In: Uő.: Római társadalomtörténet. 114. Budapest, 1996.
- ⁴⁷ Ezért egyoldalú Anne-Marie Kool állítása is, amely szerint a paraszti lakosság „nyomorult szegénységben élvén” csatlakozott a nazarénusokhoz és a baptistákhoz. Kool. 51.
- ⁴⁸ Pásztor. 103-109.
- ⁴⁹ Meglepő módon a 19. századi Magyarország vallástörténetét vizsgáló Kool, Pásztor Jánoshoz hasonlóan a szabadegyházi ébredési mozgalomról „nem tud”. Az ébredést kizárólag a „hivatalos” protestantizmusban értelmezik. Kool. 52-53., Pásztor. 155-158.
- ⁵⁰ Pásztor. 94.
- ⁵¹ Uo. 96-99.
- ⁵² Uo. 95.
- ⁵³ Uo. 95-96.
- ⁵⁴ Uo. 118.
- ⁵⁵ Uo. 126.
- ⁵⁶ Horváth. 323.
- ⁵⁷ Uo. 324.
- ⁵⁸ Uo. 330-331.

A limai eukarisztiai liturgia

Bevezetés

Már lassan 24 éve annak, hogy napvilágot látott az ökumenikus mozgalom egyik legjelentősebb lépéseként értékelhető Limai Dokumentum, amely számtalan területen lökést adott a közös keresztény gondolkodásnak. Mégis azt lehet mondani, hogy – legalábbis a magyarországi felekezetek életében, a dokumentum több fordítása és számos ismertetése ellenére – nem vált általánosan ismertté.

Az első megjelenést követő élelénk érdeklődés ellenére a Limai Dokumentum nem tartozik a teológiai életünket

közvetlenül befolyásoló iratok közé, amely nagyban köszönhető annak, hogy a felnövekvő teológusgenerációk nem kaptak elegendő tájékoztatást az ökumenikus munka e gyümölcséről. Ezért lenne szükséges a dokumentum különböző fejezeteinek, célkitűzéseinek és üzenetének ismételt bemutatására, valamint arra, hogy ezeket a mai kontextusban újra értékeljük.

A következőkben ennek fényében kísérlem meg összefoglalni mindazt, amit a Dokumentum eukarisztiára (úrvacsorára) vonatkozó fejezete a gyakorlatban kifejez. Az ismertett példaliturgia és annak rövid magyarázata arra szolgál, hogy újra végig gondolhassuk mindazt a liturgiai örök

séget, amelyet az egyetemes egyház megőrzött és amelyet – különböző mértékben – mindannyian használunk.

A *Limai Dokumentum* útmutatásai alapján visszaláthatunk a liturgia mély bibliai gyökereihez és megérthetünk sok olyan teológiai összefüggést, amelyek nem egyértelműen következnek mai istentiszteleti gyakorlatainkból. Bízom benne, hogy e rövid összefoglalás kezdeményezésére egyaránt, amelynek célja a jobban átélt közös liturgia és a szívünk mélyén megtalált eukarisztiai csoda felfedezése.

Czagány Gábor református lelkész
2005. áldozócsütörtökjén

Általános áttekintés

Az úgynevezett limai dokumentumot az Egyházak Világtanácsa Hit és Egyházalkotmány bizottságának plenáris ülése fogadta el Limában, 1982-ben. A dokumentum a keresztség, az úrvacsora és a felszentelt szolgálat ökumenikus értelmezését végzi el. E három téma alapján nevezik a szöveget rövidítve BEM-nek (*Baptism, Eucharist, Ministry*). Különösen figyelemreméltó, hogy a Bizottság teljes jogú tagjai között a római katolikus egyház és más olyan egyházak teológusai is vannak, amelyek nem tartoznak bele az Egyházak Világtanácsába.

E mozgalom gyökerei 1910-ig nyúlnak vissza, de a dokumentum felé a legfontosabb konkrét lépéseket 1974-ben Accra-ban és 1978-ban Bangalore-ban tették. A munkát azonban nem csak a Hit és Egyházalkotmány Bizottság végezte, hanem sok ökumenikus párbeszéd folyamán továbbbeszítették.

Az ily módon hosszú idő alatt kialakult dokumentumot Limában fogadták el. Az ez alapján készült liturgiát használták először 1982. január 15-én ünnepelték. *Megalkotásának célja az volt, hogy utat mutasson a közös, látható hit felé, amely az egyetemes egyház eukarisztiai közösségben fejeződik ki.*

E rövid munka az eukarisztiai liturgia egy lehetséges változatát mutatja be a szertartás elemeinek magyarázatával, valamint egy konkrét példán keresztül, amelynek forrásául az EVT eredeti dokumentuma szolgált.

A limai liturgia legfőbb célkitűzései

A BEM dokumentum ajánlásának megfelelően a limai liturgia minden vásár- és ünnepnap használható. Kifejeződik benne az Isten Igéjének és Krisztus Testének, azaz a prédikált igének és az eukarisztia ünneplésének tökéletes egysége és egyenrangúsága.

Három fő részből áll. A bevezető, bűnbánati szakaszból; az ige liturgiájából; valamint az eukarisztia liturgiájából.

A liturgia az egész közösség cselekedete. Nem a felszentelték szólója, hanem az egész gyülekezet koncertje. Ebből következően a közösség tagjai aktívan részt vesznek az istentisztelet ünnepi cselekedetében.

A gyülekezet tagjának bekapcsolódására több lehetőség is adódik. A közösség tagja egyrészt a közös éneklés, imádság és különböző dialógusokban való részvétellel, valamint az „ámen”-ek mondásával kapcsolódhat be. Ugyanakkor az egyes liturgiai elemekben való aktív részvétellel, mint önálló szolgáló is jelen lehet.

Ezek az elemek konkrétan a következők: a kollektá imádság elmondása (7.), az igék felolvasása (8., 10., 12.), a hívek könyörgésébe való bekapcsolódás (16.). Segítség a szent jegyek előkészítésében és a szent közösség (communio) során a kiosztásban. A hangszeres zenével való szolgálat is rendkívül fontos.

A liturgia többi részét egy, vagy több liturgus végzi, akik ismerik a szertartás összefüggéseit, valamint tisztában vannak a szövegekkel. A prédikátor lehet az egyik liturgus, de ez lehet egy másik személy is.

A liturgiai elemek forrásai és jelentései

Az istentisztelet liturgiája az üdvtörténetet és ezzel az Isten misszióját ábrázolja ki. Az óegyház a Bibliára tekintettel alkotta meg istentiszteletét, amelyet mind a katolikusság, mind az ortodoxia megőrzött. A reformáció, a latin egyház gyökeréből kisarjadva szintén erre alapozta istentiszteletét, de abban az ígihirdetést domborította ki és sajnálatos módon eltompított olyan, egyébként teljesen Biblia ihlette liturgikus elemeket, amelyek az üdvtörténet legfontosabb fordulópontjaira utaltak vissza. Ezzel párhuzamosan az úgynevezett sakramentális egyházakban az ígihirdetés csökevényesedett el.

A szétszóródás évszázadai után, a közös gyökereket keresve, a protestáns, ortodox és római katolikus kincs liturgikus alapján megalkotott, limai liturgia újra különös hangsúlyt fektet az üdvtörténet legfontosabb eseményeinek szimbolikus kiábrázolására. Ily módon közvetlenebbül mutatja meg a missziójában köztünk járó Isten útját.

A liturgia egyes elemeiben tehát az üdvtörténet eseményeit fedezhetjük fel, *a szertartás három egysége közül kettőben pedig, Krisztus hármas tisztének egy-egy aspektusát. Ily módon láthatjuk az Ige liturgiájában az emberként köztünk járt próféta Jézust, ill. fedezhetjük fel egyetlen főpapunkat az eukarisztiai liturgiában. A királyi uralmát gyakorló Krisztus a liturgia utáni liturgiában, azaz a mindennapi élet istentiszteletében ábrázolódik ki.*

A limai liturgia egy ajánlás, amely nem konkrét istentiszteleti leírás, hanem egyfajta liturgiai váz. A liturgiai elemeket mindig a helyi egyház tradicionális, vagy saját szövegeivel lehet tartalommal feltölteni. Ezek mellett nagyon fontos az egy anyaszentegyházban, Krisztus Testében való részvételünket abban kiábrázolni, hogy a közös keresztény liturgiai örökséget használjuk.

A fordítás során a következő elveket vetem figyelembe:

1. *A limai liturgia szerkesztői, amikor csak teheték a közös keresztény kincshez tértek vissza.* Ez azt jelenti, hogy olyan szövegeket használtak, amelyek az egyetemes anyaszentegyház egészében hitelesek és elfogadottak. Ezeket a szövegeket nem szabad fordítással ültettem át magyarrá, hanem a legtöbb esetben a *római katolikus Országos Liturgikus Tanács által 1994-ben kiadott Kis Miskönyv* szövegét használtam fel. E formulákat azonban csak akkor emeltem át egy az egyben, amennyiben azok teljes egészében megegyeztek az egyetemes, tehát a protestantizmus által is hitelesnek elfogadott szövegekkel. Kisebb, vagy nagyobb teológiai eltérés esetén ökumenikus fordításokat használtam (pl. Nicea-Konstantinápolyi Hitvallás).

2. A limai liturgia több esetben nem e közös kincsből merít, hanem csak példákat, lehetőségeket nyújt. Ezen esetekben az eredeti szöveg is különböző tradíciók gaz-

dagságából merít. E liturgiai elemeknél vagy az angol szöveget fordítottam magyarra, vagy pedig nekik megfelelő magyar, protestáns imádságokat, formulákat alkalmaztam. Ezek esetében a részletes bemutatásnál is kiemelem, hogy ezek – a liturgiai elem karakterének megőrzésével – tetszés szerint kicserélhetők más szövegekkel.

3. A bibliai idézetek esetében a Magyar Bibliatársulat által gondozott, úgynevezett új fordítású Biblia szöveget használtam. Ez természetesen más hiteles fordítással is helyettesíthető, sőt elfogadható a liturgiai hagyomány által újrafogalmazott bibliai idézetek alkalmazása is.

Bevezető szertartás

1. Bevonulási ének

Liturgusok és a prédikátor már egy megkezdett ének alatt vonulnak be az úrasztala (oltár) mellé. A kezdőének lehet zsoltár, vagy más ünnepélyes ének, amely azt az örömet fejezi ki, hogy Isten népe megérkezett az Isten tiszteletére.

A zsoltár kiválasztásában segíthetnek különböző, egyházi évkört végigkövető régi, ill. újabb liturgiák, amelyek minden vásár- és ünnepnapra más és más kezdőéneket jelölnek ki, de természetesen nyitott a szabad választás lehetősége is. A lényeg: a kezdőének, azaz az *Introitus* mindig az Istenhez való emelkedést fejezi ki. Ahogyan egykét, vagy sok esetben számos lépcsőfokon keresztül felemelkedünk a templomtérbe megérkezéskor, úgy kell, hogy a bevonulási ének felemeljen az Atyához.

2. Köszöntés

A gyülekezet köszöntésének műfaja bibliai alapokra nyúlik vissza. Egyik legismertebb példája a *2Kor 13,13-ban* található levélberekesztés, amely a példaliturgiában is szerepel. Ehhez hasonló apostoli köszöntéseket szép számban találhatunk a levéllirodalomban (pl. Róm 1,7, 1Kor 1,3, Gal 1,3-4, Tit 1,4 stb.). Ezek mindegyike, sőt bármely más bibliai idézet is használható e helyen, amennyiben az a szolgálattevő köszöntésén túl az Isten üdvözlő szavát is közvetíti. A köszöntés célja ugyanis nem más, mint tudtára adni az istentisztelet helyszínére megérkezett híveknek, hogy Isten jelen van és köszönti az Ő népét.

A válasz „és a te lelkeddel” a liturgust is bevonja a közösségbe.

Az Úrtól tanult köszöntés után a szolgálattevő kiegészítheti a mondottakat egy, az adott vasárnapra, vagy ünnepre vonatkozó zsoltár, vagy fohász elmondásával, ill. akár saját szavaival is. Itt van a helye annak, hogy az esetleges „technikai tudnivalók” is elhangozzanak.

3. Bűnvallás

A köszöntés és a bevezető szavak után a szolgálattevő bűnbánatra szólítja fel a jelenlevőket. E bűnbánat (és majd bűnbocsánat) célja, hogy az istentiszteleten már a megtisztult közösség vegyen részt.

A gyülekezet tagjai, akiket Isten arra méltatott, hogy meghívjon szentélyébe, arra kell, hogy törekedjenek: ne tartsák magukat tökéletesnek. Jézus viszonyrendszerébe kell behelyezkednünk, úgy gondolkodni, mint ő, azt elutasítani, amit ő és azt tartani fontosnak, amit ő. Minden, ami ezzel ellentétes, azt itt ezen a ponton le kell venni magunkról.

A bűnvallás formája nem meghatározott, de ajánlatos, hogy kötött imádság legyen, hogy a gyülekezet együtt,

fennhangon tudja mondani, szavaival is megerősítve a gondolatokat. Ajánlatos a kötött ima előtt, vagy az után rövid csendet tartani, amely lehetőséget biztosít az egyéni bűnbánatra.

Az imádságot az Atyához címezzük, de Krisztus által kérjük. Példaliturgiánkban Kálvin bűnvalló imádsága szerepel, mint egy szép példa, ill. lehetséges választás, de teljesen autentikus megoldás egy bűnbánati zsoltár felolvasása is.

4. Feloldozás

A feloldozás során Isten szól, tehát a gyülekezet mindenképp felállva hallgassa meg a szolgálattevő szavait. A feloldozás bűnbocsánatot és az Atya kegyelmes választást jelenti, amely tovább enged bennünket. E szavak az Atyának azt a kegyelmét sugallják, amellyel elhatározta, hogy elküldi egyszülött Fiát a világba és ezt a döntését prófétáin keresztül egyértelművé is tette.

A feloldozás szövege kötődhet a bűnvalló imádsághoz (pl. az erdélyi református egyházban Kálvin bűnvalló imádságát mindig ugyanaz a feloldozás követi), de lehet önálló bibliai alapú formula is.

5. Uram, irgalmazz! (Kyrie eleison)

Az ősi, negyedik századtól, először a görög keresztényeknél használt szép imádság egyrészt azt erősíti bennünk, hogy a bűnbánat és bűnbocsánat ellenére továbbra is szükségünk van Isten kegyelmére, és azt kitartóan kérni kell, továbbá az előttünk álló misztériumhoz bánattól megtisztult lélekkel tudunk közelíteni. Az eredeti szöveg *Kyrie, Christe, Kyrie* hármas tagozódása nem a Szentháromságra, hanem háromszorosan is Krisztusra mutat. Ezzel az imádsággal hívjuk ugyanis, őt, akinek eljöveteleért hasonlóan sóhajtott az egész világ.

Forrása a bizánci ill. a római liturgia, amely lehetővé teszi szöveges használatát is, pl. Egyszerű felelet-válasz formában (Uram, irgalmazz! – válasz ugyanaz és stb.), vagy a római katolikus liturgia, bűnbánati imánál közölt szövegével, mely a következő formában áll:

Jézus Krisztus, téged elküldött az Atya,
hogy gyógyítsd a töredelmes szívűeket:
Uram, irgalmazz!
Uram, irgalmazz!

Jézus Krisztus, te eljöttél,
hogy magadhoz hívd a bűnösöket:
Krisztus, kegyelmezz!
Krisztus, kegyelmezz!

Jézus Krisztus, te az Atya jobbán ülsz,
hogy közbenjárj értünk:
Uram, irgalmazz!
Uram, irgalmazz!

Nagyon ajánlatos azonban a *Kyrie eleison*-t énekelni. Erre az egyházi zenetörténet rengeteg lehetőséget biztosít és minden felekezet énektárában több ide illő darabot találunk. Nagyon értékesek az egyházi könnyűzene vonatkozó dalai is.

6. Dicsőség (Gloria)

Ha a *Kyrie* az Úr Jézus Krisztus hívása, akkor a *Gloria* a megérkezett Megváltó köszöntése. Pontosan ilyen értelemben használja Lukács evangéliuma (2,14).

A gyülekezet azt az örömét fejezi ki, hogy az emberré lett Isten köztünk van.

Két része van. Az elsőben az Atyát magasztaljuk, a második részben pedig Jézushoz fordulunk, befejezésül pedig a Szentlelket is megemlítyük.

Imádkozható párbeszédese formában, soronként váltva a kórust, de énekes változata is nagyon elterjedt. Bármelyik változatot is választjuk, ne feledjük el, hogy az istentisztelet egyik legünnepelesebb mozzanatánál vagyunk.

A bevezető szertartás végén megjegyzendő, hogy a limai liturgia lehetséges rövidítésével a bűnvallás és bűnbocsánat elemei elhagyhatók, mert ebben az esetben a Kyrie fejezheti ki a bűnbánatot, a Gloria pedig a bűnbocsánatot.

Az ige liturgiája

A limai liturgia első fő részében Krisztus a próféta jelenik meg, aki tanítja övéit. Ezt fejezi ki a három elhangzó bibliai ige és a róluk szóló bizonyágtétel, amely prédikált ige, mint hisszük és valljuk: Isten szava maga.

Ezt a részt a következő módon lehet egyszerűsíteni: az ige liturgiájának elengedhetetlen része legalább két bibliai olvasmány, amelyek közül egyik az evangélium. A kettő között az alleluja éneket célszerű megtartani. A limai dokumentum magyarázata az esetleges további egyszerűsítések között sorolja a hitvallás és a hívek könyörgésének elhagyását. Ezek azonban nagyon fontos elemek, így ha egy mód van rá, maradjanak a liturgia részei.

A teljes ige liturgiájának részei:

7. Kollektá imádság

A kollektá szó az úgynevezett gall liturgiában vált először használatossá. Neve a *praecem colligere* (imákat összegyűjteni) kifejezésből ered. A római katolikus miseliturgiában a bevezető szertartás lezárását jelenti, amely mintegy összefoglalja az eddigi részben elhangzottakat.

A limai liturgiában ez az igeliturgia bevezetését jelenti, amely mintegy előkészíti az ígére figyelmet. A dokumentum ajánlása szerint egy ünnepekként és ünnepkörönként változó imádságról van szó, amely legjobb, ha egy szolgálattelvő szabad imádsága. Ilyen formán gyakorlatilag a protestáns próféta imádságnak felel meg.

Állandó elemeinek kell lennie a magasztalásnak, a hálaadásnak, az ígéért való fohászkodásnak és a felajánkozásnak. Mindenképpen történjen benne utalás az aktuális ünnepkörre, vagy arra a vasárnapra, amikor a szertartást végzik. Az imádságra a gyülekezet *áment* felel.

8. Olvasmány

Az első bibliai igeszakaszt, amely elhangzik, az Ószövetségből, az Apostolok Cselekedeteiből, vagy a Jelenések könyvéből kell választani. A választás alapja lehet szabad, de követhet valamely vezérfonalat is. Az előbbi előnye pont a választás szabadságában áll, míg az utóbbi valamely átgondolt rendet követ, ami éppen ezért követhetőbb is. A szakasz felolvasásának végeztével a lektor azt mondja „*ez az Isten ígéje*”, amire a hívek ráfelelik: *Istennek legyen hála*.

9. Zsoltáréneklés

A liturgia ezen pontján elhangzó ének régi neve *graduale*, azaz lépcsőének volt. Tartalma reflektál a hallottakra. Sokszor ez egy meditatív zsoltár, amelyet lehet reszponzorikusan is énekelni, de énekelheti énekkar is.

Így talán még alkalmasabb arra, hogy elmélyítse az olvasmányból tanultakat.

10. Apostoli levél

A második felolvasott ige mindig egy újszövetségi apostoli levél, azaz tanító jellegű szöveg. A választás szempontjára ugyanaz igaz, amit az olvasmánynál már szerepelt. Befejezése is ugyanaz: „*ez az Isten ígéje*”, amire a felelet: „*Istennek legyen hála*”.

11. Alleluja (ének)

Az alleluja ének nem a hallott ígére vonatkozik, hanem előkészíti az evangélium olvasására és köszönti az azt mondó Urat. Mindenképp ünnepeyes, témájában pedig kötődik az evangéliumi üzenethez.

12. Evangélium

A négy evangélium szövegéből választott evangéliumi szöveg. Mindenképp utaljon az esetleges kiemelt ünnepre, mindenképp hangozzon el az adott ünnepet alátámasztó bibliai szakasz. Végeztével a felolvasó ezt mondja: *ezek az evangélium igéi*. A hívek válasza: *áldunk téged, Krisztus*.

13. Igehirdetés

Mindhárom igeszakaszhoz kötődő, rendezett felépítésű homília, amelyben a limai liturgia egyik középpontját láthatjuk.

14. Csend

Nagyon fontos elemként szerepel a prédikáció után a csend, amely lehetőséget biztosít, hogy az elhangzottakat átgondoljuk és alkalmazzuk saját életünkre.

15. Hitvallás

Jézus elhangzott igehirdetésére a tanítványok hitvallással válaszoltak. Mi nekünk is hitvallással kell felelünk Isten ígéjére.

Két hitvallás ajánlott, az Apostoli, vagy Nicea-Konstantinápolyi, de a helyi sajátosságoknak megfelelően elhangozhat egy nemzeti, vagy más tradicionális forma is. Az egyetemes hitvallások mindenképp ajánlottabbak, hiszen ezek összekapcsolnak Krisztus egész Testével.

A Nicea-Konstantinápolyi hitvallás esetében a 381-es szöveg a mérvadó a „és a Fiútól” betoldás nélkül. Hozzá kell tenni azonban, hogy a választás alapja jóval inkább a *lectio brevior* elve, mint egy teológiai állásfoglalás. A *Filioque vita* nem lezárt és soha nem is lesz az. Amennyiben egy közösség a hosszabb változat mellett dönt, az ugyanúgy legitím.

16. Hívek könyörgése

Sok tekintetben az úgynevezett papi imának felel meg, így szerepel benne a hálaadás az Ige üzenetéért és reflektál Isten kiküldő szándékára, oly módon, hogy elfogadja a megbízást. Itt van a helye a gyülekezetet érintő aktuális hálaadásoknak és kéréseknek is.

Mindezeket túl a közös keresztény hagyomány szerint a következő imatémák szerepelhetnek itt a limai dokumentum ajánlása szerint is. 1. A Lélek kiadásáért az Egyházra és az Egyház szükségleteiért. 2. A nemzetek és a haza vezetőiért. 3. Az igazságért és a békéért. 4. Az elnyomottakért és az igazságtalanságot szenvedőkért. 5. Az egyház egységéért a keresztségben. 6. Az egyházak

egységéért az egy asztal körül. 7. Az egyházak szolgálatának kölcsönös felismerésért.

Ezen előre megfogalmazott imakéréseket egy-két mondatban összefoglalva, lehetőleg a gyülekezet tagjai mondják. Ezért „hívek könyörgése” e liturgiai elem neve. Mindegyik imakérésre a feleletet az egész gyülekezet mondja: *Kérünk téged, hallgass meg minket!*

Az eukarisztia liturgiája

A liturgia harmadik fő része az „*eukarisztia liturgiája*”. Itt *Krisztus, mint pap jelenik meg*. A nagyhét eseményein keresztül láthatjuk meg az üdvtörténet és a liturgia szoros kapcsolatát. Ahogyan egykor Jézus felajánlotta életét a világnak, úgy ajánljuk fel magunkat Krisztus Lelkének jelenlétében. Felajánlásunk jegyei a kenyér és bor. A szertartás ezen része e jegyek behozásával kezdődik.

17. Előkészület

A jegyek behozása közben a gyülekezet is énekelhet, de szólhat bármely más hangszeres zene is. Ezzel párhuzamosan történhet az adományok begyűjtése is, amennyiben azt a helyi hagyományok lehetővé teszik. Van, ahol szokás, hogy az így összegyűlt pénzt az úrasztalára (oltárra) helyezik, ez azonban azt a hamis képzetet is erősítheti, mintha a felajánlott összegnek bármi összefüggése is lenne az eukarisztia ünneplésével.

A már behozott jegyek felett két zsidó liturgiából származó áldás hangzik el (amelyek a római katolikus liturgiának is részei). Mindkettőre így felel a gyülekezet: *Áldott legyen az Isten mindörökké*. Harmadik elem egy imádság, amelyet a *Didakhé* eukarisztiára vonatkozó része inspirált. A válasz is ebből az iratból származik: *Maranatha! Jöjj el Úr Jézus!* A nagyon ősi ókeresztény fohász az 1Kor 16,22 idézetére vezethető vissza.

18. Dialógus

Az eukarisztikus ima bevezetéseként egy dialógus hangzik el a szertartást végző és a hívek között. Ez a párbeszéd része számos régi és új liturgiának, így tartalmazza a római miseliturgián túl, az evangélikus, és régi református liturgiák sokasága is.

19. Prefáció

Ez az imádság, ahogyan neve is utal rá, Isten színe, arca előtt végzett ünnepi hálaadás. Gyökere a zsidó *berakah* hagyománya. Megfelel annak a jézusi magatartásnak, aki tudatában van annak, hogy mi vár rá utolsó napjaiban, mégis hálát tudott adni.

Itt fejeződik ki legtisztábban az úrvacsora kozmikus vonása, amidőn az egész teremtésért és megváltásért adunk hálát.

Kötött bevezető részét, ünnepkörönként változó szintén előre rögzített szavak követik, amelyben jelen van a hálaadás a teremtésért, azon belül is az életadó Igéért, majd pedig a testté lett Igéért, annak földi útjáért, végül pedig az egyházért, amelyet ez az Ige éltet Lelke által. A prefáció változó részei mindig az üdvtörténet egy-egy kiemelkedő, egyházi évben éppen aktuális részére utalnak.

Befejeztével a nép egyszerre kiált fel egy bevezető mondat után a sanctus imádságában.

20. Sanctus és Benedictus

A *Sanctus (Trishagion)* gyökere Ézsaiás próféta elhívásának történetéből származik (Ézs 6,2-3). Az az emberi ér-

zés ábrázolódik ki ebben, amely az Isten megtapasztalásának pillanatában formálódik: *szent az az Isten, akit látok!*

A *Benedictus* az a felkiáltás, amellyel a tömeg virágvasárnapkor üdvözölte Krisztust. E két régi keresztény imádság, tehát közvetlenül vezet be a nagyhét eseményeinek liturgiai megjelenését és készlet minket arra, hogy minden eukarisztiai ünneplésünk során szomorodjunk meg a nagyhét szomorúságával.

Ez a két felkiáltás, azonban az öröme. Éppen ezért különösen fontos, hogy ünneplés formában énekeljük.

21. Első Lélekhívás

Jézus utolsó tanításai között ígérte a Lélek eljövételét. Értelemszerű, hogy a liturgiában is hívjuk a Lelket (*epiklézis*). Ez mindig megelőzi az utolsó vacsora előzményeinek elbeszélését. Azt a Lelket hívjuk, hogy járjon át bennünket, aki a teremtés kezdete óta munkálkodik a világban.

Órá van szükségünk, hogy a kenyér és bor számunkra Krisztus teste és vére legyen. Ez nem jelenti azt, hogy a Lélek átformálja a jegyek lényegét (*substanciaját*) Jézus testévé és vérévé, hanem azt jelenti, hogy a Szentlélek segítségével képesek leszünk úgy szemlélni a világot, ahogyan azt Krisztus megváltotta. Azt a Lelket hívjuk most, amely betölt bennünket abban a pillanatban, amikor újra igent mondunk Krisztusra, majd szánkba vesszük a kenyeret, és ajkunkhoz emeljük a poharat. *Nem a kenyér és bor változik tehát, a hanem mi.*

A szolgálattelévő imádságát a gyülekezet pecsételi meg a Teremtő Lélek hívásával: *Jöjj Teremtő Lélek!*

22. Az alapítás elbeszélése

A Teremtő és Megelevenítő Lélek az, aki új értelmet ad Jézus szentírásbéli szavainak, élővé és aktuálissá teszi azokat. Hogy a kenyér és bor számunkra Jézus testévé és vérévé váljon.

A szöveg elhangzása közben a szolgálattelévő felemeli a kenyeret és a bort megmutatva azt a gyülekezetnek. Ez a szó és tett kapcsolatára utal és rendkívül mély teológiai tartalommal bír: *amit mondunk, azt meg is cselekedjük*. Külön ki kell emelni, hogy a kenyér megtörése a limai liturgiában nem itt történik, bár az előbbi gondolat jegyében itt jelentene a legtöbbet. Ami miatt mégis külön liturgiai elemként szerepel az arra vezethető vissza, hogy az üdvtörténeti rendben a kenyér megtörése Krisztus kereszthalálának felel meg és nem a nagycsütörtök eseményeihez – az eukarisztia szerzéséhez – köthető. A magyar protestáns hagyomány azonban a szereztetési igékhez köti a kenyértörést, ami a korábban elmondottak szerint hasonlóan jogos. Ha ezt a formát választjuk, kenyér törésének önálló eleme elmaradhat.

A római katolikus liturgia az alapítás elbeszélése után illeszti be az „*ime hitünk szent titka*” kijelentést, amit a pap mond. A limai liturgia hasonló, az ígére reflektáló funkcióval mondatja ki: *nagy hitünk titka*. Érezhető azonban a finom teológiai különbség: *nem a kenyér és bor maga a nagy titok, hanem a hit, ami rá irányul.*

A gyülekezet válasza azonban ugyan az, mint a római katolikus liturgiában.

23. Megemlékezés

Az anamnesis megemlékezés Krisztus megváltó tetteiről, amit az eukarisztia összefoglalva tartalmaz: megtestesülés, élet, szenvedés, halál, feltámadás, mennybeme-

netel. Szerepe a hálaadás. Reá feleletként a gyülekezet kifejezi az újra-eljövétel várását.

24. Második Lélekhívás

A limai liturgiában nincs külön felajánlás, mint a római liturgiában, de az úgynevezett Második Lélekhívásban helyet kapott egy felajánlási mozzanat is. *Itt nem Krisztust ajánljuk fel, hanem Krisztus ajánl fel bennünket az Atyának.* Jézusra tekintve, Jézusban bízva az ő nevében címezzük kéréseinket az Atyának és hívjuk a Szentlelket segítségül. Egyszerűbben mondva: Az Ő tökéletes áldozatára, önmagunk odaáldozásával válaszolunk.

A Lélek teremti meg a közösséget és az egységet. Ha ő eltölt egy lélek és egy test leszünk Krisztusban. A gyülekezet válasza ugyanaz, mint az Első lélekhívás esetén.

(25. Közbenjáró imádság – kimarad)

A közbenjáró imádság nagyon fontos, ám abban a formában, ahogyan azt ezen a helyen a római katolikus liturgia és a limai dokumentum is ajánlja, az ökumené nem fogadhatja el. A Krisztusban elhunytakért való imádság teológiailag számtalan kérdőjelet vet fel, így a protestantizmus egészében, de néhány esetben még a római katolicizmuson belül is csak kompromisszumokkal képviselhető. A közbenjáró imádság ezen a helyen elmarad, amelyet a liturgia esetleges rövidítéseinek jegyzéke is tartalmaz, lévén, hogy *a hívek könyörgésében a másokért való közbenjárás motívuma erősen képviselve van.*

26. Záródicsőítés

Az eukarisztikus ima zárása egy Szentháromságot kifejező összefoglalás, amely rendkívül régi. A II. század közepén már idézte *Justinus*. Célja, hogy kifejezzük, hogy felajánlásainkat csakis Jézus Krisztus által, az ő segítségével és az ő Lelkében járva vagyunk képesek átadni.

27. Az Úr imádsága

Az Úr imádságának bevezető gondolatai: *„egy kezestségben, egy Szentlélekben és Krisztus testében egyesülve imádkozunk Isten fiaiként és leányaiként”* már előrejelzik ennek és az ezt követő liturgiai elemnek a funkcióját. A közösség és a béke kifejezésére hangzik ez az imádság és történik meg utána a kiengesztelődés.

Szép tradíció az Úri imádságot egymás kezét megfogva, összefonódva imádkozni.

28. A béke

A Mt 5.23-ban ezt olvassuk: *„Ha tehát áldozati ajándékodat az oltárhoz viszed, és ott jut eszedbe, hogy atyádfiának valami panasza van ellened, hagyd ott ajándékodat az oltár előtt, menj el, békülj ki előbb atyádfiával, és csak azután térj vissza, s vidd fel ajándékodat.”*

Az Istennel való megbékélés előfeltétele az emberekkel való kiengesztelődés. Az európai kultúrában a kézfogás terjedt el a békesség és üdvözlés jeleként, amelyet gyakorlati szempontból csak a közelünkben állókkal realizálhatunk. A békesség ez által azonban gondolatban minden gyülekezeti tag között megteremtődik.

29. A kenyér megtörése

A kenyér megtörése liturgiailag a nagypéntek eseményeit fejezi ki. Krisztus teste megtöretik és vére kiontatik. A szemmel is követhető mozdulat alatt a protestáns tradícióból származó szép összegzés hangzik: *A kenyér,*

amelyet megtörünk a Krisztus testével való közösségünk, az áldás kelyhe, amellyel köszönetet mondunk, a Krisztus vérével való közösségünk.

A szolgálattelvő eközben megtöri a kenyeret és felemeli a kelyhet. A kenyér, amit használunk lehetőleg ugyan az a kenyér legyen, amelyet azután szétosztunk. Ez kis közösségben lehet egy cipó, nagyobb közösségben pedig egy előre felszelt kenyér, amelynek egy darabját törjük meg jelképesen.

Teológiailag nem helyes egy külön kenyeret, cipót megtörni, még akkor sem, ha az így szemléletesebbnek tűnik is, mert a lényeg: azt a kenyeret esszük, amelyet megtörtünk.

Amennyiben kenyér helyett ostyát használunk törekedjünk arra, hogy a példaként megtört ostya is kiosztásra kerüljön.

30. Isten Báránya (énekelve)

Krisztus a mi húsvéti bárányunk. Az Újszövetség ezt jelenti ki számos helyen és világít rá, hogy az ő feláldozott teste lett számunkra a menekvés. A liturgiában ez azt jelenti, hogy a megtört kenyeret, mi magunk, azaz Isten népe nevezzük az Isten Bárányának, ily módon bizonyosságot téve róla.

A VIII. századtól kezdve a hívek a kenyér törése alatt énekeltek az Agnus Dei éneket, amely azután a XIII. században háromszori ismétlésre rövidült. Ezt a hagyományos szöveget az ökumené teljes körében jól ismerik.

31. Meghívás

A meghívás szövege két bibliai ige. *„Íme, az Isten Báránya, íme, aki elveszi a világ bűneit.”* (Jn 1,29), ill. *„Boldogok, akiket meghív asztalához Jézus, az Isten Báránya.”* (Jel 19,19). A meghívás arra szólít fel bennünket, hogy éljünk azzal a lehetőséggel, ami az egész világ előtt nyitott, azaz fogadjuk el a húsvét áldását életünk számára.

32. Szent közösség (Communio)

A közösség maga a húsvét, azaz a Vele való egyesülés megélése. Arra ébredhetünk rá, hogy ilyen közel nem lehetünk máskor Istenhez. *Ő nagyon közel jött hozzánk, de az utolsó mozdulat a miénk. A szent közösség legszentebb pillanata, amikor kinyújtjuk kezünket a jegyekért és ezzel igent mondunk Jézusra.*

E mozdulattal elhárítunk minden akadályt, ami közénk és Közé állhat, és ő betöltheti teljes valónkat. Bár a jegy, amit kézbe veszünk, mégsem maga a jegy hordozza Krisztust. Ő Lelke által jelen van és az akaratot kifejező mozdulat nyomán áldását reánk árasztja.

Ez azt is jelenti, hogy a mechanikus úrvacsorának nincs és nem is lehet gyümölcse. Jézus Lelke csak az őszinte hívásra lép be életünkbe, ehhez pedig tudatos hitvallás szükséges.

A szent közösség az eukarisztia szertartás egyik legörömtelibb pillanata. Éppen ezért felszabadultan, feszületlenül és boldogsággal a szívünkben kell az Úr asztalához járulni. Amennyiben a szent közösség alatt éneklünk, akkor ezek a dicséretök örömteliek és a húsvét, az eukarisztia csodáját hirdetőek legyenek.

33. Hálaadó imádság

Ez az imádság lehet kötött, azaz valamely szélesebb körben használt, régi imádság, vagy szabad hálaadás. Bármely formát is választjuk nagyon lényeges, hogy

mindenképp történjen meg az úrvacsora lehetőségéért és áldásaiért való hálaadás, továbbá könyörgés azért, hogy ezt a lelkületet képesek legyünk továbbvinni. Ez az imádság készíti fel a közösséget a templom falain kívüli szolgálatra, így hívjuk általa a mindennapok Szentlelkét.

34. Záróhymnus

A hálaadás himnikus formája. Örömteli, dicsérő dallamot jelent.

35. Kiküldő szavak

Nem más ez, mint Isten misszióba küldő szava. Az evangéliumban megfelel a feltámadt Jézus Krisztus utolsó, tanítványainak intézett szavainak. Ilyen pl. az úgynevezett „missziói parancs”, amely Máté evangéliuma végén található (Mt 28,18-20). Elhangozhat ez, vagy bármely más kiküldő szó, amely összefoglalja a templom falain kívüli küldetést.

A római liturgia az „*ite, missa est*” szavakkal fejeződik be, amely nagyjából így fordítható „*íme, küldetésetek van*”. A mise szó tulajdonképp már magát a küldetést fejezi ki. Sajnos a római katolikus egyházban ennek a záróformulának fordítása és értelmezése sok félreértésre adhat okot, hiszen a „*szentmise véget ért, menjetekek békével*”, aligha küldetésre, inkább nyugalomra szólít fel.

Hasonló problémák merülhetnek fel a protestáns gyakorlat úgynevezett „buzdításával” kapcsolatban. E gondolatok sokszor legfeljebb a gyülekezeten belüli megbé-
kélésre szólítanak fel és nem a misszióra.

36. Áldás

A mennybemenetelről úgy számol be Lukács evangélista, hogy Jézus kezét felemelve megáldotta tanítványait, majd eltávozott szemük elől. Ez a záró áldás a földön látható Jézus utolsó tette és ezzel az áldással zárul az istentisztelet is, tudva azt, hogy maga a liturgia nem ért véget, csupán templomi része zárult le. Az áldás felkészít minket mindennapi szolgálatunkra, és késszé tesz, hogy fogadjuk Isten Szentlelkét, amely képessé tesz minket véghezvinni mindazt, amit az Úr általunk akar megvalósítani.

Az áldás lehetőleg bibliai idézet legyen, amelyre szinté kimeríthetetlen példatárat találunk mindkét testam-
tumban.

Az eukarisztiai szertartás rövidíthető a dialógus (18.) és a második lélekzítés (24.) elhagyásával. A közbenjáró imádság (25.) helyett a hívek könyörgése szerepelhet, mint közbenjáró forma. A kenyér megtörése (29.) megtörténhet az alapítás elbeszélésében is. A Sanctus és Benedictus, az Agnus Dei, valamint a záróhymnus fontos részei a liturgiának, de egy csendes forma esetén ezek esetleg szintén elhagyhatók.

Példa egy teljes, limai dokumentum szerint felépített eukarisztiai liturgiára

A *vastagon szedett dölt szöveg* a szolgálattelvő szövege, míg a *dölt betű* a gyülekezeti szavait jelzi.

Bevezető szertartás

1. Bevonulási ének

2. Köszöntés

Az Úr Jézus Krisztus kegyelme, az Isten szeretete és a Szentlélek közössége legyen mindnyájatokkal!

És a te lelkeddel.

Ezután elhangozhat egy zsoltáridézet, vagy egy rövid ima, majd egy pár szavas bevezető az aznapi istentiszteletbe.

3. Bűnvallás

Egy választott, kötött bűnvalló imádság, pl. Kálviné.

Úr Isten! Örökkévaló és mindenható Atyánk! Íme, egybegyűltünk itt, és a szentek egységében, az angyalok és idvezült lelkek társaságában trónusod elé visszük áldozatunkat. Megvalljuk és megismerjük szent felséged előtt, hogy mi szegény bűnösök vagyunk, bűneinkben fogantatva hajlandók minden rosszra, és soha meg nem szűnünk áthágni rendeléseidet. Mikor ezt cselekedjük, igazságos ítéletedből romlást és kárhozatot vonunk magunkra. Mindazáltal Uram, bánjuk, hogy téged megbotránkoztatunk, s kárhoztatjuk magunkat és bűneinket, igaz bűnbánattal kérve, hogy a Te kegyelmed jöjjön segítségül minékünk. Alázattal kérünk, szerető, irgalmas Atyánk, hogy könyörülj rajtunk. Töröld el bűneinket, növeld és sokasítsd meg rajtunk, napról napra Szent Lelked ajándékait, hogy igaz bűnbánatunk teremje a megtérés gyümölcseit, amelyek kedvesek Előtted. Vallás teszünk azért a te szent színed előtt, hogy egyszülött Fiadban a mi Urunk Jézus Krisztusban vetjük egyedül hitünket és reménységünket, bizonyosak lévén afelől, hogy hit által részesei lehetünk a Te Benne kijelentett kegyelmednek, melyet adj meg nekünk itt és az örökkévalóságban, az Ő nevéért.

Ámen

4. Feloldozás

Most én, mint az én Uram – méltatlan bár, de hivatalos szolgálója hirdetem nektek bűneiteknek bocsánatát és az örök életet, melyet megad az Örökkévaló Isten mindenkinek, aki kéri és hittel elfogadja. Mert úgy szerette Isten e világot, hogy egyszülött Fiát adta, ha valaki hisz Őbenne el ne vesszen, hanem örök élete legyen.

Ámen.

5. Uram, irgalmazz! (Kyrie) ének

6. Dicsőség (Gloria) ének, vagy imádság (közösen, vagy soronként megosztva)

*Dicsőség a magasságban Istennek,
– és a földön békeesség a jóakarató embereknek.*

*Dicsőítünk téged, áldunk téged,
– imádunk téged, magasztalunk téged,
hálát adunk neked nagy dicsőségedért,
– Urunk és Istenünk, mennyei Király,
mindenható Atyaisten.*

*– Urunk, Jézus Krisztus, egyszülött Fiú,
Urunk és Istenünk,*

*– Isten Bíránya az Atyának Fia,
te elveszed a világ bűneit, irgalmazz nekünk;*

*– te elveszed a világ bűneit,
hallgasd meg könyörgésünket,*

Te az Atya jobbán ülsz, irgalmazz nekünk.

*– Mert egyedül te vagy a Szent, te vagy az Úr,
te vagy az egyetlen Felség, Jézus Krisztus,*

*– a Szentlélekkel együtt,
az Atyaisten dicsőségében.*

Ámen

Az ige liturgiája

7. Kollektá imádság

Egy szolgálattelvő szabad imádsága.
Amen

8. Olvasmány

Igeszakasz az Ószövetségből, az Apostolok Cselekedeteiből, vagy a Jelenések könyvéből. Végeztével:

Ez az Isten igéje.
Istennek legyen hála.

9. Zsoltáréneklés

10. Apostoli levél

Végeztével:
Ez az Isten igéje.
Istennek legyen hála.

11. Alleluja (ének)

12. Evangélium

Végeztével:
Ezek az evangélium igéi.
Áldunk téged, Krisztus.

13. Igehirdetés

14. Csend

15. Nicea-Konstantinápolyi Hitvallás (381-es szöveg, a „Filioque” nélkül)

*Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában,
mennynek és földnek,
minden láthatónak és láthatatlannak Teremtőjében
Hiszek az egy Úrban, Jézus Krisztusban,
Isten egyszülött Fiában,
aki az Atyától született minden idő előtt,
világosság a világosságtól,
valóságos Isten a valóságos Istentől,
született és nem teremtett, az Atyával egylényegű,
és általa lett minden.
Érettünk emberekért és üdvösségünkért
leszállt a mennyből.
Megtstesült a Szentlélektől és Szűz Máriától,
és emberré lett.*

*Keresztre feszítették értünk Poncius Pilátus alatt,
kínhalált szenvedett és eltemették,
harmadnapon feltámadt az Írások szerint,
fölment a mennybe, ül az Atya jobbján,
újra eljön dicsőségben ítélni élőket és holtakat,
és uralmának nem lesz vége.
Hiszek a Szentlélekben,
Urunkban és éltetőnkben,
aki az Atyától származik,
akit az Atyával és a Fiúval együtt imádunk
és dicsőítünk, és aki szólt a próféták által.*

*Hiszem az egy, szent,
egyetemes és apostoli egyházat.
Vallom az egy keresztséget a bűnök bocsánatára.
Várom a holtak feltámadását
és az eljövendő örök életet.
Amen*

16. Hívek könyörgése

Aktuális imatémák, egy-két mondatban összefoglalva.
Lehetőleg a gyülekezet tagjai mondják. Mindegyikre felelet:

Kérünk téged, hallgass meg minket!

Az eukarisztia liturgiája

17. Előkészület – a szent jegyek előkészítése közben ének, vagy instrumentális zene, majd:

*Áldott vagy Urunk, mindenség Istene,
mert a te bőkezűségedből kaptuk a kenyeret,
a föld termését és az emberi munka gyümölcsét.
Ebből lesz számunkra az élet kenyere.
Áldott legyen az Isten mindörökké.
Áldott vagy, Urunk, mindenség Istene,
mert a te bőkezűségedből kaptuk a bort,
mint a szőlőtő termését
és az emberi munka gyümölcsét.
Ebből lesz számunkra a lélek itala.
Áldott legyen az Isten mindörökké.
Ahogyan a gabonaszemek egykor szét lettek szórva
a mezőn
és ahogy a szőlőt sokfelé ültették el a hegyoldalon
úgy egyesülnek most ezek ezen az asztalon
a kenyérben és a borban.
Így gyűljön össze egyháza
királyságodban a föld határaitól!
Maranatha! Jöjj el Úr Jézus!*

18. Dialógus

*Az Úr legyen veletek.
És a te lelkeddel.
Emeljük fel szívünket.
Felemeltük az Úrhoz.
Adjunk hálát urunknak, Isteniünknek.
Méltó és igazságos.*

19. Prefáció

*Valóban méltó és igazságos, illő és üdvös,
hogy mindig és mindenütt hálát adjunk neked,
mi Urunk, szentséges Atyánk,
mindenható, örök Isten:
Ünnepenként változó, kötött imádság Végeztével:
Ezért az angyalokkal és minden mennyi seregekkel
együtt dicsérünk és magasztalunk és áldunk Téged
és mondjuk/énekeljük:*

20. Sanctus és Benedictus, ének, vagy közösen mondva:

*Szent vagy, szent vagy, szent vagy,
mindenség Ura, Istene.
Dicsőség betölti a mennyet és a földet.
Hozsanna a magasságban.
Áldott, aki jön az Úr nevében.
Hozsanna a magasságban.*

21. Első Lélekhívás

*Urunk, Te valóban szent vagy.
Te vagy minden szentség forrása.
Add hogy a Szentlélek ereje által
ez a kenyér és ez a bor számunkra
a mi Urunk, Jézus Krisztus teste és vére legyen!
Jöjj Teremtő Lélek!*

22. Az alapítás elbeszélése
*Add, hogy a Teremtő Lélek megvalósítsa
a te szeretett Fiad szavait,
aki, azon az éjszakán
amelyen elárulták,*

*vette a kenyeret, és hálát adva megtörte,
és ezt mondta: Vegyétek, egyétek!
Ez az én testem, amely tiérettetek megtöretik,
ezt cselekedjétek az én emlékezetemre.*

*Hasonlóképpen vette a poharat is,
miután vacsoráltak és ezt mondta:
E pohár amaz újszövetség az én vérem által,
ezt cselekedjétek, valamennyiszer isszátok
az én emlékezetemre.*

*Mert valamennyiszer eszitek e kenyeret
és isszátok e poharat,
az Úrnak halálát hirdetitek, amíg eljön.*

(Szereztetési igék mondása közben a szolgálattévő megtöri a kenyeret és felemeli a kelyhet.)

*Nagy hitünk titka.
Halálokat hirdetjük Urunk, és hittel várjuk feltámadá-
sodat, amíg el nem jössz.*

23. Megemlékezés
*Mivel Urunk, ma megváltásunk emlékét ünnepeljük:
felidézzük a te Fiad születését és életét köztünk,
az ő keresztségét János által,
utolsó vacsoráját az apostolokkal,
halálát és alszállását a holtak hazájába,
hirdetjük Krisztus feltámadását
és felemeltetését a dicsőségbe,
ahol mint a mi Nagy Főpapunk
szüntelenül közbenjár minden emberért,
és mi várjuk visszatérését az utolsó időkben.
Maranatha, az Úr közel van!*

24. Második lélek hívás
*Tekints Urunk erre a hálaáldozatra,
amelyet te magad adtál az egyháznak
és kegyesen megőriztél
amikor elfogadtad a te Fiad áldozatát
amely által újból visszafogadtál szövetségedbe.
Amikor részesülünk Krisztus testében és vérében
töltsön el bennünket a Szentlélek
hogy egy test és egy lélek legyünk Krisztusban
hogy élő áldozatként magasztaljuk dicsőségedet.
Jöjj Teremtő Lélek!
(25. Közbenjáró imádság – kimarad)*

26. Záródicsőítés
*Óáltala, ővele és őbenne
a tiéd, mindenható Atyaisten,
a Szentlélekkel egységben
mindentisztelet és dicsőség
mindörökkön-örökké.
Ámen*

27. Az Úr imádsága
Egy keresztségben, egy Szentlélekben és Krisztus tes-

*tében egyesülve imádkozunk Isten fiaiként és leányai-
ként:*

Mi Atyánk...

28. A béke
*Urunk, Jézus Krisztus,
te azt mondottad apostolaidnak:
Békességet hagyok rátok,
az én békémet adom nektek.
Ne vétkeinket nézzed, hanem Egyházad hitét,
őrizd meg szándékdod szerint békében,
és add meg teljes egységét.
Aki élsz és uralkodol mindörökkön-örökké.
Ámen
Az Úr békéje legyen veletek mindenkor.
És a te lelkeddel.
Köszöntsétek egymást a béke jelével.*

29. A kenyér megtörése
*A kenyér, amelyet megtörünk a Krisztus testével való
közösségünk, az áldás kelyhe, amellyel köszönetet mon-
dunk, a Krisztus vérével való közösségünk.*

30. Isten báránya (énekelve)

31. Meghívás
*Íme, az Isten Báránya, íme, aki elveszi a világ bűneit.
Boldogok, akiket meghív asztalához Jézus,
az Isten Báránya.*

32. Szent közösség

33. Hálaadó imádság
Kötött, vagy szabad hálaadó imádság.

34. Záróhymnusz

35. Kiküldő szavak
Pl. Missziói parancs (Mt 28,18-20)

36. Áldás

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Didakhé* In: Vanyó László (szerk.) *Apostoli atyák* (Ókeresztény írók III. kötet, Szent István Társulat, Budapest, 1988)
- Énekeskönyv magyar reformátusok használatára* (Magyarországi Református Egyház, 1948/1990)
- Evangélikus énekeskönyv* (Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 1981/1995)
- Keresztség, úrvacsora, lelkesítő szolgálat (Limai dokumentum)*
In: Református Egyház XXXVII/3: 1985. március. 53-69. o.
- Kis Ágenda* Összeállította és jegyzetekkel ellátta: Pásztor János (Komárom, 2004)
- Kis Miskönyv* (Országos Liturgikus Tanács, Budapest, 1994)
- Pásztor János: *A református keresztyén egyház istentisztelete – Liturgia* (DRTA, Debrecen, 1985)
- Pásztor János: *A Limai Dokumentum az eucharisziáról* In: Református Egyház XXXVII/3: 1985. március. 77-79. o.
- Tarjáni Zoltán: *Misekalauz* (Igen egyesület – Új Ember Kiadó, Budapest, 2000)
- Thurian, Max: *Ecumenical Perspectives on Baptism. Eucharist and Ministry* (Faith and Order Paper no. 116, WCC, Genf, 1983)
- Várnagy Antal: *Liturgia* (Lámpás Kiadó, Pécs, 1993)

Egyház és állam kapcsolata

A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának Szociáletikai Bizottsága a fenti címmel egy összefoglaló tanulmányt készített. E munka célja az volt, hogy rövid terjedelemben, de komoly bibliai, történelmi, teológiai és praktikus szempontokat figyelembe véve eligazító segítséget nyújtson mindazoknak, akiket e témakör érint vagy érdekel.

Nyilvánvaló, hogy különböző helyzetekben ez a kérdéskör más-más hangsúlyokkal jelentkezik. Másként áll elő kritikus társadalmi válságok idején, történelmi sorsfordulók alkalmával, új egyház vagy új állam kialakulásának korában, helyi, országos vagy kontinentális képviselőválasztások idején, gazdasági konjunktúra és gazdasági válság korában, vagy nyugodtnak, kiegyensúlyozottnak mondható történelmi periódusban.

A tanulmány összeállításában fáradozó teológusok: Fazakas, Sándor, Benke György, Bóna Zoltán (református), Reuss András, Béres Tamás, Orosz Gábor (evangélikus), Szirtes András (baptista), Kalota József (ortodox) arra törekedtek, hogy tanulmányuk egy olyan alapvetés legyen, amely e kérdéskör értelmezésének, taglalásának minden helyzetben kiinduló pontja és vezérfonala lehet. A tanulmányt a bizottság az Ökumenikus Tanács elnökségének benyújtotta. Az elnökség helyénvalónak tartotta, hogy e szöveg az Ökumenikus Tanács honlapján és a Teológiai Szemle hasábjain a széles nyilvánosság rendelkezésére álljon. (a szerk.)

Az egyház és állam viszonya minden nemzedéket foglalkoztató, elvi és gyakorlati kérdés. Társadalmi átalakulások idején, ha lehet még élénkebben foglalkoztatja e kérdés a közéletet. Miben áll az állam feladata, és mit jelent az egyház közéleti vagy politikai felelőssége? Mit jelent az egyház és az állam szétválasztása és mely területeken segíthetik egymást feladatuk teljesítésében? E kérdések figyelembe vételével az alábbiakban az egyház és az állam kapcsolatának bibliai, történelmi, teológiai és gyakorlati szempontjainak átgondolása mellett keressük a választ a még megoldatlan problémákra.

1. Elvi alapok és történelmi tapasztalatok:

1.1. Egyház állam kapcsolata a Szentírás tükrében:

Az Őszövetség a királyság minden szakrális legitimitációja mellett elutasítja a politikai hatalom isteni jellegét, de eszközként tekinti azt az emberi együttélés rendjének fenntartására. Az Újszövetség szintén nem beszél egységes „államtan”-ról, csupán a keresztyéneknek, mint polgároknak a politikai hatalomhoz való viszonyáról. A Róm. 13,1-7 vagy az Ap.csel 5,29 klasszikus locusai a földi hatalmasságok igényeit az Istennek való engedelmesség követelményével korlátozzák. A Jel. 13-ban a politikai hatalom démoni fenyegetettséget jelent. Jézus eligazító szavai az adógarasról (Mt 22,21), az ő országának nem e világi jellegéről (Jn 18,36), az uralkodás és a szolgálat ellentétéről (Mk 10, 45) nem az isteni és a császári hatalom egybekapcsolását vagy egyenrangúságát támasztják alá, hanem arra hívják fel a figyelmet, hogy az egyház is és az állam is csak akkor teljesítheti küldetését, ha *nincsenek egymással szerves kapcsolatban*.

1.2. Egyház állam kapcsolata a történelmi tapasztalatok fényében:

Történelmileg nézve ez a kapcsolat soha nem volt feszültségektől mentes. Az egyház gyakran ki volt téve a kísértésnek, hogy annak megfelelően keresse a helyét a

világban, ahogyan a társadalom vagy az államhatalom tekintett rá. Ez történelmileg két szélsőséget mutat:

(1) vagy *bizalmatlanul* tekint az állam az egyházra, aminek következménye a türelmetlenség, az egyház által képviselt értékek nyilvános negligálása, az egyház társadalmi-gazdasági ellehetetlenítése egészen az egyházüldözésig elmenően, azért hogy az állam minél előbb megszabaduljon a „kényelmetlen-kritikus” idegen testtől. Ez a bizalmatlanság részben azzal magyarázható, hogy a keresztyén egyház az egyéni élet alakítására és a társadalom formálására végzett szolgálatát olyan alapról végzi, amely *idegen* a társadalom, az állam, a világ szemében: ez a *Krisztusban való elhívás és az Isten Országának reménysége*. Itt található a gyökere mindannak a félreértésnek, gyanúsítgatásnak és kritikának, amely a múltban az egyházat érte és ma is érheti. Ennek következtében az egyház hajlamos arra, hogy kitérjen a politikai hatalom útjából, visszavonuljon belső szentélyébe. az istentisztelet liturgiai keretei közé, egy ú.n. privát kegyességbe. A tolerancia hiányára tehát gyakran úgy reagál az egyház, hogy megpróbál kivonulni a világból, visszavonulni a társadalmi kérdésektől, és így önmaga „szakralizálása”-ra törekszik, hogy az egyház csak a beavatottak számára legyen egyház. Ez a fajta magatartás egyet jelent a fundamentalista bezárkózással, az önkéntes gettóba vonulással.

(2) Vagy pedig, mint kulturális-politikai „tényező” az állam megpróbálja *eszközüvé tenni* az egyházat, saját ideológiai-világnézeti céljainak megvalósításához. E második esetben, kritikai funkciójáról megfeledkezve az egyház azonosulni igyekszik a világgal és élni kíván a számára felajánlott lehetőségekkel, s közben nem vesz tudomást a társadalom önállóságáról. Így önkéntelenül is újjáéleszti azt az egyáltalán nem újkeletű egyházi törekvést, amely a világot krisztianizálni, a társadalmat egyháziasítani, a politikát pedig klerikalizálni akarja. S miközben mindenáron szakralizálni akarja a világot, önmaga szekularizációját készíti elő. Nehéz megítélni, hogy hosszú távon melyik említett szélsőség veszélyesebb. A

kérdés az, hogy van-e az egyház számára olyan út, amely megoldást jelentene az elzárkózás és a kiszolgálás hamis alternatíváival szemben?

Történelmileg nézve viszont nem tagadható, e két szélsőség között az egyház újra és újra igyekezett megtalálni a küldetésének megfelelő utat: egyrészt az Isten iránti feltétlen engedelmisségben (Ap.csel 5,29) nem hallgatta el az Evangélium igazságát, másrészt törekedett szolgálni az ember és a köz javát a prófétai intelem értelmében: „Fáradoztatok annak a városnak békességén,... és imádkoztatok érte az Úrhoz, mert annak a békességétől függ a ti békességetek is!” (Jer 29,7)

1.3. Egyházaink teológiai felismerései:

A reformátori teológia a láthatatlan és látható egyház egymáshoz való viszonyának tisztázásával kívánta elvi síkon kitűzni az egyház és teológia közéletben való szerepvállalásának határait. A látható egyház, ha nem is azonos a láthatatlan egyházzal, mégis a láthatatlan felől nyeri el lényegét és értelmét, és ez határozza meg ismerető jegyeit: az Ige tiszta hirdetését és a szentségek rendeltetésszerű kiosztását. Az igazi egyház nem láthatatlan, hanem mindig látható. Isten cselekedete és a Szentlélek bizonyágtétele teszi láthatóvá azt, ami eddig elrejtett volt. Csak a hit látja meg a Szentlélek munkája nyomán a „látszólagos” egyház, vallásközösség, dogma, kultusz, egyházi hivatal és rend mögött az „igazi egyházat úgy, ahogyan egy fényreklám fekete betűi is életre kelnek, olvashatók és láthatóak lesznek az elektromos áram bekapcsolása után” (Barth).

A látható és a láthatatlan egyház szerves egységét leginkább az bizonyítja, hogy a látható egyház *nem ismer* a maga életére és bizonyágtételére nézve *más mértéket*, mint Istennek a Szentírásban és Jézus Krisztusban adott kinyilatkoztatását. Ha e Kijelentés mellett az egyház a világ(állam) rendjének változását vagy éppen egy adott formáját tekintén kijelentés értékűnek. akkor ennek végzetes következménye lehet a földi, látható egyház életére nézve: „abszolút módon viszonyul ahhoz, ami relatív” – nevezetesen az éppen fennálló rendhez - és ennek egyenes következményeként relatívnak tekinti azt, ami abszolút.

„A látható igaz egyház az államrendek változásában is Isten ítéletének és gondviselésének jelét ismerheti fel, amely egyben *bűnbánatra*, hívei *összegyűjtésére* és a *bizonyágtételre* kell, hogy indítsa” (Barth).

A reformáció harmadik ágának örököséként a *baptista* teológia és hitgyakorlat az egyház és állam viszonyát első renden a szeparáció és a vallás- és lelkiismereti szabadság fogalmaiban határozta meg, és az alábbi felismeréseket hangsúlyozza:

(1) Az Istenhez és az ő népéhez való tartozás hitvallási kérdés, amely ezért elválik az emberi élet másféle, természetes, kulturális vagy politikai kötődéseitől. Ez tükröződik a hitvalló keresztség tanításában és a *corpus Christianum* elutasításában. Ezzel párhuzamosan az egyház küldetésének része a különböző kulturális, társadalmi és politikai megosztottságok áthidalása – az egyház ebben az értelemben 'katolikus'.

(2) Az egyház a kihívottak közössége, ezért munkáját a világban bizonyos távolságtartással végzi, ami azonban nem jelenthet elszigetelődést (vö. Lk 22,25-27; Jn 17,15-19).

(3) A szabad vallásgyakorlás egyetemes jogként értelmezendő, ezért annak követelése sosem irányulhat csak

saját privilégiumok megszerzésére. A világi hatalom természeténél fogva nem illetékes a vallás kérdéseiben („A király halandó ember és nem Isten, ezért nincs hatalma alattvalói halhatatlan lelke felett.” Thomas Helwys, 1612).

Az *ortodox teológiai* szemlélet Egyház és állam viszonyában a harmonikus kapcsolatot tekinti ideálisnak. Ennek kölcsönös betartását, a „szimfónia elvet” a kétfejű bizánci sással érzékelteti. A diognétoszi formula (Egyház-lélek, állam-test) keresztény társadalmi szintézise két olyan hatalmi ágat feltételez, amely egyetlen testben egyesül. Ezek bármely irányba történő aránytalanságát (cezaropapizmus, papocezarizmus) az Egyház anomáliának tekinti.

A rendszer zártsága ellenére a párhuzamos hatalmi ágak jól megkülönböztethetők egymástól. Az államot az azonos országhatáron belül élő népcsoportok hozzák létre. Az Egyház viszont maga szüli a tagjait. Az egyik így egy emberi konglomerátum, míg a másik egy reprodukív közösség. Az Egyháznak ui. előbb újjá kell szülnie valakit ahhoz, hogy azután Krisztus misztikus testébe befogadhassa. Az Egyháznak ezért nem alattvalói, hanem gyermekei vannak, ahogy Pál apostol tekint a korinthusi gyülekezetre: „Az evangélium által én szültelek titeket a Jézus Krisztusban.” (1Kor 4,15)

Az állam parancsuralmi rendszerével szemben az Egyház egy szeretet-kapcsolaton alapuló viszonyt létesít és kezdettől fogva a kovász szerepét tölti be a társadalomban. Lelki küldetése a világ teljes megújítása. Az államhoz fűződő kapcsolata ezért nem konvencionális, hanem üdvtörténeti. Az ortodox teológia az egész emberiséget és az egész isteni teremtést krisztológiai perspektívába helyezi (Kol 3,11).

Természetesen, az Ortodox Egyház is tisztában van vele, hogy az első évezred Egyház-világ képe nem mindenben felel meg a mai kihívásoknak (elvilágosodás, néphatalmi struktúra, ateizmus), de tapasztalatból tudja azt is, hogy egyetlen abszolutista állam vagy diktatúra sem tudja a hitet az emberek szívéből kioltani. A volt szocialista országokból alakult modern demokráciákban elsősorban a „lelki demokráciát” és az állammal való együttműködésben pedig a fokozott felelősségét hangsúlyozza.

A mai pluralista társadalomban ui. az állam felelőssége az egyéni szabadságjogok mellett a lelki örökség megőrzéséhez való közösségi jogok biztosítása, és az Egyházhoz fűződő kapcsolat rendezettség garantálása is. Ennek elmulasztása esetén drámai helyzet alakulhat ki, gondoljunk csak a nemzetközi elvárásoknak mindenáron megfelelni kívánó globalizációs politika vagy az egyre terjedő vallási fanatizmus veszélyére.

2. Tisztázásra váró kérdések, elvi szempontok, feladatok:

2.1. A bűnbánat szerepe és haszna:

Bűnbánattal és önkritikusan kell megállapítanunk, hogy egyházaink a múltban gyakran megpróbálták hasonlítani a világ skémájához, nem egyszer az államhatalom eszközeit is igénybe véve a saját érdekek érvényesítésére vagy tagjaik fegyelmezésére. A mindenkori állammal való kapcsolatok kiépítésére és egyházpolitikai célok elérésére megkötött „hamis koalíciók” az egyház küldetésében való meghasonlást, a társadalom előtti hitelének elvesztését eredményezte. Eközben megfélekedtek őrálói szere-

pükről és nem emelték fel kellő eréllyel szavukat a világban tapasztalható igazságtalanság és az elnyomás ellen. A bibliai alapokra és közös hagyományainkra való eszmélkedés viszont újból megtaníthat arra, hogy az egyház és az állam az emberiség életének két különböző, vallási és polgári megnyilvánulása. Mindkettő Isten uralma alá tartozik, és mindkettő – a maga eszközeivel - az ember javát kell, hogy szolgálja. De az egyház és az állam *elkülönülő* hatáskörei nem szembenállást jelentenek, hanem azt, hogy e hatáskörök *kiegészítik és segítik egymást*.

2.2. A szeparáció:

Az egyház és állam szétválasztásának gondolata napjainkban gyakran uralja a politikai retorikát. A „szabad egyház szabad államban” elve az újkortól kezdve egyre inkább meghatározta a közélet alakulását és az ennek megfelelő egyházpolitika eszményét. Ezt azért is fontos tudatosítani, mert a sokat hangoztatott *szeparáció* nem az állam kezdeményezéséből, kényszer alatt kell, hogy megvalósuljon. Bár sokan vallják azt a tételt, hogy a szeparációra mindig akkor került sor, amikor erre az állam kényszerítette rá politikai-gazdasági vagy más eszközökkel az egyházakat. A történelmi példák viszont (skót, holland, svájci egyházak) ennek ellenkezőjét is bizonyítják: elsősorban magának az egyháznak a javát szolgálja a szeparáció, a szétválás pedig az államnak is hasznára válik.

Révész Imre szerint: „az egyházat a maga életfeladatainak végzésében, t.i. az Ige hirdetésében nem gátolhatja a mindenkori államrendre való opportunisták tekintet, viszont az állam, a maga lényegéhez tartozó célok munkálásában nem teheti magát függővé az egyháznak, mint társadalmi s esetleg politikai szervezetnek érdekeitől.” Ez viszont nem jelentheti azt, hogy az egyháznak szabad volna visszavonulnia az „áhitatoskodás életzugába”, semmi felelősséget sem érezve a világ és a közélet alakulása iránt. Az egyház és állam viszonyának olyan rendezése lenne kívánatos, amely az eddigi kényszerű összefonódás és az ebből adódó hanyatlás helyett az egyház belső megerősödését, önmagára találását biztosítja, az államot pedig mentesíti annak kényszerétől, hogy egyik vagy másik egyházat kedvezményekben részesítse, ezzel versengést és féltékenykedést idézve elő közöttük.

A kérdés nem az, hogy szükség van a szeparációra, hanem, hogy mikor, minként, milyen feltételek mellett történjen? Ahhoz nem férhet kétség, hogy ahol az egyház az államtól vállal át (szociális, kulturális stb.) közfeladatot, ugyanolyan anyagi feltételek és elbírálás mellett végezhesse, mint az állami szektor hasonló intézményei. Az egyház sajátos hitéletére nézve viszont leszögezhető: hosszú távon a szeparációt csak egy lelkeségében megújult egyház bírhat el, amelynek tagjai nemcsak teherviselésre, de áldozatokra is képesek. Az egyház szervezeti reformja és lelki megújulása elválaszthatatlan egymástól.

A szeparáció nem akadálya, hanem feltétele az egyház és az állam jó együttműködésének.

2.3. Az állam semlegessége:

Az Európai Unióra való tekintettel megállapítható, hogy az Unió alkotmánya az egyes tagállamokra bízta azt, hogy milyen kapcsolatot kíván fenntartani az egyházakkal. Európa vallási és kulturális pluralitására való hivatkozással az Isten előtti felelősségre és a keresztyén örökségre való hivatkozás kimaradt az EU alkotmányából. Kérdés viszont, hogy az egyes államok és társadalmak hogyan kí-

vánják kivédeni a pluralizmus radikalizálódásának káros következményeit? Hogyan kívánja kezelni az Unió azoknak a vallási-kulturális közösségeknek a megjelenését és terjeszkedését, amelyek éppen vallási alapon követelik a vallás és politika új egységét (iszlám fundamentalizmus), vagy az egyén szabadságának és az emberi méltóság gondolatának létjogosultságát. Mindeközben megjelenik – a globalizáció ellenhatásaként – a „homogén gettókba” való visszahúzóódás, vagy a különböző tekintélyelvű fundamentalista körökbe való tömörülés igénye.

Az európai társadalmak modernizáció-története egy veszes ellentmondásosságot bizonyít. A társadalom egyfelől igényli a hagyományokon felülemelkedő, kötetlen, önmegvalósításra és önrendelkezésre képes egyének jelenlétét – másfelől éppen azokat a társadalmi intézményeket építi le és lehetetlenné teszi a pluralizmus és az értéksemlegesség jegyében, amelyek képesek lennének megadni az egyén kibontakozásának, értékítélete kifejlődésének kereteit. Ezért beláthatatlan következményekkel jár a történelmi egyházak morális tradícióinak relativizálása és a keresztyén értékekkel szembeni semleges álláspont hangsúlyozása – jöllehet e kísértésnek maguk az egyházak sem képesek ellenállni. Az Isten előtti felelősségre való hivatkozás ugyanis nem vallási gyámkodást jelent a politika felett – de jelzi annak a szabadságnak a realitását, amely *egyrészt* megjeleníti az *egyén méltóságának* érintettségét, *másrészt* előfeltételét és egyben kontrollját is képezi a liberális jogállam működésének.

A keresztyén egyházak jelenlétére és szolgálatára tehát nagyon is szüksége lenne az európai államoknak: az egyházak morális ágensei lehetnének az értékektől megfosztott társadalomnak. Ellenkező esetben ezt az űrt más érdekek és intézmények fogják kitölteni, előbb-utóbb másfajta, nem kívánatos integrációs erő képviselve.

2.4. Mit jelent az egyház prófétai szolgálata, illetve őrállói tiszte?

A történelmi tapasztalat és teológiai felismerések fellelvenítése azért is szükséges, mert hivatalosan jogállamnak nyilvánított keretekben is minduntalan szükség van a közélet tisztasága feletti őrködésre, a demokrácia állandó korrekciójára. A mai állami élet valóságát tekintve is el nem hanyagolható tájékozódási szempontokat jelenthetnek egyházaink korábbi felismerései. Ezek szerint az egyház akkor teljesíti prófétai tiszteit, ha szükség szerint hangot ad a demokrácia eszményeivel való visszaélés elleni tiltakozásának, felemeli szavát az állam alkotmányos rendje érdekében, és nemcsak a *régi* igazságtalanságok felszámolását sürgeti, de lehetőségei szerint mindent megtesz az új igazságtalanságok felburjánzásának kivédésére.

Az egyház prófétai szava akkor hiteles, ha előbb Isten népét szólítja meg, még mielőtt a társadalomhoz szólna, hiszen akire sokat bíztak, attól többet kérnek számon” (Lk 12,48). E *prófétai üzenetnek* az egyház megújulását kell munkálnia, úgy hogy

- erősíti az egyháztagokat a személyes elkötelezettség alapuló krisztuskövetésben;
- elmélyíti a egyházi vezetők felelősségtudatát;
- rámutat azokra a kísértésekre, amelyek a mai társadalomban az evangélium ellenében hatnak;
- segíti a múlttal és önmagunkkal való önkritikus szembenézést és az egymással való kiengesztelődést;
- leleplezi azokat a kulturális, társadalmi vagy politikai tendenciákat, amelyek az egyházban a Krisztus

helyére törnek vagy megosztják az emberi közösséget;

- formálja a gyülekezeteket, hogy azokon keresztül Isten hívása hathatósan érje el az embereket;

Melyek legyenek az egyház prófétai szolgálatának mai szempontjai?

(1) Tudatosítani kell az egyház tagjaiban, hogy minden keresztyén misszió és diakónia a társadalom elesettjei és áldozatai iránt mindaddig „csak szolgáltatás” marad, míg az egyház nem képes *szembesülni* az adott rendszer kihívásaival és nem tesz meg minden tőle telhetőt a problémákat kiváltó okok *megelőzésére*;

(2) Az egyház prófétai szavának tartózkodnia kell a kultúrában és a médiába tapasztalható „*profécia*” *idegen hangjától*, amely a kíméletlen leleplezésekben és a szenzációi hajszolásában érdekelt;

(3) Végül az egyház nem használhatja prófétai tisztét arra, hogy önmaga hitelét, társadalmi befolyását és erkölcsi tekintélyét biztosítsa a világban;

Az egyház akkor teljesíti őrálói tisztét hitelesen, ha a közéleti megnyilvánulása, állásfoglalása és bizonyágtétele nem áll meg a kritikánál, hanem felmutatja a világnak a Jézus Krisztusban adott *ígéret* tartalmát és felbreszti a *reménységet* Isten ítélete és kegyelme iránt!

A bizalom építéséért*

I.

1. Ez a 15. közgyűlésünk. A kerek évforduló és a másfél évtized alatt – a politikai-társadalmi rendszerváltás során – kialakuló sokszínű, bonyolult új helyzet indokoltá teszi a visszatekintést is. Ahhoz, hogy próbáljuk teljesíteni a feladatot, első renden arra kell visszagondolni, hogy mi motiválta azt a tizenkét személyt, akik a rendszerváltás utáni első évben már úgy döntöttek, hogy – élve az új egyesületi törvénnyel – megindítják egyházi-ökumenikus téren is a magyar társadalom pluralizmusához, a civil társadalom kifejléséhez való hozzájárulást. Az ÖTK 1991. február 1-jén kezdte meg tevékenységét. Ennek az évnek az áprilisában benyújtotta kérését a Budapesti Fővárosi Bírósághoz és várta bejegyzését azzal a célmegjelöléssel, hogy „vallás-társadalmi civil” szervezetként óhajt működni. A bírósági regisztráció megtörtént 1991. június 18-án. Ugyanabban az időben a magyarországi történelmi egyházak vezetői írásos állásfoglalásban (Seregély István egri érsek, a Római Katolikus Püspöki Konferencia volt elnöke, Harmati Béla evangélikus püspök, dr. Berki Feriz a Magyar Orthodox Egyház feje és Viczián János baptista lelkész, a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának akkori elnöke) lelki és erkölcsi támogatásukról biztosították a kezdeményezést.

2. Az indítékok közül négyet említek meg csupán:

a) Az Apostoli Hitvallásban kifejezett tétel, miszerint „hiszem az egyetemes keresztyén anyaszentegyházat” nem maradhat elvont hittan, nem is csupán egyháztörténeti hivatkozás, vagy eszkatológiai várakozás, hanem a szürke hétköznapi élet bonyolult forgatagában megélt valóság kell, legyen. És annak a kifejezése, hogy Jézus Krisztusban hívő közösségek – a felekezeti és más megosztottságok ellenére is – a társadalomban nemcsak jelen vannak, hanem hozzá akarnak járulni a közélet szabad és demokratikus fejlesztéséhez. A parlamenti demokráciában olyan nagy felelősséget viselő civil társadalomból nem hiányozhatnak a vallás-társadalmi civil szervezetek sem.

b) Második okként azt jelölöm meg, amit napjainkban már úgy neveznek, hogy „kapcsolati tőke”. Ez jelenti azoknak a személyi kapcsolatoknak a sokrétű összességét, amely kialakult a keleti-nyugati feszültség idején, a hidegháborús években az egyházak között is egyrészt Magyarországon belül, de az egész magyar nyelvterületen, sőt Nyugat-Európában és Észak-Amerikában, továbbá az egész fejlődő világban.

c) A harmadik okot abban látom, amit én a „szürke zóna” lehetőségei nevet adom. Ez olyan tér, ahol a „még nem, de már igen” ökumenikus kapcsolatai spontán kialakulnak, azaz a hivatalos ökumenikus szálak felvétele még nem kerülhet sor, de már az egyházak és a keresztyén közösségek nem elégszenek meg a hivatalos konfesszionális határokkal, és azokon túl kívánnak lépni. Különösen olyan helyzetekben, amikor az államközi kapcsolatok elhidegülnek, de a szálak fenntartása a más országokhoz csatolt területeken élő egyházakkal egyedülállóká válik. Az ilyen jellegű ökumenikus mozgalmi csoportok jelentősége óriási. Ezt Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban, egész Észak-Amerikában már évtizedekkel ezelőtt felfedezték. Sőt a nagy ökumenikus központok (Szentszék, Egyházak Világtanácsa, Református Világszövetség, Lutheránus Világszövetség stb.) mára már belátták, hogy az intézményes egyházak respektabilitását össze kell kapcsolni a legkülönbözőbb ökumenikus közösségi mozgalmak dinamizmusával. A világon felsorolhatatlanul nagyszámú olyan ökumenikus keresztyén vallási mozgalom működik, amelyek már szervezeti formát is teremtettek, így a „Societas Oecumenica” összefogást, amelynek a mi Tanulmányi Központunk is tagja.

d) Végül arra mutatok rá, hogy az ökumenizmus építését nemcsak hivatalosan a magas vagy kevésbé magas egyházi tisztséget viselve lehet végezni, hanem az egyre bonyolultabbá váló élet minden területén. De az ilyen közösségek csupán kiegészítő és áthidaló feladatot akarnak betölteni. Az ÖTK is tudomásul veszi, és erősíteni szeretné a nagyra értékelt magyar ökumenikus fáradozásokat, mint amilyeneket a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa és a Magyar Bibliatársulat végez. Ezekkel semmiképpen nem versenyezni akar, hanem olyan területeket kíván lefedni, amelyek a fentiekben említett „szürke zónához” tartoznak. Az ökumenizmus ma már a felekezeten túli szakaszába (posztkonfesszionális) jutott. De természetszerűen még nagyok a különböző szervezeti és konfesszionális erőfeszítések is. Napjainkban azon-

* Összefoglaló beszámoló az Ökumenikus Tanulmányi Központ 2005. évi tevékenységéről és rövid visszpillantás 15 évre. (Elhangzott a Ráday Kollégiumban, 2006. május 4-én tartott ÖTK közgyűlésen.)

ban ez a két vonal – a felekezeti és az ökumenizmus – egymással párhuzamosan fut. Kevés az olyan keresztyén egyház vagy közösség, amelyek ne ápolnának igen széles körben ökumenikus kapcsolatokat, akár bilaterálisan, akár kontinentálisan vagy globálisan. Éppen az ökumenizmus elburjánzása miatt látnak már a nagy nemzetközi ökumenikus szervezetek megoldandó problémákat, mert a különböző tanácskozások egymást átfedik és nagy az erőfeszítés a tekintetben, hogy új arculatot adjanak egy egységesebb és áttekinthetőbb, a keresztyén egyházak egységét jobban kifejező összefogásnak.

Ez a négy indító ok mutat rá az Ökumenikus Tanulmányi Központ tevékenysége megindításának hátterére.

II.

1. A beszámolási időszakban is feladatunknak tekintettük, hogy Jézus Krisztus egyetemes anyaszentegyházát megtestesítő intézmények eseményeit figyelemmel kísérjük, azokat elemezzük és bemutassuk, hogy ne szakadjunk el a világkeresztyéniség egészenek életlülkítésétől. A 2005. esztendőben 30 olyan összeállítást készítettünk, amit a robbanásszerűen megnőtt audiovizuális és az elektromos kommunikáció eszközei egyre fokozottabban lehetővé tesznek. Az Ökumenikus Tanulmányi Központ-hoz már a megalakulás után több mint 100 magyar, angol, német, francia és orosz nyelvű egyházi sajtótermék érkezett és jár még mindig, bár mennyiségileg a jelenlegi állapot nem hasonlítható össze a tíz évvel ezelőttivel.

2. Nemzetközi ökumenikus konferenciákat rendeztünk, melyek kezdeményezését a magyar történelmi egyházak nem hivatalos formában, de támogatták és képviselik azokban tevékenyen részt vettek:

a) A jugoszláv válság, majd háború idején, Kecskeméten 1995. augusztus 21-27. napjain „A keresztyén hit és az emberi ellenségeskedés” címmel jött létre az első. Ezen a találkozón 180 római katolikus, ortodox, protestáns és anglikán személyiség vett részt Kelet-Közép-Európa és a Balkán 20 országából. A konferencia anyaga német, angol és magyar nyelven külön kötetekben is megjelent.¹ Egyedi jelentősége ennek a tanácskozásnak abban állt, hogy sikerült egy asztalhoz ültetni a szerb ortodox egyház, a horvát római katolikusok és a Boszniában élő különböző egyházak képviselőit. Jó példája volt ez a konferencia annak, amit a fentiekben „szürke zónának” neveztem. Az egykori Jugoszlávia területén akkor még a fegyverek ropogtak és vér folyt, de a kecskeméti konferenciának volt szava abban a helyzetben is.

b) Hasonló konferenciára került sor Dobogókőn 1997. szeptember 21-25. napjain. Ez az ökumenikus találkozó a rendszerváltások sodrában élő kelet-közép-európai országokban kialakuló vallásszabadság ügyére irányította a figyelmet. Ennek az anyaga szintén német, angol és magyar nyelven – a Tanulmányi Füzetek sorozatában – 1997. decemberében megjelent.²

c) Egy harmadik, kisebb méretű nemzetközi ökumenikus konferenciát is tartottunk 2002. december 19-én közvetlenül az Európához való közeli csatlakozásunkat kimondó szerződésnek aláírása után. Ennek az anyagát is a Tanulmányi Füzetek sorozatában (18. szám) kiadtuk „Európa lelkét akarjuk” alcímmel.³ Ez a magyar történelmi egyházak által teljesen felvásárolt füzetünk 2003. márciusában jelent meg. Dicsekedhetünk azzal, hogy ez a nem hivatalos, de annál ökumenikusabb konferencia

majdnem öt évvel megelőzi a nagy egyházak hivatalos mozdulását ebben a témában. (Éppen ezekben a napokban Bécsben tanácskozik erről a Szentszék és a Moszkvai Orthodox Patriarchátus rendezésében egy konferencia: „Lelket Európának – az egyházak felelőssége” címen. Mindez ismét jól mutatja a félhivatalos (officiózus) jellegű ökumenikus kezdeményezések fontosságát.

3. Programunk volt és maradt máig olyan teológiai háttérű, könnyen beszerezhető füzetek megjelentetése, melyeket több keresztyén felekezeti szakértő teológusok készítenek és a rendszerváltás folyamatában felmerülő társadalmi kérdésekre óhajtának választ adni. Eddig 20 ilyen füzetünk jelent meg. Közülük a legfontosabbakat kiemelem:

1991-ben két szám látott napvilágot. Az egyik „II. János Pál pápa magyarországi látogatása” előkészítése, a másikat „Protestánsok – kisegyházak – szekták” címmel tudtuk megjelentetni. Ezeket követte az „Egyházak és a nacionalizmus” témáról szóló füzetünk (1992), amelyet angol és német nyelven is közzé tudtunk tenni. Ez a tanulmányunk széles körű nemzetközi ökumenikus visszhangot váltott ki. De volt mondanivalója az Ökumenikus Tanulmányi Központnak a zsidó kérdésben is. Ez a „Zsinagóga és egyház. – Van-e antiszemitizmus a Bibliában?” címmel jelent meg 1993. júliusában. Egész sorozatot tudtunk közreadni az új vallási mozgalmakról és az ún. szekta ügyéről 1994. júniusára és 1995. decembere között. Sorra kerültek a család (1994) és a piacgazdaság kérdései is (1995). Szóltunk „Zsidóság, keresztyénység és iszlám” címmel (1997) és a „Vallás és politika” (2001) témáról. A 20. füzetünk pedig ez év március végén látott napvilágot „Kényelmetlen szomszédok?” címen, ami egy amerikai evangélikus teológiai professzor tollából igényes teológiai háttérű bibliai tanulmány magyar fordítása, ami az egyház és állam viszony újszövetségi gyökereit tárja fel. Kétségtelenül a napjainkban különösen időszerű témára irányítja a figyelmet, mindenféle politikai felfogástól függetlenül rávilágít a Szentírás üzenetére.

4. Megjelentettünk a fentebb említett sorozaton kívül is olyan hasznos könyveket, amelyek ugyan megismétlik az új vallások megjelenéséről írtakat, de a kereslet szerint a korábbi leírásokat össze kellett foglalni. Ilyen hasznos könyvecske a „Minden vallás egyház?” (1996) kötet és a „Végítélet vagy jubileum? (1999), valamint a Tartsd magadnál! (1997) zsebkönyv, amely a Bibliában és az egyházi hagyományban előforduló idegen kifejezések magyar nyelvű megfelelőit tartalmazza. Örvedetes, hogy ezek az aktuális kérdéseket tárgyaló írások már mind elfogytak, jóllehet időről időre keresik még az egyiket vagy a másikat. Reméljük, hogy a 20. számú füzetünk⁴, ha lassan is, de majd utat talál az érdeklődőkhoz.

5. Azzal is dicsekedhetünk, hogy közgyűléseink az elmúlt 15 évben különleges ökumenikus jelleget öltöttek. A világkeresztyéniség nagy nevei közül kerültek ki az aktuális témák előadói. De megtisztelt bennünket dr. Szili Katalin, a Magyar Parlament elnöke is és előadást tartott. Az elmúlt esztendőben dr. Bölskei Gusztáv püspök úr tartalmas előadással gazdagította közgyűlésünket.⁵ Néhány nemzetközi tekintélyű személy nevét külön is megemlítem: dr. Reinhardt Frieling professzor, a Bensheimi Intézet (NSzK) volt igazgatója, Heinz Rusterholz református lelkész, a Svájci Protestáns Szövetség elnöke, Gabriel Habib orthodox világi, a Közel-keleti Egyházta-

nács volt főtitkára, dr. Johannes Rau (1997-ben), aki nem sokkal később az NSZK elnöke lett. Járt nálunk Jakubinyi György romániai magyar római katolikus érsek is 2000-ben, a nagy jubileum évében. Paolo Ricca a valdens fakultás professzora Rómából és a princetoni teológia fakultás képviselője is előadásokat tartottak közgyűlésünkön. A magyar ökumenizmusnak minden előadás nemcsak teológiai és lelki gazdagodást hozott, hanem érzékeltette az egyetemes keresztyén anyaszentegyházhoz való tartozásunkat is. Ugyanilyen elvárással és reménykedéssel tekintünk Aiming Wang kínai lelkesnek mai beszéde elé, aki mint tudjuk a kínai egyházak rohamos fejlődéséről és a kínai keresztyén misszió dinamizmusáról fog szólni.

6. Küldötteink részvételével tartjuk fenn az ökumenikus kapcsolatainkat öt olyan keresztyén intézménnyel, amelyekről impulzusokat kapunk munkánkhoz: a) benseimi Felekezettudományi Intézet; b) a strasbourgi Lutheránus Ökumenikus Kutató Intézet; c) a Societas Oecumenica; d) a Berliner Dialog nevű német szektakérdéssel foglalkozó kezdeményezés; e) a Német Protestáns Egyházak Missziói Szolgálatának Munkaközössége (AMD); f) a China Zentrum. A mai kínai előadónk is azért fogadta el a meghívást, mert az elmúlt évben részt vettem Rómában (2006. szeptember 16-20.) rendezett Kína Konferencián, amelynek háttérét a Szentszék és az EVT közösen biztosították. Ezek az intézmények nem a hivatalos egyházak fórumai, de mégis ökumenikusan biztosítják a lelki, szellemi és más háttérét és fontos ki-egészítő, áthidaló szerepet töltenek be.

7. Sikerágazatnak nevezhető még mindig a „*Jézus nyomában*” bibliai zárándokutak szervezése a *Szentföldre* programunk. Ez már 1989-ben megindult és máig folyik, jóllehet az izraeli-palesztin háborús események, és az iraki háború tragédiája visszavetette az érdeklődést. Erre a programunkra is büszkék lehetünk nemcsak azért, mert megszakítás nélkül szervezhettük, hanem azért is, mert preevangelizációs jellege nyilvánvaló. A nehézségek ellenére több mint ezren vettek részt az ilyen bibliai utakon a legkülönbözőbb felekezetekből, sőt világiak is, akik megbízhatóbbnak tekintenek bennünket a mai turizmus veszélyes versenyében. Istenet dicséjük és magasztaljuk az elhunyt dr. Bajusz Ferenc testvérünk buzgó odaadásáért, aki 12 évig szervezte ezeket a csoportokat. A múlt év végén szólította haza őt Isten (Jób 17,13). Elvesztése miatt érzett fájdalmas szívvel az evangéliumból vigasztalódva jó tudni, hogy az ő egész megpróbáltatásokkal is teli földi élete „nem volt hiábavaló az Úrban” (1Kor 15,85).

8. 15 év nem hosszú idő, mégis az ÖTK-nak személyi és fenntartási gondokkal is meg kellett küzdenie. Betegsége következtében Szesztay Mária volt református diakonissza 1997-ben kivált a munkatársi gárdából. Neki köszönhető sok minden más mellett az is, hogy az USA-ban vendégprofesszorként töltött évek alatt (1991-93. között) nem állt meg az ökumenikus munkánk. Az ő helyét átvette angol, német, francia levelezőként dr. Fülei Szántó Olga, akitől 2005. végén kellett megválnunk, de alkalmas besegítő munkatársat találtunk Rozsinszky Emília tanárnő személyében, akivel most a német, angol külföldi levelezést végezzük. A körülmények arra kényszerítettek bennünket, hogy az adóügyek internetes intézése következtében eddigi könyvelőnk, Szalayné Kati helyét új szakértővel kellett pótolni Pánczél Erzsébet-

tel. A pluralizmus nagymértékű kialakulásával az irodai munkánk nem leszűkült, hanem bonyolultabbá lett és nagy szakértelmet, odaadást kíván. Hálásan köszönjük mindenkinek elkötelezettségét, képességeit és hűségét, amivel az ökumenikus erőfeszítéseket segíti. Ezen a helyen kell elmondani azt is, hogy nemcsak az anyagi feltételek biztosítása volt a fő gondunk, hanem hozzáértő, teológiailag képzett személyek hozzájárulásainak biztosítása is, mert az egészség megromlása és a korban való előrehaladás miatt egyre kisebb mértékben terhelhettünk meg olyan tekintélyes személyiségeket, mint amilyen dr. Hafenscher Károly ny. evangélikus professzor, dr. Pásztor János ny. ref. professzor és Kovách Attila ny. ref. püspök. Ennek ellenére 20. füzetünk megjelentetését példásnak nevezhető ökumenikus összefogás tette lehetővé.

9. Külön pénzügyi beszámoló és költségvetés-tervezet kerül most is, mint mindig a közgyűlés elé. Ezért erről a kérdésről csak annyit, hogy az indulástól 2004. év végéig jelentős anyagi segítséget kaptunk a különböző német protestáns egyházi szervezetektől, közelebből a Benseimi Intézettől és a Rajnai Protestáns Egyháztól. Kisebbségi mértékben a svájci és az USA-beli protestáns egyházaktól is érkezett ökumenikus anyagi és szellemi támogatás. Természetesen a magyarországi protestáns gyülekezetek közül is számosan támogattak bennünket. Aldjuk Istent azért, hogy minden évben kirendelte azt, amire szűkösen szükségünk volt. A külföldi ökumenikus segítség megszűntével (2004. végén) a két magyarországi történelmi protestáns egyház: a református és az evangélikus állt mellénk. Az evangélikus testvérek már hosszabb ideje támogatnak bennünket. Hadd fejezzem ki köszönetmondásomat itt is a Magyarországi Református Egyház Zsinati Elnökségének a nagy terheket hordozó, de mégis segíteni kész támogatásért. Ugyanígy köszönet illeti a Dunamelléki Református Egyházkerületet az általa adott segítségért. Igen nagy örömet okozott számunkra, hogy a Magyarországi Református Egyház Tiszántúli Egyházkerületének legutóbbi közgyűlése határozatban „Istennek ad hálát az Ökumenikus Tanulmányi Központ 15 éves eredményes működéséért és további szolgáltatására Urunk áldását kéri”.

10. Most is eleget kell tennem annak a szomorú kötelességemnek, hogy a krisztusi feltámadás hitével búcsúzásra hívjam a jelenlévőket és a távollévőket egyaránt. Dr. Bajusz Ferencről már megemlékeztem, de újra elmondom, hogy színes egyénisége emlékezetes marad nemcsak a magyar református egyházban, hanem a többi protestáns felekezetben idehaza is és külföldön egyaránt. Fájdalmas kiváltságom volt, hogy dr. Johannes Rau nekrológiát nemcsak a református honlap számára én írhattam, hanem közölte azt a *Confessio* című folyóiratunk (2006/1. szám), sőt a Református Egyház legutóbbi száma is. Johannes Rauhoz kitüntető mély testvéri barátság fűzött. Ő a német református kegyességnek nagy személyisége volt, akiben egyesült az egész életművét meghatározó keresztyén hit és közéleti felelősség gyakorlása. Számunkra kivételesen, bizonyára mások számára is nevé fényleni fog „mint a fénylő égbolt”, mert olyan volt, mint azok „akik sokakat igazságra vezettek, mint a csillagok, mindörökké” (Dán 12,3). Dr. Berki Feriz orthodox atyától is búcsúznunk kellett az elmúlt év végén. Magas kort ért meg. Nagy teológiai tudásával és derűs, vidám szavaival mindig ébren tartotta közöttünk a reménységet. Őt is egyházával és az egész orthodox világ-

gal együtt gyászolva sirattuk el: „majd az igazak fénylenek Atyjuk országában, mint a Nap” (Mt 13,43).

III.

Szokásomtól eltérően magamról is szólnom kell röviden. A gyorsan elszálló évek és a betegség jeleit hordozom. Mindenki elképzelheti, milyen megtisztelő és megható volt számomra, amikor meglepetésszerűen a Magyarországi Református Egyház Zsinatának Elnöksége 75. születésnapomon (április 3-án) átnyújtotta azt az „ünnepi kötetet” (Festschrift), amelyben 40 magyar és külföldi neves személyiség leírta azt a képet, amelyet rólam és szerény fáradozásaimról fél évszázadon át kialakított.⁶ Külön köszönöm a Zsinat Külügyi Osztálya vezetőjének, Tamás Bertalanak és a Kálvin János Kiadó igazgatójának, Tarr Kálmánnak régi barátaimnak és testvéreimnek fáradozásait a szerkesztés és a kiadás munkájának végzé- séért. A kötet mindegyik írása rendkívül érdekes és általam már elfelejtett történeteket elevenít fel. Mégis azt kell, mondjam, hogy ezek a köszöntő sorok olyan képet festenek rólam, amelyet nem én rajzoltam magamról. Egy példát hadd említsek: a svájci régi ismerősöm és barátom köszöntő sorai visszaemlékeztek egy húsz évvel ez- előtti, Basélben tartott gyűlésre, amikor népes hallgatóság előtt előadást tartottam. Írásában azt kifogásolja, hogy 1956. forradalmának 30. évfordulóján erről a világeseménnyről nem tettem említést. De azt nem teszi hozzá, hogy nemcsak én hallgattam erről, hanem az ott jelen vol- tak is valamennyien. Nyilván vitatott eseményeket mindenki másként látja, különösen két évtized múltán. Az egész kötet mély hálát ébreszt bennem, mert kifejezi minden ökumenikus erőfeszítés leglényegét: a bizalom építé- sét a keresztyén egyházak között éppúgy, mint a világ kü-

lönböző részein élő népek és nemzetek között. Különösen kiemelt fontosságú most, amikor egyre sürgetőbb a dialó- gus a veszedelmes események (terrorizmus, nemzeti gyű- lölködés) láttán a nem keresztyén nagy vallásokkal is.

Ennek a rövid összefoglaló beszámolóknak a zárszava legyen az örökkévaló Isten gondviselésébe és vezetésébe vetett hit kifejezéseként a zsolttárhoz hálaadása: „Istenem, Te szemmel tartod járásomat és pihenésemet, gondod van minden utamra. Még nyelvem sincs a szó, te már pontosan tudod. Minden oldalról körülfogtál, kezedet rajtam tartod. Csodálatos nekem ez a tudás, igen magas, nem tudom felfogni!” (Zsolt 139,3-6)

Dr. Tóth Károly

JEGYZETEK:

- ¹ Lépések a megbékélés felé (Magyarországi Egyházak Öku- menikus Tanácsa kiadása, Budapest, 1996; Schritte zur Versöhmmg; Steps towards Reconciliation)
- ² A vallásszabadság a mai demokráciákban (Ökumenikus Tanul- mányi Füzetek 16. szám; Religionsfreiheit in Ostmitteleuropa Nach der Wende; Religious Freedom in Central and Eastern Europe after the collapse of communism, Published by Ecumenical Council of Churches in Hungary, Budapest, 1998.)
- ³ A magyar egyházak és uniós csatlakozásunk (Ökumenikus Tanulmányi Füzetek, 18. szám) 4 Kényelmetlen szomszédok? – Jézus és az apostolok az egyház-állam viszonyról. (Walter E. Pilgrim: Uneasy Neighbors Church and State in the New Testament, Fortress Press Minneapolis, 1999.)
- ⁵ Bölskei Gusztáv: A civil társadalom és az egyházak (Theologiai Szemle, 2005/3. szám.)
- ⁶ Különböző magyar és külföldi szerzők: „Elmenvén, tegyetek tanítványokká minden népeket...” (Magyarországi Reformá- tus Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 2006.)

KÖNYVSZEMLE

Egy modern prédikátor

Ötvös László – a református lelkipásztor, bibliakutató és költő

Nem könnyű a feladat, de szívesen teszek neki ele- get. Egyszerre kell beszélnem egy tudósról és egy költő- ről. Lehet, tudósnak a nagyobb, mégis a költészet tükré- ben szeretnék szólni egy érdekes, különös emberről. Mert Ötvös László nagytiszteletű úr egyháztörténész- ként, református bibliakutatónak lelkipásztor, de kétség- telen, költőnek is: lelkipásztor.

Gondolom, költészete nem annyira közismert, elis- mert, mint tudósi munkája, ami már világsikert hozott a számára és a reformátusok közösségének; szűkebb és tá- gabb hazájának.

A *Három Magyar Biblia népszerűsítése* (2005) a címe egyik általa írt és szerkesztett szöveggyűjteménynek, amelynek gerincében a Hanau-i Biblia, a Leideni Biblia és az Oppenheimi Biblia ismertetése áll: kiváló tudósok tollából. Ő maga is ír Jézus nyomában tett zárandokútjáról, az általa különösen tisztelt tudósokról, Szilády Áronról, Pákozdy László Mártonról, Szathmáry Sándor-

ról. A kötet jelentősebb része azonban arról a bibliamisz- szióról szól, amit ő végzett, az ő vándorkiállításairól.

Hogyan tudta, milyen lelki rezdüléssel, ezeket meg- tenni?

Úgy gondolom, e kérdés megválaszolására e könyv tag- lalása helyett jobban teszem, ha verseinek gondolatosságát ragadom meg, a *lírai én* mindig személyesebb tud lenni.

Más okom is van erre: Ötvös László 1930. szeptem- ber 16-án született Hajdúnánáson. Isten éltesse közöt- tünk a 75 éves költőt! És éltessek mi is. Legyen hát ben- sőségebb könyvei bemutatójának ez az alkalma.

1989-ben jelent meg első kötet: *A második mérőföldút*.

1992-ben Karcagon a második: *Béthel*. Ennek az ajánlásában írja Körömdi Lajos: „Egy ember, akinek Isten ott él a szívében. Őt akarja megmutatni verseiben is”.

Egyik legszebb vallásos rövid verse a *Názáreti Jézus*. Két ellentétpárt foglal axiómába, tömör, megfellebbez- hetetlen igazságba. Így hangzik: „Mindenkinek szolgálja,

/ de nem szolgálai lélek... / Kiszolgáltatót ember, / de nagy, királyi élet”.

S egy másik is nagyon tetszett.

Irodalmunk legfényesebb gyöngyszeme:

Nem fénylik a Hold
csak napsugártól...
Belső fény árad
a Szent Bibliából.

Sajátos Ötvös-versek jelentkeznek itt. Ezek *exegéta-versek*. Sok van ilyen a későbbiekben, sokszínűek ezek. A legtöbbjükben valamilyen hálaadó gondolatiság dominál, miként a régi énekeskönyvek-beli hitvalló énekekben (v.ö. Régi énekeskönyv, 233. l.). Az exegéta-versek, azaz bibliamagyarázó – sőt: Bibliával magyarázó – versek nem annyira elemzőek, mint átadók. Elsősorban nem értelmezők (azok is persze), hanem közlő-szolgáló-miszionárius versek, amiknek írója a 16. századi magyar református prédikátorok utóda, az ő munkájuk szelíd folytatója. Ne a hitvitázók megvető, becsmérő, nyilvánosan egymást tépő, megalázó, kegyetlen hangnemére gondoljunk tehát most, hanem arra, amit ő maga fogalmaz, meg a költészet, a költészete jelentőségéről. 2001-ben szó szerint ezt nyilatkozta a Presbiterben: „a költészet tulajdonképpen az élet értelmének, az egyetemes mindenségnek a megértése (...), általa juttatom kifejezésre, amit megérték belőle (...), az ihlető, a meghatározó, az maga a Biblia”.

Tegyük markánsabbá az interjú stresszében kissé ösztönösen-görcsösen előjött szavakat! Ötvös László költészetének jelentősége nem más, mint a Biblia ihletésében az élet értelmének, az egyetemes mindenségnek megértése és e megértés kifejezése.

Mielőtt elmélyülnék a költő verseinek elemzésében, engedjenek meg kis kitérőt. Hadd mondjam el, hogyan találkoztam Ötvös Lászlóval a „szellemi barikádokon”. A *Béthelt* 1994. május 14-én nyomta a kezembe az osztályom ballagásakor, útközben; ebből olvasta fel Biharugrán a Szabó Pál emlékére ajánlott *Készülnek a golyák* című versét. 1995 nyarán én lektoráltam nyelvi szempontból a 3. kötetét, a *Szivárványfényű zsoldárokat*, amiről ilyen elismerően ír Körmendi Lajos: „Ennek a költészetnek a vezérlő elve a szeretet, mely átsegítheti az embereket a századvég, az ezredvég önpusztító világán”. Aztán 1995 őszén, október 18-án irodalmi zárandokutat szerveztem Vésztoére, Biharugrára, Orosházára. Ötvös László ott beszélt Szabó Pál sírjánál. De ott volt Laci bácsi 2000. április 13-án a karcagi Gábor Áron Gimnáziumban azon a költészet napi Szabó Pál irodalmi önképzőköri ünnepségünkön is, ahol Körmendi Lajost mutattuk be *Körmendi Lajos kistükre* címen. Köszöntőbeszédet mondott. 2002-ben én szerkeszthettem Kiss Tamás bátyánk utolsó prózákötetét (*Tájaink légkörében*), és ebbe belevettem Ötvös László egyik – Tamás bácsival készített – interjút, ami a Reformátusok Lapjában jelent meg 1976-ban. A címe azért is érdekes, mert bibliai ihletésű: „*A költészetnek gyógyító ereje van...*” Ezt a hitet vallotta Babits is, Kiss Tamás is. Egy Károli-Bibliában (1965) ez így hangzik (Péld 16,24): „Lépesméz a gyönyörűséges beszédek; édesek a léleknek és meggyógyítói a tetemeknek”.

A kitérőt még inkább kibővítve itt szeretném feltétlenül megjegyezni azt, hogy Ötvös László könyvalakban is megjelentette 1990 és 1994 közötti kandidatúrájának, bibliai-néprajzi kutatásának anyagát *Károli Gáspár bibliafordításának jelenléte a népi vallásosságban* címen (Szolnok, 1995.). Ezért – a népi vallásosságban és a népkölté-

zetben meglévő bibliai hatás vizsgálatáért – kapja meg 1998-ban a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen a filozófiai egyetemi doktori címet. E könyv becses része a *Bibliai hatás a magyar népköltészetben*, illetve a *Népi imádságok, versek és mondások* fejezet. Itt hívja fel a figyelmet az ilyen – Bibliából vett – népi mondásokra, mint „A költészetnek gyógyító ereje van”, „Aki másnak vermet ás, maga esik bele” (Préd 10,5): „Aki vermet ás, abba belesik” stb. Erről a könyvről írja Körmendi Lajos: „Szenvedélyesen, ugyanakkor tárgyilagosan teszi a dolgát: egy sokra hivatott tudós lelkész megnyilatkozásai ezek az írások. A veretes sorok mélyén én ott érzem azt az izzást, amit a reformáció korának prédikátorainál, zsoldárainál és bibliafordítóinál is érezni. Nem csoda: etikai és szellemi értelemben az ő tanítványuk Ötvös László”.

A *Szivárványfényű zsoldárok* 1995-ben jelent meg Karcagon.

Ilyen meghitt, szinte impresszionisztikus pillanatrög-zítések is vannak benne, mint az *Ősz ruhája*:

„A hit... erőlködés nélkül
pihenés az Isten karjában”

(Karl Heim)

„Az Ősz a sápadt arcát
a fény-tengerben mossa,
a ruhája sokszínű,
szivárvány csillog rajta...”

Kérdés a köznapi tulajdonnevesedésével, az *Ősz* nagybetyűs írásával, azaz szimbólummá emelésével csupán csak a természetre gondoljunk? Vagy már egy öreg ember képe az *Ősz*? A Karl Heimtől vett biblikus mottóval mintha antropomorfizálnánk, „megemberiesedne” a vers!

A *virágok imája* a ciklus másik, nekem nagyon tetsző verse a *Gyöngyeim és örökségem* című dalocska.

Miért szép? Mert elkötelezett vallomás a származásról, hivatásról.

<i>Három szép virágom,</i>	3-3/6
<i>Drága gyöngyös három:</i>	4-2/6
<i>Nyelvem, magyarságom,</i>	2-4/6
<i>Népi hitvallásom...</i>	2-4/6
<i>Lelki gyöngyöm három:</i>	2-4/6
<i>Egyetlen világom.</i>	4-2/6
<i>Egyetlen világom.</i>	3-3/6

Bevallja a számára legfontosabbakat. Ezek: nyelve, magyarsága, népi hitvallása. A metaforikus azonosításban ezek a „Három szép virágom”. Aztán továbbfokozva, újabb metaforával megemeli a verset: „Lelki gyöngyöm három”. És az utolsó, összefoglalót metaforával zárja: „Egyetlen világom”. Ebben a maroknyi metaforában, azonosítás-halomban a „Nyelvem, magyarságom, / Népi hitvallásom...” lesznek szép virágok, drága gyöngyök, lelki gyöngyök és egyetlen (tehát mindent betöltő) világot képeznek.

A műbeli hármas örökség etikai tartalmát remekül fejezi ki az esztétikai forma. A cím három szóból áll. A *három* biblikus, misztikus, népmesei szám: a teljesség érzetét kelti. Három a magyar igazság, mondjuk. A költő három fogalmat világít meg három jelzős főnévi metaforával; a negyedik, a „világom” metafora: a büszke ráadás. A költő a népdalok kétütemű hatását éneklí keretesen, tükörszerkezetben: 3-3, 4-2, 2-4 // 2-4, 4-2, 3-3.

Magyaros a tartalom, magyaros a forma.

Negyedik versesköteete, *A csoda aranyzsála* 1996-ban Karcagon, a Barbaricum Könyvműhelyben jelent meg. Remek már a cím is. A költő mindig találó címekeket tud

adni köteteknek, de valamennyi kötet cím között ez a legsebbebb, legeredetibb.

Egy emlékem elmondásával kezdeném az elemzést. Nemrég kedves barátomat, Tóth Imre igazgatóhelyettes urat látogattam meg otthonában, aki büszkén mondotta: – Ismerem a madarasi lelkészünket. Nagy bibliaszakértő és -gyűjtő. Megírta Madaras történetét is két könyvében. Az egyik a Madarasi krónika, a másik a Kunmadas hét-száz éve, 1291-1991.

És Tóth Imre tanár úr nem hagyja abba a sort. Máskor is észrevettem már – matematikus létére irodalmat, művészeteket kedvelő ember, aki verseket tud, tudja könyv nélkül József Attila Ódáját. – Tudom az egyik versét – mondja, és néhány pillanat gondolkozási idő után fejből idézi Ötvös László „Felénk nyújtott kéz” című axiómáját, epigrammáját:

*Ki a feléje nyújtott
kézre rávág,
elvágja a csodának
arany szálát.*

És rögtön hozzáteszi: – Nagy életbölcesség ez.

Én csak ennyivel erősítem meg: filozófiai-etikai telitalálást. Majd folytatom, a karcagi öregdiák, a Sopronban élő Sarkady Sándor (akinek verseit sikeresen szoktuk mondani versenyeken, ünnepségeken, október 23-án, március 15-én, farsangkor, szalagavatón, évszárón, évszárón stb.) szintén kedveli a rövidkeket. Íme az egyik:

*– Semmi se a miénk igazán.
– Tűnődj el az Isten igazán.
(Panasz és válasz)*

A két vers azért rokon, mert a heuréka, a megvan, megtaláltam, a rádöbbenés pillanatát ragadják meg.

Ebben a kötetben több új exegéta-verset találtam (Kiss Ferenc élete, Betlehem és Jeruzsálem, Jézus a tengeren) az előző kötetben is meglévőök (Hálaadás, Fohász a hűségért, Hálaadás a szeretetért, Szivárványfényű zsolttár) mellett.

A prédikátor lelkész vágya szólal meg a *Fohász hűségért* című istenes versben. A vallást gyakorló hűséges pap kérelme ez az imádságos hálaadás: „tenyeredben tartod az élőket... / Hadd rejtezzem el karjaidban, / hadd gyönyörködjem dolgaiddban, / hogy teljesíthesd kéréseinket. Az ima négy szava csupa nagybetűs: URAM, AKI, LELKEDDEL, FIAD.

*Hálát adok, URAM, atyái hűségéért,
AKI által átölelted a mindenséget...
tenyeredben tartod az élőket...
Hadd rejtezzem el karjaidban,
hadd gyönyörködjem dolgaiddban,
hogy teljesíthesd kéréseimet...
Tartsd felettünk a Te kezedet,
táplálj LELKEDDEL, mint a teremtés
hajnalán a nagy vizeket,
mint FIAD beszédével a seregeket,
most és mindörökké... ámen.*

Íme, a jó prédikátor az isteni hűséget a világteremtő Lélek és a Jézust segítő Lélek szintjén várja-óhajtja, hogy az Úr teljesíthesse „kéréseinket”.

Egy gyermekbarát életút összefoglalása a *Kiss Ferenc élete* című epigramma. Mintha valóban sírfeliratnak készült volna, összefoglalónak. Az „árvák atyjáról” emlékezik így. Méltón.

*„Szabad minden(ki)nek
az Isten házába ajándékot vinni.”
(Károli Gáspár)*

*Szeretet végig,
Áldozat végig,
Szolgálat sűrű.*

S milyen nagyszerű minta (szerepvállalást sugárzó) a prédikátor költő előtt a jézusi magatartás analógiája!

*Jézus jár a vízben,
és tanít az élet
szennyos habján lépni.
(Jézus a tengeren)*

Nem véletlen, a korábbi kötetből beemelte ide Ötvös László a *Fohász a hűségért*, a *Hálaadás a szeretetért* és a *Szivárványfényű zsolttár* című munkáit. Potenciális helyeket talált nekik: a 25., a 37. és az 54. versek lettek; vázat képeznek, nyitják az ilyen típusú verseket, sőt zárják a kötetet. Ebből is látszik, a kötet gondosan szerkesztett.

A csaknem nyitó 3. vers, a *Bizonyára nem bűn* – hitvallás. Csak egy többre hivatott ember mondhat ilyet. A lírai én arról vall, ha református, kálvinista küldetésstudata nem lenne maradéktalan, akkor bűnt követne el. Figyeljük meg, a kétütemű hatosok ritmusát (ötös, ötös, hebes, ötös szótagszámú) ugrató sorok zökkennek meg, tartalmi-formai nyomatékot adva ezzel a gondolatiságnak. Ezek az 1. vsz.-ban: „hogy édesanyám”, a 2. vsz.-ban: „hogy tenger baj közt”, a 3. vsz.-ban (zárásként duplázva) két sorban is: „ha e nép oltárára / nem teszem, legsebbebb – tudniillik –: szavaim s életem”.

<i>Bizonyára nem bűn,</i>	4-2/6
<i>persze nem is érdem,</i>	4-2/6
<i>hogy édesanyám</i>	1-4/5
<i>nyolcunkat ringatott</i>	3-3/6
<i>egyetlen bölcsőben.</i>	3-3/6
<i>Bizonyára nem bűn,</i>	4-2/6
<i>persze nem is érdem,</i>	4-2/6
<i>hogy tenger baj közt</i>	3-2/5
<i>kenyéren és vízen</i>	4-2/6
<i>prédikátor lettem.</i>	4-2/6
<i>Bizonyára az bűn.,</i>	4/2/6
<i>s nincs rá engedelem,</i>	2-4/6
<i>ha e nép oltárára</i>	3-4/7
<i>nem teszem legsebbebb</i>	3-2/5
<i>szavaim s életem.</i>	3-3/6

Emeljünk még ki három verset ebből a kötetből! Két avangárd prózaversekhez, szabad versekhez hasonló (Berekfürdő – 1973; A győzelem reménysége) és egy ütemhangsúlyost (Szencivel a Nagyerdőn).

A *Berekfürdő – 1973* mintha Walt Whitman-es hangzatossággal kezdődne:

*egyszervolt gondolatom
a halhatatlanság
biztonságával
előbújik a víz alól,
a bozótból...*

Ám a költő a befejezésben megemeli a verset, a „pró-zai” kezdés után egyre jobban líraizálódik a szöveg:

*Közben az este
betakarja
a világot,
s bennem
a mindenség
összebarátkozásának
jövendő birodalma
lel otthont...
Egy fapad hív szerelmesen,*

*és barátságot,
békességet,
hitet villant
a csillár-ég, amint kigyullad
felettem...*

A győzelem reménységének három kulcsszava van – csupa nagybetűvel írva: ÉLET, BÉKESSÉGET, GYŐZELMET. És így azt hangosítják fel: az élet békességben győzni tud!

Az ÉLET a „parányi fű” metaforája. A fű előtör a Nap békességének segítségével, és győzelmet arat.

A minta valószínűleg Walt Whitman, akinek már a legelső kötetében (Fűszálak, 1855) a fűszál, a legdemokratikusabb növény testesíti meg a demokratikus egyenlőséget.

A Szencivel a Nagyerdőn egy képzelte találkozás varázslatát rögzíti kétütemű hatosokban. Mintha síró gyermekket ringatna el a bölcső!

*Míg Szencivel néztem
a síró vízszugárt,
a park rút padommal
nagy hintaszékké vált,
erdő és villamos
szép lassan ringatott,
bensőm zsoldárt kezdett,
lomb is fujt szólamot.*

A vers méltóbb megértéséhez és az életműben való elhelyezéséhez szükség van némi háttérismeretre.

Szenci Molnár Albert (1574-1634), az ismert és elismert híres tudós és költő a 17. század legnagyobb magyar református teológusa volt. Az „istenes vénember” Károli Gáspár tanítványa. Ő jelenteti meg a Vizsolyi Biblia (1590) 2. kiadását Hanauban /Hannoverben/ 1608-ban, ez a Hanau Biblia. Hasonmás kiadását Ötvös László végzi el 1998-ban. A Vizsolyi Biblia 3. kiadását Oppenheimben jelenteti meg Szenci 1612-ben. Hasonmás kiadása szintén Ötvös László nevéhez fűződik, 2002-ben.

De 2000-ben ő adta ki a „Debreceni Bibliát” is, hasonlóan, azaz Komáromi Csipkés György (1628-1678) bibliafordítását, a Magyar Bibliát, ami 1685-ös évszámmal 1718-ban jelent meg Leidenben, s innen Leideni Bibliának is nevezik.

Láthatjuk, érezhetjük most már, hogy ennek a versnek történelmi jelentősége van Ötvös László életében. A lelkipásztori szolgálatban eltelt hosszú idő elhivatottságának gondolatisága és az ihletettség érzelmi emelkedettsége kap itt nyelvi kifejező formát.

Elképzelhető: Ötvös László méltó utódjának érezhette magát a méltó példaképnek, Szenci Molnár Albertnek, a szótárírónak, a nyelvtanírónak, aki kivételes esztétikai színvonalon fordítja le a bibliai 150 zsoldárt is – francia nóták alapján, német közvetítéssel 1607-ben, de magyarosan. Mert e vers keletkezésekor (1996) már a Hanau Biblia hasonló kiadásának előkészítésén fáradozik a hangyaszorgalmú tudós.

Ritka pillanatot rögzít a *hangulat-líra* e remeke: az érzelmi ráhangolódás mintha saját, élő kortársává varázsolná a költőnek Szencit: „Míg Szencivel néztem / a síró vízszugárt.” A siralmas országállapotok (amikor az ember kevésbé fontos) tértől és időtől függetlenül is lehetnek „közösek”. Szenci a tizenöt éves háború meg az első európai méretű, a harmincéves háború korában élt, – de a 20. századi traumák, a századvégi, rendszerváltás utáni globalizáló gazdasági viszonyok sem valami rózsásak. Ezért valóban valami sajátos lelkiállapot, belső lelki táj

vetülhet itt ki, ezért nézheti a *költői én* Szencivel a „síró vízszugárt”. De ezúttal nem a tudós ihleti itt a tudóst, hanem a költő Szenci a költő Ötvöst: „bensőm zsoldárt kezdett, / lomb is fujt szólamot.”

Vajon gondolta-e már akkor a költő, hogy a tudós két-évenként (1998, 2000, 2002) sorozatban tud majd hasonló biblíákat kiadni? Aligha.

Az ötödik kötete, az *Októberi orgonaillat* 1997-ben jelent meg, a hatodik kötete, az *Ablakom égre nyílik* 1999-ben. A hetedik, a *Bibliás országjárás* 2003-ban Karcagon, a Barbaricum Könyvműhelyben.

Érdemes megfigyelni, hogyan bontakozhat-rajzolódhat ki egy Biblia-misszionárius földrajzi világtérképe!

A lelkipásztor Ötvös László az egyik interjújában 8 helyet sorol fel szolgálati helyéül. Ezek: Hajdúnánás, Ibrány, Debrecen, Újléta. Hajdúbagos, Miskolc, Tiszaigar, Kunmadaras. 1955 óta tudatosan gyűjti a Szent Könyveket. Az országban ő rendelkezik a leggazdagabb magángyűjteménnyel, több mint félezer példány van: ószövetségi héber, újszövetségi görög, német, angol, holland, francia, finn, szlovák, cseh, orosz, ukrán, eszperantó, lengyel, román példányok. Vannak márványból vagy fából kifaragott borítóval is. A legkisebb Szentírása 0,5 cm² felületű. Bibliáival évtizedek óta járja az országot, járja a Kárpát-medencét. Kiállít gyülekezetekben, művelődési otthonokban, tanintézetekben, múzeumokban, galériákban. „Ihletett és ihlető” Bibliáit kiállította már többek között Vizsolyban, Makón, Szegeden, Budapestben, Debrecenben, Segesvárott, Huszton, Ómoravicán, Karcagon. Bibliás tevékenységéért 2000-ben Amerikában az év emberének választották. Vándorkiállításai, hasonló bibliai kiadásai nagy szolgálatot tett egyházának, Kárpátjának, Erdélynek, a Vajdaságnak, a világ összmagyarágának.

Atyai jóbarátja, Kiss Tamás írja a beszédes című kötet, a *Bibliás országjárás* ajánlásában: „legrokonszenvesebb mégis valóságközeli, emberközeli, népközeli érdekfűzője.”

A papköltők – Virág Benedek, Tompa Mihály, Mács László, Sík Sándor, Makkai Sándor, Reményik Sándor, Simándy Pál – hosszú sorát gazdagítja Ötvös László tudós költészete. A kishaza, a reménye szerint megtartó, lokalizáló tájháza tudósaként méltán kapta meg 1994-ben a Nagykunságért Díjat. Újabban társai is vannak. Nem egyszer a mezőkövesdi református költőbarát, Cseh Károly nyitja meg kiállításait, és Ötvös Éva színművész mondja verseit.

Ennek a kötetnek kiemelkedő hazafias verse a *Fohász a hazáért*. Kétütemű, magyaros ritmusú:

*A haza csonkítása,
Uram, fáj nekiünk!
Vigasztald Szentilekkel
megsebzett lelkiünk!*

*A történelmi haza...
Uram, reménységünk!
Fegyver nélkül, kegyesen
add meg hát nekiünk!*

*A három tenger mosta
haza, Uram, emlék!
Öt világrészen élők
állunk ma Eléd!*

Alighanem Ötvös László öregkori költészete legjelentősebb istenes verse az *Uralkodik az Isten*.

A vers szerkezetében felfedezhetjük az imádságok klasszikus elemeit. A nyitányban odafordul Istenéhez, megszólítja, és hangoztatja a rászorultságát: „Mennyei Édes Atyám, hálát / adok szívárványfényű kegyelmedért”, „Aki megajándékozott bűnbocsánattal, / Önmagával méltatlan minket.”

Majd litániás felsorolással érvel, kér, felszólít. Puritán-darabosan zuhognak kérései. Mégis patetikusán. Íme: „Tartsd meg ott szeretteimmel”, „bűnbocsánatoddal ihless, vezess / és segíts meg munkálkodásainkban, / imádkozásainkban, hogy szolgáljuk akarodat / és magyar nép megmaradását, / növekedését”, „Teljesítsd be rajtunk a Te Igédet”, „Használd fel országod építésében / a teológia, tudomány és művészet / embereit...”, „Emlékeztess a Te beszédedre”, „Félelmetes hatalmat változtasd / jószágos, megtartó öleléssé / mindnyájunk számára...”, „Ihlesd a Szentháromság-hitűeket”, „a másik Vigasztalóval segítsd / a megtalálásában, Uram, a Téged / keresőket”, „Leheletteddel urald az erőszakos / embereket”, „változtasd üdvösségre az óemberi / gondolatokat és lépéseket”, „Ajándékozz meg mindnyájunkat / jószágos akarattal.” Esetlegesek a rímek, mert helyettük a költő szavai inkább – az összekötő, domináló, a versen füzéresen végigfutó „és” kötőszókkal is hangsúlyozott-sodró, expresszív áradásukkal keresnek kapcsolatot Istennel.

A zárlatban könyörög, megisméltli a kérést.

Kedves ajándék Kiss Tamás 90. születésnapjára a *Tenger hangon hallom*. Ez a vers a hit biztonságában szól Debrecen doyenjéhez, „a kunsági szülő-föld legmelegebb hangú költőjéhez”, ahogy Szurmay Ernő elnevezte Kiss Tamást. A költemény második felének furcsán rendezetlensétesutasága remekül sikerült, szándékos ironia.

Tenger hangon hallom

Kiss T. 90. születésnapjára

*Akár szívből,
akár színből
az Evangéliom
hadd hangozzon...*

*A nagy apostol
józan szavát
tenger hangon
csendben hallom.*

*Istenednek nevé,
költő, kisbetűvel
elgondolni
és leírni,
sőt kinyomtatni...
Látod, így akarnak*

*változtatni,
„újat” adni...
Szentírások ihletője:
Atyaisten csak neveti...*

E kötetből is hadd említsek még két rövid remeklést, mert a tömör, szikár kifejezések mestere Ötvös László.

Ember és kereszt

*Aki keresztjét felveszi,
Krisztus őt karjaiba öleli...*
(Gönc, 2003. március 29.)

Ebben az epigrammában a vigasztalás és a nagyrabesülés játszik egymásba. Éppen szófukarsága tágít maga köré széles asszociációs mezőt az olvasó lelkében.

Ima és munka

*Hálás vagyok, Uram,
a felkészítés munkájáért,
a küldetéses fáradozásért,
az imádságos szolgálatért...
Uram, hogy társaddá tétél!*
(Abaujszántó, 2003. március 30.)

Ötvös László, a modern prédikátor, a református lelkipásztor, bibliakutató és költő mintát tud adni paptársainak is. Hogyan lehet, hogyan érdemes egy bibliás-istenes embernek az életét leélni. Erről szól ez a vers.

Erről szól *Mester és tanítvány* című korábbi és újabb verseinek 2005-ös kiadású, friss, szinte nyomdászagú kötete.

Nem tudom nem felolvasni belőle a hit-reményszeretet hármass feladatának kiteljesedését jelentő bibliakiadásai summázatát! Jutalomként jelenik meg benne az öntudatos lelkipásztori-költői küldetés hatása: a hívek tisztuló meggyőződése, mélyülő lelki bizalma, biztosabb engedelmissége.

Biblia és jutalom

*Három Magyar Biblia
jelent meg, mint jutalom,
tisztulhat a meggyőződés,
ez hites feladatam...*

*Három Magyar Biblia
jelent meg, mint jutalom,
mélyül a lelki bizalom,
ez remélt feladaton...*

*Három Magyar Biblia
jelent meg, mint jutalom,
biztosabb az engedelmisség,
ez szeretett feladatam...*
(Perbenyik, 2005. július 3.)

Rideg István

Szembesítés a globalizációval

„*Verantwortung füreinander – Rechenschaft voreinander*” – ez annak a könyvnek a címe, amit ismertetni szeretnék az olvasókkal (LWB. Dokumentation, Nr. 50. 2005. December. Im Auftrag des Lutherischen Weltbundes, herausgegeben von Karen L. Bloomquist). A fő cím lefordítása helyett, mert gondolom, ezen a szinten ezt értjük, inkább az alcímre hívnám fel a figyelmet „*A neoliberais globalizáció, mint kérdés(felvetés) a lu-*

theránus egyházi közösség felé” Az évenként kiadott dokumentáció mindig azzal a kérdéssel foglalkozik, amit abban az évben a legsúlyosabbnak látnak. S ezzel a téma adva is van, de mint olyan, amely mindnyájunknak mai égető kérdése.

„*Mit jelent a mai világban egyházként élni, Jézus Krisztust engedelmesen követni, s életünket annak fényében élni, amit Isten tett és ígért? Mit jelent, a keresztény*

hitet a mostani idők jelen kihívásai közt vallani és élni? – Maga a kiadó indítja a könyvet ezzel a kérdéssel. S hozzáteszi: az egyház sokszor abban a tévhitben él, hogy „belső”, „jelki kérdésekkel” kell csak foglalkoznia, s azokkal nem, amik „az egyházon kívül” vannak, vagy „külső” kérdéseknek látszanak csak! Nem inkább arról van szó, hogy bizonyos folyamatokat olyan hatalmasnak, hozzáteszem „hatalomnak” látunk, amelyekkel hiábavaló foglalkozni?

Pedig a keresztény hit – vallja a kiadó és sok cikk szerzője – nemcsak feljogosít a mai kérdésekkel foglalkozni, hanem egyenesen meg is követeli azt. Észre kell vennünk és meg kell neveznünk azokat a folyamatokat, amik kontextusunkban történnek, analizálnunk kell azokat, vagyis meg kell keresni, miért történnek, de azt is fel kell fedeznünk, mi Isten akaratában ebben a tekintetben, hogyan akar hatni, milyen irányban, és mire hív bennünket is. S ma az egyik legfontosabb, legveszélyesebb ilyen folyamat a *globalizáció*. Persze a globalizáció nem önmagában létezik, hanem kapcsolatban van sok más területtel, ilyenek a környezet védelme (vagy szennyezése), a korrupció, a törvénytelen kereskedelem, a kriminalizáció, a gyógyszerek hiánya, a technológia, a média világa, a militarizmus és az erőszak, hogy csak néhány területet nevezünk meg.

Ez a könyv elsősorban és alapvetően a *gazdasági globalizációval* foglalkozik, amire különbözően reagálhatunk, aszerint, hogy nyertesei, vagy vesztesei vagyunk. Ez az a végső folyamat, amivel egyházainknak szembe kell nézniük, s ezzel kapcsolatban mondta ki az LWB: „*a neoliberális gazdasági globalizációt nem lehet megváltoztatni, halált hoz a népekre, s ellen kell állnunk.*” Ez a folyamat persze nem csak mai kérdés. A történelem arról is szól, mindig is voltak militáns hatalmak, világbirodalmak. Az industrializációval azonban (mintegy 500 évvel ezelőtt) ez a folyamat végtelenül felgyorsult. Aztán a második világháború után megszületett a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap, „az emberiség javára”. A dollár uralmával az USA vette át a vezető szerepet. – S ma ott tartunk, hogy a neoliberalizmus a gazdasági globalizációval szinte egy „vallás” logikáját vette fel. Igen, bármilyen furcsa, a mai idők „evangéliumává” lett, mondván: „higgyetek nekünk, s ez javatokra lesz!” Akik pedig ezt a programot megkérdőjelezzik, azok legalábbis „utópisták”, vagy tudatlanok, sőt zavarkeltő elemek ebben a világban! Vigyázat: meg kell különböztetnünk a gazdasági életet és a gazdasági globalizációt! Nem igaz, hogy a gazdasági élet, a fejlődés a keresztény hit szemszögéből önmagában „gyanús”.

De nézzük az „eredményt”. Ma a világ lakosságának 20 %-a rendelkezik az egész világ jövedelmének 80 %-ával. Van ország, ahol a lakosok 10 %-a kezében van az ország jövedelmének a fele! A hús leggazdagabb ország átlagjövedelme 37-szer nagyobb, mint a 20 legszegényebb ország átlagjövedelme. 1.2 milliárd ember naponta 1 dollárból él, 2.8 milliárd ember pedig napi két dollárból tengeti életét. S akkor még nem beszéltünk a nagyon gazdag országok mellett az eladósodott országokról, mint például országunkról, amelynek az utóbbi négy évben adóssága nagyot emelkedett. Pedig nem mi vagyunk még mindig a legszegényebbek. S mi a helyzet akkor, ha az adósságok elengedéséről, vagy esetleg rendezéséről volna szó?

A gazdasági globalizáció abszolút törvénye a *szabad piac*. A legfőbb úrrá lett, mert „az állam rossz gazda” olvassuk, halljuk. S a tőke persze mindig odamegy, ahol olcsóbb a munkaerő, kevesebb az adó, és jobbak a felté-

telek! A privatizációnak és a szabad tőkeáramlásnak nem szabad gátat vetni. Ezen a ponton azt kell mondani, hogy a tőke, a pénz olyan úrrá lesz, amit Jézus saját korában „Mammonnak” nevezett, és ebben a kérdésben döntésre szólított fel! A könyvben sok írás rendkívül érdekes példát hoz erre.

Külön érdekes nekünk az a rész, amely ebben az ügyben *Európával* foglalkozik. Nincs idő mindennel foglalkozni, de szeretnék kiemelni itt egyetlen címet és fejezetet, amelynek a címe: „*globalizáció és migráció*”. Igen, a kettő összefügg egymással. Egyrészt úgy, ahogyan már arra említés történt, a tőke odamegy, ahol neki a legkedvezőbb a légkör. De ennél többről is szó van: kezében is tartja ezt a folyamatot. S nemcsak a tőke vándorol, hanem az embereket is vándorútra indítja, mozgásba hozza. Emberek tömegei mennek oda, ahol jobb életlehetőséget vélnek, illúziókat kergetnek, de bizony sokszor realitásokat is követnek. Gondoljunk csak arra, hányan mennek ma keletről nyugati irányba. Vegyük azt, mennyi a különbség a fizetések között. – S itt nem egyszerű elvándorlásról van szó, hanem lassú elszakadásról is attól, amit szülőhazának neveztünk eddig. Ilyen értelemben arról is szót kell ejteni, hogy a gazdasági globalizáció, vagy egyáltalán a globalizáció és a nemzeti kultúrák, érzések, identitások szembe kerülnek egymással!

Olvastam a könyvben egy „ünneprontó *keresztelési ighirdetést*”. Azért nevezem ünneprontónak, mert abból indul ki, hány gyermek él ma a világon az utcán! S mindennek vannak ezek az utca gyereke kitéve! Mi lesz belőlük? Ki vannak téve a kriminalizációnak, prostitúciónak, gyermekkereskedelemnek, vagy a drognak és alkoholnak, de a lopás kísértésének is. A keresztelés azt jelenti: „Engedjétek hozzám jönni a gyermekeket” – mai szóval a kereszteléssel kötelezettséget vállalok, hogy a gyermeket „az egyház oltalmazó menedékében” fogom felnevelni. Ez pedig azt jelenti ma, hogy *szembe úszunk az árral!* Jézus ígérete: „övék a mennyek országa” nem azt jelenti, hogy ők „ártatlanok”, hanem azt, hogy fogékonyak, „gyermekek”. Érdemes lenne a keresztiséget ma ebből az aspektusból is átgondolni.

De ez csak kis példa. Ennél többről van szó. Meg kell látni, hogy a globalizáció az egyházakat is „átszeli”, elválasztja egymástól, olykor egymással szembe is állítja. „Ti északiak, nem ismeritek a déliek gondját”- olvasni a szemrehányást, őszinte szót. Talán ma már nemcsak „észak-dél”, hanem „kelet-nyugat” vonatkozásában is elmondható ez. Hiszen be kell látnunk, az egyházak közül is vannak a folyamatnak nyertesei és vesztesei is! És bizony a kérdésben vannak véleménykülönbségek, viták is.

De itt értünk a könyv „szívéhez”, ahhoz a fejezethez és címhez, ami így hangzik: „*a communio, mint a neoliberalizmus ellenmodellje.*” A kommunio a görög „koinonia” kifejezésre megy vissza, ami részesedést jelent. Az egyház, mint Krisztus teste a liberális individualizmus helyett, a verseny helyett a közösséget és együtt munkálkodást, sőt egymásért munkálkodást jelenti. Ennek erősítése jelenthetné ma az egyházi spiritualitást. Ebben „eszközök” az igehirdetés és a szentségek. Az igazi igehirdetés „megtéérésre” szólít: Istenhez és egymáshoz fordulásra. S ebben a közösségben erősít az úrvacsora is. Az Újszövetségben az úrvacsora egy szeretetvendégséggel volt összekötve, ahol gazdagok és szegények együtt ültek, és részesedtek egymás adományaiban. (Persze már ott is voltak bajok és bűnök!) Az úrvacsora a megosztás modellje, vagy pedig türes

ceremónia! A könyv egyik cikke eljut egészen Acta 2, 44-46-ig, ami nem „másolandó”, de valamilyen formában ma is megéleendő. Ha az egyház etikájának szíve az „agapé”, s ez együtt jelenti Isten hozzánk lehajló szeretetét, amelyből élünk, de ugyanakkor azt is, hogy „szeresd felebarátodat, mint magadat.” Az egyház közösségében jelen van az az erő, amely változtatni tud gondolkozást, életet, mentalitást ebben a kérdésben is.

S idetartozik még az is, hogy ebben az esetben az egyháznak felhatalmazása van a számadásra hívásra is. Szembesíteni kell azokat a gazdasági globalizáció kérdésével, akik a vezetésre jogosítványt kaptak. A „civil társadalomhoz” az egyház is hozzátartozik, s joga van kérdéseket feltenni, elgondolkoztatni, sőt számadásra hívni is. „A civil társadalom (amelyhez az egyház is tartozik) hozzá tud járulni és segíteni ahhoz, hogy a hatalmasokat sakkban tartsák.” Meg kell ugyanis tanulnunk, hogy nemcsak személyes felelősség és számadás létezik, hanem institucionális is. Az államnak és államoknak kulcs szerepe van ebben a folyamatban és kérdésben.

Ha össze kellene foglalni a könyv mondanivalóját, a végén így olvassuk a feladatokat:

- a) „Konfrontálni”, a gazdasági globalizáció realitását látni és megérteni.,
- b) „Választani”, élet és halál, Isten és Mammon között.
- c) „Változni és változtatni”, az igazság, integráció, felelősség és számadás kérdésében a közösség javai céljával.

Felelőségünk: olyan demokratikus, felelős kormányért küzdeni, amely valóban a gyengék védelmét vállalja. Az elhordozhatatlan adósságok elengedése is céljaink között kell legyen. Aktívan kellene közreműködnünk ökumenikus vonatkozásban, vallások közötti aspektusban, és szekuláris mozgalmakkal is összefogva egy globális, gazdasági és ökológiai, szociális igazságért küzdve, a szolidaritás globalizációjáért.

A könyv első részében olyan cikkek olvashatók, amelyek egyházak és az LWB eddigi publikációit, nyilatkozatait tartalmazzák ebben a kérdésben. A könyv második része teológiai, pasztorális és etikai reflexiókat tartalmaz ösztönzésül. A harmadik rész pedig inkább a gyakorlati kérdésekkel foglalkozik. Természetesen arra nem vállalkozhatom, hogy a mintegy 30 cikket a 338 oldalon részletesen ismertessem.

Arra azonban igen, hogy „ízelítőt”, még inkább „étvágygerjesztőt” adjak a könyv olvasásához, talán még ahhoz, hogy itthoni egyházaink is foglalkozzanak *egy találkozóon, vagy konferencián* ezzel a súlyos kérdéssel.

Mert miről is van szó? Engedtessek végül *saját véleményemet* a globalizáció témájával kapcsolatban összefoglalni kérdésekben:

1. Felismerjük-e a globalizáció feltartóztathatlannak látszó veszélyét és folyamatát?
2. Megteszünk-e mindent a magunk helyén a folyamat ellen?
3. Igyekszünk-e a világméretű globalizációban kultúránk és nemzeti identitásunk megőrzésére?
4. Tudunk-e minden feszültség ellenére Krisztus egyháza lenni a mai világban annak minden következményével együtt?

Ez az mi alapkérdésünk végül is. S itt legyen szabad még egy szót mondani: a könyv felelősségről és számadásról beszél. De itt nemcsak mások felelősségéről és számadásáról van szó. Egyházaink is részesei, sokszor segítői is voltak ennek a folyamatnak. Nemcsak a helyzet analizálásáról és a vezetők felelősségéről, számadásáról van itt szó. Nekünk kellene e kérdésben elgondolkozni, sőt bűnbánatot tartani, Isten bocsánatáért könyörögni. Ezen az alapon lehetne újat kezdeni, egy új kezdetért imádkozni, az „árral szembenúszást” elkezdeni. Talán még nem késő.

Keveházi László

ÖKUMENIKUS SZEMLE

„Globális kihívások észak-amerikai keresztyéneknek”

(Az Egyházak Világtanácsa főtitkára

2005. július 26. elmondott beszéde a Krisztus Tanítványai egyház közgyűlésén az USA-beli Portland Oregonban)

Nagyon köszönöm Önöknek ezt a kedves fogadtatást, ökumenikus vendégszeretetüket sok, bőkezű megnyilvánulását, és meghívásukat, hogy elhozhatom az Egyházak Világtanácsának, tag egyházainak és az egész világra kiterjedő ökumenikus mozgalom más partnereinek üdvözlését. Itt meg kell állnom, hogy kifejezzem külön köszönetemet a Krisztus Tanítványai Keresztyén Egység Bizottságának és elnökének, Robert Welch-nek akinek vezetői erényeit megtanultuk nagyra becsülni az EVT központi bizottsága tagjaként és a bosseyi Ökumenikus Intézet igazgató tanácsának elnökeként végzett munkája során. Robert Welch méltó utóda az Észak Amerikai Tanítványok azon figye-

lemreméltó vonulatának, akik jelentékenyen járultak hozzá a modern ökumenikus mozgalom fejlődéséhez: Peter Ainsley, George Beasley, Nadia Lahutsky és Paul Crow. Nagyon hálásak vagyunk ezért a bizonyágtételben és szolgálatban megnyilvánuló elkötelezettségért a keresztyén egység iránt. Nyilván helyénvaló, hogy megragadjam ezt az alkalmat arra is, hogy köszönetet mondjak a Krisztus Tanítványainak különösen azért a nagy ajándékért, amit Dr. Tom Best tiszteletes személyében adott az Egyházak Világtanácsának. Megtanultuk, hogy bizalommal építhetünk Tomra, aki a Tanítványok lelkipásztora az Egyesült Államokból, és immár a leghosszabb idő óta fo-

lyamatosan szolgáló tagja az EVT stábjának. Jelenleg mint az EVT Hit és Egyházszervezet Bizottságának igazgatója nélkülözhetetlen számunkra.

Arra kértek, hogy ma este az ökumenikus világmozgalm szempontjából beszéljek azokról a kihívásokról, amelyekkel ma szembesülnek az észak amerikai keresztyének, és különösen az Egyesült Államokban élő keresztyének.

Mínthogy az Egyházak Világtanácsa szempontjából szólok, illő, hogy megállapításaimat köszönetnyilvánítással kezdjem. Amilyen hálás az ökumené mindazért, amit a Krisztus Tanítványai tett az egységért folyó küzdelemben, ugyanolyan jól emlékezünk arra a sok áldásra, amit az észak amerikai ökumenikus élharcosok John R. Mott és Charles H. Brent püspök, Margaret Flory és Franklin Clark Fry, Iacovos érsek és Lois Wilson, Paul Albrecht és Vinton Anderson püspök szolgálatán át áradt ránk. A leggyakorlatibb szempontból emlékezünk meg arról, hogy az USA egyházainak és amerikai jótékony személyeknek az adományai és befektetései tették lehetővé a EVT számára, hogy sok mindent megvalósítson, és hogy felépítse a maga ökumenikus értékvilágát. Az ökumenikus Központ Genfben, az Ökumenikus Intézet Bosseyban, munkánk tudományos megalapozottsága, a Tanács alapvető programjai magukon viselik az észak amerikai elkötelezettség és nagylelkűség lenyomatát. Világperspektívából mi az ökumenikus mozgalomban milyen hálásak vagyunk Önöknek és elődeiknek.

A modern ökumenikus mozgalom elmúlt 100 évében Észak Amerikában és az egész világon felismerték a keresztyének, hogy ha egységben vagyunk, egyként dolgozunk, jobban tudunk szolgálni és Krisztusról biznyságot tenni. Az elmúlt évszázad párbeszéde, együttműködése és növekvő koinóniája eredményeként él az ökumené szelleme egyházainkban. Lényeges alkotórészévé vált arról alkotott fogalmunknak, hogy mit jelent egyháznak lenni. És mert megtapasztaltuk annak az áldását, amikor Jézus Krisztusban egyként cselekszünk, rájöttünk arra is, hogy milyen mély csalódást kelt, amikor engedünk az egység megbontása kísértésének. Tudva, hogy az egységet Isten ajándékozza az egyháznak, annál mélyebben érezzük a megosztottság fájdalmát, annál inkább nyugtalanít bennünket a belső ideológiai harc, és annál buzgóbban imádkozunk azért, hogy a Szentlélek gyógyítsa meg Krisztus testét.

Az elmúlt néhány évben az ökumenikus gyűlések és konferenciák mindennapos témájává vált a „gyógyulás”.

A gyógyulást kulcs szempontként tanulmányozták olyan testületek összefüggéseiben, mint a Lutheránus Világszövetség, a Református Egyházak Világszövetsége és az EVT Vilgámissziói és Evangelizációs Konferenciáján. A két hónappal ezelőtt Athénban tartott missziós nagygyűlésen a konferencia első felének témája arra szólított fel minket, hogy imádkozzunk a gyógyulásért: „Jöjj, Szentlélek, gyógyíts és békéltess meg!”. De a téma második fele felismerte, hogy az egyházak küldetése az, hogy ehhez teret és megfelelő légkört biztosítsanak az: „Krisztusban arra hivatva, hogy gyógyítsunk és megbékéltessünk közösségeket.” A gyógyítás a Szentlélek munkája, de része annak a misszióknak és szolgálatnak is, amelyre az egyház hivatott el. Tudjuk, hogy az orvosi misszióban fontos az alapos diagnózis. Ezért, azokat a kihívásokat elemezve, amelyekkel az észak amerikai keresztyének szembesülnek, most rátérek néhány olyan problémára, amelyeket meg kell oldani.

Az Egyházak Világtanácsáról ideológiai belharcosok néha olyan képet festenek, mintha inkább az egyenetlenség forrása volna, mint a gyógyulásé. Ebben nincs semmi új, de ez továbbra is kihívás marad az ökumenikus szellemű keresztyének számára Észak Amerikában. Sokan közülünk elég idősök vagyunk ahhoz, hogy emlékezzünk arra, hogy hogyan gyalázták az EVT-t bizonyos körökben, amikor a hidegháború csúcspontján a keleteurópai ortodox egyházak csatlakoztak a Tanácshoz. Vagy amikor a Keresztyén Egyházak Nemzeti Tanácsa az Egyesült Államokban néhány közösség támogatását elveszítette az USA polgárjogi mozgalma idején tanúsított elvhű állásfoglalása miatt. Máskor azt láttuk, hogy milyen hevesen kelt ki a *Readers Digest* és a „60 Minutes” az ellen, hogy az egyházak segítséget adtak az apartheid elleni küzdelemhez, és támogatták az EVT programját a Faji Megkülönböztetés Elleni Harchoz. És legtöbbször emlékezünk a legutóbbi vitára az Egyesült Államok Irak ellen indított „megelőző” háborújáról kiadott nyilatkozat és az egyházak és tanácsaik válaszai között. Ami megnyugtató és bátorító, az az, hogy ezek a gyalázkodások eredménytelenek maradtak a múltban, és ugyanígy eredménytelenek maradnak most és a jövőben is. Az ökumenikus mozgalom pedig győzelmesen halad tovább, mert maga Jézus Krisztus vezet bennünket és mutatja az utat.

Az Egyházak Világtanácsát sokszor nevezik „ellentmondásos”-nak. Azonban, amint mondtam, ebben nincs semmi új. 1965-ben, mielőtt megválasztották az Egyházak Világtanácsa második főtitkárának, Eugene Carson Blake megjegyezte, hogy „az ökumenikus mozgalom megpróbál minden egyházat és felekezetet megreformálni és átalakítani, hogy kulturális klubból Isten eszközüvé váljanak a megbékéltetés szolgálatára”. Az emberiség megbékéltetésére Istennel, és az emberek megbékéltetésére egymással. Blake hangsúlyozta az USA polgárainak, hogy „Jézus Krisztus egyháza”, ha igazán „egyház akar lenni” a kommunikáció és a globális tudat új világában, „nem maradhat az amerikai külpolitika eszköze. Lényegében ez az, amiért az ökumenikus mozgalom ellentmondásos. Az ökumenikus mozgalom kétségbe vonja azt az alapvető feltevést, hogy a nemzeti hazafiasság és a nemzeti túlélés a legfőbb emberi értékek.”

Ha 1965-ben ez volt a kihívás az Egyesült Államok egyházai számára – hogy inkább világ-perspektívát tükrözzenek, mint egy ultra-hazafias „kulturális klubot” – 40 évvel később is ez marad a fő kihívás. A kérdés ma egy kicsit másképp merül föl, mint a hidegháború alatt. Az elhatárolódást ma már nem úgy fejezzük ki, hogy kelet nyugattal szemben, vagy „rózsaszín” a piros-fehér-és-kékkel szemben – hanem úgy, hogy vörös államok kék államokkal szemben az Egyesült Államokon belül, Fox News a National Public Radio-val szemben, „új” Európa „rég” Európával szemben. Valóban, a politikai retorika olyan túlfűtötté vált a 24 órás hírciklusok kultúrájában, hogy ahhoz, hogy ebben az összeszövődésben megfeleljünk a „mondj igazat a hatalomnak” kihívásának, fontos, hogy módokat találjunk arra, hogy szétörjünk a fanatikus párthívek beprogramozhatóságának béklyóit, hogy kikerüljünk az előre gyártott „viták” lökhárító matrica-szerű rövidségét, hogy megpróbáljunk lehetőséget teremteni igazi párbeszédre, a szemlélet átforgatására, és a kétértelműségek beismerésére. Ugyanakkor az, hogy igazat mondjunk a hatalomnak, megköveteli tőlünk, hogy igazat mondjunk

általában. És ha világ-perspektívákat kell észak amerikai kultúrákra és az Egyesült Államok politikai célkitűzéseire vetítenünk, akkor mondani fogunk olyan igazságokat is, amelyeket nem fognak örömmel fogadni; egyszóval „ellentmondások”. Az ellentmondás a térséggel jár.

Az elmúlt másfél évben, amióta az Egyházak Világtanácsának a főtítkára vagyok, módszeresen végiglátogattam a világ lakott területeit. Beszélgettem egyháztagokkal, kormányvezetőkkel és polgárokkal. Meghallgattam szervezett vitákat és betekinttem a helyi és nemzeti médiába. Amikor az Egyesült Államokba látogattam, megpróbáltam közvetíteni néhány kellemetlen igazságot erre a nagy országra vonatkozóan.

Máshol, ugyan úgy mint itt, az Egyesült Államokat gyakran nevezik „az egyetlen megmaradt szuperhatalom”-nak. De másutt ezt legnagyobbbrészt nem feltétlenül tartják jónak. A világ sok népe – keleten és nyugaton, északon és délen, politikai vagy gazdasági szemléletüktől függetlenül – bizalmatlan, vagy nyíltan fél az Amerikai Egyesült Államoktól. Ez még igazabbá vált az Irak elleni megelőző háború bejelentése után, amelyet arra a hiányos információkon nyugvó hitre alapoztak, hogy Irakban tömegpusztító fegyverek vannak. Sok nemzet tagjaiban merül fel a kérdés, hogy vajon hol alkalmazzák legközelebb a megelőző háború elvét, és milyen bejelentett ok alapján... ha egyáltalán lesz ilyen.

Az Egyesült Államokat a gazdasági globalizáció védőbástyájának látják, ami rákényszeríti a szegényebb nemzetekre, hogy gazdag részvénytársaságok érdekei és ezen érdekek által irányított pénzügyi diktátumai szerint éljenek. A legutóbbi években láttuk a növekvő visszahatást ezekre az irányvonalakra Latin Amerikában – de nem ez az egyetlen régió, ahol az Egyesült Államok veszített tekintélyéből és támogatottságából. Az USA ellenállása a Millenniumi Fejlesztési Célok vagy Blair miniszterelnöknek a G-8 konferencia előtti segélykéréseivel szemben egyáltalán nem javított a helyzeten.

Tanult emberek azért neheztelnek az Egyesült Államokra, mert makacsul semmibe veszi, hogy az általános felmelegedés bolygónk jövőjét fenyegeti. A tisztább technológia bevezetésének ígérete – valamikor a jövőben – hamisan cseng, amikor az Egyesült Államok nem hajlandó kötelezettséget vállalni a CO² kibocsátás mérhető csökkentésére. Úgy látszik, ezt a válságot úgy kezelik az Egyesült Államokban, mint egy új politikai futballt vagy tollaslabdát. Mintha azt gyakorolnák, hogy hogyan lehet az ellenfelet lélektani eszközökkel, félrevezető szónoklatokkal, és hatalmi játékokkal Washington DC fehér márvány arénaiban kifárasztani. Más ilyen témák, amelyekkel úgy tűnik, hogy a politikusok sportolnak, a külföldi segélyek, az adósság könnyítés és a nemzetközi kereskedelmi irányelvek.

Positív vonatkozásban, meg kell mondanom, hogy az egyházi világ jól ismeri az észak amerikai ökumenikus szervezetek és szövetségek tevékenységét, amely az USA kormányzatától eltérő hangot szólaltat meg. Remélem, hogy az Egyházak Világtanácsa világossá tette, hogy mi támogatni kívánjuk Önöket mindazoknak a dolgoknak az előmozdításában, amelyek az igazságot és a békét szolgálják. Égünk a vágytól, hogy segítsük Önöket abban, amit tesznek, és abban, ahogyan megvilágítják, hogy miért teszik azt, amit tesznek, miért mondják azt, amit mondanak, és miért hisznek, ahogyan hisznek. Amikor az igazságot mondjuk a hatalomnak, annak magában kell

foglalnia az evangéliumot éppúgy, mint annak a magyarázatát, hogy Istennek Jézus Krisztusban megjelent szeretetének híre hogyan érvényesül ennek a világnak a realitásaiban. Ez azt kívánja tőlünk, hogy fogjunk kezét az Egyesült Államok egyházaival, és vezessük azoknak a világ-szövetségét, akik készek küzdeni az éhség, szegénység, HIV és AIDS, faji megkülönböztetés és erőszak ellen.

Van, persze, sok más kihívás is, amellyel az észak amerikai egyházaknak szembe kell nézniük. Az a hagyomány, amelyet gyakran neveznek a „protestantizmus fő vonalá”-nak, évtizedek óta számbeli hanyatlást él meg. Külső megfigyelők attól tartanak, hogy Önök talán túl sokat törődnek az intézményes túléléssel, túlságosan el lesznek foglalva azzal, hogy befelé tekintenek, ezért nem ismerik fel, hogy mit tesz Isten – és minek az elvégzésére hívja Önöket – az Önöket körülvevő világban.

Para-egyházi szervezetek, mega-egyházak és a felekezeti-utáni korszak hasonló képződményei szaporodnak, miközben a fő vonal tagsága csökken az Egyesült Államokban. Ezek az egyházi képződmények más földrészekre is áttérjednek, aggodalmat kelteve ott.

Krisztus prédikálásának és az amerikai kulturális értékek hirdetésének összekeverése különösen aggodalmas más kultúrákban. Nemzetközi megfigyelők ilyen tendenciákat észlelnek a szabad piacgazdaság feltételeire alapozott úgynevezett „jóléti evangélium” siker-orientált apostolainál épp úgy, mint abban, hogy a politikai vezetők gyakran hívják segítségül Isten nevét az Egyesült Államok előfeltételeinek és irányvonalainak alátámasztására. Az utóbbi gyakorlat, amelyben világszerte sokan Isten nevének hiába felvételét látják, ha nem képmutatás, akkor a kialakulóban lévő úgynevezett amerikai „teokrácia” kísértetét ébresztette fel.

Globális szempontból sem a tagság-statisztikák, sem a kulturális értékek nem tűnnek olyan kénszerítő jelentőségűnek, mint a becsületesség és hitelesség, amelyre Isten elhívta az észak amerikai egyházakat, hogy aszerint cselekedjenek és beszéljenek. Ahogyan az elhunyt észak amerikai teológus Paul Lehman tanította, az a lényeg, hogy „prédikáljuk az evangéliumot, és hagyjuk a szilánkokat oda esni, ahova hullnak”. Ezen túl a világ-perspektíva nagyon más szemszögből mutatja azt az irányt, amerre a keresztyénség halad.

Az egész világot tekintetbe véve, a keresztyénség nő – nem zsugorodik. Növekedése bámulatosan hatalmas a világ egész déli részén, és különösen az én földrészemen, Afrikában. A statisztikusok a keresztyénség demográfiai súlypontját most a Szahara sivatagba helyezik, Timbuktu közelébe, és továbbra is évről évre csúszik egyre délebbre. Ráadásul, a keresztyénség hagyományos formái, amelyek Európában alakultak ki Konstantinápolytól és Rómától Wittenbergig és Genfig, egyre kevésbé és kevésbé irányadók. Afrikában alapított egyházak burjánznak, és a világ minden részén úgy terjed a pünkösdiszizmus, ahogyan az Egyesült Államokban a protestáns fő vonal egyházai zsugorodnak. Ez mind része az összjátéknak, a dagálnak és az apálnak az egyház életében. Az egész világra kiterjedő változásoknak ebben az izgalmas és idegtépő rendszerében minden tagnak megvan a maga szerepe, amit el kell játszania az egy test egységében. És Isten jótetszése szerint újra fellendülés jöhet az észak amerikai protestáns fővonali egyházai életében az indonéziai, vagy nigériai, vagy brazil keresztyének között munkálkodó Szentlélek által.

Talán ez korunk legnagyobb kihívása az észak amerikai keresztyének és egyházai számára: hogy alkalmazkodniuk kell az új helyzethez Jézus Krisztus egyetemes egyházában. Fel kell adniuk a missziói vállalkozás abszolút irányítását. Meg kell tanulniuk – ahogyan elhangzott – „engedni és főleg engedni Istent...”

Az új helyzet keresése az egyházban és a világban szükségessé teszi új kapcsolatok kialakítását. Ez párbeszédet igényel – más ökumenikus szellemű keresztyénekkel. Olyan egyházak tagjaival is, amelyek nem csatlakoztak a szervezett ökumenikus mozgalomhoz, más hittekhez tartozókkal, a szekuláris kor embereivel, akik talán nem tartoznak semmilyen hívő közösséghez. Lehet, hogy az ilyen párbeszédet, vagy párbeszédet akadályozza a mai észak amerikai kultúra ideológiailag megosztó légköre, amelyben a konzervatív evangéliumi egyházak és a politikailag haladó szelleműek gyakran úgy vannak beállítva, mint különböző fajok tagjai – és valószínűtlen, hogy valaha is közös nevezőre juthatnak. De nekünk, akik ökumenikusak vagyunk, akik el vagyunk kötelezve egységre Isten szeretetében, van némi tapasztalatunk a párbeszéd kezdeményezésében – még nehéz párbeszéd kezdeményezésében is – és abban, hogy megnyissuk tudatunkat az előtt a lehetőség előtt, hogy van még mit tanulnunk, ha meghallgatunk másokat. A mi feladatunk az, hogy vezessünk. Bízom abban, hogy az Önök támogatásával és szolidaritásával az ökumenikus kollektív vezetés szilárdan tart bennünket a pályánkon, és Isten kegyelmével át fogjuk alakítani az egyházat, át fogjuk alakítani az életünket, és át fogjuk alakítani a világot Isten dicsőségére.

Az elmúlt néhány évben az Egyházak Világtanácsa új és izgalmas kapcsolatokat alakított ki, és megvitatta azt, amit „az ökumenikus mozgalom” lehetséges „újra körvonalazása”-nak nevezünk. Közvetlenebb kapcsolatba kerültünk a katolikus egyház képviselőivel, és más egyházakkal, amelyek nem tagjai a WCC-nek, pünkösdi és evangéliumi háttérrel. Tag és nem-tag egyházak részvételével kiterjesztettük tevékenységünket Afrikában, különös súlyt helyezve ennek a területnek az életére és gazdaságára, és különösen azokra az eszközökre, amelyekkel az egyházak csatlakozhatnak a HIV és AIDS elleni küzdelemhez. Az Erőszak Legyőzésének Ökumenikus Évtizede keretében segítettünk felépíteni új béke és igazság hálózatokat, országról országra, területről területre, amelynek területi középpontja az Egyesült Államok volt.

A világmiszió és evangélizáció legutóbbi athéni konferenciáján örömmel dolgoztunk együtt a legnagyobb hivatalos római katolikus delegációval, amely valaha is részt vett ilyen eseményen. Pünkösdi delegátusok és tanácsadók is nagyobb számban voltak jelen mint előzőleg, éppúgy, mint a jelentős számú evangélikák sok országból.

Jövő februárban az Egyházak Világtanácsa 1948-as alapítása óta kilencedik Nagygyűlése lesz Brazíliában, Porto Alegre-ben. Ez lesz az első nagygyűlésünk, amelyet Latin Amerikában tartunk. Már az előkészületeink során tapasztaljuk, hogy milyen gazdag lehetőségeket adhat a párbeszédre és a felismerésre ez az új földrajzi perspektíva. A demográfiai és gazdasági változások érdekesek a mélyebb vizsgálatra és természetesen a pünkösdi mozgalom növekedése. Porto Alegre-ben a Pápai Katolikus Egyetem területén fogunk ülni. A katoli-

kus egyház az egyik tagja a vendéglátó egyházak tanácsának Amerika déli földrészen. Mindannyiukat arra bátorítom, hogy jöjjenek el a kilencedik Nagygyűlésre, ha tudnak, vagy legalább kövessék az ottani eseményeket a web-en, és más médián keresztül.

Persze, a keresztyének közötti kapcsolatok – bármilyen fontosak – nem merítik ki azoknak a párbeszédnek a körét, amelyekre törekszünk. Felismertük, hogy ez a korszak „kritikus pillanat” a világgözcsofé kialakítására törekvő hiték közötti párbeszéd kiterjesztése szempontjából. Éppen múlt hónapban Genfben látott vendégül az EVT egy a vallások közötti kapcsolatokról tárgyaló konferenciát, amelyet úgy üdvözöltek, mint egyikét a ma legteljesebb ilyen összejöveteleknek. Folytatjuk a munkát ezen a területen, és a kilencedik Nagygyűléstől várjuk, hogy átvezessen bennünket ennek a párbeszédnek a következő fázisába. A kérdés, amit továbbra is fel fogunk tenni valamennyi partnerünkkel folytatott beszélgetéseinkben, az lesz, amit a „kritikus pillanat konferencián” tettünk fel Genfben: hogyan fejleszthetjük úgy a párbeszédünket, hogy az valóban használható eszköz legyen, ha különböző hiteket valló emberek találkoznak?

Sok ökumenikus lehetőség van a láthatáron – új körvonalak, új partnerek, a kapcsolatok új minősége. Eközben, mint mozgalomnak, mint ökumenikus egyházaknak és ökumenikus keresztyéneknek, az a legalapvetőbb feladatunk, hogy egyre jobban kiterjesszük vendégszeretetünket egymásra és azokra az idegenekre, akik közénk merészkednek. Továbbra is úgy működünk, mint a lakott föld gondnoka, aki mindenkit szívesen lát, és lehetővé teszi a nyílt, becsületes és produktív párbeszédet. A párbeszéd az az ösvény, amelyen haladunk, és amely elvezet bennünket azokra az ígéretes horizontokra.

Észak Amerika egyházainak gazdag ökumenikus történetük van. Az ökumenikus mozgalom továbbra is felkínálja számukra az előre vezető utat. Befejezésül engedjék meg, hogy újra megismételjem, hogy személyesen és mint EVT, mélységesen hálásak vagyunk a Krisztus Tanítványai egyháznak az ökumenikus mozgalom iránti, nem csökkenő elkötelezettségéért. Olyan egyházzal, amilyen az Önöké, és olyan keresztyénekkel, amilyenek Önök, az ökuméné jövője biztosan jó kezekben van. Kéressük együtt Isten erejét és vezetését egyházaink életének, bizonyágtételének, szeretet- és igazszolgáltatának megújításában.

Telefon-lelkigondozás Budapest

06-1 201-0011

Lelki válság esetén, emberi, családi,
lelkiismereti,
hitbeli kérdések megbeszélésére

mindennap 17–21 óráig

A Nagygyűlés üzenete

A 9. Nagygyűlés „üzenete” imára hív. Amikor elfogadásra ajánlotta az okmányt, Wendy Evans, az üzenet bizottság elnöke kifejtette, hogy az üzenet nem beszámoló és nem is az EVT-t foglalkoztató kérdések kiemertő felsorolása, hanem az „üzenet a nagygyűlés szívének a tükré”.

Evans, a Kanadai Egyesült Egyház küldötte elnökölta a szerkesztőbizottságot, s mint ilyen az egyetlen bizottsági elnök volt az „ifjúsági” kategóriában. A bizottság a javasolt üzenet három tervezetét terjesztette a Nagygyűlés plenáris ülései elé, minden alkalommal javaslatokat gyűjtve a szöveg módosítására. A végső változatot egyhangúan fogadták el a gyűlés utolsó napján, február 23. csütörtök délután.

Ez a hivatalos üzenet szövege:

**„Isten, kegyelmed szerint formáld át a világot”
Az Egyházak Világtanácsa
9. Nagygyűlésének üzenete
egy meghívás a közös imádságra!**

Testvérek, köszöntünk titeket Krisztusban. Mint az egyházak képviselői a világ minden részéről gyűltünk össze Porto Alegre-ben, Brazíliában, a harmadik ezredév első évtizedében, az Egyházak Világtanácsának Latin Amerikában tartott első nagygyűlésén. Minket arra hívtak meg ide, hogy egyesüljünk *a festa da vida*, az élet ünnepélyén. Imádkozunk, elmélkedünk a Szentírás üzeneteiről, együtt küzdünk és örvendezünk egységünkben és különbözőségünkben, és igyekszünk figyelmesen hallgatni egymást az egyetértés szellemében.

2006 februárjában gyűltünk össze. A Nagygyűlés résztvevői tájékoztattak minket a hazájukban és földrészükön a katasztrófák, erőszakos konfliktusok, elnyomás és szenvedés miatt naponta hangzó jajkiáltásokról. De Isten felhatalmazott minket arra is, hogy bizonyosságot tegyünk személyes életek, egyházak, társadalmak és az egész világ átalakulásáról.

A Nagygyűlés jelentései és határozatai pontosan meghatározott kihívásokat és olyan tettekre szóló felhívásokat közölnek az egyházakkal és a világgal, mint a törekvés a keresztyén egységre, felhívásunk félidőben az Erőszak Legyőzésének Évtizede (2001-2010) iránti elkötelezettség megújítására, az egész világra kiterjedő gazdasági igazságosság megvalósítására prófétai és elvi eszközeinek tisztánlátására, a vallások közötti párbeszéd iránti elkötelezettségre, minden nő és férfi minden generációt felölelő részvételére a közügyekben és ezekre vonatkozóan az egyházakhoz és a világhoz intézett közös nyilatkozatok kiadására.

A Kilencedik Nagygyűlés témája egy imádság: „Isten, kegyelmed szerint formáld át a világot”. Az imában szívünk átalakul, és így üzenetünket mint imát ajánljuk:

Kegyelem Istene,
együtt fordulunk Hozzád imában, mert Te vagy az, Aki egyesítesz minket: egyedül Te vagy az Isten – Atya, Fiú és Szentlélek – akiben hiszünk, egyedül Te teszel bennünket képessé a jóra, Te küldesz minket az egész földre misszióba és szolgálatra Krisztus nevében.

Megvalljuk Előtted és minden ember előtt: Méltatlan szolgák voltunk. Visszaéltünk a teremtéssel és pusztítottuk azt. Válaszfallakkal sebeztek egymást mindenütt. Gyakran elmulasztottunk határozottan szembeszállni a környezetkárosítással, szegénységgel, faji megkülönböztetéssel, kasztokkal, háborúval és népiirtással. Nem csak áldozatait, de követőit is vagyunk az erőszaknak. Mindebben kudarcot vallottunk mint Jézus Krisztus tanítványai, Aki azért jött, amikor testté lett, hogy megmentse minket és megtanítsa szeretni. Bocsáss meg Isten és taníts meg minket megbocsátani egymásnak.

Isten kegyelmed szerint formáld át a világot.

Isten, halld meg az egész teremtés jajkiáltásait, a vizek, a levegő, a föld és minden élőlény jajkiáltásait; mindazoknak a jajkiáltásait akiket kiszípoloznak, az élet peremére szorítanak, megrontanak, és elnyomnak mindazokét akik nincstelenek és el vannak hallgattva, emberi mivoltukat semmibe veszik, mindazokét akik szenvednek, betegségben, háborúban és azoknak a fennhéjázóknak a bűneitől, akik elrejtőznek az igazság elől, eltorzítják az emlékezetet és megtagadják a megbékélés lehetőségét. Isten, vezesd mindazokat, akik a hatalom székében ülnek erkölcsileg feddhetetlen döntésekre.

Isten, kegyelmed szerint formáld át a világot

Hálát adunk áldásaidért és a reménysugarakért, amelyek már megjelentek a világban, az emberekben, függetlenül koruktól, és azokban, akik előttünk jártak hitben; azokban a mozgalmakban, amelyek az erőszak minden formájának legyőzéséért küzdenek, nemcsak egy évtizedig, hanem örökre; azokban a mély és nyílt párbeszédekben, amelyek elkezdődtek saját egyházainkon belül, és más hitűekkel is az egymás kölcsönös megértésére és tiszteletben tartására törekvésben; mindazokban akik együtt dolgoznak az igazságért és a békéért – rendkívüli körülmények között is és a mindennapokban is. Hálát adunk Neked Jézus Krisztus örömhíréért, és a feltámadás bizonyosságáért

Isten, kegyelmed szerint formáld át a világot

Szentleked ereje és vezetése által add, ó Isten, hogy imádságaink soha ne legyenek üres szavak, hanem élő Igédre adott buzgó válaszok – erőszakmentes, azonnali cselekedetek pozitív változásokért, a szolidaritás, felszabadítás, gyógyítás és együttérzés bátor, világos, célratorő tettei, készséggel megosztva mindenkivel Jézus Krisztus örömhírét. Nyissuk meg szívünket szeretetre és annak meglátására, hogy minden ember képmásodra teremtett, hogy törődjünk a teremtéssel és igent mondjunk az életre annak teljes, csodálatos sokszerűségében.

Formáld át minket önmagunk felajánlásában, hogy társaid lehessünk az átformálásban, hogy törekedjünk Jézus Krisztus egyetlen egyházának teljes, látható egységére, hogy mindenkinek felebarátaivá legyünk, miközben várva-várjuk a Te országod teljes megnyilatkozását az új ég és új föld eljövételében.

*Isten, kegyelmed szerint formáld át a világot. Az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében;
Ámen.*

Hogy átformáljuk a világot...

Az Egyházak Világtanácsának a braziliai Porto Alegre-ben üléséről 9. Nagygyűlésén egy „csoportbemutató” arra a következtetésre jutott, hogy Isten kegyelmének van átformáló hatalma, még a legborzalmasabb események közepette is. A világ átalakításához azonban az egyházaknak tenniük kell az igazságért, az együttérzésért és a befogadó készségért.

A Nagygyűlés témájával – „Isten, kegyelmed szerint formáld át a világot” – foglalkozó plenáris ülés a fókuszba volt mindannak a vitának és elmélkedésnek, ami a Nagygyűlés bizottságaiban, műhelyeiben és bibliatanulmányjaiban zajlott.

Angélique Walker-Smith tiszteletes asszony az Egyesült Államok Nemzeti Baptista Konventjétől örömmel üdvözölte a Nagygyűlést „reggeli bemutatóján”, amely lehetőséget adott a vendégek egy csoportjának az átalakulásról és a kegyelemről szóló történetek közreadására.

Joseph (Leonardo) Bosch tiszteletes feltette a kérdést, hogy a háború, szegénység és dekadencia világában hol van Isten?

Ms Gracia Violeta Ross Quiroga a REDBOL (HIV-vel és AIDS-szel élő Bolíviaiak Nemzeti Hálózata) képviselője azt mondta, hogy ő nemi erőszak áldozatául esett, ami HIV-vel és AIDS-szel fertőzte meg, de ismerete Isten szeretetét és Istenre kezdett támaszkodni, mert senki más nem akart segíteni rajta.

Ms Sarah Newland-Martin a jamaikai Bethel Baptista Egyháztól képviselte Jamaikát a Pán-Amerikai kerekesszékes játékokon 1972-1982 között és az 1980-as parolimpián. Bizonyosságot tett arról, hogy az életét teljesen átalakította a keresztség, amelyben Isten kegyelméből részesült.

Ms Carmen Lansdowne, őshonos kanadai és a Kanadai Egyesült Egyház tagja, megjegyezte, hogy milyen sokat szenvedtek Kanada őshonos lakói nemcsak az államtól, hanem az egyháztól is. Most azt reméli, hogy a nagygyűlési küldöttség tagjai követni fogják az EVT Központi Bizottságának 2005. februári felhívását a tag-egyházakhoz, amely sürgeti az Egyesült Nemzetek Őshonos Nyelvek Nemzetközi Évének megrendezését.

Ms Paula Devejian az Egyesült Államokból, aki jelenleg Örményországban a Minden Örmények Catholikosate-jának dolgozik, azt mondta, hogy az, hogy találkozott a világ minden részéből összegyűjtött emberekkel, megerősítette őt abban, hogy közös a küzdelmük.

Namsoon Kang koreai professzor, a Teológiai Intézetek Világkonferenciájának alelnöke azt mondta, hogy találkozása a feminista előadásokkal és az ökumenikus mozgalommal vezetett az ő átalakulásához.

Bosch válaszolt saját kérdésére mondván, hogy „Isten itt van, formálja mindegyikünk életét” szenvedés, fájdalom és mindazon dolgok által, amelyeket az emberek nem tudnak megérteni. „Isten az, Aki létrehozta az élet csodáját, Aki továbbra is tökéletesíti a világot és mindegyikünk életét ... sokszor távol maradásával, hallgatásával.

Quiroga kifejtette, hogy „Képesnek kell lennünk arra, hogy hűségesen bizonyosságot tegyünk arról, hogy Isten munkálkodik rajtunk és rajtunk keresztül”. Még több ember, új emberek bevonására hívott fel, mondván, hogy „Bármilyen problémával kerülünk is szembe, jobban fogjuk végezni a munkánkat, ha együtt dolgozunk.”

Kang hozzátette, hogy van értékes ökumené, és olcsó ökumené. Olcsó ökumené az üres hirdetésé annak, hogy „egyek vagyunk Krisztusban”, miközben semmit nem teszünk a kor, nem, szexszuális orientáltság, szín, faj és fogyatékoság alapján történő kirekesztés ellen. De az értékes ökumenét átalakulás kíséri. Ehhez személyes és intézményes bűnbánat kell, és annak elismerése, hogy „valamennyien Isten családjához tartozunk.”

Quiroga hangsúlyozta, hogy „Úgy kell tevékenykednünk, ahogyan prédikálunk. A missziót, amit Isten ránk bízott, teljesítenünk kell a HIV-re és az AIDS-ra vonatkozóan is ... Önök valamennyien felelősek azért, hogy információs programokat indítsanak. Lépjenek érintkezésbe olyan emberekkel, mint én.” És Devejian azt mondta: „Senkit sem volna szabad hátrányosan megkülönböztetnünk. A fogyatékos embereket teljesen be kell építenünk az egyházi közösségekbe.”

Bosch szavai szerint „Isten felhív közülünk mindenkit: „Itt a pillanat. Várok, hogy lássam, mit tudtok tenni együtt. Isten vár, és reméli, hogy át fogjuk formálni a világot.”

Az egyházak szálljanak szembe a vízzel, az élet bölcsőjét fenyegető veszedelemmel

Az Egyházak Világtanácsa Porto Alegre-ben február 14-23-ig üléséről Nagygyűlése felhívta az egyházakat és az ökumenikus partnereket, hogy működjenek együtt a vízforrások túlfogyasztástól és szennyeződéstől való megóvásában és megvédésében.

Egy nyilatkozatában a Nagygyűlés a vizet „az élethez való jog integráns részének” nevezte.

A „Víz az Életért” nyilatkozathoz csatlakozva Bartholomeo ökumenikus pátriárka, Konstantinápoly és Új Róma érseke követelte, hogy a vizet soha se kezeljék magántulajdonként, mert „a víz létfontosságával szembeni

közömbösség a Teremtő Isten káromlása és az emberiség elleni bűntett.”

A Nagygyűlés kijelentette, hogy „a frissvíz készletekhez jutás sürgőssé vált az egész bolygón. 1,2 milliárd ember túlélése van veszélyben a szükséges víz és higiénia hiánya miatt”.

Továbbá: „A nemzetközi folyóvizekre és a folyók vízgyűjtő területeire vonatkozóan konkrétabb megállapodásokra van szükség, amelyek olyan rendszabályokat helyeznének kilátásba, amelyek kikényszerítenék az állami szerződések megkötését, és viták esetére részletes konfliktus megoldó mechanizmusokat tartalmaznának”.

A Római Katolikus Egyház és az EVT előretételek megújuló ökumenikus mozgalomra

„A Római Katolikus Egyház és az Egyházak Világtanácsa (EVT) hangjukat egyesítve nyilatkozhatnak közérdekű ügyekről, hogy megfeleljenek az emberek elvárásának egy bizonytalan és feszültségekkel teljes világban.”

Az EVT központi bizottságának elnöke, I. Aram katolikus tette ezt a kijelentést az ökumenikus mozgalom megújításáról és a két testület közötti közös tanácsadó csoport leendő szerepéről november 17-19-ig rendezett konzultáción.

„Egy bizonytalanságokkal és feszültségekkel teljes világban” mondta I. Aram „az emberek fokozott mértékben igénylik az egyházak egységes hangját.” Erre az igényre a Közös Munkacsoport (KMCS) a Római Katolikus Egyház és az EVT között jó keretet adhatna ahhoz, hogy a két testület „együtt nyilatkozzék a közügyekről”. „Az ilyen közös akció sok szempontból nagy jelentőségű lenne” tette hozzá.

Az 1965-ben, a Második Vatikáni Zsinat után alapított KMCS éppen most múlt 40 éves. Ez egy tanácsadó testület, amelynek az a megbízatása, hogy kezdeményezze, értékelje és életben tartsa az együttműködés sok formáját a két anyaintézmény között.

Ugyanezen az eseményen mondott beszédében Walter Kasper bíboros, a Keresztyén Egységet Elősegítő Pápai Tanács elnöke megerősítette, hogy „már ma is sokkal többet tehetnénk együtt annál, amit ténylegesen együtt teszünk, annak veszélye nélkül, hogy hitünket vagy lelkiismeretünket elárulnánk”.

Biblikus, lelki és liturgikus erőforrások megosztása egymással, továbbá együttműködés teológiai, missziói, ökumenikus formációkban, kulturális és szociális biztonságátételben, fejlesztésben és környezetvédelemben szerepeltek Kasper napirendjén. „Mindenek felett szükség van a lelki ökumenizmusra” mondta. Kasper szerint a megújult ökumenikus lelkesedés szükségessé teszi, hogy tisztázzuk „az ökumenikus mozgalom (teológiai) alapjait, látását, útjait és gyakorlatát” „Nincs ökumenizmus megtérés nélkül” mondta, és megerősítette, hogy az „intézményes reform lényeges előfeltétele és kikötése az ökumenikus haladásnak”.

„Meg kell újítanunk és újra meg kell erősítenünk ökumenikus látomásunkat olyan nyelven, amely meggyőző és ellenállhatatlan az egyházak – és a keresztyének! – számára a 21. században” jelentette ki dr. Samuel Kobia, az EVT főtitkára, amikor üdvözölte az esemény résztvevőit.

Mivel az egyházaknak „szükségük van egymásra ahhoz, hogy mindegyik teljesen azzá lehessen, amivé Krisztus szánta” szükség van „ökumenikus intézményekre és szervezetekre is, amelyek megfelelnek ennek a helyzetnek” mondta Kobia.

A KMCS két társelnöke Mario Conti érsek (katolikus) és Jonas Johnson püspök (evangélikus) együtt szolgált a konzultációt megnyitó nyilvános emlékünnepeleken és hálaadáson.

A négy évtizedes munka kritikus felmérése során I. Aram hangsúlyozta, hogy az „átfogó és alapos tanulmányok, amelyeket a KMCS készített olyan témákról, mint az egyház értelmezése, vagy a Szentlélek-tan „megtartják teológiai érvényességüket és ökumenikus jelentőségüket”.

De, – jelentette ki – ezek „az EVT és a Keresztyén Egységet Elősegítő Pápai Tanács polcain” pihennek. Ehelyett ezeknek „helyi szinten kell szolgálniuk az egyház életét, és az egyházaknak ökumenikus nevelési folyamat által kell ezeket magukévá tenniük”. El kell mozdulni az „elmélgelésből az elfogadásba”, mondta.

Kasper kiemelte beszédében, hogy „józan teológiai gondolkodásra és a Szentlélektől kapott ítélőképességre lesz szükség az ökumenikus mozgalom egészséges fejlődéséhez a 21. században.”

Aram szerint a KEEPT és az EVT nagymértékben „kerülte a robbanékony vagy megosztó természetű témák és területek érintését” 40 éven át. Azonban, az eddig megtett közös út bizonyára megteremtette a feltételeket, amelyek most már lehetővé teszik számukra, hogy hatékonyan birkózzanak meg ellentmondásos kérdésekkel is. „Ez nemcsak a napirendi prioritások megváltoztatását teszi szükségessé, hanem a megközelítés és alkalmazott módszerek módosítását is” tette hozzá.

Hogy pontosan mi legyen a KMCS megújított megbízatásának napirendje, szerepe és tartalma, az egy november 19-ig a Genf közelében lévő Bossey-i Ökumenikus Intézetben megtartandó tanácskozás tárgya lesz.

Az ökumenikus intézmények nem örökéletűek

„Az ökumenikus szervezetek mai rendszere nem megváltoztathatatlan” – az Egyházak Világtanácsa (EVT) főtitkára szerint. Dr. Sámuel Kobia javasolta, hogy ezt szem előtt tartva, az ökumenikus mozgalom résztvevőinek „új módokat kell keresniük az együttműködésre az eddiginél alkalmasabb keretek között”.

Bár „az ökumenikus mozgalom az évek folyamán számos intézményt hozott létre”, hogy „egy adott pillanat követelményeit kielégítse”, és bár ezek közül sok

„alkalmazkodott a változó követelményekhez, mégsem örök ezek közül az intézmények közül egy sem – még az Egyházak Világtanácsa sem”, jegyezte meg Kobia egy szimpoziumon New Yorkban október 22-én.

Az EVT főtitkára szerint „az ökumenikus mozgalom végső soron nem ilyen intézményekről szól”, hanem „alapvetően arról, hogy hiszünk Istenben, hirdetjük, hogy van új élet Krisztusban, és bízunk abban, hogy a Szentlélek elvezet minket a látható kifejezésére annak az egységnek, ami a miénk, mint Isten egyházainknak adott ajándéka”.

Abból a meggyőződésből, hogy az ökumenikus mozgalom csak „Isten kegyelme által virágozhat”, az következik, hogy „az ökumenikus intézményeknek szabadságában áll eldönteni, hogy azok vajon a jelen követelményei szempontjából is hatékony eszközök-e, – vagy Isten továbbhív bennünket a keresztyén szolgálat más megnyilvánulásaiiba” – mondta Kobia.

Megjegyezve, hogy a keresztyénség térképe „radikálisan átalakult”, Kobia javasolta, hogy „a hit közösségének új területi átrendeződése szükségessé teszi a kapcsolatok átgondolását”. Ennek az volna a célja, hogy előmozdítsa a „megfelelőbb rendszerben történő együttműködés módjainak, kreatívabb környezeteknek, az igehirdetések hatékonyabb szolgálatának” feltárását.

Az EVT főtitkára javasolta továbbá, hogy az új kapcsolatok felkutatását „a mások meghallgatásának parancsoló szükségessége” kell, hogy jellemezze, hogy igazán „megértsük azoknak a terheknek a súlyát, amelyeket má-

sok viselnek, és megértsük, hogy milyen mértékben képesek hordozni azokat”. Hasonlóképpen „a szellemi elkötelezettség” pecsétjét kell viselnie annak, ami összeköti „a szellem dolgait a felszabadítás, az igazság és a béke akcióival”.

A megújult kapcsolatok létrehozása érdekében, Kobia hangsúlyozta, hogy szükség van „sok oldalú párbeszédre az egyházak között”, ami lehetővé tenné „a keresztyén identitás univerzális értelmezésének” létrehozását éppúgy, mint „az elkerülhetetlen szükségességét annak, hogy ökumenikusan vállaljuk azt, amit sokan 'tágabb öikuméné'-nek neveznek, a vallások közötti párbeszédet”.

Ezeket a gondolatokat az EVT főtitkára a new yorki Felekezetközi Központ-ban október 22-én rendezett „Az ökumenikus mozgalommal szembeni kihívások a 21. században” című szimpozionon tartott megnyitó beszédeben mondta el.

A Vallási Vezetők Európai Tanácsa Végrehajtó Bizottságának Nyilatkozata, Oslóban, 2006. február 6-án

Nyomatékosan felhívjuk minden hit felelős vezetőit, hogy tegyenek meg minden tőlük telhetőt, hogy visszautasítsák, és tegyenek meg minden tőlük telhetőt, hogy megállítsák az erőszak és megfélemlítés folyamatosan zajló akcióit, amelyeket Isten nevében követnek el. Elítéljük a visszaélést a kifejezés szabadságával, amikor káromolják azt, ami a hívőknek szent. Minden vallás szentnek tart bizonyos jelképeket és tényeket, amelyekhez érzelmileg különösen erősen kötődik. Ezeket az érzéseket minden népnek tisztelnie kellene, függetlenül saját hitétől. A Mohamed prófétáról készült mélyen sértő karikatúra sorozat súlyos sértés a világ 1,3 milliárd muzulmánja legnagyobb részének. Ennek folytán mélyen sértő más vallások közösségei tagjai számára is. Csatlakozunk az Európai Iszlám Konferencia mohamedánokhoz intézett felhívásához, hogy ne engedjék, hogy a harag magával ragadja őket, és ne reagáljanak erőszakkal. Üdvözljük és támogatjuk Nagy Britannia Mohamedán Tanácsának békéltető nyilatkozatát is.

Fenntartjuk, hogy a szabad kifejezés joga alapvető tényezője a demokráciának és az emberi jogoknak, és elismerjük azt a tényt, hogy a vallásszabadság szorosan kapcsolatban van a kifejezés szabadságával és függ attól. Ennek a szabadságnak a sérelmét látjuk abban, ha ezzel anélkül élnek, hogy megfontolnák az esetleges, egyénekre vagy csoportokra nézve káros következményeket, különösen egy nagyon feszült helyzetben.

Nem volna szabad megengedni, hogy ezeket az eseményeket, amelyeket széles körben káromlónak minősítenek, provokátorok manipulálják, vagy, hogy ezek az események kisiklassák a közös jó érdekében folyó párbeszéd és együttműködés ígéretes folyamatát, amely a múlt évtizedben létrejött és megerősödött. Az igazi vallást nem volna szabad túszerként kezelniük semmiféle vallási vagy politikai mozgalom szélsőségeinek. A követségek és templomok felgyújtása, és a lázongás más

megnyilvánulásai teljesen elfogadhatatlanok nemcsak polgári, hanem vallási szempontból is.

Ezeket a tragikus eseményeket, amelyek most sok országban kibontakozóban vannak, csak akkor lehet megállítani, ha mindenki, aki hisz Istenben, teljes mértékben felelősséget vállal a békéért és az igazságért saját hitközösségén belül, és mint felelős polgár saját kulturális, szociális és nemzeti keretei között. Minden vallásban közös az erkölcsi kötelesség, hogy szeressük Istenet, és szeressük felebarátunkat mint önmagunkat, ahogyan közös szellemi örökségünk a hívás, hogy úgy cselekedjünk másokkal, amint szeretnénk, hogy velünk cselekedjenek mások. Ezek a vallások indíttatású tanok tisztelt szellemi hagyományt jelentettek korszakokon át, és nagyon helytállóak saját korunkban is. Segítségünkre vannak abban, hogy átlépjük a vallási, etnikai, szociális és kulturális határokat. Erős indítást jelentettek arra, hogy új lehetőségeket keressünk a különböző kultúrák közötti hídépítésre, különösen ma, amikor részben vagy teljesen vallási vonatkozású kérdésekben kiéleződött az agitáció és konfrontáció.

Üdvözljük azt a módot, ahogyan a norvég kormány állást foglalt a vallásszabadság és a kifejezés szabadsága közötti egyensúly mellett. És nyomatékosan felhívjuk az összes kormányt, hogy tartózkodjék minden olyan akciótól és kijelentéstől, ami tovább fokozhatná és terjeszthetné a konfliktust, és keressenek diplomáciai megoldásokat az egész világegyetemre viselt közös felelősség szellemében. A törvénysértésekkel nem az utcák bíróságának kell foglalkoznia, hanem minden országban az ország jogrendszere szerint illetékes hatóságnak. Összhangban a nemzetközi törvényekkel és megállapodásokkal. Azoknak az országoknak a kormányától, ahol a sajtó szabad, nem várható el, hogy bocsánatot kérjen azért, ami a médiában megjelenik.

Ez a mélyen sajnálatos helyzet mutatja a vallások közötti megértés és kölcsönös szolidaritás erősítésének fon-

tosságát. A Vallási Vezetők Európai Tanácsa és világszervezete, a Vallások a Békéért, kész együttműködni bármilyen kormány- vagy polgári intézménnyel, amely valóban elkötelezett az emberi méltóság és az emberi jogok kibontakoztatása mellett éppúgy, mint a vallásos hittek és szimbólumok tiszteletben tartása mellett. Régóta tartó erőfeszítéseinket megerősítjük arra, hogy információk megosztásával, tanácskozásokkal és bölcsességre és önuralomra való felhívásokkal előmozdítsuk a kölcsönös megértést és megbékélést. Hangsúlyozni kívánjuk minden vallási vezetőnek, mint a megbékélés hírnökének

fontosságát, és rá akarunk mutatni felelősségükre és szolidaritásukra más hitközösségekkel, mert egy hitközösséget érő támadás támadás valamennyi hitközösség ellen.

A Vallási Vezetők Európai Tanácsa nagy fontosságot tulajdonít a kibontakozó drámának, és arra számít, hogy ezt és más hasonló konfliktusokat meg fogják tárgyalni a Vallások a Békéért soron következő nagygyűlésén Japánban, Kyotóban ez év augusztusában.

Nyomatékosan felhívunk minden hívő embert, hogy ne essen kétségbe, hanem emelje fel szívét a békéért és toleranciáért mondott imádságokban.

TARTALOM

SZÓLJ, URAM!

- CSERNÁK ISTVÁN:
Odaszánás, elkötelezett követés 67

TANÍTS MINKET, URUNK!

- KARASSZON DEZSŐ:
Néhány megjegyzés
Albrecht Alt munkamódszereiről 68

- GAÁL BOTOND:
Az ember „fölfelé nyitott” világa 70

- JESZENSZKY FERENC:
A szcientizmus alkonya
avagy a tudomány hatáiról 74

- KISS GYULA:
A kálvini állameszme rövid bemutatása 80

- LAKATOS ARTÚR:
A második bécsi döntés
és a kolozsvári református egyház viszonya . . 82

- MOLNÁRNÉ LÁSZLÓ ANDREA:
A 19. század embereszménye a gyászbeszédek
alapján 84

- CSOHÁNY JÁNOS:
450 éves a Tiszántúli
Református Egyházkerület
Kálmáncsehi Sánta Márton 88

- KHALEDA LÁSZLÓ:
A metodizmus magyarországi megjelenésének
vallástörténeti kontextusa 90

- CZAGÁNY GÁBOR:
A limai eukarisztiai liturgia 98

KITEKINTÉS

- Egyház és állam kapcsolata
(A MEÖT Szociáletikai Bizottságának
tanulmánya) 107

- TÓTH KÁROLY:
A bizalom építéséért
(Az ÖTK 15. közgyűlése) 110

KÖNYVSZEMLE

- RIDEG ISTVÁN:
Egy modern prédikátor
Ötvös László – a református lelkipásztor,
bibliakutató és költő 113

- KEVEHÁZI LÁSZLÓ:
Szembesítés a globalizációval 117

ÖKUMENIKUS SZEMLE

- „Globális kihívások
észak-amerikai keresztyéneknek” 119

- Az EVT 9. Nagygyűlésének üzenete 123

- Hogy átforgalmazzuk a világot... 124

- Az egyházak szálljanak szembe a vízzel,
az élet bölcsőjét fenyegető veszedelemmel . . 124

- A Római Katolikus Egyház és az EVT
előretételek egy megújuló
ökumenikus mozgalomra 125

- Az ökumenikus intézmények nem örökéletűek . . 125

- A Vallási Vezetők Európai Tanácsa
Végrehajtó Bizottságának Nyilatkozata
Osló, 2006. február 6-án 126

A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója KÖNYVAJÁNLATA

ÚJ FORDÍTÁSÚ BIBLIA (Revideált, 1990)

Nagyméretű

A/5 (197x140 mm) méret; műbőrökötés Ára: 2400 Ft

Középméretű

B/6 (165x115mm) méret; műbőrökötés Ára: 1750 Ft

KÁROLI BIBLIA (Revideált, 1908)

Nagy családi

165x240 mm méret; grabolítókötés Ára: 2900 Ft

Kis családi

200x140 mm méret; grabolítókötés Ára: 2100 Ft

Standard

170x110 mm méret; grabolítókötés Ára: 1700 Ft

Zsebméretű

140x100 mm méret; puhakötés Ára: 1600 Ft

ÚJ FORDÍTÁSÚ ÚJSZÖVETSÉG ÉS ZSOLTÁROK KÖNYVE

A/5 (197x140 mm) méret; kartonkötés Ára: 920 Ft

B/6 (165x115 mm) méret; kartonkötés Ára: 680 Ft

ÚJBÓL KAPHATÓ!

Károlai Újszövetség és zsoltárok könyve

Ak/40 (109x169 mm) méret; műbőrökötés Ára: 1200 Ft

KÉPES ÚJSZÖVETSÉG

Lapszéli jegyzetek, ún. „Tárgyi magyarázatok”, valamint közel félezer színes fotó, illusztráció együtt segítenek jobban megérteni az új fordítású Szentírás szövegét és kibontani üzenetét.

140x225 mm méret, 618 oldal, kartonkötés Ára: 3800 Ft

BIBLIAI ATLASZ

77 színes földrajzi, történelmi és bibliatörténeti térkép a Szentföldről és az azt körülölelő tájakról, hajdan volt birodalmakról, országokról, valamint Jeruzsálem történetéről.

235x255 mm méret, 64 oldal, keménytáblás Ára: 2600 Ft

Fabian Vogt

ISTEN HOZOTT A BIBLIÁBAN

Útikalauz a Szentíráshoz

Szakemberek és egyszerű bibliaolvasók számára egyaránt hasznos útítárs lehet ez a kötet a Szentírás mélyebb megismeréséhez, üzenetének érthető módon történő továbbadásához.

A/5 méret; 264 oldal; kartonkötés Ára: 1500 Ft

Ingo Baldermann

KELJ FEL ÉS JÁRJ!

Jézusról szóló történetek gyerekeknek

Hogyan találom meg a helyes utat? Ki áll mellém a bajban? Ki ad bátorságot, hogy szembeszálljak az igazságtalansággal? Sok hasonló kérdésre választ adhatnak ezek az elbeszélések.

B/5 méret; 64 oldal; keménytáblás Ára: 1900 Ft

ÚJDONSÁG!

AZ ÚRNAK ZENGJEN AZ ÉNEK!

Ifjúsági énekeskönyv

Szerkesztette: Berkési Sándor

Hosszú várakozást követően, ám reménység szerint nem hiába jelenik meg ez az új, református ifjúságunk valamennyi korszaltálya számára használható énekgyűjtemény.

B/6 méret; 536 oldal; keménytáblás Ára: 1800 Ft

Dr. Kustár Péter

A KRÓNIKÁK ELSŐ ÉS MÁSODIK KÖNYVÉNEK MAGYARÁZATA

Sajtó alá rendezte és lektorálta: Dr. Kustár Zoltán

A héber kánon utolsó könyvei, melyek ugyanazt a korszakot tekintik át, mint a *Királyok első és második könyve*, a babiloni fogság után újjászerveződő gyülekezet körében keletkeztek. Tanúságuk szerint az új történelmi helyzetekben a régi idők tanítanak megérteni a jelent.

A/5 méret; 172 oldal; kartonkötés Ára: 790 Ft

Wolfgang Huber szerk.

MILYEN A JÓ TEOLÓGIA?

A sokféle, változatos és néha nehezen érthető protestáns teológia hogyan képes szembenézni korunk nagy kérdéseivel anélkül, hogy

túláságosan alkalmazkodna a korszellemhez? Képes-e megtalálni az egyensúlyt tudományosság és közérthetőség között?

A/5 méret; 140 oldal; kartonkötés Ára: 1200 Ft

Matthias Zeindler

AZ ÍTÉLŐ ISTEN

A keresztyén hit egyik nélkülözhetetlen eleméről

Keresztyén hitünk sekélyessé és szegényessé válik, ha elzárkózunk Isten „utolsó ítélete” figyelmeztető, s egyben vigasztaló, biztató gondolatától.

A/5 méret; 136 oldal; kartonkötés Ára: 790 Ft

Elke Endraß – Siegfried Kratzer

MEGBETEGÍTŐ HIT?

Kiutak a válságból

Vallási eredetű neurózisok nem csupán a szektatagok életében előfordulnak elő, bizony nem lebecsülendő szerepet játszanak a nagy népegyházakban is. Erről eddig nem szívesen beszéltünk...

Fr/5 méret; 160 oldal; kartonkötés Ára: 980 Ft

Dr. Körpöly Kálmán

„MERT ÉN, AZ ÚR, VAGYOK A TE GYÓGYÍTÓD”

Elmélkedések, bátorító gondolatok, imádságok betegeknek, az élet nehéz útjain járóknak.

Fr/5 méret; 134 oldal; kartonkötés Ára: 490 Ft

Dr. Körpöly Kálmán

AMINT VAGYOK... FOGADJ EL, JÉZUSOM!

Újabb, ezúttal önéletrajzi válogatás a Reformátusok Lapja hasábjain korábban „Az áldott Orvos közelében” címmel megjelent elmélkedésekből.

B/6 méret; 122 oldal; kartonkötés Ára: 390 Ft

Dr. Körpöly Kálmán

NÉVTELEN HŐSÖK

Édesanyák és nagymamák

11 rövid írás fiaknak, leányoknak és unokáknak, hogy ameddig nem késő, minden napunk „anyák napja” legyen!

Ak/40 méret; 48 oldal; kartonkötés Ára: 190 Ft

Sándor Endre

MEDDIG HARAGSZOL, URAM, SZÜNTELEN?

Elmélkedések bibliai csapásokról, katasztrófákról

Az egyiptomi „tíz csapás”-tól az éhínségen át, az árvizekig és a betegségek súlyos terhéig, minden szóba kerül e könyvben.

Ak/40 méret; 144 oldal; kartonkötés Ára: 590 Ft

Sándor Endre

SÁMSON

A kiválasztott bűnös ember

Isten kiválasztott *názírja*, az őszövetségi nép bírása. Ugyanakkor *ember*, s talán senki nincs az Őszövetségben, aki a hivatása és saját vágya között lévő feszültségben annyit győtrődne, mint ő.

Ak/40 méret; 112 oldal; kartonkötés Ára: 420 Ft

Sándor Endre

ESZTER

A népét megmentő asszony

B/6 méret; 164 oldal; kartonkötés Ára: 490 Ft

Sándor Endre

RUTH

Az Úrhoz hűséges moábita asszony

B/6 méret; 96 oldal; kartonkötés Ára: 380 Ft

Sándor Endre

DEBÓRA ÉNEKE

Az Őszövetség hívő asszonyainak példája

B/6 méret; 44 oldal; kartonkötés Ára: 240 Ft

Sándor Endre

AZ ÚRNAK SZENTELT ÉLET

Sámuel próféta élete és üzenete

Ezek az elmélkedések az idei *Bibliaolvasó Kalauz* által megjelölt napi igeszakaszok jobb megértésében is segítséget nyújthatnak.

B/6 méret; 194 oldal; kartonkötés Ára: 640 Ft

A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ KÁLVIN JÁNOS KIADÓJA

1113 Budapest, Bocskai út 35. Telefon: 386-8267, 386-8277; telefax: 466-9392

E-mail: kalvin.kiado@kalvinkiado.hu; honlap: www.kalvinkiado.hu

THEOLOGIAI SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

ALAPÍTVÁ 1925

A TARTALOMBÓL

Rabok vagy szabadok?

(meditáció)

A strukturalista módszer

Korunk meg nem értett szellemi áramlata:
a szekularizáció

Európa! Érted szól a harang!

Napjaink néhány nemzetközi konfliktusa

A pénz, az anyagiak vonzerejéről

Rendelt határaink és Isten határtalansága

Életmódkultúrák

Az Istenszülő-ikonok különböző típusai
és üzenetük

Szent István ereklyetartó ikonja
a budapesti
Nagyboldogasszony-székesegyházban

Islám műemlékek Magyarországon

Könyvszemle

Ökumenikus Szemle

ÚJ FOLYAM (XLIX)

2006

3

THEOLOGIAI SZEMLE

2006. 3. szám

Felelős kiadó:

Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség:

Ökumenikus Tanács Irodája
1117 Budapest,
Magyar tudósok körútja 3.
Telefon: 371-2690
Fax: 371-2691

Kiadóhivatal: A Magyarországi

Református Egyház
Kálvin János Kiadója
1113 Budapest, Bocskai út 35.
Telefon: 386-8267, 386-8277

Index: 26 842

ISSN 0133 7599

Felelős szerkesztő:

dr. Bóna Zoltán

Szerkesztőségi bizottság

elnöke: dr. Kádár Zsolt

tagjai: dr. Bodó Sára

dr. Cserháti Sándor

ifj. dr. Fekete Károly

Háló Gyula

Kalota József

Karsay Eszter

dr. Reuss András

Szuhánszky Gábor

Olvasószerkesztő:

Tóth Lajos

Nyomás: ETO-Print Kft.

Felelős vezető: Balogh Mihály

Szedés, tördelés: Küllalok Bt.

Előfizethető a kiadóhivatalban, posztaltalványon, vagy átutalással a Református Kálvin Kiadó 11711034–20856731 számlájára.

Előfizetési díj egy évre: 5100,- Ft

Egyes szám ára: 1275,- Ft

Előfizetési díja nyugati terjesztésben befizethető a fenti forintszámára.

Megjelenik negyedévenként

A főszerkesztő jegyzete

A szabadság jeles évforduló

A történelmi tények jelent és jövődőt befolyásoló jelentőségének kisebb vagy nagyobb tudatának függvényében emlékezünk kisebb vagy nagyobb odaadással a múlt eseményeire.

A „... *mond el fiadnak és fiad fiainak*” továbbá az „... *emlékezzél meg az egész útról*” ószövetségi, vagy az „*ezt cselekedjétek az én emlékezetemre... az Úrnak halálát hirdessétek, amíg eljön*” újszövetségi buzdítások a múlt, jelen és jövődő egységes szemléletére hívják a biblikus gondolkodókat.

A több ezer éves írott történelmünk s benne a magunk és őseink sorának ismerete gazdagon biztosítja, hogy napi szinten emlékezzünk, és gyakran ünnepeljünk. A hosszú, gazdag sorból azonban most csak hármat emelek ki.

550 évvel ezelőtt, 1456-ban Hunyadi János és Kapisztrán János seregei győzelmet arattak a nagy túlerővel rendelkező török seregen. Ezzel a győzelemmel – legalábbis 70 évre – hazánk és keresztyén Nyugat megszabadult az oszmán elnyomástól, befolyástól, veszélytől. A harangok azóta is imára hívnak minden nemű szabadságot, ideértve a vallásszabadságot sértő erővel szembeni harc érdekében. A déli harang nem jelenthet kevesebbet ennél.

400 évvel ezelőtt Bocskai István „két pogány” szorításának 15 éves harcából szabadította meg az országot. A törököt viaszorította és kivívta a Bécsi békét, amely azóta is a protestáns vallásszabadság origója. Az akkor kivívott jogok felhőtlen megvalósulásáért néha még ma is küzdeni kell.

50 évvel ezelőtt – ha a fentiekhez nem is mérhető egyértelmű vallási kontextusban – de megint a bálványimádás egyik formájával – ez alkalommal a politikai/diktatórikus bálványimádással – kellett felvenni a harcot. 1956 forradalmának és szabadságharcának ujjlenyomata szabad szemmel is látható az azt követő évtizedek ellentmondásos „liberalizmusában”.

A szabadság, a vallásszabadság, az emberi méltóság és az emberi jogok, mint megőrzendő vagy elérendő értékek közősek voltak e három történelmi eseményben. És még valami. Nevezetesen az, hogy mindhárom esetben „Dávid küzdött Góliáttal”.

A történelmi események tényszerűségének fontosságához mérhető azoknak az utókorra tett hatása. Hosszanak tehát ránk például a XXI. századi szekularizációban és globalizációban rejlő totalitárius igények elleni harcban s mint az akkori harcok hősei mi se adjuk könnyen sem nemzeti, sem hitbéli drága örökségünket.

Bóna Zoltán

A Theológiai Szemle egyes számainak megjelenési ideje:

1. szám február 28.

2. szám május 31.

3. szám augusztus 31.

4. szám november 30.

KÉZIRAT NYOMDÁBA ADÁSÁNAK IDEJE: 2006. 07. 31.

A szerkesztőség közleménye

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy kézírataikat egy példányban, írógép betűkkel (erre minden szövegszerkesztő átalítható; oldalanként 30 sor, soronként 60 leütés) a Magyar tudósok körútja címre küldjék. Megnyílt annak a lehetősége, hogy a szerzők írásukat ezentúl E-mail-ben, vagy floppy-n is elküldhessék a szerkesztőségbe. E-mail címünk: okumenikus@lutheran.hu. Internet: <http://okumenikus.lutheran.hu>. Ha a dokumentum tartalmaz görög vagy héber írást is, úgy csatolják ezeket a betűtípus file-okat is az anyaghoz. Kérünk mindenkit, akinek lehetősége van erre, ezzel is könnyítse meg a szerkesztőség munkáját.

Az írás közzlése nem jelenti azt, hogy a szerkesztőség a szerzővel mindenben egyetért. Az aláírt kéziratok tartalmáért minden szerző maga vállalja a felelősséget. Kéziratok megőrzését, visszaküldését mi sem tudjuk vállalni.

Rabok vagy szabadok?

„Nem a szolgaság lelkét kaptátok, hogy ismét féljeteek,
hanem a fiúság lelkét kaptátok, aki által kiáltjuk: Abba, Atya!”
(Rm 8,15)

Rabok legyünk, vagy szabadok?

Ezt a kérdést újra és újra, a legkülönbözőbb helyzetekben feltehetjük. Normális körülmények között egyértelmű a válasz. A történelem azonban sokszor olyan körülményeket teremt, amelyben minden a feje tetejére áll. Esterházy Péter egy ironikus írása ebben a szellemben fogant, felidézve, hogy miként fordult visszajára száz év múltán Petőfi kérdése: „rabok legyünk, vagy szabadok?”.

„Besze János hentes és mészárosnak volt a legerősebb hangja a szerepvivő egyéniségek közül. Ha egyszer beszélni kezdett, megdördültek a falak. Kiváló népszónoki erőnyeit értékesíteni vágyta a Fordulat Éva (sic!) Intéző Bizottsága, evégből megbízták Besze János hentes és mészarost, hogy a Nemzeti Múzeum lépcsőjéről szónokoljon a spontánul összegyűlt tömegnek. Besze felállt a lépcső tetejére, rezes orra messzire piroslott, egyszerű kockás ingét, amelyet hétszámra nem vetett le, meg-meglobbantotta a szél, s kiengedte dörgelemes hangját: Akartok-e rabok lenni? A tömeg nem várta ki a mondat végét, hanem egyhangúlag rázúgta: Akarunk! Akarunk! A szónoklatnak vége volt.”

Vannak tehát helyzetek, amikor feje tetejére áll a világ. A fenti paradox elbeszélés arra tanít, hogy lehet olyan „szabadság”, ami inkább fogság, illetve létezik olyan „fogság”, ami valójában szabadság. A történelem és az üdvörténet egyaránt számos példát hoz erre a szokatlan helyzetre.

Miként lehet a látszólagos szabadság valójában fogság?

Az író által is megidéztett történelmi korban általánosan elterjedt a „szabadság, elvtársak” köszöntés. Névadók buzgalma következtében lett Szabadság híd, Szabadság tér, de még a fiatalok szlengejében is elterjedt a „Felszab tér”. Valójában hiányzott a szabadság!

De ne csak a múltban keressünk ilyen fonák helyzeteket! Az úgynevezett „szabad világ” – a hön áhított „nyugat” – tömegével kínálja portékái bőségét. Nemcsak az áruk, hanem az eszmék dömpingje is ránk köszöntött, s a fogyasztói társadalom azt gondolja, hogy nagy szabadságában bármihez hozzájuthat – valójában éppen így vált mindezek foglyává!

Hasonlóképpen az alkohol és a drog a szabadság érzetét, illúzióját kínálják – valójában sátáni, démonikus fogságot jelentenek. Nemrég olvastam arról a fiatalemberről, aki a „szer” hatása alatt madárnak képzelte magát, és a repülés szabadságára vágyva elrugaszkodott a Szabadság-híd pilléréről. Összezúzta magát.

A partnerek válogatása mögött is a féktelen, gátlástalan szabadság-vágy húzódik, valójában ez éppen a megköztözöttség jelét mutatja. Hasonlóképpen állunk az eszmék válogatásával.

Van, aki örök szabadgondolkodónak nevezi magát – valójában önmaga és önzése rabjává lett. A közelmúltban már egy „ateista egyház” megalapításáról is értesülhettünk.

S akkor még nem beszéltünk a természet kizsákmányolásáról. A büszke és öntelt ember szabadnak érzi magát, és elpusztítja az őserdőket, halomra lövi a védett madarakat,

megfordítaná a folyók irányát, kilyukasztaná az ózonpajzsot. Aztán egyszer csak rádöbben: ott áll végveszélyben, önmaga foglyaként.

Mindezzel szemben ismerünk olyan fogságot, amely valójában szabadság.

Pál apostol a börtönben is szabad tudott maradni. Önmagát büszkén „Krisztus foglyának” tekintette. Sajátos egybeesést mutatnak azok a körülmények, amelyek Ordass Lajos evangélikus püspök és Csiha Kálmán erdélyi református püspök beszámolóiból tárulnak eléink. Mindketten, egymástól teljesen függetlenül, arról vallanak, hogy igazságtalan elítélésük során is megőrizték belső szabadságukat. Hogy ne folyjanak egybe a napok, hetek és hónapok, és főképpen hogy ne bolonduljanak meg a magánzárkában, szoros napirendet állította össze maguknak. Előbb áhítat, majd irodalomóra, aztán nyelvtanulás, legfőképpen pedig a hívek végiglátogatása – mindezt természetesen csak képzeletben. Mindketten derűsen jegyezték meg, hogy a végén már alig érték utol magukat, annyi dolguk volt. A börtön mélyén is szabad maradhat az ember.

A házastárshoz, baráthoz, vagy éppen egy eszméhez való hűségben is a szabadság bontakozhat ki.

Ugyanez áll a felekezeti hűsége: ragaszkodom az ősök örökségéhez, igyekszem annak értékeit ma is felszínre hozni, nem pedig a ma kínált olcsó és népszerű árukkal pakolom tele kosaramat a hatalmas vallási szupermarketben.

Mindenek előtt „Isten rajbai” vagyunk, amely állapotban végtelenül megvalósulhat igazi szabadságunk. Luther, aki bármely állami és vallási tekintélyt képes volt megkérdőjelezni, boldogan vallja, hogy lelkiismerete „a Szentírás foglya”. Ezért lehetett igazán szabad.

Pál apostol is arról ír, hogy nem a szolgaság, hanem a fiúság lelkét kaptuk. Összhangban áll ez a tékozló fiú példázatával. A fiú szabad akart lenni, ám a disznók vályújánál kötött ki. Amikor azonban megadóan hazatért, hogy olyan legyen, mint apja bármely bérese, akkor – csodák csodája – az apa gyűrűt húzott ujjára és sarut a lábára, vagyis metakommunikatív módon értésére adta: szabad emberként fogadjátok őt vissza.

Jézussal vagy Jézus nélkül – ez a szabadság és szolgaság igazi fokmérője. József Attila, nem sokkal öngyilkossága előtt így írt: „Be vagy a Hét Toronyba zárva (...) hajtsd le szépen a fejedet”; Jézus viszont erre biztat: „szabad vagy, emeld föl a fejedet!”

2006 őszén, emlékezve az 1956-os forradalomra, ismét válaszút előtt állunk. Lehorgaszjuk, rabságba hajtjuk fejünket, vagy pedig felemeljük azt. Hálával emlékezünk-e azokra, akik a „rabok legyünk, vagy szabadok?” kérdése nyomán egyértelműen és önfeláldozóan az utóbbi mellett döntöttek. Legfőképpen pedig hogy megőrizzük-e az egyedül Jézustól kapható lelki szabadságot, boldogan adva hálát azért, hogy nem a szolgaság lelkét kaptuk, hogy ismét féljünk, hanem a fiúság lelkét kaptuk, aki által kiáltjuk: Abba! Atyánk!

Dr. Fabiny Tamás

TANÍTS MINKET, URUNK!

A strukturalista módszer

Nagy várakozással vettem kezembe az Orbis Biblicus et Orientalis sorozat 49. kötetét. Szerzője Pierre Auffret, címe pedig „La sagesse a bati sa maison”, „A bölcsesség felépítette a házát”. Ez a könyv az alcím szerint főleg a zsoltárok közt található irodalmi struktúrákkal foglalkozik. A könyv Göttingenben jelent meg 1982-ben a svájci Fribourg egyetemi kiadványai között. Az 580 oldalas, terjedelmes könyv nem váltotta be hozzá fűzött reményeimet. Ha ugyanis Kálvin János szokása szerint megkérdezzük, hogy mi haszna van ennek a könyvnek, akkor bizony azt kell felelnem, hogy vajmi kevés. A legtöbb, amit találtam benne, az volt, hogy időnként felbukkan benne valami, ami tényleg értékes kommentárból való. Biztos tehát, hogy a szerző ilyeneket is olvasott. Azonban sajnos nem fogadta meg H. Gunkel tanácsát. Ő arra kérte az utána jövő kutatókat, hogy komoly ok nélkül lehetőleg ne változtassák meg azokat a szakkifejezéseket, amelyeket ő valóban alapos meggondolás után alkalmazott pl. a zsoltárok műfajának meghatározásában. Hiszen ha mindenki más szakkifejezéseket használ, akkor abból csak valami nagy zűrzavar alakulhat ki. Ez később csakugyan meg is történt, még olyan nagynevű teológussal is, mint C. Westermann. Ő azt ajánlotta, hogy ne beszéljünk himnuszról és hálaénekről, mert ez a kettő nem különbözik egymástól. Mindkettő istencséret. Ugyanis – tanítja C. Westermann – a héber nyelvnek nincs külön szava a köszönet kifejezésére. Nem tudja ezt mondani: Köszönöm. Ehelyett dicséretet mond, magasztalja Istent. Legfeljebb az a különbség a himnusz és a hálaének között, hogy az egyik leíró istencséret, amely Istent egészében dicséri „über seinem Tun und Sein” (tetteért és léteért), a másik pedig Istennek egy meghatározott tettet dicséri, amelyet a megmentett ember mond el. Ez a hírt adó vagy hitvalló istencséret. (Lob und Klage in den Psalmen. 5. kiadás 1977. 20.-25. old.)

Nem kellett túlságosan sok időnek eltelnie ahhoz, hogy C. Westermann megkapja a bírálatot. F. Crüsemann meggyőzően kimutatta, hogy mégiscsak van különbség a himnusz és a hálaének között. A himnusz ugyanis tisztán csak istencséretet tartalmaz; nem tartozik hozzá semmiféle kultikus cselekmény. A hálaénekhez pedig hozzátartozik a hálaáldozat! Ez sokszor a korábban tett fogadalom teljesítésével és áldozati lakomával jár együtt. Lásd: Studien zur Formgeschichte von Hymnus und Danklied in Israel. BWANT 1969. Valóban nem tanácsos a már kialakult szakkifejezéseket megváltoztatni.

De P. Auffret nem is használja a megszokott szakkifejezéseket. Legfeljebb a héber poétikából jól ismert fogalmakat használja. A költői szövegekre jellemző a gondolatpárhuzam, a parallelizmus (a két félsor ugyanazt mondja el, csak más szavakkal), az *antithetikus parallelismus* (a második félsor az elsőnek az ellentétét tartalmazza) és a *synthetikus parallelismus* (az első félsor mondanivalóját kiegészíti, kibővíti a második félsor. Ez sokszor fokozást fejez ki. Ilyenkor *klimaktikus paral-*

*lelismus*ról beszélünk). P. Auffret ezen a ponton tovább lép. Nemcsak egy-egy versen belül található parallelizmusról beszél, hanem a zsoltár egyes részei között levő parallelizmusról is. Szép kifejezéssel élve *volet-nek*, *oltárszárnynak* nevezi a zsoltár két részét. Azonban ez a szép kifejezés magában véve üres. Azt is szeretnénk tudni, hogy az oltárszárnyakon kinek, minek a képe van. Bizony többre megyünk a H. Gunkel által használt kifejezésekkel: istencséret, panasz, fogadalomtétel, bizalom-motívum, az ártatlanság hangsúlyozása stb.

A strukturalizmusról igen találó jellemzést ad K. Seybold: *Beiträge der Psalmenforschung der jüngeren Zeit* c. Művében (1988. 52. old.). „Fontos szerepet játszanak a formalizmusok és sematizmusok, mint a „symétrie croisée”, (a chiasmus *a b c – c' b' a'*) és annak alfajai, a „symétrie parallèle” (a B A b) és a „symétrie concentrique” (a B b A). Így tekintve, Zsolt 1 és Zsolt 2 strukturális színopszisban egymás mellé állítható és párhuzamosan olvasható. (Itt P. Auffret könyvéből vett francia nyelvű idézet következik. Ez magyarul így hangzik: A két zsoltár (ti. Zsolt 1 és 2) hasonlósága ekkor még közelebbinek látszik, amit a szavak egyszerű ismétlődése és a témák felidézése nem is sejtetne. A jog és a Messiás nagyon hasonló próbatételeket és ellenállásokat tapasztal, de Isten szövetséget és ezzel együtt sikert és boldogulást ígér nekik. Ezzel szemben ellenségeik, ha így folytatják, csak pusztulásuk felé futnak. (Eddig az idézet. K. Seybold így folytatja:) A kritikus (ti. Seybold) nem tudja eltitkolni kételyeit az ókori keleti szövegek ilyen olvasásával szemben. Meglehet, hogy ezen a módon eddig rejtve maradt értelmi vonatkozások tárulnak fel újra. De nagy annak a veszélye, hogy a felfedezett struktúrák egyáltalán nem felelnek meg a szerzők vagy szerkesztők szándékainak. Legalább a kontroll lehetőségének kellene meglennie, ami csak az explicit közlésekből vehető ki. Azt is gyakran meg kell állapítani, hogy az elemző megelegszik a szövegstruktúrák megállapításával, de az értelmezés kérdéseire nem ad választ. Így azonban az olvasó eléggé tanácstalanul áll a diagrammok előtt, elbűvölve azoknak az egyszerűségétől vagy bonyolultságától. De nyitott kérdés marad az, hogy ezután jobban tudja-e például azt, hogy mit is akarnak mondani a zsoltárok, vagy mi célból irattak meg.”

Még ennél is szigorúbban nyilatkozik K. Seybold a strukturalizmusról, amikor M. Girard könyvéről szól: *Les Psaumes. Analyse structurelle et interpretation*. 1-50. 1984. K. Seybold tanulmánykötetének a 37. oldalán ez olvasható: (A strukturális exegézis) „kérdéseket provokál.

1. Helyes-e az a benyomás(unk), hogy itt sokszorosán idegenszerűen és másképpen fogalmazva régen feltárt szövegstruktúrák újrafelfedezése és definiálása történik? Ha Zsolt 23,1-4 elemzése után koncentrikus struktúrát és *inclusiot* (mellékletet, toldást KD.) tételezünk fel, és ebből arra a következtetésre jutunk, – alig sejtjenénk –, hogy a versek főtémája „le

théme pastoral”, akkor az olvasó analfabétává lefokozva érzi magát, mint akinek mint valami süketnémának jeleket és gesztusokat mutatnak a megértés kedvéért. Hasonló az eredmény az 1. zsoltárnál és annak két útról szóló mondanivalójánál.

2. Segít-e egy zsoltár megértésében, ha azt az ember szinte gépszerűen olvasható módon olyan formulákra bontja le, amelyek elismerten a tömeg-elméletből származnak? Ha azon vitatkoznak, hogy az 1. zsoltár formulája ABC – C’B’A (Lund és Vogels szerint), vagy ABB’A’+AB/B’A’ (Ridderbos és Merendino szerint), vagy éppen A1B2BBA1A2 (Alden szerint), vagy talán AB//B’A’ (Auffret szerint), vagy inkább ABC//A–1BC–1 (a szerző, ti. M. Girard szerint), akkor ezt bárki „als Streit um Kaisers Bart”-nak (értelmetlen dolgokon való vitának) érezheti, mindenekelőtt azért, mert a törvény, a gonoszok, az utolsó ítélet kérdéseire csak olyan feleleteket kap, amelyeket magától is tud.
3. Nem marad-e csupán a beavatottak vitája (mindenekelőtt Ridderbos és Auffret esetében), ha az eddigi exegézis kérdései (és feleletei) szóba sem kerülnek, gondolva, hogy a sematikus szövegelemzés magában is választ ad rájuk? De ha a strukturális exegézis csak segítő szöveget akar végezni – ahogyan azt előre bejelentették –, miért tesznek a végére keresztyén „relecture”-t (újraolvasást KD.), mintha az exegézis mégiscsak „totálinterpretációt” adna?
4. Úgy kell-e elképzelnünk, hogy a zsoltárrók rajztábla mellett állva, körzővel (koncentrikusan) és vonalzóval (szekrénykék, oltárszárnyak a strófák

megjelölésére) készítettek vázlatot, és közben más stfluseszközöket alig használtak? És ez mind az ötven (tárgyalt zsoltárnál KD.) nagyjából hasonló? Elképzelhető ez?”

A következő oldal elején K. Seybold még hozzát teszi: „talán a zsoltároknak ez a – véleményem szerint – némi leg egyoldalú magyarázata a megértést szolgálja, főleg azoknál az olvasóknál, akik a kritikustól (ti. K. Seyboldtól, KD.) eltérőleg több örömet találnak a szövegek strukturális átforgalmazásában.”

Azért ismertettem ilyen részletesen K. Seybold kritikáját, mert ő számos olyan könyvet olvasott el is ismert, amelyek a strukturálismust képviselik, és amelyekhez én nem férek hozzá. Én csak annyit állapítottam meg, hogy – Kálvin János kifejezésével élve – nem sok hasznát vettem ennek a módszernek. Sőt hozzátehetem, hogy a gyülekezeti igehirdetésben sem látom használhatónak. Talán azt hirdessem, hogy pl. a zsoltár második felében fordított sorrendben olvashatók a zsoltár első felében levő szavak és gondolatok? Ez még nem örömhír. De különösen is megdöbbentő az, amit K. Seybold az egyes tudósok egymástól eltérő véleményéről állapít meg. Szinte mindegyik másképpen látja egy-egy zsoltár strukturáját! Az olvasó tökéletesen tanácstalan: melyiküknek hihetjük el, hogy a tárgyalt zsoltárnak éppen olyan a strukturája, amilyennek ő látja? Nyilvánvaló, hogy ezen a téren még nincsenek megbízható eredmények. Távol vagyunk a konszenzustól. Legalább ennyit ki lehet mondani: Várjuk meg, amíg biztos eredmények születnek, amelyek valóban segítenek a zsoltárok megértésében.

Dr. Karasszon Dezső

Korunk meg nem értett szellemi áramlata: a szekularizáció

Valójában a felvilágosodás eszmei áramlata hozta magával a gondolkodás szabadságát, s vele együtt a vallás- és lelkiismereti szabadság érvényesítésének lehetőségét is. A Türelmi rendelet, amelyet II. József „kalapos” király 1781-ben bocsátott ki, már ennek jegyében történt. Magyarországi Evangélikus Egyházunk ettől az időponttól kezdődően válik elfogadott felekezetek között nyilvántartott egyházzá.

Ugyanakkor azt is észleljük, hogy éppen a felvilágosodás hozta magával az elvilágiasodás, a szekularizáció folyamatának megindulását. S ez a jelenség napjainkig észlelhető, sőt felerősödni látszik.

Wolfgang Huber berlini püspök Kurt Tuscholskyt idézi 1930-ból: Ami a tartományi egyházak magatartásában feltűnik, lihegő nyelvük. Levegő után kapkodva futnak az idő után, hogy el ne illanjon előlük, valamiről le ne maradjanak. – Ez idézet is jelzi, az egyház elkésett a szekularizáció szellemi áramlatának feldolgozásával.

Napjaink jelenségei között valóban számon kell tartanunk a szekularizáció hatását (lásd az Isten nevének említése körüli vitát az EU alkotmány preambulumban), másfelől igaz, hogy a vallás iránti igény növekedésének vagyunk tanúi. A kétféle jelenséggel egyszerre kell szá-

molnunk, s a szükséges kérdésekre választ kell adnunk, amelyeket az elvilágosodás folyamata tesz fel az egyházaknak. Ugyanakkor azon kell törni fejünket, hogy milyen stratégiával tudjuk a vallásos igény pozitív szelét a saját vitorlánkba fogni, s ezzel az európai kereszténység hajóját erőteljesebb mozgásba hozni. A kívülálló, de hit és vallás után kérdező szekularizált ember könnyen elmozdul a kuriozitások irányába. (Több, mint 10 ezer támogatója, híve van a buddhisták között szektás irányzatúnak tartott Krisna közösségnek Magyarországon.)

Nézzük, mit is hordoz, milyen tartalma van a szekularizációnak?

Eredetileg a szerzetesi közösségből a világi papság sorába való átlépést jelentette. Vagyis az illető személy a *status regularisból* a *status saecularisba* váltott.

Longueville herceg 1636-ban arról ír, hogy bizonyos egyházi tulajdonú földbirtokok szekularizálhatók, tehát az egyháztól elvonhatók. 1802-ben már arról szól a birodalmi küldöttség főhatározata, hogy nemcsak földi javak, hanem bizonyos hatalmi funkciók is világi kézbe kerülhetnek. Ezt is *szekularizációnak* nevezik. A fenti rendelkezések esősorban a római katolikus egyházat érintették.

Ezzel világossá vált a feladat: olyan alkotmányos rendet kell a (római) birodalomban elfogadtatni, amely a világi hatalmat nem teológiailag értelmezi, amely nemcsak a vallástól való szabadságot és függetlenséget jelenti, de egyidejűleg a vallás gyakorlására is szabadságot biztosít.

Ugyanakkor megkülönbözteti a világi és egyházi intézmények rendszerét, körülírja a vallási és világi hatalom vezetőinek kompetenciáját az emancipáció jegyében.

Végül a hit tartalmának világi megértését és szociológiai alkalmazását tűzik ki célul maguk elé.

Ma már szólhatunk arról, hogy a szekularizáció folyamata egy ún. *felvilágosult szekularizációhoz* vezetett. Az egyház és világ, az állam és a vallás világos különbsége minden ember azonos értékű méltóságának tiszteletben tartását eredményezte és a vallásszabadság biztosítását foglalta magában. Ennek hangsúlyozása éppoly fontos a keresztények, mint a gyors ütemben növekvő iszlám hívők vagy ázsiai vallások esetében, ha európai kitekintéssel vizsgáljuk a szekularizáció következményét.

Napjainkban gyakran esik szó a társadalom szekularizációjáról. Ezt egybekapcsolják az egyház jelentőségének csökkenésével, egyfajta erőzójával. Ily módon *a szekularizáció a keresztény hit jövő nélkülségének a szinonimájává válik*. Azért nincs jövője a kereszténységnek – mondják –, mert az emberek nem kérdezik meg az egyházat, sem a kereszténységet életük fontos döntéseiben.

Ennek az értelmezésnek a lehetősége több, mint kérdéses.

A keresztény hit belső tartásának a megőrzése és újra átgondolása (*Umbesetzung*, a kifejezés Hans Blumenbergnél használatos) a felvilágosult szekularizációs folyamat óta állandó kihívás. Nem eredménytelen az ilyen irányú fáradozás, hiszen a szekularizáció megjelenése óta több generáció tovább plántálta a hit egyaránt személyes és teológiai tartalmát.

A szekularizáció folyamatától a keresztény hit jövő nélkülsége alapvetően elválasztandó. Az a tény, hogy a keresztény hit tartalmának megfelelő világi értékek megtalálhatók különböző filozófiai nézetek tarka kavalkádjában, inkább utalás a keresztény nézetek visszavonhatatlan, meg nem szűnő értékére, mintsem aktualitást vesztettségük jellegét mutatná. Így pl. Isten-képységünk az ember megtámadhatatlan méltóságában jelentkezik vagy egy közösség ígéretének valósága, amelyben nincs sem zsidó, sem görög, sem férfi, sem nő, visszatér a minden elnyomástól szabad kommunikációs közösség gondolatában. Ez azonban az eredeti keresztény fogalmat nem váltja ki, nem teszi fölöslegessé. Keresztényekként pedig szabad erre visszautalnunk.

Isten nem hagyja magát szekularizálni – mondotta Christof Gestrich. Ezért *hamis végkövetkeztetés, ha arra gondolunk, hogy az egyház a szekularizáció folyamatára önmaga elvilágiasodásával válaszol, saját hittartalmának feladásával*. Az egyháznak ehelyett hamut kell szórnia a szekularizációra és saját hitének motívumait tüzes zsarátnokkal kell elevebbé és vonzóbbá tennie (Huber püspök hasonlata).

Térjünk vissza ahhoz a gondolathoz, amely szerint a keresztény hit vagy általánosabban fogalmazva maga a vallás a modern társadalomban funkció vesztetté, feleslegessé lesz. Ez az állítás, amely szerint a szekularizáció

egyét jelent, azonos a társadalom egyháziatlanodásával vagy vallástalanodásával. A szekularizáció ebben az értelemben megüresítő elvilágiasodás.

Jürgen Habermas ezzel szemben állítja, hogy a világpolitika színpadán lélegzetelállító dráma formájában jelentkezik a vallás, s annak ellentmondásos feszültségei, amelyet Peter L. Berger a *Desaekularisierung* fogalmával jelölt meg. Ezzel a posztmodern kor feltételei között visszautal a hit forrásaira. *Hiszen ahogy hiszünk, aszerint élünk és cselekszünk*. A hit prioritása különösen hangsúlyos. Ambivalens, ellentmondásos két véglet megnyilvánulásainak vagyunk tanúi a szekularizáció jelenségének vizsgálata során.

Egyfelől növekvő, erősödő hangulatkeltés a haldokló vallásosság kiüresedő templomi látványában. Másfelől tesztfelmérések jelzése, amely szerint a gyermekek 85%-a 6 és 12 év között Isten után kérdez. Ugyanakkor csak a felnőttek 20%-a bízik az egyházakban, amelyek e kérdésben segíteni is tudnak.

Igaz-e, hogy vége van a nagy elbeszélések idejének, mint amilyenek a Bibliában is találhatóak? Igaz-e, hogy az Isten, a hit, a túlvilág és a reménység elveszítették jelentőségüket? Igaz-e, hogy az egyház maga is csak a hit töredékességében éli meg a Jézus követés valóságát?

Különös, hogy az amerikai társadalom 60%-a tudatos, praktizáló vallásosságról tanúskodik. Többségük keresztény. Az afrikai kereszténység növekvő statisztikákkal dicsekedhet. Egyedül az evangélikusok száma egy év alatt a fekete kontinensen 900.000-rel szaporodott. Ausztrália és Új-Zéland sem marad hátról a sorban. Ázsia népessége is vallásos, de többségében nem keresztény. Egyedül Európa kullog hátról, sőt mutat negatív, dekadens tendenciát. Hazánk is ide sorolható, hiszen a lakosság létszámcsökkenésével, az abortuszok számának stagnálásával a gyülekezetek, egyházak tagsága is fogyó tendenciára enged következtetni.

Ugyanakkor német földön az „alkalmi egyház” (*Kirche bei Gelegenheit*) fogalma vált ismertté. Isten-tiszteletek tűzoltóknak, újonnan vezetési jogosítványt szeretteknek, a gyorsvonaton utazóknak (*IC Gottesdienst*), motorkerékpáros istentiszteletek jelzik a keresést, a kísérletezést, hogy lehet utolérni a mai életformák mellett a mobilis társadalomban a posztmodern embert. Egyre gyakoribb a konkrét alkalomra szabott *Event-service*. Ez azonban azt is mutatja, hogy *a lelki tájékozódás igénye növekszik*. Fokozottan veszélyeztetett világban fogódzót keresünk, támaszt biztosítékul a kiszámíthatatlan eseménysorozat túlélésére, kapaszkodót ott, ahol emberi erőnk kevésnek bizonyul. Ezért adott Isten valósága és a belé vetett bizalom, amely mindig jövő orientált.

Ha az egyház helyt ad a Szent megjelenítésére – Igében szentségekben, imádságban, közösség építésben –, nem kell félnie, hogy fölöslegessé válik. Ha hitre bíztat és imádsága megújul, ha odaáll a szorongások és határszituációk feszültségében vergődő kortárs mellé, ha nyitottsággal válaszol kérdéseire, ha kortársait nagykorú és egyenrangú testvérnek tekinti, ha tudományban való jártasságát becsüli és kész tanulni tőle, akkor betölti küldetését és evangéliumi keresztény hitéről vonzóan tesz tanúságot, esélyt adva, hogy a rábízottak tömege is hasonlóan gondolkozzék, higgyen és a keskeny úton járjon.

Igehirdetéseinek jellemzői lehetnek: spiritualitás, intellektualitás, aktualitás.

Ebben a szép és nehéz szolgálatban bizonyos, hogy csak a csapatmunka – a munkatársi modell – lehet eredményes. Ezért minden hívünk potenciális munkatárs. Meg kell ismerni képességeit és karizmáját, de mindenképp szolgálatba kell állítani és feladatot kell biztosítani számára.

A kétféle egyházmodell, a *népegyházi* és az *önként egyháztagságot vállaló* (hitvalló) szervezet között lényeges különbség van, s kétségkívül az amerikai – az utóbbi, tehát a hitvalló – tűnik eredményesebbnek. Európában a népegyházi karakter érvényesül, nálunk is ez honosított meg. Előnye a nagyobb holdudvarú gyülekezet lé-

te, ahonnan aktív utánpótlás formálható, hátránya a nagy épületek terhe és a mozdulatlan tömegek számontartása. Végül is nem a váza milyensége határozza meg a virág jó illatát és esztétikai szépségét! Az evangélium jó illata a döntő. Érdemes itt John Lukács legújabb könyvéből idézni: „Az egész világegyetem legnagyobb, legjelentősebb következményekkel járó eseménye itt történt meg, ezen a földön... Egyszóval, Krisztus eljövetele világegyetemünknek központi eseménye volt... És nem az-e a feladatunk, hogy átgondoljuk a történelemben átgondolt helyünk lényegi értelmét, összhangban Jézus Krisztus kétezzer évvel ezelőtti megjelenésének értelmével?” (Egy nagy korszak végén, 208. o.).

Szebik Imre

Európa! Érted szól a harang!

A nándorfehérvári diadal üzenete a mának

Bevezető gondolatok

Ebben az évben – július 21-22-én – ünnepeltük Nándorfehérvári győzelmünk 550. évfordulóját. Azért írtam két napot is évfordulóként, mert – mint később látni fogjuk – két külön része is volt a csatának, amely a végső győzelmet meghozta.

Természetesen publikációm témáját nemcsak a kerek évforduló adja. Azon túl, hogy szeretem a történelmet és Hunyadi Jánost nemzeti hősként tiszteltem, úgy gondolom Nándorfehérvárnak nemcsak „70 évig” volt hatása, hanem a XXI. század Európájának, keresztyénségének és Magyarországnak is van üzenete.

Ezért három részben szeretném kifejteni kutatásaim eredményét és gondolataimat.

Az első és második részben magát a történelmi eseményt mutatom be – a teljesség igénye nélkül, tudván, hogy ez egy egyházi folyóirat és nem szeretném a szak tudományos részletekkel untatni olvasóimat.

A harmadik részben, az 550 évvel ezelőtt történt események jelennek szóló üzenetéről szeretnék írni, remélve, hogy a feltett kérdések nem költőiek, hanem továbbgondolásra érdemesek lesznek.

I.

Előzmények

A közgondolkodásban úgy maradt fenn Nándorfehérvár neve, mint az a hely, ahol 1456-ban Hunyadi János hetven évre megállította a törököt. Nyilvánvalóan sok tekintetben leegyszerűsítő gondolat ez. Hiszen sokan a 70 évet az 1526-os mohácsi csatavesztésig számítják, noha Nándorfehérvár már 1521-ben elesett. S magának a csatának a megnyerésében nagy szerepe volt Szilágyi Mihálynak – Hunyadi sógorának – és Kapisztrán János keresztes seregének is. Mindez természetesen semmit nem von le az esemény jelentőségéből és Hunyadi János hadvezéri képességeiből.

Tudjuk ugyanis, hogy a középkori európai hadviselés történetében ő honosította meg az utánpótlást a sereg el-

látására, hogy ne kelljen az amúgyis elgyötört megszállt, vagy éppen visszafoglalt terület lakóit kifosztani. Részben ez a gyakorlati újítás vitte győzelemre 1442-ben és az 1443/44-es Hosszú hadjárat alkalmával is.¹ Annak idején a XI-XIII. században valószínűleg szívesebben látták volna a Szentföldre utazó keresztes seregeket, ha lett volna utánpótlás, és nem fosztogatták volna végig Európa keleti birodalmait a nyugati keresztesek.

A rövid hadtörténeti kitekintő után térjünk vissza témánkhoz, és vizsgáljuk meg a XV. századi Európát és azon belül a Zsigmond király halála /1437/ utáni Magyar Királyság helyzetét.

Csak címszavakban Nyugatról Keletre haladva tekintsük át a kontinens nagyhatalmainak helyzetét.

– Spanyolország – ekkor még Aragónia, Kasztília valamint kisebb grófságok és királyságok – és Portugália saját országaik területén vívja felszabadító háborúját /reconquista²a muzulmánokkal szemben.

– Franciaország élet-halál harcát vívja Angliával, aki az 1415-ös Agincourt-i diadala után egyre nagyobb területeket foglal el a „Capeting királyságból”. Anglia több mint 100 éves győzelmes menetelésének majd csak az 1453-as Castillon-i francia győzelem vet véget.

– A Német-Római Császárság Zsigmond halálával egy jelentős uralkodót veszített el. A császár uralkodása után a Birodalom újra „befelé fordult” és a több száz grófság, fejedelemség és hercegség a maga útját kezdte járni. „várva” egy újabb szervező erőre, egy határozott uralkodóra.

Luxemburg Zsigmond uralkodása után az osztrák Habsburg, valamint a cseh-lengyel Jagelló ház tekintélye kezdett növekedni, egyre több trónt töltve meg Közép-Európa királyságaiban.

A Magyar Királyságtól délre a keresztyén országok helyzete aggasztó volt. Az oszmán törökök már 1354-es gallipolli-i „partraszállásuk” óta jelen voltak Európában. Az 1389-es rigómezei csata után megvetették lábukat nemcsak Szerbiában, de az egész balkánon is. Így Magyarország a XIV. század végére valóban a Nyugati

Keresztyénség határ-országává, Konstantinápoly 1453-as eleste után pedig a keresztyénség pajzsává vált.

Nem mehetünk el szó nélkül a Kelet-Római Birodalom dicső, de kifosztott és legyengült utódának, Bizáncnak a bukása mellett sem. A birodalom, amely majd 1000 évvel élte túl nyugati társa bukását már több muzulmán támadást is kiállt az addigi – 1453-at megelőző – hét évszázadban! Mégis tragikus meggyengülésének kezdete az a Nyugatról induló IV. kereszties hadjárat volt, ami 1202-1204 között, a Szentföld felszabadítása helyett, – főleg a pénzéhes velenceiek miatt – Bizánc kifosztásával ért véget. A nagy egyházszakadás /1054/ után ez volt az utolsó csepp a keleti keresztyének poharában. Innentől kezdve minden nyugati közeledést gyanakvással figyeltek. Viszont 1354-től már nemcsak Kelet felől, hanem Nyugatról, a Balkánról is számolniuk kellett az oszmán fenyegetéssel! Meg voltak tehát számlálva Konstantinápoly napjai. Már csak egy olyan muzulmán uralkodó hatalomra kerülése váratott magára, aki elég erősnek érzi magát ahhoz, hogy a kegyelemdőfést megadja a nagymultú birodalomnak. Ez a szultán II. Mehemed /1451-1481/ volt. Neki már elég hatékony volt ahhoz a tüzérsége, hogy vastag falakból álló védműveket is lerombolja. A védők azonban teljesen magukra maradtak. Történt ugyan még egy tétova kísérlet a bizánci császár részéről a nyugati hatalmak kegyének elnyerésére. A Firenzei zsinaton 1439-ben kimondták a Nyugati és a Keleti egyház unióját, a bizánci császár pedig vállalta, hogy a keleti egyház elismeri a pápa főségét. Ezzel remélve, hogy az ígéreteken túl majd anyagi és katonai segítséget is kap. Természetesen, ahogy az sajnos várható volt, a konkrét segítség elmaradt. Otthon viszont a császár szerződése teljes elutasításra talált. Ilyen helyzetben találta Konstantinápolyt az 1453-as muzulmán ostrom. Minden hősiesség ellenére a falak már nem bírták a korszerű ágyúk „bombáinak” záporát. 1453. május 29-én lezárult egy korszak. Konstantinápoly elesett, maga a császár is hősi halált halt, vele szállt sírba a régi, dicső Kelet Római Császárság is.³

A tragédia híre futótűzként terjedt és az egész keresztyén világot megrázta. A pápa azonnal kereszties hadjáratot indított, de minden gyakorlati következmény nélkül. Egyetlen máig élő hatása van a pápai rendelkezésnek: a déli harangszó. III. Callixtus pápa /1455-1458/ ugyanis elrendelte, hogy Európa-szerte szólaltassák meg a harangokat déli 12 órakor emlékeztetve a lakosságot, ne felejtsek el imádkozni a keresztyénséget védő magyarokért! Az imádságon kívül a kontinens vezetőitől más segítség nem érkezett.

Európa uralkodóiból ekkorra már kiégett a két-háromszáz évvel korábbi kereszties lelkesedés. Mindegyik uralkodó saját országának ügyeivel volt elfoglalva, nem tudtak, vagy nem akartak a nagy közös cél érdekében összefogni. Nyilvánvalóvá vált, hogy a keresztyénség megvédésének feladata a Magyar Királyságra hárul.

Magyarország a többi európai országhoz hasonlóan a saját ügyeivel volt elfoglalva. A belviszályok és a trónutódlás kérdései állandó napirenden voltak.⁴ Mégis volt két szerencsés tényező, amelynek köszönhetően viszonylagos felkészültséggel várhattuk Mohamed ostromát.

Egyrészt Zsigmond király /1387-1437/ felismerte a Délről minket fenyegető veszélyt, ezért elkezdte kiépíteni a déli végvárrendszert. Megszerezte Nándorfehérvárt, amelyet úgy kiépített, hogy a törökök számára megkezdhetetlenül vált, ha át akartak jutni Magyarországon.⁵ Német-Római császárként is elsősorban magyar királynak érezte magát és úgy akarta elhagyni az árnyékvilágot, hogy szeretett országát jó kezekben tudja. Habsburg Albertből valóban jó magyar király és talán még Zsigmondhoz fogható Német-Római császár is válhatott volna, ha 1439-ben nem hal meg hirtelen. Ekkor következtek a már szokásosnak mondható trónviszályok. 1440-1444-ig Jagelló Ulászló uralkodott 1444-1446 a gyermek V. László. A két királypárt erőfeszítéseit végül Hunyadi János tudta integrálni, úgy, hogy a fő erőket a törökök ellen fordíthassa. Ugyanis 1446 és 1452 között kormányzóknak választotta őt az ország nemessége.⁶

Az ő személye, hadi tapasztalata, rátermettsége volt az a másik szerencsés tényező, amely hozzájárult ahhoz, hogy 1456-ban visszaverhettük a muzulmán támadást. 1442-1443-as katonai sikerei nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy politikai vezetőként is rá mertek hagyatkozni az ország vezetői. Kormányzósága alatt rend uralkodott az országban. 1452 után azonban újra V. László vette át az irányítást, jobban mondva az őt kezükben tartó főnemeseik. Ismét kiújult az ellentét a Hunyadi párt és a királypárt között. Konstantinápoly elestének hírére pánikhangulat alakult ki az országban. Noha elrendelték az általános nemesi felkelést, és rendkívüli hadiadót vetettek ki, azonban érdemi előrelépés a védekezéssel kapcsolatban nem történt.

Petrus Ransanus ezt írja, arról hogyan kezelte Hunyadi János a kialakuló problémát: „Corvinus János pedig, akinek mindig heves vágya volt, hogy a keresztyénség ellenfeleivel harcoljon, csúf és igen veszedelmes dolognak tartva, hogy a király, Ulrik és magyarok hanyagságát tovább tőrje, csak arra az egy gondra fordította figyelmét, hogy tőle telhetően törődjön nemcsak Magyarországnak, hanem valamennyi keresztyén államnak ezzel a nagy veszedelmével.”⁷

Hunyadi volt tehát, aki először reagált a helyzet komolyságának megfelelően, és seregével 1454-ben betört Szerbiába és az ott állomásozó török erőket szétverte.⁸ Így minden ellenszenvük ellenére a királypártiak kénytelenek voltak megbízni Hunyadi Jánost a védelem megszervezésével.

A Nándorfehérvári csatában részt vevő magyar seregek három egységből álltak. Egyrészt abból a 7000 várvédőből, akik Hunyadi sógorának Szilágyi Mihálynak a vezetése alatt voltak, másrészt Hunyadi felmentő serege, harmadrészt a hozzá csatlakozó kereszties seregek!

Noha a pápa kereszties hadjáratra hívó szava az európai uralkodóknál süket fülekre talált, a ferencesek sokat segítettek a pogányság ellen tüzelő prédikációikkal abban, hogy mégis összejöjjen egy tekintélyes – főleg németekből és csehekéből álló – sereg Bécs alatt. Ez a sereg azonban nem találkozott a szultánnal, és nem ők mentették fel Magyarországot kulcsát. Ez a tisztesség Hunyadin kívül egy olasz ferencesnek, a hetvenéves Kapisztrán Jánosnak és az általuk toborzott kereszties seregnek jutott.

II.

A csata menete

II. Mehemed 1456. június végén érkezett meg a seregével Nándorfehérvár alá. A király, noha már áprilisban tudott a szultán közeledéséről semmi kézzelfogható védelmi intézkedést nem tett. A nemesség és a főpapság is passzív volt, nem álltak fel a bandériumok és nem indultak el a vár megsegítésére. Gondolták, megnézik, mire megy Hunyadi nélkülük...

Hunyadinak és Szilágyinak jól felkészült serege volt a várban és azon kívül. Kapisztrán sem késlekedett. Pápai felhatalmazásával élve tevékenységének területét áthelyezte Dél-Magyarországra. Itt prédikációival, úgy feltűzelte a lakosságot – családjaik és a keresztyénség megvédésére –, hogy a szultán érkezésére 25-30000 ember ragadott fegyvert.⁹

Viszont a muzulmán had többszörös túlerőben volt. Egyes források 150-200000-es, mások több mint 100000-es seregről írnak. Ehhez tartozott még a dunai flotta, az ostromgépek, a korszerű ágyúk sokasága.

Az ellenséges seregről így ír a kortárs történetíró, Petrus Ransanus Mátyás király történetírója:

„Egyesek szerint Mohamed seregében négyszázezer ember volt, mások szerint kétszázézer, néhányan körülbelül százhatvanezret említenek, de azok a legkiválóbbak voltak, jóllehet nem tagadják, hogy több ezren összejöttek még ugyanarra a hadjáratra felbecsülhetetlen zsákmány szerzésének reményében”.¹⁰ Ezzel szemben Hunyadinak a várvédő seregen felül tízegynéhány ezer válogatott katonája volt, Kapisztrán katonáinak pedig a lelkesedéssel és az imádságon kívül alig volt más fegyverük. Mégis elszántabbá tette őket családjaik, otthonaik féltő szeretete, és a keresztyénség mindenek felett való megvédelmezése.

Noha minden emberi tényező és a számok törvénye is Mehemed mellett állt, súlyos vereséget szenvedett.

„Isten előtt nem akadály, hogy sok vagy kevés által szerez szabadságot”, „Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk” – juthatnak eszünkbe sok más mellett a Biblia szavai az előbbiekkal kapcsolatban.

„Az ostromlottak, bár végveszélybe jutottak, bátran védekeztek, elsősorban Istenben bíztak, ügyüket, amely Krisztusé is volt, őrá bízták, egyszersmind remélték, hogy el fog jönni időben a segítség, csak adja Isten, hogy Corvinus győzzön.” – írja a krónikás.¹¹

Hunyadi első feladatának azt tekintette, hogy a török gályákból álló dunai ostromzárat megsemmisítse, azért hogy az utánpótlást és a felmentő sereget bejuttathassa a várba. Tíz nappal az ostrom kezdete után július 14-én halált megvető bátorsággal zúzta szét az ellenséges hajóhadat a kicsiny magyar flotilla. Noha a magyarok a hatvan-négy háromevezősoros, jól felfegyverzett hadihajóval szemben csak negyven dunai szállítóhajót tudtak kiállítani, mégis győzött a mindent elsöprő hazaszeretet és a keresztyén ügy védelme!

Erről így ír a históriás: „Megkezdődött a küzdelem. Elszántan közelharcba bocsátkoztak, rövid, de igen véres harcban, melyben mindkét részről számosan elesetek, végül mégis Corvinus győzött, egyrészt felgyújtva a törökök háromevezősoros és más hajóit, azok őrzőit megölve, vagy a folyóba dobta, másrészt pedig a hajókat elold-

va a parttól, őket a folyón lefelé megfutamtotta. Ilyen módon Corvinus utat törve összes csapatával együtt bejutott a várba ...”¹²

Július 21-én, amikor a háromhete tartó folyamatos ágyúzás után a várfalak szinte már romhalmazzá váltak, a szultán általános rohamot rendelt el, amelynek eredményeként a városba igen, de a várba nem tudtak bejutni. Viszont a szultán embereinek legjavát veszítette el ebben az erőltetett rohamban. Valóságos vérfürdő alakult ki, hiszen az ostromlók a külső és a belső védelmi vonal közé szorultak...

Ezen a napon történt meg az a nevezetes hőstett, amely Dugovics Titusz nevéhez fűződik. A törökök látva, hogy csak előre menekülhetnek, hozzáálltak a belső vár ostromához.

A bástyákat elárasztották a török létrák és rajtuk kezdett előretörni a hatalmas túlerő. Olyan heves harc alakult ki, hogy mindenki belefeledkezett az éppen aktuális ellenféllel folytatott közelharcba. Ekkor történt, hogy az egyik bástya fokára majdnem kitűzte egy török a félholdas, lófarkas „zászlót”, jelezve, hogy a vár a muzulmánok kezére került. Az utolsó pillanatban vette ezt észre a bástyán harcoló Dugovics Titusz. Mivel már a harcba bocsátkozásra nem volt idő, magával rántotta az ellenséget fegyverestől, félholdastól a mélybe. Ezzel mintegy szimbolikusan előrevetítve a csata kimenetelét. Hőstette a hazáért való önfeláldozás örök példájává tette őt.

A július 21.-i roham alakalmával Mehemed gyalogságának színe-javát elvesztette, és noha a várost megszállta a várba nem jutott be.

Másnap, július 22-én zajlott le a döntő ütközet. A Kapisztrán vezette keresztesek főserege és Hunyadi két tűz közé szorították a törököket. Kitorva a várból a védők a városban elhagyott török ágyúkat megfordították, és saját ágyúival lötték az ellenséget. A moszlimoknak olyan súlyos veszteségeket okoztak, hogy a szultán kénytelen volt menekülésszerűen visszavonulni. Nándorfehérvárral együtt Magyarország és a keresztyénség is megmenekült. A nagyravágyó szultán, aki azzal dicsekedett nándorfehérvári hadjárata előtt, hogy Rómáig meg sem áll, és a Szent Péter bazilikában fogja kikötni lovát, most megalázó vereséget szenvedett.

A dicső győzelmet sem a lánglelkű Kapisztrán János, sem Hunyadi nem élte sokkal túl. A hős hadvezér augusztus 11-én pestis áldozata lett. Úgyszintén, az imáival harcoló szerzetes, aki október 23-án követte Hunyadit a túlvilágra.

A diadal jelentősége aligha szorul méltatásra. Callixtus pápa az egész keresztyénség kötelező ünnepévé nyilvánította az Úr Színeváltozását, / Transfiguratio Domini / augusztus 6-át, amely napon a győzelmi hírt megkapta. A déli harangszó, amelyet még az ütközet előtt rendelt el a harcosok buzdítására és Európa népeinek közbenjáró imádságára, a köztudatban napjainkig a nagy győzelem emlékeként él. A szultán és utódai 65 évig nem vállalkoztak újabb hasonló támadásra hazánk ellen.

Petrus Ransanus így zárja tudósítását a Nándorfehérvári diadalról: „A keresztyének oly dicső győzelméért a hála és tisztelet mindenekelőtt Istenet, mi Urunk Jézus Krisztust illeti, akinek vallása védelmében folyt az a há-

ború, azután az igen bátor vezér nagy vitézségét, majd Kapisztrán Jánost, akinek beszédei a mieink bátorságát nagymértékben fokozták.”¹³

III. A harangok üzenete

A kerek évfordulóra való megemlékezésen túl más szempontból is van aktualitása az 550 évvel ezelőtti Nándorfehérvári diadalnak! Ahogyan a cikk címével is szerettem volna érzékelteni, a minden délben megszólaló harangoknak nemcsak emlékeztetniük kell a magyarokat és a keresztyéneket a régi nagy győzelemre, hanem figyelmeztetni is a kialakulóban lévő veszélyre.

Európa és benne Magyarország, valamint az egész Nyugati Keresztyénség, ha tetszik, ha nem, ki kell mondanunk muzulmán veszéllyel áll szemben. Lehet ezt csúrní, csavarni, szépítgetni, de a tény akkor is tény marad: Nagy-Britanniában 1,5 millió, Franciaországban 2 millió, Németországban 5 millió muzulmán él számbeliileg még kisebbségben. Azért írom azt, hogy csak számbeliileg még kisebbségben, mert már például Angliában nyilvánvalóvá tették, hogy politikai hatalmat akarnak és céljuk egy muzulmán állam kiépítése. Gondolhatnánk, hogy ez eléggé utópisztikus hangzik, de Németországban például már sok tekintetben, a gyakorlatban is érvényesítették az akaratukat. Az iskolák osztálytermeiben a falon lévő keresztekot levetették, mondván, hogy az sérti a muzulmán gyerekeket. Hiába a demokratikus – most még túlnyomó – „keresztyén” többség, a kisebbség akaratát lépten-nyomon ráerőltetik, a tolerancia jegyében...

A másik aggasztó tény az, hogy az Európai Unió elkezdte a csatlakozási tárgyalásokat azzal a Törökországgal, amely csatlakozásának pillanatában¹⁴ 100 millió muzulmán „hoz be” a „keresztyén” Európába. Nem ágyúkkal ostromolják már az ezredéves bástyákat, mint tették azt 1456-ban, hanem gazdasági előnyöknek, piacnyitásnak álcázott tulajdonképpeni muzulmán misszióval, olcsó munkaerőként való beáramlással és letelepedéssel. Egy fegyvertelen, „szellemi dzsihadnak” vagyunk – egyelőre még tétlenül – tanúi, vagy inkább elszorított alanyai.

Annak a ténynek a megemlézését sem lehet elhallgatni, hogy míg Európában elvárja tőlünk a muszlim kisebbség, hogy toleráljuk őket, addig ők a saját országaikban nemhogy nem tolerálják a keresztyéneket, hanem egyenesen üldözik, sok esetben meg is ölik őket!¹⁵ A tolerancia csak kölcsönösség elvén alapulva működhet. Nem alkalmazhatunk kettős mércét keresztyénként sem! Szomorúan látjuk már a fentebb említettekben is, hogy az iszlám csak addig akar vallási türelmet, amíg hatalomra nem kerül, azután a legtüremlenesebb lesz minden vallással, de különösen a zsidósággal és a keresztyénséggel szemben. Ez lenne Európa sorsa is, ha a muzulmánok belső irányításuk vezetésébe, vagy esetleg átvennék a hatalmat.

Az elmúlt évi franciaországi zavargások jól példázák, hogy ezek a kisebbségek, mennyire nem hajlandóak alkalmazkodni a többségi nemzethez, még kevésbé a többségi valláshoz. Figyelmeztetések mindezek arra nézve, hogy nem kell ahhoz Törökországot bevenni az Uni-

óba, hogy vallási-fajzavargások legyenek. Egyrészt a „keresztyén” Európa kígyót melenget a keblén, másrészt a törökök már a kapunál vannak.

Végül, de nem utolsó sorban szólnunk kell Európa szellemi-lelki helyzetéről. Nem véletlenül írtam következetesen Európa előtt idézőjelben a keresztyén jelzőt. Hogyan jutottunk ide?

Ennek a kérdésnek a feszegetése túlmutat ennek a publikációnak a terjedelmi korlátain. Mégis annyit röviden elmondhatunk, hogy Európa 300 éve szellemi „öngyilkosságot” követ el. A keresztyénség – nemcsak az intézményes egyházat értem ez alatt – elleni támadások, amelyek a felvilágosodással kezdődtek, a francia és a bolsevik forradalmakban kiteljesedtek, s napjainkban a globalizációban és a neoliberalizmusban méltó utódra találtak, kiváló eszközök voltak a sátán kezében arra, hogyha lehet, akkor a pokol kapui diadalmaskodjanak az egyházon és elhíthessék még a választottakat is!

Az elmúlt három évszázad rombolása után elmondhatjuk, hogy szinte már nem is csodálkozunk, hogy Isten neve, vagy a keresztyénség 2000 éves kultúrája, hatása, erkölcsi alapjai meg sincsenek említve az Európai Unió alkotmányában.¹⁶

Sokan sokféleképpen munkálkodtak tehát azon, hogy „vallási vákuum” alakuljon ki Európában. Az iszlám rendkívül könnyű helyzetben van, hiszen egy lelki-szellemi légüres térbe kell benyomulnia. Minden vallási, politikai, gazdasági, katonai, nemzeti ellenállás nélkül. Ugy tűnik, ami 550 éve nem sikerült fegyverrel, az most sikerül fortélyal?

Mit tehetünk mi XXI. századi magyar keresztyének, magyarságunk és európai keresztyénségünk megvédése érdekében?

Lelkipásztorként nem tisztem a politikusoknak ötletet adni, azonban, már körvonalazódik az EU-n belül is egy protekcionista Európa képe, amit nemcsak gazdasági szempontok motiválnak. Például Olaszország már rájött, hogy rontja saját munkavállalóinak elhelyezkedési esélyeit a sok Észak-afrikai bevándorló, ezért lezárta déli határait. Németország és Franciaország is lassan kezdi belátni, hogy a határok túlzott nyitottsága hosszú távon nem kedvez országainknak és Európának sem. Noha ezek a lehetséges „szankciók” – határ lezárások, letelepedés, munkavállalás feltételeinek szigorítása stb. – gazdasági és politikai megfontolásból születnek, mégis el kell mondanunk, hogy közvetve védik az európai keresztyénség pozícióit is az iszlámmal szemben.

Nekünk keresztyéneknek azonban nem a politikától kell várnunk a megoldást és a feltett kérdésekre a választ, hanem az Egyház Urától, Jézustól. Ő nem azt kérte, hogy vegyen ki Isten minket a világból, hanem, hogy őrizzen meg minket a gonosztól. Nem zárkozhatunk tehát elefántcsonttoronyainkba. De nem álltathatjuk magunkat azzal sem, hogy valamiféle missziót folytatunk, amikor párbeszédet folytatunk az iszlámmal. Hiszen Jézus nem azt mondta, hogy elmenvén folytassatok párbeszédet minden néppel és vallással és értsétek meg őket – ezzel mellel a kárhozatban hagyván őket... Hanem azt mondta, tegyetek tanítványokká minden népeket... Az Egyház feladata nem változott az elmúlt 2000 év alatt. Meg kell menteni a lelkeket Jézus királysága számára.

Mi XXI. századi keresztyének nem védekezhetünk az új muzulmán veszéllyel szemben úgy, mint tíz századdal korábban a keresztesek. Viszont mégis el kell tőkélnünk magunkat egy olyan lelki-szellemi, kulturális „keresztes hadjárat” mellett, amellyel a társadalom széles rétegeit elérhetjük. Figyelmeztethetjük a reális veszélyre, de fel is készíthetjük a szükséges „óvintézkedések” megtételére, remélve, hogy a politika is felismeri az Európát – nemcsak a keresztyénséget – fenyegető veszélyt, és a szándék is megszületik az ellenállásra!

Aki azonban azt gondolná, hogy pusztán valamiféle „Kulturkampf” az, amiről beszélek, téved. Hiszen keresztyéneként és magyarokként nemcsak kultúránk, értékeink, 1000 éves államiságunk, nyelvünk megőrzése a feladatunk, hanem Jézus evangéliumának hirdetése szavainkkal, tetteinkkel, egész életvitelünkkel. A muszlim veszély elhárítására emberileg a leghathatósabb módszer, annak a vallási vákuumnak a megszüntetése, amely Európában az elmúlt 300 évben kialakult. Európát újra kell evangélizálni. Nemcsak Magyarország szorul megváltásra, hanem Európa, sőt az egész nyugati civilizáció is! A megmaradásunk egyetlen lehetősége a Jézushoz való visszatérés. Különben bedarál minket lelkiileg-testileg, gazdaságilag a globalizáció, és az agresszív vallások új rabszolgaságba taszítják kontinensünket.

Ahhoz, hogy újra keresztyénné tegyük Európát és benne Magyarországot, a saját erőnk, és mégoly dicséretes belmissziós törekvéseink sem elégségesek önmagukban. Az alapoknál kell elkezdenünk az építkezést.

Az első lépés a rendszeres imádkozás, egyénekenként és közösségenként, azért, hogy Isten irgalmazzon nekünk. Tartsunk egyéni és közösségi bűnbánatot. Kérjük Isten Szentlelkét, hogy adjon egy új ébredést! Ha ebben sem tudunk hűségesek és kitartóak lenni, akkor hogyan várhatjuk el, hogy Isten nagyobb feladatokat bízjon ránk? Ha a hívők nem ébrednek fel, nem mozdulnak Jézus felé, akkor hogyan várjuk el ezt a világtól?

Az imádságot nem abba hagyva, el kell kezdenünk megtenni az első lépéseket a konkrét cselekvés felé. Tisztában kell lennünk azzal, hogy a feledés homályába kezd veszni Európa kétezer éves keresztyén múltja. Ezért ne szégyelljük előlről kezdeni az emberek evangélizálását, hiszen noha „keresztyén” Európában, Magyarországon élünk, mégis nagyon tájékozatlan az átlagember a keresztyénség dolgában. Talán a szavakkal való bizonyágtételnél a tettekkel történő hitvallás, a hitelesség manapság még fontosabb. Az emberek már belefáradtak a sok beszédbe, amivel az elmúlt években traktálták őket... Ezért Jézus erejével, a hiteles bizonyágtétel a legfontosabb fegyverünk. Ez az oka, hogy először saját életünket kell rendbe tennünk, nekünk kell Jézushoz igazítanunk gondolatainkat, szavainkat, tetteinket. Ébredésre van szükségünk, ezért kell imádkoznunk és dolgoznunk.

Nincs vesztegetni való időnk. Jézus kérdése hozzánk is szól: „Az Embernek Fia, mikor visszajön, vajon talál e hitet a földön?” Rajtunk is múlik! Isten országa annyira van jelen ezen a világon, amennyire engedjük kiteljesedni saját életünkben. Kezdjük saját magunkon a reformációt, engedjük Isten Szentlelkének, hogy bennünk is felépítse Jézus Krisztus Királyságát!

Zárásként fülembé cseng egy nemzeti együttesünk dalának figyelmeztető sora, amely jelenkori európai és magyar keresztyénségünk helyzetére nézve igen aktuális:

„Húzd meg, húzd a harangot, tűz van a faluban, húzd meg, húzd a harangot, őrködj a kapuban!”¹⁷

Az előttünk tornyosuló feladatok megoldásához lelki segítségként hadd álljon itt néhány Ige buzdításképpen:

„Mert nem a félelemnek lelkét adott nekünk az Isten, hanem az erőnek és szeretetnek és józanságnak lelkét.” /II.Tim.1:7./

„De mi nem vagyunk a meghátrálás emberei, hogy elveszünk, hanem a hitéi, hogy életet nyerjünk.” (Zsid.10:39.)

Kiss Gyula

FELHASZNÁLT IRODALOM

- SH Atlasz Világtörténelem. Budapest, 1995.
Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: Magyarország története 1301 – 1526. Osiris kiadó, 1998.
Petrus Ransanus: A magyarok történetének rövid foglalata. Osiris kiadó Budapest, 1999.
Steven Runciman: Konstantinápoly eleste 1453. Osiris kiadó, 2000.
Ethos – evangéliumi folyóirat. Budapest, 2006/2.

JEGYZETEK

- 1 1442-ben egymás után két nagy győzelmet aratott Hunyadi: március 22-én Gyulafehérvár mellett, szeptemberben pedig a Kárpátokban verete tönkre a török támadó sereget.
- 2 „Visszahódítás” – speciálisan az Ibériai-félsziget muzulmán uralom alóli felszabadítását értik alatta, ami 1492-ben Granada elfoglalásával ért véget
- 3 Bővebben: Steven Runciman: Konstantinápoly eleste 1453, Osiris kiadó, 2000
- 4 Még Zsigmond korában kialakultak a főúri ligák, ugyanis Zsigmond ligákkal kormányzott: Cilleiek, Garaiak, Újlakiak, később a Hunyadiak
- 5 Sokan elfeledkeznek arról, hogy Nándorfehérvárt már 1440-ben megostromolták a törökök, de megfelelő tüzéség híján hamar felhagytak az erős falak ágyúzásával és dolguk végezetlenül hazavonultak.
- 6 Három ilyen tisztet betöltő államférfi volt a magyar történelemben éppen a legzivatárosabb századokban: 1. Hunyadi János 1446-1452, 2. Kossuth Lajos 1849, 3. Vitéz Nagybányai Horthy Miklós 1920-1944.
- 7 Petrus Ransanus: A magyarok történetének rövid foglalata, 123. o.
- 8 Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: Magyarország története 1301-1526, 210. o.
- 9 Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: Magyarország története 1301-1526, 121. o.
- 10 Petrus Ransanus: A magyarok történetének rövid foglalata, 122. o.
- 11 Petrus Ransanus: A magyarok történetének rövid foglalata, 123. o.
- 12 Petrus Ransanus: A magyarok történetének rövid foglalata, 125. o.
- 13 Petrus Ransanus: A magyarok történetének rövid foglalata, 128. o.
- 14 Valamikor a 2010-es években
- 15 Ethosz 2006/2, 23.o.
- 16 Érdekes, hogy a legliberálisabb Hollandiában és a legegységesebb Franciaországban utasította el a lakosság ezt az alkotmányt, noha ennek főleg anyagi és egzisztenciális megfontolásai voltak...
- 17 Kormorán: Istenem Magyar volt c. CD, Budapest, 2003.

Napjaink néhány nemzetközi konfliktusa

A terrorizmus kialakulása és okai (szeptember 11 hatása a világra)

„A terrorizmus nem a 21. század szülötte. Már a korábbi évszázadokban is alkalmaztak olyan erőket, eszközöket és módszereket, amelyek rendeltetése a megfélemlítés, a rettegés és pánik előidézése volt. A terrort minden korban egy határozott cél elérése érdekében alkalmazták. Ez a cél rendszerint az erőszak alkalmazásával történő megfélemlítés volt.”¹

Mit is jelent a terror? „A terror: a félelem és rettegés szisztematikus terjesztése erőszakos akciók útján (politikai célok elérése érdekében). A terrorizmus: a kitűzött (politikai) célok elérése és megtartása terror útján.”²

A terrorizmusnak általában három alapvető jellemzője van:³

1. nem harcolók ellen irányul;
 2. bűnelkövetést és erőszakot alkalmaz a társadalom ellen, hogy előidézze annak bosszúját, reagálását vagy félelmét;
 3. előre megfontolt és politikailag motivált.
- Megjegyzendő, hogy a legújabb definíciók már utalnak „a vallási vagy más ideológiából eredő célkitűzésekre” is.

Az elmúlt évtizedekben lényeges és szembetűnő változás ment végbe a nemzetközi terrorizmus tevékenységében. Míg az 1960-70-es évekbeli terrorista akcióknál általában a „társadalmi forradalom” szükségessége, vagy a nacionalista-szeparatista követelések képezték az ideológiai hátteret, addig napjainkban egyre jobban a vallási dogmák által is támogatott „Kelet-Nyugat ellentét” és a „globalizáció-ellenesség” kerül előtérbe a terrorszervezetek által végrehajtott akciók indoklásánál.

Bár a *terrorista* csoportok sok szempontból különböztek egymástól, a fejlett régiók biztonságára *veszélyt jelentő csoportok* az alábbi közös jellemzőkkel rendelkeznek:⁴

- a csoportok bárhol a világon végrehajthatnak terrorista akciókat;
- pénzügyi és logisztikai támogatásuk átnyúlik a határokon, kevésbé függenek állami támogatásoktól;
- a terrorista csoportok széleskörűen alkalmazzák a legkorszerűbb titkosított kommunikációs eszközöket;
- céljaik megvalósítása egyre több halálos áldozattal jár;
- alkalmazott módszereik az *aszimmetrikus hadviselés* jegyeit hordozzák magukon.

A *motivációs tényezők* vizsgálatánál megállapítható, hogy a *politikai, gazdasági célú indíttatás felváltotta az ideológiai alapon működő mechanizmusokat*. A motivációknál meg kell említeni a *vallási szélsőségeséget és a nacionalizmust*. A *vallási szélsőségeség* alapján működő terrorizmust elsősorban az iszlám vallási köntösbe burkolt szervezetek jelenítik meg. A *nacionalizmus* motivációs tényező egyik legmarkánsabb megnyilvánulási formája az etnikai nacionalizmus, jellemzője, hogy hosszú ideig érezhető a hatása. Ilyenek például a délszláv (balkáni), észak-írországi, baszk, palesztin és kurd terrorista szervezetek.

A világ sok tekintetben megváltozott 2001. szeptember 11. óta. A terrorizmus megváltoztatta a nemzetközi kapcsolatok fejlesztésének folyamatait, hatásai napjainkban bontakoznak ki, de egészében véve inkább katalizáló jellegűek: módosítják, befolyásolják a nemzetközi kapcsolatrendszer meghatározó trendeket, a nemzetközi szereplők magatartását és egymáshoz való viszonyát.⁵

A globalizáció számos káros hatással, új veszélyforrások és kihívások keletkezésével is jár. Növekszik az élet színvonalbeli különbség a fejlett és a fejlődésben lemaradt államok között, amelyekben a gyors lakosságnövekedés is súlyosbítja a belső társadalmi-gazdasági feszültségeket. Ez elsősorban a mohamedán országokban és a kevésbé fejlett régiókban jellemző.⁶ „Érdeemes megfigyelni azt is, hogy minden erőszak mögött az agressziót mint „negatív erőt” kell feltételeznünk. Ez lehet egyrészt önvédelmi reflex, másrészt társadalmi minták alapján is el- vagy megtanulható magatartás.”⁷

A terrorizmus elleni küzdelem a következő években az általános biztonsági kérdésekkel foglalkozó nemzetközi szervezetek napirendjének élén marad. A nemzetközi közösségekben fontos kérdés az, hogy az egyes országok milyen szerepet vállalnak ebben a világméretű feladatban. A figyelem elsősorban a terroristák elleni katonai műveletekre irányul, de a nemzetközi fellépés és együttműködés számos területen már eddig is hozott eredményeket. Még hosszabb időbe telik, amíg széles körű nemzetközi konszenzus alakul ki a terrorizmus elleni harc katonai és nem-katonai eszközeinek alkalmazása, a terrorizmust tápláló társadalmi-gazdasági bajok kezelési módjai és lehetőségei körül.

Az Egyesült Államokat ért terrorista támadás minőségi változást hozott a globális biztonságpolitikai helyzetbe, és azt gondolom, megváltoztatta bizonyos értelemben pl. a NATO szerepét is. A terrorizmust a nemzetközi közösségek ma a biztonság és stabilitás egyik legnagyobb kihívásaként kezelik.

2001. szeptember 11-ét követően a terrorizmus elleni küzdelem területén bekövetkezett események, így az Irak elleni egyoldalú katonai fellépés és a terrorszervezetek által elkövetett újabb merényletek, amellett, hogy jelentősen befolyásolták a nemzetközi politikai folyamatokat, nagy anyagi károkat okoztak és súlyos embervesztéseket jelentettek, jelentősen befolyásolták az egyes államok intézményeinek tevékenységét, sőt részben teljesen ki is kapcsolták azokat.

A 2001. szeptemberi merényletek új stratégiai korszak kezdetét jelentik, amely a hidegháborúhoz hasonlóan tartósan meghatározza az egész világ eddig megszokott rendjét. Ez arra épül, hogy az Egyesült Államoknak Oroszország vagy Kína helyett új ellensége van, ez pedig a nemzetközi terrorizmus. A merényletek tehát a többpólusú erőegyensúlyon nyugvó világról szőtt álmokat egy időre háttérbe szorították. Az Egyesült Államok, mint egyetlen szuperhatalom, megerősítette helyzetét, és gyakorlatilag egyedül folytatja a háborúját a létező vagy képzelt ellenségeivel szemben.

A terrorizmus elleni küzdelemhez természetesen más országok is csatlakoztak és küzdenek a terrorcselekmények ellen. A terrorizmus által több, ma még pontosan nem ismert – az általános biztonságot veszélyeztető – tényezővel (kihívással) kell számolni. A világpolitikai értékrend átalakulása nem késleltethető.

Balkáni konfliktus

Dél-Kelet Európában a kommunizmus szétesése után biztonságpolitikailag instabillá vált a poszt-kommunista államok egy része. A korábbi Jugoszláviában kialakultak szinte „végetnemérő” konfliktusok. A kommunizmusnak volt egyfajta integráló-összetartó ereje, különösképpen, ha az félelemben tartotta az embereket. A II. világháború után erre az integráló szerepre Tito volt képes. 1980-tól, halála után, már elkezdett valami kialakulni lassan a térségben. A kommunizmus utolsó szakaszában lehetett már érzékelni a kezdődő problémát a balkánon, de az csak akkor „robbant”, amikor a kommunista rezsim szétesett. Ebben az értelemben Jugoszlávia egy mesterséges államszövetség volt.

Szerbia, Horvátország és Bosznia-Hercegovina között a konfliktus elsősorban ezek geopolitikai helyzetéből alakult ki. Különböző megszállt területek voltak és vannak, amelyek miatt konfliktus alakult ki és bizonyos értelemben még van ma is.

Szerbia és Horvátország között 1991-ben indult el a konfliktus. A volt jugoszláv területeken az új zónák elfoglalása volt fontos feladat. A szerb-horvát konfliktus kihatott a bosnyákokra és koszovóiakra, valamint a macedónokra is. A konfliktus okai nemzeti, vallási és gazdasági indíttatásokra vezethetők vissza.

Vallásukat vizsgálva a következők állapíthatók meg:

- horvátok: római katolikus;
- szerbek: ortodox;
- bosnyákok: muszlimok;
- albánok: muszlimok.

Bosznia-Hercegovina és Horvátország között 1994-ben aláírtak egy békeegyezményt Washingtonban. Azok az ígéretek, hogy a Nyugat segíti Horvátországot politikailag, katonailag és gazdaságilag, sokat segített a boszniai muszlimoknak is. A korábbi horvát vélemény a bosnyákokról szintén nagy mértékben megváltozott, mert korábban pl. nem akarták, hogy bosnyák muszlimok legyenek pozícióban Közép – Boszniában. A horvátok a bosnyák muszlimokkal, mindenről külön megállapodási szerződést kötöttek. *1993-ban az EU elismeri Bosznia-Hercegovinát úgy, hogy három nemzet lakik ott. 1995-ben aláírták a Dayton-i békeszerződést,*⁸ amely valamennyire stabilizálta a helyzetet.

Macedónia, mivel szegény ország, többek között ennek köszönhetette, hogy nem voltak komoly konfliktusai. Viszonylag gyorsan lettek önállóak (1991). Inkább Észak-Görögországgal voltak és vannak feszültségeik, mivel korábban Görögország északi része Macedóniához tartozott. *Az ország multiethnikus, multivallásos, soknyelvű és multikulturájú, de elsősorban ősi ortodox hagyományokkal rendelkezik. Az ENSZ úgy ismerte el Macedóniát, hogy „Former Yugoslav Republic of Macedonia.” Az ENSZ és az Egyesült Államok nyomására, megszűnt a görög embargó Macedóniával szemben, amely 1992-től létezett.*

Görögország és Albánia között a kulcskérdés Epirusz volt. A görögök mindig is a görög újraegyesítésben gondolkodtak, ami Albánia észak-epiruszi részét is magában foglalja. Dél-Albániában komoly lélekszámú görög kisebbség él.⁹ Komoly változás történt azonban, hiszen a görögök használhatják a nyelvüket és görög újságokat is olvashatnak, valamint határon túl is tarthatnak kapcsolatot az anyaországgal. A Görög Ortodox Egyház is támogatja az albán-görögöket, így van már egyházi görög rádió is.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni a balkánon létrejött terrorizmust sem, amelyek a következő összefüggésben jelentkeztek:¹⁰

- a muszlim fundamentalista terrorszervezetek kialakultak, amelyeknek célja, hogy Nyugat-ellenes tevékenységükhöz (dél)- európai bázist építsenek ki;
- a balkáni nemzetségek – macedóniai, koszovói és albániai albánok, más szóval az albánság, a boszniai muszlim közösség, a boszniai szerb közösség, a horvátországi szerb közösség, a szerbiai szerbek, valamint a Bulgáriában és Görögországban élő fenti diaszpórák – szervezetei.

Az egyházak politikai súlyukat tekintve is mindent megtettek annak érdekében, hogy az etnikai feszültségekkel terhelt balkáni válságban szerepet vállaljanak. „A keresztény hit és az emberi ellenségeskedés” témája állt a nemzetközi egyházi konferencia háttérében Kecskeméten¹¹. Más volt az egyházi háttér, mint a megszokott. Nem egy szervezet rendezte, hiszen a háttérben ott volt meghívóként a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa és a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, az Ökumenikus Tanulmányi Központ, és képviseltette magát az Egyházak Világtanácsa, a Lutheránus Világszövetség, az Európai Egyházak Konferenciája. A résztvevők egy része háborúból jött: Szarajevóból, Macedóniából, Szerbiából, Horvátországból. A határon túl lőttek és tudni lehetett, hogy menekültek tízezei egyszerre több irányban mozognak és keresnek új menedéket. Egy szarajevói római katolikus teológiai tanár elmondta: „Nem tudok szabadulni az otthon hagyott féllábú kisgyerekek látványától, akik egész életükre hordozzák a háború szörnyű nyomait.”¹² Kecskeméten élesben ment minden vita, minden hozzászólás. A konferencia végén levelet írtak Kelet-Közép- és Délkelet-Európa keresztényeinek és egyházainak (1. számú melléklet.)

Az egyházi nemzetközi szervezetek és a balkáni egyházak vezetői komoly erőfeszítéseket tett a balkáni válságkezelés érdekében. Kiemelkedett a koszovói konfliktus kezelése is ezek közül. A háború megelőzése érdekében az ENSZ főtitkáránál és próbáltak a békés elrendezés érdekében, a katonai beavatkozás ellen közbenjárni. Az Európai Egyházak Konferenciája (EEK), az Egyházak Világtanácsa (EVT) és a Lutheránus Világszövetség (LVSZ) nem csupán nyilatkozatokat adott ki, hanem delegációt is küldött a térségbe (Albánia, Macedónia, Koszovó, Belgrád), hogy találkozzanak a nemzeti egyházak vezetőivel és megbeszélhessék a humanitárius cselekvési programokat.¹³ A balkáni válságkezelés céljából 1999. május 21-én Budapesten találkoztak a nemzetközi egyházi szervezetek vezetői. *Három fő pontban tanácskoztak.*¹⁴

1. a balkáni válsággal kapcsolatos egyházi információ-csere a cselekvésekkel és nyilatkozatokkal összefüggésben;

2. olyan párbeszéd kialakításán fáradoztak, amelyek a különböző álláspontokat és a szabályok jobb megértését teszik lehetővé;

3. az egyházak feladatát és szerepét vitatták meg a krízisben és a béke támogatásában.

A budapesti tanácskozás eredményeként a már korábban elkezdett komoly humanitárius segélyprogramokat folytatták az ACT¹⁵-on keresztül a Balkánra irányulva. Iskolákat, házakat építettek fel és az oktatáshoz is hozzájárultak később azzal, hogy a gyermekek tankönyveinek megvásárlásához sok családot hozzásegítettek. Az LVSZ segítségével több olyan projekt valósult meg, mint pl. a központi ivóvízhálózat felújítása. 2004-ben így 700 családhoz jutott el tiszta ivóvíz Észak-Nyugat Bosznia – Hercegovinában.¹⁶ Különböző mezőgazdasági projektek megvalósításában is részt vettek.

A nemzetközi egyházi szervezetek politikai súlyukat is bevetve a humanitárius segítségnyújtás eszközeit felhasználták a rászorulóknak érdekében.

Iraki válság – Afganisztán „felszabadítása”

Az iraki válság évek óta húzódik. *Az amerikaiak – a hivatalos indoklás szerint – jót akartak tenni Irak népével és a világgal azáltal, hogy a diktátor Szaddam Huszszaintől megszabadítják Irakot*, aki nem csak Irak lakosait veszélyeztette állításuk szerint biztonságpolitikai szempontok alapján, hanem a világra is veszélyt jelentett, mert nukleáris fegyvereket állított elő. Ezeket az információkat a CIA is alátámasztotta és elindult 2003-ban egy néhány naposnak szánt gyors háború amerikai és brit összefogással. A „háború” azóta is tart. Szaddam Huszszein rossz demokráciáját felváltotta a nyugati típusú demokrácia, amely úgy tűnik, hogy a Közel – Keleten nem hogy javította volna Irakot biztonságpolitikailag, hanem meggyőződésem, hogy nagymértékben rontotta helyzetét. Olyan vallási és törzsi vitákat robbantott ki, amelyek eredményeként a háború kirobbanása és „befejezése” óta naponta több száz halottja van.

Érdekes volt megfigyelni, hogy George Bush és Oszama bin-Laden mindketten a vallási nyelvet használták a harci cselekmények bizonyítására. A szent háború kategóriája is igazolni akarta az al-Kaidának a helyes cselekedetét.

Az ENSZ BT nem járult hozzá az iraki háborúhoz, és azóta kiderült, hogy Irak nem is rendelkezett nukleáris fegyverrel soha. Nem csak a nemzetközi egyházi szervezetek, hanem a Magyarországi Evangélikus Egyház is elítélte az Egyesült Államok Irakkal szembeni politikáját nyilatkozatában (2. számú melléklet).

Az iraki és afganisztáni háború a 2001. szeptember 11.-i new-yorki World Trade Center elleni támadás következménye. *Afganisztán* a terrorizmus egyik támogató országa volt, ahol több terrorszervezet is képezte az embereit, mint pl. az al-Kaida, amelyik a WTC-tornyai ellen a támadást végrehajtotta. A tálibok Nyugat-ellenessége közismert volt. Nem ez volt az amerikai támadás oka, hanem az, hogy terrorszervezetek kiképző bázisát

adta a tálib rezsim. Afganisztán esetében nem véletlen, hogy az ENSZ BT felhatalmazása megvolt a háborúhoz.

Az ACT kórházak, iskolák és házak újjáépítésén dolgozott a háború után. Bár a közbiztonság nagyon gyenge volt, mégis vállalta a menekültekkel, betegekkel és árvaakkal való foglalkozást.¹⁷ Faluközösségeknek segítettek életkörülményeik javításában, így az infrastruktúra újjáépítésében.

A nemzetközi egyházi szervezetek több alkalommal is jelezték Irak esetében kifogásukat a háború elindításával szemben (3. számú melléklet). Politikai és humanitárius akciókban vették ki részüket. A prevencióban van szerepük-azt gondolom-az egyházaknak ilyen esetekben. Az Egyesült Államok nem hallgatott sem a nemzeti egyházak püspökeire, sem a nemzetközi egyházi szervezetekre, sem az Egyesült Nemzetek Szövetségére. Amikor azonban kitört a háború, akkor a „következmények” terheit már nem bírta egyedül viselni, és szüksége volt a nemzetközi *humanitárius segítségre*. Ebben a humanitárius segítségnyújtó folyamatban vett részt az EVT és az LVSZ közös szervezete: az ACT is, amelynek többek között tagja a Magyar Ökumenikus Segélyszervezet (MÖSZ) is. A MÖSZ iskolát épített fel Irakban, így az oktatás területein vette ki főleg a részét, de a szokásos háború utáni katasztrófa-helyzetben is segített a takaró, ivóvíz és élelmiszer-csomag programjával.

A Közel – Keleti Egyházak Tanácsa (Middle East Council of Churches) az ACT-vel együttműködve folyamatosan végzi humanitárius programját. 9 rendelőintézet és 5 iskolát épített újjá Irak északi részén.¹⁸

Palesztin – izraeli konfliktus

Izrael, bár kicsi, de erős ország és nagy gazdasága van. Izrael állam konfliktusainak gyökerei a második világháborúig nyúlnak vissza. Több háború is volt a Közel-Keleten Izrael megalakulása (1948) óta. *Az első háború* 1948-ban volt, amikor Izrael létrejött. Ez a háború Palesztina és Izrael között volt. *A második háború* 1956-ban volt, amikor Nasszer egyiptomi elnök elfoglalta és államosította a Szuezi-csatornát és ezért Izraellel a Nyugat megtámadta a csatorna térségét. Ekkor nyert Egyiptom, de nem kapott a Világbanktól kölcsönt Nasszer elnök és végül a szovjetek segítettek neki. *A harmadik háború* 1967 júliusában volt, amikor Izrael megszállta a Nyugati Partot, Gázát¹⁹ és a Sínai-félszigetet. Ez volt a hat napos villámháború. *A negyedik háború* 1973-ban történt, amikor az arabok Izraeli megtámadták. *A ötödik háború* 1982-ben volt, ez a libanoni-izraeli háború volt. Libanon déli részén helyezkedik el az úgynevezett biztonsági sáv.

1990-ben a madridi tárgyalásokon két fő kérdés volt. Az egyik a telepések kérdése, a másik a fővárosok lehetséges helye. Tárgyalást képez még ma is Palesztina sorsának végleges megnyugtató rendezése. Túl vagyunk Arafat temetésén (2005. november) és túl vagyunk a palesztin választásokon, ahol a Hamasz párt győzött a Fatahkal szemben nagy mértékben. Ez a demokratikus szabad választás több újabb problémát is felvet az izraeli-palesztin viszonyban, hiszen a Hamasz nem ismeri el Izrael államot. Palesztina szegény, gazdaságilag gyenge,

ezáltal kiszolgáltatót a különböző segélyprogramoknak. Ebben a konfliktusokkal teli térségben igen feszült helyzetben élnek emberek, sokszor a létbizonytalanságot is megtapasztalva.

A nemzetközi egyházi szervezetek nyomon követik a palesztin-izraeli politikai eseményeket, és a lehetőségeikhez mérten a palesztin lakosokat humanitárius segélyprogramokkal támogatják. A palesztin területeken az ACT szövetség az Egyházak Világtanácsa és a Lutheránus Világszövetség támogatásával keresi a lehetőségét, hogy segítsen olyan civileken, akik a konfliktus eredményeként az izraeli kormány által elfoglalt gázai övezetében, a Ciszjordánia és Kelet-Jeruzsálemben laknak.

2004. júniusában az ACT segíteni kezdett Gázában, Rafáh városában 4000 emberen, akiket elmozdítottak, amikor májusban az izraeli védelmi erők elfoglaltak és leromboltak egy sor házat. A Közel-Keleti Egyházak Tanácsa 1500 nyomorgó családot azonnali pénzsegélyben részesített, akik más humanitárius szervezettől nem kaptak semmilyen segítséget.²⁰

Az év végére már nem csak Gázában, hanem a Ciszjordániában is segítettek sok palesztin családnak, a hosszú idejű konfliktus és krízis miatt. A Gáza övezet tényleges bezárása és a korlát építése – részben fal, részben kerítés – Izrael és a nyugati Bank között, szigorúan korlátozta az állásokat és a szociális lehetőségeket családok ezrei esetében, különösen azokban a falvakban és közösségekben, amelyeket a kerítés érint. Több ACT tag hosszantartó berendezkedése az elfoglalt Palesztin területeken lehetővé tette számukra, hogy olyan projekteken gondolkodjanak, amelyek a helyi lakosságot támogatják. A programok tartós problémákra koncentrálnak, mint az élelmiszer-ellátás, munkanélküliség és a megfelelő orvosi ellátás hiánya.

Az Ökumenikus Kísérő Program (ÖKP) palesztin és izraeli területeken, támogatja a palesztin és izraeli békefolyamatokat azáltal, hogy figyelemmel követik és jelentik az emberi jogok elleni erőszakos fellépéseket és a nemzetközi jog megsértését. Felajánlja az ÖKP a védelmet azáltal is, hogy kíséri a helyi közösségek hétköznapi életét (aktivitását) úgy, hogy közbenjár az egyházakkal egy békés befejezéshez a megszállt területeken.²¹ Ez a program 2002-ben kezdődött el és az Egyházak Világtanácsa koordinálja.

A nemzetközi egyházi szervezetek fontosnak tartják a helyi egyházakon keresztül is a konkrét segítségnyújtást a krízisterületeken és továbbra is a humanitárius akciók elkötelezettjei.

Következtetések

Ebben a fejezetben esettanulmányokon keresztül, a terrorizmust is vizsgálva következtetéseket vontam le az egyházi nemzetközi szervezetek és a világi nemzetközi szervezetek tevékenységeit áttekintve.

Próbáltam bemutatni azokat a konfliktusokat, azokat az államokat, ahol konfliktuskezelésre van szükség, és ezért konfliktuskezelés van folyamatban. Volt olyan eset is, amikor válságról beszélünk és a megoldás nem vagy nehezen látható pl. az iraki, vagy az izraeli-palesztin eseteket vizsgálva.

Az egyházi és világi nemzetközi szervezetek tevékenységét is bemutattam a vizsgált esetek során, amelyekből kiderült, hogy bár végzik munkájukat a problémamegoldás területén, de a helyi viszonyok nehezítik a konfliktus (illetve válság) kezelését.

Megállapítottam, hogy a prevenciónak nagy jelentősége van a konfliktusok kialakulása előtt. Erre a folyamatra az egyházi és világi nemzetközi szervezetek is sok energiát fordítanak, de egyes államok mégis figyelmen kívül hagyják a nemzetközi szervezetek véleményét.

Ezen fejezetben leírt kutatásaim és megállapításaim alapján bizonyítottam tekintem, hogy:

- az egyházi és világi nemzetközi szervezetek véleményére több figyelmet kell fordítaniuk a kormányoknak, mielőtt pl. ENSZ felhatalmazás nélkül megtámadnak egy országot;
- összehangoltabb együttműködésre van szükség a világi és egyházi nemzetközi szervezetek között.

Konfliktus kezelés – rekonziliáció

Egyházi konfliktuskezelés

Az államok között napjainkban is vannak háborúk. Azt gondolnánk, hogy az első, majd második világháború eseményeiből tanult a világ, és nem háborúzik többé. Sőt a hidegháború után már nincs is konkrét ellenségmondhatnánk-, tehát nincs szükség katonai szövetségekre sem. Azonban ez nem így van. Továbbra is vannak háborúk, ezért fel kell készülnünk arra, hogy egy minősített helyzet után segítséget nyújthassunk az ártatlan, esetleg nyomorékká vált emberek számára, összedőlő házuk mellett. Árván maradt gyermekek felé az újrakezds lehetőségeként szintén vannak feladatok.

Ebben a fejezetben azt vizsgálom – a teljesség igénye nélkül, – hogy az egyházak, illetve az egyházi karitatív szervezetek állást foglalhatnak-e válsághelyzetekben? Megtehetik-e az egyházak, hogy elzárkóznak politikai, gazdasági, szociális problémáktól, kérdésektől?

Az egyház alapvető funkciójának meghatározása

Az egyház nem csupán szervezet, a dogma, a liturgia, vagy éppen a hierarchia színtere. Az egyház Jézus Krisztus élő teste, amely megmutatkozik egy konkrét közösség hitében. Az egyház az élő Jézus Krisztus népe egy közösségben, egy hitben, és egy reménységben.²² A hétköznapiak során mai társadalmunkban sokan gyakran elfelejtik az egyház közösségi természetét, és azt gondolják, hogy az egyház csak egy intézmény más intézmények között, egy olyan hely, ahová elmehetnek időről-időre, hogy imádkozzanak Istenhez.

Meggyőződésem, hogy az egyház közösségi jellegéből eredően nem öncélú szervezet, és nem megkövült teológiai tan. Az egyház élő valóság kell, hogy legyen a társadalmak életében, az oktatásán, az evangéliumi elkötelezettségén és diakóniai munkáján keresztül. Jézus Krisztus nem egy intézményt hozott létre, amit egyháznak nevezett, hanem közösséget alakított ki az emberek között és elküldte a világba őket: „Menjetek el szerte a világba, és tegyetek tanítványná minden népet...”²³ Az új közösség és az egyház viszonyát nem statikusan, hanem a mozgás, mégpedig a szolgálat mozgásának viszonyá-

ban kell látnunk. Az egyház ezért egy olyan világba küldött közösség, amely nem statikus intézmény, hanem mások számára elérhető közösség.

Az egyház 2000 éves múltja során mindig találkozhatunk olyan esettel, amikor karitatív, humanitárius feladatot látott el. Ez egyenesen következik Jézus tanításából, amely a felebaráti szeretetre hívja fel az embert. *A jézusi tanításból az is következik, hogy nemcsak a néphez, nemzetéhez, kultúrköréhez, vallásához tartozókat segíti, hanem kivétel nélkül mindenkit – még az ellenségeit is.* „Szeressétek ellenségeiteket, és tegyetek jót azokkal, akik üldöznek titeket.”²⁴ Az irgalmas samaritanus példázatában például egy ellenséges nép tagja segít egy zsidó emberen.²⁵

A Biblia már az Ószövetségben is alapvető tanításként határozza meg a szociális feladatok elvégzését. Amit ma karitatív segítségnyújtásként szoktunk értelmezni, azt akkor Isten parancsolja népének, és a betartása vagy be nem tartása a hit mértéke. *A mózesi parancsolatok több mint kétharmad része kifejezetten a szociális együttélés alapvető szabályait határozza meg, különös tekintettel a rászorulóknak megsegítésére.*

Az újszövetségi teológiában, különösképpen is a jézusi és páli etikában, *döntő hangsúlyt kap a hátrányos helyzetbe kerültekhez való viszonyulás.* A segítségnyújtás nem egyszerű humanitásból történik, vagy a lelkiismeret megnyugtatására, hanem abból a teológiai alapvetésből következik, hogy az Isten feltétel nélkül szereti az embereket (még a bűnösöket is), ezért tartozunk azzal, hogy egymás szolgálatára éljük az életünket. A Biblia tanítása szerint az ember eredetileg az Isten képmása, ez a képmás azonban a bűn következtében eltorzult, de az ember feladata, hogy ezt helyreállítsa. Az ember jó cselekedetei tehát következményei Isten megelőző szeretetének. Ráadásul ezt akkor teszi helyesen, hogyha nem érdemszerzésként, hanem természetesen, a lényegéből fakadóan cselekszi. „Ne tudja a bal kezed, mit tesz a jobb.”²⁶ Jézus elítéli azokat, akiknek hitéből nem következik a szociálisan rászorulóknak megsegítése. „Jaj nektek, képmutató írástudók és farizeusok, mert felemésztitek az özvegyek házát, de színlelésből hosszasán imádkoztok.”²⁷

A keresztény egyház 2000 éves történelme során, ezeket szem előtt tartva, közösségi életében folyamatosan gyakorolta a segítségnyújtást. *A kereszténység* legszembetűnőbben azzal emelkedett ki a pogány népek közül, hogy *gondot fordított a rászorulóknak támogatására.* A pogány történetíró, Tertullianus meg is jegyzi Apológiájában: „Lám csak mennyire szeretik egymást”. Később a szerzetesrendek kialakulásával bizonyos rendek kifejezetten a betegek gyógyítására jöttek létre pl. a Lazaristák, Alexiánusok, Irgalmasrend stb. Az európai kórházak nagy részében az ápoló személyzet is a különböző női szerzetesrendekből került ki. Napjainkban azonban olyan feladat is hárul az egyházakra, amely feladat komoly kihívást jelent, hiszen az államok között kialakult konfliktusok után és a válságok közepette is egyre nagyobb szerepet töltenek be az egyházak és rajta keresztül a karitatív szervezetek is.

Az egyház alapvető feladata ma is az evangélium²⁸ hirdetése, a szentségek kiszolgáltatása és a szeretetszolgálat minden ember felé.²⁹ Ez a szeretetszolgálat abból a

hitből fakad, amely reménykedik abban, hogy az ember számára erőt és vigasztalást tud adni a nehéz élethelyzetekben. Az egyház ezt a funkcióját tölti be akkor, amikor végzi szolgálatát az emberek között.

Megtehetik-e az egyházak, hogy elzárkóznak a politikai, gazdasági, szociális problémáktól és kérdésektől?

Magyarországon a szocialista társadalmi rendszerben komoly nyomás volt az egyházakon az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) közreműködésével. Azt akarták, hogy az egyházak ne tanítsanak fiatalokat, ne szóljanak bele politikai és gazdasági kérdésekbe, hanem zárkózzanak be a templom falai közé, és csak ott végezzék munkájukat. Az államosítás előtt Magyarországon az iskolák 53%-a volt egyházi fenntartású. Az egyház rendelkezett földekkel, amiből fenntartotta szervezetét és iskolarendszerét. Az államosítás (1948) után pl. az Evangélikus Egyháznak csak két gimnáziuma maradt meg, amelyeket 1952-ben „önként” felajánlott az államnak. Ezen kívül csak az Evangélikus Teológiai Akadémia (lelkészképző intézet) működhetett. Megszűntek az egyházi kórházak, a diakonisszák és apácák már nem tudták a karitatív munkájukat végezni az emberek között, de a szeretetotthonok megmaradtak az államosítás után is, hiszen az idősek, elesettek és fogyatékosok gondozását nem akarták kivenni az egyház kezéből, mondván: azok a személyek nem fontos részesei a társadalomnak.

A rendszerváltás (1990) után Magyarországon némi változás történt. Sok egyházi iskolát az állam visszaadott az egyházaknak, de a történelmi egyházak iskolái (katolikus, református, evangélikus) még így is alig érik el együtt a 7%-os arányt. A Református Egyháznak egy kórháza van, az Evangélikus Egyház most készül kórházat nyitni. Az egyházak a földjeikből a rendszerváltás után azonban semmit sem kaptak vissza, a kárptólás ugyanis arra nem vonatkozott. Ennek az a következménye, hogy sem az iskolarendszerét, sem a szociális ellátó rendszerét (szeretetotthonok, árvaházak, fogyatékos otthonok stb.), nem tudja bővíteni önerőből.

A lelkészek a szocialista rendszerben már pusztán léttükkel is politizáltak volna az iskolában való részvételükkel, az állami ünnepeken való jelenlétükkel, és a falugyűléseken való felszólalásukkal, ezért ezekről a helyekről minden eszközzel igyekeztek kiszorítani őket. Ugyanakkor a történelmi egyházak vezető püspökei közül néhányan tagjai voltak parlamentnek és több lelkész tanácsstag volt. *Az egyházak tehát még a számukra csupán „megtűrt” időkben is jelen voltak a közéletben Magyarországon, bár komoly állami ellenőrzés alatt.*

Ez a rövid történelmi vázlat is arra a következtetésre mutat, hogy *az egyházak nem zárkóztak el a gazdasági, politikai, szociális problémáktól, hanem a közös érdekében végezték szolgálatukat az emberek között.* Az egyház a világon mindenhol csak a közös érdekében politizálhat és szólhat bele társadalmi kérdésekbe.

Ha összehasonlítjuk az egyház szociális tanítását a jelenlegi politikai gondolkodás műhelyeiben uralkodó modellekkel, felismerjük, hogy e felfogások részben különböznek egymástól. Mi több, ismeretes, hogy egyes kérdéses kérdések körül feszültségek tapasztalhatók. Viszont összeköthet bennünket az a szellem, amely civilizációk

legalkalmasabb irányelvét nem a szembenállásban, hanem az őszinte párbeszédben találja meg.

Tulajdonképpen magától értetődik az, hogy a politikát a közjó szolgálataként fogjuk fel, mivel ez igazolja az illetékes államhatalom intézkedéseit. A politikának köze van a hatalomhoz, szerepe éppen a szolgálat, amikor felhasználja sajátos eszközeit. Az egyház habozás nélkül úgy határozta meg a politikai tevékenységet, mint a szeretet eminens formáját, a szó legszorosabb értelmében vett hivatást.³⁰

A probléma az, hogy a közjó fogalma vált a vita tárgyává. A közjőba vetett bizalom csökkenése az egyik legfőbb tényezője annak, hogy elhalványul a közös felelősségtudat és a szolidaritás szelleme. A közjó „*bonum commune*” úgy valósítható meg, ha erkölcsi tekintély van a megvalósító személyben és ezt úgy éri el, ha mindig figyelembe veszi a természettörvényt.³¹ A közjó tehát a természettörvényre épül. A természettörvény általános alapelveket nyújt; létezésének elismerése azt jelenti tehát, hogy bármely egészséges személyt képesnek tartunk arra, hogy felfogja: az élet, az ismeretek, a társasági mivolt, az élet továbbadása, és más ezekhez hasonló alapvető realitás, jó az emberi személyek és társadalmak fejlődésére nézve.³² Az egyetemes természettörvény, amely minden egyes ember szívébe van írva, egyfajta „nyelvtan” amely a világnak lehetővé teszi, hogy saját jövőjéről vitatkozhassék.

Ma a legtöbb kultúrában kialakuló kapcsolat figyelhető meg a vallás és a politika között. Ez a fundamentális változásokhoz vezethető vissza társadalmunkban, összefüggésben a globalizációval, a fő ideológiák XX. századi háttérbe szorulásával és a nemzetállamok változó szerepével. *A vallás hatása a politikára egyszerre lehet destruktív és konstruktív is.* Amennyiben a vallást politikai erő megszerzése céljából eszközként használják és ezáltal akarnak egyesek előnyt szerezni mások rovására, akkor az destruktív lesz. Azonban, ha a fundamentális etika az emberség nyomásgyakorlásaként hangot ad az erőszaknak azáltal, hogy összpontosít a remény lehetőségére, akkor a vallás lehet egy valós és szükséges eszköze a társadalomnak.

Ma különböző konfliktusok vannak a világban, amelyek elől az egyházak sem zárkozhatnak el, hanem a maguk sajátos módszerével hozzá kell járulniuk a konfliktusmegoldáshoz. Mik azok a módszerek, amik a konfliktusok megoldásához vezetnek? A konfliktust nem tétlenül kell várni, hanem előrelátni és dolgozni kell a megoldásért! Az egyik nemzedék azt hiszi, hogy már megoldotta pl. a nemzeti kérdést, pedig szinte bizonyos, hogy a következő nemzedékben újra előjön. *Ha az egyik nemzedék azt hiszi, hogy békét teremtett egy bizonyos történelmi kiengesztelődés révén, nem biztos, hogy a következő, vagy a harmadik nemzedék újra előhozza ugyanazt. Olyan állandó folyamatra, egymás megismerésére, dialógusra van szükség, amelyben a megértés, az információ sokat jelenthet.*³³

Az egyházak tehát nem tehetik meg, hogy elzárkóznak politikai, gazdasági, szociális problémáktól, kérdésektől vagy kialakult konfliktusoktól. A közjó érdekében végzett szolgálat kötelessége az egyházaknak, amit betöltöttek a múltban, betöltenek a jelenben és be fognak tölteni a jövőben is.

Az egyházak megelőző szerepe fegyveres konfliktusokban

Vallási vezetők és vallási közösségek általában a béke elkötelezettjei és a katonai konfliktus megelőzéséért küzdenek. Tapasztalható az is, hogy a vallás manipulálása és a vallási intolerancia gyakran okozója lehet egy konfliktusnak. A vallás tehát manipulálás esetén lehet az indulatok felerősítője, de főként a béke elősegítése jellemző a vallásra. A vallási vezető és közösségek képesek lehetnek arra, hogy erőiket konfliktus-megelőzésre, illetve a konfliktus átalakításra használják. Az egyházak tevékenysége a prevencióban és az utómunkában, ezekben is természetesen hosszútávon válhat jelentőssé.

Azt gondolom, hogy az egyházak részéről a következő lehetőségeket szükséges figyelembe venni a konfliktusok megelőzése és a béke építése érdekében:

1. *Szociális, morális és lelki értelmezése* a vallási közösségeknek az erőszak megelőzése és a béke építése érdekében.
2. *Megerősíteni és megnövelni a vallások közötti struktúrát,* dialógust teremteni közöttük és közös cselekvési projekteken való együttműködés.
3. *Kiépíteni és erősíteni a munkakapcsolatokat* a hitre épülő csoportok és az ENSZ irodák között, államok, NGO-k és más civil társadalmi szervezetek között.
4. *Fejlesztani a békére való oktatást és nevelést* vallási közösségek között.
5. *A nők szerepének integrálódása* és részvétele a hit alapú konfliktus megelőzésen és béke építésen.

Reakció helyett prevenció

A vallási vezetőknek és közösségeknek (egyházaknak) nagy szerepük lehet a konfliktusok utáni helyzetek békeépítésében és a megbékélésben, különösen az államok közötti erőszakos konfliktusok esetén. Az egyik lehetőség a jövőbeni konfliktus kialakulásának megelőzésére, ha a kialakuló konfliktusba bevonunk minden érintett felet, pártot széles körben azért, hogy ne legyen konfliktus. *Az egyházak részvételével egy-egy – nemcsak vallási eredetű – konfliktus is könnyebben megoldható és a békés irányba vezethető.*

Az egyházi vagy vallási vezetők olyan ismert és elismert közszereplők, ami adott esetben azt is jelenti, hogy határozott fellépésük következtében alkalmasabbak lehetnek arra, hogy az állam jó kormányzását vagy az emberi jogok védelmét elősegítsék. Adott esetben felemelhetik hangjukat az intolerancia és korrupció ellen.

Az egyházi és vallási vezetők számára fontos tudni, hogy a vallási extrémizmus is lehet a konfliktus vagy a társadalmi megosztás forrása. A moderált és nem szélsőséges vallási elemek hangsúlyozásával és a vallások közötti párbeszéd élénkítésével lehetőség nyílik arra, hogy a különböző vallások egy közös ügy érdekében összefogva együtt és egységben lépjenek fel. Ennek érdekében természetesen közös alkalmakra (konferenciákra) és nagy fokú toleranciára van szükség. A vallási és egyházi vezetők tehát, ha tisztában vannak azzal, hogy az erőszakra is lehet manipulálni a vallással, akkor közös fellépéssel megelőzhetnek kialakuló konfliktusokat, átvál-

toztathatják az erőszakot és visszafoghatják azokat a generáló tényezőket, amik a vallás és konfliktus között fennállnak.

Az egyházi és vallási vezetőknek széles társadalmi, politikai, gazdasági és pszichikai ráhatásai lehetnek, amelyek képesek arra, hogy egy korai figyelmeztetést és válaszadó rendszert adjanak. „Békefenntartó” és humanitárius műveletekben illetve konfliktusok utáni helyzetek békeépítésében részt vegyenek. Fontos, hogy rugalmas kommunikációs kapcsolat alakuljon ki, helyi, nemzeti, nemzetközi szinteken, és ezáltal a konfliktus-megelőzésben együtt tudjanak működni egymással. Léteznek olyan szervezetek, amelyek nagy erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy a vallási és egyházi szinten a konfliktusmegelőzésért és a békéért küzdjenek:

- New Yorki Ökumenikus Katasztrófa Szolgálat
- Nemzeti Béke Egyezség (Dél – Afrika)
- Közösségi Kapcsolatok Tanácsa (Észak – Írország)

Hosszú távon *reakcióról prevencióra* való áttérés azt jelenti, hogy támogatni kell az egyházakon és vallásokon belüli és közötti *teológiai és etikai megbeszéléseket* összpontosítva olyan lényegi témákra, mint emberi értékek és az emberi élet védelme. Fontos, hogy legyenek olyan konferenciák, oktatási programok, és társadalmi megmozdulások, ahol kifejtethetik álláspontjaikat nemre, korra, fajra, vallásra társadalmi helyzetre és földrajzi helyzetre való tekintet nélkül.

A békeépítés folyamata

Az egyházak általánosan képesek a fiatalokat is megszólítani, ezért a békeépítés folyamatába érdemes bevonni őket és rajtuk keresztül is támogatni azt a kört, akik elkötelezettek a béketeremtésnek. Előnyt jelent a békeépítés folyamatában, ha van olyan szeminárium, amely az egyházak hatáskörén belül, a konfliktusmegoldásokkal és békeépítéssel foglalkozik. A személyes felekezeti és vallási kapcsolatokon keresztül lehetőség nyílik arra, hogy a másik kultúrájú embert megismerjem és elfogadjam. Törekedni kell olyan programok kidolgozásában az egyházaknak, ahol a fiatalok megtalálják az érdeklődési körüknek megfelelő témát. Ebben a programban együttműködés van a UNICEF, a nemzetközi állami szereplők, a nemzetközi nem állami szereplők és civil szervezetek között az egyházak részéről.

Az egyházi vezetőknek, azt gondolom, támogatniuk kellene azokat az alkalmakat, amikor pl. az ENSZ szeptember 21-ét a Nemzetközi Béke Napjaként ünnepli, vagy amikor az ENSZ és az Egyházak Világtanácsa együtt ünnepli a Nemzetközi Imádkozó Békenapot. Az *ökumenikus munka és a felekezetek közötti békeépítő kapcsolatok koordinálásával, a civil társadalom elkötelezettebbé válhat az ENSZ és a kormányzati programokban való részvételre.*

Az ENSZ reformja a jövőben elengedhetetlen lesz. Meggyőződésem, hogy *a nagy világvallások képviselőinek is ott a helye az ENSZ Biztonsági Tanácsában, a konfliktus megelőzése és a béke építése érdekében.*

Az egyházi és vallási vezetőknek az egész világon bátorítaniuk kellene a kormányaik képviselőit, hogy támogassák az erőfeszítéseket a katonai konfliktusok megelőzése céljából egy *Globális Cselekvési Ágenda* kialakításában.

Az Egyesült Nemzetek országonkénti csoportjainak keresniük kellene a lehetőséget arra, hogy szorosabban együttműködjenek egyházak és vallások vezetőivel egy olyan terv megvalósításán, amely konfliktus megelőzése, békeépítés és megbékélés programokon alapszik. Lehetséges útnak látom azt, hogy akár a nemzeti egyházak tanácsai is képviseltesék magukat az ENSZ országon belüli misszióiban.

Az egyházi és vallási vezetőknek bátorítaniuk kellene kormányaikat, hogy ratifikálják a Római Egyezményt a Nemzetközi Büntetőbíróság (NBB) érdekében. Szintén együttműködés lenne szükséges abban a folyamatában az NBB-nek, hogy közreműködjenek saját kormányaikkal, az ENSZ-szel, a nemzetközi állami szereplőkkel, az NBB hit és etikai kérdéseiben, és a Nemzetközi Büntetőbíróság Koalíciójában (NBBK), hogy támogassák az NBB-t.

Ezek azok a folyamatok, amelyek ma megkerülhetetlenek a békeépítés kapcsán az egyházak és az állami szereplők között.

A regionális preventív diplomáciának fel kellene ismernie és építkeznie kellene a már létező vallások és felekezetek közötti béke-oktató programokra és regionális, nemzeti egyházi tanácsokra.

Konferenciák szervezése lenne jó a katonai konfliktusok megelőzése érdekében globális, nemzeti, regionális és helyi szinteken. A programokba érdemes gyakorlati, cselekvési részeket is beépíteni.

Egyházvezetőket is be kellene vonni az ENSZ Békeépítő Bizottságába. Képviseltetniük kellene magukat és be kellene vonni őket a fejlesztési és végrehajtható akciókba, amelyek már a bizottság döntésének eredményei.

Különböző gyakorló anyagokat és tájékoztatókat kellene a jelenlegi és jövőbeni egyházi vezetők részére kiadni konfliktus-megelőzés és békeépítés témákban. Érdemes lenne azokat az anyagokat is eljuttatni nekik, amelyek a szekuláris definíciói a konfliktus megelőzésnek, békeépítésnek és olyan megbékélésnek, amely vallási nyelvezettel, tradícióval és vallási értékek alapján készült.

A vallási és egyházi vezetőknek erős morális, spirituális, szociális és politikai befolyásuk lehet. *A meglévő kapcsolataikat, vezetői tapasztalataikat és erkölcsi tartásukat fel tudják használni, hogy óriási szerepük legyen az erőszakos konfliktusok megelőzésében és átalakításában.* A különböző egyházak és vallások vezetői színes arculattal komoly szerepet képesek vállalni helyi, regionális és nemzetközi szinten. Ezeket a szerepeket szükséges tisztázni és meghatározni, és akkor felismerhetővé és kezelhetővé válnak azok az irányok, amelyek akár az ENSZ, akár kormányok és más kormányzati szereplők között történnek. Az Egyházak Világtanácsa már a múltban is foglalkozott és most is foglalkozik a Decade Overcome Program (DOV) Évtized Legyőző Programján (ÉLP) keresztül egy békés és erőszakmentes világ kialakításával.

A biblia konfliktuskezelése – rekonziliáció

A „rekonziliáció”, *megbékélés* ma divatos szóvá vált a politikában, társadalomban, a teológiában és az egyházban éppenúgy, mint az irodalomban és a sajtóban. A *megbékélés* jelentősége és *szükségessége* vitathatatlan

az élet minden területén, továbbá minden társadalmi rétegben, rétegződésben és emberi csoportosulásban. A megbékélés tehát az ökumenikus teológia egyik kulcsszavává vált. A „megbékélt különbözőség” kifejezés a megbékélésre mint olyan alkalmas fogalomra utal, amely segítségül szolgálhat az egyházak közti egység megteremtése érdekében folytatott munkában egy koncepció létrehozásában. A kifejezés további elméleteket is magával hozott, amelyek a „megbékélési gondolkodás” irányába mutatnak.

A mai idők politikai, társadalmi, valamint jogtudományi és gazdasági eszmecseréi szintén használják a fogalmat a konfliktusok rendezése és a megegyezés iránti erőfeszítéseikben. Ennek során világossá válik az, hogy az emberek, társadalmi rétegek, népek és államok közötti béke megteremtése és a konfliktusok megoldása érdekében mindig a megbékélés alapjában véve ősi elképzeléséhez nyúlunk vissza, még akkor is, ha a fogalom a századok során egyre jobban háttérbe szorult. Ennek következménye az, hogy egyre nyilvánvalóbbá válik a „világi”, emberek közötti konfliktusmegoldások és a vallási vagy éppen egyházi szempont közötti összefüggés, és ezért az egyre gyakrabban hangot is kap.

A Biblia felfogása a folyamatként megvalósuló megbékélést úgy értelmezi, hogy a *bosszúállás és a megbocsátás egymással szembenálló fogalmak*. Ez leginkább az Ószövetségből vett példákban tűnik ki, ahol is a megbékélés minduntalan legyőzi a bosszút, mivel az ember alapvetően „simul iustus et peccator”, „egyszerre igaz és bűnös.” A megbékélés folyamatát mindig megújuló megbocsátásként fogjuk fel, a keresztényi módon értelmezett „megbékélés kultúráját” gyakoroljuk, amely az egyházi életbe beleágyazódott és a gyülekezeti élet része.

Máté evangéliumában a közösséget szabályozó példázatban valóban a megbékélés kultúrája jelenik meg: „Akkor Péter odament hozzá, és ezt kérdezte tőle: Uram, hányszor vétkezhet ellenem az én atyámfia úgy, hogy én megbocsássak neki? Még hétszer is? Jézus így válaszolt: Nem azt mondom neked, hogy hétszer, hanem még hetvenhétszer is.”³⁴ Ez azt jelenti tehát, hogy a *megbékélés folyamatát nem kell szabályozni, annak rendszeresen kell megtörténnie. Ennek a folyamatnak nincsenek határai*, újból és újból végbemegy. Hiszen a megtörtént megbocsátást nem szabad megszámlálni, ahogyan azt Péter kérdése alapján elvárnánk: „Uram, hányszor vétkezhet ellenem az én atyámfia úgy, hogy én megbocsássak neki.” A megbocsátásra azonban a Jézusi kijelentés érvényes: „Nem azt mondom neked, hogy hétszer, hanem még hetvenhétszer is.” A hét kultikus szám, amely a hitű zsidók számára meghatározott mondanivalóval bír. Hiszen Jákób hétszer borult le a földre Ézsau előtt, hogy kibékíthesse őt (1Móz 33,3), hétszer hint a főpap az ujjával az áldozati állat véréből a szentély kárpitjára a nagy megbékélési engesztelés ünnepén, a vétekáldozatok (3Móz 4,6.17; 16,14). A hétszeres bosszúállásról is szó van a Bibliában (1Móz 4,15; 3Móz 26,18). Kainnak hétszeresen kell megbűnhődnie, de Lámeknek hetvenhétszer (1Móz 4,15.24). Hétszeres megtorlásról is szó van továbbá (Zsolt 79,12), valamint hétszeres kárpótlásról is (Péld 6,31). Noé hét társával marad életben (2Pt 2,5). Jézus „hét ördögöt” űz ki (Mk 16,9; Lk 8,2). Hét „utálatosság” jelenik meg (Péld 6,16; 26,25), hét napig kell a fő-

papoknak a megbékélési áldozatot bemutatniuk (2Móz 29,37). A 3Móz 25,8-ban arról van szó, hogy „hét nyugalomévet” kell számlálni, azaz hétszer hét esztendő. Az elengedés esztendejét (5Móz 15) szintén hétévente kell megtartani (5Móz 31,10). Az „igaz ember” ha hétszer el-esik is, fölkel (Péld 24,16). A kegyes ember „naponta hétszer” dicséri az Urat (Zsolt 12,7; 119,164). A szám arra utal, hogy a megbékélést ismétlődően, állandóan és rendszeren kell gyakorolni. A megbékélés kultúráját elsősorban a viszály kultúrája ellentétének tekintjük. Ez az jelenti, hogy a vitázást is tanulni kell, és pedig nemcsak a technikai és módszertani oldalát, hanem a vitához való hozzáállást és gondolkodásmódot, méghozzá azáltal, hogy a szemben álló felet partnerként fogadjuk el. Azt gondolom, hogy a megbékélés kultúrájának több jövője van, mint a viszály kultúrájának, sőt számos területen kikerülhetetlen.

*A megbékélés ősi parancsát így olvassuk: Jézus mondja: „Ha tehát, áldozati ajándékodat az oltárhoz viszed, és ott jut eszedbe, hogy atyádfiának valami panasza van ellened, hagyd ott ajándékodat az oltár előtt, menj el, békülj ki előbb atyádfiával, és csak azután térj vissza, s vidd fel ajándékodat.”*³⁵ A megbékélés kultúrája Jézus Krisztus egyházában ma is lehetséges, meghonosodhat, hogy így kikerülhessen a világba, azért hogy a világ higgyen (Jn 17,21). A megbékélés közös ökumenikus probléma, amelyben nem csupán a tudományos eredményeket kell egy különböző tudományágakat és vallásokat magában foglaló párbeszédben egymástól átvenni, és kölcsönösen gyümölcösöztetni. Sokkal inkább az egyes egyházak és vallások gyakorlata válhat egymás számára ösztönzővé és segítségé. Egy ilyen megbékélés így használható modellé válhat általában az ökumenikus közösség számára, továbbá utat mutathat az egység koncepciójának megteremtéséhez.

Visszacsapás és béke lehetősége

A mai emberi kapcsolatokban gyakran merül fel a kérdés, hogy ha megütnek, akkor vissza kell-e ütnöm, nem néznek-e félénknek vagy gyengének, ha nem viszonzom valaki kezdeményezését. Esetleg van-e olyan eset, amikor nem nézhetek már tétlenül, hanem cselekednem kell. Ebben szeretnék néhány olyan gondolatot felvetni, amelyen keresztül meglátjuk a visszaütés lehetséges formáit és változatait, és lehetőséget kapunk arra, hogy a keresztény értékrend alapján mérlegelni tudjunk döntéseinkben. Így találkozunk a visszaütés gyakorlatával az általános ember normákban, a joggyakorlatban és Jézusnál. Szeretnék rávilágítani arra, hogy más a *szociáletikai* és más az *individualetikai* elvárás a társadalmi életünk során. Ezért például Jézus tanítását nem kérhetem számon a másik emberen, hanem elsősorban nekem kell úgy élni, ahogy ő tanít. Végül nem hagyható figyelmen kívül az Egyesült Államok elleni terrortámadás sem. Arra vagyok kíváncsi, hogy *tudott-e számunkra meglepő döntést hozni Amerika, vagy azt tette válaszlépésként, amire mindenki számított.*

A visszaütés az általános emberi normákban

Az emberi társadalomban és az állatvilágban is van példa arra, hogy egy csoporton belül egy agresszív támadást nemcsak védekezés, vagy menekülés követ, hanem

komoly ellen-támadással válaszol a megtámadott. Ez persze a csoporton belüli hierarchia kialakításának ösztönös cselekedete, és nem mindig tudatos visszautés. Nem a harag vezeti a cselekedetet, hanem a fajfenntartás ösztöne, amely megkívánja, hogy a faj legerősebb, legügyesebb tagja szaporodjon tovább. Az oda és visszautések célja tehát nem a fajtárs elpusztítása, hanem a szaporodásra legalkalmasabb egyén kiválasztódása. Az ember némelyik állat ilyen irányú ösztönéből is üzletet tud csinálni pl. kakasviadalok, kutyaviadalok.

A darwini természetes kiválasztódás elmélete ezt is tartalmazza. Freud, majd később C.G. Jung az emberre is kiterjesztette ezt az elméletet, és azt állította, hogy ugyanezek az ösztönök az embernél is működnek, sőt meghatározó szerepűek, de az ember esetében ez más – kulturált – megjelenési formában is megfigyelhető. A fizikai erő demonstrálása a legkülönbözőbb sportágakban, versenyekben nyilvánul meg, a szellemi fölény *demonstrálása* pedig vitákban, vetélkedőkben, a tudományok elsajátításában, sőt még a művészetekben is jelentkezik. Ugyancsak a fajfenntartás érdekében történik a divat követése és az ember külső megjelenésével kapcsolatos normák kialakítása. Jung még arról is beszél, hogy az ember az erkölcsi fölényét is érvényesíteni kívánja a másik fölött, aminek magasabb rendű megnyilvánulási formája a vallások és ideológiák világa. Alacsony rendű, köznapi formája a pletyka, megszólás, rágalmozás, tehát a másik becsületének, jóhírének tönkretétele. E szerint az elmélet szerint az ember képes transzcendens szintre emelni saját alkalmasságát az emberi faj fennmaradására.

Ugyanez megfigyelhető a politikai rendszerek fejlődésének ideológiájából eredő kizárólagosság megfogalmazásaiban. (Pl. szocializmus-kommunizmus társadalmi-politikai magasabbrendűségének tana, amelyet mindnyájan átéltünk, de idetartozik az USA XX.-XXI. sz-i ideológiai, sőt erkölcsi globális terjeszkedése.) A XX. sz. két világháborúja, már ideológiai síkra emelte mind a csapás, mind a visszacsapás aktusait.

Az emberben mindig megvolt az az igény, hogy még a legalantasabb szándékait is megideologizálja, és ezáltal igazolja akár a csapás, akár a visszacsapás indokait. Például egy szimplán területszerző gyarmatosító háborúba pillanatok alatt bekerült a hittérítés, a misszió indoka, aminek a „mellékterméke” az anyaországhoz való csепet sem önkéntes csatlakozás, amely anyaország azután van olyan „jó”, hogy a saját szintjére emeli a „primitív, elmaradott” népeket.

Föl kell tenni magunknak a kérdést: Vajon a XX. században nyilvánvalóvá lett *erkölcsi válság* (az erkölcs minden területét beleértve) *miért éppen a „keresztyén” Európában, illetve Egyesült Államokban alakult ki?* Miért keresztyén területekről árad szét a világban a nemi erkölcs teljes fellazulása, a gazdasági érdekek gátlástalan érvényesítése, a környezetszennyezés visszafordíthatatlan folyamatai, az anyagias gondolkodásmód, a szekularizmus, a művészetek soha nem látott fokú dekadenciája, az emberi közösségek: benne a családok és a házasság szétesése, minden alapvető emberi érték megkérdőjelezése? *A keresztyén tanításból nyilván nem következnek ezek, mégis kifelé, más világvallások felől nézve a fenti bajok valahogy összefüggnek a keresztyénséggel. Nem*

csoda tehát, hogy a világvallásoknak különösen is a fundamentalista irányzatai már régóta veszélyeztetve érzik vallásukat és ebből eredően az erkölcsüket is, különösképpen az Egyesült Államok globális ideológiai terjeszkedésétől. Némely világvallás, mint például a hindu, a buddhista illetve a taoista, rezignáltan veszi tudomásul a folyamatokat, mondván, hogy bár nem ért egyet a Nyugattal, de nem tehet semmit. Az iszlám nem ennyire szemlélődő. Mivel vallása kizárólagosságra tart igényt, (egy az isten Allah, és Mohamed az ő prófétája)³⁶ ezért nem ül karbatett kézzel, ha hitét veszélyeztetve látja. Mivel gazdaságilag és katonailag nyilvánvalóan gyengébb a nyugatnál, ezért más formáját választja a harcnak.

Bonyolítja – különösen – a helyzetet két nyilvánvaló tény: az egyik az, hogy az arab világ jelentős része a kőolaj révén függő viszonyba került az Egyesült Államoktól. (Ha úgy tetszik, eladta a lelkét annak, akit most sáttánnak tekint.) A másik tényező Izráel állam főleg az USA által való támogatása, Izráel meglehetősen terjeszkedő, agresszív politikája, illetve az a tény, hogy az USA szemet huny e fölött.

„A verekedés úgy kezdődött, hogy a Jóska visszautott.” – mondja a vásott gyerek, elárulva ezzel, hogy a kezdetekig visszamenni vallási, politikai kérdésekben évszázados, sőt évezredek konfliktusok után igen problematikus. Ráadásul a konfliktusok öröklődnek, az előítéletek szintén, ezért előfordulhat, hogy konkrét ok nélkül is gyűlölhet nép népet, faj fajt, vallás másik vallást, ideológia másik ideológiát, sőt az egyik ember a másikat. A nevelés és oktatás ezért fontos, hogy előítéletek és konfliktusok leküzdhetőek, visszafogottabbá váljanak.

A visszautés a joggyakorlatban

Az ember jogérzéke az igazságérzeten alapul. Örök és alapvető törvény mindenféle vallástól és társadalmi rendszertől függetlenül, hogy ha az igazság kibillen, akkor megszűnik a béke. Tehát kicsiben és nagyban a béke helyreállítása az igazság helyreállításával történik. Mivel az embernek szintén alapvető tulajdonsága, hogy a saját cselekedeteit jónak, indokolhatónak találja, és hogy az igazságát meg tudja védeni, ezért a konfliktusok megoldásában fő szerepet játszhatna az érvelés, amelyben az egyik fél tévedése kiderül.

Pascal így ír erről: *„Ha eredményesen akarunk valakit megcáfolni, bebizonyítva, hogy téved, előbb vizsgáljuk meg, melyik oldaláról szemléli a dolgot, mert arról az oldalról tekintve, rendszerint igaza is van. Aztán ismerjük el ezt az igazságát, de egyben tárjuk fel a téves nézőpontot. Ettől megnyugszik, mert azt látja, hogy csupán annyi hibát követett el, hogy nem vette figyelembe a kérdés minden oldalát; márpedig azon nem bosszankodunk, hogy nem vettünk észre mindent, azt azonban nem szívesen ismerjük el, hogy tévedtünk; talán azért, mert az ember természete olyan, hogy mindent nem láthat meg, amit azonban jól szemügyre vesz, abban nem tévedhet.”³⁷*

Nehezebb a helyzet akkor, hogyha valakinek komoly anyagi érdeke, esetleg hatalmi, vagy presztízs-érdeke az igazság eltorzítása. Ilyenkor az érvelés nem segít. Szükség van egy kívülálló érdekmentes, mondhatni objektív személy döntésére. A bíró, vagy a bíróság dolga ősidőktől fogva, hogy az igazságot és ezáltal a békét helyreál-

lítsa, olyan módon, hogy pártatlanul és elfogulatlanul mérlegel és dönt, valamint ítéletet hoz. A primitív népek joggyakorlatában az igazság helyreállításának a módja a kölcsönösség elvének alapul. A „szemet szemért, fogat fogért”³⁸ kölcsönösségi alapú ítélete nemcsak a zsidó társadalomban, hanem csaknem valamennyi fejlődése kezdetén álló társadalomban megfigyelhető. A börtönbüntetést vagy nem is ismerték, vagy csak kivételesen alkalmazták. A célt abban látták megvalósulni, hogyha a bűntetés pontosan az okozott kárnak megfelelő mértékű.

A mai európai joggyakorlat azonban minden köztörvényes bűn elkövetőjét vagy pénzbírsággal, vagy szabadságvesztéssel sújtja. A halálbüntetés eltörlésének is ez az egyik ideológiai alapja, hogy ha *megszűnt a szemet-szemért elv*, és mindent szabadságvesztéssel büntetnek, akkor a legbrutálisabb sorozatgyilkos sem lehet ez alól kivétel. Itt már kérdésessé válik, hogy az ember igazságérzetét valóban kielégíti-e az, hogyha az elvett életek büntetéseként „csak” szabadságvesztést lát.

A törvényes polgári rendnek nemcsak lehetősége, hanem kötelessége is, hogy a bűnt megbüntesse. A társadalom hanyatlásához, illetve széteséséhez vezet, hogyha a végrehajtó hatalom gyenge kezű, vagy nem következetes. A törvényes hatalom képviselői Isten helyettesei a világban, Isten rajtuk keresztül kormányoz és ítél, még akkor is, ha a hatalom birtokosai nem tudnak róla, hogy ők tulajdonképpen Isten teremtett rendjét szolgálják.³⁹ Fölvetődik a kérdés, hogy a világi törvényeket mennyiben lehet, vagy kell Isten törvényéhez igazítani? A zsidóságnál ez nem volt probléma: Isten törvénye és a világi törvénykezés egy és ugyanaz, szétválaszthatatlan egységet képez. A mai európai jogrendben a kettő erősen szétvált. A Tízparancsolat törvényei közül mindössze hármat büntet a polgári törvény. Ennek egyik következménye az, hogy ma a keresztyén emberek fejében is szétvált a kettő, és Isten törvényének megtartása a második helyre szorult.

*A visszaiütés Jézusnál – Hegyi Beszéd*⁴⁰

Amikor Jézus meghirdeti az őt követők erkölcsi magatartását a Hegyi Beszédben, akkor nem véletlenül a Boldogmondásokkal⁴¹ kezdi. Egy teljesen más alapokon álló életutat, mondhatjuk: életminőséget kínál az őt követőknek. Az addigi kölcsönösségi alapon álló, viszonzásra épülő világot, rendet meghaladó lehetőséget ajánlott fel tanítványai számára. Ennek a rövid összefoglalása ez lehet: *eddig, akit megütöttek, az kénytelen volt visszaiütni*, egyszerűen nem volt más mintája, alternatívája, lehetősége. Mivel az Ószövetség törvényei alapvetően erre a kölcsönösségi elvre épülnek, igazából nem cselekszik helytelenül, aki ezt tartja alapvető elvnek, mégis létezik egy ezt meghaladó, felülmúló elv: az ellenség szeretetének a lehetősége.

Jézusnak a Hegyi Beszédben meghirdetett etikája azonban egyéni etika (individuáletika) és semmiképpen sem szociáletika, vagy pláne nem társadalmi berendezkedés alapja. *Semmilyen társadalmat nem lehet a Hegyi Beszéd alapján elképzelni.* (Például a „ne ítéljetek, hogy ne ítéltessetek!”⁴² mondat alapján megszűnne a bíraskodás, azonnali káoszt teremtve az emberi közösségekben.) *A Krisztust követő egyén azonban megtehet olyan dolgot, ami a viszonzást meghaladja.* Nemcsak hogy a ros-

szat nem köteles viszonzni, visszacsapni, hanem tehet olyan jót, amiért semmiféle viszonzást nem vár. Kétségtelen, hogy Jézus etikája az ellenség szeretetének tanításában csúcsonyul ki. Ez a mondat, hogy „szeressétek ellenségeitek”⁴³, egyetlen vallásban sem fogalmazódik meg, ezért a keresztyén etika lényegének is tekinthető.

„Ha megütnek jobb felől, tartsd oda a másik arcodat is!”⁴⁴

A viszonzással tulajdonképpen az ember elfogadja azt a helyzetet, hogy „aki üt, az az ellenségem”. Azzal, hogy visszaütök, az ő általa kezdeményezett játszmába megyek bele, elfogadva azt, hogy mi ellenségeknek tekintjük egymást, és ennek a normának megfelelően viselkedünk. Azzal viszont, hogy nem ütök vissza, gyakorlatilag nem fogadom el azt, hogy a másik ellenségként kínálja fel magát, és továbbra is testvéremnek tartom. Mivel az ellenséges viszonyhoz két szembenálló ellenfél, ellenség kell, ha nem ütök vissza, akkor a másik minden további ütése értelmetlenné válik, hiszen nem egy ellenséget üt, hanem egy felebarátot. Ezt a viszonyt azonban nem úgy kell elképzelni, hogy valaki minden erejét összeszedve, fogcsikorgatva megállja, hogy ne üssön vissza, bár ez sem lenne kis teljesítmény. Jézus azt mondja, hogy szeresd ellenségedet, és ezért ne üss vissza. Mint ahogyan a gyermeknek eszébe sem jut a szülőjének a pofont visszaadni, mert köztük alapvetően nem ellenséges viszony van, hanem szeretet. Az önfeláldozással megszűnik a polgári értelemben vett igazság, sőt igazságtalanság történik. De e nélkül nincs béke.

„Ha valaki egy mérföldnyi útra kényszerít, menj el vele kettőre!”⁴⁵

Nem elég, hogyha a kényszer miatt elmegegyek egy mérföldre, hanem barátomnak tekintem a másikat, szeretem, és ha neki valami miatt jó és szükséges, hogy elmenjek vele egy mérföldre, bizonyára még jobb neki, ha kettőre megyek vele. Ebben az esetben sem fogadom el a kényszer és a kényszer rosszkedvű teljesítése viszonyt. Nem ő irányítja a kapcsolatunkat egy rosszkedvű kényszer-kapcsolat felé, hanem én irányítom a kapcsolatunkat egy szeretet-kapcsolat felé. A kényszer azonnal értelmét veszti, mihelyt önként és örömmel a másik akaratát túlteljesítem.

A nem-viszonyból viszonyt, az ellenséges viszonyból baráti viszonyt, szeretet-viszonyt csinálni, igazi emberhez méltó cselekedet, sőt Isten gyermekeihez méltó cselekedet! Az igazi csoda az, hogyha egy ellenségből barátot tudok csinálni. (Lásd: Ézsau és Jákób kibékülése)⁴⁶ Ehhez azonban aktivitás kell. A „ne tedd azt másnak, amit nem szeretnél, ha veled tennének”⁴⁷ passzivitása nem elég. A „tedd azt, amit szeretnél, ha veled tennének” aktivitása azonban igazi jézusi gondolkodás. Luther zsenialitása a Kis Káté Tízparancsolat-magyarázataiban⁴⁸ is megmutatkozik. Nem áll meg a tiltások részletezésénél, nem passzivitásra ösztönöz, hanem mindig hozzáteszi, hogy mit csináljunk, és ezzel a Hegyi Beszéd szellemiségének tökéletesen megfelelő magyarázatot alkot.

A Hegyi Beszéd jellegzetessége, hogy Jézus az ő követőinek mondja, ha úgy tetszik: írja elő, de semmiképpen sem írhatják elő egymásnak az emberek, egymásnak a keresztyének. Nem kérhetem számon a Hegyi Beszéd egyetlen tanítását sem a másik emberen. Úgyis mondhat-

juk, hogy *Jézus mindenkire egyénileg rábízta, hogy akarja-e őt ezen az úton követni.* Jézus ezzel biztat: Az én közelemben, követésemben megszabadulsz a visszautés kényszerétől.

Szociáletikai vonatkozások

Mivel a jézusi etika nem kérhető számon a másik embernél, ezért nem mondhatom azt az embertársamnak, ha megütik, ha veszélyeztetik, ha meg akarják ölni, hogy tudod, Jézus azt mondta, hogy tartsd oda a másik arcodat. Ebben az esetben a Krisztus-követésből már a másik megvédése következik. A másik megvédése akár az én életem kockáztatásával, sőt feláldozásával is. „Nincsen senkiben nagyobb szeretet annál, mintha valaki életét adja az ő (fele)barátaiért” – ez Jézusnál nemcsak egy szép tanítás, hanem kőkemény valóság, amely a kereszten nyilvánvaló. A rákbízottak megvédése szintén a másik szeretetének alap-parancsolatából következik. És itt elérkeztünk egy újabb problémához; a dilemmatikus helyzetek megoldásának kérdéséhez.

Dilemmatikus helyzetnek nevezzük azt a döntési helyzetet, amikor *nem jó és rossz között, hanem két rossz között kell dönten.* Amikor nincs jó megoldás, csak rossz és még rosszabb. Nyilvánvaló, hogy ha az ember ilyen döntési helyzetbe kerül, akkor így is úgy is Isten törvényével kerül szembe. Hogyan lehet egy ilyen helyzetet megoldani? A logikus válasz, hogy *a kisebb rosszat kell választani, de ki dönti el, hogy melyik a kisebb rossz?*

Bonhoeffer, a híres evangélikus lelkes-teológus a következő hasonlatot használja ennek megvilágítására: Ha egy ámokfutó az utcán rohanva a kezében levő fegyverrel mindenkit megöl, aki csak útjába kerül, és nálam fegyver van, akkor le kell, hogy lőjem az illetőt. Ebben az esetben ez a kisebb rossz. Igaz, hogy gyilkossá válok, de rosszabb, ha az ámokfutó tovább szedi áldozatait. Sőt, ha ebben az esetben az ártalmatlanná tételének a lehetőségét nem használom ki, már felelőssé válok azoknak a halálában, akiket ez után öl meg. Bonhoeffernek ebből a meggyőződéséből következett az a cselekedete, hogy aktívan részt vett a Hitler elleni merénylet előkészítésében. A merénylet nem sikerült, Bonhoeffer és társai koncentrációs táborba kerültek, meghaltak, vagy kivégezték őket, és a hitleri halálos gépezet még évekig szedte sok milliónyi áldozatát.

(Azt csak zárójelben jegyzem meg, hogy a merénylet azért nem sikerült, mert az, aki a bombát tartalmazó táskát vitte, nem maradt a helyszínen. Letette Hitler közelében, és távozott. Valaki arrébb tette a gazdátlan csomagot: Hitler pedig életben maradt. Ha csak egy valaki akadt volna, aki hajlandó feláldozni az életét, akkor a háború egészen másképpen alakul... Itt értünk vissza ahhoz a problémához, hogy máson nem kérhetem számon azt, ami meghaladja a kölcsönösség elvét. Nem mondhatom: Miért nem áldoztad fel magad? Talán én feláldoztam volna magam?)

A szeptember 11-i USA elleni merényletben 21 arab terrorista áldozta fel az életét az ő meggyőződésük szerint igazságos és szent ügyért. Rendkívüli és meglepő cselekedet volt. Megrendítő és apokaliptikus. Ízelítő a végső apokaliptikus, amikor a legerősebb, a legbüszkébb, a legögösebb poraiban hever megalázottan, megsemmisülten. Függetlenül attól, hogy kinek van igaza az

oda és visszacsapásban, valószínűleg minden nemzedéknek szüksége van egy jelre, amely megingatja az önbi-zalmában, önmaga imáadásában. Szükséges látni, sőt tapasztalni, hogy életünk nem a mi kezünkben van.

Az Egyesült Államok 2001. szeptember 11 után

Azt mondtuk, hogy a támadás rendkívüli és meglepő cselekedet volt. De mi a helyzet a viszonzással? Az USA vezetőségének nem sikerült a támadáshoz méltó rendkívüli és meglepő cselekedetet kitalálnia az alatt az egy hónap alatt, amíg gondolkodott, hogy mit tegyen. Sőt olyan sztereotíp, egyáltalán nem meglepő és nem rendkívüli választ adott, amihez nem kellett elővennie sem az esztét, sem a Bibliát. *Megütöttek – visszautók*, de lehetőleg akkorát, hogy a támadónak egyszer s mindenkorra elmenjen a kedve a további támadásoktól. Érdekesen ír erről a hozzáállásról Mueller: ha legtöbb, de nem minden állam véli, hogy a háború túlságosan borzalmas ahhoz, hogy tétlenül szemléljék, akkor a másként gondolkodók valószínűleg éppen azért folyamodnak az erőszakhoz, mert azt várják, hogy az ellenfél inkább kiegyezik, minthogy küzdjön.⁴⁹

Első megközelítésben tehát a visszacsapással az USA vezetősége teljesítette azt a szociáletikai kötelességét, hogy megvédje a rábizottakat a további csapásoktól. Csakhogy, ha valaki megüt engem, az első kérdés, amit fel kell tennem a másinak, de magamnak is, hogy miért kaptam ezt az ütést? Az ezen való elgondolkodást, úgy látszik, megspórolta az USA, mert kizárólag a „jó” és a „gonosz” harcáról beszél, amely szereposztásban a jó szerepét magának osztotta. Az önvizsgálatot pedig sem az USA-nak, sem más nyugati típusú társadalomnak nem szabad megspórolni, mert ha nem vesszük figyelembe, hogy mi bőszi a világ másik felét a mi viselkedésünkben, erkölcsünkben, kevés lesz az esélyünk a következő században, hogy elkerüljük a világméretű konfliktusokat. Ráadásul ez az ellentét akaratlanul is, tudat alatt mindenképpen, ki fog terjedni egy keresztyén-izlám ellentété. Amikor kormányok, több hatalommal, mint megegyezéssel uralkodnak, és amikor tekintélyük erőlyes szándékkal, komoly belső küzdelemmé válik, akkor kezd a nemzetbiztonsági koncepció sok szociálpolitikai szándékkal kimerülni.⁵⁰

A második kérdés, hogy *a visszacsapással elérte-e a kívánt célt, a békét az USA területén.* Oszama bin Laden nyilatkozata szerint nem alhatnak nyugodtan az USA polgárai addig, amíg a Közel-Keleten nincs béke, amíg izráeli tankok vannak palesztin területen, amíg az USA fegyverekkel is támogatja Izrael agresszív politikáját. Gyenge és erős közötti harcokat és erőlködéseket látunk.⁵¹ A kérdés az, hogy ki lesz az erősebb és ki lesz a gyengébb: az USA vagy a terroristák? Az USA visszacsapása óta az öngyilkos merényletek nemhogy megszűntek, hanem a korábbi időszak háromszorosára emelkedtek. A visszacsapással tehát az öngyilkos terroristákat nemhogy megállították, hanem inkább aktivizálták. A béke lehetősége tehát szertefoszlott, mint ahogyan ez várható is volt. Az USA elűtette a következő száz év háborúinak magvát. *Elfogadta a terroristákat ellenfélnek, ezért kénytelen háborúzni.* Mivel mindkét fél jogosnak és igazságosnak ítéli meg saját oldaláról a harcot, ezért a békére nincs remény.

Nem lehet az USA-n számonkérni a Hegyi Beszéd etikáját. Nem lehet, ezért csak költői kérdés marad, hogy hogyan tudta volna szeretni az USA Afganisztánt, a tálibokat, vagy éppen a terroristákat. *Hogyan tudott volna meglepő és különleges választ adni a támadásra?* Vajon melyik ország lesz az első a világtörténelemben, aki rájön, hogy az odacsapásra a visszacsapás nem az egyetlen lehetséges válasz? Mindenesetre a harmadik évezred első évében az USA kapott egy lehetőséget egy külön válasz megadására: elszalasztotta.

Következtetések

A konfliktuskezelést vizsgálva megállapítom, hogy nemzetközi egyházi szervezetek, az egyházak és az egyházi karitatív szervezetek alapvetően végezhetnek konfliktus-és válságkezelést. Az egyházi konfliktuskezelés az egyház alapvető funkciójának végzését jelenti a hétköznapi életben. Az élet sok konfliktust és válságot produkál, amit kezelni szükséges, ezért az egyházak nem tehetik meg, hogy elzárkóznak politikai, gazdasági, szociális, kulturális vagy vallási problémáktól, kérdésektől.

A konfliktusoknak vannak olyan veszélyeztető tényezői, amelyeket elemezve megállapítottam, hogy a globális tényezők, regionális kihívások, belső kockázati tényezők komoly veszélyt jelenthetnek egy konfliktus kibontakozásakor. Megítélésén szerint az egyházi konfliktuskezelés, amely forrásként a bibliai konfliktuskezelésre támaszkodik, képes arra, hogy a visszacsapás helyett a béke lehetőségét válassza kiélezett helyzetben is.

Az egyházi konfliktuskezelést vizsgálva megállapítom, hogy a „megbékélés” (rekonkiliáció) kulcsfontosságú szerepet tölt be tartalmát, módszerét tekintve a konfliktuskezelés folyamatában. Ezt kell szembe előtt tartani, amikor konfliktust kezelünk a „szemet szemért, fogat fogért” elv helyett.

Dr. Fischl Vilmos

JEGYZETEK:

- 1 KŐSZEGVÁRI Tibor: A nemzetközi terrorizmus elleni harc katonai területei és feladatai. Egyetemi jegyzet. ZMNE. Budapest, 2003. 7.p.
- 2 Duden Deutsches Universalwörterbuch. Dudenverlag, Mannheim, 1996. 1527.p.
- 3 NATO Parliamentary Assembly Report AU 221STC/MT, 2001 október
- 4 JAKUS János: A terrorizmus elleni küzdelem általános megítélése. Tanulmány. Budapest, .2003. 30.p.
- 5 JAKUS János: A terrorizmus elleni küzdelem általános megítélése. Tanulmány. Budapest, .2003. 21.p.
- 6 Rostoványi Zsolt: A terrorizmus és a globalizáció. Válaszok a terrorizmusra. SVKH-Chapters, Budapest, 2002.
- 7 REUSS András és OROSZ Gábor Viktor (Szerk.): Szabadulni az erőszaktól. Luther Kiadó. Budapest, 2005. 117.p.
- 8 A Dayton-i békeszerződés: 1. Muszlim – Horvát Konföderáció, 2. Boszniai Szerb Köztársaság.
- 9 Az albánok szerint Albániában 60 ezer görög él, a görögök szerint 200-300 ezerre tehető a számuk.
- 10 JAKUS János: A terrorizmus elleni küzdelem általános megítélése. Tanulmány. Budapest, .2003. 31.p.
- 11 A konferencia széles ökumenikus szervezéssel történt 1995 augusztusában.
- 12 HAFENSCHER Károly: Egy a sok közül? Evangélikus Élet.

- Országos Evangélikus Hetilap. 60. évfolyam, 38. szám. 1995. szeptember 17. 3.p.
- 13 World Council of Churches. Document V. The Churches and the Kosovo Crisis. 14.p. Geneva, 1999.
- 14 I.m.: 17.p.
- 15 ACT: Action by Churches Together. (Egyházak Együttes Cselekvése). Az EVT és LVSZ égisze alatt működő humanitárius koordináló osztály. A Magyar Ökumenikus Segélyszervezet is tagja.
- 16 Balkans Program Annual Report 2004. Lutheran World Federation. Department for World Service. 5.p. Geneva, 2004.
- 17 Global Action 2004. (ACT International éves beszámoló.) Geneva, 2004. 8.p.
- 18 I.m.: 8.p.
- 19 A gázai övezet 46km hosszú és 16 km széles.
- 20 Global Action 2004. ACT International. WCC. Geneva, 2004. 9.p.
- 21 ChainReaction. The Magazine of the Ecumenical Accompaniment Programme in Palestine and Israel. Geneva, Summer 2005 Vol. 1, Num. 1. 40.p.
- 22 KESHISIAN Aram I: In Search of Ecumenical Vision. Armenian Catholicosate of Cilicia. Antelias, Lebanon, 2002. 57.p.
- 23 Mt 28,19
- 24 Mt 5,44
- 25 Lk 10,33
- 26 Mt 6,3
- 27 Mt 23,14
- 28 Evangélium: jó hír, örömhír. Ez az örömhír azt jelenti, hogy Jézus Krisztus halálával és feltámadásával legyőzte a bűnt, a halált és az örök kárhozottat, és ezzel örök életet adott minden embernek.
- 29 Konfirmációi Káté. Lelkeszi Munkaközösség készítése. Luther Kiadó. Budapest, 2004. 36.p.
- 30 SOMORJAI Ádám szerk.: Emberi jogok: család és politika. Magyar Áron Társaság. Budapest, 2000. 34.p.
- 31 I.m.: 10.p.
- 32 I.m.: 38.p.
- 33 TÓTH Károly szerk.: A magyar egyházak és uniós csatlakozásunk. Harmati Béla: Az egyházak és a vallások hozzájárulása az európai konfliktusok megoldásához. Ökumenikus Tanulmányi Központ. Budapest, 2003. 32.p.
- 34 Mt 18,21-22
- 35 Mt 5,23-24
- 36 HELMUTH von Glasenapp: Az öt világvallás. Gondolat – Talantum, Budapest, 1993. 394.p.
- 37 BLASIE Pascal: Gondolatok. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978. 44.p.
- 38 2Móz 21,24
- 39 Rm 13,1-7
- 40 Mt 5;6;7
- 41 Mt 5,1-12
- 42 Mt 7,1
- 43 Mt 6,44
- 44 Mt 5,38
- 45 Mt 6,41
- 46 1Móz 33,1-19
- 47 Mt 7,12
- 48 LUTHER Márton: Kis Kátéja. Luther Kiadó, Budapest, 2003. 15-24.p.
- 49 Biztonságpolitikai Szöveggyűjtemény. I. Kötet, (szerk. Matus János) Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest, 1999. 45.p.
- 50 BUZAN Barry: People, States and Fear. Harvester Wheatsheaf, London, 1991. 104.p.
- 51 BUZAN Barry and LITTLE Richard: International Systems in World History. Oxford, 2000. 409.p.

A pénz, az anyagiak vonzerejéről

Ritkán beszélünk róla, de időnként szükséges szolgálatunk hitelessége miatt szembesülnünk az anyagi valóság pénzügyi megjelenésével, pozitív és negatív tulajdonságaival.

Forrásművek, túl és innen a pusztá ismertetésen

Gondolataink elrendezése érdekében először Erich Fromm segítségét kérjük.

1. A sokféle utat – marxistát, buddhistát, keresztyént – bejáró lélekgyógyász, Erich Fromm könyve hozzám németül, majd később magyarul jutott el. Az a címe, hogy „Haben oder Sein” – magyarra így fordították le: Birtokolni vagy létezni? S a könyv – most leegyszerűsítve – azt veti a nyugati, a keresztyén civilizáció szemére, hogy anyagelvű, a keresztyén cégre ellenére is, és anyagelvűségéből fakadóan minden áron birtokolni akar. E. Fromm egy, a költészetből vett példával illusztrálja, a birtoklás és a létezés közötti szellemi különbséget, és egy japán, és egy angol költő versét hasonlítja össze az illusztráció érdekében. Mind a két költő – a japán is, az angol is – ugyanazt az élményt írják le: séta közben meglátnak egy virágot. Az angol költő neve Tennyson, a 19. században élt, tehát amikor már a kapitalizmus – a birtoklás filozófiája – realizálódott:

„Virág a falrepedésben, // gyökerestül kitéplek én – // kis virág, a kezemben tartalak, // és ha meg tudnám érteni, hogy mi vagy, // gyökerestül-mindenestül, egészen: // Istent meg az embert is érteném.”//

A japán költő (Baso) verse csak egy un. haiku: „Jobban megnézem – // Nazuna virágzik ott / A sövény alján!”

Fromm ezt írja: A különbség szembeötlő. Az angol költő azzal a kívánsággal reagál a virágra, hogy birtokolni akarja. „gyökerestül” kitépni. Azt gondolja ez a birtokolni akaró típus, hogy a virág kiszakításával esetleg Isten és az ember természetének a lényegét értené meg, holott ez a típus – ezzel a gondolkodásmóddal – csak pusztít – E. Fromm, a pszichoanalitikus szerint. Fromm szerint a másik típus, Baso, a japán költő nem letépi akarja, nem megszerezni, birtokolni akarja a kis virágot, hanem „figyelmesen megnézni, hogy lássa.”

Tehát az egyik birtokolni akarja a virágot, és ezáltal elpusztítja, a másik csak szemlélni akarja, gyönyörködik benne és engedi tovább élni.

Van-e harmadik út? Fromm szerint a birtokolni akaró típus kitalálta a harmadik utat, mert megszállottan birtokolni szeretne, s ez az akarás kreatívva tette. Ezt a harmadik utat Goethe verse világítja meg, aminek az a lényege, hogy a költő az erődben céltalanul bolyong, és „Egy kis virág nyílt az útfelen; mint csillag égett, mint drága szem.” S képzeletben egy párbeszéd zajlik le a költő és a kis virág között: „Ha leszakítasz, elhervadok!” S a költő, ez az igazi nyugat-európai költő megtalálja a megoldást: „Erre tövestől kivettem őt: // Virulj kertemben, a házam előtt.”

Fromm azt mondja, hogy itt nem a nyugati és a keleti típusokról van szó, hanem eltérő gondolkodásmódról! Van egy olyan szellemiség, gondolkodásmód, amely az

embert állítja a középpontba, és van egy olyan, amely a dolgok körül forog. Ez az utóbbi a birtoklás orientáltság – egyszerűen kifejezve, az a gondolkodásmód, amely pénzben, vagyonban méri az embert, és Fromm szerint, ez elsősorban a nyugati típus, (sajnos) a keresztyén embert jellemzi. Erich Fromm: Birtokolni vagy létezni? Haben oder Sein? Drámai kritika ez! „A modern ember képtelen ésszel felérni azokat a társadalmakat, melyek nem a tulajdonra és a szerzésvágásra épülnek.” (29. old).

Frommnál még egy kis időt töltsünk el, mert a „birtoklás és a létezés” jelenségét lényegre törő módon ragadja meg az Ószövetségben is, az Újszövetségben is.

Szerinte az OT lényege, fő témája: hagyd el, amid van, szabadulj meg minden megkötözöttségtől, és „legyél”. Ennek a példája Ábrahám, akinek 1Móz 12,1kk szerint el kell hagynia mindenét, hazáját, vagyonát stb. Ugyanezt az elhagyást jelképezi Fromm szerint Mózes, amikor a kivonulásra bírja rá a népet, és 2Móz 16,17-18. szerint olvasható ígében véli felfedezni Marx gondolatát „a mindenkinek szükségletei szerint”: 16Ezt parancsolja az ÚR: Szedjen belőle mindenki, amennyit meg tud enni, fejenként egy ómert vegyetek lélekszám szerint; annyit szedjete, ahányan egy sátorban vagytok! 17Izrael fiai így cselekedtek, és szedett ki többet, ki kevesebbet. 18Amikor azután megmérték ómerrel, *nem volt fölöslege annak, aki többet szedett, sem hiánya annak, aki kevesebbet szedett. Mindenki annyit szedett, amennyit meg tudott enni.*

E. Fromm summásan megállapítja e textusértelmezés után: „Isten óv a felhalmozástól, a kapzsiságtól, a és a tulajdonra törekvéstől.” (57) A baj lényege, a zsidó tragédia – Fromm szerint – „hogy nem tudják elviselni, hogy úgy éljenek, hogy semmit sem birtokolnak.”

Az Újszövetséget is ebben a fényben látja: Fromm szerint a Hegyi Beszéd „valójában egy nagy rabszolgakiáltvány.” S Fromm az ÚT-ben az emberi szolidaritás abszolút törvényét fedezi fel. Központi posztulátum: az embernek mindenféle szerzési és birtoklási vágyról le kell mondania, sőt még a jogokról is radikálisan le kell mondania (vö. Mt 5,39-42 és Lk 6,29), sőt az ellenség szeretete is elvárás. Jézus legfontosabb parancsát a Mt 6,19-ben fedezi fel (ne gyűjtsetek magatoknak kincseket a földön). Fromm azt írja, „oldalszámra idézhetném az egyházatyáknak azt a nézetét, hogy a magántulajdonnak és mindenféle tulajdonnak AZ ÖNZŐ HASZNÁLATA erkölcstelen.” (65).

2. M. Josuttis: Der Pfarrer ist anders! A lelkész – az más! Témánk szempontjából idézendő fejezetének ez a címe: Der Pfarrer und das Geld. A lelkész és a pénz! (Mellesleg igazi kényes témákat vesz sorra az ismert német teológus: a lelkész és a hatalom, a lelkész és a halál, a lelkész és az idő, a lelkész és a hitélet, kegyesség, de ír a szerző a lelkész és a gyülekezet témáról is, s van egy fejezet benne a lelkész és a szexualitásról is. Természetesen itt most a lelkész és a pénz című fejezet érdekelt minket. A német alaposság és a német viszonyokra koncentrált gondolatmenet impulzusokat ad az ide szánt gondolatmenethez is).

A szerző szembesít, és egyben megnyugtat, hogy ez a téma – pénzügyek a lelkészek között – kínos, nem szívesen beszélünk róla, a németek sem szívesen beszélnek a pénzről, az anyagiokról. Kínos téma ez a hívő keresztyének között is. M. Josuttis azzal szembesít bennünket, hogy zsoldosok vagyunk-e vagy proféták? Azért hirdetik-e az evangéliumot, mert megfizetnek érte, vagy megfizetnek érte és hirdetik?

Tehát itt elsősorban, rólunk hivatásosokról, ha úgy tesszük, profikról van szó! (Már ha profik vagyunk!) A szerző szembesít bennünket az ősgyülekezet történetével és Pál apostol viselkedésével, szerepértelmezésével, hogy maga nem kívánt másokból élni. Josuttis véleménye szerint – teológiailag – 3 kényes pontja van a mi fizetett lelkési szolgálatunknak:

– a pénz, a megfizettség összefüggésében egyik kínos élmény a teológiai egzisztenciánk megvasatása, amiatt, mert – állítja Josuttis – a „lelkész úgy él, mint a pap, pedig proféta szeretne lenni.” Van egy megbízatása, hogy Isten nevében beszéljen, és ezért a gyülekezettől fizetést fogad el. Mi itt az ellentmondás szerinte? Az, hogy neki, a lelkésznek, mint Isten szolgájának csak Istentől szabadna függnie, ezzel szemben a gyülekezettől függ. A szerzőtől függetlenül felidézhetjük a „Die Karriere – Grace Irwintől származó két kötetes regényt. Andrew Connington, a főszereplő, az első kötetben a karrier miatt vállalja a lelkési szolgálatot, de szónoklattannak tekinteti, és a nép tetszése szerint prédikál. Mivel nagyon tehetséges szónok, tömegek tóduznak őt hallgatni. Jön a második kötet: és ott az igazi ígét kezdi a gyülekezetnek hirdetni – és a lelkési szolgálata botrányba fullad. A tolvaj kereskedő, a házasságtörő presbiter nem fogadja el az ige bűnbánatra felszólító dimenzióját. Amíg az igehirdetés intellektuális gyönyörködést jelentett, nem volt baj, de amikor az életet az újjászületett igehirdető az ige fényébe állította, kitört a baj. Papok, proféták, lelkészek, lelkipásztorok – mik vagyunk?

– Josuttis szerint a lelkészek társadalmi helyzetük szerint a jó vagy jobb-módúak oldalán állnak, és így nehéz hirdetni a „szegények evangéliumát.” Mert a lelkészek nem kifejezett szegénységben élnek, s a lelkési státusnál szegényebb társadalmi réteg így meglehetősen megszólíthatatlan a jómódú lelkészek által. Évek óta gond az evangélikus gyülekezetek egy részében a komoly gazdasági értéket képező szolgálati autók valósága. Más kérdés, hogy azok – és a bajor testvéri segítség – nélkül már nem tudnánk ellátni a szolgálatot. Jogunk van-e jólétre? A lelkész társadalmi helyzete nehéz: a szegényebb réteg a jómódú lelkész által nehezen szólítható meg, de a lelkésznél gazdagabb réteg (ügyvédek, orvosok, vállalkozók stb.) pedig emiatt nem nagyon szólíthatók meg.

– És a szerző szerint azért kényes kérdés ez, mert a Mt 6,24 [Isten vagy mammon] szerint a pénz nemcsak társadalom-integrációs eszköz (vásárolni tudjunk), hanem Istennel függ össze. „Bizonyos szempontból a pénz és Isten kizárják egymást”. (154). Összeegyeztethető-e Isten és a mammon?

3. Gazdagítja gondolkodásunkat Peter Hahne: Schluß mit lustig című könyvecskéje, aminek az alcíme ez: Das Ende der Spaßgesellschaft, 2004-ben jelent meg, erre a könyve – témánk összefüggésében is – érdemes felfi-

gyelni. A főcímben is, de az alcímben is van egy drámai: nagyon, de nagyon rosszul rendeztük be anyagelvű társadalmunkat, amelyet ráadásul keresztyén-keresztyény civilizációnak nevezünk. Úgy hogy „ütött az óra”, abba kell hagyni ezt a felelőtlen szórakozást, hogy mulatságnak, szinte állandó mulatságnak, folyamatos szórakozásnak tartjuk az életet, és csak az anyagiak érdekelnek bennünket. Ha ezt így folytatjuk tovább, akkor számolnunk kell azzal, hogy nagyon keserves és rossz végünk lesz. Elvesztettük az igazi értékeket, mértékeket – és drámai történeteket sorol fel Peter Hahne, hogy mennyire veszélyben él éppen az ifjúságunk, és éppen az iskolában. A híres *szeptember 11.* csak a kezdet volt. A „terrorizmust” mi váltottuk ki ostoba és felelőtlen anyagelvű, pénzhajszoló gondolkodásunkkal! Óriási spirituális válság következett be a keresztyén civilizációban az igazi értékek elvesztése miatt. Tragédia, hogy köztünk csak a pénz az érték és mérték! A könyv üzenete: mindent le kell leplezni, és újra igazi értékeket kell adni a társadalomnak. S az igazi érték: lelki érték! S ebben az a szép, hogy Peter Hahne az SPD iszlámszakértője, liberális médiászakember! Neki van elege a liberalizmusból, vagyis „Schluss mit lustig!” Hogy mi volt ez a drámai események egyike, amely elindította a szerző gondolatait?

2002. április 26-án egy 18 éves fiatalember – Robert Steinhäuser – fegyverekkel rontott be egykori gimnáziumába (Erfurt) és ott válogatás nélkül tüzelt a tanárookra és a diákokra. Majd végül ezt mondta az egyik munkatársnak: „Mára elég volt, Heise úr!” S ezután öngyilkos lett. A szomorú mérleg: 16 halott.

2004-ben a ZDF-ben mondta egy szakember, a Niedersächseni Kriminológiai Intézet igazgatója, név szerint Christian Pfeiffer, hogy a mi gyermekeink diagnózis a „médiárváság.” Ezek a gyerekek média-árvák! Túlságosan korán és minden felügyelet nélkül kerülnek kapcsolatba a TV-vel, Internettel és a videojátékokkal. Azt hisszük, hogy a gyermeknevelésben csak pénzre van szükség! Ha tele a zsebünk, akkor minden rendben?

Mi változott meg?

A mi kis jóléti világunk! Az a világ, aminek az volt a lényege, hogy érezzük jól magunkat. Hogy mulassunk. Hogy szórakozzunk. Fontos, hogy jól érezzük magunkat. Még a VIVA zenecsatorna is jelzi a maga módján, hogy valami megváltozott: vannak napok, amikor ez a zenecsatorna egyáltalán nem sugároz zenét. Jelképes döntésnek is tekinthetnénk ezt. Újra meg kell rajzolnunk a koordinátáinkat. Most már nem tagadhatjuk le a valóságot. Azt a valóságot, hogy mi egy olyan világban élünk és élünk, amely a szórakozásra, a mulatásra rendezkedett be. Nos, ennek vége. Nagyon is egzisztenciális természetű témák kerültek napirendre. A szórakozó társadalom átélte a sokkot és a gyászt. Egy iszlámszakértő, Peter Scholl-Latour újságíró, fogalmazta meg ezt a mondatot: „Das ist das Ende der verdammten Spaßgesellschaft. Die Vorstellung, daß die Welt gut und alle Menschen lieb sind, die ist endlich zurechtgerückt worden.” [Ez hát a vége ennek az átkozott szórakozó társadalomnak. Véglegesen háttérbe szorult az az elképzelés, hogy a világ jó és az emberek kedvesek.]

Tegyük mindehhez hozzá, hogy újra fel kell figyel-nünk Franz Werfel: Az elsikkasztott mennyország című regényére, s abban különösen is arra a részre, amelyben

az író ezt mondja: fiatal korában szerette volna az embereket megállítani az utcán, és szeretett volna rájuk kiáltani, hogy álljanak meg egy pillanatra és gondolkodjanak el „a honnan – hová – és miért” kérdésén! S szó szerint ezt írja F. Werfel: „Már nagyon fiatalon felismertem, hogy az összes bajunk és nyomorúságunk oka az Isten-nél szembeni lázadásunk.”

Mit is jósolt 100 évvel korábban a híres szociológus, Max Weber? Olyan jövődöbéli társadalomról beszélt, amely ha levetkőzi a „a maga vallásos-etikai érzékét”, akkor egy „gátlástalanul törekvő (anyagiakat gyűjtő) társadalom” lesz. „Lélek nélküli szakemberek, szív nélkül élvezeteket hajszolók: s ez a Semmi majd azt képzei be, hogy olyan magassági fokozatot ért el, amely még soha sem létezett az emberiség történetében.”

Kikre van szükségünk a mi korunkban?

Olyan emberekre, akik az értékekkel rendelkeznek! Akik tisztában vannak azzal, hogy mik az igazi értékek! Spirituális értékekre! Istenhítre van végre szükség, mert e nélkül elpusztulunk. Az ember válik üressé, és ezért mindenre képes, minden rosszra!

S az igazi értékek? Nem a mi kezünkben, szívünkben vannak-e? De kellőképpen kihangsúlyozzuk-e? Elég erőteljes, fantáziadús-e a keresztyénységünk? Az igehirdetésünk? Világosan beszélünk-e? Korszerűen, de nem korfüggően!

4. Más régiókba visz el D. C. Korten közgazdász híres könyve, a „Tökés társadalmak világuralma”, amely egy hatalmas közgazdasági kapitalizmus- és tőzsdekritika, amelynek a lényege a globalizmus életveszélyes voltának a leleplezése, és ha ennek nem állunk ellen, akkor a tőke, a pénz, az anyagiak lenyelnek bennünket, elpusztítanak bennünket. Az 1996-os kiadást olvasva most 2006-ban rémülten kérdezhetjük, hogy vajon változott-e a gazdasági filozófia trendje. Mert bizonyára foglalkoznunk kell egyéni szinten is a problémával – tehát az anyagiak kérdésével (mint pl. lehet-e gazdag kereskedő egy vallásos, hívő ember) –, de társadalmi méretekben is felelősséggel tartozunk (fele-barátainknak és Isten színe előtt), tehát roppant izgalmas a kérdés, hogy nem viselkedik-e a teológia tudománya, vagy esetleg az egyház, vagy egyházak, vagy együtt a keresztyénység túlságosan is közömbösen a világ, pénz, az anyagiak dolgával. [Az individuális keresztyénység mellett – az egyén hite – felelősek vagyunk a társadalmi gondolkodásmód alakulásáért is! Miattunk is volt kommunizmus! A keresztyénység mulasztásai miatt: a sátán kihasználja a hibáinkat!]

Korten gondolatainak a lényege: szerte a világon figyelhetünk egy különlegesen és félelmetes emberi jelenségre. A lényege az egyének, az emberek lelkivilágának fájdalma! A cserbenhagyottság, vagy az elhagyatottság érzése, a félelem, a szorongás, a kiábrándultság érzése, és egyúttal a növekvő szegénység megjelenése és a közömbösség, azaz az „úr-ézés” megjelenése, és ennek az oka a PÉNZ, az anyagiak örült előtérbe helyezése, a pénzisten megjelenése. Az ember beleőrül abba, ha állandóan csak azt hallja, hogy fejleszteni, növeszteni kell, mert ez az állandó fejleszteni, anyagi gyarapodást elérni akaró törekvés az egész világot válságba kergeti, taszítja. Tehát a jelenlegi kapitalista gazdasági szisztéma – ez a korlátlan anyag- és haszonelvűség – egyén-gyil-

kos, nemzet-gyilkos, meg kellene állítani, és a közgazdász azt írja, hogy a „növekedés-központú filozófia helyett emberközpontú gondolkodásmód kellene”. S nem meglepő, sőt örvendezve említendő, hogy az amerikai közgazdász a protestáns keresztyén hit alapján álló „belső spirituális bölcsességre” irányítja a figyelmet. Azt írja, hogy ezt a belső bölcsességet kell megtalálni, vissza kell térni (reformáció!) ehhez a belső spirituális (lelki és szellemi, bibliai) bölcsességhez, és akkor reménykedhetünk abban, hogy alkotó egyensúly alakul ki a piac és a közösség, a tudomány és a vallás, a pénz (anyagi javak) és a szellem között. [Mi úgy mondanánk, hogy a Szentlélek – pneuma – Istenre van szükségünk, és ehhez tartunk bűnbánatot!]

Meglepő? Vagy nem is annyira: egy közgazdász hívja fel a keresztyén civilizáció figyelmét a spiritualitásra, amit mi szívesen nevezünk pneumatikus dimenzióknak, azaz a Szentírás elénk adta értékvilágnak, áldásnak. Bátorodjunk! Egy közgazdász biztat arra, hogy fedezzük fel újra azokat az értékeket és eszközöket, amelyekre a posztmodern világunknak szüksége van!

5. Témánk összefüggésében említendő Albert Nolan: „A keresztyénység előtti Jézus” című könyve. A szerző a híres bultmannista módszerrel (csak lazábban kezeli a görög szöveget) akarja megfejteni a kérdést. Vagyis a kérügma Krisztusa mögé akar menni, és azt állítja a Londonban, 1977-ben megjelent könyvében, hogy ő csak egy embert akar bemutatni, megszabadítva az alakját a dogmatikai rakományoktól. Ám csábítóan hangzik a kiinduló tétele: „Kiinduló pontunk nem a Jézusba vetett hit, de – remélem – ide jutunk el.” Ennek a könyvnek van egy olyan fejezete, amelynek ez a címe: „Az Isten országa és a pénz”

Ebben a fejezetben az a kiindulási pont, hogy a mammon és Isten között nem lehet kompromisszumot kötni (Mt 6,24, Mk 4,19), s Nolan szerint a legtöbb keresztyén ember valahogy mégis igyekszik felhívítani ezt a témát, pedig Jézus egyértelműen kijelentette a Lk 6,20-26 szerint, az Isten országa a szegények országa lesz, mert a gazdagok már megkapták itt a földön a jutalmukat. S persze a teve a tű ismeretlen fokán könnyebben megy majd át, mint a gazdag a mennyországba (Mk 10,25kk). Ki üdvözülhet? Csodának kell történnie ahhoz, hogy egy gazdag üdvözüljön. S itt van szó a gazdag ifjú történetéről, aki nagyon ragaszkodott az anyagi biztonságához, a vagyona volt léte bízalombázisa. S Nolan, a kérügma Krisztusa mögé visszaóvakodni akaró kutató – fantázia segítségével – azt állítja, hogy Jézus koncepciója nem a vagyon szétosztása, hanem a vagyon megosztása volt. A javak megosztása a fontos, Jézus nem azt kéri, hogy adjuk el a vagyonunkat, vagy osszuk szét, hanem azt, hogy osszuk meg másokkal. S erre hozza fel a kenyércsoda történetét! Nem transzcendens csoda történt, hanem Jézus olyan hatással volt az emberekre, hogy mindenki elővette az elemőzsiáját, és kész volt a másikkal nyújtani. Amikor látták, hogy az a kisfiú odaadja – gondolkodás nélkül – a 2 halat és az 5 árpakenyeret, akkor a többiek is elővették a tartalékaikat, és ennek köszönhetően van még maradék 12 kosárnyi. (Jn 6).

Függetlenül attól, hogy igaza van-e Nolannak, amikor a kérügma mögötti Krisztust keresi, történeti síkon, de elgondolkodtató az a szociálétikai értelmezés, amely a szo-

lidaritásról szól, és könnyen kimutatható, hogy sokkal több felesleggel rendelkezünk, semmint arról tudnánk.

Nolan az Ap. Csel 2,44-46-ot is így értelmezi: megosztották egymással azt, amire szükségük volt. Szerinte – Nolan – az új társadalom filozófiája az lehetne, hogy szabaduljunk meg a feleslegtől, hogy másoknak is jusson, elég annyi, amennyi a megélhetéshez kell. Nolan szerint Jézus célja nem a szegénység, hanem az, hogy senki se nélkülözzön! Könyvének 83. oldalán: „Minden társadalom, amely úgy van berendezve, hogy egyesek szenvednek a szegénység miatt, másoknak pedig többjük van, mint amennyire szükségük van, a sátán birodalmának a része.”

[Nolan által érintett igehelyek: Mt 6,24 és par: mammon és Isten // Lk 6,20-26. Isten országa a szegények országa! // Mt 10,25kk teve és tűfoka // Lk 16,19-31. A gazdag és a Lázár – vagyis a gazdagok az Isten országában? // Mt 6,19-21 és Lk 12,33-34. és 14,33: Le kell mondani a vagyonról? = Nolan szerint a „feleslegről”.]

6. „Kapitalizmus és keresztyénség” című ízléses és tartalmas kiadvány sem kerülheti el a figyelmünket, amikor a pénz és az anyagiak vonzerejéről, sőt kísértéséről gondolkodunk.

A Katolikus Kulturális Egyesület Kiadása ez a mű, érhető tehát, hogy csak katolikus szemszögből – pápai enciklikák felől – vizsgálja a témánkat. A kötetben a kapitalizmus védelme és kritikája csap össze, természetesen a kiút még csak sejtelemszerűen sem a szocializmus, amely „nem szabadságot hozott, hanem tiszta erőszakot és elnyomást; nem jólétet, hanem szegénységet, éhínségeket (50-es évek, udvarunkon a jószág elpusztult); nem fejlődést, hanem lemaradást; nem szeretetet, hanem háborút; erkölcsi javulás helyett romlást eredményezett.” Stb. (28. old). „A szocializmus csődöt mondott mindazonkon a területeken, ahol megváltást ígért. És mivel megváltást ígért, ezért minden megváltásvallást ellenségének tekintett – elsősorban is a keresztyénséget.”

A kötetben ott vannak azok a szerzők, akik a kapitalizmust védelmükbe veszik, és akik támadják. Max Weber nyomán a kapitalizmus védelmezői úgy gondolják, hogy a protestáns kötelesség-etika (elsősorban Kálvin szerepe figyelemre méltó – tesszük hozzá mi) hozta létre a kapitalizmust, tehát a tőke, vagyis a pénz, vagyis az anyagiak felhalmozását, tehát jó dolog a kapitalizmus, ha morálteológiai szinten gondolkodunk. A kritikusok viszont azt válaszolják, hogy Jézus nem volt kapitalista, s a tanítványainak sem ajánlotta ezt a szellemet (43. old). A kapitalizmus lényege a haszon, és ezt jeleníti meg a kamat, azaz itt az értékmérő a pénz, és ez tiszta materializmus. A kamattal szemben a főérv a 2Móz 22,24. „Ha pénzt adsz kölcsön a népemből való szegény embernek, ne légy neki uszorása, ne vessetek ki rá uszorát!” Sírák könyve 27,1-2. „Sokan vétkeztek már a pénz miatt, nincsen részvét abban, aki gazdagodni akar. Mint a karó szilárdan áll a kövek között, az adás és vétel közé beékelődik a bűn.” A kapitalizmus kritikusai hivatkoznak még a Mt 5,3-ra (a lelki szegények a boldogok), a Mt 6,19-21-re: „Ne gyűjtsetek magatoknak kincseket a földön, ahol a moly és a rozsdá megemészti, és ahol a tolvajok kiásák és ellopják, ²⁰hanem gyűjtsetek magatoknak kincseket a mennyben, ahol sem a moly, sem a rozsdá nem

emészti meg, és ahol a tolvajok sem ássák ki, és nem lopják el. ²¹Mert ahol a kincséd van, ott lesz a szíved is.”

Az Istennel való szembe fordulás jele a kamat! [Itt érdeemes Bodai Zsuzsára gondolni: A reformátorok gazdasági tanításai, Luther a hivatásról, kereskedelemről, uszoráról, Kálvin pénz- és kamatelmélete].

Az említett kötet egyes szerzői különösen a tőzsdéüveget tarják nagyon sátáninak, mert semmi köze a való élülethez, de nagyon negatív következményei lehetnek.

Végül is a kötet szerzői – a kritikusok is – oda jutnak el, hogy az emberben, itt a lelkében kell valami nagyon fontos dolognak történnie (megtérés), mert az ember születésénél fogva önző, egoista, tehát a keresztyénség küldetése hatalmas. Katolikus gondolkodásmóddal, stílusban olvashatjuk ezt, és alighanem egyetérthetünk vele: „A hitet, a reményt, szeretetet ún. „beöntött” erényként tartja számon a keresztyénség, ami azt jelenti, hogy ezeket csak Isten adhatja meg, és adja is annak, aki kész befogadni.” (59). Így folytatja a szerzők egyike: „Szerintem ez az egészek a lényege: hogy a kapitalistának van-e szíve, vannak-e olyan, igazi emberi érzései, mint amilyen a szánalom, a könyörület, az irgalom. Vagyis: a fent említett természetfeletti erényeket, a hitet, reményt, szeretetet elismeri-e, befogadja-e.”

A Lk 16,19kk példázatának gazdag embere a részvétlensége miatt jutott pokolra. „Az Úr Jézusnak nem azért volt baja a dúsgazdaggal, mert gazdag volt, hanem azért, mert nem adott a szerencsétlen Lázárnak még a morzsákból sem: hagyta őt éhen halni. Ezért jutott a pokol tüzére.” A könyvecske érdekes része az, ahol keresztyén üzletemberekkel készült interjúk olvashatók. A fülszöveg szerint: „Cégtulajdonok, vállalkozók, magas beosztású menedzserek vallanak munkájukról, dilemmáikról, lelkiismereti szempontjaikról... szokatlan őszinteséggel.”

7. Az anyagi javak és a Hit gyülekezete: a csoport mintegy „tanító hivatallal” rendelkezve (mintha katolikus gyökerei lennének ennek a képződménynek), és ideológiai gondolkodásmóddal reflexszerűen bizonyítani igyekszik a (egy rétegre vonatkozó) gazdagság létjogosultságát. Nevezik ezt biznisz-keresztyénségnek is. Makacsul és szívósan állítják, hogy az „igazán hívő” meggazdagodik, s ennek egyszerű az ellentéte: aki nem gazdagodik meg, az nem igazán hívő. Nagyon könnyen vissza lehet dobni a problémát az érintett emberre, aki ettől még súlyosabb helyzetbe jut, kihullik a közösség megtapasztalt látszólagos védelméből, és azután emberi roncsként összeesésig – magányosan – támolgyog élete útján. Hónapokon át lelki gondoztam – mennyi eredménnyel, azt csak a Jó Isten tudja – valakit, aki anyagiilag, erkölcsileg, lelkileg, idegileg teljesen tönkre ment ebben a híres közösségben. S nem ő volt az egyetlen ilyen eset lelkipásztori praxisomban.

A „jó” propagandista módjára, előbb felhívják a figyelmet az ellenség sötét tévelygésére, és ebben az esetben a sötét ellenség – természetesen – a történelmi egyházak, amelyek – természetesen – nem tudták jól értelmezni a Szentírást. Ennek oka – úgy mond – a hellenisztikus, gnosztikus befolyás. Emiatt rossznak, bűnösnek bélyegzzük meg ezt a világot, azaz negatív módon viszonyulunk hozzá, s – szerintük – a történelmi egyházak a testben, az anyagi világban csak a rosszat, csak a szenved-

dés okát illetve forrását látják. Tehát a történelmi egyházak platonikus tévelygés áldozatai, eltévelyedtek a Szentírástól! Érdekes módon a saját korrekciónak felfogott értelmezésüket Fr. Nietzsche jelszavának idézésével indítják és igazolják. „A lutheránus lelkészcsaládból származó Nietzsche, a történelmi kereszténység legerőteljesebb kritikusa a keresztényeket alapvetően azzal vádolta, hogy azért nem lehet helyes a hitük, mert „elárulják a Földet”. El kell ismerni, hogy az 1900 éves európai, történelmi kereszténységet illetően Nietzschének sok tekintetben igaza volt. A kereszténységben tovább élő markionita-gnósztikus-újplatonikus-sztoikus anyag- és testellenesség valóban a Föld elárulása.” „Az igazi krisztushit (eszképizmus) ugyanis nem a világból való elmenekülés (eszképizmus) valamiféle szellemi birodalom nevében, hanem éppen fordítva, a világ aktív megváltoztatása és felemelése az Istentől származó Szent Szellem által, aki *lejött* erre a Földre, hogy ebben segítsen, majd pedig a szintén ide visszatérő Messiás által.”

S íme az ideológiai igazolás: „Isten egyik neve a Szentírásban mindvégig: Ábrahám, Izsák és Jákob Istene. Három általa dúsgazdaggá tett ember Istene. Ő pedig soha nem változik meg.” (1Móz 13,2 – szól Ábrahám gazdagságáról. Izsák még gazdagabb: 1Móz 26,12kk. Majd az 1Móz 30,43 Jákob gazdagságát is közhírré teszi.)

A szenvedés teológiájának klasszikus főszereplőjét idézik, azaz Jób könyvét 42,12kk szerint: „Az ÚR pedig jobban megáldotta Jóbot azután, mint azelőtt.” Juhok, tevék, ökrök, szamarak, és hét fiú és 3 leány... Ebből az következik, hogy: „Egyértelműen kijelenthetjük tehát, hogy az *áldás* szó bibliai tartalmába beletartozik az *anyagi gazdagság, gyarapodás, bővülködés fogalma is, mégpedig mint pozitív valóság.*” „A Törvény közelebről is részletezi Mózes 5. könyve 28. fejezetében az Istentől származó *áldás* fogalmát, amely szerint az magában foglalja az *ember anyagi életének minden területére kiterjedő, bőséges ellátás, megelégedettség állapotát, sőt a szükséges felett jelentkező felesleg birtoklását.* Ugyan ebben a fejezetben Isten az *átok jelenlétének jeleit* is felsorolja. Ezek között szerepel a szegénység, a szűkölködés is.” (5Móz 28). Természetesen az áldás és a gazdagság témájában megszólalnak még Dávid és Salamon is.

Miután az OT segítségével igazolták a gazdagság isteni eredetét, mert nem más az, mint Isten áldása, következik az, hogy meg kell birkóznai az Újszövetséggel is, s nem hallgatják el, hogy van Jézusnak egy ilyen mondata, hogy: „*Ne szereztek se arany-, se ezüst-, se rézpénzt erszényetekbe! Ne vigyetek az útra se poggyászt, se két ruhát vagy sarut, se vándorbotot: mert méltó a munkás az ételére.*” (Mt 10,8kk). Csak látszólag támasztja alá – úgy mond – ez az ige az evangéliumi szegénységet, mert valójában az utolsó vacsorán derül ki, hogy milyen jómódban éltek a tanítványok: Lk 22,,³⁵„Azután ezt kérdezte tőlük: „Amikor elküldtelek titeket erszény, tarisznya és sarru nélkül, volt-e hiányotok valamiben?” „Semmiben” – válaszolták.” „A tanítványok meglepő tapasztalata tehát az volt, hogy semmiben nem szenvedtek szükségét: Isten természetfeletti gondviselése minden területen betöltötte szükségleteiket. *Ez pedig nem a szegénység állapota.*”

A gazdag ifjú esete is (Mk 10,24kk) azt igazolja, hogy a gazdagság Jézus szerint természetes állapot, mert ha Jézus a szegénységet hirdette volna, akkor a tanítványok

nem lepődnek meg azon a kijelentésen, hogy a gazdagok nehezen mennek be az Isten Országába. Jézus különben is megígérte a tanítványainak, hogy amit Őérette elhagytak, annak a százszorosát kapják vissza – *biznisz-kereszténység!* (Mk 10,²⁸Péter megszólalt, és ezt mondta neki: „Íme, mi elhagytunk mindent, és követőid lettünk.” ²⁹Jézus így szólt: „Bizony, mondom néktek: senki sincs, aki elhagyta házát vagy testvéreit, anyját vagy apját, gyermekeit vagy szántóföldjeit érterem és az evangéliumért, ³⁰és ne kapna százannyit: most ebben a világban házakat és testvéreket, anyát, gyermeket, és szántóföldeket üldöztetésekkel együtt, a jövő világban pedig örök életet.”)

Jézus nem az anyagiakat ítélte el, és ezt az érvelést még el is lehetne fogadni, ha nem mindenáron ideológus szándékkal kezelnék a Szentírást (igazolni kell a *biznisz-kereszténységet*), hogy Jézus a telhetetlenséget, a pénzközpontúságot, és az ezzel összefüggő eltorzult magatartást ítéli el (pénzhajsza).

Alighanem, Jézust nem nagyon érdekelte a pénz, a vagyon. Bár a szegénység sem az ő filozófiája, hiszen két dologra mi is hivatkozhatunk, amely Jézust és a családot az akkori, szerény életszínvonalon élő középréteghez sorolhatják: a kapernaumi ház, és az egybeszótt köpenye, amelyre majd a katonák a kereszt tövében sorsot vetettek. Ennek az egész ideológiai fáradozásnak a jellemzője a sziporkázó laposság.

Szegénység vagy gazdagság?

Mindig van harmadik út! Közelítsük a témát az IGE felől: szegénység vagy gazdagság? Pld 30,⁷ „Két dolgot kérek tőled, mielőtt meghalok, ne tagadd meg tőlem: ⁸Óvj meg a hiábavaló és hazug beszédőt! Se szegénységet, se gazdagságot ne adj nekem! Adj annyi eledelet, amennyi szükséges, ⁹hogy jóllakva meg ne tagadjalak, és ne mondjam: Kicsoda az ÚR? El se szegényedjek, hogy ne lopjak, és ne gyalázzam Istenem nevét!”

„Tudok szűkölködni és tudok bővülködni is, egészen be vagyok avatva mindenbe, jóllakásba és éhezésbe, a bővülködésbe és a nélkülözésbe egyaránt.” Fil 4,12. [[– Megkérdezték tőle a katonák is: „Mi pedig mit tegyünk?” Nekik viszont ezt felelte: „Senkit ne bántalmazzatok, meg ne zsaroljatok, és elégedjete meg a zsoldotokkal.”]]

Vannak, akik a gazdagság, a vagyon, a pénz mellett érvelnek, vannak, akik a szegénység mellett. Szabad vagyok-e? Az anyagiaktól, a pénz imádatától, a kapzsiságtól, a harácsolástól? Rettenetesen nagy a kísértés, mert az un. jóléti társdalom a reklám segítségével mindent megtesz, hogy hamis vágyakat, felesleges indulatokat ébreszsen fel bennünk!

Mert a „rossz gyökere” nem a pénz, hanem a pénz filargüriája = szerelme! Nem a pénzzel, magával van baj, hanem belül, az ember lelkével, a megkötözöttséggel. (Vö. 1Tim 6,10.). Önmagunkat kell az IGE fényébe állítani: hol a mi kincsünk? Mi a mi kincsünk?

Íme az – az ember kreálta – istenek egyike! A pogány, azaz bálványistenek egyike, az egyik olyan bálvány, amely mágikus hatalommal bír. Az emberi akaratot, egyéniséget, jellemet, becsületet – és mindent, ami emberi, veszélyezteti, összetörheti, romba döntheti.

A keresztyénség és a hívő keresztyén ember egyik tragikuma a pénz istenné válása, bálványistenné válása. Óriási hatalommal rendelkezik a pénzisten, és a hatalmát a templomszerű banképületekből kisugározva gyakorolja. S ez a pénzisten sátáni sikerrel őrijtette meg a modern embert, és a posztmodern embert, óriási sikerrel hálózta be az egész keresztyénséget, az összes egyházat.

Azért vagyunk bajban, mert van egy erős bálványisten és van egy – sokszor még a hite ellenére is – gyenge, elcsúszott, birtokolni akaró ember! Az egyik pólus: az erős bálványisten. A másik a hiszékeny ember!

Az erős bálványisten: könnyedén félrevezeti a gyenge embert. Mert mire vágyik a gyenge ember? Egészségre, boldogságra, harmóniára, üdvösségre. S ez a gyenge, félrevezethető ember hisz a bálványistennek, hisz a pénzistennek, hogy mindezt megkapja tőle. A pénzisten azt ígéri, hogy ha birtokoljuk, akkor megte-remteni nekünk mindazt, amiről csak álmodunk, ami vágyunk csak van – azaz a bálványisten, a pénzisten egy hatalmas, óriási, már most elérhető boldogságot, üdvösséget ígér!

Íme az egyik oldalon az erős bálványisten, a pénzisten – a másik oldalon a gyenge, hiszékeny ember, és még az sem mindig segít rajta, ha istenhívővé válik. Istenhívőként is vágyik az evilági üdvösségre, és ez már annyira megfertőzött bennünket, hogy másképpen nem is tudjuk, nem is tudhatjuk elképzelni az életünket. Hitünk betegsége? Démoni ellenség?

S az ügy tragikuma, hogy ezt a bálványistent az ember kreálta magának: és teremtette az ember a bálványait (isteneit) a maga képére és hasonlatosságára. Tehát a pénz, az anyagiak démoni megjelenésével az ember önmagának egy negatív dimenzióját tárja fel (óember) önmaga előtt, csak önmagától való elvakultságában ezt nem, vagy nehezen ismeri fel.

A bálványisten tragikuma

A pénzisten megkötöz. Az embert, áldozatát teljesen ehhez a világhoz köti. A piaci törvények immanensek, kegyetlenek. A pénzisten és ígéhirdetői teljesen ehhez a világhoz kötik a figyelmünket: a technika márkás csodáitól kezdve a ruházatkodás eleganciájáig. Mindez nem lenne baj, ha nem lenne egyúttal öncsonkító valóság a (poszt)modern ember teljes megkötözöttsége. S a drámai benne az, hogy a pénzisten – ez a bálványisten – a gyenge embert saját magához köti: a pénz kötelék. Megkötöz. S az embert önmagához köti. S az önmagához kötött ember a másiktól elidegenedett ember! A pénzimádó, a bálványistent imádó ember nem ismer barátságot, testvériséget, csak konkurenciát, és/vagy érdekszövetséget. A pénzisten teljesen elveszi a figyelmünket a transzcendenciáról. [Csak akkor nem, ha mi vagyunk a pénz urai: nem szolgálai! Ez az igazi kérdés: eszközöm-e, vagy bálványom?]

Minden szinten sikerül a pénzistennek kihasználni a gyenge ember gyenge pontjait: 1) a bűnözés, 2) szerencsejáték, 3) és az öncélú vállalkozás. Mind a háromnak egyetlen egy célja van: pénzt szerezni! Bizonyára a leg-
aljasabb, és démoni a bűnözés (ezerarcú – ezerszeresen fofátlan). A szerencsejáték sem mentes a vallásos dimenzióktól, hiszen még istennője is van (Fortuna).

S mindennek a titka az emberi lélekben van: nem az a darab dollár, vagy euró papír, vagy forint-schein önmagában véve a bálványisten, hanem bennünk, emberekben romlott el végzetesen valami. Mi reszketünk azért, hogy feláldozhassuk magunkat és egymást a pénzisten idegölő és életet pusztító oltárán. Mert az üdvösséget hajszoljuk, de nem akarjuk, vagy nem tudjuk elhinni, hogy az örök üdvösséget nem lenne szabad kijátszani az átmeneti és múlandó földi, evilági boldogsággal. Mert úgyis minden örömben ott van azonnal az öröm is.

S mindennek a titka mégis túlnan van az emberi lélek: az emberi lélek mögött, a hátunk mögött, vagy sokszor szemben, ott egy nagy hazudozó, aki/amely elhitei velünk, hogy a földi boldogság az életünk végső értelme. S amikor beállítja az embert ez a nagy hazudozó arra, hogy ez a földi boldogság, ez a földi komfort az életünk végső értelme, akkor teljes egészében megfoszt bennünket az örök üdvösség komolyan vételétől.

A keresztyén ember és a pénz, az anyagiak

A hívő embernek is van dolga a pénzzel, hiszen ennek a világban a kényszerpályáján élünk, témáról, hiszen KÉNYES! Kellemetlen, irritáló, és a legtöbb hívő embernek lelkiismeret boltba, piacra, vásárolni vagy eladni nekünk is szükséges. A pénz – nem szívesen beszélünk róla – furdalást okoz. Ha nincs, kínos, ha van, kín.

Különösen a lelkészek helyzete komplikált. Ha van pénzük, és jó életszínvonalon élhetnek, akkor irigylik őket. Ha nincs pénzük, és szegények, akkor pedig sajnálják és lenézik őket, mondván, lám-lám semmire se viték.

A pénz kínos téma. Ha van – az is baj, ha nincs, az még nagyobb baj.

A lelkészek sorsa éppen ezért kicsit nehéz ebben a vonatkozásban: mert eltartottak vagyunk. A gyülekezet el-tartottai, amikor sok esetben valóban a szegény özvegy-asszonyok utolsó filléreiből él a gyülekezet. [Szerencsés vagy nem szerencsés kivétel: amikor egy gyülekezet fő bevételi forrása bérleményekből, temetőkből, azaz gazdálkodásból adatik.]

A pénz kínos téma – különösen is protestáns egyházakban!

Itt különbséget tehetünk a címnek megfelelően az általánosság és a specifikum között. Általánosságban: a keresztyén ember és a pénz! Specifikum: a hívő keresztyén ember és a pénz. S a specifikum csúcsa: a hívő lelkész és a pénz.

Méltó a munkás a maga jutalmára. S arra is számos példa van a Szentírásban, hogy az anyagi jólét az Isten ajándéka. A nyomtató ökörnek ne kösd be a száját, de ne kerüljünk a Mammon bűvkörébe, mert minden rossznak a pénz szerelme a gyökere. S az egész kérdés a HIT KÉRDÉSE, ahogy Pál írta: ha kell, tudunk-e bővelkedni, és ha kell, tudunk-e szűkölködni? Az idősebb generáció hívő tagjai igazi bizonyosságát adták annak, hogy tudnak szűkölködni. A volt, totalitárius szocializmus idején sok lelkészcsalád hordozta a szegénység nehéz terhét.

Pérez: kínos kérdés, különösen, ha még a TIZED problémáját is idevennénk!

Hallgatni (a témáról) talán aranya – beszélni csak ezüst, de az is valuta-érték! Tehát ha ez a feladat, beszél-

jünk róla. Vagy jobb lenne erről hallgatni? S jobb lenne általános szinten megmaradva, tanítást kapva nem magunkról, hanem a ránk-bízottokról beszélni, hogy ők hogyan viselkedjenek pénzzel szemben?

E sorok szerzője vallomással tartozik: olykor oktalan szorongást él át a pénz, az anyagiak miatt. Oktalan, értelmetlen, mert egy lassan lekerekedő élet során a gondviselés csodáját volt mód megtapasztalni. Az átmeneti szorongás oka az 50-es (60-as) évek drámai szegénysége.

Pedig Isten nem is egyszer megmutatta, hogy milyen fantasztikusan a tenyerén hordozza az övéit. De a gyerekkori emlék a lélekbe rágódott, és az óember kapaszkodik belé. A történet célja csak az illusztráció: 1976-ban a maroknyi ceglédi evangélikus gyülekezet olyan szegény volt, hogy a lelkészlakás renoválásra nem volt egy fillérje sem. S lakni kellett benne. S történt, hogy Útmutató ígéje az egyik reggel az volt, amikor Jézus kérdezi a tanítványait: volt-e valamiben hiányotok, amíg velem jártatok? Lk 22³⁵Azután ezt kérdezte tőlük: „Amikor elküldtelek titeket erszény, tarisznya és saru nélkül, volt-e hiányotok valamiben?” „Semmiben” – válaszolták.” Ez így lehetett akkor! De most? A reménység híján elkészített költségvetés szerint 70 ezer forintra lett volna szükség a tatarozáshoz, de a szerény gyülekezeti kasszában 700 forint sem volt. Segítségre nem volt kilátás. Az olvasott ige – a hiány hiányáról – zúgolódást váltott ki a gyarló emberi lélekből. A helyzet megoldhatatlansága nyomasztó (depressziós) hangulatot teremtett, és ebben a helyzetben történt meg a hihetetlen. Ugyanezen a napon meg is oldódott a helyzet, a parókia szomszédságában működő, és terjeszkedni kívánó nyomdaüzem kérése következtében. A gyülekezeti terület meglehetősen nagy volt, és ebből kértek egy akkora területet, aminek bekerülési összege 75 ezer forint volt. Nem 12 kosár a maradék, hanem 5 ezer forint.

S egyet alapítétként már meg kellene jegyezni: Isten színe előtt személy szerint kell döntenie, hogy az adott anyagi lehetőségért hálás vagyok-e vagy zúgolodom? Mert ez az alapvető kérdés az anyagiak kapcsán: Istenre hagyatkozom-e és megelégszem annyival, amennyit kapok, vagy túlhajtott, reklám által felkeltett vágyaimnak a rabszolgája vagyok-e? Ez Jézus konkrét kérdése: Isten vagy mammon? Kinek a vonzásában élek? Melyik nyúgöz le?

„Csak” bevezetem a témát, de van hívő közösség, a Krisztus teste, az egyház: és annak tagjai kötelesek egymást hordoznia (Gal 6,2) a pénz és a hit dolgaiban! Mert a téma kényes... de fontos! (Olvasandó: a Mt 6,24-34. és az 1Tim 6,9-12).

Kérdések továbbgondolásra

1. Nem súlyos és tragikus anomália-e, hogy a vagyontalan Jézus történelmi életterében – keresztyénség, egyház – születik meg a pénzközpontú, azaz kapitalista társadalom?
2. Miért csak ott van anyagelvűség, materializmus, ahol a keresztyénség hirdeti az ígét? Az iszlám világa a mai napig nem ismeri, nem érti az anyagelvűséget!
3. Igaza lehet-e A. Tamásnak, aki szerint a tulajdonlás (magántulajdon) paradicsomi jog, mert e nélkül az

ember érdektelen, közömbös lenne elesettsége, elbukása miatt? Ha nem gyűjthet az ember, akkor nem érdekelt, és nem használna sem magának, sem a hazájának, környezetének?

4 Vajon a Miatyánk imádságának ezt a kérését miképpen értsük: add meg nekünk mindennapi kenyerünket, vagy dolgozzunk meg érte? Kenyérkereset, vagy kenyéradomány?

5 Tényleg az anyagi javak biztosítják-e az emberi méltóságot? A gazdagnak nagy társadalmi tekintélye van, a szegény pedig leszázalékolt ember, a szava nem számít, legfeljebb a voksa vehető meg fillérekért?

6 Anyagiakba vetett bizalom, vagy gondviselés? Mi is a bizalom? Mivel nem volt eső, kérték a lelkészt többen, hogy a következő vasárnap imádkozzanak esőért. És a lelkész kérdése: hányan hoztak esernyőt?

7 Elégséges szociális érzékenységgel rendelkezik-e az egyház? Kiknek kell segíteni? A betérő koldusnak, vagy a gyülekezet elesettjeinek? Vagy mindkettőnek? S ha szétosztjuk a gyülekezetet vagy a saját vagyonunkat? Kinek tartozunk felelősséggel?

8 Maradjon minden a lejtőn, amely a fehér és keresztyén civilizációt a szakadékba veszi? Közgazdászok szerint itt az előszele a III. világháborúnak, amely a terrorizmus formájában már folyik is! Mondhatjuk-e azt, hogy jól van így, mert apokaliptikus időköt élünk? Az utolsó időkre (eszaktológia) hivatkozhatunk-e? Pl. ahogy az erről a 2Tim 3,1kk-ben olvassunk? Vagyis minél rosszabb annál jobb, annál közelebb a Krisztus? Vagy teológiai analíziseinkkel álljunk a világ elé?

Igei zárszó

Igen, kiáltanunk kell, minden nehézség, ellentmondás, feszültség, a téma megoldatlansága, vagy konfúzus volta ellenére is. A legfontosabb, hogy Isten ígéjéhez kötött lelkiismerettel szólaljunk meg! Nem ideológiai alapállásból (igazolando a gazdaság, vagy igazolando a szegénység), hanem igehirdetői alapállásból. Az igehirdető feladata pedig az anyagaik valóságában eltévedt embert igazi távlatára, mennyei elhivatottságára figyelmeztetni, és az odavezető utat megmutatni. S e szolgálatban senkinek sem feladata éhen halni, vagy rongyos ruhában járni, mert a Názáreti Jézus szava ige:

Mt 25”Ezért mondom nektek: ne aggódjatok életekért, hogy mit egyetek, és mit igyatok, se testetekért, hogy mivel ruházkodjatok. Nem több-e az élet a tápláléknál, és a test a ruháztatnál? 26Nézzétek meg az égi madarakat: nem vetnek, nem is aratnak, csűrbe sem takarnak, és mennyei Atyátok eltartja őket. Nem vagytok-e ti sokkal értékesebbek náluk? 27Aggódásával pedig ki tudná közületek meghosszabbítani életét csak egy arasznyival is? 28Mit aggódtok a ruháztatért is.” 33De keressétek először az ő országát és igazságát, és ezek is mind ráadásul megadatnak nektek. 34Ne aggódjatok tehát a holnapért, mert a holnap majd aggódik magáért: elég minden napnak a maga baja.” Gondviselésünket újra és újra meg kell fogalmaznunk és tapasztalnunk!

1Tim 6⁶Valóban nagy nyereség a kegyesség megelégedéssel, ⁷mert semmit sem hoztunk a világra, nem is vihetünk ki semmit belőle. ⁸De ha van élelmünk és ruházatunk, elégedjünk meg vele. ⁹Akik pedig meg akarnak gazdagodni, kísértésbe meg csapdába, sok esztelen és káros kívánságba esnek, amelyek az embereket pusztulásba és romlásba döntenek. ¹⁰Mert minden rossznak gyökere a pénz szerelme, amely után sóvárogva egyesek eltévelyedtek a hittől, és sok fájdalmat okoztak önmaguknak. ¹¹Te pedig, Isten embere, kerülj ezeket. Ellenben törekedj igazságra, kegyességre, hitre, szeretetre, állhatatosságra, szelídlelkűségre. ¹²Harcold meg a hit nemes harcát, ragadd meg az örök életet, amelyre elhívattál, amelyről vallást tettél szép hitvallással sok tanú előtt.”

Ribár János

IRODALOM:

1. Erich Fromm: Birtokolni vagy létezni? Egy új társadalom alapvetése. Akadémia Kiadó, Budapest, 1994.

2. Manfred Josuttis: Der Pfarrer ist anders, Aspekte einer zeitgenössischen Pastoraltheologie, Kaiser, München, 1987.
3. Peter Hahne: Schluß mit lustig. Das Ende der Spaßgesellschaft, Verlag Johannes, 2005. Lahr/Schwartzwald.
4. David C. Kortén: Tőkés társadalmak világalma, Kapu Kiadó, Budapest, 1996.
5. Albert Nolan: A kereszténység előtti Jézus, Budapest, 1996. Esze Tamás kiadása.
6. Kapitalizmus és kereszténység. Igen Kiadó, IGEN Katolikus Kulturális Egyesület, 2004. Budapest. Szerkesztette: Bethlenfalvy Gábor.
7. Bodai Zsuzsa: A reformátorok gazdasági tanításai (Internetről, Google kereső).
8. Lehetnek-e gazdagok a keresztények? Internet, Google kereső.
9. Kocsis Tamás: A Földi Paradicsom prófétái, avagy mérlegen a biznizs-kereszténység ideológiája. In: Kovász, II. évf. 2. szám, 1998.

(Az előadás elhangzott: Balatonszárszó, Ref. Konferencia Központ, 2006. június 20-án.)

KITEKINTÉS

Rendelt határaink és Isten határtalansága

Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Basel), annak magyarországi egyesülete és a Rimaszombat és Vidéke Polgári Társaság 2006. május 21-27. között Gömörország fővárosában, Rimaszombatban rendezte meg éves Akadémiai Napjait. Ebben az esztendőben a tanácskozás főtémája így hangzott „Határtalan régiók”. A program gazdag volt mind a tematikus, mind pedig a közösségépítő helyi értékeket ismertető részében. Az alábbi két előadással pillanthatunk be az Akadémiai Napok tudományos világába. (A szerk.)

A határ és a határtalanság fogalma Isten és az ember egymáshoz való viszonyának egyik alapvető vonatkozását jelöli. Isten örök, valljuk – az Örökkévaló fogalma egyet jelent Istennel s arra utal, amit az ember valójában képtelen felfogni: hogy Isten határtalan térben és időben, lehetőségeiben, türelmében, megértésében, szeretetében, jóságában és kegyelmében. A szinonimákról: a határtalanságról vagy a végtelenségről is leginkább e fogalmak ellentéte alapján lehet valami elképzelésünk, hiszen a mi lehetőségeink végesek, mind időben, mind térben – nem beszélve a megértésről, a jóságról vagy a türelmről.

Az ember azonban ősidők óta nehezen tudja elfogadni lehetőségeinek végeességét. Nagyobb hatalomra vágyik, meg akarja örökíteni magát abban, amit alkotott, nehezen fogadja el azt, hogy életében mindennek rendelt ideje van.

Az ember végeességének határai egyáltalán nem egyértelműek. Az évszázadok során a határvonalak eltolódtak, lehetőségeink a tudományok és a tapasztalat segítségével kitágultak. Új kérdések foglalkoztatnak minket, s ma már az sem egyértelmű, hogy hol kezdődik, s hol fejeződik be az élet. A kérdés az, hogy mi következik ebből számunkra itt és most. Mi az, ami még mindig, örök-

ké érvényben marad, s mi az, amit el kell vetnünk, mert érvényét veszítette, elavult s gátolja az élet kiteljesedését.

Az előadás néhány közismert bibliai történet alapján keresi a választ arra, hogy mit jelenthetnek ma Istentől rendelt határaink. Az Örökkévaló és a lehetőségeiben határokba ütköző ember viszonyát vizsgáljuk. Gátakba ütközik-e az ember, s ha igen, melyek azok a gátak s mi a jelentőségük? Nehezítik vagy könnyítik az életben való tájékozódást, az egymáshoz való viszonyunkat?

Mindennek rendelt tere van: A teremtés, mint elhatárolás

„Kezdetben teremtette Isten a mennyet és a földet. A föld még kietlen és pusztta volt, a mélység fölött sötétség volt, de Isten Lelke lebegett a vizek fölött” (Mózes 1,1-2).

Ezekkel a szavakkal kezdődik a Biblia: Kezdetben a föld még kietlen volt és pusztta, mély sötétség uralkodott mindenek fölött, úgy, hogy a dolgokat nem lehetett megkülönböztetni egymástól. Kezdetben volt a káosz, a semmi – vagy héberül: tohuwabohu. És Isten teremtette ebből a semmiből az eget és a földet és mindeneket. Minden nap ugyanazt tette: *elválasztotta* a dolgokat egymástól. Határt szabott a térnek és formát, alakot adott a dolgok-

nak, megkülönböztette őket. A teremtés mítoszában – a „mítosz” fogalom az élet értelmének legősibb és általános érvényű, tehát nem természettudományos értelmezését jelöli – Isten a határtalan, amorf térből (amely pontosan határtalansága miatt nem alkalmas az életre) megteremti a teret, amelyben élni lehet. Teret biztosít, megteremti az eget és ráhelyezi az égitesteket, sőt, behelyezi a madarakat; megteremti a vizeket s behelyezi a halakat, s a vizeket elválasztja a szárazföldtől, hogy a szárazföldi növényeknek és állatoknak is biztosítva legyen az életterük. Mindennek rendelt helye van, minden racionális, minden működik, sőt mi több: minden jó. Isten minden nap visszanez s látja, hogy az, amit teremtett, az jó.

A teremtés története alapján az első, amit Isten tesz, nem más, mint az, hogy határokat húz, elválaszt. A határ szó rosszul cseng fülünkben, nekünk más asszociációink vannak: elhatárolódás, apartheid, tilos terület, bezártság, büntetés, szétválasztás, búcsú – hogy csak néhányat említsek. Pedig a határ, az elhatárolás eredetileg az ellenkezőjét jelenti és életet biztosít: megvéd a határtalan úrtól, a semmitől, a zűrzavartól, a sötétségtől, de még az örökös tevékenykedéstől is – gondoljunk csak a teremtés hetedik napjára, melyen a megpihenés, az örökös változások utáni regenerálódás rendeltetett el.

Isten elválaszt, elhatárol és azt mondja: Legyen! Életet ad és életet biztosít. A teremtés: nem más, mint az élet rendjének megalapozása. Mindennek rendelt helye, rendelt tere van, s jó, hogy ez így van. A madarak az eget, a halak a vizet, az emlősök elsősorban a szárazföldet kapják – itt jó nekik, itt a legéletképesebbek, a legszabadabbak. A teremtett rend jó: Isten és a teremtmények ezt a rendet jónak tartják.

A határok megismerése és az emberi felelősség

Az egyetlen élőlény, aki a térben való elhatárolódást nem tartja be, az az ember, de ez nem engedetlenségének következménye, hanem mert számára tulajdonképpen nincs extra-hely biztosítva. Az első ember – férfi és nő alakban – mindent megkap: „Szaporodjatok, sokasodjatok, töltsétek be és hódítsátok meg a földet. Uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain és a földön mozgó minden élőlényen!” (1Móz 1,28).

Az embernek térben tulajdonképpen nincsenek határai, de azért ő is védve van. Erről tanúskodik az idősebb, de a Bibliában a második teremtéstörténet, amely egy jó fél évezreddel korábban született, mint az első. Ebben az első emberpár egy jól körülhatárolt területen él, az Éden kertjében, Isten teljes védettségében, s nem ismeri a hiányérzetet. Mindenképp megvan, minden jó, mindent használhatnak. Szinte végtelenek a lehetőségeik, de csak „szinte”. Egyetlen körülhatárolt (határ!) terület, egyetlenegy tiltott fa van a kertben, a jó és a rossz tudásának fája. A teljességhez ez a tudás hozzátartozik. Ugyanakkor ez a tudás véget vet egy állapotnak, amely még nem ismeri a különbségtevést, amelyben „jó” és „rossz” mint fogalom, mint tapasztalat még nem létezik. Gondoljunk csak meg: amíg minden jó, addig nem tudjuk, mi a rossz. A pozitív érzések csak akkor fogalmazódnak meg, ha velük szemben megtapasztaljuk a negatívumokat, a hiányt. Valószínűleg ismerik a kisgyerek történetét, akiről mindenki azt hiszi,

hogy fogyatékos, mert nem beszél. Aztán a gyerek négy évesen megszólal az asztalnál: „Édesanyám, kérem szépen a sót!” „Hát te tudsz beszélni?”, kérdezik tőle, mire a gyerek: „Persze, csak eddig mindig minden rendben volt.”

A jó és a rossz tudása nem hiányozhat a teljesség kertjéből, de megtapasztalása véget vet az ártatlanság állapotának. Az az ártatlan ember, akinek még fogalma sincs arról, hogy a másik emberrel vagy vele valami rossz is történhet, s hogy ezt a rosszat ő maga is okozhatja. Az ártatlan nem tudja, hogy amit tesz, az rossz. Ezért nem is hibáztatható.

A felelősség vállalása egyet jelent az ártatlanság végleges elvesztésével. Így is értelmezhetjük a történetet: az első emberpár kipróbált valamit, aminek nem számolt a következményeivel, mert eladdig nem is ismerte a „következmény” fogalmát. Ahhoz, hogy ezt megismerje, el kellett követnie azt, amit elkövetett: meg kellett szegnie a tiltást, vagy a témánk alapján: át kellett hágnia a határokat. Engedetlenségének következménye az lett, hogy a lehető legfájdalmasabb úton kellett megtanulnia azt, mit jelent a felelősség, mit jelent a felnőtté válás. Rá kellett jönnie arra, hogy az ártatlanság állapotából csak egyszer lehet kiesni – oda többé visszamenni nem lehet.

Fontosnak tartom itt megjegyezni, hogy az „ártatlanság” fogalmát nem morális, különösen nem szexuál-morális szempontból használom. Az ártatlanság nem erény, hanem az eredeti állapotra utal, olyan eredetre, amelyből csak kilépni lehet, de oda visszamenni képtelenség. A paradicsomból való kiűzetésnek története a dolgok megfordíthatatlanságát meséli el. Ami megtörtént, azt nem lehet többé nem-megtörténtnek nyilvánítani. A tiltott gyümölcs megkóstolásának történetét így is lehetne érteni: Isten azért haragszik az első emberpárra, mert tudja, amit a másik kettő még tapasztalatból nem tudhat: azt, hogy milyen következményei vannak egy-egy tettnek.

Ez az olvasat azonban megkérdőjelezi a mi bűnfogalmunkat. Jellemző az, hogy a zsidók soha nem is beszélnek bűnbeesésről. A „bűnbeesés” és az „eredendő bűn” fogalma a mi keresztyén, Szent Ágostontól származó értelmezésünkben náluk hiányzik. Ez a látásmód segíthet minket abban, hogy az egyik legősibb történetet újra fogalmazzuk, valahogy így: Az ember él szabad akaratával, s azt teszi, amit *nem kellene* tennie, de amit *megtehet*. Ezért vállalnia kell tettének következményeit. Hordoznia kell magával az újonnan nyert tudást, amely kínzó, megszégyenítő, félelmetes – de ami nem a vég. El kell távoznia az éden kertjéből, de nem kell meghalnia, hanem élhet, s tanulhat: mostantól kezdve a maga kárán. Szabad s Isten feltétlen tiszteletben tartja a szabadságát.

Az emberpár eszik a tudás fájáról s hirtelen elszégyelli magát. Mint az a gyerek, aki egyik pillanatról a másikra szemérmes lesz. Tegnap még eszébe sem jutott volna takargatni a meztelenségét, ma már el sem tudja képzelni, hogy szülei megláthatnák. – A tiltott gyümölcs élvezetétől Ádám és Éva valami egészen mást várt el, mint ami bekövetkezett. Hatalomra számítottak s helyette rájöttek valamire, amit addig nem tudtak, megismertek valamit, amiről addig fogalmuk sem volt: a szégyent, ember és Isten előtt. Valóban nagy árat fizettek a tudásukért.

A határok megsértése következményekkel jár, amit vállalni kell. Isten kiűzeti az emberpárt a paradicsomból s így magának is meg kell válnia tőlük. El kell őket enged-

nie. Magukra kell őket hagynia, hogy boldoguljanak, ahogy tudnak. Nem a szeretete múlik el, hiszen az Evangélium az, hogy Isten soha el nem hagyja az embert, de a közvetlen viszony elmúlik, hiszen az embernek másként kell megismernie az életet. Annak minden árnyalatával.

A határ és határtalanság kérdéskörének első története tehát az első bibliai történet-komplexum, a teremtés és az ún. bűnbeesés története, amelyet mi hajlamosak vagyunk morális kategóriákban érteni, hiszen a tradíció ezt sugallja nekünk. De ha az eredeti szöveghez visszanyarodunk („sola scriptura”!), akkor azt tapasztalhatjuk, hogy a bűnbeesésnek nem morális, hanem egzisztenciális jelentősége van. Az ember bűne az, hogy végérvényesen eltávolodik az Isten közvetlen közelségétől. Hogy a maga döntése alapján úgy tágítja ki a határait, hogy a vesztébe rohan. Tettéért vállalnia kell a felelősséget, az ún. kiűzetést a paradicsomból, az önálló életet telve rizikóval, izgalommal, szenvedéssel és a választás kínjával és lehetőségeivel. De a bűnbeesés története arról is szól, hogy Isten ezt a tőle elszakadó embert nem hagyja el, hanem – és erről tanúskodik a Biblia – vele van egész életében, jóban-rosszban. Hogy milyen módon van Isten az emberrel – ezt általánosságban nem tudjuk elmondani, csak azt mondhatjuk: ez a vele-lét megtapasztalható. A Biblia azoknak az embereknek tanúbizonysága, akik megtapasztalták az Isten feltétlen szolidaritását.

Erről a történetről még csak annyit, hogy kérdezhetnénk magunktól: miért állított oda Isten egy fát a kert közepébe, ha megtiltotta a róla való evést? Miért vitte az embert kísértésbe?

A kérdésre adott első válasz így hangzott: Isten nem takarhatta el az ember elől, hogy a teljességhez a jó és a rossz tudása is hozzátartozik.

A második válasz-kísérlet témánk alapján a határokhoz kapcsolódik: az embernek meg kell értenie, hogy majdnem mindent szabad tennie – de csak majdnem. Bizonyos dolgok csak Istenre tartoznak. Vannak dolgok, amelyek meghaladják kompetenciáját. Gondoljunk csak a mai etikai vitákra: meddig mehet el az ember a kutatásban, a kísérletezésben, s mikor kell – éppen felelősségének tudatában – magát korlátoznia? A tiltott fa gyümölcse így marad aktuális.

A kommunikáció határai és lehetőségei: Bábel és Püünkösöd

Isten határtalansága és az ember határai – hogyan mutatkozik ez meg az emberek egymás közötti kommunikációjában? Elképzelhető-e egy olyan világ, amelyben az emberek tökéletesen megértik egymást? Létezik-e tökéletes nyelv? Umberto Eco egy egész könyvet szentelt ennek a témának (*A tökéletes nyelv keresése*, 1998), s leírja az emberek egyik léghősibb álmát: olyan nyelvet találni, amely tökéletesen kifejezi gondolatainkat s a másik ember számára is maradéktalanul azt jelenti, amit mi szándékoztunk kifejezni. Vajon Ádám használta a tökéletes nyelvet, amikor minden földi lénynek nevet adott? S vajon ez a nyelv is elveszett a paradicsomból való kiűzetéskor? Vajon a teremtéstörténet egyben a léghősibb nyelv eredetének is a története? – kérdezi. De akkor mit történt ezzel a nyelvvel? Eco a kultúrtörténeti fejtegetéseiben az ember ősi vágyát vizsgálja: visszanyerni az

eredeti, a tökéletes nyelvet. Melyik lehet ez, kérdezhetjük? Talán a misztika nyelve, amely lemond a ráció elismert szabályairól s öntörvényű nyelvet hoz létre? Vagy talán az eszperantó volna ez a nyelv?

Az ezzel a témával foglalkozó két bibliai paradigma: Bábel és Püünkösöd. Gyakran emlegetett történetek ezek, s legtöbbször megelégszünk a következő sémával: a Bábel tornyának építése arról szól, mondjuk, hogy az ember teljhatalmat akart, még Istent is le akarta győzni, ezért Isten keményen megbüntette: elvette tőle a közös nyelvet, hogy megakadályozza az ember ördögi tervét. Bábel az egymás közti teljes kommunikáció megszűnésének története.

Püünkösöd az ellentörténet, tanultuk: Itt csodálatos dolog történik az emberekkel: egyik pillanatról a másikra képesek lesznek megérteni egymást, függetlenül attól, hogy ki milyen nyelvet beszél eredetileg. Ez a képességük elveszi tőlük a félelmeiket, amelyek gúzsba kötötték eddigi életüket.

Nagyon leegyszerűsítve nagyjából ezekkel a gondolatlattársításokkal találkozunk, ha a két történetre gondolunk. Most megpróbálom a két történetet a mi összefüggésünkbe helyezni. Hogyan mutatkozik meg bennük Isten határtalansága s a mi határaink?

Mózes első könyvének 11. fejezetében a nyelvek elválasztásának történetét olvashatjuk.

Itt az emberek – elsősorban nomádok és bevándorlók – elhatározzák, hogy letelepednek: összefognak s várost építenek. Alapjában igen szép vállalkozás ez, arról tanúskodik, hogy az emberek végre nem harcolnak egymás ellen, hanem össze akarnak fogni valami közös cél érdekében. Várost akarnak és tornyot, melynek „teteje az égig érjen”. S hírnevet is akarnak, amely odahívogatja a szétszéledten élő embercsoportokat. – Eddig minden rendben is volna. Csakhogy ezek az emberek minden jószándékuk ellenére sem ismerték el a határaikat. Égig érő tornyot akartak építeni – uralni akarták tehát eget és földet. Isten a történetben erre a túlzó ambícióra reagál, s arra, hogy látja, hogy ez „csak a kezdete annak, amit tenni akarnak. És most semmi sem gátolja őket, hogy véghezvigyék mindazt, amit elterveznek” (Gen 11,6). A Bábel történetét ez a hajtóerő teszi többek között aktuálisá: az emberek az elérhetetlent is el akarják érni, meg akarják valósítani, nem ismervén el a határaikat. Megint csak a jelenlegi etikai vitákra kell gondolnunk: mi az, amit a tudomány mai állása meg tud tenni – s mi az, amit meg szabad ebből valósítani? Milyen magasra építheti a kísérletek tornyát? A bábeli történet ebben az olvasatban ugyancsak az önkorlátozás szükségességének története.

„Az Úr pedig szállt, hogy lássa azt a várost és tornyot, amelyet az emberek építettek”. Ez azt is jelenti: Isten kétség kívül nagyobb maradt, mint a hatalmas torony, a torony valójában nem veszélyeztette a szuverenitását. Ennek ellenére a torony veszélyt jelentett, mert a megállni nem tudást jelképezte. Isten tehát az embert korlátai közé vezette vissza azzal, hogy elvette tőle a teljes kommunikáció lehetőségét. Közölte az emberrel, hogy emberként, a teremtés koronájaként élni kötelez valamire: felelősségre szólít fel. A korona csak annak jár, aki tudja, mit jelent a felelősség. Amikor Isten az embert arra szólítja fel, hogy hódítsa meg a földet („Szaporodjatok, sokasodjatok, töltsétek be és hódítsátok meg a földet”, Gen 1,28b), akkor biztosan nem a hódító hadjárat-

okra gondol, hanem arra a felelősségteljes hódításra, amellyel a természet ellenséges erőit meg lehet szelídíteni, hogy emberi élet egyáltalán lehetséges legyen.

Az embert Isten tehát azáltal korlátozza, hogy összekeveri a nyelvét. A tornyot építők, a magasba törők, azok, akik Istent is le akarják hagyni, egyszer csak azon kapják magukat, hogy nem értik egymást. Bábel annak a tragikumnak is a története, hogy nem értjük egymást. Bábel tulajdonképpen a félreértések eredetének története. Mint tudjuk, még csak nem is kell különböző nyelvet beszélnünk ahhoz, hogy ne értsük meg egymást. Hogy elbeszéljünk egymás mellett. Hogy elakadjon a szavunk, vagy hogy halljuk a szavakat, anélkül, hogy odahallgatnánk arra, amit mondani akarnak nekünk.

Ez Bábel negatív oldala. Van azonban a történetnek egy másik oldala is, és erre ritkábban gondolunk.

Így volt ez már az édenből való kiűzetés történetében is: a veszteség nem csak tragédiát jelentett, nem mindennek a végét, hanem új kezdetet is: az ember felnőtte válásának a kezdetét. Úgy gondolom, ebből a szempontból Bábel is hasonló történet: nem csak valaminek az elvesztéséről szól, hanem új lehetőségeket is mutat. Így van ez a legtöbb veszteséggel. A romok tetején gyakran épül idővel valami – legtöbbször valami egészen más. Kísérjük most meg Bábelt úgy érteni, mint az új lehetőségeknek a kezdetét is. Nem mint büntetést, hanem mint új szabadságot – a korlátaink ellenére is.

Korlátok és önkorlátozás mint lehetőség

Bábel így is értelmezhető lehetne: Bár nem értek meg mindent, de most már nem is kell mindent megértenem. Korlátozva vagyok a nyelvemmel, a helyi kultúrámmal, nem vagyok mindenhol otthon, nem értem a mások szokásait, kifejezéseit, még a mimikáját sem, de rájöttem, hogy nem is akarok mindenben és mindenhol otthon lenni. Nem akarok mindent teljesen megérteni sem. Valamiféle új szabadságra lelhet az ember azzal, hogy nem akar mindenható, nem akar mindenben minden – és minden lében kanál lenni. Bábel azt is jelentheti: Hagyom az embereket olyannak lenni, amilyenek, nem akarom őket sem a magam képére, sem a magam ízlésére alakítani. Tiszteletben tartom mások autonómiáját és ugyanakkor ragaszkodom a magam autonómiájához. Bábel az embert a másik ember és a másik szokások tiszteletben tartására is emlékeztetheti. A határok, melyek ebben az esetben az idegen nyelveket jelentik, nem csak a börtön asszociációját kelthetik. A határ védhet is – megvédhet mások, sőt, bizonyos helyzetekben önmagunk előtt is. A határ azt is jelentheti: Eddig engedlek, tovább nem.

A határok megsértése az emberi kapcsolatokra is vonatkozik s valószínűleg ott kezdődik, amikor azt feltételezzük egymásról, hogy a másikat tökéletesen ismerjük, anélkül, hogy megkérdeznénk. A „Tudom, milyen vagy, tudom, mit akarsz, majd én megmondom, mit kell tenned” magatartás az, amit Isten nem enged. Lerombolja az önteltség falait és a magabiztos embert összezavarja. Bábel arra emlékeztet, hogy jobb egymást először megkérdeznünk, mint egymásról dolgokat állni tanunk.

Bábel története így is érthető: Isten közbelép, mert megvédi az embert az önkényeskedéstől. Isten határt szab az embernek, aki nem akarja elismerni magától a határait.

A bábeli veszteség tehát nem azt jelenti, hogy mindennek vége, sokkal inkább azt, hogy egy bizonyos állapotnak lett vége – végérvényesen. A veszteség határokat jelöl, s az új határok tudomásul vétele mindig nagyon fájdalmas dolog annak, aki elveszített valamit. De a bibliai történetek arról is szólnak, hogy lehet tovább élni, mert Isten határai nem beszűkítenek, hanem az életet bizonyos keretek közé helyezik. Hagyják az embert felnőni, szabadságot adnak neki: a paradicsomban még nem létezik a szabadság fogalma, mert még nincs mögötte tapasztalat, tanulhatjuk az első példából. A második példa meg arra vezethet minket, hogy tudatosítsuk magunkban: nemcsak nekem, a másik embernek is vannak határai, amelyeket tiszteletben kell tartani.

Mindez igen szigorúan is hangzik. Mintha Isten mindig fegyelmezné az embert – mintha mindig elvenne tőle valamit, ami neki jó, mintha azzal nevelné, hogy szűk keretek közé szorítja. – Ne felejtjük el azonban, hogy a bibliai üzenet elsősorban azokhoz szól, akiknek beszűkült az életterük, lehatárolódtak a lehetőségeik, akik magukra maradtak a akik nem értik, mi történik velük. Isten nekik ígéri feltétlen hűségét.

A pünködsi kommunikáció mint szabadság

A pünködsi történetet Bábel ellenképeként emlegetjük. Pünkösd az együttérző, szerető Isten története mindazokkal, akik félnek, akik nem tudják kifejezni magukat, akik a szűk határok között, kényszerű rejtékelyükön elvesztették beszédkészségüket és megnémultak. Pünkösd arról szól, hogy nemcsak a jót lehet elveszíteni, hanem a rosszat is: a félelmeket meg a magányt is; hogy a szorongatás fogságából ki lehet szabadulni. Fontos itt megjegyezni, hogy Pünkösdkor nem a külső körülmények változtak meg, nem a keresztényüldözések szűntek meg, hanem a – legnagyobb részben jogos – félelmek.

Pünkösd a szenvedőkkel együtt érző Isten szeretetének története, aki megszabadítja a rettegőket a félelmeiktől és az új élet lehetőségét kínálja fel nekik. A rejtékelyükön tartózkodó, már egymással sem kommunikáló – s ki tudja: talán egymásra is gyanakvó – tanítványok csodálatos módon erőt kapnak azáltal, hogy megnyílik értelmük s megértik egymást. Értik egymást, pedig nem egy nyelvet beszélnek. Az anyanyelvükön kimondott szavakat mindenki a maga nyelvén érti meg. Nem eszperantót beszélnek, nem is azt a fantázia-tökéletes nyelvet, amely mindent pontosan ki tud fejezni, nincs egységes nyelv, mert a Lélek a különbségeket még pünkösdkor sem keni el és nem szünteti meg. Pünkösd csodálatos üzenetéhez éppen az is hozzátartozik, hogy az egymás megértéséhez nem az kell, hogy azonosak legyünk. Mindenki megőrizheti a maga gyökereit, az anyanyelvét, a tájszólása jellegzetességeit, a szokásait – s a Lélekben eggyé váló gyülekezetben ezzel együtt fogadják el egymást az emberek. Pünkösdkor az történik, hogy mindenki lehet olyan, amilyen, az emberek első szava egymással szemben nem a kritika, hanem az Igen – az elfogadás. Ahogy Isten első szava is az emberhez az elfogadás – és nem a bíráló, az értetlenség, még csak nem is a pedagógiai szándék. Az Evangélium az, hogy Isten először elfogadja az embert – s ezután vár csak el változást tőle – de a szeretetét nem szabja feltételekhez.

Pünkösöd tehát az emberek egymás iránti nyitottságának paradigmájaként érthető. A fojtogató, gúzsba kötő korlátok egymással szemben érvényüket veszítik, ugyanakkor mindenki megőrizheti a jellegzetességét, a lényét. Pünkösöd annak a példája, hogy mit jelent keresztyén szempontból az emberi kapcsolatok nyitottsága és szabadsága. Arról számol be, hogy a Lélek képessé teheti az embert arra, hogy megnyíljon a füle és megértse a másikat; megeredjen a nyelve és el tudja mondani azt, amit már rég ki akart fejezni. Pünkösöd arról számol be, hogy mit is jelenthet a kommunikáció.

Végességünk és Isten végtelensége

A rendelt határaink közül eddig két kérdéskörre koncentráltunk: Az elsőt, a teremtés és a bűnbeesés történetét elemző gondolatokat így összegezném: Hogyan viszonyulnak egymáshoz Isten szeretete és elkövetett tetteink? Mit jelent a felelős élet, a következmények vállalása? A második pedig ez volt: Milyen szerepe van a kommunikációnak, a nyelvnek? Hol húzódnak a megértés határai?

A felelősség és a nyelv után a harmadik és utolsó kérdéskör az *idő*: az ember végessége és Isten végtelensége. Hogyan gondolkozik a bibliai ember Isten végtelenségéről és a maga végességéről, haláláról? Ebből a hatalmas tematikából most csak néhány alapgondolatot ragadnék ki:

A zsoltárfő szavaival a legáltalánosabban úgy válaszolhatunk: az Istenben bízó ember arról van meggyőződve, hogy élete, s így életideje is Isten kezében van (31. zsoltár) Minden ami történik velem, ebben a nagy összefüggésben értendő. Rendelt, megszabott időnk van, hetven, legfeljebb nyolcvan év, énekeljük a 90. zsoltárban, ezt el kell fogadnunk, ha nem is könnyű. Az emberek persze akkor is gyászolnak, ha 97 éves édesanyjukat temetik. Az életet, az együttélést, az elvesztett lehetőségeket, a közvetlen kapcsolatot sajnálják, még akkor is, ha tudják, hogy ilyenkor már nemigen illik szomorúnak lenni. A végesség mindig fáj és a hit a fájdalomat nem veszi el. Isten nem fájdalomcsillapító, aki elfeledtet, ami rossz, hanem velünk van a fájdalom kellős közepén is és nem hagy el minket.

Isten nem feledtet el az élet nyomasztó kérdéseit, hanem segít szembenézni velük. A végesség gondolatával is. Gondoljunk csak a prédikátor szavaira: Mindennek rendelt ideje van (Préd. 3,1ff).

Minden elmúlik, a rossz is, a sírás, a gyász, a gyűlölet, a háború is – mondogatták azok az emberek, akik ilyen szorongatásokban éltek és megvigasztalódtak. Csak-hogy a józan prédikátor nem csak vigasztal, hanem az ellenkezőjét is megteszi. Minden elmúlik, a jó is: a szerelem, a béke, az ölelés, az öröm is. Mind a jónak, mind a rossznak rendelt ideje van, s az idő nem a mi kezünkbe adatott. Hogy hogyan érzékeljük az időt, ha valami jó vagy valami szörnyűség történik velünk, annak nincs sok köze az objektív időhöz. A várakozás a hideg megállóban egy örökkévalóságnak tűnik – a gyönyörű hétvége elrepül. Ilyeneket mondunk s élünk meg. Az időtartamot különböző intenzitással éljük meg. Szeretnénk kihúzni az időt vagy összezsugorítani, de nem sikerül. – Egyes eseményeknél még csak úgy-ahogy beletörődünk abba,

hogy nem tudunk változtatni az idő múlásán, az élet-idő kérdéséről azonban már gyakran szenvedünk. Nem tudjuk, meddig tart a mi életünk s a másoké. Ez életünk legkiszámíthatatlanabb momentumai. Bár megkíséreljük a tudomány által meghosszabbítani, mesterségesen életben tartani a kómában vegetáló szeretteinket, a beteg öregeinket, de valójában tisztában vagyunk azzal, hogy az élet és a halál határkérdéseiben nem mi döntünk.

Hogyan gondolkozzon erről a keresztyén ember? Kérjen ráadást, hosszú életet? Vagy törődjön bele a sorsába, a jövőjébe, amit nem ismer? Bízhat-e egyáltalán Istenben, ha körülnéz a világban s meglátja a sok idő előtti pusztulást?

Életünk, az időnk Isten kezében van, mondjuk. Ha ebben a meggyőződésben, ebben a tradícióban élünk, okozhat ez a gondolat valamiféle új szabadságot is. Szabadságot arra, hogy ne féljünk, s hogy ezáltal átalakuljanak kérdéseink és máshova tegyük át életünk súlypontját. Szabadságot arra, hogy ne nekünk kelljen szerveznünk a jövőnket is. Az idő három dimenziójából mi csak kettőt látunk: a múltat és a jelenet. Kötelességünk szembenézni a múlttal, nem elfelejteni, hanem vállalni a felelősséget a múlt eseményeivel kapcsolatban, s kötelességünk kitölteni a jelenünket. Benne élni, nem mindig elvágyakozni egy éppen nem jelen levő világba. Persze vágyaink lehetnek, várakozhatunk is valami másra, valami jobbra – de a bibliai üzenet mindig a jelenre vonatkozik, akkor is, ha a jövőről beszél. Itt és most kell élnünk, boldogulnunk, felelősséget vállalnunk, választanunk, döntenünk. És hogy holnapra esetleg meghalunk? Az lehet, de ezzel nem érdemes foglalkoznunk, mert úgysem tudhatjuk. A bibliai hit szabadságot adhat, feloldhatja a jövő okvetlen biztosításának kényszerét a gondolatainkban s segíthet arra koncentrálni, ami éppen most van. Segíthet begyakorolni magunkat a jelenünkbe s abba, hogy bár tervezhetünk, de a jövő útjai így is, úgy is kifürkészhetetlenek.

A határtalannak tűnő világban a keresztyén embernek vannak rendelt határai. A Biblia tanítása szerint nem tehet meg mindent. Nem érthet meg mindent. Nem élhet ezen a földön örökké. Ezt kell elfogadnia s nem játszhatja el Isten szerepét, nem állíthatja, hogy ő mindent megért, nem manipulálhatja a végletekig az emberi életet, hanem tudomásul kell vennie a korlátait, éppen azért, hogy a nagyon is kényelmesre szabott határokon belül jól és boldogan tudjon élni, azzal a bizalommal, hogy nem neki kell eljárnia a Mindenható szerepét, akármilyen funkciót is tölt be ebben a világban.

Rendelt határaink keresztyén szempontból azért adhatnak szabadságot, mert a határokon túl nem a végtelen Semmi tátong, nem a káosz vagy a nagy megsemmisülés, hanem hitünk szerint az, aki keretbe foglalja életünket, azokra is gondol, akiket mi elfelejtünk s akinek szeretete akkor is elér minket, ha mi csalódásunkban vagy szégyenünkben elrejtőzködünk előle

Vályi-Nagy Ágnes
református lelkész, Therwil/Svájcz

(Az előadás elhangzott az EPMSZ Rimaszombatban tartott konferenciáján 2006. május 22.)

Életmódkultúrák

Az Európai Unió a kezdetektől fogva, programszerűen és kétségkívül valamennyire szükségszerűen elsősorban gazdasági, majd politikai közösség. A regionalitás egy fejlődési folyamat természetes eredménye. A regionális gondolkodás már el kell jusson az emberig. Mert a politikai-gazdasági programok, törekvések értéke végül azon is mérhető, mennyiben változott meg az emberek élete, mennyiben javultak ennek feltételei. A gazdasági szempontok olykor óhatatlanul háttérbe szorítják a humán értékeket.

Az Európai Unió csak technokrata programmal rendelkezik, humán programmal nem. De ezért nem hibáztatható. A humán program megfogalmazása a nemzetek, talán mindenütt elsősorban a civil szféra feladata lenne. Válasz az emberek azon örök kérdésére, hogyan lehetek boldog, hogyan találhatom meg a helyemet a mai világban, kaphatok választ kérdéseimre.

Végül is az Unió létét, programjait hosszú távon az indokolja, igazolja, hogy végrehajtásuk, a jobb életfeltételek megteremtődése hozzájárul az európai emberek boldogulásához.

Ez persze feltételezi az érintettek részvételét, aktivitását a folyamatban. Így válik érthetővé, hogy a problémák jelentős része az *életmód* fogalmában sűrűsödik. Itt érhető tetten a 20. században jelentős fejlődést eredményező urbanizáció Janus-arca. A nagyvárosi életforma általánossá válását lehetővé tevő tudományos-technikai fejlődés, többek között a nagy orvosi felfedezések – baktériumok, vírusok megismerése, ezek elleni védőoltások kifejlesztése, antibiotikumok – a minőségi, hosszú élet lehetőségét nyújtották az átlagember számára. Közkeletű megállapítás, hogy egy mai polgár életminősége már csak azért is magasabb, mint egy középkori uralkodóé, mert rendelkezik modern fürdőszobával.

De az urbanizációs életforma globális terjedése felszínre hozta a negatív oldalt is. Aminek lényege az életmódkultúrák deficitje, konfliktusai. Némileg leegyszerűsítve a gondok a testi-lelki inaktivitás fogalmával jellemezhetők. Azaz a jelentősen megnövekedett életesélyek a 20. század emberét nem értékorientált aktív életvezetésre, hanem a fogyasztói társadalom lehetőségeinek túlértékelésére, passzív elfogadására csábították. Ennek a következményei új epidémiákban is jelentkeztek, de a probléma mélységét, az eszmeiség, a kulturális identitás bizonytalanságát, hiányát tragikus erővel jelzik az unió fejlett országaiban – Anglia, Franciaország, Németország – jelentkező konfliktusok. Így az a tény, hogy az angliai terrorakcióban második-harmadik nemzedékhez tartozó, Angliában nevelkedett, művelt, jómódú muzulmán fiatalok vettek részt, valamint a franciaországi zavargások, melyeket a pályakezdők érdekeit sértő nem szerencsés törvény robbantott ki, mutatják, hogy a multikulturalitás remélt értékeivel szemben a nehezen értelmezhető üresség, akár elkeseredettség érvényesül.

A gazdasági javak fontosak, hiányuk kínzó lehet, de önmagukban nem adnak értelmet az életnek. Tovább bizonyítja a képet, hogy a valódi eszmeiséget pótolni akaró, a 19. századtól felerősödő nemzetállami koncepciókat követő nacionalizmus sokmillió ember halálával járó világháborúhoz vezetett. A nemzetállamok devianciáit leküzdheti az uniós filozófia, de a nemzeti kultúrák megtar-

tó erejére annál nagyobb a szükség. A globalizáció hátrányait éppen a kultúra segíthet elsősorban kiegyenlíteni.

Az életmód jelentőségét alapvetően az egészséget meghatározó szerepe adja. Az egészséget a fogalom teljes, a WHO meghatározás – testi-lelki-szociális jólét – értelmében használva.

Az egészségi állapotban az életmód, az örökletes tényezők, a környezeti hatások és az egészségügyi ellátás színvonala tükröződnek. Az életmód jelentősége azonos a másik három komponens együttes hatásával. Ez a tény nem az utóbbiak jelentőségét csökkenti, hanem az életmód fontosságát emeli ki. Az életmód összetevői: információszerezés (médiá), önkiszolgálás, munka-tanulás, pihenés-alvás, szabadidő eltöltés. Ide tartoznak az ösztön meghatározottságú táplálkozás és a szexuális élet. Az azonos összetevők gazdag változatosságot tesznek lehetővé. Az egészséges életmód nem uniformizáltságot jelent, sokféle úton, az egyéni ízlés szerint, megvalósítható. Legfeljebb irányelvek – pozitív útmutatások és tilalomfák – fogalmazhatók meg. A pozitívumok a testi-lelki aktivitást, az eszmeiséget, a kulturális identitást, a pénzzel meg nem vásárolható értékeket – szeretet, szerelem, barátság, tisztesség, tehervállalás... – jelentik. A tilalomfák az életmódban az egészséget veszélyeztető rizikófaktorokra, kockázati tényezőkre irányulnak. A szenvedélybetegségek megelőzésére, az elhízásra, a fizikai inaktivitásra... A rizikófaktorokban közös háttér a lelki egészség, a mentálhigiéne zavara.

A két világháború között még csak negyven év volt a születéskor várható átlagos élettartam. A fő halálokokat az akut és a krónikus fertőzések, a szepszisek és a tbc, a morbus hungaricus jelentették. A védőoltások, az antibiotikumok, az egészségügyi rendszabályok visszaszorították ezeket a kórképeket, ezért is emelkedett az életkor, illetve hatvan évnél magasabb lett a várható élettartam. De a korábbi fertőző járványok helyét, úgynevezett nem fertőző epidémiák vették át. Elsősorban a szív-érrendszeri betegségei, az első számú kockázati tényezővel, a magas vérnyomással, – ezek a halálozások ötven százalékáért felelősek, – illetve a huszonöt százalékot reprezentáló daganatos betegségek. De jelentősen emelkedik, a kedvezőtlen környezeti hatásokkal is összefüggésben, az allergiás-asztmás betegségek, az elhízással is összefüggő anyagcsere betegségek, főként a cukorbetegség, a diabetes mellitus és a mentálhigiéne zavarára utaló depressziók száma. Van olyan becslés, amely 2050-re a lakosság negyven százalékát érintő depressziós hullámot prognosztizál.

Kockázati tényező az egészséges élethez szükséges fizikai aktivitás hiánya, melyet ma szinte kizárólag a rendszeres sportolás egyenlíthetne ki. A 19. századvégi helyzethez képest ugyanis igen jelentősen csökkent az életmódban a kényszerű fizikai igénybevétel. Ezt az ipar automatizálása, a mezőgazdaság gépiesítése, a háztartások gépiesítése és a tömegközlekedés magyarázza. Száznak véve az akkori értéket, ma ez egy alá süllyedt. Jogos tehát a drámai változás minősítés.

Mindez mérhető már a fiatal korosztályok csökkent teljesítőképességében. Ekkor még az életkor, a növekedés, érés dinamikája kompenzálja a kóros tényezőket, de a motoros teljesítmény nemzedékenkénti csökkenése jelzi, hogy komoly a gond. A szekuláris trend jelensége révén éppenséggel nagyobb fizikai teljesítmény lenne az

elvárható. De ehhez fizikai aktivitásra lenne szükség. A szekuláris trend elsősorban a fehérjedús táplálkozással, általában a jobb életkörülményekkel magyarázható. Azt jelenti, hogy a fiatal nemzedékek a 20. században fokozatosan magasabbra nőttek, gyorsabban értek, illetve karcsúbbak lettek. Humánbiológusok úgy vélik, hogy nem annyira gyorsult fejlődésről, akcelerációról van szó, hanem a korábbi elmaradás, a retardáció felszámolásáról. Az emberiség végre kifutja biológiai formáját. Ez is a Janus-arc része. A szekuláris trend nagyobb esélyt ad az egészség, az edzetség számára, de a fizikai inaktivitás miatt a magasabb termet, gyenge izomzat helyzetből a gerinc tartáshibái adódnak, melyekhez később társulnak a belgyógyászati kórkepek.

Kivezető utat csak az említett értékek tisztelete, a humán kultúra jelenthet. Erre utalnak azok az adatok, amelyek a tanultsági szint, az életszínvonal és a kultúráltság jelentőségét erősítik meg. Ezek jelentik többek között a háttérét azoknak a riasztó adatoknak, amelyek a regionális különbségeket jelzik. Ahogy gazdasági, úgy humán téren is alapvető feladat a regionális különbségek mérés-klése. Ezek a különbségek tükröződnek az egészségi állapotot jellemző adatokban is. Északkelet-Magyarország és Észak-Dunántúl mintha nem egy országban lenne, de Budapest kerületei között is – például a II. és VIII. kerület között – óriási a differencia. A magyar régiók fejlettsége között két és félszeres az egy főre jutó GDP-ben kifejezett különbség. Ez meghaladja az uniós mértéket.

Ami az európai régiókat illeti, az uniós átlagot száz százalékban számolva a legszegényebb hat régió lengyelországi, az utolsó mindössze 33%-kal. A további legszegényebb három már magyarországi régió (dél-alföldi, észak-alföldi, észak-magyarországi). Segítségre az uniós átlag 75%-át el nem érők számíthatnak. Ilyen a korábbi tagországokban is található, ha csekély számban is. Olasz, görög 5-5, portugál 4, spanyol 2, de a volt NDK miatt német régiót is érint a kérdés.

A közép-magyar régió, benne Budapesttel majdnem eléri a száz százalékot, Varsó is, Prága jobb. Maga Budapest 120%-on áll.

A leggazdagabb Belső-London (278) majd Brüsszel (238), Luxemburg (234), Hamburg (184) és Bécs (171) következnek.

Előbb-utóbb még hangsúlyosabbá válnak a „hogyan éljek?” „hogyan lehetek boldog?” kérdések. Hogyan találhatom meg a globális világban lokálisan az értelmet. Úgy látszik az említett erkölcsi, érzelmi, kulturális értékeket a kis közösségek képesek a leginkább hitelesen közvetíteni. A fizikai inaktivitás és a lelki elmagányosodás a legáltalánosabb fenyegettség.

Nagy kérdés, van-e és mennyi esélye a holnap Európájában az egyházaknak arra, hogy választ adjanak a globálisban a helyét kereső embernek. A történelmi egyházak nehezen modernizálódnak a szó jó értelmében, nehezen szabadulnak meg a korábbi, hatalmi reflexektől, külsőségektől. Emiatt erőtlenné válik az evangéliumi üzenet. Biztató a jó értelemben vett, kinek-kinek az identitását tiszteletben tartó ökumenikus mozgalom erősödése, viszont súlyos fenyegetés a különböző köpenyekben jelentkező fundamentalizmus.

A szabadidő eltöltésében dominánssá vált és az inaktivitás egyik bázisa a televíziózás, ami átlag napi három-négy – néhol több – órát jelent és többnyire a passzív fogyasztás negatív trendjét erősíti. Mégsem minősíthető általánosítva negatívnak, eszköz, mely jóra is használható. Hasonlóan a valójában az út elején tartó internetes kor-nak, melynek teljes hatása, életmód-átalakító szerepe ma még nehezen becsülhető meg.

Akár a demográfiai, akár az egészségügyi, akár a művelődési, kulturális adatokat vizsgáljuk meg, ezekben tükröződik egyrészt az a Janus-arcú helyzet, amelyben élünk, másrészt a kihívás, amellyel a 20. század európai embere szembesül. Inkább illusztrációként mutatok be néhány, főként demográfiai, illetve egészségügyi adatot.

Az 1. táblázat hazánk és három uniós ország néhány adatát tünteti fel. Mind a halálozási arányban, mind a egy éven belüli halandóságban, mind a születéskor várható átlagos élettartamban a magyar adatok a leginkább kedvezőtlenek.

1. táblázat

Ország	Halálozási arány (100 000 lakosra)	Egy éven belüli halandóság	Születéskor várható átlagos élettartam	
			Férfi	Nő
Ausztria	652,30	4,46	76,03	81,59
Csehország	899,60	3,90	72,09	78,65
Szlovákia	971,49	7,63	69,91	77,84
Magyarország	1047,97	7,29	68,39	76,75

A 2. táblázat a csecsemőhalálózást, illetve a magzati veszteségeket tünteti fel, 1990-2004 között. A csecsemőhalálózásban jelentős a javulás, sokféle erőfeszítésnek köszönhetően, de még nem kielégítő, gondolva szomszédaink adataira is.

A magzati veszteségek különböző összetevői is javuló tendenciát mutatnak, de különösen a művi terhesség megszakítások száma még mindig rendkívül magas, főként ha a jelentősen csökkenő születések számát is figyelembe vesszük.

2/a táblázat

Csecsemőhalálozás 1990–2004.						
Év	Fiú	Lány	Összesen:	Ezer élve születésre jutó		
				Fiú	Lány	Összesen
1990	1055	808	1863	16,4	13,1	14,8
1995	690	505	1195	12,0	9,3	10,7
2000	492	408	900	9,8	8,6	9,2
2004	354	274	628	7,3	5,9	6,6

Magzati veszteségek száma és aránya 1990–2004						Terhesség megszakítás	
Magzati veszteség							
Év	Magzati halál	Terhesség megszakítás	Összes	Ezer 15-49 éves nő	Száz élve-születésre	Ezer 15-49 éves nő	Száz élve-születésre
1990	18 295	90 394	108 689	42,8	86,5	35,6	71,9
1995	15 685	76 957	92 642	35,9	82,7	29,8	68,7
2000	15 461	59 249	74 710	29,7	76,6	23,5	60,7
2004	16 879	52 539	69 418	28,0	73,0	21,2	55,2

2/b táblázat

A 3. táblázat a születések és halálozások számának és arányának változását mutatja, nemenként, 1990-2004 között. 15 év alatt az igen magas halálozási arány valamelyest csökkent, ebben jelentős egészségügyi erőfeszítések tükröződnek. Demográfusok és egészségpolitikusok szerint a népességfogyás mérséklése elsősorban a halálozási arány javításával érhető el. Ebben meghatározó az életmódkultúra. A születések száma na-

gyobb arányban csökkent, mint a halálozásoké, ezért nőtt a népességfogyás üteme. A születésszám csökkenése a fejlett világban alapvető trend. Ebben nem kell belenyugodni, a család értékeinek közvetítése a civil szféra számos szervezetének, elsősorban talán az egyházaknak a feladata. E mellett igen hangsúlyossá válik minden születendő gyermeknél a minőségi élet biztosításának az igénye.

3/a táblázat

Születések száma 1990–2004									
Év	Összes születések			Élve			Halva		
	Fiú	Lány	Összes	Fiú	Lány	Összes	Fiú	Lány	Összes
1990	64 594	61 784	126 378	64 216	61 463	125 679	378	321	699
1995	57 766	54 681	112 447	57 556	54 498	112 054	210	183	393
2000	50 563	47 572	98 135	50 242	47 355	97 597	321	217	538
2004	49 040	46 573	95 613	48 778	46 359	95 137	262	214	476

3/b táblázat

Halálozások száma és aránya nemenként 1990-2004						
Év	Férfi	Nő	Összesen:	Ezer lakosra jutó		
				Férfi	Nő	Összesen
1990	76 936	68 724	145 660	15,5	12,8	14,1
1995	77 344	68 087	145 431	15,8	12,8	14,2
2000	70 475	65 126	135 601	14,7	12,4	13,5
2004	68 381	64 111	132 492	14,3	12,1	13,1

A 4. táblázat a házasságkötések, illetve a válások számát és arányát mutatja 1990-2004 között. Amíg a házasságkötések száma mintegy harmadával csökkent 15 év alatt, a válások száma nem változott. Azaz, amíg 1990-ben házasságok mintegy 40%-át tették ki a válások száma, addig 2004-ben az abszolút szám hasonlósága már közel 60%-ot jelentett.

4/a táblázat

Házasságkötések száma és aránya		
Év	Szám	Ezer lakosra
1990	66 405	6,4
1995	53 463	5,2
2000	48 110	4,8
2004	43 791	4,3

4/b táblázat

Válások száma és aránya		
Év	Szám	Ezer lakosra
1990	24 888	2,4
1995	24 857	2,4
2000	23 987	2,4
2004	24 638	2,4

A továbbiakban európai uniós összehasonlításban demonstrálunk néhány adatot. Az 5. táblázat a WHO definíció szerinti európai halálozási arányt tünteti fel néhány uniós országban, valamint Bulgáriában és Romániában (halálozás/100.000). A régi tagok adatai lényegesen kedvezőbbek, a magyar adatok a lista végén vannak.

Férfiak	1999	2003	Nők	1999	2003
Czech Republic	1181.5	1164.3	Czech Republic	711.2	703.5
Denmark	949.5		Denmark	646.9	
Germany	902.1	810.8	Germany	544.6	510.9
Estonia	1653.4	1553.6	Estonia	793.4	749.0
Spain	870.3	792.0	Spain	480.8	445.6
Hungary	1607.8	1410.2	Hungary	888.0	784.4
Austria	872.9	828.1	Austria	538.0	519.4
Poland	1330.5	1231.6	Poland	732.7	657.0
Sweden	777.4	718.6	Sweden	499.7	475.5
Bulgaria	1413.8	1373.4	Bulgaria	927.9	854.9
Romania	1441.1	1411.3	Romania	934.0	879.2

5. táblázat

A szociális háló egy főre jutó összes költségét (euro) tünteti fel a 6. táblázat. A régi és az új tagok közötti különbség az uniós felzárkóztatási programok szociális szférában való indokoltságát jelzi.

6. táblázat

	2000	2003
EU (25 countries)	5341.0	6012.2
Czech Republic	1153.5	1593.6
Denmark	9384.3	10781.9
Germany	7344.4	7911.4
Estonia	623.4	800.6
Spain	3066.5	3655.7
Hungary	983.1	1590.4
Austria	7428.5	8232.6
Poland	943.1	1101.9
Sweden	9078.7	9933.4

A szegénységi küszöb alá esők százalékos arányát mutatja a 7. táblázat. Először a segélyezési program előtti arányok láthatók. Hangsúlyozni kell, hogy a szegénységi küszöb jelentősen eltérő a különböző országokban. Az átlagjövedelem 60%-a alá tartozók képezik a kérdéses populációt.

7/a táblázat

	2001	2003
EU (25 countries)	24	25
Czech Republic	18	21
Denmark	29	32
Germany	21	23
Estonia	25	25
Spain	23	22
Hungary	17	17
Austria	22	24
United Kingdom	28	29
Romania	22	22

A 7/b.) táblázat a program utáni arányokat mutatja.

7/b táblázat

	2001	2003
EU (25 countries)	16	15
Czech Republic	8	8
Denmark	10	12
Germany	11	15
Estonia	18	18
Spain	19	19
Hungary	11	12
Austria	12	13
United Kingdom	18	18
Romania	17	17

A 8. táblázat a házasságkötések számának alakulását mutatja a különböző országokban 1993-ban és 2004-ben (házasság/1000). Általános tendenciaként a csökkenés figyelhető meg. A svédek házassodási kedve 1993-ban elképesztően alacsony volt, ez magyarázza a 2004-ben valamivel magasabb értéket.

8. táblázat

	1993	2004
EU (25 countries)	5.38	4.80
EU (15 countries)	5.33	4.70
Czech Republic	6.39	5.00
Denmark	6.10	7.00
Germany	5.45	4.80
Estonia	5.18	4.50
Spain	5.14	5.00
Hungary	5.22	4.30
Austria	5.69	4.70
Poland	5.40	5.00
Sweden	3.90	4.80
Bulgaria	4.72	4.00
Romania	7.10	6.60

9. táblázat az első házasságukat kötők életkorát tünteti fel 1992-ben és 2002-ben, nemenként. Mindkét nemben és minden országban erőteljes tendencia az első házasságkötés időpontjának későbbre tolódása.

Férfiak	1992	2002	Nők	1992	2002
EU (25 countries)		29.70	EU (25 countries)		27.40
EU (15 countries)	28.24	30.20	EU (15 countries)	25.81	27.90
Czech Republic	24.20	28.10	Czech Republic	21.60	25.20
Denmark	30.50	31.90	Denmark	28.05	29.60
Germany	28.52		Germany	25.83	28.10
Estonia	24.70	28.10	Estonia	22.50	25.50
Spain	28.07	30.20	Spain	25.96	28.30
Hungary	24.30	28.20	Hungary	21.60	25.50
Austria	27.70	29.90	Austria	25.30	27.40
Poland		26.70	Poland	22.20	24.40
Sweden	30.43	32.50	Sweden	27.95	30.10
Bulgaria	24.90	27.90	Bulgaria	21.60	24.50
Romania		27.20	Romania	22.10	23.80

9. táblázat

10. táblázat a válások számának alakulását mutatja (válások/1000 fő) Itt az emelkedés az általános tendencia, értékelhető csökkenés csak az észteknél van. Ez anynyit jelent, hogy a korábbi kiugróan magas érték közeledik a többihez, de még így is a legmagasabbak közé tartozik.

10. táblázat

	1993	2003
Czech Republic	2.9	3.2
Denmark	2.5	2.9
Germany	1.9	2.6
Estonia	3.9	2.9
Greece	0.7	1.1
Spain	0.7	2.1
Hungary	2.2	2.5
Austria	2.1	2.3
Poland	0.7	1.3
Portugal	1.2	2.2
Slovenia	1.0	1.2
Slovakia	1.5	2.0
Finland	2.5	2.6
Sweden	2.5	2.4
Bulgaria	0.9	1.5
Romania	1.4	1.5
Turkey	:	0.7

A 11. táblázat egy igen érdekes prognosztikai munka eredménye. A termékenység, a migráció, a halálozások figyelembe vételével becsüli meg a 2050-re várható népességi adatokat. Itt a csökkenés tekinthető általános tendenciának, ami a korábbi adatok tekintetében nem meg-
lelő.

11. táblázat

	2005	2025	2050
EU (25 countries)	458.5	470.1	449.8
EU (15 countries)	384.5	398.8	384.4
Euro-zone	310.2	319.7	304.4
Czech Republic	10.2	9.8	8.9
Denmark	5.4	5.6	5.4
Germany	82.6	82.1	74.6
Estonia	1.3	1.2	1.1
Spain	42.9	45.6	42.8
Hungary	10.1	9.6	8.9
Austria	8.1	8.5	8.2
Poland	38.1	36.8	33.7
Sweden	9.0	11.4	10.2
Bulgaria	7.7	6.5	5.1
Romania	21.7	19.7	17.1

A némiképp önkényesen kiválasztott adatok – mind a hazai, mind az európai információk – jól demonstrálják azokat a kihívásokat, amelyek előtt az európai emberiség a 21. században áll. A jó válaszok a korrekt politikai, gazdasági döntések mellett a humán szféra együttműködését is igénylik. Ezt többek között a pozitív értelemben értékorientált életmódkultúrákat jelent. A globalitás kényszerű uniformizáltsága mellett elsősorban a kulturális identitás megőrzését és a szó teljes értelmében vett egészség-érték prioritását.

Végül egy látszólag szorosan nem idetartozó kérdésről, amely mégis élesen mutatja a lokális, a kulturális identitás jelentőségét. A Kárpát-medencei magyarság esélyeiről a régiók Európájában. Az egyik álláspont szerint meghatározó jelentőségű az Európai Unióban a határok virtuálissá válása. Ezen az úton az anyaországi magyarság valójában egyesülhet – mint kultúrnmzet – a felvidéki, szlovákiai, az erdélyi, a kárpátaljai, a vajdasági, a horvátországi, a szlovéniai, a burgenlandi magyarsággal. Ez valóban jelentős perspektíva, de a virtuális határok automatikusan nem oldják meg a kisebbségek meg-

maradásának az ügyét. Ezzel az Európai Unió nem foglalkozik, számára mindenki egyenrangú európai polgár. A magyar kisebbségek megmaradásának, ez hosszú távú érdek, kizárólagos útja az autonómia. Minden, a múltat idéző, rosszlemkű populizmus kizárásával, de erre kell irányuljon mind a magyar politika, mind a közélet erőfeszítése. Erre is esélyt ad a regionális uniós együttműkö-

dés. Így lesz jó a közérzetünk, egészséges az életmódunk. Szükségünk van egymásra. Kétirányú az utca.

Frenkl Róbert

(Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem 2006. évi akadémiai napjain elhangzott előadás szerkesztett változata)

Az Istenszülő-ikonok különböző típusai és üzenetük

Ebben az esztendőben a Magyar Ortodox Egyházmegye rendezte meg az úgynevezett országos Ortodox Napokat, június 3-án és 4-én. E nagy jelentőségű ortodox és ökumenikus eseménynek a budapesti Nagyboldogasszony ortodox székesegyház és az adminisztrátúra helyiségei adtak otthont. A június 3-i előadásoknak, kiállításoknak központi gondolatát az ikonok szerepe és üzenete adta. Június 4-én ünnepi, püspöki szent liturgia felemelő élménye és az azt követő szeretetvendégség gazdagította az ortodox házigazdákat és a testvéregházakat képviselő vendégeket. Az alábbi két előadás az ikonokról a harmadik pedig az Athosz hegy sajátos bemutatásáról szól. (A szerk.)

*„Aki a Keruboknál tiszteltebb
és a Szeráfoknál hasonlíthatatlanul dicsőbb vagy,
aki az Isten Igét sérületlenül szüled,
Istennek valóságos Szülője, Téged magasztalunk”*

A fenti idézet az Istenszülőhöz szóló legismertebb és leggyakrabban elhangzó dicsérő énekek egyike. Ez fejezi ki a leginkább az Istenszülő-ikonok tartalmát. Az Istenszülő ikonjai nem Mária és Fia evilági életének felszínes, történeti bemutatását kísérlik meg, hanem azt a tényt ragadják meg, hogy Ő Istennek Szülője, és ekként része Isten üdvözítő tervének is.

Az Egyház Jézust mint Isten emberré lett Fiát vallja meg; ez a hittétel szerepel a Hitvallásban is, amelyet a Niceai és Konstantinápolyi zsinatok rögzítettek. Eszerint Jézus valóságos Isten és valóságos Ember. Erre tekintettel nyilvánította ki az efezusi zsinat 431-ben, hogy Szűz Mária Isten Szülője. E mariológiai dogmát tehát a Krisztusra vonatkozó tanítás (krisztológia) magába foglalja. A háromságos Isten üdvözítő tervében Isten Szülőjének különleges szerep jut.

Az ember Istentől szabad akaratot nyert; erre tekintettel az Istenszülő beleegyezésére – Isten akarata előtti meghajlására és alázatára – is szükség volt ahhoz, hogy Isten emberré lehessen, és ezzel véghezvihesse az ember megváltását.

Az Istenszülőt a Szent Lélek árnyékozta be, és ezáltal válhatott Isten Szülőjévé. Isten tervével összhangban így Isten Fia emberré vált.

Az ikonok e felfoghatatlan misztériumot fejezik ki.

A Szent Lélek által történt beárnyékolatása és Isten Fiának Tőle történt születése által az Istenszülő különleges viszonyban áll Fiával. E kiválasztottság Őt szentségben minden teremtmény fölé emeli. Az Istenszülő iránti tiszteletet az emberek minden időben és a földkerekség minden részén ikonokban juttatták kifejezésre.

A hívők jámborsága folytán az Istenszülő ikonjainak nagyon sok fajtája alakult ki; itt most csak arra van módunk, hogy azok némelyikét emeljük ki és magyarázzuk meg. Az egyetemes Ortodoxia Istenszülő-ikonjairól,

azok keletkezéséről, sok évszázados fejlődéséről, formájáról szóló előadás meghaladná jelen referátum, de alighanem az egész este kereteit. Erre figyelemmel most csak röviden, a teljesség igénye nélkül és bizonyára nem szigorú tudományossággal, de az ikonográfia precizitásával szeretnék néhány ikont bemutatni és elmagyarázni.

Az ikonok esetében mindig nagyon fontos, hogy valamilyen ősképre nyúljanak vissza. Ez garantálja az ikon valódi arculatát és azt, hogy az nem a művészi fantázia eredményeképpen jön létre.

Az Istenszülő ikonjai a Szent Lukács által készített ősképek valamelyikére vezethetőek vissza; így ez utóbbiaknak – amennyiben fennmaradtak – ugyanaz az arcfelépítése. Jóllehet a cél a földöntúlinak az ábrázolása, mégis evilági a hordozója a már említett misztériumnak. Az Istenszülő ikonjainak is Mária valódi képmására kell visszavezethetőnek lenniük.

Jó példa erre a Rómában fennmaradt, a Santa Maria Nuova templomban található, enkauszika technikával festett Istenszülő-ikon. Ez egy V. századból származó Istenszülő-képmás, amelyen fellelhetjük a későbbi évszázadok Istenszülő-ikonjainak legfontosabb arcvonásait.

Az Istenszülő-ikonok egyik típusa az Orans, az *Imádkozó Istenszülő*. Ennek is sokféle változata ismert, pl. a Gyermekkel vagy a Gyermek nélkül. Ezen ikonok Ézsaiás próféta jövendölésének megfelelően kerültek megformálásra: „Ezért az Úr maga ad nektek jelet: Íme, a szűz fogan, fiút szül, és Immánuelnek nevezi el” (Ézs 7,14). Innen a neve ezen ikon-típusnak: „Istenszülő, a Jel”. Ebben az ikonban a prófécia fejeződik ki. Az Istenszülő alázata, odaadása és Istenbe vetett bizodalma révén Isten Emberré vált, felvette az emberi alakot, és Máriát minden hívők Anyjává tette.

Az Istenszülő-ikonok másik fajtáját képezik az ún. „*Odigitria*” (*Utat mutató*) ikonok; ezek közé tartoznak azok is, amelyek a Szent Lukácstól származó ősképre vezethetőek vissza. A legenda szerint Szent Lukács még az Istenszülő földi életében képet festett róla, amelyet Mária maga áldott meg. A Hagymány elbeszéli tovább-

bá, hogy Szent Lukács ezt az ikont és az általa írott Evangéliumot tanítványának, Theophilosznak küldte el, Alexandriába. Az V. században az ikont onnan Eudoxia császárné Konstantinápolyba vitette.

A *Szmolenszki Istenszülő-ikonok* keletkezése erre vezethető vissza. 1046-ban a szóbanforgó ikont Anna bizánci hercegnő Konstantinápolyból orosz földre vitte. Ott azt 1101-ben a szmolenszki székesegyházban helyezték el, ahol a mai napig is található. Az Istenszülő az ikonon vörös maphoriont visel, amelyen három csillag látható. A ruházat vörös színe eredetileg bíborvörös volt, az idő múlásával azonban sötétebbé vált, miután a valódi bíborszín nem viseli jól a fényt. A vörösesbarna közép szín később hagyományá vált az ikonfestészetben. A bíborszín az isteni kifejezésére szolgál. A maphorion, azaz az Istenszülő vörös felsőruházata, úgyszintén az arany szegélyek és rojtok a Szent Lélek által történt beárvénykoltatásának szimbólumai.

A három csillag, amelyek a ruházat fejrészén, valamint kétoldalt a vállakon láthatóak, az Istenszülő háromszoros szüzességére utalnak: a szülés előtt, a szülés alatt és a szülést követően. Az alsóruházat kék színe a teremtettnek, azaz az Ő emberi mivoltának a kifejezése, tehát arra utal, hogy Isten Szülője ember, akit a Szent Lélek ereje árnyékkolt be.

A Krisztus-ikonokon e két szín az alsó- és a felsőruházaton pont fordítva figyelhető meg. Krisztus vörös színű alsóruházatot visel, felette pedig kék köpenyt, ami annyit jelen: Isten, Aki emberi természetbe öltözött!

A Gyermeke Jézus ezeken az ikonokon bíbor- és arany színű ruházatot visel – mint öröktől fogva való Isten. A Szmolenszki Istenszülő-ikonokon az Istenszülő és a Gyermeke Jézus a szemlélő felé fordulnak. Az Istenszülő ábrázolása méltóságos és szigorú. Gyermeke mutat, Aki áldást adván, kezében iratkeercset tartva az imádkozó felé figyel.

Ezen ikonok mély nyugalmat és fennkölt nemességet sugároznak. Az Istenszülő jószágosan Fia felé mutat, és ezzel mutatja az utat az Örökkévaló Istenhez.

A *Tyihvin-i Istenszülő-ikont* 1383-ban történt létrejöttét óta tisztelik. Ez az ikon a klasszikus Odigitria-ikonok egyik változata. A Gyermeke Jézus elfordul, és az Istenszülő Gyermeke felé fordul, de kezével Isten Emberré lett Fia felé mutat. A Gyermeke az Istenszülő bal kezén trónon, királyi testtartással, jobb lábát kissé felhúzával, és közben áldást osztván.

Bár az Istenszülő a Gyermeke felé hajol, tekintete nem Felé fordul, hanem némi szomorúsággal a világ felé. Együttérzéssel teli tekintettel mutat a Megváltóra.

További ikontípus a *Háromkezű Istenszülő*. A Gyermeke az Istenszülő jobb karján ül. (Ami a Gyermekeknek az Istenszülő bal, illetve jobb karján történő elhelyezését illeti, mindkettő régóta elterjedt ábrázolási forma; mindazonáltal feltételezhető, hogy az előbbi a régebbi eredetű, és az utóbbi a folyamatos átmásolások eredményeként alakult ki.)

Az Istenszülő e típusnál is a szemlélő felé néz, a Gyermeke pedig az Anyára. Ezen ikon-típus sajátossága a harmadik kéz, amely egyértelműen fogadalmi jellegű. A Hagyomány beszámol arról, hogy Damaszkuszi Szent János teológust, az ikontisztelet védelmezőjét (650-749) árulás vádjá miatt egyik kezének elvesztésére ítélték, majd az Is-

tenszülőnek köszönhető csodás gyógyulásáért készítette e fogadalmi kezét. A későbbi ikonmásolók a harmadik kezét is – minden hagyomány ellenére – természetes kéznek festették meg, minek folytán az ikon azt a benyomást kelti, mintha az Istenszülőnek három keze lenne.

A XIX. században az egyik orosz zsinat újból kifejezetten megtiltotta e háromkezű ábrázolást (*Tricheirossa*), és előírta, hogy a harmadik kezét jól láthatóan csak fogadalmi kézként szabad ábrázolni.

További változat a *Pimenovszkaja*, azaz a Pimen metropolita (XIV. sz.) nevéhez fűződő Istenszülő-ikon, amelyet állítólag ő maga festett, vagy – más hagyomány szerint – 1381 és 1388 között Konstantinápolyból hozott. E változaton az Anya és a Gyermeke között még nagyobb fokú a közelség. A két arc még közelebb kerül egymáshoz, de az Odigitria-ikonok méltóságos tartása még itt is megfigyelhető.

A Pimenovszkaja-típusú ikonoktól ikonográfiai értelemben csak egy kis lépés választja el a *Kazanyi Istenszülő* ikonokat. Az Istenszülő kezét itt már nem ábrázolják; az Istenszülő és a Gyermeke még közelebb hajol egymáshoz.

Annak szemléltetésére, hogy a korabeli ikonfestők e motívum újabb és újabb változataival álltak elő, bemutatok egy régi szerb ikont, az Imádkozó Istenszülő (*Mati Molebnica*) ikonját. Az Anya és a gyermek egymásra néznek, és a Gyermeke jobb karját az Istenszülő kezébe teszi. Tehát nem oszt áldást, viszont az iratkeercset változatlanul ott tartja a bal kezében. Az Istenszülő szomorúan néz a Gyermekekre, és jobb kezével Rá mutat.

Ez az ikon megindító gyengédséget és intimitást fejez ki. Jól mutatja, hogyan válnak az Odigitria-ikonok egyre lágyabbá.

Az Istenszülő-ikonok fejlődését szemléltetendő, bemutatok egy a Balkánról származó másik Istenszülő ikon-típust, nevezetesen a „Soha el nem hervadó virág” Istenszülő-ikont. Az Istenszülő jobb kezében virágot tart, Örökszív voltát kifejezendő; innen ered a „Soha el nem hervadó virág”-ikon elnevezés. A Gyermeke Jézus császári öltözetben, joggal és a földgolyóval a kezében van ábrázolva. Mind az Istenszülő, mind a Gyermeke Jézus koronát visel a fején. Tagadhatatlan e típus közelsége a nyugati Istenszülő-ábrázolásokhoz.

Az ösképtől való egyre nagyobb időbeli távolság, valamint az ábrázolás részleteinek egyre erőteljesebb kidolgozása folytán az ikonok egyre inkább narratív (elbeszélő) jellegűekké válnak. Példa erre az *Istenszülő „El nem égő csipkebokor”* ikontípus. Az égő, de el nem égő csipkebokor az Istenszülő egyfajta előképének tekinthető, tehát Krisztus megtestesülése, emberré válása egyfajta őszösvetségi előrevetítésének. E jelentésében, értelmében többretegű ikon középpontjában az Istenszülő Jézust a bal karján tartja. A világra tekint, bal kezével pedig elhárít. Oroszországban ilyen ikonokat helyeztek el a házakban a tűzvész elleni oltalom céljára. Elmondható, hogy az ilyen típusú Istenszülő-ábrázolásoknak ugyanaz a rendeltetése, mint Nyugaton a Szent Flórián ábrázolásoknak.

Ezen ikonokon az Istenszülő kezében Jákob lajtorjáját tartja. Az ikon központi részét, amelyen az Istenszülő látható, nyolcágú, kétszínű csillag veszi körül. A csillag kék részében angyalok láthatóak, a vörös részében pedig a négy evangélista szimbólumai (Máté: angyal; Márk:

oroszlán; Lukács: bika; János: sas). A háttérben nyolclevelű rózsza látható, amelynek levelein angyalok láthatóak, az Akathisztosz Hymnoszból származó szimbólumokkal. E szimbólumok hasonlóak a katolikus *Loretói Litániában* elhangzó fordulatokhoz (pl. „isteni Kehely”, „Frigynek szent Szekrénye”, „aranyház”, „Mennyországnak ajtaja”, stb.) E címek, megszólítások mind az Istenszülőre vonatkoznak.

Az ilyen ikonokon legfelül az Isten Atya lebeg, holott Istennek ilyen ábrázolását a zsinatok a legszigorúbban megtiltották. Az ikon négy sarkában az ószövetségi ki nyilatkoztatás különböző olyan megjelenítései láthatóak, amelyek egyértelműen Isten Emberré válását vetítik előre. A bal oldali sarokban pl. Mózes látjuk az égő csipkebokor előtt, amelyet, mint egy korongot, egy angyal tart, és a tűz közepén az Istenszülőt. Amiképpen Isten megjelent az égő csipkebokorban, amely jóllehet égett, mégsem perzselt, úgy vált Krisztus Emberré Mária révén anélkül, hogy ő megsérült volna.

A bal alsó sarokban Ezékiel próféta látható, amint a Templom zárt kapuját nézi, amelyen csak a Messiás lehet be (Ez 44,1-2). A jobb felső sarokban egy Szeráf figyelhető meg, amint Ézsaiás próféta ajkát megtisztítja izzó parázzsal (Ézs 6,6-7). Végül a jobb alsó sarokban Já-kob álma van ábrázolva (Ter 28,12), az égig érő létra, amelyen az Isten angyalai járnak fel és alá. Ez a magyarázat arra, hogy az Istenszülő a középpontban szintén lét-rát tart a kezében. Ez az ikon példaként szolgál arra, hogyan vált ez a téma egyre mélyebb értelművé, többjelentésűvé. Az Imádkozó Istenszülő (Mati Molebnica) ikonja már egy olyan fejlődést jelez, amely elvezet egy másik ikontípushoz.

Az Istenszülő-ikonoknak e típusa az *Irgalmas Istenszülő (Eleusza)* ikonja. Az e csoportba sorolható ikonok már nem olyan ünnepélyesek és szigorúak, mint az Odigitria-ikonok; sokkal inkább az emberi együttérzés, az anyai szeretet és a gyengédség áll a középpontban.

Az ilyen ikonokon az Istenszülőt fájdalom tölti el, Istenfogadó Igaz Simeon jövendölésének ismeretében: „Íme, ő sokak elesésére és felemelésére rendeltetett Izráelben, és jelül, amelynek ellene mondanak; A te lelkedet is éles kard járja majd át...” (Lk 2,35). Bizáncban ez a típus viszonylag ritka volt, Oroszországban viszont annál inkább kedvelt és elterjedt.

Mióta a *Vlagyimir Istenszülő-ikonok* a XI. században Bizáncból Oroszországba is elterjedtek, ez a típus a leginkább tisztelgett orosz földön. Ezen ikon típuson jut a leginkább kifejezésre az, hogy az Anya tudatában van az Isteni Gyermekére váró sorsnak. A szeretetteljes anyai ölelés elválaszthatatlan a Fia sorsa miatti kínzó fájdalomtól. Az Iránta való részvét itt egyfajta minden teremtmény iránt érzett anyai részvétté, akikért Ő önként feláldozza magát. Szeretettel öleli magához az ijedt Gyermeket, és szomorúan néz a szemlélőre. Mindeközben kezével a világ Megváltója felé mutat, és saját fájdalom az emberi fájdalom iránti szánalommal változik. Isteni Gyermekében egyúttal minden olyan embert meglát, akivel itt e földön igazságtalanság történik. Ebben az ikon-típusban, a Fia miatt fájdalmat érző Anya ábrázolásában fejeződik ki a legtökéletesebb módon a mindent átfogó, határtalan szeretet. Ez a kép Isten határtalan szeretetét ábrázolja, amely még a halál után is érvényesül.

További példa az *Istenszülő Jaroszlavl-i ikonja*. Az Anya és a Gyermek bensőséges kapcsolata itt még jobban kifejezésre jut. Az Istenszülő még jobban magához szorítja a Gyermeket; Jézus pedig jobb kezét vigasztalóan Anyjára helyezi. Mindazonáltal minden bensőséges és megindító hatás ellenére az ábrázolás magasztos marad. Az Isteni Gyermek szeretetet fejez ki Anyja iránt, az Anya úgyszintén a Gyermek iránt. Ebben az oly emberi viszonyban megmutatkozik Isten irántunk való örökké aggódó szeretete.

Úgyszintén ez az aggódó isteni szeretet fejeződik ki a *Doni Istenszülő-ikonokon*. A Gyermek szeretettel simul Anyja arcához. Az Odigitria-ikonok fejedelmi méltósága viszont itt jobban megmaradt, mint sok más ikon-típus esetében. Áldást osztván, kezében iratekeresztet tartva trónol a Gyermek Jézus, Akit az Istenszülő mindkét kezével tart; mindkettőjük tekintete gyengéd. Ezen ikonról Istennek a teremtményei iránti bensőséges szeretete sugárzik felénk, az Ő üdvözítő terve által nyújtott biztonság, de kifejezésre jut az Isteni Teremtés szépsége és harmóniája is.

Végezetül még egy utolsó típusa az Istenszülő-ikonoknak: az ún. *Trónoló Istenszülő*. E típus jellemzője az Istenszülő trónon ülő királynőként való ábrázolása, ölében a Gyermekkel; egyfajta Odigitria-ikonról van tehát szó. Nem nehéz felfedezni, hogy az Odigitria-ikonok e típusból alakultak ki.

A „*Bened örvendezik az egész teremtés*” ikon ismét világosan és egyértelműen megmutatja Isten Isten akarat-elhatározásának egész misztériumát, annak nagyságában és magasztosságában. Az ikon központi részén az Istenszülő trónol, körülvéve angyalokkal és szentekkel, akik itt az egész teremtést jelképezik. Ez az ikon kiválóan visszaadja képben azt, ami Nagy Szent Vazul Liturgiájában szavakban az alábbiak szerint hangzik el: „Bened örvendezik, Kegyelembefogadott, az egész teremtés, az angyalok rendje és az emberek nemzetsége. Megszentelt templom, eszmei paradicsom, szüzi büszkeségünk, aki által megtestesült az Isten, és gyermekké lett a mi öröktől fogva való Istenünk. Mert a Te méhedet trónjává tette, és öledet az egeknél tágasabbá változtatta. Benned örvendezik, Kegyelembefogadott, az egész teremtés; dicsőség Néked”.

Végül szeretnék mutatni Önöknek még egy ikont.

Ez szintén egy Trónoló Istenszülő, ölében a Gyermekkel, előtte a három napkeleti bölcs térdel, mellettük a pásztorok. Alul – mintegy megszemélyesítve – látható a föld és a pusztaság, középen Damaszkuszi Szent János és fogadott fivére, Szent Kozmasz, valamint embereknek egy általuk vezetett csoportja, szimbolizálván az egész teremtést.

Az Istenszülő ikonjairól szóló előadásomat az alábbi, Szent Germanosz konstantinápolyi patriarchától (715-733) származó, ideillő himnusszal zárnam:

„*Mit ajánljunk fel Tenéked, ó Krisztus, mert érettünk a földön mint Ember megjelentél? Az Általad lett teremtmények mindegyike a háláját ajánlja fel Néked: az angyalok az éneket, az egek a csillagot, a bölcssek az ajándékokat, a pásztorok a csodát, a föld a barlangot, a pusztát a jászolt, mi pedig a Szűz Anyát. Öröktől fogva való Istenünk, irgalmaz nekünk.*”

Chrysostomos Pijenburg
protoierej

Szent István ereklyetartó ikonja a budapesti Nagyboldogasszony-székesegyházban

A Nagyboldogasszony-székesegyház rendelkezik egy Szent Istvánt ábrázoló kettős ikonnal. A keleti egyházban nem gyakori, hogy a nyugati egyház szentjét megjelenítő ábrázolást készített, sőt kiemelt tiszteletével övezi azt.

A kettős ikon megfestetésére az szolgáltatott okot, hogy a Magyar Katolikus Egyház, a keleti egyház által a Millennium évében szentté avatott István, magyar király kézereklyéjének egy darabkájával ajándékozta meg a Nagyboldogasszony-székesegyházat, és rajta keresztül a magyar ortodoxiát. Az ereklyét az egyházközség kettős ikonba foglaltatta és 2005. augusztus 20-án, a kanonizáció emléknapja alkalmából, ünnepélyesen végleges helyén, a templom *narthexében* helyezte el.

A kettős ikon áll a kézereklyét magába foglaló kisebb ovális formájú ikonból, ami beépítésre került a nagyobb, álló téglalap alakú ikonba.

A kettős ikon kétféle ikonográfiai típust képvisel. A kisebb medalion-ikon, mely a bécsi Szent Miklós-székesegyház protoierejének, Chrysostomos Pijnenburgnak a keze munkája, bizánci hagyományt követ.

Ezen az ikonon Szent István frontális beállításban, félalakosan, idősebb korúan, őszes hajjal és szakállal, feje körül dicsfényel, fején koronával, kezében kereszttel és karddal jelenik meg. Reá utal a tábla görög nyelvű felirata, melynek magyar fordítása: *Szent István, a magyarok királya*. Ez az ikon – egyetlen motívum, a koronát díszítő kereszt állásának a kivételével – pontosan követi a szentté avatás alkalmából 2000-ben athoszi műhelyben festett ikon ikonográfiáját, mely az esztergomi bazilikában került elhelyezésre.

István király alakjának megformálásához nyugati és keleti előképek állottak az ikonfestők rendelkezésére. A magyar művészetben István király ikonográfiájának kialakulása és állandósulása a 14. századra, az Anjou-korra tehető.¹ A Képes Krónika 1358 után készített lapjain Szent István koronával, joggal, keresztes országalmával, karddal, ősz hajjal és szakállal jelenik meg.² A középkort követően készített alkotások is hasonló ikonográfiai elemekkel jelenítették meg István királyt.³ Megjelentette Szent Istvánt a magyarországi metabizánci művészet.⁴

A pesti ikon a nyugati és a keleti előképekből egyaránt merített. A medalionon István király bizánci császári öltözetet,⁵ arany kezelőjű, hosszú kékes színű khitont, ezen díszes bíbor színű palástot visel.

István király legjellemzőbb attribútuma a *korona*. A hagyomány szerint Istvánt 1000 karácsonyán koronázták meg Esztergomban. Ez egyenlő volt szuverén királyi méltóságra emelésével, de a korona vált a nyugati keresztény Európához való csatlakozás szimbólumává⁶ is és István király állandó attribútumává. Milyen formájú korona?

Egyetlen egykorú (1031-ből való) megjelenítésén, a 12-13. század fordulóján egy casulából átalakított, az utókor által koronázó palástként ismert tárgyon szent királyunkat nem az ikonon is látható zárt koronával, hanem nyitott abroncskoronával ábrázolták. Korai középkori

ábrázolásain is abroncskoronával jelenik meg István.⁷ Az ikonon is látható zárt korona, amelyet ma szent koronaként tisztelünk a müncheni Fugger Krónika 1555-ből való lapján jelent meg⁸ és Szent István ábrázolásain állandósult. Ezt a típust követi az ikon is.

Maga a korona, *corona* latin szó, jelentése „korona” és „koszorú” is egyben. Korona jelentésben *uralkodói attribútum*⁹. A fiához, Imre herceghez írott *Intelmek* tanúsága szerint István király, a koronát tekintette királyi hatalma legfőbb jelvényének.¹⁰ Azt, hogy István milyen király is kívánt lenni, mutatja, hogy mit tekintett koronája legfőbb ékszereinek: a hit megtartását, az egyházi rend megőrzését, a türelem és az igaz ítélet gyakorlását, az ősköztisztelést, az imádság megtartását valamint a kegyesség és az irgalmasság gyakorlását.¹¹

A korona szó másik, koszorú jelentésben az *éghez való tartozásra* utal¹².

A két jelentés összefoglalását adják az érsek szavai, melyek a *mainzi ordó* szerint lezajlott koronázási szertartáson hangzottak el, azt követően, hogy az érsek a koronát tiszteletteljesen István fejére helyezte: *Fogadd az ország koronáját... mely a szentség dicsőségét és tiszteletét, valamint a kifejtett erő hatását jelképezi... mert miként mi, pásztorok és vezetők a lélek belsejében foglalatokodunk, Te a külvilágiakban mint Isten ügyének igaz előmozdítója... Isten által Neked adott országnak... rátermett tisztségviselője és üdvös kormányzója fogsz megjelenni...*¹³

Az ikonon István király jobb kezében *keresztet* tart. Hartvik püspök legendájában leírja, hogy Szilveszter pápa az angyali látomást követően nemcsak koronát, hanem *Azonfelül keresztet küldetett a királynak, mintegy az apostolság jeleként, így szólván: Én apostoli vagyok, ő viszont méltán Krisztus apostola, ha Krisztus annyi népet térített meg általa. Ezért rendelkezésére bízunk, miként az isteni kegyelem őt oktatja, az egyházaknak és népeknek mindkét törvény alapján történő igazgatását*¹⁴, vagyis a világi és az egyházi törvény szerinti igazgatást.

Világi hatalmi jelképként¹⁵ az István király által verezett pénzekben valóban ott látható a kereszt hosszú lándzsanyélre tűzve¹⁶, s a turul madár helyébe illesztett ezüst keresztes lobogóval vonultak hadba a magyar királyok seregei¹⁷.

Ezekon az ábrázolásokon egyes kereszt látható és a Hartvik-féle írás sem beszél kettős keresztéről, melyet István az ikonon a kezében tart. A pápa nem is küldhetett mást, csak egyes keresztet, hiszen a 10-11. században Nyugat-Európában nem használtak ilyen formájú keresztet.¹⁸ Ebben a korban csak a Bizánci Császárságban ismerték a kettős keresztet.¹⁹ A bizánci kettős keresztet a magyar királyságban a Bizáncban nevelkedett III. Béla honosította meg, a király főpapi és világi hatalmának szimbólumaként,²⁰ ami összecseng a Hartvik-legendában foglaltakkal az uralkodó kettős hatalmára vonatkozóan. Ezt szimbolizálja első szent királyunk kezében is a kettős kereszt, mellyel már az Anjou-kortól kezdődően ábrázolják őt.²¹

A kettős kereszt a nyugati kereszténységben apostoli jelvényé vált.²² Tehát a korábbi forrásokra támaszkodó 12. századi legenda, mely a keresztről és apostolságról beszél, a bizánci világi uralkodói és főpapi, továbbá az apostoli szimbólum egyesültek és ez jelenik meg Szent István 21. századi ábrázolásain is.

A többi attribútumhoz hasonlóan a kereszt-szimbólum értelmezésének több rétege jelzi, hogy az ikon nem csak – és nem elsősorban – a történeti István-alakot, hanem a későbbi korok Szent István királyát is ábrázolja.

István király bal kezében *kardot* tart. Korabeli dokumentumok²³ alapján a történettudomány feltételezi, hogy István király a pápától kardot is kapott. A kard legáltalánosabb jelentésben a bátorság, az erő jelképe, de jelöli a legfőbb, azaz az isteni igazság képviselőjét, ennél fogva királyi hatalmi jelvény²⁴.

Az *Apokalipszisz*ben (Jel 1,16) az Úr szájából kétélű hegyes kard tör elő, szimbolizálván, hogy a kard kétélű, egyrészt az igazság megvédésének, másrészt a gyilkolásnak is az eszköze²⁵. Erre hívja föl a koronázási szertartáson a püspök a leendő király figyelmét: „*Övezd fel kardodat oldaladra, leghatalmasabb’*, hogy ezáltal az igazságosság hatalmát gyakorold., a jogtalanság nyűgét hathatósan semmisítsd meg, Isten szent egyházát és híveit oltalmazd és védelmezd, nem kevésbé a hamis hitűeket, a keresztény név ellenségeit átkozd meg, a leromboltat építsd fel, a felépítettet őrizd meg, az igazságtalanságot torold meg, a jól elrendezettet erősítsd meg...”²⁶

A kard harci eszköz, ezért érdemes figyelmet fordítani arra, ahogyan István király a kardot tartja. A hüvelyébe dugott kard a mértékletesség szimbóluma.²⁷ István király kardja a hüvelyében van, egyáltalán nem harcra kész vele, hiszen nem is a markolatát fogja, hogy lesújtson vele. A kard István király számára tehát elsősorban nem harci eszköz, hanem hatalmi jelkép. A keleti és a nyugati Szent István-alakok közül főképpen a keleti ábrázolások (esztergomi, ürömi és a pesti ikon) István-alakjai tartják hasonló módon a kardot, valamint egy korai előképen a Szent Koronán I. Géza király (*5. kép*). A kard illeten tartása a bizánci harcosszentek és uralkodó-ábrázolások sajátossága²⁸.

A medalion tehát három attribútummal (korona, kereszt, kard) jeleníti meg Szent Istvánt. A középkort követően e három attribútummal ritkán ábrázolják őt, kard helyett inkább országalmát adnak a kezébe.²⁹ A medalion István-alakjának a három attribútum tekintetében előképe I. Géza király, a magyar szent koronán, aki keresztet és kardot tart a kezében, fejét pedig korona díszíti. Úgy tűnik, hogy e három attribútum jelent meg a bizánci művészetben a magyar király és vált állandó kísértővé a metabizánci festészetben Szent István attribútumaként.

A medalionon Szent István alakja hieratikus, melyet fokoz a szigorú frontális megjelenítés is. A kis méretű ikon alakját megadó medalion-forma, amely az égi világra utal, a kompozícióban még visszaköszön a kis kézereklye-darabkát magába foglaló parányi szelencén és részben István dicsfényén. A szelence fölött elhelyezett orosz nyelvű fölirat jelzi, hogy *Szent Istvánnak, a magyarok királyának az ereklyéje* található benne. Az apró gyöngyökkel körbefont három medalion-forma adja meg a teljes kompozíció szép ritmikáját.

Az ereklye ünnepélyes elhelyezésekor az egyházközség a kis medalliont egy nagyobb ikonba foglaltatta. Ennek a festője Tatjana Mihajlovna Ronszkaja, a kijevi barlangkolostori festőműhely egykori növendéke, aki a jelenet 16. századi orosz ikonográfiai hagyományokba építette³⁰, de amely jelen van a 18. századi magyar művészetben is³¹. Ennek az ikonnak is Szent István a középponti alakja, aki teljes alakosan, királyi öltözékben, oldalán karddal, a háttérben az attribútumává előlépett esztergomi bazilika látképével jelenik meg. Itt azonban fejéről leemelte koronáját és két kezében tartva följajlanlja Szűz Máriának.

Az országföjlajánlást így írja le Hartvik püspök: „...*midőn már nem volt kétséges előtte, hogy elmúlás fenyegeti, hívatta a püspököket és a palota Krisztus nevét dicséző nagyjait. Először megtárgyalta velük, hogy kit választanak helyette királynak, majd atyailag intette őket, hogy őrizzék meg az igaz hitet, amelyet elnyertek, szeressék az igazságot, kedveljék az égi szeretet láncait, gyakorolják a szeretet erényét, szorgalmazzák az alázatosságra törekvést. E szavak után kezét és szemét a csillagokra emelve így kiáltott fel: 'Ég királynője, e világ dicséretes újjászervezője, végső könyörgéseimben a szent egyházat a püspökökkel és a papsággal, az országot a néppel s az urakkal a Te oltalmazd bízom, nekik utolsó istenhözadót mondván lelkemet a Te kezédbe ajánlom!'*”³².

A legendát vizuális nyelven interpretáló úgy nevezett koronaföjlajánlás-jelenet széleskörű elterjedését a kutatás J. S. Scott 1692. évi metszetéhez köti³³. Ez a metszet „a nyilvánosság előtt, templomi eseményként mutatja be a legmagyarabb szakrális témát”³⁴. Ebben az értelmezésben István király devóciója közügy. A későbbiekben ez az ikonográfia terjedt el a koronaföjlajánlás bemutatására.³⁵

Az ikon a legendától és ezektől az ábrázolásoktól eltérően másik előképet követ: az 1734-ből való nagy-szombati metszeten István király kíséret nélkül, egyedül teszi meg a föjlajánlást. A koronaföjlajánlás itt tehát személyes ügyként kerül bemutatásra. Kiolvasható a koronaföjlajánlás illetően bemutatásából az is, hogy István király földi szerepét nem kényszernek tekintette, országépítő munkáját személyes ügyként élte meg.

Kiviláglik a kompozícióból István cselekedetének égi fogadtatása is. A megszólított Szűz Mária³⁶ az ikon bal sarkában imára emelt kézzel jelenik meg. Az isteni kegyelem megnyilatkozásaképpen Máriától sugárkéve indul lefelé, amely körbeöleli a feléje nyújtott koronát, utalván arra, hogy Istennek tetsző föjlajánlás ez.

A medalion képecskéjéhez hasonlóan szent királyunkat itt is idősebb korban, ősz hajjal és szakállal festették meg. Ezen a nagyobb, magyar fölirattal (*Szent István, a magyarok királya*) ellátott ikonon azonban nem azt az István-alakot látjuk, mint a medalionon. Nyoma sincs itt a medalion merevségének, ami részben annak a következménye, hogy István király itt nem frontálisan áll, hanem kissé oldalra fordul, és fejét is az Isten Anyja felé fordítja. Többé már nem nyomasztják az országlás súlyos gondjai, cselekedetének helyességében megbizonyosodva, arcát a távozás földöntúli nyugalma hatja át, mely érzés kisimította ráncait. Líraian megformált alak jelenik itt meg: lábai körül virágokkal övezve, a magya-

rok királya egyszerű földi halandóként lép elő, aki természetes egyszerűséggel, gyermeki alázattal helyezi az égiek kezébe a koronát, amely földi munkálkodásának legféltebb gyümölcsét, a keresztény magyar országot szimbolizálja. E gondolatot emeli ki a Szent István népeére költött görög nyelvű tropáron, mely magyar fordításban az ikon felső és alsó horizontális sávjában olvasható:

A királyság pálcáját Istennek ajánlottad, és szelíd királynak ismertek, aki féli az Istent és buzgó a jóban. Most pedig a mennyekben győzedelmesen vezeted Isten elébe, ó István, az angyalokkal együtt nagy dicsőséggel a magyarok népét...

Az ereklyetartó kettős ikon tehát első, szent királyunk két arcát, az államalapító-országépítő szelíd királyt és a mélyen keresztény hívő magánembert állítja elénk.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a metabizánci festészet Szent István király ikonográfiájának a kialakításakor magyar szövegelőzményekre és ikonográfiai előképekre alapozva, merített a bizánci művészetben általánosan elterjedt motívumokból (István öltözéke és a sajátos kardtartás tekintetében), másrészt, a három attribútum (korona, kard, kereszt) kiválasztásakor a bizánci művészetben kizárólagosan a magyar uralkodóra, Gézára vonatkozó jelképeket használt előképként.

A koronafölajánlás-jelenet ábrázolásakor a metabizánci festészet 18. századi magyar prototípushoz igazodott, ami ikonográfiai azonosságot mutat 16. századi orosz mintákkal.

István király attribútumaként mindkét ikonon megjelenik a magyar Szent Korona. Két egységének, a hagyomány szerint *Corona Greceanak* tartott alsó és a *Corona Latinának* tartott felső részének az egybefoglalása szimbolizálja, hogy a szent istváni mű, a magyar latin kereszténység, bizánci görög hittérítők korábbi munkájával nyert megalapozást. A korona e jelképisége erőteljes hangsúllyal nyilatkozik meg Szent István kicsiny ereklyéje által jelenlegi helyén, a Szűz Máriának szentelt székesegyházban, jelképezvén azt is, hogy az elmagyarosított görög és az eredendően magyar ajkú ortodoxia a magyar kereszténység integráns részét képezi.

Nagy Márta

(bizantinológus, egyetemi docens)

JEGYZETEK

- 1 Wehli T., *Szent István király ábrázolása a középkori magyarországi művészetben*, in *Szent István és az államalapítás*, szerk., Veszprémy L., Budapest, 2002, 164.
- 2 *A Képes Krónika latin eredetijének magyar fordítása* (ford. Bellus I., Kristó Gy., Dercsényi D., Csapodiné Gárdonyi K. tanulmányaival). Budapest, 1987, 40. 41. illusztrációk.
- 3 Számátalan példát közöl Fekete Gy. – Sunyovszky S., *A Szent Korona ezer arca*. Budapest, 2000. c. munka
- 4 Például Agárdy Gábor 1996-ban festett ikonja Pannonhalmán in Fekete Gy. – Sunyovszky S., 2000, 88. kép., Zolcsák Miklós ikonja 2000, Penészleken, Petrás Mária ürmői kerémiaikonja (2003): in *Воловик, О., Великая Александра Павловна*, Будапешт – Москва, 2005.
- 5 Hasonló öltözetet visel például VI. János Kantakouzenos, a párizsi, Nemzeti Könyvtár 1371-75 készített miniatúráján. In *Head, C., Imperial Byzantine Portraits*, New York, 1982, 152.

- 6 Makk F., *A turulmadártól a kettős keresztig*, in Makk F., *A turulmadártól a kettős keresztig*. Szeged, 1998, 224.
- 7 Például a Képes Krónika fentebb említett 40. és 41. lapjain.
- 8 Közli például Veszprémy L., 184.
- 9 Hoppál M. – Jankovics M. – Nagy A. – Szemadám Gy., *Jelképtár*, 2000, 124-125.
- 10 Makk F., 224.
- 11 *István király intelmei fiához (1031 előtt)*, in Veszprémy I., 37-43.
- 12 Hoppál M. – Jankovics M. – Nagy A. – Szemadám Gy., 124-125.
- 13 Idézi Györffy Gy., *István király és műve*, Budapest, 2000, 160.
- 14 Idézi Hartvikot Veszprémy I., 63.
- 15 Székely Gy., *A kettős kereszt útja Bizáncból a latin Európába*, in *A magyar birodalom vagy Magyarország s részeinek címerei*. Irta Ivánfi J. E. Pest, 1869, 107.
- 16 Székely Gy., 109.
- 17 Makk F., 225.
- 18 Székely Gy., 110.
- 19 Székely Gy., 108.
- 20 Székely Gy., 117.
- 21 A történeti visszavetítés következtében a Képes Krónika az elődöket, így István királyt is kettős kereszttel ábrázolja. A kettős kereszt tudatos recipiálása állami jelvényként az Anjouk korában történik meg. In Székely Gy., 121.
- 22 *Liturgikus lexikon*, szerk., Verbényi I. – Arató M. O., Budapest, 1989, 122.
- 23 Györffy György Zelemér horvát király 1075-ben kiállított fogadalomlevelében írottak és a királyavató szertartások alapján feltételezi, hogy István a pápától nemcsak koronát, hanem kardot is kapott. In Györffy Gy., 152.
- 24 Hoppál M. – Jankovics M. – Nagy A. – Szemadám Gy., 108.
- 25 Hoppál M. – Jankovics M. – Nagy A. – Szemadám Gy., 108.
- 26 Idézi Györffy Gy., 159-160.
- 27 *A keresztény művészet lexikona*, szerk. Seibert, J., Budapest, 1986, 164.
- 28 Például Dukasz Mihály a Szent Koronán szintén ilyen módon tartja a kardját.
- 29 Példák sokasága lehetséges Fekete Gy. – Sunyovszky S., fentebb idézett munkájában.
- 30 Például Szavin Isztoma (16. század) és Csirin Prokópij (1593) munkáin a fölajánlási jelenetek. In Антонова – Мгнева, *Ката.лог древнерусской иконописи*. Москва, 108. 116. kép.
- 31 Metszet a korona fölajánlásáról, 1734, Nagyszombat. In Fekete Gy. – Sunyovszky S., 65.
- 32 Idézi Györffy Gy., 382-383.
- 33 In Szilárdfy Z., *Barokk szentképek Magyarországon*, Budapest, 1984. 30. képnél írottak.
- 34 Szilárdfy Z., 31. képnél írottak.
- 35 Például Patay László mennyezetfreskója a békéscsabai Jézus-szíve templomban (1944.) Közli: Fekete Gy. – Sunyovszky S., 78. stb.
- 36 Mária a bizánci művészetben szokásos öltözetet kék khitont és fejére boruló vörös maphoriont visel.

Telefon-lelkigondozás

Budapest

06-1 201-0011

Lelki válság esetén, emberi, családi, lelkiismereti, hitbeli kérdések megbeszélésére

mindennap 17–21 óráig

Régi magyar szerzők Áthoszról

Az áthosz-hegyi szerzetesi köztársaság egyedülálló hely az ortodox szerzetesség világában. A félszigeten kizárólag szerzetesek élnek: a hús, közös életrendet követő monostor mellett számos kisebb monasztikus település (úgynevezett *szkíti*), valamint magányos cellák, remetelakok adnak otthont a számos országból érkezett több mint háromezer szerzetesnek. Fennállásának ezer-egynéhány esztendeje alatt a világ csaknem minden pontjáról érkeztek zarándokok és kíváncsi érdeklődők a Szent Hegyre; néhányan hazánkból is megfordultak ott már a 18-19. században is. Az alábbiakban abból a nem túl nagyszámú tudósításból szemezgetek, amelyek ebből az időszakból maradtak ránk az Áthosz-hegyet illetően.

Valóban kevés: néhány rövid ismertető az 1770-es évekből és egy útleírás a Földrajzi Társaság egy tagjának tollából, 1891-ből. Ezeknél elevebb, frissebb beszámolókat viszont – meg kell, hogy valljam – azóta sem találtam; s amellet, hogy szerzőik nagyobbrészt értetlenséggel vegyes szimpátiával szemlélik a Szent Hegyet és lakóit, érdemes föllapozni ezeket a tudósításokat, már csak az azóta eltelt idő miatt is. Nem tudom például bizonyos nosztalgia nélkül olvasni a sorokat, ahol a Földrajzi Társaság utazója, bizonyára kiváló tudós, kiemeli, hogy hála a modern utaknak, Szalonikiból immár huszonnegy óra leforgása alatt el lehet jutni az Áthoszig. Én bosszankodni szoktam, ha három óránál tovább tart. Valahány szerző egyetért abban, hogy az Áthosz-hegy környéke lenyűgöző vidék; és csaknem mindannyian meg vannak győződve arról, hogy az itt lakók valami egészen különös csodabogarak, valószínűleg nincs ki a négy kerekük. 1877 őszén Jurány Gusztáv a Vasárnapi Újságban jelentetett meg egy kis ismertetőt *Az Athos zárdáiról*:

„Gyönyörű őserdő fed be az egész heglánczot, és az utazó szeme mégis itt-ott megpillanthatja a két tenger-öbölnek a nap sugaraiban csillogó tükrét. Alant, a parton, jókora távolságban egymástól és falakkal körülveve magaslanak ki középkori kastélyokként a zárdák, és magányosságukkal búskomor érzelmeket gerjesztenek a természet gyönyörei felett ujjongó szívünkben.”

A cikkíró az „önkinzók”-ként emlegetett remetéről nincs valami nagy véleménnyel, annak ellenére, hogy – valószínűleg tudtán kívül – az aszkézis egyik legszebb, általam ismert meghatározását adja:

„Az ilyen állapot elviselésére már csak az olyan élet-unt ember vállalkozhatik – mondja –, kinek világ- és embergyűlölete fölöslegessé, sőt, terhessé teszi még egyetlen ember társaságát is. Nem is kell az ilyennek ház, kert, vagy szőlőhegy. Az őserdő legregényesebb pontjain, kiszögellő sziklacsucson, vagy az árnyékos völgyek valamelyik zugában tűnnek fel gunyhói vagy barlanglakásai az igazság eme tökéletesen begyakorlott mestereinek (az asketes szónak ez az eredeti jelentése).”

Ugyanez a téma száz évvel később, Dr. Havass Rezső földrajztudósnál: „aki annyira meghasonlott a társadalommal, hogy csak egy vagy két egyént tud maga mellett megtűrni...” – ami azért jelzi azt, hogy nem csak manapság tűnik oly nehéznek megérteni a szerzetesek, vagy pláne a remeték hivatását. Mindent összevéve azért

Havass Rezső – alighanem az egyetlen a szerzők közül, aki maga is járt a félszigeten – jóval árnyaltabb képet nyújt a szerzetesekről:

„Az uralkodó szellem könnyen jellemezhető: komoly és ájtatos; nyájas őszinte, de a legnagyobb mérvben korlátolt. A szerzetesek azt tartják, hogy az embert nem a tudománya szerint, hanem munkássága, továbbá az imádságban és az önmegtagadásban való buzgósága után kell megítélni, s hogy mit jelentenek: imádság, önmegtagadás és munka, ezt a szerzetesi szabályok határozzák meg.”

Ezek után csodálkozva és kissé elismerőleg jegyzi meg, hogy „a hely elzárkózottsága, az egyhangu szerzetesi élet s a biztonság tudatából származó egykedvűség” ellenére mégis mennyire hasonlít Áthosz a modern államokhoz: „Van évenként szabadválasztás által megújuló kormánya, évenként megszavazandó budgetje, deficitje, adóssága és rendőrsége. Az adósság főleg a legutóbbi fölkelésnek a következménye...” – ami fölkelés nyilván az 1821-es görög szabadságharc. Ha pedig egy államnak budgetje és deficitje, mi több, adóssága és rendőrsége van, mégsem lehet oly elmaradott. De a félsziget jellegzetes növénytakarójának máig legbővebb magyar nyelvű leírását is Havassnál találjuk:

„A dél növényei keverednek az éjszakéival. Az olajfa a tölgyvel, a narancsfa a fenyővel. A bejáratnál mintegy kaput képező meredek sziklatömbökön (ti. a Megalí Vigla heglánca, Áthosz északi határán) s az Athosz felső vidékén a karcsú mondola és luczfenyőt találjuk. A Szent hegynek hosszúra nyúlt területén a platán, bükk- és tölgy-; az olaj-, füge-, dió-, gesztenye-, mogyoró-, eper és másféle gyümölcsfák; borostyán cserjék, masztiksz bokrok s az örökzöld arbutus egy összefüggő lombdőt képeznek, melyből a sudár ciprusok nyulánkan emelkednek ki. Az arbutus, mely másutt csak cserje, itt 3-4 méter magas fa. A szőlő, a mirtus, rózsanövények, cseregalagonya, koronilla, globularia, a fák, a földön, a sziklafalon szanaszét kúszó repkény s a szőben gazdag és illatos virágok még változatosabbá teszik a növényzetet. De legjobban feltűnik az Athoszon a gesztenyefák buja tenyészése, és majdnem azt hinné az ember, hogy a gesztenyefa ős hazájában van”. (Mint ahogy csakugyan ott is van: a szelídgesztenye a mediterráneumban őshonos.)

A Vasárnapi Újság szerint „Az Athos zárdái az óhitűek vallási felfogásában csaknem ugyanazon helyet foglalják el, melyet a Vatikán a római-katholika egyházban. Központját képezi ezen zárdahegység a keleti egyház Magyarországtól a Csöndes-óceánig és a Jeges-tengertől Egyiptomig terjedő birodalmának. És a mint alább látandjuk, ezen vallási felfogás nem pusztán eszménykép, nem valami elvont hitágazat, hanem igen gyakorlati következményekkel bíró és életbe átmenő követelmény. A görög világ minden tartományából folynak ide a vallási buzgóság arany forrásai, és a fentebb említett nagy birodalom fejedelmei vetélkednek egymással a zárdák mesés gazdagságu építkezésében és felszerelésében.”

Ugyanakkor osztja korának lesújtó véleményét az ortodoxiáról:

„A mi mindenütt feltűnik a kelet tartományaiban, hogy nem is annyira a nyelv- és fajrokonság, mint a valósi egység köti össze az embereket, ugyanez tapasztalható már az európai Törökország keresztényeinél is. (...) Hiszen nem is volna képes ezen saját belső élettel oly kevéssé bíró egyház mégis oly lelkesítő és fentartó hatást gyakorolni híveire, ha más felekezetek ellenében oly kizáró nem volna.”

A legrégebbi, általam föllelt leírás azonban száz évvel korábbról való, és egy elbűvölő kis könyvecskében lehet rábukkanni, amely Győrött jelent meg 1791-ben. „Sokféle. Első Darab. Irá 's egybe szedé Sándor István” – ez áll a címlapon. És valóban: a kornak mindenféle érdekessége össze van gyűjtve benne, fejezetek Az Ángoly iddógálásról és A Spanyol kevélységről, a naptárakról és a botanikáról, valamint „rövid, sommás gondolatok” is, mint például, hogy „a' valóban bölts ember a' második felét az ő életének kéntelen arra fordítani, hogy a' balgatságokat le-tegye, mellyeket az elsőben öszvegyűjtött”, amivel mélyen egyet tudok érteni. E tömérdek furcsaság közepette jut öt lap az Áthosz-hegynek is:

„Ezen hegy melly egyébként szent hegynek, Monte Santo, a' Törököktől pedig Ajnurus Daginak nevezetik, Albánia 's Matzedónia között fekszik Görögországban egy fél szigeten, melly az Egyei tengerbe bé-nyúlik, 's foglal magában sok egyéb hegyet, mellyek a' fél szigetnek a' hosszát elállják... Mindazonáltal ezen hegyek közt csak egy találkozik, melly egyedül Áthósnak nevezetik, 's mellyet egyedül illet ez a' nevezet.”

„A Barátok, kik a 'szent hegy' lakosainak neveztetnek, épen nem hívalkodók, hanem az ő mindennapi Isteni szolgálatajok mellett minden kézimunkát üznek, olaj 's szőlő hegyet mivelnek, Átsok, Kovátsok, Takátsok, Szütsök, Szabók, Vargák, Kővágók, Kőmivesek, 's több a' féle.”

„A 'Barátok' igaz szentségének 's igaz Vallás' tanításának nagy híre van szerte széllyel. Az ő Monostorainknak 's Templomaiknak harangjok vagyon, mellyek másutt a' Görögöknek meg nem engedtetnek, 's a' tengeri tolvajok ostromlása ellen magos és erős fallal körül vannak véve, 's fegyverrel meg-rakva”.

„Igen sanyarú életet viselnek, soha húst nem esznek, hanem többnyire veteményel, olaj, füge, s egyéb fa gyümöltsel, fog-hagymával, sajttal, kenyérrrel 's hallal (:ki-véven némelly napokat 's a' böjtöt :) élnek. Az ő böjtiök nagy és sokféle' s mivel a jó levegő is fozá járul, tehát sokáig, 's nem kevesen száz esztendőn felül élnek.”

Van azután egy megjegyzés, amellyel kapcsolatban kétségeim támadtak:

„Az ő sanyarú életek mellett egy kevéssé nevelésnek látszik, hogy ők az ő hegyöken azon kívül hogy semmi Aszszonyokat nem türnek de még leg-kissebb nőstény állatot sem szenvedhetnek.” – ezt most akkor úgy értem, hogy a barátok élete amúgy is olyan sanyarú, hogy attól már igazán fogadhatnának asszonyokat meg tehenekeket is a félszigeten?

A cellák, azaz a lakóépületek a Sokféle szerzője szerint tágasak, és általában rosszul megépítettek, de minimum rossz fekvésűek. Azonban a monostorok nemegyszer ezeréves kátholikonjainak – azaz főtemplomainak – fenségét még ő sem vonja kétségbe:

„Az ő Templomaik ellenben igen fényesek, és olly szépséggel bírnak, melly mindent fellyül halad, valamit csak az új Görögöktől várhat az ember. Ottan 'a láballya többnyire merő márvány, mindenféle ki-rakot munkával, 's a' fedele a' Templomnak, melly ólommal bévan fedve, ragyog a' verőfényben, mint az ezüst.”

Nacsinák Gergely András

Iszlám műemlékek Magyarországon

A magyarországi iszlám műemlékek bemutatása előtt nélkülözhetetlen rövid áttekintés keretében bemutatni a magyarok és az iszlám kapcsolatának történeti vonatkozásait, a honfoglalás előtti korszaktól egészen napjainkig.

A honfoglalást megelőző időszak

A magyarok hosszú vándorlásuk során a Kaszpi-tenger és a Fekete-tenger között elterülő kazár birodalomban találkozhattak első ízben muszlimokkal. A kazár hatások szempontjából minden bizonnyal az egyik legjelentősebb a nyelvi hatás. A honfoglalás előtti magyarságot itt érte – a legkevesebb két évszázadon keresztül tartó érintkezések során – az ócsuvasos nyelvi és műveltségi török hatás. A bolgár-török nyelvet beszélő kabarokkal történő érintkezések legjelentősebb fejezetei is itt, a kazár földön alakultak ki. A kapcsolat a Kárpát-medencében folytatódott, ahol az együttélés során kölcsönösen megtanulták egymás nyelvét.

A magyar őstörténet szempontjából számbajövő arab források közül a legnagyobb jelentőséggel a IX. század során létrejött munkák bírnak. A magyarokról szóló leg-

régibb híradással ezek közül a Dzsajhání féle tudósításon alapuló forráscsoport szolgál, amelyet Ibn Ruszta, al-Bakrí, al-Makdiszí és al-Mukaddaszí munkásságának eredménye, a 870 körüli időkből. A másik nagy forráscsoport, amely alapvetően al-Balkhí művére megy vissza, amelyet al-Isztakhrí, Ibn Haukal, és Abúl-Fidá munkássága képez, és a 889-es nagy eltolódás (népvándorlás) utáni helyzetet ismerteti. A későbbi szerzők, így többek között Ibn Szaíd és al-Kazvíní ismerik a dunai magyarokat és régebbi források alapján írnak az uráliakról is, jóllehet nincs tiszta képük róluk.

A már említett Dzsajhání nevezi először a magyarokat „madzsgaroknak”. Azt is megtudjuk, hogy a magyarok a türkök egyik fajtája, ugyanis az V-X. század közötti időben a sztyeppen élő népek közül azokat nevezték türköknek, akik viselkedésükben, szervezetükben a török népekhez igazodtak. Az ősmagyarokkal kortárs bizánci szerzők Ongroi névvel illették a magyarokat, ami szintén török népnépnak, de még nem egyetlen népnak a neve.

A magyarokról Ibn Hurradábih, Bagdad főpostamestere már a IX. században említést tesz, ugyanabban a században, amikor Ibn Ruszta a híres lexikográfus és

földrajzíró is, aki a magyarokat tűzímádó népnek nevezte és országotukat a „maszdsarijja” néven említette meg.

A honfoglalást követő időszak

A magyarsághoz még a honfoglalás előtt csatlakozott a kabarság, az alán-jász, valamint a kazár nép egy töredéke, a honfoglalás (896) idején pedig – már az új haza területén – a székelység, amelyhez X. század folyamán egyes keletről menekülő besenyő rajok és bolgárok járultak. A honfoglalásban részt vevő, csatlakozott népek közül muszlimoknak tarthatók a kabar, alán-jász, kazár, és egyes bolgár és besenyő csoportok.

A XI-XII. századra a pénzügyigazgatás és bizonyos vonatkozásban még a kereskedelem is muszlim vallású és keleti származású népek, összefoglaló elnevezéssel izmaeliták kezében összpontosult. Az izmaelitákat szaracénoknak is nevezték, amely nagy valószínűség szerint az arab sarkijjún (keletiek) szóból ered. A másik elterjedt elnevezés – amely a mai napig fennmaradt néhány településünk nevében – a böszörmények. A böszörmény szó eredete távolra vezet, mert az arab muszlim szóból származik, amely a török nyelvekben „müsülman, müsürmen”, a perzsában pedig „müslimán, müsülmán”. Az 1092 évi szabolcsi zsinat a kereskedőket kifejezetten az izmaelitákkal azonosította, egy 1111. évi adat szerint pedig a királyi kincstár ügyintézőit „magyarul” káliznak hívták, mivel a pénzverés és a pénzforgalom irányítása muszlim bérlők kezén volt. A kálizok alatt a hvárezmieket, török ajkú népet kell érteni.

A későbbi korok arab földrajzi irodalmában is találunk műveket, amelyek Kelet-Európa történetének értékes forrásai. Abú Hámid al-Garnáti, az egyetlen arab utazó, aki 1150-53-ban Magyarországra is ellátogatott. Három évig élt hazánkban, ahol a muszlim csapatok a magyar király legfontosabb egységei voltak. Mint mindenütt, tanítja a nomád muszlimokat, némelyiküknek megmutatja a szertartásokat, mások tanítványai lesznek. Aggastyánként, amikor eljött az ideje, hogy elzarándokoljon Mekkába, a magyar király nem akarta elengedni, mert befolyása volt a magyarországi muszlimokra. Meg kellett ígérnie, hogy visszatér és túsul ott kellett hagyania legidősebb fiát.

„A magyarok bátor emberek és megszámlálhatatlanul sokan vannak. Orszáruk 78 városból áll, s mindegyikben számtalan erőd, a hozzá tartozó majorságokkal, falvakkal, hegyekkel, erdőkkel és kertekkel. Magyarország egyike azoknak az országoknak, ahol a legkönnyebb és a legjobb az élet. Hegyeik sok ezüstöt és aranyat rejtnek magukba. Itt ezer számra élnek a magrebi származású muszlimok és szintén megszámlálhatatlanul sokan vannak a hvárezmieket. A hvárezmi származásúak a királyt szolgálják és titokban tartják, hogy muszlimok. A magrebi származásúak ezzel szemben csak háborúban szolgálják a keresztényeket, és nyíltan vallják az iszlámot.” – írja Abú Hámid. Al-Garnáti ugyanakkor, magrebiek alatt valószínűleg a besenyőket érti, akik már korábban muszlimok voltak.

Magyarországot, mint kortársa, al-Idríszi Unkurijjának nevezi, ami a latin „Hungaria” vagy „Hungaria” arab átírása. Az arab szerzőknél gyakori a magyarok „bás-girdnak” nevezése is. Így hívta, bár megkülönböztette őket al-Isztahri az igazi baskiroktól.

Ugyanezzel az elnevezéssel találkozunk ibn Haukal munkájában is. Ibn Fadlán, a bagdadi kalifa követeként „badzsghirokkal”, azaz minden bizonnyal magyarokkal találkozott, útján a volgai bolgárok felé. Egy másik híres utazó, Jákút al-Rúmi 1220-ban találkozott magyarországi muszlimokkal a szíriai Aleppóban. Elbeszélésük szerint a magyar határon laknak, közel 30 faluban, amelyek közül „mindnek a nagysága egy kisebb városhoz hasonló.”

Ebből a korszakból az iszlám magyarországi jelenlétére utaló, a mai napig fennmaradt bizonyítékokat leginkább a pénzérmék jelentik. II. Géza és IV. István királyaink által veretett pénzérméken arab feliratok olvashatók. IV. István (1162-1163) és II. Béla (1131-1141) királyokat együtt, kettős trónon ülve ábrázoló rézpénzeket a veret alsó részén fekvő félhold és három arab írásjel látható. Az írásjelek az arab „iláhi”, azaz Allah nevét jelentik. A későbbiekben III. Béla (1173-1196) és Imre (1196-1204), sőt utóda, II. András (1205-1235) pénzérméin is feltűnnek az arab mintákra visszavezethető, arab „kúfi” írást utánozó jelek, amelyeknek nincs olvasható értelme.

Ugyanakkor a Kárpát-medencében honfoglaláskori, és a törököket megelőző időszakból értékelhető iszlám műemlék nem maradt fenn az utókor számára. Bár az említett al-Garnáti feljegyzései szerint a XII. században – II. Géza magyar király idején – Magyarországon sok muszlim élt (főként zsoldos katonák, kereskedők) és több iszlám imahely is üzemelt, ezeknek maradványaira azonban ez idáig nem sikerült rátalálni.

A XIII. századtól az oszmán-török hadak megjelenéséig azonban a keresztény hadjáratok szelleme uralta egész Európát, ami általános üldöztetéshez vezetett a muszlimok ellen. „Megtiltjuk, hogy keresztény ember akár kereskedésben, akár szerződésben, akár bármi módon érintkezze szerezcsennel, mindaddig amíg az összes szerezcsennek el nem bocsátják mind a kereszteltek, keresztelkedni akarókat, vagy kereszteltek fiait, akár magyarok, akár bolgárok vagy kunok, vagy bármely más nemzetiek, kik most mint szolgák vagy szabadok nálunk tartózkodnak.” – olvasható egy korabeli királyi rendeletben.

Az 1241-es tatárjárás készületlenül érte az országot. A királynak a korábbiakhoz képest erősen megcsappant bevétele miatt is rosszul felszerelt és gyenge hadserege – melyet a hazai muszlim besenyő lovasság, az alán-jász íjászok már nem olyan mértékben erősítettek, mint II. Géza korában – így nem is állhatott ellen a kiválóan szervezett tatár seregnek.

A tatárjárás a magyarországi muszlimok számára is végzetes volt. Rogerius, Nagyvárad kanonokja megírja, milyen kegyetlenül használták fel a tatárok foglyaikat nyílfogónak, sánctölteléknek. „Először a fogoly magyarokat küldték előre, azok eleste után az oroszokat, izmaelitákat és kunokat. A tatárok hátul maradtak és nevettek, ha amazokat megölték, a hátrálókat pedig levágták.”

A XIII. század második felére Magyarországon az uralkodóvá vált nyugati keresztény szellemiség a királyok minden igyekezete ellenére háttérbe szorítja a vele szemben állókat, a nem keresztény vallásúakat pedig, belovadásra kényszeríti.

Az iszlám hívek sajátságos élete, kultúrája és vallása, amely az Árpád-házi királyok alatt különleges szerepet kapott, a magyarság őstörténetétől fogva nyomon követ-

hető. A későbbiek során azonban a dokumentumok egyre ritkábbá válnak, a történelmi források kiapadnak, a történelmi irodalom terén pedig, főleg a XII. századtól kezdve erős a keresztény egyházi szemlélet hatása. A muszlimok évszázadok után szervezen betagozódtak a magyar társadalomba. Amikor önálló vallási közösségeik működésének lehetősége megszűnt, népesség tekintetében a magyarságba, vallási tekintetben pedig a kereszténységbe olvadtak be.

A török hódoltságtól napjainkig

A törökök megjelenése a déli vidékeken egy új korszak kezdetét jelentette. Szulejmán szultán (1520-1566), akit a törökök Kanúni, azaz törvényhozó melléknével tiszteltek meg, 1521-ben elfoglalja Belgrádot, a magyar Nándorfehérvárt. II. Lajos király 1526-ban Mohácsnál elvesztette a Kanúni Szulejmán elleni döntő ütközetet, és ezzel megkezdődött a 150 évig tartó török hódoltság időszaka. Buda eleste (1541) után Magyarország három részre szakadt. A királyi Magyarország a Habsburg Birodalomhoz került a Habsburg-család magyar királysága révén. Az Erdélyi-medence és az Alföld kapcsolódó részén az Erdélyi Fejedelemség jött létre. A középső rész az Oszmán-Török Birodalom részévé vált.

Ebben az időszakban megváltozott a lakosság összetétele. A nagy mezővárosokba visszahúzódo magyarság helyét a Török birodalom más tartományaiból betelepült népek foglalták el. A katonaságot követő és a velük együtt érkező kereskedők és iparosok – polgári lakosság – családostul telepedik meg a tartomány töröklakta nagyobb városaiban. A török és bosnyák muszlimokon kívül más balkáni népek is letelepedtek a hódoltsági területeken. Hivatalosan az ország államvallása az iszlám lett, annak ellenére, hogy a lakosság csupán egy százaléka volt muszlim vallású.

Az idővel egyre nagyobb területet birtokló törökök, a folyamatos hadjáratok mellett – amelynek csúcspontját Bécs ostroma jelentette – katonai és vallási célokat szolgáló építkezéseket végeztek, és magas szintű művészet virágzott.

A 17. század végén, Bécs sikertelen ostromával (1683), és Buda visszafoglalásával (1686) Magyarországon az oszmán-török hódítás véget ért. A fegyveres összecsapásokhoz kapcsolódó emlékek elhalványultak, és az egymást összekötő szálak kaptak hangsúlyt. Sőt, mivel az oszmán-török hódítás megszűnése egyben az új hódítók, a Habsburgok elleni függetlenségi mozgalmak ill. háborúk kezdetét is jelentette a magyarság számára, az egykori ellenfelek között baráti kapcsolatok születtek.

A Habsburg-ellenes harcok vezetői – így a 17. század végén Thököly Imre, a 18. század elején Rákóczi Ferenc, a 19. sz. derekán pedig Kossuth Lajos emigrációja – rendre az Oszmán Birodalomban találtak menedéket. Emlékeik Izmir, Tekirdag és Kütahya városához kapcsolódnak. Tekirdag lakossága a 19. század végéig érintetlenül hagyta a Rákóczi-emigráció rendelkezésére bocsátott területeket, mert azokat a „magyar király földjének” tekintette. A magyar emigránsok közül jó néhánynak jutott nem lebecsülendő szerep a Birodalom életében. A Rákóczi emigráció idején Törökországba jött emigránsok (Perczel Mór, Batthyány Kázmér, Egressy Gábor,

Guyon Richard) közül emlékirataikban többen melegen emlékeznek vissza a török földön eltöltött évekre. A legendás Bem apó, Richard Guyon, Stein Miksa, és Kollaman József, az oszmán hadseregben folytatta tevékenységét. Széchenyi Ödön nevéhez fűződik az isztambuli tűzoltóság megeremtése.

Az első világháborút megelőzően, 1908-ban Magyarország országgyűlése annektálta Bosznia-Hercegovinát. A háború éveit a magyarok és a törökök szövetségekként harcoltak Galíciában és a Piavénál. Az iszlám 1916-ban vált törvényesen is elismert vallássá. A budapesti városházán Havass Rezső képviselő lelkes beszédében követelte, hogy a főváros építsen imaházat a muszlimoknak. A Múzeum körutat ebben az időszakban Mehmed körútnak nevezték.

A trianoni tragédia a hazai muszlim közösség tragédiája is volt egyben, hiszen Bosznia elszakadt az országtól. A Monarchia tábori muszlim lelkesze, Durics Hilmi Husszein megkapta a magyar állampolgárságot, majd a magyar muszlim közösség budai főmuftinak választotta meg, aki az 1940-ben bekövetkezett haláláig töltötte be ezt a tisztséget.

A két világháborút követően megerősödtek a tudományos, gazdasági illetve kulturális kapcsolatok Magyarország és az iszlám világ között. Az 1950-es évek második felétől kulturális egyezmények születtek egyfelől Magyarország, másfelől Egyiptom és Irak, később pedig többek között Kuvait és Tunézia között. Ezek az egyezmények sok esetben lehetővé tették a hallgatók számára, hogy ösztöndíjasként arab országokba utazzanak.

1953-ban Germanus Gyula, a leghíresebb magyar muszlim lett az Arab Irodalmi és Művelődéstörténeti Tanszék professzora. Mint a modern arab viszonyok ismerője, előadásaiban az arab irodalom, művelődéstörténet, jogrendszer és az iszlám újabb fejlődésének problémáit tárgyalta. Szoros kapcsolatot teremtett az arab irodalom és tudomány kiváló, élő képviselőivel. Számos arab országban, illetve londoni muszlim folyóiratokban jelentek meg munkái.

A közérthetően írt tudományos művek kategóriájába tartozik Germanus Gyula arab irodalomtörténete (1962). Részt vett a fordítói munkában is és kiadta a klasszikus és modern arab költészet magyar nyelvű antológiáját (1961). Allah Akbar című műve útleírás és a muszlim zarándoklat tudományos leírása, amely az olasz és német fordítás után, 1968-ban második kiadásban is megjelent magyarul.

A rendszerváltás óta a muszlimok teljesen szabadon gyakorolhatják vallásukat. Manapság Magyarországon megközelítőleg 10-15 ezer lakosra tehető a muszlim lakosság száma, akik közösségi és kulturális életét különböző intézmények és imaházak szolgálják.

Kulturális létesítmények a török hódoltságban

A meghódított területeket a törökök igen rövid idő alatt a birodalom új tartományává tették és annak közigazgatási, társadalmi, gazdasági és vallási életét egyaránt új alapokon szervezték meg. A törökök Magyarországon hosszú távra rendezkedtek be, környezetüket minden bizonynyal a számukra kényelmes, megszokott, megfelelő módon próbálták kialakítani. Más kérdés, hogy igényeik és lehetőségeik nem találkoztak az európai ízléssel.

Megváltozott a városok arculata: mecsetek, minaretek, hammámok stb. épültek, amelyek egy része ma becses műemlékeink közé számít. A piacokon megjelentek a balkáni-keleti áruk, és az ilyen jellegű kézművesség néhány ága, így például a bőr- és fémművesség is gyökeret vert magyar földön. A keleti szőnyegek, ruhadarabok, ékszerek, fegyverek, stb. megbecsülésnek örvendtek ebben az időszakban, bevonultak a tehetősebb magyar házakba, motívumaik pedig a magyar népművészetbe. A jeles 17. századi török utazó, Evila Cselebi, a következőket mondja leírásában: „Pécsnek hetven helyen van sétahelye, tulipánokkal és madarakkal tele, ahol a hajlott lombosított fűz, nyár, ciprus és hársfák árnyékában, magas fű között „Szelszebil” (paradicsomi) folyóhoz hasonlóan, csillogó vízmedencéket képezve néhány száz folydogáló forrás folyik”.

A törökök elsősorban dzsámikat, mecseteket, dervis-kolostorokat emeltek a lélek épülésére, sírkápolnákat (türbe) a holtak emlékére. A tanulni vágyó ifjak számára alap- és középfokú iskolákat, mektebeket és medreszéket hoztak létre. A testi felépülésre pedig a fürdők szolgáltak, de kutakat, medencéket és vízvezetékeket is építettek.

Nem kevés tény tanúskodik a török kultúrának a mindennapi életet ért hatásáról is. Elég, ha a kávé és a dohány e korban meghonosodott élvezetére gondolunk. Tanúja ennek a magyar konyha is, amely számos török eredetű ételt ismer. Minderről híven vall a magyar nyelv szókészlete, amely e korban több száz török jövevényt szóval gazdagodott.

Dzsámik

Az Oszmán-török eredetű épületek legjelentősebb csoportját a dzsámik, illetve mecsetek alkotják. Ezen épületek jelentős részét részben vagy teljes egészében keresztény templomokból alakították ki. A belső berendezést, oltárképeket, szobrokat eltávolították, a falfestményeket, freskókat bemeszelték. Ahol lehetőség volt rá – mint például a pesti belvárosi plébániatemplomban – ott a szentély déli falában az imáirányt mutató mihrábot (imafülkét) alakították ki.

Mihráb (Imafülke) a Belvárosi plébánia templomban Budapest, V., Március 15. tér.

A pesti Belvárosi templomban a mai napig mihráb (imafülke) tanúskodik a török hódoltság éveiről, ahol egy gótikus kápolnában alakították ki a Mekka irányát mutató bemélyedést.

A hódoltság folyamán jelentős átépítéseket végeztek a Buda 1541. évi elfoglalása után sebtében dzsámivá alakított középkori Nagyboldogasszony-templom déli oldalán, anélkül azonban, hogy jellegzetes tömegét, gótikus alaprajzi elrendezését megbontották volna. Hasonló módon jártak el a budavári Szent György templom esetében. Az épület mellé – annak teljes középkori architektúráját megőrizve – különálló minaretet építettek. A meglévő épületek felhasználásának különleges példája az esztergomi Uzicseli Hadzsi Ibrahim-dzsámi, amelyet a várossal 13. századi eredetű kaputornyának átépítése során alakítottak ki.

Az alapjaitól török eredetű dzsámiknak két alapvető típusát különböztetjük meg. Az első, általánosan elterjedt csoportba a négyzet alaprajzú, kívül nyolcszögű, belül

kör alakú dobon nyugvó kupolával fedett épületek tartoztak. A főhomlokzathoz a legtöbb esetben három boltszakaszos, ugyancsak kupolával fedett előcsarnok tartozott.

Az iszlám vallás előírásainak megfelelően a hívők Mekka felé fordulva imádkoznak, ennek megfelelően a Magyarországon épült dzsámikat DK-i irányba tájolták. Az épületek DK-i falának közepén helyezték el a mihrábot (imafülkét), mellette a minbart (szószéket). Vele szemben, tehát az ÉNY-i oldalon nyílt az épület bejárata, mellette, az ÉNY-i sarkon állott a legtöbbszor az épülettel egybeépített, a dzsámi belső teréből vagy az előcsarnokból nyíló minaret.

E típus legszebb példája a pécsi Gázi Kászim pasa dzsámi, amelyet a középkori Szent Bertalan templom helyén, annak köveit is felhasználva építettek a 16. század hetvenes éveiben. A ma is álló, ismert épületek közül e csoportba tartozik az ugyancsak pécsi Jakováli Hasszán, a siklósi Malkocs bej és a szigetvári Ali pasa dzsámi is.

A dzsámik másik csoportjába a téglalap alaprajzú, síkfödémrel vagy sátozottóval fedett, egyszerűbb épületek tartoztak. A kutatás eddig két ilyen épületet tárt fel, mindkettő 1566 után épült a gyulai, illetve a szigetvári várban. Ma már csak a szigetvári Szulejmán dzsámi áll, a gyulai épületet alapozásáig elbontották. Eredeti formáját az itt folytatott ásások, illetve a 18. századból fennmaradt metszetek alapján rekonstruálták. Ma is álló minaretje őrzi a 17. század elején emelt egri Kethüdä-dzsámi, illetve az érdi Hamzsa bég-dzsámi emlékét.

Türbék

Nyolcszög alaprajzú, kupolával fedett türbék szép számban épültek a hódolt magyar területen, mára azonban csak kettő maradt fenn közülük. A budai Gül baba türbét Jahjapaszáde Mehmed pasa építtette, a Buda várának elfoglalását követő első pénteki imádság idején elhunyt bektasi dervis, Gül Baba sírja fölé 1543-1548 között. Építészetileg igen hasonló hozzá a 16. század végén épült pécsi Idrisz Baba-türbe.

Fürdők

A török fürdőket két nagy csoportba sorolhatjuk. Ilidzsének a természetes forrásokra épült hév- vagy termálfürdőket, hamamnak a gőzfürdőket nevezzük. A két típus közötti különbség a vízellátás, illetve a fűtés megoldásának módjában rejlik, alaprajzilag azonban nincsen lényeges eltérés közöttük. Mindkét esetben a római fürdők szerkezeti beosztását követték. A hódolt magyar területen ilidzséket és hamamokat egyaránt építettek. A berendezkedő hódítók a fürdők esetében is felhasználták az itt talált középkori előzményeket, elsősorban ott, ahol természetes hévízforrások fakadnak.

Budán például török fürdőként üzemeltek a mai Császár, Rác és Rudas fürdők. Helyükön már a 15. században is fürdőházak állottak, csak a Király fürdőnek nem ismerjük aközépkori előzményét. Ezt Szokollu Musztafa pasa (1566-1578) alapította, a török kori források egybehangzóan „Kakas kapu” fürdőjeként említik. Ez is termálfűtésű fürdő, vizét azonban a mai Lukács fürdő kertjében fakadó forrásból, agyagcsövekből épített vezetékken vezették idáig.

Eger városában két török fürdő épült. A püspöki palota kertjében ma is álló és működő Arnaut pasa fürdőt Eszterházy Károly mentette meg a pusztulástól, aki kijavíttatta, sőt még két helyiséget is építtetett hozzá. A vár bejáratával szemben elhelyezkedő, ma már csak alapfalaiban meglévő Valide szultána gőzfürdőt a visszafoglalás után csak rövid ideig használták, 1765 után már nem említik.

Güzelzse Rüsstem budai pasa (1559-1563) nevéhez két magyarországi fürdő alapítása fűződik. Az Esztergom-vízivárosi – róla elnevezett épület – hévízforrásra épült ilidzse, a székesfehérvári hasonló nevű fürdő hamam volt. Jelenleg már mindkét épület csak alapfalaiban létezik. A forrásainkban említett számos pécsi török fürdő közül a Memi pasa alapítványának részeként épült fürdőt tarták fel az utóbbi évek régészeti kutatásai.

A következőkben a török hódoltság idejéből Magyarország különböző településein fennmaradt iszlám emlékek kerülnek részletesebb bemutatásra.

Babócsa

Török kút a 16. századból

Babócsát, a Somogy megyei kis települést és környékét az oszmán-törökök több, mint száz éven keresztül uralták, így számos emlék maradt fenn abból az időszakból, köztük a napjainkban is jó állapotú, bár nem működő török kút. 1555 szeptemberében a török elleni ütközetben hatnapos védekezés után feladni kényszerültek a babócsai várat, amelyet 1664-ben foglaltak vissza. A több mint százéves török uralomra számos régészeti lelet utal: a török gőzfürdő és palota maradványai, kerámia égetőkemence, lakóházak, valamint török kút.

Buda

Gül Baba türbéje, török síremlék, 1543-1548 (Budapest, II., Mecset u. 18-20.)

Gül Baba egy Budán eltemetett bektasi dervis. Életéről pontos, hiteles információk nincsenek. Evila Cselebi szerint 1541-ben, Buda elfoglalásakor halt meg, koporsóját állítólag maga Nagy (I.) Szulejmán szultán vitte. Rendháza a legjelentősebb budai kolostor volt, amelyből mára csak a síremlékül szolgáló türbe maradt fenn.

Császár fürdő (Veli bej ilidzsieszi), a 16. századból (Budapest, II., Frankel Leó u. 31.)

A Margit hídtól északra, az Üstökös és a Kavics utca közötti hegylábi szakasz, körülbelül 150 m széles és 300 m hosszú szakszán található ásványi anyagokban gazdag források csoportja táplálja a Császár fürdőt és a Lukács gyógyfürdőt. A Császár fürdő régi múltra tekinthető, Mátyás király idejében már népszerű fürdőhelyként említik. A XVIII. században az irlalmas rendnek adományozták. A múlt században reprezentatív nagy gyógyudvara a korszak társas életének egyik legelegánsabb színhelye volt, ahol estélyeket, bálakat tartottak.

A II. világháború után, 1946-ban egyesült a szomszédos Lukács fürdővel, a fürdőszálloda helyiségeibe az Állami Reuma Kórház és a Balneológiai Kutatóintézet került. 1951-ben a volt Irgalmas Kórházzal egyesült a Reuma Kórház Országos reuma- és Fürdőügyi Intézet néven. A fürdők a Fővárosi fürdő Igazgatóság kezelésébe

kerültek. 1990-ben az uszoda megszűnt. A gyógyfürdőben termálfürdők, forró lég- és gőzkamrák, termálkád-fürdők, női iszapkezelések, súlyfürdők működnek. Az ORFI létesítményei újból visszakerültek az Irgalmas Rend tulajdonába és az ő kezelésükben működik.

Király fürdő (Kakaskapu, Horoz kapi ilidzsieszi) 1566 körül, a 18. században került kibővítésre (Budapest, I., Fő u. 82-86.)

A török fürdők kupolájának két megoldása ismert: az egyiknél a kupolát oszlopok tartják, erre a legszebb példa a Rudas fürdő. A másiknál a gömbkupola közvetlenül a fürdőcsarnok határfalain, illetőleg zömök pillérein nyugszik. Ide tartozik a Rác és a Császár fürdő mellett a Király fürdő centrális tere, a típus legszebb képviselője.

Története a török fürdőké között talán a legérdekesebb. Önálló melegvíz-bázisa építéskor sem volt és ma sincs. Buda várának falain belül nem volt fürdő, a törökök viszont a várható ostrom idejére is igyekeztek biztosítani a fürdés lehetőségét. Ezért az akkori Kakas-kapu mellett, annak belső oldalán felépítették a fürdőt, és vörösfenyő távvezetéken a mai Lukács fürdő helyén vagy közvetlen környékén lévő lőpormalom melletti fürdőből vezették ide a meleg vizet.

A fürdő építését „Arszlán” (Oroszlán) néven ismert budai pasa kezdte meg 1565-ben. Időközben azonban megkapta a szultántól a selyemzsinórt, így a félbemaradt munkát utóda, Szokollu Musztafa fejezte be. A központi rész egy többlépcsős, nyolcszög alaprajzú medencét magába foglaló kupolacsarnok. A kupolát tartó zömök pillérek között mély fülkék vannak. A csúcsíves ablakok fölé gömbkupola borul. A fényt hatszögű felülvilágító nyílások adják.

A török uralomnak véget vető 1686-os ostrom szinte letörölte a föld színéről az alsó külváros épületeit. A fürdő azonban – szinte csodálatos módon – túlélte az általános pusztulást. A második világháborúban súlyosan megrongálódott fürdőt az ötvenes években Pfannl Egon tervei alapján építették újjá. A termál gőzosztály jelenleg kedd-csütörtök-szombaton hölgyek, hétfő-szerda-pénteken férfiak részére tart nyitva. A törökfürdőben négy különböző hőmérsékletű gyógymedence van, a vendégek szárazlég- és nedvesgőz-kamrát is használhatnak.

Rudas fürdő (Jesil direkli ilidzsieszi) 1566 körül (Budapest, I., Döbrentei tér 9.)

A Rudas Gyógyfürdő a budai alsó hévizekkel táplált legnagyobb fürdő. Közelében 21 melegvízű forrás van, közülük a legnagyobbak: Árpád I. II. III. (42 °C), Beatrice (39 °C), Mátyás (42-43 °C), Hygieia és Diana (35 °C), Gül baba (42 °C), Török (42 °C), Kossuth (41 °C), Kara Musztafa (42,8 °C), Rákóczi (41,8 °C).

A források közül a török kori gőzfürdőt, a Kossuth, a Kara Musztafa-, a Rákóczi- és a Török forrás, az uszodákat a Hygieia- és a Diána-forrás táplálja, az ivóvízcsarnokban az Attila- és a Juventus-forrás vize iható. A termálgőzfürdőben hat különböző hőmérsékletű (28 és 40 °C között) medence, forró lég- és gőzkamrák, valamint rádiumos kádfürdők vannak. Összesen napi 2000 fürdőző kiszolgálására alkalmas.

A Rudas gyógyfürdő helyén már Zsigmond korában is működött fürdő, de az igazi fejlődése a fürdőnek a török

időktől számítható, a fürdő neve akkor *direkli ibidzsaszi* (zöldoszlopos fürdő) volt. Az eredeti török építményből máig megmaradt a kupolacsarnok, amelyet négyzet alaprajzú fal határol. A középpontban nyolcszögű, több lépcsős medence van, amely fölött a kupolát a medence sarkain álló, összesen nyolc oszlopon nyugvó csúcsíves hevederek tartják. A kupola teret – ugyancsak nyolcszögben futó folyosó veszi körül. A sarkokban gazdagon tagolt sztalaktit-boltozatok vannak. A kupolát több sorban elhelyezkedő, kis nyolcszög keresztmetszetű felülvilágító nyílások törik át.

A Rudas gyógyfürdő Buda 1686-i ostromakor épen maradt, ezután a királyi kamara Buda városának adományozta. A fürdő jelenleg is a magyarországi török építmények egyik legjelentősebb tagja. A II. világháborúban a Rudas gyógyfürdő súlyosan megsérült. Az újjáépítés óta 1954-től 28 ágyas kórházi osztálya is van a gyógyfürdőnek.

Rác fürdő (Debbaghane vagy Kücsük ilidzsaszi) 16. század (Budapest, I., Hadnagy u. 8-10.)

A Rác gyógyfürdő szintén a budai alsó hévizek által táplált gyógyfürdő. Forrásai közül a legjelentősebb a kénes Nagy (43,9 C°) és a Mátyás forrás (43,1 C°). Négy különböző hőmérsékletű (28-40 C° között) medencés gőzfürdője, 15 termálfürdője, forró lég- és gőzkamrái vannak. Vize főként gyulladásra, ízületi megbetegedések ellen javallt. A török hódoltság idején már kedvelt fürdő volt, Evlija Cselebi történetíró Debhágáne ilidzsaszi (felüdülés fürdője) néven említi. Később a környékre települt szerekbéről (rácok) nevezték el. A fürdő a II. világháború során csaknem teljesen tönkrement. A helyreállítás során az eredeti törökkori részeket ismét láthatóvá tették. A Rác gyógyfürdő 1931-ben a Szent Imre fürdő nevet kapta, ma ismét történelmi nevét viseli a Budapest Gyógyfürdői és Hévizei Rt. Igazgatása alatt.

Abdul-Fattah Munif

KÖNYVSZEMLE

A magyarországi történelmi egyházak egymásról hittankönyveik tükrében

A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának Teológiai és Keresztyén Egység Bizottsága napirendjére tűzte azt a kérdést, hogy mit tanítanak az egyes egyházak az alapfokú hitoktatásuk keretében testvéregyházaikról. Az alábbiakban Benke György e témakörben végzett összegzését közöljük. (A szerk.)

A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa Teológiai és Keresztyén Egység Bizottsága 2005-ben szükségesnek és az egységkeresés útján hasznosnak látta azt, hogy megvizsgálja, hogy a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának tagegyházai és a római katolikus egyház mit tanítanak egymásról. Ennek vizsgálatát az egyes egyházak által használt iskolai hittankönyvekben vagy „kátékban” látta legkézenfekvőbbben elvégezni. Ez a vizsgálat a nagyobb történelmi egyházakra terjedt ki, mert ezek – a római és görög katolikus, evangélikus és református egyházak – végeznek rendszeresen az iskolákban hitoktatást.

A múlt század második felében megváltozott a magyarországi történelmi egyházak – főképpen a katolikus és a protestáns egyházak – egymáshoz való viszonya a század első feléhez képest. Ez köszönhető egyrészt az ökumenikus mozgalom térhódításának, az Egyházak Világtanácsa megalakulásának, másrészt a II. vatikáni zsinat „kapunyitásának”. Több évtizednyi kapcsolat van már a magyarországi keresztyén/keresztyény egyházak mögött, amelyben együtt celebrálnak közös istentiszteleteket, közösen lépnek fel és nyilatkoznak egész nemzetünket érintő kérdésekben. A gyülekezetek szintjén pedig sok helyen rendszeresen együtt vannak a januári ökumenikus imaheti alkalmakon. Több helyen ezen túlmenően is, ezzel is hitet téve „az egy Úr, egy hit, egy keressztség” (Ef 4,5) apostoli alapról.

Vajon hogyan vélekednek egymásról az ökumenikus találkozásokban együtt levő egyházak, azok papjai, lelképásztorai, tanítói, amikor „maguk között vannak”? Ezt tükrözik azok a hittankönyvek, amelyeket az egyes egyházak tagjai és képviselői írtak „saját használatra”. Hogyan nevelik az új nemzedéket, mennyire járulnak hozzá a forgalomban levő hittankönyvek, hogy a különböző felekezetekben élő, templomba járó keresztyének tudatlanok vagy közömbösek egymás iránt? Elzárkóznak vagy nyitottak? Ellenséges vagy testvéri érzésekkel vannak egymás iránt?

Az ilyen szempont alapján elvégzett vizsgálat eredménye, amit itt közreadunk, csupán az első lépés a jelenlegi kapcsolat megvilágítására. Nem is minden forgalomban levő hittankönyv alapján történt, csupán néhány, főleg az egyháztörténetre irányuló könyv figyelembevételével.

Görögkatolikus

Dr. Mosolygó Marcell: Krisztus tovább él egyházában. Nyíregyháza, 1990.

Görögkatolikus hittankönyvek VII. p. 144.

A keresztyén egyház történetét nagyon olvasmányosan és tárgyilagosan ismerteti. Érthetően, részletesen ír a bizánci, keleti keresztyénségről, és a Kárpát-medén-

cébe letelepedett magyar eleinkre való hatásáról. Tárgyalja az egyházszakadásokat is Ariustól kezdve a kelet-nyugati nagy szkizmán át a reformációig. Külön fejezetet szentel Luther Mártonnak és az evangélikusoknak, valamint Kálvin Jánosnak és a reformátusoknak. Szól a reformáció okairól, annak eredményeiről és árnyoldalairól.

A történész tárgyilagosságával beszél a keresztes háborúkról és az inkvizícióról, kimutatva azok politikai jellegét: a hatalomra törekvésnek és a hatalom megtartásának indítókát.

Nyomatékosan szól könyvében a szerző az egyházi egységtörekvésekről. Először és főleg a bizánci és római, vagyis a keleti és nyugati keresztyének közötti egységkeresésről. Ennek az uniós törekvésnek az eredménye a keleti és nyugati keresztyénség határán létrejött görög katolikus egyház.

Külön fejezet szól XXIII. János pápa által összehívott vatikáni zsinatról, melynek egyik fő feladata volt a más felekezetű és más világnézetű emberekkel való egységkeresés. Az *ökumenizmus* címszó alatt ezt olvashatjuk: „Protestánsok alapították a keresztyén egység szolgálatára az Egyházak Világtanácsát azok számára, akik Jézust Istennek és Megváltónak tartják. Az ortodoxok is csatlakoztak hozzájuk, kikötve a Szentháromság imádását. A zsinat az Egység-Titkárság felállításával segítette az ökumenikus munkát. Fontos, hogy tudjuk egymás értékeit megbecsülni.”

Az értékek – egymás értékeinek – felmutatásával erre példát is ad. „A protestáns egyházak nagy szolgálatot tettek az emberiségnek a Biblia népszerűsítésével, sok buzgó keresztyén ember nevelésével, az egyházi építészet egyszerű alkotásaival, a világirodalom több remekművével, sok humánus intézmény felállításával és fenntartásával. A protestáns egyházak demokratikusabb szervezete, a nemzeti nyelv, az egyszerű és közvetlen istentisztelet, az ökumenizmus értékelése, a világiaknak az egyházi életben való fontossága olyan értékek, amelyeket a megújuló katolikus egyház szívesen magáévá tesz. – az ortodox egyháztól a liturgikus lelkiület ápolását, a szentatyák tanításának értékelését, az egyetemes zsinatok megbecsülését, a teológia és a lelkiélet tudományának számos kincsét szívesen átvesszük.” (136.o.)

Külön fejezet szól korunk nagy keresztyén személyiségeiről, köztük az evangélikus Schweitzer Albertről és a baptista Martin Luther Kingről.

Régebbi apológiákból, hitvédő traktátusokból ismeretek azok a párbeszéd, amelyekben az egymással vitázók igyekeznek meggyőzni egymást, és rendszerint az egyik meg is győzi a másikat (mindig az a felekezet győz, amelyik kiadta az ilyen iratot). Ebben is van egy ilyen párbeszéd, de ez – híven az egész könyv szemléletéhez – nem meggyőzni akarja a másikat, hanem megismertetni egymás álláspontját. (Görögkatolikus Miklós és Református Gusztáv párbeszéde, – 88.o.)

Római katolikus

A következő katolikus hittankönyveket néztem át:

Bajtai Zsigmond: Jézussal. (1. o.) Pécs, 1993. 94.o.

Bajtai Zsigmond: Ilyeneké az Isten országa (1-2.o.), Pécs, 2005. 152.o.

Bajtai Zsigmond: Jézus, a mi életünk (3.o.), Pécs, 1997. 120.o.

Bajtai Zsigmond: Találkozásaink Jézussal. (4.o.), Pécs, 1997. 160.o.

Bajtai Zsigmond: Régtől szólt hozzánk az Úr (5.o.), Pécs, 1997. 160.o.

„*Champagnat Csoport*”: *Kat. hit és erkölcs, 1. 6 é.korosztály (1993). 160.o.*

„*Champagnat Csoport*”: *Kat. hit és erkölcs, 2. 7 é.korosztály (1993), 192.o.*

„*Champagnat Csoport*”: *Kat. hit és erkölcs, 3. 8 é.korosztály (1993), 136.o.*

„*Champagnat Csoport*”: *Kat. hit és erkölcs, 4. 9 é.korosztály (1993), 132.o.*

Dr. Rédly Elemér: Elsőáldozók könyve (Róm.kat.hitank.), Bp. é.n. 266.o.

Magyar katolikus katekizmus, 1995.

Discerjétek az Urat. Liturgikus hittankönyv, Eger, 1992.

Szabadon a szeretet útján. (A lelki életről 11-12 éves gyermekeknek), 2000.

Mindegyik könyvben szó van az egyházzól, az istentiszteletről vagy példaképpül tekintendő keresztyén személyiségekről. De arról egyikben sincs említés, hogy a római katolikus egyház mellett másféle katolikus vagy nem katolikus egyház lenne. Mivel az átnézett könyvek között kimondottan egyháztörténeti könyv nincs, a reformációról sem történik sehol említés. Az egyházszakadás(ok)ról sem olvasunk, és az eretnek szó sem fordul elő sehol.

Az elsőeknek írt könyvben ezt olvassuk: „A földön élő összes katolikus keresztyént egy szóval Egyháznak mondjuk. Ez a Római Katolikus Egyház”. (83.o.) Legtöbb hittankönyvben szó van a keresztségről, mint az első szentségről. „... a megkereszteltek testvérekké lesznek. Összetartoznak, mint egy nagy család. Ez a katolikus keresztyén vallásúak nagy családja. Akit megkereszteltek, nem csak Isten gyermeke lett, hanem katolikus keresztyén is.” (I.o. 4.o.)

Amikor az egyházzól olvasunk e könyvekben, mindig a katolikus, azaz a római katolikus egyházzól van szó. A katekizmusban egyszer olvasunk a görög és örmény rítusú katolikusokról. Szó van arról, hogy sokan élnek a földön, akik még nem részesültek a Keresztség Szentségében. A Katolikus hit és erkölcs 3. kötete ilyen kérdéseket tesz fel: „Hogyan viszonyul az iskolai munkához egy keresztyén és egy nem keresztyén tanuló? – Hogyan vélekedik a játékról, a barátságról és a családról a keresztyén és a nem keresztyén ember? – vannak keresztyén ismerőseid? Ismersz nem keresztyén embereket?”. De arról nincs szó, hogy vannak nem római katolikus keresztyének is. Ill. egyszer olvasunk a katekizmusban erről, a vegyes házasság meghatározásánál: „A vegyes házasság egy katolikus és egy nem katolikus keresztyén házassága.” (22.o.7.)

A Katolikus hit és erkölcs 3. kötetének van egy ilyen fejezete a pünkösdi lecke után: „Jézus lelke egyesíti a keresztyényeket”. Itt csupán arról van szó, hogy újdonság volt a keresztyén egyházban, hogy különböző nemű, fajú, kultúrájú, társadalmi osztályú emberek egy közösségé lettek. Csúpan a Feladatok egy kérdése utal arra, hogy

a keresztyén egyházon vagy a keresztyénségen belül is lehetnek problémák. Ez a kérdés így hangzik: „Milyen gondok merültek fel a keresztyének között egykor és ma?” De a szétszakadozottság tényéről vagy az egységkeresés jézusi feladatáról nincs szó.

Evangélikus

Sárkányiné Horváth Erzsébet – Trajtlerné Koppányi Ágnes: Krisztus tanúi a változó világban. Egyháztörténeti tankönyv. 12-15 éves evangélikus tanulók számára. Bp. 2002. 186.o.

A könyv kezdettől, a jeruzsálemi gyülekezet pünkösdi megalakulásától a legújabb időkig, a 20. századdal bezáróan mutatja be a keresztyén egyház történetét. 5 fejezet szól a reformáció előtti egyházzól, 5 fejezet a reformáció utániról.

Már az előreformátoroknál, sőt Asszisi Szt. Ferencnél, Savanarolánál is hangsúlyos az egyház megromlása, ami ellen ők is küzdöttek. A reformációhoz érve, Luther életét, reformátori elkötelezettségét leírva különösen sok szó esik arról a romlásról, amely a korabeli egyházat jellemezte in capite et membris.

Zwingliről, Kálvinról is részletesen ír a könyv; ugyancsak a magyarországi reformáció kapcsán nemcsak dévai Bíró Mátyásról vagy Sztárai Mihályról, hanem a helvét hitvallást követő Károlyi Gáspárról is. Az ellenreformációról, a katolikus restaurációról szóló fejezetben szó van a tridenti zsinat által elindított katolikus hit és egyházi élet tisztulási folyamatáról, Pázmány Péter szerepéről és értékéről is.

Külön fejezet szól Bethlen Gábor református fejedelméről. David Livingstonról is érdekes és tartalmas leírás olvasható, de abból csak az tűnik ki, hogy skót volt, hogy melyik felekezethez tartozott, az nem.

A 20. századot úgy mutatja be, mint az ökumené századát, kiemelve az ökumené atyját, Nánhán Söderblom svéd érseket. A század kiemelkedő keresztyén személyiségeiről szólva olvashatunk külön fejezetben a római katolikus XXIII. János pápáról, Teréz anyáról, a református Molnár Máriáról, és a baptista Martin Luther Kingről.

Református hittankönyvek

Két hittankönyv alapján foglalom össze azt a református egyház- ill. felekezetszemléletet, amely más református hittankönyvekben is fellelhető:

Szénási Sándor: Megtaláltuk a Messiást. Konfirmációi olvasókönyv. Ref. Sajtóosztály, Bp. 1989

és

Cseri Kálmán: Református hitünk. Hittankönyv a konfirmáció utáni korosztálynak. Ref. Sajtóosztály, Bp. 1991.

A Szénási féle könyv a konfirmációi korosztálynak megfelelően átfogó képet ad a keresztyén hitről és egyházzól. Először az egyház egyetemességéről szól, vagyis arról, hogy az egyház egy. Hivatkozik a közös keresztyén/keresztény hitvallásokra: az Apostoli hitvallásra és a Nicea-Konstantinápolyi hitvallásra. Ezután szól az egyház szétszakadozottságáról, a felekezetekről. Jól áttekinthető ábrán mutatja be az egyház történeti szakadásait, és statisztikai adatokat közöl a világkeresztyénség felekezet szerinti megoszlásáról. Majd közérthetően és tárgyilagosan mutatja meg *Mi és a római katolikusok* című szó alatt, ami a reformátusokat elválasztja és összeköti a tanban és a gyakorlatban. Egy fejezetben a világ vallásairól is tájékoztatást nyújt. Szól az ökumenikus mozgalmról is, de arról nincs szó, hogy a római katolikus és református egyházon kívül milyen más egyházak-felekezetek vannak Magyarországon.

Cseri Kálmán krisztocentrikus hangsúlyozással foglalja össze azt, amit a református keresztyén hitről tudni kell. Jézus neveiről szólva azokat a régi keresztyén jelképeket, monogramokat is ismerteti, amelyeket nálunk inkább csak a római katolikus egyházban használnak. (IHS, PX).

A református hitvallás és istentiszteleti gyakorlat mellett szól a nem református egyházak hittanáról és kegyességi gyakorlatáról, istentiszteletéről is, de nem csupán leíró módon, hanem apologetikusan. Így olvashatunk a Mária-tiszteletéről, a Mária mennybemenetelének dogmájáról, és azok igei bírálatáról. A sákramentumokról szólva elhatárolódik a római katolikus miseáldozattól, és rámutat arra, hogy a gyermekkeresztség gyökerei már az újszövetségi dokumentumokban is fellelhetők.

Benke György

ÖKUMENIKUS SZEMLE

Megújulnak Kína és Magyarország ökumenikus kapcsolatai

A magyarországi rendszerváltás (1990) után megszádkadtak a korábbi szoros kapcsolatok a Magyarországi Református Egyház és a Kínai Népköztársaságban élő protestáns egyházak, így a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa és a Kínai Keresztény Tanács (China Christian Council) között is. Korábban – különösen a „kulturális” forradalom befejezése után – szinte évenként csereprogramok valósultak meg. Ezek mögött K.H. Ting püspök (az 1949-es kommunista hatalom átvétele után) az egyetlen legálisan felszentelt anglikán

egyházi vezető áll. Nemcsak a nem római katolikus egyházakat magukban foglaló Kínai Keresztény Tanácsot, hanem a Nankingi Központi Protestáns Teológiai Szemináriumot is elnökként rendkívül magas kora (92 éves) ellenére vezeti.

1. Deng politikájával fémjelzett „nyitás” után – gyakorlatilag 1976-ot követően – robbanásszerűen megnövekedett a Kínai Népköztársaságban élő „post konfessionális” körülményeknek nevezett helyzetben a

protestáns keresztyének száma. Annyi magyarázat szükséges, hogy a post konfesszionalizmus azt jelenti, hogy a nem római katolikus kínai gyülekezetek az eredeti hitvallásos keretekben és hagyományok szerint élnek, csak laza összefogó szerv a Keresztény Tanács. A Kínai Népköztársaság ugyanis két keresztény felekezetet ismer el: a római katolikus egyházat és a protestantizmust. Az első amerikai protestáns misszionáriusok 1807-ben történt megjelenése óta a világ legnépesebb országában közel százszorosára nőtt a protestánsok becsült száma. Eltérően az ottani római katolikus egyháztól, amely a Szent-szék változásai után fokozott erővel törekszik diplomáciai kapcsolatok felvételére a pekingi kommunista kormány, a protestáns felekezetekhez tartozó keresztyén gyülekezetek szervezeten – sőt mondhatni kaotikus – viszonyok között élnek, jóllehet számukat komoly becslés alapján 60-80 millióra teszik.

2. A hatalmas kiterjedésű és óriási népességű országban 21 protestáns teológiai szeminárium működik, amelyek közül csupán a nankingit ismeri el a kínai kormány országos jellegű, tehát lelkészi diplomát törvényesen kiadható intézménynek. A vidéken működő 20 lelkész-képző intézet rendkívül alacsony színvonalú. Ezt a nehézséget tovább mélyíti az a körülmény, hogy a fentiekben említett 60-80 millió keresztyén lelkészi gondozása csupán a kétezer diplomával rendelkező lelképásztorra hárul.

3. Az elmúlt, különösen 15 évben bekövetkezett társadalmi fejleményeket a Kínai Népköztársaságban egy sajtós „rendszerátvitel” jellemzi. Fokozott mértékben bevezették a piacgazdaságot, azaz gazdasági téren fordulat következett be, míg politikai területen a kommunista párt diktatúrája érvényesül. Két fő központi, mindent megelőző kérdéssel állnak szemben a kínai protestánsok: a) a hihetetlen gyorsasággal növekvő egyházközösségeknek nincs elegendő képzett lelképásztoruk, ezért lelkészi nevelés színvonalának emelése az egyik legsürgősebb feladatuk; b) ezeknek a keresztyén közösségeknek, egyházközösségeknek az államilag elismert regisztrációját az egyházi diplomával rendelkező lelképásztorok meglétéhez kötik. Ezért a nagyszámú protestáns egyházközösségek túlnyomó többségét „nem regisztrált”, azaz a helyi állami hatóságok által el nem ismert, részben „földalatti” (underground) társadalmi jelenségeknek, részben „házi” gyülekezeteknek nevezik.

4. Időközben a nyitás politikájának következtében az Egyesült Államok területén és a fejlett nyugat-európai országokban megnövekedett a kínai protestáns egyházi közösségeknek a száma. Ma már a nyugat-európai országokban mindenütt jelen vannak – az ott kereskedelmi tevékenységet folytató – kínai közösségekhez tartozók nagy számban és ezeknek lelképásztori ellátását legálisan fiatal kínai lelkészek végzik. Az ilyen közösségeket az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában működő keresztyén missziók – római katolikusok és protestánsok – nagymértékben támogatják. Ennek a segítségnyújtásnak a koordinálását végzi a Németországban létesített „China Zentrum”, amely 2005. szeptember 16-20-án Rómában tartotta V. nagygyűlését a Szentszék és az Egyházak Világtanácsa hathatós háttér támogatásával. Az Ökumenikus Tanulmányi Központ elnöke, aki erre a római konferenciára meghívást kapott felvette a kapcsolatot Aiming

Wang lelkésszel, mert a körülmények azt valószínűsítik, hogy őt tartják Ting püspök utódjának nemcsak a Nankingi Szeminárium élén, hanem a Kínai Keresztény Tanácsban is. A személyes kapcsolatok felvétele tartalmilag abban állt, hogy Wang lelkész igennel válaszolt arra a kérdésre, miszerint elfogadna-e egy meghívást az Ökumenikus Tanulmányi Központ 2006. évi közgyűlésére. Ezt megtette, így ígéretéhez híven részt is vett és előadást tartott a Tanulmányi Központ május 4-i közgyűlésén a Ráday Kollégiumban „A keresztyénség a mai Kínában” címmel.

5. Az alkalmon közvetlen tájékoztatás hangzott el a vendég részéről a kínai protestáns egyházak mai helyzetére vonatkozóan, amely előadást igen élénk kérdésfelvetések és eszmecsere követett. Csak az idő rövidsége akadályozta meg, hogy 18 kérdésnél többet a jelenlévők – a különböző református, evangélikus, római katolikus és más egyházakból megjelent, mintegy 150 résztvevő – nem tettek fel. Az egyház-állam viszonyt érintő két „kétnyes” ügyre azonban nem válaszolt: a) a kínai tudományos akadémiai köröknek arra az érdeklődésére, amely a vallások társadalmi szerepét érinti; b) az elmúlt év március 1-jén életbe lépett új kínai vallásügyi törvényre, amely sok tekintetben lehetővé teszi protestáns egyházközösségek közjogi helyzetének kialakítását.

6. A két évtizeden át szünetelt kínai-magyar egyházi kapcsolatok felvétele első lépésének tekinthető, hogy Aiming Wang lelkész magyarországi látogatása nem hivatalos jelleggel ugyan, de mégis lényeges kezdetet jelenthet annál is inkább, mert:

- a) debreceni látogatásra meghívta a vendéget Dr. Bölcskei Gusztáv püspök, a Magyarországi Református Egyház lelkészi elnöke és a hívást elfogadva Wang lelkész Debrecenben a református nagytemplomban igehirdetési szolgálatot végzett. A kínai egyházi vendég debreceni látogatásának jelentőségét az is növelte, hogy a Magyarországi Református Egyház (bár a reformáció óta presbiteriánus szervezeti felépítésben él) mégis a püspöki rendszert valószínűsítette meg. Ezzel lehetséges, hogy az új strukturális formát kereső kínai protestantizmus egyfajta mintát kapott;
- b) az Ökumenikus Tanulmányi Központ közgyűlésén megjelent a Kínai Népköztársaság magyarországi nagykövetségének kulturális tanácsosa, Liu úr. Mindketten rövid beszélgetést folytattak az előadást megelőzően Dr. Szabó István dunamelléki református püspökkel.

7. Magyarországi látogatását felhasználva Wang lelkész eszmecsereén találkozott a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa és a Magyar Bibliatársulat képviselőivel május 5-én a Kálvin Kiadó székházában.

8. A kínai vendég rövid magyarországi látogatásának kiemelkedő jelentősége nagyon röviden így summázható:

- a) alkalom kínálkozott arra, hogy a két évtized óta megszakadt kínai-magyar egyházi kapcsolatok ökumenikus felújítása elkezdődjék;
- b) Wang lelkész magyarországi programjának jelentős részét képezte az, hogy az Ökumenikus Tanulmányi Központ közgyűlésén megjelentek a Budapesten élő kínaiakat magában foglaló protestáns gyülekezet vezetői Ch. Hwang lelkész és Ying Mihály a Budapesten 16 éve élő és magyar nyelvet tö-

keletesen beszélő kereskedő, aki jelenleg a kínai protestáns gyülekezet gondnoka. Ők külön programra – amire május 4-én a délutáni és esti órákban került sor – meghívták magukhoz Aiming Wangot; c) ő tanulmányúton Baselben, az ottani Református Szabadegyetemen tudományos kutatási munkát végzett, amelynek fő célja az volt, hogy a svájci protestáns egyházszervezetet tanulmányozza, mivel a közeljövőben elkerülhetetlenül sor kerül a nagyszámú kínai protestáns egyházköztség szervezeti megerősítésére.

9. A kínai vendégnek Dr. Bölscei Gusztáv püspök-höz intézett e-mail köszönő levele határozottan azt sejteti, hogy a Kínai Keresztyén Tanácsnak adott beszámoló után sor fog kerülni a kapcsolatok folytatására és elmélyítésére, ezért a közeljövőben számítani lehet a református egyház, sőt a magyar protestáns egyházak küldötteiből álló delegációnak Kínába történő meghívására.

Budapest, 2006. június 26.

Dr. Tóth Károly
ÖTK elnöke

Egyháztani alapirat: Egy egyházzá hívtunk el

Az Egyházak Világtanácsa ez év februárjában a brazíliai Porto Alegreben tartotta IX. Nagygyűlését. A Theologiai Szemle 2006. 2. számában a Nagygyűlés imádságos üzenetét közöltük. Az alábbiakban a Nagygyűlés ekkleziológiai alapvetésének adunk helyet, amely nyilvánvalóan az elkövetkezendő évek globális, ökumenikus együttműködésének alapirata. A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa ez évi közgyűlésének (2006. december 07.) tematikus részeként delegátusaink rövid beszámolókat adnak a Nagygyűlés tapasztalatairól. Így, terveink szerint a következő számunkban az EVT 9. Nagygyűlése magyar résztvevőinek személyes élményei és az ott szerzett teológiai/ökumenikus meglátásait közöljük. (A szerk.)

*„Felhívjuk az egyházakat, hogy újítsák meg az egy-
ségre törekvés iránti elkötelezettségüket, és mélyítsék el
az egymással folytatott párbeszédet.”*

Az EVT Nagygyűlések által elfogadott alapiratok látomásokat nyújtottak „az egységről, amelyre törek-
szünk”¹, vagy meghatározták annak jellemzőit. Ezeknek az alapiratoknak a folytatásaképpen fogadta el Porto Alegreben a 9. Nagygyűlés ezt az alapiratot, amely arra hívja az egyházakat, hogy folytassák együtt útjukat a teljes, látható egység felé.

Ennek az egyházakhoz szóló felhívásnak kettős célja van: (a) hogy megállapítsa, mit mondhatnak az egyházak közösen ökumenikus utazásuknak ezen a pontján az Egyház fontos kérdéseiről; (b) hogy megújított, egymást kölcsönösen támogató, nyílt és mélyrehatóan tanulmányozó eszmecserére hívja az egyházakat testvériségük és közösségük mértékéről és minőségéről, továbbá azokról a kérdésekről, amelyek még mindig elválasztják őket.²

I.

1. Mi, az Egyházak Világtanácsa 9. Nagygyűlésének küldöttei, hálát adunk a Szentháromság Istennek, az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek, Aki élő kapcsolatba hozta egyházainkat egymással és párbeszédet indított közöttük. Isten kegyelme tett minket képessé arra, hogy együtt maradjunk, még akkor is, amikor ez nem volt könnyű. Komoly erőfeszítések történtek arra, hogy felülkerekedjünk megosztottságainkon. Mi „olyan egyházak testvéri közössége vagyunk, amelyek az Úr Jézus Krisztust Istennek és Megváltónak vallják a Szentírás szerint, ezért arra törekednek, hogy betöltsék közös elhivatásukat az Atya, Fiú és Szentlélek, egy Isten dicsőségére”.³ Újra megerősítjük, hogy „az elsődleges célja az egyházak testvériségének az Egyházak Világtanácsában az,

hogy egymást látható egységbe egy hitbe és egy úrvacsorai közösségbe hívjuk. E közösség Krisztus imádságában, a Róla való bizonyágtételben, és a szolgálatban fejeződik ki. Ezzel haladunk afelé az egység felé, amelynek célja az, hogy a világ higgyen”.⁴ Továbbra is fennálló megosztottságaink tényleges sebek Krisztus testén, és ezt Isten missziója a világban szenved meg.

2. Az EVT testvériségében az egyházak fenntartják egymás iránti elkötelezettségüket a teljes, látható egység felé vezető úton. Ez az elkötelezettség kegyes Urunk ajándéka. Az egység egyaránt isteni ajándék és elhívás. Egyházaink vallják, hogy az egység, amiért imádkozunk, amit remélünk és amiért dolgozunk „koinonia, amely az apostoli hit közös megvallásában; a közös szakramentális életben fejeződik ki, amelybe az egy keresztség által lépünk be és amelyet együtt ünneplünk egy úrvacsorai közösségben; közös élet, amelynek tagjait és szolgálatait kölcsönösen elismerjük és megbékéltetjük; és közös küldetés arra, hogy bizonyágot tegyünk Isten kegyelmének evangéliumáról mindenkinek valamint szolgáljuk az egész teremést”.⁵ Ezt a koinoniát kell kifejezni minden egyes helyen, és az egyházak konciliáris viszonya folytán a különböző helyeken. Sok munka vár ránk, amint együtt igyekszünk megérteni az egység és az egyetemesség jelentését, és a keresztség jelentőségét.

II.

3. Valljuk az egy, szent, egyetemes és apostoli egyházat, amint azt a Nícea-Konstantinápolyi Hitvallás (381) kifejti. Az egyház egysége képe a Három-Egy Isten egységének az Isteni Személyek közösségében. A Szentírás úgy írja le a keresztyén közösséget, mint Krisztus testét, amelynek összefüggő különbözősége alapvető feltétele teljességének: „A kegyelmi ajándékok között ugyan különbségek vannak, de a Lélek ugyanaz. Különbségek

vannak a szolgálatokban is, de az Úr ugyanaz. És különbségek vannak az isteni erő megnyilvánulásaiban is, de Isten, aki mindezt véghezviszi mindenkiben, ugyanaz. A Lélek megnyilvánulása pedig mindenkinek azért adatik, hogy használjon vele. (1 Kor. 12,4-7).⁶ Így, mint Isten népe, Krisztus teste és a Szentlélek temploma, az egyház arra hivatott, hogy *egysége gazdag különbözőségében* nyilvánuljon meg.

4. Az egyházat, mint a hívők közösségét Isten Igéje teremttette, mert az *evangélium hirdetése* által Isten Szentlelkének munkája ébreszti a hitet (Róma 10:7). Mivel az örömhír, ami hirdettetik, hogy hitet ébresszen, az apostoloktól jutott hozzánk, az egyház, amit létrehozott, *apostoli* egyház. Az apostolok és próféták alapkövére épülő egyház Isten háztartása, *szent* templom, amelyben a Szentlélek él és hat. A Szentlélek ereje által a hívők *szent* templommá növekednek az Úrban (Ef. 2,21-22).⁷

5. Megerősítjük, hogy az egyház apostoli hite egy, ahogyan Krisztus teste egy. Azonban lehetnek az egyház hitének különböző megfogalmazásai. Az egyház élete, mint új élet Krisztusban, *egy*. Azonban ez különböző kegyelmi ajándékok és szolgálatok által épül. Az egyház reménysége egy. Azonban ez különböző emberi várakozásokban fejeződik ki. Tudomásul vesszük, hogy különböző ekklézológiai álláspontok vannak, és egész sor meglátás arról, hogy hogyan viszonyul az egy egyház az egyházakhoz. Vannak olyan különbségek, amelyek Isten kegyelmét és jóságát fejezik ki; ezeket fel kell ismernünk Isten kegyelméből a Szentlélek által. Más különbségek megosztják az egyházat; ezeket le kell küzdeni a Lélek ajándékai: a hit, a remény és a szeretet által, hogy ne az elkülönülés és a kizárás legyen az utolsó szó. Istennek az a terve, hogy – az üdvösségnek az idők teljességében való rendjére nézve – „a Krisztusban egybefoglal mindeket” (Ef 1,10), megbékéltetve az emberi megosztottságot. Isten szeretettel hívja népét tisztánlátásra és megújulásra a koinonia teljességéhez vezető úton.

6. Az egyház *katolicitása* Krisztusban a Szentlélek által élt életének teljességét, épségét és összességét fejezi ki minden időben és minden helyen. Ez a titok fejeződik ki a megkeresztelt hívők minden olyan közösségében, amelyben megvallják és élnek az apostoli hitet, hirdetik az evangéliumot, és kiszolgáltatták a szentségeket. Minden egyház katolikus egyház, és nem csak annak egy része. Minden egyház katolikus egyház, de egyik sem az egész katolikus egyház. Minden egyház betölti katolikuságát, amikor közösségben van a többi egyházzal. Megerősítjük, hogy az egyház katolikusága a legláthatóbb módon az Úri szent vacsora közösségében és a kölcsönösen elfogadott és megbékéltetett szolgálatban. fejeződik ki

7. Az egyházak közötti viszony dinamikusan kölcsönható. Minden egyház elhívása az ajándékok kölcsönös adásában, elfogadásában, és a *kölcsönös felelősségre vonhatóságban áll*. Minden egyháznak fel és el kell ismernie mindazt, ami időleges az életében, és kell, hogy elég legyen bátorsága ahhoz, hogy ezt elismerje a többi egyház előtt. Már ma is, amikor az úrvacsorai közösség nem mindig lehetséges, a megosztott egyházaknál megnyilvánul a kölcsönös felelősségre vonhatóság, és a katolikuság jellemzői, amikor imádkoznak egymásért, megosztják erőforrásaikat, segítenek egymásnak a szükség idején. Közös döntéseket hoznak, együtt dolgoznak az

igazságért, megbékélésért és a békéért. Felelősségre vonhatónak tartják egymást a keresztségéből következő tanítványosság tekintetében, és fenntartják a párbeszédet a különbözőségek ellenére, visszautasítva annak kimondását, hogy „nincs rád szükségem” (1Kor. 12,21). Egymástól elkülönülve megszegényedünk.

III.

8. Mindenki, akit Krisztusba kereszteltek meg, eggyé lett Krisztus testével: „A keresztség által ugyanis eltemetettünk vele a halálba, hogy amiképpen Krisztus feltámadt a halálból az Atya dicsősége által, úgy mi is új életben járjunk” (Róma 6,4). A keresztségben a Lélek átruházza Krisztus szentségét Krisztus tagjaira. A Krisztussal egységbe kereszteltetés arra hívja az egyházakat, hogy nyíltak és őszinték legyenek egymással, még ha ez nehéz is. „Hanem az igazsághoz ragaszkodva növekedjünk fel szeretetben mindenestől öhozzá, aki a fej, a Krisztus” (Ef 4,15). A keresztség az egyházakra ruházza a szabadságát és a felelősségét annak, hogy haladjanak a közös igehirdetés felé, az egy hit megvallása felé, az egy eucharisztia felé és az egy szolgálatban való teljes részvétel felé. Vannak, akik nem gyakorolják a vízzel keresztelés szertartását, de részesednek Krisztus életének lelki megtapasztalásában.⁸

9. Közös Krisztushoz-tartozásunk a keresztség által az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében képessé teszi és elhívja az egyházakat arra, hogy együtt járjanak, még ha nem értenek egyet, akkor is. Megerősítjük, hogy egy keresztség van. Ahogyan egy test van és egy Lélek, elhívásunknak egy reménysége, egy Úr, egy hit, egy Isten és Ő mindnyájunknak Atyja (vö. Ef. 4,4-6). Isten kegyelméből a keresztség nyilvánvalóvá teszi azt a valóságot, hogy *egymáshoz tartozunk*, még ha vannak is egyházak, amelyek még nem képesek elismerni másokat mint egyházat a szó teljes értelmében. Emlékeztetünk a Torontói Nyilatkozat szavaira, amelyben az EVT tagegyházai megerősítik, hogy „Krisztus egyházának tagsága többet foglal magába, mint saját felekezetük tagsága. Ezért arra törekednek, hogy élő kapcsolatba kerüljenek azokkal, akik saját soraikon kívül Úrnak vallják Krisztust”.⁹

IV.

10. Az egyház, mint Isten Igéjének és a Léleknek a teremtménye, egyben titka, jele és eszköze annak, amit Isten tenni akar a világ üdvözítéséért. Isten kegyelme fejeződik ki a bűn fölött aratott győzelemben, amely Krisztusban adatik, és az emberi lény gyógyulásában és teljességében. Isten királyságát ismerhetjük fel egy *megbékélt és békéltető közösségben*, amit szentségnek nevezünk. Az egyház egy olyan közösség, amelyik arra törekszik, hogy legyőzze a megkülönböztetéseket, amelyek bűnös társadalmi berendezkedésekben nyilvánulnak meg. Továbbá dolgoznia kell a megosztottság gyógyításáért saját életében és a gyógyulásért és egységért az emberi közösségben. Az egyház részese Krisztus békéltető szolgálatának – aki megüresítette önmagát – amikor megéli küldetését, megerősítve és megújítva Isten képét az egész emberiségben, és mindazok javára dolgozik, akiktől megtagadták az emberi méltóságot, gazdaságilag, politikailag és társadalmilag a peremekre szorítván őket.

11. A misszió az egyház életének lényeges, szerves és nélkülözhetetlen része. Az egyház missziójában fejezi ki

elhívását arra, hogy hirdesse az evangéliumot és felkínálja Krisztust az egész teremtésnek. Az egyházak egymás mellett élnek más élő hiteket és ideológiákat valló emberekkel. Az egyház hívatása az, – mint annak az Istennek az eszköze, aki az egész teremtés fölött uralkodik – hogy párbeszédbe és együttműködésre lépjen velük azért, hogy *missziója* minden teremtmény javát és a föld jólétét szolgálja. Minden egyháznak az a hívatása, hogy küzdjön a bűn és annak minden megnyilvánulása ellen önmagában és környezetében. Továbbá, hogy másokkal együttműködve küzdjön az igazságtalanság ellen, enyhítse az emberi szenvedést, legyőzze az erőszakot és az élet teljességét biztosítsa minden nép számára.

V.

12. Az Egyházak Világtanácsa egész történelme során kiváltságos eszköz volt, amely által az egyházak meghallgathatták egymást és szólhattak egymáshoz olyan kérdésekről, amelyek kihívást jelentettek az egyházaknak és veszélyeztették az emberiséget. Az ökumenikus mozgalomban az egyházak megosztó kérdéseket is megvizsgáltak. Azonban mégsem mindig ismerték el *kölcsönös felelősségüket* egymás iránt, és nem mindig ismerték fel, hogy szükség van arra, hogy számot adjanak egymásnak hitükről, életükről és bizonyoságtevéseikről, éppúgy, mint arra is, hogy világosan megfogalmazzák azokat a tényezőket, amelyek elválasztják őket egymástól. Szem előtt tartva azt az élettapasztalatot, amelyet együtt éltünk meg, és figyelembe véve a többoldalú és kétoldalú párbeszéd eredményeit, ideje, hogy konkrét lépéseket tegyünk együtt.

13. Ezért a Kilencedik Nagygyűlés felhívja az Egyházak Világtanácsát, hogy folytassa a különböző egyházak közötti *elmélyült eszmecsere* elősegítését. Arra is meghívjuk minden tag egyházunkat, hogy elkötelezetten lépjen hozzá ahhoz a nehéz feladathoz, hogy őszintén adjanak számot arról, hogy hogyan viszonyul saját hitük és egyházszerkezetük más egyházak hitéhez és egyházszerkezetéhez. Arra kérünk minden egyházat, hogy világosan fogalmazzon meg azokat az ítéleteket, amelyek formálják, sőt, minősítik viszonyát a többi egyházhoz. Az őszinte számbavétele a közös vonásoknak, és különbözőségeknek segíteni fogja az összes egyházat abban, hogy törekedjen arra, ami a békességet szolgálja és építi a közös életet.

14. A teljes, látható egység célja felé vezető úton arra hívjuk az egyházakat, hogy a visszatérő kérdésekhez megújult céltudatossággal lépjenek hozzá. A következő kérdések azok közé tartoznak, amelyekkel az egyházaknak folyamatosan szembesülniük kell:

- Milyen mértékben képes az Ön egyháza felismerni az apostoli hit hűségese kifejezését saját életében, imádságában és más egyházakéban?
- Hol észlel az Ön egyháza Krisztus iránti hűséget más egyházak hitében és életében?
- Az Ön egyháza elismeri-e, a keresztségen alapuló keresztyénné tétel más egyházak életében gyakorolt formáját?
- Miért hiszi az Ön egyháza szükségesnek, megengedhetőnek vagy lehetetlennek a közös Úrvacsorát más egyházak tagjaival?
- Milyen vonatkozásokban tudja az Ön egyháza elismerni más egyházak szakramentális szolgálatait?

- Milyen mértékben képes az Ön egyháza osztozni más egyházak kegyességi gyakorlatában?
- Hogyan fog az Ön egyháza viszonyulni más egyházakhoz az olyan problémákkal szembeni küzdelemben, mint a szociális és politikai egyeduralom, üldözés, elnyomás, szegénység és erőszak?
- Milyen mértékben képes az Ön egyháza közösséget vállalni más egyházakkal az apostoli küldetésben?
- Milyen mértékben vállal közösséget az Ön egyháza más egyházakkal a hitoktatásban és a teológiai nevelésben?
- Milyen teljességgel tud az Ön egyháza közösséget vállalni az imádságban más egyházakkal?

A szembesülés ezekkel a kérdésekkel arra fogja készíteni az egyházakat, hogy felismerjenek megújulásra érett területeket saját életükben, és új lehetőségeket arra, hogy elmélyítsék kapcsolataikat más hagyományú egyházakkal.

VI.

15. Egyházaink együtt járják útjukat eszmecsereken és közös tettekben, bízva abban, hogy a feltámadott Krisztus továbbra is kijelenti magát, ahogy az emmausi kenyér megtörésében tette, és le fogja leplezni az igazi felebaráti érzések és közösség mélyebb jelentését (Luk 24,13-35). Látva az előrehaladást az ökumenikus mozgalomban bátorítjuk egyházainkat, hogy folytassák útjukat ezen a küzdelmes, és mégis örömteli ösvényen, bízva az Atya, Fiú, Szentlélek Istenben, akinek kegyelme ökumenikus küzdelmeinket a közösség gyümölcseivé alakítja át.

Hallgassuk, mit mond a Lélek a gyülekezeteknek!

JEGYZETEK

¹ Ez a Felhívás az Egyházakhoz az EVT Központi Bizottsága felkérésére készült (2002), az EVT Hit és Egyházszerkezet Bizottsága rendezésében. Az első fogalmazványát egy 2004-ben Nikoziában, Cipruson rendezett gyűlésen készítették; Ezt 2005 májusában, Nikoziában egy második gyűlésen revideálták (az EVT kormányzó testületei, a Hit és Egyházszerkezet Bizottság, és a Speciális Bizottság Irányító Választmánya mélyreható kommentárjai alapján). A Hit és Egyházszerkezet elismerését fejezi ki az EVT nevében a Ciprusi Egyháznak, amely kegyesen vendégül látta ezeket az előkészítő gyűléseket. Egy végső revízió történt a Hit és Egyházszerkezet Állandó Bizottsága gyűlésén 2005 júniusában Krétán, Aghios Nikolaosban.

² Ennek a folyamatnak elősegítésére a Hit és Egyházszerkezet új Tanulmányi Okmányt készített és küldött az egyházaknak: „Az egyház természete és küldetése: Egy stádium a közös nyilatkozathoz vezető úton”, 198. sz. Hit és Egyházszerkezet kiadvány.

³ Alap, EVT (Alkotmány, I).

⁴ Célok és Feladatok, EVT (Alkotmány, III).

⁵ „Az Egyház Egysége mint Koinonia: Kegyelmi Ajándék és Elhívás”, A Canberrai Nyilatkozat, 2.1.

⁶ Ezek az idézetek a Krisztus Egyházai az Egyesült Államokban Keresztyén Nevelési Osztályának 1995-ben kiadott Új Revideált Standard Bibliafordítása, © 1989, és hozzájárulásukkal használtuk fel. Minden jog fenntartva. (A magyar fordításban a Magyar Bibliatársulat 1975 évi, 1990-ben revideált bibliafordítása olvasható. A szerk.)

⁷ Az Egyház természete és küldetése, 23. §.

⁸ Vö. „Az Egyház Egysége mint Koinonia: Kegyelmi Ajándék és Elhívás”, A Canberrai Nyilatkozat, 3.2.

⁹ A Torontói Nyilatkozat, IV.3

Európa jövője

Hozzájárulás az Európai Intézmények által kezdeményezett nyilvános vitához

Az Európai Egyházak Konferenciájának Egyház és Társadalom Bizottsága meghallva az Európai Bizottság úgynevezett D tervének felhívását tanulmányt készített azokról az értékekről, amelyek az egyesített Európa nélkülözhetetlen szellemi alkotóelemeinek tart. A D terv egyébként egy felhívás egész Európa hivatalos politikai és civil közvélekedésének nyilvános megvitatására. A KEK tanulmányon túl e téma egyik hazai megfontolását is közöljük az alábbiakban. (A szerk.)

Bevezetés

Európa jövőjének kérdése rendkívül nagy jelentőségű az európai egyházak számára. Európa integrációjának folyamatát a nemzetek és népek közösségének kifejlésére alapozták; az Európai Unió kezdettől fogva a békét, megbékélést és együttműködést szolgáló terv volt. Az egyházak önrétegzésének magvát alkotó értékek kezdettől fogva részei voltak az Európa tervnek.

Az Európai Unió és elődei a megbékélést és integrációt előmozdító eszközök voltak a II. Világháború utáni és a hidegháború utáni korszakban. Az Unió létezése jelentékeny tényezőnek bizonyult az életszínvonal emelkedésében a földrészen.

Az európai egyházak évtizedeken át hozzájárultak az európai integrációs folyamathoz. Az Európai Egyházak Konferenciája (EEK), partnereivel és 120 tagja nagy részével Egyház és Társadalom Bizottságán (EEK/ETB) keresztül hozzájárult az EU Alkotmányos Szerződésének kidolgozásához. Az EEK és legtöbb taggyháza örömmel fogadta az Unió további fejlesztéséhez szilárd alapokat adó Szerződés kidolgozására irányuló erőfeszítéseket. Ezzel az erőfeszítéssel párhuzamosan az EEK/ETB részt vett az európai intézmények által kezdeményezett sok vitában olyan politikai területeken, amelyek az egyházak hatáskörébe tartoznak, mint a szociális és környezeti politika, az emberi jogok védelme és a bioetika, a kivándorlás, a fejlődő országok iránti felelősség, és egyéb. A nemrég elindított folyamat, amely a 2007-ben Nagyszébenben rendezendő 3. Európai Ökumenikus Nagygyűlést készíti elő, jelentékeny hozzájárulás az egyházak részéről az Európa Jövőjéről folyó vitához.

A biblikus hagyomány irányítja az európai egyházak gondolkodását. Meggyőződésünk szerint a jelenlegi válság alapvetően nem egyes politikák kudarca, vagy személyes döntések következménye. Tíz évvel ezelőtt az Európai Bizottság akkori elnöke mondta: „Nem fogunk boldogulni Európával pusztán jogi szakértelem vagy gazdasági felkészültség alapján.... Ha a következő tíz évben nem sikerül lelket adnunk Európának, szellemiséget és jelentést, akkor a játszma elveszett.”

Az Uniónak friss gondolkodásra, megújult és pozitív látomásra van szüksége, ami aláhúzná jelentését és identitását; túllépve azon a koncepción, amit a közös piac és közös valuta megeremtése ad. Komolyan meg kell küzdenünk a tíz évvel ezelőtt elhangzott mély és prófétai ki-jelentés következményeivel.

Európai önazonosság

Bebizonyítható, hogy az utóbbi években az EU számom, túl ambiciózus tervbe vágott bele. Egy példa erre az a törekvés, hogy 2010-re a világ legversenyképesebb gazdaságává váljék. Ezek sokszor olyan tervek voltak,

amelyekben a geopolitikai megfontolások és a politikai ambíciók fölé kerekedtek az átlag állampolgárokról történő gondoskodásnak. Az egyházak azt kívánják és várják az Uniótól, hogy érzékenyebben reagáljon a kisemberek szükségleteire, legyen átlátszóbb és érthetőbb.

Európa és az Európai Unió nem egy és ugyanaz. Kéves polgár tekinti az EU-t „közös otthoná”-nak. Az Uniónak sürgősen kielégítő megoldást kell találnia a feszültség feloldására a két egymással versengő értelmezés között: az EU mint nemzeti államok közössége, vagy mint polgárok közössége. Ennek a kétféle értelmezésnek nem kell szükségszerűen kizárnia egymást. Az Uniónak nem kell „szuperállam” értelemben közös otthonnak lennie. A sokféle identitás gondolata jól dokumentált a biblikus hagyományban, és sikeresen megvalósították sok más tekintetben. Ehhez megfelelő formát kell találni a jelenlegi helyzetre és szükségletekre nézve. Ezzel a háttérrel az egység a különbözőségben koncepcióját tovább kell fejleszteni és mélyíteni.

A kultúra, az identitás, és – igen – a vallás éppen annyira része „Európa infrastruktúrájára”-nak, mint a szállítás, a hírközlés és az energia. Bár a politika olyan területein folyó tevékenységet, mint a kultúra és a szociális elfogadás nem kell központilag kormányozni és szervezni, mégis kellő figyelmet kell rá fordítani az európai tervezés/építés minden szintjén. Az embereket nem lehet pusztán a javak termelőinek szintjére degradálni. Ezek a területeken az európai intézmények megelőző tevékenységére van szükség.

Mélyen meg vagyunk győződve arról, hogy az egyházak és vallások, egy széles polgári társadalommal együtt, része a köztérnek. Egyházak és vallások jelentős részei azoknak a folyamatoknak, amelyek nemcsak a vallásos fundamentalizmus megnyilvánulásaihoz vezethetnek, de mivel mindennap érintkeznek a közösségekkel a kisemberek szintjén, olyan tényezők, amelyek hozzájárulnak a szociális integráció, az identitás tudat és az értékrend megállapítása kérdéseinek megoldásához.

Az etika az az alapvető és szükséges alkotóelem, amire szükség van a társadalom egészségéhez. Különböző formában a vallásnak az európai civilizáció hosszú történelme folyamán mindig nagy része volt az európai társadalom kulturális, szellemi és etikai arculatának kialakításában. Hálózatukon keresztül, és szembenézve ennek a kornak a kihívásaival, az EEK taggyházai készek betölteni szerepüket a modern európai társadalom kialakításában.

Látomás és értékek

Az EU-nak kell, hogy legyenek olyan, jelentőségteljes céljai és feladatai, amelyekkel minden polgár azonosulni tud. Még az Unió legtávolabbi határterületein élő polgároknak is érezniük kell, hogy az Unió fontos számukra és fordítva. Az EU-nak látomásra és elkötelezettségre van

szüksége. A polgárok együttműködése és tevékeny részvétele a látomás megvalósításában szükséges elemei a folyamatnak, amelynek szükséges alkotórésze, hogy az Unió polgárai tulajdonosnak érezzék magukat.

Egy Európa-látomás kidolgozásának jelentékeny eleme az Unió döntéseinek átlátszósága és politikájának következetessége.

Az EEK meg van győződve arról, hogy gazdasági és jogi értékek nem elégségesek arra, hogy szilárd alapot teremtsenek az Unió felépítéséhez. Lényegesek az olyan értékek, mint az ember méltóságának védelme, a szolidaritás, az igazságosság, a tolerancia, a múlt és jövő nemzedékeinek tisztelete, és a környező világ értéke annak gazdasági hasznán túl. Minden egyes ember személyiségének belső értéke alapvetően fontos az egyházak számára. Ez azt tükrözi, hogy az egyházak az embert Isten képeként (v.ö. Gen. 1,27) és Isten munkatársaként értelmezik.

További erőfeszítéseket kell tenni a szubszidiaritás megvalósítására. A szubszidiaritást mindkét dimenziójában kell érteni és teljesen megragadni.

A függőleges dimenzió, tehát a hatáskörök megfelelő elosztása a politikai intézmények között (EU, tagállam, régió vagy önkormányzat). Ezzel kapcsolatban javasoljuk, hogy vegyék figyelembe a létező struktúra típusokat, amikor ellenőrzik az elv alkalmazását függőleges dimenzióban.

A vízszintes dimenzió. Ebben a tekintetben figyelembe kell venni, hogy a politikai intézményeken kívül is vannak struktúrák, intézmények és szervezetek, amelyek szerepet játszanak a társadalmi feladatok megoldásában. Meggyőződésünk szerint az Alkotmányos Szerződés I-47 és I-52 cikkelyei adnak megfelelő választ ebben a vonatkozásban. Azt hisszük, hogy ezek a cikkelyek az Unió egyik alapvető problémájával foglalkoznak. Az Unió jövőjében a legnagyobb kihívások közé fog tartozni ezeknek a cikkelyeknek a megvalósítása. Európa jövője szempontjából ennek a kimenetele alapvető fontosságú lesz mindkét felállásban: az Alkotmányos Szerződés elfogadása esetén, vagy nélküle.

Milyen Uniót akarunk?

Kellő figyelmet kell fordítani az Unió szociális dimenziójára. A szociális befogadáson, a gazdasági, környezeti és szociális kérdések összhangján és a társadalom szilárdságán alapuló európai szociális modellt védeni kell, és tovább kell fejleszteni.

Az egyházak, etikai tanításuk alapján, aláhúzzák a szegények számára kedvezményes lehetőségek választását. A piacgazdasággal alátámasztott, megfelelően működő szociális modellnek ugyanennek a tanításnak az alapján kell felépülnie. Ennek azonban többnek kell lennie, mint éppen csak a szegénység kiküszöbölésére irányuló erőfeszítésnek. E keretek megteremtése a jól működő szociális szolgáltatások számára éppúgy fontos, mint olyan keretek megteremtése, amelyek minden egyes polgárnak tisztas életkörülményeket biztosítanak.

Keresztyének számára az individualitás és a közösség nem lehetnek alternatívák. Szociális tanításuk alapján az egyházak aláhúzzák azoknak a politikáknak a jelentőségét, amelyek támogatják a közösségek építését. Ebben a vonatkozásban hangsúlyozni kell a család hozzájárulását a szociális rendszerek kellő kifejlesztéséhez.

Az EU-nak tovább kell fejlesztenie, és meg kell erősítenie eredeti hivatását és létének okát és célját, hogy a béke és a megbékélés eszköze legyen. Bár az Unió nyílt

fegyveres konfliktusok nélküli terület, mégis szükség van a megbékéltetésre irányuló erőfeszítésekre a földrészen belül. Ugyanígy, az Uniónak nyilvánvalóvá kell tennie erős és elkötelezett küldetését a világ más részein is.

Az EU-nak befogadóbbnak és számonkérhetőbbnek kell lennie nemcsak saját polgárai, hanem a világ szegényei számára is. Elismerjük a makrogazdasági tényezők jelentőségét, de ugyanakkor több figyelmet kell fordítani az EU politikák hatásaira a „mindennapi emberek” életében. Szeretnénk látni, hogy az Unió kiterjeszti politikáinak határfelmérését a makro-effektusokon túl, és felméri azokat a hatásokat, amelyek eltérőek a társadalom különböző csoportjai, területei és szektorai között.

Az EU a világ legnagyobb segély-adományozója. Üdvözljük az Unió humanitárius és fejlesztő munkáját. Reméljük és elvárjuk, hogy az EU továbbra is előmozdítsa a helyes szabályozást és humanitárius/pénzügyi segítséget nyújt azoknak, akik szükségben vannak szerte a világon. Ugyanakkor az EU-nak növelnie kell a fejlődő országokhoz fűződő, őszinte közösségi kapcsolatok kialakítására irányuló erőfeszítéseit, például a kereskedelmi kapcsolataiban. Ebben a tekintetben a fő szempont az előterjesztett szabályok megbízhatóságának és integritásának megvizsgálása. A szállítási megbízhatatlanság kérdésének elsőbbséget kell kapnia.

Az Unió jelenlegi és jövőendő határai

Az Unió nem terjed ki az egész földrészre, és nagyon valószínű, hogy nem is fog. Ennek ellenére az Uniónak meg kell határoznia saját kritériumát nemcsak arra nézve, hogy miért unió, hanem arra nézve is, hogy miért európai. Azok mellett az értékek mellett, amelyek alátámasztják azt a vágyat, hogy együtt éljünk mint népek és nemzetek közössége, nem szabad elfelejtenünk, hogy mi az, ami specifikus közöttünk Európában, és mi teszi Európát specifikussá más kontinensekhez képest. Az identitás a sajátosság gyümölcse. Ebben a tekintetben nem szabad leértékelni a kultúra, hagyomány, örökség, vallás és humanizmus szerepét. A demokrácia, az emberi jogok védelme és a megfelelő gazdasági teljesítmény fontos és szükséges, bár nem elégséges kritériuma a fenntartható Uniónak.

Az Unió határainak nem szabad egy erődítmény határaitól lenniük. Becsületos és tisztességes eljárásokat kell találni, amelyek egyensúlyban tartják az Unió határainak biztonságát a szomszédos országok, egyének és közösségek iránti nyitottsággal. Nem szabad azt várni, hogy a bevándorló közösségek gettóban éljenek. Figyelmet kell fordítani a megfelelő integrációs politikára. A szociális, kulturális és vallási hagyományok iránti tiszteletnek megfelelő helyet kell kapnia az integrációs politikákban, és egyensúlyba kell kerülnie az Unió magabiztosságával saját identitására és hagyományaira nézve, ideértve a vallási hagyományokat is.

Szakadás a polgárok és az intézmények között – Bízalom az intézményekben

Az Európai Unió intézményeinek komoly hitelességi problémái vannak. Van, ahol (néha a média és a nemzeti politika által gerjesztett vagy tükrözött) általános ellenszenv nyilvánul meg 'Brüsszel hatalmával' szemben, amelyet sokan távolinak és érthetetlennek találnak, például a bürokrácia és az átláthatóság hiánya miatt. A de-

mokrácia deficitje azok közé a problémák közé tartozik, amelyekkel az európai intézményeknek szembe kell nézniük a következő időszakban. A szavazók számának csökkenése sok tagállamban nem korlátozódik az Európa Parlament választásaira, ennek ellenére ezt a jelenséget nem szabad figyelmen kívül hagyni, és foglalkozni kell vele.

Támogatjuk az Európa Parlament és az Európa Bizottság kezdeményezését, hogy szorosabb kapcsolat épüljön ki a nemzeti parlamentekkel. Az EU-nak találnia kell egy jelentőségteljes szerepet tagállamai nemzeti képviselői számára. Erősíteni kell a politikai kapcsolatot a nemzeti és az európai között. Az EU-nak nem szabad a brüsszeli és strasszburgi intézményekre korlátozódnia.

Az intézmények és polgárok közötti eltávolodás leküzdéséhez bizalmat kell gerjeszteni európai és nemzeti szinten egyaránt. Ebben a tekintetben azonban elismerjük, hogy ez csak egy nagyobb probléma része. A távolság a polgárok és az elit között általában olyan jelenség, amellyel szembe kell nézni a tagállamok szintjén is. Az Unió részéről a szubszidiaritás elvének következetes megvalósítása függőleges és vízszintes dimenzióban is véleményünk szerint a probléma leghatékonyabb kezelése.

Üdvözljük az Alkotmányos Szerződésben és más EU nyilatkozatokban meghatározott alapvető értékeknek szentelt figyelmet. Azonban sokszor nagy szakadék tántog az ilyen nyilatkozatok és a mindennapi élet valósága között. A kikiáltott értékek megvalósításának elsőbbséget kell kapnia. Ebben a vonatkozásban figyelmet kell fordítani a gyakorlatra és a folyamatra éppúgy, mint a megvalósítás eszközeire. A politikai intézmények nem az egyedüli, és nem is mindig a legjobb eszközei a megvalósításnak. Ebben a tekintetben meg kell fontolni a civil társadalom szerepét, nem-állami és nem-politikai szereplőket, ideértve az egyházakat és vallásokat is.

Hírközlés

A hírközlés az előrehaladás kulcsa a jelenlegi nehéz helyzet legyőzésére az EU-ban. Azonban a hírközlést nem szabad egy technikai/adminisztratív eszközzé redukálni. Az őszinte hírközlésnek becsületesen el kell ismernie a hírközlési vonal mindkét oldalát – a megszólított és a fogadót. Ez azt jelenti, hogy a hírközlésnek csak akkor van értelme, ha a meghallgatás teljes és egyenértékű része az egész eljárásnak. Az európai intézményeknek nemcsak az a kötelességük, hogy terjesszék az információt, hanem az is, hogy meghallgassák a polgárok, nemzeti parlamentek és a civil társadalom közléseit. Mindezeknek a szereplőknek joguk van megtudni azt, hogy mi történik az üzenetekkel, amiket az intézményekhez akarunk eljuttatni.

A hírközlés tartalma éppen olyan fontos, mint a formája. Hiába hangsúlyozzuk a hírközlés fontosságát, ha az az uralkodó érzés, hogy a legfontosabb döntések a színpalak mögött születnek.

Befejezés

Az Európai Egyházak Konferenciája elkötelezi magát arra, hogy hozzájárul egy olyan Európa felépítéséhez, amelyben otthon érezhetjük magunkat és amelyre büszkék lehetünk. Az egyházak a hozzájuk kapcsolódó szervezetekkel és képviselőkkel együtt készek az európai politikai intézmények partnereivé lenni arra törekedve, hogy hozzájáruljanak egy olyan Európa kialakításához, amely nemcsak gazdag és demokratikus, hanem fenntartható, partnerei számára megbízható, és polgárai támogatják. Európa és az Unió identitásának a gazdasági szférán túlérő, történelmünkben és hagyományainkban gyökerező értékeken kell alapulnia.

Európai polgár vagyok?

Milyen Európát szeretnénk?

A kettős állampolgárság kérdése 2004. december 5-e óta fájdalmas jelentéssel és még fájdalmasabb mellékjelentésekkel vonult be a magyar történelmi emlékezetbe. A Kárpát medence magyar protestáns és római katolikus egyházainak egységes álláspontja ismert ezzel kapcsolatban, amely nyilván nem változott azóta. Ennek következtében – e konkrét kérdést is magába foglaló, de szélesebb ölelésű kérdéskörrel – az európai integráció egyénre, nemzetre, helyi közösségre, azon belül az egyházi közösségeinkre vonatkozó jelenségeivel, lehetőségeivel és kihívásaival kívánok foglalkozni.

A címben – Pál apostol után szabadon – feltett kérdéssel való szembesülésre hívom a kedves olvasót. Pál apostolnak egyértelmű, de komplex identitása, önazonosság tudata volt. Missziója során többször nyilvánvalóvá tette, hogy számára fontos hovatartozása. Fontos, hogy *tarzsusi zsidó* (Apcsel. 22,3), aki a legjobb neveltetést kapta *Gamáliel lábainál* (Apcsel. 22:4). Nem tagadja, hogy korábban ennek jegyében *féktelenül üldözte a keresztyéneket* (Apcsel 22,4-5; 26,9-11), később pedig boldogan vallotta, hogy *nem én élek, hanem Krisztus él bennem* (Gal 2,20). A krisztusi önazonosságnak ezt a fo-

kát a földön élte meg, de a kettős (állam)polgárság tudatában. Tudta, hogy már *e törékeny földi sátorban is* (II Kor 5,1) *mennyei polgár* (Fil 3,20). S ebben az összetett identitástudatban volt helye, sőt fontos szerepe a római birodalomban élvezett polgárjogának is. Életének egy pillanatában ez nagy jelentőséggel bírt. Akkor szinte minden ezen múlt. Büszkén és öntudatosan állt elő e született polgársággal mondván: „*római polgár vagyok*” (Apcsel 22,28). Polgárjogom és méltóságom van ezért – figyelmeztette bántalmazóit.

Hiszem, hogy mi is – ha nem is pálapostoli léptékkal de – érezzük az önazonosságunk összetettségét: keresztyénség, magyarság, reformációi örökség. Mindezek közben pedig szívünkben hordozzuk a mennyei polgárság reménységét, bátorságát és méltóságát is. De hogyan viszonyulunk a „birodalomhoz”? Nyilvánvaló, hogy a hasonlóság, az analógia nem keverhető össze az azonossággal. Éppen ezért azonban vitathatatlan az összehasonlíthatóság lehetősége Pál apostol zsidósága, keresztyénsége és a Római Birodalomhoz való viszonyulása, valamint a mi magyarságunk, keresztyénségünk és Európához való viszonyulásunk között.

Pál apostol öntudatosan mondja *római polgár vagyok*. Nem félti ettől sem zsidó származását, sem zsidókeresztényen vallását. Mi vajon mondjuk-e ilyen öntudattal, bátorsággal és jelentőségteljes komolysággal, hogy *európai polgár vagyok?* Bizonyára nem. És talán nem is vagyunk hibáztathatók emiatt. Lassan a harmadik generáció nő fel úgy, hogy hol politikai, hol gazdasági, hol pedig kulturális *vasfüggöny és/vagy szakadék* választ el bennünket attól az Európától, amelyhez pedig nemcsak odatartozunk, hanem amelyet szervesen mi is alkotunk. E szoros összetartozás ellenére a felszínen hol Európa bizalmatlan irántunk, hol pedig mi iránta.

1989. október 23. óta e dátum kettős jelentéssel bír. Sokszor halljuk és mondjuk, hogy ez az 1956-os Forradalom és Szabadságharc kitörésének, valamint a Magyar Köztársaság kikiáltásának napja. Valami hasonló szándék lehetett amögött, hogy két évvel ezelőtt május 1-én csatlakozott hazánk az Európai Unióhoz. A napnak ez a jelentése és jelentősége azonban nem rögzült. Május 1. megmaradt kinek szakszervezeti, kinek munkásmozgalmi, kinek politikai demonstráció számára, kinek pedig lufis, vattacukros, sörös össznépi majális számára. Nem lett senki számára az európai csatlakozás nagy, jeles napjává. S ennek csak az lehet az oka, hogy az egész integráció kérdése nem érintette meg nemzetünk többségét. Persze ezt jelezte már a népszavazáson való részvétel és az ottani igenek aránya (kb. 36%), ugyanakkor lassan talán kellene éreznünk, hogy Európa rólunk szól, s hogy nekünk is szólnunk kellene már valamit vele kapcsolatban.

Vannak, akik ezt már meg is tették kemény, ítéletes szavakat szólva. A francia és holland népszavazás eredménye, amely elutasította az Alkotmányos Szerződés-tervezetet, két dolgot üzen. Az egyik az, hogy e két nemzet választói nem ilyen Európát akarnak. Ennek az érzésnek a kifejezéséhez talán mi is könnyen csatlakoznánk. De van más lehetőségünk is, amit szinten kifejez az elutasítás. Nevezetesen, hogy hangot adjunk annak, hogy részt kívánunk venni a közös Európa formálásában. Úgy tűnik hogy ez az igény eljutott Brüsszel és Strasbourg üvegpalotáiba. Nekünk pedig – különösen most, amikor a szomszéd fővárosban zajlott az európai csúcstalálkozó – szembesülnünk kell azzal a kérdéssel, hogy egyszerű, hívó átlagpolgárként milyen Európát akarunk?

Mintegy 15 esztendővel ezelőtt Jacques Delor a politikai és gazdasági stratégiák figyelmeztetésére és a magunkfajta – mennyei polgárságra is érzékeny – embereknek a buzdítására mondta a következőket: „*Pusztán jogi és közgazdasági szakértelem alapján nem fog sikerülni Európa egyesítése... Ha az elkövetkezendő tíz esztendőben nem tudunk Európának egy lelket adni, ha nem tudunk spiritualitást és értelmet adni neki, akkor a harcot elveszítjük.*”. A harc pedig, amely egy élhető, fenntartható európai életről szól, tényleg kétséges kimenetelűvé lett az elmúlt években. Már mindenki nyíltan beszél a krízisről. Ehhez a felismeréshez azonban szükséges annak az elismerése, hogy Európának egy új, friss gondolatra, egy megújuló látomásra van szüksége, amely túlmutat a *közös piac és a közös euró* megeremtésén.

2005. októberében az Európai Unió kormánya, az Európai Bizottság útjára indította az úgynevezett *D-tervet*, amely *demokráciáról, dialógusról és diskurzusról* szól. Ebbe a párbeszédbe, demokratikus, közös gondolkodásba meghívást nyertek a tagországok kormányain, parlamentjein és politikai pártjain túl ugyanezeknek az ország-

goknak a civil szervezetei és egyházai is. E közös gondolkodásban azonban csak azok tudnak részt venni, akik vallják egyénileg és közösségekben is európai polgárságukat, még akkor is, ha a történelem igazságtalan széljársai sokféleképpen tépázták már azt. A magyarországi történelmi egyházaknak meg kell találniuk a módját, hogy még intenzívebben kapcsolódjanak be Európa közös formálásba. Európa még nincs kész. Európa jövőjének formálására hív a *D-terv*. Az elmúlt napok bécsi csúcstalálkozója Európa jövőjével foglalkozott. Ezt a vállalkozást nem bízhatjuk csak a politikusokra. A mi jövőnkéről és utódaink jövőjéről van szó.

Az Európai Egyházak Konferenciájának Egyház és Társadalom Bizottsága benyújtotta hozzájárulását Európa jövőjének formálásához. A bizottság tagjaként módomb volt a beadvány szövegezésében részt venni, amely egyebek mellett leszögezi: *jogi és gazdasági értékek elégtelenek arra, hogy az Európai Unió számára stabil alapot jelentsenek. Az olyan értékek megőrzése, mint az emberi méltóság, a szolidaritás, az igazságosság, a türelem, továbbá a múlt és a jövő generációinak tisztelete, valamint a körülöttünk lévő világ értékeinek megbecsülése túl a gazdasági hasznosságon a leglényegesebb értékek. Minden egyes ember egyéni értéke alapvető fontossággal bír az egyházak számára. Az egyház úgy tekint minden egyénre, mint aki Isten munkatársa és Isten képmása.* (Genézis 1, 27.)

Európa-szerte sok egyházi és civil közösség elfogadta e meghívást az Európáról szóló közös, kontinentális „beszélgetésre”. Tematikus csoportok, imaközösségek szakértők bevonásával és az Isten ígéjére való alázatos figyelemmel keresik Európa és benne saját szűkebb hazájuk jobb sorsát. Mi sem mondhatunk le arról a feladatunkról és felelősségünkről, amely annak fáradhatatlan hangsúlyozásából áll, hogy: *kultúra, identitás és vallás éppen annyira részét alkotják Európa infrastruktúrájának, mint a szállítmányozás, a kommunikáció vagy az energia... Mélyen meg vagyunk győződve arról, hogy egyházak és vallások együtt a széles civil társadalommal a közéletnek fontos alkotórészei. Egyházak és vallások jelentős részét alkotják azoknak a folyamatoknak, amelyek... a helyi közösségekkel való mindennapos, közvetlen kapcsoltuk révén a társadalmi összetartozást az azonosságtudat átélését és az értékek megőrzését segítik elő... Az etika alapvető és szükséges alkotója a társadalom egészségének. A vallás a maga különböző formáiban – ahogy ezt az európai civilizáció hosszú történelme mutatja – mindig a legjobb eszköz volt az európai társadalom kulturális, spirituális és morális dimenziója munkálásának...*

A reformáció egyházai különösen is hozzájárultak az európai polgárosodáshoz. A felelős polgár képe a protestáns identitás része. Az összetett protestáns polgári önazonosságé, amely szerint mennyei polgárságunk és földi hazánk polgársága mellett európai polgárok is vagyunk. E hármasságából fakadó jogokat és kötelezettségeket örömmel vállalva találjuk meg igazi önazonosságunk méltóságát. Ebben a méltóságban helye van a reményteljes spiritualitásnak, az áldozatkész hazaszeretetnek, a határokon átívelő kárpát medence/európai nemzeti és nemzetközi szolidaritásnak egyaránt. Ne mondjunk le erről. Sokkal inkább, mint ennek a bátor, összetett, protestáns identitásnak örökösei, akiknek *polgárjoguk van a mennyben* töltsük be hivatásunkat egyházunkban, nemzetünkben, és Európában.

Dr. Bóna Zoltán

TARTALOM

SZÓLJ, URAM!

- FABINY TAMÁS:
Rabok vagy szabadok? 131

TANÍTS MINKET, URUNK!

- KARASSZON DEZSŐ:
A strukturalista módszer 132

- SZEBIK IMRE:
Korunk meg nem értett szellemi áramlata:
a szekularizáció 133

- KISS GYULA:
Európa! Érted szól a harang!
(A nándorfehérvári diadal üzenete
a mának) 135

- FISCHL VILMOS:
Napjaink néhány nemzetközi konfliktusa 140

- RIBÁR JÁNOS:
A pénz, az anyagiak vonzerejéről 152

KITEKINTÉS

- VÁLYI-NAGY ÁGNES:
Rendelt határaink és Isten határtalansága 159

- FRENKL RÓBERT:
Életmódkultúra 164

- PIJNBURG, CHRYSOSTOMOS:
Az Istenszülő-ikonok különböző típusai
és üzenetük 169

- NAGY MÁRTA:
Szent István ereklyetartó ikonja a budapesti
Nagyboldogasszony-székesegyházban 172

- NAC SINÁK GERGELY ANDRÁS:
Régi magyar szerzők Áthoszról 175

- ABDUL-FATTAH MUNIF:
Iszlám műemlékek Magyarországon 176

KÖNYVSZEMLE

- BENKE GYÖRGY:
A magyarországi történelmi egyházak
egymásról hittankönyveik tükrében 181

- ÖKUMENIKUS SZEMLE 183

A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója KÖNYVAJÁNLATA

ÚJ FORDÍTÁSÚ BIBLIA (Revideált, 1990)

Nagyméretű
A/5 (197x140 mm) méret; műbőrökötés Ára: 2400 Ft

Középméretű
B/6 (165x115mm) méret; műbőrökötés Ára: 1750 Ft

KÁROLI BIBLIA (Revideált, 1908)

Nagy családi
165x240 mm méret; grabolítkötés Ára: 2900 Ft

Kis családi
200x140 mm méret; grabolítkötés Ára: 2100 Ft

Standard
170x110 mm méret; grabolítkötés Ára: 1700 Ft

Zsebméretű
140x100 mm méret; puhakötés Ára: 1600 Ft

ÚJ FORDÍTÁSÚ ÚJSZÖVETSÉG ÉS ZSOLTÁROK KÖNYVE

A/5 (197x140 mm) méret; kartonkötés Ára: 920 Ft

B/6 (165x115 mm) méret; kartonkötés Ára: 680 Ft

ÚJBÓL KAPHATÓ!

Károli Újszövetség és zsoltárok könyve
Ak/40 (109x169 mm) méret; műbőrökötés Ára: 1200 Ft

KÉPES ÚJSZÖVETSÉG

Lapszéli jegyzetek, ún. „Tárgyi magyarázatok”, valamint közel fél-
ezer színes fotó, illusztráció együtt segítenek jobban megérteni az
új fordítású Szentírás szövegét és kibontani üzenetét.

140x225 mm méret, 618 oldal, kartonkötés Ára: 3800 Ft

BIBLIAI ATLASZ

77 színes földrajzi, történelmi és bibliai történelmi térkép a Szentföldről
és az azt körülölelő tájakról, hajdan volt birodalmakról, országokról,
valamint Jeruzsálem történetéről.

235x255 mm méret, 64 oldal, keményítáblás Ára: 2600 Ft

Fabian Vogt

ISTEN HŐZOTT A BIBLIÁBAN

Útikalauz a Szentíráshoz

Szakemberek és egyszerű bibliaolvasók számára egyaránt hasznos
útitárs lehet ez a kötet a Szentírás mélyebb megismeréséhez, üze-
netének érthető módon történő továbbadásához.

A/5 méret; 264 oldal; kartonkötés Ára: 1500 Ft

Ingo Baldermann

KELJ FEL ÉS JÁRJ!

Jézusról szóló történetek gyerekeknek

Hogyan találom meg a helyes utat? Ki áll mellém a bajban? Ki ad
bátorságot, hogy szembesálljak az igazságtalansággal? Sok ha-
sonló kérdésre választ adhatnak ezek az elbeszélések.

B/5 méret; 64 oldal; keményítáblás Ára: 1900 Ft

ÚJDONSÁG!

AZ ÚRNAK ZENGJEN AZ ÉNEK!

Ifjúsági énekeskönyv

Szerkesztette: Berkesi Sándor

Hosszú várakozást követően, ám reménység szerint nem hiába je-
lenik meg ez az új, református ifjúságunk valamennyi korosztálya
számára használható énekgyűjtemény.

B/6 méret; 536 oldal; keményítáblás Ára: 1800 Ft

Dr. Kustár Péter

A KRÓNIKÁK ELSŐ ÉS MÁSODIK KÖNYVÉNEK

MAGYARÁZATA

Sajtó alá rendezte és lektorálta: Dr. Kustár Zoltán

A héber kánon utolsó könyvei, melyek ugyanazt a korszakot tekintik
át, mint a *Királyok első és második könyve*, a babiloni fogság után új-
jászerveződő gyülekezet körében keletkeztek. Tanúságuk szerint az
új történelmi helyzetekben a régi idők tanítanak megérteni a jelent.

A/5 méret; 172 oldal; kartonkötés Ára: 790 Ft

THEOLOGIAI SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

ALAPÍTVÁ 1925

A TARTALOMBÓL

Falaidra, Jeruzsálem, öröket állítottam!

(meditáció)

Az ókori zsidó eszkatológia korszakváltásai

A természet értelmezése Bonhoeffer
etikájában

Bocskai politikájának európai jelentősége

Egyházi életkérdéseink
és a hitvalló Bullinger válaszai

Keresztyén értékrend közvetítése a médiában

1956-os egyházi helyzet
Észak-Magyarországon

Teológiai megfontolások
a magyar szabadságharcról
és annak hatásairól – ötven év után

Késői köszönet Eduard Schweizer-Hanhart
szolgálatáért

Történelmi pillantás a szabadságra

A szlovák és a magyar Evangéliumi Aliansz
közös Nyilatkozata

Megújulnak Kína és Magyarország
ökumenikus kapcsolatai

Ökumenikus Szemle

ÚJ FOLYAM (XLIX)

2006

4

THEOLOGIAI SZEMLÉ

2006. 4. szám

Felelős kiadó:

Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség:

Ökumenikus Tanács irodája
1117 Budapest,
Magyar tudósok körútja 3.
Telefon: 371-2690
Fax: 371-2691

Kiadóhivatal: A Magyarországi

Református Egyház
Kálvin János Kiadója
1113 Budapest, Bocskai út 35.
Telefon: 386-8267, 386-8277

Index: 26 842

ISSN 0133 7599

Felelős szerkesztő:

dr. Bóna Zoltán

Szerkesztőségi bizottság

elnöke: dr. Kádár Zsolt

tagjai: dr. Bodó Sára
dr. Cserhádi Sándor
ifj. dr. Fekete Károly
Háló Gyula
Kalota József
Karsay Eszter
dr. Reuss András
Szuhánszky Gábor

Olvasószerkesztő:

Tóth Lajos

Nyomás: ETO-Print Kft.

Felelős vezető: Balogh Mihály
Szedés, tördelés: Külalak Bt.

Előfizethető a kiadóhivatalban, posztalványon, vagy átutalással a Református Kálvin Kiadó 11711034-20856731 számlájára.

Előfizetési díj egy évre: 5100,- Ft
Egyes szám ára: 1275,- Ft

Előfizetési díja nyugati terjesztésben befizethető a fenti forintszámlára.

Megjelenik negyedévenként

A főszerkesztő jegyzete

A békéltetés szolgálata

Krisztus egyháza – az Újszövetség biznyságtétele szerint – Alapítójától kapta azt a feladatát, hogy végezze a *megbékéltetés szolgálatát*, továbbá azt is, hogy felelősséggel *munkálja a teremtett világ és benne az ember javát*. Az pedig a modern világ és benne saját önrítelkedésének elvárása, hogy a társadalmi és politikai élet érdekharcában ne vegyen részt. Legyen politikailag semleges. A hivatalos politikai élet első számú képviselőivel, tehát a politikai pártokkal szemben legyen távolságtartó. Ugyanakkor ne legyen értéksemleges. Képviselje azokat az értékeket, amelyek az Alapítójához és megbízatásához köthetők.

Nem könnyű a külső és belső elvárásoknak eleget tenni. Sokszor éppen ez az igyekezet okoz konfliktust. Az egyház akaratlanul közel kerül ahhoz a párthoz, amelyik krisztusi értékeket vall és gyakorol, valamint akaratlanul távol kerül azoktól, amelyek ezeket az értékeket relativizálják. A probléma pedig még ennél is komplexebb, hiszen ezek az értékek olykor az egyik, olykor a másik pártban jelennek meg markánsan, vagy tűnnek el teljességgel.

Sokszor nem könnyű a megbékéltetés szolgálatát együtt végezni a társadalmi igazságosság iránti igyekezettel sem. Már a próféták is tudták, hogy az igazságtalanságra épülő, vagy azzal együtt élő békekesség nem tartós. Nem csak az a nagy kísértés tehát, hogy az egyház egyik, vagy másik politikai érdek szekértelője lesz, hanem az is, hogy passzív, első osztályú utasként a „széles úton” járó szekéren kívul a békét. Az Isten teremtett világának eseményeit nem hagyhatják figyelmen kívül az Isten új-játeremtő jelenlétére érzékeny emberek. Mindennapos dilemma ez és mindennapos feladat.

A napnak a feladatát vette magára a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának Elnöksége, amikor szeptember 19-én hallatta hangját elítélvén mind a vandálist, mind a méltatlan politikai módszereket, mind pedig a felelőtlenséget.

„Megdöbbenéssel figyeljük az elmúlt napok politikai folyamatait, és együtt érző szomorúsággal a tegnap esti Szabadság téri eseményeket. Imádkozunk mindazokért, akik megsebesültek.

Egyházaink nevében mélyesen elítéljük az erőszakos cselekedeteket és megnyilvánulásokat. Ezek is jelzik azt az elkecsereket és súlyos erkölcsi válságot, amelybe vezető politikusok felelőtlen magatartása és hazugságai sodorták hazánkat.

A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának taggyékei mindent megtesznek azért, hogy az elkecsereket lelkületéből kijusson nemzetünk, és a reménység és a békekesség közösségteremtő lelkülete kerekedjen felül. Ezt várjuk a politikai élet szereplőitől is.

Hisszük és valljuk a Szentírás szerint, hogy „az igazságosság felemeli a népet, és a bűn gyalázatára van a nemzetnek” (Péld 14,34). Ennek alapján is elítéljük a hatalom megőrzése érdekében hazugságból, manipulációból fakadó cselekedeteket, tudatos félrevezetést.

Kérjük egyházaink tagjait és közösségeit: imádkozunk népünk megújulásáért, az igazság megvalósulásáért, az őszinte és tiszta emberi szó becsületéért, valamint azért, hogy akire a vezetés bízott, önzetlen felelősséggel, nemzetünk javára munkálkodjanak.”

Sokszor, máskor is nagy szükségünk van arra, hogy a teológia, a krisztusi értékrend szempontjából is lássuk és formáljuk azt a világot, amelyben élnünk kell. Ennek láttatása igaz teológusi feladat.

Bóna Zoltán

A Theológiai Szemle egyes számainak megjelenési ideje:

1. szám február 28.	2. szám május 31.
3. szám augusztus 31.	4. szám november 30.

KÉZIRAT NYOMDÁBA ADÁSÁNAK IDEJE: 2006. 11. 30.

A szerkesztőség közleménye

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy kéziratukat egy példányban, írógép betűkkel (erre minden szövegszerkesztő átalítható: oldalanként 30 sor, soronként 60 leütés) a Magyar tudósok körútja címre küldjék. Megnyílt annak a lehetősége, hogy a szerzők írásukat ezentúl E-mail-ben, vagy floppy-n is elküldhessék a szerkesztőségbe. E-mail címünk: okumenikus@lutheran.hu. Internet: <http://okumenikus.lutheran.hu>. Ha a dokumentum tartalmaz görög vagy héber írást is, úgy csatolják ezeket a betűtípus file-okat is az anyaghoz. Kérünk mindenkit, akinek lehetősége van erre, ezzel is könnyítse meg a szerkesztőség munkáját.

Az írás közlése nem jelenti azt, hogy a szerkesztőség a szerzővel mindenben egyetért. Az aláírt kéziratok tartalmáért minden szerző maga vállalja a felelősséget. Kéziratok megőrzését, visszaküldését mi sem tudjuk vállalni.

Falaidra, Jeruzsálem, öröket állítottam!

Textus: És 62, 6-12

Merj „jövőt álmodni az egyháznak!” – hangzik Klaus Douglass „Az új reformáció” c. vitatott könyvének egyik tétele az egyház megújulásáról! Lehetséges ez? A tapasztalat azt bizonyítja, hogy az egyház jövőjéről vagy nem merünk álmodni, vagy ha álmodunk, akkor megriadunk annak egyházkritikai potenciáljától, pedig rengeteg kreativitást szabadítana fel lelkipásztorok, egyházvezetők és egyházi munkatársak részéről.

Lehet, illetve szabad jövőt álmodni egy közösség, egy nép vagy nemzet számára?

Biztos vagyok benne, hogy a Bocskai szabadságharcban rendi jogaiért és lelkiismereti szabadságáért síkra szálló nemesség mert álmodni egy szebb jövőt a magyarság számára! Ravasz László 1956 eseményeire többek között a 126 zsolnárról írt, de a Kálvin-téri utcai harcok miatt el nem mondott, „A magyar csoda” c. prédikációjában tekint vissza: „Mikor jóra fordította Sion sorsát az Úr, olyanok voltunk mint az álmodók” (Zsolt 126,1). De arról is van történelmi tapasztalatunk, hogy mit jelentett, amikor idegen vezérek és népek álmodtak nekünk, magyar nemzetnek jövőt: ehhez az elképzelt jövendőhöz megaláztatáson, munkaszolgálatra való elhurcoláson, bebörtönzéseken, koncepciók pereken keresztül vezetett az út!

A mai Ige az emberi álmokkal szembeállítja az *Isten látomását*. Isten mutat jövendőt népének és ehhez szolgálakat, elhívottakat, *őrállókat* keres. Isten víziója a *béke, az igazságosság és az elégedettség* – még akkor is, ha a jelen megtapasztalása más, ha pillanatnyilag a magát ószövetségi isten népe örökösének tartó Izrael harcban áll szomszédaival, és nem tudjuk, hogy a közel-keleti konfliktusok miként fognak megoldódni...

De ne feledjük, az Ézsaiás által hirdetett isteni ígéret akkor sem fedte a valóságot, akkor is víziónak számított! Mert mit láthatott a falakra, vagy inkább romokra állított őrálló: fogságból hazatérő maroknyi népet! Egy része ott maradt Babilonban, megszokta az új életformát, a vonzó pogányságot, az asszimiláció langymeleg és kényelmes vizét; a többség nem kívánczolt már atyái földjére, nem érzett elkötelezettséget arra, hogy részt vállaljon a lerombolt jeruzsálemi templom és a város felépítésében. És akik elindultak? Ez sem volt tökéletes csapat: személyes és csoportérdek által megosztott nép, szociális bűnökkel terhelt nemzettség, vegyes házasságokban élő, idegen szokásokat az atyák hitével keverő nemzedék.

Kézenfekvő a párhuzam és a kérdés: vajon mit láttak egykor a falakról azok az őrálló, akikre ebben az órában gondolhatunk? Szent-István látta és tudta, hogy a nomádság és pogányság felől érkező népnek csak akkor van esélye a fennmaradásra, ha püspökségek, kolostorok és az emberek mindennapi életét leginkább áthálózó plébániák-parókiák hálózatán keresztül kapcsolja oda népet szervezetileg is a keresztyén Európához. Luther és Kálvin az üdvbizonytalanság félelme és büntudata által rettegésben tartott középkori embert látta, azt az embert, akinek nem lehetett közvetlen kapcsolata Istenével, mert egy közvetítő szervezet (a középkori egyház) elálta ezt az utat. Ezt az akadályt kellett lebontani a reformátoroknak és rádöbbenteni a népet arra, hogy az

Isten és az ember kapcsolata személyes, közvetlen, ahol csak egy közbenjáróra van szükség, Krisztusra. Mit látott a falakról a „szablyás Bocskay” (Illyés Gyula), hogyan látta ő kortársait, kora politikai környezetét, valamint Erdély és Magyarország jövődjét? Erről hadd valljanak a mai előadók!

De mit láthat a mai őrálló? Egy olyan nemzedéket, amely már elfelejtette, hogy mikor feledkezett el Istenről. Láthat egy fogyasztásra és élményekre beállított társadalmat; egyházat, amelyben több a hagyomány, mint a lelkiesség, több a tehetetlenség, mint a lendület. És mi lehet a feladata az őrállóknak ebben a helyzetben?

Őrálló! Nem kívánok belebocsátkozni abba a meddő vitába, amely az írásmagyarozókat mind a mai napig megosztja, tudniillik, hogy kire gondol itt a próféta, önmagára vagy másokra. Viszont az eredeti szöveg közelebbi vizsgálata tovább segít az értelmezésben. Nem a városfalak és magaslesek katonai őrésére vagy polgárőrségére kell itt gondolnunk, akik terepszínű ruhájukkal beleolvadnak az éjszakába, akik a félelemtől hangosabban dobogó szívvel némán szorongatják fegyvereiket, kémlelik a sötétet és vigyázzák a várost az illetéktelen behatolók ellen. Ezek az őrök nem hallgatnak, se nappal, se éjjel. Ezek az őrálló kiáltanak, dicsőítik az Istent. Ők az Ige szolgálói, akik nem szűnnek meg „*emlékeztetni az Urat üdvígéretére*” (*mazkirim*) – ott állnak a romokban heverő város falai, illetve törmelékei mentén és kiáltanak Isten ígéretének beteljesedése után. Emlékeztetik: emlékeztetik Istent és emlékeztetik az embert!

Tudom, a magyar nép történelmi útjának értelmezésére sokszor kézzel foghatóan adódtak a bibliai analógiák: a nemzet sorsának összehasonlítása Isten népének útjával. Mégsem kívánom tovább erőltetni e történelemértelmezéseket (megvan ezeknek a veszélye). De a fogság utáni Izraelt a próféta – a mai Ige tanúsága szerint – elkötelezi egy olyan feladatra, amely *paradigma* lehet a mindenkor egyház számára is. Öröködni, őrállónak lenni ezt jelenti: *ébernek lenni Isten munkájának felfedezésére* életünkben. Nyitottnak és ébernek lenni ott, ahol Isten cselekszik és cselekedni akar, nehogy leragadjunk önmagunknál, nehogy a szokás, a hagyomány, az önelégültség vagy önsajnálát megakadályozzon bennünket abban, hogy észrevegyük: Isten most is munkálkodni akar rajtunk és általunk. Őrállónak lenni ezt jelenti: könyörögni és kérni Istent, hogy ígéretét teljesítse be rajtunk, vigye véghez üdvakarátát. E könyörgés által az őrálló valóban *részese lehet* Isten víziójának, az Isten terve pedig áthatja gondolatainkat, beszédünket és cselekedeteinket.

Nos, ezt várja Isten ma is a Magyarországi Református Egyház mai őrállótól, doktoraitól és egyéb tanítóitól, és a magyar reformátusoktól szerte e világon. Egyformán van szükség mindkettőre: *emlékeztetni* az ő nagyságos tetteire és *nyitottnak lenni Isten jövendő terve iránt*.

Így és csakis így szabad jövendőt álmodni az egyháznak! Terveinket és elképzeléseinket Isten víziójához kell mérni, oda kell helyezni álmainkat az Ő üdvtervének mértéke alá.

Van ennek a folyamatnak még egy mozzanata: az *útkészítés*. Még él néhány tagja annak a nemzedéknek, amelynek férfi tagjait elhurcolták munkaszolgálatra vagy munkatábo-

rokba és visszaemlékeznek arra, hogy mit jelentett utat építeni egy-egy diktatúra szolgálatában. De talán nekünk is van fogalmunk arról, mit jelent elhárítani az akadályokat, egyenessé tenni az egyenetlent, útjelzőket kitűzni. Milyen akadályai vannak ma az Evangélium terjedésének? A közömbösség, a vallási analfabétizmus vagy köldöknéző vallásoskodó ájtatosság, vallási köntösben jelentkező babonák, politikai érdekek, gyakorlati materializmus stb. Mindennek ellenére az *útkészítés* el nem mulasztható feladat. Amikor nem magától értetődővé, hogy beleszületünk a keresztyén egyházba, hogy az egyháznak helye van a közéletben és a kultúrában, amikor nem magától értetődő, hogy a hit ereje és a keresztyén erkölcs humánusabbá teheti emberi együttélésünket – akkor el kell hárítani az akadályokat! Hogyan? A tudomány művelésével, az oktatással, a diakóniával, közéleti állásfoglalásokkal – utcákon, tereken, médiában, sportcsarnokban – ahogyan volt erre számtalan szép példa világtalálkozó rendezvényei alatt is.

Nem szabad feladni az *őrálló* és az *útkészítő* feladatát: kiáltani, buzdítani, lelkesíteni és bizonyosságot kell tenni – *emlékeztetni kell az Isten tervére!* Ahol Isten keresi és megtalálja az embert, ott nem csupán a hívő kegyes lélek és menyeyei Atya bensőséges kapcsolatáról van szó. Ott több történik! Amikor *Isten odafordul az emberhez*, akkor ennek az odafordulásnak nagyon is *emberi, társadalmi-történelmi következményei vannak*. Az Isten közelségének, illetve közelségének köze van a nép és a nemzet történelméhez, az egyház világban való forgolódásához, a társadalom jólétéhez, annak a békességhez, igazságosságához – erről szól a mai Ige, a mi ünneplésünk és a megemlékezések sora is.

A mai áhítat alapigéjeként felolvasott prófétai rész az óegyházi perikóparend szerint a Szentháromság utáni 10. vasárnapra (ennek a hétnek első napjára) előírt igeszakasz. A protestáns ökumené egyházaiban az elmúlt vasárnap a

legtöbb helyen erről az Igéről szólt az igehirdetés, s mivel ez a vasárnap egyben Izrael-vasárnap is, az istentiszteleteken a zsidóság iránti szolidaritás is hangot kapott. Úgy érzem mindez szimbolikus jelentőségű, összeérnek a szálak és mégsem keverednek össze: az Izraelnek adott ígéret nekünk is szól (lásd: Róm 11), Isten őrállókat adott a mi népünk történelmében és ad ma is; jövendőnk az Isten jövendője és hisszük, hogy neki terve van mivelünk; a magyar reformátusságnak pedig van mondanivalója a protestantizmus nagy családjá számára.

Keresztyén Testvéreim! Az öröm ünnepe ez a mai alkalom. Amikor Isten cselekszik, és erre emlékezünk, illetve emlékeztetjük egymást, természetes, hogy örvendezünk és hálát adunk. Isten víziója az öröm, az örvendezés, az ujjongás afelett, hogy nem feledkezett meg rőlünk – nemcsak a múltban vezetett, de jövőt is készít számunkra. S mindehhez még hozzájárul az a tény, hogy új nevet is ad nekünk: „szent népnek nevezik őket, az Úr megváltottainak” (62,12).

Az új név pedig új kezdetet, új időszakot jelent – de legfőképpen elkötelez!

Életünk ritmusa tehát ez legyen: ébernek lenni, emlékeztetni, kisetni falaink közül és mások számára is utat egygetni. Minden az Úrra mutat, minden az Úrra vár – ha mi magunk akadályai nem leszünk, Isten eléri célját és az emberek hozzá találhatnak! Ámen!

Dr. Fazakas Sándor

(Elhangzott a Doktorok Kollégiuma tudományos ülészakája megnyitói áhítataként a Magyar Reformátusok V. Világtalálkozója alkalmából, Debrecenben 2006. augusztus 22-én. E tudományos ülészakák két legfontosabb témája a Bécsi Békének és Bocskai István halálának 400 éves, valamint az 1956-os Forradalom és Szabadságharc 50 éves évfordulója volt.)

TANÍTS MINKET, URUNK!

Az ókori zsidó eszkatológia korszakváltásai

Történelmi háttérrel vizsgálva az apokaliptikus várakozások eredetét, nyugodtan kimondhatjuk, hogy e jelenség kiterjedt és jól dokumentálható formájában a zsidó vallásosságon belül öltött először határozott karaktert. Ez volt ugyanis az általunk ismert legősibb olyan tartósan fennálló monoteista vallásrendszer, melynek követői a történelmi viszontagságok függvényében hol gyengébben, hol pedig erősebben, de mindig hittek egy a világot teremtő és fenntartó személyes Isten létezésében. Hitük szerint ennek a személyes Istennek így nyilvánvalóan szerepe van a történelmi események irányításában, s adott esetben a történelem menetének lezárásában is.

A zsidó honfoglalással nagyjából egy időben kibontakozó, de csak rövid ideig fennálló – szintén monoteista – egyiptomi Aton kultusz jellegében természetesen más volt, mint a héber monoteizmus, csakúgy, mint a későbbi perzsa egyistenhit, mely, ha bizonyos feltevések szerint gyakorolt is némi hatást a korai judaizmusra, ez forrásilag igen nehezen bizonyítható. Másfelől nézve azon túlmenően, hogy a kereszténységre egyértelműen a zsidó

vallásosság gyakorolt meghatározó befolyást – s már csak ezért is ezen a vonalon célszerű folytatni vizsgálódásunkat – Pataky Arnold arra is utal, hogy az ószövetségi iratok régebbiek az Avesztánál, vagyis hatás tekintetében mindenképpen ezek a dominánsak.¹

Ugyanakkor a keresztyénség oldaláról megközelítve nem elhanyagolható szempont az sem, hogy a reformáció korának teológusaira az Ószövetség közvetlenül is jelentős hatást gyakorolt, elég ha csak a zsidó-magyar sorsközösség párhuzamainak vonatkozásaira gondolunk. A későbbiekben ez egészült ki az Újszövetség és a keresztény tradíció apokaliptikus elemeivel, s alkották együttes erővel a reformáció kori eszkatológikus magyarázatok sarokkövét.

A zsidó vallásosság iratgyűjteményein belül azonban nagyon markánsan el kell különítenünk két, a teológusok által is egymástól teljesen külön kezelt csoportot. Az időben korábban keletkezett (Kr.e. XV.- V.sz.) gyűjteményben a Biblia Ószövetség részében olvasható un. kanonizált irások kaptak helyet, – mely 39 könyvből tevődik össze – míg a másik csoportba az un. apokalipti-

kus írók által szerkesztett és a későbbi kanonizációs követelményeknek meg nem felelt iratok tartoznak.

A legtöbb vallástörténész, teológus és bibliakutató szakember a zsidó apokaliptika virágkorát nagyjából a Kr.e. 250-Kr.u.150-ig terjedő időszakra helyezi. Nem más ez, mint a hellenizmus kora, mely a maga politikai, kulturális és vallási sajátosságaival valóban tagadhatatlanul kedvezett az apokaliptikus várakozások felerősödésének az akkori civilizált világban.

„*A hellenizmus világa és a különböző tradíciók ehhez kapcsolódó keveredése olyan kihívást jelentett az időszámításunk előtti három évszázad zsidósága számára, amely azután vallási elképzeléseik jelentős változásait idézte elő, s amelynek hatására nem utolsósorban megszületett az apokaliptikus eszkatológia is*” – írja Mc Ginn.² Az apokaliptika, mint önálló irodalmi műfaj valóban a hellenizmus időszakában bontakozott ki teljes mértékben, vagyis ekkor látott napvilágot a vég eljövetele né idejével és módjával foglalkozó „prófétai” iratok tömkelege. Ez persze korántsem jelenti azt, mintha az egyébként időileg jóval korábbra datált Ószövetség történeti vagy még inkább profétai könyveiben nyílt, illetve esetenként kissé burkoltabb formában ne nyertek volna megfogalmazást a végidő eseménytörténetével foglalkozó gondolatok.

A vég megértésének – bibliai szempontból nézve – első csiráit az özönvíz történetében fedezhetjük fel, melyről tudjuk, hogy Izráel népén kívül számos olyan kultúra előtt is ismert volt, melyek bizonyos kronológiai, földrajzi, nyelvi és egyéb tényezőkből kifolyólag valószínűleg soha nem nyertek betekintést az ószövetségi iratokba. Gondolhatunk itt például az Kr.e. 2000 táján Mezopotámiában keletkezett Gilgames eposz elbeszéléseire éppen úgy, mint az ősi amerikai indián törzsek szóbeli hagyományaira.

„*Az özönvíz történetében a vég a bolygó fizikai lerombolása és annak rákövetkező fizikai helyreállítása volt. Az özönvízen keresztül az ó világ átadta a helyét egy új világnak. Az özönvíz után az ökoszisztéma ismét funkcionált. Istennek az emberiséggel kötött szövetsége helyreállított. Noé lett az új teremtésnek a második Ádámja... Így, habár a vég eljött Noé napjaiban, mégsem ez volt az utolsó vég*” – fogalmazza meg Paulien.³ Pedig tegyük hozzá, hogy itt, amikor – bibliai terminológia szerint – az emberiség őstörténetéről beszélünk a zsidó nemzet tulajdonképpen még nem létezett.

Ábrahám a végre vonatkozólag viszont már konkrét ígéretet kapott, mely szerint a pátriárka egy meghatározott kiterjedésű földet fog birtokolni, majd leszármazottai hatalmas nemzeté fognak válni és áldássá lesznek a világ valamennyi nemzetsége számára (Gen. 12,3). A végről alkotott eme képzet még távolról sem kelti egy szigorú végítélet benyomását, legalábbis az özönvízhez képest nem. Sőt, ugyanez az özönvíz utáni békés tendencia folytatódott a zsidóság által legnagyobbban tartott proféta, Mózes idején. Ebben az időszakban a Biblia tanúságtétele szerint a vég koncepciót sokkal inkább egy folyamat, mintsem valamilyen konkrét esemény képviselte. A vég ennek megfelelően nem hirtelen jött volna el, hanem a történelmen belül egy fokozatos, vagy ha úgy tetszik progresszív előrehaladás eredményeként (lásd Deut. 28. fejk.).

A viszonylag hosszú ószövetségi szakaszból egyértelműen kiderül, hogy a később keletkezett profétai köny-

vek üzenetétől eltérően a bukás vagy a felemelkedés pusztán egyaránt egy-egy lehetőséget képviselnek. Az egyik, illetve a másik lehetőség megvalósulása kizárólag a nép választásának kérdése. Ekkor még távolról sem a végítéleten és egy szükségszerű újjáteremtésen van a hangsúly, hanem azon, hogy az isteni törvényeknek való engedelmisség által fokozatosan állítatik helyre a földi paradicsom, vagy köszönt rá a büntetés eszközeként nyomor Izrael népére. Ezen fokozatos és feltételes eszkatológián alapuló történelemszemlélet még nyilván nem nevezhető ekvivalensnek a csak hosszú évszázadokkal később kibontakozó apokaliptikus eszkatológiával, mely a közeli és visszavonhatatlannak látszó radikális isteni beavatkozást hirdette meg a történelem menetébe. Izráelben az un. írott próféciák kora a kutatások alapján teljes bizonyossággal egybeesik a királyság korával. Az akkor már hosszabb ideje letelepedett héber törzseknek ebben az időszakban kellett komolyabban szembesülniük azon ténnyel, miszerint a térségben nem csak kis városállamok erősnek még jóindulattal sem nevezhető ellenállásával, de a Kr.e. VIII. századtól kezdődően újonnan megalakuló és velük szemben ellenséges magatartást tanúsító nagyhatalmak fellépésével, terjeszkedésével is számolniuk kell.

Ez a tudat pedig lényegében még évezredekkel később igen nagymértékben hatott a közgondolkodásra, illetve ezen keresztül az apokaliptikus várakozások felerősödésére az úgynevezett nemzeti válságkorszakok idején. A XV-XVI. századi magyarságból ugyanazt a hatást váltotta ki – legalábbis az eszkatológikus magyarázatok tekintetében – a török jelenléte, mint tette azt bő két évezreddel korábban a zsidó közgondolkodásban az asszír, a babiloni, majd a hellén és római agresszió. Az egymást követő válságperiódusok eszmetörténeti leképezései nyomán jött létre az apokaliptikus irodalom, melyet ha úgy tetszik a reformáció korának teológusai lényegében már készen kaptak. Fölösleges és antibiblikus is lett volna ezekhez az Írásokhoz bármit hozzátenni, elég volt azokat úgy magyarázni, hogy e magyarázatok megfeleljenek az adott kor keltette követelményeknek, választ adva a török megjelenés okozta „egyetemes” jellegű problémákra, illetve az azokból fakadó kérdésekre. Nem túlzás kimondanunk, hogy még a Bocskai-felkelésnek is volt egy ilyen jellegű eszmetörténeti háttere, hiszen a fejedelem „*úgy hitte, isteni végzést hajt végre, amikor népe seregeinek élére állva, hadjáratot indít a kettős szorítás felszámolása érdekében*”.⁴ Ugyanerről a jelenségről Westermann a következőképpen ír:

„*A próféciáknak megvolt a maga ideje. Ennek a kezdetét és a végét Izrael történetében meglehetősen pontosan meg tudjuk állapítani... Az izraeli királyságnak a kezdetétől fogva a végéig kísérő jelensége volt a prófécia. Azt megelőzően és utána is lehet próféciáról beszélni, de akkor még csak tágabb értelemben vett próféciáról. A próféciának így megvan az elő- és utótörténete, de a szó szoros értelemben vett prófécia egybeesik a királyság korával. A királyság történetének hosszú ideje alatt olykor-olykor elszórtan hallatszott a profétai szó, de néhány ponton koncentráltan hangzott a profétai üzenet. Abban a tekintetben is lehet beszélni a proféták sajátos koráról, hogy hangjukat a történelem nagy forduló- és válságpontjain különös erővel és messze hangzón hallatták.*”⁵

Dávid király uralkodásától az un. intertestamentális korszak kezdetéig bezárólag a kutatók Izráel történelmét

négy nagy válsághelyezettel jellemzik. Először is figyelembe kell itt venni Észak – Izráelnek a Kr.e. IX. században Arámmal folytatott háborúját, noha ennek lenyomatát a profetikus irodalom még nem tükrözi. Illés, Elizeus és más, talán kisebb jelentőségű próféták kora ez, mely időszakról a Biblia történeti könyveiből van ismeretünk. Ezt követte a Kr.e. VIII. században az Észak – Izráel Asszíria által sújtó csapás, mely a tíz törzs összeomlását eredményezte. Délen Júdeát szintén fenyegette az asszír terjeszkedés, mely akkor ugyan még megmenekült, míg nem a következő évszázadban az ő sorsát is beteljesítette a Babiloni Birodalom elkerülhetetlen pörölycsapása.

Az írott próféciák első szakaszát tehát korántsem véletlenül a Kr.e. 750 és 700 közé eső időszak öleli fel az Izraellel szemben tanúsított asszír agresszió árnyékában, amikor az északi ország részben olyan formátumú próféták tevékenykedtek, mint Ámos, Hóseás, míg Délen Ésaías és Míkeás. Fontos meglátnunk, hogy a feltüntetett személyek neveihez már nem csak egy-egy, a történeti könyvek sorai közt megbújó profetikus gondolatsor megfogalmazása fűződik, hanem magának az apokaliptikus irodalom alapjainak lerakása. Ezek a próféták ugyanis önálló írásaikban, könyveikben fejtették ki ihletett látomásait.

Hadd világítsa meg néhány ószövetségi idézet a még gazdagon gyümölcsöző dávidi korszak bizonyos értelemben talán indokoltan is nevezhető optimizmusa és a hamarosan bekövetkező asszír hódítás okozta félelemérzeten alapuló nemzeti apátia közötti hatalmas különbséget.

„Az elvetemültek kivágattatnak, de akik az Urat várják öröklik a Földet. Egy kevés idő még és nincs gonosz, nézed a helyét és nincsen ott. A szelídek pedig öröklik a Földet nagy békeességben... Ügyelj a feddhetetlenre, nézd a becsületet, mert a jövődő a béke emberé” (Zsolt 37,9-11.37).

„És majd örülnék mindnyájan, akik bíznak benned, mindörökké vigadjanak és te megoltalmazod őket és örvendeznek tebenned, akik szeretik a te nevedet. Mert te Uram megáldod az igazat, körülveszed a te jóvoltoddal, mint egy paizszal” (Zsolt. 5,12-13)

Szembetűnő tehát az az optimizmus, amely jellemezte a dávidi „aranykort” (Kr.e XI-X. sz.) s ami kifejezésre jut a Zsoltárok könyve megannyi fohászában, könyörgésében és dicsőítő énekében. Alig találhatunk a 150 zsoltár közül olyan szakaszt, amely kivételt képezne ez alól, noha érdekes módon a 18. fejezet egyes versei mintegy előrevetítik az addig szinte teljesen ismeretlen apokaliptikus szemléletmód bő két évszázaddal későbbre datálható lassú kibontakozását.

„Megindult, megrendült a föld, a hegyek fundamentumai inogtak és megindultak, mert az Úr haragra gyúlt...” (Zsolt 18,8.9.13).

Az egész fejezet gondos áttanulmányozása után azonban azt láthatjuk, hogy itt még sokkal inkább egy konkrét személy – ti. Dávid – megszabadításáról van szó a sauli csapatok feletti lokális ítélet keretében, míg ezzel szemben a profetikus irodalom (Kr.e. VIII-VI. sz.) már egy globális, az egész Földre kiterjedő végítéletéről beszél.

„Megüresítettven megüresítetik a Föld és elpusztítatván elpusztítatják, mert az Úr szólá e beszédet. Gyászol és megromol a Föld, elhervad és megromol a Föld kerekége, elhervadnak a Föld kerekégének nagyjai. A Föld megfertőztetett lakosai alatt, mert áthágták a törvényeket, a rendelést megszegték, megtörték az örök szö-

vetséget. Ezért átok emészti meg a Földet és lakolnak a rajta lakók, ezért megégnek a Föld lakói, és kevés ember marad meg... Rettegés, verem és tör vár rád Földnek lakója!...” (És 24,3-6.17.20).

Ez az apokaliptikus szemléletmód egy jottányit sem változott meg Jeremiás, Dániel, Ezékiel és Zakariás próféták működése, vagyis a babiloni fogság idején (Kr.e. VI. sz.) elég, ha csak a Jer. 25, 15-33-ra, vagy az Ezék. 38, 12-23-ra gondolunk.

Számos igehelyet lehetne itt még nyilván felsorakoztatni, de ettől most eltekintünk. A lényeg mindenképpen abban áll, hogy az e világra következő isteni büntetés természetes és jogos velejárója a nép egyéni, illetve kollektív bűneinek. Ezért vannak a csapások, melyekhez Isten kezdetben még csak javító-nevelő jelleggel más, vallási szemszögből nézve pogány népeket használ fel eszközként a zsidó nép jobb útra való terelése céljából. Ez a büntetés azonban még mindig nem jelenti magának a fennálló földi létnek a végét, hiszen a bűnök őszinte megbánásával a büntetés eszköze is megsemmisül, melynek következtében beköszönthet az olyannyira várt „aranykor”.⁶

A megmenekülés egyetlen lehetséges módja az, ha a nép felismeri Istentől való függését és visszatérve atyái érős hitéhez kizárólag a teremtés Urát szolgálja.

„Halljátok meg az Úrnak beszédét Izrael fiai, mert pere van az Úrnak a Föld lakóival, mert nincs igazság és nincs szeretet és nincsen Istennek ismerete a Földön. Paráználkodnak, betörnek és egyik vér a másikat éri... Elvész az én népem, mivelhogy tudomány nélkül való. Mivelhogy te megvetted a tudományt én is megvetlek téged...” (Hós 4,1-6; 7,14)

Az ószövetségi profetikus irodalom már nem pusztán a csíráit foglalta magába a későbbi zsidó apokaliptikának, de azzal mégis hiba lenne azonos szintre emelni. Vizsgáljuk meg röviden, milyen értelemben véve hozott alapvető változást az intertestamentális korszak (Kr.e.V-Kr.u. I.sz.) apokaliptikus eszkatológiája az eddigiekben ismertett fokozatos és feltételes, valamint a prófétai eszkatológiához képest.

A szövétségek közötti időben tevékenykedő un. apokaliptikusok, vagy más néven apokaliptikus írók azt kísérelték meg sajátos módon kigondolni, hogy vajon milyen módon fog teljesebbé menni az Ószövetség vég képe. Mint szerzők többnyire nem a saját nevük hozzáadásával terjesztették írásaikat, hanem Izrael múltjából olyan jól ismert személyiségek nevében írtak, mint például Énok, Mózes vagy Ezsdrás.

A zsidó apokaliptikában a történetkritikusok álláspontja szerint egy teljes törés fedezhető fel a jelenkor és az eljövendő új kor között, mely törés a prófétai iratokban még ismeretlen. Mivel a kollektív megtérés ekkor már az emberi, és az isteni számítás szerint egyaránt elképzelhetetlen, így a vég szintűgy elkerülhetetlen. A pusztulást előidéző isteni büntetés eszköze már nem egy nép – mint láttuk azt korábban – hanem egy tűztenger és angyalok által történő közvetlen isteni beavatkozás, mely egyszer s mindenkorra teljesen véget vet a bűnnel fertőzött jelenvaló világnak. Folyamatos lassú átalakulásról vagy az ellenes népek támadása okozta hirtelen nemzeti megtérésről itt már szó sincs és nem is lehet. Az ítélet végérvényesen globálissá szélesedik, hiszen az egész bolygó pusztulásra ítéltetett és már csak az ítélet végrehajtásának időpontja kérdéses az emberiség számára.

(Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy amint az látható az előző Igékből az i.e. VIII-VI. század között élt próféták gyakorlatilag már ugyanezt az álláspontot képviselték. Következésképpen nem új isteni kinyilatkoztatásról, hanem ellenőrizhetetlen eredetű víziókról, illetve részleges plagizálásról beszélhetünk a zsidó apokaliptika kapcsán.)

„Az egész világ egy üvöltő zajt és egy csodálatos hangot fog hallani. Isten megégeti az egész Földet. Tűz pusztít el mindent: embert, várost, folyót és a tengert is egyaránt. Amikor már minden hamuvá és porrá lesz, Isten eloltja a lángot, melyet gerjesztett...” (4 Sybylline Oracles 171-191).

„Aztán azután a dolog után a tizedik hét hetedik részén lesz a végső ítélet, és ezt az örök menny angyalai fogják végrehajtani... Az első menny eltűnik és semmivé válik, egy új menny lesz látható és a menny ereje hétszeresen fog tündökölni” (1.Énok. 91,15-17).

A vég apokaliptikus zsidó képét a történetkritikai írás-magyarázat talaján álló teológusok szerint két dolog jellemzi, amelyek erősen ellentétben állnak a prófétai eszkatológiával. Az első az erős és mindenképp felett álló elkéseredettség érzése, mely abból táplálkozik, hogy a gonosz erők hihetetlen mértékben megerősödtek a Földön, minek következtében a régi világot történelmével és földrajzával együtt már nem lehet átalakítani. Ezért válik szükségessé egy irreverzibilis kozmikus pusztítás. A másik dolog ez az előbb említett bizonyos törés, mely ott húzódik a jelenkor történelme illetőleg a jövő között, a jó és a gonosz, valamint a szenvedés és a boldogság között. John Bright így ír erről: „Mindebből láthatjuk, hogy a várt eszkatotnt, bár még mindig a történet rendjében, mégsem úgy fogták fel, mint a fennálló társadalmi rend folytatását, vagy akár gyökeres megújítását, mint ahogy a régi Izraelben hitték, hanem sokkal inkább, mint katasztrofális isteni beavatkozást, amely más és új rendet hoz létre. Még ha ezt az új rendet úgy gondolták is el, hogy a múlt minden való és képzelt dicsőségét magába foglalja, ez azért mégsem a múlt pusztá újratemetése volt, hanem új korszak... Erre a nagy fordulatra vártak a zsidók, s nemcsak az eszkatologikus hajlamú zsidók, hanem valamennyien.”⁷

Az Ószövetségen belül az ehhez leginkább hasonlatos eszkatológia a legelső vég, vagyis az özönvíz története. A korai ószövetségi próféták ideje ugyan rossz volt, de ha Isten rendkívüli módon közbelép, akkor megváltozhatott volna. A késői profetikus szakaszban, illetve az intertestamentális korban - ahogyan az özönvíz idején is - a dolgok már annyira elfajultak, hogy előbb vagy utóbb - de a távoli jövőben minden bizonnyal - be kell következnie a végnek és Istennek mindent újra kell kezdenie. Ezt a gondolatot aztán az Újszövetség több szakasza is megerősíti.

„Az a nyelvezet és azok a fogalmak, melyek az apokaliptikán (vagy inkább a profetikus irodalmon - a szerző megj.) belül kialakultak, lettek később ama eszközök, amelyeken keresztül Isten az Újszövetségben sokkal pontosabban elmondhatta az emberiségnek a vég majdani történéseit” - fogalmazza meg Jon Paulinen.⁸

Azon folyamat bemutatása azonban, melynek révén a prófétai eszkatológia eszmeisége átláthatóvá vált a korai kereszténység gondolatvilágába, s majd jutott csúcspontjára a reformáció századában, már kétségteljesen kimerítene jelen tanulmányunk szűkre szabott kereteit.

Tordai Balázs

JEGYZETEK

- ¹ Pataky Arnold: Az antikrisztus a keresztény hagyományban, Atheneum, Bp., 1910. 61.p.
- ² Bernard Mc Ginn: im. 23-24.p.
- ³ Jon Paulien: As speculation builds, Lets keep our eyes focused, On what the Bible says about the end-time, Review and Herald Publishing Association, Hagerstown, MD 21740, 1996. 45.p.
- ⁴ Tonhaizer Tibor: Bocskai és a vallásszabadság, in: „Nincsen nekünk több hazánk ennél...” Tanulmányok a Bocskai-felkelés történetéhez, Lucidus, Bp. 2004. 149.p.
- ⁵ Claus Westermann-Gerhard Gloege: Tausend Jahre und ein tag. Einführung in die Bibel, Krauz Verlag, Stuttgart, 1985. 189.p.
- ⁶ Donald E. Gowan: Eschatology in the Old Testament, Philadelphia, Fortress Press, 1986. 1-3.p.
- ⁷ John Bright: Izrael története, Kálvin, Bp. 1993. 445-446.p.
- ⁸ Jon Paulinen: im. 67.p.

A természet értelmezése Bonhoeffer etikájában

1. Bevezetés

Meglehet, első olvasás alkalmával úgy gondolnánk, vannak a világon égetőbb problémák is, mint az etika és a természet kérdései. Vannak nemzetközi viszályok, háborúskodások, van gyűlölködés és van második atomfegyverkezési verseny. Jómagam azonban már évek óta, gyermekkoromtól kezdve megláttam és átéreztem, hogy fennmaradásunk, életünk a bolygón és a teremtett világban elsődlegesen azon áll vagy bukik, hogy megtaláljuk-e a harmóniát, az összhangot ember és természet, a világ és a benne lakók között. Meglátjuk-e annak a már-már elcsépelet mondásnak a lényegét, hogy „a földet nem szüleinktől örököltük, hanem unokáinktól kaptuk kölcsön”; és mindnyájan az Úristentől kaptuk, annak a parancsnak a kíséretében, melyet a Bibliában így olvashatunk: „Isten megáldotta őket és ezt mondta nekik Isten: Szaporod-

jatok, sokasodjatok, töltsétek be és hódítsátok meg a földet. Uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain és a földön mozgó minden élőlényen! Azután ezt mondta Isten: Nektek adok az egész föld színén minden maghozó növényt, és minden fát, amelynek maghozó gyümölcse van: mindez legyen a ti eledeletek. Minden földi állatnak, az ég minden madarának és minden földi csúszómászónak pedig, amelyben élet van, eledelül adok minden zöld növényt” (1Móz. 1,28-30).

A természet, a teremtett világ és a teremtettség másik aspektusa azonban kétségtelenül az, hogy mi módon viszonyulunk teremtett voltunkhoz, hogyan látjuk meg Krisztusban a második Ádámot. Meglátjuk-e egyáltalán, hogy milyen magasabb, teológiai és etikai mondanivalója van teremtettségünknek. Gondolok itt Dietrich Bonhoefferrel együtt az utolsó és az utolsó előtti kérdéskörre.

Dolgozatomban egy olyan kiemelkedő, nagyszerű ember gondolatait tekintem át és ismertetem, akit csak olyan nagy nevek társaságában lehet említeni, mint például Karl Barth vagy Vályi-Nagy Ervin. Értem ezt úgy, hogy a huszadik századi etikában legalább akkora jelentőséggel bír Bonhoeffer, mint ugyanezen időszak dogmatikájában kortársa: Karl Barth. És amit Bonhoeffer tett Németországban, ahhoz itthon leginkább Vályi-Nagy Ervin munkája volt hasonlítható.

Hiszen Dietrich Bonhoeffer személye jelentős, mély nyomot hagyott az egyház történetében és a világ történetében is. Egy ember, aki szembe mert szállni Adolf Hitlerrel, sőt nyíltan kimondta róla, hogy ő az Antikrisztus. Egy ember, aki saját üdvösségénél is többre tartotta milliónyi felebarátja életét. Bonhoeffer az az ember, aki-ben meg lehet látni a krisztusi alázatot. Nem csak eltűrte, de önként vállalta és választotta a keresztyét. Az Egyesült Államokból a biztos halálba tér vissza Németországba, de azzal a céllal, hogy segíthessen honfitársainak, keresztyén testvéreinek. Bár saját maga számára is kérdés volt, hogy meg szabad-e ölni bárkit is - hiszen a hatodik parancsolat is megtiltja az emberölést. Bonhoeffer mégis úgy látja, hogy inkább néhány ember haljon meg a népért, mint a nép némelyekért.

E nagyszerű ember és teológus életműve, élete rövidsége miatt nem készülhetett el teljes terjedelmében, szemlélvényeket, kisebb lélegzetű műveket azonban olvashatunk tőle. Akár saját írásait, akár tanítványainak jegyzeteit. Összes műve sajnos még nem jelent meg magyar fordításban, ezért ahol csak eredeti, német szöveget találtam, arra támaszkodtam.

Konzulensem javaslata és saját meglátásom alapján is, dolgozatomban kívánok bibliai és történeti alapvetéssel élni. Szeretnék reális képet adni arról, hogy hol helyezkedik el Bonhoeffer Etikája az etika tudományágában. Fontosnak találok, hogy helyenként Karl Barth gondolatait is ismertessem. Mivel a 2006-os esztendő Bonhoeffer emlékévé is, születésének 100. évfordulója miatt, egy rövid áttekintést is kívánok adni Bonhoeffernek a teológiában és napjainkban is érezhető hatásáról.

Bár, minden bizonnyal maga Bonhoeffer is tiltakozna az ellen, hogy túlon-túl méltassuk, mégis hadd vegyem a bátorságot, hogy kimondjam: Dietrich Bonhoeffer nem csak nagyszerű tudós-teológus, de minden hibája ellenére is krisztusi életutat bejárt – mondjuk ki bátran – modern kori mártír volt.

2. Bibliai alapvetés a természet vonatkozásában

Mivel református segédlelkész írja ezt a dolgozatot, mindenképpen fontosnak tartom, hogy az egész gondolatmenetet a Szentírásra utalva és arra alapozva kezdjem. S legelőször hadd idézzem Dietrich Bonhoeffert, aki így ír a teremtésről:

„A Szentírás Istenről, mint ég és föld Teremtőjéről tesz bizonyosságot. Tiszteletére, magasztalására, a neki való hálaadásra számos zsoltár buzdít. Egyetlen olyan zsoltár sincs viszont, mely kizárólag a teremtésről szól; magát Istent, mint a világ Teremtőjét kell felismerni minden zsoltárban, aki az ő népének Igéjében már korábban megmutatkozott. Mivel Isten szól hozzánk, mivel kijelentette számunkra nevét, ezért hihetünk benne, mint Teremtőben; különben nem ismerhetjük volna meg őt. A teremtés Isten azon hatalmának és hűségének a képe,

melyet irántunk kijelentésében, Jézus Krisztusban tanúsított. Mi azt a Teremtőt imádjuk, aki nekünk Megváltóként jelentette ki magát.

A 8. zsoltár Isten művének megkoronázásaként magasztalja az ő nevét és az emberek iránti irgalmasságát, ami nem értelmezhető a teremtés felől. A 19. zsoltár nem tud úgy beszélni a csillagok pályájáról, hogy ugyanakkor ne szólítana fel közvetlenül a törvény kijelentése sokkalta nagyobb dicsőségének szemlélésére és ne hívna bűnbánatra. A 29. zsoltár szerint Isten rettenetes hatalmát csodálhatjuk a viharban, de ebben az énekben is az az erő, áldás és békesség a fontos, amit ő népének ajándékozik. A 104. zsoltár Isten művének teljességét tárja elének, de mindez semminek tűnik az előtt, akinek dicsősége megmarad örökké, és aki végül eltörlí a bűnöst.

A teremtésről szóló zsoltárok nem lírai költemények, hanem Isten népének vezérfonala, hogy az üdvözítő kegyelem megtapasztalása által eljusson a világ Teremtőjéhez, és dicsőítse őt. A teremtés a hívő embert szolgálja, és Isten minden teremtménye jó, ha hálaadással fogadjuk azt. Megköszönni viszont csak azt tudjuk, ami Isten Jézus Krisztusban adott kijelentésével összhangban áll. Jézus Krisztusban áll rendelkezésünkre a teremtés, minden gazdagságával együtt. Mivel Jézus Krisztushoz tartozunk, őbenne és őáltala adunk hálát Istennek a teremtés nagyszerűségéért.”¹

A zsoltárokon kívül Mózes első könyvében olvashatunk a természetről a legbővebben – ahol azt tudjuk meg, miképpen teremtette meg Isten az eget és a földet, a vizeket és a szárazföldet és minden élőlényt, amely ezekben illetve ezeken él. Az 1Móz 1,1., vagyis a Biblia is azzal kezdődik, hogy בראשית, vagy görögül *Εναρχη*, vagyis kezdetben teremtette Isten az eget és a földet. Az volt a kezdet, most a jelenben élünk, s minden kornak a történelemben megvolt a maga jelenje, de majd elérkezik a végóra is, ami felé már a kezdetől tart ez a világ. Addig azonban, a mindenkori ember mindenkori mostjában és jelenében be kell töltenie az isteni parancsot – „Isten megáldotta őket, és ezt mondta nekik Isten: Szaporodjatok, sokasodjatok, töltsétek be és hódítsátok meg a földet. Uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain és a földön mozgó minden élőlényen. Azután ezt mondta Isten: Nektok adok az egész föld színén minden maghozó növényt, és minden fát, amelynek maghozó gyümölcse van: mindez legyen a ti eledeletek.” (1Móz 1,28-29.). Ez persze jelenti egyrészt azt, hogy az ember mandátuma a teremtett világra való vigyázás, az örökös, de jelenti azt is – analógiát vonva -, hogy az embernek úgy kell vigyáznia a teremtett világra, mint amilyen gondossággal az Isten megteremtette azt.

A teremtett mindenséggel kapcsolatban két szót is használ a latin nyelv. *Creatura* (teremtett világ) és *natura* (természet). A kettő között leginkább úgy lehetne meghatározni a különbséget, hogy míg a természet, a világ a bűneset előtt teljes valójában *creatura* volt és lehetett, addig a bűneset után, „már csak” *natura*, vagyis – mint egy működő gépezet – természeti rendszer maradt. A *creaturában* érezhető Isten jelenléte, a *natura* azonban mondhatni Isten nélkül is működik („A gép forog, az alkotó pihen” – Madách Imre).

Dr. Kocsis Elemér is foglalkozik e témával. Szerinte a bibliai tanítást és a keresztyén tradíciót, az ökológiai kérdést illetően két ponton éri vád: Egyesek szerint a bibliai emberkép (antropológia), az ember uralkodásra való ren-

deltetéséről szóló tanítás vezetett a természet lebecsüléséhez és tárgyiasításához, úgynevezett objektiválásához és potenciális szétrombolásához. A másik támadási pont a keresztyén eschatológia, amelyből az a haladáshit vezethető le, mely állandóan utópista módon transzcendálja az embert, a történelmet, a társadalmat és ezzel létrehozza a tudományos felfedezések, az ipari forradalmak és a környezet szétrombolásának *circulus vitiosus*át. Megjegyezhetjük azt is, hogy ebben az esetben nem azért éri támadás a keresztyénséget, mert elhanyagolta a jövődőt, hanem azért, mert Isten országának várásával és a történelmi gondolkodás megteremtésével ösztönözte a haladást és a tudományos – társadalmi utópiák megszületését.²

Kocsis Elemér fontosnak látja, hogy a Biblia alapján vizsgáljuk az embert és a világot is. Ezzel kapcsolatban a következőket írja:

Ha az ember helyzetét, és a felelősségére bízott világ viszonyát a Biblia teljes összefüggésében vizsgáljuk, még inkább látjuk, hogy a bibliai kijelentés egyáltalán nem bátorítja és nem hatalmazza fel az embert a teremtény-társaival szemben való felfuvalkodásra. A Biblia szerint a természet Isten teremtése, nem pedig gazdátlan ősvadon; Isten tulajdona, Isten kertje, az ember pedig kertésze, művelője, sáfára ennek a kertnek, amelyben feladatot kapott, mégpedig kultúra-alkotó feladatot. Arra is válaszol a bibliai kijelentés, hogy miért nem tudja az ember töretlenül, rendeltetésével összhangban betölteni ezt a feladatát. A válasz egyszerű, azért, mert fellázadt Teremtője és a Teremtő által adott törvény, a teremtés rendje ellen: önmagát tette saját maga mértékévé és normájává. Az ember Isten képe, szeretettel, szolidaritással és nem önkénnyel való uralkodásra rendeltetett, teremtett.³

Az Isten emberrel való viszonyáról, párbeszédéről valamint az állat és a növényvilággal való szorosabb kapcsolatáról még a következő helyeken is olvashatunk a Szentírásban: Péld 12,9-11; 2Móz 23,10-11; 3Móz 22,24; 3Móz 19,19; 5Móz 25,4; 2Móz 23,5; 5Móz 22,6.

Fontosnak tartom még megemlíteni a 2Kor. 5,17-et, ahol így ír a szentíró: „*Ezért ha valaki Krisztusban van, új teremtés az: a régi elmúlt, és íme: új jött létre*”. Ez az Igevers új értelemet is ad a teremtésnek. Ezáltal még értetőbbé válik az, hogy a bűneset következtében megváltozik az Isten és az ember kapcsolata. Ezt a megváltozott, megromlott viszonyt helyreállítani csak Jézus Krisztus váltáságműve képes. Így válik teljes értékűvé a teremtésről való beszéd. (A kérdéssel még foglalkozom a dolgozatban. – szerk.)

A bibliai felfogás szerint Isten nem kötött szövetséget külön az emberekkel és külön a természettel, hanem a teremtett világnak csak az ember jogán van szövetsége Istennel. Krisztus testet öltése, kereszthalála és feltámadása éppen ezért, több mint az ember megszabadulása a bűntől. Ez az egyetlen reménység az egész mindenség számára. Az ember kapja a „szombat-törvényét”, csak neki mondta Isten, hogy emlékezzen meg a nyugalom napjáról. Így az állatvilág és a termőföld is csak az emberen keresztül részesedhet a parancs áldásaiból.⁴ Az ember felelőssége az, hogy ne terhelje túl az élővilágot, hogy megadja mindenki számára a mindenkinek járó pihenést, erőgyűjtést.

3. Ki volt Dietrich Bonhoeffer?

Dietrich Bonhoeffer 1906. február 4-én született Breslauban, Karl és Paula Bonhoeffer gyermekeként. Hét

testvére volt. Édesapja pszichiáter volt. Amikor 1912-ben a Berlii Egyetemre költöztek, az ő élete is megváltozott. Teológiai tanulmányait 1923-ban kezdte meg Tübingenben, majd Berlinben és New Yorkban folytatta. 1927-ben szerezte meg doktorátusát a Berlii Egyetemen a *Sanctorum communio* (A szentek közössége) témában. Segédlelkézi idejét Barcelonában töltötte. A Berlii Egyetemen habilitált, dolgozatának címe: *Akt und Sein* (Cselekedet és lét). Ezután ismételt New Yorkba utazott, ahol néhány fontos tapasztalatot szerzett. Találkozott egy francia teológussal. Rá kellett jönnie, hogy bár a teológus francia, mégsem ellensége. New Yorkban egy fekete gyülekezetbe járt. Itt pedig rádöbbent arra, hogy az evangélium felette áll a nemzeti, faji, politikai és egyéb kérdéseknek. Ez meghatározza majd a zsidó-kérdésben alkotott véleményét is.

Visszakerül Berlinbe, az egyetemre és itt 1931-től egyetemi lelkész lesz. 1932-től kezd el felhívni mindenkiné a figyelmét a Nemzeti Szocializmus veszélyeire. Ezt mondja: „A Hitler-párt győzelme beláthatatlan következményekkel jár nem csupán a német nemzet fejlődésére, hanem az egész világ életére is.” A vezetőről (Führer) másképpen gondolkodik, mint később Hitler. Bonhoeffer szerint a vezető, tehát a Führer feladata, hogy az embereket, a népet érettségre, nagykorúságra vezesse a társadalomban. Hitler épp az ellenkezőjét tette, kiskorúvá akarta nevelni a népet, mindent meg akart mondani, ami fontos, lényeges dolog volt. Innen érthető, hogy Bonhoeffer számára Hitler személye már a kezdetektől fogva antipatikus volt. Az 1933-as hatalomátvétel után az egyházat is felszólítja az államvezetés, hogy szabaduljon meg a zsidó származású tagjaitól. Bonhoeffer erre nem hajlandó, pont az Egyesült Államokban szerzett tapasztalatai miatt. Ő az első egyházi vezető, aki felemeli a szavát a zsidóüldözés ellen. Azt vallja, hogy nem elég az áldozatokat a kerekék alatt bekötözni, hanem a küllők közé kell esni, csak úgy lehet megállítani, megakasztani a rendszert. Itt is érezhetjük, hogy ő már tudatosan készül arra, hogy a küllők közé fog ugrani. 1934-ben is Dániában járva egy ökumenikus találkozón azt mondja – s ez után minden hasonló rendezvényen, melyen felszólal vagy előadást tart –, hogy a nemzeti szocializmus háború felé viszi egész Európát, tehát mindenki jól gondolja meg, hogy mit csinál. Bonhoeffer is ember, és számára is vannak határok. Inkertestvére, Sabina férje zsidó származású, s amikor testvére apósa meghal, Sabina megkéri, hogy temesse el. Bonhoeffer azonban nem meri, mert fél! (E félelme miatt szeretett volna eljutni Indiába és személyesen is megismerkedni Ghandival, mert a Gandhi féle mozgalom félelem nélküli volt.)

1933 és 35 között Londonban, két gyülekezetben is szolgál. 1935-ben, pedig már úgy tér vissza Németországba, hogy tudja, szembe fog szállni a náci hatalommal. Éppen ezért vállalja el a Hitvalló Egyház Finkenwalde-i Predigerseminarjának vezetését, hogy olyan embereket nevelhessen, akik hasonló módon gondolkodnak, hasonló módon akarnak harcolni a náci hatalom ellen, mint ő.⁵ Ekkor már, a kezdetektől fogva figyeli a Német Titkosrendőrség, a Gestapo. 1936-ban visszavonják a tanítási engedélyét, 1937-ben, pedig elrendelik ennek a szemináriumnak, iskolának a bezárását (először). Érdekes az, hogy ebben Himmlernek a keze is benne van, tehát a kezdetektől fogva a Gestapo (Német Titkosrendőrség) legfelső köreiből figyelték Bonhoeffert – olyan ve-

szélynek tartották, akire oda kell figyelni. Ennek ellenére azonban Bonhoeffer folytatja az érdemi munkát. Amit megismerhetünk homiletikájából és etikájából, valamint a Követés c. művének is túlnyomó része már ebben az illegálisban születik.

1939-ben meghívják az Egyesült Államokba egy előadássorozatra, és mivel nagyon féltik, marasztalják, hogy ne térjen vissza Németországba. Bonhoeffer nem enged ennek a csábításnak, ekkor ugyanis valósággá vált számára az a mondat, az a gondolat, amit még 1932-ben mondott, hogy a küllők közé kell ugrani. És fontosabb volt számára a Nemzeti Szocializmus – a gonosz – ellen harcolni, mint a saját élete és biztonsága. Visszatér Németországba, ahol 1940-ben másodszor és immáron véglegesen is bezárják a Prediger-seminar-t és Bonhoeffer nyilvános beszéd- és írástilalmat kap. (Nem prédikálhat, nem tarthat előadásokat!) Bonhoeffer ettől kezdve szavaiban is kicsit keményebb lesz (Hitler az Antikrisztus), és kénytelen más irányt adni életének, sőt Hans von

Dohnányi és testvére, Klaus Bonhoefferen keresztül bekapcsolódik a katonai ellenállás munkájába és annak aktív részese lesz.

1943 januárjában eljegyzzi Maria von Wedemeyert. Március 5-én azonban letartóztatják a Hitler elleni merénylet kísérlete miatt, a vád azonban „haderőbomlasztás”. 1944. július 20-án végül is robban a bomba, mellyel Hitlert akarják megölni, de sikertelenül. 21-én tömeges letartóztatások következnek. Október 5-én előkészítenek számára egy szökési lehetőséget, de a családját féltve és sorsát vállalva nem él a lehetőséggel. A szökési lehetőség kiderül és Bonhoeffert október 8-án egy Gestapo börtönbe szállítják át. December 28-án írja az *Áldó hatalmak* (Von guten Mächten) című versét (köszöntésképpen édesanyja 70. születésnapjára – az édesanya 8 gyermekéből 6-ot közvetlen közléről, személyesen érint a háború akár halál, akár börtön, akár emigráció formájában).

Íme a vers⁶: (Mivel egy fordítás sem lehet tökéletes, az eredeti, német szöveget is jónak láttam idézni.)

VON GUTEN MÄCHTEN

Von guten Mächten treu und still umgeben,
Behütet und getröstet wunderbar,
So will ich diese Tage mit euch leben
Und mit euch gehen in ein neues Jahr.

Noch will das alte unsre Herzen quälen,
Noch drückt uns böser Tage schwere Last,
Ach, Herr, gib unsern aufgeschreckten Seelen
Das Heil, für das Du uns bereitet hast.

Und reichst Du uns den schweren Kelch, den bittern
Des Leids, gefüllt bis an den höchsten Rand,
So nehmen wir ihn dankbar ohne Zittern
Aus Deiner guten und geliebten Hand.

Doch willst Du uns noch einmal Freude schenken
An dieser Welt und ihrer Sonne Glanz,
Dann wolln wir des Vergangenen gedenken,
Und dann gehört Dir unser Leben ganz.

Laß warm und still die Kerzen heute flammen,
Die Du in unsre Dunkelheit gebracht,
Führ, wenn es sein kann, wieder uns zusammen.
Wir wissen es, Dein Licht scheint in der Nacht.

Wenn sich die Stille nun tief um uns breitet,
So laß uns hören jenen vollen Klang
Der Welt, die unsichtbar sich um uns weitet,
All Deiner Kinder hohen Lobgesang.

Von guten Mächten wunderbar geborgen,
Erwarten wir getrost, was kommen mag.
Gott ist mit uns am Abend und am Morgen
Und ganz gewiß an jedem neuen Tag.

1945. február 7-én a buchenwaldi koncentrációs táborba szállítják, 8-án Flossenbürg-be viszik, és aznap összeáll egy bíróság, mely elítéli Bonhoeffert. 1945. április 9-én végzik ki (az ítélet kötél általi halál). Utolsó szavai ezek voltak: „Ez már a vég, de számomra az élet kezdete!”

Megdöbbenő, hogy csak 1996 augusztusában rehabilitálták!⁷

ÁLDÓ HATALMAK

Jó hatalmak hűsége, csendje ölel,
Csodásan vigasztal és oltalmaz
Így akarom élni e napot veletek,
Az új esztendőt együtt várva.

Ha gyötri, bántja szívünket a régi,
És múlt napoknak terhe ránk szakad,
Megrettent lelkünk vigaszodat kéri,
Mit nekünk szerzett, Atyánk, szent Fiad.

S ha szenvedések kelyhét adod inni,
Mely színig töltött keserű s nehéz.
Te segíts békén, hálával elvenni,
Hisz áldva nyújtja hú atyai kéz!

És ha az úton örömet adsz nekünk,
Ha szép napod ragyogva ránk nevet,
Bíztasson, intsen sok nehéz emlékünkt,
Hogy életünket szenteljük neked!

Engedd a gyertyát csendben és hön égni,
Amit Te sötétségünkbe hoztál,
Vezess minket, ha lehet, újra egymást látni,
Tudjuk: fényed világítja meg az éjszakát.

A csend körülöttünk mélyen szerzteárad.
Hadd halljuk azt a tiszta éneket,
Amely betölti rejtett, szép világod,
Hol téged dicsér minden gyermeked!

Áldó hatalmak oltalmába rejtve
Csak várjuk békén mindazt, ami jó.
Mert Isten őriz híven reggel, este,
Ő hű lesz, bármit hozzon a jövő.

4. Etikai és természeti kérdések Bonhoeffer teológiájában

4.1. Miért etikai kérdés?

Arról, hogy mi az etika, érthetően és lényegre törően többek között Bolyki János is ír az Újszövetségi etika című művében. Bár először az „etika” szót, mai értelemben Arisztotelész használta (ἠθικα), már Szókratész fog-

lalkozott vele. Miközben az emberekben lévő objektív ismeretekre akarta visszavezetni a jó tudását, úgy találta, hogy az erény mindenkiben azonos és ezért az tanítható. Platón úgy vélte, hogy azért lehetséges a helyes cselekvés, mert az örök valóságot adó ideák élén a Jó eszméje áll s a lélek képes visszaemlékezni (ez az ismeretszerzés) erre a legfőbb eszmére. Az etika közösségi jellegére igazán, teljes mértékben Arisztotelész mutatott rá a nagycsalád, a háznép (οἶκος) és a város (πολις) vonatkozásában. Azt tanítja, hogy az ethos alakítja az éthoszt, tehát a szokás a jellemet. Az ethosz a háznépet és a várost alkotó egyének és rétegek (kormányzók és kormányzottak, férj és feleség, úr és rabszolgák, szülők és gyermekek) közötti kölcsönösségen, kapcsolaton alapszik, az anyagi és szellemi javak cseréje közben alakul.

Az antik etika, sőt egyáltalán az erkölcsan elvi alapjaival filozófiai-teológiai színvonalon Augustinus (Ágoston) egyházatyja foglalkozott először (De civitate Dei, XIX), M. T. Varro nyomán. Két fő megállapítását ma is érvényesnek tartjuk. Az egyik, hogy rámutatott az etikában az értékek és a normák kapcsolódására. Az értékek célkitűzést adnak az emberi cselekedeteknek, a normák az ahhoz vezető utat határozzák meg. Augustinus másik örök érdeme, hogy az etika antropológiai alapjait helyezi előtérbe. Az értékek és a legfőbb jó kérdésköre nem tisztázható anélkül, hogy ne ismernénk, ne tudnánk meg, hogy „Ki az ember”? Mindez természetesen még csak formális állítás, az értékek, normák, a legfőbb jó és az ember kérdéseire Augustinussal együtt mi is a keresztyén etikából kívánunk választ nyerni.⁸

Szűcs Ferenc az etikáról általánosságban azt is írja, hogy az etika – abban az értelmében, hogy ez az erkölcsel foglalkozó tudomány – már az ókortól kezdve azt próbálta vizsgálni, hogy mely cselekedet jó és melyik rossz, illetve, hogy milyen szempontok alapján lehet döntést hozni. Ebből az következik, hogy az etika nem általánosságban foglalkozik az emberi cselekvéssel, hanem csupán abban az összefüggésben, amelyben a jóság, helyesség vagy az igazságosság kérdése és problémája felvetődik. Például egy kés elkészítése önmagában nem etikai kérdés, de etikai kérdéssé válik, ha azt vizsgáljuk, hogy milyen célra használják majd – kenyeret szeletelnek vele, vagy embert ölnek? Ilyen értelemben beszélhetünk egy hármass összefüggés rendszerről, melyben felvetődik a jó és a rossz kérdése: az indíték, a cél és a kiváltott hatás felől.⁹

Karl Barth véleménye pedig a következő: „A barthi keresztyén etikai tanítás egyik jellegzetességének kell tartanunk, hogy az etika kérdését az Istenről szóló tanításon belül, éppen az Isten kegyelmi kiválasztásáról szóló mondanivaló után, azzal összefüggésben veti fel. Ezzel sajátos evangéliumi tartalmat ad a törvény fogalmának, és az egész etikai tanításnak is.”¹⁰

Az etika tehát szokás(-jog) vagy szabály(-rendszer), morális és egyéb társadalmi kérdésekkel foglalkozik; végül is mindennel, amihez szabályok, rendszerek kötődnek.

Végül arra a kérdésre, hogy lehetséges illetve szükséges-e a teológiai etika, Békefi Benő ad választ: „Ha a kijelentés isteni szándékát, a Krisztus evangéliuma lényegét, a keresztyén élet tartalmát, az üdvösségben való részesítés isteni célját jól meggondoljuk, mindez a teológiai etika elmélyült művelésére készítt, annak lehetőségét és szükségét tárja fel.”¹¹

4.2. A természet értelmezése az etikában

Az etikában fellelhető természet-értelmezéssel kapcsolatban, magyar vonatkozásban jelentős munkát végzett és jelentőset alkotott Bolyki János. Ő legfőképpen az ember mandátumában megfogalmazott „teremtésvédelem” kérdéséről ír, amint azt könyvének címe is mutatja. Etikai szempontból kétségtelenül ez a leginkább kézzel fogható módja az ember és a természet kapcsolatának. A következőkben az ő gondolataiból szeretnék idézni.

Ha nem is adunk filozófiai alapvetést etikai kiindulásunknak, de legalább filológiai alapozást illik adni. Az „εθος” szó a görög nyelvben, ősi jelentése szerint „istálló”-t vagy „lakozás”-t jelent. Arra a biztonságra, biztonságérzetre vonatkozott, amit az állattartók a jószágoknak biztosítottak az istállóval. Később, átvitt értelemben „szokás”-t jelentett. Az ebből eredő ige: „εθω” jelentése pedig „a szokás szerint cselekedni”. A görögök ugyanis úgy gondolkodtak, hogy amiként az állatoknak az istálló ad biztonságot, úgy az embernek az, ha az adott közösség szokása szerint cselekedhet. A közösség szokásrendjét azonban az adott környezet, az adott körülmények irányítják. Ezért állítja azt – jogosan – W. Brown a Jahvista teremtéstörténetről írt tanulmányában, hogy tekintettel arra, hogy az első emberpárnak az Édenkert volt a „környezete”, ezért annak rendjéhez („művelje és őrizze azt”, 1Móz 2,15) igazodva alakult ki az etikája, amit ő „kerti ethosznak” nevez. Ebben helyes, hogy az embernek a kerttel, embertársával és Istennel való kapcsolata szerves egésznek képez, s így elválaszthatatlan egymástól. Az 1Móz 2 szerint, ahogyan az ember műveli a kertet, az alatt ő is alakul, és Istent is jobban megismeri. Ismert latin szakkifejezésekkel: az agrokultúra, kultúra (szocializáció) és a kultusz (vallás) együttes kialakulásáról van szó. Vagy mondhatnánk úgy is, hogy az Isten – természet – ember „háromszögről”.¹²

Bolyki János itt több kérdést is tárgyal a következőkben. A természet = teremtés, a természet = történeti folyamat, teremtés = amelynek részei vagyunk, teremtés = az emberi közösség formálódásának színtere és a természet krízise = kultúránk krízise.

„1. A természet = teremtés. A φύσις = κτισις, a natura = creatio. Ez a tétel alapvető az ökoetikai szemléletre és praxisra. Azt a bibliai meggyőződést fejezi ki, hogy a természet Isten teremtői munkájának eredménye és tárgya. Ugyanakkor, mivel az ember a teremtés része, ez a tétel az embert a természet részének is tekintti, bár megkülönböztetett státusban. A természet és ember kapcsolatába ez a szemlélet bevonja Istent. Bár az Isten és ember, Isten és természet kapcsolata a Bibliában fontosabb, mint az ember és természet összefüggései, mégis, az utóbbi az előzőekből érthető. Ha a Biblia a természetet teremtésnek tartja, akkor a Teremtőről tesz bizonyosságot. A Teremtő viszont ebben a gondolkodásban nem pusztán Első Ok vagy Első Mozgató, hanem a Kijelentésben magát megismertető Szentháromság, a Trinitás. Milyen etikai magatartás következik abból, hogy a teremtés a Trinitás műve?”¹³ Erre a kérdésre a szerző lényegében a következő választ adja: A lét értékesebb a nem-létnél, az élet a halálnál. „Az egyháznak, s a magára valamit adó emberi kultúrának e szerint az élet tisztelete, őrzése értékére kell épülnie, olyan értelemben szabad és kell 'konzervatívnak' lennie, hogy az élet tisztelete normáját és gyakorlatát kell konzerválnia, megőriznie.”¹⁴ A világban és annak teremtett voltában pedig az a leglényegesebb és

leginkább életbevágó kapcsolata és üzenete, hogy Jézus Krisztus emberré lett. „Az Újszövetség egyik legsajátosabb tanítása, hogy a Szentháromság második személye, a Fiú: 'az idők teljességében' testté lett. Ez a testet öltés vagy inkarnáció tanítása. Ezek szerint a Teremtő saját alkotásának, a teremtésnek részévé válik. Istenségek földi látogatásairól sokat tud az antik világ vallástörténete, de arról, hogy Isten emberré lett, s egy valóságos, térben és időben meghatározott emberi életet végigélt, csak a keresztyenség tanít. ... De az az etikai következtetés, hogy Isten a szenvedő természet segítségére siető keresztyének munkájában jelen van, arra áldását és ahhoz erjét adja: minden bizonnyal igaz.”¹⁵

A természet azonban nem csak teremtés, de az időben is helye van, történeti folyam. „2. A természet = történeti folyamat. 'Nem gépezet, hanem fa, fa és nem doboz' a posztmodern paradigmaváltás szerint. Természetről a kozmogónia, majd a csillagászat, geológia, fizika, biológia, antropológia és ökológia folyamatában és összefüggés-rendszerében lehet csak beszélni. A természet csupán az idő kategóriájában érthető. De ezt sem lehet már lineárisan felfogni, mint a múlt századi evolúcióelméletekben, hanem az ökológiai rendszerekben megfigyelhető törvényszerűségek alapján minden irányban kiterjedőnek kell látnunk – innen az 'élőfa' paradigmája. Ezért nagyon sokatmondó a mai gondolkozásunk számára, hogy Jézus az Isten országa megvalósulását a lisztbe kevert kovászhoz vagy a földbe esett maghoz hasonlítja, mivel mindkettő élettani folyamat.”¹⁶

S ne felejtjük el, hogy ennek az eléggé instabil alapon nyugvó rendszernek, amit a világnak mondunk, mi magunk is nem csak részesei, de alkotó elemei vagyunk.

„3. A teremtés = amelynek részei vagyunk. Hiszen az ember maga is teremtmény, bár sajátos, ha úgy tetszik kiemelt helyzetben. Ezért a megmérgezett teremtés, a megmérgezett környezet egyúttal megmérgezett emberiséget eredményez.”¹⁷

Nem csak élünk ebben a teremtett világban, a természetben, és nem csak részesei vagyunk, de mindezekből következik, hogy kapcsolatainkat is ebben a világban építjük ki, közösségeink is itt alakulnak – folytatja Bolyki János a gondolatmenetet. „4. A teremtés = az emberi közösség formálódásának színtere. Láttuk az 1Móz 1,3 tereméstörténetében, hogy a kert kultivációja egyútt járt az első emberpár közösségi életének, kultúrájának kialakulásával, sőt Istennel való kapcsolata (kultusza) formálódásával. A tereméstörténet már érinti az emberi szabadság kérdését, ami akkor abban állt, hogy az ember a kert minden fájáról ehetett, egyet kivéve. Vagyis szabadsága korlátok közé volt szorítva, nem volt határtalan. A történelem során aztán az emberiség állandóan szembeesült a szabadság kérdésével.”¹⁸

Schweitzer Albert álláspontja – Imre Ernő cikke szerint – pedig az, hogy a keleti és nyugati nagy gondolkodók tanait előítéletek nélkül tanulmányozta. Bár a különböző világellenes felfogásokat és a pesszimizmust elutasította, éppúgy, mint a különböző absztrakciókat és ideaelméleteket valamint erénylistákat; de mindezek között talált egy figyelemre méltó elemet, ezt ki is emelte: az élet és világellenesnek tartott indiai világnézetben megragadta, sőt a továbbiakban befolyásolta őt az a felismerés, hogy az etika nem az emberi élet határa, hanem kiterjed minden élőlény életére is etikai felelősségünk. Először a saját életem, majd mások élete értékének tiszt-

teletét mondja ki Schweitzer Albert. A harmadik tétele nem más, mint az, hogy minden élőnek az értékét kell tisztelnem. Schweitzer Albert bele sem gondolt, hogy itt mondott ellent önmagának, teológus voltának, hiszen kultúretikai tételeit nem mérte meg a Szentírás mércéjével.¹⁹

Már talán említeni sem kellene, a logikai sor végén ott áll az is, hogy ha a természet krízisbe kerül, ha a teremtett világ problémákkal küszködik, akkor a teremtett ember is problémák között él és gondokkal néz szembe. Ha a teremtett világ krízisbe, válsághelyzetbe kerül, ugyanígy jár a benne élő ember is.

„5. A természet krízise = kultúránk krízise, ezen belül az egyház, a teológia krízise. Elkerülhetetlen, hogy a krízishelyzetet olyan józan tárgyilagossággal (elméleti megközelítéssel, elemzések, összehasonlítások által) mérjük fel, ahogyan csak lehet. A józan tárgyilagosság adta eredmények ismeretében viszont egzisztenciális megrendülésre, változtatni akarásra, az áldozatvállalás készségére van szükség. Nem igaz, hogy az ökológiai krízis csak technikai kérdés lenne! Éppen azért vagyunk olyan súlyos ökológiai krízisben, mert a természettel történő érintkezést a technikai kezelésre korlátoztuk. Nagyfokú szemléletváltásra, akaratú döntésekre, megtérésre, az alapértékek átgondolására van szükség.”²⁰

Etikai kérdés az is, hogy mi bizonyult mindeztidáig tévedésnek, valamint, hogy hogyan lehetne helyes, de legalábbis jobb irányba tovább élni életünket. Tévedésnek bizonyult az a nézet, hogy a Föld minden korlátozás nélkül kihasználható, kizsákmányolható. Most már azt is tudjuk, hogy az is tévedés, hogy az emberi életet csak a folyton növekvő birtoklás-fogyasztás biztosítja. Az élet több a birtoklásnál (Lk 12,15). Az önmagáért való fejlődésnél és birtoklásnál sokkal értékesebbek más emberek és élőlények. A jövőre nézve a szükséges ökológiai jellegű magatartásnorma a következő: alázat: a természetbe való emberi beavatkozás lecsökkentése és szabályozása; a természeti rendszerek önszabályozási képességének megóvása; úgy kell viszonyulnunk a természethez, hogy annak stabilitása, integritása, szépsége megmaradjon. A válságból való kiemelkedés új lelkesítést követel.²¹ E lelkesítés, spiritualitás megtalálása, gyakorlása az etikai feladatunk, amely persze csak akkor valósulhat meg, ha az ember „rendezi viszonyait” Istennel, és kibékülve Teremtőjével a teremtettséggel is békében él.

4.3. Az utolsó és az utolsó előtti

Bonhoeffer a teremtés és a teremtettség kérdését, az emberi élet mibenlétét és értelmét, értékét abban látja, hogy a teremtett világnak milyen a kapcsolata, milyen a viszonya Teremtőjével. A természet ily módon csak akkor éri el célját, értelmét, ha megtalálja kapcsolatát Teremtő Urával, az Istennel.

Bonhoeffer szerint az új, a réginek valóságos és teljes befejezése: Az új azonban nem más, mint Krisztus. Tehát Krisztus tehát a régi bevezetője.²²

Etika című művében a *Megigazulás – Utolsó szóként* valamint *Az utolsó előtti* címmel tárgyalt fejezetében ír először az utolsó és az utolsó előtti kérdését tárgyalva.

4.3.1. Az utolsó – Das Letzte

Bonhoeffer szerint a keresztyén ember egész életét egyedül az az esemény határozza meg, amelyet a reformáció úgy nevez, hogy a bűnös egyedül kegyelemből történő megigazulása. Az, hogy mi a keresztyén élet, nem abból derül ki számunkra, hogy micsoda vagy ki-

csoda az ember önmagában, hanem az a meghatározó, hogy hol az ember helye ebben a folyamatban. Ez az egész életünk fókuszpontja, ebben a pontban összpontosul a keresztyén élet, mert ez az esemény fogja össze egész életünket. Itt valami végső, valami utolsó történik, ami ugyanakkor fel nem fogható és meg nem ragadható semmilyen emberi lét vagy tett, cselekedet vagy szenvedés által. Az emberi élet sötétségébe és homályába Isten Igéje tör be, és ebben a megmentő fényben ismeri fel az ember teremtő Urát, Istenét és felebarátját – s ekkor dőlnek össze korábbi tervei, vesztik értelmüket korábbi gondolatai, ekkor omlik össze egész korábbi élete, az ó-embere. E pusztulás közepette és után azonban rádöbben arra, hogy csak így lehet az ember szabad Isten és ember, a testvér javára. Ekkor látja meg, hogy van Isten, aki őt is és felebarátját is egyformán szereti. Ráébred, hogy a Szentlélek által van jövője gyülekezeti életének, új életének. Isten jelenlétében pedig nem számít sem múlt, sem jövő – minden egybefolyik, egy kézbe kerül, mert a múltat Isten bűnbocsátó, kegyelmes szava zárja le, a jövőt pedig Isten hűsége hordozza. A bűnös múlt tehát elsüllyedt az Istennek Jézus Krisztusban közölt szeretetében és a jövő is Istenből fakad majd, de már, mint büntelen élet. Az ember felismeri, hogy az örökkévalóság két alapja közötti feszültségben él, mely hordozza őt. A kezdetek előtti kiválasztás és az örök üdvösség között az ember felismeri, hogy a teremtett világ tagja, s ezen belül a Szentháromság Egy Isten dicséretét zengő gyülekezetnek is részese. Mindez pedig akkor lesz valóságossá, amikor Krisztus az emberekhez lép. Krisztusban minden igazság és valóság és pont azért, mert ez nem álom, az ember léte abban az esetben, ha Krisztus jelenlétét megtapasztalja, többé nem veszendő, hanem egyedül kegyelem által megigazult élet. Azonban nem csak egyedül kegyelem, de egyedül hit által megigazult élet is az ilyen a Szentírás és a reformáció tanítása szerint is. Az ember életét csak a hit igazítja meg, sem a szeretet, sem a reménység nem képes erre. Csak a hit képes olyan alapot építeni életünknek, amely alapján megigazult életet élhetünk Isten színe előtt. Ez az alap pedig nem más, mint a mi Urunk, Jézus Krisztus élete, kereszthalála és feltámadása. E nélkül nem lehet az emberi élet megigazult élet Isten előtt, hanem csak a halál és a kárhozat martalékvá válik. A hit azt jelenti, hogy a cölöpöket abba az önmagamon túli örök és szent alapba kell verni és megtartani, amely alap maga Jézus Krisztus. Ezt az alapot Krisztus által találhatjuk meg, és a Szentlélek által maradhatunk meg benne. A hit ráhagyatkozás (Geschehenlassen – hagyom, hogy megtörténjen velem/rajtam valami), és cselekvésünket csak ezen belül jelenti de még így sem elég ez a két szó, hogy kifejezze a benne foglalt titkot. Csak a hit bizonyosság, s ami a hiten kívül van, az mind kételesen van alávetve. Ennek a hitnek egyedüli bizonyossága: Jézus Krisztus. Életem megigazult voltát is neki hiszem el. A hiten kívül nem nyílik más kapu az életem megigazulásához. A hit azonban nem marad magában, hanem olyan bizonyossággal társul hozzá reménység és szeretet, mint amilyen bizonyos benne Krisztus valóságos jelenléte. Az a hit, amelyik híján van ennek a szeretetnek és reménységnek, az hamis-, látszat- és képmutató-hit, magunk által alkotott megigazulást soha el nem érő hit. Hittételeket megtanuló és azokat ismételtető, a bűnbánat és a szeretet cselekedeteit nem ismerő, halott hit lenne. Hit és gonosz szándék nem állhatnak meg egymás mel-

lett. A megigazulás eseményében, a Krisztussal való találkozásban mindent megkap az ember, mindent ajándékba kap, de csak a hit igazít meg. Az igazít meg, ami Krisztus tulajdona, nem pedig az, ami – csupán – az ember tulajdonába ment át. Így nyílik meg örömteljesen a menny az ember fölött, és így érkezik az Isten, Krisztusban adott örömmüzenete. Az ember ezért hisz, és ahogy hisz, már befogadta Krisztust szívébe, életébe, és minden az emberé lett. Az ember Isten színe előtt él, előtte nem is sejtette, mi is valójában az élet. Előtte önmagát sem értette. Korábban csak alkotásain, lehetőségein belül tehetett kísérletet arra, hogy megértse önmagát és megigazítsa életét. Ily módon akarja az ember megigazítani önmagát, a saját maga által formált Isten és önmaga előtt. Az élő Isten lehetőségei és alkotásai szükségszerűen megközelíthetetlenek maradtak előtte mindeddig és felfoghatatlan az az élet, amely e lehetőségekből és alkotásokból táplálkozik. Ezért maradt előtte idegen az a gondolat, amely a más alapon, más segítségére és más erőből épülő életet jelenti. Ezt az új életet találta meg az ember, amikor Krisztus őt a maga sajátos módján megigazította. Az embernek el kellett vesztítenie életét, hogy elnyerje új életét Krisztusban, és már Krisztus legyen az élete. *„Élek többé nem én, hanem él bennem a Krisztus”* (Gal 2,20). A keresztyén élet jelentése krisztusi élet.

A bűnös ember megigazulása valami végső dolog („Sein Letztes”) – amint arról már korábban is volt szó. Ezt értsük a szó legszigorúbb értelmében. Az „utolsó” arra utal, hogy Isten irgalma az ember iránt, Isten utolsó szava is egyben, amely vagy így hallható, vagy sehogy sem. Az „utolsó” – „Sein Letztes” szó végső volta kettős értelemmel bír. Minőségében és tartalmában is szó szerint az utolsó. Isten egy Igéje sem szárnyalhatja túl a kegyelemről szóló szavát. Az Isten előtt megigazult életnél semmi sem érhet többet. Ez a megújult élet a korábbinak, vagyis az utolsó előttinek („Vorletztes”) teljes megsemmisítését magába zárja, oly módon, hogy ez az utolsó nem a megtett út vége, hanem annak teljes elítélése és értéktelenség nyilvánítása. Isten szabad, nem pedig kikényszerített szava: ezért ez a végső valóság – az utolsó szó. Módszereket, melyek ide elvezetnek bennünket, felesleges keresnünk vagy alkotnunk, mert ilyen nem is létezik. Nem Pál apostol, nem Kálvin vagy Luther, nem Teréz anya vagy más keresztyéni életet élt emberek példáját kell követnünk, mert ezek az életutak Isten utolsó szavához nem juttathatnak el minket. Az Isten előtt nem a bűnös ember-Pál, a bűnös ember-Luther, a bűnös ember-Kálvin vagy a bűnös ember-Teréz anya életútja igazult meg Krisztus által, hanem a bűnös ember maga, nem a cselekedetek, hanem az ember. Éppen annyira nem ismétlődő út a számunkra Luther útja, mint a házasságtörő asszonyé, a keresztre feszített latoré, a Krisztust megtagadó Péteré vagy a Krisztust üldöző Pálé. Az „utolsó” szó egyszer, s mindenkorra kizár minden metódust, minden módszert; mert megbocsátó és a megbocsátásban megigazulást adó szó. Hiba az a gyakorlat is, amikor a szószeletről arra buzdít az igehirdető, hogy olyanokká váljunk mint egy-egy szent életű felebarátunk. Nem helyes, ha peremfigurává kellene válni azelőtt, hogy meghallanánk Krisztus Urunk szavát. Ezzel az isteni Ige „végső”-voltának jellegét nemhogy kiemelnék, de még inkább aláássák. A keresztyén üzenet: Légy olyan, mint Krisztus maga (- nem pedig olyan, mint egy az emberek közül!). Ebbe az irányba csak a hit vezet. Ellenkező esetben az

evangélium is és az isteni kegyelem is olcsó evangéliummá és olcsó kegyelemmé válna a bár ingyen adott, mégis drága evangélium és kegyelem.

Erről bővebben is ír Bonhoeffer: „Egyházunk halálos ellensége az olcsó kegyelem. Harcunk ma a drága kegyelemért folyik.

Az olcsó kegyelem leértékelt árú kegyelmet jelent, leértékelt bűnbocsánatot, elherdált vigasztalást, elvesztetett szentséget; olyan kegyelmet jelent az egyház kimeríthetetlen raktárából, amelyből könnyelmű kezekkel, megfontolás nélkül és korlátlanul osztogatnak kegyelmet, ár, költség nélkül. Hiszen éppen az a kegyelem lényege, hogy a számlát minden időre szólóan előre kiegyenlítették. A kifizetett számlára tekintettel minden ingyen kapható. Végtelenül magasak az előállítási költségek, ezért végtelenül nagy a felhasználás és tékozlás lehetőségé is. Milyen is lenne a nem olcsó kegyelem? ...

A drága kegyelem a szántóföldbe elrejtett kincs, amelyért az ember elmegy és örömmel eladja mindenét, amije volt; a drágagyöngy, amelynek áráért a kereskedő minden vagyonát odaadja; Krisztus királyi uralma, amelynek kedvéért az ember maga kaparja ki a saját szemét, amely megbotránkoztatja; Jézus Krisztus hívása, amelyre a tanítvány elhagyja hálóját és követi őt.

A drága kegyelem az evangélium (örömhír!), amelyet mindig újra kell keresni, ajándék, amelyért imádkozni, ajszó, amelyen kopogtatni kell.

Drága, mert követésre hív, kegyelem, mert Jézus Krisztus követésére hív;”²³

Isten megigazulást kimondó szava az időben is végső szó, mert mindig megelőzi valami utolsó előtti („Vorletztes”): cselekvés, akarás, bukás, szenvedés, járás, fölemelkedés, könyörgés és reménykedés – vagyis valóságos időtartam, aminek időbeli lezárása is ez az „utolsó” szó. Csak az igazulhat meg, ami már volt vád tárgya az időben. A teremtmény bűnössé válása tehát ennek előfeltétele. Nincs mindenkor kegyelmi idő megszabva, hanem éppen most és végérvényesen jött el az „üdvösség napja” (2Kor 6,2). A kegyelmi idő utolsó volta azt jelenti, hogy Isten ma kimondott, hozzám intézett szava után nem szabad várnom egy majd, később felhangzó Igére. Megvan az ideje a megengedésnek, a várakozásnak, az előkészítésnek és létezik egy utolsó idő is, amely az utolsó-előttit megtéli és le is zárja. Mindenkinek más utat kell bejárnia addig, amíg meghallhatja Isten kegyelmének szavát, a végső szót – Luthernek a kolistor, Pál apostolnak a törvény kegyessége, a latornak pedig bűne miatti kereszthalála volt az útja. Mindannyiuknak utat kellett megtenniük, de a végső szó mégis ennek az útnak, vagyis az utolsó előtti dolgoknak az eltörlése, lerombolása volt – Isten rombolta le kegyelmét közlő szavával. Egyszerűen fogalmazva a lényeg tehát: ott kell bejárja mindenki a maga útját, ahol még nincs is út, s ez az út addig tart, míg Isten ki nem mondja az „utolsó” szót.²⁴

Az utolsó kérdéskörével kapcsolatban felvethetjük a kérdést – amint azt Barth is teszi – , hogy mennyire lehet biztos az üdvbizonyosságunk. Mivel Isten szolidáris velünk, ezért ezt a kapott ajándékot nekünk is tovább kell adnunk. Barth négy pontba foglalja össze választát. Első a hit, mert az új ember és az egyház Krisztusba vetett hite összeköt az emberekkel; Második, hogy a hívő ember egyszerre kell tekintszen kiválasztottságára és elvettetésére; Harmadik hogy a hívő ember nem csak a múltbeli, de

a jelenbeli bűne miatt is szolidáris kell legyen felebarátjával; A Krisztusban megjelent üdvözítés miatt a hívő ember szolidaritás vállalásának alapja a jövő reménysége is.²⁵

4.3.2. Az utolsó előtti – Das Vorletzte

Mivel a kegyelemből és hitből való megigazulás minden tekintetben az utolsó marad, szükséges az utolsó előtti dolgokról is beszélnünk. Nem úgy, mintha bármilyen saját értékük volna, hanem a végsőhöz való viszonyuk tekintetében. A végső dolgok miatt kell az azt megelőző dolgokról is beszélnünk.

Feltehetnénk a kérdést, hogy élhet-e az ember csupán a végsőből, kiterjeszthető-e a hit időrendileg, vagy csak egy vagy több szakasz utolsójaként lesz valóságossá. Nem tisztünk az elmúlt hitre való emlékezésről beszélni, nem is hittételek ismételtetése a feladatunk, hanem az élő hitről kell vallást tennünk, mely által egy élet megigazul. Vajon ez a hit naponta realizálható és realizálandó-e, vagy e tekintetben is végig kell járnunk az utolsó-előtti útját az utolsó miatt. Kérdésünk a következő: *Kegyes öncsalás volna tagadni vagy bűn-e komolyan venni az utolsó előtti?* Ez által azt is kérdezzük, hogy az evangélium az időben kiterjeszthető-e (Lehet-e minden időben egyformán hirdetni?) vagy itt is különbözik az utolsó és az utolsó előtti? Bonhoeffer itt egy példát említ a jobb érthetőség kedvéért: Miért viselkedik a keresztyén ember is oly sokszor hitetlen módon, például egy gyászoló testvére mellett miért a csendbe és hallgatásba burkolózik, ahelyett, hogy a jól ismert Bibliái vigasztaló választ adná a gyász fájdalomra? Ez és az ehhez hasonló kérdések persze nem csak az egyes esetet, hanem a keresztyén együttélés és a keresztyén lelkiigondozás egészét magába zárják.

Az utolsó és az utolsó-előtti viszonyát a keresztyén élet alapján két szélsőséges módon lehet feloldani: radikálisan és kompromisszummal (de a kompromisszumos megoldás is extrém).

A radikális megoldás az utolsó előttinek végső lezárását vallja és csak a végsőt, az utolsó látja. Az utolsó-előtti és az utolsó egymást kizáró ellentétben áll, mivel Krisztus az utolsó-előttit szétrombolja és minden ami utolsó-előtti, az Krisztussal való szembefordulás. A világ megérett az ítéletre, és nincs már választási lehetőség, csak Krisztus mellett vagy ellene lehet dönteni („*Aki velem nincsen ellenem van*” Mt 12,30). Az emberi magatartás utolsó előtti mivolta is bűn és tagadás. Ezért a keresztyének számára már csak végső szó és magatartás létezhet az eljövendő vég színe előtt. Mi lesz a világgal? – A keresztyén nem felel érte, mert a világnak el kell pusztulnia; ám roppanjon össze Krisztus Igéje alatt a fennálló világrend – a tét: minden vagy semmi.

A másik megoldás a kompromisszum. Ennek a megoldásnak elve, hogy az „utolsó” szót minden utolsó-előttiről le kell választani. Az utolsó-előtti önmagában való jogát fenntartja, de ezt az utolsó se nem fenyegeti, se nem veszélyezteti. Még fennáll a világ, mégis szükséges, hogy megtörténjenek az utolsó előtti dolgok az Isten által teremtett világért. Most még úgy kell az emberekkel számolnunk, ahogy vannak. Az utolsó (végső) kívül esik a mindennapokon, de igazolja majd mindazt, ami fennáll, metafizikai megtisztulás a minden fennállóra kiterjedő vádtól. A kegyelem Igéje törvényvé válik, amely minden utolsó-előtti felett, azt igazolva és megőrizve, uralodik.

Mindkét megoldás szélsőséges, de mindkettőben egyformán található igaz és hamis elemeket is. Azért szélsőségesek, mert kizárják egymást: egyszer úgy, hogy a végső lerombolja az utolsó-előtti (radikális), másszor úgy, hogy a végsőt kizárja az utolsó-előtti szférájából (kompromisszumos). Az egyikben az utolsó nem tűri meg az utolsó-előtti, a másikban pont fordítva, az utolsó-előtti nem tűri meg az utolsó. Mindkettő túlzásokba esik, és nem a helyes irányt mutatja, ha kizárólagosságot alkalmazunk, bár mindkettőben ott vannak a helyes gondolatok is. A radikális Istentől mint Bírótól és Szabadítótól indul ki, a kompromisszumos pedig a Teremtőtől és Megtartótól indul, az egyik a véget, a másik a fennállót abszolutizálja. Így a teremtés és a szabadítás, idő és örökkévalóság feloldhatatlan ellentétbe kerül egymással, feloldva Isten egységét – összeroppan az Istenbe vetett hit. Mindkét irány képviselőinek tudniuk kell, hogy Krisztus nem az ő mércéjük szerint volt radikális, valamint nem alkuszik meg. Ezért kijelenthetjük, hogy a krisztusi élet sem radikalizmus, sem kompromisszum tárgya nem lehet. A két oldal közötti harc és versengés felesleges – Jézus Krisztus leleplezi mindkét megoldás komolytalan voltát. Önmagában nem komoly dolog sem a „steril keresztyénség” gondolata, sem az emberé, úgy, ahogy fennáll – Isten és az ember valósága számít egyedül; e kettő lett eggyé Krisztusban. Nem a különböző keresztyén felekezeteknek van súlya, hanem Krisztusnak. Az Ő személyében azonban a radikalizmus és a kompromisszum helyébe is Isten és az ember valósága lép. Ha csak keresztyénség volna önmagában, az szétzúzná a világot, ha csak az ember volna önmagában, az kizárná Istent. Ezek csak eszmék, és Jézus Krisztus (az Istenember) az, aki valóságos, aki által megtartatik mindaddig, míg nem érik meg a végre.

A tudatos vagy nem-tudatos gyűlölet a fennállókkal szemben a radikalizmus forrása. A keresztyén radikalizmus a teremtés iránti gyűlöletből fakad. A radikális gondolkodású ember, mivel szembe helyezkedik a világgal, nem tudja megbocsátani Istennek a teremtést. A világon elhatalmasodó gonosz, a radikalizmus mérgét fecskendezi a keresztyénekbe. Ez esetben azonban önmagának elmentmondóan Krisztus-tagadónak minősül a Krisztus által a keresztyéneknek ajándékozott megbocsátás, a meglevő világgal való megbékélés. Jézus Krisztus nyitott egyházából – amely a világot mindvégig szolgálja – valamiféle állítólagos őskeresztyén gyülekezeti alakul ki, amely ugyancsak összetéveszti az élő Jézus Krisztus valóságát egy keresztyén eszme megvalósításával. Így sikerülhet az a gonosz világnak, hogy a keresztyéneket is gonosszá tegye.

A kompromisszum pedig a végső gyűlöletből fakad. A keresztyén kompromisszum szelleme számára elviselhetetlen az egyedül kegyelem általi megigazulás gondolata, mert a megigazulástan iránti gyűlöletből ered. A kegyelem betörése ellen meg kell őrizni a világot és az életet a maga szférájában. A világ életének alakulásába a végsőnek nincs beleszólása. Már az utolsóóra, végsőre való rákérdezés, a pusztá kísérlet arra, hogy Isten Igéje autoritásának e világ életében érvényt szerezzünk, radikalizmusnak minősül. Krisztustól a keresztyéneknek adott ajándékára – a világtól való szabadságra, a világról való lemondásra (1Jn 2,17) – rásütik a természet- és teremtelenes világ- és emberkerülés bélyegét. Helyette az üres világi okosságot nevezik igaz keresztyén nyitottságnak és szeretetnek.

A kompromisszum gyűlöli az örökkévalóságot, a radikalizmus az időt; a kompromisszum a döntést, a radikalizmus a türelmet; a kompromisszum az együgyűsítést, a radikalizmus az észet; a kompromisszum a megmérhetetlent, a radikalizmus a mértéket; a kompromisszum az ígét, a radikalizmus a valóságot gyűlöli.

Ez is bizonyítja, hogy mindkét irány egyformán krisztusellenes, mert ami itt ellenségesen egymásra támad, az Krisztusban egy. A keresztyén életre vonatkozó kérdés Jézus Krisztusban dől el és ott kap feleletet; nem pedig a radikalizmusban vagy a kompromisszumban. Csak Krisztusban oldódik meg az utolsó és az utolsó-előtti viszonya.

Jézus Krisztusban hisszük az inkarnálódott, értünk szenvedett, megfeszített, meghalt és feltámadott Istent. Az inkarnációban ismerhetjük fel az Isten teremtménye iránti szeretetét, a megfeszítésben minden test fölötti ítéletét, a feltámadásban pedig egy új világra vonatkozó akaratát. Az volna a legnagyobb hiba, ha e hármat külön választanánk, mondván, hogy mindegyik külön-külön tartalmazza az egészet. A szétválasztás is, de az abszolutizálás is helytelen volna a keresztyén életvitelről való gondolkodásban. A csak inkarnációra épülő etika könnyű megalkuváshoz vezetne. A keresztyén vagy a föltámadáson alapuló etika pedig rajongást és radikalizmust eredményezne. Csakis az Isten egységében oldódik fel az ellentmondás.

Jézus Krisztus ember volta arra tanít, hogy Isten belépett a teremtett valóságba, s így egyértelmű, hogy nekünk embereknek is szabad és kell az Isten előtt embereknek lennünk. Ember létünk megtagadása bűn, s a megváltás útjába áll! Persze Krisztus emberi testet öltése nem jelenti a fennálló világ és az emberi természet igazolását. Meghatározó dolog azonban az, hogy Jézus bűntelen ember volt (Zsid 4,15). Bűnmentes életet élt, mégis gonosztevéként halt meg. Így tehát Jézus ember volta is az emberek kettős elítélését tartalmazza. Egyrészt a bűn abszolút elítélését, másfelől a fennálló emberi rendszerek relatív elítélését. Ezeket az ítéleteket is számba véve, láthatjuk, hogy Jézus valóban ember és azt akarja, hogy mi is emberek legyünk. Így az emberi valóságot utolsó-előttiként létezni hagyja önállósítása és szétrombolása nélkül: mint utolsó előtti, amely a maga módján komolyan is veendő de nem is veendő komolyan; mint utolsó előtti, ami a végsőnek leple lett.

Jézus Krisztus a megfeszített, azt jelenti, hogy Isten a bukott teremtés fölött kimondja végső ítéletét. Jézus Krisztusnak kereszthalála és elvetetése magába zárja az emberi nemzetség minden tagjának kivétel nélküli elvetését. Krisztus keresztre így válik a világ halálos ítéletévé. Ekkor már nem hivatkozhat ember sem ember-mivoltára, sem a teremtett világ a maga isteni rendjére. A megfeszített és meggyalázott Krisztus arcképében az emberi dicsőség a végéhez ért. Krisztus megfeszítése és halála nem jelenti a világ halálát is. Azt jelenti, hogy a halál jele, a kereszt alatt éljenek immár tovább az emberek – aki megveti ítéletre, aki hatni engedi, üdvösségre. A keresztyén a végső teljesen valóságos lett, mint a végső ítélet előtt meghajló minden utolsó-előttinek nyújtott kegyelem.

Jézus Krisztus a föltámadott. Ez azt jelenti, hogy Isten véget vet a halálnak és új életet ajándékozva új teremttést hív életre. „A régiek elmúltak” (2Kor 5,17) „Ime mindent újjá teszek” (Jel 21,5). Már a régi világ közepette felmerült, hogy a feltámadás, befejezésének és jövőjének

utolsó jele lehet mint élő valóság. Jézus azzal, hogy emberként támadt föl, a feltámadást ajándékozta az embereknek. Így az ember, bár a régivel semmiben nem azonos, de mégis új, feltámadott ember marad. Am az, aki már Krisztussal feltámadt, testi haláláig még e földön marad, abban a világban, amelybe Krisztus is belépett, s amelyben keresztre áll. Ez a világ az utolsó-előtti világa. Így amíg a föld fennáll a feltámadás nem fogja eltörölni az utolsó-előtti, de az örök, az új élet a földi életbe nyomul be, s abban helyet követel magának.

Így már világossá vált a testet-öltés, a keresztes és a feltámadás egysége és különbözősége. A keresztyén élet az emberré lett, megfeszített és feltámadott Jézussal való élet, akinek igéje a bűnösöknek kegyelemből való megigazulásában jön felénk. A keresztyén élet tehát a következőt jelenti: az emberré létele erejéből embernek lenni, megítélve és kegyelmet nyerve létezni Krisztus keresztyén erejéből, új életet élni és megélni a feltámadás erejéből. S ezek egyik sem lehetséges a másik nélkül.

Az utolsó-előttihez való viszony kérdését illetően az előbb említettek alapján nyilvánvaló, hogy a keresztyén élet az utolsó-előttinek sem elpusztítását sem szentesítését nem jelentheti, hanem Krisztusban találkozik Isten valósága a világ valóságával, s az Isten kegyelme az, hogy az ebben való részvétel nekünk is megadatott. Ez, olyan találkozás, mely túlmutat minden radikalizmuson vagy kompromisszumon.

Így vált nyilvánvalóvá, hogy az utolsó felől az utolsó előtti számára némi tér biztosított, s ezért kell az utolsó előtti alaposabban szemügyre vennünk.²⁶

Az utolsó-előtti dolgok fontossága még egy kérdést felvet. „Mi az, amit tennem kell? Olyan kérdés ez, mely a teremtés óta foglalkoztatja az embert. Olyan kérdés, mely választ követel, mégpedig el nem odázható módon. De ez a tény már egyben jelzi mindazokat a problémákat is, melyek éppen a válasz megszűlése körül adódnak. Hisz bizonyos; csak az fogja megkérdőjelezni saját cselekvésének helyességét, az általa elfogadott normák igaz voltát, aki felelősséget vállal. Ezáltal elismeri azt, hogy nem tekintheti magát függetlennek környezetétől. Persze ez a függőségi viszony önmagában is rengeteg problémát hordoz. Milyen mértékben tekintsem általam kiváltottnak környezetem változásait? E kérdés megválaszolása motiválja a felelősségérzet alakulását. Ennek történetet jelöli az utat, melyen a mindenkori etika halad.”²⁷

Bonhoeffer válasza erre a kérdésre, hogy milyen viszonyban vagyok a környezetemben, az Etika című művében található. Bonhoeffer az ember négy feladatáról, mandátumáról beszél, mint ahogyan a Biblia is ezt teszi. „A világ, mint minden teremtett dolog, Krisztusra nézve és Krisztus által lett teremtve, s egyedül Krisztusban nyer értelmet. Krisztus említése nélkül a világról beszélni üres absztrakció volna csupán. A világ kapcsolatban áll Krisztussal, akár tudomásul veszi ezt aényt, akár nem. Ez a kapcsolat pedig Isten által adott feladatokban, mandátumokban mutatkozik meg. Az írás négy ilyen feladatot nevez meg: a munkát, a házasságot, a felsőbbséget valamint az egyházat.”²⁸ (Fordította: *Jakab István*)

5. Bonhoeffer jelentősége a 21. században

5.1. 2006 – Bonhoeffer éve

2006. február 14-én ünnepeltük Dietrich Bonhoeffer születésének 100. évfordulóját. A dolgozat elkészültéig,

Magyarországon két konferenciát is tartottak az emlékévé keretében. Az elsőt az Evangélikus Hittudományi Egyetem szervezte 2006. február 15-én Budapesten, címe: „Bonhoeffer 2006 konferencia” volt, s az egynapos konferencián kilenc előadás is elhangzott. Ezek közül kettőnek a kivonatát is fontosnak láttam közölni, melyeket az alábbiakban ismertetek.²⁹

5.2. Etika kériügma nélkül?

(Reflexió Dr. Reuss András, az EHE Rendszeres Teológiai Tanszéke professzorának előadására)

Milyen érveléssel támasztható alá a keresztyénség széles körében már a 20. század első felében is megszólaló igény, hogy az egyház a világhoz szóljon? Ezt a kérdést teszi fel Bonhoeffer az Etika egyik fejezetében („Annak a lehetősége, hogy az egyház szóljon a világhoz”), és két igen határozott állítással közelíti meg.

Egyrészt tagadja, hogy lennének sajátosan keresztyén megoldások a világ problémáira, hogy egyáltalán megoldások keresése lenne az egyház feladata, hiszen Istennek esetleg fontosabb a problémák megoldatlansága, mint megoldása. Azok a törekvések, amelyekben az egyházak megoldást kínáltak a világ problémáira, a visszajára fordultak. A barthi teológiára emlékeztető alapállása a fejezetnek, hogy nem az embertől Istenhez, hanem Istentől az emberhez vezet Jézus Krisztus útja és ezért ez a keresztyén gondolkodás helyes iránya is. A problémák megoldatlanságára való utalással elkerüli, hogy ne láthassuk meg az emberi törekvésekben is Isten munkáját.

Másrészt ragaszkodik ahhoz, hogy az egyház szava a világhoz nem lehet más, mint Isten szava, vagyis törvény és evangélium. Bonhoeffer számára ezért elfogadhatatlan akár a világ problémáinak megoldásáról beszélnie az egyháznak, akár a törvényt hirdetni az evangélium nélkül, akár a törvénynek csak az egyik használatát szem előtt tartani. Az eredmény: nem lehet a keresztyén etikát a kériügma nélkül hirdetni. Bonhoeffer véleménye tehát ellenkezik azzal az állásponttal és gyakorlattal, amely az értelemre vagy a természetre hivatkozással, az evangéliumtól eltekintve kívánja megalapozni az egyháznak a világhoz való szavát. A reformáció egyháza ezt nem teheti meg. A Tízparancsolat és a Hegyi Beszéd nem két erkölcs: mindezekben Isten szava hangzik, aki az embert megtérésre hívja.

Ezért veszélybe kerül az egyház krisztusarcú identitása akár a tanbeli kérdéseket mellőzni kívánó Gyakorlati keresztyénség mozgalmában, akár a szekuláris ökumenizmus különféle fogalmaiban, vagy a világ túlélését célzó összvallási világethosz projektjében is.

Bonhoeffer segít közelebb jutni Luther felfogásának megértéséhez, aki az isteni törvényt nem elsősorban erkölcsi tartalma miatt tartotta isteninek, hanem teológiai tartalma miatt, hiszen azt jelenti ki, hogy ezekben az emberi együttélésre vonatkozó dolgokban – amelyeket már a Sinai törvényadás előtt éltek is ismerhettek és alapja volt az akkori társadalmaknak, - az ember az élő Isten színe előtt áll, vele van dolga. Bonhoeffer elveti azt a nézetet, hogy az egyháznak valami örök rendet lehetne és kellene meghirdetnie, amely független lehetne a krisztushittől.

Bonhoeffer nem tartja lehetetlennek, hogy az egyház szóljon a világhoz. El kell vetnie, ami ellenkezik a Jézus Krisztusban való hittel, másrészt arra kell törekednie, hogy keresztyén szakemberek felelős tanácsokkal járuljanak hozzá a világ rendjéhez. Meg kell tehát különböz-

tetni az egyházi szolgálat és a diakónia feladatát, az istenit és a földit, de nem lehet szétválasztani a kettőt.

5.3. „Nem akarok többet hallani?”

Barth és Bonhoeffer teológiájának kapcsolata (Reflexió Ferencz Árpád, adjunktus – DRHE előadására)

1930-ban Drury felolvasott Wittgensteinnek néhány passzust a Római Levélből. Wittgenstein válasza a következő volt: „I don't want to hear any more. The only impression I get is only of a great arrogance” („Nem akarok többet hallani. Az egyetlen benyomás, amelyet megragadtam csak a hatalmas arrogancia”). A későbbiekben azonban a modern nyelvfilozófia atyja is beismerte: „This writing must have come from a remarkable religious experience.” („Ezen írás egy lényegbevágó vallásos élményből kell származzon.”)

Nem akarok többet hallani róla – volt a Barth utáni „barthtalanított korszak” jelszava. Ezzel egyidőben előtérbe került Bonhoeffer személye és teológiája, akiben a modern teologizálás mesterfiguráját vélték megtalálni nagyon sokan.

A teológiai tudomány történetének alakulása szembe állította egymással e két teológus munkásságát. Minden szembeállítás ellenére is Barth és Bonhoeffer munkásságában nagyon sok olyan elem van, amelyek komolyan vett teológiai tudományos munkából erednek, s nem csupán abból.

Akkor, amikor Barth azt mondta egy hozzá intézett kérdésre a 30-as évek Németországában, hogy ezt Bonhoeffer már megmondta, s nem tudnám én sem jobban megfogalmazni (jelesen a zsidó-kérdés teológiai megítéléséről volt szó) azzal gondolkodásuk közös gyökereiről is vallott.

Az előadás a Barth-Bonhoeffer kapcsolat sokszínűségének felmutatására törekszik figyelembe véve a kutatás újabb eredményeit. Leegyszerűsítendő-e Barth és Bonhoeffer szembenállása a svájci református és német lutheránus teológiai hagyományok ütközésére.

Vajon a Kijelentés-pozitivizmus „vádja” a liberális teológia újabb formában való jelentkezése-e? Esetleg ezeknél a sémáknál mégis többre kell gondolnunk, amikor Barth és Bonhoeffer teológiai nézeteit, kettejük kapcsolatát vizsgáljuk?

Az előadás egy Barth-kutató szemszögéből közelíti meg a kérdést arra igyekezve, hogy a lényegi egyezések felmutatásával a különbségek eredetét keresse.

A másik említésre méltó rendezvény a Dunántúli Református Egyházkerület által szervezett Tanulmányi Konferencia, mely 2006. március 29-31. között került megrendezésre Monoszlón. Itt négy előadás hangzott el, de több lehetősége volt a résztvevőknek az előadások témájában jobban elmélyedni.

Dolgozatom témájához talán ez az előadás állt a legközelebb.³⁰

5.4. *Utolsó és utolsó előtti (Isten országa – világ – egyház)*

(Reflexió Ódor Balázs előadására)

Bonhoeffer személyében a legmegrázóbb a szabadsága, amely abban áll, hogy nem sértő, nem bántó, nem romboló módon, nem is építő szándékkal de mégis csak végtelen határozottsággal elutasítja az egyház hamis kompromisszumát. Bonhoeffer a Krisztus-eseményből meríti erejét. Úgy vélte, hogy az az egyház, amely magával foglalkozik,

az nem alkalmas arra, hogy a megbékélés evangéliumát hirdesse a világ számára – így nem is egyház! Bonhoeffer azonban nem áradikális, hanem Krisztusban radikális!

Bonhoeffer a saját korát úgy látja, mint amelyben beteljesedik egy hosszú távú folyamat, amelyben a világ tudatára ébred saját törvényeire (és amely folyamat a skolasztikával kezdődött). A nagykorúsodott világ, nagy magabiztosságra tesz szert emiatt és ezt a folyamatot még a világháború sem tántorította el útjáról. Egy kijelentéssel úgy foglalhatnánk össze ezeket az eseményeket, hogy a világ azt vallja, nincs szüksége Istenre.

Bonhoeffer egyike volt azoknak, akik úgy látták, hogy a világ nincs a maga helyén, mégpedig nem azért, mert elveti a vallást, hanem azért, mert Krisztusnak fordít háttal – ebben azonban ott van az egyház felelőssége. Az érdekes az, hogy hogyan minősíti Bonhoeffer az egyháznak erre a helyzetre adott válaszát. Bonhoeffer sem az elvtelen kompromisszumot, sem a konzervatív elzárkózást nem tudja elfogadni. Elutasítja mind a kettőt, mert nem Krisztusiak. Amennyiben tehát a keresztyén apologetika abban merül ki, hogy a világ nagykorúságát támadja, csak azt hangoztatja, hogy a világnak feltétlenül szüksége van a vallásra, feltétlenül szüksége van az egyházra, akkor ez az egyház elvesíti a helyét. És akkor is elvesíti az egyház a helyét, ha a tudomány fehér foltjaira, a megmagyarázhatatlan résekre adja válaszul az Istent. „Ki volt az, aki a Nagy Bumm-ot csinálta, ha nem az Isten?” Isten nem hézag- vagy résisten, hanem Ő a világ Ura. Az ilyen kísérlet keresztyénietlen, az egyház ilyenkor nem Krisztust hirdet, hanem az ember szolgálatába áll. Ez csak kompromisszum a végleges elkötelezettség helyett! Ezzel az egyház olcsóvá próbálja tenni az evangéliumot, és a kegyelmet, ami pedig ingyenes!

Mit jelent az élő Krisztus mint végső valóság? Először is a Krisztuseseményből kell kiindulnunk: Krisztusban az Isten kibékítette magát a világgal. Ezért mi, Krisztus után élők nem szakíthatjuk ketté a világot. Krisztus az Isten Igen-je erre a világra. Krisztusban Isten elfogadja a valóságos embert, és ebben a Krisztusban ítéltetik meg ez a valóságos ember! Az eredendő bűn fájdalma a legfontosabb, mert egyedül Krisztusban ismerjük fel, hogy mi a bűn. Ha azonban Krisztus valóságából indulunk ki, tudjuk, hogy van Isten, akit szeretünk. És az Isten kegyelménél többet nem mondhatunk! Nincs Krisztustól független jó!

Bonhoeffer számára nagyon fontosak a metaforák. Az etikáról például azt mondja, hogy olyan, mint amikor Krisztus alakot ölt. Keresztyénnek lenni pedig azt jelenti, hogy egyfajta passzivitással – ami nem lustaság, hanem figyelés – hagyom, hogy megtörténjen rajtam a megbékélés. Hagyom, hogy az Isten szeressen engem. Keresztyén voltunk pedig azt jelenti, hogy mi vagyunk az egyetlenek, akik Isten szemével láthatjuk valamelyest a világot.

Bonhoeffer szerint is, az a hit, amelyhez nem tartoznak cselekedetek, az nem igazi hit. Azonban nem a világ átformálása, hanem a mi átformáltatásunk a cél. Ha nem ezt teszi az egyház, akkor elvesztette célját, küldetését. Rámutatni, hogy milyen a világ az Isten előtt és az Isten látását becsempészni a világba – ez az egyház feladata. Azért, hogy ne a világból akarjuk megérteni a világot!

Egyetlen kérdésünk: Hozzájárulunk-e ahhoz, hogy a másik ember éljen Isten előtt? Mert az ember Isten színe előtt él, legalábbis oda állhat az Isten színe elé Krisztusban.

Mi tehát az egyház helye a világban? Karl Barth azt állítja, hogy a világ létezhet az egyház nélkül. Bonhoeffer azonban azt mondja, hogy a világ nem létezhet Krisztus nélkül! A világot Krisztusért szeretjük! Krisztusban, mint végsőben lett azzá a világ, ami. A világ végső előtti valósággá lett. Hordozhat értékeket, van benne jó és rossz is, de csak azért érdekes, mert Krisztus ide jött. A keresztyén ember fordítottan, a vég felől éli a világot. Az elközeli Krisztus felől érti meg azt! Az én életem vége: Krisztus! Bonhoeffer szerint azért lesz értékes valami, mert Krisztus számára értékes. Éppen azért a világ is értékes, de nem önmaga jogán! Krisztus az, aki arra tanít, hogy Istent a valóságos életben lehet szeretni és megtalálni. Bonhoeffer úgy véli, hogy nincs kész recept a keresztyén életre. Nincsenek kész utak, amelyek közül aztán van néhány, mely keresztyéninek mondható. Azt állítja, hogy be kell járnunk az utat ott, ahol nincs út. Nincs keresztyén út, mert még a szentek útja sem vezet Istenhez. Mindenkinek a saját útját kell bejárnia ott, ahol nincs út. Bonhoeffer utolsó szavai ezek voltak: „Ez a vég számomra a kezdet.” Az, hogy a vég kezdeté lehet, ez a kegyelem!

A legnagyobb titok az, hogy a keresztyének kevesen vannak. Bonhoeffer szerint „A keresztyén ember nem vallásos ember, hanem egyszerűen ember.”

6. Summa summarum – záró gondolatok

A dolgozat elolvasása után talán már körvonalazódik az olvasóban, hogy mire is gondolt Dietrich Bonhoeffer, amikor a természetre és a teremtetségre gondolt. Az isteni teremtéskor létrejött *creatura*, az ember bűnbeesése után – és véleményem szerint nem csak a tiltott fa gyümölcsének leszakítását érthetjük ez alatt, hanem az édenkerti bűnessel kezdve, azután számtalanszor, amikor az ember a tudást szembeállította a hittel, vagy a tudást a hit elé állította, újra és újra – *naturává* degradálódott, minősült vissza. Az a *creatura* tehát, amelyről megteremtése után „...látta Isten, hogy minden, amit alkotott, igen jó” (1Móz 1,31a). S az ember szemében is, ha csak „rés-Istennek” vagy „hézag-Istennek” vonná be Istent a teremtett világba, a *creaturából natura* lesz. A *natura* újra *creatura* csak a feltámadott Fiú Isten áldozata révén lehet.

A *natura* korszakában, tehát napjainkban, jelen korunkban is az *utolsó-előtti* időkét éljük. Bonhoeffer tulajdonképpen semmisnek, és lényegtelennek mondja (bizonyos szinten) az *utolsó-előtti*, mert hangsúlyozza, hogy nem a cselekedeteink, hanem a hitünk üdvözít (ahogyan a reformátori „sola” mondja – *sola fide*). Éppen ezért vallja Bonhoeffer, mert minden *utolsó-előtti* majd elmúlik – „De el fog jönni az Úr napja, mégpedig úgy, mint a tolvaj, amikor az egek recsegve-ropogva elmúlnak, az elemek égve felbomlanak, a föld és a rajta levő alkotások is megégnék.” (2Pt 3,10) -, hogy nem számítanak e jelenvaló dolgok, mert mind-mind az *utolsó-előtti* részei.

Ellenben jön majd az Úr Isten *utolsó* szava, amely a Jézus Krisztusban hívők számára a kegyelem szava lesz, s akkor majd üdvözülni fognak a benne hívők. Isten *utolsó* szava majd minden *utolsó-előtti* végérvényesen lezár.

Jómagam az *utolsó* és az *utolsó-előtti* kérdésének feloldását, megoldását szintén Jézus Krisztusban látom. Oly módon, hogy bár az *utolsó-előtti* dolgok elmúlnak, és csak az Isten *utolsó* szava marad majd meg, mégis fontos meglátnunk az *utolsó előtti* szépségeit és értékeit is. Az

Isten is kimondja rá, hogy jó, és ahova az Isten elküldi egyszülött Fiát, hogy emberi testet öltön, és ebben az *utolsó-előtti* világban élő emberekért meghaljon a keresztfán, ezt a világot én nem mondanám teljesen értéktelennek. Mindazonáltal értéke, ami van, csak Krisztusban nyer értelmet és valódi értéket. A magam részéről nem tudom teljesen elvetni az *utolsó-előtti* fontosságát sem, mert ebben az *utolsó-előtti*ben ott áll Jézus keresztyéje.

Ne feledkezzünk el az embernek adott mandátumokról sem; az ember feladata, hogy jó gazda módjára őrizze és ápolja ezt a világot. Az *utolsó-előtti* dolgok, idők és helyek legnagyobb értékét abban látom, hogy Krisztus által a hitre jutás eszközei lesznek, így megnyílhat előttünk a mennyország kapuja, melyet Istenünk, mennyei Atyánk nyit ki.

Az *utolsó-előtti* dolgok elmúlása tehát nem szabadságot, csak szabadságot ad nekünk Krisztusban!

Dietrich Bonhoeffer gondolatait csak ő maga tudta volna megfelelően tolmácsolni.

Lehetetlen volna minden információt összegyűjteni bármilyen témához. Dolgozatomban is kétség kívül több témát lehetett volna érinteni, mégis úgy gondolom, Bonhoeffer természetről, teremtésről és teremtetségről szóló gondolatait sikerült megismertessem az etika tükrében is az olvasóval. Bízom benne, hogy ha nem is teljes, mégis átfogó képet nyújtottam e témában.

Jakab István

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Békefi Benő, *A teológiai etika néhány kérdése*, in: Theologiai Szemle, Budapest, 1961, Új folyam IV 1-2. szám
- Bolyki János, „Teremtésvédelem”. Budapest, 1999, Kálvin Kiadó
- Bolyki János, *Újszövetségi etika*, Budapest, 1998, Kálvin Kiadó
- Dietrich Bonhoeffer, *A Szentírás imádságoskönyve*, ford. Visky S. Béla, Kolozsvár, 2002, Koinónia Könyvkiadó
- Dietrich Bonhoeffer, *Ethik*, München, 1949, Chr. Kaiser Verlag
- Dietrich Bonhoeffer, *Etika*, Szentendre, 1999, Kiadja: Tillinger Péter
- Dietrich Bonhoeffer, *Követés*, Budapest, 1996, Kiadta a Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya
- Dietrich Bonhoeffer, *Schöpfung und Fall*, München, 1937, Chr. Kaiser Verlag
- Hecker Róbert, *A teológiai etika problémája korunkban*, in: Theologiai Szemle, Budapest, 1987, Új folyam. XXX 2. szám
- Ifj. Barcza József, *Az üdvbizonyosság kérdése és etikuma Barth Károly kegyelmi kiválasztástanában*, in: Theologiai Szemle, Budapest, 1959, Új folyam II 9-10. szám
- Imre Ernő, *Albert Schweitzer kultúretikája*, Theologiai Szemle, Budapest, 1978, Új folyam XVII. 9-10. szám
- Jánossy Imre, „A keresztyén élet”, in: Theologiai Szemle, Budapest, 1978, Új folyam XXI 9-10. szám
- Kocsis Elemér, *Felelőségünk az emberre bízott világért*, in: Theologiai Szemle, Budapest, 1976, Új Folyam, XVII. 1-2. szám
- Szűcs Ferenc, *Teológiai etika*, Budapest, 1993, A Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya
- Theologische Realenzyklopädie, Berlin, New York, 1981, Band 7. Kiadja: de Gruyter
- Interneten fellelt anyag. Az Internet-cím: <http://www.lutheran.hu/ujzagok/lelkipasztor/1970116.htm>

- ¹ Dietrich Bonhoeffer, *A Szentírás imádságkönyve*, ford. Visky S. Béla, Kolozsvár, 2002, Koinónia Könyvkiadó. p. 30-31
- ² V.ö.: Kocsis Elemér, *Felelőségünk az emberre bízott vilá-
gért*, in: Theologiai Szemle, Budapest, 1976, Új Folyam, XVII. 1-2. szám. p. 5
- ³ V.ö.: Kocsis Elemér, *Felelőségünk az emberre bízott vilá-
gért*, in: Theologiai Szemle, Budapest, 1976, Új Folyam, XVII. 1-2. szám. p. 5-6
- ⁴ V.ö.: Szűcs Ferenc, *Teológiai etika*, Budapest, 1993, A Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, p. 180-181
- ⁵ Theologische Realenzyklopädie, Berlin, New York, 1981, Band 7. Kiadja: de Gruyter, p. 56
- ⁶ Az első és az ötödik verszak Szabó Előd Forrása, a többi versszak (az evangélikus énekeskönyv 355 éneke szerint) Dóka Zoltán fordítása
- ⁷ Szabó Előd előadása alapján (A Dunántúli Református Egyházkerület Tanulmányi Konferenciája - Monoszló 2006)
- ⁸ V.ö.: Bolyki János, *Újszövetségi etika*, Budapest, 1998, Kálvin Kiadó. p. 5
- ⁹ V.ö.: Szűcs Feren, *Teológiai etika*, Budapest, 1993, A Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, p. 2
- ¹⁰ Jánossy Imre, „A keresztyén élet”, in: Theologiai Szemle, Budapest, 1978, Új Folyam XXI 9-10. szám. p. 278
- ¹¹ Békefi Benő, *A teológiai etika néhány kérdése*, in: Theologiai Szemle, Budapest, 1961, Új folyam IV 1-2. szám. p. 10
- ¹² V.ö.: Bolyki János, „Teremtésvédelem”, Budapest, 1999, Kálvin Kiadó. p. 201-202
- ¹³ Bolyki János, „Teremtésvédelem”, Budapest, 1999, Kálvin Kiadó. p. 203
- ¹⁴ Bolyki János, „Teremtésvédelem”, Budapest, 1999, Kálvin Kiadó. p. 204
- ¹⁵ Bolyki János, „Teremtésvédelem”, Budapest, 1999, Kálvin Kiadó. p. 205-207
- ¹⁶ Bolyki János, „Teremtésvédelem”, Budapest, 1999, Kálvin Kiadó. p. 209
- ¹⁷ Bolyki János, „Teremtésvédelem”, Budapest, 1999, Kálvin Kiadó. p. 212
- ¹⁸ Bolyki János, „Teremtésvédelem”, Budapest, 1999, Kálvin Kiadó. p. 216
- ¹⁹ V.ö.: Imre Ernő, *Albert Schweitzer kultúretikája*, Theologiai Szemle, Budapest, 1978, Új Folyam XVII., 9-10. szám. p. 277-278
- ²⁰ Bolyki János, „Teremtésvédelem”, Budapest, 1999, Kálvin Kiadó. p. 222
- ²¹ V.ö.: Bolyki János, „Teremtésvédelem”, Budapest, 1999, Kálvin Kiadó. p. 223-224
- ²² V.ö.: Dietrich Bonhoeffer, *Schöpfung und Fall*, München, 1937, Chr. Kaiser Verlag, p. 4.
- ²³ Dietrich Bonhoeffer, *Követés*, Budapest, 1996, Kiadta a Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya. p. 15-16
- ²⁴ V.ö.: Dietrich Bonhoeffer, *Etika*, Szentendre, 1999, Kiadja: Tillinger Péter. p. 11-16
- ²⁵ V.ö.: Ifj. Barcza József, *Az üdvbizonyosság kérdése és etika-
ma Barth Károly kegyelmi kiválasztásában*, in: Theologiai Szemle, Budapest, 1959, ÚF II. 9-10. szám. p. 358.
- ²⁶ V.ö.: Dietrich Bonhoeffer, *Etika*, Szentendre, 1999, Kiadja: Tillinger Péter. p. 17-24
- ²⁷ Hecker Róbert, *A teológiai etika problémája korunkban*, in: Theologiai Szemle, Budapest, 1987, Új folyam. XXX. 2. szám. p. 104.
- ²⁸ Dietrich Bonhoeffer, *Ethik*, München, 1949, Chr. Kaiser Verlag. p. 70
- ²⁹ Az Bonhoeffer 2006 konferencián elhangzott előadások alapján
- ³⁰ Tanulmányi Konferencia – Monoszló 2006; Elhangzott előadás alapján

Bocskai politikájának európai jelentősége

Elhangzott a Doktorok Kollégiuma tudományos ülészakán, a Magyar Reformátusok V. Világtalálkozója alkalmából, Debrecenben 2006. augusztus 22-én. E tudományos ülészak egyik főtémája a Bécsi Békének és Bocskai István halálának 400 éves évfordulója volt. – A szerk.

Bocskai István Testamentumában van egy kevés figyelemre méltatott mondat: eszerint a fejedelem 7000 forintot hagyott „históriáért”, melyeket udvari történetírója, Szamosközy István írt. Leszögezte, kinyomtatására hogy „szorgalmatos gondjuk legyen, lelkekre kötöttük a testamentumosoknak, és az Istennek széki eleibe idézzük őket, hogy ha abban híven és szorgalmatosan el nem járnak”.¹ Nem jártak el. Nem járhattak el. A művek egy részét csak a 19. század második felében adták ki, más része elkallódott. Nem csoda, hogy Bocskai szabadságharcának története úgy került be a hazai történeti tudatba, hogy Európát nem érdekelte, mi történt a Kárpát-medencében, Bocskai látókörét pedig a török-magyar, s a Királyi Magyarország, az Erdélyi Fejedelemség és a Habsburg dinasztia viszonya határolta be. Ez nem így van. Mert, bár a Habsburg-török-magyar viszony is elegendő megoldásra váró feladatot rejtett magában, Bocskai fejedelem alakja Genfben, a reformáció emlékművén Európa tágasabb horizontjait tárja elénk.

Nyitott a kérdés, hogy mi volt Bocskai politikájának egyetemes értelmű történelmi többlete. Ma milyen közös

értékeket fejez ki a változatos Európa, anyanyelvben, vallásban, nemzeti tudatban különböző népei számára? Mit nyújtott a Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség a kora-újkor hajnalán, a megújulás követelményének nagy kihívására ébredő Európának?

Bocskai európai politikáját évszázadokra eltemette az idő, dokumentumai a bécsi, párizsi, londoni levéltárakban, Firenze, Innsbruck kéziratáraiban porosodtak. Meggyőzően hangzott a Bocskait legjobban ismerő magyar történész, Benda Kálmán (1913-1994) megállapítása: elszigetelten, „testvértelenül állunk Európa legveszélyesebb pontján”.² A kapcsolatoktól egyedül gyors katonai segítséget váró felfogás miatt megerősödött az a nézet, hogy a szabadságharc nemzetközileg tökéletesen elszigetelten zajlott.³ Szinte szimbolikus jelentése van, hogy Bocskai külpolitikájának fontos dokumentumai éppen 1991-1992-ben láttak napvilágot. Ily módon a Bocskai diplomáciájáról eddig előkerült töredékes adatok az egész Európát átfogó rendszerbe illeszthetők.⁴ Különleges ajándék és nagy megtiszteltetés a történész számára, hogy erről az eddig ismeretlen politikáról először a Re-

formátus Világtalálkozó alkalmával rendezett nemzetközi tudományos konferencián számolhat be.

A következőkben röviden vázolom Bocskai kezdeményezéseit, előzményeit, a Királyi Magyarország és az Erdélyi fejedelemség nemzetközi helyzetét és azt, hogy a fejedelem mit ért el, diplomáciája mennyiben tekinthető a realista politikai kultúra szerves részének.

Bocskai 1604 késő őszén, november 21-én vonult be Kassára, és azonnal követeket szándékozott küldeni Európa uralkodóihoz. Csakhogy a hadi helyzet miatt várni kellett. Végül Bocskai hatalma legitimálása után, a korponai országgyűlés (1605. november) döntésével is megerősítve indította el 1605 végén, 1606 elején köveit a környező és a távolabbi országokba. Szerény kis csoportjaikat tapasztalt államférfiak vezették: Lengyelországba Kátay Mihály kancellár, Bécsbe Illésházy István (1541-1609), Konstantinápolyba Czobor Mihály. És ami számunkra a legfontosabb, követség indult a nyugati hatalmakhoz, Johannes Bocatius kassai főbíró vezetésével.

Jelentőségére jellemző, hogy amíg a többi követek indulását nyilvánosan közölték, a nyugatra küldöttekét a legnagyobb titokban tartották. Johannes Bocatius (1569-1621) az alsó-lausitzi kereskedő fia, Drezdában járt iskolába, Wittenbergben szerzett magisteri fokozatot, 1599-ben jött Magyarországra, és az eperjesi, majd kassai iskolaigazgatóság után lett Kassa főbírája. A város protestánsainak megbecsült személyisége neves humanista író. Végigélte, hogy Barbiano erőszakkal elvette tőlük a kassai nagytemplomot és kiűzte a városból a prédikátorokat. Bocatius valószínűleg közreműködött a szabadságharc előkészítésében is. A követség másik két tagja nem kevésbé tekintélyes személyiség: Rimay János tapasztalt diplomata és híres költő, Bocskai titkára. Meltzer János pedig Sáros vármegye főszolgabírája volt. Még feltárára vár, hogy Bocatius mégis miért írja: „*Elindultam. Egyetlen szolga kísért, az íródeákom*”.⁵

Bocskai követinek utasítása szerint a német-római császárság „három legkeresztényibb fejedelmét” vagyis protestáns fejedelmeket kell felkeresnie: IV. Frigyes pfalzi, II. Keresztély szász és Joakim Frigyes brandenburgi választófejedelmeket, Bocskai leveleit, a Querela Hungariae kiáltvány német és francia fordítását vitték magukkal, továbbá metszetet Bocskairól és propaganda iratokat.

A követség célja összetett. Egyrészt a tájékoztatás. Azért, mert „*a magyar név, amely kezdetben megnyerő ügye miatt nagyon is kedves volt az evangéliumi embereknek [vagyis a protestánsoknak], ekkor már az ellenségeink különféle és nemegyszer hamis mendemondái által kezdett gyűlöletessé és bemocskolttá válni*”. Cáfolják meg a hamis vádak, ismertessék meg a fejedelmeket és segítségükkel más országokat az igazságról: Bocskai a vallás szabadságáért és a magyar alkotmány védelméért fogott fegyvert.

Másik célja az volt a követségnek, hogy meghiúsítsák Rudolf császár szándékát. Rudolf ugyanis a német fejedelmektől pénzt és katonai támogatást kért, hogy leverje, amint mondta, a veszedelmes lázadást. Érje el a követség, hogy a fejedelmek ne adjanak Rudolf császárnak katonai támogatást ellenük. Harmadrészt meg kell nyerni a fejedelmeket, hogy segítsék a magyarországi protestánsok vallásszabadságát és a magyar alkotmány sértetlenségét biztosító békekötést, és vállaljanak garanciát a megállapodásban. Távolabbi szándéka Bocskainak a

nyugati hatalmak megnyerésével az volt, hogy miután Magyarország és az Erdélyi fejedelemség megerősödött, új erővel próbálhassák meg a török megszállta területek visszafoglalását. Ő, aki harcolt Gyurgyevónál, nagyon jól tudta, hogy csakis több ország összefogása hozhat sikert. Így a követség azt a célt is szolgálta, hogy rakják le a jövődöbéli stabil török ellenes nemzetközi összefogás alapjait. Bocatius, amikor figyelmeztették, rendkívül veszelyes követségre vállalkozik, Horatius ismert szavaival felelt: „*édes és dicső dolog a hazáért meghalni*”. Illésházy István, a fejedelem tekintélyes tanácsosa kijelentette: „*a császár nem fogja megsérteni a nemzetközi jogot*”. Tévedett, a követség elindulásának pillanatától titkos császári megbízott kísérte és figyelte minden lépését.

Mennyiben lehetett realitása Bocskai nemzetközi kezdeményezésének? Szamosközy István történeti művéhez végzett anyaggyűjtésében olvasható „*...mind Austria-ban, es mind Morvaban es Cheh országban...maid inkább oha'ytiak az Bocskai' y iöwetlét*”, csak ne bántsák őket és hagyják meg hitükben.⁶

A szabadságharc vezetésére Bocskai hosszú politikai pálya tapasztalataival vállalkozott. A bécsi apród, a prágai császári udvar testőre, majd az Erdélyi Fejedelemség tanácsura, váradi kapitány, diplomata, alaposan ismerte a tágasabb térség viszonyait. Felelős államférfi a 17. század hajnalán csakis a tágasabb térség összefüggésében gondolkozhatott. Bocskai többször is hivatkozott Báthory Istvánra. Főleg azzal hatott rá erősen a lengyel király, hogy a török visszaszorításának reálpolitikai feltételül a közép-európai országok összefogását szabta meg. Gyakorlati politikai tapasztalatai ugyancsak tágasabb horizontú politikára ösztönözték Bocskait.

A századforduló Európája a változások ideje, de a nagy változás krízisek, válságok sorozatán át teljeseedik ki. Európában katasztrofális pénzromlás sepeget végig, agrárválság és világnézeti válság rázza meg a társadalmat. Közép-Európa országaiban mindez sajátos intenzitással érvényesült.

A szövetséges keresztény hatalmak és az Oszmán Birodalom háborúját mindkét fél elvesztette, de nem tudta befejezni. A Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség a pusztító állóháború áldozata lett. Az újabb demográfiai kutatások egyértelműen bizonyítják, hogy Magyarország életfáján a tizenöt éves háború okozott végzetes bevágást. A mohácsi csatát követő évtizedekben még a népesség szám némi növekedése is megfigyelhető. A háború másfél évtizede alatt azonban egész vidékek néptelenedtek el és Erdély folyó menti falvaiba évekig nem mert visszaköltözni a hegyekbe menekült lakosság. Bocskai az első, aki aggodalmát a népességfogyás miatt politikai programba foglalja: „*Nem nézvé... szegény nemzetünknek számtalan vérontás miatt ennyire való elfogyását*”. Az ellátatlan keresztény zsoldosok fosztogatásai és a török rabló portyák miatt pedig a szomszédos országok sem alhattak már nyugodtan.

A császári udvarban szerzett tapasztalataira Magyarország és Erdély fejedelme többször is hivatkozott: „*közöttük nőttem, nevedtem fel*.”⁷ Az általános válság elmélyülésének két esztendejét barátságos fogságban, II. Rudolf Prágájában töltötte. Közép-Európa kiemelkedő tudomány és művészeti központjában az összeomlás határait élte át. Az uralkodó súlyos beteg. A dinasztikus válság megoldására Mátyás főhercegnek nincs megfele-

lő ereje. Az udvari hitelező, a Castelli és a Werthemann bankház összeomlott. Az üres kincstárt sem a magyarországi rézkereskedelmet bérlő nyugati tőkés, Lazarus Henkel kölcsöne nem töltötte fel, sem gróf Illésházy István és mások koncepciók perekké alakított vagyona nem segített. VIII. Kelemen pápa minden igyekezete meddő maradt. A török elleni háború folytatására hiányzott a pénz.⁸ A Habsburg központi kormányzat megpróbálta kiaknázni a Királyság és Erdély gazdasági tartalékait. De a katonai kormányzó, a sebtében felállított Erdélyi Kamara tájékoztatlan *directorával* csak növelte a káoszt. Rudolf császár elhatalmasodó betegsége miatt egyre kiszámíthatatlanabb lett. Protestáns tanácsosait katolikusokra cserélte, s a protestánsokat sújtó rendeletei nemcsak Magyarországon, hanem Sziléziában, Morvaországban, az osztrák örökös tartományokban is, végletekig élezték a vallási ellentéteket.

Erdélyben Bocskai egyetemes kormányzati tapasztalatokat is szerezhettek. A fejedelmi tanácsban művelt humanista államférfiak voltak körülötte, Kovacsóczy Farkas a *Dialógus Erdély kormányzásáról* című művében a velencei köztársaság kormányzási típusát ismertette, és a Királyságban is terjedt a németalföldi Justus Lipsius egész Európában nagyhatású korszerű államelméleti műve. Prágában, az európai politika egyik központjában Bocskai a birodalmi méretű állampolitikai törekvésekről nyerve tapasztalatot. Miért fogott fegyvert? Kortársai is megkérdezték: „*Mi lőtt légyen ennek az indulatnak a főbb oka? Ha, religió-é, pénz-é, jószág-é*”. Sok válasza ismeretes: „*Pro patria et pro fide*”. „Magyarország régi szabadsága”, „*édes hazánk régi szabadsága, sok időre való boldog megmaradása*”. És új fogalom: a „közérdek”, a „közügy”, a „közönséges jó”.⁹ Rövid helyzet-elemzése pedig a befejezhetetlen háború, az általános válság következményeit is megvilágítják. Hangsúlyozza, hogy az ország önvédelmi háborút kezdett, s a cél, hogy „*az szép haza*” ne csak „megcsendesüljék”, hanem „*épüljön is*”.¹⁰ Politikáját az önvédelem és a válság feloldásának szándéka jellemzi. Következésként a koncepciója eleve átfogta Közép-Európát. Kiáltványt küldött a cseh, a morva és az ausztriai rendeknek és tájékoztatta a német fejedelmeket.¹¹ Ismerte a nehézségeket, jobb megértéséhez két írás ad kulcsot. Az egyik, a *Querelae... Hungariae*, jól ismert kiáltvány, a másik a londoni Public Record Office-ban maradt fenn, csak 1969 óta ismeretes.

A *Querelae*-ről az újabb vizsgálatok kiderítették, hogy valószínűleg nem a szerencsi országgyűlésen, hanem korábban, esetleg már 1604 őszén keletkezhetett.¹² Általános vélemény, amit a kiáltvány címében is jelzett, hogy az egész keresztény világhoz szól: „*toto orbe Christiano*”.¹³ A szövegben viszont a „Magyarországgal szomszédos keresztényeket” hívta biznyságul, Németországot és Lengyelországot nevezte néven. Már a kiáltvány eleve úgy van gondolatilag felépítve, megszerkesztve, hogy a szomszéd országokat mozgósítsa. Hangsúlyozza, hogy Magyarország évszázadokon át megvédte szomszédait a török terjeszkedéssel szemben, de Rudolf császár a török háború örve alatt „*tervbe vette, hogy Magyarországot tartományná teszi, az Ausztriai Háznak rendeli alá*”. Hogy nem túlzott, azt több tény igazolja. Legutóbb egy fiatal kutató, Bagi Zoltán tárt fel a bécsi levéltárból a Királyi Magyarországot a Birodalomba tagoló terveket. Zsarnoki uralmával, s azzal, hogy a török el-

leni háborút nem vezette kellően, sőt elhanyagolta, maga a császár kényszerítette őket, hogy a törökhöz forduljanak. Mert, ha a török győz „*Nem lesz biztonságban Ausztria, Morvaország, a lengyel és a cseh királyság, sem a magas hegyek, sem a mély folyók nem fogják feltartóztatni útját, semmi sem lesz legyőzhetetlen a török számára, ha Magyarországot legyőzte, semmi sem lesz legyőzhetetlenné annak, aki világalomra törekszik*”. Önmagukat felmenti a török-szövetség bűne alól, mert védekezni „*a természetjog szerint még az okatlan állatnak is szabad a veszélyben*”.¹⁴ A szomszéd országokat nemcsak a török fenyegeti, hanem Rudolf császár is: „*amit a török ellen kellene fordítani, azt a zsarnokság formájában ellenetek lengyelek és Németország szíve ellen fogja felhasználni*”. Ha viszont a szomszéd országok segítséget nyújtanak Rudolf császár zsarnoksága ellen, akkor ők – mint eddig –, ezután sem sajnálják életüket és vérüket a kereszténység védelmében. A kiáltvány végső soron a természetjoggal (*lex naturae*) indokolja a felkelést. Rudolf császár felelős azért, hogy a törökkel meg kellett állapodniuk. A kiáltványban két fontos politikai gondolat jut kifejezésre. A térséget a két terjeszkedő nagyhatalom fenyegeti, Magyarországgal és az Erdélyi Fejedelemséggel együtt Lengyelország, és a német fejedelemségek is veszélyben vannak. Ez az egyik. A másik gondolat, hogy a török ellen csak több ország közös erejével harcolhatnak eredményesen.

Mennyiben tekinthető a *Querelae Regni Hungariae* Bocskai művének? Idők folyamán több hipotézis merült fel. Művelt írástudók vették körül: Péchy Simon, Alvinczi Péter, Kátay Mihály. Felmerült az is, hogy Bocatius írta, de vallatása alkalmával, amikor a szerzőről kérdezték, egyszerű „nem tudom” volt a válasz.¹⁵ Vallomásait természetesen kritikával kell fogadnunk, hiszen erősen megkínózták.¹⁶ Bocskai levelezéséből kiszűrhető gondolatok azt a feltevést erősítik meg, hogy a *Querelae Regni Hungariae* Bocskai műve, valószínűleg tollba mondta, vagy gondolatmenetét, érvanyagát közölte és munkatársai öntötték végleges formába. Bizonyos, hogy az ilyen kiáltványok sok toposzt és hagyományos sémát tartalmaznak. Korábbi írásai szerint is Bocskai kiforrott áttekinthetőséggel, nagy ismeretanyaggal rendelkezett Magyarországot európai helyzetéről és a játéktér lehetőségeiről. 1601 őszén Prágából, tisztességes rabságából Báthory Zsigmondnak írta: „*Magyarországot, mely egykor a törökök réme volt, ...nem a velük való barátkozással és a velük kötött szövetséggel lehet megvédelmezni, hanem a többi keresztény országgal együtt, ellenük szegzett erővel és bátorsággal*”.¹⁷ Ugyancsak a Kiáltvánnyal megegyező elveket fejt ki Bocskai Jan Zamoyskinak, Lengyelország főkancellárjának 1605. január 19-én írott levelében: A Habsburg Birodalom „*a török háború tetszetős ürügyén a mi leigázásunk után Lengyelországot is a Marsfórumra akarja vonszolni*”. Kassát ő azért foglalta el, nehogy a törökök vagy a tatárok prédája legyen: „*Úgy vélem, hogy ezzel az egész kereszténységnek s a lengyel republikának nem csekély szolgálatot tettem*”.¹⁸

A Kiáltvány ellen a császári udvar vesesen tiltakozott és mindent megtett, hogy a kapcsolatokat megakadályozza. Ennek ellenére Bocatius sikerrel tárgyalt a braunschweigi választófejedelemséggel, a magyar királyi trón elfoglalására is késznek mutatkozó IV. Frigyes pfalzi választófejedelemséggel és megalapozta a hosszú jövőre tekintő összeköttetést. Móríc hesseni tartománygróf meg-

értette Bocskai szándékait, a német fejedelmekkel együtt nagy része volt benne, hogy IV. Henrik francia király elismerte a magyarok súlyos helyzetét. Feltehető, hogy az ő révén jutott el a *Querelae Regni Hungariae* francia fordítása Párizsba.¹⁹ Ugyancsak további vizsgálatot kíván az a szűkszavú tájékoztatás, hogy a Majnán túli városban, Hanauban három napig Pieter Brederode, Móric orániai herceg, Németalföld kormányzójának követe látta vendégül.²⁰ A Magyarországra küldendő követségből azonban nem lett semmi, mert Bocatiust Northeimben császári elfogató paranccsal letartóztatták. Bocskai követét elfogták. Sem a kor politikájára jellemző eljárások, sem az idő rövidsége nem akadályozta meg azonban, hogy Bocskai ne érjen el néhány szerény sikert. Táplálta az érdeklődést, erősítette a protestáns országok szolidaritását és megteremtette későbbi elevenebb kapcsolatok alapjait. Mélyrehatóbb kutatásokkal nyilván megállapítható, mennyire segítettek ezek a tárgyalások protestáns unió formálódását. A nyugati orientációhoz mintegy hídként szolgált Bocskai lengyel politikája.

Miután a lengyel főkanclérral Bocskai felvette a kapcsolatot, III. Zsigmond lengyel királyt tájékoztatta céljaikról. Erre a király kijelentette: hajlandó közvetíteni a béketárgyalásokat. A határ menti biztonság érdekében eljáró lengyel követeknek Bocskai a Kiáltványtól némileg eltérő nyilatkozatot adott ki. Hivatkozott a két nép barátságára, és a nemesek sérelmeit, a rendi jogoknak érvényt szerző szándékát hangsúlyozta. III. Zsigmond lengyel király pedig fogadja a Wavel audienciás termében a Kátay Mihály vezetésével megjelenő Bocskai követséget. A követek utasításuk értelmében tájékoztatják a királyt, Bocskai fejedelem a két ország régi jó viszonyát kívánja folytatni. 1605 augusztusában a magyarországi szabadságharchoz hasonló programmal megalakul Sandomierz-i konföderáció.

Bocskai lengyel politikája élénken foglalkoztatta az Oszmán Birodalommal sikeresen kereskedő angol politikát. Különösen I. Jakab király főkincstárnoka, Lionel Cranfield kísérte figyelemmel, aki a Magyarországon is jó piaccal rendelkező yorkshieri karasia posztót forgalmazta.²¹ Nyilvánvaló, hogy a gazdasági kapcsolatok ösztönözték a politikát. A hegyaljai bor ebben az évszázadban hódítja meg a lengyel piacot és Bocskai maga is intézkedett, hogy Besztercebányáról rezeset küldjenek Lengyelországba.

Bocskai diplomáciája egyelőre annyit ért el, hogy a magyarországi katonai beavatkozásra Spanyolország, az Egyházi Állam és Anglia megtagadott bármiféle segítséget. A brandenburgi, a pfalzi választó, a württembergi herceg pedig más fejedelmekkel együtt kijelentették, hogy „*ad oppressiorum Hungarorum*” sem pénzt, sem katonát nem adhatnak.²² Közben Bocskai megállapodást kötött a havasalföldei és a moldvai vajdakkal.²³

A válság felszámolásához vezető első és legfontosabb lépésnek Bocskai az értelmetlen pusztításba fulladt török háború lezárását tekintette. Ide azonban a Habsburg dinasztia és Magyarország viszonyának rendezésén s a dinasztikus válság megoldásán át vezetett az út. Ebben Illésházy segítségére számíthatott. Téves az a beállítás, hogy Illésházy a békét, Bocskai a vég nélküli harcot képviselte. Bocskai hívta haza a fej- és jószágvesztés ítélete elől Lengyelországba menekült Illésházyt, és már 1605 májusában utasítást adott neki, hogy kezdje meg a tárgyalásokat. Tökéletesen egyetértettek, hogy a háborút le

kell zárni. Illésházy annyiban előnyvel rendelkezett, hogy a tárgyalásokon a császárt képviselő Mátyás főherceghez és legkedvesebb emberéhez, Cavriani Ottaviohoz régi barátság fűzte. Három békebizottság tárgyalt: a Habsburg központi hatalom, a Királyi Magyarország és Bocskai magyar és erdélyi fejedelemségét képviselő bizottság.²⁴ A béketárgyalások elfelejtett részlete, hogy a német fejedelemségek körében valóságos mozgalom alakult ki, hogy ők közvetítsék és garantálják a békét. A prágai udvar ezt elvetette, és az Egyházi Állam és Spanyolország mediátorsága mellett foglalt állást. Az elhúzódó béketárgyalások széleskörű diplomáciai érdeklődést keltettek, Anglia is figyelemmel kísérte.²⁵ Bocskai tehát minden kedvezőtlen körülmény ellenére, a magyar kérdésre irányította Európa figyelmét.

A korponai országgyűlés (1605. nov. dec.) ebből a szempontból is történelmünk rendkívül jelentős országgyűlése. A hajdúk letelepítése, a lengyel követség, a király állítólagos házassági ajánlata miatt²⁶ a békefeltételeket kialakító vitákra kevésbé figyelt a kutatás. A megoldandó kérdések a szomszéd országok kérdései is. A részletekre nem térhetek ki, de annyit feltétlenül szükséges kiemelni, hogy Bocskai törekvéseit leginkább a protestáns művelt nemesek és gazdag kereskedők reformokra és toleranciára nyitott csoportja támogatta. Elváltak a rendi sérelmi politikától, s támaszául szolgáltak Bocskainak, aki itt jelentette be „mind urak, mind nemeség...magok erszényéből 1-1 forintot fizessenek”.²⁷ Kötötték, hogy a békét „a német birodalom, a lengyel király, Csehország és az örökös tartományok” Morvaország és Szilézia, továbbá Lausitz garantálja. Hasonló módon vélekedett Ecsedi Báthory István országbíró is, amikor Bocskai véleményét kérte a Mátyás főherceggel való tárgyalásról. Kérjék vissza a koronát is, az országot a jó békével tarthatják meg és restaurálhatják, s ami a fő, biztosíték szükséges, hogy a megállapodást tiszteletben tartják. Ezzel nemcsak az országnak, hanem az egész „kereszténységnek *is szolgálunk*”. Nem túlzás tehát, hanem korabeli politikai konszenzust fejezett ki Bocskai megállapítva: „ez a béke nemcsak Magyarország javát és oltalmát, hanem az egész keresztény világ érdekét és hasznát szolgálja”.²⁸

A békefeltételeket Illésházy vitte nyolc hintó és 60 lovas kíséretében Bécsbe, ahonnan három évvel azelőtt éjjel szökve mentette életét. A béke szövegének első tervezete kemény harcok és érdekegyeztetések után 1606. február 9-én készült el. A június 23-án megkötött *Bécsi béke* megteremtette az alapot a protestánsok szabad vallásgyakorlatát, a katolikusok sérelme nélkül biztosító törvényhez, megerősítette az ország alkotmányát, integritását, rendezte az Erdélyi Fejedelemség államiságának, mint a magyar korona tagjának helyzetét. Legfőbb jelentőségét a nemzetközi garancia adta. Igaz, hogy Bocskai elképzelése nem érvényesült maradéktalanul. De a „megbékélést” szavatolták a felső-ausztriai, az alsó-ausztriai rendek, a stíriai hercegség, Szilézia, Csehország, Morvaország, Alsó Lausitz rendjeinek képviselői.²⁹ Elérte azt is, hogy a Zsitvatoroki békéhez vezető Habsburg-török tárgyalásokon megbízottja révén, mint közvetítő vett részt.³⁰

Összefoglalásként megállapítható: Bocskai egyetemes jelentőséggel harcolta ki a protestáns vallás szabadságát, a lelkiismeret szabadságát. Megvetette a változó Európá-

ban a két nagyhatalom között egyensúlyozó magyar politika alapjait, a térség geopolitikai helyzetéhez alkalmazkodó diplomáciával a közép-európai országok érdekközösségére építve. Felismerte, hogy a két nagyhatalom közé ékelődött és megosztott országnak nyugalomra, erőgyűjtésre van szüksége. Az Erdélyi Fejedelemséget és a Királyi Magyarországot a török támadások ellen kívánta megvédeni. Ugyanakkor viszonyát a Habsburg dinasztiával újra rendezve, garanciális békével kívánta biztosítani. A közép-európai országok összefogásával, nemzetközi kapcsolatrendszer kiépítésével a két nagyhatalom között az egyensúlyhelyzet kialakítására törekedett. Hosszú távon a Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség viszonyát *Testamentumi rendelkezésben* alternatív módon vázolta fel: alkalmazkodva a változó erőviszonyokhoz a magyarság mindenkori egységét fogalmazta meg.

Rövid két év alatt kialakított kezdeményezése nagy jövőre tekintett. A protestánsok igényét és jogát vallásuk szabad gyakorlására, beleértve az oktatás, belső önrendelkezés, s főleg a lelkiismeret szabadságát is, az általa lefektetett alapelveket fejlesztve tovább fogalmazza meg az utódok. Közép-Európa országainak konföderációja feltűnik Bethlen Gábor politikájában. A Vasvári béke után Zrínyi környezetében közös parlamenttel és kereskedelmi szerződéssel vázolják fel a közép-európai konföderáció tervét. Majd II. Rákóczi Ferenc 1704-1707 között a gyorsan változó katonai erőviszonyokkal számolva kezdeményezi a közép-európai országok konföderációját.

A hajdú letelepítő levél narrációjában a Nap mindent megvilágító erejére hivatkozik, a világmindenséget egyetemes „ragyogó gépezet”-nek, *ragyogó alkotmány*-nak nevezi, s ezt az égi, bibliai és univerzumi világméretűveti a társadalomra: „győzelmes Méltányosságot és Igazságot, mint a hajnal ragyogó fényét, mint a Nap vakító tündöklését mindenki szeme elé helyezte, és az igazakat a börtönből a szabadba, a sötétségből a világosságra és a rabságból az örök szabadságra juttatja”.³¹

Bocskai nagy műve, a garanciális béke a Vesztfáliai békének legfőbb alapelve lesz. Hogy a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség viszonyát külföldi hatalmak garanciájával rendezze a Habsburg Birodalom császárával, a magyar koronát is viselő uralkodóval igény és törekvés végig a század folyamán és II. Rákóczi Ferenc politikájában. Elméleti szinten majd Bibó István fogalmazza meg a megegyezéses békéről szólva, a 20. század szankcionális békéjével szemben, először 1934-ben, majd 1956-ban.

Ha a siker, a realista politika legfőbb meghatározója a folytathatóság igénye, akkor Bocskai kezdeményezése ma sem veszített időszerűségéből. Így általánosítható kijelentése Kassának. „Kegyelmetek szabadságának nemcsak oltalmazói, hanem tehetségünk szerint építói is akarunk lenni”.³²

Dr. R. Várkonyi Ágnes

JEGYZETEK:

¹ Az 1606. esztendőben történt Bocskay István magyar- és erdélyországi fejedelemnek Testamentumi rendelkezése in: Magyar gondolkodók 17. század. Válogatás, szöveggondozás és jegyzetek: Tarnóc Márton. Budapest. 1979. 17-18.

² Benda Kálmán, *Bocskai István*. Budapest. 1993. 148.

³ Makkai László, *Bocskai és európai kortársai*, Történelmi

Szemle, 1974. 483-494. – Sahin-Tóth Péter, *A francia külpolitika és a Bocskai felkelés*. In: A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Szerk.: Glatz Ferenc. Budapest, 1993. 123-133.

⁴ Makkai László, *Bocskai és európai kortársai*, Történelmi Szemle, 1974. 483-494. – Sahin-Tóth Péter, *A francia külpolitika és a Bocskai felkelés*. In: A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Szerk.: Glatz Ferenc. Budapest, 1993. 123-133.

⁵ Követségének iratai: Opera quae exstant omnia prosaica. Edidit Franciscus Csonka. Budapest, 1992. Rövid életrajzi összefoglalás: Csonka Ferenc Utószó. In: Bocatius János öt év börtönben (1606-1610). Sajtó alá rendezte Csonka Ferenc. Budapest, 1985. Újabb adatok Bocatiusra: Papp Klára. Bocskai Kassai fejedelmi udvara. In: „Nincsen nekünk több hazánk ennél...” Tanulmányok a Bocskai felkelés történetéhez. Szerk.: Ifj. Barta János, Papp Klára. Budapest, 2004. 121-146.

⁶ Szamosközy István történetíró kézírata. Közlétesítési és a jegyzeteket írta E Abaffy Erzsébet és Kozocsa Sándor. A magyar nyelvtörténet forrásai 2. Budapest, 1991, 185.

Károlyi Árpád, *Magyar Országgyűlési Emlékek. XI.* 1605-1606. Budapest, 1899.

⁷ Bocskai István *Levelek*. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította: Benda Kálmán. Európa Könyvkiadó-Kriterion Könyvkiadó, 1992. 135.

⁸ Tusor Péter, A barokk pápaság. Bp. 2004, 31-32. – Miközben Rudolf kisebb területről megközelítette a lehető legmagasabb jövedelmet. Vö.: Kenyeres István, I. *Ferdinánd magyarországi pénzügyigazgatási reformjai*. TSz. 2003.1-2. 90.

⁹ Bocskai Levelek, 136-137. 142.

¹⁰ Bocskai, *Levelek*, 139.

¹¹ Benda, 1955, 36. MOE, XI.

¹² *Querelae, excusationes cum protestatione Regni Hungariae praesertim partium superiorum coram Deo et toto orbe Christiano*. Kiadta Károlyi, MOE, XI. 168-184. Vö. Makkai, 1974, 487.

¹³ MOE XI. 168-184. Magyar fordításban: Benda Kálmán kiadásából közlöm, 1955.

¹⁴ Benda, 1955, 101.

¹⁵ Bocatius, Opera, 1992, 218., 221., 224., 227. Vö: Bocatius, 1985, 20. kérdés, 153,158.

¹⁶ A vallatóbiztosok jelentésében olvasható: „ezen a napon háromszor felcsigáztuk, a harmadik alkalommal hónaljában gyertyát égettünk [...] további kinvallatást rendeltünk el. Hatszor felcsigáztuk különbözőképpen, mégpedig először égetés nélkül, a többi ötször ismét gyertya égetésével [...] elégt sokáig égettük, körülbelül három egész órán át”. Bocatius, 1985, 178-179.

¹⁷ Prága 1601, október 5. Bocskai *Levelek*, 79.

¹⁸ Bocskai *Levelek*, 100-101, 103.

¹⁹ Sahin-Tóth, 1993. 123-124, 128. – Makkai, 1974.

²⁰ Bocatius, 1985, 38.

²¹ Anglia törökországi és lengyel politikájáról irodalommal: Várkonyi Gábor, Kolozsvár-Isztambul-London. in: Angliától Nagy-Britanniáig. Magyar kutatók tanulmányai a brit történelemtől. Szerk. Frank Tibor. Budapest, 2004. 73-88.

²² Károlyi, 203-204.

²³ Illésháznak, Medgyes, 1605. szept. 4.: „Radul is, a havaseli vajda, minden boérival együtt akar velünk élni, halni”. In: Bocskai *Levelek*, 172.

²⁴ 1. Trautsohn, Molard, Prainer Siegfried, Leichtenstein és Kremberg, 2. Thurzó György, Forgách Zsigmond. Szuhay István egri, Radovics Péter váci püspök, s a történetíró Istvánffy Miklós, 3. Homonnai György, Thurzó Szaniszló, Thököly Sebestyén és Batthyány Ferenc.

²⁵ Károlyi, 211-212. A spanyol király utasítása, MTA Kézirat-tár, Másolat, 1605. november-december között: PRO, 1606. július, SP/2 fol. 25.

²⁶ Károlyi, 413.

²⁷ Károlyi, 502-503.

²⁸ Ecsedi Báthory István országbíró véleménye, Ecsed, 1605. július 12. In: Iratok Bocskai István és kora történetéhez. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulójára. Sorozatszerkesztő Nyakas Miklós. A bevezető tanulmányt és az adattárat készítette Nagy László. Debrecen, 2005, 185. Bocskai véleménye. 1606 nov. 26.

²⁹ A szövegeket közli: Iratok, 2005, 192-214.

³⁰ A bécsi béketárgyalásokról: PRO, 1606. július, SP/2 fol. 25.

³¹ Bocskai István hajdútelepítő levele, Korpona, 1605. december 12. Latin eredeti: Horváth Sándor, A hajdúk közös címeres nemeslevele 1605-ből Turul, 1905. 4.sz. Vö: Benda Kálmán, A Bocskai szabadságharc. Bp. 1955, 124-125., és Sinkovics István, Magyar történeti szöveggyűjtemény II/1526-1790. Budapest, 1968, 338-344.

³² Kassának 1605. március 4. Bocskai, *Levelek*, 112.

Egyházi életkérdéseink és a hitvalló Bullinger válaszai¹

Bullinger magyar kapcsolatainak bizonyítékait és közvetlen hatását már felelmegettük többször is e konferencián. Egyháztörténetünk büszkén emlegeti, hogy többek között Honterusz, Belényesi Gergely, Fejértóy János, Huszár Gál, Szikszói Lukács, Thúri Mátyás, Melius Juhász Péter és Skaricza Máté is ebbe a körbe tartozott. Nem véletlen tehát az sem, hogy Fejértóy János így méltatja levelében: „Én uram Bullinger... Te... ezt a mi, részint bálványok tisztelése, részint a török szolgaság által nyomorgatott és számtalan babonától megtisztított magyar nemzetünket – hízelkedés nélkül mondva – a te tudós irataiddal, korunk más íróinál kiválóbban visszavezérelted a keresztyén vallás zsinórmértékéhez. Amely oknál fogva, a mindenható Isten után nagy köszönettel tartozik Néked Magyarország. Mert ennek következtében történt, aminek ez előtt még híre sem volt, hogy a szent tudománnyal megerősített hívők nemcsak Magyarországnak jelenleg a törökök hatalma alá vetett vidékein, hanem Tráciában, sőt még Konstantinápolyban is hallják a Krisztus evangéliumának hirdetését és hogy a szétszórott keresztyének szorongatott lelkiismerete megvigasztalódik.”²

Nem vitás tehát, hogy Bullinger egykor tanácsosa, kontroll-személyisége, referencia-embere volt az induló hazai protestantizmusnak.³ Meggyőződésem, hogy az 1551-ben eljuttatott levele „a magyarországi egyházakhoz és lelkipásztorokhoz” című iratán, valamint a II. Helvét Hitvallás fejezetén keresztül be is épült Bullinger látása, szemléletmódja és üzenete teológiai gondolkodásunkba, egyházi életünkbe és hitünkbe.

Reformatori gondolatai ma is tükröt tartanak elénk és sok-sok impulzussal ajándékoznak meg. Az ő válaszai elkészültek a maguk idején, de ma is megfontolásra érdemesek. Egyházi életkérdéseinkkel naponta találkozva olykor a stagnálásba befáradva kérdezem: Mik az akadályai a református hatástalanságunknak? Máskor meg a tettekre késztetéstől feszülve optimistán teszem fel a kérdést: Hol kellene változtatni ahhoz, hogy növekedés, fejlődés, élet következzen egyházunkban?

A megfaggatás után Bullinger nem marad néma... Szembesít reformációra váró deformálódásainkkal, sőt visszakérdez:

1. Őszinte hitetekre: egyház vagytok még egyáltalán a bibliai mérce szerint? – Nyelek egyet, s áftut rajtam, hogy itt az kérdez, aki a II. Helvét Hitvallás 17-18. fejezetében újra értelmezte a középkori evidenciákat: az egyház keletkezését és definícióját; az egyház egységét és megjelenési formáit; majd bemutatta az újra felismert krisztocentrikus egyházképet.⁴ Krisztuson tájékozódva derül ki, hogy

– Az egyház csak addig tévedhetetlen, „amíg megáll a Krisztus-Kösziklán és az apostolok meg a próféták fundamentumán.”

– Tulajdonságait is Krisztustól kölcsönözheti, amely nyilvánvaló az elnevezésekből: Krisztus jegyese, a Pásztor nyája, Krisztus teste.

– A torzulások is Krisztusban ismerhetők fel. Az emberi, hatalmi villongásokat és a klerikus hierarchia visszaéléseit csak Krisztus egyedüli főségének teljes elfogadása törli meg. Krisztus az egyház egyetlen főpapja. Csak az az uralkodó szorul rá, hogy helytartója legyen, aki távol van – Krisztus azonban jelen van az egyházban Szentlelke által! Ez szabályozza az alá- és fölérendeltséget, amelynek értelmében nincs semmiféle emberi elsőbbség az egyházban; ugyanakkor a Krisztus fősége húzza ki a talajt az anarchia alól is. Hitvallásunk még tovább megy, amikor „minden hatalmi igényt elutasít”.

De még van tovább is, hiszen megtanultam: az egyházat nem az egyháztagok minősége teszi igazivá, hanem a kegyelmi eszközök az igehirdetés és a sákramentumok tisztja jelenléte teremti meg. A reformátorok is vallották: *Extra ecclesiam nulla salus* – az egyházon kívül nincs üdvösség! – de ők nem felekezeten, hanem a Krisztus-test fogalmában gondolkodtak, amikor egyházzól beszéltek. „Nincs bizonyos üdvösség Krisztuson kívül, aki magát az egyházban adja a választottaknak” – mondja hitvallásunk. Ezt ma sem lehet úgy érteni, hogy a mi felekezetünkön kívül nincs üdvösség. Tehát a református embernek kerülnie kell az „üdv-sovinizmus”-t.

Bullinger lelkigondozói bölcsességgel járta körbe az egyháztagság kérdését is:

– *Nem alkalmaz hamis beszűkítést* azokra, akik nem tudnak Igét hallgatni és a sákramentumokkal élni. Egyháztagokként számol azokkal, akik „valamilyen elháríthatatlan okból kénytelenek akarataik ellenére tartózkodni tőlük vagy nélkülözni őket”⁵;

– az egyház tagjai azok a hit-fogyatkozásban szenvedők is, akik még nem váltak teljesen hitetlenekké, „akikben gyarlóságból (erőtlenésgből) való bűnök és tévelygések találhatóak” (mint pl. a tagadó Péter, a balgatag galaták, vagy a korinthusi gyülekezet esetében);

– vannak olyan idők is, amikor kihaltak tűnik az egyház, de „azért vannak Istennek ebben a világban ilyen sötét időkben is igaz imádói, még hozzá nem is kevesen...”

Az egyháztagság hamis beszűkítése mellett nem hagy afelől sem kétséget hitvallásunk, hogy „nem mindenki az egyházból való, aki az egyházban van”, vagyis találkozhatók – és találkoznak is – névleges, képmutató keresztyénekkkel. Bullinger azt nevezi képmutatónak,

„aki lelkében más, mint amit színlel külsőképpen beszédben, erkölcsökben és magatartásban. Lélekben szereti az emberi hagyományokat, a bálványokat, a hazugságokat és amik tetszenek az embereknek. Külsőképpen prédikálja Isten Igéjének az igazságát, ... eljár a szent közösségbe, hallgatja Isten Igéjét, él a sákramentumokkal, imádkozik az egyedül Istent segítségül hívó gyülekezettel, és vallja, hogy gyűlöli a hamis vallást.”⁶

A hitvallás a konkoly és a búza, illetve a gyalom példázatára utal (Mt 13,47kk; 13,24kk), amikor jelzi, hogy az egyház korszakában ez a kettősség elkerülhetetlen, de szintén a jézusi tanácsot követve inti is a híveket, hogy óvakodjanak az idő előtti ítélezéstől. Az egyház gyógyító közössége hitvallóvá és élő keresztyénné formálhatja a képmutatót, a névleges egyháztagot is. Ha Isten nem skatulyázta be a képmutatót, hanem ad kegyelmi időt és lehetőséget ad az egyik csoportból a másikba történő átkerülésre, akkor az egyház sem vesztheti el reménységét, s nem zárhatja ki, nem vetheti el és nem gyomlálhatja ki azokat, akiknek a kizárását vagy elvetését Isten sem akarja. „Viszont arra is éberem vigyázni kell – mondja a hitvallás –, hogy míg a kegyesek mélyen alusznak, az istentelenek erőre ne kapjanak és kárt ne okozzanak az anyaszentegyháznak.”

Így van ez nálunk?

– Bizony híjjával találhatunk, mert az igehirdetés válságjelei tartósan jelen vannak és bizonytalanság uralkodik a sákramentumok, főként a keresztség kiszolgáltatása terén.⁷

– Riasztó tünet a református egyház hierarchizálódása, a cím- és rangkorság.

– Kísért az egyház szűk körre szorítása, amelyet az jelez, hogy vannak lelkipásztorok, akik csak a gyülekezet „hívó magjával” kommunikálnak sok helyen, elindult az ekkléziola-képződés, és hol itt, hol ott lángolnak fel a kegyesség-érdekű és érdek-kegyességi harcok. Természetesen ez üdv-sovinizmust indukál: csak az üdvözülni, aki úgy hisz mint én. Ez a szektás gondolkodás egyik ismerető jege. A különböző kiscsoportok nem élhetnek gyülekezet-mellettségben, csak a gyülekezetben. Az ekkléziola-jelenség a szektaveszély egyik bázisává lehet! Vigyázzunk, hogy a csoport-alkalom ne váljon „istentisztelet-pótló” alkalommá!

Bullinger az egyházi szolgákról szóló fejezetben vallotta: Isten munkatársakat akar a Krisztus vezette egyházban. Két veszélyt látott Bullinger: egyesek lebecsülik, mások pedig túlzott fontosságot tulajdonítanak az egyházi szolgáknak. A *lebecsülés* azért bűn, mert az ember Isten eszközét utasítja vissza. Isten kívülről, emberek által is tanít, nemcsak belülről, a Szentlélek munkája által. A *túlbecsülés* pedig hatalmaskodást és önkényeskedést szül (laikus-klerikus ellentét). Itt azt kell hangsúlyozni, hogy Isten belülről is tanít Szentlelke által, amelyet a tanítást végző egyházi szolgák sem hagyhatnak ki a számításból.

A *kívánatos rend* elvi alapjaként fogalmazódik meg az *egyetemes papság elve* (1Pt 2,9). A maga körében minden hívő ember Krisztus elhívott bizonyoságtévője. Külön papi rendre nincs szükség⁸. A középkori pap-uralommal szembeállítja a II. Helvét Hitvallás az új hatalom-értelmezést. Az *egyház hatalma az Igében van*. Az élő Úr maga kormányozza népét Igéje által. Az egyház valamennyi tisztségviselője csupán az Ő igéjének szolgája. Ezért mindnyájuk hatalma „egy és ugyanaz a hatalom”, t.i. annak az Igének a hatalma, amelynek szolgálnak.

Manapság is megszívlelendő Wilhelm Niesel figyelmeztetése, amikor felhívja a figyelmet arra, hogy „nemcsak római klerikálizmus van, hanem református is, nemcsak ott van papuralom, hanem a mi táborunkban is. Ma mindenüvé befészkei magát, ahol a tisztségek viselői egyszerűen hivatali tisztségük alapján kormányoznak és saját tetszésük szerint járnak el; ahol zsinatok és presbitériumok határozatokat hoznak és elvárják, hogy azoknak pusztán azért engedelmessékedjenek, mert azok többségi döntés alapján jöttek létre. Az élő Krisztus egyházában nem az számít, amit egyes emberek, vagy akár a többség jónak lát, mert itt csakis ennek az Úrnak a szava érvényes. Persze, hogy van a zsinati határozatoknak tekintélye, de ez alárendelt jelentőségű. Mindig meg kell engedni azt, hogy egyes emberek, vagy egész testületek döntéseit Isten igéjéhez mérhessük és aszerint ítélhessük meg. Mert az Úr Krisztus nem klerikális szolgátságban tartott népet akar, hanem olyan szabad és élő gyülekezetet, amely ebben a világban minden tagjában Őneki szolgál.”⁹

– Büszkék vagyunk az egyetemes papság gondolatára, de hogyan egyeztethető össze ezzel a ma is általános gyülekezeti képlet, az ún. „*Einmann-system*”. Elfelejtődött az egyetemes papság elve, ami ellentétben áll azzal a gyakorlattal, hogy mindent a lelkész tud, és mindig a pap csinál, ami elhozta az egy-emberes egyházat... Ez fakadhat a halódásból: nincs alkalmas ember a lelkipásztor mellett?! De adódhat tudatos elnyomásból: a lelkész nem is tart igényt a kínáló tagok bevonására, közelengedésre. Érdemes így hitoktatókat, kántorokat, diakóniai és gyülekezeti munkásokat képezni? Van általános fogadó-készség a laikusok szolgálatára egyházunkban?

A közelmúlt egyháztörténetének egyik nagy tanulsága, hogy merjük széttartani az egyházban, a gyülekezetben a tisztségeket, s ne engedjük meg létrejönni a lelkipásztori tevékenység-koncentrációt, mert a lelkipásztori totális szerep előbb-utóbb elnyom minden alulról jövő kezdeményezést, s így rövid időn belül megöli a gyülekezeti aktivitást. Amire pedig a lelkész belefárad ebbe a totális szerepbe, addigra magányossága is totálissá válik. A gyülekezeti team-munka a jövő útja.

A tan- és életfegyelem perdöntő a református egyház-felfogásban, amelyben az egyházfegyelem a hit és erkölcs találkozási pontja. Az egyházi fegyelem abból indul ki, hogy a keresztyének a szentek egyességében élnek, amelyben fontos helye van a kölcsönösségnek, mert egymást intik, tanítják, vigasztalják. Krisztus egyházában a fegyelem a kötőszövet, az idegek, inak szerepét tölti be. Kálvin szerint „mindazok, akik vagy a fegyelem megsemmisítését kívánják, vagy visszaállítását gátolják – tegyék ezt akár szántsándékból, akár meggondolatlanságból –, bizonyára az egyház végső széttörlését mozdítják elő”.

Bullinger és Kálvin örökségével szembeesülve, bűnbánattal kell megvallanunk: Egyház- és tanfegyelmetlenségben él sok egyháztagunk. Ez a legsúlyosabb, jövőt aláásó tendencia. Nem újkeletű ez a bajunk. Makkai Sándor 1925-ben írta le a következőket: „szinte elismert gyakorlattá lett egyházunkban a tétlen elnézése, gyakran még presbiterek életében is olyan vétségnek, amelyek aztán egyházunkat fegyelmetlen, komolytalan, tekintély nélküli és semmibe se vett vendégfogadóvá alázták, amelybe mindenki beléphetett, mindenki csinálhatott, amit tetszett és otthagyhatta, amikor akarta. Szabad volt

benne nem hinni, magukkal kérkedni, nem áldozni, éktelel élettel fertőzni, szabad volt reverzálist adni, más felekezetek templomát és szokásait gyakorolni, egyszerűen minden szabad volt. De mindez azt mutatta, hogy az egyház megszűnt egyház lenni. Az oka is nyilvánvaló: az egyház attól félt, hogy ha rendet és lelki fegyelmet teremt, hívei elhagyják és a statisztikára dolgozó ellenfélhez csatlakoznak. [...] Kétségtelen, hogy a komoly fegyelem lelke csak a hitbeli megújulásból fakad, de ha egyszer az egyház tagjai öntudatára jutnak kálvinizmusuknak, azonnal hozzá kell nyulniok a menyország e kulcsához és a kirekesztés hatalmát törvénné kell tenniök az egyházban, a legszigorúbban szabván meg a visszafogadás feltételeit.”¹⁰

Mai rendezetlenségeink gyülekezetrombolók, ezért nincs áldás hosszútávon bravúros teljesítményeinken. Tanfegyelmi és egyházfegyelmi kérdéseink rendezése önmagában is missziói cselekmény lenne (egyháztagság, keresztesítés, erkölcsi anomáliák megszüntetése). Hogyan várjuk a felébredtek, visszatérők, megtértek gyülekezetben maradását, akik felnyílt szemükkel látják a kettős mércét, az erkölcsi lazaságokat, a személyválogatást, a következetlenségeket egyházi életünkben. Ők komolyan másra számítottak a gyülekezetben, s ennek a „más”-nak híre-hamva sincs! Csalódottan mondják: ha ez az egyház, akkor ebből nem kérek!

– Ide tartozik még a demokrácia-krisztokrácia gondolat közötti feszültség is. Ma a mi egyházunk is demokratizálódik, azaz népuralmivá kezd válni?! Belső rendezetlenségünk sokakat taszít, s távoltartja sok esetben az áldást. Krisztus mindenre kiterjedő, totális igénye kizár minden emberi totalitarizmust. Testületeink (zsinat, presbitérium, bizottságok) tagjai mindenkor Isten előtti felelősséggel kellene, hogy döntsének. Nem szabad a gyakorlati materializmus mennyiségi, finansziális elvének bedolgozni. A krisztokrácia rendezőelve a minőség!

– Bár zsinati feladatnak írja a hitvallás, de elég lenne, ha mi az egyházlátogatás alkalmával tudnánk érvényesíteni, hogy a „zsinatokon szorgalmasan meg kell vizsgálni a lelkipásztorok tanítását és életét”. Nem a papmarasztás kikopott divatját gondolnám visszahozni, de az is tűrhetetlen, hogy lelkészek sorra tönkre tegyenek gyülekezeteket, mert senkinek nincs bátorsága a „javíthatatlankat” eltávolítani.

– És végül: méltó a munkás a maga bérére – mondja a XVIII. fejezet utolsó bekezdése. E téren is vannak mulasztásaink. Megdöbbenő különbségek regisztrálhatók lelkipásztori megélhetés terén, amely olykor menlevél a másod-, harmadállás, a „mellékes” felvállalására, a hitoktatói óradíjhoz való görcsös ragaszkodásra, miközben lenne rá képzett ember... A hű egyházi szolga egzisztenciális biztonsága nem luxus, hanem apostoli jog (1Kor 9, 1Tim 5.).

Hitvallásunk tanítása üzenet arról, hogy meg kell haljaink Isten igényessége előtt, mert Ő többet vár tőlünk. Elvárja, hogy alkalmazzuk a bibliai és hitvallásos mércét magunkkal és egyházunkkal szemben.

2. a) Egyház és világi hatalom, keresztyénség és nemzet (II. HH XXX. fejezet)

Wolfgang Huber Bullinger-évfordulón mondott előadása felemlgette Zürichben a Barmeni Hitvalló Nyilatkozat V. tézisének és a II. Helvét Hitvallás XXX. fejezetének a rokonságát.¹¹ A Barth fogalmazta barmeni tétel-

ket és a reformátori hitvallásokat egy irányba mutatóknak értékelte 1967-ben Török István is, sőt az egyház konstantinuszi korszakának lezárulása utáni, életbevágóan szükséges korrekcióként értékelte azokat. Ezt a szemléletet érvényesítette a II. Helvét Hitvallás születésének 400. évfordulójára írt, a XXX. fejezetet elemző „Über die Obrigkeit einst und jetzt” című tanulmányában is, amely a Bullinger tanításának korhoz kötöttségéből két idézettel segít a kivezető utat megtalálni: az egyik Barth 1948-ban „A keresztyén gyülekezet az államrendek változásában” címen elmondott előadásának egy részlete, a másik a „régii hitvallás echoja”-ként hallható, de új formában, tisztán és örvendezve zendülő Barmeni Hitvallás 5. tételé,¹² amely a II. HH nyomán különbséget tesz az egyház és az állam funkciója között. Nem az állam egyház felé gyakorolt tevékenységéről beszél, hanem az egyház állam felé gyakorolt kritikusságát és építő felelősségét hangsúlyozza. Kiderül ebből a tételből, hogy mi a helyes munkamegosztás egyház és világ között. Az egyház semmiképpen nem válhat állammá az államban. „A Szentírás azt tanítja nekünk, hogy az államnak Isten rendelése szerint az a feladata, ... hogy ... a hatalom kényszere és gyakorlása által gondoskodjék a jogosságról és a békességről. ... – Az egyház (pedig) emlékeztet Isten országára, törvényére és igazságosságára, ezáltal a vezetőket és a vezetettek felelősségére.” „Elvetjük azt a hamis tanítást, amely szerint az államnak a maga sajátos megbízatásán felül az emberi életnek az egyetlen és teljes rendjévé kellene vagy lehetne lennie, és így az egyház meghatározását is néki kellene teljesítenie. Elvetjük azt a hamis tanítást, amely szerint az egyháznak a maga sajátos megbízatásán felül állami jelleget, állami feladatokat és állami méltóságot kellene vagy lehetne tulajdonítani, és ezáltal néki és állam egyik szervévé kellene vagy lehetne válnia.” (Barmeni Hitvalló Nyilatkozat V. tétel)

Arra bízta Bullinger, hogy a keresztyén gyülekezet imádkozzon a felsőbbbségért, mert ők aztán igazán imádságra szoruló! Az egyház éppen saját szolgálata végzésével vállal szolidaritást az állammal, s ennek első lépése az imádság. Imádság – elsősorban azokért, akik nem imádkoznak. Nem meghunyászkodás ez, hanem annak a megvallása, hogy a hatalmat gyakorló sem mindenható és fölöttük is létezik, él és uralkodik az uraknak Ura és királyoknak Királya!.

2. b) Keresztyénség és nemzet kapcsolatában is impulzust adó Bullinger szava, aki az Ézs 11,6-15-höz írja a következőket: „Krisztus egyházához nem illenek a nemzeti gyűlölködések, amelyekkel üldözi a német az olaszt és a spanyolt, a svájci a svédet, a francia az angolt, emez pedig a franciát és a skótot. A szerzetet által ki kell tisztítani az ilyen szégyenfoltokat.”¹³

Teológiai lelkiismeretünknek tiltakoznia kell a keresztyénség és nemzet kapcsolatát végtelenen leegyszerűsítő, radikalizáló szemlélet ellen, s ki kell mondani hitvallásunkhoz híven az átgondolt és megfontolt, demagógia-mentes álláspontot.

– Az evangéliumi igazság ügyében pl. úgy mondhatjuk ki, mint ahogyan azt Ernst Lange tette: „Nincs szükség arra, hogy neked bármit bemeséljenek sem a szektaprédikátorok, sem a világnézetek apostolai, sem a mindenkori világmegváltók, sem a gátlástalan egoisták. Ezek mindnyájan hamis képet alkotnak maguknak Istenről, a világról és önmagukról. Én, a mindenható Isten, a te ta-

nítómestered akarok lenni. Igazodj az én beszédemhez, mert az én igém igazság.” Vagyis óvakodnunk kell attól, hogy egyvonalba és azonos kategóriába kerüljenek a Krisztus páratlan, semmihez sem hasonlítható szenvedésével és halálával a „magyar nagypéntek”, a „magyar hiszekegy” és a „magyar Sion” szimbolikájának véráldozatai. Krisztus szenvedése csak vigasztalás lehet a szenvedők, a kereszthordozók és mártírok számára, de nem rokonesemény. Tudnunk kell, hogy történelmi nagyjaink hősiessége, vértanúsága, életük elvállalt hátratételei csak egy igen kis részét jelentik a keresztiútnak, s a megváltás krisztusi művének másságához nem férhet kétség. Előtünk a töviskoronás és minden romlásban győzelmet vett Krisztus megy, nekünk Őt kell követni.

– *A gyűlöletes szavak hallatán* eszünkbe kell jusson a Heidelbergi Káté 5. kérdésének tanítása: „Természet szerint hajlandó vagyok Isten és felebarátom gyűlölésére.” (5.k.) – De ha mi ebben a vonatkozásban engedelmeyeket teszünk, nem fogjuk felismerni, hogy keresztyén szempontból a faji harc és az osztályharc nagyon hasonló jelenségek s némák maradunk ott, ahol szólanunk kellene. Ezt a kísértést theologiai nyelven így fejezhetjük ki: a *iustitia civilis* olyan erős hangsúlyt kapott nálunk, hogy a *iustitia christiana* alig jutott szóhoz mellette vagy olykor egyenesen a *iustitia civilis* szolgálatába állítódott.”¹⁴ [sic! 1956. szeptember 12.!]

– „...az e világi események módfeletti felnagyításától csak a Biblia szándékának befogadása, az üdvtörténetbe való engedelmes illeszkedés menthet meg” – figyelmeztet Török István professzor. – Ez bizonyíthatja azt a keresztyén józanságot, amely a Biblia korszerű magyarázatának előfeltétele s egyben gyümölcse is. Barth az exegetának ezt a beilleszkedését így fejezte ki: a már meghallott isteni kijelentésre emlékezve, s a Kijelentés reményteljes váradalmában kell teljes történelmi, filológiai apparátussal kutatni az Írást. Ez nem valami sajátos 'pneumatikus' írásmagyarázat, hanem egyszerűen a Biblia intencióját követő, egyedül tárgyilagos írásmagyarázat.”¹⁵ Ebben a tárgyilagos írásmagyarázatban a választott népek vitathatatlan történelmi és üdvtörténelmi prioritása van, a Római levél tanítása szerint pedig ennek a kiválasztó szeretetnek különleges kontinuitása nem semmisíthető meg.

– *A nemzeti öntudat* józanságát akkor növeli a keresztyén hit, ha meglátatja, hogy a népiség az Isten iránti engedelmesség helye, a történelmi valóság mezeje, ahol végbemeget a megszentelődés folyamata, és amely az örökévalóság szempontjából átnemzetek állapot.¹⁶ László Dezső erdélyi teológus szerint: „Minden nemzetnek szüksége van arra a centripetális erőre, amelyet a széthúzó nemzeti társadalmon belül az egyház jelent. A nemzetnek szüksége van arra, hogy a történelmi lét fölötti isteni világgal szerves kapcsolatba kerüljön, hogy tagjai az élet igazi forrásából, igazi fényéből és erőtartalmából, Krisztusból táplálkozzanak. Ezt az igényt csakis egyházzellegét minden körülmények között élesen kidomborító, a maga különvalóságát mindennél jobban féltő egyház tudja biztosítani.”¹⁷

3. Bullingertől is megerősített küldetésünk ma az életszentség megélése a megszentelő Szentlélek erőterében. A globalizáció és a szekularizáció korában is a bibliai értékszemponatok bátor képviselése és példaadó megélése az Isten által elvárt feladatunk a saját köreinkben. Komolyan kell vennünk: ne igazodjatok e

világhoz...¹⁸ Bullinger, amikor a II. Helvét Hitvallásban a gyakorlati életről tanít, akkor a puritán életszemlélet újra vállalására ösztönöz: bibliai érték a tisztességes szegénység, a nem haszon érdekeltőségű feladatvállalás, a lemondás, az adósság elengedés, a megbékélés, az önkorlátozás, a mértékletesség és a megelégedettség. Érdekesen magyarázza Eugen Drewermann a Mk 1,13-at. Szerinte nem az a lényeges, hogy Jézus 40 napon át böjtölt a pusztában, hanem az, hogy csodálatos békességben és összhangban élt az anyagi világgal (vadállatokkal) és a mennyi világgal (angyalok szolgáltak neki). Ebben a textusban megjelenik az ökológiát is érvényesítő életmodell: nagyon egyszerű körülmények között (a pusztában), de kiegyensúlyozott összhangban lehet élni a földiekkel és az égiekkel.¹⁹

Erre rímel Bullinger böjtről szóló tanácsa: „Ha nem hagyunk megfelelő időt a külső vallásgyakorlatra, akkor attól bizonyosan elvonják az embereket a maguk ügyesbajos dolgai... A böjt a szentek imádságainak és minden erénynek támasza.”²⁰

Gyülekezeti tagjainknak (olykor lelkipásztoraink) életvitele és a hirdetett igazság közötti ellentét riasztó. Igen nagy a kontraszt a kimondott szó és a személyesen vállalt meggyőződés között. Ebben a helyzetben döntő üzenete van a megszentelődésről szóló reformatori tanításnak, amely a megszentelődést a hívők kétirányú harcaként szemlélteti: harc a bűnnel a testért és harc az ördöggel a világgal. Ebben a harcban döntő a kitartás. A lelki állóképesség fejlesztésében pedig az Isten törvényének jut főszerep, amely így a megszentelődés eszközévé válik. Az ebben tanúsított hűség eredményezi az önmegtagadó életet.

Az önmegtagadás gondolata folytatódik G. Voetius (1589-1676) munkásságában és teológiájában, aki után a régiek, a gyakorlati teológia kegyességgyakorlásra vonatkozó ágát *theologia asceticana* neveztek, amelyben ugyancsak az *oratio – meditatio – tentatio* triász jelent meg. Ezekben a keresztyén ember pozitív kapcsolata jutott érvényre a világgal. Azonban már Voetius tanítványai az aszkétika oldalára tették a hangsúlyt. A harmincéves háború után ebből sarjadt ki az az új és jobb lelkipásztori ethosz, amelyet J. A. Quenstedt (1617-1688) *ethica pastoralisként* jelölt, amelynek nyomán kibontakozott a pasztorálteológia protestáns irányzata. Ennek lett gyümölcse Claus Harms, Wilhelm Löhe és Hermann Bezzel munkássága.²¹

Egy időre ugyan eltűnik az aszkétika fogalma a protestáns teológia palettájáról, de századunkban R. Bohren²² ismét felszínre hozta, amikor az 1960-as években az evangéliumi aszkétikát mint gyakorlati teológiai feladatot felismerte és a tudományterület addigi felosztásába, mint sajátos munkaterületet illesztette be. Szempontjai a következők voltak²³:

1. Az aszkétika szándéka az, hogy az Ige által formálódó, Isten előtti élet kimunkálásán fáradozzon. Nem korlátozódik kizárólag csak a pasztorálteológia területére, mivel az minden keresztyént érint.

2. Kifejezetten szükséges azoknak a körülményeknek a figyelembevétele, amelyek között ma a hitet megéljük és szükséges egyszerű modellek kidolgozása, amelyek a struktúrákra nézve a minimumot, a teherbíróképességre nézve a maximumot tartalmazzák.

3. Elengedhetetlen előfeltétele ennek azoknak az életterületeknek a beható tanulmányozása, melyekben a ke-

resztyén existencia konkretizálódik és azoknak a kommunikatív kegyességi formáknak az ismerete, amelyek mai világunkban már adottak.

4. Az aszketikus teológia történelmi – empirikus – kritikai – konstruktív munkálkodás, s mint ilyen, lehet a gyakorlati teológia egy új formája. Minden, ami eddig főként a lelkipásztori tevékenység kutatására és tanítására tekintettel történt, annak ezentúl a laikusok kutatása és tanítása szemszögéből kell történnie, mert ők a holnap misszionáriusai.

Ezeket a téziseket R. Bohren a laikusok felé is képviseli, ahogyan azt pl. a Németországi Diákmisszió egyik konferenciáján is tette, amikor hallgatósága előtt a művészetéről és az aszkézisről meditatált²⁴. Ekkor hangzottak el frappáns definitív mondatai: „Aszkézis – lehet azzá a vezérfogalommal is, amely jelzi, hogy a keresztyénség ízetlenné vált sója hogyan nyerheti vissza erejét”²⁵. „Az ‘asz-kézis’ fogalmának lelkesítő ereje abban a még fel nem tárt lehetőségben rejlik, amelyet ígér”²⁶. „Az újjászületés következménye egy partneri viszony, egy paradox jellegű partneri kapcsolat a Lélek és köztem: a vezetést a Lélekre hagyom, s a Lélek újra meg újra arra készítet, hogy előbbre lépjek”²⁷. „Az újjászületés úgy változtatja meg az emberi egzisztenciát, hogy kiragadja elszigeteltségéből, és betagozza az új föld testvéri közösségébe, amely a jövőendő előképe: ‘Mi pedig, miközben fedetlen arccal tükrözzük vissza az Úr dicsőségét mindnyájan, ugyanarra a képre formálódunk át az Úr Lelke által dicsőségről dicsőségre.’ (2Kor 3,18). Az aszkézis ilyenformán az orca felfedése, a Lélek általi átváltozás emberi oldala.”²⁸ – „Az aszkézis az önnevelés eszköze, amelynek segítségével az ember magasabb fokra küzdi fel magát, és új szerepet talál magának, és ennek során talál rá igazi önmagára. S az igazi mester az önkorlátozásban ismerzik meg!”²⁹

A teológiatörténelmi vonulat e vázlatos bemutatásban is világos, de hiányos maradna a láncolat, ha nem fűznénk bele a magyar karikák közül is néhányat, mint pl. a sokat emlegetett Medgyesi Pál *Praxis pietatis*-át (Debrecen, 1636.), vagy a méltatlanul elfelejtett Nagy Szőlősi Mihály *Lobogó szövétnékét* (Kolozsvár, 1676), amelyből ha csak jelzésként is, de álljon itt egy rövid idézet: „Te azért Isten belső embere! Sanyargasd meg testedet s gondold meg, hogy az idő rövid, az ellenség serény, az akadály sok, a munka nagy s gondos, a számadás elszenvedhetetlen, a nyáj szilaj s fene, ha híven felelsz meg hivatalodnak, a megígért jutalom kimondhatatlan, azért legeltesz meghármaztatva, mint az Úr megparancsolta, úgy mint: Nyelvvél, Élettel, Pennával.”³⁰

Aztán ide sorolhatjuk még Szikszai György: *Mártírok oszlopa* című munkáját is 1789-ből (Pozsony, 1789).³¹

A XX. századból Révész Imre *Lelki kálvinizmus*³² c. cikke, illetve Sebestyén Jenő *A kálvinista életstílus kérdése*³³ és az *Aszketizmus és kálvinizmus*³⁴ című tanulmányai említhetők meg.³⁵

Elgondolkodtató vonulat ez, amely teológiatörténelmi és elvi-teológiai megalapozást kínál annak az igyekezetnek, amelyik széles mezőt átfogva keresi a biblikus spiritualitás, az egyházformáló teológus-lelkület, a következő keresztyén életmód útjait. A korábban már egyszer lendítő hatásokat adó tanítások mai átdolgozásra, hasznosításra ajánlkoznak.

Miért fontos ma az oratio – meditatio – tentatio triásza ma? Azért, mert gyülekezeti tagjaink kegyességi mintái kuszáltak, sőt nem egy esetben végletek tapasztalhatók.³⁶

Mi vesz körül bennünket? Mit szívunk folyamatosan magunkba a mai magyar társadalomból? A lazaság szemléletét, masszív igénytelenséget, lelketlen durvaságot, sziruposan slágerízű érzélgést, újjazdag sekélyeséget, video-idiótizmust, csekélyke olvasmányélményeket, minimális művészet-ismeretet, sokoldalú fantáziát-lanságot, érzelmi blokkoltságot, általános unalmat, munkát kiváltó becstelenséget vagy munkakerülést, a könnyebb utak előnyben részesítését stb. Ezek mellett már nem is sorolom az egyházból kapott ferde hatások csokrát, amelyek mind-mind hatással vannak teológusainkra és ránk is.

Bizony komplex nyomorúság-halmaz ez! Nem csodálkozhatnánk rajta, ha jelenlegi egyházi életünkre a laodiceai diagnózis mondatna ki: „Tudok cselekedeteidről, hogy nem vagy sem hideg, sem forró. Bárcsak hideg volnál, vagy forró! Így mivel langyos vagy, és sem forró, sem pedig hideg: kiköplek a számból” (Jel 3,15-16).

Mivel a világ sodrása oly erős, az egyházi közeg lelki egészsége pedig oly gyöngye, ezért sokkal több és elmélyültebb elcsendesedésre (*meditatio*), őszintébb Istenhez kiáltásra, bizonyosságban szólóbb imádságra (*oratio*), illetve bátor és folyamatos harcra van szükségünk a rafinált kísértésekkel szemben (*tentatio*).

4. Nagyobb hangsúlyt kell tennünk a hitvallás-magyarázat identifikációs szükségességére. E téren sokat tanulhatunk a 100 éve született László Dezsőtől, aki az erdélyi reformátusság két világháború közötti hitvallásos megújulásába azzal kapcsolódott bele, hogy beemelte a köztudatba és gyakorlattá tette a II. Helvét Hitvallás igehirdetési feldolgozását. Több elvi, eligazító írása és igehirdetési feldolgozást adó példája is megjelent a Református Szemlében „Hogyan prédikáljunk a II. Helvét Hitvallás alapján?”³⁷ címmel. Elvi kiindulópontja az a meggyőződés volt, hogy „a hitvallás nem más mint az egyház legmagasabb testületének közös írásmagyarázása, bizonyágtétele arról, hogy hogyan tett benne bizonyosságot a Szentlélek a hit legfontosabb kérdéseiben.”³⁸

A hitvallás prédikálásához adott alapelvei a következők voltak:

a) A hitvallás alapján tartott igehirdetésnek is az Igén kell alapulnia, amelyet alapigeként választ az igehirdető, de itt is a textus alapos exegéziséből kell kiindulni.

b) Meg kell állapítani a textusban lévő témát, amely nem más, mint a textusban rejlő főgondolat.

c) „Hitünk szerint az egyház eddigi történetében sehol sem közelítette meg a maga igehirdetésében, a hirdetett Igében az írott Igével való kapcsolatot olyan mértékben mint éppen a II. Helvét Hitvallásban vagy a Heidelbergi Kátéban. Ez a fölismerés teszi a hitvallási iratokat az egyházban tekintélyekké. A hitvallás szövege tehát kijelöli azt a bibliai anyagot, amelyet a tervezetben megadott textus alapján prédikációmba beledolgozhatok. Elöttem, az igehirdető előtt prédikációt tart, hogy annak meghallgatása után kezdjek a gyülekezetemnek Igét hirdetni.”

d) A hitvallás alapján tartott prédikáció haszna az, hogy ráirányítja a figyelmet néhány elhanyagolt szempontra, mint pl.:

– mennyi mindenről nem prédikáltunk még!;

– a teljes Igét prédikáljuk, hiszen „a hitvallás minden fejezete mindmegannyi ablak, amelyen át magát Krisztust láthatjuk;

– amikor a hitvallás alapján prédikálunk, akkor a magunk egész hitbéli mivoltát mérlegre tesszük és tisztulhat az oda nem való elemektől a gyülekezet hittudata;

– kidomborodik az igehirdetés egyházi beszéd jellege és megmutatkozik, hogy milyen gazdag a mi közös hitünk;

e) A *Hogyan segít az igehirdetésben a II. Helvét Hitvallás?* című, 1967-ben megjelent tanulmányában a fentiek túl még arra is figyelmeztet, hogy „rá kell mutatnunk a hitvallás hiányosságaira, a teljes Igének azokra a vonatkozásaira, amelyek megítélésünk szerint nem kellő súllyal, külön tételekben foglaltatnak benne a hitvallásban”.³⁹ Ez a kitétel teszi egyértelművé, hogy László Dezső hitvallásossága semmiképpen nem hajlik konfesszionalizmusba, hanem a Szentírásból való jobbra taníttatás II. Helvét Hitvallásból megtanult elve alapján mérlegeli hitvallásunk korhoz kötöttségét és hiányosságait.

László Dezső homiletikai öröksége, a tanító igehirdetés és a hitvallásosság komolyan vételére inti a mai kor igehirdetőit. A tanító igehirdetés a reformatori örökség része. Amikor a protestáns egyházak ezt az igehirdetési műfajt eltékoztolták, akkor mindig mélypont jött, amikor megbecsülték, akkor azzal a hitbéli megmaradást szolgálták. Amikor manapság szembe találja magát az egyház a „vallások piacán” egy szinkretista vallás és világ-felfogással, vagy a hamis ökumenizmust zászlóra tűzve az általános kereszténység szölamáival, sokféle szektásággal, politikai és társadalmi messianizmussal, szabados demokráciával, globalizációval, információdömpinggel, technikai robbanással, testkultusszal, sztár csináló emberimádattal, és még sorolhatnánk..., akkor nem csoda, ha a történelmi egyházak tagjai között fenyeget a gyülekezetek tagjainak identitás krízise.

Fel kell vennünk a többfrontos harcot a tunyasággal, s ehhez új módszerek, megközelítési módok szükségesek. Alkalomról alkalomra láthatjuk, hogy a régi, sztereotíp evangélizációs módszerek határfoka gyenge.

Bibliai analfabétizmusban élünk, amely kommunikációs zavarokat idéz elő: nem értjük egymást, az alapfogalmak, a Kánaáni nyelvezet idegen.

A „dubito ergo sum” (kétkedem, tehát vagyok) korszakában élő emberhez nem lehet felkészületlenül közeledni, mert az törvényszerűen azonnali lelepleződéssel jár. Pannenberg: meg kell találni a harmadik utat a szekularizmus és a fundamentalizmus között. Ez pedig a hit és az értelem közötti szövetség megújításának útja. A hitnek igazságigénye van.

Nem elég a kampányszerű vagy egyszeri „vallásos élmény”, hanem a sziszifuszi aprómunka, a kitartóan folyamatos vezetői (lelkipásztori) munka vezet a kereső emberek gyülekezeti meggyökeresedéséhez.

Vékonyka és sekélyes a felnőtt nemzedékek keresztényen hitismerete. László Dezső figyelmeztetése éppen ezért nagyon időszerű. Szükséges korról-korra kidomborítani az igehirdetés tanító jellegét, hogy az így kapott immunanyag védelmet adjon és megszilárdítsa az igaz hitet.

5. Bullinger a protestáns ökumené építője volt, a közös vallástétel hangsúlyozója. Példaszerű, ahogyan az egyetemes egyházban tudott gondolkodni, evangéliumi katolicitással és egyháztörténelmi kontinuitást vállalva. Egyházmentő volt, ezért lett a reformáció egyik ütköző-

pontja a középkori római katolikus teológiával szemben az egyháztan. (Ebben ma sem állunk másként!) Bullinger hitvallásából kitűnik, hogy mennyire más a reformáció önértelmezése. Vádként fogalmazódott meg a reformáció ellen, hogy az az egyház ellen támadt. Rásütötték, hogy „egyházmentességet” akar létrehozni. Ezzel szemben csak úgy lehetett védekezni, hogy reformátoraink nyilvánvalóvá tették: a reformáció nem általában a vallásos élet átalakítását tűzte ki célul, hanem az egész keresztény egyház helyreállításának gondolata irányította, ezért tusakodtak, szenvedtek, küzdöttek, különben egy kényelmesebb, takaréklángon égő reformációval is megelégedhettek volna⁴⁰. Karl Barth szerint a protestantizmus nem az egyház ellen, hanem az egyházért protestált. Nem szétrombolták, nem is akarták mással helyettesíteni, hanem azt akarták, hogy az egyház végre legyen igazán egyházzá! Hitték azt, amit Tavasz Sándor költőien így mondott: „az evangélium örökké új borának Istentől rendelt tömlője az Anyaszentegyház.”⁴¹

A protestáns egymásrautaltságot érző és értő pápai református teológiai tanár, aki oly sokszor belenézett „az annyiszor kipellengérezett Luther lelki arcába”⁴², Török István Dogmatikája külön fejezetben hangsúlyozza a teológia protestáns jellegét. Az evangélikus és református hitvallások egybehangzó megállapításaira, azonos irányú felismeréseire, a reformátorok tanulságos elhatárolódásaira mutat rá, miközben felemlíti a széttagoltság figyelmeztető tényeit. A protestáns íz megtartására éppen ez a széttagoltság figyelmeztet Török István szerint háromszorosan is:

a) az emberi gyarlóság megakadályozta protestáns egység hiánya lehetetlenné teszi a protestantizmus világhatalmi törekvését, hogy „ne a római világegyház mintájára szervekedjünk és rendezzük be egyházi életünket, s egyik protestáns egyház se politikai-hatalmi eszközökkel építse magát, hanem lelki eszközökkel szolgálja az igét”;

b) a Biblia megértésében mutatkozó különbségek megakadályozzák az elbizakodottság kialakulását, hogy mint protestánsok „ne tekintjük a Biblia megértését reformátoraink által elintézettnak, hanem valamennyien összefogva küzdünk a Biblia teljesebb értelmezéséért”;

c) a reformáció ellenére is megmaradó pápás egyház léte, a protestáns széttagolódás és a szekták kiválása állandó figyelmeztetés: „ha egyszer kiszabadultunk a hagyományok nyűgéből, vigyázzunk, hogy ugyanolyan megkötött hagyományt ne csináljunk a reformációból, vagyis őrizzük meg protestációnk evangéliumi jellegét.”⁴³

E hármas örökség megfontolásán túl a protestáns jelleg jellemzője még a felekezeti konzervativizmus visszahívásának igyekezete, a konfesszionalizmustól való elhatárolódás.

A most jubiláló Tőkés István többször is megtette ezt a különbségtételt és képviselte is. „Konfesszionalizmus”⁴⁴ című írásában például így: „Az Ige, a centrum, a konfesszió lényege sose válik kérdésessé, de kivétel nélkül kérdéses mindaz, amit református módra mi magunk mondunk az Igéről, vagyis ami nem tartozik a szoros értelemben vett centrumhoz és annak megvallásához. Néhány terminus technikus igénybevételével így is kifejtethető: változatlan marad a sola revelatio, a solus Pater, a solus Filius Christus, a solus Spiritus, a sola Scriptura, a sola gratia, a sola fide és a sola Ecclesia. Viszont nem lé-

tezhet a sola scientia, a sola administratio ecclesiastica, a sola lithurgia, a sola praedestinatio és hasonlók. Ez utóbbiakra nézve lehetségesek a kisebb-nagyobb eltérések, azaz jogosultak a régi értelemben vett feletkezeti különbözőségek és különállások, hiszen az adiaforák világához tartoznak. Az előbbieket tekintetében viszont nincsenek érdemi különbségek, lévén szó bennük a változhatatlan Kijelentésről és annak megvallásáról: konfessziójáról.”⁴⁵

Manapság terjedőben van az általános vallásosság, s a félreértett ökumenére hivatkozva oktalan egybemosások következnek be. Ezért a közös vallástétel nagyhorderejű megmutatkozásaira törekedve, két irányban is vigyáznunk kell. Egyrészt óvakodnunk kell a hamis öntudatkeltség veszélyeitől, másrészt le kell lepleznünk a hagyományba merevedés látszatait. Egyik sem kerülhet oda a protestáns hitvallás helyére, mert „a felekezeti konzervatívizmus a múltból, a hitvallás pedig az Igéből táplálkozik.”⁴⁶

* * *

A fenti öt témakör csak töredékesen tudja visszaadni, hogy Heinrich Bullinger nem csak egykor volt tanácsosa, kontroll-személyisége, referencia-embere a hazai protestantizmusnak, hanem ma is létezőnk Bullinger látásával, szemléletmódjával és teológiai gondolkodásmódjával felülvizsgálni egyházi életünket, teológiai irányultságunkat és saját hitünket.

Ifj. Fekete Károly

JEGYZETEK

- 1 Elhangzott Nagyváradon, 2004. november 18-19-én, a Királyhágómelléki Egyházkerület által rendezett Bullinger Emlékkonferencián.
- 2 Erdős Károly: *Bullinger Henrik és Fejérvény János levelezése*. Debrecen. 1913. 8.
- 3 Fejérvény János, bécsi magyar kancelláriai titkár 1551. március 26-án írt levelére, amelyben Bullingertől vigasztaló, bátorító iratot kért, 1551 júniusában írt válaszlevelet. Megjelent: *Henrychi Bullingeri Epistola ad ecclesias Hungaricas earumque pastores scripta. MDLI – Bullinger Henrik levele a magyarországi egyházakhoz és lelkipásztorokhoz 1551. A Magyarországi Református Egyház Jubileumi Kiadványa 1967. Ref. Zsinati Sajtóosztály Bp. 1967.*
- 4 A hitvallás krisztocentrikus egyházképet ad, amelyben ismét helyre kerülnek a középkori egyházban elferdült dolgok. A fejezet ezen a ponton a *solus Christus* elvet érvényesíti, amivel Bullinger egy mélyen biblikus megalapozottságú, tiszta és végérvényes magyarázatot adott.⁴ Erre az igazságra csodálkozik rá Vályi Nagy Ervin, amikor azt írja: „Nem az egyház tartalmazza Krisztust, hanem fordítva. Az egyház Isten világgal való cselekvésének (a Krisztus-eseménynek, az üdvességének) eszköze. Nem önmagában van, létezik, hanem „Krisztusban”, az ő testeként. – Az újszövetségi *szoma* (=test) fogalom pedig világosan mutatja, hogy itt nem misztikus entitásról van szó, hanem arról a közegről, amelyben, amelyen át Krisztus ki akar lépni a világba. A *szoma Christou* (= Krisztus teste) nem fizikai vagy metafizikai fogalom, hanem sokkal inkább esemény, amelyben a történeti Krisztus – a követők léteiben és szavában – találkozik a világgal.” (Vályi Nagy Ervin: *Minden idők peremén*. EPMSZ Basel/Budapest 1993. 264.)
- 5 Ld. Tőkés István: *A Második Helvét Hitvallás magyarázata*. Kommentár Bullinger Henrik művei alapján. Kolozsvár 1968. II. kötet 31.

6 U.o. 35.

7 Utóbbihoz ld. a *Református Egyház és a Teológiai Szemle* 1994-1995. évi hasábjain lefolytatott keresztség-vitát és értékelését: Ifj. dr. Fekete Károly: *A keresztséggel kapcsolatos tanulmányok kritikai összefoglalása*. Teológiai Szemle 1995. 363-371.

8 Az Újszövetség sem ismert ilyet. (Vö. Luther: *Az egyház babiloni fogságáról* c. művével.) Nincs szükség a két irányú reprezentációra (a pap képviseli Istent a nép között, a népet Isten előtt, áldozatot mutat be). Krisztus mint főpap betöltötte és megszüntette a papi tiszteletet. Isten és az ember közé nem állhat senki: az ember közvetlenül megállhat Isten előtt. A II. Helvét Hitvallás különbséget tesz papság és egyházi szolgálat között, mert nem mindenki hívott az egyház nyilvános szolgálatára, azonban nem engedi meg azt, hogy elvi különbséget tegyünk a kettő között. Az előbbi minden keresztyén közös dolga, az utóbbi nem. Az egyes gyülekezeti tagokat Isten különböző adományokkal ruházta fel, ezért a feladataik is különbözőek. Új elnevezés a pap helyett a lelkipásztor, aki tudományos képzettségű, elhívott és kiküldött szolga, feladata az egybegyűjtés, a kormányzás és fenntartás. Beszédesekek az újszövetségi képek, ahol Krisztus szolgálóként úgy jelennek meg mint Isten titkainak sáfarai vagy mint a kapitányukra tekintő evezősök (*hüperetai*). „Az egyházi szolga azt a parancsot kapta, hogy egészen és minden tisztében ne a maga akaratának kedvezzen, hanem csak azt hajtsa végre, amit utasításul kapott az Urától.”

9 Wilhelm Niesel: *A II. Helvét Hitvallás jelentősége a reformáció egyházai számára*. Teológiai Szemle 1967. 136.

10 Makkai Sándor: *Öntudatos kálvinizmus*. SDG Kiadás Bp. 1925. 35-36.

11 Wolfgang Huber: *Die Kirche muss künftig das Glaubensstemma ins Zentrum rücken*. Bullinger habe die „freie Predigt des Gottesworts” verteidigt, sagte Huber im Zürcher Rathaus. „Man kann die Freiheit von Theologie und Verkündigung, die eine unmittelbare Folge aus der Bindung an das Wort Gottes darstellt, als einen Grundzug in der Haltung Bullingers wie der Theologischen Erklärung von Barmen ansehen.” Kurz und aktuell zugespielt: „Die Erneuerung der Kirche braucht eine klare Theologie.” In: www.livenet.ch/www/index.php/D/article/189/16986

12 Glauben und Bekennen – 400 Jahre Confessio Helvetica Posterior. Hg.: J. Staedke. Zwingli Verlag Zürich. 392-407.

13 Tőkés István közölte a *Református Szemle* 1975/368. oldalán.

14 TIREL I. 8. d. 51. – Török István: „Tájékoztató feleletek a Holland Református Zsinati küldöttség kérdéseire” című feljegyzés, amely a holland zsinati küldöttség és a debreceni teológiai tanári kar 1956. szeptember 12-i megbeszéléséről maradt fenn.

15 Török István: *A megértett Ige*. Év nélkül. Kézirata: TIREL I. 8. d. 51.

16 A népiség teológiájához ld. K. Barth: *Kirchliche Dogmatik III/4*. (1951) 323-334.

17 László Dezső: *Nép, nemzet, lelkipásztor*. Két előadás. Debrecen. 1942. Igazság és Élet Füzetek 28. 14.

18 Pl. a forgalomban lévő gyermekjátékok 70%-a, a reklámok és filmek 90%-a erőszakra, háborúzásra, vagy szükségtelen luxus életmódra és környezetszennyezésre tanítanak.

19 Teológiai Szemle 1993/5. 272-273.

20 II. HH 24., 185-186.

21 Manfred Seitz: *Praxis des Glaubens*. Vandenhoeck-Ruprecht. 1978. 52. és 219.

22 Rudolf Bohren: *Praktische Theologie*. In: Einführung in das Studium der evangelischen Theologie. 1964. 25kk.

23 Ismerteti Seitz is: E. Jüngel – K. Rahner – M. Seitz: *Die Praktische Theologie zwischen Wissenschaft und Praxis*. Chr. Kaiser. München. 1968. 78-79.

- 24 Rudolf Bohren: *Böjt és ünnep. Meditációk művészetéről és aszkézisről.* A Református Zsinati Iroda Doktorok Kollégiuma Főtitkári Hivatalának kiadása. Budapest. 1988. Fordítot-ta.: Ablonczy László és Szabó Csaba.
- 25 U.o. 56.
- 26 U.o. 57.
- 27 U.o. 67.
- 28 U.o. 68.
- 29 U.o. 69.
- 30 Nagy Szőlősi Mihály: *Lobogó szövetnek – Kolozsvár, 1676 –*, megjelent Bp. 1937. 8.
- 31 1996-ban újra megjelent a Harmat és a Koinónia kiadó közös gondozásában.
- 32 Hit és élet 1. szám
- 33 Kálvinista Szemle. 1925. okt. 10. 24. 31.
- 34 Kálvinista Szemle. 1928. ápr. 14. 21. 28, máj. 5.
- 35 Megjelentek: *Magyar református önismereti olvasókönyv.* Kálvin Kiadó. Bp. 1997. Szerkesztette: Németh Pál.
- 36 Ezek a minták nem csoda, hogy ilyenek, mert csupán leképezései egyházunk jelenlegi lelki állapotának. Ld. ehhez: Ifj. dr. Fekete Károly: *Az oratio – meditatio – tentatio triásza a lelkészképzésben.* In: „Sola Scriptura...” Tanulmányok dr. Nagy Antal Mihály tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. Sárospatak. 2000. 147-156.
- 37 László Dezső: *Hogyan prédikáljunk a II. Helvét Hitvallás alapján?* Ref. Szemle 1951. 17-23. Az 1951. évi vasárnap délelőtti istentiszteletekre a II. Helvét Hitvallás magyarázatát tűzte ki az Erdélyi Ref. Egyházkerület. A hitvallás 30 fejezete alapján 45 prédikáció textusát és témáját jelölték ki. László Dezső minta prédikációit ld.: Ref. Szemle 1951. 94-100; 254-259.
- 38 László Dezső: *Hogyan prédikáljunk a II. Helvét Hitvallás alapján?* Ref. Szemle 1951. 19.
- 39 László Dezső: *Hogyan segít az igehirdetésben a II. Helvét Hitvallás?* Ref. Szemle 1967. 29.
- 40 Tavasz Sándor: *Református keresztyén dogmatika.* Cluj-Kolozsvár. 1932. 139.
- 41 U.o.
- 42 Török István: *Luther-idézetek római katolikus kézen.* Pápa, 1937. 4., ld. még u.ő. *Luther és Biblia.* Pápa, 1934.
- 43 Török István: *Dogmatika.* Free Universitz Press Amsterdam 1985. 26.
- 44 Tőkés István: *Konfesszionizmus.* Református Szemle 1984/98-103.
- 45 Tőkés István: *Konfesszionizmus.* Református Szemle 1984/102-103.
- 46 Protestáns hitvallás. Protestáns Szemle 1938/357.

Keresztyén értékrend közvetítése a médiában

(Az előadás elhangzott a Protestáns Újságírók Szövetségének Közgyűlésén az Ökumenikus Tanács Székházában 2006. június 15-én. A szerző a Baptista Egyház elnöke, a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának alelnöke. A szerk.)

A hiteles tájékoztatás bibliai alapfeltételéről az újszövetség első egyháztörténésze Lukács evangélista - aki civil foglalkozását tekintve orvos is volt – a következő követésre méltó elvet vallotta: „*Miután sokan vállalkoztak már arra, hogy tudósítsanak bennünket a köztiünk beteljesedett eseményekről, úgy, ahogy reánk hagyták azok, akik kezdettől fogva szemtanúi és szolgálói voltak az égnek, magam is jónak láttam, hogy miután eleitől kezdve mindennek pontosan utánajártam, sorjában megírjam azokat neked, nagyrabecsült Teofilus, hogy azokról a dolgokról, amelyekről tanítást kaptál, megtudd a kétségtelen valóságot...*” (Lukács 1:1-4)

A kommunikáció Isten egyik nagy ajándéka, amit a bűn ugyan megrontott és összezavart, de Isten kegyelme megtisztíthatja és helyreállíthatja. Ő ajándékozta meg az embert a kommunikáció képességével. Nincs még egy lény a földön, amely képes gondolkodni, információkat fölfogni és továbbadni, a szellemi világ dimenziójában tájékozódni. Isten adta azt a képességet az embernek, hogy a kommunikáció nem csak egyszerű közléssé váljon, hanem a kapcsolatteremtés lehetőségének eszköze is legyen.

A kommunikáció alapvető és legfontosabb eszköze a beszéd. Ez számunkra először is Isten beszédét, az Igét jelenti, „*amely által minden lett*” (János 1:3) Ez „*az ige testté lett és közöttünk lakott*” (János 1:14) Az első és legfontosabb dolog tehát, hogy halljuk Isten beszédét. Ugyanakkor az embert a másik emberhez is a beszéd viszi közel. A beszéd a legfontosabb kapcsolatteremtő „médium”.

A kommunikáció másik fontos eszköze az írás. Az írás nemcsak rögzíti a szót és gondolatot, hanem üzenet

közlésére is alkalmas a térben és időben egymástól távol lévő emberek és korszakok között. Ennek a közlésnek a „non verbális” (nem szóbeli) módja a „jeladás”. Figyelmeztetés a közelgő veszélyre, vagy az öröm kifejezésére.

A kommunikációt forradalmasító fontos eszköz a könyvnyomtatás volt. Ez megsokszorozta a gondolatátadás lehetőségét. Nemcsak az ember gondolatának átadását, hanem az Isten gondolatának, az Igének az átadását is. A Biblia mind a mai napig a legnagyobb példányszámban kiadott könyv a világon.

A 20. század második fele az „információ robbanás” időszaka. A nyomtatott sajtó mellett megjelenik a hanghullámokat rögzítő és továbbító berendezések, rádió, magnó, telefon. Majd nem sokkal ezután a képek rögzítésére és továbbítására alkalmas eszközök, a fényképezőgép, a „távolba látó” televízió, videokamera és videomagnó. Napjainkban pedig a számítógépek, mobil telefonok, digitális adatrögzítő és továbbító készülékek. Műholdas adatátvitel eszközei, mellyel a lakott föld minden sarka másodpercek töredéke alatt elérhető. Ezek között napjaink kommunikációját az internetes világháló forradalmasítja.

Ma az írott és elektronikus médiumok behálózák az egész világot. Rendkívül gyorsan jut el a „hír”, különösen a „rossz hír” a világ egyik végétől a másikig, és szinte megállíthatatlannak tűnik ezzel együtt a gonoszság terjedése.

Az egyháznak és a keresztyéneknek az a feladata, hogy a tömegkommunikációs eszközök igénybevételevel vigye a „jó hírt”, az evangéliumot és mutassa fel az Isten Országának erőit. Ma már nem élhetünk a tömeg-

kommunikációs eszközök nélkül. Ha jól élünk vele, akkor áldást jelentenek, de ha visszaélünk velük, akkor átokká válnak. Ma még inkább az írott sajtó áll elsősorban az egyház rendelkezésére. Ezek többsége azonban belterjes. Nem jut a széles néptömegek tudomására az evangélium.

Az elektronikus médiában is egyre több szerepet kap az egyház. Az elmúlt másfél évtizedben az egyházak is korlátozott helyet kaptak a közszolgálati médiában, aminek természetesen örülünk. Nincs azonban birtokában egyetlen egyháznak sem egy olyan csatornának, ahol folyamatosan közölhetné bibliai látását. Talán nincs messze az idő, amikor sokkal nagyobb lesz az elektronikus sajtó szerepe az egyház életében, mint manapság. (Lásd a nyugati, de különösen az amerikai keresztyén adások jelentőségét, amit műholdas közvetítéssel és az Internet segítségével hazánkban is nyomon kísérhetünk.) Ezzel együtt persze az egyház felelőssége is megnő.

Keresztyén adót, vagy csatornát jelenleg felekezeti közönséggel célszerű létrehozni, de igyekezni kell arra, hogy a különböző hitvallási és kegyességi irányokat ne mossa össze. Erre jó példa a Magyar Evangéliumi Rádió (MERA), vagy a többségében keresztyén adásokat sugárzó Pax televíziós csatorna jelenlegi működése. Gondolkozhatunk viszont első lépésként egy önálló Internet rádió létrehozásáról.

Számítanunk kell arra is, hogy az elektronikus tömegkommunikációs csatornák privatizálása és szaporodása egyre több lehetőséget biztosít az új vallási csoportok és tanítások terjedésének. Ezeknek az újabban alakult felekezeteknek a tanítása, látványos istentiszteleti liturgiája komoly kihívást jelent a történelmi egyházak számára is. Nem feltétlenül a szembenállás, vagy az ellenségeskedés hangján kell velük konkurálni, hanem hitelesen, a bibliai igazságokat következetesen védelmezve, egyre vonzóbb formában kell felmutatni az egyetemes keresztyén értékeket.

A keresztyén média egyik fontos feladata az, hogy ne hagyja magát elragadtatni az általános, világi média módszerei által. Az a napjainkban tapasztalható sztárkultusz, és az üzleti világ diktálta látványkultusz (show business) rendkívül idegen és követhetetlen az egyházi média számára. Ehelyett őrizze meg és erősítse az emberi méltóságot. Tartsa tiszteltben Isten szépnek és jónak teremtett világát és mutassa be az emelkedett erkölcsi érték szerint gondolkodó és cselekvő hívő embert.

A keresztyén egyházi kommunikáció főleg abban különbözik minden más tömegtájékoztató programtól, hogy nem hiányozhat belőle az „örömhír”, az evangélium. Nemcsak a szavakból, de a magatartásból, a lelkületből is ki kell érződnie.

Az apostolok Jézustól arra kaptak felhatalmazást, hogy: „Menjete el, tehát és tegyetek tanítvánnyá minden népet.” (Máté 28:19) Ezt követően úgy indultak el, hogy nem tudták, milyen messzire kell elmenniük, és hogy ott milyen emberekkel találkoznak.

Ma a modern média „összezsugorítja a világot”, olyan az egész világ mint egy „globális falu”, ahol egy másik kontinensen élő ember közelebb lehet hozzánk, mint a „falszomszédunk”. A média beviszi az otthonunkba a világ eseményeit – sajnos többnyire csak a rossz híreket –, de alkalmas arra, hogy a magányosság, vagy betegség és egyéb okok miatt bezárkózottaknak az evangélium örömhírét is elvigye.

Az eszközök azonban magukban nem elegendők, gyakran megtörténik, hogy a rájuk zúduló sok rossz hírtől az emberek még jobban bezárkóznak. Az igazi kommunikáció nemcsak közöl, hanem közösséget is terem. Az egyházi adásoknak be kell tölteni azt a szerepet, hogy megtalálja az utat azok felé, akiket másképpen nem érhetne el. Legyen azoknak társa, testvére, akiknek egyébként „*nincs embere*”, aki baját, gondját, betegségét megértené és segítene rajta.

A média akkor szolgálja a jó keresztyén misszió ügyét, ha bemutatja a rászorulónak, hogy hol található, és ki az az ember, aki kész társukul szegődni. A rádióban vagy televízióban hallgatott ígértetés, legyen bármilyen színvonalas, nem pótolhatja a gyülekezeti közösségben hallgatott ígét. Némelyeket talán még el is vonhat a templomi istentisztelettől, és nem bevonják, de kiszakítják a gyülekezet életéből.

A média felelős lehet a társadalom erkölcsi torzulásaiért, amikor előre megfontolt érdekek miatt olyan értékrendet közvetít, amely messze áll a normális emberi értékektől. Amikor szűrő nélkül zúdítja a rossz híreket a nézőkre, hallgatóságra. Még nagyobb a baj, ha a tömegkommunikációs eszközök, üzleti érdekből, olyan „*művész*” alkotásokat sugároznak, amelyek terjesztik, reklámozzák, vagy egyenesen tanítják ezeket a torzulásokat.

Sajnos az egyház nem emeli fel kellőképpen tiltakozó szavát ezen torzulások ellen. Nem hangzik elég erőteljesen, messze-hangzóan az egyház prófétái szava, az egészséges társadalom védelme érdekében. Az egyháznak pedig hallatnia kell szavát minden olyan jelenséggel szemben, amely ellentmondásban van Isten Igéjével, a 10 parancsolattal.

Többek között, például a „*ne ölj*” parancsolattal kapcsolatban, az emberi életet semmibe vevő játékfilmek ellen. Háborúk és fegyverkezés ellen. Nemzeti, faji gyűlöltre uszító, izgató hangvételű eszmék és ideológiák ellen. Az egyre erősödő „*erőszak hullám*” ellen. Naponta gyilkosságokról, leszámolásokról, öngyilkos merényletekről, robbantásokról, a gonoszság terjedéséről hallunk. Ez csak fokozódik a horror filmek tömkelegének bemutatásával, amelyek meggyőződés szerint egymásra is kölcsönhatással vannak. Az egyházaknak minduntalan figyelmeztetnie kellene híveiket, hogy elvből ne nézzenek ilyen filmeket és lehetőség szerint gyermekeiket se engedjék ilyenek „*alkotások*” közelébe.

Ugyanilyen határozottsággal kell a „*ne paráználkodj*” parancsot semmibe vevő média ellen is szót emelnünk. Itt rá kell mutatni az egyre inkább elharapódzó szexuális aberráció következményeire. Riasztó tény, hogy az *abortuszok* száma leginkább a tizenéves lányok között növekszik leginkább. A legújabb súlyos torzulás a művi meddővé tétel alsó korhatárának leszállítása, amely újabb lépés a „*nemzethalál*” riasztó fenyegetésének bekövetkezéséhez.

A *lány- és emberkereskedelem* témája is egy olyan ügy, ami miatt fel kell emelnünk a szavunkat. Az egyre nyíltabb *prostitúció* és annak következménye sem hallgatható el, hogy az AIDS és más veszedelmes betegségek terjedése, amelynek következményeként sok fiatal (lány és fiú) jövőbeli családi életének lehetőségeitől fosztja meg örökre magát.

A *szingli* életmód, és a házasság szent kötelékét alábecsülő alkalmi párkapcsolatot, vagy régi nevén, a *vadhá-*

zasságot legalizáló tendenciák terjedése ellen is föl kell emelni szavunkat. Az ilyen kapcsolatokban megszületendő gyermekek és a válások miatt egyre szaporodó *válás-árvák* tömegesen jelentkező problémája tragikus következményekkel jár a jövő társadalmá számára.

Olyan társadalmi torzulások ezek, amelyekkel kapcsolatban az egyházaknak fel kell emelnie „*prófétai*” szavát, és hirdetni kell akár a szószékekről, akár a sajtó vagy elektronikus hírközlő eszközök útján Isten igéjének minden korszakban időszerű üzenetét.

Az egyházi médiának kritikát kell gyakorolnia a *mindenkori kormányzat és mindenkori ellenzék* minden politikai megnyilvánulása ellen, amely sérti az alapvető emberi együttélés erkölcsi rendjét. Ugyanakkor erősíteni kell minden olyan megnyilatkozást és döntést, bármely oldalról történik az, ami jó az egész társadalom számára. Nem jó, ha az egyház, vagy egyházi médium valamelyik párt uszályába szegődve politizál. Az egyház hangozthatja szavát politikai kérdésekben is, de nem szabad pártpolitikát folytatnia.

Az egyháznak kritikát kell gyakorolnia a vallási torzulásokkal szemben is. Le kell lepleznie a valóságtól távol álló, nyilvánvaló „*képmutatást*”. Ha szükséges, konfrontálni kell a maradisággal menő túlzott „*tradíciótisztel*” és „*konzervatívizmussal*” szemben. Hiszen az egészséges keresztyénség nem konzervatív. Jézus Krisztusnak az Isten Országáról szóló evangéliuma a leghaladóbb, és a legjobb értelemben vett „*forradalmi üzenet*”, amely minden korszakban időszerű és korszerű.

Szembe kell fordulni a vallási téren is jelentkező *liberalizmussal* és ebből eredő *szektássággal* is. Azokkal szemben, akik az egyházon belül egyfajta farizeuskodó elitnek hiszik magukat. Akik a Biblia szellemétől idegen „*fundamentalizmusra*” hivatkoznak ugyan, de nagy előszeretettel ítélik le lelki göggel mások felett. Olyan „*törvényeskedő*” csoportosulásokkal szemben, akik az evangéliumtól távol álló, maguk alkotta, szűklátókörű szokásjogaikat szeretnék másokra is rákényszeríteni. Vagy éppen így, a Biblián túllendülő szélsőséges, önmagát „*karizmatikusnak*” nevező elhajlásokkal szemben is.

A Bibliára támaszkodva szeretettel és nagy szelídséggel, de következetes meggyőződéssel, a Szentlélek erejével és bölcsességével kell időnként vitába szállni ezekkel az irányzatokkal, de nem szabad ellenségnek tekintünk személy szerint senkit sem közülük.

Dr. Mészáros Kálmán

A TÉMÁHOZ FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLT IRODALOM:

1. William L. Rivers – Cleve Mathews: Médiatika. Budapest, 1999.
2. Szárszói füzetek 4. : Egyház, társadalom és kommunikáció. Budapest, 1996.
3. Ökumenikus Tanulmányi Központ: Média és etika. Budapest, 1996.
4. IGEN Katolikus Kulturális Egyesület: Keresztyénség az interneten. Budapest, 2002.

KITEKINTÉS

1956-os egyházi helyzet Észak-Magyarországon

A magyarországi egyházak felekezeti és ökumenikus körben sokféleképpen emlékeztek meg az 1956-os Forradalomról és Szabadságharcról az 50 éves évforduló alkalmából. Az elhangzottak közül az alábbiakban két előadást közlünk: Ágoston István előadását, amely a Doktorok Kollégiuma tudományos ülészakájának egyháztörténelmi és ökumenikai szekciójában a Magyar Reformátusok V. Világtalálkozója alkalmából, Debrecenben 2006. augusztus 24-én hangzott el. Gerhard Sauter „visszaemlékezései” pedig a Világtalálkozó záró rendezvényeként nyilvántartott program keretében október 20-án a Ráday Kollégiumban – amelynek házigazdája a Dunamelléki Református Egyházkerület volt – gazdagította a jelenlévőket. A szerk.

„Támadj föl édes hazám, te megalázott, porba tiport, elhagyott, Mártírok hite óvjon minket, míg el nem jön a rég várt ünnep. Emeljétek föl arcotok! Mire várunk, magyarok!”¹

A magyar történelem tele olyan bizonyosságokkal, amelyek szerint győztesként is lehet nagy vereséget szenvedni, és súlyos véres esemény is lehet a holnap diadalának kezdete. Az 1956-os események is olyan történések voltak, amelyekből a holnap diadalai születtek. 1956-nak az egész világra szóló üzenete volt. A magyarok vére újrázta fel Európa és az egész világ közvéleményét – minden szándékos elhallgatás ellenére – mint az ellenreformáció idején a gályarabok halált megvető bátorsága és önfeláldozása. 1956. olyan nemzeti megmozdulás volt a magyarság történetében, amely mint a magyar nemzet

történetének utolsó nagy eseménye az egész világnak üzent, s amelyre az egész világ valamilyen formában válaszolt. Olyan erkölcsi tőkét teremtett a magyarság ezzel magának, amelyből évtizedeken keresztül élt.

Dicsőség a legyőzötteknek !²

1. Történelmi előzmények

A második világháború előtti propaganda a demokrácia „Kánaánját” ígérte a kommunizmust váróknak. A nagybirtokok felosztását, de utána a parasztság a Tsz-ek napszámosa lett. A gyártulajdonosoktól elvett gyárak tu-

lajdonlását, de utána a dolgozók az állam proletárjaiként, éhbéret gürcölő ipari munkások lettek. A beígért Kánaán nem érkezett meg, nem következett el.

A becsapottak egy darabig túrtek, vártak, majd elégedetlenség ütötte fel a fejét Erre rendőri beavatkozások, félelemkeltés, letartóztatás, deportálás volt a felelet. A Szovjet típusú diktatúra. Budapestről 12 748 személyt telepítettek ki. Az internáltak száma összesen: 22 577 fő.³ A felelősséget mindig másokra hárították a kivitelezők. Legbiztosabb ellenszer az erőszak maradt, amit a Magyarországon állomásozó Szovjet csapatok őriztek éberen. A „Kánaán”-hoz az út, a kommunizmus építésének előrehaladásával, a vallás gyökereinek kellett volna elhalni. Ez a jelenség azonban nem következett be. A következően módszerváltozás történt. Az egyházat belülről kívánta meggyengíteni, mivel így az egyház vezetőségére jobban tudott befolyást gyakorolni, mint a hívekre.

Az ideológiai ígéretessel már a pártban sem mentek sokra. 1953-tól megjelent 1956-ra megerősödött a reformot követelők hangja. Az elviselhetetlenné vált a helyzetet a párt irányításával működő Írószövetség fogalmazta meg. Budapesten a Petőfi-kör, Debrecenben a Kossuth-kör. Ebben az időben Németországban már munkáslázadások törtek ki. A lengyelországi Poznanban munkástüntetést vert szét a szocialista hatalom. A budapesti egyetemen az ifjúság körében pedig létre jött a MEFESZ, a Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége, amely október 23-án délutánra a Bem szoborhoz hívta társait, a lengyelek iránti szolidáris tüntetésre.⁴

Itt indult el és innen folytatódott 1956 emlékezetes forradalma. A fiatalok gyűléseket tartottak a miskolci, a pécsi, a soproni egyetemen, és valamennyien a MEFESZ-hez csatlakoztak.⁵ Ezekhez felzárkóztak más társadalmi rétegek, szervezetek és a különféle gyárak, üzemek dolgozói, majd egy szívvel-lélekkel az egész nemzet.

2. Az egyházi megújulás igénye

A Magyarországi Református Egyházban is nőtt az elégedetlenség. 1956 nyarán megújulási igény lépett fel, a szándékosan megerősített egyházban, amit előmozdított az Egyházak Világtanácsa Központi Vezetőségének Galyatetőn megtartandó ülése. Ez magában hordozta azt a feltételezést, hogy a külföldiek feltétlenül találkozni óhajtanak a magyar kommunista állam- és egyházvezetés által teljesen mellőzött, illetve nyugdíjazott református püspökével, Ravasz Lászlóval. A püspök felkészült az esetleges találkozási lehetőségre és nézeteit Memorandumában összefoglalta, amit megküldött az Állami Egyházügyi Hivatalnak és az Egyetemes Konventnek.

1956 nyarán más irányból is helyzetértékelés történt a református egyházban. Lelkészerterkezetek, egyházmegegyei gyűlések, presbiteri határozatok foglalkoztak a egyház helyzetével. Összeállították a Református Megújulási Mozgalom Hitvallási Tételeit, amelyet 160 lelkész aláírásával megküldtek az Egyetemes Konventnek. A Konvent Elnöksége október 27-re tűzte ki ennek tárgyalását, amit azonban az események már elsodorták.

A működő Református Megújulási Mozgalom az egyház régi vezérét Ravasz Lászlót kérte fel annak lelki irányítására, aki a kérésnek eleget tett.⁶

A miskolci lelképásztorok sem nézték tétlenül az egyház és a Tiszáninneri Kerület elerőtlenedését. Memorandumot fogalmaztak, azt sokszorosították és 1956. szeptember

24-i dátummal megküldtek valamennyi egyházközség lelkészi hivatalának. A dokumentumot az alábbi miskolci lelképásztorok írták alá: Kóris Lajos alsóvárosi, Nagy József avasi, Kádár Zoltán csabai-kapui, Fodor Lajos felsővárosi, Ilosvay Ferenc martintelepi és Dr. Szilágyi István tetemvári lelképásztorok. A Memorandum felsorolja a legfontosabb tennivalókat, a törvényesség felülvizsgálatát, a misszió akadályoztatásának elhárítását stb. Negyedik pontjában a Tiszáninneri Egyházkerület visszaállítását követeli, hangsúlyozva azt, hogy a korabeli megszüntető intézkedés a Tiszáninneren elsorvasztását mozdította elő.⁷

Nem maradt tétlen a Sárospataki Theológiai Akadémiai volt professzora Koncz Sándor sem. Egyébként is a professzor igen érzékenyen reagált minden egyházi és politikai eseményre. Már az 1956. nyári berekfürdői lelkészkonferencián napirenden tartotta a lelképásztorok óhaját a Tiszáninneri Kerület visszaállítására és más egyházi sérelmek orvoslására nézve. Erről előadást tartott: „A sárospataki és a budapesti Theológia kapcsolatai” címmel. A tanulmányt megküldte a Magyar Dolgozók Pártjának, az Elnöki Tanácsnak, a Hazafias Népfrontnak az Állami Egyházügyi Hivatalnak és Péter János Tiszavidéki református püspöknek, aki az események hatására már akkor pozitív hozzáállást tanúsított.⁸

Ezeket figyelembe véve az Észak-Magyarország-i református szellemi hozzáállás meglehetősen előrelépést mutatott fel, de a római katolikus egyház sem hallgatott az egyházi sérelmekről.

A római katolikus egyház nagy mártírjának közreműködésére is sor került 1956. októberében. Mindszenty József hercegprímás, akit közel egy évtizede, 1948-ban letartóztattak, bebörtönöztek és azóta különféle fogságban és őrizetben tartottak, mikor eljött 1956. októbere nem maradt tétlen. A népfelkelés oldalára állt honvédsereg kiszabadítva a főpapot, Budapestre hozta, ahol november 3-án rádióbeszédben szözl az ország római katolikus híveihez.

Nem így volt Grösz József kalocsai érsek, aki Horváth János Á.E.H. hivatalnokának jelentése szerint, november 3-án Mindszentyvel összeveszett, majd október 25-én tartott rádiónyilatkozatában a felkelőket fegyverletételre hívta fel. Ezek viszont nem hallgattak az érsekre. A forradalom tovább terjedt és erősödött.⁹ Még legyőzve is győzött !

3. Egyházi részvételek 1956-ban

Az 1956. évi forradalmat a magyar nemzet legszebb szabadságharcának tartom – állapította meg Ravasz László püspök – Nem fogadom el az október 23.-i határnapot, amelyet a kormány önkényesen állapított meg.¹⁰

Valójában ettől sokkal, de sokkal korábban kezdődött ez a forradalom. Akkor, amikor a felkelők még az elemi iskolákban tanulták azokat az értékeket, amelyekért felémelték szavukat, vagyis 15-20-25 évvel azelőtt. Mert ennek a forradalomnak a résztvevői 1956-ban többségükben még 1945. előtti iskolákban tanulták a „kötelező hit- és erkölcsant”. Ott sajátították el a hazaszeretetet, az imádságot, a szabadságot, a függetlenséget, az érték való kiállást és harcot. Ezért tudták településeik hőseinek szobránál lelkesen énekelni a Himnuszt és elszavalni a Nemzeti dal-t. Ezek a szellemi kincsek jutottak érvényre 1956-ban. Azóta sem volt ilyen felkelés Magyarországon.

Észak-Magyarország népe korábbi történelme során rendszerint az elsők közt csatlakozott az egész nemzetet érintő megmozdulásokhoz. A Rákóczi-szabadságharc idejében is itt bontották ki leghamarabb a fejedelem által átadott zászlókat és innen indultak el a szabadság kivívására Rákóczi kurucai.

Így volt ez még 1956-ban is. A Budapesten megindult a mozgalom, de Észak-Magyarországon talált legelőször aktív követőkre, az eszmének, a szándékok gyakorlati kivitelezőire. Itt alakították meg leghamarabb a Munkás Tanácsokat, melynek vezetője Földvári Rudolf volt. A testület, mint a felkelés legfőbb intézkedő szerve önvédelmi feladatokat látott el. A rend, és a fegyelem őrei voltak, a biztonság intézkedő letéteményeseiként álltak a mozgalom élén. Itt követelte a vasgyári munkás-ság a Szovjet csapatok kivonulását, itt alakították meg tiltakozásul a sztrájkbizottságokat, továbbá Miskolcon és Salgótarjánban tartotta magát legtovább a munkás ellenállás 1956 vérbefojtása után. Az egyházak is itt nyújtották az első anyagi támogatását a népfelkelés megsegítésére.

A Borsodi Református Egyházmegye lelkésztestülete október 30-án levelet írt a megyei Munkás Tanácsnak, amelyben őszinte megbecsüléssel adóznak mindazoknak, akik önfeláldozóan harcoltak és most dolgoznak a nép szabadságáért, függetlenségéért...., a magyar szabadságharc borsodi áldozatainak segítségével való együttérzést úgy is kifejezi, hogy erre a célra húszezer forintot ajánl fel. Budapesten a paraséti presbitérium szervezett hasonló akciót, ami aztán tovább gyűrűzött országos méretekben.¹¹

A miskolci lelkészek 56-os népfelkelésének támogatását kárhoztatta később, 1963-ban írt jelentésében a B.A.Z. megyei Állami Egyháziügyi előadó, amikor budapesti Grnák Károly nevű főnökének küldött titkos jelentésében arról számolt be, hogy: „Nagy József volt avasi lelkészvezető a munkás tanács idején azt a papi küldöttseget vezette, mely 25 000 Ft gyors segílyt ajánlott fel a szent forradalom segítésére.¹²

4. Az 1956-os felkelés egyházi támogatói

Dr. Szilágy István Miskolc-tetemvári lelkész, Ilosvay Ferenc martintelep lelkésszel együtt tagja volt a B.A.Z. megyei Munkás Tanácsot felkereső egyházi delegációnak, mely támogatásáról biztosította a forradalom vívmányaiért küzdő politikai erőket.¹³ Sok éven át tartott feje fölött függőben lévő egyházfegyelmi ügy emiatt

Mezőkeresztesen Arday Janka László a Munkás Tanács aktív tagjaként tevékenykedett. Sőt gondolt helyben a felekezeti iskola visszaállítására. Szilvássy János a másik ugyancsak mezőkeresztesi református lelkész, szintén tagja volt a testületnek, s mint értelmiségi támogatta annak munkáját.

Vattán szolgáló Falucskai Benjáminné református lelkészfelesége részt vett a Munkás Tanács gyűlésein és tanácsaival segítette munkájukat.

A baktakéki szolgatárs Vajtó István azt tette szövé, hogyha a földosztás megtörtént, miért tömörítik újra közös gazdaságokba azokat, akik földet kaptak. Felemelte szavát a Szovjet katonai megszállás miatt is.

Szalaszenden Medgyasszay László ref. lelkész a népfelkelés elvi támogatásáról szólt a településen, mint elvi irányító tevékenykedett.¹⁴

Alsószuhán Nagy László lelképásztor a gyermekek vallásos iskolai nevelésének szükségességére figyelmeztette a szülőket. Figyelmeztetést a szülők meg is fogadták.

Vizsoly református lelkésze Kovács Lajos otthonaikban kereste fel a híveket és tájékoztatta őket az országban folyó eseményekről. Közben hívogatót a templomba és az ott tartandó összejövetelre. Az alkalmakon tájékoztatást nyújtott az országot megszálló katonai erők tevékenységéről. Hangsúlyozta a Magyarországot megszálló idegen seregek kivonását és az ország függetlenségét. A Munkás Tanács elnökhelyettesi tisztségét töltötte be. Később rendőrségi felügyelet alá helyezték.¹⁵

A gönczi református lelképásztor Madarassy Kálmán magatartása és állásfoglalása volt a legfeltűnőbb. Állásfoglalása a leghatározottabb ellenérzést váltotta ki az államhatalom képviselői részéről.

Az 1956. évi forradalmában ha valaki lelkész valami csekély mértékben is részt vett, a megtorlást az Állami Egyháziügyi Hivatal a 600 Ft-os állami fizetés megvonásával büntette. Az imént említett lelkészeket is ezzel büntette az állami hivatal. Mikor azonban ennek az elvnek a fenyegető demoklesz kardját Madarassy Kálmán leleplezte az uralmon lévő Párt össztűzét zúdított rá. A róla szóló jelentés így hangzott:

„Kulákok, földbirtokosok, katonatiszt, ellenforradalmárok közt van Madarassy Kálmán. Legaktívabb ellenséges tevékenységet az egyházi reakció részéről tapasztalunk – írja jelentésében a járási titkár – Madarassy Kálmán gönci református pap nem régen azt prédikálta, hogy az egyház nincs rászorulva az állami segélyre, az egyház erősebb mint az állam, mert az állam szovjet kölcsönöket vesz föl. Abaújszántó 1958. Február 24. Mika István járási titkár.¹⁶

Madarassy Kálmán lelképásztor Istenbe vetett hite nem tört meg és nem szégyenült meg.

Taktaszadára október 28-án hozták a hírt, hogy egy a településről elszármazott leánykát, Misley Emesét a miskolci rendőrkapitányság előtt egy AVH-s puskagolyó halálra sebesítette és meghalt. Emlékére megszólaltatták a taktaszadai harangokat. Leszámolás nem volt a községben, mert a párt vezetői nem éltek vissza hatalmukkal. Oravec nevű titkár állt a helyi megmozdulás élére, amely abból állt, hogy az iskolás gyerekek, a tanítók vezetésével nemzeti zászlók alatt nemzeti dalokat énekelve felvonultak a hősök emlékművéhez, ott énekeltek és szavaltak.

Sőt egy Daruka nevű Miskolcra odamenekült AVH-s főtisztnek sem görbült meg a haja szála sem.

November 2-án – mikor más, több hősi halottja volt a felkelésnek, – Taktaszadán az elesett hősök emlékére gyászistentiszteletet tartottak. A prédikáció a Róm 12,14-ről szólt, és mivel nem volt gyászlobogója a gyülekezetnek arra gyűjtést rendeztek. Erre a célra 700 Ft folyt be.

Mikor a Szovjet haderő vérbefolytotta a magyar forradalmat, november 5-én 5 orosz páncélos rohant át Taktaszadán. Felkészültek a legrosszabbra, de csak átfutottak és megszállták a közeli Taktahidakat. Az egyik ottmaradt őrizni a hidat. Egy kapatos szadai magyar hazafi, egy levente puskával elindult, hogy leszereli a behemót harci gépet, de józan társai lefogták és bezárták a Tanácsháza pincéjébe, amíg kijózanodott.

November 11-én istentiszteletet tartottak. Az Ige a Zsolt 38-ról szólt: Téged várlak, Uram, Te hallgass meg, Uram!

November 26-án a szomszéd lelkész fia Kiss Áron jelent meg Taktaszadán. Búcsúzni jött. Elmegy a hazából. Egész éjszakát átbeszéltek.

December 2-án a taktaszadai presbitérium – és bizonyára legtöbb presbitérium az országban – állást foglalt az országos Intézöbizottság mellett, s vezérüknek Ravasz László püspök urat ismerték el.¹⁷

December hónap eseményéhez tartozik Hörcsik Lajos Nyiri református lelkész 1956-os eseményekben való részvételének a megtorlása. A lelképászorért december első vasárnapján jöttek a pufajkások és letartóztatták éjjel 11 órakor. Sikerült elmenekülnie előlük, és egy hétig volt kénytelen bujkálni. Nemcsak a hivatalos szervek zaklatták, el kellett hagynia Nyirit. Végül 1960-ban Fonyba választották meg lelkésznek.¹⁸

December 13-án Miskolcon Koncz Sándor volt pataki professzor elnökletével megbeszélés volt, amelyen követelték az összegyűltek a Tiszánineni Református Egyházkerület visszaállítását. Igét hirdetett Dóczy Antal ózdi lelképászor. Koncz Sándor beszámolót tartott a jelenlegi egyházi helyzetről. Az értekezlet püspöknek ajánlotta őt.¹⁹

A római katolikus egyház tevékenységével szemben sem volt türelmesebb a kommunista állam. Sőt hercegprímás személye ellen elkövetett törvénytelenység kezdetől fogva jellemezte az államhatalom magatartását a római katolikus egyházzal és a hitélettel összefüggésben. A római katolikus egyház vezetői és plébánosai legnagyobb részt Mindszentyt ismerték el az egyház legitim fejének. Az Állami Egyházügyi Hivatal vezetői viszont Grósz Józsefen keresztül szerették volna irányítani a katolikus egyházat.²⁰

Észak-Magyarországon szolgáló plébános testvérek 1956-os tevékenysége széles skálát mutatott az egyházi élet területén való működésben. Villányi János ládpetri lelkész a körzetéhez tartozó Alsószolcán kívánt templomot építeni. Erre a célra sikerült 35 ezer Ft segélyt kieszközölni a Községi Tanácstól. Ezért a lehetőségért cserébe ígérte, hogy a községfejlesztési terv 20 %-os befizetését segíti és szorgalmazza a község lakosságánál.

Simon Gyula plébános Tiszapalkonyán több felvonulást is szervezett a felkelés alkalmából. Tevékenyen részt vett a helybeli Munkás Tanács létrehozásában, melynek összetételére nézve a legszélesebb társadalmi rétegek képviselőinek is helyet biztosított.

Nyilatkozatban szölt arról, hogy egyedül Mindszenty Józsefet illeti meg a magyarországi egyházfőség. Az ő visszatérését várja a katolikus egyház. Az októberben zajló népfelkelésre nézve az volt a véleménye, hogy „végre eljött a szent szabadság napja!” A muszkák pedig takarodjanak haza!

Onán Ballanszky Gyözö plébános a külföldi rádiókból szerzett információkból kiváló tájékoztatásokhoz jutott. Ezekből nyújtott biztatást és közölt erőforrást a csüggedö lakosság számára.

Ézsöl Tivadar 1956-ban Rátkán volt plébános. Nevéhez fűződik a Munkás Tanács megszervezése a községben. A tagok közé az egyházi tanács képviselőit is beválasztotta. Hangszórón keresztül beszédet intézett a lakossághoz.²¹

Ami az evangélikus egyházat illeti, annak vezető lelkészei közül Ordas Lajos és Túröczy Zoltán püspököket a politikai irányítás hatására megfosztották hivataluktól. Az előbbi kétszer is. Az utóbbi visszakerült ugyan a az északi kerület élére, de a személyi ügyek miatt az espe-

reszek közt az egyenetlenség megmaradt. Virág Gyula esperes helyére Balikó került, de végül is a kormány Virágot helyezte vissza.

A görög-katolikus papság, mely két területi megosztásban működik, tevékenységét főleg a hitélet elmélyítésére irányítja.²²

5. A nemzetei egység gyökerei

Az a tény, hogy az 1956 forradalma olyan csodálatosan példás egységben zajlott október utolsó és november első napjaiban, az a részt vevök korábbi években gyakorlatban lévő oktatási és nevelési módszerekre vezethető vissza. Ebben olyan lelki és szellemi értékek valósultak meg, amelyek tisztává – s ha nem értjük félre – „szent”-té tették a magyarországi eseményt. Lényegét Kajetán Endre foglalja össze: „A tizenegy esztendőn át elnyomított, megnyomított nép: régi értelmiségi maradványok, a középosztály hajótöröttjei, munkások, diákok, parasztok, villamoskalauzok, tanárok, egyetemisták, rendörök, orvosok, kisemberek és nagyemberek – valamennyien a régi magyar haza maradványai, emlékének őrzői. Ők azt mondták: megreformált kommunizmus sem kell! És a vörös csillagok lehullottak.”²³

1956-ban az a nemzedék vitte végbe a megmozdulást, amelyet még olyan tanárok és tanítók oktattak és neveltek, akik eredeti elhivatásuknak megfelelően, a hazaszeretetet, a tiszta erkölcsöt, a becsületet és a magyar hazához való hűségés helytállást tartották nevelési céljuknak.

Ilyen hazafiakat nevelö tanítói- és tanár-nemzedéket fosztották meg katedrájuktól és helyezték nyugdíjállományba, vagy állították bíróság elé, vagy vetették börtönbe 1956 után. Ezek között volt található az Észak-Magyarországi mezökövesdi járás Mezőnagyimihály községében Péter Zoltán, akit büntetésből Igricibe helyeztek át. Zarka Gyula, akit fegyelemmel nyugdíjba tettek, Bónis Imre igazgató a Miskolci Járás Bükkaranyos községéből más településre helyeztek, majd nyugdíjba küldték, Dely Illés igazgató Parasznyáról, akit szintén nyugdíjba helyeztek. Azary Zoltánt az alsószolcai igazgatóságából és Azary Bélát testvérét az alsószolcai tanárságból levéltári munkára osztották be.²⁴

Péter Zoltán tanárral évek múlva Igriciben volt szerencsém megismerkedni. Itt többek között hegedülésre tanította az iskolás gyerekeket. A róla szölvő hírforrás szerint Mezőnagyimihályon aktív résztvevöje volt a helybeli hazafias megmozdulásoknak. A Munkás Tanácsnak titkára volt és az iskolás gyermekekkel vonult fel a forradalom idején. A feljegyzés szerint 1956 vívmányai mellett hűségésen kitartott, és ezeken akkor sem volt hajlandó változtatni, amikor az hátrányát idézte elő. A Munkás Parasz Kormány (Kádár János) rendeleteit nem akarta végrehajtani, azt hangsúlyozta, hogy hogyan lehetne a szentséges forradalom vívmányait megmászítani.²⁵

Tiszavalkon Marossi Ferenc iskola igazgató szervezte a Kisgazda Pártot 1956-ban. Egyébként a magasabb szellemi és lelki értékek iránt való érdeklödését mutatta, hogy amint a róla szölvő jelentés írja: „állandóan kántorizált a templomban, és olyan megjegyzést tett: csakhogy egyszer felszabadulhatott még !”²⁶

6. Egyéb megtorlási események

1956 forradalmában a magyarság le akarta rázni a tizenkét év óta hordozott Szovjet megszállás bilincseit. Erre 1956 októberében lehetöséget látott az értelmiség és

az egyetemi ifjúság a német és lengyel próbálkozást követően. A kivitelezéshez hozzájárult a külföldi rádióadókon keresztül kapott biztatás. A külföldi biztatásnak hitt a magyar nemzet. Valójában az amerikai propaganda csupán szavakban lett harciasabb, a gyakorlatban, a második világháború végén kialakult helyzet fenntartására törekedett. Amikor 1956-ban létre jött a tényleges ellenállás Magyarországon, az Egyesült Államok nagykövete arról tájékoztatta a Szovjet Unió vezetőit, hogy Lengyelországot és Magyarországot nem tekinti lehetséges katonai szövetségeseinek.²⁷ Ez a nyilatkozat a Szovjet hadsereg következmények nélküli beavatkozását jelentette Magyarországon, ami 1956 novemberében megtörtént. Az addig is az országban tartózkodó orosz haderő kegyetlenül letörte a dicsőséges 1956-os magyar felkelést. A Szovjet fegyverekre támaszkodó Kádár bábkormány megkezdte a forradalomban résztvevő lelkes nemzet kegyetlen és véres megtorlását, a kivégzéseket, bebörtönzéseket, deportálásokat, hivatali elbocsátásokat és egyéb üldözési formákat.

Még a sebesültek és a haldoklók számára sem volt irgalom.

A kórházakba került népfelkelők ellen is intézkedést hoztak. Erről szól az alábbi dokumentum: „Az Eü. Minisztérium.... 0517/E/ 1957.TÜK.sz. utasításában szabályozta... az egyházi személyek működését a gyógyintézetekben elhelyezett haldokló betegekénél. Megállapítottam – küldi titkos rendelkezésében dr. Vilmon Gyula miniszterhelyettes –, hogy egyes eü. intézményekben az októberi ellenforradalmi események következtében az említett utasításban foglalt rendelkezéseket nem tartják be... Felhívom, gondoskodják, hogy a vezetése alatt álló gyógyintézetben az egyházi személyek működése megfeleljen a 0517/E/1953. Tük. Számú utasításban foglalt rendelkezéseknek ...”²⁸

A rendelkezést dr. Vilmon megküldte a B.A.Z. megyei kórházak főigazgatójának is.

Az 1956-os forradalom katonai vérbefojtása után még történtek próbálkozások az egyházak részéről, az előző időkben elért missziói fellendülés folytatására illetve megőrzésére, sajnos nem sok eredménnyel. Az ideológiai harc először leplezetten, később szisztematikusan hihetetlenül felerősödött. Az Állami Egyházügyi Hivatal B.A.Z. megyei megbízottja tájékoztató jelentésében írja budapesti főnökének: „Az ellenforradalom leverése után azonnal megindult a harc az egyházi reakció visszaszorítására ...”²⁹ Az egyházaknak szinte minden gyülekezeti mozgását megtorlása kész figyelemmel kísérte a tovább bővült besúgó rendszer. Jellemző, hogy 1958 júliusában Nagy Imre volt miniszterelnök kivégzése alkalmából külön megfigyelő stáb működött. Az egyházak esetében az ÁEH. megfigyelői is akcióba léptek, melyekről felsőbb helyre küldött jelentést az előadó 1958. júl. 14-i keltezéssel, az alábbi szöveggel:

Több helyről érkezett jelentés Nagy Imre és társai kivégzését követő napokban, hogy a községekben (pl. Megyaszó, Sárospatak) a szokástól eltérő időben harangozások történtek. A jelentést tevő elvtársak úgy vélték, hogy Nagy Imre és társai mellett tüntetés volt. ...papjaikat igazoló jelentésre szólítottam fel, amit beküldtek, ...hogy semmiféle rendkívüli harangozás nem történt.

A rendőr Kapitányság szerint voltak tüntető harangozások. Kivizsgálása folyik. Lobkovitz.³⁰

Ettől a jelenségtől csak az volt még lehangolóbb, és

még szomorúbb, amikor az egyházi emberek közül csatlakozva, vagy visszatérve az uralkodó ateista rendszer szolgálatába, beálltak a kollaboránsok sorába, és 1956 diadalmos eseményeit a Bereczky-féle, már korábban is gyakorolt bűnös egyház és bűnös nemzet elismertetésére kívánták ösztönözni és vezetni az egyházat.

Ennek jegyében nyilatkozott 1959. július 15-i jelentésében egyik egyházi vezető így:

„...meg kell mondanunk őszintén, hogy az akkori zavaros időkben tisztánlátásunkat elvette a nacionalista érzékenyülés. A Himnusz állandó éneklése és a Nemzeti dal gyakori szavalása könnyekre fakasztott bennünket és a könnyeken át nem láttuk tisztán, ami a nép ellen történik vagy történni készül ... adjunk hálát az államhatalomnak (!) amiért nem bánt velünk gyengeségünk szerint úgy amint megérdemeltük volna ...”³¹

Valójában a nyilatkozónak kellett volna hálát adni azért – nem az államhatalomnak, hanem az Istennek, – hogy nem bánt vele az Úr Isten hazaáruló bűnei miatt úgy, ahogy érdemelte volna.

1956 forradalmának katonai leverése után, a megtorlásokkal egyidőben, olyan mérhetetlen osztályharc és ideológiai átnevelés indult meg a Magyarországon, amely a társadalom legkisebb alapsejtjében a családokban lévő elemeket a gyermekkel a szülővel épp úgy szembeállította, mint a legmagasabb szintű közösségekben, az egyetemeken, hivatalokban üzemekben. A tankönyvek szemlélete az alsóbb, vagy középiskolákban, a stúdiomok és a Marxista Egyetemek ontották az ateista ideológiai szemléletet. Az iskolákban a tanítók, tanárok arról nyilatkoztak, hogy a szülők elmaradtak.

Valóság lett a marxizmusnak a diktatúrára vonatkozó meghatározása mely szerint: a diktatúra „az uralkodó osztály törvények által nem korlátozott erőszakra támaszkodó hatalma”. Ez valósult meg Magyarországon 1957-től.

* * *

1989-ben Isten véget vetett a magyarság ateista rendszerek diktatúrája által történő megpróbáltatásának. Kegyelmeből újra lehetőséget adott a nemzetnek arra, hogy az elébe adott élet és halál közül az életet válassza. Imádkozunk azért, hogy a magyarság az életet válassza!

„Éljünk ember módra / komolyan és tisztán:
Ne tébolyodottan, / mint gyilkos, vagy zsvivány!

.....

Ne állati ösztön / vezéreljen minket:
Jóság és szeretet / töltse be szívünket!

.....

Keresztény életet / éljenek az ifjak:
Pogány ateizmus / lezülleszt, elsorvaszt!

.....

Gyermekedet ajánld / Isten oltalmába:
Őreg szüleidnek / mindenkor légy gyámja!

.....

Becsület, tisztesség / legyen életelved:
Csak így virágozik majd / szeretett Nemzeted!”³²

Dr. Ágoston István György

JEGYZETEK

¹ Polner Zoltán, Mire várunk magyarok? In Imakönyv Magyarországért, édes hazánkért, szerk. Rideg István, Debrecen, 2003. 128.

- ² K.E.J. Az 1956-os népfelkelés, in Szószék 1994./2.
³ Kiszely Gábor, AVH. Bp. 2000. 320.334.
⁴ Dr. Csohány János Nemzeti ünnepünk, október 23-a, in Dr. Csohány János, Tallózás az újságírás mezején I.66.
⁵ Salamon Konrád, Történelem IV.212.
⁶ Ladányi Sándor, A megújulás szükséges volta, in A magyarországi református egyház története 1918-1990. Sárospatak 1999. 136. Továbbiakban, M.R.E.T. 1918-1990.
⁷ Fazekas Csaba, Nyolc évtized a miskolci református egyház történetéből, 1918-1998. Miskolc 1999. 95., 174. Továbbiakban: Fazekas, Nyolc évtized
⁸ Koncz Sándor memorandumja „Szelíden, de rendíthetetlenül” Közli, Dienes Dénes, Alsóvadász 1956. 3., 4.
⁹ Szabó Lajos, Utolsó szalmaszál, Bp. 2000. 218. Köpeczi Bócz Edit, Az Állami Egyháziügyi Hivatal tevékenysége, Bp. 2004. 199.
¹⁰ M.R.E.T.1918-1990.181.
¹¹ M.R.E.T. 1918-1990.182.
¹² B.A.Z. m.Lt XXIII.-1/c 2/1963.
¹³ Fazekas, Nyolc évtized. 96.
¹⁴ B.A.Z. m. Lt. XXIII-1/c. 1958. öe. 89. f.1.(Mcs.) Mcs=Mezőcsát
¹⁵ B.A.Z. m. Lt. XXIII-1/c. 1958. öe. 45. f.1.(Mcs.)
¹⁶ B.A.Z. m. Lt. XXIII-1/c 1958. öe. 89. f.1. (Mcs.)
¹⁷ Szabó Lajos, Utolsó szalmaszál, Bp. 2000. 218, 219, 220.
¹⁸ Bojtó Istvánné Toókos Uzonka, Fony, Sátoraljaújhely 2000. 132.
¹⁹ Szabó Lajos i.m. 220.
²⁰ Köpeczi Bócz Edit, Az Állami Egyháziügyi Hivatal tevékenysége, Bp. 2004. 69.
²¹ B.A.Z. m. Lt. XXIII-1/c öe. 45 f. 1.(Mcs.)
²² u.o.
²³ Kajetán Endre, Erkölc és modor, azaz mit illik és mit nem illik cselekedni az 1956-os megemlékezések idején, in Szíj Rezső 90 éves, az ünnepelt tiszteletére I. kötet Bp. 2005. I.267.
²⁴ B.A.Z. m. Lt. XXIII.-1/c öe. 45 f.1. (Mcs.)
²⁵ B.A.Z. m. Lt. XXIII.-1/c öe. 89. f.1. (Mcs.)
²⁶ B.A.Z. m. Lt. (Mcs.) F.1. öe. 34.
²⁷ Salamon Konrád, Történelem IV. 218.
²⁸ B.A.Z. m. Lt. Sz. 0020/E/1957 / TÜK.
²⁹ B.A.Z. m. Lt. (Mcs.) f.1. öe. 45
³⁰ B.A.Z. m. Lt. (Mcs.) f.1. öe. 45.
³¹ Barcza József, Az 1956-os forradalom megtorlása a Magyarországi Református Egyházban, in Confessio 94/1.101.
³² Katona László, Élünk ember módra, in Térj magadhoz édes Hazám! Bp.1992..116,117.

Gerhard Sauter

Teológiai megfontolások a magyar szabadságharcról és annak hatásairól – ötven év után

Töredékes visszaemlékezések 1956 őszére

A Magyarországi Református Egyház 1956-ban címmel a Dunamelléki Egyházkerület székházában október 21-22-én tartottak konferenciát az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulója alkalmából. Mely egyben a Magyar Reformátusok V. Világtalálkozásának egyik utórendezvénye is volt. Itt hangzott el Gerhard Sauter bonni professzor előadása. – A szerk.

2006. július 7-én a Közép-Németországi Rádió (MDR) esti híradója jelentette az alábbiakat (a MDR Thüringiai TV videotextjét idézem):

„Művészet a történelemkép ellenében.” Erfurtban egy parlamentbeli kiállításról eltávolították Werner Tübke (1929-2004) festőművész egyik művét. Ennek okául a Stasi-dokumentumokat feltáró tartományi megbízott, Neubert asszony által megfogalmazott kritika szolgált.

A tartományi parlament elnök asszonya, Schipanski a sajtóhíreket követően azt mondta, hogy a 'Fasiszta terror Magyarországon' című festmény nem felel meg a parlament által képviselt történelemképnek. Az 1956-os népfelkelésről szóló kép azt ábrázolja, amint nagy tömeg szeme láttára fölakasztottakat emelnek le lámpavasakról. A Bad Frankenhauseni Panoráma Múzeum igazgatója, Lindner úr érthetetlennek nevezte a döntést.”

Tübke neves festőművész volt az NDK-ban, ő alkotta például a német parasztháború óriási panorámaképét. A titkosszolgálati akták dokumentálásával megbízott hölgy az NDK-ban a polgárjogi mozgalom tagja volt. A német rádió kulturális adása korábban közzétette egy vele készített interjú részletét. A fiatal újságíró önhittén arról faggatta, hogy vajon szükség van-e egyáltalán ma ilyen lépésekre, hiszen a megfelelő történelmi távlat már megvan, így a kép rejtett iróniáját is érzékeljük – amely író-

nia a jelek szerint sem a kép címében nem mutatkozott meg, sem a mű akkori megrendelőinek nem tűnt fel. Az esetből nyilvánvaló, hogy Németország keleti részében még ma is sokaknak nehezére esik az egykori NDK-kormány hivatalos felfogását annak értékelni, ami valójában volt: tudatos rágalmazásnak, minthogy ott – hasonlóan a többi szocialista testvérállamhoz – a hatalommal szembeni bármiféle ellenállást a fasizmus torzsszüleményének tekintették.

E híradás három emléket hív elő bennem. Egyrészt, hogy annak idején miként szereztem tudomást a távolból a magyar forradalomról, másrészt, hogy ezek az emlékek nem csak akkor, hanem még sok évvel azután is felkavartak, és történelmi, de leginkább teológiai tisztázásra kényszerítettek.

Amikor Szabó püspök úr meghívott, hogy ma Önökhez szóljak, felkérését azzal indokolta, hogy én már régtől fogva nyomon követem a magyarországi eseményeket és kezdettől részt vettem azok egyházi és teológiai kisugárzásának értékelésében. Mindezt azonban, sajnos, csak korlátozott módon tehettem. Először is csak elszórt tudósításokra hagyatkozhattam, majd ezeket követően először 1974-től nyertem közelebbi bepillantást Vályi Nagy Ervin révén, később pedig barátai és tanítványai körében.

Amiről ma Önöknek beszámolok, és amit ma Önökkel együtt szeretnék végiggondolni, kérem, vegyék úgy, mint olyan számadásra tett személyes kísérletet, amelyet azután távlatokban ki fogok élelni. Ez a számadás azokra a kérdésekre és belátásokra vonatkozik, amelyeket magyar barátainknak köszönhetek. S ezeket, miként egykor, ma is útbaigazítónak tartom. Barátaim lehetővé tették, hogy úgy vegyek részt beszélgetéseikben, hogy megtanulhatam: ezek Jézus Krisztus egész, világléptékű egyházának önvizsgálatához tartoznak. Ezért bátorkodtam én is értékelni azokat az eseményeket és állásfoglalásokat, amelyekben Önöknek részük volt, illetve amelyek következményeit viselniük kellett, bár én ezeket kívülről láthatam, noha sosem biztonságosnak vélt távolságból.

Amikor a magyar szabadságharc elkezdődött és rövidesen véresen leverettetett, teológiai hallgató voltam Göttingenben. A rádióban hallottuk a Budapestről érkező kétségbeesett segítségkérést, és nagyon meg voltunk döbbenve az amerikai és európai szövetségesek sokatmondó defetizmusán. Sokan közülünk egész egyszerűen nem akartunk továbbtanulni és csak úgy, „mintha mi sem történt volna... teológiát, csak teológiát... úzni,”¹ inkább a szolidaritás kifejezésére törekedtünk – bár hogy mi módon, afelelől a helyzet állása miatt teljesen tanácstalanok voltunk, s azt kívántuk teológiai tanárainktól, hogy bocsátkozzanak bele a napi eseményekbe legalább annyira, hogy a tananyagunk ne maradjon teljesen kapcsolat nélkül az akkori eseményekkel. Walther Zimmerli, az Ószövetség professzora azt tanácsolta nekünk, hogy stúdiumainkban a korábbiaknál még komolyabban és felelősségteljesebben haladjunk előre, mert éppen ezzel tudunk másoknak is segíteni, talán egészen másképp, mint ahogy gondoljuk. Csak később értettem meg én is, milyen hasznos volt a számunkra az, ahogy akkor az ószövetségi ígéretek magyarázta, anélkül, hogy közvetlenül szóba hozta volna a magyarországi eseményeket: *az ígéretekben Isten elkötelezi magát, hogy ősz eredeti módon létrehozza azt, amit az emberek, lehetetlennek tartanak, hiszen szemeik Isten teremtő munkája előtt el vannak zárva, s csak a saját céljaikat keresik, és ezért ellenállnak Isten teremtő munkájának. De amikor meghalljuk Isten ígését, gyakran hosszú idő után és sok nehézség közepette, akkor viszont ennek beteljesülésében újra Isten ígérete tárul fel: azt cselekedni, amit Ő kizárólag magának tart fenn, annak érdekében, hogy embereket nyitottá tegyen saját akarata iránt.*

Másképp hangzott Ernst Wolf állásfoglalása, aki Karl Barth-hoz állt közel. Amikor az orosz tankok begördültek Budapestre, úgy nyilatkozott (ha jól emlékszem), hogy ez szovjet nézőpontból „érthető”. Valószínűleg ki akarta belőlünk úzni az összes illúziót, amely azt sugallta, hogy az adott geopolitikai körülmények között megváltozhatnak – még ha csak szerény mértékben is – a nagyhatalmi viszonyok, anélkül, hogy kitörne a harmadik világháború. Nem csak én kérdeztem meg annakidején magamtól, hogy nem lett volna-e elég erre a kétségtelenül leselkedő veszélyre rámutatni. De miért is mondta emellett Wolf azt is, hogy ez a szovjet eljárás „érthető”? Valószínűleg azt akarta, és akarták sokan mások, kik ugyanúgy gondolkodtak, hogy semmi áron ne azonosítsák őket a „Nyugat” hidegháborúban elfoglalt pozíciójával, vagy hogy antikommunistaként írassák le őket. Később így próbálta Karl Barth is megmagyarázni sokatmondó hallgatását, amit Reinhold Niebuhr már 1956-ban szemére hányt.² Bizony, aki állandóan olyan politikai

konstellációkra sandít, melyek a „világ” ideológiai felosztásához kapcsolódnak, könnyen a varázsuk alá kerül. Így azután már nehezen vállalkozhat olyan ítéletalkotásra, amely nemcsak a differenciálni képes, hanem szabad a gátló sematizmustól is. Éppen ezt kellett sokaknak elszenvednie Magyarországon. S ezen kívül megsebezve is érezték magukat, hiszen a külföldről érkező állásfoglalások magukra hagyták őket, ezek mögött a nyugatiak saját világlátásukhoz szabott öngazolása bújt meg. A magyarok azt hiányolták, hogy ingtag helyzetükre elfogulatlanul és megértően tekintsenek, s a helyzet értékelését még a „nyugaton” is létező kérdéses állapotokra való tekintettel se relativizálják.³ Hiszen egy ilyen jellegű relativizálás megkönnyítette-e, hogy a határok túloldalán elfogadják a nyugati álláspontot? Nem inkább valami félhomály állt-e ebből elő, amelyben minden tehén fekete, még azok is, amelyekre inkább csengőt kellene kötni, hogy könnyen felismerhetőek legyenek?

* * *

Egy másik benyomásom azokból a drámai napokból: sok magyar menekültet először a Göttingen melletti Friedland táborába vittek, ahol hamarosan már alig volt hely. Én a tornacsarnoknál segítettem a szükségszállások kialakításában. Magyar nőktől hallottuk, hogy hiányolták a Szabad Európa Rádióban kilátásba helyezett szörmekabátokat és egyéb luxusjavakat. Kérdeztük magunkban: vajon mi mindenfélét ígértett a „Nyugat” különböző csatornákon keresztül, vajon mi mindenre buzdította őket? Mit akart a „Nyugat”, és mi az, amit ténylegesen be is tudott tartani? Milyen mértékben vált bűnrészessé a szabadságharc szétzúzásában eme propagandája által? És mindettől eltekintve: vajon nem olyan fénybe állították-e be a „szabad nyugaton” való életet, amely hatványozott materializmusnak bizonyult, épp annak, amit a „Nyugat” oly gyakran a „Kelet” jellegzetességeként állított pengellérre?

* * *

Még egy harmadik emlékem: A „Göttinger Predigtmeditationen” kiadói konferenciája 1964-ben meghívta dr. Pákozdy László professzort Debrecenből az arnoldshaini Evangélikus Akadémiára, aki, bemutatkozván, visszatekintett 1956 őszének eseményeire is, és azokat úgy jellemezte, mint fasiszta hatalom-átvételi kísérletet. Ezzel a hivatalos véleményt képviselve a szabadságharc valamennyi résztvevőjére utólag is rásütötte a bélyeget, miszerint azok a magyar nép árulói voltak. Nos, talán ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Pákozdy professzor nyugatnémet vízumot kaphatott. Ha beírta volna árnyaltabb helyzetértékeléssel, elég lett volna csupán közhelyeket felemlgetnie, hogy például 1956-ban – mint minden forrongás idején – sötét emberek is hatalomra akartak jutni, kiknek gondolatában emberiség vagy demokratikus szabadságjogok meg sem fordultak. Miért akarta velünk elhithetni (s némelyeknél el is érte), hogy a szocializmus egyetlen alternatívája a fasiszmus lenne? Mi lehetett az alapja ennek a merev „vagy-vagy”-nak egy teológusnál?! Megnyilatkozásával nemcsak számos magyart gyalázott meg, akik éppen azért vettek részt a szabadságharcban, hogy bebizonyítsák: nem csak ez az alternatíva létezik, hanem ennek révén bebetonozott egy olyan „barát-ellenség” gondolkodást, amely mind a politikai, mind az egyházi atmoszférát torzító leegyszerűsítéssel mérgezte és még jobban megterhelte.

Mennyire hasadozottak és szagattottak voltak eszmélődéseink a vasfüggönynek talán mindkét oldalán! Még ha az én három emlékem nem tűnik is igazán reprezentatívnak, talán mégis sejteni engedik azt a dezinformációk okozta ködöt, amely csak később oszlott fel. Ennek a tisztázásához döntő mértékben Vályi Nagy Ervin segített hozzá, jöllehet – vagy éppen mivel – ő nekem saját tapasztalatairól alig-alig beszélt. Még a politikai körülményekről is ritkán szólt. Első találkozásunk óta (ő helyettesített 1973-74-ben Mainzban, ahol a tanszék az én Bonnba való távozásom miatt ürrült meg) igyekeztünk egymást teológiaiilag megérteni, mindenenk előtt olyan kérdésekben, amelyek őt Magyarországon szorongatták, és amelyeket ő földrajzi és politikai határokon átívelően közös feladatként ismert fel. Hogy mennyire csalhatatlanul fedte fel a teológiai ítéletalkotás neuralgikus pontjait, és mutatta be ezeket, nyilvánvalóvá válik előadásaiból, cikkeiből, vele folytatott beszélgetéseinkből, amelyekről sokan csak a nem sokkal halála előtt Magyarországon, és évekkel később Németországban megjelent kötetek nyomán értesültek.⁴ Ezek világító ereje még erőteljesebbnek mutatkozik a magyar református egyházpolitika sötét fölióján, amelyet Balog Zoltán dokumentált.⁵ Ezekre a szövegekre, valamint a leányával, Balog Zoltánnal és Szabó Istvánnal illetve másokkal folytatott beszélgetéseire támaszkodom főként, most mikor három teológiai ütközést vázolólok fel, amelyek 1956 eseményeinek következtében és utána kristályosodtak ki, melyek ökumenikus horderejükben is figyelemre méltóak, és amelyek nem veszhetnek el jelenlegi látókörünkben. Ezek:

- a keresztyén hit reménységének sajátossága,
- az értelmezett történelem félrevezetése az öngazulás tévújtára,
- az egyház küldetése a politikai viszonyok megváltozása közepette.

Hit reménység alapján – váradalom ellenében

„A reménység mindig is azt jelentette számomra: reménység ellenére való remény, de szekuláris értelemben már elvesztettem a reményt” – mondta Vályi Nagy Ervin, visszatekintve 1956-ra a „teológiai egzisztencia Magyarországon” című beszélgetésében, amelyet 1993-ban lányával, Ágnessel, Balog Zoltánnal és Szabó Istvánnal folytatott.⁶ Ezzel bizonyára nem azt az elementáris emberi reménykedést akarta leértékelni, amit gyermekeknél figyelhetünk meg, kik reménységgel telve néznek minden új nap elé.⁷ Erről a reményről mondják, hogy ez hal meg utoljára. Ez a remény számtalan embert segített már nap mint nap a legnehezebb körülmények között is, hogy legalább a létfontosságú dolgokat megtegyék – nyilván Magyarországon is 1956 után. „A szekuláris értelemben vett reménység” azonban messze többet akar elérni. Aki ilyet tűz maga elé, azzal számol, hogy képes a dolgok kifutását előre látni, sőt olyan jól képes erre, hogy saját magát is ehhez igazíthatja. Sóvárgását tervszerű cselekvéssel fogja kielégíteni. Az efféle reménység szüntelen csalódást kelthet – minél magasabbra tör, annál nagyobb. Ám újra meg újra feltápáskodik, mivel soha nem tud meglegedni azzal, amit elért. Az ellenállás erejéből új energiákat nyer. A jelen csupán átmeneti helyzet számára egy másfajta, teljesebb, jobb jövő felé. Egyedül ezért a jövőért éri meg minden erő – és mindenki erejének bevetése, hiszen csak közös erőfeszítéssel lehet az áhitott jövőt megvalósítani. Ezért a szekuláris reménység

végző soron „a szerencsés kimenetelű – még ha olykor drámai szünetekkel is megtűzdelt – történelemre” irányul. Azzal az igénnyel lép fel, hogy „a felismert szükségyszerűség értelmében” neki kell az elképzelt célt minden áron elérnie.⁸ Ha egy politikai hatalom egy ilyen történelmi cél fenségjogát igényli magának, alattvalói számára feltétel nélküli kötelességgé teszi, hogy ennek érdekében akár mások holttestén is átgázoljanak, vagy önmagukat is feláldozzák.

A magyar szabadságharc sokak számára – az régi és mindig újra bekövetkező elnyomás alatt – ezt a szekuláris reménységet jelentette: sokan azzal a várakozással vettek benne részt, hogy többé nem hagyják, hogy „minden a régiiben (...) maradjon”. Erőfeszítéseiket brutálisan leverték. Ez pedig olyanoknak, akik akkor több emberségért szálltak síkra, és átélték például az „erős testvéri érzést” a felsorakozott tüntetők és a felfegyverzett katonák között, „meghatározó élmény lett, hogy a történelemben az addig lehetetlennek tartott is lehetségessé vált.”⁹ Félelmetes módon lehetségessé vált akkor tekintet nélkül mindenre visszaállítani egy olyan állapotot, amelyet oly sokan már tarthatatlannak ítélték. Aki akkor Magyarországon maradt, úgy érezhette, mint aki megint annak a régi „reménységnek” van kiszolgáltatva, amelyet erőszakkal építettek fel újra. Ez még közvetlenebbül nehezedett rájuk, és minden várakozásukat, mind a személyes, mind a közjót érintő reménységüket foglyul ejtette. A szekuláris reménységnek ezzel a kizárólagosságával mindenkinek meg kellett küzdenie, kinek előbb, kinek később.

Hogy ehhez ki miképpen viszonyult, nos, ez határozta meg az életvitelét. Sokan csatlakoztak ehhez a szekuláris reménységhez, sőt teológusok, egyházi vezetők még fel is dústották keresztyéninek tűnő motívumokkal. Meg akarták erősíteni, hogy részt vehessenek az alakításában – ahogyan ők elképzelték. Mások tudatosan lemondtak arról, hogy olyan hivatalt foglaljanak el, amely a képességeiknek megfelelt volna, nehogy hamis kompromisszumokra kényszerüljenek. Mások külön kiállítás nélkül adtak jelet: „reménységről a reménység ellenében”, azzal, hogy nem voltak hajlandóak kiszolgáltatottak lenni az úgynevezett szekuláris reménységnek. Őket nem ritkán azzal gyanúsították, hogy ki akarják vonni magukat a társadalmi felelősség alól és rezignáltak. Ez a vád viszont egész életüket megnehezítve leginkább magányosságba üzte őket, s ezért ma köszönettel kell adoznunk nekik.

„Reménység a reménység ellenében – reménység alapján a reménység ellen” – így mutatja be Pál apostol Ábrahám hitét (Rm 4,18), amely Isten azon ígéretére alapul, hogy Ábrahám olyan úton fog járni, amely minden nép számára áldássá lesz. Pál emlékeztet arra is, hogy Ábrahám az út első szakasza során kételkedett, mivel életes korában már nem tudott utódot nemzeni meddő feleségével, ki az áldásígéretet hordozhatta volna. Ebből a reménység nélküli önreflexiójából hívja ki Isten a teremtés felmérhetetlen tágasságába (1Móz 15,1-6).

Ez volt az a döntő fordulópont Ábrahám bevonulásában az ígéret földjére. Azért hitt Ábrahám Istenben, mert „a holtakat megeleveníti, és azokat, amelyek nincsenek, előszólítja, mint meglévőket” (Rm 4,17), ott, ahol minden emberi lehetőség meghalt. Erőssé tette magát Istenben,¹⁰ teljesen és egyedül Isten teremtő munkájára hagyatkozott, és önmagára lényegében már egyáltalán nem. Pál ezt úgy jellemzi, mintha Ábrahám a megfeszített és feltámadott Krisztus nyitott sírjába helyezte volna

magát. Arra a helyre, ahol számunkra feltárult az élet a halálból. Itt jut hatalomra a reménység minden várakozás ellenében.

„Reménység alapján a reménység ellen”: ez úgy hangzik, mint valami kapaszkodó nyomasztó teher, vagy leküzdendő ellenség ellenében. Olyan ellenféllel szemben, amelyet nem szabad alábecsülni, hiszen nem pusztá illúzió, vagy vágyalom, amit aztán valamilyen reálisan biztosnak mondható váradalommal ki lehet úzni. Ha Isten az embernek ígéretet tesz, amit Ő maga a saját módján akar véghez vinni, akkor ez éppen azzal a reménységgel áll ellentétben, amit „birtokolunk” és ami talán csak szendereg bennünk, ám könnyen átsap csüggedésbe, ha magabiztosságunk meginog. Szeretnénk mi is saját félelmeinkkel, gondjainkkal, depresszív hangulatainkkal, kétségeinkkel megküzdeni, legalább némelyiket legyőzni – de önmagunkat nem tudjuk legyőzni: önmagunkat, akik a magunk reménységévé akarunk válni, mindazt kihasználva, ami a lehetőségünk határain belül adott. Aki „reménység alapján hisz”, nem birtokol nagyobb és jobb reménységet, mely felválthatna bármely kicsiny és sérülékeny vélekedést. Aki hitével ráhagyatkozik a reménységre, védekezés nélkül kinyílik mindarra, ami csak szembejön vele.

A hitben való reménység, melyet magunk és mások felől hordozunk, átalakul Isten iránti bizalomra mindazok felől, akik Istenben és általa történnek – átalakulnak Isten iránti bizalomra mindazokra nézve, amiket Isten a maga idejében véghez fog vinni – nem nélkülünk, de mégsem csak úgy, mintha pusztá lehetőségeinket mérítenénk ki. Aki ez alapján hisz, és e reménység alapján él, szenved és cselekszik, Istennek ad hálát, neki ad igazat. Az ilyet nyilvánítja igaznak Isten, és az ilyen tapasztalhatja meg Isten igazságosságát (Rm 4,21.k.).

„Reménység a reménység ellen” – azt jelenti: megerősödni Istenben, megmaradni abban, amit Isten megígért, és amit már elvégzett, és késznek lenni arra, ami csak Istentől jöhet. „Istenre nézve reménységben lenni” először is azt jelenti, hogy engedjük Istent bevonnunk minket cselekedeteibe, ott megmaradunk, saját várakozásunkat ehhez igazítjuk és megerősítjük, szilárdnak maradunk. Mindezt könnyen elengedjük a fülünk mellett és szemünk előtt, ha a „reménységet” pusztán „felkerekedésre való készséggel” társítjuk. Vajon a reménységnek, főként a hit reménységének csak ahhoz kell szárnyakat adnia, hogy a kétség jelenből el tudjunk szárnyalni, a múlt terheit magunk mögött tudjuk hagyni, és a jövő felé tudunk fordulni, hogy sokat, vagy ha lehet, mindent mássá tegyünk? A 20. század ötvenes, majd még erőteljesebben hatvanas éveiben így értelmezték a „reménységet” – itt Magyarországon is, de mindenekelőtt Nyugat-Európában és az USA-ban, ahol az a meggyőződés terjedt el, hogy a természeti élet adottságain erőt vevő progresszió addig nem is sejtett teret nyit a humanitás, politikai és szociális élet számára. E téren a teológiában és az egyházban könnyen megfeledezünk arról, hogy a reménység mindig össze van láncolva a kitartó türelemmel: azzal a türelemmel, mely növekedik és odanő a nem remélt erőkhöz. Ez nem csak egyszerűen kívárja, ami jön, hanem közben egy olyan folyamaton is keresztülmegy, amelyben vizsgáljuk, megtisztul és ellenállóképessé tesz mind belsőleg, mind külsőleg. Pál így írja le: „A békességes tűrés pedig próbatételt (szerez), a próbatűrés pedig reménységet, a reménység pedig nem szégyenít

meg, mert az Istennek szerelme kitöltetett a mi szívünkbe a Szent Lélek által” (Rm 5,4.k.). Az 1956-ot követő szorító években Vályi Nagy Ervin a „türelem”-ből, vagy a „kitartás” görög megfelelőjéből, a „*hypomone*”-ből, azt hallotta ki: „képesség az alulmaradásra, helytállásra.” E kifejtés teljesen eltalálja az eredeti jelentést („nyomás alatt helytállni”), és az Isten ígéretében gyökerező reménység teherbíró-képességét, terhelhetőségét és tartó-képességét jellemzi. A „helytállás” a menekülés ellentéte, s azt jelenti: képesnek lenni azon a helyen maradni, ahová – reménység szerint – Isten állít, azon feladat súlya alatt, amit Isten itt kimér. Vajon, akik 1956 után Magyarországon maradtak, ott akartak maradni, vagy ott kellett maradniuk, mennyire hallották meg a reménységnek ezt a csendes alaphangját? Mennyire alapvetően más ez, mint az a harsogó remény, mely türelmetlenül és durván tör előre, mivel azt gondolja, hogy a lépést kell tartania a történelem menetével!

Vajon magunk mögött hagyhatjuk-e ily’ egyszerűen „a reménység – a szekuláris reménység, a világ reménysége – ellenére való reménységet”, a reménységet, mely 1956-ban olyan keserű csalódást hozott? Aligha, mert a csalódás alól és az arra adott politikai reakció alól senki sem tudta hosszútávon kivonni magát, hiszen a szekuláris reménység minden életeret elzárt, s minden újra is igényt tartott. Néhány magyar keresztyén kivetette magából ezt a csalódott reménységet, végigszenvedték és átéltek csalódottságot, de megtapasztalták, hogy állva tudtak maradni, mert a „reménység a reménység ellenében” hordozta őket, sok ellenállás, tehertétel és támadás közepette is mindvégig.

Varázsszó: „történelem”

A hivatalos magyar református egyházpolitika az 1956-os szabadságharc előtt arra törekedett, hogy csatlakozzon a történelem menetéhez, s részt vegyen egy olyan világ felépítésében, mely társadalmi igazságosságot, békét és humanitást hoz, főképp a Horthy-rendszer által elkövetett hibákat jóváteendő.¹² S még inkább akarta ezt a magyar szabadságharc bukása után, mikor az egyházi reformerőket elhallgattatták. A hivatalos jelszót: „hűség a szocializmushoz” – hitbéli döntésnek tekintették.¹³ Átható teológiai kritika nem volt lehetséges, vagy éppenséggel teljes némaságra volt ítélve. Az a történet-teológia, amely az egyházpolitika alapjául szolgált, a magyar református egyházi vezetőket is megbénította, akik abban a meggyőződésben éltek, hogy hivatkozva Isten szerepére a történelmi haladásban élni és virágozni fognak. A teológiai analízis szempontjából két tényező tűnik számomra lényegesnek, ezeket itt csak érinteni tudom: egyrészt ez a történet-teológia megmérgezte, vagy legalábbis beszennyezte az egyházi kijelentés forrását, és másrészt ez a történet-teológiai magyarázat összenőtt az öngazolással.

Az elsőt: A teológia alapvetően érdekelt a történelemben, valamint azok észlelésében és értelmezésében, a történelem-teológia ezzel szemben arra vállalkozik, hogy Isten hangját közvetlenül a kimagasló eseményekből, a történelmi fejleményekből, vagy következményekből halljuk ki.¹⁴ Eszerint Isten akaratát a történelemből lehet felismerni, Isten üdvtervét pedig szinkronba lehet hozni a történelem lefolyásával. Református egyházi vezetők „a maga belső dialektikus törvényszerűségében, emberi terv alapján haladó történelemben” látták az em-

beriség megmentését, ezért megkövetelték a szocialista állam céljainak való alárendelődést. A keresztyén hozzájárulás hitbeli engedelmességnek volt feltüntetve.¹⁵ Ezt az azonosítást mindenek előtt azzal fátyolozták el, hogy a bibliai történeteket reálutópiává értelmezték át: a tökéletes társadalom, világbéke, teljes igazságosság és életteljesség valósul meg. Nem volt mindig könnyű átlátni, hogyan torzult el így már önmagában is az egyház által hordozott kijelentés, hiszen úgy tűnt, a bibliai hangzást megtartotta. Segített viszont a mindenkori próba: mi Istennek jó, kedves és tökéletes akarata” (Rm 12,2). Ennek a megpróbálásnak (megvizsgálásnak) az ítéltképesége annak köszönhető, hogy „Isten könyörülő tetteit” összeveti azzal, amit az emberek gondolnak és azzal, ahogy ezt a világot megváltoztatják”¹⁶ A „megvizsgálás” a görögben ugyanazzal a szógyökkel bír, mint a „megbizonyosodás”, amely a reménységre vezet. Együtt járulnak hozzá ahhoz, hogy a keresztyén élet „valódi (igaz) istenisztlelté legyen” (Rm 12,1). Az Istentől megújított ítéletalkotás nem igazodik a világ struktúrájához. Nos, éppen ez az „igazodás” az az ár, amit a történelem-teológia kész megfizetni, Jézus Krisztus evangéliuma hirdetésének kárára, elsikkasztva a reménység megőrzését és az Isten ígéreteire való támaszkodást.

Hogyan szabadulhatna meg az egyházra bízott kijelentés forrása ettől a mérgezett történet-teológiai szűrőtől, hogy ismét felpezsegen az életnek vize? Vajon az 1989-90-es politikai fordulat elmosta ezt a szennyeződést? Nem, a kár sokkal mélyebben ülepszik. Ahhoz, hogy ezt egyáltalán fel tudjuk fedni, hogy aztán megszüntessük – amennyire az emberileg egyáltalán lehetséges –, az szükségeltetik, hogy eljussunk az alaphoz, amit „történelemtudatnak” szoktunk nevezni.

Ehhez szolgáljon néhány megfigyelés a történelem-tudat mibenlétéről, amelyeket részletesebben kellene tárgyalni, mint ahogy az most itt lehetséges: a „történelmet” legelőször csak a 18. században fogták föl a történések mindent átfogó összefüggéseként. „Mozaikirányát”¹⁷ nagyrészt mi, emberek határozzuk meg, mert mi mindnyájan részesei voltunk és vagyunk a történelem „előállításának”. Régebben a „történelem” (*historia*) rendszert elbeszélte történetet jelentett. „*Historie*” az események tanult kikutatása – az angolban még ma is „*story*”, ellentétben a „*history*”-val. Ha ezzel szemben a „történelem” azonos jelentésű az egész emberi életvalósággal, akkor hasonlatos lesz egy óriási szöveghöz, amin mi továbbdolgozunk, de egyúttal átölel bennünket. Vagy egy teremhez hasonló, ahova mindent behordunk, amire az emberek csak emlékezni tudnak, vagy akarnak, és azt reméljük, hogy aztán ezen emlékeken uralkodni tudunk. A történelmet folyvást alakítjuk ezekkel a rendszerező iparkodásainkkal – ezért van oly sokféle történelemképzésünk, amelyek akár ellent is mondhatnak egymásnak, és amelyekért harcolunk, ahogy a nemrégiben lezárult, szenvedésekkel teli 20. század megmutatta. A megélt változásokat, félbeszakadásokat, valamint újbóli felfedezéseket, a szükséglet és szenvedést „történelmileg” mintegy el lehet helyezni,¹⁸ ezáltal ezeket legalább részben felfoghatjuk, mégpedig úgy, hogy keressük a kiváltó okokat és a felelősöket. Ha mindkettőt felderítettük, kereshetjük azokat a történelmi lehetőségeket, amelyekről azt reméljük, revideálják, ami terhel minket, talán a felelősség terhét is leveszik a vállunkról, – s ha lehet – gyógyítanak is.

Mennyiben járult hozzá a keresztyénség ehhez a történelemfelfogáshoz és miként támogatta azt? Ez a kérdés már messzebbre visz. Vályi Nagy Ervinnek bizonyára igaza van, amikor azt feltételezi, hogy ebben végzetes szerepet játszott egy félreértés, Isten emberrel való történetének félreértése.¹⁹ Ez a történet ugyanis – vagy még inkább a történetek sokasága, amelyeket már a Bibliában is alig lehetett egy nevezőre hozni – nem teszi lehetővé, hogy „a történelemről” beszéljünk. A bibliai történetek sokkal inkább Isten rejtett cselekvéséről szólnak az emberekre és az emberek életére való tekintettel. Isten rejtőzködő Isten, és az is marad, mivel Istennek ez sajátos cselekvési módja, mely számunkra meglepő, megbotránkoztató, megfoghatatlan és ezért historióailag nem megfogható. Csak helyenként töri fel Isten ezt a titkot – elsősorban is Jézus Krisztus halálában és feltámadásában. Ekkor viszont fény derül mind az eleddig megtörténtekekre, mind a jövőre, olyan fény, mely megmutatja nekünk az utat: ez Isten végérvényes szava (Zsid 1,2), amiként mindez Jézus Krisztus történetében alakot öltött.

Mivel Isten rejtőzködve munkálkodik történeteinkben, vissza kellene lépünk attól, hogy mi adjunk munkálkodásának magyarázó keretet, melybe belehelyezhetjük mindazt, amit átélünk és elmondunk nekünk –, s aztán ami nem fér bele, azt a feledésnek dobjuk martalékkul. Mégis – ha akarjuk, ha nem – szükségünk van „történelemre”, mint értelmező keretre, legyen az a keret bármily törekeny is, mert csak így tudunk a másikkal közösen többé-kevésbé boldogulni. Senkit nem visz előre az, ha a saját privátszférájába visszahúzódik, mert ott védve érzi magát, és azt gondolja, hogy így jobban boldogul. 1956 után sok magyar keresett ilyenén menedéket, mivel azt hitték, hogy a „privát jó” szférájában elkerülhetik a „publikus gonosz” veszélyeit. Talán éppen ebben keresték az önigazolást. Sok magyar keresztyén esetében ez vezetett a személyes kegyességbe való teljes visszavonuláshoz. Sokan mások amiatt a hivatalos történelem-szemlélet miatt szenvedtek, amely így teljesen más értelmezést kapott, és amelyet mint követendőt írtak elő. Vajon nem tartozik-e a történelem miatti szenvedéshez Jézus Krisztus passiója is, az ő folyton-folyvást való szenvedéstörténete a világban a világért?

Másrészt: a „történelem” sok keresztyén számára éppoly jelentőséggel bír a 20. században, mint „a cselekedetek által való megigazulás” a reformáció idejében. Mindkét esetben az „egyedül hit által való megigazulás” volt a játék tétje. „Miként azonban nincsenek olyan jócselekedeteink, melyek az embert megigazíthatnák, akként nincsen olyan történelem, amely az emberiséget megváltaná.”²⁰ Idetartoznak azok az áldatlan erőfeszítések is, amelyek által egyesek úgy kívánják bizonyítani az Isten elhívása iránti engedelmséget, hogy teljes elfordulást propagálnak a korábbi életutaktól, annak érdekében, hogy végre az egyetlen helyes útra léphessenek – amely végül a politikai felhangot kap.²¹ A történelem-teológia efféle szociál-etikai „konkretizálásához” nem csak Magyarországon hivatkoztak sokan előszeretettel az ószövetségi prófétákra. A bűnbánat, főleg ha kirakatszerűen végzik, igen közel jut a veszélyes önigazoláshoz, sőt gyakran egybe is esik vele. A történelmi magyarázatok is lehetnek körmönfont önigazolások, legyen bár szó egy korábbi esemény megdicsőítéséről, hogy aztán abból a saját erőfeszítéseink teljesítménye levezethető legyen, vagy le-

gyen szó mások tévelygéseinek vagy önmagunk csődjének felidézéséről, hogy a jelenben az ellentétüket immár kétségsbevonhatatlan módon helyesnek nyilváníthatjuk.

Ami Magyarországon a történelem-teológia megalapozott, az – úgy tűnik – jól megfér azzal a politikával, amit az Egyházak Világtanácsa a hatvanas évek óta képviselt.²² Ez az ökumenikus visszhang még jobban megnehezítette magyar teológusoknak saját eszmélődésük előadását és kifejtését. Hogy a magyar fejlődés példáját a harmadik világból érkező vendégek hogyan alkalmazták saját világlátásukban, azt 1981-ben magam is átéltem, amikor meghívtak a Budapesti Református Teológiai Akadémia tanévnyitójára. Ott a magyar „gulyás-kommunizmust” a paradicsomi állapotok eljöttéként dicsérték, s ez úgy hangzott, mintha megvalósult volna Isten Országá, s azt, hogy Pál apostol valamikor azt mondta volt, hogy Isten Országá „nem evés, nem ivás, hanem a Szent Lélekben való béke és öröm” (Rm 14,17), bizonyára elfelejtették. A hallgatóság soraiban nyugtalanság vett erőt, amelyet azonban nem mondhattak ki – még mindig látom magam előtt néhány professzor megkövült arcát a pódiumon. Ez az eminensen fontos esemény bizonytalanságot adhatna a jelenlegi ökumenikus párbeszédnek, ha a magyarországi történelem-teológiát mint lezárt kérdést napirendre tűznék.

Mi az, aminek hirdetése ránk bízott?

Amikor a Magyarországi Református Egyház néhány tettét és teológiai döntését egyes részleteiben újra szemügyre vettem, már amennyire ezek számomra hozzáférhetőek voltak, minduntalan elcsodálkoztam, milyen magabiztossággal nyilatkozott sok-sok szószóló, amikor azt kívánták elmagyarázni, hogy az egyháznak mit kell mondania, cselekednie, döntenie és elismernie – még az 1989-90-es politikai változások után is. Eközben korán elhalt apámra gondoltam, aki a német „Harmadik Birodalom” szorongató éveiben azt írta, hogy „a mi egyházi és teológiai magabiztosságunknak teljesen másként kell megrendülnie, hogy Isten Igéje ismét ránk bízathassék.”²³ Néhányan – olyanok is, akikről már alig tudunk – Magyarországon 1956 után majdnem elnémultak, de nem a rezignáltság miatt, hanem mert teret akartak hagyni az örömhírnek. Nem olyan teret, amely bármiféle érdekek szerint veszendőbe mehet. Vajon korábban nem beszéltek-e túlságosan is sokat Isten cselekvéséről és akaratáról, visszaélve azokkal? S vajon ezek gyakran nem inkább lepelként szolgáltak-e olyan szándékok számára, melyek Jézus Krisztus üzenetével semmilyen módon nem fértek össze? Sokan voltak öndicsőítően meggyőződve az egyház „küldetéséről”, mely szerintük bizonyosan megfelelt a történelmi „óra” parancsának. Vagy azt akarták bebizonyítani, hogy az áthagyományozott keresztyén értékek társadalompolitikai erőt jelentenek – anélkül, hogy tudatosodott volna bennük, hogy a politika is mélyreható változásokon eshet át, amelyek révén ugyanúgy elveszítheti egyértelműségét, mint a „keresztyénség.”²⁴ Aki azonban az úgynevezett „keresztyén küldetésre” semmiféle programot, semmiféle látomást nem kínált, hanem inkább visszahúzódott – ha nem is tudatosan –, de kifejezésre juttathatta – némaságában is éppen a reménységre mutatva –, hogy Isten maga jut szóhoz. Van nyitott szívű szótlanság! Éppen ezért is kell emlékeznünk az ötven évvel ezelőtti magyar szabadságharcra és annak az egyházra és teológiára való kisugárzására.

Miről nem szabad mégsem, semmi körülmény között sem hallgatnunk – anélkül, hogy bőbeszédűségbe esnénk? A „Magyar Református Egyház Zsinati Tanácsának 1948. április 30-i deklarációja a református egyház és az állam közötti kapcsolata dolgában és az ezzel összefüggő kérdésekről” mindjárt „szolgálatról” beszél, amelyet a Zsinati Tanács a „magyar állam és az új társadalmi rend” keretében „az Úr Jézus Krisztus nevében és a Szentlélek ereje által végezhet.”²⁵ A következő évtizedekben ez vált az egyházi döntések vezérmotívumává. Vajon az ilyen indoklás teológiailag kikezdetlen? Vajon ezen felül nem tartalmazza-e azt a kitétel, amely meghagyja az egyháznak azt a szabadságot, hogy kétség esetén egyedüli és kizárólagos módon ezen az „Isten Igéje által számára előírt úton” járjon?²⁶

S bizony, hamarosan megmutatkozott, hogy az útbaigazítás túlságosan is homályos volt. „Isten Igéje”-ként elő lehetett húzni olyan bibliai motívumokat, amelyekkel az egyházpolitikai sakkhúzásokat kellett igazolni, és amit „teológiai munkának” neveztek, a legtöbbször egyszerűen abból állt, hogy a bibliai megalapozást utólagosan leszállították, hogy aztán minél gyorsabban napirendre is térhessenek felette. Vajon a behatóbb teológiai eszmélődésnek nem kell-e mindig feltennie azt a kérdést, hogy egyáltalán milyen úton akarja Isten emberekre bízni az Ő Igéjét, illetve hogy milyen bizalommal tekintenek az emberek az Igére? Vajon azokra, akik Isten Igéjére várnak és önmagukat kiszolgáltatták neki, nem abban jelentetik-e ki először is az Ige, ahogyan az elrejtett egyház létezik, hiszen az „elrejtettség” Isten sajátos rendje és cselekvési módja, abban is, ahogy az egyházat életre hívja, és életben tartja? Vajon valóban úgy ismerjük-e Isten ígéreteit (melyekről untalanul úgy beszélünk, mint etikai célkitűzésekről), mint ahogyan azok Jézus Krisztusban igazoltatnak, ki által Áment (igen, így legyen!) mondhatunk „Isten dicséretére” (2Kor 1,20)? Isten ígéretei az Újszövetségben mindig ismételtlen arra vonatkoznak, ami Krisztus gyülekezetét egzisztenciájában (és nem elsődlegesen kötelezettségeiben) megilleti, és így bízattik rá: ez Isten igazságossága, mely keresztlhúzza az emberi önigazultságot, felszabadulása a cselekedetek általi önmegigazulástól, egység a megbékített különbözőségben, mely az Isten békességének jele, Isten megismerése Jézus Krisztus igazságában, élet mint Krisztusban maradás, közösség az Úr asztalánál, mely az eljövendő hazának a helye, hol Isten lakozást vesz az emberek között.

Erről szólni minden körülmények között – minden politikai adottságok közepette is – nem utolsósorban azt jelenti, hogy felismerjük azokat a termékeny belső feszültségeket, amelyek sokszor azzal fenyegetnek, hogy szétszakítják a keresztyén egzisztenciát: a feszültséget a „történelemtől való távolságtartás” és a „történelemben megmutatkozó aktivitás”²⁷ között, az elfogadás és ellentmondás között, az Isten jelenlétéről tanúskodó „hálaadó ének” és a „változásra való törekvés”²⁸ között, amely Isten eljövételére tekint, a megmaradás és az elindulás között. Mindezek a lelki feszültségek oly gyakran hiányoztak az utóbbi évtizedekben – s nemcsak Magyarországon! –, máskor meg szélsőséges magatartásokba torkolltak, polarításokra bomlottak, amelyekbe az egyház és a teológia is hagyta magát belerángatni és bennük ingatagává válni, ha ugyan nem léptek a helyükbe ámitó egységülések, ami még nagyobb bűn. Mindazáltal megmarad, hogy ránk talál a reménység, és ezen ellentétek,

amelyek szintűgy ránk találnak és amelyeket továbbra is érezni fogunk, Istenben megszűnnek, hogy immáron többé meg ne keserítsék életünket.

JEGYZETEK

- 1 Ld. Karl Barth: Theologische Existenz heute! (Theologische Existenz heute 1) München 1933, 3. – Hogy ezt Barth miképpen értette, és hogy önmagát miképpen akarta megértetni, megvilágítja Hinrich Stroevesand: Mit jelent „a teológiai egzisztencia”? – Karl Barth „Theologische Existenz heute!” (1983) c. írásának szándékáról és jelentőségéről; megj. uo. Gottes Freiheit und die Grenze der Theologie (Isten igazsága és teológia határa). Gesammelte Aufsätze (Összegyűjtött tanulmányok) kiad. Elisabeth Stroevesand und Gerhard Sauter, Zürich 1992, 143-177. p. itt: 147-149. P
- 2 K. Barth, An einen Pfarrer in der Deutschen Demokratischen Republik (K. Barth. Egy NDK-beli lelkésznek) (1958), in: uo., Offene Briefe 1945-1968, kiad. Diether Koch, Zürich 1984, 411-439 p., itt 411. P
- 3 Éppen ez volt az alaphangja annak, ahogyan Barth az NDK-beli egyház helyzetét értékelte.
- 4 Vályi Nagy Ervin, Minden idők peremén. Válogatott írások, kiad. Vályi Nagy Ágnes, Budapest 1993. – Ágnes Vályi Nagy (kiadó) Geschichte Erfahrung und die Suche nach Gott. Die Geschichtstheologie Ervin Vályi Nagy, Stuttgart 2000. (Vályi Nagy Ervin történelem-teológiája)
- 5 Mitarbeiter des Zeitgeistes? Die Auseinandersetzung über die Zeitgemässheit als Kriterium kirchlichen Handelns und die Kriterien theologischer Entscheidungen in der Reformierten Kirche Ungarns 1967-1992. Eine Dokumentation, erstellt von Zoltán Balog, kiad. G. Sauter (Beiträge zur theologischen Urteilsbildung 3), Frankfurt a. M. u.a. 1997
- 6 E. Vályi Nagy, „Am Rand bleiben”, in: uo. Geschichte Erfahrung (ld. 4. Megjegyz.), 13-24 p., itt 16 p.
- 7 Charles Péguy, La Porche du Mystère de le deuxième Vertu (1911), németül: Das Tor zum Geheimnis der Hoffnung: für die zweite deutsche Auflage neu bearbeitet von Urs von Balthasar, Einsiedeln 1980, 8-10 p.
- 8 E. Vályi Nagy, Die christliche Hoffnung als Problem der Ethik (1972), (A keresztyén reménység, mint az etika problémája) in: u.o. 103-112 p., itt 106 p.
- 9 u.o., „Am Rand bleiben”, in: u.o. 16. P
- 10 Így fordítja Gerhard von Rad a Gen 15.-öt: Das erste Buch Mose. Genesis, Göttingen 5 1958, 156 p.
- 11 „Am Rand bleiben”, in: uo. 18 p. Lásd még: Tagebuchnotizen (Naplójegyzetek) in: 154-165 p., itt: 161 p.
- 12 Így pl. Bereczky Albert, akinek püspökké választását 1948-ban K. Barth is támogatta. Bereczky a Magyar Református Egyház szemére hányta, hogy korábbi csődje miatt eljátszotta prófétai szolgálatát. (ld. I. Szabó, Ja und Nein zur Geschichte, in: Geschichte Erfahrung (ld. Megjegyz. 4.) 189-197. p. itt: 193. P. – Barth 1948. máj. 23-i nyílt levelében: „A magyar református keresztyéneknek” belefoglalta ezt a gondolatot, és úgy vélte, hogy ezáltal az egyház megnyerheti az állammal szemben szabadságát, mely régebben hiányzott életéből (in: Offene Briefe /ld. megjegyzés 2/, 139-147, itt: 141 p.). Egyúttal megítélte a „Német Evangéliumi Egyházat”, hogy ezt a lehetőséget „már három éve” elvesztegette. (144 p.)
- 13 Mitarbeiter des Zeitgeistes (ld. megjegyz. 5), 41 p.
- 14 Vályi Nagy Ervin számára a történeti események elvezettek az összefüggések feltáráásával teológiai belátáshoz, de a történelem-teológiával ellentétben, amit ő igen erőteljesen kritizált, nem lehettek teológiai megalapozó összefüggés. V.ö. H. Stoevesand recenzióját „Geschichte Erfahrung und Suche nach Gott”. (ld. 4. megjegyz.), in: Verkündigung und Forschung 46. (2001/2). 90-96 p., különösen 91 p.

- 15 E. Vályi Nagy, Gott oder Geschichte? Über die Prämissen der heutigen reformierten Kirchenführung in Ungarn (1955), in: u.o. Geschichte Erfahrung, 25-35 p., itt 26 p. – Itt ismét a „régí magatartás mint világlik elő, nevezetesen önmagát hasonlónak tevés” Klärungen (1990), in: uo. 144-146 p., itt: 146 p.
- 16 Hans G. Ulrich, Wie Geschöpfe leben. Konturen evangelischer Ethik (Ethik im theologischen Diskurs 2), Münster 2005, 41 p.
- 17 A. Scholtz, szócikk „Geschichte”, in: Historisches Wörterbuch der Philosophie, kiad. Joachim Ritter, Bd. 3. Basel/Stuttgart 1974, 345-398 p., itt: 359 p.
- 18 E. Vályi Nagy, Das Problem der Geschichte (1963), in: uo. Geschichte Erfahrung, 36-45 p., itt: 44 p. – v.ö. G. Sauter, Was heisst: nach Sinn fragen? München 1982. 72-83 p.
- 19 E. Vályi Nagy, uo. 39 p.
- 20 I. Szabó, uo. (ld. 12. megjegyz.), 194 p.
- 21 v.ö: pl. Tóth Károly püspök egyik nyilatkozatát 1981-ből, amelyet Z. Balog idéz: Probleme der Geschichtsauffassung in der Reformierten Kirche Ungarns nach 1945, in: Geschichte Erfahrung (ld. megjegyz. 4.), 198-206 p., itt: 204 p. Megjegyz. 11: „A mi szocialista viszonyaink nekünk állandóan a hitben kell komolyan venni és feldolgozni. Nekünk, mint Egyháznak, állandóan fel kell tennünk azt a kérdést: Öszinte-e viszonyunk a szocializmushoz? Valóban abban otthon vagyunk-e, vagy felfedezünk-e feszültségeket és ellentmondásokat? (...) Isten továbbra is igényli tőlünk bűnbánatunkat és engedelmességünket.”
- 22 A Magyar Református Egyházpolitika állami támogatásáról tudósít ökumenikus szinten a dokumentum: Mitarbeiter des Zeitgeistes (ld. megjegyz. 5) 59-62 p.
- 23 Hermann Sauter: Für und Wider die Entmythologisierung des Neuen Testaments (1941/42), in: Kerygma und Mythos. Ein theologisches Gespräch, kiad. Hans Werner Bartsch, Bd. 2. Hamburg-Volksdorf 1952, 41-65 p.
- 24 Ld. ehhez: E. Vályi Nagy, Klärungen (ld. megjegyz. 15), 144 p.
- 25 Idézte K. Barth, Ungarn-Brief (ld. megjegyz. 12), uo. 143 p. megjegyz. 10.
- 26 Legalább így K. Barth uo. 143 p.
- 27 E. Vályi Nagy, Die messianische Idee in den christlichen Theologien des 20. Jahrhunderts (1993), in: uo.: Geschichte Erfahrung, 147-153 p., itt: 153 p.
- 28 Uo. Gott der Gegenwart – Gott der Zukunft. Überlegungen zur Schwerpunktverlagerung des theologischen Interesses (1967), in: uo. 46-53 p., itt: 53 p.

E SZÁM SZERZŐI

Dr. Ágoston István György, egyháztörténész, Miskolc

Dr. Fazakas Sándor, rektor, Debrecen

Ifj. Dr. Fekete Károly, egyetemi tanár, Debrecen

Dr. Gergely András, történész, Budapest

Huber, Wolfgang, püspök, Németország

Hüffmeier, Wilhelm, főtítkár, Németország

Jakab István, lelkész, Héreg

Dr. Mészáros Kálmán, baptista egyházelnök, Budapest

Dr. Sauter, Gerhard, professzor, Bonn

D. Szabik Imre, ny. evangélikus püspök, Budapest

Tordai Balázs, tanár, Debrecen

Dr. Tóth Károly, az ÖTK elnöke, Budapest

Dr. R. Várkonyi Ágnes, egyetemi tanár, Budapest

Késői köszönet Eduard Schweizer-Hanhart szolgálatáért

Eduard Schweitzer a XX. század neves újszövetségi tudósa 2006. nyarán visszaadta lelkét Teremtőjének. Az alábbiakban D. Szebik Imre személyes köszönetmondásának, valamint Samuel Vollenweider emlékbeszédének közlésével tisztelgünk a magyarországi lelkészek körében is jól ismert teológus élete és életműve előtt. A szerk.

Ez év nyarán, június 27-én hunyt el a több mint 30 éven át Zürichben tanító professzor 93 éves korában. Csak néhány hete ért el hazai egyházunkhoz örökkévalóságba költözésének híre. Miután a még élő magyar evangélikus és református lelkészek közül több mint egy tucatnyinak volt kedves professzora, mások pedig könyveit olvashatták, kedves kötelességünk, hogy megemlékezzünk róla és megköszönjük szolgálatát.

Bázelben, 1913 április 18-án született, négy gyermekes családban a legidősebbként. Szülővárosában végezte tanulmányait az érettségi letételéig. Teológiai érdeklődését Marburgban mélyítette el, négy kiváló professzor nevét emlegette. Rudolf Ottó vallástörténészt, Rudolf Bultmann újszövetségi tudóst, majd Emil Brunner zürichi és Karl Barth bázei szisztematikus professzort tartotta gondolkodása kialakításában fontos személyiségeknek, akik különösen nagy hatást gyakoroltak későbbi tudományos munkásságára.

Teológiai tanulmányai befejezését követően rövid ideig helyettes-lelkész Bázel ipari negyedében, majd megválasztja a Nesslau-i gyülekezet lelképásztorának. Az itt gyűjtött – személyes beszélgetések során szerzett tapasztalatai élete végéig elkísérték gondolkodása legmélyén. Bár újszövetségi kutatásokat végzett, mindvégig megmaradt gyakorlati teológusnak.

1940-ben kötött házasságot Elisabeth Hanharttal. Négy gyermekkel ajándékozta meg házasságukat a Teremtő.

A bányászgyülekezetből doktori disszertációja és habilitációja elkészülte után három évig egyik helyről a másikra vándorolt a család édesapjuk átmeneti állása helyszínei között, míg végül 1949-ben a zürichi egyetem újszövetségi tanszékére nyert meghívást.

Elmélyült kutatásai és gyakorlati lelkésznevelő tevékenysége egyre ismertebbé teszi nevét választott szakterületén. Egy éves meghívást fogad el vendégprofesszorként a New York-i Trinity College katedrájára, ahova egész családját elkíséri. Járt Japánban, tanított s előadást tartott alig számba vehető módon, szinte majdnem minden európai protestáns egyetemi katedrán, de járt Kanadában és Ausztráliában is, nagyon gyakran Németországban. Tiszteletbeli doktorátusainak száma felülmúlja a tízet. A Ráday Református Teológiai Akadémia (ma Károly Egyetem) is díszdoktorává fogadta.

Hazánkban 1968-ban járt először. Az európai evangélikusok konferenciáján a főelőadást tartotta az újszövetség értelmezéséről a modern kutatás fényében. Nagy érdeklődésre számot tartó előadása kapunyitás volt az újszövetségi kutatás számára.

A hatvanas-hetvenes években Svájcban ösztöndíjas lelkészek szinte kivétel nélkül találkoztak vele és hallgathatták előadásait. A külföldi diákokat megkülönböztetett bánásmódban részesítette. Nemcsak otthonába hívott el bennünket, de többször magával vitt japán diáktársammal Schaffhausenbe, ahol minden hónap harmadik vasárnapján prédikált. Feledhetetlen élmény maradt

igehirdetése. Prédikációiból kicsendült a protestáns biblicitás és a személyes hitből fakadó meggyőződés bizonyossága.

Melegszívű, közvetlen, könnyen kapcsolatot létesítő, tudásával nem dicsekvő, alázatos, családját és egyházát nagyon szeretni tudó, mélyen hívő keresztény volt Schweizer-Hanhart professzor, akit tanártársai nemcsak megbecsültek, de fel is néztek reá. Egy alkalommal az egyetem rektora is volt hosszabb periódusra. Sajátos svájci humora gyakran szólalt meg a zürichi „dütsch” dialektusában, amelyet hazai hallgatósága különösen javára irt. Derűje és nevetni tudása felszabadult személyiségének sajátos megnyilvánulásai voltak.

Tudományos munkásságáról röviden:

Példásképpen igényes írásmagyarázó, nyelvészeti és kortörténeti titkok tudója. Nem alapított egezetikai iskolát, de kiegyensúlyozott és mértékadó megállapításai az őskeresztény teológiai felismeréseket összhangba hozták. Az Újszövetségi Szótárba írt cikkei kutatási területek kincses-bányái. Az Újszövetségi Kommentársorozat megalkotása nevéhez fűződik, egyes darabjai ma is időszerű teológiai útmutatást adnak a kutatók és prédikátorok számára. Két katolikus kollegájával ökumenikus újszövetségi kommentárt is indít sokunk örömeire. Bibliái textusok hatástörténeti kutatására szinte elsőként vállalkozik, amely kutatási forma ma fénykorát éli.

Samuel Vollenweider, az e.i. zürichi teológiai dékán Eduard Schweizert, mint tanítót, mint nagy tanítót és tanúságtévőt (Glaubenszeugen) méltatta hamvai mellett. E. Schweizer nem volt egy meghatározott teológiai módszer vezéralakja, de monográfiái ma is haszonnal olvashatók jövődőlő tudósok és igényes igehirdetők esetében. Pontosan körülhatárolta az egyes újszövetségi iratok profilját, szerkesztőit, s a maga korában elfogadott szerkesztés-történeti módszerrel teológiai hangsúlyokat állapított meg. Legendás volt munkabírása. Teológiai doktorátusát hét hónap alatt készítette el. Örömeiben gyalog ment el Bázelből Genfbe (közel 300 km). Munkássága révén egyetemének a teológiai kutatásai révén külön megbecsülést szerzett és tekintélyt adott a teológia sokszor vitatott tudományos karakterének.

Nagy tanító és nevelő professzorként fontosnak tartotta a személyes kapcsolatok ápolását. Rektori székfoglalójában így ír erről: "Isten embereket helyezett mellénk, s ezt teszi a jelenben is, hogy közös végső felelősségben velük és értük éljünk." Személyes kegyességét és történetkritikai tudományos látását egymással összekapcsolta és felszabadító módon együttlátta. Hallgatóival való személyes kapcsolata a svájci és részben a német egyház lelkészi karának lelki arculatát több, mint három évtizeden átformálta és belső elhivatottságukat erősítette. Hosszú szolgálati idejének vezérgondolata a *hála* volt.

Tanúságtévőként igehirdetéseiben éppúgy aktualizálta az ige mondanivalóját, mint előadásai során. Sokszor odament az ablakhoz, kinyitotta, s ez a mozdulata jelez-

te, hogy a tudós professzor most életközeli kérdésről kíván szólni személyes hite fényében. Gyakran használt képeket gondolatai elmélyítésére, mint az időjárást mutató hőmérő, vagy a széljárás iránya, a vihar vagy a szélcsend. A mindennapi politikai eseményekről is véleményt alkotott, s ezzel hallgatói szemléletét elmélyítette.

A zürichi Framünster, a flunterni templom vagy a már említett schaffhauseni Münster mindig nagy hallgatóságot vonzott igehirdetési alkalmával. Egész életére és teológiai látására legnagyobb hatást Karl Barth, egykori professzora gyakorolta. Isten nagy *igenje* az emberre, mint vezérgondolat megmaradt tanúságtevő szolgálatában. Ezért nemcsak a kezdeményezés, de a véghezvitel is az Ő ereje által lehetséges.

1964-ben a Dies academicus alkalmából az „Isten utjainak vége a testiség” így szólt hozzá: Jó dolog az ember számára, ha sem képessége, sem csüggedése, sem lehetőségei, sem testiségének határai nem a végsőt jelentik, hanem Isten igenje mindkettőre érvényes, mint ami reménységként áll fölötte és a világ fölött, erősebben és hatalmasabban, mint a halál.” – Szívesen verselt, különösen élete alkonyán. Bizonytal később kiadásra kerülnek

meditatív, az elköltözést és számadást szem előtt tartó költeményei. Ez is tanúságtevő szolgálatához tartozott.

Az a megtiszteltetés ért, hogy a Kolozsvári Teológiai Főiskolán, annak 100 éves fennállása alkalmából együtt vehettük át a tiszteletbeli doktori diplomát. Akkor még nem sejtettem, hogy utoljára találkozhatom egykori kedves professzorommal – 1995-ben – sokak tanítójával, Isten kedves szolgájával, a kiváló újszövetségi tudóssal. Temetésén a zürichi egyetem teológiai dékánja búcsú beszédében az idős professzort idézte, aki gyakran emlegette egykori tanárának, Rudolf Bultmannak a vallomását: végül is minden kegyelem. Az igehirdetés pedig kedves igéje alapján szólt négy gyermekéhez, tíz unokájához, hét dédunokájához és a népes tanítványi sereghez: Szerettem, most Isten gyermekei vagyunk, de még nem lett nyilvánvalóvá, hogy mivé leszünk. Tudjuk, hogy amikor ez nyilvánvalóvá lesz, hasonlóvá leszünk hozzá, és olyannak fogjuk őt látni, amilyen valójában. (1 János 3,2)

Szíve 2006. június 27-én dobbant utolsót, békésen elaludt, s bizonytal a kegyelmes Isten ölében ébredt fel. Legyen áldott érte a Teremtő!

D. Szabik Imre

Eduard Schweizer-Hanhart*

(1913. április 18. – 2006. június 27.)

Eduard Schweizer egyike volt az egészen nagy teológusoknak a zürichi teológiai fakultáson. Harminc éven át működött itt, mint az Újszövetség professzora és utána majdnem ugyanannyi évig sokunk számára volt jelenlévő és iránymutató személyiség. Nem könnyű Eduard Schweizert kellően méltatni. Gazdag tevékenységének valamennyi ágát aligha lehet néhány szóban elmondani. Másrészt mindig határozottan leintette, amikor túl nagy hűhót csináltak személye körül. Annál inkább szeretném Önöknek, kedves Schweizer asszony, kedves gyászoló család, az egyetem, annak rektora és a fakultás nevében szívből jövő részvétünket kifejezni.

Megemlékező szavaimat Eduard Schweizer személyiségének három megnyilvánulására szeretném irányítani: a *kutató-ra*, a *tanító-ra* és a *hit bizonyágtevőjére*.

A kutató

Közülünk mindazok számára, akik Eduard Schweizert megélhették még mint a fakultás professzorát, egyértelmű tapasztalat volt, hogy itt szinte a németnyelvű újtestamentumi tudomány aranykora nyúlt át jelenünkbe. Schweizer szívesen beszélt tanítójáról, Rudolf Bultmannról, és arról, amit Marburgban nála alaposan megtanult. Eduard Schweizer minden nagy tudományos munkájában példát adott arra, hogy mit jelent a szigorú exegetikai, filológiai és történelmi munka. Ő nem volt exegetikai iskola-alapító, sem egy teológiai divat hajtór-figurája, hanem megvesztegethetetlen, mérlegelő és a nagy összefüggéseket szem előtt tartó kutatója az öskeresztyén vallásnak és teológiának. Monográfiáit ma is nagy nyereséggel forgatjuk, bibliakommentárjai koncentrált és szuverén elemzőművészet mintapéldányai, nagy cikkei az Újszövetség teológiai szótárában a régészeti, vallástörténeti és teológiai tudomány kincseskam-

rái, anélkül, hogy emiatt a központi vezérvonalakat szem elől veszítenénk. Nagyon pontosan ügyelt az újszövetségi írások és szerzők specifikus profiljára anélkül, hogy egymással szemben leértékelte volna őket. Az abban az időben kialakuló szerkesztéstörténeti módszereket hangsúlyozottan teológiai irányultsággal művelte.

Fegyelmzett munkaereje legendás volt; disszertációját mindössze hét hónap alatt készítette el, és Bázalból Genfbe tett gyalogúttal ünnepelte meg!

Egyenesen korszakalkotó volt egy új kommentár az Újszövetséghez, amelynek a legrövidebb idő alatt vezető tudományos sorozattá kellett lennie. Két katolikus és egy evangélikus kollégával együtt lanszírozta az evangélikus-katolikus kommentárt, ami a felekezeti elhatárolódás helyett az ökumenikus megegyezésre tett. Azzal, hogy ebbe belefoglalta a bibliai szövegek hatástörténetét, Eduard Schweizer egyenesen látnoknak bizonyult az exegetikai tudomány jövőbeli fejlődésével kapcsolatban.

Tekintettel minderre az imponáló teljesítményre meg lehet érteni, hogy a zürichi egyetem akkori rektora, Strohmán egy lakás (menedékhely) tárgyaláson „Zürichben a teológia történelmileg is egyedülállóvá vált helyzeté”-ről beszélhetett!

Valóban: az amerikai, kanadai, németországi egyetemekre szóló meghívások listája, a díszdoktorátusok és más kitüntetések sokasága nagyon meggyőző. És mégis: Eduard tényleg sohasem veszítette el a talajt a lába alól. Szüksége volt az alkapcsolatokra. Ezzel eljutottam a –

Tanító-hoz.

Nem magától értetődő, hogy egy jó kutató magával is ragad. Eduardnál azonban így volt. Számára az emberi kapcsolatok lételemet jelentettek. Egy rektori székfoglalójában ezt egyszer így fogalmazta meg: „Isten az embe-

reket utunkra helyezte és mindig újra utunkra fogja helyezni, hogy egy végső felelősségben velük és értük éljünk.”

A tanulóknak mindig a szemeszter csúcspontja volt, amikor egy nyílt estéhez vezető zárandokútát „zárandokolták” vagy amikor Eduarddal a hegyekbe mentek. Sokak számára az a mód, ahogyan ő a személyes kegyességet és a történelmi-kritikai tudományosságot képes volt összekapcsolni, nemcsak példamutató volt, hanem nagy mértékben felszabadító is.

Eduard Schweizer a 60-as években, mint az egyetem rektora működött, saját szavai szerint hosszas és heves ellenállás után rászorítva. Emlékezetes a svájci főiskolai tanárok felhívása az Izrael elleni háború előkészületeivel kapcsolatban 1964-ben, amelynek lanszírozásában ő is részt vett. És egyenesen mosolyogva vesszük tudomásul, hogy a rektort még ugyanabban az évben a Nagysebességű Fényképezés Nemzetközi Kongresszusa díszválasztmányá tagjává nevezik ki.

Nem lehet Eduard Schweizerről anélkül szólni, hogy megemlítenénk egész világra kiterjedő kapcsolatait. Schweizer itt valóban kozmopolitának bizonyult; mint tanárt, vagy, ahogy ő szokta mondani, mint teológiai vendégmunkást, az egész világon nagyra becsülték, Amerika és Ausztrália mellett még Japánban is. Még egyszer látnokian vette észre, hogy a kulturális összefüggések a keresztyén igehirdetés formáját mértékadóan meghatározzák – olyan témák, amelyek a 70-es évektől a teológiai figyelem középpontjába kerültek.

Mindez – az élő tanítás itthon, a kapcsolat a tanulókkal, de a világszerte tett utazások sem lettek volna lehetségesek azok nélkül az emberek nélkül, akik egészen közel álltak hozzá: Elisabeth, a felesége, akivel 60 éven át tartoztak össze, és a négy gyerek. Ha Schweizerrel hosszú együtt töltött életükről beszéltünk, a vezérszólam a hála volt.

Ezzel eljutottunk a harmadik, legközpontibb megnyilvánulásához:

A hitről való bizonyágtételhez.

Rám rendkívül nagy hatást tett, amikor Eduard Schweizer, akinek utolsó szemeszterein még részt vehettem, félbeszakította egzegetikai előadását, az ablakhoz lépett, kinézett rajta – és akkor egészen egyszerű, de emlékezetes képekkel megfogalmazta a döntő gondol-

tokat – például egy kint látott hőmérőt használt hasonlatul, vagy – nos, feleségéhez fűződő kapcsolatával példázta, hogy mit jelent Istennel való kapcsolatunk. Az a képessége, hogy találó képekkel és egyszerű nyelven tudott bizonyosságot tenni hitéről, kidomborítani Jézus Krisztus jelentőségét, hazánk nyilvánosságában széleskörű rezonanciát ébresztett. Eduard Schweizernek a Fraumünsterben, a flunterni templomban és a schaffhauseni székesegyházban mondott prédikációi legendásak voltak. Hogy itt a nagy tudós az élet elemi igazságait olyan meggyőzően és póztalanul tudta közvetíteni, mély hatást keltett.

Kedves gyászoló gyülekezet, Eduard Schweizer teológiájára Karl Barth volt a legnagyobb hatással. A különbség Isten és ember közt, és Istennek ezen alapuló nagy Igen-je az emberre állott hitéről adott számadásának középpontjában. És Rudolf Bultmanntól újra és újra idézte azt a mondatát, hogy *minden teljesen kegyelem*. Eduard humorát, vicceit, öniróniáját jórészt innen értelmezhetjük. Az egyetem archívumában egy dokumentumra bukkantam, amelyben Schweizer a rektort informálja arról a megtiszteltetésről, hogy az Académie Internationale des Sciences Religieuses (a Vallástudományok Nemzetközi Akadémiája) tagjává választották. Idézet: „Hogy ne vesztegessen időt és erőt a gratuláció megírásával, éppen most írom az Ön képviselőletében magamnak a gratulációt”, és így a rektornak még elküldenie sem kell azt. Hiszen a megtiszteltetés nem is különösebben nagy dolog, és főleg véletlen ismeretségeken alapul.

Vidámság, szerénység, emberi egyszerűség, az önmagán nevetni tudás képessége – mindez kitörölhetetlenül emlékezetünkben marad. Azokkal a szavakkal fejezem be, amelyeket Eduard Schweizer mint rektor a Dies academicus 1964-en tartott beszéde végén fogalmazott meg:

„Jó az embernek, ha sem testiségének képességei, sem kudarcai, sem lehetőségei, sem határai nem a végső, hanem Isten Igenje mindkettőre, ami reménységként áll fölötte és világa fölött, és erősebb és hatalmasabb a halálnál.”

Samuel Vollenweider

* Emlékbeszéd, elhangzott a kegyúri nagytemplomban tartott emlékünnepeken, 2006. július 5-én, melyet a teológiai fakultás dékánja tartott.

Történelmi pillantás a szabadságra

Az Országos Protestáns Napok rendezvénysorozata, amelyet ettől az évtől kezdve „Október a Reformáció Hónapja” néven neveznek, október 8-i Kulturális Gálával kezdődött a MOM Művelődési Házban. A Rendezvények között megtalálhatók voltak az istentiszteletek, a teológiai tanácskozások, a missziói és szakmai konferenciák mellett filmvetítések, sportrendezvények és természetesen sok istentiszteleti alkalom is. Az alábbiakban az ünnepélyes megnyitón elhangzott előadást és a Szlovák Magyar Aliansz Egyesületek által kiadott nyilatkozatot közöljük. A szerk.

Politikában és erkölcsben, de talán a hit dolgaiban is, az egyik legtöbbet használt szó: a *szabadság*. És a legelfogadottabb. Legalább két évszázada annak, hogy senki sem kel ki nyíltan a szabadság ellen. Csak éppen megmagyarázzák, hogy hogyan is kell azt érteni. A hangsúly

alkalmanként arra helyeződik, hogy a szabadság nem azonos a szabadossággal, az erkölcsi nihilizmussal, az anarchiával. Sem a huszadik század diktátorai, sem napjaink harmadik világbeli zsarnokai nem jelenítik meg magukat, mint a szabadság ellenségeit. Mindebben ne

egy szó kiüresedését lássuk, hanem ellenkezőleg, a szabadságesszme diadalát: legalábbis az elvekben mindenki hódol a szabadság előtt.

A vitatott vagy bizonytalanra vált, inflálódott szavakat, történeti jelenségeket ellentétpárjaikon, illetve történetükön, történetiségükön keresztül érdemes megközelíteni. Mi is akkor a szabadság ellentéte? Az ókorban bizonyára a rabszolgaság. És azután, évezredekén át, Petőfi-nél is: a szolgaság. „*Rabok legyünk vagy szabadok?*” – intézi Petőfi a kérdést azokhoz, akiknek ősei „*szolgaföldben nem nyughatnak*”. A *szolgaság*, mint egy ellentét párdarabja, persze éppúgy költői-metaforikus kifejezés, mint maga a *szabadság*. A 'szolgaság' kötöttséget, alávetettséget, 'kiszolgáltatottságot' jelent, személyes sorsunk mások általi meghatározását. Érezhetjük ebből, hogy a szabadság alanya értelemszerűen az ember, a modern kor embere számára: *minden egyes ember*. A szabadság eszerint velünk született, elidegeníthetetlen jog, pontosabban: társadalmi létállapot, amely az ember lényegéhez tartozik. De beszélhetünk, és joggal beszélünk, népek, nemzetek (közösségi) szabadságáról is. De mi van az *emberiség* szabadságával? Mihez képest szabad (vagy nem szabad) az emberiség? A természethez képest és/vagy Istenhez való viszonyában – adhatjuk meg a felelet irányát, amelylyel azután az antropológia és a teológia foglalkozik.

A zsarnokság is a szabadság egyik ellentéte. Az önkényuralomban egyetlen ember szabad, maga a zsarnok – aki ezért hatalmát isten vagy az 'istenek' akaratára vezeti vissza. Ezt a folytonosan ismétlődő, talán legrégebbi uralmi rendszert, ahol csak a zsarnok személye változhatott, Európában sikerült áttörni, s ezzel megnyitni a szabadsághoz vezető utat. A politikai szabadság eszméjét kétségkívül a görög antikvitás alapozta meg, s a politikai szabadságot a maga korlátai között Athénben és más kisebb ógörög városállamokban meg is valósította. Ennek az ókori szabadságnak azonban nagy ára volt: részint a rabszolgaság intézménye, részint a 'szabadok' között is a magánélet szabadságának, gyakorlatilag a magánéletnek szinte teljes hiánya, olyan kontroll alá vetettsége, amely az egyént teljes magánéletében megfosztotta döntési, életvezetési szabadságától.

A szó mai értelmében vett, bővülő körökben érvényesülő, korunkhoz elvezető, a köz- és magánélet teljes egészére kiterjedő szabadság eszmei alapzatát a kereszténység rakta le, amely, mint ismeretes, az emberek Isten előtti egyenlőségét, a hitből fakadó szabadságot vallotta. Jézus - az evangélium szerint - szolgáknak nevezte a zsidókat, mire azok büszkén mondták: Ábrahám ivadékaik, tehát szabadok vagyunk és nem szolgák. Jézus erre a *bűn szolgáinak* nevezte őket, jelezve, hogy spirituális értelemben tartja őket nem szabadoknak, hanem olyanoknak, akiknek nem nyílik meg az örök élet, mert nem ismerik fel, nem ismerik el az *igazságot*. (A szabadság és az igazság összefüggése kétezer év múltán Hegelnél akként bukkan fel, hogy a szabadság a megismeret, felismert szükségszerűség és az aszerint való cselekvés.)

A konkrét történelmi-társadalmi valóságban a kereszténység az első századokban a mennyei és a földi világ különbségét elismerve azt kutatta, hogy mi Isten terve a földi társadalomban, ahol az egyenlőtlenség viszonyai érvényesülnek. Az intézményesülő kereszténység elismerte a társadalmi különbségeket, de vitatta a királyok kvázi-isteni mindenhatóságát, hatalmának megkérdőjelezhetetlenségét. Elsősorban Szent Ágoston volt az, aki kidolgoz-

ta a földi társadalom működtetésének keresztény, eleinte még csak elvekben létező politikai rendszerét, az emberek Isten előtti egyenlőségének és evilági egyenlőtlenségének egyeztetését. Az ókori görög városállami előzményeket figyelembe véve is hatalmas szellemi teljesítmény volt ez, de még nagyobb eredmény volt azután azoké a klerikusoké (a kor egyetlen értelmiségi rétegéé), akik szívós munkával mindezt - az uralkodókkal szemben - a gyakorlatba is átültették. A kora-középkori klerikusok az értelmiség kétezer éves történetének egyetlen történelemformáló teljesítményét valósították meg. Földrajzi megközelítéssel *Európa* történelmi mértékű hozzájárulása volt ez az emberiség történetéhez: megszületett a *hatalommegosztás technikája*, konkrétan: a rendiség világa. Eszerint az uralkodó az isteni törvényeknek van alávetve, azoknak kell megfelelnie. E törvények az ő hatalmát elvileg korlátozzák, s az elvet érvényesítve uralkodását ellenőrizhetővé is teszik. A számonkérés, netán az óvás; az együttműködés vagy annak felmondása jogát a *rendek* gyakorolták, s az adómegtagadás jogával, a törvényhozásban való részvétellel érvényesítették. Mindez az egyik első *hatalommegosztási technika* volt, amelynek alkalmazásával megnyílt az út a jogok gyakorlása, vagyis a szabadság felé. Egyelőre csak a kiváltságos rendekhez tartozók élhettek jogaikkal, akik nem a szabadságról, hanem privilégiumokról, szabadságokról beszéltek, s azt – különböző mértékben - maguknak igényelték. (Ezt őrzi a holland nyelv, ahol a *Vrijheid*, a szabadság szó *kiváltság* is jelent.) A mai korból a középkorba visszatekintve a számunkra már igazságtalannak tűnő kiváltságok rendszere – ráadásul a veleszületett kiváltságok rendszere - az, ami a szembeötlő. Történelmi mértékkel viszont a világon egyedülálló és továbbfejlődésre képes hatalomgyakorlási forma jött létre. Szabályozódott, rögzült a szabadságok rendszere – ez volt az értelmiségi munka lényege –, és ennek folytán állandósult, működni kezdett. A „szabadság kis körei” (Bibó István kifejezése) jöttek létre, vagyis – például – szabad városok, kiváltságos területek, azután kevesebb joggal, de mégis csak jogokkal rendelkező mezővárosok, telepés községek. Ha hierarchiába rendezzük a 'szabadságokat' – mert volt azért hierarchiájuk – fentebb voltak a lovagok, a hűbérbirtokosok, a fejedelmek – persze ők is a kötelezettségek és jogok bonyolult láncolatába kapcsolódtak, amelyek egyaránt irányultak 'fentre' és 'lentre'. Az önkény mindenesetre a legkiszolgáltatottabbal szemben is korlátok közé szorult. Persze a mindennapi gyakorlatban a virágzó középkor századaiiban is rengeteg volt a jogsértés, sőt jogtiprás, de az emberek *tudták, annak tartották*, ha itt vagy ott jogsértés, jogtiprás történt, s megvoltak azok a földi instanciák, ahol ezek ellen több-kevesebb sikerrel fel lehetett szólalni.

A középkortól kezdve Nyugat- és Közép-Európában az emberek az *igazságot* (a maguk igazságát) keresték, mert volt hozzá több-kevesebb joguk - *szabadságuk*. Homályos, diffúz volt ez a szabadság. Bizonytalan volt, hogy mi is az igazság – de mindkettő társadalomszervező tényező lett. A *szabadság* és az *igazság* eddig csak az üdvösséghez láncolt ügye most e világban kapcsolódott össze.

A „szabadságok” itt felvázolt rendszere nem terjedt ki egész Európára. Skandinávia, Lengyelország, Magyarország volt a rendiség új világának keleti határa. Távolabb továbbra is a feltétlen tekintélyű, elszámoltathatlan uralkodói akarat érvényesült, akár az ázsiai-tatár formák, akár a cezaropapizmus keretei között. Kelet-Európában,

s persze mindenütt másutt a világban, az alávetettek, ha fenyegetve érezték magukat, *patrónust, kegyet, kegyosztót* (és nem igazságot) kerestek. Nyugat- és Közép-Európán kívül mindenütt fennmaradt, működött is, persze nagyobb teljesítményekre nem képesen, az alattvalói világ.

Nyugat- és Közép-Európa fejlődése viszont világtörténelmi külön útra tért. Csak így, ebben a környezetben volt lehetséges a *reformáció* megjelenése. Az egyéni hit, főként az egyéni üdvösség dolgai a középkorban nem a földi világra, nem a rendekre és az uralkodóra tartoztak, hanem azok felett továbbra is az egységes, hierarchikus római egyház őröködött, amely így kivonta magát a részben a saját klerikusai teremtette fejlődésből. De bátrabb egyének (akik valójában féltek, mert az *üdvösségüket féltették*) vették a bátorságot és a szabadságot ahhoz, hogy a római egyháznak is ellene mondjanak. A „*velük született*” szabadságok mellé – egyelőre csak mellé – a hit egyéni szabad akaraton múló szabad választása társult. Az első egyéni – és mindenkire vonatkozó – szabadságjog, ahol a tekintély-elvet és a veleszületettséget elutasították, a hit, az üdvösség útjának megválasztására, tehát egy nem e világi célra vonatkozott. Követelése önmagában még nem forgatta volna fel a társadalmi viszonyokat. De az üdvösség a késő középkor és a kora-újkor embere számára mindennél fontosabb, a legfontosabb volt – ma úgy mondanánk, hogy az emberi egzisztencia lényegét érintette. S mivel a reformáció kora óta a hitbeli döntések előtt álló halandó földi, hatalmi korlátokba ütközött, a XVI-XVII. század embere hitbeli meggyőződéseitől indítva a földi világ átalakítására is vállalkozni kényszerült.

A rendiség kialakulása után néhány századdal, az újkor elején egy második transzformációs kísérletre, a szabadságkörök újabb kibővítési törekvésére került sor, amely azonban nem járt azonnali és a teljes érintett térségre (Nyugat- és Közép-Európára) vonatkozó átalakulással. Az egymást kizáró elvek küzdelme a vesztfáliai (másnéven münster-osnabrücki) békével 1648-ban Európára jellemző módon, sajátos kompromisszummal ért véget. Ezek a harmincéves háborút (1618-1648) lezáró béketárgyalások évekig folytak, többek között azért is olyan lassan, mert számos protestáns és katolikus tárgyaló fél még egy városban sem volt hajlandó tartózkodni ellenfelével, nemhogy egy asztalhoz üljenek. Követek, üzenetküldők jártak a felek, Münster és Osnabrück között. Az eredmény végül a *szuverén* államok rendszerének megalkotása lett. Az elmosódott, egymásba folyó, határokon átnyúló 'szabadságok', a fölé- és alárendeltségek bonyolult rendszere véget ért. Az éles államhatárok mögött a térség legtöbb országában a szuverenitást, a hatalmat a fejedelmek ragadták magukhoz: az abszolutizmus kora köszöntött be. E hatalomkoncentrációnak, a szabadság világától való XVII-XVIII. században bekövetkezett távolodásnak az okai nem tartoznak tárgykörünkbe. Fontos vívmány volt viszont a kis és a nagy országok szuverenitásának elvi egyenlősége, belső berendezkedésének „szabadsága”.

Nyugat- és Közép-Európának nem egésze választotta az abszolutizmus rendszerét. Anglia, Svédország, Hollandia és a XVIII. században függetlenségét megszerző Észak-Amerika parlamenti-képviselési rendszert őrizte meg, fejlesztette tovább, s nyújtotta vissza azután mintaként a XIX. században Európára többi népeinek. (Svájcban a XVII-XVIII. században annyira gyenge volt a központi hatalom, hogy államrendszere inkább érdekesnek, semmint modernnek és példaértékűnek nevezhető.) - Az

a kérdés, hogy az említett országok protestantizmusa hogyan függ össze szabadságon alapuló berendezkedésükkel, inkább a tyúk vagy a tojás korábbi voltának vitájára emlékeztet.

Protestantizmus és parlamentarizmus kölcsönhatásainak elemzéséhez mindesetre segítséget nyújthat Magyarország, Erdély és Lengyelország ekkori története. Ezekben az országban is fennmaradt a rendi képviselőlet, Lengyelországban talán a legerősebb pozíciókkal. Mindhárom ország felekezetiileg megosztott volt, mind egész népességét, mind kiváltságosainak körét illetően, bár Lengyelországban végül mind a protestáns, mind a görögkeleti kiváltságosokat kiszorították a rendi gyűlésből. Ilyen, egész Európára kiterjedő összehasonlító vizsgálattal, és a következtetések levonásával azonban még adós a történetírás. E közép-európai területekről mindenestre annyit még elmondhatunk, hogy Lengyelországot a túlzott, az országgyűlésekre is kiterjesztett egyéni szabadság, a közismert „*liberum veto*” (egy személy is blokkolhatta a törvényalkotást) tette tönkre. Sokáig mondogatták a lengyel nemesek, hogy „Lengyelországot az anarchia tartja fenn”, de végül nem tartotta fenn: 1795-ben teljesen felosztották. Erdély, amely állami szuverenitását 1648-ban szerezte meg, a nemzetközi viszonyok alakulása folytán süllyedt má a század végére jelentéktelen rendiségű Habsburg tartományá.

Magyarország felkelések egész sorával megőrzött rendi alkotmányossága viszont kivételes alkalmat teremtett arra, hogy az ország a reformkorban kicövekkelje, nyilvánosan hirdethesse a mindenkire kiterjedő szabadság programját, és 1848-ban megvalósítsa a polgári átalakulást. A reformkor elején még így sóhajtott fel a modern követeléseket látva az egyik magyar konzervatív országgyűlési követ, La Motte Károly gróf: „mit ér nekem a szabadság, ha minden ember szabad?”. A másik oldalról Kossuthra hivatkozhatunk, aki fiatal korától kezdve hosszú élete végéig hirdette a szentenciát: ahol 'szabadságok' vannak, ott nincs szabadság – a *szabadságnak nincsen többes száma*.

Az európai eszmetörténet részleteiben is feltárta már, ahogyan a *felvilágosodás* az emberek egyenlő születésén, egyenlő szabadságon alapuló elméletét – a jelzett keresztény alapokon – kidolgozta és immár egész Európában elterjesztette, végül a megvalósításukhoz a létező északi államok rendszereit (persze átértelmezetten) modellként felmutatta és a XIX. században megvalósította.

A szabad emberek politikai egyenlőségén alapuló állammodellt Rousseau dolgozta ki, és elsőként az 1789-ben kezdődő nagy francia forradalom tett kísérletet megvalósítására. Jóllehet a népszuverenitás tana – mert erről van szó – mindmáig a szabad demokráciák működési alapzatát képezi, nem feledkezhetünk meg arról, hogy mind ezzel az elmélettel, mind a gyakorlatával szemben megfontolandó kifogásokat lehetett tenni. Először is: az állampolgárok egyenlőségén, közös, kollektív döntéshozatalán alapuló rendszer mélyén ott rejtett az előfeltevés: minden ember erkölcsi értelemben eredendően jó, politikai értelemben pedig bölcs és racionálisan cselekvő lény. Másodsor: még az erkölcsileg nem kifogásolható és bölcs döntések nyomán is felmerül a kérdés: mi van a kisebbségben maradtakkal? A kételkedők hangoztatni kezdték a „többség zsarnokságát” a kisebbség felett, amelyet enyhíthetett, hogy a különböző kérdésekben más-más különböző többség jöhetett létre (az egyik em-

ber egyszer a többséghez, más kérdésben a kisebbséghez tartozik), de a probléma azért fennmaradt. A végigvitt szkepticizmus konzervativizmushoz, a népszuverenitás elutasításához vezetett. A szabadság-elv megmentéséhez, egyfajta megoldáshoz még a XVIII. század végén Kant jutott legközelebb, amikor az erkölcsöt a 'belső' szabadság nem korlátozható világához tartozónak tekintette, a politikát pedig a 'külső' szabadság keretek közé szorítható szférájának tartotta, s a garanciát, a kettő közötti közvetítést egy korábban nem létezett intézmény, a *jogállam* megteremtésében jelölte meg.

A XIX. század liberális alkotmányainak megteremtői azt remélték, hogy a társadalom mintegy felzárkózik alkotmányához, mind többen lesznek, akik az önálló véleményalkotáshoz szükséges vagyoni és műveltségi szintet elérik, és ezáltal a politikai szabadságjogok mindenkire kiterjednek. Nem így történt. Az ipari forradalom előre nem látható társadalmi hatásai folytán inkább sokasodtak azok a társadalmi csoportok, akik kirekesztve maradtak a szabadságjogokból, vagy – ha azokat mégis mindenkire kiterjesztették – a szegények, a társadalom peremén élők joggal tekintették a demokratikus szabadságjogokat helyzetük megváltoztatására alkalmatlan eszköznek, pusztá formálisnak. Ismeretes Anatole France mondása: Franciaországban mindenkinek joga van a híd alatt aludni. A szegényekkel őszintén rokonszenvező vagy őket kihasználni törekvő értelmiségiek a szabadságot úri luxusként, úri huncutsággként mutathatták fel. A marxizmus demokrácia-bíráta is a jogok formális voltát (és emellett az erkölcs politikában irreleváns voltát) állította társadalombírálatának középpontjába. A bolsevizmus az orosz népek, majd a hozzájuk igazodó emberiségnek a szabadságjogok és a jogállam felszámolásáért cserébe az alul lévők diktatúráját és a jólétet ígérte. A német nemzeti szocializmus a német nemzet kibontakozása számára tekintette korlátnak a szabadságot. A nemzet ügye és a szabadság ügye, amely a népszuverenitás tanában és a romantika korában oly harmonikusan talált egymásra, most tragikusan szembefordult egymással. A XVII. századi abszolutizmusok kora után a XX. században másodszor rekedt meg a szabadság ügye.

Az úgynevezett jóléti társadalom megteremtődése a XX. század közepétől – az Egyesült Államok mintaadó voltáról megint csak nem feledkezhetünk meg – újra tartós egységbe forrasztotta a szabadság, egyenlőség, test-

vériség (vagyis a szolidaritás) ügyét. A példa immár Kelet-Európában is hat, az ottani nemzetek is a szabadságon keresztül kívánják jólétüket elérni. A századfordulón ebben a térségben is a szabadság rendszerei jöttek létre, és pedig a nemzet és a szabadság újbóli egymásra találásának jegyében. Mindazonáltal egy jelentős deficitet regisztrálhatunk: a kommunizmus sok évtizedes örökségként az erkölcs nem kapcsolódott össze a szabadsággal. A két évezredes példabeszéddel szólva az emberek szabadok, de a bűn szolgálói lettek. – Hány hadosztálya van a pápának? – kérdezte állítólag Sztálin, amikor a pápa erkölcsi autoritására figyelmeztették. – Hány hadosztálya van a magyar köztársasági elnöknek? – kérdezik napjaink *moral insanity*-jei. Szabadság és igazság újbóli elméleti és gyakorlati egyeztetése a közép- és kelet-európai közeljövő egyik nagy feladata. *Csak az érdemli meg a szabadságot, akinek azért naponta meg kell küzdenie* – mondja Goethe.

A szabadságjogok előbb csak jelzett több évtizedes huszadik század közepi megvetése azonban rontott magának a szabadság értékének pozícióját is. Ismeretes, hogy a szabadságjogok hátrébb sorolódnak a közvéleménykutatásokban a választásra felkínált értékek között. A sajtószabadságot például az „átlagember” bizony nem becsüli sokra. Igaz, megszokták már, hogy megvan, talán nem is tudják – az információs zuhatag folytán sem – hogy mit is jelent az valójában.

Ha tehát a *szabadság* szót kimondjuk, s annak érvényesülésére gondolunk, ne reméljük, hogy diadalútja már mögöttünk van. Sokaknak jut eszébe a szabadságról Delacroix festménye: *A szabadság géniusza diadalra vezeti a népet*. A képen a szabadság istennője, felfedett kebelével, védtelenül, kezében zászlóval buzdítja a barikád tetején a harcosokat. Amennyiben ez a géniusz látomás, nem is sebezhető. De ha valóságos – realiztikusan van megfestve, nem lebeg az emberek felett – nagyon is kiszolgáltatott. De valahol ott van, ott munkál kétezer év óta az egy helyben járást elhagyó európai történelemben. Kossuth fogalmazta meg egy 1857-es Glasgow-i beszédeben közönsége számára: a szabadság időlegesen eltűnhet előlünk. De ott munkál a történelemben, amelyet közvetlenül az emberek csinálnak. A tendencia felismerhető. Kossuth szavával: „*a történelemben Isten ujsa a szabadság felé mutat*”.

Gergely András

A SZLOVÁK ÉS A MAGYAR EVANGÉLIUMI ALIANSZ KÖZÖS NYILATKOZATA

Balassagyarmat 2006. október 14-én

Mi, szlovák és magyar evangéliumi hitű hívő emberek, a két nemzet megbékéléséért imádkozunk. Ennek a közös útkeresésnek különös aktualitást adnak az elmúlt hónapokban országainkban történt sajnálatos események.

Közös látásunk, melyet szeretnénk megosztani minden nemzeteinkhez tartozóval ugyanúgy mint, ahogy a népünket vezető, felelős elöljáróival is, hogy szükséges minden úton és lehetséges eszközzel előmozdítani országaink polgárai számára a személyes megbékélést és a kölcsönös kiengesztelődés folyamatát.

Hisszük, hogy az emberi kapcsolatokban meglévő bizalmatlanságot, a múlt keserű tapasztalatai táplálják, melyeket az egyes emberben, a kölcsönös megbocsátás és az egymással való megengesztelődés állíthat helyre. A megbocsátást mi, evangéliumi hitű keresztyén emberek Jézussal való viszonyban látjuk és tanuljuk meg: „Bocsásd meg a mi vétkeinket, mint, ahogy mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőnek.”

Szeretnénk így az egymással szemben érzett fenntartásainktól, előítéleteinktől megszabadulni. Ezeket fájlaljuk és

megbánjuk. – A múlt terhét, mely megosztotta a két nemzetet, és most álnok módon a nacionalizmus felélesztésével újra ránk akar telepedni, nem kívánjuk tovább hordozni.

Hisszük, hogy az Isten az ő előtte és az emberek előtt megbánt és beismert mulasztásainkért, vétkeinkért nem kíván minket büntetni. Meg vagyunk győződve arról, hogy azokért sem nekünk, sem utódainknak, sem a társadalomnak nem kell bűnhődnie.

Az elmúlt idők közösen átélt és egymásnak okozott nehézségeinek tisztázását, ha ez egyáltalán lehetséges, szakemberekre bízunk, adjon az Örökkévaló Isten nekik bölcsességet munkájukhoz.

Imádkozunk és dolgozni akarunk nemzeteink lelki és erkölcsi felébredéséért, mely hitünk szerint Jézus Krisztus megismerése által mindenki számára lehetséges. Életünket, családjainkat, gyülekezeteinket, egyházainkat és a társadalmat, melyben élünk a mindeneket újjáteremtő Istenre bízunk.

Hívunk ezért minden keresztyént és minden felelősen gondolkodó, jóakarátú embert az imádságon túl közös munkára is. Használjunk fel minden rendelkezésre álló eszközt, mely a két nemzet közötti bizalmat erősítheti, táplálhatja. Találkozunk a lelki-, a művészeti-, a tudományos élet területein, támogassuk a sport és szabadidős rendezvények szervezését.

Ing.Ondrej Garaj

*Szlovák
Evangéliumi Aliansz
elnöke*

D. Szabó Dániel

*Magyar
Evangéliumi Aliansz
elnöke*

Lubomir Badiar

*Szlovák
Evangéliumi Aliansz
főtitkára*

Szuhánszky T. Gábor

*Magyar
Evangéliumi Aliansz
főtitkára*

ÖKUMENIKUS SZEMLE

Megújulnak Kína és Magyarország ökumenikus kapcsolatai

1. A magyarországi rendszerváltás (1990) után megszakadtak a korábbi szoros kapcsolatok a Magyarországi Református Egyház és a Kínai Népköztársaságban élő protestáns egyházak, így a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa és a Kínai Keresztény Tanács (China Christian Council) között is. Korábban – különösen a „kulturális” forradalom befejezése után – szinte évenként csereprogramok valósultak meg. Ezek mögött K.H. Ting püspök (az 1949-es kommunista hatalom átvétele után) az egyetlen legálisan felszentelt anglikán egyházi vezető áll. Nemcsak a nem római katolikus egyházakat magukban foglaló Kínai Keresztény Tanácsot, hanem a Nankingi Központi Protestáns Teológiai Szemináriumot is elnöként rendkívül magas kora (92 éves) ellenére vezeti.

2. Deng politikájával fémjelzett „nyitás” után – gyakorlatilag 1976-ot követően – robbanásszerűen megnövekedett a Kínai Népköztársaságban élő „post konfessionális” körülményeknek nevezett helyzetben a protestáns keresztyének száma. Annyi magyarázat szükséges, hogy a post-konfessionális azt jelenti, hogy a nem római katolikus kínai gyülekezetek az eredeti hitvallásos keretekben és hagyományok szerint élnek, csak laza összefogó szerv a Keresztény Tanács. A Kínai Népköztársaság ugyanis két keresztény felekezetet ismer el: a római katolikus egyházat és a protestantizmust. Az első amerikai protestáns misszionáriusok 1807-ben történt megjelenése óta a világ legnépesebb országában közel százszorosára nőtt a protestánsok becsült száma. Eltérően az ottani római katolikus egyháztól, amely a Szent-szék változásai után fokozott erővel törekszik diplomáciai kapcsolatok felvételére a pekingi kommunista kormánnyal, a protestáns felekezetekhez tartozó keresztyén gyülekezetek szervezetlen – sőt mondhatni kaotikus – viszonyok között élnek, jóllehet számukat komoly becslés alapján 60-80 millióra teszik.

3. A hatalmas kiterjedésű és óriási népességű országban 21 protestáns teológiai szeminárium működik, amelyek közül csupán a nankingit ismeri el a kínai kormány országos jellegű, tehát lelkészi diplomát törvényesen kiadható intézménynek. A vidéken működő 20 lelkész-képző intézet rendkívül alacsony színvonalú. Ezt a nehézséget tovább mélyíti az a körülmény, hogy a fentiekben említett 60-80 millió keresztyén lelkészi gondozása csupán a kétezer diplomával rendelkező lelképásztorra hárul.

4. Az elmúlt, különösen 15 évben bekövetkezett társadalmi fejleményeket a Kínai Népköztársaságban egy sajátos „rendszerváltás” jellemzi. Fokozott mértékben bevezették a piacgazdaságot, azaz gazdasági téren fordulat következett be, míg politikai területen a kommunista párt diktatúrája érvényesül. Két fő központi, mindent megelőző kérdéssel állnak szemben a kínai protestánsok: a) a hihetetlen gyorsasággal növekvő egyházközségeknek nincs elegendő képzett lelképásztoruk, ezért lelkészi nevelés színvonalának emelése az egyik legsürgősebb feladatuk; b) ezeknek a keresztyén közösségeknek, egyházközségeknek az államilag elismert regisztrációját az egyházi diplomával rendelkező lelképásztorok meglétéhez kötik. Ezért a nagyszámú protestáns egyházközségek túlnyomó többségét „nem regisztrált”, azaz a helyi állami hatóságok által el nem ismert, részben „földalatti” (*underground*) társadalmi jelenségnek, részben „házi” gyülekezeteknek nevezik.

5. Időközben a nyitás politikájának következtében az Egyesült Államok területén és a fejlett nyugat-európai országokban megnövekedett a kínai protestáns egyházi közösségeknek a száma. Ma már a nyugat-európai országokban mindenütt jelen vannak – az ott kereskedelmi tevékenységet folytató – kínai közösségekhez tartozók nagy számban és ezeknek lelképásztori ellátását legáli-

san fiatal kínai lelkészek végzik. Az ilyen közösségeket az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában működő keresztyén missziók – római katolikusok és protestánsok – nagymértékben támogatják. Ennek a segítségnyújtásnak a koordinálását végzi a Németországban létesített „China Zentrum”, amely 2005. szeptember 16-20-án Rómában tartotta V. nagygyűlését a Szentszék és az Egyházak Világtanácsa hathatós háttér támogatásával. Az Ökumenikus Tanulmányi Központ elnöke, aki erre a római konferenciára meghívást kapott felvette a kapcsolatot Aiming Wang lelkésszel, mert a körülmények azt valószínűsítik, hogy őt tartják Ting püspök utódjának nemcsak a Nankingi Szeminárium élén, hanem a Kínai Keresztyén Tanácsban is. A személyes kapcsolatok felvétele tartalmilag abban állt, hogy Wang lelkész igennel válaszolt arra a kérdésre, miszerint elfogadna-e egy meghívást az Ökumenikus Tanulmányi Központ 2006. évi közgyűlésére. Ezt megtette, így ígéretéhez híven részt is vett és előadást tartott a Tanulmányi Központ május 4-i közgyűlésén a Ráday Kollégiumban „A keresztyénség a mai Kínában” címmel.

6. Az alkalmon közvetlen tájékoztatás hangzott el a vendég részéről a kínai protestáns egyházak mai helyzetére vonatkozóan, amely előadást igen élénk kérdésfelvetések és eszmecsere követték. Csak az idő rövidsége akadályozta meg, hogy 18 kérdésnél többet a jelenlévők – a különböző református, evangélikus, római katolikus és más egyházakból megjelent, mintegy 150 résztvevő – nem tettek fel. Az egyház-állam viszonyt érintő két „kétnyes” ügyre azonban nem válaszolt: a) a kínai tudományos akadémiái köröknek arra az érdeklődésére, amely a vallások társadalmi szerepét érinti; b) az elmúlt év március 1-jén életbe lépett új kínai vallásügyi törvényre, amely sok tekintetben lehetővé teszi protestáns egyház-községek közjogi helyzetének kialakítását.

7. A két évtizeden át szünetelt kínai-magyar egyházi kapcsolatok felvétele első lépésének tekinthető, hogy Aiming Wang lelkész magyarországi látogatása nem hivatalos jelleggel ugyan, de mégis lényeges kezdetet jelenthet annál is inkább, mert

a) debreceni látogatásra meghívta a vendéget dr. Bölcskei Gusztáv püspök, a Magyarországi Református Egyház lelkészi elnöke és a hívást elfogadva Wang lelkész Debrecenben a református nagytemplomban igehirdetési szolgálatot végzett. A kínai egyházi vendég debre-

ceni látogatásának jelentőségét az is növelte, hogy a Magyarországi Református Egyház (bár a reformáció óta presbiteriánus szervezeti felépítésben él) mégis a püspöki rendszert valósította meg. Ezzel lehetséges, hogy az új strukturális formát kereső kínai protestantizmus egyfajta mintát kapott;

b) az Ökumenikus Tanulmányi Központ közgyűlésén megjelent a Kínai Népköztársaság magyarországi nagykövetségének kulturális tanácsosa, Liu úr. Mindketten rövid beszélgetést folytattak az előadást megelőzően dr. Szabó István dunamelléki református püspökkel.

8. Magyarországi látogatását felhasználva Wang lelkész eszmecsereán találkozott a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa és a Magyar Bibliatársulat képviselőivel május 5-én a Kálvin Kiadó székházában.

9. A kínai vendég rövid magyarországi látogatásának kiemelkedő jelentősége nagyon röviden így summázható:

a) alkalom kínálkozott arra, hogy a két évtized óta megszakadt kínai-magyar egyházi kapcsolatok ökumenikus felújítása elkezdődjék;

b) Wang lelkész magyarországi programjának jelentős részét képezte az, hogy az Ökumenikus Tanulmányi Központ közgyűlésén megjelentek a Budapesten élő kínaiakat magában foglaló protestáns gyülekezet vezetői Ch. Hwang lelkész és Ying Mihály a Budapesten 16 éve élő és magyar nyelvet tökéletesen beszélő kereskedő, aki jelenleg a kínai protestáns gyülekezet gondnoka. Ők külön programra – amire május 4-én a délutáni és esti órákban került sor – meghívták magukhoz Aiming Wangot;

c) ő tanulmányúton Baselben, az ottani Református Szabadegyetemen tudományos kutatási munkát végzett, amelynek fő célja az volt, hogy a svájci protestáns egyházszervezetet tanulmányozza, mivel a közeljövőben elkerülhetetlenül sor kerül a nagyszámú kínai protestáns egyházközség szervezeti megerősítésére.

10. A kínai vendégnek dr. Bölcskei Gusztáv püspökhöz intézett e-mail köszönő levele határozottan azt sejteti, hogy a Kínai Keresztyén Tanácsnak adott beszámolóit után sor fog kerülni a kapcsolatok folytatására és elmélyítésére, ezért a közeljövőben számítani lehet a református egyház, sőt a magyar protestáns egyházak küldötteiből álló delegációnak Kínába történő meghívására.

Dr. Tóth Károly

Összefoglaló közlemény a Magyar Baptisták Harmadik Világtalálkozójáról

A magyar baptisták is világtalálkozót tartottak Magyarországon ebben az esztendőben. Immáron a harmadikat, ez alkalommal Debrecenben augusztus 4-6. között. E jeles egyházi eseményről az összefoglaló közleményünk és az ott elfogadott nyilatkozat közlésével adunk hírt. A szerk

Tizenöt ország, mintegy 5330 magyar résztvevőjét regisztrálták a Magyar Baptisták Harmadik Világtalálkozóján Debrecenben, a Főnix Csarnokban. A 2006. augusztus 4-6. között megtartott rendezvény legnépesebb alkalmá a szombat esti evangélizáció volt, amikor is mintegy 822 nem baptista vendég is hallgatta dr. Mé-

száros Kálmán egyházelnök tolmácsolásában a Jézus Krisztusról szóló örömmüzenetet.

A vasárnap délelőtti záróistentiszteleten megjelentek a testvéregyházak magasrangú képviselői is, akik nevében dr. Bölcskei Gusztáv református püspök, a zsinat elnöke, valamint D. Szabik Imre, a Magyarországi Egyhá-

zak Ökumenikus Tanácsának evangélikus elnöke mondott köszöntést. A világtalálkozón megjelent *Helari Puu*, az Európai Baptista Szövetség elnöke, valamint *David Coffey*, a 100 millió baptistát számláló Baptista Világszövetség elnöke, aki igehirdetéssel szolgált. A zászlós felvonuláson Albánia, Ausztria, Ausztrália, Kanada, Kárpátalja (Ukrajna), Magyarország, Nagy-Britannia, Németország, Románia (Erdély) Svájc, Szlovákia, az Amerikai Egyesült Államok, Szerbia (Vajdaság) zászlói mellett a résztvevők üdvözlő tapsával kísérve Debrecen város zászlója is bevonult a Főnix Csarnokba.

Jézus Krisztussal és egymással való közösségünk kifejezésekként mintegy 50 lelkipásztor, presbiter, diakónus és előjáró szolgáltatta ki a közel 5000 résztvevőnek az ünnepi úrvacsorát. A MABAVISZ elnökségének Nyilatkozatát *Marosi Nagy Lajos*, a Baptista Világszövetség férfi szakosztályának európai alelnöke olvasta fel. A világtalálkozó résztvevői kézfelemeléssel fogadták el a Nyilatkozatot, amelyben hitet tettek a vallásszabadság, az európai keresztyén kultúra, a magyar baptisták összetartozása mellett és a nemzeti alapú szembenállások szítása ellen. A világtalálkozó befejezésekként *dr. Herjeczki Géza* ditroiti lelkipásztor vette át a MABAVISZ soros elnöki tisztét.

A Magyar Baptisták Harmadik Világtalálkozásának fontos rendezvénye volt a Kölcsey Központban megtartott *komolyzenei hangverseny*, amelyen a világtalálkozóra érkezett vendégek mellett mintegy 600 meghívott debreceni kiválóság is részt vett. A szombat este megtartott *Ifjúsági Koncertre*, mintegy 400 fiatal érdeklődő látogatott el, akik a már regisztrált résztvevőkhöz csatlakoztak. (A regisztrált résztvevők országonként: Albánia: 4, Ausztria: 7, Ausztrália: 9, Cseh Köztársaság 2, Dánia 2, Kanada: 26, Kárpátalja: 73, Magyarország 4044, Nagy-Britannia 2, Németország 15, Románia (Erdély) 912, Svájc 1, Szlovákia (Felvidék) 53, Amerikai Egyesült Államok: 81, Szerbia (Vajdaság) 99 fő. Összesen: 5330 regisztrált résztvevő.)

A világtalálkozót sajtótájékoztató és fogadás zárta, amelyen a sajtó képviselői mellett az egyházak vezető lelkészei, valamint a konferencia szervezőbizottsága is részt vett. *Papp János* missziói igazgató, a rendezvény főszervezője megállapította, hogy mintegy 6500 ember hallhatott a világtalálkozón Jézus Krisztusról, aki számunkra az út, az igazság és az élet.

A MABAVIT sajtóreferense

* * *

A Magyar Baptisták Harmadik Világtalálkozásának Nyilatkozata

Hálát mondunk mindenható Istenünknek azért, hogy ismét megrendezhettük a magyar baptisták világtalálkozóját, és együtt ünnepelhettünk Jézus Krisztus nevében, aki *színtünkre az út, az igazság és az élet*.

Örömmel szolgálunk, hogy szétszórt magyar nemzetünk baptista népének ismét lehetősége volt a találkozásra, hogy ismét örülhettünk egymás látásának, és a gazdagon megterített lelki asztalnál egymás hite által épülhettünk. Valljuk, hogy elsősorban keresztyének vagyunk, azután baptisták de nem utolsó sorban magyarok. Összetartozásunk legfőbb záloga maga Jézus Krisztus, akinek a nevében voltunk együtt, itt Debrecenben.

Hisszük azt, hogy az egyre bonyolultabb társadalmi viszonyok között élő ember számára egyedül Jézus Krisztusban, a mi Urunkban van megoldás. Valljuk, hogy Mindenható Istenünk képes kiemelni magyar népünket a bűneink okozta reménytelenségből, és személyes, élő kapcsolatra jutva Jézus Krisztussal, valóságos és egyre kiteljesedő keresztyén életet élhetünk. Felismerve az ebből fakadó felelősségünket, Igénk tanítása és Jézus Krisztus misszióparancsa alapján a jövőben is azért munkálkodunk, hogy Krisztus evangéliumát hitelesen és egyre szélesebb körben mutassuk be a környezetünkben élőknek – szeretett magyar népünknek és a világnak.

Valljuk, hogy Isten teremtő hatalma nyomán magyar népünk összetarozik, éljen bár az anyaországban, vagy az igazságtalan trianoni döntés nyomán elcsatolt területeken vagy más messzi földrészen. Felemeljük szavunkat minden olyan politikai megkülönböztetés, üldöztetés ellen, amely nemzetünkhöz tartozókat bármilyen formában is jogai gyakorlásában sértené vagy akadályozná. Különösképpen bízunk abban, hogy az egyre kiteljesedő Európai Unió erénye segítségével lehet a nemzetiségi in-

dítatású szembenállások megszüntetéséhez különös tekintettel a Vajdaságban és Szlovákiában a napjainkban uralkodó helyzetre.

Reménységgel tekintünk arra a folyamatra, amely által az összmagyarság felzárkózik az európai népek közösségéhez. Valljuk, hogy európai kultúrának alapjai a keresztyénségben gyökereznek, annak ellenére, hogy azt az Európai Unió Alkotmányában nem rögzítették. Eppen ezért nekünk magyar baptistáknak a világ baptistáival és más keresztyén testvéreinkkel együtt feladatunk a só és világgósság szerepének betöltése.

Elkötelezzük tehát magunkat egyénileg és közösségek az elhívásunkhoz méltó hívó életre; Krisztus evangéliumának hirdetésére; a testvéri közösség ápolására, valamint a felelősségteljes és hasznos társadalmi jelenlétre.

Az a kívánságunk, hogy legyen Isten által megáldott minden magyar baptista testvérünk, aki Úrnak vallja Jézus Krisztust! Kísérje Istenünk áldása magyar baptista missziókat szerte a világon!

A MABAVISZ Elnöksége

Telefon-lelkigondozás

Budapest

06-1 201-0011

Lelki válság esetén, emberi, családi, lelkiismereti, hitbeli kérdések megbeszélésére

mindennap 17–21 óráig

Anastasios érsek rövidített beszéde az EVT Nagygyűlésének nyitóistentiszteletén

Az Egyházak Világtanácsa 9. Nagygyűlésének előkészületeit, történéseit és eredményeinek egy részét az elmúlt számokban töredékesen bár, de közreadtuk. E szám megjelenésével egyidőben a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa éves közgyűlésén, december 7-én a nagygyűlés résztvevői rövid, személyes beszámolóikban osztják meg Porto Alegreben szerzett tapasztalataikat. Ezeket a beszámolókat a következő számban fogjuk közölni. Az alábbiakban Anastasios albán ortodox érsek rövidített beszédét olvashatjuk. – A szerk.

I.

A Nagygyűlés témája: Istenünk, kegyelmeddel formáld át a világot, könyörgésként hangzik fel, mint egy titokzatos kiáltás, mely egyszerre leplezi le mélységes erőtlenségünket és erős várakozásunkat, Jézus imádságának mai változata: Jöjjön el a te országod, legyen meg a te akaratom, mint a mennyben, úgy a földön is. Azon a felismerésen alapszik, hogy a világ megváltoztatásához nem elegendő emberi gondolat, ötlet, képesség. Ugyanakkor kifejezi azt a meggyőződést is, hogy annak az Istennek, akiben reménykedünk, nem közömbös, mi történik az emberrel.

1. Az egyház hitének és tapasztalatának summája Isten titkáról: Isten lényege felfoghatatlan és hozzáférhetetlen, mégis megtapasztalható kegyelmének kinyilatkoztatásában. A kegyelem az az egyedülálló ajándék, melyben minden más ajándék is benne van, ez az, amit az ember képes Istentől felfogni.

2. Az emberi történelem legmeglepőbb eseménye, amikor Isten Igéje emberré lett. Jézus életének állomásai Isten kegyelmének és dicsőségének megnyilatkozásai. Megdicsőülésekor Jézus kinyilatkoztatta az ember eredeti, ugyanakkor eljövendő szépségét és dicsőségét, azaz Isten képmását.

A kereszt áldozata és Krisztus feltámadása teszi teljesé az emberiség megváltását. Azóta, ami Krisztus személyében megtörtént, folytatódik az egyházban a Szentlélek által az új ég és új föld eljövételéig.

Milyen lesz az eljövendő világ, az Isten meglepetésekkel teli titka marad. Az ember alkotó képessége eddig is sok meglepetést tartogatott, mennyivel inkább majd Isten teremtő ereje.

II.

Isten átforgató kegyelmének munkatársai vagyunk.

Könyörgésünkre: Istenünk, kegyelmeddel formáld át a világot, ezt a választ kapjuk: Azt akarom, hogy velem legyetek! Ne csak szemléltői legyetek Isten tetteinek, hanem társai. Ez a közvetlen következménye az emberré lételnek, az egyház, Krisztus teste létrejöttének. Ezért mindnyájunknak, akik hozzá tartozunk, kiváltságunk és kötelességünk a világ formálása.

1. Rajtunk kezdődik. A Krisztusban való élet szüntelen átforgató utazás, ahogyan Szent Pál tanácsolja: Ne igazodjatok a világhoz, hanem változzatok meg értelmetek megújulásával, hogy megítélhessétek, mi az Isten akarata (Rm 12,2). A megtérés nem más, mint ez a megújulás.

Ezért szüntelenül Istenre kell néznünk, és őt keresnünk. Nem egyszeri, hanem folyamatos változás ez,

ahogyan Nyssai Szent Gergely mondja: Az igazi tökéletesség azt jelenti, hogy az ember sohasem szűnik meg növekedni afelé, ami jobb, és nem szab határt a tökéletességnek.

2. A belső változásért való küzdelem Krisztus példája szerint az egyházban történik. A hűséges keresztyén úgy küzd és szentelődik meg, mint Krisztus testének tagja. A személyes megújulás tehát az egyház közösségében tükröződik.

Az egyházi közösség változásának útját nem a divat alkalmi szabják meg, hanem az evangélium. Gyakorlatban sokszor helyettesítettük Isten parancsait korunk lelkiületével, és a szolgálat elsőbbsége helyett a tekintély elsőbbségére törekedtünk, a szeretet hatalma helyett a hatalom szeretetére, a mások iránti tisztelet helyett a mi véleményünknek és kívánságainknak akarunk alárendelni másokat. De az egyháznak mindig, mindenütt annak kell maradni, ami a lényege: Krisztus testének.

3. Mégsem válhatunk az üdvözültek zárt közösségévé, elszigetelődve a történelem eseményeitől, felelősségünk kiterjed az egész világra.

a) Mivel a Nagygyűlés Latin Amerikában van, a legfontosabb kérdés számunkra a szegénység, hisz akit imádunk és követünk, az életével és halálával a szegényeknek hirdetett szabadulást. Az éhezők, kizsároltak, menekülők arcában föl kell ismernünk Jézus arcát. Jaj nekünk, ha a 21. században másoknak engedjük át a kezdeményezést a társadalmi igazságosság kérdésében, mint a múltban is.

b) A béke is naponkénti égető kérdése a világnak. Az Újszövetségben a békének sok arca van: személyes és közösségi egyaránt. Isten kegyelmével azért kell harcolnunk, hogy a látható és láthatatlan konfliktusok úgy alakuljanak, hogy béke legyen közvetlen és tágabb környezetünkben.

c) Még ha a népek biztonságban és békében élnek is, az erőszak akkor is időről-időre kitör. Minél hatalmasabb valaki, annál inkább ki van téve ennek, mert sokféleképpen tudja saját érdekeit érvényesíteni: tekintélyen alapuló módszerekkel, az információk eltorzításával, fenyegetéssel és a lelkiismeret megszarolásával. De kisebb, akár vallási közösségekben is előfordulhat, mert minden ember szívében ott van az erőszak. Ezért kell elkötelezetten harcolni a Szentlélek hatalmával az erőszak ellen, ahol csak lehet: családban, társadalomban, nemzeti és nemzetek feletti közösségekben.

d) Végül a környezetrombolás az, mely földünk jövőjét veszélyezteti, a föld természetes forrásainak esztelen kizsákmányolása. Ezért, ahogyan Bartolomeus pátriárka is megfogalmazta: Ha az egyház életét saját gondjainkra szűkítjük le, akkor elfeledkezünk prófétai küldeté-

sünkről, hogy Isten Lelkét hívjuk segítségül a beszeny-nyezett kozmosz megújítására, mert ő ad életet és kegyelmet az egész teremtett világnak.

III

1. Soha nem szűnök meg csodálkozni azon, ahogyan Krisztus eljött a világba. Élete és igehirdetése az alázat titokzatos hatalmáról tanúskodik. Megüresítette magát, szolgai formát vett fel, és engedelmes volt a kereszthalálig.

A modern társadalom az alázat lelkületével ellenkezően működik. A legtöbben arra figyelnek, ami ragyogó, gazdag és megtévesztő. Még az egyházban is, ahol oly sok szó esik az alázatról, az emberek magatartása gyakran gögös és kihívó. De az egyház ereje Krisztus alázatának titkában van. Ez hordozta a hiteles keresztyének életét századokon át. Ha a kegyelem átforgató erejéért könyörgünk, ne feledkezzünk el arról, hogy Isten kegyelmét az alázat vonzza, mint egy mágnes, ez táplálja gondolkodásunkat és alkotókészségünket is.

2. Ami mindennekeftél képes átforgatni a világot, az az áldozatos szeretet. Ezért az egyház missziója Isten szeretetének megmutatása itt és most, mindig és mindenütt. Enélkül csak zengő érc és pengő cimbalom, még

ha van is benne prófécia, ismeret és hit, ha ismer is minden titkot, és nagy tetteket visz is véghez.

Krisztus testének minden tagja arra hivatott, hogy egész lényével és működésével Isten szeretetét testesítse meg a saját körülményei között. Magunkat megtagadva és felvéve a keresztet, támogatva a szomorúakat, magányosakat, szűkölködőket. Ez a szeretet merészen kezdeményez, nem ismer határokat, mindent átölel. Megszabadít a sokarcú félelemtől, a másoktól, az idegentől, a változástól való félelemtől. Attól, hogy féljünk a saját kudarcunktól és a lelkünkben lévő iszonyatos mélységektől. Mert a teljes szeretet kiűzi a félelmet (1Jn 4,18).

3. Végül könyörgésünknek és részesedésünknek a világ átforgatásában az öröm légkörében kell történnie, mely a Szentlélek gyümölcse, Isten országának jele. Mert a szeretet csöndben győz a bűn, a fájdalom és a megvetés felett. Az egyház öröme ennek az önzetlen szeretetnek, a feltámadott Krisztusnak az öröme. Ha elveszti ezt az örömet, elveszti a világot. Mert Krisztus olyan teljes örömet adott nekünk, amit senki sem vehet el.

Örökkévaló, végtelen Isten! Ujjongva szemléljük a világ, és benne a mi kicsiny világunk határtalanságát, és alázatosan könyörgünk, hogy igazságod, szépséged és szereteted formálja át és ragyogja be ezt a világot!

Erősödő közösség – a protestantizmus profilja Európában

Az Európai Protestáns Egyházak Közössége ez év szeptember 12-18. között tartotta hat évenként esedékes Nagygyűlését Budapesten. A mintegy kétszáz evangélikus, református és metodista teológus/egyházi vezető az „Erősödő közösség – a protestantizmus profilja Európában” témakör szerint tanácskozott. A résztvevők látogatást tettek a három házigazda egyház számos gyülekezetében, megismerkedtek a magyarországi egyházak életével, s ellátogattak a Parlament-be is, ahol az Országgyűlés elnökével volt módjuk találkozni. A következőkben a teológiai főelőadást és a mintegy két évtizedig szolgáló és most búcsúzó főtitkár előadását közöljük. A szerk.

I. Európa átmeneti fázisban van. Az Európai Unió bővítésének az Unió elmélyülésével kell együtt járnia. Ahogyan egy fának, amelynek a koronája buján elágazik, szilárd és mély gyökerekre van szüksége, ugyanígy van ezzel a megnövekedett közösség Európában. A határ kelet és nyugat között, ami tizenhét évvel ezelőtt még kettévágta Európát, megszűnt. Most azt a szellemet kell megújítani, amely Európát egy közösséggé formálja.

Ez a szellem különböző forrásoknak köszönhető. Athén, Róma és Jeruzsálem fémjelzik ezeket a forrásokat. Európa arculatát a tudomány és a művészet, az állam és a jog, az Istenbe vetett bizalom és a világ iránt érzett felelősség együttesen határozzák meg. Keresztyén Európáról sohasem lehetett abban az értelemben beszélni, hogy egyedül a keresztyén hit határozta volna meg kontinensünk kultúráját. Azonban mindig keresztyén Európáról kell beszélni abban az értelemben, hogy a keresztyénség formáló ereje félreismerhetetlenül és maradandóan beépült közös életünk alapjaiba. Ez a formáló erő pedig a zsidó nép hittörténetére épül, amelyhez a názáreti Jézus tartozott.

Zsidó-keresztyén formáló erőkről beszélek, és nem, amint az olyan gyakran történik, „zsidó-keresztyén örök-

ségről”. Egy örökség akkor áll rendelkezésre, ha van egy örökös, aki, mivel élete véget ért, utódaira hagyta ezt az örökséget. Így nem lehet értelmezni a keresztyénség történetét Európában. Ez nem csupán örökség, amit ránk hagytak, hanem élő hagyomány, ami ránk van bízva. Nem egy örökrészről van szó, amelynek körvonalai elhalványodtak, hanem egy életvitelről, amely ismét kívánatossá vált. Ezekben az években Európában is nő az igény az iránt, ami életünknek tartást és reménységet ad. Tőlünk, keresztyénektől kérdezik, hogy mi erre az igényre a mi feleletünk.

Ez a felelet sokrétű. A három nagy alapforma, amelyet a keresztyénség történelme során felvett, Európában a legszűkebb térben gyűlt össze. Valóban, ennek a három alapformának a kialakulása mélyen és maradandóan rányomta bélyegét az európai történelemre. Az ortodox forma, az ünneplő hit, Isten és ember egybehangzása a liturgiában, a töretlen kapcsolódás az egyházatyák nyelvéhez az egyike ezeknek az alapformáknak. A Róma püspökét mint egyházfőt középpontba helyező, és tőle kiindulóan és hozzá visszatérően hierarchikusan megalkotott, az egység fenntartására és megújítására elkötelezett római katolikus egyház a második ilyen alapforma.

Az „egyedül” Úr Jézus Krisztus további „*egyedül*”-jére (*solus solus*): a Szentírásra, mint egyedüli zsinórmértékre, a kegyelemre, mint az ember Isten előtti elfogadásának egyedüli forrására, a hitre, mint az Isten elé járulás egyedüli módjára összpontosító egyházai a Reformációnak alkotják a harmadikat ezek között az alapformák között.

A Reformáció egyházai különösen nagy hatással voltak a modern kor politikai és kulturális, tudományos és gazdasági fejlődésére, és maguk is formálódtak ezáltal. Különösen előtérbe állították az egyén szabadságát éppúgy, mint felelősségét; és végül levonták a nők és férfiak egyenlő méltóságának elismeréséből fakadóan szükséges következtetéseket az egyházi tisztségekre és az egyház vezetésére vonatkozóan. A Reformáció egyházai nép- és állam- és szabadegyházi formában élnek, de elismerik azt, hogy a szétforgácsolódás semmiképpen sem számlálható a reformátori egyházak erényei közé. Ezért kezdtek a Reformáció egyházai közelebb húzódni egymáshoz, erősíteni azt, ami közös, és a mindenkori feladatok tágabb perspektívába helyezni.

Így jött létre a Protestáns Egyházak Közössége Európában. Amennyiben ez a Közösség Európában és Európa számára az evangéliumi profilt felismerhetővé teszi, kettős feladatot szolgál: növeli az evangéliumi hozzájárulást ahhoz az alaphoz, amelyen Európa áll. És előmozdítja az ökumenikus közösséget, mert világosan körvonalazza az ökumene evangéliumi tartalmát. Egyikre éppen olyan nagy szükség van, mint a másikra.

Persze korunk ökumenikus helyzete komplexebb, mint ahogyan azt a keresztyén egyházak három alapformájának idealizált képével ábrázoltam. Evangéliumi közösségek, pünkösdi új képződmények és karizmatikus mozgalmak jelentenek új kihívásokat. A Reformáció egyházai ezáltal kettős kérdéssel szembesülnek. Mi az, amit ezekből az áramlatokból befogadhatnak és integrálhatnak? Mi a saját, félreismerhetetlen profiljuk szemben az új áramlatokkal. Jól ténnek, ha hozzálátnánk ezekhez a feladatokhoz. Ezért van nagy jelentősége az ökumenikus eszmecserének és a közös ökumenikus kihívásoknak.

Az európai helyzet is komplexebb, mint ahogyan a bővítésre és mélyítésre helyezett kettős hangsúllyal leírtam. Jelenleg sok tekintetben a kijózanodás korszakát figyelhetjük meg. A saját nemzetre irányuló hangsúlyok ismét növekvő mértékben találnak meghallgatásra. Az Európai Alkotmány létrehozása megakadt. Még nem dőlt el, hogy a következő években merre visz az út. Ennek ellenére Európa sorsközösség. Felelősségét korunk konfliktusaiban még inkább közösen kell viselnie. Közösen kell megtalálnia helyét a világméretű gazdasági versenyben, kulturális gyökereit közösen kell megértenie.

II. A protestáns egyházak erős közössége Európában ma új értelemben mutatkozik sürgetően fontosnak. Európának szüksége van arra a reformátori üzenetre, amely a krisztusi ember szabadságáról szól, ami elkötelezett Isten felé és felebarátunk felé fordulásához vezet. Budapest jó hely arra, hogy ennek az üzenetnek az aktualitásáról elgondolkozzunk. 1992-ben volt itt egy Európai Protestáns Nagygyűlés, amelyik már ehhez a feladathoz látott hozzá. Eberhard Jüngel tartott ezen a találkozáson egy program jellegű beszédet. Ma tudatosan az evangéliumi profil általa adott leírásához kapcsolódom; ez őt hangsúly meghatározásának formájában történik.

Az evangéliumi hitértelmezésnek az a középpontja, hogy Jézus Krisztus az élet és halál fölött döntő igazság. Ennek erejéről vall János Evangéliumában a kijelentés: *megismeritek az igazságot, és az igazság megszabadít titeket* (János 8,32). Az evangéliumi keresztyénség tehát azon az igazságon tájékozódik, ami Jézus Krisztus személye. Mivel Ő az igazság, Ő a keresztyén egzisztencia ura éppúgy, ahogy az egyház ura. Nagyon pontosan ebben az értelemben vallja egy evangéliumi keresztyén egyház a *kyrios Iesus*-t, a *Dominus Iesus*-t. Ennek az igazságnak a vallása jelöli ki nemcsak az egyház és a világ közötti különbséget, hanem ugyanúgy a Krisztus és az egyház közötti különbséget. Krisztus maga ez az igazság, az egyház ezt az igazságot szolgálja.

Ezt az igazságot – ez a második alapvonás – mint megszabadító hatalmat tapasztaljuk. Megszabadít az élethazugságtól, mintha mi képesek volnánk életünket magunk létrehozni és értelmet adni annak. Megszabadít annak meglátására, hogy az ember több, mint a *homo faber*, a cselekvő, és világát önmaga megteremtő emberkép alapján gondoljuk. Az ember több, mint amit maga csinál önmagából. Ezért az ember sem tetteivel, sem gonosz tetteivel nem kölcsönösen, egyértelműen azonos. Az ember az az élőlény, amelyik állandóan önmaga fölé mutat. Az embert az a reménység hordozza, hogy, ha önmaga fölé emelkedik, nemcsak önmagával találkozik. Abban találja meg az igazságot és életének békéjét, hogy Isten szereti és elismeri őt.

Abban, hogy Isten igazsága velünk – ez a harmadik alapvonás – az ember názareti Jézusban találkozik, lép eléink emberré hivatottságunk. Isten valamennyiünket emberként szólít meg, mint Isten által elismert és elveszítetetlen méltósággal felruházott személyt. Azt a méltóságot, amelyet minden ember kap, *semmilyen emberi tettel nem lehet felülmúlni, és semmilyen emberi tettel nem lehet megsemmisíteni*. Mivel ez így van, ezt a méltóságot nemcsak az emberiség mint nem kapja, hanem elidegeníthetetlenül megkapja minden egyes ember. Az egyes ember ebben gyökerező tisztelete hozza az evangéliumi hitet a jelenkorral párbeszédbe. Ennek éppúgy jelentősége van a keresztyén felekezetek egymás közötti eszmecseréjében, mint az iszlámmal és más vallások meggyőződéseivel folytatott párbeszédben. Persze az Isten által szeretett és elismert egyes embernek ezt a tiszteletét elvileg éppúgy, mint gyakorlatilag, meg kell különböztetni az individualizmustól, amelyet az az elképzelés jellemez, hogy minden ember önmagának ura volna, és ennek folytán egyedül önmagának tartozna felelősséggel.

Az emberi felelősség és az emberi teljesítmény protestáns tisztelete nem azon az elképzelésen alapul, hogy az ember önmagát saját felelősségére létre tudja hozni, vagy saját teljesítményével biztosítani tudja magát. Sokkal inkább – és ez a negyedik alapvonás – a hálán alapul a ránk bízott javakért, amelyeket szabadon használhatunk felelősségteljes módon. Ezért olyan életformákra törekszünk, amelyekben mindkettő helyet találhat a maga számára: hála és felelősségteljes szabadság.

Az az egyház, amely a megszabadító igazságból él, amellyel Jézus Krisztusban mint személlyel találkozik, a szabadság egyháza. Ez az ötödik és utolsó alapvonás, amelyet ma ki szeretnék emelni. A szabadság egyházát az jellemzi, hogy Isten dicsérete, amely az egész gyülekezetre bízott, szabadon hangozzék. A keresztség az

elhívás erre az Isten dicséretre. A nők és a férfiak egyaránt részesülnek benne. A gyülekezet és a felszentelt lelkészek egyképpen részesei annak. Ez az egyház a szabadság egyháza, mert mindenkor szembenéz kora kihívásaival és a kor kérdéseire adott válaszáért a Szentírás üzenete előtt vállal felelősséget. A szabadság egyháza ez, mert minden megkeresztelt személyt arra szeretne képessé tenni, hogy hitéért felelősséget vállaljon és számot adjon a reménységéről, ami benne él. A felelősségteljes szabadság nemcsak az alapvonása az evangéliumi életnek a világban, hanem ugyanúgy ez határozza meg az evangéliumi egyház profilját. Ezért van a Német Protestáns Egyházban az az egyházi reformfolyamat, amelyet a jelen kihívásai miatt akarunk megindítani, és amelyről éppen most adtunk ki egy ösztönző ismertetőt „A Szabadság Egyháza” címmel.

III. Eddigi megfontolásaim során mintegy magától értetődően használtam a profil fogalmát. Az egyházi szóhasználatban a legközelebbi múltban gyakrabban fordul elő, mint régebben. Én is újra és újra alkalmaztam. Manapság többször mondtam, hogy a profilok ökumenéjének fázisában vagyunk.

Ez a megfogalmazás nem az ökumenikus elkötelezettség korlátozása; hanem az ökumenikus út egy feladhatatlan és kikerülhetetlen momentumát írja le. Az ökumenikus profil megfogalmazás célja, hogy egyházunk ökumenikus erőfeszítését új módon hangsúlyozza. Erősíteni akarjuk azt, ami közös. Egy hitet kell vallanunk, mert egy Úrhoz tartozunk. Egy keresztséget ünneplünk, mert egy lélek igazgat minket (lásd Ef. 4.46). De arról is számot kell adnunk, amit mindegyikünk a saját hagyományából és saját feladatából a közös bizonyágtételhez ad. Arról is felvilágosítást kell adnunk, ami – egyelőre – hátráltatja a teljes és látható egyházközösséget. Ezzel kapcsolatban arról is beszélni kell, hogy miért adunk különböző feleleteket arra a kérdésre, hogy a közösségnek melyik formája lehetséges már ma.

Ezzel kapcsolatban hálaadással gondolok egyházaink tapasztalatából azokra a nagy lépésekre, amelyeket sikerült megtennünk, különösen az úrasztali közösséghez vezető lépésekre, amelyek a protestáns nemzeti egyház és a szabadegyházak, az anglikán és az ókatolikus egyház között lehetségessé váltak. Azonban más tekintetben ilyen lépések eddig nem voltak lehetségesek. Az az ökumené félreértése lenne, ha az ilyen szétválasztottság továbbra is fennállna ugyan, de nem próbálnánk meg megmagyarázni, hogy miért. Azt a kijelentést, hogy az *átlag* kortársak a keresztyén egyházak közötti különbségeket *semmiképpen* sem képesek megérteni, még az sem igazolhatja, ha a rezignáció hangján szólal meg. Ezek a különbségek nagyon jól érthetőek. Még csak szegyenkezniük sem kell miattuk – akkor sem, ha minden tőlünk telhetőt megteszünk azért, hogy szétválasztó hatásukat legyőzzük.

Ezzel a céllal kapcsolatban nemcsak a múltnak vannak fontos eredményei, amelyeket meg kell őriznünk; példaként említtem a 16. század tanításbeli előítéleteinek legyőzését, és a megigazulástan kérdésében elért konszenzust. Hanem vannak az ökumené jelenlegi fázisában is fontos kezdeményezések és szándékok, amelyek jelentőségét nem volna szabad lebecsülnünk. Például így akarunk Németországban a Keresztyén Egyházak Munkaközössége tagegyházai között megállapodni a keresztség kölcsönös elismeréséről. Ez központi témája az EPEK-

nek az Európai Baptista Szövetséggel és az Európai Egyházak Konferenciája (EEK) ortodox tagegyházaival folytatott eszmecseréiben is. Más szándékok megrekednek, vagy eredetileg tervezett formájukban nem bizonyulnak kivihetőnek. Így német nyelvterületen megvalósíthatatlannak bizonyult az ökumenikus együttműködés a katolikus hivatalos bibliafordítás revíziójában, mert egy ilyen terv kidolgozásának kritériumai túlságosan különböznek a katolikus és a protestáns oldalon.

Mindkét példa illusztrálja, hogy a konkrét ökumenikus munkában egyaránt dolgunk van az egységgel és a sokféleséggel, a különbözőséggel és a megbékéléssel. Ha ennek folytán az ökumenikus feladatot, mint egységet a sokféleségben, vagy megbékélt különbözőséget fogalmazzuk meg – két kifejezésmód, amely lényegében ugyanazt mondja –, akkor a kettőnek együtt kell témává válnia: a különbözőség legitimitásának éppúgy, mint az egység alapjának és formájának.

A keresztyén egyházak közötti közös vonások erősítése továbbra is az első feladata az ökumenének. Ezek között a keretek között azonban nyíltan kell beszélni a keresztyén hit különböző felfogásairól és az egyházi lét különböző típusairól. A különbözőségek tudomásulvétele nem a megtagadást jelenti az ökumenikus elkötelezettségnek, hanem annak feladhatatlan pillanata. És nem szabad, hogy ezt az a szándék vezesse, hogy az ökumenikus partnerrel szemben és tőle elhatárolódva „profilirozzuk” magunkat. Azonban az sem volna helyes, ha elzárkóznánk a különböző okoktól, amelyek ma a különböző egyházcsaládok mindenkori formálódásáról folytatott párbeszéd fontosságát növelik. Az ortodox egyházak felé forduló római katolikus érdeklődés éppen úgy hozzájárul ehhez, mint az, hogy fokozottan foglalkozni kell az evangélikál és a pünkösdi áramlatokkal. Az ilyen fáradozások fontos kérdésekben nézetazonosságot eredményezhetnek. De az is feladatuk, hogy a közösséget a különbségekben is megőrizzük és megéljük.

Persze ez azt feltételezi, hogy a különböző felekezetek a közösség tudatában kölcsönösen tiszteletben tartják egymást. A megbékélt különbözőség alapvonása az ökumenikus együttlétnek és az is marad. Ragaszkodunk az egyre nagyobb mértékű közösség reménységéhez; ezért továbbra is fáradoznunk kell. De a tisztelet megtagadása egy ökumenikus partner egyházformájától nem megfelelő eszköz ahhoz, hogy növeljük vele a közösséget. Az ökumenikus partnerek közötti kölcsönös tiszteletnek, beleértve a másik egyházi tisztségviselőinek tiszteletét is, nincs alternatívája.

Korunk ökumenéjébe szívesen és bizalommal hozzuk be evangélikus profilunkat. Mi ezt gyümölcsözővé akarjuk tenni a közös bizonyágtétel szempontjából. Ma missziói helyzetben teszünk bizonyágot az evangéliumról. Nem utolsó sorban az a feladat köt össze minket ökumenikusan, hogy kifelé közösen hassunk. Ezt nem gyöngíti az, ha az egyházak között megmaradó különbségek feltűnnek és érthetővé tesszük azokat. Sokkal inkább az gyöngíti, ha az egyházak különválva maradnak ugyan, de senki sem tudja, miért. Ha az egyházak Európában, mindegyik a maga különböző módján, hozzájárul ahhoz, hogy az egy evangélium eljusson az emberekhez, akkor nem kell szegyenkezniük különbözőségük miatt.

IV. XVI. Benedek pápa a Kölni Ifjúsági Napok alkalmából 2005. augusztus 19.-én rendezett ökumenikus ta-

lálkozóan azt indítványozta, hogy az ökumenikus párbeszéd továbbfolytatásában a Szentháromság alapvető szempontjait tartsuk szem előtt, amelyek már a gnosztikusokkal folytatott harc után az ógyházi konszenzus ismertetőjeleinek bizonyultak: a Szentírási kánonok megállapítása, a regula fidei megfogalmazása az ógyházi hitvallásban és egy hivatalrendszer kialakítása, amely a monarchikus püspökségre irányul.

Erre a három témára vetett egyetlen pillantás gyorsan megmutatja, hogy a Szentírás és kánonjai jelentőségére vonatkozóan, valamint az ógyházi hitvallások jelentőségére nézve a konszenzus sokkal jobban kialakult, mint a hivatalkérdés tekintetében. A hivatalkérdés felfogásában vallott különbözőségeknek természetesen jelentős hatása van az eucharistia értelmezésére és gyakorlatára, a férfiak és nők viszonyára az egyházban és sok más kérdésre.

A hivatal kérdéskörében jelenleg sok jel inkább egymástól eltávolodó, mint egymáshoz közeledő tendenciákra utal. A 2005. év hosszú időn át olyan évként marad emlékezetünkben, amelyben a katolikus egyház hangsúlyozottan pápai egyháznak bizonyult. Mármost a legközelebbi múlt pápai azt vallották, hogy belátták, hogy a pápai hivatal az egységhez vezető út nagy akadályai közé tartozik. Lehmann bíboros kifejezetten utalt a XXIII. János óta uralkodott pápáknak ezekre a nyilatkozataira egy erről a témakőről folytatott közös vitában a Katolikus Napon Saarbrückenben ez év júniusában.

Másrészt protestáns oldalon megindult egy folyamat, amelynek célja a protestáns hivatalértelmezés minden hívő egyetemes papságából kiinduló újra fogalmazása. Az evangélium hirdetésére és a szentségek kiszolgáltatására rendelés és a meghatározott időre és helyre (*pro loco et tempore*) szóló, az igehirdetésre és a szentségek kiszolgáltatására vonatkozó rendkívüli megbízatás arányának konstruktív meghatározása a cél. Az a heveség, amely elvitet azokat a fáradozásokat katolikus oldalról, mint a már elértnek vélt konszenzustól történő elfordulást bírálják, el kell gondolkoztasson bennünket. Az a nagy kérdés, hogy nem sértik-e a hivatalértelmezés esetében az ilyen különbségek a másik egyház hivatala kölcsönös tiszteletben tartásának elvét. Ezt a kérdést az dönti el, hogy sikerül-e pozitív viszony meghatározásra jutni az *apostoli utódlás* mindenkori értelmezésében.

Ez a kérdés nemcsak a római katolikus egyházzal kapcsolatban foglalkoztat minket, hanem – az összes tanbeli eszmecsere eredménye ellenére – az EPEK egyházaival és a Porvoo-közösség egyházaival folytatott párbeszédekben is. További sürgős tisztázódásra van szükség ezzel a témával kapcsolatban a reformátori egyházak között is.

V. A profilok ökumenéjéhez elengedhetetlenül hozzátartozik az a komolyság, hogy az egyházaink számára mindenkor feladhatatlan teológiai látásokat kimondjunk és képviseljünk. A profilok ökumenéje igazságorientált. Meg akarja nevezni azt, ami hitünk atyái és anyái számára kinyilváníthatatlan volt. Nem régi, már legyőzött elmentéket kell újra feléleszteni ahhoz, hogy profilt adjunk magunknak. De tisztességesen és világosan meg kell nevezni a mindenkori hit számára megkerülhetetlen meglátásokat. Tehát ezeknek a látásoknak a pontos leírása az első hozzájárulás a profilok ökumenéjéhez.

Ezekbe az erőfeszítésekbe a Reformáció egyházai magukkal hozzák saját tapasztalataikat. A reformátori egyházak 1973-ban a *Leuenbergi Konkordiá*-val az egyház-

közösség egy alapmodelljét fejlesztették ki. Ez az egységmodell tiszteletben tartja az egyházak különbözőségét anélkül, hogy elhanyagolná az alapvető kérdések összhangba hozását.

Ez a közös kiindulópontokon való tájékozódás nem a reformátori egyházak önkényes meghatározása. Sokkal inkább az Efézusi Levélnek azon a szakaszán alapul, amelyet éppúgy, mint Jézus főpapi imájában az egységet mondott imádságot, mint minden ökumenikus fáradozás újtestamentumi hivatkozási pontját emlékezetünkben tartanunk. Ott Efézus 4,3-6 ez van megírva: *igyekszetek megtartani a Lélek egységét a békesség kötelékével. Egy a test és egy a Lélek, ... egy az Úr, egy a hit, egy a keresztség, egy az Istene és Atyja mindenknek; ő van mindenek felett, és mindenek által, és mindenekben.* Itt nem úgy jelenik meg az egység, mint egyházi fáradozásaink és ökumenikus erőfeszítéseink eredménye, hanem mint hitben és egyházi hitvallásban adott és megismert valóság.

Mármost nagytekintélyű római katolikus partnerek részéről az evangéliumi perspektívában értelmezett egyházközösséggel kapcsolatban a következő kritikát fogalmazták meg: A katolikus egyház igazi egységet akar a különbözőségben, tehát egységet a hitben, a szentségekben és az apostoli alapokon álló püspöki-hivatalban. Ezzel szemben protestáns oldalon olyan felfogást vittek keresztül, amelyet igazi egység nélküli különbözőségnek kellene nevezni. Mert az egységhez elég volna bizonyos alapvető egyetértés az evangéliumra és a szentségekre vonatkozóan. Egyébként azonban nemcsak sokféle kifejezési forma, hanem ellentétes pozíciók is lehetségesek volnának, főleg a hivatalok értelmezése és formája tekintetében. Ha azonban a különböző, sőt ellentétes egyházformák ilyen egymásmellettségét a profilok ökumenéje gyanánt definiálnánk, akkor ez határozottan túl kevés lenne. Ezzel színlelnénk valamit, ami a valóságban nem létezne.

Nekem nem tűnik ökumenikusan előrevivőnek az európai protestáns egyházak egyházközösségét irreálisnak minősíteni. Az persze lehetséges, hogy a római katolikus térben az egység a sokféleségben fogalomnak egy egészen specifikus definíciója uralkodik. Egy ilyen római katolikus felfogás mindenestre eddig nincs kötelezően definiálva. De más egység-elképzelések *irreális* egységként minősítése nagyon azt a benyomást kelti, mintha egység a sokféleségben csak római katolikus feltételek szerint létezne.

VI. A Protestáns Egyházak Közössége Európában nemcsak arra kötelezte el magát, hogy az összetartozást egymással és a közös hitvallást elmélyítse. Hanem arra is, hogy *evangéliumi hang legyen Európában.* Ezért határozta el az EPEK utolsó nagygyűlése Belfastban, hogy *a politikai döntések teológiai és etikai vonatkozásait és humanitárius következményeit az Evangéliumok szempontjából megtárgyalj.* Alapvető kérdésekben összefogja a protestáns hangokat és az európai nyilvánosság előtt megszólaltatja azt. Így a Protestáns Egyházak Közössége Európában (PEKE) *abban a helyzetben lesz, hogy határozottabb arcúval és időszerűbben tehet világos evangéliumi bizonyágtételt fontos aktuális politikai, társadalmi és ökumenikus kérdésekben. Különösen pedig kiépítheti a protestáns egyházak jelenlétét az európai tér-ésben. Ezzel kapcsolatban a már meglévő struktúrákat*

és együttműködések is fel kell használni és meg kell erősíteni, különösen az Európai Egyházak Konferenciájával.

Ahhoz, hogy a nyilvánosság előtt láthatóvá váljunk és maradjunk, világos és jól felismerhető identitásra van szükség. Ez a reformátori egyházak számára bizonyos tekintetben nehezebb, mint másoknak. Ebben a nehézségben erős oldalainak fonákja nyilvánul meg, például készségük magának az egyháznak a kritikus megújítására, továbbá az a képességük, hogy produktív módon viszonyulnak a jelen kihívásaihoz és az emberek mindenkori problémáihoz. Minden hívő egyetemes papságának gondolatához kapcsolódik az a kötelesség, hogy az egyházvezetési feladatokat zsinatilag intézzük és az egyházon belüli pluralitásnak teret adjunk. Végül a protestáns egyházak részvétele az újkori politikai fejlődésben azal a következménnyel járt, hogy a protestáns egyházak messzemenően nemzeti jellegűek. Ez nem könnyíti meg azt, hogy európai szintű közös véleményünknek a kívánatos tekintélyt, és így a politikai életben a szükséges figyelmet biztosítsuk. Ezek olyan problémák, amelyekkel komolyan és józanul foglalkoznunk kell. Ahhoz azonban nem jelentenek kellő indítékot, hogy a protestáns önértelmezés alapelveit hatályon kívül helyezzük – attól teljesen függetlenül, hogy olyan fórum, amelyik ezt megtehetné, egyáltalán nincs.

Ami első pillantásra potenciálisan hátránynak tűnik a protestantizmus politikai hatékonysága szempontjából, második pillantásra erősségnek bizonyulhat. A reformkészség, a kialakult sokféleség, a lemondás a centralizált és hierarchikus szervezeti struktúráról olyan ismertetőjegyek, amelyek korunk kihívásai szempontjából sokat ígérőnek bizonyulnak. Széleslátókörű kritikusok nyomatékosan igénylik például az európai integráció-folyamatban a részvételi és befolyásolási lehetőségek javítását. Annak az egyháznak, amelyet aktív részvételszervezet jellemez, különösen jó lehetősége van arra, hogy egy ilyen folyamatot előmozdítsa. Ez azonban azt feltételezi, hogy a protestáns egyházak készen álljanak arra, hogy használják azokat a tapasztalataikat és erősségeiket, amelyek önértelmezésük és a keresztyén hit rájuk jellemző hangsúlyozása alapján rendelkezésükre állnak.

Egy ilyen hozzájárulásnak természetesen az a feltétele, hogy a protestáns egyházak a saját területükön a részvételi struktúrákat megőrizték és továbbfejleszték. Ugyanígy hozzátartozik az is, hogy a protestáns egyházak a bibliai üzenetre és annak magyarázatára irányuló, és a lelkiismeret által meghatározott pluralitásnak helyet adjanak. Ezt ne rekesszék ki egy evangéliumi fundamentalizmus nevében. Annak, hogy egy keresztyén embernek szabadságában áll a hitbizonyosságot megélnie, a jövőben is a protestáns egyházak alapvető ismertetőjelei közé kell tartoznia. Nem szabad, hogy hiányozzék a bátorságuk ahhoz, hogy egymással szembenálló fejlődési folyamatokkal megbirkózzanak.

Ebből a szempontból azonban vannak olyan fejlődési folyamatok, amelyek nyugtalanítóak. Különösen kiemeltek három ilyen fejlődési folyamatot.

Protestáns egyházakban is van hajlam a konfesszionálisra, a nacionalizmusra és a fundamentalizmusra. Az egyházak növekvő mértékben keresik identitásukat határozottan konfesszionális alapú elhatárolódásban. Ez könnyen vezet szakadásokhoz és sokféle egyházi csoportuláshoz.

Önértelmezésében sok egyház tagjainak nemzeti, vagy nyelvi eredetére hivatkozik. A legapróbb kisebbségek is saját, független egyház létrehozására törekuszenek, gyakran specifikus eredetre és történelemre hivatkozva.

Az etikai kérdésekre vonatkozó állásfoglalásában sok egyházat jellemeznek az új társadalmi orientációs problémák miatt felállított merevebb normák és ezzel együtt bizonyos etikai témák dogmatizálása.

Az ilyen fejleményekben az egyházak saját identitásának és a számukra megfelelő életformának keresése nyilvánul meg a változások korában. Az elnyomatás és a perifériára szorítottság évtizedei után az egyházak elhatárolódással próbálják arcélüket határozottabbá tenni. Ez az elhatárolódás néha a nyugati-liberális tendenciákra is kiterjed, amelyeket az általános relativizmus és szekularizmus igézetében levőknek látnak. Eközben azonban nagyon is könnyen jut a személyes szabadság és az emberi jogok, az ökumenikus összetartozás és az egyházak felelőssége a békéért abba a hírbe, hogy ezek egy elmúlt kor témái. Az identitást és a bizonyágtételt, a hitvallást és a hivatalt állítják szembe ezekkel, mint a kor teológiai témáit.

Ezzel azonban túl szűken határozzák meg egyházaink reformátori feladatát. Ebben a feladatban a Biblia tanúbizonyosságán tájékozódó egyházi identitás világos körvonalra összekapcsolódik a világ iránti felelősséggel. A keresztyén egzisztenciát mint Isten hívására adott feleletet ismerjük, ami a felebarát iránti szeretetben marad meg. A hit felszabadítása az értelem gyámsága alól olyan hitből való szabadságba torkollik, ami éppen arra szabadít fel, hogy a világot értelmesen lássuk és formáljuk. A korszellem zsarnokságától nekünk, protestáns egyházaknak szabadnak kell maradnunk. Azonban nem szabad lekecsinyelnünk a reformátori egyházak hozzájárulását az újkor szabadságtörténetéhez, benne saját generációnk felszabadulás-tapasztalatához. Ezért a politikai szabadságot tapasztalva is felismerhetjük a visszfényt annak a szabadságnak, amelyre Krisztus szabadított fel minket.

Ez előtt a háttér előtt az európai protestantizmus sokféleségében sem kell a tetszőlegesség kifejeződését látnunk. Sokkal inkább tehetjük azt, hogy ezt a sokféleséget úgy fejlesztjük tovább, hogy az evangéliumi szabadság egy kifejezésévé váljék. Ennek érdekében mindenestre ügyelnünk kell arra, hogy ez a szabadság kötelező legyen. Amikor a sokféleség szeparatizmusba és különcödébe torkollik, amikor a konfesszionális szűkeklésben és elhatárolódásban merül ki, akkor szükségessé válik az evangéliumi szabadság új felismerése. Az evangéliumi szabadságot az jellemzi, hogy felelősségre vezet. Felelősségre az egyház útjáért és formájáért éppen úgy, mint annak a társadalomnak a jövőképességéért és emberiségéért, amelyben élünk.

A Leuenbergi Egyházközösség egyházairól azt mondta Belfasti Nagygyűléstük, hogy *annak az elkötelezettségnek az alapján cselekedtek, hogy az összes keresztyén egyházak ökumenikus közösségét szolgálják*. Ma sürgősen meg kell kérdeznünk, hogy mi legyen az EPEK funkciója és struktúrája az Európai Egyházak Konferenciája és Egyház és Társadalom Bizottsága vonatkozásában az európai együttműködés folyamatában. És hogyan viszonyul az egész világra kiterjedő ökumenikus szervezetek és konfesszionális szövetségek Európa integrációs munkájához. Európai és világviszonylatban is jelentős feladatulást van a saját konfesszionális identitás biztosítása

és a különböző keresztyén hagyományokon átívelő közösségekben tett közös bizonyágtétel között. Az EPEK tagegyházai számára ez a feszültség adott esetben rendkívül különböző formákat ölt. Ezt nem annyira a konfessionális tényezők, vagy eltérő ökumenikus sebességek döntik el, mint inkább regionális sajátosságok és politikai hagyományok, többségi vagy kisebbségi helyzet, és az egyházak viszonya saját társadalmukhoz. Az európai egyházaknak meg kell egyezniük arra nézve, hogy milyen témákat és kérdéseket kell specifikusan a protestantizmuson belül tisztázni, és milyen témákkal kapcsolatban járulnak hozzá az ökumenikus megegyezéshez. Ebben a tekintetben minőségi próbaként áll közvetlenül előttünk a Harmadik Európai Ökumenikus Nagygyűlés Nagyszabású. Csak egy öntudatos EPEK, amely szembenéz az ilyen feladatokkal, lesz képes a belső igényeknek éppúgy, mint az átförmálódott Európa által támasztott külső kihívásoknak megfelelni.

VII. Sajnos még mindig nem minden európai országban magától értetődő, hogy a protestáns egyházak kettős feladatuknak: a keresztyén hit hirdetésének és a keresztyén szeretet szelleméből fakadó társadalmi hatékonyságnak (tevékenységnek) azonos mértékben meg tudnak felelni. Meg kellene próbálnunk az európai folyamatot éppúgy, mint az egyes országok fejlődését úgy befolyásolni, hogy ez a két feladat belső összefüggésében egyre világosabban észrevehetővé váljék. Az Európai Alkotmánytervezet 52. cikkelye fontos hivatkozási pont erre nézve. Ennek kell garantálnia, hogy az európai törvényen keresztül ne lehessen beavatkozni az állam-egyházviszony nemzeti elrendezésébe – amíg ez az államon belül minden ember egyéni és kollektív vallásszabadságát tiszteletben tartja. De az Európai Alkotmánynak ugyanakkor azt is garantálnia kell, hogy a keresztyén egyházak hangja, éppúgy, mint más vallási közösségeké, az európai intézmények szintjén hatékonyabban találjon meghallgatásra. Az azonban magukon az egyházakon múlik, hogy közösen világossá tegyék, hogy hozzájárulásuk egy igazságos és békés Európához elengedhetetlen.

Mivel járulhatnak hozzá a protestáns egyházak ehhez? Öt pontot sorolok fel:

1. Szabadság és felelősség

Egy olyan korban, amikor az individualista szabadságértelmezés félreérthetetlenül zsákutcákba keveredett, különösképpen feladata a protestáns egyházaknak, hogy példásan bemutassanak egy olyan életformát, amelyben a szabadság és a felelősség, az önrendelkezés és a megbízhatóság összekapcsolódnak. Egyébként ez az a szempont, amely a keresztyén igent a családra annak sokféle alakjában éppen ma időszzerűvé teszi. Egy olyan korban, amikor jó okunk van arra, hogy megkérdezzük: mik a modern élettudományok kutatási módszereinek és kutatási eredményeik alkalmazásának azok a határai, amelyekért etikailag felelősséget lehet vállalni, különösen fontos világossá tenni, hogy a reformátori hagyomány horizontján a világ kutatására mondott világos igen, a hit és a tudomány, a hit és a képzés, a hit és a felvilágosítás szövetségére mondott igen alapján történik.

2. Hidakat építeni.

A protestáns hagyományt a meggyőződés pluralizmusának tisztelete jellemzi. Ez a hagyomány hangsúlyozza a

nyílt és komoly párbeszédet. A különbségeket a kölcsönös gazdagodás szellemében kell érteni és érvényre juttatni.

Érdekes, hogy az európai politikai vitákban is egyre gyakrabban alkalmazzák az *egység* a *sokféleségben* fogalmat. Ennek a fogalomnak szilárd helye van az egyházi vitákban is hasonlóan a *megbékélt különbözőség* fogalmához, mint az egyházközösség modellje.

Az egyházak, egyebek között úgy kerülhetnek be az európai integrációs folyamatba, hogy határokat átlépő kooperációban tematizálják az európai integrációs folyamat formáját és tartalmát, feladatát és célját.

Ha eközben átlépik a határokat, az egyúttal ébren tartja annak a tudatát is, hogy Európa nem korlátozódik az Európai Unióra.

3. Konszenzust keresni és a diszszenzust távoltartani

A dinamikus feszültség a hagyomány és az újítás között alapvető a protestáns egyházak számára. A protestánsok tudják, hogy a kritikus összeütközés saját történelmünkkel és hagyományunkkal szükséges, amikor meg kell találni a megújulás útjait.

A diszszenzust távol tartani és a konszenzust keresni az a nyíltság a protestáns egyházak számára, amely megkerülhetetlen előfeltétele annak, hogy cselekvőképessé váljanak és a nyilvánosság számára észrevehetőek legyenek. Ma minden egyház kötelessége, hogy eljusson a beszéd és a tettek összekapcsolásához. Ez különösen érvényes tekintettel azokra a kihívásokra, amelyek előtt az európai protestáns egyházak együttesen állnak.

4. Felkínálni a megbékélés teológiáját

Az egyik döntő impulzust ahhoz, hogy az Európai Protestáns Egyházak Közössége létrejöhessen, az a békéltéti feladat adta, amely előtt az egyházak a 20. század két világháborújának katasztrófái után álltak.

Aki a valóságot a megbékélés szemével látja, észreveszi az emberek különbözőségeit és foglalkozik ezzel. A megbékélés elemzi a különbözőség okait és keresi a változás útját. Kiegyenlítésre törekszik egy nagyobb egész érdekében.

Az egyedül kegyelemből történő megigazulás reformátori értelmezése az elmúlt félévszázadban a megbékélés teológiájának alapjává vált, ami még nagyobb mértékben behozhatja a reformátori egyházakat az európai integrációs folyamatba.

5. Képessé tenni a közösségre – embereket képezni

A keresztyén hit evangéliumi formájának eszményképe a nagykorú keresztyén. Ezért a modern ember nagykorúságában nem fenyegetést lát a keresztyén hit számára, hanem annak következményét. Ebből következik az a kötelesség, hogy lehetővé tegyünk olyan képzési folyamatokat, amelyek képessé teszik az embereket arra, hogy kialakítsák vallásos identitásukat, arról számot adjanak és megtanuljanak más vallási magatartást megérteni. Az elemi iskolai képzés, az egyház által fenntartott iskolák, az evangéliumi vallásoktatás, a gyermek és ifjúsági munka és a felnőttoktatás azok a munkaterületek, amelyek lehetővé teszik az embereknek, hogy tisztázzák saját vallásukhoz való viszonyukat, és ugyanakkor képessé váljanak a demokratikus felelősségvállalásban való részvételre Európában és Európáért.

Ebből a szempontból sajnálatos, hogy az *Active European Citizenship* EU programban sok partnert emlí-

tenek, de az egyházakat nem. A továbbképzés Európában, a vallások szerepének újaráértékelése vagy a vallások konfliktusok megelőzése koncepciókban említik ugyan az egyházakat, de mint olyan képzési folyamatok hordozói, amelyek nagykorú polgárok részvételére irányulnak, az egyházak eddig nem jelentek meg az európai intézmények tudatának látóterében. Együtt kellene fellépniük azért, hogy ez megváltozzék.

A protestáns egyházak ilyen utakon járhatnak hozzá ahhoz a feladathoz, amelyet 2001-ben a Charta Oecumenica minden Európában élő keresztyén egyház számára így fogalmazott meg: *Az egyházak követelik az európai földrész egyesülését. Közös értékek nélkül az egy-*

séget nem lehet tartósan megvalósítani. Meg vagyunk győződve arról, hogy a keresztyénség szellemi öröksége ihlető erő Európa meggazdagítására. Keresztyén hitünk alapján síkraszállunk egy humánus és szociális Európáért, amelyben az emberi jogok és az olyan alapértékek, mint a béke, az igazságosság, a szabadság, a tolerancia, a részvétel és a szolidaritás érvényre jutnak. Hangsúlyozzuk az élet tisztelét, a házasság és a család értékét, a szegényekért tett erőfeszítések elsődlegességét, a megbocsátásra való készséget és mindenben az irgalmaságot.

Wolfgang Huber

Örömeim – Bánatom – Reménységem

Az Európai Protestáns Egyházak Közössége főtitkári beszámolója

Kedves Testvérek!

Ez az utolsó beszámoló, amit egy nagygyűlésen tartok az Európai Protestáns Egyházak Közössége titkáráként végzett 19 évi tevékenység után. Ezért engedjék meg nekem, hogy ne csak a Berlinben működő titkárság Belfast és Budapest között végzett munkájáról számoljak be, hanem, ezen túlmenően, a titkár személyes mérlegét is elkészítem. Erre engedélyt adott nekem a végrehajtó bizottság elnöksége, amely testület utasítása szerint kell a titkárságnak működnie. Mindenesetre megígérem, hogy illően rövidre fogom magamat. Hiszen még majdnem „szieszta időben” vagyunk, és nem zárhatom ki, hogy egyik-másik résztvevő most titokban vagy nyíltan így sóhaj: Még egy beszéd. Méghozzá kora délután!

A mérlegnek három része van: 1. Örömeim. 2. Bánatom. 3. Reménységem.

1. Örömeim

Kezdeni magára a Leuenbergi Konkordiára vetett pillantással szeretném. Jelenleg 14 nyelven olvasható. Új a 2001 óta elkészült román, magyar és cseh fordítás. A végrehajtó bizottság utasítása mellett a Konkordia az EPEK titkárának a voltaképpeni szolgálati utasítása, bár a titkárról a Konkordiában egyáltalán nincs szó. De önöket is, kedves Testvérek, a nagygyűlést, a végrehajtó bizottságot, és sok minden mást, ami az EPEK része, ott hiába keressük.

A döntő mondat a Konkordiában az egyházközösség megvalósításának helyéről egyszerűen így hangzik: „Az egyházközösség az egyházak és gyülekezetek életében valósul meg (LK 35). A 29. cikkely szerint konkrétan: istentiszteleti közösség, szöszék- és úrvacsorai közösség, és lehetőleg sok közös erőfeszítés az igazságosságért és a békéért a világban.

Ha nem csalódom, a Konkordia szerzői itt Európa különböző országainak az egyes református és evangélikus egyházaira gondoltak. Mindenképpen az egész Európát tartották szem előtt – Európa 1973-ban még megosztott volt – esetleg az állandó teológiai eszmecserek (LK 37) bizonyos koordinálása szempontjából. A Konkordia 33 évében ebből sokkal több lett. És ez a „több” a mi közösségünk a Nagygyűlésen, a végrehajtó bizottságban, a terüle-

ti csoportokban és a konzultációkon. Törekény „több”, de az egyházközösség olyan, mint egy fa, amelynek hosszú időre van szüksége a növekedéshez. Szeretem a madárberkenyét, és 10 évvel ezelőtt ültettem hatot az észak-németországi Hitzacker környékén egy telekre. Milyen sokáig tartott, amíg megjelentek az első vörös bogycok. Igyekeztem mindent megtenni azért, hogy a mi fánk, a protestáns egyházközösség Európában, mint az 1. Zsoltárban említett fa, növekedjék, és ne lehessen többé kivágni, annak ellenére, vagy éppen azért, mert láttam egy-két fejszét.

A már említett 35. Cikkelyben a Konkordia beszél „a Szentlélek egyesítő erejébe vetett hit”-ről. Ebben az erőben hiszek én. Eszköze maga a Konkordia volt. A Konkordia nem az égből hullott, hanem intenzív teológiai gondolkodás és munka eredménye volt a reformátori hitvallások alapján. A Szentlélek legfontosabb eszköze a Szentírás- és időszerű protestáns teológia. Enélkül nem lett volna Reformáció. Minden keresztyén felekezetnek megvan a maga gerince. Az ortodoxiában ez a liturgia, sokan azt mondják, hogy a szerzetesség, a római katolikus egyházban a pápai hivatal a Szentszékkal, az anglikánoknál a püspöki hivatal. A protestáns egyház és a protestáns egyházközösség gerince a protestáns teológia. Ebben az egyház nem menekül az értelemtől, hanem keresi azt, hogy beszéd- és vitaképes, és nem utolsó sorban önkritikára képes legyen.

„Teológus” az, „aki Istenről beszél az igazságnak megfelelően és Isten dicsőségére”, így szól Campegio Vitringa, egy 17. századi holland református teológus szép definíciója. Az ilyen teológia ősdátuma Pál apostol nyilvános ellentmondása az „evangélium igazsága” alapján Péter apostolfejedelem képmutató-gyáva magatartására a zsidó- és pogánykeresztyének egyházközösségének kérdésében (Gal 2,14). Az EPEK összes előremutató tanulmányi dokumentumában, mint pl. a „Jézus Krisztus Egyháza”-ban (1994), az „Az egyház és Izrael”-ben vagy az „Egyház, Állam, Nép, Nemzet”-ben (2001), vagy a baptistákkal folytatott eszmecsere eredményeként létrejött „A Keresztyén Élet Kezdeté és az Egyház Lényegé”-ben a fő a közösség az evangéliumban Isten dicsőségére, ami köztudottan a Földön a békességnek felel meg (Luk. 2,14).

2001 és 2006 között a titkárság a következő könyvet ill. brosrúrákat adta ki:

1. Megbékélt különbözőség – a protestáns egyház feladata Európában. A LEK 5., Belfasti Nagygyűlésének közleményei, 2001
2. A kétnyelvű (német/angol) sorozatban „Leuenbergi Írások”:
Leuenbergi Írások 6: „Az Egyház és Izrael”, 2001
Leuenbergi Írások 7: „Egyház – Nép – Állam – Nemzet”, 2002
Leuenbergi Írások 8: „Konzultáció az EEK (ortodox egyházak) és a LEK között az ekkleziológia kérdésével kapcsolatban”, 2004
Leuenbergi Írások 9: „Párbeszéd az Európai Baptista Szövetség és az EPEK Között a Kereszttség Tanáról és Gyakorlatáról”, 2005
3. „Protestánsan Európában – Emlékkönyv 30 Év Leuenbergi Egyházközösség”, 2003 – háromnyelvű (német, angol, francia)
4. „Örülünk az Egyházak Sokféleségének” (liturgiai anyaggyűjtemény), 2003 – háromnyelvű (német, angol, francia)
5. „Teológia Európa Számára – Protestáns Egyházak Perspektívája”, 2006
6. Végül Önök előtt van az ízelítő az Európai Protestáns Énekeskönyvből: Colours of Grace.
7. Továbbá említésre méltó: EPEK-Körlevelek, EPEK-Európa-Infó és EPEK-Internet News Letter, valamennyi németül, angolul és franciául.

Természetesen tudom, hogy a protestáns teológia nem minden az egyházban. Teológusok egymás közt összekülönbözhetnek, táborokra (pártokra) és irányzatokra szakadhatnak. A teológia nem identikus egy egyházzal, vagy egy egyházközösség vezetésével. A teológiát el kell fogadni az egyháznak és be kell fogadni az egyházban, a hívők közösségében. A Leuenbergi Konkordia máig is tartó elfogadása ennek a legjobb bizonyítéka.

1986 és 2006 között 18 további egyház írta alá a Konkordiát. 25, ha hozzá vesszük a metodista egyházak rendhagyó „Közös Nyilatkozatát az Egyházközösség Mellett”. Végül a Kárpátaljai Református Egyház és az Evangélikus Egyház Liechtenstein Hercegségben. Ebben közreműködni és ezt elősegíteni, ez volt az én örömöm és szenvedélyem EPEK titkári minőségemben. Az EPEK mindig ott erősödött meg és ott gyarapodott, ahol láttam, hogy teológiai munkánk segítséget nyújtott abban, hogy az aláíró egyházakban – legyenek ezek Dániában vagy Norvégiában, legyenek Svájcban vagy Olaszországban, Hollandiában vagy Romániában vagy Németországban és Csehországban, az egyházi életnek és a protestáns ökumenének profilt adjon és elmélyítse azt.

„A keresztyén teológia ... azoknak a tudományos ismereteknek és műszabályoknak a foglalata, amelyeknek ismerete és használata nélkül az ... egyház egységes vezetése ... lehetetlen”, írta valaha a nagy német teológus Friedrich Schleiermacher. Az EPEK ilyen természetű teológiai vezetése jellemezte hivatali időm alatt a három végrehajtó bizottságot, az elnökségeket és az ügyvezető elnököket, legutóbb az elnök asszonyt, professzor Elisabeth Parmentiert. Az is örömet jelentett, hogy ennek részese lehettem. Ugyanakkor ez, eltekintve a személyes együttléti tárgyilagosságától és szívélyességétől, szárnyakat adott a titkárság munkájának. Igen, számomra öröm volt Önökkel, Dr. Müller asszony, Dr. Friedrich professzor úr, Dr. Heidtmann úr, Flügge úr és Moon asszony, tehát a titkárság kis munkaközösségével, valamint időn-

ként Önökkel, Christoph úr és Hahn úr, és elődeikkel, köztük Bürgel úrral, együtt dolgozni. Ebbe a hálás örömben foglalom bele sok éven át fő munkahelyemet, az EKU, most UEK irodáját.

2. Bánatom

Éppen az, akinek oka és alkalmja van az öröme, válik érzékennyé a sajnálatos és szomorú iránt. Ahol öröm van, köztudottan ott ólálkodik a szomorúság is. Ha a protestáns teológia a Szentlélek eszköze, akkor konkrét következményei kell, hogy legyenek az egyházak egységére és egyetértésére nézve. Természetesen vannak a Szentléleknek az egység létrehozására egészen más eszközei is, pl. az értelem, az idő, a szeretet szava és a szenvedés. Mindenesetre a protestáns teológia feladatának súlyos félreértése volna, ha valaki azt mondaná: teológiai tanulmányi eszmecserék igen, de egyébként minden marad a régiben. Katolikus oldalról újra és újra felmerül ez a gyanú a Konkordiával szemben.

A Konkordia a maga részéről világosan meghatározta, hogy mi az, aminek fetétlenül meg kell maradnia: az evangélium helyes értelmezésének és hirdetésének, a szentségek evangéliumi kiszolgáltatásának, a reformatori hitvallásoknak. Azonban vajon érvényes-e ez az egyház minden történelmi formájára? Minden felekezeti csoportjára? Nem rendeltettek-e szorosabb egységre a reformatori egyházak? Vagy az a félelem rejtőzik az egyházi formák felekezeti önkorlátozása mögött, amit egy vezető német teológus nem régen az Ökumene legnagyobb akadályának nevezett. Félelem a következményektől, a Szentléleknek a keresztyén egyházak között egységet teremtő munkájától.

Az ilyen félelmet, vagy, mondjuk másképp, a bátorság ilyen hiányát állapítottam meg újra és újra a protestantizmuson belül is. Ez az én szomorúságom /bánatom/. Félelem, így hallottam a református Franciaországban, a túl sok konszenzustól a leuenbergi körökben, ami a saját felekezeti identitás elvesztéséhez vezethet. Pedig éppen a „Jézus Krisztus Egyházai” dokumentum fejt ki a Leuenbergi Konkordia igazolására, hogy az egyház alapja – a három-egy Isten cselekvése – az, ami teret nyit a hit szabadságára az egyház, annak rendje és hivatalai különböző megformálásához. Mindenesetre teret nyit a különböző identitások szorosabb egységére is.

Az északi protestáns egyházakban az identitás-vesztés gondja mellé társul az a félelem, hogy az EPEK egy protestáns blokká fejlődhet Európában. Pedig mi fennállásunk óta kerestük az együttműködést az Európai Egyházak Konferenciájával, és ennek során munkamegosztási és komplementáris lehetőségeket találtunk és gyakoroltunk. Minél több társadalmi és politikai bizonyágtétel más keresztyén egyházakkal együtt. Ez volt a vezérvonalunk. Ezt szolgálta, hogy az EPEK-titkárság tagja, Dr. Heidtmann, közreműködött az EEK Egyház és Társadalom Bizottságában. De ez nem azt jelentette, hogy a közös protestáns identitást véka alá rejtjük, hanem sokkal inkább azt, hogy Brüsszelben és Strasszburghban is felragyogtassuk. Az én felfogásom az EPEK munkájáról az ökumenére vonatkozóan a következő: *előzetes megállapodás mindarról, amit mi, reformatori egyházak a nagyobb keresztyén ökumenébe beviszünk, abban képviselünk.*

Továbbá fáj nekem a nők ordinációjának vitájától való félelem Lengyelországban, Lettországban vagy Ukrajnában. Közismert, hogy ezt ott az Evangélikus Püspöki

Konferencia. az evangélikus érsek vagy a Zsinat részben a katolikusok iránti tapintatból. részben a „szláv nőértelmezés”-re hivatkozva, részben olyan bibliai helyek alapján, mint pl. az 1. Kor. 14,34, részben gyakorlati okokból, elutasítja. De egy széleskörű teológiai vita, amelyben nem csak az 1. Kor. 14,34 hallgatási parancsa, hanem olyan textusok is szerepet játszanának, mint az 1. Kor. 11,5 (a nő imádkozik és prédikál az istentiszteleten), Gal 3,28 és a nőknek szóló húsvéti üzenet az összes evangéliumban, nem jött létre. A nők ordinációja, akik azután, ha erre elhívást kapnak, a püspöki hivatalt is betölthetik, biblikusan megalapozott kifejeződése a specifikusan protestáns szabadságnak.

Nem utolsósorban szomorít el az, hogy a svéd és finn evangélikus egyházak megkerülik a Leuenbergi Konkordiát. Éppen Finnországban van összekötve a leuenbergi tanulmányi eszmecserékre mondott igen a Leuenbergi Konkordiára és a mi egyházközösségi formánkra mondott nemmel, miközben nyilvánvalóan előnyben részesítik a Porvoo-i Egyházközösséget. Nem félelem gyanánt kell-e értenünk azt, hogy az a kérés, hogy a Konkordia kritikáját teológiailag fogalmazzák meg, felelet nélkül marad? Végül a balti egyházak, éppúgy, mint a kis protestáns egyházak Spanyolországban és Portugáliában, ha más okokból is, abban gyakorolják magukat, hogy visszafogottak annak az egyházközösségnek a megvalósításában, amelybe pedig a Konkordia aláírásával beléptek.

„Az egyházközösség az egyházak és gyülekezetek életében valósul meg”, – mondja a Konkordia. De mi a helyzet az egyes európai országokkal, amelyekben református és evangélikus egyház is van? Hogy megy ott a biztonyságtétel és szolgálat közösségének megvalósítása? Például tényleg külön-külön kell református és evangélikus Duna-konferenciákat tartani? Nem lehet a képzés területén szorosabban együttműködni, sőt nem lehetne a teológiai intézeteket és szemináriumokat összevonni? Nem énekelhetnének az evangélikus és református keresztyének Magyarországon egy és ugyanazon énekeskönyvből? Milyen szerepet játszanak az etnikai és nyelvi sajátosságok az egyházközösség hátráltatásában Európa bizonyos térségeiben? Emlékszem egy találkozásra magyar származású református és szlovák származású evangélikus lelkészekkel Vojvodinában, akik azt mondták nekem, hogy egy közös egyház létrehozása teológiailag lehetséges volna a Konkordia alapján, de megghiúsulna a különböző etnikai és nyelvi eredeten.

3. A reménységem

„Amikor szomorúak vagyunk, igen, amikor a legközelebb vagyunk a kétségbeeséshez, akkor ragyog fel legszívesebben a reménység” (Luther M.). A reménység jeleket keres és azokból táplálkozik. A reménységnek ilyen jele volt az elmúlt évben elhunyt észt érsek Jaan Kiivit, aki egyaránt részt vett a Porvooi egyházközösségben és a Leuenbergi Egyházközösségben. Két évvel ezelőtt vele együtt sikerült az Augsburgi Hitvallású Evangélikus Egyház a Lengyel Köztársaság vezető püspökét, Janusz Jaguckit a nők ordinációjáról tett nyilatkozatra indítani, amely megállapítja, hogy „semmi akadályának, hogy a protestáns testvér egyházak (az EPEK) lelkészei – férfiak és nők –, az őket megillető ordinációs jogoknak megfelelően, részt vegyenek az Evangélikus-Augsburgi Egyház Lengyelországban istentiszteletein”.

Ugyanakkor a Leuenbergi Konkordia aláírásával a Norvég Evangélikus Egyház megmutatta, hogy egy evangélikus egyház mindkét egyházközösségi modellre, a püspöki/anglikán Porvoo-i megállapodásra és a Leuenbergi Konkordiának az evangélium és a szentségek értelmezésére irányuló evangélikus-református-metodista modelljére ígert mondhat, és gyakorolhatja azokat. Ebből a jelből megpróbáltunk teológiai impulzusokat levetni, amelyek megerősíthetik és elmélyíthetik kapcsolatunkat az európai anglikán egyházakkal. Miért ne lehetne egy olyan típusú nyilatkozatot tenni egész Európára vonatkozóan, amilyen a Közös Meissen-i Megállapodás, vagy a Közös Reully-i Nyilatkozat, a református és evangélikus, valamint az anglikán egyházak között?

A reménység más jelei jönnek Hollandiából, Franciaországból és Csehországból. Hollandiában egy évtizedes folyamat eredményeként eljutottak oda, hogy a különböző felekezeti identitás kifejezett megőrzése mellett, a nagy református és a kis evangélikus egyházból létrehoztak egy Egyesült Protestáns Egyházat. Franciaországban Elzász-Lotaringiában a nagyobb evangélikus és a kis református egyház adminisztrációs egységet alkot. Ezek is az egyházközösség formái. Csehországban a Leuenbergi Konkordiát aláíró különböző egyházak Leuenberg-zsinattá tömörültek. Megmutatták, hogy a „zsinat” szót oldottan értelmezhetjük egy összejövételnek, anélkül, hogy a résztvevő egyházak autonómiáját megkérdőjeleznénk. Ugyanakkor nagyon sokat lehet tenni a szorosabb közösségért a kis protestáns egyházak között a szekularizált Csehországban. Jelzésértéke van a Melancton-központnak Rómában, amelyhez a valdensék és az evangélikusok fogtak össze a Németországi Protestáns Egyházzal, hogy a tanulni vágyóknak lehetővé tegyék, hogy úgyszólván a Vatikán kapui előtt folytathassák tanulmányaikat.

Ami a nagyobb ökumenét illeti, ott is látom a remény jeleit. Az európai ortodoxia képviselőivel állandóbbá és ugyanakkor koncentráltabbá vált a párbeszéd. A konstantinápolyi pátriárka székhelyén rendezett konzultáció áttörést jelentett. A kölcsönös keresztelési nyilatkozat kérdése lesz az első szakítópórába. Az európai baptistákkal két bizakodóvá hangoló párbeszédet folytatunk az egyház- és keresztiségértelmezésről. Feszülten várom az eredményeket, és itt is arra a türelemre rendezkedtem be, ami „a szenvedély hosszú lélegzete” (E. Jünger).

Rómából különböző jelek jönnek, amelyek egyszerre ébresztenek reményt, és el is veszik azt. Kasper kardinális a protestáns egyházakra tekintve egy egyháztípusról beszélt, amely más, mint a római katolikus, míg XVI. Benedek pápa egyrészt ragaszkodik a diszkrimináló beszédhez az egyházközösségekkel kapcsolatban. Másrészt nemrégiben egy interjúban Németországról szólva elfogulatlanul beszélt a protestáns egyházakról, és közben szempontokat fogalmazott meg a „belső egység” eléréséhez, amit nagyon tudunk üdvözölni. Ez nem más, mint közösség az erkölcsi biztonyságtételben és abban a törekvésben, hogy kiabrázoljuk Istent, akinek arca Jézus Krisztusban mutatkozik meg. Éppen az erkölcsi kérdésekben tett közös biztonyság érdekében végez az EEK fontos közvetítő szolgálatot az Európai Katolikus Püspöki Konferencia Etikai Bizottságához és a mindkettőjük által hordozott „Európai Ökumenikus Nagygyűlések”-hez fűződő kapcsolatával.

Még nyitott kérdés, hogy milyen eredményt hoz a megigazulástánról tett közös nyilatkozat. A nyilatkozat-

nak az a kritikája, ami arra emlékeztet, hogy újszövetségi szempontból a megigazulástan egyenesen az alapja a zsidó- és pogánykeresztyének egyházközösségének, helyes. Ez azonban azt jelenti, hogy az ilyen egyházközösséget az egyik oldal megtagadja, ott a megigazulástan újszövetségi funkciója szenved csorbát. Ezért lehet sokat nyerni az olyan címszavakkal, mint a „profilok ökumenéje” vagy „a kölcsönös tiszteletben tartás ökumenéje”. És ebben van az én reménységem a nagyobb ökumenével kapcsolatban.

A római katolikus egyház hosszú évekre visszanyúló történelme során hatalmas fejlődésen ment át. Ehhez tartoznak az újabb és újabb búcsúvételek a tévedésektől. Csak a pápák politikai fennhatósági nyilatkozataira, a modernisták elleni esküre, vagy Galilei elítélésére emlékeztetek. Az utolsó ökumenikus lépés a búcsú lesz attól az egyházfelfogástól, amely szerint az egy, szent, katolikus és apostoli egyház tökéletesen csak a római katolikus egyházban valósult meg. Akkor jön el az ideje annak, hogy létrejöjjön az egyházközösség a reformátori egyházakkal is. Türelmesen meg kell várnunk ezt a fejlődést. Ha a katolikus egyház eljut idáig, akkor lehet szó egyházközösségről a pápával, de semmiképpen sem a pápa fennhatósága alatt. A keresztyénség eredetéből következően a gyülekezet és egyháztípusok sokfélesége, amit Krisztus a Szentlélek által egyesített, anélkül, hogy a pápa hivatala mindre kiterjedne, az egyház jövője is.

Egy egészen másfajta jelle való utalással, ami az EPEK további növekedésébe vetett reménységemet táplálja, akarom befejezni beszámolómat. Ez az, hogy az A.B. (evangélikus) és a H.B. (református) Protestáns Egyház Ausztriában készségét nyilvánította, hogy az EPEK titkárságát 2007-től Bécsben elhelyezi. Ez számomra egyszerre reménység és balzsam a sebre. Az én egyházam, a porosz egyesült egyház, és utóda az EPEK titkárságát lényegesen támogatta. Ez a segítő struktúra megszűnik. Hogy ebben a helyzetben az osztrákok meghívják, az egyszerre felszabadító, építő és örvendetes. Örülök, hogy OKR professzor Bünker készségét nyilvánította, hogy a titkár örökébe lépjen, ha az új végrehajtó bizottság megválasztja őt. Az én rokonszenvem mellette van, nem utolsó sorban azért, mert neki is két hivatal terhét és örömét kell majd viselnie. De az evangélikus egyház Ausztriában diaszpora egyház. Csak akkor tudja az új megtisztelő terhet hordozni, ha egyúttal az EPEK egyházainak egy új, pénzügyi és szervezeti szolidaritása és elkötelezettsége is létrejön.

Meg kellene mutatnunk a reformátori egyházaknak és a többi keresztyén felekezetnek Európában, hogy ezt meg tudjuk tenni, és hogy hogyan tudjuk megtenni. Ez a reménységem. Elsőként ennek a nagygyűlésnek kell a reménységemet magáévá tennie. Ezt az örömet tehát megszerezhetik Önök a búcsúzó titkárnak. Mert mi történik, ha mi örülünk?

Kedves testvérek, akkor magával Istennel vagyunk összhangban, akiről Kálvin nagyon szépen mondta: *A világ teremtésének alapja Isten öröme.* Ő nem hagyja el kezének munkáját. Egy ilyen műve a mi egyházközösségünk fája. Ennek tovább kell növekednie, és ahhoz állandóan öntözni kell. Ehhez egy közös énekeskönyv is gyümölcsöző szolgálatot tesz. De ehhez szükség van egy stabil titkárság elkötelezett szolgálatára is. Köszönöm figyelmüket.

Wilhelm Hüffmeier

TARTALOM

SZÓLJ, URAM!

FAZAKAS SÁNDOR:

Falaidra, Jeruzsálem, öröket állítottam! 195

TANÍTS MINKET, URUNK!

TORDAI BALÁZS:

Az ókori zsidó eszkatológia korszakváltásai 196

JAKAB ISTVÁN.

A természet értelmezése Bonhoeffer etikájában . . . 199

R. VÁRKONYI ÁGNES:

Bocskai politikájának európai jelentősége 211

IFJ. FEKETE KÁROLY:

Egyházi életkérdéseink
és a hitvalló Bullinger válasza 216

MÉSZÁROS KÁLMÁN:

Keresztyén értékrend közvetítése a médiában 223

KITEKINTÉS

ÁGOSTON ISTVÁN GYÖRGY:

1956-os egyházi helyzet Észak-Magyarországon . . 225

SAUTER, GERHARD:

Teológiai megfontolások
a magyar szabadságharcról és annak hatásairól
– ötven év után 230

D. SZEBIK IMRE:

Késői köszönet Eduard Schweizer-Hanhart
szolgálatáért 237

VOLLENWEIDER, SAMUEL:

Eduard Schweizer-Hanhart (1913-2006) 238

GERGELY ANDRÁS:

Történelmi pillantás a szabadságra 239
A szlovák és a magyar Evangéliumi Aliansz
közös Nyilatkozata 242

ÖKUMENIKUS SZEMLE

TÓTH KÁROLY:

Megújulnak Kína és Magyarország
ökumenikus kapcsolatai 243

Összefoglaló a Magyar Baptisták

Harmadik Világtalálkozásjáról 244

A Magyar Baptisták Harmadik

Világtalálkozásának Nyilatkozata 245

Anastasios érsek rövidített beszéde

az EVT Nagygyűlésének nyitó
istentiszteletén 246

HUBER, WOLFGANG:

Erősödő közösség
– a protestantizmus profilja Európában 247

HÜFFMEIER, WILHELM:

Örömeim – Bánatom – Reménységem 253